

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ & ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ
ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

*Το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου από εγκληματολογική και
θυματολογική σκοπιά*

Διδακτορική Διατριβή
της Β. Βασιλαντωνοπούλου

Κόρινθος, Μάρτιος 2012

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ & ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ
ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

*Το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου από εγκληματολογική και
θυματολογική σκοπιά*

Διδακτορική Διατριβή
της Β. Βασιλαντωνοπούλου

Τριμελής Επιτροπή:

Καρύδης Βασίλης, Καθηγητής του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου (Επιβλέπων)
Παπαθεοδώρου Θεόδωρος, Καθηγητής του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου
Πανούσης Γιάννης, Καθηγητής του Εθνικού & Καποδιστριακού Πανεπιστημίου
Αθηνών

Στους γονείς μου

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η εκπόνηση μιας διατριβής παραμένει σίγουρα μια μοναχική πορεία, μια προσωπική πρόκληση, ένα ταξίδι του εαυτού. Ωστόσο, ούτε η αφετηρία ούτε η έλευση του θα μετουσιώνονταν ποτέ σε δυνατότητα και πράξη χωρίς την απαραίτητη συνδρομή και υποστήριξη. Σε όλη αυτή τη διαδρομή είχα τη τύχη και τη χαρά να με συντροφέψουν πολύτιμοι αρωγοί, η συμβολή των οποίων αποτέλεσε πηγή έμπνευσης και ενθάρρυνσης.

Αγγίζοντας πλέον το τέρμα, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα Καθηγητή Βασίλη Καρύδη για την καθοδήγηση που μου παρείχε, εξασφαλίζοντας μου ταυτόχρονα όλη την ελευθερία ώστε το παρόν εγχείρημα να αποτελέσει πάνω απ' όλα μια διαδικασία γνώσης. Επίσης, τους Καθηγητές Θεόδωρο Παπαθεοδώρου και Γιάννη Πανούση για την προθυμία τους να με συνδράμουν όποτε κι αν τους ζητήθηκε, καθώς και για την αμέριστη συμπαράστασή τους.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	1
Α΄ ΜΕΡΟΣ – Το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου ως αυθεντική έννοια της εγκληματολογικής θεωρίας	19
<i>Ι.Εκδοχές συναινετικού μοντέλου</i>	21
A. Η ιταλική θετικιστική παράδοση.....	21
α) Cesare Lombroso: Αναζητώντας τον εγκληματία – άνθρωπο στο πορτρέτο του οικονομικού εγκληματία.....	27
β) Enrico Ferri: Ο οικονομικός εγκληματίας ως μέρος του κοινωνικού γίνεσθαι και ως φορέας νομικής ευθύνης.....	32
B. Η απομάκρυνση του οικονομικού εγκληματία από το ανθρωπολογικό μοντέλο και οι πρώτες απόπειρες πρόσδεσης του σε ευρύτερες κοινωνιολογικές συνισταμένες...37	
α) Edward Alsworth Ross: Η κοινωνική ισχύς του οικονομικού εγκληματία και ο ελλειμματικός κοινωνικός έλεγχος ως δύο αντιστρόφως ανάλογα μεγέθη.....	37
β) Albert Morris: Οι εγκληματίες της κοινωνικής αφρόκρεμας.....	44
Γ. Η εγκληματολογική θεωρία σε μετάβαση: από τον δράστη στη δράση και από τον εγκληματία στο έγκλημα όπως καταγράφεται από τον Edwin Sutherland.....	48
α) Το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου.....	48
β) Η μεταβλητή του ποινικού νόμου και η σχετικότητα του εγκλήματος.....	59
γ) Η γενική θεωρία της διαφορικής συναναstroφής και της διαφοροποιημένης κοινωνικής οργάνωσης ως ερμηνευτικά κλειδιά του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου.....	64
δ) Αποτίμηση της θεωρητική προσφοράς του Sutherland.....	72
Δ. Δομολειτουργισμός και ανομία – Από τη θεωρητική σκοπιά του Robert Merton..	79
α) Το εγκληματικό φαινόμενο ως συνώνυμο της συστημικής προσαρμογής.....	79
β) Η έννοια της ανομίας ως θεωρητικό κληροδότημα του Emile Durkheim.....	82
γ) Η ανομική αποτύπωση του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου.....	88
δ) Η «πολιτική μηχανή» του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου και η λειτουργικότητάς της.....	97
ε) Η συμβολή και τα όρια του μερτονικού μοντέλου.....	104

<i>II. Η συγκρουσιακή τομή στην εγκληματολογική σκέψη και η ανάδυση της κριτικής εγκληματολογίας.....</i>	109
A. Η κριτική προσέγγιση του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου ως έγκλημα των ισχυρών.....	109
B. Willem Bonger: Πρόδρομες κριτικές θεωρήσεις του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου και οι αναφορές του στην καπιταλιστική δομή.....	120
Γ. William Chambliss: Αναπαραστάσεις του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου υπό το πρίσμα του νομικού ρεαλισμού.....	124
Δ. Richard Quinney: Αντιστίξεις του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου και της κοινωνικής πραγματικότητας.....	132
E. Επιτεύγματα και αγκυλώσεις του συγκρουσιακού σχήματος.....	139
B' ΜΕΡΟΣ - Η πορεία και εξέλιξη του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου ως εγκληματολογικού όρου και ως κοινωνικού φαινομένου.....	149
<i>I. Ιχνηλατώντας το πραγματικό κοινωνικό πεδίο.....</i>	151
A. Η θεωρητική διαμάχη ανάμεσα στην νομική υπόσταση και στην πραγματική διάσταση του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου.....	151
B. Από τη σφαίρα των αφαιρετικών αναζητήσεων στην πεδίο της απτής, μεσαίας τάξης.....	158
Γ. Η γενική θεωρία του αυτοελέγχου και η περιχαράκωση του φαινομένου του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου στα όρια της εξατομικευμένης συμπεριφοράς.....	162
Δ. Οι έννοιες του κοινωνικού ελέγχου, της εμπιστοσύνης και του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου: ένα ενιαίο, τριφασικό σύστημα;.....	165
E. Παραλλάσσοντας συνισταμένες: η έννοια της εμπιστοσύνης, το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου και η παράμετρος της εξουσίας.....	170
<i>II. Τομές και αναιρέσεις.....</i>	178
A. Η πρώτη απόπειρα αντικατάστασης του παραδοσιακού όρου και η διχοτόμηση του φαινομένου.....	178

α) Το επαγγελματικό έγκλημα.....	178
β) Το εταιρικό έγκλημα.....	182
B. Η έννοια του οργανωσιακού εγκλήματος ως άλλη εναλλακτική του όρου «έγκλημα του λευκού περιλαιμίου».....	186
α) Η επαναδιαπραγμάτευση επί των συνεπειών του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου.....	186
β) Ποιος ο δράστης και ποια η ευθύνη ως προς τα εγκλήματα του λευκού περιλαιμίου – Μια μάκρο-διερεύνηση.....	191
Γ. Το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου ως πτυχή της ελίτ παρέκκλισης.....	198
α) Η οργανωσιακή προσέγγιση της παρέκκλισης.....	198
β) Η ελίτ ως δομικό στοιχείο της παρέκκλισης.....	201
Δ. Το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου στο πλαίσιο της επαγγελματικής δραστηριότητας.....	209
α) Η ιδιωτική φύση του επιχειρηματικού εγκλήματος.....	209
β) Η δημόσια διεύρυνση του επαγγελματικού εγκλήματος.....	218
E. Από την καινοτομία των εγκλημάτων του λευκού περιλαιμίου στη ριζοσπαστικοποίηση τους.....	223
III. Καινοτόμες προσεγγίσεις και διερευνήσεις.....	235
A. Από τη μέθοδο της διάσπασης στη μέθοδο της συναρμογής. Το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου ως κύριο συνθετικό του «θεωρήματος» του κρατικού – εταιρικού εγκλήματος.....	235
α) Το χρονικό της δομικής διαπλοκής μεταξύ οικονομίας και πολιτικής.....	235
β) Ασκήσεις αποτύπωσης, αποτίμησης και ελέγχου της «παγκοσμιοποιημένης ανομίας».....	243
B. Από τη συναρμογή στη συνταύτιση: Η έννοια του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου ως δίδυμη εκείνης του οργανωμένου εγκλήματος.....	258
α) Η ιστορική δόμηση του οργανωμένου εγκλήματος στον αντίποδα του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου.....	258
β) Ο κοινός τόπος της οικονομίας και τα εγκλήματα εξουσίας.....	269
γ) Διαφορετικός κοινωνικός έλεγχος για παράλληλες δράσεις.....	285

Γ' ΜΕΡΟΣ - Οπτικές και προοπτικές αντεγκληματικής πολιτικής: εναλλακτικά μοντέλα και επέκτασή τους.....	295
<i>I. Η κοινωνική και οικονομική (αν) – ασφάλεια: μία όψη θυματοποίησης.....</i>	<i>297</i>
A. Μετανεωτερικές διαστάσεις του οικονομικού και του κοινωνικού πλεονάσματος.....	297
α) Καταγράφοντας τη σύγχρονη ανομική εικόνα.....	297
β) Η διπλή μετάβαση από το κοινωνικό στο ποινικό κράτος και από τη ποινική δικαιοσύνη στο ποινικό σύστημα.....	305
B. Στην παγκοσμιοποιημένη αγορά των θαυμάτων.....	318
α) Η τακτική της «εξαφάνισης» του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου.....	318
β) Η δομική ενσωμάτωση της οικονομικής εγκληματικότητας ως μέρος της κοινωνικής ζωής.....	336
<i>II. Η οντολογία της κοινωνικής βλάβης και το ζητούμενο της κοινωνικής δικαιοσύνης.....</i>	<i>343</i>
A) Η βλάβη που προκαλείται από τα εγκλήματα του λευκού περιλαιμίου υπό το πρίσμα της κριτικής εγκληματολογίας.....	343
B) Απόπειρες ρύθμισης και αντιμετώπισης της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου.....	362
α. Το ποινικό δίκαιο ως επιλογή τυπικής ρύθμισης της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου.....	362
β. Η αυτό-ρύθμιση ως εναλλακτική άτυπης διευθέτησης της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου.....	371
Γ) Το παράδειγμα της αποκαταστατικής δικαιοσύνης στο σύγχρονο πλαίσιο των νομικών εγγυήσεων.....	379
α. Η παρελθούσα «καταργητική» ουτοπία ως σημερινή ρεαλιστική ανάγκη.....	398
Δ) Καινοτομώντας: Η νέα θεωρητική πρόταση της κοινωνικής βλάβης.....	405
ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	419

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Παρά τη μεγάλη του «ηλικία» το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου καταφέρνει να διατηρεί μια διαχρονική νεότητα, με την έννοια που του εξασφαλίζει τόσο η επικαιρότητα όσο και η απροσδιοριστία του περιεχομένου του. Για τους λιγότερο μνημένους στην εγκληματολογία και γενικότερα στις ποινικές επιστήμες, η εγκληματικότητα του λευκού κολάρου αντιστοιχεί σχεδόν σε νοηματικό κενό, δεδομένου ότι δεν λειτουργεί ως συνειρμός ή έστω ως λεκτικό επιστέγασμα μιας συγκεκριμένης πράξης, όπως συμβαίνει με τις περιπτώσεις της κοινής εγκληματικότητας. Μια τέτοια διαπίστωση, ωστόσο, ισοδυναμεί πρόσθετα με θεωρητικό παράδοξο, όταν γίνεται κοινό σημείο για τα συμπεράσματα των περισσότερων ειδικών επί του θέματος. Η γενική θεωρητική αντίληψη για το συγκεκριμένο έγκλημα, ύστερα από πλήθος μελετών και ερμηνευτικών αναζητήσεων, καταλήγει ότι πρόκειται για μια έννοια βαθιά αντιφατική, αμφίσημη, αμφιλεγόμενη και άλλο τόσο πολεμική, προκλητική και ανατρεπτική, σε σημείο μάλιστα τέτοιο, ώστε να γίνεται λόγος για «σύρραξη μεταξύ των «λευκού κολάρου» εγκληματολόγων.»¹ Οι δυσκολίες κατ' επέκταση που συνεπάγεται η μελέτη του φαινομένου συγκεντρώνονται ακριβώς στον κατακερματισμό που έχει υποστεί μέσω πολυετών θεωρητικών προσθαφαιρέσεων, οι οποίες οδήγησαν με τη σειρά τους άλλοτε στη διεύρυνση κι άλλοτε στη συρρίκνωση ή ακόμα και στην εγκατάλειψη του αντίστοιχου όρου. Στη συνθήκη αυτή αδιάκοπης ανησυχίας, όπως επισημαίνει εξ αρχής ο V. Aubert, σωρεύεται και η γοητεία του όρου,² καθώς και η δυναμική την οποία θα αναδείξουν κάποια χρόνια αργότερα οι εκπρόσωποι της κριτικής εγκληματολογίας.

¹ Fredrichs D. 1998, "New Directions in Critical Criminology and White Collar Crime" στο J.I. Ross *Cutting The Edge – Current Perspectives in radical/Critical Criminology and Criminal Justice*, Praeger, Westport, Connecticut – London, σελ. 77-91 Για μια πρώτη αίσθηση της έντασης και της έκτασης της θεωρητικής διαμάχης αναφέρεται χαρακτηριστικά η άποψη του Newman, ο οποίος θεωρεί την έννοια του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου ως «τον πιθανότερα την πρόσφατα πιο σημαντική εξέλιξη στην εγκληματολογία» και εν είδει απάντησης τον ισχυρισμό του Caldwell ότι πρόκειται για ένα «προπαγανδιστικό όπλο το οποίο κάτω από το επιδεικτικό προσώπιο της επιστήμης χρησιμοποιείται για τη θεμελίωση μιας νέας τάξης» Βλ. Newman D., 1958, "White Collar Crime" στο *Law and Contemporary Problems*, τ.23 σελ. 735-753, Carldwell R. 1968, "A Re – Examination of the Concept of white Collar Crime" στο Gilbert Geis (ed) *White Collar criminal: the offender in business and the professions*, Atherton Press, New York σελ. 376-387

² Aubert V., 1952 "White – Collar Crime and Social Structure" στο *American Journal Of Sociology*, τ..58, σελ.263 – 271

Σύμφωνα με τους τελευταίους, τα εγκλήματα του λευκού περιλαιμίου ισοδυναμούν με τα «εγκλήματα των ισχυρών» και ως εκ τούτου προσφέρουν απτή απόδειξη της πολιτικής φύσης του εγκληματικού φαινομένου. Με άλλα λόγια, στην κριτική του πρόσληψη το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου εξελίσσεται στο κυρίως όχημα της θεωρητικής ρήξης με κλασικές αντιλήψεις και θετικιστικές προσλαμβάνουσες σχετικά με τη φύση του εγκλήματος γενικά. Για τη κριτική εγκληματολογική «γραμματεία», το έγκλημα δεν ανταποκρίνεται μόνο στο σχήμα μιας κοινωνικής κατασκευής αλλά, επιπλέον, παραπέμπει στους εξουσιαστικούς εκείνους συσχετισμούς που επιμελούνται της κοινωνικής και θεσμικής θεμελίωσης του, καθώς και στις κοινωνικές δομές απ' όπου πηγάζουν οι εξουσιαστικές ισορροπίες. Μέσα από ένα τέτοιο θεωρητικό πρίσμα, το περιεχόμενο της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου αξιολογείται πιο πολιτικό και από την ίδια την πολιτική αντίληψη για το έγκλημα, δεδομένου ότι οι δυνατότητες τέλεσης του καθώς και οι μορφές εκδήλωσης του αναφέρονται σε πολύ συγκεκριμένες οικονομικο-κοινωνικές και πολιτικές δομές. Παρόλη, λοιπόν, την αντίφαση που έχει επωμιστεί ο όρος διαχρονικά, ο προσδιορισμός του «λευκού κολάρου», ήδη από τον εμπνευστή του, παραπέμπει σαφώς στην άσκηση και στην κατάχρηση εξουσίας. Αυτό το χαρακτηριστικό, άλλωστε, προσπάθησαν να αποδώσουν και οι μεταγενέστερες έννοιες, προσομοιάζοντας κάθε φορά στις εξελίξεις και μεταμορφώσεις του καπιταλιστικού συστήματος.³ Έτσι, το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου αλλάζει πρόσωπα, αλλάζει τρόπους, αλλάζει μορφές και πλαίσια λειτουργώντας εν είδει εξουσιαστικού χαμαιλέοντα. Γίνεται, λοιπόν, εταιρικό έγκλημα, οικονομικό έγκλημα, επιχειρηματικό έγκλημα, επαγγελματικό έγκλημα, κυβερνητικό έγκλημα, κρατικό-εταιρικό έγκλημα, περιβαλλοντικό έγκλημα, οργανωσιακό έγκλημα, έγκλημα των ελίτ, έγκλημα της αφρόκρεμας, έγκλημα της κορυφής.

Κεντρική ιδέα, ωστόσο, καθεμιάς εναλλακτικής έννοιας και του αντίστοιχου της ορισμού είναι η σύζευξη πολιτικής και οικονομικής ισχύος, αλλιώς τα «διαπλεκόμενα συμφέροντα», όπως εύστοχα διατυπώνεται στη γλώσσα και στη χώρα μας, τα οποία υπερβαίνουν τις θεσμικές εγγυήσεις άλλοτε παρακάμπτοντας και

³ Υπό μια τέτοια οπτική είναι ενδιαφέρουσα η καταγραφή που επιχειρούν οι Di Genaro & Pedrazzi σε σχέση με τα διάφορα θεωρητικά και νομικά σχήματα με τα οποία αποδίδεται η έννοια του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου κατά το διάστημα των δεκαετιών 1940 – 1970 καθώς και στις αρχές της δεκαετίας του 1980 Βλ. Di Gennaro G & Pedrazzi C., 1982, “La criminalita economica e pubblica opinione” στο *Sociologia del diritto*, τ.6, Angeli editore, Milano

άλλοτε καταστρατηγώντας το κράτος δικαίου, τη βάση δηλαδή πάνω στην οποία είναι θεμελιωμένες όλες οι δυτικές, τουλάχιστον, σύγχρονες δημοκρατίες. Το σημείο αυτό συνδράμει και τη δεύτερη όψη της δυναμικής που ενυπάρχει στην έννοια του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου, προκαλώντας αυτή τη φορά τα όρια της κριτικής εγκληματολογίας, μέσω της οποίας αναδείχθηκε, αλλά και της εγκληματολογικής επιστήμης συνολικά. Παρατηρείται, δηλαδή, μια εκ νέου κίνηση προς τα μπροστά. Τα ερωτήματα που τίθενται αφορούν στο μελλοντικό «ζητούμενο της εγκληματολογίας»,⁴ από τη στιγμή που έχει αφενός επιτευχθεί η κριτική αποδόμηση του εγκληματικού φαινομένου και αφετέρου έχει διαπιστωθεί η αδυναμία των θεσμικών εγγυήσεων να ελέγξουν το φαινόμενο της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου και να διασφαλίσουν τα κοινωνικά δικαιώματα και τα δημόσια αγαθά. Η κριτική καταγγελία περί «συστημικής καταγωγής» των εγκλημάτων των ισχυρών χάνει όχι μόνο σε συνέπεια αλλά και σε αξιοπιστία, όταν αναζητά τη ρύθμιση τους μέσα από τα εργαλεία και τις κατασκευές του συστήματος που τα παράγει.⁵ Εδώ ακριβώς φαίνεται να εδράζεται και η αφαιρετικότητα με την οποία είναι εμποτισμένη η υπό διερεύνηση έννοια. Η διαπίστωση μάλιστα αυτή γίνεται ακόμη πιο πρόδηλη στις «μετα-μεταμοντέρνες» μέρες μας, όπου η έννοια της θεσμικής νομιμότητας έχει απολέσει κάθε της πλεονέκτημα έναντι της παγκοσμιοποιημένης αγοράς.

Με όλα αυτά υπόψη, οι νεοπαγείς προσπάθειες που καταβάλλονται πρωτίστως για την οριοθέτηση και κατόπιν για τη ρύθμιση του εν λόγω φαινομένου προτείνουν την υπέρβαση του εγκληματικού σχήματος. Πιο πολύ σαν συνέχεια παρά σαν εναλλακτική της κριτικής εγκληματολογίας έρχεται μια σχετικά «νωπή» θεωρητική πρόταση που αυτοαποκαλείται «ζημιολογία» και βασίζεται στην έννοια της κοινωνικής βλάβης. Με αναφορές στη θυματολογία και στο θεωρητικό ρεύμα του καταργητισμού, το νέο αυτό σχήμα επιδιώκει να εστιάσει στην ουσία του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου και ως εκ τούτου να στρέψει την κατεύθυνση των ρυθμιστικών παρεμβάσεων περισσότερο προς τις δομές και λιγότερο προς το

⁴ Πρβλ. Πανούσης Γ., 1988, *Το ζητούμενο στην Εγκληματολογία*, εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα, Κομοτηνή

⁵ Έχει ενδιαφέρον να υπογραμμισθεί, ότι σε ανάλογο συμπέρασμα καταλήγουν και πιο δογματικές προσεγγίσεις που προέρχονται από το χώρο του ποινικού δικαίου. Συγκεκριμένα, ο Ι. Μανωλεδάκης αναφέρει ότι «το οικονομικό έγκλημα αποτελεί τελικά παθολογική απόρροια του οικονομικού συστήματος.» Μανωλεδάκης Ι., 1993, «Η τυποποίηση των οικονομικών εγκλημάτων σε ειδικούς ποινικούς νόμους και η συρροή τους με αντίστοιχα εγκλήματα τυποποιημένα στον ποινικό κώδικα», στο *Τα οικονομικά εγκλήματα – Πρακτικά του Δ' Πανελληνίου Συνεδρίου της ελληνικής Εταιρείας Ποινικού Δικαίου – Θεσσαλονίκη 1991*, εκδοτικός οίκος Αφοι Π. Σάκκουλα, Αθήνα, σελ. 98

εποικοδόμημα. Με βασική αρχή ότι το έγκλημα δεν έχει οντολογική υπόσταση, η πραγματικότητα της κοινωνικής βλάβης συνιστά τη μόνη ρεαλιστική βάση για την εξυπηρέτηση ακόμη και εκ πρώτης όψεως ουτοπικών στόχων. Κι αν το πεδίο τόσο ως προς τη μεθοδολογία όσο και ως προς τη μεθόδευση μιας τέτοιας πρότασης είναι ανοιχτό απέναντι στο θεωρητικό διάλογο είναι ταυτόχρονα και περιορισμένο ως προς τα περιθώρια των πολιτικών επιλογών⁶. Αν αναλογιστούμε μάλιστα την παλιά προτροπή της M. Delmas-Marty ότι «*όποιος θέλει να κάνει μια επιστημονική δουλειά πάνω στην «εγκληματικότητα των συναλλαγών», θα πρέπει να γνωρίζει γιατί πράγμα μιλάει*»,⁷ τότε η νέα αυτή θεωρητική προοπτική συμβάλλει καίρια στη (ανα)νοηματοδότηση τόσο του επιθέτου «κριτική» όσο και του ουσιαστικού «επιστήμη».

Μέσα σε ένα τέτοιο πλαίσιο σκέψεων και γενικών θεωρήσεων, η παρούσα διατριβή ταυτίζεται με μια προσπάθεια επεξεργασίας της έννοιας του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου. Η «επιμονή» στο συγκεκριμένο όρο δεν αντλείται τόσο από ιστορικούς λόγους όσο από την άποψη ότι συνιστά ταυτόχρονα και εύστοχο ορισμό του φαινομένου στο οποίο αναφέρεται.⁸ Η μελέτη εκκινεί από την παραδοχή ότι το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου συγκροτεί μια κατεξοχήν εγκληματολογική έννοια, γεγονός που με τη σειρά του προσδιορίζει το επιστημονικό πεδίο εντός του οποίου η έννοια αυτή προσεγγίζεται, αναλύεται και ερμηνεύεται. Η ταύτιση της, συνεπώς, με τον ευρέως διαδεδομένο όρο της οικονομικής εγκληματικότητας, χωρίς να θεωρείται

⁶ Τα όρια αυτά μοιάζουν πλέον να τίθενται πιο ξεκάθαρα από ποτέ μέσω της αναπροσαρμογής ενός παλιού διλήμματος: καπιταλισμός ή δημοκρατία; Βλ. Fleurbaey M., 2006, *Capitalisme ou Démocratie? L'alternative du XXIe siècle*, ed. Grasset

⁷ Delmas – Marty, 1974, “La criminalité d'affaires” στο *Revue de science criminelle et de droit pénal compare*, τ.1, σελ.46

⁸ Όπως υπογραμμίζει η E. Sicilia «*Με αυτή την έννοια η έκφραση “White Collar Crime” του Sutherland αποσκοπεί στο να προσδιορίσει το σημείο μιας πολιτικής θέσης (latu sensu) και να ενισχύσει την θεωρία της εγκληματικής συμπεριφοράς προβάλλοντας τη ως ιδιαίτερα επιτυχημένη επιλογή*» Sicilia E., 2001, *Economia Impresa e Criminalita dei Collietti Bianchi*, Cacucci Editore, Bari, σελ. 55

λανθασμένη, εντούτοις κρίνεται αδόκιμη⁹. Η ουσία μιας τέτοιας διαφοροποίησης συντίθεται πάνω στη βάση μιας διττής παραμέτρου, με ποσοτικές και ποιοτικές αποχρώσεις. Έτσι, η έννοια της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου λογίζεται ευρύτερη από εκείνη της οικονομικής εγκληματικότητας, δεδομένου ότι δεν ταυτίζεται ούτε περιορίζεται σε συγκεκριμένες, τυποποιημένες ποινικά προσβολές, που στρέφονται κατά του εννόμου αγαθού της περιουσίας ή σημαντικών πτυχών της οικονομίας, αλλά περιλαμβάνει και περιπτώσεις που το υπό διακύβευση αγαθό αφορά στην ίδια τη ζωή ή και σε περιστατικά, η θεσμική αποτύπωση των οποίων αντιστοιχεί με αστικές, διοικητικές και εμπορικές παραβάσεις. Η μεγαλύτερη, ωστόσο, ιδιαιτερότητα του όρου σχετίζεται με την επίκλησή του προκειμένου να περιγραφούν συμβάντα, τα οποία δεν χαίρουν κανονιστικής κωδικοποίησης. Με αυτόν τον τρόπο αποκαλύπτεται και η ποιοτική διαφοροποίηση του, η οποία υπαγορεύει ότι η κριτική μελέτη των εγκλημάτων του λευκού περιλαιμίου δεν καθηλώνεται σε μια «νομική» αντίληψη για το κόσμο και στη θετικιστική αντανάκλαση της, αλλά αναζητά απαντήσεις στο σύστημα οικονομικής παραγωγής, στην κρατική οργάνωση, στις κοινωνικές σχέσεις και στους εξουσιαστικούς συσχετισμούς.

Η ιδιαιτερότητα αυτή αποτελεί ουσιαστικά το έναυσμα για τη συγκρότηση της συγκεκριμένης διατριβής, όπως μετουσιώνεται σε δύο περαιτέρω παρατηρήσεις. Η πρώτη παίρνει τη μορφή μιας αντίφασης: σε καιρούς παγκοσμιοποίησης, το περιεχόμενο της οποίας διαμορφώνεται από τα αξιακά προτάγματα του νεοφιλελευθερισμού, το εγκληματικό φαινόμενο και ο συνακόλουθος «φόβος του εγκλήματος» εξαντλούνται στην έννοια του κοινού εγκλήματος ή της λεγόμενης «εγκληματικότητας του δρόμου». Είναι χαρακτηριστικό ότι η διαρκώς αυξανόμενη κοινωνική απαίτηση για ασφάλεια αναδεικνύεται στον κυρίαρχο οδηγό της διεθνούς αντεγκληματικής πολιτικής, τροφοδοτώντας τελικά επιλογές στρατιωτικού τύπου, που συνδέονται με έννοιες όπως «εσωτερικός εχθρός», ηθικός πανικός, «μηδενική

⁹ Όπως συγκεκριμένα παρατηρεί ο Ν. Κουλούρης στο πλαίσιο της μελέτης της οικονομικής εγκληματικότητας αποφεύγεται συνήθως να εξετάζεται «ποια στοιχεία συνέχουν τις προσωποπαγείς σχέσεις και πραγματογενείς καταστάσεις οι οποίες συνθέτουν την ανθρώπινη δραστηριότητα που μας απασχολεί.» Κουλούρης Ν., 1993, «Το έγκλημα της οικονομίας, η οικονομία το εγκλήματος και τα οικονομικά εγκλήματα» στο *Τα οικονομικά εγκλήματα – Πρακτικά του Δ' Πανελληνίου Συνεδρίου της ελληνικής Εταιρείας Ποινικού Δικαίου – Θεσσαλονίκη 1991*, εκδοτικός οίκος Αφοι Π. Σάκουλα, Αθήνα, σελ. 167-168 Σε ανάλογο πλαίσιο ο Μ. Pavarini είχε ήδη επισημάνει από το 1975 δύο πιθανές προσεγγίσεις της οικονομικής εγκληματικότητας: αυτόν που είναι συνδεδεμένος με το γράμμα του νόμου και αντιστοιχεί στο ποινικό δίκαιο και αυτόν που δεν αφορά σε εγκληματικές μορφές (διότι δεν έχει προηγηθεί η ποινικοποίηση ή η δίωξη τους) αλλά που παραμένουν κοινωνικά επιβλαβείς και που ταυτίζεται με την εγκληματολογία της οικονομικής παρέκκλισης. Βλ. Pavarini Μ., 1975, «Ricerca in tema di criminalità economica» στο *La Questione Criminale*, τ.1(3), σελ. 537-545

ανοχή» και άλλες αντίστοιχου ύφους και αντίληψης. Κατ' αυτόν τον τρόπο, καλλιεργείται και (αυτο)αναπαράγεται ένα κλειστό ιδεολογικό σύστημα περί κοινωνικής βλάβης, από το οποίο παραδόξως εκλείπουν οι εκφάνσεις εγκλήματος με το μεγαλύτερο οικονομικό και κοινωνικό κόστος, οι οποίες και συνθέτουν το εννοιολογικό βεληνεκές του λευκού περιλαιμίου. Η μόνη μορφή εγκληματικού φαινομένου που προβάλλεται σε διαστάσεις ανάλογες του «παγκόσμιου χωριού», δηλαδή ως παγκόσμια απειλή, δεν σχετίζεται με την πραγματικότητα της οικονομίας, αλλά περισσότερο με τη δίωξη του οργανωμένου εγκλήματος, το οποίο σκιαγραφείται κατά κύριο λόγο με τα χαρακτηριστικά της τρομοκρατίας. Ωστόσο, η προοπτική διασύνδεσης τους, που θα υπαγόρευε σχηματικά την τρομοκρατία της οικονομίας ή εναλλακτικά το οργανωμένο έγκλημα των διεθνών αγορών, τίθεται όχι μόνο εκτός συζήτησης αλλά και απομονώνεται στη σφαίρα της φαντασίας ή του παράδοξου.

Η δεύτερη παρατήρηση έχει προεκτάσεις πολιτικής πρόκλησης: η πολιτική ορθότητα που εξέθρεψε την αντίληψη για το «τέλος της ιστορίας» και κατ' επέκταση το δόγμα ότι ο κόσμος πορεύεται από μόνος του και μάλιστα εξ αντικειμένου παραπέμπει σε μια μοιρολατρική πεποίθηση για την έκβαση των πραγμάτων. Επομένως, το τέλος της ιστορίας, όπως σχολιάζει ο Τσουκαλάς, ισοδυναμεί με μια σειρά από άλλα «τέλη»: το τέλος του κοινωνικού ζητήματος, το τέλος της πολιτικής, το τέλος των ηθικών προβληματισμών, το τέλος του «εμείς»¹⁰. Η νέα ορθοδοξία ευαγγελίζεται την «υπερ-πολιτικοποίηση» της οικονομίας, ανάγοντας «το αόρατο χέρι της αγοράς» στον απόλυτο ρυθμιστή κάθε πλευράς της ανθρώπινης δράσης. Ως ανθρώπινη συμπεριφορά, το εγκληματικό φαινόμενο «αποστειρώνεται» από τις πολιτικές του διαστάσεις και αντιμετωπίζεται ως τεχνικό πρόβλημα, η επίλυση του οποίου απαιτεί τη συνδρομή της κατάλληλης τεχνογνωσίας. Το ενδιαφέρον στην περίπτωση του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου επικεντρώνεται στο γεγονός ότι η τεχνογνωσία αυτή, που αποτελεί εξομοίωση της παγκοσμιοποιημένης αγοράς και του εμπορίου, τείνει στην αξιωματική νομιμοποίηση όλων σχεδόν των οικονομικών δραστηριοτήτων και συναλλαγών, εφόσον εμπλέκονται με την αρχή “of doing business”. Η ίδια ηθική επιβάλλει την παράλληλη απονομιμοποίηση οποιασδήποτε

¹⁰Τσουκαλάς Κ, 2001, «Οι κοινωνίες δεν προχωρούν μόνες τους», στην Εφημερίδα *ΤΟ ΒΗΜΑ*, 28/01/2001

αντίδρασης ή εναντίωσης με το επιχείρημα της “anti-business” ρητορικής και πρακτικής. Σε ένα τέτοιο πεδίο πολιτικής αποποίησης και απογύμνωσης των πάντων, το κριτικό στοίχημα συνίσταται στην ανάδειξη του πολιτικού χαρακτήρα της «απολίτικης» προσέγγισης και ακόμη περισσότερο στον επαναπροσδιορισμό της έννοιας του κοινωνικού. Ο τεχνοκρατισμός, ως διάδοχη κατάσταση του εκδημοκρατισμού, μπορεί να μη διαθέτει πολιτικό όραμα ή ιδεολογία, αλλά παραμένει πολιτική επιλογή. Ως τέτοια υποστηρίζεται από το ανάλογο νομικό πλαίσιο που του παρέχει η πολιτική εξουσία, επιτάσσει την αποδοτική, αποτελεσματική, πολιτικά-ουδέτερη ρύθμιση των προβλημάτων και η εφαρμογή του περνά μέσα από την περιθωριοποίηση των πολιτών και την αποδυνάμωση των δικαιωμάτων τους. Η σύγχρονη συγκυρία της οικονομικής κρίσης δεν εντείνει απλώς ανάλογες καταστάσεις αλλά και τις επιβεβαιώνει¹¹.

Κατόπιν τούτων, η δομή της διατριβής αντιστοιχεί στα στάδια μιας εξελικτικής πορείας, σκοπός της οποίας είναι να αναδείξει αφενός το ίδιο το φαινόμενο, τον τρόπο δηλαδή με τον οποίο συλλαμβάνεται θεωρητικά και «χτίζεται» διαλεκτικά, ώστε να συγκροτηθεί τελικά σε ένα ξεχωριστό και αυτόνομο αντικείμενο επιστημονικής έρευνας. Αφετέρου για να ιχνηλατήσει τα όρια του, εκεί όπου το φαινόμενο θεωρητικά εξαντλείται και ο προβληματισμός κινείται πλέον σε περισσότερο πρακτικές κατευθύνσεις. Σε αυτό το πλαίσιο, πρωτίστως διερευνάται η εγκληματολογική θεωρία και μέσω αυτής η έμφαση που δίνεται στο έγκλημα του λευκού περιλαιμίου. Αναζητούνται, με άλλα λόγια, οι θεωρητικές καταβολές και εκδοχές του όρου όχι από τη πλευρά της ιστορικής ανασκόπησης, αλλά από αυτή της ουσιαστικής, νοηματικής εκκόλαψης του. Από τη στιγμή που ο όρος αποκτά επιστημονικά οντολογική διάσταση, έρχεται ο ίδιος στο προσκήνιο. Το ενδιαφέρον εν προκειμένω εστιάζεται άμεσα στην έννοια και το περιεχόμενο της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου, η οποία άλλοτε συρρικνώνεται, άλλοτε διευρύνεται, άλλοτε

¹¹ Σε μια προσπάθεια αποτύπωσης της σημερινής παγκόσμιας κρίσης με φόντο το ελληνικό πεδίο ο Κ. Δουζίνας αναφέρει χαρακτηριστικά: «Το 2008, το παγκόσμιο χρηματοπιστωτικό σύστημα κατέρρευσε υπό το βάρος των ιδίων του των αντιφάσεων. Η κερδοσκοπία που στηρίχθηκε στο εικονικό κεφάλαιο κατέρρευσε όταν η πραγματική οικονομία απαίτησε το μερίδιό της. Δισεκατομμύρια δολάρια μεταφέρθηκαν από το λαό στα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα, προσφέροντας μια προσωρινή ανάσα στο τραπεζικό σύστημα. Όταν, μετά τη κατάρρευση οι άνθρωποι άρχισαν να χάνουν τα σπίτια, τις δουλειές και τις επιχειρήσεις τους, δεν τους προσφέρθηκε κάποια ανάλογη βοήθεια. Δεν υπήρχαν διαθέσιμα κεφάλαια για να σωθούν σχολεία, νοσοκομεία και κατοικίες. Τους ταραγμένους αυτούς μήνες αναδύθηκε ένα νέο είδος πολιτικής οικονομίας: σοσιαλισμός για τους πλούσιους, καπιταλισμός για τους φτωχούς.» Δουζίνας Κ., 2001, *Αντίσταση και Φιλοσοφία στη Κρίση – Πολιτική, ηθική και Στάση Σύνταγμα*, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, σελ.33-34

εγκαταλείπεται τελείως και άλλοτε συνδυάζεται ή ταυτίζεται με άλλες μορφές εγκληματικότητας. Αντιστοίχως ανακύπτουν, όπως ήδη αναφέρθηκε, μια σειρά από νέους και διαφορετικούς όρους. Η ολοκλήρωση της θεωρητικής επεξεργασίας της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου ως όρου και των μεταβολών που επιδέχεται σηματοδοτεί την έναρξη μιας πιο απτής και ρεαλιστικής προσέγγισης της ως κοινωνικού φαινομένου. Εδώ διαδραματίζεται η ένταξη και αποτύπωση της στο σημερινό μεταμοντέρνο σκηνικό· αποτιμάται σε σχέση με τη κοινή εγκληματικότητα, αλλά και η σχέση της με αυτή, ενώ παρουσιάζεται και εκτιμάται η λειτουργικότητα διαφόρων εφαρμοσμένων μοντέλων αντεγκληματικής πολιτικής που στοχεύουν στη ρύθμιση της. Παράλληλα όμως, το κριτήριο της λειτουργικότητας σε πρακτικό επίπεδο γίνεται αφορμή για να ξαναειπωθούν παλιότερες ιδέες με σύγχρονους τρόπους, αλλά και για να διατυπωθούν νέες θεωρητικές προσεγγίσεις.

Η διάρθρωση με την οποία συστηματοποιούνται οι παραπάνω σκέψεις επιβάλλει τη διαίρεση της διατριβής σε τρία μέρη. Στο πρώτο, το οποίο φέρει τον γενικό τίτλο *«το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου ως αυθεντική έννοια της εγκληματολογικής θεωρίας»*, παρουσιάζεται η εξέλιξη της εγκληματολογικής επιστήμης, που ξεκινά με την θετικιστική ιταλική σχολή και καταλήγει με την κριτική άποψη, ως το θεωρητικό σημείο τομής της εγκληματολογίας. Πιο συγκεκριμένα, ο Cesare Lombroso και ο Enrico Ferri επιλέγονται ως οι πλέον σημαντικοί εκπρόσωποι της θετικιστικής παράδοσης, με τον πρώτο μάλιστα να διεκδικεί τον τιμητικό τίτλο του *«πατέρα της εγκληματολογίας»*. Το ενδιαφέρον της θεωρητικής πρότασης του Lombroso, αν και ξεπερασμένη πια, έγκειται στα αιθιακά χαρακτηριστικά με τα οποία περιέγραψε τον οικονομικό εγκληματία, επιφυλάσσοντας του ξεχωριστή θέση, η οποία μάλιστα εκδηλώνεται με το χαρακτηρισμό *«ψεύδο – εγκληματίας»* (*“pseudocriminal”*), σχεδόν εξαιρώντας τον από το γενικότερο θεωρητικό του μοντέλο του *«εγκληματία – ανθρώπου»*. Ο Ferri, αν και ο ίδιος υπερασπιστής του αταβιστικού παραδείγματος, εντούτοις διαφοροποιείται από τον Lombroso στο σημείο της προνομιακής θέσης που απολαμβάνει ο οικονομικός εγκληματίας έναντι των λοιπών εγκληματιών. Για τον Ferri, η διάκριση αυτή δεν συνδέεται με τη φύση του ανθρώπου, αλλά με το βαθμό και το είδος του εγκλήματος που διαπράττει. Η μικρή αυτή προοδευτική στροφή που επιχειρεί ο Ferri ενισχύεται και με την εισήγηση του περί της νομικής ευθύνης του εγκληματία.

Οι πρώτες ουσιαστικές προσπάθειες να εγκαταλειφθεί το στενό ανθρωπολογικό μοντέλο του οικονομικού εγκληματία και να συσχετισθεί με ευρύτερες κοινωνιολογικές προσεγγίσεις υλοποιούνται πρωτίστως από τους Edward Alsworth Ross και Albert Morris. Για την ακρίβεια, η ιδέα της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου γεννιέται όταν ο πρώτος με τον όρο "*criminaloid*" αναφέρεται σε μια συγκεκριμένη κατηγορία εγκληματιών, η δράση των οποίων αναζητείται στην οργάνωση της οικονομικής και πολιτικής ζωής. Η θέση που κατέχει μια τέτοια «κάστα» εγκληματιών στην κοινωνική πυραμίδα αποδίδεται με την έννοια που επιλέγει ο Morris αποκαλώντας τους «*εγκληματίες της κοινωνικής αφρόκρεμας*». Οι θεωρητικές παρεμβάσεις των δύο μελετητών, ανεξαρτήτως της επιστημονικής τους βαρύτητας, αποτέλεσαν για τον Edwin Sutherland το εφαλτήριο, προκειμένου να συλλάβει και να ορίσει για πρώτη φορά την έννοια του «εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου» το 1939. Σύμφωνα με τον πλέον διαδεδομένο ορισμό του ο συγγραφέας ονοματίζει «*έγκλημα του λευκού περιλαιμίου το έγκλημα που διαπράττεται από άτομα κύρους και υψηλού κοινωνικού status στο πλαίσιο της επαγγελματικής τους δραστηριότητας*.» Παρά τον έντονο διάλογο που προκάλεσε ο ορισμός αυτός, ο οποίος άλλωστε συνεχίζεται μέχρι και σήμερα, ουσιαστικά πέτυχε την αποσύνδεση του εγκληματικού φαινομένου από θεωρίες για ατομικές παθολογίες και κοινωνικές παθογένειες. Η περαιτέρω συμβολή του Sutherland αποτυπώνεται στη γενική θεωρία του περί διαφορικής συναναστροφής και διαφοροποιημένης κοινωνικής οργάνωσης, με την οποία επιδιώκει να ερμηνεύσει και το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου. Πέραν των ατελειών και αγκυλώσεων που χαρακτηρίζουν τη θεωρητική πρόταση του Sutherland, η προσφορά της είναι αδιαμφισβήτητη στην εξέλιξη μιας πρωτογενούς σημαντικής μετάβασης που σημειώνεται στην εγκληματολογική μελέτη και που διακρίνεται για τη φυγόκεντρο τάση της από τον δράστη στη δράση και από τον εγκληματία στο έγκλημα.

Μια τέτοια μετάβαση αποτυπώνεται καθαρότερα με τη δομολειτουργική προσέγγιση του Robert Merton και τη θεωρία της ανομίας. Παρόλο που η πρώτη σύγχρονη εκδοχή της έννοιας της ανομίας ανήκει στον Emile Durkheim, η ενσωμάτωση της στο γνωστικό αντικείμενο της εγκληματολογίας οφείλεται αποκλειστικά στον Merton. Τόσο ο πρώτος όσο και ο δεύτερος, αν και με διαφορετικούς όρους ο καθένας, εντοπίζουν την ανομία στη διάσταση των

κοινωνικών μέσων και των κοινωνικών σκοπών. Σε ένα ανομικό περιβάλλον, ο εγκληματίας του λευκού περιλαιμίου ενσαρκώνει το προφίλ του καινοτόμου, ενώ το φαινόμενο της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου ταυτίζεται με τις λανθάνουσες λειτουργίες των κοινωνικών δομών και των πολιτικών θεσμών. Η θεωρητική σύνδεση των εγκλημάτων του λευκού περιλαιμίου με τη διάρθρωση και λειτουργία της κοινωνικής δομής και οργάνωσης υποστηρίζεται πλέον χωρίς καμία περιστροφή συνοψίζοντας το περιεχόμενο της «πολιτικής μηχανής». Ο ρόλος της πολιτικής μηχανής να βρίσκει ουσιαστικά διεξόδους σε μια αδιέξοδη και αυτοαναιρούμενη κοινωνική οργάνωση ισοδυναμεί με τις υπόγειες μυστικές δυνάμεις του συστήματος. Όσο όμως οι δυνάμεις αυτές εντοπίζονται αλλά δεν αμφισβητούνται, η εγκληματολογική επιστήμη παραμένει δεμένη θεωρητικά στο αιτιοκρατικό άρμα του θετικισμού.

Η αμφισβήτηση αυτή, που έρχεται στα τέλη της δεκαετίας του '60 και στις αρχές τις δεκαετίας του '70, θα αποτελέσει σημείο ρήξης και ανατροπής για τον επιστημονικό κλάδο της εγκληματολογίας. Με την ανάδυση της κριτικής ή ριζοσπαστικής ή νέας ή μαρξιστικής εγκληματολογίας ολοκληρώνεται μια δεύτερη μετάβαση στα εγκληματολογικά χρονικά και συνδέεται με την εγκατάλειψη του θετικισμού. Η θεωρητική πλέον αναζήτηση δεν αποσκοπεί στην διατύπωση μιας γενικής αιτιολογικής θεωρίας, ως απάντηση στο ερώτημα «γιατί ο άνθρωπος εγκληματεί;», αλλά στοχεύει στην «αποδόμηση του εγκλήματος», το οποίο οριοθετείται πλέον ως κοινωνική κατασκευή και αντανακλά σχέσεις εξουσίας. Ο νόμος παύει να γίνεται αντιληπτός ως «ουδέτερο έδαφος» στο πλαίσιο του κοινωνικού συμβολαίου και της συλλογικής συναίνεσης και ισοδυναμεί όλο και περισσότερο με φορέα οικονομικό – πολιτικών συμφερόντων, αποτέλεσμα της αέναης κοινωνικής σύγκρουσης. Υπό αυτή την οπτική, τα εγκλήματα του λευκού κολάρου ορίζονται ως «εγκλήματα των ισχυρών». Η διαφοροποίηση και η ευνοϊκή μεταχείριση – αν όχι ατιμωρησία – που απολαμβάνουν τόσο σε επίπεδο ουσιαστικού όσο και δικονομικού δικαίου αποτελεί εκδήλωση και επαλήθευση της κοινωνικής θέσης ισχύος που συντροφεύει τις αντίστοιχες συμπεριφορές.

Αν και προγενέστερος της κριτικής σχολής, ο Willem Bonger συγκαταλέγεται ανάμεσα στους επιφανέστερους εκφραστές της λόγω του ιδιαίτερα πρωτοποριακού του πνεύματος. Δομικό στοιχείο της ανάλυσης του αποτελεί ο καπιταλιστικός τρόπος

παραγωγής και οργάνωσης της κοινωνίας, ο οποίος ευθύνεται για τη διαίρεση της σε εξουσιαστές και εξουσιαζόμενους. Οι πρώτοι, διαθέτοντας εξουσία, καθορίζουν και τον αντικοινωνικό, επιβλαβή και εγκληματικό χαρακτήρα της ανθρώπινης συμπεριφοράς, αναλόγως και με τα συμφέροντα που κάθε φορά θίγονται. Το εγκληματικό λοιπόν στερεότυπο εξαρτάται και επηρεάζεται άμεσα από τη θέση που κατέχει ένα άτομο στην κοινωνική κλίμακα. Υπ' αυτό το πρίσμα, ο Bonger διακρίνει την έννοια της οικονομικής εγκληματικότητας από το φαινόμενο της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου, το οποίο και αποκαλεί «*εγκληματικότητα της μπουρζουαζίας*», υπογραμμίζοντας την καθοριστική σημασία της κοινωνικής ταυτότητας του δράστη για τη τυπική υπόσταση της τελευταίας, λόγω των ευκαιριών και των κινήτρων που συνδέονται με αυτή.

Στους πιο σύγχρονους, αλλά και στους πιο σημαντικούς εκπρόσωπους της κριτικής εγκληματολογίας εντάσσονται οι William Chambliss και Richard Quinney. Ο πρώτος, εγκαταλείποντας απλοϊκές εργαλειακές απεικονίσεις του ποινικού νόμου και της λειτουργίας του εντός του καπιταλιστικού συστήματος, υποστηρίζει ότι η κριτική ματιά επιβάλλει μια περισσότερο συνθετική αποτύπωση των πραγμάτων. Αφετηρία μιας τέτοιας οπτικής είναι πρώτον ότι το δίκαιο δεν αντανακλά το κοινό περί δικαιοσύνης αίσθημα και ότι ο σκοπός του νόμου δεν είναι ευθέως αλληλένδετος με τα τελικά αποτελέσματα που παράγει. Η συγκεκριμένη διάκριση μεταξύ «νόμου στα βιβλία» και «νόμου στην πράξη» αποτελεί για το συγγραφέα τον κύριο λόγο που τα εγκλήματα του λευκού περιλαιμίου παραμένουν ατιμώρητα. Δίνοντας στο φαινόμενο τις διαστάσεις ενός «παρά-συστήματος», το οποίο απαρτίζεται από επιχειρηματίες, μέλη του οργανωμένου εγκλήματος, κρατικούς λειτουργούς και θεσμικούς αξιωματούχους, οι δράσεις που αναπτύσσονται στο εσωτερικό του περιλαμβάνουν μίζες, δωροδοκίες, ρουσφέτια, «λαδώματα», εκβιασμούς ακόμη και τη χρήση ωμής βίας. Ωστόσο, ο συγγραφέας παρατηρεί ότι το «παρά-σύστημα» της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου είναι «*αναπόφευκτο*» στοιχείο της λογικής γύρω από την οποία δομείται το κυρίαρχο καπιταλιστικό σύστημα.

Εστιάζοντας στην ίδια προσέγγιση, ο Quinney την περιγράφει με το αντιθετικό δίδυμο που ανταποκρίνεται στους όρους της οικονομικο-κοινωνικής κυριαρχίας και της υποταγής. Το έγκλημα συνιστά αναπόδραστο στοιχείο αυτού του διδύμου και συνεπώς διαμορφώνεται και εξελίσσεται υπό την επίδραση του.

Ακολουθώντας την ίδια «κόκκινη κλωστή» το φαινόμενο της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου, ως τυπική εκδήλωση μιας τέτοιας αντίθεσης, συνιστά ταυτοχρόνως ενδημικό στοιχείο του καπιταλιστικού μοντέλου παραγωγής. Η ύπαρξη του, δηλαδή, όπως και η πορεία και μετεξέλιξή του ακολουθούν και εξυπηρετούν τις φάσεις της καπιταλιστικής ανάπτυξης και προόδου. Αν και επί του περιεχομένου των ισχυρισμών τους για το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου ο Quinney και Chambliss δεν διαφοροποιούνται σε σημαντικό βαθμό, ο δρόμος από τον οποίο ο κάθε συγγραφέας φτάνει στα συμπεράσματα του είναι τελείως διαφορετικός. Αντί του νομοθετικού ρεαλισμού που επιλέγει ο Chambliss, ο Quinney ρέπει προς τον φιλοσοφικό ιδεαλισμό.

Στο δεύτερο μέρος που ακολουθεί και επιγράφεται «η πορεία και εξέλιξη του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου ως εγκληματολογικού όρου και φαινομένου», επιχειρείται μια αντίστροφη και «εκ των έσω» προσέγγιση της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου. Μετά τις προσπάθειες σκιαγράφησης και αποσαφήνισης της μέσα από τα διάφορα θεωρητικά ρεύματα, στο πεδίο του εγκληματολογικού διαλόγου τίθεται η θεωρητική τεκμηρίωση του όρου, καθώς και οι συμπεριφορές που περιλαμβάνει. Οι πρώτες αντιπαραθέσεις αφορούν το αν και κατά πόσο το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου συνιστά πράγματι εγκληματική συμπεριφορά, έχοντας ως χρονική τους αφετηρία την διαμάχη ανάμεσα στον Sutherland και τον Αμερικανό νομικό Paul Tappan. Άλλες θεωρητικές ενστάσεις αφορούν στο υποκείμενο τέτοιων εγκλημάτων, με κάποιους θεωρητικούς να τάσσονται υπέρ του κριτηρίου του υψηλού κοινωνικού status ως αποκλειστική προϋπόθεση για τη τέλεση τους και άλλους να επεκτείνουν το φαινόμενο στη πολυάριθμη μεσαία κοινωνική τάξη. Στον αντίποδα της δομικής διάρθρωσης της εξουσίας, ως το κατεξοχήν συστατικό στοιχείο της εν λόγω εγκληματικότητας, συγκροτούνται απόψεις που υποστηρίζουν τη συρρίκνωση του φαινομένου στα όρια της ατομικής συμπεριφοράς με βασικό γνώμονα τον ισχυρό αυτοέλεγχο. Το παιχνίδι των θεωρητικών αντιθέσεων, συγκερασμών, συνδυασμών και αντιστίξεων περιπλέκεται ακόμη περισσότερο με την ανάμειξη πρόσθετων εννοιών, όπως αυτή του κοινωνικού ελέγχου και της εμπιστοσύνης.

Τη φάση επαναθεώρησης και επαπροσδιορισμού του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου τόσο ως όρου όσο και ως φαινομένου διαδέχεται η τάση για πλήρη εγκατάλειψη του. Έτσι, κατά πρώτον, το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου

διχοτομείται στο επαγγελματικό έγκλημα και στο εταιρικό έγκλημα, με βασικό κριτήριο της διαφοροποίησης τους το φυσικό ή το νομικό πρόσωπο του δράστη. Στη συνέχεια, η έννοια εντάσσεται στην ευρύτερη κατηγορία του οργανωσιακού εγκλήματος (“organizational crime”) προκειμένου να διευκολυνθεί μια μακρο-ανάλυση και αποτύπωση του φαινομένου. Η οργανωσιακή επεξεργασία και «μεταποίηση» της παραδοσιακής έννοιας του Sutherland επιδιώκει να κατανοήσει τις ευρύτερες δυναμικές που υπαγορεύουν τις συγκεκριμένες δράσεις, αποκαλύπτοντας ταυτόχρονα την πλήρη έκταση των συνεπειών τους και επηρεάζοντας αντιστοίχως το περιεχόμενο της αντεγκληματικής πολιτικής. Η έννοια της παρέκκλισης δεν θα μπορούσε να λείπει ως εναλλακτική πρόταση για την εγκληματικότητα του λευκού περιλαιμίου. Πέρα από τη θεωρητική προτίμηση που απολαμβάνει από τους κριτικούς εγκληματολόγους γενικά, λόγω των μη θετικιστικών αναφορών της, υποστηρίζεται, επιπλέον, ότι θα μπορούσε να επιλύσει το ζήτημα της διάστασης που μεσολαβεί και χωρίζει το νομικό από το πραγματικό ορισμό του εγκλήματος. Στο ίδιο πλαίσιο, το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου γίνεται ισοδύναμο της έννοιας της οργανωσιακής παρέκκλισης (“organizational deviance”), ως αντίθετο της ατομικής ή συμπληρωματικό της ελίτ παρέκκλισης (“elite deviance”), υποδηλώνοντας για ακόμη μια φορά τον ανισομερή τρόπο κατανομής των εξουσιαστικών σχέσεων.

Σε άλλες περιπτώσεις, κρίσιμη παράμετρος γίνεται το πλαίσιο δράσης και συγκεκριμένα η ύπαρξη ή μη επαγγελματικού περιβάλλοντος. Εν προκειμένω, ο λόγος άλλοτε αφορά αποκλειστικά στις δραστηριότητες ιδιωτικών επιχειρήσεων, οπότε ο όρος που προτείνεται ταυτίζεται με το «επιχειρηματικό έγκλημα» (“business crime”), και άλλοτε με την επαγγελματική δραστηριότητα εν γένει, ανεξαρτήτως αν ο φορέας της έχει δημόσιο ή ιδιωτικό χαρακτήρα. Στη δεύτερη περίπτωση προκρίνεται ο όρος «επαγγελματικό έγκλημα» (“occupational crime”) ως ευρύτερος του «επιχειρησιακού», χωρίς να λείπουν θεωρητικές υποδιαίρεσεις, που διευκρινίζουν με περισσότερη λεπτομέρεια και τους δύο όρους. Η ουσία, όμως, μιας τέτοιας διαφοροποίησης έγκειται κυρίως στο παράδειγμα της αντεγκληματικής πολιτικής που θα εφαρμοστεί, όπως περαιτέρω αναλύεται στις αντίστοιχες προτάσεις αποδοκιμασίας και επιδοκιμασίας του ποινικού συστήματος. Ανεξάρτητα πάντως από το μοντέλο που τελικά θα προκριθεί, αμφότερες οι θεωρητικές εκδοχές εναποθέτουν το σύνολο της εμπιστοσύνης τους στο άορατο χέρι της αγοράς και στο συναφές

σκεπτικό που υπαγορεύει ότι ο ανταγωνισμός που διεξάγεται στους τομείς της παραγωγής και του εμπορίου στο πλαίσιο της απελευθερωμένης οικονομίας λειτουργεί αυτόματα και αποτρεπτικά κατά της διάπραξης τέτοιων εγκλημάτων. Στο τελείως αντίθετο άκρο τοποθετείται η θεωρητική άποψη σύμφωνα με την οποία τα εγκλήματα του λευκού περιλαιμίου χαρακτηρίζονται ως «εγκλήματα κεφαλαίου» (“crimes of capital”), δηλαδή ως «κοινωνικά επιβλαβείς πράξεις που απορρέουν από την ιδιοκτησία ή τη διαχείριση κεφαλαίου ή από την κατοχή θέσεων εμπιστοσύνης σε θεσμούς που σχεδιάστηκαν να διευκολύνουν στη συσσώρευση κεφαλαίου.» Υπό τη θέση αυτή, σημασία δεν έχει τι καθορίζεται εξωγενώς ως έγκλημα του λευκού περιλαιμίου, αλλά το πραγματικό πλαίσιο ή με άλλα λόγια οι ενδογενείς υποδομές της παρούσας οικονομικής οργάνωσης.

Μετά από τις απόπειρες αντικατάστασης ή εγκατάλειψης της έννοιας του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου, σειρά έχουν οι προσπάθειες θεωρητικού συνδυασμού του με άλλα φαινόμενα. Πιο συγκεκριμένα, το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου στοιχειοθετεί το πρώτο συνθετικό ή τη μία όψη μιας πολύ πιο σύνθετης κοινωνικής κατάστασης. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο, η πρώτη παρατήρηση υπογραμμίζει τη «μοναχική» θεωρητική διαδρομή που ακολούθησε παραδοσιακά την εγκληματικότητα του λευκού περιλαιμίου και την «απομόνωση» της από την κρατική εγκληματικότητα (“state crime”), ενώ στην πράξη τις περισσότερες φορές πρόκειται για μία κοινή πορεία. Τόσο η σχέση μεταξύ οικονομίας και πολιτικής όσο και η ιδιαίτερα «πολιτικοποιημένη» φύση της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου οδηγούν στην διατύπωση ενός νέου, «διμερούς» όρου που φέρει το τίτλο «κρατικό-εταιρικό» έγκλημα (“state – corporate crime”). Η ευελιξία μάλιστα με την οποία προικίζεται εξασφαλίζει την «αλλαγή θέσεων» μεταξύ των δύο συνθετικών, διακρίνοντας περιπτώσεις ενεργητικής και παθητικής δράσης που κινούνται ανάμεσα στο «κρατικό – υποκινούμενο έγκλημα» (“state - initiated crime”) και στο «κρατικό – υποβοηθούμενο έγκλημα» (“state – facilitated crime”). Η δεύτερη συνθετική πρόταση κάνει ένα βήμα παραπέρα και υποστηρίζει όχι το συνδυασμό, αλλά την ταύτιση του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου με το οργανωμένο έγκλημα. Η βασική επιχειρηματολογία που αναπτύσσεται βασίζεται στην αντιστροφή του αρχικού ισχυρισμού του Sutherland, ότι το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου συνιστά τύπο οργανωμένου εγκλήματος και ως εκ τούτου στην άποψη ότι το δεύτερο διαθέτει

συγγένειες πρώτου βαθμού με το πρώτο. Η κοινή τεχνογνωσία, η κοινή τεχνοτροπία, η κοινή ιδεολογία και η κοινή σφαίρα δράσης που συνδέουν τα δύο φαινόμενα οδηγεί στο ειρωνικό σχόλιο ότι η μόνη τους διαφορά αφορά στο όνομα της ταυτότητας του δράστη!

Το τρίτο και τελευταίο μέρος της παρούσας διατριβής, όπως μαρτυρά και ο τίτλος της *«οπτικές και προοπτικές αντεγκληματικής πολιτικής – εναλλακτικά μοντέλα και επέκεινα»*, απομακρύνεται από τη θεωρητική επεξεργασία της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου, προσπαθώντας να εντοπίσει πλέον πρακτικές για τη ρύθμιση και αντιμετώπιση του. Αφετηρία μιας τέτοιας προσπάθειας συνιστά η καταγραφή της σύγχρονης μεταμοντέρνας εκδοχής της κοινωνικής πραγματικότητας. Η μετάβαση από το μοντέλο του κεϋνσιασμού στη νέα ορθοδοξία της αγοράς, που εκφράζεται μέσω της παντοδυναμίας του νεοφιλελευθερισμού, οι μεταβολές που αυτή συνεπέφερε στην αγορά εργασίας, η μετεξέλιξη του ανομικού περιβάλλοντος, όχι μόνο ως απόσταση των μέσων από τους σκοπούς, αλλά και ως διάσταση μεταξύ ρητορείας και πραγματικότητας, οι νέες απεικονίσεις του οικονομικού και του κοινωνικού πλεονάσματος συνθέτουν ένα νέο κοινωνικό περιβάλλον. Σ' αυτό το πλαίσιο από τη μια πλευρά μαίνεται ο «πόλεμος κατά του κοινού εγκλήματος», ενεργοποιώντας όλο και πιο κατασταλτικά μοντέλα αντεγκληματικής πολιτικής και υποκαθιστώντας ουσιαστικά το κοινωνικό κράτος πρόνοιας με ένα αυταρχικό ποινικό κράτος, ενώ από την άλλη πλευρά η πλήρης απελευθέρωση της αγοράς, η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας και η αντικατάσταση της παραγωγικής διαδικασίας με κερδοσκοπικές μεθόδους συμμαχούν υπέρ της πρακτικής εξάλειψης, της «εξαφάνισης», όπως χαρακτηριστικά υπογραμμίζεται, των εγκλημάτων του λευκού περιλαιμίου. Αν και φαινομενικά αποτυπώνονται οι πόλοι μιας κοινωνικής αντίθεσης, υποστηρίζεται ότι επί της ουσίας πρόκειται για μια πολύ συνεκτική και ενιαία πολιτική επιλογή. Σε αυτό το πλαίσιο, το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου παύει να λανθάνει στις καπιταλιστικές δομές ως *«καπιταλισμός – φάντασμα»* και μετατρέπεται σε *«καπιταλισμό – γκάγκστερ»*.

Μπροστά σε μια τέτοια μετεξέλιξη, το σπουδαιότερο κόστος της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου σε σχέση με το προκύπτον από την κοινή, υπό όρους τόσο ποσότητας όσο και ποιότητας, εντείνεται ακόμη περισσότερο, επιβεβαιώνοντας πιο πολύ από κάθε άλλη φορά τις κριτικές εγκληματολογικές

εκτιμήσεις. Ωστόσο, όπως ορθά επισημαίνεται, η κριτική εγκληματολογία δεν κατάφερε ποτέ, παρά τις διακηρύξεις και προσπάθειές της, να προχωρήσει στην πλήρη αποδόμηση του εγκλήματος. Αυτό σημαίνει ότι, αν και καινοτόμησε ως προς τη θεωρητική ανάλυση του εγκληματικού φαινομένου, εντούτοις, ως προς την πρακτική αντιμετώπιση του, επανερχόταν πάντα στα «θετικιστικά» εργαλεία του ποινικού συστήματος συμβάλλοντας τελικά σε έναν αδιέξοδο φαύλο κύκλο και με την ίδια να αυτό-εγκλωβίζεται σε ένα αέναο και μάταιο κυνήγι του εαυτού της. Υπό αυτό το πρίσμα, το ζήτημα της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου, πέραν της θεωρητικής διαμάχης που προκαλεί παραδοσιακά ανάμεσα στους εγκληματολόγους και στους ποινολόγους, καθότι σχετίζεται με το διάλογο γύρω από τον νομικό ή πραγματικό ορισμό περί εγκλήματος, εξακολουθεί να παραμένει έωλο παρά τον ιδιαίτερα επιβλαβή χαρακτήρα του.

Για μια ακόμη φορά στο τραπέζι της αντεγκληματικής πολιτικής γίνεται αναφορά του ποινικού δικαίου, υπό την αίρεση όμως της κριτικής επίκλησης και εφαρμογής του. Τα κύρια επιχειρήματα που προτάσσονται υποστηρίζουν αφενός την άμεση ανάγκη ρύθμισης και ελέγχου του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου και αφετέρου την απαίτηση μιας περισσότερο εξισορροπημένης και γι' αυτό δικαιότερης αντιμετώπισης του εγκληματικού φαινομένου γενικά. Ο αντίλογος έρχεται από τους υποστηρικτές της «αυτό-ρύθμισης», υπενθυμίζοντας πρώτα απ' όλα την εμπειρική αναποτελεσματικότητα που συνοδεύει τις ποινικές προσπάθειες. Η κεντρική ιδέα σε αυτή την περίπτωση είναι η ανάπτυξη σχέσεων εμπιστοσύνης μεταξύ πολιτείας και επιχειρήσεων αντί αμοιβαίας δυσπιστίας και κατασταλτικών συνταγών. Υπ' αυτή τη λογική, το ποινικό δίκαιο παραμένει ως έσχατη λύση και όχι ως πρωταρχική επιλογή. Αυτό, όμως, που φαίνεται να παραλείπεται από μια τέτοια θεωρητική διατύπωση είναι ο σημερινός κυρίαρχος ρόλος της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας.

Οι απόπειρες συγκερασμού των δύο προαναφερόμενων μοντέλων οδήγησαν στην ανάπτυξη της έννοιας της αποκαταστατικής δικαιοσύνης (“restorative justice”). Πατώντας στην κληρονομιά της καταργητικής θεωρίας και στη θυματολογική προσέγγιση, η εναλλακτική αυτή πρόταση εισηγείται μια σύνθεση του ποινικού με το αστικό δίκαιο με κύριο σκοπό να ενισχυθεί η θέση του θύματος και να τεθούν οι βάσεις για έναν περισσότερο κοινοτικό και λαϊκό χαρακτήρα της δικαιοσύνης, αντί του σημερινού επίσημου. Παρά τις αγαθές προθέσεις, η βαρύτητα αλλά και το

ενδιαφέρον της πρότασης αυτής κλονίζονται ιδιαίτερα στην περίπτωση της εγκληματικότητας του λευκού περιλαίμιου, η εξέλιξη και η εκδήλωση του οποίου δεν μπορεί παρά να ακολουθεί την απελευθερωμένη αγορά. Μέσα σε αυτό σκηνικό, μάλιστα, υποστηρίζεται ότι το σύγχρονο αιτούμενο δεν είναι να «αποκαταστήσουμε» τα πράγματα, αλλά να τα αλλάξουμε, παραπέμποντας στη διαχρονικότητα της μαρξιστικής σκέψης.

Η πρόταση για αλλαγή έρχεται με ένα πολύ πρόσφατο θεωρητικό σχήμα, που έγινε γνωστό υπό τον τίτλο της «ζημιολογίας» και περιλαμβάνει την υπέρβαση της ίδιας της εγκληματολογικής επιστήμης. Το αδιέξοδο της εγκληματολογίας εντοπίζεται στον ίδιο τον πυρήνα της, που στοιχειοθετείται από την προβληματική έννοια του εγκλήματος τόσο ως κοινωνική κατασκευή όσο και ως τυποποιημένη συμπεριφορά. Ως λογικό επακόλουθο προτάσσεται η αντικατάσταση του, προκρίνοντας την έννοια της κοινωνικής βλάβης. Η θεωρία της κοινωνικής βλάβης δεν επιδιώκει να αποτελέσει το «αντι-παράδειγμα» της εγκληματολογίας, αλλά να υπερβεί τις θεωρητικές στενώσεις της, όπως είναι μοιραία η ανθρωποκεντρική της δομή, δεδομένης της θεμελιακής εξίσωσης του εγκληματικού φαινομένου με ανθρώπινες συμπεριφορές. Αντίθετα, η ζημιολογική πρόταση συμβολίζει μια θεμελιώδη στροφή προς τις δομές. Αυτό δεν σημαίνει ότι παραγκωνίζει τον ανθρώπινο παράγοντα, αλλά ότι τον προσεγγίζει με πλήρη αντίληψη ότι αυτός έχει αναπτυχθεί και έχει διαμορφωθεί δυνάμει των κοινωνικών δομών.

Συμπερασματικά σημειώνεται ότι μια τέτοια στροφή, ιδιαίτερα για την περίπτωση της εγκληματικότητας του λευκού περιλαίμιου, λαμβάνοντας υπόψη τόσο το σύνολο της ιστορικής διαδρομής του φαινομένου όσο και τη σύγχρονη συγκυρία της κρίσης του νεοφιλελευθερισμού, αποτελεί ενδεχομένως ιστορική ευκαιρία για την πλήρη αποτύπωση και ρύθμιση της. Η περαιτέρω κριτική ανάλυση και επεξεργασία μένει να αποδείξει αν η νέα αυτή πρόταση εκτός από θεωρητικό στοίχημα μπορεί να αποτελέσει και ρεαλιστική λύση.

ΜΕΡΟΣ Α΄

**«Το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου ως αυθεντική έννοια
της εγκληματολογικής θεωρίας»**

I. Εκδοχές του συναινετικού μοντέλου

A. Η ιταλική θετικιστική παράδοση

Η αναφορά στην ιταλική θετικιστική παράδοση δεν εφορμείται ούτε από το φιλελεύθερο πνεύμα της, στον αντίποδα μάλιστα του οποίου δομήθηκε, ούτε από την απευθείας διασύνδεση της με το φαινόμενο της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου, όπως σκιαγραφήθηκε στους κατά πολύ ύστερους χρόνους. Η παράβλεψη της όμως θα αποτελούσε άστοχη παράλειψη, αφενός γιατί αποτελεί το ορόσημο της επιστήμης της εγκληματολογίας και αφετέρου γιατί μέχρι και σήμερα η θετικιστική σκέψη συνοψίζει το περιεχόμενο της κυρίαρχης εγκληματολογικής τάσης. Κεντρικός άξονας του θετικισμού, όπως άλλωστε και του κλασικισμού, είναι η απομάκρυνση από μεταφυσικές ερμηνείες και θρησκευτικές ιδεοληψίες και ως εκ τούτου η επίκληση του φυσικού δικαίου και των νόμων της φύσης ως μεθόδου προσέγγισης και ερμηνείας του κόσμου. Η θετική μέθοδος, ωστόσο, ως διάδοχη της φιλελεύθερης σκέψης, πηγαίνει ένα βήμα παρακάτω από τις προσπάθειες των Διαφωτιστών και των κατοπινών τους νέο-κλασικιστών για ορθολογικότερη και δικαιότερη μεταχείριση των εγκληματιών μέσω αφηρημένων νομικών ρυθμίσεων περί εγκλήματος, βασιζόμενων στην αξιωματική αντίληψη του ανθρώπου ως «...ένα δημιούργημα που καθοδηγείται από τον ορθό λόγο, η βούληση του οποίου είναι ελεύθερη και που κατ' επέκταση είναι υπεύθυνο για τις πράξεις του και που μπορεί να ελεγχθεί με το φόβο του κολασμού.»¹²

Προσδιοριστικό στοιχείο του θετικισμού είναι η επιστημονική μελέτη, δηλαδή η παρατήρηση και ανάλυση των επιμέρους πραγματικών φαινομένων, η οποία καταλήγει σε γενικά πορίσματα (επαγωγική μέθοδος). Ενδεικτική ως προς το περιεχόμενο του είναι η περιγραφή που δοκιμάζει ένας από τους σημαιοφόρους του θετικισμού, ο Enrico Ferri: «για εμάς, η πειραματική (δηλαδή η επαγωγική) μέθοδος είναι το κλειδί όλης της γνώσης· γι' αυτούς όλα απορρέουν από λογικά συμπεράσματα και παραδοσιακές απόψεις. Γι' αυτούς, τα γεγονότα πρέπει να υποχωρήσουν χάριν των συλλογισμών· για εμάς, τα γεγονότα πρωτοστατούν και κανέναν ορθολογισμό δεν

¹² Vold G., 1958, *Theoretical Criminology*, New York Oxford University Press, σελ. 25

μπορεί να προκύψει χωρίς να έχει σημείο αναφοράς γεγονότα.»¹³ Όπως περαιτέρω διευκρινίζει ο G. Vold τόσο η κλασσική σχολή όσο και η νέο-κλασσική σχολή, αντικατοπτρίζοντας «ένα είδος ελεύθερου βουλητικά, εξορθολογισμένου ηδονισμού, που είναι επί της ουσίας προ-επιστημονικός υπό οποιαδήποτε σύγχρονη έννοια των ανθρωπιστικών επιστημών»,¹⁴ αντιπροσωπεύουν μια παρωχημένη αντίληψη για το έγκλημα, δεδομένου ότι έλκει το πεδίο αναφοράς της από καταστάσεις παρελθοντικές της επιστημονικής μεθόδου και των πειραματικών διαδικασιών. Η θετικιστική σχολή, αντίθετα, εκπροσωπεί τη θεμελίωση της μεθοδολογίας και της λογικής των φυσικών επιστημών για τη μελέτη της ανθρώπινης συμπεριφοράς, εγκαινιάζοντας τον επιστημονικό κλάδο της εγκληματολογίας.¹⁵

Σε ένα τέτοιο πλαίσιο, με έντονη την ανάγκη για μια περισσότερο πραγματιστική και δυναμική θεώρηση των δεδομένων παρά ιδεατή, ο θετικισμός αποτελεί την πρώτη έκφραση αμφισβήτησης μιας στενά νομικής και τεχνικής οριοθέτησης του εγκλήματος, μετακινώντας το στη φυσική και κοινωνική πραγματικότητα. Με άλλα λόγια, το έγκλημα για πρώτη φορά απεγκλωβίζεται από τον δογματισμό, που αντιπροσωπεύει το δεσμευτικό γράμμα του νόμου, και εξομοιώνεται με κοινωνικό γεγονός. Βασικό επιχείρημα συνιστά το γεγονός ότι οι νομικοί τεχνικισμοί, που χρησιμοποιούνται για το νομικό ορισμό του εγκληματικού φαινομένου, πολλές φορές δεν βρίσκουν έρεισμα στους παράγοντες που διαμορφώνουν την ανθρώπινη συμπεριφορά. Ερωτήματα που μέχρι τότε αποφεύγονταν, σχετικά με τους λόγους ή τα αίτια μιας συμπεριφοράς, την αβεβαιότητα ως προς τα κίνητρα ή τις προθέσεις, τις ανισότητες που παρήγαγε η αυστηρή νομοθεσία ως εγγύηση της ανθρώπινης ελευθερίας έρχονται στο προσκήνιο σηματοδοτώντας μια δεύτερη μετακίνηση από τη δράση στο δράστη, από το έγκλημα στον εγκληματία. Το ενδιαφέρον πλέον επικεντρώνεται στη φύση του ανθρώπου και στις ιδιαίτερες συνθήκες που επικρατούν κατά την εκδήλωση της συμπεριφοράς του

¹³ Sellin T., 1973, "Enrico Ferri", στο Herman Mannheim ed. *Pioneers in Criminology*, Montclair, NJ: Patterson Smith, σελ.379

¹⁴ Vold G., 1958, op. cit. σελ. 14

¹⁵ Υπερθεματίζοντας μιας τέτοιας άποψης ο Leon Radzinowicz παρατηρεί «ακριβώς όπως ο φιλελευθερισμός που εξελίχθηκε από τον διαφωτισμό δημιούργησε την πρώτη σχολή του ποινικού δικαίου, ο ντετερμινισμός αναδύμενος από την επιστημονική προσέγγιση παρήγαγε τις πρώτες σχολές της εγκληματολογίας.» Βλ. Radzinowicz L., 1966, *Ideology and Crime – A study of crime in its Social and Historical Context*, Heinemann Educational Books, London, σελ. 56

παρά στη νομική τυποποίηση της. «Οι θετικιστές επιδίωκαν να παράσχουν έναν αξιακά ουδέτερο ορισμό του εγκλήματος που να ήταν αντικειμενικός και θεμελιωμένος στις επιστημονικές αρχές. Αν μη τι άλλο, αυτό σήμανε τη μετατόπιση της έμφασης από τους νομικούς κώδικες στους εγκληματίες.»¹⁶ Κυρίαρχο ζήτημα δεν αποτελεί πια ο ορισμός και η κωδικοποίηση των εγκλημάτων αλλά το δυσπρόστατο ερώτημα γιατί συμβαίνει το έγκλημα και από ποιον τελείται.¹⁷

«Η έμφαση των θετικιστών στην αιτιοκρατία μπορεί να γίνει αντιληπτή με την ίδια λογική. Οι αιτίες, πίστευαν, λειτουργούν σε επίπεδο μετρίσιμων μεταβλητών. Επομένως, όσο κάποιος διατηρούσε το ενδιαφέρον του για την αιτιοκρατία, μπορούσε να αποφύγει τους στείρους ορολογικούς διαπληκτισμούς που προηγουμένως διέκριναν τη μελέτη της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Το να είσαι επιστημονικός, επομένως, σήμαινε να αποφεύγεις αφαιρετικές ιδέες και συμπερασματικά ερμηνευτικά σχήματα.»¹⁸

Η βασική αρχή της αιτιοκρατικής λογικής, ως της κατεξοχήν επιστημονικής μεθόδου του θετικιστικού παραδείγματος, υπαγορεύει την υπαγωγή όλων των φαινομένων στο εμπειρικό πρίσμα αιτίου – αιτιατού. Το πρίσμα αυτό συμπυκνώνει με τη σειρά του την ουσία των φυσικών νόμων, που διέπουν τόσο το φυσικό όσο και το κοινωνικό περιβάλλον. Σε επίπεδο ανθρώπινης συμπεριφοράς η αιτιοκρατική σχέση μεταφράζεται με ντετερμινιστικούς όρους και αντιστοιχεί σε προκαθορισμένους παράγοντες – βιολογικούς ή κοινωνικούς – που βρίσκονται πέρα από τον έλεγχο του ατόμου. Το ορθολογιστικό στοιχείο εδώ αναγνωρίζεται ως προς την προσπάθεια που καταβάλλει το άτομο να «δικαιολογήσει» το προκαθορισμένο περιεχόμενο των πράξεων του και όχι ως διαδικασία με την οποία αποφασίζει ελεύθερα και έλλογα για τις επιλογές του. Όπως εξηγεί ο W. Relfrey, αντικείμενο της έρευνας γίνεται ο ίδιος άνθρωπος και όχι οι πράξεις του, ενώ τα συμπεράσματα δεν αποτελούν φιλοσοφικές

¹⁶ Lanier M. & Henry S., 2001, “Crime in Context: the Scope of the Problem”, στο Stuart Henry & Mark M. Lanier eds. “What is Crime? – Controversies over the Nature of Crime and What to Do about it”, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., Lanham, Boulder, New York, Toronto, Plymouth, UK, σελ. 6

¹⁷ Όπως επιπλέον σχολιάζεται «δεν ενδιαφέρει λοιπόν, στη φάση αυτή της εξελίξεως των ποινικών και σωφρονιστικών μέσων, το αφηρημένο γράμμα του νόμου και η λογική του συστήματος. Η αρχή της νομιμότητας, ως αξίωμα για την προάσπιση των ελευθεριών του πολίτη από δικαστικές κλπ. αυθαιρεσίες, αρχίζει να χάνει έδαφος εμπρός στις νέες τάσεις για κοινωνικισμό, ισχυροποίηση του κράτους χάριν της ιδέας του έθνους και προστασία των ασθενέστερων κοινωνικών ομάδων απέναντι στις ισχυρότερες. Στη θέση της αναδύεται η αρχή της κοινωνικής ωφέλειας. Και ενδιαφέρει προπάντων η αντιφορμαλιστική μελέτη των φαινομένων και η εξεύρεση των πρακτικών λύσεων στην αντιμετώπιση των προβλημάτων.» Κουράκης Ν., 1997, «Ποινική Καταστολή», εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, Κομοτηνή, σελ. 188

¹⁸ Hirschi T. & Gottfredson M., 1994, “Substantive Positivism and the Idea of Crime”, στο Travis Hirschi & Michael R. Gottfredson ed. *The Generality Of Deviance*, Transaction Publishers, New Brunswick (U.S.A) & London (U.K.), σελ. 253

συναγωγές αλλά συνιστούν αποτελέσματα μιας αντικειμενικής, εμπειρικής και πειραματικής επιστημονικής μελέτης, η οποία ακολουθεί τους τύπους μιας αυστηρής μεθοδολογικής προσέγγισης.¹⁹

Υπό την ίδια συλλογιστική, το έγκλημα ως ανθρώπινη κοινωνική συμπεριφορά έχει με τη σειρά του τους δικούς του ακατάλυτους νόμους, η εμπειρική γνώση των οποίων ισοδυναμεί με τη δυνατότητα καταπολέμησης του μέσω μιας εύστοχης αντεγκληματικής πολιτικής. Παρά τις αντιθέσεις όμως ουσίας με την κλασική σχολή, η θετικιστική πρόταση δεν απομακρύνει από τον πυρήνα της ανάλυσης της το άτομο ούτε αμφισβητεί την αντίληψη περί κοινωνικού συμβολαίου. Οι κοινωνιολογικές μελέτες, που διεξάγονται την ίδια περίοδο, με σπουδαιότερη τη μαρξιστική ανάλυση περί διαλεκτικού υλισμού, για τη σημασία δηλαδή των οικονομικών όρων στη διαμόρφωση του πολιτικού και πολιτιστικού οικοδομήματος, δεν έχουν μεγάλη απήχηση στην εγκληματολογική σκέψη. Αντίθετα, αυτή φαίνεται να επηρεάζεται περισσότερο από την επιστήμη της ανθρωπολογίας και τις επαναστατικές αλλαγές στο τομέα της βιολογίας. Σύμφωνα, ωστόσο, με τον R. Michalowski η επικέντρωση στο άτομο-εγκληματία, ως κατεξοχήν αντικείμενο της εγκληματολογικής μελέτης, και το ξεχωριστό ενδιαφέρον για την έρευνα προς αναζήτηση πρακτικών εφαρμογών για τον έλεγχο του εγκλήματος δεν συνιστούν απαραίτητα εσωτερικά στοιχεία της θετικιστικής προσέγγισης. Η διάκριση και η ανθεκτικότητα τους στο πλαίσιο της εγκληματολογικής επιστήμης οφείλονται περισσότερο σε κοινωνικούς παρά σε επιστημονικούς παράγοντες.²⁰

Το κίνημα του Διαφωτισμού από το 18^ο αιώνα, η μετάβαση από τον φεουδαρχισμό στον καπιταλισμό, καθώς και η εξέλιξη των επιστημών εδραιώνουν την αντίληψη ότι το άτομο αποτελεί την κινητήρια δύναμη όλων των κοινωνικών συμβάντων. Η μετέπειτα εκβιομηχάνιση που ακολουθεί και το πλήθος των προβλημάτων που συνεπιφέρει πυροδοτούν το αίτημα για έλεγχο των «επικίνδυνων τάξεων». Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται *«η έννοια των επικίνδυνων τάξεων ως η κύρια πηγή του εγκλήματος και της αταξίας ήταν ιδιαίτερα στο προσκήνιο στις αρχές του δεκάτου ενάτου αιώνα. Συγκροτούνταν από αυτούς που είχαν ένα άθλιο μερίδιο*

¹⁹ Pelfrey W., 1980, *The Evolution of Criminology*, Anderson Publishing Co., Cincinnati

²⁰ Michalowski R., 1985, *Order, Law, and crime – An introduction to criminology*, Random House, New York, σελ. 7-10

στην συσσώρευση πλούτου.»²¹ Έτσι, το ποινικό σύστημα που διαμορφώνεται, απευθύνεται πρωτίστως, αν όχι εξ ολοκλήρου, στα φτωχά κοινωνικά στρώματα με τάση να συμπεριλάβει το σύνολο της εργατικής τάξης. Το γεγονός αυτό προϊδεάζει με τη σειρά του για τις αντιλήψεις που θα επικρατήσουν στην εγκληματολογική επιστήμη και θα αποτελέσουν τις θεμέλιες λίθους της. Πιο συγκεκριμένα, η εγκληματολογία δομείται εστιάζοντας στην εγκληματικότητα των χαμηλότερων κοινωνικά τάξεων, προτιμώντας να εκλαμβάνει τους εγκληματίες ως εξατομικευμένα ελαττώματα παρά σαν παράγωγα μιας ελαττωματικής έννομης τάξης και αναζητώντας στρατηγικές ελέγχου του εγκλήματος που δεν θα διαταράζουν τα κατεστημένα μοντέλα οικονομικής και πολιτικής εξουσίας. «Έτσι η θετικιστική εγκληματολογία έγινε θεραπευτική ως προς την επιδίωξη της. Επικεντρώθηκε κυρίως στο να επιχειρεί να αναγνωρίσει αυτούς τους παράγοντες που υποθετικά έκαναν τους εγκληματίες διαφορετικούς από τους άλλους ανθρώπους, παράγοντες που θα υπάγονταν σε συγκεκριμένες μορφές στρατηγικής ελέγχου εφαρμόσιμες περισσότερο στα άτομα παρά σε ταξικό ή κοινωνικό επίπεδο. Το μεγαλύτερο μέρος της εγκληματολογικής αναζήτησης καθοδηγήθηκε από αυτή την αρχή.»²²

Το σκεπτικό που αναπτύσσεται υποστηρίζει ότι η αιτιοκρατική σχέση του ατόμου με παράγοντες που το υπερβαίνουν ακυρώνει την αποτελεσματικότητα οποιουδήποτε σωφρονιστικού μέτρου, που σχετίζεται αποκλειστικά με την πρόβλεψη ή την επιβολή της ποινής, δεδομένου ότι δεν επιφέρει καμιά μεταβολή ως προς τις ίδιες τις αιτίες. Σε αυτό το πλαίσιο, η θετικιστική εγκληματολογία δεν επιδιώκει να αποτρέψει αλλά να αποκαταστήσει ή να αναμορφώσει τις αιτίες. Με μόνη ενδεχόμενη εξαίρεση τις κοινωνιολογικές θετικιστικές προσεγγίσεις, η αναμόρφωση που προτείνεται από το θετικιστικό εγκληματολογικό ρεύμα επιτυγχάνεται μόνο μέσω της κατανόησης της ατομικής εγκληματικής συμπεριφοράς. Ως εκ τούτου, το θεωρητικό πεδίο της θετικιστικής εγκληματολογίας περιορίζεται σε γενικές γραμμές στη μελέτη των υποκειμένων της διαδικασίας εγκληματοποίησης, δηλαδή των ατόμων που συλλαμβάνονται, διώκονται και υποβάλλονται σε κάποιο σωφρονιστικό μέτρο. Λαμβανομένης, επιπλέον, υπόψη της παραδοσιακής συρρίκνωσης του εγκληματικού φαινομένου ως κοινωνικού προβλήματος στη λεγόμενη

²¹ Radzinowicz L., 1966, op. cit. σελ.38

²² Michalowski R., 1985, op. cit. σελ. 9

εγκληματικότητα του δρόμου, η εγκληματοποίηση φαίνεται να αφορά μονομερώς συγκεκριμένα και μάλιστα τα πλέον αδύναμα τμήματα της κοινωνίας. Λογικά, επομένως, συμπεραίνεται ότι η θετικιστική εγκληματολογία εισήγαγε μια μορφή συστηματικής διάκρισης και μεροληπτικής πόλωσης ως προς την οριοθέτηση του εγκλήματος και του προσδιορισμού του εγκληματία. *«Ίσως το άλλοθι, το οποίο προσφέρει μια τέτοια προσέγγιση για την ερμηνεία του εγκλήματος, απαλλάσσει την κοινωνία από κάθε είδους ευθύνη για την εμφάνιση της εγκληματικότητας, αποτελεί ένα πλαίσιο αναφοράς που ενδεχομένως υποστηρίζεται από την εκάστοτε εξουσία, χρηματοδοτείται ευκολότερα και σε τελευταία ανάλυση προβάλλεται στον επιστημονικό χώρο, σε σχέση με άλλες εγκληματολογικές αναζητήσεις που παραμένουν στην αφάνεια, στο βαθμό που θεωρούνται ότι θίγουν τα συμφέροντα των ισχυρών.»*²³

Η θετικιστική εγκληματολογία, με πρωτοστατούσα την ιταλική θετικιστική σχολή, στόχευσε και αναπαρήγαγε την αιτιοκρατική αντίληψη του εγκληματικού φαινομένου, όπως άρτια συμπυκνώνεται από το περιεχόμενο του ερωτήματος, που ο A. Cohen το 1959 αξιολογεί ως το πλέον διαδεδομένο ανάμεσα στους εγκληματολόγους: *«Πώς οι άνθρωποι μετατρέπονται σε εκείνο το είδος του ατόμου που διαπράττει (κοινές) εγκληματικές πράξεις;»*²⁴ Με άλλα λόγια, η επιδίωξη της ήταν να ερμηνεύσει και να «λύσει» το «εγκληματικό πρόβλημα». Σε ένα τέτοιο πλαίσιο, δεν αποτελεί έκπληξη η απουσία του εγκλήματος του λευκού περιλαμίου από τη λίστα των αναζητήσεων της, καθώς το εγκληματικό πρόβλημα ταυτίζεται σχεδόν αποκλειστικά με το κοινό έγκλημα, δηλαδή με τις πλέον αναγνωρισμένες και προβεβλημένες εκδοχές του εγκληματικού φαινομένου. Το έγκλημα του λευκού περιλαμίου, αντίθετα, έρχεται στην επιφάνεια, όταν οι όροι αντιστρέφονται και το αντικείμενο της μελέτης τείνει να στρέφεται προς το «πρόβλημα του εγκλήματος». Όταν, δηλαδή, στο πεδίο της εγκληματολογικής έρευνας αρχίζει να

²³ Χαϊδου Α., 1996, *Θετικιστική Εγκληματολογία – Αιτιολογικές προσεγγίσεις του εγκληματικού φαινομένου*, Νομική Βιβλιοθήκη Με το ίδιο σκεπτικό οι Ian Taylor, Paul Walton & Jock Young στις αρχές της δεκαετίας του '70 σχολίαζαν: *«Ο βιολογικός ντετερμινισμός ασκεί μεγαλύτερη γοητεία από τον κοινωνιολογικό ντετερμινισμό, επειδή εξάλειφει οποιονδήποτε υπαινιγμό ότι το έγκλημα μπορεί να είναι αποτέλεσμα κοινωνικών ανισοτήτων. (Το έγκλημα) είναι κάτι που βρίσκεται στη φύση του εγκληματία και όχι στη δυσλειτουργία της κοινωνίας. Επιπλέον, επιτυγχάνει την απόλυτη εξάλειψη της πιθανότητας κάποιας εναλλακτικής πραγματικότητας. Γιατί ο βιολογικά κατώτερος χρησιμοποιείται ως συνώνυμο του α-κοινωνικού. Η ανάλυση επικεντρώνεται στο άτομο που είναι ανίκανο να είναι κοινωνικό· ως εξασοικευμένο, δεν αποτελεί απειλή για τη μονολιθική πραγματικότητα που αποτελεί το επίκεντρο του θετικισμού. Γιατί κανένα άτομο δεν μπορεί μόνο του να δημιουργήσει μια εναλλακτική πραγματικότητα, και η α-κοινωνική φύση του ενισχύει την άποψη ότι αποτελεί ελάττωμα της συμβατικής κοινωνίας.»* Taylor I., Walton P. & Young J., 1973, *The New Criminology – For a social theory of deviance*, Routledge, London & New York, σελ. 40

²⁴ Cohen A., 1959, "The Study of Social Disorganization and the Deviant Behavior" στο Robert k. Merton, Leonard Broom & Leonard S. Cottell Jr (eds) *Sociology Today* Basic Books, New York, σελ. 462

συμπεριλαμβάνεται και η διαδικασία με βάση την οποία κάποιες κοινωνίες επιλέγουν να εκλαμβάνουν κάποιες μορφές βλάβης ως έγκλημα ωθώντας άλλες στο νομοθετικό απυρόβλητο. Ουσιαστική προϋπόθεση, επομένως, για την μελέτη και την κατανόηση του φαινομένου της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου είναι η εγκατάλειψη της θετικιστικής σκέψης και η πρόκριση δομικών προσεγγίσεων και εφαρμογών.

α) Cesare Lombroso: Αναζητώντας τον εγκληματία – άνθρωπο στο πορτρέτο του οικονομικού εγκληματία

Παρά το γεγονός ότι η πατρότητα του όρου «έγκλημα του λευκού περιλαιμίου» έχει κατοχυρωθεί στον αμερικανό εγκληματολόγο Edwin Sutherland, η αφετηρία της παρούσας μελέτης ταυτίζεται με τον ευρέως αποκαλούμενο «πατέρα της μοντέρνας εγκληματολογίας»²⁵, Cesare Lombroso. Η επιλογή αυτή, όπως ήδη έχει διαφανεί, δεν βασίζεται τόσο στην εγκυρότητα ή την ισχύ της αταβιστικής θεωρητικής προσέγγισης²⁶ ούτε μοιράζεται τις σύγχρονες προσπάθειες που καταβάλλονται για την αναγέννηση της,²⁷ αλλά στα «αιθιαλή», κατά μία έννοια, χαρακτηριστικά που ο Lombroso κατάφερε να προσδώσει στη φυσιολογία του οικονομικού εγκληματία. Σύμφωνα με τη γενική θεωρία του «τα φυσικά χαρακτηριστικά συνδέονται με τα ψυχικά γνωρίσματα και κατά συνέπεια ο εγκληματίας

²⁵ Wolfgang M., 1973, “Cesare Lombroso” στο Herman Mannheim ed *Pioneers in Criminology*, Montclair, NJ: Patterson Smith, σελ. 232

²⁶ Σύμφωνα με τον Γ. Πανούση πέρα από τα μεθοδολογικά ατοπήματα και τις συγκριτικές γενικεύσεις που περιέχει το έργο του Lombroso, το ουσιαστικό πλήγμα της θεωρίας του επήλθε με την αμφισβήτηση της «εγκληματικής κληρονομικότητας», η οποία αποτελούσε τον κεντρικό άξονα της προσέγγισης του. Βλ. Πανούσης Γ., 2000, «Φυσιολογική», εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, β' έκδοση, σελ. 145-149 Υπό την ίδια οπτική, ο L. Radzinowicz σχολιάζει: «Το Λομπροζιανό δόγμα έχει πλέον παραμεριστεί σε επίπεδο μύθου, και μπορεί με ασφάλεια να τοποθετηθεί, μαζί με τις θεωρίες των προδρόμων του, στο ιστορικό κιτάπι της εγκληματολογίας. Τα γραπτά του δεν διαβάζονται πια και στην πραγματικότητα είναι με δυσκολία άξια για διάβασμα. Ακόμη κι αν κανείς ήταν πρόθυμος να ταξιδέψει με αυτά, θα ένιωθε σαν να μεταφερόταν σε ένα χαοτικό φανταστικό παλαιοπωλείο, μακριά από τα εγκόσμια.» Radzinowicz L., 1966, *op. cit* σελ. 48 Ωστόσο, ο M. Wolfgang επισημαίνει ότι αν και είναι πολύ εύκολο σήμερα να περιγελάσουμε το έργο του Lombroso, δεν πρέπει να απαξιώσουμε τον ακαδημαϊσμό του, όπως αποτυπώνεται μέσα από μια αδιάκοπη προσπάθεια να βελτιώσει και να εμπλουτίσει το έργο του με αμφισβητήσεις, αυτοαναιρέσεις και επαναδιατυπώσεις. Wolfgang M., 1973, *op. cit* σελ.232-291

²⁷ Όπως αναφέρει ο Γ. Πανούσης ο νέο-γενετικός ντετερμινισμός επαναφέρει το παλιό δίλημμα: οι βιολογικές ή κοινωνικές δομές προ-καθορίζουν την ανθρώπινη συμπεριφορά; Και προσθέτει: «Οι βιολογικές θεωρίες βγήκαν από το χρονοντούλαπο της Εγκληματολογίας κι επανέρχονται δριμύτερες και περισσότερο επιστημονικοφανείς» Ταυτόχρονα, ο συγγραφέας δεν παραλείπει να αναφερθεί στους κινδύνους τέτοιων βιολογικών προσεγγίσεων «ο πρώτος είναι να αποπολιτικοποιήσουν την αιτιολόγηση της εγκληματογένεσης και να παρουσιάσουν το «έγκλημα ως πεπρωμένο». Ο δεύτερος είναι ότι τα αποτελέσματα μιας τέτοιας έρευνας μπορεί να χρησιμοποιηθούν κατά τρόπο επικίνδυνο από ανελεύθερα ή ρατσιστικά καθεστώτα.» Πανούσης Γ., 2002, «Εισαγωγή» στο Lombroso C., *Ο εγκληματίας άνθρωπος*, μετάφ. Μπάμπης Άννινος, εκδόσεις Κάκτος, σελ. 24, 21

μπορεί να αναγνωριστεί και να ξεχωρίσει από τον μη-εγκληματία με βάση χαρακτηριστικά, τα οποία ονόμασε «στίγματα».²⁸ Εμφανώς επηρεασμένος από την εξελικτική θεωρία του Δαρβίνου, όπως και άλλοι θεωρητικοί της εποχής του, ο «εγκληματίας» του Lombroso αντιστοιχεί σε ένα πρωτόγονο ανθρώπινο είδος που επανήλθε στον σύγχρονο κόσμο.²⁹ Ωστόσο, επισημαίνεται ότι «παρόλο που ο Lombroso καταχώρησε και κατηγοριοποίησε με ακρίβεια και προσοχή τις διάφορες περιπτώσεις του (εγκληματιών) με κάποια χρήση (σωματικών) ελέγχων, τα πορίσματα του επηρεάστηκαν από κοινωνικές και πολιτισμικές ανισότητες στο πλαίσιο του νέου ιταλικού κράτους, και συγκεκριμένα στο πλαίσιο της ανταγωνιστικής σχέσης μεταξύ Βόρειας και Νότιας Ιταλίας»³⁰ Αν και κύρια αναφορά του υπήρξαν και παρέμειναν μέχρι τέλους τα ανθρωπολογικά χαρακτηριστικά, εντούτοις δεν εγκλωβίστηκε απόλυτα σε αυτά. Με το πέρασμα μάλιστα των χρόνων και την εξέλιξη των ερευνών του καταλήγει να διευρύνει κατά πολύ το αιτιολογικό του δογματικό σχήμα, με αποτέλεσμα να συμπεριλάβει σε αυτό την πολύπλευρη επιρροή που ασκούν στον εγκληματία τόσο οι περιβαλλοντικοί παράγοντες όσο και οι πραγματικές περιστάσεις στις οποίες βρίσκεται.³¹

Σε αυτό ακριβώς το σημείο, εντοπίζεται σύμφωνα με σύγχρονους μελετητές και η συμβολή της θεωρητικής προσέγγισης του Lombroso· στην απόπειρα μιας πολυ-παραγοντικής ερμηνείας των αιτιών του εγκληματικού φαινομένου.³² «Δεν υπάρχει έγκλημα που να μην έχει τις ρίζες του σε πολύαριθμες αιτίες. Αν αυτές συχνά συγκλίνουν ή παραμένουν ανεξάρτητες, πρέπει παρόλα αυτά, υπάκουοι στην ακαδημαϊκή όπως και στη γλωσσική αναγκαιότητα, να τις εξετάσουμε καθεμία ξεχωριστά, όπως συμβαίνει με όλα τα υπόλοιπα ανθρώπινα φαινόμενα, στα οποία η μία

²⁸ Πανούσης Γ., 2000, *op. cit* σελ. 129

²⁹ Ο Ι. Φαρσεδάκης υιοθετεί την έννοια «υπάνθρωπο είδος... αυτό οφειλόταν στο σταμάτημα, για λόγους αταβιστικούς, της εξέλιξης του που τον εμπόδισε να εξελιχθεί μέχρι του σημείου των άλλων κανονικών ανθρώπων.» Φαρσεδάκης Ι., 1990, *Η εγκληματολογική σκέψη απ' την αρχαιότητα ως τις μέρες μας*, Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 195

³⁰ Bradley K., 2010, "Cesare Lombroso (1835 – 1909)", στο K. Hayward., S. Maruna & J. Mooney eds. *Fifty Key Thinkers in Criminology.*, Routledge, London & New York, σελ. 28

³¹ Ο T. Sellin, ωστόσο, δεν παραλείπει να επισημάνει ότι ο Lombroso αν και «εκτίμησε την υπάρχουσα και δεσμευτική επιρροή του περιβάλλοντος, δεν έφτασε ποτέ μέχρι του σημείου να παραδεχθεί την ύπαρξη ενός φυσιολογικού παρεκκλίνοντα, ενός που «προκαλείται και δεν αποκαλύπτεται εξαιτίας των κοινωνικών συνθηκών.» Sellin T., 1926, "A New Phase of Criminal Anthropology in Italy", in *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, τ.125, σελ. 235

³² Lilly R., Cullen F., Ball R., 1995, "*Criminological Theory – Context and Consequences*", Sage Publications, 2nd edition, Thousand Oaks – London – New Delhi, , σελ. 19 - 21

και μοναδική αιτία πρακτικά δεν μπορεί ποτέ να βρει εφαρμογή.»³³ Για τον Lombroso όλες σχεδόν οι φυσικές και ηθικές αιτίες του εγκλήματος έχουν διττό χαρακτήρα. Κατ' επέκταση η φτώχεια και η εξαθλίωση συνδέονται αιτιοκρατικά με το εγκληματικό φαινόμενο στον ίδιο βαθμό που συνδέεται ο πλούτος και η ευμάρεια. Για την ακρίβεια, ο Lombroso θα υποστηρίξει ότι η συσσώρευση πλούτου, που πραγματοποιείται με γρήγορο και βάνανσο τρόπο, συνιστά πηγή εκφυλισμού για τον ανθρώπινο χαρακτήρα καθώς τις περισσότερες φορές δεν συνοδεύεται με πνευματική ωριμότητα είτε με κάποια πολιτική ή θρησκευτική ιδεολογία, που θα μπορούσε να λειτουργήσει ως εσωτερικό αντιστάθμισμα. Η αλαζονεία και η ισχύς που τον περιβάλλουν, τον μετατρέπουν σε εργαλείο δεσποτισμού, κατάχρησης και τελικώς εγκλήματος. Πολύ περισσότερο, ο υπερβολικός πλούτος συνιστά διπλή αιτία εγκλήματος καθώς στον αντίποδα του βρίσκεται η οικονομική εξαθλίωση, η οποία επίσης οδηγεί στο έγκλημα. Σε αντίθεση, όμως, με τα εγκλήματα που προκαλεί η ανέχεια, αν και συνήθως περισσότερο βίαια, τα «εγκλήματα πλούτου» δεν περιορίζονται σε συγκεκριμένους τύπους. Η πληθώρα όσον αφορά την μορφολογία τους συνοδεύεται και από αντίστοιχη πληθώρα ως προς τα μέσα «ατιμωρησίας» (impunity) τους. Το παράδειγμα των Ιταλών πολιτικών, η εγκληματική δράση των οποίων, ακόμη και όταν χαίρει δημοσιότητας, όχι μόνο δεν καταλήγει στην τιμώρηση των τελευταίων αλλά αντίστροφα γίνεται μέσο διατήρησης της θέσης τους και ενίσχυσης της κυριαρχίας τους, παρατίθεται ως αξίωμα.³⁴

Κατά κύριο λόγο, πάντως, τα «εγκλήματα πλούτου» συνιστούν προσβολές κατά της περιουσίας και ο δράστης τους ταυτίζεται με τον «περιστασιακό εγκληματία», ο οποίος επιπρόσθετα υπάγεται στην κατηγορία των «εγκληματοειδών» (criminaloids)³⁵. Ο όρος που επιλέγει ο Lombroso για τους εν λόγω δράστες (criminaloids) δεν είναι τυχαίος, διότι τους αποσυνδέει από την ταυτότητα του «εγκληματία – ανθρώπου», που με τη σειρά της παραπέμπει στην θεωρητική κατασκευή του «γεννημένου εγκληματία», περιγράφοντας τους ως μια ιδιαιτέρως

³³ Lombroso Cesare, 1899, *Le Crime. Causes et Remèdes*, Librairie C. Reinwald, Schleicher Frères Editeurs, Paris, σελ. 1

³⁴ Ibid. σελ. 155-158

³⁵ Σύμφωνα με τον Lombroso οι εγκληματίες διακρίνονται σε τέσσερις κατηγορίες: α)τους γεννημένους εγκληματίες β)τους παράφρονες εγκληματίες γ)τους περιστασιακούς εγκληματίες ή εγκληματοειδείς (criminaloids) και δ) τους εγκληματίες πάθους

«εξασθενισμένη παραλλαγή» (atténuation) του εγκληματικού είδους.³⁶ Πιο συγκεκριμένα, πρόκειται για μια μεγάλη γκάμα ατόμων, τα οποία χωρίς να στερούνται τελείως κάποια έμφυτα χαρακτηριστικά εντούτοις δεν διακρίνονται ούτε για τα φυσικά τους «στίγματα», ούτε για κάποια αναγνωρίσιμη πνευματική διαταραχή. Στην προκειμένη περίπτωση πρωτεύοντα ρόλο παίζουν οι συνθήκες, κάτω από τις οποίες κινητοποιείται η πνευματική και συναισθηματική τους φύση.

Γίνεται σαφές, ότι ο Lombroso στην περίπτωση του οικονομικού εγκληματία, συμπεριλαμβάνοντας στον όρο άλλοτε ταμίες, που διαχειρίζονται καθημερινά κεφάλαια τρίτων και που η εξέλιξη τους σε καταχραστές οφείλεται κυρίως στην ψευδαίσθηση που φέρουν ότι θα μπορέσουν να τα αποδώσουν μελλοντικά, άλλοτε δημόσιους αξιωματούχους ή πολιτικούς, η εξουσία των οποίων εξασφαλίζει την de facto «αποποινικοποιημένη» δράση τους και άλλοτε τραπεζίτες, «εμπιπευστευσμένους» με ξένες περιουσίες, εγκαταλείπει την αταβιστική προσέγγιση του και επικεντρώνεται στην έννοια της ευκαιρίας (opportunity) ως ερμηνευτικό κλειδί. Η εξαιρετική θέση που επιφυλάσσει στον οικονομικό εγκληματία φτάνει μέχρι το σημείο να τον θεωρεί «ψευδο-εγκληματία» (*“pseudo-criminel”*), συνακόλουθη της πεποίθησης του ότι η εγκληματικότητα του συγκεκριμένου δράστη δεν είναι αποτέλεσμα κάποιας εγγενούς ροπής αλλά πυροδοτείται από το κίνητρο που του προσφέρουν οι ευκαιρίες του περιβάλλοντος του. Την αντίληψη του αυτή φαίνεται να συμπυκνώνει η φράση «η ευκαιρία μετατρέπει τον άνθρωπο σε κλέφτη».³⁷ Ακόμη και στις περιπτώσεις «γιγαντιαίων» απατών η σπουδαιότητα του εγκλήματος δεν παραπέμπει στην έννοια της βαριάς εγκληματικότητας και του κακουργηματικού χαρακτήρα του δράστη αλλά αντίθετα σε ένα υπέρ-προικισμένο και χαρισματικό άτομο, η καλλιέργεια και οι ικανότητες του οποίου λειτουργούν πολλαπλασιαστικά ως προς τις ευκαιρίες και τα μέσα, συνυφασμένα με το περιβάλλον του, για τη διάπραξη αδίκου. «Στις περιπτώσεις αυτές, που η «ευκαιρία» παίζει πολύ μεγάλο ρόλο, το έγκλημα αποτελεί το αποτέλεσμα της έκθεσης του ατόμου στους πειρασμούς»³⁸. Αυτός είναι και ο λόγος, θα προσθέσει ο Lombroso, που ιδιαίτερα αξιόλογοι

³⁶ Lombroso Cesare, 1899, op. cit σελ. 454 - 455

³⁷ Lombroso Cesare, 1995, *Delitto, Genio, Follia – Scritti Scelti*, ed. Bollatti Boringheri, σελ. 596

³⁸ Lombroso – Ferrero Gina, 1972, *Criminal Man. According to the classification of Cesare Lombroso*, Montclair, N.J., ed. Patterson Smith, 2nd edition, σελ.107

άνθρωποι, προερχόμενοι συχνά από ευγενές περιβάλλον και μη διαθέτοντας εγκληματικές τάσεις βρίσκονται αναμειγμένοι σε τεράστια οικονομικά σκάνδαλα³⁹.

Παράλληλα, όμως, ο συγγραφέας, σαν να προαναγγέλλει την έννοια του οργανωμένου εγκλήματος, θα υπογραμμίσει ότι τέτοια σκάνδαλα πολλές φορές δύνανται να αποτελούν όχι μόνο δράση μεμονωμένων οικονομικών εγκληματιών αλλά και «κακοποιών συνεταιρισμών». Οι συνεταιρισμοί αυτοί, που σκοπός τους «είναι σχεδόν πάντοτε η υπεξαίρεσις της αλλότριας περιουσίας, δια τούτο δε και συνέρχονται πολλοί και συμπράττουσιν, όπως αντιταχθώσι κατά της νομίμου αμύνης»⁴⁰ δεν συνδέονται αποκλειστικά με τον υπόκοσμο αλλά και με την κοινωνική αφρόκρεμα. Στην τελευταία περίπτωση παρατηρείται μάλιστα ότι οι κακοποιοί συνεταιρισμοί μεταβάλλονται σε «εταιρείας πολιτικές και εμπορικής υπόπτου χρηστότητος».⁴¹ Συχνά, σχηματίζονται εντός άλλων, «χρηστών» συνεταιρισμών, ως αυτόνομη ομάδα, η οποία λειτουργεί προς ίδιον όφελος. Η δομή τους καθορίζεται από τον ηγετικό ρόλο που επιφυλάσσεται στον χαρισματικό ηγέτη ενώ απαραίτητος διαφαίνεται και ένας ξεχωριστός κύκλος συνεταίρων καθώς και η συνδρομή ενός κυκλώματος προστασίας «εν ώρα κινδύνου»⁴². Περαιτέρω, σχολιάζεται ότι η ομαλή και επιτυχής λειτουργία τους στηρίζεται στον καταμερισμό των εργασιών και στην τήρηση κωδίκων συμπεριφοράς, που ισοδυναμούν με τους κανόνες λειτουργίας των εν λόγω συνεταιρισμών.

Η περίπτωση της οικονομικής εγκληματικότητας, όπου η ευκαιρία και όχι το αταβιστικό στοιχείο τροφοδοτεί το κίνητρο του δράστη ή και των δραστών ακόμη και όταν προκαλεί πολύ μεγαλύτερη κοινωνική βλάβη από εκείνη των κοινών εγκλημάτων, θεωρείται σε κάθε περίπτωση μικρότερης βαρύτητας από τον Lombroso. Στο σημείο αυτό, ο συγγραφέας υπενθυμίζει τη σημαντικότητα του ευρύτερου κοινωνικού πλαισίου. Εφόσον τα ήθη και οι νόμοι αποτελούν συνισταμένες του τόπου και του χρόνου, σοβαρά οικονομικά εγκλήματα αλλά και φαινόμενα όπως η *mafia* ή η *camorra* δεν μπορούν να θεωρηθούν ως πραγματικά εγκλήματα αλλά ως «δικαστικά / νομικίστικα εγκλήματα» ή «ψευδό-εγκλήματα»

³⁹ Ibid, σελ. 100 - 110

⁴⁰ Lombroso C., 2002, *Ο Εγκληματίας Άνθρωπος*, εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα, σελ. 599

⁴¹ Ibid

⁴² Ibid, σελ. 601

διότι, σε ακολουθία με την προσέγγιση του, δεν οφείλονται στις «ατέλειες» του δράστη αλλά στις «ατέλειες» του νόμου, αντικατοπτρίζοντας ταυτόχρονα τη γενική κοινωνική αντίληψη.⁴³ Σ' αυτό το πλαίσιο ανάλυσης, οι οικονομικοί εγκληματίες δεν αποτελούν παρά «σημεία των καιρών», τα οποία ευνοούνται από το εκάστοτε ισχύον νομικό πλαίσιο. Γύρω από τέτοιους σχηματισμούς οικονομικού ή οργανωμένου εγκλήματος, ο συγγραφέας εντοπίζει επιπλέον την παράλληλη παρουσία ενός δικτύου «πελατειακών» σχέσεων, το οποίο, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του, ως ένα βαθμό συνιστά αυτοάμυνα του κοινωνικού συνόλου⁴⁴.

Υπό την ίδια οπτική, οι οικονομικοί εγκληματίες είναι «ψευδό-εγκληματίες» διότι οι κοινωνικές συνθήκες που τους πλαισιώνουν, καθορίζουν τη νόμιμη ή παράνομη συμπεριφορά τους. Όταν, ωστόσο, οι περιστάσεις ευνοήσουν τη διάπραξη αξιόποινων πράξεων ο οικονομικός εγκληματίας διακρίνεται για την εφευρετικότητα του ως προς τους τρόπους πολλαπλασιασμού των κερδών και απόκτησης μυθικών περιουσιών, για την ικανότητα του να εκμεταλλεύεται και να χειραγωγεί τα θύματα του και για τον ριψοκίνδυνο χαρακτήρα του. Η διαφορετική φύση του σε σχέση με τους κοινούς εγκληματίες υποδηλώνεται, κατά με τον Lombroso, και από το γεγονός ότι όχι μόνο δεν ταυτίζεται μαζί τους αλλά επιπλέον τρέφει μεγάλη αποστροφή γι' αυτούς. Η κατηγορία των «εγκληματο-ειδών» (criminaloids), στην οποία εντάσσεται ο οικονομικός εγκληματίας, αποτελεί κατά κύριο λόγο συνώνυμο των περιστασιακών εγκληματιών, μολονότι δεν είναι σπάνιες οι περιπτώσεις εξέλιξης του σε κατά συνήθεια εγκληματία. Ωστόσο, ο συγγραφέας σπεύδει να προσθέσει ότι *«και αυτοί οι εγκληματίες λανθάνοντες και ισχυροί, τους οποίους η κοινωνία μας συχνά τους θαυμάζει και τους σέβεται σαν αρχηγούς της, καταλήγουν να διαφέρουν ακόμη λιγότερο από τους γεννημένους εγκληματίες, από τους οποίους δανείζονται όλα τα χαρακτηριστικά αλλά η ισχυρή τους θέση λειτουργεί ως αντιπερισπασμός ώστε να τους επιτρέψει να μην αποκαλύπτονται εκτός κι αν πρόκειται για την οικογένεια τους, της οποίας είναι η μάστιγα, ή εις βάρος μιας ολόκληρης χώρας όταν η ασύνετη δράση τους, συνοδευμένη από την χαλαρότητα και την αδιαφορία της πλειοψηφίας ή από τις αποκαρδιωτικές πολιτικές συνθήκες, τους επιτρέπουν να τίθενται επικεφαλής ενός*

⁴³ Lombroso C., 1995, op. cit σελ.. 590 - 597

⁴⁴Lombroso - Ferrero G., 1972, op. cit σελ. 117

κράτους, που δεν αντιλαμβάνεται την εγκληματική τους διάσταση παρά μονάχα όταν είναι πολύ αργά»⁴⁵.

β) Enrico Ferri: Ο οικονομικός εγκληματίας ως μέρος του κοινωνικού γίνεσθαι και ως αντικείμενο νομικής ευθύνης

Ο πιο διάσημος ίσως μαθητής του Lombroso και ένας από τους στενούς συνεργάτες του υπήρξε ο Enrico Ferri. Μάλιστα, υποστηρίζεται ότι «χωρίς το χάρισμα του Ferri, τη διεθνή του διάκριση και την αδιάκοπη συγγραφή του, η θετική εγκληματολογία θα μπορούσε να είχε παραμείνει σε αυτό που ήταν υπό τον πρώιμο Lombroso: ένας φωτογραφικός θάλαμος για εγκληματικά αξιοπερίεργα».⁴⁶ Αν και υπερασπιστής του ίδιου θεωρητικού μοντέλου με τον Lombroso, διαφοροποιείται από τον τελευταίο και συγκεκριμένα στο βαθμό που δεν επιδιώκει απλώς να αναπαραγάγει τις βασικές αρχές της θετικιστικής εγκληματολογίας ούτε μόνο να ενσωματώσει σε αυτή τις τελευταίες επιστημονικές εξελίξεις, αλλά να συμβάλει στην θεωρητική προαγωγή και εξέλιξη της, προσφέροντας το έδαφος πάνω στο οποίο πάτησε μετέπειτα η Σχολή του Σικάγο και ευδοκίμησε η θεωρία της κοινωνικής αποδιοργάνωσης. Σε αντίθεση, λοιπόν, με τον Lombroso, η προσοχή του οποίου εστιάστηκε πρώτιστα στους βιολογικούς παράγοντες, το ενδιαφέρον του Ferri επικεντρώνεται στον αλληλο-συσχετισμό των κοινωνικών, των οικονομικών και των πολιτικών παραγόντων που συνεισφέρουν στην υλοποίηση της εγκληματικής δράσης.⁴⁷ Υποστήριξε, για παράδειγμα, ότι η εγκληματικότητα μπορεί να ερμηνευθεί αναλύοντας την αλληλεπίδραση ανάμεσα σε φυσικούς παράγοντες, όπως είναι η γεωγραφία ή η θερμοκρασία, σε ατομικούς παράγοντες, που αναφέρονται δηλαδή στο φύλο, την ηλικία, την ψυχολογική διάθεση του ατόμου, και σε κοινωνικούς παράγοντες, παραπέμποντας σε πληθυσμιακά, θρησκευτικά, πολιτισμικά στοιχεία.

⁴⁵ Lombroso C., 1899, op. cit σελ. 455

⁴⁶ Carney P., 2010, “Enrico Ferri (1856 – 1829)” στο K Hayward., S.Maruna & J.Mooney (eds.), *Fifty Key Thinkers in Criminology*, Routledge, London & New York, σελ. 37 Όπως, επιπλέον, εξομολογείται ο T. Sellin έχοντας παρακολουθήσει μια από τις διαλέξεις του Ferri τον Νοέμβριο του 1925 «ο άνθρωπος Ferri είναι εξίσου συναρπαστικός με τον μελετητή» Sellin T., 1973, op. cit σελ. 362

⁴⁷ Vold G., 1958, op. cit σελ. 33

Αναφερόμενος, ειδικότερα, στον οικονομικό εγκληματία συμμερίζεται την άποψη που τον θέλει χωρίς έμφυτες ροπές προς έγκλημα και τον εξετάζει σε σχέση με τις συνθήκες του φυσικού ή κοινωνικού περιβάλλοντος του, που ενεργοποιούν κάποια λανθάνουσα προσωπική του τάση ή διάθεση. Όπως διευκρινίζεται, ενώ για τον γεννημένο εγκληματία το εξωτερικό ερέθισμα λειτουργεί απλά και μόνο ως πρόσχημα στη διάπραξη μιας εγκληματικής πράξης και ως εκ τούτου είναι δευτερεύουσας σημασίας, στον οικονομικό εγκληματία ισχύει το αντίστροφο. Ο οικονομικός εγκληματίας, που σε ομοφωνία με την άποψη του Lombroso, κατατάσσεται μεταξύ των περιστασιακών εγκληματιών, μοιάζει να ανταποκρίνεται στην εικόνα του έντιμου ανθρώπου, με ιδιαίτερα ανεπτυγμένη κοινωνική δέσμευση, ο οποίος εντούτοις «ξεστρατίζει από τον ίδιο δρόμο» εξαιτίας ενός εξωτερικού παράγοντα που δεν μπόρεσε να διαχειριστεί σε κάποια συγκεκριμένη χρονική στιγμή. Ο Ferri όμως δεν θα φτάσει μέχρι το σημείο να τον θεωρήσει «ψευδο-εγκληματία» ή «εξασθετισμένο εγκληματικό τύπο» (criminaloid), όπως ο Lombroso. Αντίθετα, υποστηρίζει ότι η μόνη διαφορά που υπάρχει ανάμεσα στον κοινό εγκληματία και τον οικονομικό εγκληματία αφορά στον βαθμό και στον τύπο του εγκλήματος. Οι δύο προϋποθέσεις, που θεωρεί απαραίτητες ως ψυχολογικές παραμέτρους του εγκλήματος: η «ηθική απάθεια» (ως προς το γνωστικό στοιχείο – insensibilité morale) και η «αμέλεια – απρονοησία» (ως προς το βουλευτικό στοιχείο – imprévoyance)⁴⁸ σε σχέση με το αποτέλεσμα της δράσης τους συντρέχουν στον περιστασιακό εγκληματία όσο και στον κατά συνήθεια εγκληματία και στον γεννημένο εγκληματία, με τη μόνη διαφορά ότι οι δύο τελευταίοι είναι πρώτιστα «ηθικά απαθείς», ενώ η αβλεψία ως προς το αποτέλεσμα χαρακτηρίζει περισσότερο τον περιστασιακό εγκληματία. «Σε κάθε άνθρωπο, ανεξαρτήτως του πόσο έντιμος και ειλικρινής μπορεί να είναι, η φευγαλέα σκέψη μιας ανέντιμης ή εγκληματικής πράξης παρουσιάζεται σε συγκεκριμένες δελεαστικές περιστάσεις.»⁴⁹

⁴⁸ Ferri Enrico, 2004a *La Sociologie Criminelle*, editions Dalloz, σελ. 116

⁴⁹ Ibid. σελ. 117

Ο Ferri αν και θεωρεί ενδεικτικές και πάντως όχι απόλυτες τις διάφορες κατηγορίες εγκληματιών,⁵⁰ διότι αναγνωρίζει την πιθανότητα να εξελίσσονται, να αλλάζουν ή να συγχέονται, θα υποστηρίξει ότι οι οικονομικοί εγκληματίες, δηλαδή αυτοί που προσβάλλουν το έννομο αγαθό της περιουσίας, εμφανίζουν τα μεγαλύτερα ποσοστά υποτροπής. Σε τέτοιες περιπτώσεις, ο χαρακτηρισμός που τους επιφυλάσσεται αναλογεί στους κατά συνήθεια εγκληματίες και όχι στους περιστασιακούς. Ομοίως, διαφοροποιούνται και τα ίδια τα αίτια που αφορούν στη δράση τους. Έτσι, κι ενώ οι αιτίες των οικονομικών εγκλημάτων εντοπίζονται κυρίως στην ηθική κατάπτωση (*faiblesse morale*) των οικονομικών εγκληματιών, που με τη σειρά της ανάγεται στο διεστραμμένο περιβάλλον τους, η υποτροπή τους συνδέεται με το έλλειμμα εγκληματικού στίγματος και το πλεονέκτημα της «ατιμωρησίας», που τους παρέχει ως επί το πλείστον η κοινωνική τους θέση, ενώ ταυτόχρονα διευκολύνεται από την «περιρρέουσα» κοινωνική αδιαφορία. Το στοιχείο της «έξεως», που έρχεται να προστεθεί στον αξιόποιο χαρακτήρα της πράξης, τους εξομοιώνει τελικά, θα υποστηρίξει ο Ferri, με τους γεννημένους εγκληματίες.⁵¹

Λόγω της απόλυτης πίστης του ότι η ανθρώπινη συμπεριφορά συνολικά, ακόμη δηλαδή κι όταν δεν υποκινείται από ακατέργαστα ορμέμφυτα, δεν είναι αυθύπαρκτη αλλά επηρεάζεται και καθοδηγείται από εξωτερικούς παράγοντες, ο Ferri εγκαινιάζει μια τελείως διαφορετική αντίληψη περί της νομικής ευθύνης του εγκληματία. Αντιτασσόμενος στην κλασσική εκδοχή, σύμφωνα με την οποία η ελεύθερη βούληση του δράστη που υπαγορεύει τη συμπεριφορά του συνεπάγεται επιπρόσθετα και την ανάληψη από μέρος του της πλήρους ποινικής και ηθικής ευθύνης των πράξεων του, υποστηρίζει ότι η έννοια της ποινικής ευθύνης πρέπει να δομηθεί σε σχέση με τις ανάγκες της κοινωνίας. Αυτό που ενδιαφέρει εδώ δεν είναι η ενοχή του δράστη αλλά η πιθανότητα κινδύνου που αυτός αντιπροσωπεύει για την κοινωνία. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο, προάγεται η εξίσωση κοινωνικής και νομικής ευθύνης. Με την έννοια της κοινωνικής ευθύνης δεν νοείται, ωστόσο, η ευθύνη της

⁵⁰ Ο Ferri διακρίνει πέντε κατηγορίες εγκληματιών: τον παράφρονα εγκληματία, τον εκ γενετής ή αδιόρθωτο εγκληματία, τον καθ'έξιν εγκληματία, τον περιστασιακό εγκληματία και τον εγκληματία πάθους. Στις δύο πρώτες κατηγορίες οι ατομικοί ή ανθρωπολογικοί παράγοντες καθορίζουν την εγκληματικότητα του δράστη σε μεγαλύτερο ποσοστό απ' ότι οι φυσικοί και κοινωνικοί παράγοντες, που με τη σειρά τους αποδεικνύονται αποφασιστικής σημασίας για τους τρεις τελευταίους τύπους. Βλ. Ferri E., 2004b, *La Scuola Criminale Positiva: conferenza del prof. Enrico Ferri nell' Università di Napoli 1885*, Edizione elettronica del 7 giugno 2004, <http://www.e-text.it/>, σελ. 10 - 14

⁵¹ Ferri E., 2004a, *op. cit* σελ. 104 - 116

κοινωνίας ως προς τη διάπραξη εγκλημάτων και την παραγωγή εγκληματιών αλλά το ακριβώς αντίστροφο, η ευθύνη δηλαδή του ατόμου απέναντι στην κοινωνία και το κράτος. «Ο άνθρωπος είναι πάντα υπεύθυνος για καθεμία από τις πράξεις του, για το μόνο λόγο ότι ζει στην κοινωνία, και για όσο χρόνο αυτό διαρκεί.»⁵² Η νομική ευθύνη νοείται ως παράγωγο της κοινωνικής και «παρόλο που δεν είναι δουλειά της ποινικής δικαιοσύνης να αποτιμήσει και να μετρήσει την ηθική ενοχή ενός δράστη, είναι δική της λειτουργία να καθορίσει το αν διέπραξε ή όχι μια πράξη που ορίζεται ως αδίκημα, και αν ναι, να του επιβάλει τα μέτρα «κοινωνικής άμυνας» έχοντας υπολογίσει την προσωπικότητα και τις περιστάσεις, προκειμένου να τον αποτρέψει από το να διαπράξει επιπλέον εγκλήματα.»⁵³ Γίνεται σαφές ότι η καινοτομία της μεταβολής που επιφέρει ο Ferri στην έννοια της νομικής ευθύνης δεν περιορίζεται απλά στην αντικατάσταση του ηθικοπλαστικού χαρακτήρα της αλλά συμπεριλαμβάνει και την θεμελίωση της εντός ενός νέου πλαισίου, των «επιστημονικά ειδικών», τόσο για την ερμηνεία του εγκλήματος όσο και για την συγγραφή και εφαρμογή των νόμων. Στην ουσία πρόκειται για την πρώτη έκκληση μιας κρατικά πορευόμενης, «επιστημονικής» διαχείρισης των θεμάτων κοινωνικής πολιτικής.⁵⁴

Ζητούμενο για τον Ferri δεν είναι ο ποινικός κολασμός του δράστη, ως μέθοδος εκφοβισμού του μέσω μιας ανταποδοτικής λογικής, αλλά ο ασφαλής έλεγχος του για το μέλλον, γεγονός που παραπέμπει περισσότερο σε άλλου τύπου παρεμβάσεις τόσο σε ατομικό όσο και σε κοινωνικό επίπεδο. Με τις ιδεολογικές μεταφορές του πολέμου εναντίον των εχθρών της κοινωνίας να γοητεύουν τη διανόηση ήδη από το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, ο Ferri κατάφερε να τις συλλέξει και να τις συνενώσει κάτω από το στέρεο δόγμα της «κοινωνικής άμυνας» ενάντια στο έγκλημα, αντιπαραβάλλοντάς το με τη φυσική «μάχη» του συνόλου των έντιμων πολιτών ενάντια στον κάθε εγκληματία. Πιο αναλυτικά, ο εν λόγω θεωρητικός υπεραμύνθηκε της άποψης ότι πρωταρχικός στόχος των κυβερνητικών θεσμών και της ποινικής δικαιοσύνης είναι να προστατέψουν την κοινωνία, ιδωμένη με τις διαστάσεις ενός φυσικού οργανισμού, από την ασθένεια του εγκλήματος χωρίς το

⁵² Ferri E., 1917, *Criminal Sociology*, Little, Brown and Company, Boston, μετ. J. Kelly & J. Lisle, σελ. 339

⁵³ Radzinowicz L., 1966, *op. cit* σελ. 53

⁵⁴ Lilly R., Cullen F., Ball R., 1995, *op. cit* σελ. 21

έργο τους να παρενοχλείται από τα «μεταφυσικής προέλευσης» επιχειρήματα της κλασικής σχολής περί δικαιωμάτων, κοινωνικού συμβολαίου και κράτος δικαίου.

Βασικές παράμετροι ενός τέτοιου συστήματος κοινωνικής άμυνας ή ανάποδα εγκληματικής προφύλαξης αναδεικνύονται αφενός η νομική ευθύνη και αφετέρου η «κατάσταση κινδύνου», την οποία αντιπροσωπεύει ο δράστης. Η δεύτερη μάλιστα παράμετρος θεωρείται καθοριστικής σημασίας σε σχέση με τα μέτρα που θα προκριθούν για την περαιτέρω διαχείριση και αντιμετώπιση του. Κι επειδή σκοπός υπό την συγκεκριμένη οπτική δεν είναι, όπως ήδη ειπώθηκε, η τιμωρία αλλά η άμυνα, ο Ferrì εισηγήθηκε ότι ο ποινικός κολασμός θα πρέπει να αντικατασταθεί από ένα πλέγμα μέτρων κοινωνικής άμυνας, τα οποία παραπέμπουν τόσο στη σύσταση μέτρων ασφαλείας εκ μέρους της ποινικής δικαιοσύνης όσο και σε ευρύτερες κοινωνικές αλλαγές, που πολύ αργότερα θα συγκροτήσουν το περιεχόμενο του κοινωνικού κράτους πρόνοιας.

Εξ αρχής δηλώθηκε ότι η θεωρητική συνεισφορά του Ferrì στην εγκληματολογική επιστήμη υπήρξε καθοριστικής σημασίας για όλη την μετέπειτα πορεία και εξέλιξη της. Αυτό, ωστόσο, που δεν παύει να εντυπωσιάζει, παρόλα τα τρωτά σημεία που εμφανίζει η προσέγγιση του, είναι το πόσο διαχρονική φαντάζει ιδιαίτερα στις μέρες μας. *«Στα γραπτά του μπορούμε να εντοπίσουμε τη ραχοκοκαλιά μιας εγκληματολογίας που όχι μόνο επέζησε του μεταπολεμικού σκεπτικισμού αλλά που σήμερα αναγεννιέται, από την υπόθεση του Bell Curve μέχρι τις θεωρίες περί «υπο – τάξης», από την ανανέωση της ουδετεροποίησης μέχρι την αναβίωση της επικινδυνότητας, από τους ποικίλους «πολέμους» μας κατά του εγκλήματος μέχρι το θεμελιακό δόγμα ότι οι φυσικές επιστημονικές μέθοδοι, ειδικότερα αυτές που βασίζονται στην στατιστική ανάλυση, παρέχουν το μόνο δρόμο στην εγκληματολογική γνώση και πολιτική. Η ανάγνωση του Ferrì εντός του κοινωνικού και ιστορικού πλαισίου ισοδυναμεί με ιστορική ανάγνωση του παρόντος.»*⁵⁵

⁵⁵Carney P., 2010, op. cit σελ. 41

B. Η απομάκρυνση του οικονομικού εγκληματία από το ανθρωπολογικό μοντέλο και οι πρώτες απόπειρες πρόσδεσης του με ευρύτερες κοινωνιολογικές συνισταμένες

α) Edward Alsworth Ross: Η κοινωνική ισχύς του οικονομικού εγκληματία και ο ελλειμματικός κοινωνικός έλεγχος ως δύο αντιστρόφως ανάλογα μεγέθη

Είναι προφανές ότι η θετικιστική σχολή, παρά τα εύστοχα σχόλια της για τον οικονομικό εγκληματία, δεν μπόρεσε να ξεπεράσει τελικά τον εαυτό της και να ξεφύγει από το στενά αιτιοκρατικό αταβιστικό μοντέλο, σύμφωνα με τον θεωρητικό δαρβινισμό της εποχής. Ωστόσο, ο όρος “criminaloid”, που εισήγαγε ο Lombroso, θα παραμείνει και θα αποτελέσει πρόδρομο της έννοιας του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου. Η ιδέα της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου αναδύθηκε για πρώτη φορά με τον προβληματισμό, που έθεσε ο αμερικανός κοινωνιολόγος Edward Alsworth Ross, σε σχέση με την αδυναμία του ποινικού νόμου να αντιμετωπίσει μια συγκεκριμένη κατηγορία εγκληματιών. Με βασική του θέση την κοινωνική φύση των ατόμων και τις σχέσεις αλληλεπίδρασης και αλληλεξάρτησης που αναπτύσσουν μεταξύ τους, ο Ross θεμελιώνει την έννοια του κοινωνικού ελέγχου ως συστατική της κοινωνικής συνοχής και της κοινωνικής ειρήνης. *«Οι άνθρωποι... βρίσκονται σε διαχρονική ανάγκη για μια καλύτερη τάξη πραγμάτων από αυτή που μπορούν να τους προσφέρουν τα κίνητρα της φυσικής ηθικής».*⁵⁶ Κατ’ επέκταση οι κοινωνικοί περιορισμοί όπως και οι κατευθυντήριες κοινωνικές αξιώσεις εντάσσονται στο πλαίσιο άσκησης του κοινωνικού ελέγχου και της εύρυθμης λειτουργίας μιας κοινωνίας. Κύριοι φορείς κοινωνικού ελέγχου καθορίζονται για τον Ross η κοινή γνώμη και ο νόμος. Ωστόσο, ο συγγραφέας επισημαίνει ότι υπό την επίδραση και την επιβολή συγκεκριμένων συμφερόντων η κοινή γνώμη χειραγωγείται και ο νόμος μετατρέπεται σε αντικείμενο εκμετάλλευσης δυναμιτίζοντας την λειτουργία του συστήματος κοινωνικού ελέγχου. Τα συμφέροντα αυτά, που με τη σειρά τους

⁵⁶ Ross Edward Alsworth, 1969, *Social Control. A Survey of the Foundations of Order*, The Press of Case Western Reserve University, Cleveland & London, σελ., 67

μεταφράζονται «σε άσκηση εξουσίας από κοινωνικά παράσιτα προς ίδιον όφελος»,⁵⁷ παραπέμπουν σε άτομα ή κοινωνικές ομάδες, το «μυστηριώδες σθένος»⁵⁸ των οποίων, βρίσκει έρμα στην οργάνωση της οικονομικής και πολιτικής δομής και κατ' επέκταση στην επικρατούσα κοινωνική οργάνωση.

Αυτοί ακριβώς «οι δράστες νέων αδικημάτων, για τους οποίους η δυνατότητα να χαίρουν ασυλίας (*immunity*), τους ανάγει σε αυτόνομη τάξη»⁵⁹ αποτελούν το περιεχόμενο του όρου “criminaloid”, τον οποίο υιοθετεί ο Ross στο ομώνυμο άρθρο του. Σύμφωνα με την ανάλυση που παρέχεται, η βασικότερη ιδιότητα τους συνίσταται στο γεγονός ότι «η οικονομική τους ακμή επιτυγχάνεται με φαύλες πρακτικές, οι οποίες όμως δεν έχουν ακόμη ή έστω αποτελεσματικά τυποποιηθεί ως τέτοιες στη συλλογική κοινωνική συνείδηση.»⁶⁰ Ο ευρηματικός χαρακτήρας που αναγνωρίζεται στη δράση τους μαζί με την διατήρηση των κοινωνικών προσχημάτων λειτουργεί ως «συνταγή» κοινωνικής σύγχυσης, που εξασφαλίζει την προληπτική ματαίωση κοινωνικών αντιδράσεων. Ακόμη και όταν η ενοχή τους προβλέπεται ρητά στο γράμμα του νόμου, η κοινή αντίληψη λειτουργεί ως καταλύτης της όποιας κατηγορίας τους αποδίδεται, εφόσον η δράση τους δεν θεωρείται κατακριτέα ούτε σε συλλογικό ούτε σε ιδιωτικό επίπεδο. Με τον τρόπο αυτό, κατορθώνουν να διαφεύγουν όχι μόνο της άλλως επιβεβλημένης ποινής αλλά και του κοινωνικού στίγματος ή της «της κοινωνικής ατίμωσης» κατά τη προτίμηση του Ross⁶¹. Πολύ περισσότερο, η υψηλή κοινωνική τους θέση, η επιφυλακτική αντιμετώπιση τους από τους διάφορους θεσμούς ποινικής καταστολής, οι κατά πολύ πιο κερδοφόρες πρακτικές τους συγκριτικά με το κοινό έγκλημα και οι διασυνδέσεις τους με την υψηλή κοινωνία, με «νόμιμες επιχειρήσεις» και με κυβερνητικά στελέχη, τους φέρνουν στον αντίποδα του κοινού εγκληματία καθιστώντας τους ένα είδος «κοινωνικού κολοσσού», δρέποντας κοινωνικό θαυμασμό και κύρος.

⁵⁷Ακριβώς σε μια τέτοια άσκηση εξουσίας εντοπίζει ο Ross την ουσία και το περιεχόμενο του ταξικού ελέγχου. Hertzler J., 1951, “Edward Alsworth Ross: a sociological pioneer and interpreter” στο *American Sociological Review*, σελ. 605

⁵⁸Ross E. A. 1907a, “The Criminaloid”, στο *Atlantic Monthly*, Boston and New York, Houghton, Mifflin and Company, The Riverside Press Cambridge, τ. 99, σελ. 44

⁵⁹ Ibid. σελ.45

⁶⁰ Ibid. σελ.45

⁶¹ Ross E.A., 1907a. op. cit σελ. 45

Στην περίπτωση του “criminaloid”, υποστηρίζεται, ότι δεν γίνεται λόγος για εγκληματία με την παγιωμένη αντίληψη του όρου, γεγονός που εξηγεί και την οικειοποίηση της διαφοροποιημένης έννοιας, αλλά για «οιονεί -εγκληματία» (quasi-criminal), δεδομένου ότι κινείται στα όρια του καλού και του κακού, του νόμιμου και του παράνομου. Οι δράστες του συγκεκριμένου είδους δεν διαφέρουν από το λοιπό κοινωνικό σύνολο ως προς τα κίνητρα, τα οποία αποτελούν συνώνυμα της επιτυχίας, αλλά ως προς τα μέσα. Σε αντίθεση με την ιταλική θετικιστική προσέγγιση ο Ross δεν τους καταλογίζει έμφυτη εχθρική διάθεση αλλά ηθική αναλγησία. *«Η φύση δεν προδίκασε τον κακό και διεφθαρμένο χαρακτήρα τους, προικίζοντας τους με διπλή δόση πλεονεξίας, σκληρότητας, μοχθηρίας, απληστίας, ή φθόνου. Δεν συνιστούν εκφυλισμένα είδη που κυριεύονται από τερατώδεις επιθυμίες. Δεν θέλουν τίποτα περισσότερο απ’ ότι θέλουμε όλοι – χρήματα, εξουσία, αναγνώριση – με μια λέξη επιτυχία: αλλά βιάζονται και δεν είναι προσεκτικοί ως προς τα μέσα».*⁶² Προς την κατεύθυνση αυτή έχουν αναπτύξει μια τελείως διαφορετική ηθική, το ορθολογικό υπόβαθρο της οποίας εξασφαλίζει την κοινωνική υπεροχή τους. *«Ασφαλής στην προστατευτική του πανοπλία που του εξασφαλίζουν οι δικηγορίστικες σοφιστείες, ο criminaloid διακηρύσσει μια ηθική που το κοινό υποδέχεται αψήφιστα ως προς τη φιλοσοφία της συμπεριφοράς. Επικαλείται έναν ψευτό- Δαρβινισμό για να επιδοκιμάσει την αναζωογόνηση παράνομων και ξεπερασμένων βιοποριστικών τακτικών.»*⁶³

Η αποφυγή ταύτισης του “criminaloid” με το κοινό έγκλημα και τον κοινό εγκληματία και η επιμέλεια της δημόσιας εικόνας του αποτελούν τις πρώτες επιταγές

⁶² Ross Edward Alsworth, 1907c, *Sin and Society: An Analysis of Latter-Day Iniquity*” Houghton Mifflin Company, Boston, στην ηλεκτρονική διεύθυνση http://www.brocku.ca./MeadProject/Ross/Ross_1907/Ross-1907_toc.html

⁶³ Ibid

της προβαλλόμενης ως νέας «ηθικής των επιχειρήσεων»⁶⁴. Σε πρακτικό επίπεδο κάτι τέτοιο μεταφράζεται με την απόσταση που φροντίζει να τηρεί ο συγκεκριμένος δράστης από τις παράνομες προεκτάσεις των δραστηριοτήτων του και με ταυτόχρονη (απο)μίμηση του κοινωνικού καθωσπρεπισμού. Ο “criminaloid” ενεργεί μέσω των επαφών του με ένα οργανωμένο δίκτυο μεσαζόντων, αλλιώς οργανωμένο έγκλημα, τα θύματα του ταυτίζονται με το ανώνυμο κοινό και οι συνέπειες των παράνομων δραστηριοτήτων του εκδηλώνονται κατά κανόνα σε βάθος χρόνου. Λειτουργώντας ο ίδιος ως «καταναλωτής του εγκλήματος, ως πελάτης των εγκληματιών, συχνά ως δημιουργός εγκληματιών πείθοντας ή αναγκάζοντας τους υφισταμένους του να παραβιάσουν το νόμο»⁶⁵, διατηρεί για τον εαυτό του την ψευδαίσθηση της αθωότητας, η οποία επιπλέον ενισχύεται με τον μανδύα του καλού οικογενειάρχη, ευσεβούς χριστιανού, φιλόανθρωπου και πατριώτη. Η μέριμνα του να αντεπεξέλθει σε όλες τις συμβατικές υποχρεώσεις μαζί με την προσπάθεια αυτοπροσδιορισμού του ως μέλος μιας εξέχουσας νομιμοποιημένης κοινωνικής ομάδας, του παρέχουν τις απαραίτητες προστατευτικές δικλίδες για την παράνομη δράση του και το βάρος μιας επιχειρηματολογίας υπέρ των «νέων πρακτικών».

Η υιοθέτηση μιας εναλλακτικής ορολογίας, που εξυπηρετεί όχι μόνο τις συγκεκριμένες πρακτικές αλλά που πολύ περισσότερο επιβάλλει αντίστοιχες ιδεολογικές κατευθύνσεις διαβρώνοντας τη κοινωνική συνείδηση, αποτελεί ίσως το σπουδαιότερο εργαλείο στην υπηρεσία του δράστη - “criminaloid”. Η αποδόμηση των εννοιών και η επαναδόμηση τους πετυχαίνουν την νοηματική τους μετάλλαξη προς όφελος του, αλλά η σπουδαιότερη νίκη του συνίσταται στη μετάλλαξη της κοινωνικής νοοτροπίας. Η «δωροδοκία» γίνεται συνώνυμο της «αποζημίωσης», η

⁶⁴ Μέσω της αναφοράς του σε μια τέτοια ηθική ο Ross δεν παραπέμπει αποκλειστικά σε βιομηχάνους ή επιχειρηματικά στελέχη αλλά υπογραμμίζει ότι η ταυτότητα του criminaloid αλλάζει ανάλογα με τα «μέσα» που κάθε φορά του εξασφαλίζουν οικονομική και κοινωνική ανέλιξη. Η πιο χαρακτηριστική περίπτωση για τον συγγραφέα είναι «ο πολιτικός criminaloid», ο οποίος μέσα από ένα δίκτυο επαφών και πελατειακών σχέσεων λειτουργεί ως πολιτικός πάτρωνας, γεγονός που του εξασφαλίζει ασυλία και διατηρεί τα κοινωνικά του θέλητρα ακόμη κι όταν οι παράνομες τακτικές του αποκαλύπτονται. Βλ. Ross E. A., 1907c, op. cit Τα ίδια χαρακτηριστικά συγκροτούν μεταγενέστερα το μοντέλο του «επαγγελματία πολιτικού» (“business politician”), ο οποίος αντανάκλαται στη φιγούρα «αυτού που διαθέτει όλες τις απαραίτητες ικανότητες για τη λειτουργία ενός συστήματος διαφθοράς». Μερικά από τα πλέον ενδεικτικά χαρίσματα του αναφέρονται τα «προσόντα του στην παρανομία», που διευκολύνουν την οργάνωση των διεφθαρμένων συναλλαγών, οι «ικανότητες δικτύωσης» του, για την θεμελίωση δομών υποστήριξης και συνενοχής, και τέλος το γεγονός ότι η πολιτική είναι η μόνη διαθέσιμη οδός για κάθετη κοινωνική κινητικότητα. Βλ. Della Porta & Pizzorno A., 1996, “The Business Politicians: Reflections from a Study of Political Corruption” στο Michael Levi & David Nelken eds. *The Corruption of Politics and the Politics of Corruption*, Blackwell Publishers, σελ. 73 Για ένα ευρύτερο φάσμα περιπτώσεων βλ. Kurth J. & Petras J., 1993, “Mediterranean Paradoxes – Politics and Social Structure in Southern Europe”, Berg, Providence / Oxford

⁶⁵ Ross E. A., 1907a op. cit σελ.46

παράνομη ωφέλεια της «αβροφροσύνης», η δικαστική έρευνα της «σκανδαλοθηρίας», η κοινωνική αντίδραση του «συλλογικού παραλογισμού» και κάθε ανεπιθύμητος νόμος ισοδυναμεί με θεσμική μεροληψία. Με την συνδρομή ενός «νομικίστικου» εξοπλισμού η νέα, κυρίαρχη κουλτούρα, εισπράττεται από την κοινή γνώμη ως πρόοδος ή επικρατέστερα ως εκσυγχρονισμός, η ουσία του οποίου συνοψίζεται στο ακόλουθο σκεπτικό: *«Το εργατικό δυναμικό που παλεύει για την καθημερινή επιβίωση οφείλει σε κάθε περίπτωση την υπακοή του στους νόμους αλλά οι επιχειρήσεις και ιδίως οι «ηγετικές επιχειρήσεις» δύνανται να υπερβαίνουν τέτοιου είδους περιορισμούς στο όνομα ενός «υψηλότερου νόμου» - του οικονομικού κέρδους.»*⁶⁶

Το ζήτημα που ανακύπτει εδώ, σύμφωνα με τον Ross, δεν αφορά τόσο στην ίδια την λειτουργία των επιχειρήσεων ή των εταιρειών αλλά στη γενικότερη ιδεολογία που εκπέμπουν. Οι σκοποί μιας εταιρείας είναι συνήθως «αγαθοί» και θεμιτοί, γεγονός στο οποίο οφείλει τη νομιμοποίηση της ως κοινωνικός σχηματισμός και τη θεσμοθέτηση της ως νομική οντότητα. Η συγκεντρωτική δομή της, ωστόσο, που αντανακλάται σε μια ιεραρχία πόλωσης του εξουσιαστικού στοιχείου στα κορυφαία στελέχη καθώς και στην προσπάθεια της διατήρησης του μέσω της επιτυχίας των εταιρικών σκοπών, προοιωνίζει τον αθέμιτο και ανήθικο χαρακτήρα των μέσων επίτευξής τους. *«Η ταύτιση της επιτυχίας με την εξουσία καθιστά τη δράση των επιχειρηματιών όχι καταρχήν παράνομη ή άδικη αλλά απόλυτα εγωιστική»*⁶⁷. Αυτό σημαίνει, ότι η επιτυχία αποτελεί το μοναδικό μέτρο για τη νομιμότητα της δραστηριότητάς τους. Στο ίδιο πλαίσιο, η παράνομη συμπεριφορά δεν βασίζεται απαραίτητα στο υποκειμενικό στοιχείο του δόλου αλλά αρκεί να υπαγορεύεται από το ευκαταίο των σκοπών. Έτσι, η δράση των εταιρικών στελεχών *«κινείται προς την επίτευξη των εταιρικών σκοπών με τον ίδιο αδίστακτο τρόπο όπως η ηφαιστειακή λάβα»*⁶⁸.

Σύμφωνα με τον Ross σε κάθε κοινωνικό σχηματισμό ενυπάρχουν εξουσιαστικοί «επιβήτορες», η δράση των οποίων διευκολύνεται από το βαθμό

⁶⁶ Ibid

⁶⁷ Ross E A, 1959, Edgar F. Borgatta & Henry J. Meyer ed. *Social Control and the Foundations of Sociology. Pioneer Contributions of Edward Alsworth Ross to the Study of the Society*, Beacon Press, Beacon Hill, Boston, σελ. 187

⁶⁸ Ibid.

πολυπλοκότητας που χαρακτηρίζει τις κοινωνικές σχέσεις.⁶⁹ Υπό την οπτική αυτή, όσο πιο σύνθετη είναι η οργάνωση μιας εταιρείας τόσο πιο έντονη είναι η μακιαβελική ηθική και πρακτική⁷⁰ που υιοθετείται και τόσο πιο διάχυτη γίνεται η ευθύνη των στελεχών της. Και η «διάχυτη ευθύνη εξατμίζεται, μετατρέπεται σε μη – ευθύνη καθώς κρύβεται κάτω από το ένδυμα της ανωνυμίας»⁷¹. Ο συνδυασμός εξουσιοδοτημένης δύναμης και ελλειμματικής ευθύνης επιτρέπει με τη σειρά του την άρση κάθε ηθικής δέσμευσης με τη νομιμότητα, γεγονός που ισοδυναμεί με παραβίαση της κοινωνικής εμπιστοσύνης και με κατάχρηση εξουσίας⁷².

Το «μοντέλο» του αυτοσκοπού της επιτυχίας και της ιδιοτέλειας της εξουσίας γνωρίζει ιδιαίτερη έξαρση σε συνθήκες άκρατου ανταγωνισμού, όπου η παραβίαση του νόμου αποτελεί μονόδρομο. Οι κανόνες του παιχνιδιού όσον αφορά την επιχειρηματική, οικονομική και πολιτική δράση, ως κύριοι παράγοντες διαμόρφωσης της κοινωνικής ευημερίας και κατανομής του πλούτου, τίθενται από την ηγεμονική ομάδα, η οποία δεν απαρτίζεται από τους πιο ικανούς ή πιο συνετούς παρά από τους «πιο κερδοσκόπους επιχειρηματίες, στους οποίους επιτρέπεται να συνεχίζουν την επιχειρηματική τους δραστηριότητα».⁷³ Κι αυτό, διότι η επιτυχία του κάθε συμβαλλομένου στο εξουσιαστικό μοντέλο παραγωγής δεν εξαρτάται από τις ικανότητες του ή από τα μέσα που διαθέτει αλλά πρωτίστως από τους ίδιους του κανόνες του οικονομικού παιχνιδιού. Η αντίληψη που διαμορφώνεται σε ένα τέτοιο πλαίσιο υπαγορεύει ότι όσοι θέλουν να παραμείνουν στο παιχνίδι πρέπει να ακολουθήσουν τους συγκεκριμένους κανόνες κερδοσκοπίας. «Ο νόμος του κέρδους στην πολιτική σημαίνει «οικειοποιήσου το λευκό περιλαίμιο ή παραιτήσου!»⁷⁴.

⁶⁹ Ross E A, 1969, *Social Control. A Survey of the Foundations of Order*, The Press of Case Western Reserve University, Cleveland & London, σελ. 51

⁷⁰ Όπως αναλυτικότερα επεξηγεί ο Γ. Ρούσης η υιοθέτηση της μακιαβελικής στάσης περιλαμβάνει έναν αρκετά μεγάλο βαθμό κοινωνικής υποκρισίας. Αναφερόμενος στο κράτος, ο συγγραφέας σημειώνει ότι αυτό δρα μακιαβελικά όταν, αφού πρώτα συνεκτιμήσει τον εξουσιαστικό συσχετισμό ανάμεσα στις διάφορες κοινωνικές τάξεις, προχωράει στη λήψη μέτρων που εκ πρώτης όψεως μοιάζουν με κοινωνική προσφορά ή ως ένα βαθμό με κοινωνικές κατακτήσεις. Ωστόσο, αυτά τα μέτρα συχνά στερούνται τον αρχικό τους χαρακτήρα καθώς δεν χρησιμοποιούνται για την εξυπηρέτηση και την ανακύκλωση του κεφαλαίου. Ρούσης Γ. *Το Κράτος (απ' τον Μακιαβέλι στον Βέμπερ*, εκδόσεις Γκοβόστη, σελ. 29-41

⁷¹ Ross E., 1959, op. cit σελ.186

⁷² Ibid. σελ.. 173 - 188

⁷³ Ross E A, 1907b, “The Rules of the Game”, στο *Atlantic Monthly*, Boston and New York, Houghton, Mifflin and Company, The Riverside Press Cambridge, τ 100, σελ. 325

⁷⁴ Ross, E.A., 1907b, σελ 326

Αν και με ορατή την επιρροή του φιλελευθερισμού, ο Ross θα υποστηρίξει ότι σε τέτοιες συνθήκες οι επιχειρήσεις συμβάλλουν στην εδραίωση του καθεστώτος του ατομικισμού, δηλαδή του απόλυτου καπιταλισμού, όπου η κοινωνική συναίνεση και κατ' επέκταση η κοινωνική ισορροπία καθίσταται σχεδόν αδύνατη. *«Η αντιμετώπιση της ιδιωτικής περιουσίας, της ελευθερίας των επιχειρήσεων και της εταιρικής δράσης ως εργαλείο ιδιωτικού κέρδους παρά ως όχημα κοινωνικής πρόνοιας»*⁷⁵ καταλήγει τελικά στην αμφισβήτηση και ανυποληψία των κοινωνικών θεσμών και κατά συνέπεια στη διάσπαση της κοινωνικής συνοχής. Το σημείο αυτό, αποτελεί για τον συγγραφέα και τον πυρήνα του προβλήματος σε σχέση με τη συμπεριφορά των “criminaloids”. Η κερδοσκοπική δράση των συγκεκριμένων δραστών καθ' υπέρβαση ή κατά παράβαση των νόμων, δεν συνίσταται τόσο στην προσβολή των οικονομικών αγαθών αλλά στη διαμόρφωση και κυριαρχία ενός κοινωνικού κυνισμού, σύμφωνα με τον οποίο η οικονομική επιτυχία δεν συνάδει με την νομοθετική δεοντολογία. Η επιχειρηματική κουλτούρα βασίζεται στο αξίωμα ότι η συσσώρευση πλούτου αντιστοιχεί σε προσωπικό χάρισμα, αντίθετα με την οικονομική ανέχεια που αποτελεί στοιχείο προσωπικής ήττας και κοινωνικής κατωτερότητας. Σε αντιδιαστολή με τον κοινό εγκληματία *«που μας κλέβει το πορτοφόλι»*, ο criminaloid, δηλαδή *«ο επιτυχημένος παραβάτης μας στερεί κάθε ιδανικό υποβιβάζοντας την κοινωνική μας διάσταση»*⁷⁶. Η δράση του, που δεν ταυτίζεται ούτε με την παρανομία ούτε με τον υπόκοσμο αλλά που εκτυλίσσεται στο θολό τοπίο της ημι-νομιμότητας, ημι-ενεργοποιεί την κοινωνική αντίδραση, ημι-κινητοποιεί τους κοινωνικούς θεσμούς αλλά αποφέρει ολοκληρωμένα αποτελέσματα ως προς την βλάβη που προκαλεί στην κοινωνική συγκρότηση και συνοχή.

Σύμφωνα με την θεωρητική αντίληψη του Ross, η εξέλιξη της κοινωνίας προς όλο και πιο σύνθετες δομές δημιουργεί νέα πλέγματα κοινωνικών αλληλεξαρτήσεων και κατά συνέπεια νέες ευκαιρίες για παράνομο κέρδος. Τα κενά νομιμότητας, που δημιουργούνται από την αδυναμία ή τη μεροληψία του κράτους ως προς την εφαρμογή των νόμων, σε συνδυασμό με μια άλλοτε εφησυχασμένη και άλλοτε συγκεχυμένη κοινή γνώμη αποτελούν το κατάλληλο πεδίο δράσης και «τέρψης» για τον δράστη - “criminaloid”. Πολύ περισσότερο, θα υπογραμμίσει ο συγγραφέας, σε

⁷⁵ Ibid. σελ. 323

⁷⁶ Ibid. σελ. 325

μια ταξική κοινωνία η αποτυχία εφαρμογής των νόμων, που ρυθμίζουν τη συμπεριφορά διαφορετικών ομάδων ή τάξεων κατά την οικονομική τους διαμάχη, σημαίνει αποτυχία διατήρησης των κανόνων του κοινωνικού παιχνιδιού. Οι άδικοι ή μονομερείς νόμοι ή διαφορετικά η μονομερής ή «πελατειακή» εφαρμογή τους μετατρέπουν το κράτος, στην επικράτεια του οποίου εφαρμόζονται, περισσότερο «σε μηχανή παραγωγής παρά σε διαχειριστή συγκρουόμενων συμφερόντων και κάθε αίσθηση κρατικής ενότητας χάνεται μέσα σε διαταξικές αντιπαλότητες»⁷⁷. Η κοινωνική συνοχή διασπάται στο βαθμό που το νομοθετικό πλαίσιο καταλήγει να αποτελεί επίφαση νομιμότητας: «όταν ο δημόσιος κατήγορος εμφανίζεται συνεσταλμένος, οι δικαστές μεροληπτικοί και η διοίκηση μειλίχια μπροστά στον ισχυρό παραβάτη που αντιπροσωπεύει το πρότυπο των κοινωνικών στόχων...η παράβαση του νόμου οδηγεί σε «αντι-παράβαση», γεγονός το οποίο σε τελική ανάλυση ακυρώνει επί της ουσίας τα συνταγματικά κατοχυρωμένα δικαιώματα των πολιτών, δεδομένου ότι σε πρακτικό επίπεδο μένουν ανενεργά.»⁷⁸

Σκιαγραφώντας το ανομικό πεδίο, για το οποίο θα μιλήσει αρκετά αργότερα ο Robert Merton, ο Ross επισημαίνει ότι σε μια τέτοια κατάσταση «το ζήτημα που ανακύπτει για το πώς παίζεται το «κοινωνικό παιχνίδι» ίσως είναι πιο σοβαρό από το ποιος τελικά κερδίζει»⁷⁹. Ωστόσο, ο Ross δεν ταυτίζει την αποτελεσματικότητα του κοινωνικού ελέγχου με την ποινική καταστολή, επιχειρηματολογώντας ότι η ανάπτυξη της κοινωνίας δεν σημειώνεται με την «πάταξη» των αξιοποιούνων πράξεων αλλά με την ακύρωση των παρεπόμενων κινήτρων⁸⁰. «...Η αξία ενός νόμου δεν κρίνεται με βάση το ποσοστό των εγκλημάτων που έχουν τιμωρηθεί αλλά σύμφωνα με τον αριθμό των εγκλημάτων που έχουν αποφευχθεί.»⁸¹ Υπό το ίδιο πρίσμα, η αποτελεσματικότητα του κοινωνικού ελέγχου και η λειτουργικότητα των νομοθετικών κανόνων παραπέμπουν σε δομικές αλλαγές, όχι με την έννοια της ρεφορμιστικής επιλογής αλλά με αυτή της καινοτόμου πολιτικής βούλησης.

⁷⁷ Ibid.

⁷⁸ Ibid.σελ 324

⁷⁹ Ibid.σελ. 325

⁸⁰Ross E.A., 1969, op. cit σελ 6 - 125

⁸¹ Ross E.A., 1959, op. cit σελ. 57

Αν και δεν υπολείπεται το διεισδυτικό βλέμμα, η αναφορά του Ross στις ιδιαίτερες αυτές μορφές δράσης όπως και στους διακεκριμένους δράστες της εξυπηρετεί πρωτίστως ο ακαδημαϊκό του καθήκον «να αποκαλύπτει άμεσα και αποτελεσματικά αυτό που βλέπει». ⁸² Κινούμενος σε ένα περισσότερο περιγραφικό παρά θεωρητικό μοντέλο κατάφερε να θέσει τις παραμέτρους που θα αποτελέσουν τις βάσεις της θεωρίας του Sutherland για το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου αλλά και της εγκληματολογικής θεωρίας του περί «διαφοροποιημένης κοινωνικής οργάνωσης». Ήδη ο “criminaloid” του Ross έχει τις αναφορές του στην «υψηλή κοινωνία», διασυνδέσεις τόσο στους πολιτικούς θεσμούς όσο και στον υπόκοσμο, διαθέτει «επιχειρηματικό πνεύμα», χαίρει ειδικής μεταχείρισης από τη δικαιοσύνη και διαβρώνει τον κοινωνικό ιστό.

β) Albert Morris: Οι εγκληματίες της κοινωνικής αφρόκρεμας

Χωρίς να απομακρύνεται ιδιαίτερα από τη γενική εικόνα, με την οποία ο Ross αναπαριστά τον “criminaloid”, ο εγκληματολόγος Albert Morris οικειοποιείται έναν πολύ πιο εκφραστικό και πρόδηλο όρο για να προαναγγείλει το φαινόμενο του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου, κάνοντας λόγο για «*εγκληματίες της κοινωνικής αφρόκρεμας*» (“*criminals of the upperworld*”). ⁸³ Στην προκειμένη, μάλιστα, περίπτωση επιχειρείται και μια μικρή ανατροπή. Παρόλο, που ευθύς εξ αρχής γίνεται φανερό ότι δεν εγκαταλείπεται η θετικιστική σκέψη, δεδομένου ότι κύρια αναφορά παραμένει ο δράστης-άτομο, ο Morris αναποδογυρίζει το μέχρι τώρα περιεχόμενο της έννοιας του «*ψεύδο – εγκληματία*» ταυτίζοντας το πρωτίστως με την τεχνική έννοια του εγκληματία, την ταυτότητα του οποίου αναγνωρίζει κυρίως στον «*εγκληματία του δρόμου*». Επιδίωξη του συγγραφέα είναι να ασχοληθεί, όπως συγκεκριμένα δηλώνει, με τους «*αληθινούς εγκληματίες*», τους οποίους εξομοιώνει με τους καθ’ έξη εγκληματίες. Το σχήμα που ακολουθείται, παραπέμπει σε μια εγκληματική διαδρομή, η οποία θεωρείται φυσιολογική λαμβανομένου υπόψη του περιβάλλοντος, εντός του οποίου χαράσσεται. «*Οι ζωές τους (των καθ’ έξη εγκληματιών) είναι τα φυσιολογικά προϊόντα ενός κακού παρελθόντος...η εγκληματική ζωή γίνεται συνήθεια, αποδεκτή ως*

⁸² Hertzler J., 1951, op. cit σελ. 607

αυτοματοποιημένη συμπεριφορά.»⁸⁴ Το περιβάλλον που πλαισιώνει μια τέτοια συμπεριφορά, εν συνεχεία διχοτομείται και είτε αγγίζει τα υψηλά στρώματα της κοινωνίας (“upperworld”) είτε τα πλέον υποβαθμισμένα (“underworld”).⁸⁵

Αντίθετα με ότι συνήθως συμβαίνει με τον εγκληματικό υπόκοσμο, οι δράσεις του οποίου και εντοπίζονται εύκολα και τιμωρούνται άμεσα, οι δράστες της κοινωνικής αφρόκρεμας συνιστούν «ένα πολυάριθμο αλλά ποτέ ακριβώς ξεκάθαρο σύνολο εγκληματιών, των οποίων η κοινωνική τάξη, η νοημοσύνη και η εγκληματική τους τεχνική, τους επιτρέπει να κινούνται ανάμεσα στους συνανθρώπους τους προστατευόμενοι από κάθε κίνδυνο χαρακτηρισμού ή δίωξης τους ως εγκληματίες»⁸⁶ Πέρα από τη συνδρομή που παρέχουν στη δράση τους τα κοινωνικά τους προνόμια, η προάσπιση της εξασφαλίζεται επιπλέον από την γκρίζα ζώνη, στο πλαίσιο της οποίας εκτυλίσσεται. Και είναι ακριβώς αυτό το θολό τοπίο, όπως προηγούμενα έχει υποδείξει και ο Ross, που δεν τους αφήνει να διαφοροποιηθούν από τα λοιπά έντιμα μέλη της κάστας τους. Έτσι, σύμφωνα με τον Morris, οι εγκληματίες της κοινωνικής αφρόκρεμας μοιάζουν είτε με «μη εγκληματίες» (noncriminals), τα ηθικά κριτήρια των οποίων είναι λίγο πολύ αμφισβητήσιμα, είτε με «κατά προσέγγιση εγκληματίες» (near – criminals), οι οποίοι αν και νομιμοφανείς, εντούτοις οι δραστηριότητές τους πάσχουν αν συγκριθούν με τα επιζήμια αποτελέσματα που παράγουν. Η δεύτερη ανατροπή, που πραγματοποιείται από το συγγραφέα, αφορά στην προσπάθεια του για εξακρίβωση περισσότερο παρά για κατηγοριοποίηση των

⁸⁴ Morris A., 1968, “Criminals of the Upperworld”, στο Gilbert Geis ed. *White-Collar Criminal – The offender in business and the professions*, Atherton Press, New York, σελ. 35

⁸⁵ Το ίδιο δίπλολο θα χρησιμοποιηθεί από κατοπινούς συγγραφείς για να αποτυπώσουν τη σχέση του εγκλήματος του λευκού περιλαίμιου με το οργανωμένο έγκλημα. Σύμφωνα με τη κεντρική ιδέα αυτής της οπτικής, το έγκλημα του λευκού περιλαίμιου τεκμαίρεται ότι πραγματοποιείται στο πλαίσιο της νόμιμης οικονομίας και σχετίζεται με τη δράση μεγαλο-επιχειρηματιών, ενώ το οργανωμένο έγκλημα, ως ταυτόσημο με τον εγκληματικό υπόκοσμο, δρα στο πεδίο της μαύρης οικονομίας ή παραοικονομίας και οι δράστες του εντοπίζονται μεταξύ των μελών των εγκληματικών συνδικάτων. Το δε σημείο σύγκλισης των δύο φαινομένων αποδίδεται στην επιθετική στάση του οργανωμένου εγκλήματος, όπως εύγλωττα αναπαριστά η έννοια της «διεισόδου του οργανωμένου εγκλήματος στην επίσημη οικονομία». Βλ. 1. Kelly R., 1999, “*The Upperworld and the Underworld – Case Studies of Racketeering and Business Infiltrations in the United States*”, Kluwer Academic/Plenum Publishers, New York, Boston, Dordrecht, London, Moscow 2. Potter G & Gaines L., 2002, “Underworlds and Upperworlds – The convergence of Organized and White-collar Crime” στο David Shichor, Larry Gaines & Richard Ball eds *Readings in white-Collar Crime*, Waveland Press Inc., Prospect Heights, Illinois, σελ. 60-90

⁸⁶ Op. cit. Morris A., 1968, σελ. 35 Κινούμενος στην ίδια λογική ο D. Friedrichs χρόνια αργότερα μελετώντας το έγκλημα του λευκού περιλαίμιου παρατηρεί: «Σίγουρα ένα από τα κεντρικά στοιχεία της εικόνας του εγκλήματος του λευκού περιλαίμιου είναι αυτό: δεν είναι έγκλημα της χαμηλής κοινωνικής τάξης. Για τον ίδιο λόγο δεν είναι έγκλημα των φυλετικών μειονοτήτων και των γυναικών. Ο δράστης του λευκού περιλαίμιου, με κάθε ουσιαστική σημασία του όρου, είναι περισσότερο πιθανό να είναι ένας πλούσιος λευκός άνδρας παρά μια φτωχή μαύρη γυναίκα» Friedrichs D., 1996, “White collar Crime and the Class-Race-Gender Construct” στο Martin Schartz & Dragan Milovanovic ed., *Race, Gender, and Class in Criminology – The Intersection*, Garland Publishing, Inc., New York & London, σελ. 141, (σελ. 141-158)

εγκληματιών της κοινωνικής αφρόκρεμας, καθώς πέρα από τους φυσικούς δράστες, είτε αυτοί ταυτίζονται με τραπεζίτες είτε με χρηματιστές ή βιομηχάνους και κρατικούς αξιωματούχους, συμπεριλαμβάνει και νομικά πρόσωπα και πιο συγκεκριμένα, όπως ρητά σημειώνει, «τις εταιρείες που εκμεταλλεύονται τους ανθρώπους μικρών, ασταθών εθνών στα οποία διενεργούν τις επιχειρηματικές τους δραστηριότητες.»⁸⁷ Παρόμοια, αν όχι και μεγαλύτερη έκπληξη, προκαλεί και η αναφορά του σε κυβερνήσεις,⁸⁸ προεικάζοντας την έννοια του πολύ μεταγενέστερου «κρατικού εγκλήματος», όπως και μια πρόωπη «φεμινιστική» οπτική, με σχετική νύξη που κάνει στη γυναίκα-εγκληματία και συγκεκριμένα στις «εργαζόμενες κοπέλες που αυξάνουν τα έσοδα τους με μερικής απασχόλησης πορνεία».⁸⁹

Ενδεικτικό και κοινό χαρακτηριστικό όλων των εγκληματιών της κοινωνικής αφρόκρεμας είναι αφενός ότι διαφεύγουν της οποιαδήποτε θεσμικής διαδικασίας που επιφέρει τον εγκληματικό στιγματισμό τους και αφετέρου ότι φροντίζουν να διατηρούν πάντα μια βιτρίνα νομιμότητας και νομιμοφροσύνης, η οποία ενισχύεται μέσω της συμμετοχής τους σε διάφορες κοινωνικές οργανώσεις και φορείς. Με τον τρόπο αυτό, εξασφαλίζεται η «πολιτικά ορθή» εικόνα τους τόσο απέναντι στους άλλους όσο και απέναντι στον ίδιο τους τον εαυτό, τον οποίο αποφεύγουν να σκεφτούν ως εγκληματία. Η εγκληματική φύση της συμπεριφοράς τους γίνεται εμφανής, όπως επισημαίνεται, μόνο σε περιόδους κρίσης ή εξαιτίας κρίσιμων περιστατικών, τα οποία συμβάλουν στη λεπτομερή αποκάλυψη των μεθόδων τους.

Ως προς το κόστος που επιφέρουν οι δράσεις τους σε κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο, ο συγγραφέας είναι σαφής: «είναι πολύ πιθανό ότι στοιχίζουν πολύ περισσότερο από οικονομικής άποψης απ' ότι εκείνες του υπόκοσμου. Μπορούν επίσης να αποδειχθούν πολύ μεγαλύτερη απειλή για τη κοινωνία με κάθε έννοια απ' ότι εκείνες που χαρακτηρίζουν τους λιγότερο ευχάριστους ομολόγους τους, την μη προνομιούχα και φτωχή εγκληματική τάξη.»⁹⁰ Υπό το πρίσμα μιας τέτοιας εκτίμησης, η θέσπιση επιπλέον νόμων ή η λήψη αυστηρότερων νομοθετικών μέτρων όπως και οι

⁸⁷ Morris A., 1968, op. cit σελ. 37

⁸⁸ Πιο συγκεκριμένα αναφέρεται: «κυβερνήσεις που με εσκεμμένη επιθετικότητα προσχεδιάζουν να παραβλέψουν το διεθνές δίκαιο όταν κρίνεται σκόπιμο για τα συμφέροντα τους.» ibid. σελ. 37

⁸⁹ ibid.

⁹⁰ ibid. σελ. 38

προσπάθειες για αποτελεσματικότερη εφαρμογή τους δεν θα βελτιώσουν τη κατάσταση όσο δεν συνοδεύονται και από απόπειρες ευρύτερων κοινωνικών αλλαγών. Για τον Morris η σοβαρή μελέτη και αντιμετώπιση των εγκλημάτων της κοινωνικής αφρόκρεμας πρέπει, παρά τη δυσκολίες που ενυπάρχουν σε τέτοια εγχειρήματα, να συνοδεύονται και από θεμελιώδεις αλλαγές *«όπως για παράδειγμα μια νέα οικονομική προοπτική κατά τις υπαγορεύσεις της οποίας η ανταγωνιστική πάλη για πλούτο θα είναι δευτερεύουσα και θα φαίνεται λιγότερη επιθυμητή απ' ότι μια συλλογική πάλη για την ανθρώπινη ευημερία.»*⁹¹

Παρά το γεγονός ότι ο Morris υιοθετεί έναν όχι και τόσο επιστημονικό όρο, όπως είναι οι εγκληματίες ή τα εγκλήματα⁹² της κοινωνικής αφρόκρεμας, εντούτοις η επιλογή του δεν είναι καθόλου τυχαία. Ξεκινώντας στην ουσία από το νοηματικό αντίποδα του υποκόσμου,⁹³ ο συγγραφέας πετυχαίνει αφενός να επιστήσει την προσοχή σε ένα ευρύ φάσμα από παράνομες ενέργειες, οι οποίες δεν χαίρουν συνήθως το φως της δημοσιότητας, να αναδειξεί το *modus operandi* των δραστών τους, οι οποίοι ομοίως δεν φέρουν σχεδόν ποτέ την κατηγορία ή το στίγμα του εγκληματία, και τέλος να καινοτομήσει τόσο στην περιγραφή των «επίδοξων» αυτών εγκληματιών όσο και στην σκέψη για τον τρόπο αντιμετώπισης των δράσεων τους. Αν, μάλιστα, προστεθεί η συνδρομή που παρέχει ο όρος στην πληρέστερη εικόνα του εγκληματικού φαινομένου, με το να υπερβαίνει τη κοινή εγκληματικότητα, καθώς και στην κατανόηση του, με την διασύνδεση που επιτρέπει μεταξύ εγκληματικής συμπεριφοράς και κοινωνικού πλαισίου, τότε καινοτομία συνιστά η ίδια η επιλογή του όρου. *«Το έγκλημα της κοινωνικής αφρόκρεμας αμφισβητεί τις πλέον κοινότοπες ερμηνείες για την εγκληματική δραστηριότητα υποδεικνύει την κατανομή εξουσίας στην κοινωνία μας· αντανακλά τον τρόπο με τον οποίο η εξουσία ασκείται στην*

⁹¹ *ibid.* σελ. 38-39

⁹² Αν και ο Morris κάνει λόγο για εγκλήματα της κοινωνικής αφρόκρεμας εντούτοις δεν τα οριοθετεί όπως κάνει με τους αντίστοιχους εγκληματίες. Σύμφωνα, ωστόσο, με έναν ορισμό που δοκιμάζει πολύ αργότερα ο G. Geis, τα εν λόγω εγκλήματα ισοδυναμούν με την *«παραβίαση διαφόρων ποινικών νομοθετημάτων από άτομα που μέχρι στιγμής γενικά δεν εκλαμβάνονται, σε σχέση με αυτές τις παραβιάσεις, να είναι το «γνωστό» είδος του υποκόσμου και/ή ψυχολογικά διεστραμμένοι δράστες.»* Geis G., 1974, "Upperworld Crime" στο Abraham Blumberg ed. *Current perspectives on criminal behavior*, Alfred A. Knoff, New York, σελ. 120

⁹³ Στο ευρύτερο πεδίο της εγκληματικότητας του λευκού περιλαμίου η ίδια αντίθεση έχει αποτυπωθεί με τους όρους: *«εγκλήματα του δρόμου και εγκλήματα της σουίτας», «εγκλήματα της κορυφής», «εγκλήματα προνομίου»* Βλ. 1. Timmer D. & Eitzen S., 1989, *Crime in the Streets and Crime in the Suites – Perspectives on Crime and Criminal Justice*, Allyn & Bacon, Boston, London, Sydney, Toronto 2. Johnson J. & Douglas J., 1978, *Crime At The Top: Deviance In Business and the Professions*, J.B. Lippincott Company, Philadelphia, New York, San Jose, Toronto 3. Shover N. & Wright J., 2001, *Crimes of Privilege – Readings in White-Collar Crime*, Oxford University Press, New York Oxford

μας· σημειώνει το βαθμό υποκρισίας που λανθάνει σε κάθε κοινωνία· αποτυπώνει τις αλλαγές που επέρχονται στην κοινωνική και επιχειρηματική ζωή· τροφοδοτεί τα απαραίτητα εργαλεία για την κατανόηση των μεταβολών που παρατηρούνται στις κοινωνικές αξίες.»⁹⁴

Γ. Η εγκληματολογική θεωρία σε μετάβαση: από τον δράστη στη δράση και από τον εγκληματία στο έγκλημα όπως καταγράφεται από τον Edwin Sutherland

α) Το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου

Οι κοινωνικές αλλαγές, που συμπίπτουν με την είσοδο του 20^{ου} αιώνα στην αμερικανική κοινωνία, σηματοδοτούν ουσιαστικά την απομάκρυνση από τις ατομικο-κεντρικές προσεγγίσεις περί εγκλήματος και την αναζήτηση των κοινωνικών του διαστάσεων. Οι νέες θεωρητικές οπτικές που διαμορφώνονται τείνουν, όπως παρατηρεί ο David Matza, «στην επανατοποθέτηση της παθολογίας, η οποία μεταβαίνει πλέον από το ατομικό-προσωπικό στο κοινωνικό πεδίο»⁹⁵. Τα κοινωνικά χαρακτηριστικά της Αμερικής στις δεκαετίες 1920-1930 καθορίζονται από μαζικές πληθυσμιακές μετακινήσεις, ραγδαία εκβιομηχάνιση και ανεξέλεγκτη αστικοποίηση, καθιστώντας τη πόλη κυρίαρχη έννοια του νέου, υπό διαμόρφωση τρόπου ζωής. Ωστόσο, η φτώχεια, η ανέχεια, η ανεργία ή οι άθλιες συνθήκες εργασίας, ως εναλλακτική, τόσο σε επίπεδο αμοιβών όσο και σε επίπεδο εργασιακού περιβάλλοντος, που συνοδεύουν το φαινόμενο της μετανάστευσης, συμπληρώνουν την αστική πραγματικότητα, αναδεικνύοντας παράλληλα την έννοια της πόλης σε εκκολαπτήριο κοινωνικών παθολογιών, μεταξύ των οποίων και του εγκλήματος. Η οικολογική αυτή προσέγγιση του εγκληματικού φαινομένου, κύριο όχημα της οποίας γίνεται η Σχολή του Σικάγο, καταλήγει συνοπτικά στο συμπέρασμα ότι η οργάνωση των αστικών περιοχών σε συνάρτηση με τη δόμηση της πληθυσμιακής κατανομής λειτουργούν αποφασιστικά στην προτροπή ή αποτροπή μιας εγκληματικής καριέρας.

⁹⁴ Geis G., 1974, op. cit σελ. 114

⁹⁵ Matza D., 1969, *Becoming Deviant*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, σελ. 47

Οι συνθήκες που επικρατούν στις υποβαθμισμένες συνοικίες και στα κακόφημα γκέτο συμβάλουν στην αποδυνάμωση των οικογενειακών, κοινοτικών και κοινωνικών δεσμών και θεσμών, δηλαδή στην αποδυνάμωση μορφών κοινωνικού ελέγχου. Η κατάσταση «κοινωνικής αποδιοργάνωσης» που διαμορφώνεται, ταυτίζεται με τη θεμελίωση και αναπαραγωγή «αντι-αξιών», που λειτουργούν ανταγωνιστικά σε σχέση με τις αξίες της επίσημης κουλτούρας και καταλήγουν στη συγκρότηση ενός συμπαγούς συστήματος ή υπο-συστήματος, μέσω του οποίου οι παραβατικές συμπεριφορές «πριμοδοτούνται» και μεταβιβάζονται από γενιά σε γενιά *«με τον ίδιο ακριβώς τρόπο όπως το γλωσσικό στοιχείο»*⁹⁶. Αντίθετα, στις μεσοαστικές και εύπορες περιοχές η εύρυθμη παραγωγή και αναπαραγωγή της κυρίαρχης κουλτούρας με τη μεσολάβηση των «στρατευμένων» για το σκοπό αυτό θεσμών, λειτουργεί αναχαιτιστικά ως προς τις πιθανότητες εμπλοκής στο έγκλημα⁹⁷.

Παρά το γεγονός ότι η Σχολή του Σικάγο αποτέλεσε για τον Sutherland το σημείο εκκίνησης, τα πορίσματα της οποίας επεξεργάστηκε και επέκτεινε, ιδιαίτερα όσον αφορά τη μετάδοση της παραβατικής συμπεριφοράς, η ουσία της διαφοροποίησης του και τελικά της καινοτομίας του έγκειται στην ανατροπή της αμέσως παραπάνω αντίθεσης, που εξισώνει αξιωματικά τη δυσπραγία με το έγκλημα και την ευπραγία με τη νομιμότητα. Αφορμή της μελέτης και της θεωρητικής τεκμηρίωσης της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου από τον Sutherland, αποτέλεσε ακριβώς η αμφισβήτηση αυτής, της μέχρι τότε επίσημης θέσης της εγκληματολογικής επιστήμης, η οποία εν συντομία υπαγόρευε τον συγκεντρωτισμό του εγκληματικού φαινομένου στις χαμηλές κοινωνικές τάξεις και την αλληλοδιάδοχη έμφαση της φτώχειας καθώς και των συνδεδόμενων με αυτή κοινωνικών συνθηκών ή ατομικών χαρακτηριστικών, ως κατεξοχήν αιτίες του. Σε αυτό το θεωρητικό πλαίσιο, το έγκλημα εκλαμβάνεται ως ταυτόσημη έννοια κάποιας παθολογίας, κοινωνικής ή ατομικής. Στην πρώτη περίπτωση, τη φτώχεια επιδεινώνουν επιπλέον παθολογικές καταστάσεις, που αφορούν στο έλλειμμα στέγασης, εκπαίδευσης, ψυχαγωγίας ή στο προβληματικό οικογενειακό περιβάλλον. Στη δεύτερη περίπτωση, η ατομική παθολογία αρχικά παραπέμπει σε βιολογικές ανωμαλίες ενώ αργότερα υποδηλώνει περισσότερο τη διανοητική καθυστέρηση ή τη συναισθηματική αστάθεια του ατόμου.

⁹⁶ Lilly R., Cullen F., Ball R, 1995, op. cit σελ. 45

⁹⁷ Ibid., σελ. 37 - 45

Η σχέση ανάμεσα στις δύο μορφές παθολογίας καθορίστηκε πανομοιότυπη με αυτή των συγκοινωνούντων δοχείων. Η κληρονομικότητα που αποδίδεται στις προσωπικές παθολογίες τις καθιστά παράλληλα αιτίες τόσο της φτώχειας όσο και της εγκληματικής συμπεριφοράς. Ο αντίλογος στην άποψη αυτή βλέπει τις προσωπικές παθολογίες όχι ως αιτία αλλά ως προϊόν της φτώχειας, που ωστόσο συμβάλλουν στην διαιώνιση της και στην όξυνση των λοιπών κοινωνικών παθολογιών.

Η πρώτη παραδοχή, που ο Sutherland θέτει ως βάση για τη θεωρητική θεμελίωση της έννοιας του εγκλήματος του λευκού περιλαίμιου, ταυτίζεται με τον ισχυρισμό ότι η παραπάνω θεωρητική κατασκευή είναι ανεπαρκής και αβάσιμη. Στην οικολογική προσέγγιση της συνάφειας του εγκληματικού φαινομένου με τη χωροταξική κατανομή του πληθυσμού, και ειδικότερα με το πληθυσμό που κατοικεί στις φτωχές γειτονιές, αντιτάσσει το κενό που προκύπτει στην προσπάθεια παρόμοιας ανάλυσης, ιδωμένης όχι αποκλειστικά σε χωρικά αλλά και σε χρονικά πλαίσια. «*Το αιτιοκρατικό σχήμα δεν εξαντλείται στην έννοια της φτώχειας καθεαυτής, με τη σημασία της οικονομικής ανέχειας ή ανάγκης, αλλά με το κοινωνικό περιεχόμενο που αποκτά η έννοια, όπως και η αντίστοιχη του πλούτου ή ο συνδυασμός των δύο εννοιών, μέσα από τους κοινωνικούς και διαπροσωπικούς δεσμούς.*»⁹⁸ Η προβαλλόμενη επιχειρηματολογία βασίζεται στο γεγονός, ότι συγκεκριμένες κοινωνικές συνθήκες δεν συνιστούν από μόνες τους, ως αυθύπαρκτες και αντικειμενικές παράμετροι, αιτίες του εγκλήματος, δεδομένου ότι η εγκληματικότητα δύναται να υπάρξει εκεί που οι εκλαμβανόμενες ως εγκληματογενείς συνθήκες εκλείπουν ή αντίθετα να εκλείπει από εκεί που οι συνθήκες αυτές υπάρχουν⁹⁹. Η ανάδειξη του φαινομένου της φτώχειας και των λοιπών κοινωνικών συνθηκών που το ανάγουν σε κεντρικό αιτιοκρατικό άξονα της εγκληματικότητας χρησιμοποιώντας «γεωγραφικές διαστάσεις» και η ακόλουθη εξάλειψη του σε μέγεθος χρόνου, οδηγεί τον Sutherland στο συμπέρασμα ότι ο αιτιολογικός σύνδεσμος στην ανάλυση της εγκληματικότητας παρέχεται μέσα από την ανθρώπινη επικοινωνία και τις κοινωνικές επαφές.

⁹⁸ Sutherland Edwin H., 1983, *White Collar Crime – The Uncut Version*, New Haven & London, Yale University Press, σελ. 6

⁹⁹ Sutherland E. H., Cressey D. R. & Luckenbill D. F., 1992, *Principles Of Criminology*, New York, 11th edition, General Hall, INC. Publishers, σελ. 89

Συνακόλουθα, τα αίτια του εγκλήματος τοποθετούνται στις ίδιες τις αξίες του κοινωνικού συστήματος¹⁰⁰.

Περισσότερο τεχνικό είναι το επιχείρημα, με το οποίο ο Sutherland καταδεικνύει την έλλειψη αντικειμενικότητας που φέρουν τα στατιστικά στοιχεία, πάνω στα οποία οικοδομήθηκε η λογική περί κοινωνικής παθολογίας του εγκλήματος. Η μεθοδολογία που ακολούθησαν οι εκφραστές της εν λόγω θεωρίας, δηλαδή προσωπικές συνεντεύξεις και επίσημες εγκληματολογικές στατιστικές, οδήγησε αναπόφευκτα στην αποτύπωση μεροληπτικών συμπερασμάτων εις βάρος των οικονομικά αδύναμων κοινωνικών στρωμάτων και σε παραπλανητικές γενικολογίες περί του εγκληματικού φαινομένου. Η μονομέρεια της μελέτης τους οφείλεται στην παράλειψη να εντάξουν στο ερευνητικό τους δείγμα εγκληματικές συμπεριφορές εκπροσώπων της κοινωνικής και οικονομικής ελίτ. Συνέπεια μιας τέτοιας πρακτικής ήταν η ταξική και όχι η διαταξική συλλογή δεδομένων, με κύριο και μοναδικό κριτήριο το χαμηλό οικονομικό status των δραστών, αντίστοιχη μιας υπόθεσης που θα παρέπεμπε αποκλειστικά «*στους ανοιχτόχρωμους εγκληματίες και εν συνεχεία στο συμπέρασμα ότι τα ανοιχτά χρώματα συνιστούν την αιτία του εγκλήματος, ως το μόνο κοινό σημείο μεταξύ των δραστών*»¹⁰¹, και κατ'επέκταση την αδυναμία ερμηνείας του εγκληματικού φαινομένου στο σύνολο του.

Σε αυτή τη βάση, το θεωρητικό ενδιαφέρον του Sutherland στρέφεται, όπως θα σχολιάσει ο ίδιος, σε «*μία συγκριτική μελέτη του εγκλήματος ανάμεσα στις ανώτερες κοινωνικές τάξεις, που απαρτίζονται από ευπόληπτους ή τουλάχιστον υπολήψιμους επιχειρηματίες και επαγγελματίες, και στις κατώτερες κοινωνικές τάξεις, που απαρτίζονται από άτομα χαμηλού κοινωνικο-οικονομικού status*»¹⁰² και δομείται γύρω από τρεις βασικούς άξονες:

- I. Άτομα που ανήκουν σε υψηλούς κοινωνικούς κύκλους εμφανίζουν έντονη εγκληματική συμπεριφορά.
- II. Η εγκληματική αυτή συμπεριφορά των εκπροσώπων των ανώτερων κοινωνικών τάξεων διαφέρει από την αντίστοιχη των μελών των κατώτερων

¹⁰⁰ Sutherland E., 1983, op. cit σελ. 3 - 7

¹⁰¹ Sutherland Edwin H., 1941, "Crime and Business", στο *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, edited by J. P. Shaloo PhD, editor Th. Sellin, Philadelphia, τ. 217, σελ.116

¹⁰² Sutherland Edwin H., 1940, "White Collar Criminality", στο *American Sociological Review*, τ. 5, σελ. 1

κοινωνικών τάξεων κυρίως ως προς τις διαφοροποιημένες διαδικασίες που επιφυλάσσει για τους πρώτους η δικαιοσύνη

III. Οι διαφορετικές διαδικασίες δεν συνδέονται με την αιτιότητα του εγκληματικού φαινομένου.

Ξεκινώντας από τον πρώτο άξονα ο Sutherland ονομάζει την παραβατική συμπεριφορά των εκπροσώπων της κοινωνικής ελίτ «έγκλημα του λευκού περιλαιμίου», το οποίο αναλυτικότερα ορίζει ως «το έγκλημα που διαπράττεται από άτομα κύρους και υψηλού κοινωνικού status στο πλαίσιο της επαγγελματικής τους δραστηριότητας»¹⁰³. Η υιοθέτηση του συγκεκριμένου όρου αποσκοπεί αφενός στην κατάδειξη της κοινωνικής θέσης των δραστών και αφετέρου στην ανάδειξη της παραβατικής συμπεριφοράς που υιοθετείται από επιχειρηματίες, υψηλόβαθμους επαγγελματίες και πολιτικούς. «Το εισόδημα και τα χρηματικά κεφάλαια δεν αποτελούν τα μοναδικά κριτήρια για το συγκεκριμένο έγκλημα. Πολλά άτομα χαμηλού οικονομικο-κοινωνικού status είναι εγκληματίες του λευκού περιλαιμίου, με την έννοια ότι είναι ακριβά ενδεδυμένοι, μορφωμένοι και υψηλόμισθοι. Ωστόσο η σημασία με την οποία χρησιμοποιείται ο όρος του «λευκού περιλαιμίου» παραπέμπει σε άτομα που απολαμβάνουν κοινωνικό σεβασμό, κοινωνικής καταξίωσης και γοήτρου και προβάλλονται ως κοινωνικά πρότυπα...»¹⁰⁴

Επαγωγικά με τον ορισμό για το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου προκύπτει ότι ο Sutherland αφήνει εκτός του ερευνητικού του πεδίου τα εγκλήματα που διαπράττονται από άτομα που ανήκουν σε χαμηλή κοινωνική τάξη ακόμη και όταν σχετίζονται με παραβάσεις αστικού ή εμπορικού δικαίου καθώς και εκείνα του κοινού ποινικού δικαίου που τελούνται από μέλη της «υψηλής κοινωνίας» διότι δεν συνδέονται με την επαγγελματική τους ταυτότητα. Η σπουδαιότητα που προσδίδεται στην έννοια του κοινωνικού κύρους είναι τέτοια, ώστε του ορισμού εξαιρούνται επίσης και τα εγκλήματα που σχετίζονται με «παιχνίδια κυριαρχίας» πλουσίων μελών του υποκόσμου, δεδομένου ότι δεν χαίρουν κοινωνικής εκτίμησης και υψηλού κοινωνικού status. Η μεταβλητή του κοινωνικού status δεν ορίζεται σε συνάρτηση με το απόλυτο μέγεθος της οικονομικής ευχέρειας αλλά κυρίως με την πολιτική και κοινωνική δυναμική του μεγέθους αυτού. Με άλλα λόγια, το περιεχόμενο του status

¹⁰³ Sutherland E., 1983, op. cit σελ. 4

¹⁰⁴ Sutherland E., 1940, op. cit σελ. 4

προσδιορίζεται λιγότερο από το επίθετο «οικονομική» και κυρίως από το ουσιαστικό «δύναμη-εξουσία». Όπως σχολιάζει ο ίδιος ο Sutherland: «Παρά το γεγονός ότι ως έννοια δεν είναι τελείως ξεκάθαρη, το status φαίνεται να έχει τη βάση της κυρίως στην εξουσία»¹⁰⁵.

Η αντίληψη αυτή αναφάνεται τόσο με την υιοθέτηση του όρου «λευκό περιλαίμιο» όσο και με τον ορισμό της αντίστοιχης εγκληματικής συμπεριφοράς, καθιστώντας σαφή την πρόθεση του Sutherland να θίξει το πολιτικό υπόβαθρο του φαινομένου, σε αντίθεση με την προβολή μιας αξιολογικά αποφορτισμένης ή και ουδέτερης ορολογίας, όπως «επαγγελματικό έγκλημα» (occupational crime) ή «οικονομικό έγκλημα», που χρησιμοποιούνται εναλλακτικά για παραβάσεις αντίστοιχου περιεχομένου. «Τέτοιοι χαρακτηρισμοί αναλογούν στην εγκληματοποίηση μιας συγκεκριμένης συμπεριφοράς φτωχών ανθρώπων και στην απεγκληματοποίηση της όταν η ίδια συμπεριφορά προέρχεται από οικονομικά ευκατάστατα άτομα»¹⁰⁶. Αντίθετα, η σκοπιμότητα του όρου «έγκλημα του λευκού περιλαίμιου» έγκειται στο να ενσωματώσει το σύνολο μιας ομοιογενούς συμπεριφοράς, ώστε αυτή να θεωρείται εξ ορισμού αξιόποινη ή εγκληματική ανεξαρτήτως των δραστών και των διαφοροποιήσεων, ως προς τον δικονομικό χαρακτήρα των μέτρων, που ο νόμος επιφυλάσσει για τη μεταχείρισή τους. Υπό αυτό το σκεπτικό, ο γενικός και εν μέρει αόριστος χαρακτήρας που διαπνέει την εν λόγω έννοια υπερκεράζεται από την αξίωση ότι το έγκλημα του λευκού περιλαίμιου είναι περισσότερο όμοιο παρά

¹⁰⁵ Sutherland E., 1983, op. cit σελ.232

¹⁰⁶ Sutherland E., 1941, op. cit σελ. 114 Όπως επισημαίνεται και από πιο σύγχρονους μελετητές, η προσκόλληση στον συγκεκριμένο όρο του Sutherland καθώς και στο θεωρητικό υπόβαθρο με το οποίο επενδύεται, είναι κομβικής σημασίας για την ίδια την υπόσταση του φαινομένου της εγκληματικότητας του λευκού περιλαίμιου, δεδομένου ότι η θεωρητική σύλληψη του βασίζεται στην «κατάχρηση της εξουσίας από άτομα που είναι τοποθετημένα σε υψηλές θέσεις οι οποίες τους εξασφαλίζουν την ευκαιρία για τέτοιες καταχρήσεις.» Βλ. Geis G., 1992, «White-Collar Crime: What Is It?» στο Kip Schlegel & David Weisburd (eds.) *White-Collar Crime Reconsidered*, Northeastern University Press, σελ. 47 Στο ίδιο συμπέρασμα καταλήγει και η έρευνα που διεξήγαγαν οι J. Hagan & P. Parker αναφορικά με τις ασφαλιστικές απάτες: «τα εμπειρικά στοιχεία της δουλειάς μας υποδεικνύουν ότι η υποκατάσταση της κοινωνικής τάξης με μεγέθη που δηλώνουν το υψηλό κοινωνικό status (για παράδειγμα, η εκπαίδευση και το εισόδημα) είναι καθοριστικής σημασίας» Hagan J. & Parker P., 1985, «White-collar crime and punishment: The class structure and legal sanctioning of securities violations» στο *American Sociological Review* τ. 45, σελ. 802-820 Ομοίως, μια δεκαετία αργότερα ο J. Hagan προσθέτει ότι το θέμα της κοινωνικής τάξης συνδέεται με την εξουσία και ως εκ τούτου αυτοί που βρίσκονται στις υψηλότερες κοινωνικές τάξεις διαθέτουν συνήθως περισσότερη εξουσία είτε ως κάτοχοι ιδιοκτησίας είτε ως κάτοχοι δημόσιου αξιώματος που διευκολύνουν την διενέργεια από μέρους τους εγκλημάτων του λευκού περιλαίμιου. Οι συνθήκες εκείνες που απαιτούνται για τη διάπραξη τέτοιων εγκλημάτων καθώς και τα προσόντα εκείνα που πολλές φορές χρειάζονται για τη τέλεσή τους συνδέονται στενά με τη δομή των κοινωνικών ευκαιριών. Βλ. Hagan J., 1994, *Crime and Disrepute*, Pine Forge Press, Thousand Oaks Υπό μια τέτοια οπτική, ο Friedrichs παρατηρεί ότι εναλλακτικοί όροι, όπως είναι το «επαγγελματικό έγκλημα», με το να συγκεντρώνει την έμφαση στο επαγγελματικό πεδίο απομακρύνεται από τη κοινωνική διάθρωση και τις κοινωνικές δομές και αποστασιοποιείται από κάθε έννοια διασύνδεσης του με τις κοινωνικές ελίτ και τις ανώτερες κοινωνικές τάξεις. Βλ. Friedrichs D., 1996, op. cit σελ. 144

διαφορετικό από τα υπόλοιπα εγκλήματα. Οι διαφορές συνίστανται πρωτίστως ως προς τα πραγματικά περιστατικά και όχι ως προς τη συνδρομή των απαιτούμενων για τη νομική υπόσταση του εγκλήματος στοιχείων. Ο πυρήνας, ωστόσο, της πλασματικής διάκρισης που καλλιεργείται, ενέχεται στον ίδιο τον ποινικό νόμο μέσω της ανομοιογένειας των διαδικασιών που προβλέπονται ως προς την εφαρμογή του, οι οποίες με τη σειρά τους θεμελιώνουν τη διακριτική μεταχείριση των εγκληματιών του λευκού περιλαίμιου¹⁰⁷.

Ξεκινώντας την ανάλυση του για την εγκληματικότητα του λευκού περιλαίμιου ο Sutherland αναφέρει ως τυπικές μορφές της την παραποίηση των λογιστικών στοιχείων των επιχειρήσεων, τους χρηματιστηριακούς ελιγμούς, την εμπορική δωροδοκία, τη διαφθορά άμεση ή έμμεση των δημοσίων λειτουργών και πολιτικών αξιωματούχων, την οργανωμένη κερδοσκοπία, την παραπλανητική διαφήμιση, την κατάχρηση δημοσίου χρήματος, τις φορολογικές απάτες, τις δόλιες χρεοκοπίες, εν συντομία «τις νομιμοποιημένες κομπίνες», παραπέμποντας στο εύστοχο σχόλιο του Al Capone.¹⁰⁸ *«Τα συμφέροντα των επιχειρηματιών πλέον δεν συνδέονται με την ποιότητα ή την αποδοτικότητα των προϊόντων αλλά με μεθόδους κατοχύρωσης οικονομικών προνομίων μέσω της παραπλάνησης του κοινωνικού συνόλου και της χειραγώγησης των κυβερνητικών σχημάτων»*¹⁰⁹. Η προσβολή στις περιπτώσεις αυτές ταυτίζεται, σύμφωνα με τον Sutherland, με την παραβίαση της εμπιστοσύνης, η οποία ανατίθεται είτε ως αποτέλεσμα εξουσιοδότησης είτε αυτοδίκαια, ως λογική συνέπεια μιας επαγγελματικής θέσης ή ιδιότητας. Η ουσία όμως της προσβολής συνίσταται στην κατάχρηση εξουσίας, η οποία συνήθως μεθοδεύεται μέσω της παραποίησης

¹⁰⁷Sutherland E., 1940, op. cit σελ. 7 Την ίδια διακριτική μεταχείριση που επιφυλάσσεται για τους εγκληματίες με λευκά κολάρα υπογραμμίζει αρκετά χρόνια αργότερα και στην απέναντι πλευρά του Ατλαντικού ο M. Levi . Συμπερασματικά της μελέτης, που διεξήγαγε ο συγγραφέας αναφορικά με το ρυθμιστικό πλαίσιο και τις ποινές που επιβάλλονται σε τέτοιους δράστες, επισημαίνονται μια σειρά από «ευεργετικές» διακρίσεις, οι οποίες σχετίζονται με το είδος και τη βαρύτητα της ποινής που επιβάλλεται καθώς και με τον αριθμό των ένδικων μέσων και βοηθημάτων που διατίθενται σε τέτοιες περιπτώσεις. Όπως σχολιάζει ο ίδιος ο Levi : *«πριν από το 1987, δεν υπήρχε σχεδόν κανένας ελίτ απατεώνας που να έχει καταδικαστεί στην Αγγλία και στην Ουαλία , και ως εκ τούτου δεν προέκυπτε καμιά πιθανότητα επιβολής της στερητικής της ελευθερίας ποινής. Ωστόσο, στο μέτρο που οι ελίτ εγκληματίες έχουν μικρότερες πιθανότητες να πηγαίνουν φυλακή, αυτό φαίνεται να συμβαίνει λιγότερο επειδή οι δικαστές βλέπουν τις ελίτ προσβολές ως μη σοβαρές και περισσότερο εξαιτίας του καθαρού ποινικού τους μητρώου.»* Levi M., 1989, “Fraudulent Justice? Sentencing the business criminal” στο P. Carlen & D. Cook ed. *Paying for Crime*, Open University Press, Milton Keynes – England, σελ. 107

¹⁰⁸ Sutherland E., 1983, op. cit σελ. 3

¹⁰⁹ Sutherland E. 1956, *The Sutherland Papers*, edited by Cohen A., Lindesmith A., Schuessler K., Indiana University Press, Bloomington, σελ. 93

στοιχείων και της κατοχής ασυμβίβαστων θέσεων. Η πρώτη περίπτωση είναι για τον Sutherland ισοδύναμη της απάτης και η δεύτερη της παραβίασης καθήκοντος¹¹⁰.

Η έννοια της παραβίασης της εμπιστοσύνης και της κατάχρησης εξουσίας αποτιμά ταυτόχρονα το κόστος της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου. Οι οικονομικές απώλειες που επιφέρει, είναι συνυφασμένες αφενός με την υλική διάσταση του φαινομένου και αφετέρου με την ίδια τη φύση του, εφόσον οι οικονομικές συναλλαγές αποτελούν τον κατεξοχήν τόπο τέλεσης του. Σε αναλογία με το κοινό έγκλημα, που εξακολουθεί να συμπεκνώνει το περιεχόμενο «του εγκληματικού προβλήματος», το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου «στοιχίζει» πολύ ακριβότερα. Ωστόσο, ο πυρήνας του ζητήματος είναι για τον Sutherland το κοινωνικό κόστος που το συνοδεύει. Σε αντίθεση με τις εγκληματικές συμπεριφορές που προβλέπονται και τιμωρούνται από το ουσιαστικό ποινικό δίκαιο, ως διαταράξεις της κοινωνικής ειρήνης, το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου λειτουργεί ως καταλύτης της κοινωνικής συνοχής. Το κοινό έγκλημα προσδιορίζοντας την έννοια του «εσωτερικού εχθρού» λειτουργεί σε τελική ανάλυση συνεκτικά.

Η ενιαία και οργανωμένη αντίδραση του κοινωνικού συνόλου υπό την άτυπη καθοδήγηση της ηγεμονικής ομάδας, μέσω των θεσμών και των μέσων που αυτή έχει εφεύρει και επιβάλλει για την προάσπιση των κυρίαρχων αξιών και ηθών, εξασφαλίζει τελικά την υπεράσπιση τους και την ενδυνάμωση των κοινωνικών σχέσεων απέναντι στην επικείμενη απειλή, που αντιπροσωπεύει το κοινό έγκλημα¹¹¹. Αντίθετα, τα εγκλήματα που αποτελούν συνώνυμα της κατάχρησης της εξουσίας προκαλούν και εντείνουν την κοινωνική δυσπιστία τόσο απέναντι στα κοινωνικά ήθη όσο και ως προς τη λειτουργία των κοινωνικών θεσμών. Η απουσία αντεγκληματικών εκστρατειών αλλά και γενικότερα αντεγκληματικών πολιτικών στις περιπτώσεις αυτές είναι αυτονόητη, με την έννοια ότι αφορούν στα εγκλήματα μελών της ηγεμονικής - ρυθμιστικής του νομικού συστήματος ομάδας. Ωστόσο, ο κενός περιεχομένου θεσμικός εξωραϊσμός και η αδιαφάνεια των διαδικασιών, που τις περισσότερες φορές τα συνοδεύει, προκαλεί το κοινό περί δικαίου αίσθημα

¹¹⁰ Op. cit. Sutherland E., 1940, σελ. 3 - 4

¹¹¹ Όπως άλλωστε διευκρινίζεται από τον αμερικανό κοινωνιολόγο Herbert Blumer τα κοινωνικά φαινόμενα μετατρέπονται σε κοινωνικά προβλήματα όταν τα άτομα αποφασίζουν να αναλάβουν συλλογική δράση και να αντιδράσουν απέναντι σε αυτά. Blumer H., 1971, "Social Problems as Collective Behavior" στο *Social Problems* τ.18, σελ. 298-306

διαρρηγνύοντας τον κοινωνικό ιστό και οδηγώντας σε καταστάσεις κοινωνικής αποδιοργάνωσης¹¹².

Παρόλο το κόστος, ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου είναι η ευρεία του διάδοση, σε βαθμό σχεδόν παγιωμένης επιχειρηματικής πρακτικής, γεγονός που ανταποκρίνεται στο επίσης χαρακτηριστικό της ατιμωρησίας του ή διαφορετικά του «πέπλου προστασίας» που περιβάλλει τους δράστες του¹¹³. Η κυκλική ερμηνεία της παρατήρησης αυτής ανατρέχει και πάλι στο κοινωνικό status των συγκεκριμένων δραστών. Ο συνδυασμός οικονομικής υπεροχής και πολιτικής εξουσίας, τους εξασφαλίζει την καλύτερη δυνατή νομική υπεράσπιση αλλά κυρίως τους παρέχει τη δυνατότητα να παρεμβαίνουν και να επηρεάζουν όχι μόνο την εφαρμογή αλλά και την προπαρασκευή των νομοθετημάτων, που προορίζονται για τη ρύθμιση των συμπεριφορών και των δραστηριοτήτων τους. Το αποτέλεσμα των διαφοροποιημένων ή προνομιακών ρυθμίσεων ανταποκρίνεται παράλληλα στην θεμελίωση ενός ευρύτερου πλέγματος διαπλεκόμενων συμφερόντων και στενών πελατειακών δομών, που διαχέεται ακόμη περισσότερο, λόγω της κοινωνικής συγγένειας, ως μέλη της κοινωνικής ελίτ, με τους εκπροσώπους της δικαιοσύνης και συντηρείται από τη καθιέρωση της αντίστοιχης νοοτροπίας. Εύστοχα ο Sutherland παρατηρεί: «Οι πιο ισχυρές ομάδες στην μεσαιωνική εποχή εξασφάλιζαν την ατιμωρησία τους με το «πλεονέκτημα του κλήρου» ενώ σήμερα την εξασφαλίζουν με το «πλεονέκτημα του επιχειρηματία ή επαγγελματία»¹¹⁴.

Υπέρ του πλεονεκτήματος αυτού λειτουργεί επιπλέον η εξ αντιδιαστολής μειονεκτική θέση των θυμάτων της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου. Εκτός από την ταξική απόσταση, που χωρίζει τους θύτες από τα θύματα και που

¹¹² Sutherland E., 1941, op. cit. σελ. 113 - 114

¹¹³ Τα εμπειρικά στοιχεία που έρχονται επιπλέον προς επίρρωση ενός τέτοιου ισχυρισμού αφορούν σε έρευνα που διεξήγαγαν οι Pontell H & Kalavita K. για τις τραπεζικές απάτες με ειδικότερο αντικείμενο τις αποταμιεύσεις και τις δανειακές συμβάσεις. Βλ. Pontell H. & Calavita K., 1993, "White -Collar Crime in the Savings and Loan Scandal" στο *The Annals of the American Academy and Social Science*, τ.31, σελ 31-45 Σε παρόμοιο συμπέρασμα την αντίστοιχη μάλιστα χρονική περίοδο καταλήγει και ο M. Levi θίγοντας τη σπανιότητα των δικαστικών υποθέσεων στη Βρετανία, που σχετίζονται με μεγάλης έκτασης απάτες. Σύμφωνα με τον συγγραφέα αυτή η τάση συνδέεται με την βούληση να μην διαταραχθεί η πολιτική ισορροπία, που βασίζεται στην πεποίθηση περί εύρυθμης λειτουργίας της αγοράς. Βλ. Levi M., 1993, "White-Collar Crime: The British Scene", στο *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, τ.525, σελ. 71-82 Με αφορμή μια τέτοιου είδους πολιτική στάση απέναντι στην εγκληματικότητα του λευκού περιλαιμίου ο W.G Carson περιγράφει την καλλιέργεια και τροφοδότηση μιας επίσημης κουλτούρας ανοχής και υπόθαλψης των εγκλημάτων του λευκού περιλαιμίου. Βλ. Carson W.G, 1980, «The other price of Britain's oil: Regulating safety on offshore oil installations in the British sector of the North Sea» στο *Contemporary Crises*, τ.4, σελ 239-266

¹¹⁴Sutherland E., 1941, op. cit σελ. 9

σηματοδοτεί την έλλειψη ισχύος των τελευταίων, η κοινωνική τους αδυναμία οξύνεται και από τη διαδικασία έμμεσης θυματοποίησης τους. Τα εγκλήματα του λευκού περιλαιμίου, τα αποτελέσματα των οποίων εκδηλώνονται τις περισσότερες φορές με «διαφορά φάσης» από τη χρονική στιγμή διάπραξης τους και προϋποθέτουν συχνά εξειδικευμένες τεχνικές γνώσεις, πλήττουν κατά κύριο λόγο το ευρύ και ανώνυμο κοινό. Η διάχυση των συνεπειών τους στο χώρο και στο χρόνο μαζί με τη διάχυση ευθύνης, που συνεπάγεται η δράση των εταιρειών και επιχειρήσεων, ελαχιστοποιούν τις πιθανότητες οργάνωσης του κοινωνικού συνόλου σε ένα κοινό μέτωπο άμυνας και προστασίας των συμφερόντων του.

Η εξασθένηση και τελικά η απώλεια του αποδεικτικού υλικού στην χρονική διαδρομή από την πράξη στο αποτέλεσμα συμβάλλει επίσης στις συνθήκες μυστικότητας που απαιτεί το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου. Τεχνάσματα μεταξύ μητρικών και θυγατρικών εταιρειών, εταιρικών επωνυμιών, εικονικών εταιρειών και άλλες νομικές δολιχοδρομίες επινοούνται για την κάλυψη παράνομων επιχειρηματικών δραστηριοτήτων και ταυτόχρονα για τις ανάγκες μιας νομιμοφανούς δημόσιας συμπεριφοράς, προσδίδοντας καινοτόμο χαρακτήρα στο έγκλημα. Η πρόφαση νομιμότητας ισοδυναμεί με την διατήρηση του κοινωνικού status των δραστών. *«Η αποτελεσματικότητα με την οποία η κυρίαρχη τάξη διασφαλίζει την δημόσια αναγνώριση των διακηρύξεων της εξαρτάται από τη δημόσια απήχηση των στερεοτύπων που ενσαρκώνει η συγκεκριμένη τάξη...»*¹¹⁵ Πιο αναλυτικά, η φαινομενική προσαρμογή των επιχειρηματιών στις επιταγές του νόμου συνδράμει στην δημόσια αποδοχή και ανακύκλωση του κοινωνικού τους στερεοτύπου, δηλαδή της κοινωνικής τους ισχύος. Οι κατ' εξαίρεση καταδίκες επιχειρηματιών, που ακολουθούν σκάνδαλα μεγάλης δημοσιότητας εντάσσεται στην ίδια τακτική, μέσω της οποίας η δημόσια προσήλωση στο νόμο διευκολύνει υπόγειες διαπραγματεύσεις και μυστικές συμφωνίες εκτός νόμου¹¹⁶.

Στο μέτρο που η θέση σε εφαρμογή όλων των ανωτέρω τακτικών απαιτεί τον συντονισμό και την οργάνωση των επιχειρηματιών, το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου είναι οργανωμένο έγκλημα. Η ανάλυση που ακολουθεί, παραπέμπει σε ένα διπλό μηχανισμό οργάνωσης, τον τυπικό και τον άτυπο. Ο πρώτος αποτελεί

¹¹⁵ Cohen A. K., 1942, *Differential Implementation of the Criminal Law*, Bloomington, Indiana, σελ. 36 - 37

¹¹⁶ Sutherland E., 1983, *op. cit* σελ. 234 - 235

συνώνυμο του ελέγχου και της πατρωνίας των πολιτικών θεσμών, ενώ ο δεύτερος ταυτίζεται με τους εσωτερικούς κώδικες που διαμορφώνουν τη συμπεριφορά και με τη έννοια αυτή την επιχειρηματική υποκουλτούρα. Οι επιχειρηματίες σε αντιστοιχία με τους «κατ' επάγγελμα κλέφτες» εμφανίζουν υπότροπη εγκληματική συμπεριφορά, εντονότερη εγκληματική δράση από αυτή που ομολογούν οι διενεργηθείσες ποινικές διώξεις, περιφρόνηση για το νόμο και τους εκπροσώπους του και διατήρηση του κύρους τους στους επιχειρηματικούς κύκλους¹¹⁷.

Στην έκταση που λειτουργούν ως «κατ' επάγγελμα κλέφτες» και χρησιμοποιούν τις μεθόδους του οργανωμένου εγκλήματος οι επιχειρηματίες καθίστανται τελικά μέλη του. Με μυστικές συμφωνίες, βιομηχανική κατασκοπεία, σαμποτάζ, εκβιασμούς, πολλές φορές και με χρήση βίας η δράση τους είναι αντίστοιχη της συμμορίας. Ως κλειστό κύκλωμα, ως συντεχνία πετυχαίνουν τη δημιουργία μονοπωλίων, την παρακώλυση του εμπορίου και ακολούθως την ακύρωση των αρχών του ελεύθερου ανταγωνισμού και του ελεύθερου «συνεταιρίζεσθαι» (free enterprise). Τη θέση των αρχών αυτών παίρνει μια χαοτική κατάσταση διαπλοκής με κυβερνητικά στελέχη, έτσι ώστε ούτε ο ελεύθερος ανταγωνισμός είναι πλέον ρυθμιστής ούτε έχει αντικατασταθεί από κάποια αποτελεσματική, κεντρική κυβερνητική πολιτική¹¹⁸.

Ως οργανωμένο, το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου δεν συνιστά μοναδική ή ακούσια παράβαση τεχνικών ρυθμίσεων, δηλαδή δεν συνδέεται με το υποκειμενικό στοιχείο της αμέλειας αλλά αντίθετα διαπράττεται εκ προθέσεως και διαθέτει ορθολογικές δομές. Σύμφωνα με αυτές, το «οικονομικό ον» βρίσκει την έκφραση του στην επιχειρηματική λογική, η οποία δεν είναι άλλη από την καθαρή μακιαβελική ιδεολογία και πολιτική. *«Όλα είναι δυνατά με τη χρήση πόρων, εφευρετικότητας και εντατικής προσπάθειας»* κατά τις επιταγές της συντεχνιακής, αμοραλιστικής και χωρίς συναισθηματισμούς επιχειρηματικής δράσης¹¹⁹. Σε πρακτικό επίπεδο αυτό σημαίνει τη διάπραξη εγκλημάτων δύσκολων να ανιχνευθούν και να εντοπιστούν, ακόμη πιο δύσκολων να οριοθετηθούν, με την εκμετάλλευση νομικών κενών, ασαφειών ή γενικεύσεων, αλλά εύκολων να «διευθετηθούν». Κατά την διαδικασία της ποινικής δίωξης *«ο αδύνατος κρίκος της αλυσίδας δύναται να διαρρηχθεί με την κατάλληλη*

¹¹⁷ Ibid. 227 - 230

¹¹⁸ Sutherland E., 1956, op. cit σελ. 91 - 96

¹¹⁹ Sutherland E., 1983, op. cit σελ. 236

πίεση. Δεν υπάρχει κανείς που να μην μπορεί να «επηρεαστεί» με το σωστό χειρισμό και την κατάλληλη υποστήριξη, οικονομική και πολιτική...Πρακτικά πάντα συμβαίνει. Το ζήτημα είναι απλά η υποστήριξη....»¹²⁰ ..

Ο Sutherland θα προχωρήσει ακόμη πιο πέρα και θα ισχυριστεί ότι απαραίτητη προϋπόθεση για το «στήσιμο» μιας δικαστικής υπόθεσης είναι η ενεργοποίηση του κομματικού μηχανισμού, δηλαδή μιας άτυπης αλλά καταχρηστικής μορφής ελέγχου, οι αναφορές του οποίου βρίσκονται στο πελατειακό σύστημα και οι προεκτάσεις του αφορούν στο σύνολο της πολιτικής ζωής. Οι παρεμβάσεις στο έργο της δικαιοσύνης προστίθενται σε μια σειρά άλλων «διακανονισμών», που σχετίζονται με την υπερψήφιση ή καταψήφιση νόμων, με διαστρέβλωση της νομοθεσίας, με χορήγηση ευεργετημάτων, με σύναψη ευνοϊκών συμβολαίων και με υπόγειους διορισμούς, που συνολικά συμπυκνώνουν τη μέθοδο της πατρωνίας. Η κατάχρηση εξουσίας, κατά συνέπεια, ισοδυναμεί με ένα είδος συνωμοσίας ανάμεσα στους κατέχοντες οικονομική ισχύ και στους κατέχοντες πολιτικό αξίωμα, οι κοινές ή παράλληλες δράσεις των οποίων ανάγονται σε φυσικές δυνάμεις που διέπουν την έννομη τάξη. Η αναπαραγωγή της «πελατειακής τάξης πραγμάτων» δεν ανταποκρίνεται μόνο στα συμφέροντα των επιχειρηματιών με τη κατοχύρωση προνομίων αλλά και στους όρους εν γένει του πολιτικού παιχνιδιού. Ο Sutherland υπογραμμίζει ότι για το πολιτικό σύστημα η πατρωνία έχει τριπλά λειτουργικό χαρακτήρα α)ως μέσο ανταμοιβής για όσους το υπηρετούν και εξυπηρετούν β)ως μέσο ελέγχου για όσους το αμφισβητούν και γ)ως μέσο εκλογικής νίκης

¹²⁰ Sutherland Edwin H., 1989, *The Professional Thief*, Chicago & London, The University of Chicago Press, σελ. 219 - 228

β) Η μεταβλητή του ποινικού νόμου και η σχετικότητα του εγκλήματος

Το «διαπλεκόμενο» πολιτικό περιβάλλον, εκτός από προϋπόθεση για το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου, συνιστά περαιτέρω την κυρίως βαρύνουσα έννοια στην ανάλυση του Sutherland για τον εγκληματικό χαρακτήρα του φαινομένου και κατά συνέπεια για την ένταξη του στο πεδίο μελέτης της εγκληματολογίας. Ξεκινώντας από τον ισχυρισμό ότι ο κλασικός ορισμός του εγκλήματος, ως παράβαση του ποινικού νόμου παραγνωρίζει την πολυπλοκότητα του φαινομένου, το έγκλημα για τον Sutherland αποτελεί έννοια σχετική, εξαιτίας του διαρκώς μεταβαλλόμενου χαρακτήρα του ποινικού νόμου, που με τη σειρά του χρωματίζεται από το ιστορικό-κοινωνικό πλαίσιο κάθε τόπου και κάθε εποχής. Το διαχρονικό στοιχείο που καθορίζει και αιτιολογεί το γιατί κάποιες συμπεριφορές αποτελούν εγκλήματα σε έναν συγκεκριμένο πλαίσιο και όχι σε κάποιο άλλο, όπως και το γιατί κάποιες πράξεις χαρακτηρίζονται εγκληματικές ενώ άλλες παρόμοιας προσβολής και αντίστοιχης επικινδυνότητας όχι, εντοπίζεται για τον Sutherland στη διαδικασία της κοινωνικής σύγκρουσης.

Θεωρώντας ανεπαρκή εξήγηση για τις μοντέρνες, σύνθετες κοινωνικές δομές τη θεωρία του κοινωνικού συμβολαίου, ο Sutherland βλέπει το έγκλημα ως αποτέλεσμα της συγκρουσιακής κοινωνικής διαδικασίας, ενώ ο νόμος και η ποινή αποτελούν επίσης συστατικά στοιχεία της. Σε αντίθεση με τις αξίες της κοινωνικής ενότητας, σταθερότητας και αλληλεγγύης, που επιτάσσει η αρχή της κοινωνικής συναίνεσης, οι θεωρητικοί της κοινωνικής σύγκρουσης αντιλαμβάνονται το κοινωνικό σύστημα κατακερματισμένο από πολλαπλά συμφέροντα και διαφορετικές ανάγκες. Πιο σχηματικά, η κοινωνική σύγκρουση αποτυπώνεται με τη διαίρεση του κοινωνικού συνόλου σε δύο τμήματα εκ των οποίων το ένα προσπαθεί να προστατέψει τα συμφέροντα του και να καρπωθεί τα κοινωνικά οφέλη έναντι του άλλου, που συνιστά τον κοινωνικό του αντίπαλο. Ανάλογος του βαθμού δύναμης και εξουσίας, που διαθέτει η πρώτη κοινωνική ομάδα, είναι και ο βαθμός διασφάλισης των συμφερόντων της, που επιτυγχάνει με την εφαρμογή κάποιου νόμου, δηλαδή με τη μεσολάβηση του κράτους. Σε αυτό το πλαίσιο, ο νόμος συνιστά το «όπλο» της μιας ομάδας στο πεδίο σύγκρουσης με την άλλη, ενώ πλέον μέτοχος γίνεται και το ίδιο το κράτος διευρύνοντας τη σύγκρουση. Η ποινή αποτελεί το ακριβώς επόμενο

στάδιο, η οποία βρίσκει εφαρμογή πάλι μέσω της μεσολάβησης του κράτους, αντιπροσωπεύοντας με τη σειρά της το κοινωνικό «λάφυρο»¹²¹.

Σε σχέση με τον ποινικό νόμο, ο Sutherland, μεταξύ άλλων, θα επιμείνει στην διάσταση της αοριστίας του, ανεξαρτήτως της σαφήνειας, ακρίβειας ή αυστηρότητας που ενδέχεται να χαρακτηρίζουν τις διατάξεις του περί έκνομης συμπεριφοράς, με το επιχείρημα ότι δεν συνιστά ο ίδιος μια πραγματικότητα. Αντίθετα, ο ποινικός νόμος αντανακλά μια πραγματικότητα μέσω της ερμηνείας του από τις δικαστικές αρχές. *«Οι θεσμοί της δικαιοσύνης είναι αυτοί που δίνουν υλική υπόσταση στο νόμο εμποτίζοντας τον με τα στοιχεία της λαϊκής αντίληψης και της κοινής λογικής»*¹²². Συνακόλουθα, η διαπίστωση τέλεσης ενός εγκλήματος σχετίζεται όχι με την κατά γράμμα εφαρμογή του νόμου, αλλά με την δικαστική κρίση και αντίληψη περί της πλήρωσης ή όχι των στοιχείων της αντικειμενικής και υποκειμενικής υπόστασης, δηλαδή περί της ομοιότητας ή μη μιας συμπεριφοράς με το συγκεκριμένο έγκλημα. *«Οι δικαστές περισσότερο παρά χρησιμοποιούν το νόμο.»*¹²³ Παραπέμποντας στην φράση αυτή του αμερικάνου δικαστή Oliver Wendell Holmes, ο Sutherland καταλήγει ότι ο ποινικός νόμος λειτουργεί ενισχυτικά των δικαστικών αποφάσεων και όχι οι δικαστικές αποφάσεις ενισχυτικά υπέρ του νόμου. Κατ'επέκταση οι δικαστικές αποφάσεις είναι αυτές που θέτουν τη διαχωριστική γραμμή στο δίδυμο «νόμος στη θεωρία» και «νόμος στη πράξη».

Ο «νόμος στην πράξη» ισοδυναμεί ουσιαστικά με το τρίτο στοιχείο της κοινωνικής σύγκρουσης και το ενδογενές υλικό του ποινικού νόμου, τον ποινικό κολασμό. Στην περίπτωση του ποινικού κολασμού εκτός από την πρόκληση άλγους, που αντιστοιχεί στον λειτουργικό χαρακτήρα του ποινικού νόμου, εξίσου σημαντικό ρόλο παίζει και η συμβολικότητα του νόμου, με την έννοια της προβολής και προώθησης των κυρίαρχων ηθών και αξιών και η οποία ευδοκιμεί με την μορφή της δημόσιας αιδούς και κατ'επέκταση του κοινωνικού στίγματος. *«Συνεπώς το εγκληματικό στίγμα ανέρχεται σε αυτοτελή ποινή, η οποία μπορεί να επιβληθεί σε συνδυασμό με άλλες ποινές ή να αποφευχθεί, με τον ίδιο τρόπο που η ποινή φυλάκισης*

¹²¹ Sutherland E., 1956, op. cit σελ. 99 - 104

¹²² Sutherland E. et al., 1992, op. cit σελ.9

¹²³ ibid σελ. 10 Υπενθυμίζεται, ότι το γενικότερο πλαίσιο εντός του οποίου ο Sutherland μελετά και κατανοεί τη λειτουργία του ποινικού δικαίου ταυτίζεται με την αγγλοσαξονική δικαστική παράδοση.

μπορεί να συνδυαστεί με χρηματική ποινή ή να επιβληθεί μόνο χρηματική ποινή»¹²⁴ Το μέγεθος, η ένταση καθώς και οι μέθοδοι εφαρμογής της ποινής, ανεξαρτήτως του τιμωρητικού ή όχι χαρακτήρα της, υποστηρίζεται ότι υπαγορεύονται από τη σκοπιμότητα της, που πρακτικά συνοψίζεται στη μείωση του εγκληματικού φαινομένου και στην καταστολή της εγκληματικότητας. Υπό αυτό το πνεύμα, το είδος αλλά και οι μέθοδοι επιβολής της ποινής προσαρμόζονται στα χαρακτηριστικά των εν δυνάμει παραβατών του νόμου και πάντα υπό την αντίληψη και την εκτίμηση που τρέφουν για αυτούς οι νομοθετικές και δικαστικές αρχές.

Σε απόλυτη ομοιομορφία με τα παραπάνω και σε μερική αντιστοιχία με τις διαφοροποιημένες διαδικασίες που επιφυλάσσονται για τους ανήλικους παραβάτες, βρίσκονται και οι διαδικασίες εφαρμογής των νόμων, που ρυθμίζουν τη λειτουργία επιχειρήσεων και εταιρειών, οι οποίες κατευθυνόμενες προς πρόσωπα υψηλής οικονομικής και κοινωνικής επιφάνειας, επιμελούνται της προσαρμογής τους στο ύψος και στο ύψος του κύρους των τελευταίων. Αυτό σημαίνει, ότι οι παραβιάσεις των συγκεκριμένων νόμων δεν ακολουθούν τη συνήθη οδό της ποινικής δικαιοσύνης αλλά υπάγονται κατά κανόνα στα αστικά δικαστήρια ή σε ανεξάρτητες διοικητικές αρχές με την αντίστοιχη λήψη αστικών ή διοικητικών μέτρων και την επιβολή ποινικών κυρώσεων μόνο ως έσχατη λύση. Στην ουσία, πρόκειται για παρέκκλιση του δικαιοσύνη οικοδομήματος, που στην περίπτωση του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου συνάδει με τη γενικότερη αντίληψη του νομοθέτη ότι οι δράστες των παραβιάσεων αυτών δεν ανταποκρίνονται στο «προφίλ» του εγκληματία και συνεπώς δεν πρέπει να αντιμετωπίζονται ως τέτοιοι¹²⁵.

Ωστόσο, η ρύθμιση της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου με διαφορετικές ή ειδικές διαδικασίες δεν την κάνει λιγότερο εγκληματική αλλά λιγότερο πρόδηλη. Ακόμη και με την στενή, κλασσική προσέγγιση του όρου του εγκλήματος, που υπερισχύει στις σύγχρονες κοινωνίες *«το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου είναι πραγματικό έγκλημα...Χρησιμοποιώντας τον σχετικό χαρακτηρισμό δεν καθιστάμε χειρότερη μια πραγματικότητα όπως δεν την καθιστάμε καλύτερη με το*

¹²⁴Sutherland E., 1983, op. cit σελ. 54

¹²⁵ Sutherland E H., 1949, "The White Collar Criminal", στο Vernon C. Branham, M.D. & Samuel B. Kutash, (eds) *Encyclopedia Of Criminology*, Philosophical Library, New York, σελ.513

να τον αποφεύγουμε»¹²⁶. Σύμφωνα με την επιχειρηματολογία που αναπτύσσει ο Sutherland, έγκλημα ουσιαστικά συνιστά «μια συμπεριφορά που απαγορεύεται από το κράτος, ως επιζήμια για αυτό και ενάντια της οποίας το κράτος δύναται να αντιδράσει, ακόμη και με τη χρήση ποινικών μέτρων, ως τελικό μέσο για την αποτροπή της.» Τα σημαντικότερα, άρα, εκ των στοιχείων που πρέπει να συντρέχουν για την υλική υπόσταση του εγκλήματος, είναι η νομοθετική περιγραφή μιας πράξης ως κοινωνικά επιβλαβούς και η νομοθετική πρόβλεψη μιας ποινής για την εν λόγω πράξη¹²⁷.

Στην περίπτωση του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου το πρώτο στοιχείο πληρούται ακόμη και όταν οι νόμοι, που αφορούν σε αυτό, δεν αναφέρουν ρητώς τη λέξη «έγκλημα». Αρκεί το γεγονός ότι μια πράξη περιγράφεται ως άδικη ή ως παραβίαση ή ως διάκριση. Το δεύτερο κριτήριο ισοδυναμεί με τις ποινές που εμπεριέχονται στους συγκεκριμένους νόμους¹²⁸. Οι αποφάσεις που αποφαίνονται υπέρ της παραβίασης των σχετικών διατάξεων, ουσιαστικά αποφαίνονται υπέρ της παραβίασης του ποινικού νόμου, είτε διότι πράγματι εμπεριέχουν ποινικές ρήτρες είτε γιατί έλκουν την αναφορά ή την καταγωγή τους στο ποινικό δίκαιο. Κατ'έκταση αποφαίνονται υπέρ της διάπραξης μιας εγκληματικής ενέργειας, ο χαρακτήρας της οποίας δεν αίρεται ακόμη και όταν οι σχετικές αποφάσεις εκδίδονται από αστικά δικαστήρια ή διοικητικές επιτροπές και ανεξαρτήτως των δικονομικών διαδικασιών

¹²⁶Sutherland E., 1940, op. cit σελ. 5

¹²⁷ Ο Sutherland οικειοποιείται ως επαρκέστερη την αμιγώς νομική ανάλυση του ποινικού νόμου, από τον Jerome Hall, 1947 "*Principles Of Criminal Behavior*", Indianapolis. Σύμφωνα με τον Jerome Hall ο νομικός ορισμός του εγκλήματος περιλαμβάνει επτά στοιχεία: 1. Το στοιχείο της βλάβης, που ισοδυναμεί με τις εξωτερικές συνέπειες της εγκληματικής πράξης 2. Την αρχή της νομιμότητας, δηλαδή την ποινικοποίηση των συνεπειών αυτών 3. Το αντικειμενικό στοιχείο της πράξης 4. Το υποκειμενικό στοιχείο του δόλου ή της αμέλειας, 5. Η επικάλυψη της αντικειμενικής παράνομης συμπεριφοράς με κάποια μορφή υπαιτιότητας 6. Την αιτιώδη συνάφεια μεταξύ του αντικειμενικού και του υποκειμενικού στοιχείου, 7. Το στοιχείο της ποινής. Ωστόσο ο Sutherland υποστηρίζει ότι η ουσία της έννοιας του εγκλήματος συμπυκνώνεται στο πρώτο και στο τελευταίο στοιχείο. Sutherland E. 1992, op. cit σελ. 7 - 10

¹²⁸ Ο Sutherland παρατηρεί α)ότι ορισμένες από τις ανήθικες πρακτικές, που ενστερνίζεται ο επιχειρηματικός κόσμος στο πλαίσιο των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων του, παρά το μέγεθος της «κοινωνικής βλάβης» που προκαλούν, δεν ενεργοποιούν τον ποινικό νόμο αλλά λογίζονται κυρίως ως αστικές παραβάσεις, λόγω της υποταγής της νομοθετικής εξουσίας στα ισχυρά συμφέροντα και β)ότι οι εγκληματολόγοι περιορίζονται σχεδόν αποκλειστικά σε αυστηρά νομικούς ορισμούς περί εγκλήματος λόγω της απουσίας «δεδεικμένων», που αφορούν σε ανήθικες πρακτικές επιχειρηματιών και πάλι εξαιτίας της υποταγής του νομικού κόσμου στα συμφέροντα των ισχυρών κοινωνικών ομάδων, που δύνανται να επηρεάζουν το νόμο προς όφελος τους και ανεξαρτήτως της έκτασης της βλάβης που συνεπάγεται η συμπεριφορά τους. Στο πλαίσιο αυτό, και προκειμένου να «διορθώσει» αυτόν τον αυθαίρετο περιορισμό ο Sutherland ουσιαστικά παραμερίζει τα κριτήρια που οι νομικοί χρησιμοποιούν για τη διάκριση μεταξύ ποινικού και αστικού νόμου και προτείνει τον ορισμό του εγκλήματος γενικά και του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου ειδικότερα βάσει δύο ευρύτερων κριτηρίων, της «κοινωνικής βλάβης» και των «νομοθετικών ποινών». Όπου στις «νομοθετικές ποινές» πέραν του ποινικού νόμου συμπεριλαμβάνονται και αυτές του αστικού δικαίου. Schwendinger H. & Schwendinger J., 1970, "Defenders of Order or Guardians of Human Rights?", στο *Issues In Criminology*, τ. 5, ν. 2, σελ.125-126

που τηρούνται¹²⁹. Ως προς το κριτήριο της ποινικής καταδικαστικής απόφασης, στην οποία θα επιμείνουν άλλοι θεωρητικοί,¹³⁰ ο Sutherland θα αντιπαραθέσει ότι «η συνδρομή της ποινικής καταδίκης είναι καθοριστική σε σχέση με την αρμοδιότητα των δημόσιων υπηρεσιών, επιβεβαρωμένων με το έργο της πρακτικής εφαρμογής της ποινής. Δεν είναι καθοριστική ως στοιχείο του ορισμού μιας εγκληματικής συμπεριφοράς.»¹³¹

Υπό την ίδια αντίληψη, η ειδοποιός διαφορά της εγκληματικής συμπεριφοράς δεν έγκειται στο δεδικασμένο αλλά στο αξιόποινο, το οποίο δεν βρίσκεται περιχαρακωμένο στα όρια του ποινικού δικαίου αλλά δυνάμενο να επεκταθεί στο αστικό ή και στο εμπορικό δίκαιο. Διευρύνοντας και γενικεύοντας την έννοια του αξιοποίνου ο Sutherland προσπάθησε ουσιαστικά να υπερκεράσει και ταυτόχρονα να παράσχει μια δικλείδα ασφαλείας κατά της ταξικής μονομέρειας, που ελλοχεύει, σύμφωνα με τις διαπιστώσεις του, στον ποινικό νόμο. «Ο ορισμός (του εγκλήματος) δεν θα πρέπει να ταυτίζεται με το πνεύμα του νόμου για τους εγκληματίες του λευκού περιλαίμιου και με το γράμμα του νόμου για τους κοινούς εγκληματίες ή με άλλα λόγια να αποδεικνύεται περισσότερο φιλελεύθερος για μια τάξη έναντι μιας άλλης»¹³².

Ενώ το έγκλημα του λευκού περιλαίμιου παραμένει έγκλημα παρά τις διαφοροποιημένες διαδικασίες, ο Sutherland παρατηρεί ότι δεν συμβαίνει το ίδιο με τον εγκληματία του λευκού περιλαίμιου, ο οποίος μέσω των διαδικασιών αυτών κατορθώνει να διαφεύγει του εγκληματικού στερεοτύπου. Όπου στο κοινό έγκλημα αναλαμβάνει δράση η αστυνομία, ο εισαγγελέας και οι δικαστικές αρχές στο έγκλημα του λευκού περιλαίμιου προβλέπονται αστικές αξιώσεις αποζημίωσης, οικονομικοί επιθεωρητές και πειθαρχικά συμβούλια. «Ο κατηγορούμενος δεν εμφανίζεται ενώπιον των ποινικών δικαστηρίων και το γεγονός ότι διέπραξε ποινικό αδίκημα δεν αποτυπώνεται ενώπιον των διαδικασιών»¹³³. Ο Sutherland διαβλέπει στο χειρισμό των συγκεκριμένων εγκλημάτων το γεγονός της αντιμετώπισης τους σαν μη εγκλήματα με αποτέλεσμα ή ίσως και με την πρόθεση της εξάλειψης του εγκληματικού στίγματος. Υπ' αυτό το πρίσμα, οι ειδικές διαδικασίες στοιχειοθετούν

¹²⁹Sutherland E., 1983, op. cit σελ. 45 - 49

¹³⁰ Πρόκειται για τη θέση που σχηματίζει ο Paul Tappan, για την οποία γίνεται εκτενής αναφορά παρακάτω.

¹³¹ Sutherland E., 1983, op. cit σελ. xxix

¹³² Sutherland E., 1940, op. cit σελ. 5

¹³³ Sutherland E., 1956, op. cit σελ. 71

κατ'ουσίαν τη κρύπτη της εγκληματικότητας μέσω της καλλιέργειας ενός θολού και ασαφούς τοπίου. Ομοίως, ο «διοικητικός» διαχωρισμός των εγκληματιών του λευκού περιλαιμίου από τους λοιπούς εγκληματίες καταλήγει στη μη απόδοση στους πρώτους του εγκληματικού στερεοτύπου από τους θεσμούς, στη μη αφομοίωση του από το ευρύ κοινό και στη μη ενσωμάτωση του από τους ίδιους.¹³⁴ Το παράδοξο που προκύπτει μέσα από μια τέτοια τακτική συνίσταται για τον συγγραφέα στη στοιχειοθέτηση μεν μιας εγκληματικής πράξης αλλά στη παράλληλη ανυπαρξία εγκληματία.

¹³⁴ Sutherland E., 1983, *op. cit* σελ. 53-55, 230-232

Ο Sutherland δεν αρνείται ότι η πολιτική αποσόβησης του εγκληματικού στίγματος, ενδεχομένως, να εξελιχθεί σε μια πολύ αποτελεσματική αντεγκληματική δράση αλλά την κατακρίνει στο μέτρο που λειτουργεί ευεργετικά μόνο για τους εγκληματίες του λευκού περιλαιμίου. Κατά την προσέγγιση του, η κατεύθυνση που θα πάρει η αντεγκληματική πολιτική, είτε της επέκτασης του ποινικού δικαίου, ώστε να περιλαμβάνει και εγκλήματα λευκού περιλαιμίου είτε της συρρίκνωσης του, γεγονός που θα παρέπεμπε στην αποποινικοποίηση μιας σειράς θεσμοθετημένων ποινικά αδικημάτων, θα πρέπει να σχετίζεται με την κατανόηση και ανάδειξη της γενεσιουργού διαδικασίας του εγκληματικού φαινομένου. Αντίστοιχα, η χρηστικότητα της αντεγκληματικής πολιτικής μέσω του τιμωρητικού ή όχι χαρακτήρα της, σχεδιασμένης να συντηρήσει το μοντέλο και τις ισορροπίες της κοινωνικής σύγκρουσης ή να ευνοήσει τον κοινωνικό συμβιβασμό και την κοινωνική εξομάλυνση, δεν συνοψίζεται στη διαπίστωση τέλεσης ή μη ενός εγκλήματος. Διότι, η ίδια η πράξη, ως κριτήριο ενοχής, δεν είναι αποκομμένη από τη κοινωνική διαδικασία διαμόρφωσης της συμπεριφοράς του δράστη. Κατ'επέκταση, οι προτεινόμενες αντεγκληματικές δράσεις, είτε ταυτίζονται με το ποινικό σύστημα είτε τείνουν στην ελαχιστοποίηση του, δεν είναι αυτόνομες σε σχέση με την κοινωνική οργάνωση και άρα η αποτελεσματικότητά τους κρίνεται από την κατανόηση των διαδικασιών εγκληματοποίησης και νομιμοποίησης συμπεριφορών, που λαμβάνουν χώρα στο εσωτερικό της τελευταίας. *«Δεν υπάρχει εύκολη λύση στο πρόβλημα του εγκλήματος. Δεδομένου ότι οι ρίζες του βρίσκονται στην ίδια την κοινωνική οργάνωση, μπορεί να λυθεί μόνο μέσω της κοινωνικής επαναδιοργάνωσης.»*¹³⁵

γ) Η γενική θεωρία της διαφορικής συναναστροφής και της διαφοροποιημένης κοινωνικής οργάνωσης ως ερμηνευτικά κλειδιά του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου

Ήδη ειπώθηκε, ότι σύμφωνα με τον Sutherland, το έγκλημα είναι αποτέλεσμα μιας συγκρουσιακής διαδικασίας, στην οποία συγκαταλέγονται επίσης τα στοιχεία του ποινικού νόμου και της ποινής. Η σύγκρουση με τη σειρά της είναι το

¹³⁵Sutherland E., 1956, op. cit σελ. 110

αποτέλεσμα μιας ανομοιογενούς και πολυσύνθετης κοινωνίας, στο πλαίσιο της οποίας κάθε κοινωνική ομάδα μάχεται για την διασφάλιση των αξιών και συμφερόντων της. Κυρίαρχη κοινωνική ομάδα αναδεικνύεται αυτή που καταφέρνει να θεμελιώσει την υπεροχή της και άρα τα συμφέροντα της μέσω του νόμου. Μια τέτοια κατάληξη, όμως, δεν σημαίνει απαραίτητα και τη λήξη της σύγκρουσης. Αντίθετα, η σύγκρουση δεν επιλύεται συνήθως με την επιβολή της μιας πλευράς έναντι μιας άλλης αλλά με προσπάθειες συγχώνευσης συμφερόντων και συνεργασίας, δηλαδή με διαδικασίες κοινωνικής προσαρμογής-αφομοίωσης και ομοιογενοποίησης. Κατά συνέπεια, η αποτελεσματικότητα του νόμου σε σχέση με τη ρύθμιση της παραβατικής συμπεριφοράς κρίνεται από τον Sutherland αμφίβολη, στο μέτρο που αυτός αντανακλά αποκλειστικά το «σύμβολο της νίκης» και της ηγεμονικής κουλτούρας. Ως επιτομή νομικών υποχρεώσεων χωρίς την ενσωμάτωση ηθικών δεσμεύσεων, ο νόμος αδυνατεί να συμβάλει στην καλλιέργεια μιας κοινής νοοτροπίας και κουλτούρας εξωθώντας ακόμη περισσότερο την κοινωνική σύγκρουση και εντείνοντας την παραβατική συμπεριφορά.

Υπό το πρίσμα αυτό, ο Sutherland συντάσσεται με την άποψη που υποστηρίζει ότι το έγκλημα ως ανθρώπινη συμπεριφορά προϋπάρχει του νόμου. Η «εγκληματοποίηση» μιας συμπεριφοράς συμπίπτει χρονικά με τη στιγμή που αυτή αναγνωρίζεται ως απειλή ή ως προσβολή των αξιών της κυρίαρχης κουλτούρας κατά τη διαδικασία της σύγκρουσης. Κατά συνέπεια, η εγκληματική συμπεριφορά εντάσσεται στο σύνολο της ανθρώπινης συμπεριφοράς και ως τέτοια οφείλει να αντιμετωπίζεται από κάθε απόπειρα ερμηνείας της, με παράλληλη αποσαφήνιση των ειδικών συνθηκών και των διαδικασιών παραγωγής και αναπαραγωγής της. Ως προς τις διαδικασίες αυτές, ο Sutherland θα καταλήξει στο συμπέρασμα ότι η παραβατική συμπεριφορά αναπτύσσεται ακολουθώντας την ίδια διαδικαστική πλατφόρμα με τη μη παραβατική συμπεριφορά. *«Και στις δύο περιπτώσεις εκτιμούνται οι συνθήκες, υιοθετούνται ρόλοι και διαμορφώνονται συνήθειες»¹³⁶*. Στη συνέχεια, διακρίνει δύο επιστημονικές ερμηνείες που αφορούν στην εγκληματική συμπεριφορά α) την καταστασιακή ή δυναμική ερμηνεία (situational or dynamic), η οποία επικεντρώνεται στις συνθήκες που επικρατούν τη στιγμή τέλεσης της εγκληματικής πράξης και β) την

¹³⁶ Sutherland E., 1956, op. cit σελ. 113

ιστορική ή εξελικτική ερμηνεία (historical or developmental), η οποία εστιάζει το ενδιαφέρον της στις διαδικασίες που έχουν λάβει χώρα στο παρελθόν και σχετίζονται με τον εγκληματία. Ο Sutherland θα επιλέξει την δεύτερη ερμηνευτική οδό με το επιχείρημα ότι η συνδρομή κάποιων αντικειμενικών συνθηκών σε σχέση με την εγκληματικότητα έχει σημασία μόνο ως προς το δίπτυχο «ευκαιρία – έγκλημα». Ωστόσο, οι συνθήκες δεν εκπροσωπούν μία κατάσταση απόλυτη ή ξεχωριστή από το άτομο, με την έννοια ότι το περιεχόμενο τους βρίσκεται σε συνάρτηση με τα ατομικά κριτήρια ανάλυσης και ερμηνείας. *«Μια εγκληματική πράξη λαμβάνει χώρα όταν συντρέχουν οι κατάλληλες συνθήκες, σύμφωνα με την προσωπική ερμηνεία του δράστη»¹³⁷.*

Χρησιμοποιώντας ως ερμηνευτικό εργαλείο τον κοινωνιολογικό όρο της «κοινωνικής διαδικασίας», και ως βάση τη θεωρητική προσέγγιση του Cooley για τη κοινωνική διαδικασία σε σχέση με τα προβλήματα συμπεριφοράς¹³⁸ ο Sutherland θα οδηγηθεί στη διατύπωση μιας γενικής θεωρίας περί εγκληματικής συμπεριφοράς, τη θεωρία της «διαφορικής συναναστροφής» - (theory of differential association). Η επιμονή του στην έννοια της «κοινωνικής διαδικασίας» δεν είναι τυχαία αλλά συμβαδίζει με την αντίληψη του, ότι το εγκληματικό φαινόμενο δεν αποτελεί απόρροια ενός γενικού κινήτρου, όπως για παράδειγμα το κέρδος, ούτε ενός γενικού ενστίκτου, που γεννά η συναισθηματική φόρτιση ή η απογοήτευση, καθώς τέτοιου τύπου προσεγγίσεις εύκολα θα μπορούσαν να σημαίνουν και μη εγκληματική συμπεριφορά. Αντίθετα, εντοπίζοντας τις βάσεις της εγκληματικής συμπεριφοράς στις

¹³⁷ Sutherland E., 1992, σελ. 88

¹³⁸ Υιοθετώντας τον όρο εκφυλισμό, θα υποστηρίξει ότι η πηγή της παραβατικότητας, όπως και οποιαδήποτε άλλη ανθρώπινη συμπεριφορά δεν αποτελεί ενδογενές στοιχείο της ανθρώπινης φύσης, δεδομένου ότι οι ανθρώπινες τάσεις και ροπές δεν ενυπάρχουν στο ανθρώπινο γενετικό υλικό ούτε προϋπάρχουν της γέννησης αλλά αντίθετα διαμορφώνονται και καθορίζονται από το περιβάλλον του ατόμου. Η παραβατικότητα επομένως σχετίζεται με τα σύνθετα σχήματα που αποτελούν την κοινωνική και όχι τη βιολογική καταγωγή του ατόμου, στο πλαίσιο των οποίων αυτή αναπτύχθηκε, διατηρήθηκε και κληροδοτήθηκε. Η κατανόηση της παραβατικότητας προϋποθέτει την ιστορική αναδρομή της πορείας τόσο του ατόμου όσο και της ομάδας, της οποίας αποτελεί μέλος, σε συνάρτηση πάντα με τις ευρύτερες κοινωνικές διαδικασίες που εξελίσσονται την ίδια στιγμή. Στο θεωρητικό αυτό πλαίσιο η παραβατική ή αντίθετα η κομορμιστική συμπεριφορά συνιστούν κυρίως ζήτημα εκπαίδευσης και ευκαιριών. Το είδος της ανθρώπινης συμπεριφοράς είναι ανάλογο του είδους της κοινωνικής οργάνωσης. Αντίστοιχα τα κοινωνικά ιδεώδη καθορίζουν τα ατομικά. Η κοινωνική αρετή είναι αποτέλεσμα συλλογικής κοινωνικής προσπάθειας. Αντίθετα η παραβατικότητα «ξεσπάει» όταν η προσπάθεια αυτή εξασθενεί. Και επειδή ακριβώς η «στροφή» προς την παραβατικότητα απαιτεί λιγότερη προσπάθεια, ο Cooley θα υποστηρίξει ότι το ανθρώπινο είδος είναι «φύσει εξασθενωμένο». Χρονικά οι συνεκτικές προσπάθειες εγκαταλείπονται και η κοινωνική αποδιοργάνωση υπερέχει με τις απότομες κοινωνικές αλλαγές, όπως στις περιπτώσεις που μία κοινωνική ομάδα έρχεται σε επαφή με μια άλλη κοινωνική ομάδα, που διαθέτει περισσότερη δύναμη και εξουσία. Σε τέτοιες συνθήκες η παραβατικότητα αυξάνεται καθώς η πρώτη ομάδα υπολείπεται επιρροής. Συνεπώς με την ερμηνεία αυτή είναι και η πρόταση του Cooley, περί αντιμετώπισης της παραβατικότητας η οποία αποβλέπει σε μια εποικοδομητική και πολυ-επίπεδη κοινωνική οργάνωση. Cooley C. H., 1918 *Social Process*, New York, Charles Scribner's Sons, σελ. 1 - 194

βάσεις του κοινωνικού συστήματος, η εκδήλωση της γίνεται μέρος της δυναμικής του.¹³⁹

Σύμφωνα με τις αρχές της διαφορικής συναναστροφής, το έγκλημα μαθαίνεται μέσα από την συναναστροφή και την αλληλόδραση του ατόμου με άλλα άτομα του περιβάλλοντος του στο πλαίσιο της διαδικασίας επικοινωνίας και κοινωνικοποίησης. Ο μηχανισμός εκμάθησης της εγκληματικής συμπεριφοράς είναι κοινός με τον γενικό μηχανισμό εκμάθησης. Αυτό σημαίνει, ότι η λειτουργία του περιλαμβάνει: α)το πρακτικό μέρος, που στην προκειμένη περίπτωση είναι συνώνυμο με τεχνικές διάπραξης του εγκλήματος και β)το θεωρητικό μέρος, το οποίο ταυτίζεται με την καλλιέργεια κινήτρων, επιθυμιών, νοοτροπιών καθώς και την παροχή εξορθολογισμών προς μία συγκεκριμένη «συμπεριφορική» κατεύθυνση. Η κατεύθυνση αυτή εξαρτάται από τη θετική ή αρνητική ερμηνεία των νομικών κανόνων. Στην περίπτωση της εγκληματικής συμπεριφοράς οι υπέρ της τήρησης του νόμου ερμηνείες υπολείπονται εκείνων που τίθενται υπέρ της παραβίασης του. Το σημείο αυτό, μάλιστα, ανάγεται στον βασικότερο άξονα της διαφορικής συναναστροφής, αποτελώντας παράλληλα επεξήγηση του ίδιου του όρου. Αναλυτικότερα, παραπέμπει στην ταυτόχρονη επαφή του ατόμου τόσο με την παραβατική όσο και με τη μη παραβατική κουλτούρα ενώ εμπεριέχει παράλληλα δυναμικές διαντίδρασης. Το άτομο υιοθετεί την παραβατική συμπεριφορά επειδή οι επαφές του με παραβατικά πρότυπα είναι περισσότερες και ταυτόχρονα επειδή είναι απομονωμένο από εκείνα τα πρότυπα που συστήνουν το «αντίπαλο δέος». Με άλλα λόγια, το περιεχόμενο της ανθρώπινης συμπεριφοράς συμβαδίζει με το περιεχόμενο της κοινωνικής γνώσης που έχει προσλάβει το άτομο και κατ'επέκταση με το περιεχόμενο της κοινωνικής αντίληψης που έχει σχηματίσει. Η διαδικασία της διαφορικής συναναστροφής δύναται να ποικίλει ως προς τη συχνότητα, τη διάρκεια, τις προτεραιότητες και την ένταση, γεγονός το οποίο επίσης επηρεάζει την πορεία της εγκληματικής καριέρας του ατόμου¹⁴⁰.

¹³⁹ Από αυτήν την άποψη, η θεωρητική προσέγγιση του Sutherland βρίσκεται σε αντίθεση με αυτή του T. Sellin, ο οποίος με βάση το προτεινόμενο σχήμα του, της «σύγκρουσης των διαφορετικών κανόνων συμπεριφοράς» (“theory of conduct norms”) εστιάζει πρωτίστως στην ψυχολογική και συναισθηματική κατάσταση του ατόμου, όντας μέρος ενός αριθμού κοινωνικών ομάδων, από τις οποίες κάθε μία ανταποκρίνεται σε μια ανάγκη βιολογικά εξαρτημένη ή δημιουργημένη από την κοινωνία. Βλ. Sellin T., 1938, *Culture, Conflict and Crime*, Social Science Research Council, New York

¹⁴⁰Sutherland E., 1992, op. cit σελ. 88 - 90

Το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου, ως εγκληματική συμπεριφορά, υπακούει στην ίδια διαδραστική διαδικασία. Η διαφορά του σε σχέση με το κοινό έγκλημα εντοπίζεται στο περιεχόμενο των προτύπων συμπεριφοράς, που προβάλλονται και διαχέονται στην κάθε περίπτωση και το οποίο είναι συνακόλουθο με την ταξική κοινωνική δομή. Τα άτομα από χαμηλές κοινωνικές τάξεις ξεκινούν την εγκληματική τους καριέρα μέσα σε συνθήκες κοινωνικής αποστέρησης, όπου μοντέλα εγκληματικής υποκουλτούρας τροφοδοτούνται ως απάντηση στην κυρίαρχη κουλτούρα και στις εγγενείς αδυναμίες του συστήματος που αυτή εκπροσωπεί. Η παραβατική συμπεριφορά οικοδομείται μέσα από τις παρέες με νεαρούς, συνομήλικους παραβάτες, σε σχετική απόσταση από τα δεσπύζοντα μοντέλα της έννομης τάξης και σε αντιστοιχία με τα κοινωνικά τους μέσα. Από την άλλη πλευρά, οι εγκληματίες του λευκού περιλαιμίου, στη πλειοψηφία τους γόννοι εύπορων οικογενειών και σε κάθε περίπτωση εκπρόσωποι των αξιών της επίσημης κουλτούρας υιοθετούν την εγκληματική συμπεριφορά, που υπαγορεύεται ως κοινή πρακτική της επιχειρηματικής δράσης και στο πλαίσιο της αλαζονείας που τους καλλιεργείται. Και στις δύο περιπτώσεις η διαδικασία της διαφορικής συναναστροφής δεν ανταποκρίνεται σε μια διαδικασία απόλυτης εξομοίωσης ή αφομοίωσης αλλά διαθέτει έντονα το στοιχείο της καινοτομίας, το οποίο σύμφωνα με τον Sutherland είναι πιο έντονο στην περίπτωση της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου και εμπίπτει στην εφευρετικότητα των δικηγόρων, ενώ στο κοινό έγκλημα εξυπηρετείται συνήθως από τους κατ'επάγγελμα εγκληματίες¹⁴¹

Κατά τη διαδικασία εκμάθησης και εξορθολογισμού του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου, ο κάθε «υποψήφιος» μυείται σε συγκεκριμένες τεχνικές παραβίασης του νόμου μαζί με πρακτικές αναγνώρισης και ερμηνείας των καταστάσεων, στο πλαίσιο των οποίων βρίσκουν εφαρμογή οι τεχνικές αυτές. Ο βαθμός διάχυσης των τεχνικών μεθόδων και η αφομοίωση τους από τον επιχειρηματικό κόσμο αποτελεί συνάρτηση του ύψους των κερδών, δεδομένης της επιχειρηματικής ιδεολογίας περί μεγίστου κέρδους. Το ιδεολογικό στοιχείο, το οποίο συνοψίζεται κυρίως σε φράσεις ανάλογες του «business is business» και το οποίο κάθε οικονομικός εγκληματίας μαθαίνει να αναπτύσσει και να ασπάζεται, όχι μόνο ως

¹⁴¹ Sutherland E., 1940, op. cit σελ. 11

υπόβαθρο συγκεκριμένων πρακτικών αλλά ως γενικότερη απόρροια εμπειριών και διδαχών ζωής, αποτελεί το γνωστικό αντικείμενο της εγκληματογενούς διαδικασίας στην περίπτωση του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου. Λόγω της ταξικής συγγένειας, της πολιτισμικής ομοιογένειας, των προσωπικών δεσμών και των σχέσεων εξουσίας και αλληλεξάρτησης που συνδέουν τους εγκληματίες του λευκού περιλαιμίου με τους θεσμικούς εκφραστές και εκπροσώπους της επίσημης κουλτούρας, η ιδεολογία των τελευταίων δεν εξωραΐζει απλά την παραβατική υποκουλτούρα των πρώτων αλλά την ανάγει σε γενικότερη φιλοσοφία ζωής, αγγίζοντας συχνά το παράδοξο μη εγκληματοποίησης ή νομιμοποίησης της εγκληματικής συμπεριφοράς του λευκού περιλαιμίου. Ο κίνδυνος ενός τέτοιου αποτελέσματος δεν βρίσκεται τόσο στην ηθική ουδετεροποίηση των εγκληματιών του λευκού περιλαιμίου ή στην ενίσχυση της εξουσίας τους όσο στον παραβατικό τελικά περιεχόμενο ή έστω στη συχνά διαστρεβλωμένη φύση της ίδιας της νομιμότητας.

«Η υπόθεση της διαφορικής συναναστροφής συνιστά μια απόπειρα ερμηνείας υπό το πρίσμα της διαδικασίας, μέσω της οποίας το άτομο εισέρχεται στον κόσμο του εγκλήματος»¹⁴² Η διαδικασία της διαφορικής συναναστροφής αποτυπώνει την κοινωνική ή κανονιστική σύγκρουση σε ατομικό επίπεδο, λειτουργώντας ως μηχανισμός στρατολόγησης. Ουσία της παραμένει ότι σε μια πολυ-πολιτισμική ή πολυ-σύνθετη και ετερογενή μορφή κοινωνικής οργάνωσης διαφορετικές κοινωνικές ομάδες εκπροσωπούν διαφορετικά και αντιφατικά πρότυπα συμπεριφοράς και κατ'επέκταση *«πολλαπλά και εναλλακτικά εκπαιδευτικά μοντέλα βρίσκονται σε παράλληλη λειτουργία. Η διαδικασία, μέσω της οποίας συντηρείται η συγκρουσιακή αυτή κοινωνική δομή και στο μέτρο που ο νόμος συντείνει στην όξυνση της, ταυτίζεται, σύμφωνα με το Sutherland, με τον όρο της «κοινωνικής αποδιοργάνωσης» - (social disorganization) ή «διαφοροποιημένης κοινωνικής οργάνωσης» - (differential social organization)¹⁴³.*

¹⁴² Sutherland E., 1983, op. cit σελ. 255

¹⁴³ Ο Sutherland θα υποστηρίξει ότι η «σύγκρουση κανόνων» (normative conflict) συνιστά «κοινωνική αποδιοργάνωση» στη βάση ότι ένας προηγούμενος τύπος «κοινωνικής οργάνωσης» φθίνει ή εξαντλήθηκε. Για την ακρίβεια οι κοινωνικές συνθήκες που διαμορφώνονται σε μια τέτοια περίπτωση και που επηρεάζουν το άτομο υπολείπονται αρμονίας και συνοχής εξακολουθούν όμως να συνιστούν ένα είδος κοινωνικής οργάνωσης. Υπό την έννοια αυτή η «κοινωνική αποδιοργάνωση» παραμένει μια εναλλακτική «κοινωνικής οργάνωσης», ιδιαίτερα τυπική σύμφωνα με τον Sutherland των δυτικών κοινωνιών. Sutherland E., 1992, op. cit σελ. 105

Στο πλαίσιο της κοινωνικής αποδιοργάνωσης η κοινωνία στερείται συναίνεσης είτε αναφορικά με τους κοινωνικούς σκοπούς είτε σε σχέση με τα μέσα επίτευξης των προσυμφωνημένων κοινωνικών σκοπών. Από την άποψη της κοινωνικής μορφολογίας, η κατάσταση αυτή δύναται να εκδηλωθεί είτε ως ανομία, που για τον Sutherland ισοδυναμεί με την έννοια της κοινωνικής αβεβαιότητας, δηλαδή με την έλλειψη κοινωνικών προτύπων που καθοδηγούν τα μέλη της κοινωνίας προς γενικές ή συγκεκριμένες μορφές συμπεριφοράς είτε ως σύγκρουση προτύπων συμπεριφοράς που απορρέει από την οργάνωση των διαφόρων κοινωνικών ομάδων που αντιμάχονται μεταξύ τους ως προς συγκεκριμένες πρακτικές. Στην πρώτη περίπτωση, η οποία είναι ενδεικτική κυρίως σε περιόδους μετάβασης από ένα κοινωνικό σύστημα σε ένα άλλο, το άτομο δεν γνωρίζει πως να συμπεριφερθεί ή πως αναμένεται από αυτό να συμπεριφερθεί, ενώ στη δεύτερη η συμπεριφορά που κρίνεται «σωστή» ή «κατάλληλη» για μια κοινωνική ομάδα, δύναται να θεωρείται «λάθος» ή «ακατάλληλη» από την κοινωνική ομάδα, της οποίας το άτομο αποτελεί μέλος¹⁴⁴. Σύμφωνα με την εξήγηση που δίνει ο ίδιος ο Sutherland *«Αυτός ο όρος (κοινωνική αποδιοργάνωση) σχεδιάστηκε για να απαντήσει στην ερώτηση: Γιατί η εγκληματική συμπεριφορά από τη στιγμή που τίθεται σε εφαρμογή δεν αυξάνει αόριστα ώστε όλοι να γίνουν κοινωνοί της;»*¹⁴⁵ Η απάντηση του έλκει τις αναφορές της και πάλι στην έννοια της κοινωνικής σύγκρουσης προτάσσοντας την αρχή ότι η κοινωνία οργανώνεται τόσο υπέρ όσο και κατά του εγκληματικού φαινομένου. Στο πλαίσιο αυτό, οι στατιστικές εγκληματικότητας αποτελούν την έκβαση των αντιμαχόμενων τύπων οργανώσεων και οι διακυμάνσεις τους οφείλονται στο διαφορετικό βαθμό που οι διάφορες κατηγορίες ατόμων εμπλέκονται στο έγκλημα. Η προέκταση του ίδιου σκεπτικού οδηγεί στην παρατήρηση της καλλιέργειας της ατομικότητας τόσο σε επίπεδο μονάδων όσο και σε επίπεδο ομάδων με αποτέλεσμα το προβάδισμα των ατομικών συμφερόντων εις βάρος της γενικότερης ευημερίας. Στις συνθήκες αυτές κοινωνικού κατακερματισμού εντάσσεται και το επιχείρημα για την απουσία μιας κοινής και συλλογικής αντίδρασης στο έγκλημα.

¹⁴⁴Sutherland E., 1992, op. cit σελ. 104 - 105

¹⁴⁵ Sutherland E., 1956, op. cit σελ. 21

Σύμφωνα με την ανάλυση αυτή, η ένταση του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου συμπίπτει με περιόδους κοινωνικής σύγχυσης και αβεβαιότητας, που υπαγορεύονται από το αδιέξοδο ή το τέλος μιας κοινωνικο-οικονομικής οργάνωσης. Η αδυναμία του νόμου και των θεσμών να αντεπεξέλθουν στις νέες απαιτήσεις θολώνει τα όρια του νόμιμου και του παράνομου ως προς τις επιχειρηματικές πρακτικές και αναστέλλει την κοινωνική αντίδραση. Στο μεταβατικό στάδιο που ακολουθεί, οι επιχειρηματίες δεδομένης της εξουσίας και της επιρροής τους, έχουν ήδη προλάβει να οργανώσουν την επιχειρηματική αντίληψη και κουλτούρα, που συντάσσεται με την παραβίαση των νομοθετικών ρυθμίσεων που τους αφορούν –και που τους εξυπηρετούσαν στο παρελθόν- και η οποία επιπλέον διευκολύνεται από το έλλειμμα αντίστοιχης οργάνωσης από τον πολιτικό κόσμο υπέρ της άμυνας και της προάσπισης των ίδιων νομοθετημάτων. Πρόκειται για την ίδια τακτική που αλλού περιγράφεται με τον γλαφυρό όρο «*προληπτική δικηγορία*» παραπέμποντας σε μοντέλο επιχειρηματικής στρατηγικής.¹⁴⁶ «Οι κανόνες του παιχνιδιού» στις επιχειρήσεις συγκρούονται με τους νομικούς κανόνες αλλά η εξουσία των επιχειρηματιών, που πρακτικά εμφανίζεται και ως διαπλοκή με τους πολιτικούς θεσμούς, τους εξασφαλίζει τον έλεγχο των νομικών κανόνων τόσο ως προς το περιεχόμενο όσο και ως προς την εφαρμογή τους. Βασιζόμενος στο επιχείρημα αυτό, ο Sutherland θα προσθέσει ότι η κοινωνική σύγκρουση δεν λειτουργεί μόνο ως αξίωση για τη δημιουργία νόμου αλλά «*είναι ο πρωταρχικός λόγος της ανεπάρκειας των θεσμικών φορέων, ως προς το καθήκον τους να εφαρμόζουν το νόμο*»¹⁴⁷.

¹⁴⁶ Το εύρος τόσο του όρου όσο και της στρατηγικής στην οποία παραπέμπει περιέχεται στο βιβλίο «*Ο Δικηγόρος*», όπου ο συγγραφέας του προβαίνει στην αποκωδικοποίηση της μέσα από την αναφορά στην επιχειρηματική δραστηριότητα του Έλληνα Κροίσου, Α. Ωνάση. Παπινιανός, 2003, *Ο Δικηγόρος*, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Ι.Δ. Κολλάρου & ΣΙΑ Α.Ε., Αθήνα

¹⁴⁷Sutherland E. 1956, op. cit σελ. 108

Εντός του θεωρητικού αυτού πλαισίου, ο Sutherland θα επιμείνει ότι η ποινικοποίηση κάποιων επιχειρηματικών πρακτικών αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την εγκληματικότητα του λευκού περιλαιμίου γιατί καθορίζει την έκταση που η κοινωνία, τόσο σε επίπεδο πολιτών όσο και σε επίπεδο πολιτικών θεσμών, θα οργανωθεί για την αντιμετώπιση της. Καθιστά, ωστόσο, σαφές ότι οι νόμοι παράγουν αποτέλεσμα όταν συνοδεύονται και από την ανάλογη πολιτική βούληση, η οποία με την σειρά της ενεργοποιείται ύστερα από λαϊκή απαίτηση περί εφαρμογής τους. Με άλλα λόγια, ο Sutherland υπογραμμίζει την πολιτική διάσταση του εγκληματικού φαινομένου γενικά και ειδικότερα του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου, όχι μόνο σε σχέση με τις κοινωνικές συνθήκες που το ευνοούν αλλά και σε σχέση με τη λειτουργία των πολιτικών θεσμών. Εφόσον οι αναφορές του βρίσκονται στην κοινωνική οργάνωση, δηλαδή στο πολιτικό σύστημα, η αντιμετώπιση του δεν μπορεί παρά να είναι μια πράξη πολιτική, η οποία απαιτεί *«την ξεκάθαρη εναντίωση πολιτών και κυβέρνησης απέναντι στους επιχειρηματίες εκείνους που παραβιάζουν το νόμο.»*¹⁴⁸ Η απουσία μιας τέτοιας θέσης αποτυπώνεται στην απουσία ουσιαστικής αντεγκληματικής πολιτικής αναφορικά με το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου ή αντίστροφα η «παρουσία» του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου εξακολουθεί να είναι αισθητή εξαιτίας της ανυπαρξίας οργάνωσης από την πλευρά του κοινού. *«Πρόκειται για αυτό που στη θεωρία λέμε, ότι ο πόλεμος χάνει πολύ από την δυναμική της πάλης εξαιτίας της αδελφοποίησης μεταξύ των δύο (αντιπαλενομένων) δυνάμεων»*¹⁴⁹

Ήδη ειπώθηκε ότι με την υπόθεση της διαφοροποιημένης κοινωνικής οργάνωσης ο Sutherland επιδίωξε να ερμηνεύσει τις στατιστικές της εγκληματικότητας, αναζητώντας απαντήσεις στο ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο, ενώ με την διαφορική συναναστροφή την εγκληματικότητα του ατόμου. Οι δύο διαδικασίες διαιτηρούν μεταξύ τους μια σχέση αλληλουχίας δεδομένου ότι η πρώτη λειτουργεί ως το κοινωνικό υπόβαθρο της δεύτερης. Η διαδικασία της διαφορικής συναναστροφής παράγεται εντός και ταυτόχρονα αναπαράγει την διαδικασία της διαφοροποιημένης κοινωνικής οργάνωσης. Υπό το πρίσμα αυτό, η ένταση της κοινωνικής σύγκρουσης

¹⁴⁸Sutherland E. 1983, op. cit σελ. 257

¹⁴⁹ Ibid

αποτυπώνεται στα ποσοστά εγκληματικότητας, που χαρακτηρίζουν τις κοινωνίες, και ομοίως στις παραβατικές υποκοουλτούρες, που συνδέονται με τις συνθήκες, που χαρακτηρίζουν τις διάφορες κοινωνικές ομάδες. Η διαφορά στις συνθήκες υπογραμμίζει και την διαφορά στα μοντέλα εγκληματικής ή παραβατικής υποκοουλτούρας, που αναπτύσσονται ακολουθώντας την ταξική διαστρωμάτωση και την γεωγραφική κατανομή των κοινωνικών ομάδων, έτσι που τελικά οι παραβατικές υποκοουλτούρες λειτουργούν ως «βάση δεδομένων» τόσο για τον ταξικό όσο και για τον γεωγραφικό εντοπισμό των κοινωνικών ομάδων.¹⁵⁰ Οι διαδικασίες όμως που σύμφωνα με τον Sutherland πυροδότησαν όχι την καλλιέργεια αλλά την ανάδυση της εγκληματικής υποκοουλτούρας ως έννοια και ως πρακτική σχετίζονται πρωτίστως με τον ανταγωνισμό, την κινητικότητα των πληθυσμών και την πολιτισμική αλληλοεισβολή. Όπως θα τονίσει, πρόκειται για διαδικασίες που αναδύθηκαν κατά την περίοδο μετάβασης από το φεουδαρχικό στο καπιταλιστικό σύστημα και που έκτοτε παρέμειναν συστατικά στοιχεία του τελευταίου¹⁵¹.

δ) Αποτίμηση της θεωρητική προσφοράς του Sutherland

Μέσα από τη γενική θεωρία του περί εγκλήματος καθώς και από το θεωρητικό του σχήμα περί εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου, διαφαίνεται η αποφασιστικότητα του Sutherland να αναβαθμίσει τον επιστημονικό λόγο της εγκληματολογικής επιστήμης. Το εγκληματικό φαινόμενο δεν συνιστά μια απλή υπόθεση παρέκκλισης αλλά συνδέεται με τις πολυσύνθετες μορφές των σύγχρονων κοινωνιών. Όπως θα σχολιάσει ο ίδιος, *«πίσω από τους νόμους, πίσω από τις παραβιάσεις των νόμων και πίσω από την ανεπαρκή ή αναποτελεσματική εφαρμογή των νόμων βρίσκουμε τις πολυπλοκότητες και τις συγκρούσεις που χαρακτηρίζουν τις σύγχρονες κουλτούρες.»*¹⁵² Στο πλαίσιο αυτό, η θεωρητική του συνεισφορά, που για

¹⁵⁰ Ο Albert Cohen, αν και εμπνευσμένος περισσότερο από τη θεωρητική σκέψη του Merton παρά του Sutherland, λίγα χρόνια αργότερα θα παρουσιάσει μια εκτεταμένη μελέτη αναφορικά με τις παραβατικές υποκοουλτούρες. Βασική άποψη του A.Cohen είναι ότι η παραβατική υποκοουλτούρα οφείλεται στις κοινωνικοπολιτιστικές διαφορές που υπάρχουν μεταξύ των νέων της εργατικής και μεσαίας τάξης δημιουργώντας προβλήματα ως προς την κοινωνική τους προσαρμογή. Ως απάντηση στα προβλήματα αυτά έρχεται η ένταξη τους σε αντικοινωνικές ή εγκληματικές συμμορίες εφήβων. Βλ. Cohen A., 1955, *“Delinquent boys: The culture of the gang”*, Free Press, New York

¹⁵¹ Sutherland E., 1983, op. cit σελ. 106 - 118

¹⁵² Sutherland E., 1956, op. cit σελ. 109

τον H. Mannheim ισοδυναμεί με «*ακρογωνιαίο λίθο*» στο αντικείμενο της εγκληματολογίας και με αφετηρία για μια νέου τύπου έρευνα,¹⁵³ διαφαίνεται όχι μόνο σημαντική αλλά και πολυεπίπεδη.

Σε πρώτο επίπεδο, ο Sutherland αποπειράθηκε τη μεταφορά του διαλόγου από τον εγκληματία – άνθρωπο στο εγκληματικό φαινόμενο και κατ'έκταση από τον οικονομικό εγκληματία στο οικονομικό έγκλημα. Η τάση αυτή, η οποία είχε ήδη τεθεί «σε κίνηση» από τους εκπροσώπους της Σχολής του Σικάγο, βρήκε στον Sutherland τον πρώτο εκφραστή της. Απορρίπτοντας τις αταβιστικού τύπου ερμηνείες, περί προσωπικής παθολογίας και αμφισβητώντας τις οικολογικές προσεγγίσεις, περί κοινωνικής παθογένειας, απεγκλώβισε την έννοια του εγκλήματος τόσο από τα ανθρώπινα χαρακτηριστικά όσο και από την νομοτέλεια των κοινωνικών συνθηκών. Το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου αποτέλεσε το αντιπαράδειγμα σε ισχυρισμούς που μέχρι τότε ήθελαν την εγκληματικότητα αφενός «προνόμιο» των χαμηλών κοινωνικών τάξεων και αφετέρου αποτέλεσμα του κοινωνικού φαινομένου της φτώχειας. Με αυτή τη θεωρητική κατασκευή ο Sutherland πρωτοτύπησε παρουσιάζοντας τη δυναμική ανάμεσα στα «εγκλήματα των ισχυρών» και στην «κατάχρηση εξουσίας». Η έννοια της εξουσίας, που ο Sutherland περιγράφει ως συνδυασμό οικονομικής ισχύος και πολιτικής επιρροής, απέκτησε για πρώτη φορά εγκληματογενή χαρακτηριστικά, φέρνοντας στην επιφάνεια έννοιες που μέχρι τότε λίκναζαν στο «επιστημονικό απυρόβλητο».

Το δεύτερο επίπεδο πάνω στο οποίο κινήθηκε ο Sutherland αφορά τη στροφή του ενδιαφέροντος του, προκαλώντας την αντίστοιχη μετάβαση, από την ανάλυση της εγκληματικής-ποινικοποιημένης συμπεριφοράς στη συμπεριφορά και τη λειτουργία του ποινικού νόμου. Με το θεωρητικό μοντέλο της διαφορικής συναναστροφής και της διαφοροποιημένης κοινωνικής οργάνωσης προέταξε ότι το έγκλημα εντάσσεται στο σύνολο της ανθρώπινης συμπεριφοράς, ενέχεται στις δομές της κοινωνικής οργάνωσης και εκδηλώνεται μέσα από τη διαδικασία της κοινωνικής σύγκρουσης. Η σύλληψη, η εφαρμογή και τα όρια του ποινικού νόμου καθορίζουν την έκταση της εγκληματικής συμπεριφοράς και την ένταση της κοινωνικής σύγκρουσης. Τον χαρακτηρισμό του Sutherland, ως πρόδρομο της θεωρίας της κοινωνικής σύγκρουσης

¹⁵³ Mannheim H., 1949, “White Collar Crime”, in *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, τ.226, σελ. 244

επιβεβαιώνει και ο A. Baratta, επισημαίνοντας ότι η θεωρητική προσέγγιση του πρώτου περιέχει όλες τις βασικές αρχές μιας εγκληματολογικής θεωρίας της σύγκρουσης. *«Θα ήταν χρήσιμο να αναφέρουμε τρία από αυτά: την λογική προτεραιότητα και αλληλουχία που επιδεικνύεται στη διαδικασία εγκληματοποίησης σε σχέση με την εγκληματική συμπεριφορά, την αντιστοιχία της διαδικασίας εγκληματοποίησης και της εγκληματικής συμπεριφοράς με την ύπαρξη, τα συμφέροντα και τη δραστηριότητα των αντιμαχόμενων κοινωνικών ομάδων, τον πολιτικό χαρακτήρα που διαπνέει το εγκληματικό φαινόμενο στο σύνολο του.»*¹⁵⁴

Παρόλα αυτά μια «γενική κάτοψη» στο έργο του Sutherland εκτός από τα καινοτόμα χαρακτηριστικά αναδεικνύει και τη βαθιά αντιφατικότητα που το διαπνέει. Συνοψίζοντας το σκεπτικό του, η οργάνωση των σύγχρονων κοινωνιών, εξαιτίας της ανομοιογένειας και της ανομοιομορφίας τους, είναι ταυτόσημη της διαδικασίας της κοινωνικής σύγκρουσης. Ταυτόχρονα, η κοινωνική σύγκρουση συνιστά την κατεξοχήν εγκληματογόνο διαδικασία. Η ουσία της συμπυκνώνεται στην επιτυχία της ισχυρότερης κοινωνικής ομάδας να καταστήσει παράνομη τη συμπεριφορά μιας άλλης ομάδας, που αντιμάχεται τα συμφέροντα της, και στην αντίδραση της τελευταίας ενάντια στο νόμο. Η μέθοδος που ακολουθείται είναι συνώνυμη της εργαλειοποίησης του δικαίου και του κράτους. Στην καπιταλιστική οργάνωση, ο Sutherland θεωρεί προσωποποίηση της ισχυρής ομάδας τους επιχειρηματίες και υπογραμμίζει ότι η οικονομική δύναμη και πολύ περισσότερο η κοινωνική τους θέση, τους παρέχει την δυνατότητα παρέμβασης στην διαμόρφωση και στην εφαρμογή του νόμου, διαστρεβλώνοντας την λειτουργία του, η οποία δεν είναι άλλη από την προστασία της αρχής του ελεύθερου ανταγωνισμού. Κατ'επέκταση ο Sutherland οδηγείται στο συμπέρασμα ότι το έγκλημα των ισχυρών ή σύμφωνα με τον όρο που ακολουθεί, το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου συντείνει στην αλλοίωση του

¹⁵⁴ Baratta Alessandro, 1981, « Conflit Social et Criminalité. Pour La Critique De La Théorie Du Conflit En Criminologie » *Déviance et Societé*, Genève, τ. 6, No 1, σελ. 6

καπιταλιστικού συστήματος και συνιστά απειλή για την ύπαρξη και τη συνέχεια του, αντίστοιχης επικυδυνότητας με τον σοσιαλισμό(!)¹⁵⁵

Το θεωρητικό παράδοξο συνίσταται στην αδυναμία του Sutherland να εντοπίσει τελικά την ασυνέχεια των συλλογισμών του. Ενώ αναγνωρίζει την εγκληματογόνο κοινωνική δομή του καπιταλιστικού συστήματος, επισημαίνοντας ως τρόπο μεθόδευσης της την εργαλειοποίηση του νόμου και τη χειραγώγηση του κράτους από την κυρίαρχη ομάδα, δηλαδή την εκπρόσωπο της αντίστοιχης κυρίαρχης καπιταλιστικής οργάνωσης, δεν οδηγείται στην αμφισβήτηση της οργάνωσης αυτής αλλά αντίθετα υπεραμύνεται της πολιτικής της ορθότητας. Έτσι, μετά το λογικό άλμα που κάνει προς τις δομές, υπαναχωρεί τελικά θίγοντας τη κακή ή αντιδεοντολογική συμπεριφορά των επιχειρηματιών, ως ατόμων. Με άλλα λόγια, ο Sutherland περιέγραψε μεν τη λειτουργία του καπιταλιστικού συστήματος, θέτοντας ως παραμέτρους τη κοινωνική σύγκρουση, τα εγκλήματα των ισχυρών και την κατάχρηση της εξουσίας αλλά δεν προχώρησε στην αξιολόγηση του, δηλαδή στην κριτική εκτίμηση και αποτίμηση των παραμέτρων αυτών. Ο νόμος χαρακτηρίστηκε ως εργαλείο παραγωγής, αναπαραγωγής και κατάχρησης της εξουσίας αλλά η συγκεκριμένη εξουσία θεωρήθηκε ως φυσική, δεδομένη και πολιτικά ορθή.

Ο Sutherland δεν συνδύασε τελικά την αρχική του επιδίωξη να ερμηνεύσει το εγκληματικό φαινόμενο βάσει «κοινωνικών δεδομένων» με την θεωρία του για το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου, που μοιραία θα σήμαινε και ρήξη με τη φιλελεύθερη παράδοση. Όπως θα σχολιάσουν αργότερα κάποιοι μελετητές του «δεν μπόρεσε να υπερβεί τελικά την προτεσταντική του ανατροφή και ιδεολογία.»¹⁵⁶ Θεωρώντας «αμάχητο» το τεκμήριο της νομικής ορθότητας του καπιταλιστικού συστήματος ο Sutherland παρέμεινε υποστηρικτής του νομικού θετικισμού, με την έννοια ότι δεν τόλμησε να αμφισβητήσει το κοινωνικό του υπόβαθρο και τις κοινωνικές του προεκτάσεις. Το γεγονός αυτό, μάλιστα, τονίζεται περισσότερο με

¹⁵⁵Ο Sutherland εμμένοντας στη συμβολικότητα του δικαίου, υποστηρίζει ότι οι νόμοι δεν αποτελούν ένα σύνολο αυθόρμητων ή αυθαίρετων αρχών αλλά ενσαρκώνουν το περιεχόμενο μιας συγκεκριμένης ιδεολογίας. Στο καπιταλιστικό πλαίσιο οι νόμοι αντικατοπτρίζουν τη βαθιά παράδοση υπέρ του ελεύθερου ανταγωνισμού και του ελεύθερου «συνεταιρίζεσθαι» και συνεπώς η προσβολή τους σημαίνει αυτόματα την παραβίαση βαθιά γαλουχημένων ηθικών αξιών. Οι συνήθεις παραβάτες συγκεντρώνονται, σύμφωνα με τον Sutherland, κατά κύριο λόγο σε δύο κοινωνικές ομάδες α) τους μεγάλο-επιχειρηματίες και β)σε αυτούς που πιστεύουν στον οικονομικό κολεκτιβισμό, ήτοι τους κομμουνιστές. Sutherland E. 1983, op. cit σελ. 55

¹⁵⁶ Gaylord Mark S & Gallihier John F., 1990, *The Criminology Of Edwin Sutherland*, Transaction Books, New Brunswick (USA) and Oxford (UK), σελ. 153

βάση τη εκτίμηση που γίνεται για τον ίδιο το νομικό θετικισμό: «*Ακόμη και οι οπαδοί του δεν έχουν πρόβλημα να παραδεχθούν, ότι το περιεχόμενο των ρυθμίσεων του θετικού δικαίου αποτελεί κατά κανόνα έκφραση των αντιλήψεων περί αγαθού και κακού που επικρατούν στην κοινωνία, εντός της οποίας εφαρμόζεται το δίκαιο*».¹⁵⁷ Η άρνηση τελικά του Sutherland να αντιταχθεί στην καπιταλιστική αντίληψη των πραγμάτων στοίχισε τελικά την αδυναμία του να θέσει το εγκληματικό φαινόμενο σε άλλη βάση από αυτή της ανθρώπινης συμπεριφοράς.

Στο σημείο αυτό, επικεντρώνεται εξάλλου το σύνολο σχεδόν της κριτικής που του απευθύνεται. Η επιλογή του Sutherland να ερμηνεύσει το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου με «κλειδί» τη γενικότερη θεωρία του περί εγκλήματος σηματοδοτεί την παράλληλη υπαναχώρηση του προς ατομο-κεντρικά σχήματα ανάλυσης. Ενώ η εξελικτική πορεία της μελέτης του μεταβαίνει από το δράστη-άτομο, ταυτίζοντας αρχικά το ερευνητικό του πεδίο με τους καταχραστές, στη δράση-φαινόμενο, θέτοντας στο στόχαστρο του ενδιαφέροντος του τις παράνομες δραστηριότητες εταιρειών, η ένταξη της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου στους ερμηνευτικούς κόλπους της θεωρίας της διαφορικής συναναστροφής επιφέρει την απομάκρυνση από σημαντικά ιδεολογικά ζητήματα, όπως οι σχέσεις εξουσίας και άλλα θέματα σχετικά με την κοινωνική διαστρωμάτωση και την επιστροφή σε θετικιστικά μοντέλα αναφοράς, ανατρέποντας έτσι «*τον καινοτόμο χαρακτήρα της μονογραφίας του*»¹⁵⁸. Ακόμη και ο μαθητής του Sutherland, Donald Cressey, στην μελέτη του για οικονομικές καταχρήσεις αμφισβήτησε τον αποτελεσματικό και δόκιμο χαρακτήρα της θεωρίας της διαφορικής συναναστροφής ως ερμηνευτικό κλειδί. Για την ακρίβεια, με βάση την έρευνα του αποδείχθηκε ότι επαφές με εγκληματικά πρότυπα δεν ήταν απαραίτητη σε περιπτώσεις κατάχρησης εμπιστοσύνης, όπως και οι ορθολογικοποιήσεις τέτοιων καταχρήσεων δεν ήταν πάντα εμφανείς. «*Είναι αμφίβολο ότι εμπειρικά μπορεί να αποδειχθεί ότι η θεωρία της διαφορικής συναναστροφής εφαρμόζεται ή δεν εφαρμόζεται σε εγκλήματα που αφορούν*

¹⁵⁷ Σούρλας Π., 1995, *Justi atque injusti scientia – Μια εισαγωγή στην επιστήμη*, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, σελ.86

¹⁵⁸ Geis G. and Goff C., 1992, “Edwin H. Sutherland’s White-Collar Crime in America: An Essay in Historical Criminology”, στο Monkkonen E. (ed) “*Crime and Justice in American History*”, K.G.Saur Munich, London, New York, Paris, σελ. 140

στην παραβίαση οικονομικής εμπιστοσύνης ή ακόμη και σε άλλα είδη εγκληματικής συμπεριφοράς.»¹⁵⁹

Το φαινόμενο του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου αν και αρχικά εξισώνεται με δημιούργημα πολιτικών αλλαγών και νομικών ρυθμίσεων, στο τέλος η ευθύνη καταλογίζεται για μια ακόμη φορά στο άτομο και όχι στο κοινωνικό σύστημα. Η ανάλυση του Sutherland για την εγκληματικότητα του λευκού περιλαιμίου αγνόησε κάθε έννοια που αφορά στις κοινωνικές δομές, όπως ο καπιταλισμός, η κοινωνική τάξη, το κέρδος ή ο ανταγωνισμός προκρίνοντας μια επιπλέον κοινωνιο-ψυχολογική ανάλυση του ατόμου-δράστη. Απέναντι σε μια τέτοια επιλογή ο C. R. Jeffry υπενθυμίζει ότι «...τα αίτια των πολιτικών και νομοθετικών αλλαγών μπορούν να εντοπισθούν μόνο μέσα από τη μελέτη του νόμου και της κοινωνίας, όχι μέσα από τη μελέτη του εγκληματία....καμία αξιολόγηση της προσωπικότητας του δράστη-εγκληματία δεν μπορεί να υποκαταστήσει τη κοινωνιολογική ανάλυση του εγκληματικού φαινομένου»¹⁶⁰. Η ίδια ακριβώς κριτική θα χρησιμοποιηθεί από τους G. Geis & C. Goff για να καταλήξουν ότι ο Sutherland περιορίζεται σε ερμηνείες που αφορούν στη διάχυση ή στη διάδοση παρά στη γένεση του εγκληματικού φαινομένου,¹⁶¹ δεδομένου, όπως επιπλέον παρατηρεί R. Sorenson, «η διαφορετική συναναστροφή ως εγκληματολογική θεωρία είναι επαρκής μόνο στην περίπτωση που προσδιορίζουμε πλήρως τις κοινωνικές δυνάμεις που την θέτουν σε εφαρμογή»¹⁶²

Για να κατανοήσουμε ακόμη καλύτερα τη θεωρητική προσφορά του Sutherland που αντικατοπτρίζεται στην έρευνα του για το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου και να αντιληφθούμε την αντιφατικότητα που το διατρέχει πρέπει να επιστρέψουμε στα ίδια τα κίνητρα της μελέτης του. Πέρα από τη θεωρητική τους διάσταση που σχετίζεται, όπως ήδη ειπώθηκε αρχικά, με τη διαφωνία και την αντιπαράθεση του ως προς την επιστημονικότητα και εγκυρότητα των εγκληματολογικών θεωριών της εποχής, ανάλογη αν όχι μεγαλύτερη βαρύτητα είχε

¹⁵⁹ Cressey D., 1973, *Other People's Money*, Montclair New Jersey, Patterson Smith, σελ. 147-148

¹⁶⁰ Op. cit. Geis G. and Goff C., 1992, σελ. 148

¹⁶¹ Ibid, σελ. 147

¹⁶² Sorenson R., 1950, "Review of Sutherland, White Collar Crime", στο *Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science*, τ.41, σελ. 81

για τον Sutherland το ηθικό κριτήριο, το οποίο αρχικά συνοψίζεται στην άποψη ότι τα εγκλήματα του λευκού περιλαιμίου συνιστούν «ηθικό ατόπημα» (morally wrong). Το αντικείμενο της έρευνας του εστιάζεται συγκεκριμένα στις «ανήθικες πρακτικές» ανάμεσα σε επιχειρηματίες και μεταξύ επιχειρήσεων. Ακόμη και όταν φτάνει στο σημείο να υποστηρίξει τον «εγκληματικό» χαρακτήρα του φαινομένου, η βάση της ανάλυσης του παραμένει ηθική εφόσον ουσία της παραμένει η ηθική αδικία, που βρίσκει έκφραση στο μεροληπτικό και άδικο χαρακτήρα των νόμων που αφορούν στην εγκληματικότητα του λευκού περιλαιμίου και κατ' επέκταση στην εύνοια που απολαμβάνουν οι πλούσιοι και ισχυροί. Περιγράφοντας τη στάση του αυτή ο George Vold θα την παρομοιάσει με «πραγματική έκκληση.....για αλλαγή στα ήθη που καθορίζουν τη νοοτροπία γύρω από το τι θεωρείται καλό ή κακό στην επιχειρηματική πρακτική»¹⁶³

Ωστόσο, το οπτικό πεδίο του Sutherland ήδη από τις πρώτες απόπειρες να διατυπώσει τη θεωρία του για το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου δεν είναι προσανατολισμένο να καταδείξει ή να αποκαλύψει τις ατέλειες του συστήματος αλλά αντίθετα να υπερασπιστεί την αρτιότητα του. Η πρώτη του αναφορά στους «white collar criminaloids»¹⁶⁴ το 1934 υπογραμμίζει την επικινδυνότητα των συγκεκριμένων δραστών ως προς τις συνέπειες που αυτή επιφέρει στο θεσμό της ιδιοκτησίας και στους λοιπούς θεσμούς του καπιταλιστικού συστήματος. Στο πλαίσιο αυτό, η ηθική ένσταση του Sutherland δεν προέρχεται από την προσωπική αμφισβήτηση του συστήματος αλλά αντίθετα είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την πίστη του στις αρχές του ελεύθερου ανταγωνισμού και εμπορίου και την αποστροφή του για κάθε άλλου τύπου κοινωνικο-οικονομικής οργάνωσης.¹⁶⁵ Το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου δεν αποτελεί παράγωγη ή παράπλευρη απώλεια του συστήματος αλλά στο επίκεντρο τίθενται πάλι οι δράστες του λευκού περιλαιμίου, οι παράνομες δραστηριότητες των

¹⁶³Vold G., 1958, *Theoretical Criminology*, New York, Oxford University Press, σελ. 259

¹⁶⁴ Ο σχετικός όρος απαντάται για πρώτη φορά στην τρίτη έκδοση του έργου του *Principles of Criminology* και πιο συγκεκριμένα στο κεφάλαιο υπό τον τίτλο *Indexes of Crime* όπου ο Sutherland παρατηρεί ότι ο έντονος ρυθμός με τον οποίο πραγματοποιούνται οι πολιτικές και οικονομικές αλλαγές στην αμερικανική κοινωνία δεν συμβαδίζει με το ρυθμό εξέλιξης των νομικών κωδίκων. Ως αποτέλεσμα εντοπίζει τη δημιουργία ενός νέου τύπου εγκληματία, *the white collar criminaloid*. Geis G. and Goff C., 1992, op. cit. σελ. 122

¹⁶⁵ Χαρακτηριστικά αναφέρει: *«η αναδιανομή του πλούτου μπορεί να είναι επιθυμητή για άλλους λόγους αλλά πιθανότατα όχι ως μέσο έλεγχου του εγκλήματος»*. Sutherland E., 1949, op. cit. σελ. 515

οποίων «διαστρεβλώνουν τον καπιταλισμό»¹⁶⁶ και υπονομεύουν την ομαλή λειτουργία του. Υπό αυτούς τους όρους, η εν λόγω εγκληματικότητα δεν κρίνεται ως αποτέλεσμα του καπιταλιστικού συστήματος αλλά ως συνέπεια της ανθρώπινης δράσης. Το ηθικό κριτήριο που πυροδότησε την αμφισβήτηση του Sutherland ως προς τα νομικά όρια του εγκλήματος κατέληξε ουσιαστικά στον εγκλωβισμό του και τελικά στην αυτοαναίρεση του επιχειρήματος του.

Διαζευκτικά, σύμφωνα με την κριτική που αναπτύσσουν οι H. & J. Schwendinger, το ηθικό κριτήριο του Sutherland επί της ουσίας αποτέλεσε ταυτόσημο της ηθικής του Κράτους, δεδομένου ότι όχι μόνο δεν προχώρησε στην ανάγνωση και ανάλυση της ηθικής τεκμηρίωσης των νομικών κανόνων αλλά απέφυγε και κάθε αντίθεση με τα παγιωμένα νομικά δεδομένα.¹⁶⁷ Σύμφωνα με την οπτική αυτή, δεν τίθεται θέμα αντίφασης στο έργο του αλλά αναπαραγωγής της «νομικίστικης αντίληψης» περί εγκλήματος και εγκληματιών. Τα δύο κριτήρια, που αντέταξε ο Sutherland απέναντι στα περιοριστικά όρια του νομικού ορισμού του εγκλήματος, α) η κοινωνική βλάβη και β) η ποινή, προκειμένου να ερμηνεύσει το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου, αντλούνε τελικά την εγκυρότητα τους μόνο μέσω της επίκλησης και εφαρμογής των θεσμοθετημένων νομικών επιταγών. Εξισώνοντας το κριτήριο της κοινωνικής βλάβης σε «βλάβη κατά του κράτους» και χρησιμοποιώντας το κριτήριο της προβλεπόμενης από το νόμο ποινής παρέπεμψε για μια ακόμη φορά στην ερμηνεία και στην νομική αρμοδιότητα των νομιμοποιημένων από το κράτος φορέων ή με δυο λόγια στην «κρατική αυθεντία». Αυτό ακριβώς εννοούν και οι H. & J. Schwendinger όταν δηλώνουν ότι η εγκληματολογική μελέτη του Sutherland υπερέβη μεν τα όρια του ποινικού νόμου αλλά δεν διαπέρασε τα όρια του κράτους.¹⁶⁸

Δ. Δομολειτουργισμός και ανομία – Από τη θεωρητική σκοπιά του Robert Merton

α) Το εγκληματικό φαινόμενο ως συνώνυμο της συστημικής προσαρμογής

¹⁶⁶ Geis G. and Goff C., 1992, op. cit σελ. 134 - 135

¹⁶⁷ Schwendinger H. & Schwendinger J., 1970, op. cit σελ.136-137

¹⁶⁸ ibid. σελ. 126

Με δεδομένο το θεωρητικό μοντέλο της Σχολής του Σικάγο και σχεδόν ταυτόχρονα με τη θεωρητική σύλληψη του Sutherland για το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου, γράφει και ο Robert Merton. Πρόκειται για έναν ακόμη αμερικανό κοινωνιολόγο,¹⁶⁹ ο οποίος χωρίς ποτέ να απορρίψει τις προαναφερόμενες θεωρητικές προσεγγίσεις θα ακολουθήσει μία τελείως διαφορετική συλλογιστική. Χρησιμοποιώντας το ίδιο σημείο εκκίνησης, ο Merton θα υπερθεματίσει της άποψης ότι οι ρίζες του εγκληματικού φαινομένου εντοπίζονται στην «ύφανση» της αμερικάνικης κοινωνίας. Στο παράδειγμα όμως της υιοθέτησης και προσαρμογής σε εναλλακτικές, παρεκκλίνουσες υπό-κουλτούρες ο Merton παραθέτει το αντιπαράδειγμα της παρέκκλισης, που ελλοχεύει στην ίδια τη «κουλτούρα της προσαρμογής», δηλαδή στην έννοια του κομφορμισμού. Αναποδογυρίζοντας το νόμισμα της «κοινωνικής αποδιοργάνωσης» είδε ως αιτία του εγκληματικού φαινομένου έναν πολύ συγκεκριμένο τύπο «κοινωνικής οργάνωσης».

Η κυρίαρχη εικόνα της αμερικανικής πραγματικότητας στα τέλη της δεκαετίας του 1930 δεν αντανάκλουσε, σύμφωνα με την «μερτονική» οπτική, την εθνική και φυλετική ετερογένεια και κατ'επέκταση την πολιτισμική ή κανονιστική σύγκρουση, αλλά τις ακριβώς αντίθετες έννοιες, της πολιτισμικής ομοιογένειας και ηγεμονίας. Ισχυρές κοινωνικές δυνάμεις υπαγόρευαν την διεύρυνση της αμερικανικής ταυτότητας μέσω της διάδοσης του «αμερικανικού ονείρου». Η πολιτική προώθησης της εθνικής ταυτότητας σήμαινε αφομοίωση της εθνικής κουλτούρας και κατ'επέκταση συλλογική συμμετοχή στον αγώνα για κοινωνική ανέλιξη.¹⁷⁰ Το κεντρικό σύνθημα της «αμερικανοποίησης» αντλούσε το περιεχόμενο του μέσα από μια διακήρυξη του τύπου «και οι τελευταίοι έσονται πρώτοι», δηλαδή από την ελπίδα ότι τελικά όλοι θα κατέληγαν κοινωνοί μιας ευημερίας, που μόνο λίγοι μέχρι τότε απολάμβαναν.

¹⁶⁹ Αν και όπως παρατηρούν οι D. Downs & P. Rock, ο ίδιος δεν θα περιέγραφε ποτέ τον εαυτό του ως εγκληματολόγο ή κοινωνιολόγο της παρέκκλισης, δεδομένου ότι το ενδιαφέρον του επικεντρωνόταν στην κοινωνιολογία της επιστήμης και της γνώσης (knowledge). Αυτή είναι και η προφανής εξήγηση που δίνουν οι συγγραφείς για το γεγονός ότι η σπουδή του αναφορικά με την έννοια της ανομίας παρά τον καθοριστικό της ρόλο στην ανάλυση της παρέκκλισης, ήταν σύντομη και όχι ιδιαίτερος διανθισμένη. Ουσιαστικά, η συγκεκριμένη έννοια αποτελεί το αντικείμενο δύο δοκιμίων του Merton ενώ εκλείπουν γενικώς από μέρους του οι απαντήσεις σε κριτικές που δέχθηκε σε σχέση με την εν λόγω θεωρητική του πρόταση. Βλ. Downes D. & Rock P., 1998, *Understanding Deviance. A guide to the sociology of crime and rule breaking*, 3rd edition, Oxford University Press, σελ. 129

¹⁷⁰ Lilly R., Cullen F., Ball R., 2007 *Criminological Theory – Context and Consequences*, Thousand Oaks – London – New Delhi, , 4th edition, Sage Publications, σελ. 55 - 61

Ο πυρήνας της θεωρητικής προσέγγισης του Merton ταυτίζεται με αυτό, που ο ίδιος αποκαλεί «ιδιαιτερότητα της αμερικανικής κοινωνίας», και συμπυκνώνεται στο γεγονός, ότι στο πλαίσιο της όλοι οι πολίτες θεωρητικά δύνανται να ανέλθουν την κοινωνική κλίμακα, πρακτικά όμως η δομή της αρνείται τις ίσες ευκαιρίες προς επίτευξη αυτού του κοινωνικά «ευλογημένου» σκοπού. Στην αντίφαση αυτή εδραιώνει εν συνεχεία την έννοια της ανομίας, που με τη σειρά της αποτελεί την κύρια πηγή παρέκκλισης. Την ίδια έννοια, όπως ήδη παρουσιάστηκε, χρησιμοποίησε και ο Sutherland ως σημαντική παράμετρο στην ερμηνεία του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου. Η σημαντικότητα της για τον Sutherland είδαμε ότι συνοψίζεται στην συγκρουσιακή κατάσταση, που δημιουργείται μεταξύ οικονομικής παράδοσης και επιχειρηματικής πραγματικότητας. Αντίθετα, στον Merton η ανομία περιγράφεται περισσότερο με όρους κοινωνικού συμβολαίου παρά κοινωνικής σύγκρουσης. Υπό το πρίσμα αυτό, η έννοια αφορά σε ενδογενή στοιχεία του κοινωνικού συστήματος, στην κατάρρευση ευρέως αποδεκτών κοινωνικών προτύπων, στην συρρίκνωση της κοινωνικής συνοχής, στην απονομιμοποίηση θεσμών, με άλλα λόγια στο έλλειμμα κοινωνικής συναίνεσης.¹⁷¹

Ως προς τις «ανομικές «αντιδράσεις» ή διαφορετικά ως προς τις μορφές παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς ο Merton, απατώντας σε σχετική κριτική του Albert Cohen,¹⁷² παραπέμπει μεν στο θεωρητικό μοντέλο της διαφοροποιημένης αλληλόδρασης του Sutherland και της οικολογικής σχολής για να υποδείξει τον μηχανισμό μετάδοσης τους, αλλά υπογραμμίζει ότι οι συμπεριφορές αυτές θα πρέπει να αναλύονται υπό το πρίσμα της κοινωνικής διαδικασίας. Η ανομία δεν συνιστά μία

¹⁷¹Merton Robert, 1964, “Anomie, Anomia and Social Interaction: Contexts of Deviant Behavior”, στο Marshall B. Clinard, *Anomie and Deviant Behavior: A Discussion and Critique*, London, The Free Press of Glencoe Collier-Macmillan Limited, σελ 226 - 227

¹⁷² Αν και ο Albert Cohen χρησιμοποίησε βασικές αρχές της θεωρίας της ανομίας του Merton, για να ερμηνεύσει την νεανική εγκληματικότητα, εντούτοις υποστηρίζει ότι η συγκεκριμένη προσέγγιση δεν καλύπτει επαρκώς τη δράση των εφήβων παραβατών. «Αυτό το επιχείρημα (η θεωρία της ανομίας) είναι κοινωνιολογικά εξεζητημένο και και ιδιαίτερα εύσχημο για το έγκλημα που διαπράττεται από ενήλικους επαγγελματίες δράστες και για την οικονομική παραβατικότητα που αναπτύσσουν κάποιοι μεγαλύτεροι ή ημι –επαγγελματίες νέοι κλέφτες. Δυστυχώς αδυνατεί να δώσει εξηγήσεις για τη μη-ωφελμιστική παράμετρο που διατρέχει την έννοια της υποκοουλτούρας.» Επίσης προσθέτει ότι «η θεωρία της ανομίας δεν καταπίνεται με άλλα χαρακτηριστικά της παραβατικής υποκοουλτούρας όπως η τάση για καταστροφή, η συναισθηματική αστάθεια, ο ενθουσιασμός και η έντονη άρνηση». Βλ. Cohen A., 1955, *op. cit.* σελ. 36 Αργότερα ο A. Cohen σε αυτοτελές άρθρο του για τη θεωρία της ανομίας αναφέρει ότι η θεωρητική εκδοχή του Merton είναι «εξατομικευμένη και ατομικιστική» (“atomic and individualistic”) Cohen A., 1965, “The Sociology of the Deviant Act: Anomie Theory and Beyond” στο *American Sociological Review*, τ. 30, σελ 6

κατάσταση που κάποια άτομα αντιμετωπίζουν αλλά μια κοινωνική διαδικασία,¹⁷³ που αφορά στο κοινωνικό σύνολο και άρα τα παράγωγα αυτής, δηλαδή οι παρεκκλίνουσες συμπεριφορές, οφείλουν αντίστοιχης ανάλυσης. Κοντολογίς, η ίδια η παρέκκλιση συνίσταται σε μια κοινωνική διαδικασία. Στην περίπτωση, επομένως, μιας νέας υποκουλτούρας, που χαρακτηρίζεται συνώνυμη της παραβατικότητας, βαρύνουσα σημασία για τον Merton δεν έχει τόσο ο τρόπος αναπαραγωγής της αλλά ο λόγος της εξαρχής παραγωγής της, ο οποίος περαιτέρω επιτρέπει τη συνέχιση και διαγράφει την ένταση και τη διάρκεια της.¹⁷⁴ Ο Merton με άλλα λόγια, πλησιάζει περισσότερο στη λειτουργία των ίδιων των κοινωνικών δομών, οι οποίες υπαγορεύουν τα κοινωνικά φαινόμενα, όπως είναι το έγκλημα ή η παρέκκλιση, και προσδιορίζουν το περιεχόμενό τους.

Παρά το γεγονός ότι οι δύο συγγραφείς γράφουν σχεδόν παράλληλα και όπως παρατηρούν οι θεωρητικοί, «ο ένας διαθέτει γνώση του έργου του άλλου»¹⁷⁵, είναι σαφές ότι το πεδίο μελέτης τους κινείται σε διαφορετικά επίπεδα. Η ανάλυση του Sutherland για το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου, παρά τον καινοτόμο χαρακτήρα της για την εποχή, επιμένει να κρατάει το φαινόμενο «εκτός έδρας», δηλαδή αυτοτελές ενός κοινωνικού πλαισίου. Ο Merton αντίθετα το εντοπίζει στις ίδιες τις λειτουργίες του κοινωνικού συστήματος. Το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου, ως παρέκκλιση, προέρχεται πρωτίστως από την διαντίδραση των κοινωνικών δομών και των λειτουργιών που επιτελούν και δευτερευόντως από την αλληλόδραση μεταξύ των ίδιων των κοινωνιών.

¹⁷³ Η υιοθέτηση παράνομων μέσων προς επίτευξη των πολιτισμικών σκοπών, που στέφονται όμως από επιτυχία, αυξάνει την «δημοτικότητα» τέτοιων πρακτικών εις βάρος της νομιμότητας. Οι πιέσεις που ασκούνται από τις αντιφάσεις του κοινωνικού συστήματος ωθούν τους περισσότερο ευάλωτους κοινωνικά σε παρεκκλίνουσες συμπεριφορές. Η αποτελεσματικότητα ή η λειτουργικότητα, όπως θα προτιμούσε ο Merton, που συχνά συνοδεύει την παρέκκλιση πολλαπλασιάζει τον αριθμό των ατόμων που τελικά εμπλέκονται σε αυτή. Η διαδικασία της ανομίας, που υπακούει θα λέγαμε σε μια λογική «χιονοστιβάδας», διευρύνει την έκταση της στο εσωτερικό του συστήματος ώστε και όσοι σε πρώτη φάση δεν είχαν οικειοποιηθεί παρεκκλίνουσες συμπεριφορές ως απάντηση στις «ελαφριές» μορφές ανομίας, που αρχικώς διαφαίνονταν, να απαντούν με παρέκκλιση καθόσον η ανομία εξαπλώνεται και οξύνεται. «Με αυτό τον τρόπο η ανομία και τα ποσοστά παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι βρίσκονται σε κατάσταση διαντίδρασης εντός μιας διαδικασίας κοινωνικών και πολιτισμικών δυναμικών, οι αθροιστικές συνέπειες των οποίων λογίζονται διασπαστικές για την κανονιστική δομή, εκτός και αν λειτουργούν αντισταθμιστικοί μηχανισμοί ελέγχου». Merton R., 1964, *op. cit.* σελ. 234

¹⁷⁴ Ibid. σελ. 233 -235

¹⁷⁵ Waring E., Weisburd D. & Chayet E. 2000, "White Collar Crime and Anomie" στο Adler Freda & Laufer William S., *The Legacy of Anomie Theory*, New Brunswick (U.S.A.) and London (U.K.), Transaction Publishers, σελ. 208

Η έννοια της ανομίας και το θεωρητικό οικοδόμημα που αντιπροσωπεύει εντάσσεται στις λεγόμενες «θεωρίες μέσου βεληνεκούς» (middle range theories), γεγονός που την μετατρέπει σε ερμηνευτικό κλειδί για διάφορα φαινόμενα ή για τις πολλαπλές όψεις ενός φαινομένου, οι οποίες δύνανται να εκτείνονται σε διεθνές επίπεδο ή να αποτελούν ιδιαιτερότητες συγκεκριμένων κοινωνικών είτε πλαισίων είτε θεσμών. Με την έννοια αυτή, μπορεί να αποτελέσει τον θεωρητικό πυρήνα σύμφωνα με τον S. Lukes «...για τη δημιουργία νέων, συγκεκριμένων υποθέσεων προκειμένου για την ερμηνεία νέων μορφωμάτων ή για τη διεύρυνση ήδη γνωστών θεωριών...»¹⁷⁶ Αντικείμενο ανάλυσης τίθεται άλλοτε το σύνολο μιας ορισμένης κοινωνίας, σε ορισμένο τόπο και χρόνο, και άλλοτε ένα ξεχωριστό κομμάτι της κοινωνίας, όπως για παράδειγμα «ο κόσμος των επιχειρήσεων» ή κοινωνικός θεσμός της επιστήμης. Οι πολλαπλές προτάσεις, που αποκρίνονται στο ερώτημα για το ποιες είναι οι αιτίες της ανομίας, αντανακλούν ακριβώς την ποικιλία των κοινωνικών συνθηκών ενώ ταυτόχρονα προσδιορίζουν τις αναφορές της στην κοινωνική οργάνωση. Αυτός είναι και ο λόγος που η ανομία δεν αντιστοιχεί σε απόλυτη έννοια, δεδομένου ότι «η απόλυτη ανομία θα ισοδυναμούσε με την άρνηση της κοινωνίας»¹⁷⁷, Επακόλουθα, παρά το γεγονός ότι δεν συνιστά μια ad hoc θεωρία για το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου η ανομία εξακολουθεί να προσφέρει μία από τις ερμηνείες του κοινωνικού αυτού φαινομένου.

β) Η έννοια της ανομίας ως θεωρητικό κληροδότημα του Emile Durkheim

Η πρώτη σύγχρονη εκδοχή του όρου ταυτίζεται με το όνομα του γάλλου κοινωνιολόγου Emile Durkheim, αλλά η ενσωμάτωση της συγκεκριμένης θεωρητικής τάσης στο γνωστικό αντικείμενο της εγκληματολογίας παραπέμπει, όπως ήδη έχει διαφανεί, στο όνομα του Robert Merton. Παρόλα αυτά, η παρουσίαση του θεωρητικού συλλογισμού του Durkheim δεν αφορά μονάχα σε λόγους ιστορικότητας, που συνοδεύουν την έννοια της ανομίας, αλλά κυρίως γιατί η θέση του «εξακολουθεί να υπόσχεται ερμηνευτικές διεξόδους για το έγκλημα των μεσαίων

¹⁷⁶ Lukes S., 1967, "Alienation and Anomie" στο Peter Laslett & W. G. Runciman (eds), *Philosophy, Politics and Society*, Oxford, σελ. 134-156

¹⁷⁷ Passas N., 2000 (a), "Continuities in Anomie Tradition" στο Adler Freda & Laufer William S., *The Legacy of Anomie Theory*, New Brunswick (U.S.A.) and London (U.K.), Transaction Publishers, σελ. 108

και ανώτατων κοινωνικών στρωμάτων, συμπεριλαμβανομένου και του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου. Στην ουσία πολλά σύγχρονα εγχειρήματα διασαφήνισης του εγκλήματος της μεσαίας και άρχουσας τάξης έλκουν τις αναφορές τους στον Durkheim.»¹⁷⁸. Το ίδιο ισχύει και για τον Merton, η θεωρητική εξήγηση του οποίου για την εγκληματικότητα του λευκού περιλαιμίου έλκει εν μέρει τη βάση της στη θεωρία της ανομίας του Durkheim.

Πρώτα απ' όλα αξίζει να υπογραμμισθεί ότι ο Durkheim γράφει κατά την περίοδο μετάβασης από την παραδοσιακή – φεουδαρχική οικονομία στην περίοδο της νεωτερικότητας (modernity) και του καπιταλιστικού οικονομικού μοντέλου ή όπως χαρακτηριστικά περιγράφεται «στα χρόνια του τέλους της αθωότητας», υπονοώντας τις μαζικές κοινωνικές μεταβολές, που επήλθαν με την εκβιομηχάνιση.¹⁷⁹ Δεδομένης τόσο της χρονικής συγκυρίας όσο και του περιεχομένου του έργου του Durkheim θα υποστηριχθεί επίσης ότι η θεωρητική του τοποθέτηση, όσον αφορά την έννοια της ανομίας, θα πρέπει να ενταχθεί στο γενικότερο πλαίσιο της θεωρίας του περί κοινωνικής εξέλιξης.¹⁸⁰ Ο Durkheim αντιλαμβάνεται ως κύριες κινητήριες δυνάμεις της νεωτερικής εποχής τον καταμερισμό της εργασίας και την απελευθέρωση των ανθρωπίνων επιθυμιών. Ταυτόχρονα, η κοινωνία αποτελεί γι' αυτόν το «ηθικό περιβάλλον», το οποίο επιμελείται της οριοθέτησης και συγκρότησης του ατόμου. Θεωρώντας εξ ορισμού αλαζονική την ανθρώπινη φύση, αναγνωρίζει στην κοινωνία το ρόλο του «ρυθμιστή», η οποία κατ' επέκταση δύναται όχι μόνο να ορίσει ένα σύστημα «ισορροπίας – αρμονίας» αλλά ταυτόχρονα την επίτευξη ενός τέτοιου συστήματος μέσω ευρέως αποδεκτών διαδικασιών, οι οποίες συντείνουν στο δημόσιο συμφέρον. Η έννοια του κοινού ή δημοσίου συμφέροντος είναι η μόνη που μπορεί να υπερκεράσει τα ανθρώπινα πάθη και τα επιμέρους ατομικά συμφέροντα, καλλιεργώντας μία αίσθηση δικαιοσύνης. Αντίθετα, όπως θα υποστηρίξει, στην έννοια της βίας εμπεριέχεται ο φόβος και όχι ο σεβασμός, γεγονός που επιτρέπει στις ατομικές «ορέξεις» να λανθάνουν. Συνεπώς, ο ρυθμιστικός ρόλος της κοινωνίας για

¹⁷⁸ Agnew R., 2005, “Strain Theories: From Durkheim to Merton”, στο Wright R. & Miller M. (ed) “*Encyclopedia of Criminology*”, Routledge, New York – London, τ. 3, σελ. 1590

¹⁷⁹ Mestrovic S. G., 1991, *The Coming Fin De Siècle*, London & New York, Routledge, σελ. 29

¹⁸⁰ Downes D. & Rock P. 1998, op. cit. σελ. 115

να είναι λειτουργικός δεν πρέπει απλά να θεωρείται δίκαιος αλλά να υλοποιείται και με δίκαιο τρόπο.

Ακολουθώντας το ίδιο σκεπτικό, τα άτομα βιώνουν την κοινωνική πραγματικότητα μέσα από τη διαφορετική θέση, που προσδιορίζεται σύμφωνα με τον καταμερισμό της εργασίας, ενώ το κίνητρο της δράσης τους ταυτίζεται με την αναζήτηση της ευχαρίστησης και την ικανοποίηση των επιθυμιών τους. Η κοινωνική παράμετρος συνίσταται στην χειραγώγηση των ατομικών φιλοδοξιών και στον «σχετικό περιορισμό»_(limitation relative) των ανθρωπίνων επιθυμιών, με την θέσπιση ηθικών ορίων και δικαιοκρινών κανόνων. Χρησιμοποιώντας το επίθετο «σχετικός» ο Durkheim αποφεύγει τις συμπαγείς ιεραρχίες και αυστηρές κοινωνικές δομές, ενώ αντίθετα εικάζει την λειτουργικότητα της κοινωνικής κινητικότητας. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο, ο *«καθένας, σε γενικές γραμμές τουλάχιστον, νιώθει εναρμονισμένος με την κατάσταση του και δεν επιθυμεί παρά αυτό, που νόμιμα μπορεί να ελπίζει ως φυσική ανταμοιβή για τη δράση του.»*¹⁸¹

Ο Durkheim, λοιπόν, ξεκινάει με την υπόθεση ότι *«ένα οποιοδήποτε άτομο δεν μπορεί να είναι ευτυχισμένο....αν οι ανάγκες του δεν βρίσκονται σε επαρκή αντιστοιχία με τα μέσα που διαθέτει για την ικανοποίησή τους»*¹⁸², υπογραμμίζοντας τη σπουδαιότητα υλοποίησης των κοινωνικών σκοπών και τονίζοντας την έννοια του «βασάνου» (douleur), που βιώνει το άτομο στην αντίθετη περίπτωση. Η ανατροπή αυτής της ισορροπίας μεταξύ μέσων και σκοπών, σύμφωνα με την προσέγγιση του, συμπίπτει χρονικά με περιόδους κοινωνικής μετάβασης και συνακόλουθα οικονομικών μεταβολών. Κατά τις περιόδους αυτές, οι ραγδαίες εξελίξεις στην οικονομία, οι οποίες ισοδυναμούν είτε με οικονομική κρίση είτε με οικονομική ακμή, δεν συμβαδίζουν με αντίστοιχη εξέλιξη των κοινωνικών θεσμών με αποτέλεσμα την κοινωνική «απορύθμιση» ή ανομία (état de dérèglement ou d' anomie). Στο βαθμό που οι κοινωνικές σχέσεις και οι οικονομικοί συσχετισμοί τροποποιούνται, οι ιδέες που εκφράζονται μέσω αυτών δεν μπορούν να παραμείνουν ίδιες και οι αντίστοιχες κοινωνικές αξίες χάνουν τον ελεγκτικό - συντονιστικό χαρακτήρα τους, δίνοντας θέση σε φαινόμενα, που σύγχρονοι μελετητές ονομάζουν «γκρίζες ζώνες». *«Κανείς δεν γνωρίζει πλέον τι είναι δυνατό και τι όχι, τι είναι δίκαιο και τι άδικο, ποιες είναι*

¹⁸¹ Durkheim E., 2007, *Le suicide*, 12e edition, Quadrige/PUF, σελ. 277

¹⁸² Ibid σελ. 272

νόμιμες διεκδικήσεις και επιδιώξεις, ποιες είναι αυτές που υπερβαίνουν το μέτρο. Ως επακόλουθο δεν υπάρχει τίποτα στο οποίο να υπακούμε.»¹⁸³

Η ανομία, η οποία περιγράφεται με όρους κοινωνικής νόσου και που επέρχεται ως συνέπεια της κοινωνικής απορύθμισης, δηλαδή η αδυναμία της κοινωνίας να διατηρήσει το ηθικό ένδυμα των θεσμών της, ταυτίζεται με έναν φαύλο κύκλο, όπου οι ανθρώπινες επιθυμίες ανεξέλεγκτες και απεριόριστες δεν βρίσκουν ποτέ τέλος. Κι ενώ στη περίπτωση οικονομικών κρίσεων οι επιθυμίες οφείλουν να αναδιπλωθούν στα μέτρα της υφιστάμενης οικονομικής στενότητας, σε περιόδους οικονομικής ακμής *«οι ορέξεις εγείρονται χωρίς να γνωρίζουν ένα οριστικό σημείο ικανοποίησης. Τίποτα δεν μπορεί να τις καταπραΰνει διότι το σημείο που αποσκοπούν ξεπερνάει κατά πολύ αυτό που μπορούν να επιτύχουν. Η πραγματικότητα μοιάζει χωρίς αξία σε σχέση με αυτό που διαφαίνεται ως πιθανό στις πυρετώδεις φαντασιώσεις· την εγκαταλείπουμε λοιπόν, για να εγκαταλείψουμε στη συνέχεια και την πιθανότητα, όταν με τη σειρά της αποτελέσει πραγματικότητα. Διψάμε για καινούργια πράγματα, για άγνωστες απολαύσεις, για αισθησιασμούς ανομολόγητους, οι οποίοι ωστόσο χάνουν κάθε νοστιμάδα από τη στιγμή που καταστούν γνωστοί.»¹⁸⁴* Υπό την οπτική αυτή, ο Durkheim θα υποστηρίζει ότι η φτώχεια λειτουργεί ως όριο σε παρεκκλίνουσες συμπεριφορές,¹⁸⁵ δεδομένου ότι λειτουργεί ως εκ των πραγμάτων περιστολή αναφορικά με την έκταση των ατομικών επιθυμιών. Αντίθετα, ο πλούτος και η ευμάρεια, λόγω της άνεσης που παρέχουν, υπερφαλαγγίζουν κάθε τέλος και εκτοξεύουν το ανθρώπινο «εγώ» και τα υποστυλώματα του. Η ολοκλήρωση μιας επιδίωξης γίνεται το αέναο πάτημα μιας νέας επιθυμίας, υποβάλλοντας τελικά το άτομο σε ένα είδος «σισύφειου βασανιστηρίου».

Ο «διαλείπων» χαρακτήρας της ανομίας, που ο Durkheim αναγνωρίζει στην έννοια, αίρεται όταν την εντάσσει στο σύγχρονο του κοινωνικό-ιστορικό πλαίσιο. Η κατάρρευση των «ηθικών δεσμεύσεων» της προηγούμενης εποχής μαζί με το δόγμα της γρήγορης και αδιάκοπης οικονομικής προόδου, που έφερε μαζί της η εκβιομηχάνιση και ο νέος καταμερισμός εργασίας, συνέτειναν στην παγίωση της

¹⁸³ Ibid σελ. 281

¹⁸⁴ Durkheim E., 2007, op. cit. σελ. 285

¹⁸⁵ Αν και η επιχειρηματολογία του Durkheim περιορίζεται μόνο στα αίτια και στην ερμηνεία της αυτοκτονίας, πολλαπλώς έχει υποστηριχθεί και υλοποιηθεί η θεωρητική επέκτασή της για την ερμηνεία της παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς εν γένει

«ανομικής» τάξης πραγμάτων, ιδιαίτερα στην οικονομική σφαίρα της βιομηχανίας και του εμπορίου, ώστε «η κατάσταση της κρίσης και της ανομίας να είναι συνεχής, και με την έννοια αυτή φυσιολογική».¹⁸⁶ Η επέκταση της οικονομικής ζωής σε τέτοιο βαθμό ώστε να επισκιάσει κάθε άλλη κοινωνικό – πολιτική δύναμη, είχε ως αποτέλεσμα την υπεροχή της οικονομίας έναντι των λοιπών κοινωνικών ρυθμίσεων. Η πολιτική εξουσία, δια της κυβερνητικής της εκπροσώπησης, έχασε τον αυθεντικό ρόλο της, ο οποίος συνοψιζόταν στη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής, μέσω του συντονισμού των οικονομικών εξελίξεων,¹⁸⁷ και μετατράπηκε, όπως ο ίδιος ο Durkheim αναφέρει σε «εργαλείο και υπηρέτη της οικονομικής δράσης.»¹⁸⁸ Αυτή η «άνευ όρων» άνθιση των οικονομικών δραστηριοτήτων μαζί με την αόριστη διεύρυνση της αγοράς συμπαρέσυρε και κάθε κανονιστικό κριτήριο της ανθρώπινης συμπεριφοράς.

Με αυτή την έννοια, ο Durkheim θα υποστηρίξει ότι η οικονομική ζωή εδράζει σε καθεστώς νομικής και ηθικής ανομίας και θα προσθέσει ότι οι οικονομικές συναλλαγές χαρακτηρίζονται από πλήρη σχεδόν ένδεια επαγγελματικού ήθους. Ο αθέμιτος χαρακτήρας πολλών οικονομικών δραστηριοτήτων είναι κυρίως εθιμικού παρά νομοθετικού χαρακτήρα, με αποτέλεσμα ακόμη και οι πλέον αξιόμιμπτες πράξεις να «εξυγιαίνονται» μέσα από την γκρίζα κολυμπήθρα, που αντιπροσωπεύει η αμφισημία της οικονομικής επιτυχίας. Δεδομένης της αδυναμίας της όποιας πολιτικής ρυθμιστικής παρέμβασης και της απουσίας περιοριστικών μέτρων, που επιφέρει μια τέτοια αδυναμία, τα οικονομικά συμφέροντα που αναπτύσσονται ξεφεύγουν από κάθε μέτρο, αλληλοσυγκρούονται ή άλληλα-κατασπαράζονται, με τα ασθενέστερα να υποτάσσονται κατά κύριο λόγο στα σφοδρότερα, θεμελιώνοντας το δίκαιο του ισχυρού ως μέθοδο επίλυσης. Η αυθαιρεσία που ενέχεται μέσα σε ένα τέτοιο σχήμα

¹⁸⁶ Durkheim E., 2007. op. cit. σελ. 284 - 285

¹⁸⁷ Αναφερόμενος στην κοινωνική αποστολή της κυβέρνησης και για λόγους έμφασης ο Durkheim παραπέμπει στο πρωτότυπο του Compté. Durkheim Emile, [1893] 2002a, *De la Division du Travail Social*, édition électronique, Macintosh, Chicoutimi, Québec, τ.ΙΙΙ, σελ. 107

¹⁸⁸ Durkheim E., 2007, op. cit. σελ. 283

εγγυάται στη συνέχεια το καθεστώς μιας εμπόλεμης κατάστασης,¹⁸⁹ στην οποία όλες οι κοινωνικές τάξεις παλεύουν για την «άπιαστη» οικονομική επιτυχία¹⁹⁰.

Με τις παραμέτρους που θέτει ο Durkheim το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου εντάσσεται σε ένα ευρύτερο πλαίσιο οικονομικής ανομίας και συνίσταται στην παρεκτροπή της ούτως ή άλλως ακόρεστης ανθρώπινης φύσης. Η άμετρη ανάπτυξη της οικονομίας σε σύγκριση με τους λοιπούς κοινωνικούς της εταίρους, η απουσία ρυθμιστικών κανόνων της δράσης των επιχειρήσεων καθώς και της αντίστοιχης βούλησης, το δόγμα της «πάση θησειά» προόδου, η «αποθέωση του *bien-être*»¹⁹¹ ενισχύουν το ατομικό οικονομικό συμφέρον σε βάρος του συλλογικού, δηλαδή του ίδιου του θεσμού της οικονομίας, και κατ' επέκταση ευνοούν την οικονομική εγκληματικότητα σε βάρος της κοινωνικής συνοχής. Κι επειδή σ' αυτήν την εικόνα ενός κοινωνικού «πολέμου όλων εναντίον όλων», ο Durkheim υπογράμμισε επιπρόσθετα το νόμο του ισχυρού, το λογικό επακόλουθο υπαγορεύει τα εγκλήματα του λευκού περιλαιμίου να συνδέονται με τα ισχυρότερα οικονομικά συμφέροντα και τελικά να ταυτίζονται με την οικονομική ανομία. Αντίστοιχο με την έκταση και την ένταση της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου είναι και το μέγεθος θυματοποίησης που αυτή προκαλεί. «*Καθόσον στον κόσμο των οικονομικών δραστηριοτήτων η αταξία βρίσκεται στο απόγειο της, εκεί επίσης δημιουργούνται τα περισσότερα θύματα*»¹⁹²

Η οικονομική ανομία αποτελεί επιπλέον το τίμημα σε κάθε οικονομολογική προσέγγιση περί αυτορρύθμισης της αγοράς, δηλαδή άρνησης κάθε πολιτικής παρέμβασης εφόσον μια τέτοια επιλογή «*προϋποθέτει τη ρήξη της κοινωνικής ισορροπίας και λίγο ή πολύ διαρκή προβλήματα*».¹⁹³ Εγκαταλείποντας τα μοντέλα διακυβέρνησης, που προτείνονταν τόσο από το σοσιαλισμό όσο και από τον ορθόδοξο οικονομισμό (économism orthodox), ο Durkheim διέβλεψε στην πολιτική

¹⁸⁹ Ο Durkheim αντιστρέφει την εικόνα του Hobbes για τον «πόλεμο όλων εναντίον όλων» ως ενδογενές στοιχείο μιας «φυσικής» τάξης πραγμάτων εισέχοντας την στην «κοινωνική» τάξη πραγμάτων. Σύμφωνα με το επιχείρημα του Hobbes κύριο χαρακτηριστικό του ατόμου είναι ο φόβος του βίαιου θανάτου. Ο φόβος αυτός προκαλείται όχι τόσο από τη δυσκολία ικανοποίησης των βασικών αναγκών όσο από τον εγωισμό και την πλεονεξία που στρέφει κάθε άνθρωπο εναντίον των ομοίων του (*homo homini lupus*) και προκαλεί μία κατάσταση αμοιβαίας δυσπιστίας και επιθετικότητας (*bellum omnium contra omnes*). Σούρλας Π., 1995, *op. cit* σελ. 73

¹⁹⁰ Durkheim E., 2002a, *op. cit.* τ. I σελ. 13 - 14

¹⁹¹ Durkheim E., , 2007, σελ.284

¹⁹² Durkheim E., 2007, *op. cit.* σελ. 287

¹⁹³ Durkheim E., 2002, *op. cit.* τ. III, σελ. 113

εξουσία το ρόλο ενός ενεργού διαμεσολαβητή με τη δημιουργία συνεκτικών κρίκων, προκειμένου για την κοινωνική συσπείρωση και όχι για τη προστασία διαφορετικών οικονομικών συμφερόντων. Εφόσον η οικονομική ανομία είναι ενδημική σχημάτων που υπολείπονται κοινωνικής αλληλεγγύης και συνοχής και συνδρομητής των ανεξέλεγκτων συμφερόντων των ισχυρότερων, το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου αποτελεί, για τον Durkheim, όχι απλώς προσβολή της δημόσιας ή έννομης τάξης αλλά κυρίως έλλειμμα κοινωνικής δικαιοσύνης. Δεδομένου ότι η δημόσια τάξη υφίσταται και χωρίς δικαιοσύνη, η τελευταία ανάγεται σε καθοριστικό κριτήριο της παρέκκλισης. Υπό αυτό το πρίσμα, η δικαιοσύνη εκλαμβάνεται ως κοινωνικό γεγονός (social fact), δηλαδή ως απόλυτο μέτρο, το οποίο ανεξαρτήτως ιστορικής στιγμής εγγυάται υπέρ της κοινωνικής συνεκτικότητας (social integration) και της κοινωνικής ρύθμισης (social regulation)¹⁹⁴. Η διπλή της υπόσταση, ως θεσμός και ως αίσθημα, εξασφαλίζει το διπλό στόχο του τυπικού και άτυπου κοινωνικού ελέγχου προσδιορίζοντας το ηθικό περιεχόμενο της κοινωνικής συνείδησης και την κοινωνική αποστολή της πολιτικής εξουσίας. Το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου λειτουργεί, επομένως, ως συνώνυμο με καθεστώς κοινωνικής και οικονομικής αδικίας.

γ) Η ανομική αποτύπωση του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου

Στον αντίποδα όσων υποστηρίζουν την μετάλλαξη της θεωρητικής πρότασης του Durkheim από τον Merton βρίσκονται οι θεωρητικοί που μιλούν για θεμιτή ιστορική εξέλιξη της έννοιας. «Πράγματι, η εκδοχή της ανομίας του Merton φαίνεται να έχει άμεσες επιρροές από τον Durkheim καθώς και από το κοινωνικό περιβάλλον, μέσα στο οποίο γράφει.»¹⁹⁵ Το κοινωνικό περιβάλλον του Merton τοποθετείται ιστορικά λίγα χρόνια μετά το συμβόλαιο του “new deal”. Τα χαρακτηριστικά της περιόδου συνοψίζονται στην αντίθεση ανάμεσα στο αμερικανικό όνειρο και στην σκληρή πραγματικότητα μιας έντονης οικονομικής ανισότητας. Η ιδιαιτερότητα,

¹⁹⁴ Mestrovic S. G., 1991, op. cit. σελ. 165 - 174

¹⁹⁵ Passas N., 2000a op. cit., σελ. 96 Ωστόσο, η αντίθετη γνώμη εκφράζεται από τον Χ. Δημόπουλο σύμφωνα με τον οποίο: «...ο Merton φαίνεται πως δεν εμπνεύστηκε από την κοινωνιολογική ιδέα της ανομίας του Emile Durkheim, αφού κατά τον τελευταίο η ανομία συνίσταται στην απουσία των κοινωνικών κανόνων (νόμων, εθίμων και άλλων νορμών) η οποία διευκολύνει την ανέλεγκτη παρουσία της παρέκκλισης και του εγκλήματος. Έτσι Feud και Durkheim συμπίπτουν ως προς τη διαπίστωση πως η έλλειψη κανονιστικού ελέγχου ευνοεί την παρέκκλιση και το έγκλημα, ενώ αντίθετα ο Merton ισχυρίζεται πως η ίδια η κοινωνία παρωθεί τα άτομα στη παρέκκλιση.» Δημόπουλος Χ., 2008, *Εισηγήσεις στην Εγκληματολογία*, Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 256

ωστόσο, της αμερικανικής κοινωνίας σε σχέση με τη Γαλλία της δεκαετίας του 1890, οπότε γράφει ο Durkheim, δεν αφορά «στην ανισότητα αλλά στο όνειρο»¹⁹⁶! Παρά τις ριζοσπαστικές ιδέες που έφερε μαζί του ο αέρας της γαλλικής επανάστασης το 1789, ο μακραίωνος θεσμός της κοινωνικής ανισότητας στην Ευρώπη, εδραιωμένος στο κληρονομικό προνόμιο και στο κοινωνικό status, ως απόρροια των τίτλων ευγενείας, δεν εγκαταλείφθηκε αλλά προσαρμόστηκε στις νέες επιταγές μιας παραμένουσας δομικά ταξικής κοινωνίας. Αντίθετα, στην Αμερική η απουσία «φεουδαρχικού προηγούμενου» λειτουργούσε ως υπόσχεση μια ανοιχτής και ισότιμης κοινωνίας. Στο αμερικάνικο όνειρο λάνθανε η ιδέα μιας νέας δημοκρατικής εξίσωσης, η οποία δεν αντιστοιχούσε σε πράξεις διάκρισης ανάμεσα σε κληρονόμους και νεόπλουτους αυτοδημιούργητους αλλά σχηματιζόταν μόνο από το τελικό αποτέλεσμα του πλουτισμού. Ο πλούτος, δηλαδή, δεν απεκδύθηκε της ισχύος του αλλά από «ολιγαρχικό προνόμιο» μεταλλάχθηκε σε συλλογικό εν δυνάμει δικαίωμα. Το γεγονός αυτό σηματοδοτείται και από τις λέξεις – συστατικά του αμερικανικού ονείρου: η «οικονομική επιτυχία» διαδέχθηκε την οικονομική ισχύ ενώ οι τίτλοι ευγενείας έδωσαν τη θέση τους στην έννοια της «κοινωνικής ανόδου», παραπέμποντας σε μια γενικότερη αντικατάσταση των παγιωμένων θεσμών από «ευέλικτες» κοινωνικές δυναμικές. Με τον τρόπο αυτό, η αμερικανική κουλτούρα απεικονίζεται ως απαλλαγμένη από ταξικές αντιλήψεις, με διαθέσιμες κοινωνικής κινητικότητας, με υποσχέσεις διαρκούς κοινωνικής εξέλιξης, με «άρωμα ονείρου»!

Ωστόσο, οι διαστάσεις της πραγματικότητας προβάλλονται πολύ διαφορετικές. Όσο δομικό υπήρξε το αμερικάνικο όνειρο για την καλλιέργεια και τη θεμελίωση της αμερικανικής κουλτούρας τόσο ανοίκειο εμφανίζεται προς την αμερικανική κοινωνική δομή. Γύρω από τη θεμελιώδη αυτή αντίθεση συστήνεται και ο άξονας της μερτονικής ανομικής προσέγγισης. Η θεωρία της ανομίας του Merton δεν εξαντλείται στην ασυμμετρία, εσωτερική της έννοιας της «υπεραξίας», που συνήθως διακρίνει τα μεγέθη της ατομικής εργασίας και της οικονομικής ανταμοιβής. Είναι πολύ πιο σύνθετη, καθώς εδρεύει στην «έλλειψη συντονισμού» (lack of coordination) που χαρακτηρίζει την επίσημη κουλτούρα από την κοινωνική δομή. Αυτή η έλλειψη, σύμφωνα με τον Merton, προέρχεται αφενός, από την απόσταση που

¹⁹⁶ Downes D. & Rock P., 1998, op. cit. σελ. 124

χωρίζει τους κοινωνικούς στόχους από τα θεσμικά μέσα υλοποίησής τους και αφετέρου από την έμφαση που δίνεται στους πρώτους.

Ειδικότερα, στο αμερικανικό πλαίσιο, οι κοινωνικοί στόχοι αποτελούν συνώνυμο της επιτυχίας και σύμβολο της επιτυχίας αποτελεί ο πλούτος. Επιπρόσθετα, η ιδιαιτερότητα της χρηματικής αποτίμησης του πλούτου τον μετατρέπει σε αμάχητο τεκμήριο κοινωνικού κύρους, δηλαδή σε «διαβατήριο» κοινωνικής ανέλιξης και κατ' επέκταση σε μέσο κοινωνικής επιβολής και φορέα εξουσίας¹⁹⁷. Παρά τη βασιμότητα που αναγνωρίζει στους ισχυρισμούς του Weber ότι «η διάθεση της απόκτησης, το κυνήγι του κέρδους, των χρημάτων, του μεγαλύτερου δυνατού χρηματικού ποσού.....είναι κοινό σε όλους τους ανθρώπους υπ' όλες τις συνθήκες, σε όλους τους καιρούς και σε όλες τις χώρες της γης, ανεξάρτητα των αντικειμενικών δυνατοτήτων που διέθεταν ή τους προσφέρονταν»,¹⁹⁸ ο Merton εμμένει στην άποψη περί «αμερικανικής ιδιαιτερότητας», δεδομένου ότι το ζητούμενο του δεν αφορά στο περιεχόμενο των κοινωνικών επιδιώξεων ούτε στην ηθική αξιολόγηση τους. Αντίθετα, απαλλαγμένος από ηθικά κριτήρια υπογραμμίζει την καταϊγιστική έμφαση που δίνεται στην οικονομική επιτυχία, την «ατελή» φύση που της προσδίδεται και την κοινωνική επιβράβευση που της επιφυλάσσεται. «*Το να πούμε ότι η χρηματική επιτυχία είναι εδραιωμένη στην αμερικανική κουλτούρα, είναι μόνο για να εννοήσουμε ότι οι Αμερικανοί βομβαρδίζονται από κάθε πλευρά με παραινήσεις που επιβεβαιώνουν το δικαίωμα, ή συχνά το καθήκον να εξασφαλίσουν τον (επίσημο) στόχο ακόμη και ενώπιον επαναλαμβανόμενων απογοητεύσεων. Ευυπόληπτοι εκπρόσωποι της κοινωνίας ενισχύουν την έμφαση στην (επίσημη) κουλτούρα. Η οικογένεια, το σχολείο και ο χώρος εργασίας- οι σπουδαιότεροι φορείς δόμησης της προσωπικότητας και διαμόρφωσης των επιδιώξεων για τους Αμερικανούς- συνέρχονται ώστε να παράσχουν την απαιτούμενη πειθαρχία αν το άτομο πρόκειται να εμμείνει ανεπηρέαστο*

¹⁹⁷Ο Merton παραπέμπει στο επιχείρημα του Simmel ότι κύριο γνώρισμα των χρημάτων είναι ο αφαιρετικός και απρόσωπος χαρακτήρας τους. Ανεξάρτητα από τον τρόπο απόκτησής τους, με θεμιτά είτε αθέμιτα μέσα, η χρήση τους, που αφορά στην αγορά αγαθών και υπηρεσιών, παραμένει πάντοτε η ίδια. Επιπρόσθετα, η ανωνυμία των αστικών κέντρων σε συνδυασμό με την ιδιαιτερότητα των χρημάτων λειτουργούν για τις διαδικασίες συσσώρευσης πλούτου ως προστατευτικό κάλυμμα είτε αποκρύπτοντας τις πηγές πλουτισμού είτε «εξυγιαίνοντας» τις με το πέρασμα του χρόνου, ώστε σε κάθε περίπτωση ο πλούτος να αποτελεί «σήμα κατατεθέν» υψηλού κοινωνικού status. Βλ. Merton Robert, 1968, *Social Theory and Social Structure*, Enlarged Edition, The Free Press, σελ. 190

¹⁹⁸ Weber M., 1930, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, Charles Scribner's Sons, New York, σελ.7 (ελλην. έκδοση 2010, *Η Προτεσταντική Ηθική και το Πνεύμα του Καπιταλισμού*, μεταφ. Δημοσθένης Κούρτοβικ, σειρά «Βιβλία που άλλαξαν τον κόσμο», ειδική έκδοση για την εφημερίδα το ΒΗΜΑ, Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη Α.Ε.)

στην απόκτηση ενός σκοπού που παραμένει άπιαστος, αν πρόκειται να παρακινηθεί από την υπόσχεση μιας ικανοποίησης που δεν εκπληρώνεται»¹⁹⁹

Μια τέτοια «στρατευμένη» έμφαση στους κοινωνικούς σκοπούς και σε βάρος των θεσμικών μέσων, ως τύπος ελλειμματικής πολιτισμικής ενσωμάτωσης (cultural malintegration)²⁰⁰ α) καταλήγει πρωτίστως στην διαστρέβλωση, μιας προβαλλόμενης κοινωνικής επιλογής σε επί τοις πράγμασι ατομική υποχρέωση. Αυτή η ιδιομορφία περαιτέρω σημαίνει, ότι η οικονομική επιτυχία εξισώνεται με προσωπικό επίτευγμα και αντιστρόφως χρεώνεται ως προσωπική ήττα, όχι μόνο κάθε προσπάθεια που δεν ευοδώνεται αλλά και η όποια αμφισβήτηση ή απογοήτευση αναφορικά με την οικονομική επιδίωξη. β) Καλλιεργεί και συμβάλλει στην υιοθέτηση της μακιαβελικής αντίληψης ότι «ο σκοπός αγιάζει τα μέσα»²⁰¹ με αποτέλεσμα την επικράτηση του πλέον αποτελεσματικού, πλην όμως αμοραλιστικού τεχνοκρατισμού. «*Το ηθικό κριτήριο για την απόκτηση της επιτυχίας ασκεί πίεση στο να επιτύχεις, με θεμιτά μέσα αν είναι δυνατόν με όλα τα μέσα αν είναι αναγκαίο*»²⁰² Στο μέτρο που η κάθε δραστηριότητα περιορίζεται εξ ολοκλήρου στο αποτέλεσμα, τα μόνα κριτήρια επιλογής, ως προς τις οδούς που θα προτιμηθούν, σχετίζονται με λογικές «κέρδους – κόστους», που αφορούν στην αναμέτρηση των οικονομικών πλεονεκτημάτων και του φόβου μπροστά σε μια ενδεχόμενη ποινή. γ) Αντιμάχεται κάθε ουσιαστικό έλεγχο ως προς τα μέσα που χρησιμοποιούνται για την κατάκτηση της επιτυχίας και επομένως ανοίγει το δρόμο στην απάτη, τη διαφθορά, τη βία «*εν συντομία σε ολόκληρο τον κατάλογο της απαγορευμένης συμπεριφοράς*»²⁰³

¹⁹⁹ Merton R., 1968, op. cit σελ. 191

²⁰⁰ Ο δεύτερος τύπος ελλειμματικής πολιτισμικής ενσωμάτωσης που διακρίνει ο Merton απεικονίζεται με τη φιγούρα του γραφειοκράτη. Στην περίπτωση αυτή η έμφαση δίνεται στα μέσα, τα οποία καταλήγουν να γίνονται αυτοσκοπός. Η 'χρυσή' ισορροπία βρίσκεται όπου το άτομο αντλεί ταυτόχρονη ικανοποίηση τόσο από το αποτέλεσμα της υλοποίησης των σκοπών όσο και με την ίδια τη συμμετοχή του στις θεσμικές διαδικασίες προς μια τέτοια υλοποίηση. Βλ. Merton Robert, 1938, "Social Structure and Anomie", στο *American Sociological Review*, τ (3), σελ. 673-675

²⁰¹ Το ακριβές περιεχόμενο μιας τέτοιας αντίληψης περιγράφεται εύληπτα από τον ίδιο τον Machiavelli «...ο ηγεμόνας, και μάλιστα ο καινούργιος, δεν μπορεί να τηρεί όλες τις εντολές που κάνουν τους ανθρώπους ενάρετους· γιατί είναι συχνά υποχρεωμένος, για να διατηρήσει την εξουσία, να ενεργεί ενάντια στην καλή πίστη, ενάντια στη φιλανθρωπία, ενάντια στη θρησκεία. Κι όμως πρέπει να 'χει τη θέληση και να μπορεί να αλλάζει καταπώς οι άνεμοι του επιβάλλουν· κι όπως είπαμε, να κάνει το καλό, αν μπορεί· μα και το κακό, αν τύχει ανάγκη....Και στις πράξεις των ανθρώπων και προπάντων των ηγεμόνων, με το να μην υπάρχει δικαστήριο να καταφύγεις, κρίνεις από τα ' αποτελέσματα.. Ας πάρει λοιπόν τα μέτρα του ο ηγεμόνας για τη ζωή και τη διατήρηση του κράτους του· τα μέσα θα κριθούν πάντα έντιμα κι όλοι θα τα παινέσουν· γιατί ο όχλος παρασύρεται πάντα από τα φαινόμενα κι από τ' αποτελέσματα...» Machiavelli N., 1951, *Ο Ηγεμόνας*, μεταφ. Νίκος Καζατζάκης, εκδόσεις Γαλαξίας, σελ. 90-91

²⁰² Merton R., 1968, op. cit. σελ. 223

²⁰³ Merton R., 1938, op. cit. σελ. 675

Αναπόσπαστο στοιχείο σε μια τέτοια εξέλιξη, ο Merton θεωρεί την κοινωνική δομή, ως καθοριστικό παράγοντα στη δυνατότητα πρόσβασης στα θεσμικά μέσα. Η επίσημη-νομιμοποιημένη δομή ευκαιριών (legitimate opportunity structure) της αμερικανικής κοινωνίας, δηλαδή ο τρόπος κατανομής των ευκαιριών που καθορίζουν τις δυνατότητες είτε των ατόμων είτε ολόκληρων κοινωνικών ομάδων για να επιτύχουν τους κοινωνικούς στόχους, είναι συντεταγμένη με την διαφοροποιημένη πρόσβαση στις δομικές ευκαιρίες (differential access to opportunity). Πιο απλά αυτό σημαίνει, ότι η δυνατότητα πρόσβασης στην κοινωνική δομή και άρα στις νομιμοποιημένες ευκαιρίες προσδιορίζονται με το κριτήριο της κοινωνικής θέσης.²⁰⁴ Ο βαθμός, επομένως, διεύρυνσης ή συρρίκνωσης μιας τέτοιας δομής έχει διαφορετικά αποτελέσματα για τις διάφορες κοινωνικές ομάδες.²⁰⁵ Γίνεται εμφανές, ότι η συνδρομή κάθε μέσου προς επίτευξη της επιτυχίας δεν υπαγορεύεται μόνο θεωρητικά από την επίσημη κουλτούρα αλλά επιβάλλεται και πρακτικά από την κοινωνική δομή. Οξύνεται δε ακόμη περισσότερο από τα χαρακτηριστικά της οικουμενικότητας και καθολικότητας, με τα οποία είναι ενδεδυμένοι οι κοινωνικοί στόχοι, καθώς απευθύνονται ανεξαιρέτως στο σύνολο των πολιτών. Η φιλοδοξία για χρήμα και δόξα

²⁰⁴ Το θεωρητικό εγχείρημα των Cloward & Ohlin επέκτεινε τον συλλογισμό του Merton, θέτοντας το ταξικό κριτήριο ως καθοριστικό παράγοντα, που κρίνει τη δυνατότητα πρόσβασης και στα παράνομα μέσα. Σύμφωνα με την πρότασή τους, η παρεκκλίνουσα συμπεριφορά μπορεί να απορρέει από τις πιέσεις που ασκεί η κοινωνική δομή, ο τύπος όμως της ανομικής συμπεριφοράς που υιοθετείται δεν αποτελεί προϊόν προσωπικής βούλησης αλλά υπαγορεύεται από τη διαθεσιμότητα και τη διανομή των παράνομων μέσων στην κοινωνική δομή – (ευκαιρίες). Το θέμα της επιλογής επομένως ενός συγκεκριμένου τύπου παρέκκλισης μπορεί να ερμηνευθεί μόνο αν εξετάσουμε την αναλογία ανάμεσα στη δομή των παράνομων ευκαιριών και στη πρόσβαση σε διαφορετικές μορφές εγκλημάτων για άτομα που είναι εγκατεστημένα σε διαφορετικά σημεία της κοινωνικής δομής. Όπως συγκεκριμένα σχολιάζουν: «*Το να αναλύουμε την δημιουργία πιέσεων προς την παρεκκλίνουσα συμπεριφορά δεν εξηγεί επαρκώς γιατί αυτές οι πιέσεις κατέληξαν σε μια συγκεκριμένη λύση παρέκκλισης αντί σε άλλη*» Cloward R. & Ohlin L., 1960, *Delinquence and opportunity: A theory of delinquent gangs*, Free Press, New York. Υπό το ίδιο σκεπτικό, νεώτεροι μελετητές θα προσθέσουν: «*Ετσι το έγκλημα του λευκού περιλαίμιου και η ληστική κλοπή αντιπροσωπεύουν δύο πιθανές καινοτομικού τύπου μεθόδους για την απόκτηση οικονομικών πόρων. Ωστόσο η συμμετοχή στη μία ή στην άλλη από τις δύο αυτές προσβολές καθορίζεται όχι από την πίεση αλλά από τις ταξικές παραμέτρους ως προς τη διαθεσιμότητα των παράνομων ευκαιριών*» Lilly R., Cullen F. & Ball R., 2007 op. cit., σελ. 64. Ιδιαίτερη αναφορά στα κίνητρα και στις ευκαιρίες γίνεται και από τον J. Coleman, παρά το γεγονός ότι η θεωρητική του προσέγγιση δεν εδράζει αποκλειστικά στην γενικότερη θεωρία της έντασης (strain theory). Όπως, μάλιστα, θα υπογραμμίσει ο συγγραφέας το συγκεκριμένο δίδυμο δεν διαφοροποιεί απλά το έγκλημα του λευκού περιλαίμιου από το κοινό αλλά ευθύνεται και για διαφοροποιήσεις στην τέλεση του πρώτου. Πιο συγκεκριμένα, ο J. Coleman θα υποστηρίξει ότι οι αιτίες της εγκληματικότητας του λευκού περιλαίμιου συνδέονται με τη σχέση αλληλεξάρτησης που υπάρχει μεταξύ ψυχολογικών κινήτρων και κοινωνικών ευκαιριών. Το περιεχόμενο των πρώτων διαμορφώνεται από την σύγχρονη ανταγωνιστική κουλτούρα, που επιβλήθηκε στο πλαίσιο της πολιτικής οικονομίας της βιομηχανικής κοινωνίας ενώ η κατανομή των δεύτερων εξαρτάται άμεσα από τη κοινωνική δομή. «*Πολλοί άνθρωποι έχουν την ευκαιρία να διαπράξουν κάποιο είδος εγκλήματος του λευκού περιλαίμιου, αλλά κάποιιοι έχουν πολύ περισσότερες και πολύ πιο θελκτικές απ' ότι άλλοι.*» Coleman J., 1995, “Motivation and Opportunity – Understanding the causes of White-Collar Crime” στο J. G. Geis, R.F. Meier & L. Salinger ed. *White-Collar Crime – Classic and Contemporary Views* The Free Press, New York, London, Toronto, Sydney, Tokyo, Singapore, σελ. 379

²⁰⁵ Merton R., 2000, “Opportunity Structure: The Emergence, Diffusion, and Differentiation of Sociological Concept, 1930s – 1950s”, στο Adler F & Laufer W. (ed) *The Legacy of Anomy Theory*, Transactions Publishers, New Brunswick (U.S.A.) and London (U.K.), σελ.24-26

γίνεται «υπόθεση» όλων, διαπερνώντας την αμερικανική κοινωνία από τη βάση έως την κορυφή της. *«Οι στόχοι αυτοί προορίζονται να υπερβαίνουν τα ταξικά όρια, όχι να δεσμεύονται από αυτά, ωστόσο στην πραγματικότητα η κοινωνική οργάνωση είναι τέτοια, ώστε να ενυπάρχουν σε αυτή ταξικές διαφοροποιήσεις ως προς την πρόσβαση στα κοινά σύμβολα επιτυχίας»*²⁰⁶

Η ενσωματωμένη αυτή αντίφαση στο αμερικανικό όνειρο, η υπόσχεση της επιτυχίας επί της αρχής και η ταυτόχρονη άρνηση της επί της ουσίας ή επί της δομής, καταλήγει στην καλλιέργεια ψευδαισθήσεων και συνεπώς πιέσεων (strains), που με τη σειρά τους οδηγούν στην άρση της εμπιστοσύνης στους θεσμούς. Οι πιέσεις που γεννά το ανέφικτο περιφρονούν τη νομιμότητα ως γνώρισμα για την πραγματικότητα. Η απονομιμοποίηση των θεσμών, η ηθική απαξίωση τους και η απογύμνωση τους από τη δύναμη να ρυθμίζουν την ανθρώπινη συμπεριφορά στοιχειοθετεί το ανομικό περιεχόμενο. Οι υψιπετείς στόχοι και η άμετρη φιλοδοξία που τους συντροφεύει, χαρίσματα μιας αταξικής και ανοιχτής ιδεολογίας ουσιαστικά καταρρίπτονται στην επιφάνεια μιας αυστηρής, ταξικής δομής. Η ανομία, ωστόσο, δεν σημαίνει απλά αμφισβήτηση της αυθεντίας των θεσμών, με την έννοια της κοινωνικής καταγγελίας ή περιφρόνησης, αλλά και αμφιβολία ως προς τις διαχωριστικές γραμμές που ορίζουν το νόμιμο και το παράνομο υπό το ημίφως, που καλλιεργεί η νομική ασάφεια. Αν η ανομία αποτελεί το κοινωνικό ολοκλήρωμα μιας διπλής αντίθεσης που υμνεί τους σκοπούς σε βάρος των μέσων και προάγει την ανοιχτή ιδεολογία σε καταστρατήγηση της κλειστής δομής, προωθεί επιπλέον μια αντίθεση που επικεντρώνεται στην σαφήνεια του αποτελέσματος και στη σύγχυση ως προς την έννοια και την ουσία της

²⁰⁶ Merton R., 1938, op. cit. σελ. 680

παρέκκλισης και της εγκληματικότητας²⁰⁷. «Στο πλαίσιο αυτό, η κατεξοχήν αμερικανική αρετή «η φιλοδοξία» προωθεί το κατεξοχήν αμερικανικό κακό «την παρεκκλίνουσα συμπεριφορά»²⁰⁸.

Ως λογικό επακόλουθο έρχεται η άρνηση του Merton να διατηρήσει την προβολή του εγκληματικού φαινομένου ως «μη-φυσιολογική» συμπεριφορά σε αντιπαράθεση με ένα φυσιολογικό περιβάλλον και το αντεπιχείρημα του περί «φυσιολογικής» συμπεριφοράς εντός ενός ανομικού πλαισίου. Η εγκληματική συμπεριφορά, ως πλήρως συνυφασμένη με τις κοινωνικές δομές κατ' ουσία υπογραμμίζει τα αδιέξοδα, στα οποία αυτές οδηγούν, και εκθέτει τις αυταπάτες του κοινωνικού συστήματος. Το έγκλημα, επομένως, δεν απειλεί, υπό την έννοια της νόσου τη κοινωνική δομή αλλά το αντίστροφο, είναι το θρέμμα μιας κοινωνικής νοσηρότητας, που εξωθεί τα άτομα πέραν των προβεβλημένων κοινωνικά ορίων.²⁰⁹ Αν το ανομικό πλαίσιο για τους οικονομικά αδύναμους ορίζεται με όρους αποστέρησης (ανομία της αποστέρησης – anomie of deprivation), ακυρώνοντας κάθε

²⁰⁷ Αργότερα οι Rosenfeld R. & Messner S. εισηγούμενοι τον όρο και την θεωρία της «θεσμικής ανομίας» (institutional anomie) θα προσθέσουν ότι η «σκοτεινή όψη» του αμερικανικού ονείρου, που παραπέμπει στα υψηλά ποσοστά εγκληματικότητας, δεν αφορά μονάχα στην ανακολουθία μεταξύ της πολιτισμικής και κοινωνικής δομής που προσδιορίζει το βαθμό πρόσβασης στη δεύτερη αλλά και μια εσωτερική ανακολουθία μεταξύ των πολιτισμικών στόχων και των πολιτισμικών κανόνων που ρυθμίζουν τον τρόπο πρόσβασης στη κοινωνική δομή. Πιο συγκεκριμένα, οι συγγραφείς θα υποστηρίξουν ότι η πολιτισμική κληρονομιά του αμερικανικού ονείρου βρίσκει την κανονιστική της αναφορά στην οικονομία. Η καπιταλιστική οργάνωση της αμερικανικής οικονομίας παραπέμπει με τη σειρά στην καθιέρωση της ελεύθερης αγοράς, ως μηχανισμό παραγωγής και διανομής αγαθών και υπηρεσιών και συνεπώς στην καλλιέργεια του ανταγωνιστικού και του νεωτεριστικού πνεύματος, που στον κοινωνικό συσχετισμό δυνάμεων σημαίνουν απόλυτη κυριαρχία της οικονομίας. Η κυριαρχία σε θεσμικό επίπεδο εξασφαλίζεται μέσω i) της υποβάθμισης των μη οικονομικών θεσμών, ρόλων και λειτουργιών, ii) της προσαρμογής των λοιπών θεσμών στις επιταγές της οικονομίας και iii) της διείδυσης οικονομικών κριτηρίων σε άλλους τομείς. Βλ. Rosenfeld Richard & Messner F. Steven, 2000, "Crime and American Dream: An Institutional Analysis", στο Adler Freda & Laufer William S., "The Legacy of Anomie Theory", New Brunswick (U.S.A.) and London (U.K.), Transaction Publishers σελ. 164-169. Ωστόσο, από μόνες τους ούτε οι αξίες της αγοράς ούτε η οικονομική κυριαρχία διαθέτουν ενδογενή εγκληματογόνα γνωρίσματα. Η θεσμική υπεροχή της οικονομίας όμως σε συνδυασμό με την «ανομική ηθική», τον όρο που επέλεγον οι συγγραφείς για να αναφερθούν στην έμφαση που εντοπίζει ο Merton στους πολιτισμικούς στόχους ανεξαρτήτως της διαθεσιμότητας νομίμων μέσων, καταλήγει σε μια «γλυκιά συνωμοσία» ανάμεσα στο εγκληματικό φαινόμενο και στην φυσιολογική λειτουργία του αμερικανικού συστήματος! Υπό την οπτική αυτή η ανομία δεν αφορά στην κατάλυση των θεσμών ή στο έλλειμμα κανόνων αλλά αντίθετα, η ίδια συνιστά κανόνα που πέρα των πολιτισμικών της προεκτάσεων διαθέτει και θεσμικές άκρες. Rosenfeld Richard & Messner F. Steven, 1997, "Markets, Morality and an Institutional-Anomie Theory of Crime", στο Passas N. & Agnew R. *The Future of Anomie Theory*, Boston, Northeastern University Press, σελ. 175 - 177

²⁰⁸ Merton R., 1968, op. cit σελ. 200

²⁰⁹ «Πολλές έρευνες έδειξαν ότι σε ορισμένες περιοχές οι παραβάσεις και τα εγκλήματα αποτελούν τη «φυσιολογική» συμπεριφορά σε μια κατάσταση, όπου η πολιτισμική έμφαση στη χρηματική επιτυχία έχει αφομοιωθεί, αλλά όπου υπάρχει ελάχιστη πρόσβαση στα συμβατικά και νόμιμα μέσα για να γίνει κανείς επιτυχημένος. Οι επαγγελματικές ευκαιρίες των ατόμων σε αυτές τις περιοχές περιορίζονται κατά κύριο λόγο στη χειρονακτική εργασία και στις πλέον χαμηλόβαθμες δουλειές λευκού-περιλαίμιου. Δεδομένης του αμερικανικού στιγματισμού της χειρονακτικής εργασίας, το οποίο θεωρείται μάλλον αποδεκτό από όλες τις κοινωνικές τάξεις, και η απουσία πραγματικών ευκαιριών ανέλιξης πέρα από αυτό το επίπεδο, το αποτέλεσμα χαρακτηρίζεται από την τάση για παρεκκλίνουσα συμπεριφορά. Το κύρος του ανεπίδεκτου εργάτη και το κατ'επέκταση χαμηλό εισόδημα του δεν μπορεί να ανταγωνιστεί με τους όρους των παγιωμένων αξιών ως προς τις υποσχέσεις της εξουσίας και του υψηλού εισοδήματος που παρέχει το οργανωμένο έγκλημα, οι συμμορίες και εν γένει το εγκληματικό φαινόμενο» Merton R., 1968, op. cit σελ. 199

προσπάθεια τους να επιδιώξουν θεσμικά τον άμετρο πλούτο, για τους υψηλόβαθμους στην θεσμική πυραμίδα ο Merton κάνει λόγο για την «ανομία της επιτυχίας» (anomie of success). Επικαλούμενος την ορολογία του Freud για να τονίσει το παράδοξο της κατάστασης, ο Merton εντάσσει το φαινόμενο της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου στους «καταραμένους της επιτυχίας».

Ως ανομικός τύπος συμπεριφοράς το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου καταρχήν ταυτίζεται με την «καινοτόμηση» (innovation)²¹⁰ Η περίπτωση αυτή περιγράφεται ως αφομοίωση της πολιτισμικής έμφασης στον σκοπό της οικονομικής επιτυχίας και εξουσίας χωρίς αντίστοιχη εσωτερική των θεσμικών κανόνων, που υποδεικνύουν τους τρόπους και τα μέσα υλοποίησης των εν λόγω σκοπών. Η υπερβολική έμφαση της κυρίαρχης κουλτούρας στην επιτυχία ουσιαστικά παρακινεί τον συγκεκριμένο ανομικό τύπο να προβεί στην χρήση θεσμικά απαγορευμένων αλλά συχνά αποτελεσματικών μέσων για την επίτευξη έστω μιας επίφασης πλούτου και δύναμης. *«Στο πλαίσιο αυτό ο Carone αντιπροσωπεύει τον θρίαμβο της ανήθικης ευφυΐας έναντι της ηθικά προδιαγεγραμμένης «αποτυχίας» όταν τα κανάλια της κάθετης κινητικότητας είναι κλειστά ή περιορισμένα σε μια κοινωνία που επιφυλάσσει υψηλή επιβράβευση στην οικονομική ευμάρεια και κοινωνική άνοδο για όλα τα μέλη της.»*²¹¹ Ωστόσο, το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου ως «γνωμικό» της «καινοτόμησης» παρουσιάζει μια ποιοτική διαφορά σε σχέση με άλλες παρεκκλίνουσες συμπεριφορές, που ενδεχόμενα εμπίπτουν στην ίδια ανομική κατηγορία, και η οποία επεκτείνεται του κριτηρίου της κοινωνικής τάξης. Αφετηρία του δεν είναι ο αποκλεισμός από την κοινωνική πρόσβαση ούτε στόχος του απλώς η απόκτηση χρημάτων. Αντίθετα,

²¹⁰Ο Merton διακρίνει γενικά πέντε πιθανούς, λογικούς, εναλλακτικούς τρόπους ρύθμισης ή προσαρμογής των ατόμων μέσα στην πολιτισμική κοινωνία ή ομάδα: 1.κομφορμισμός (comfortism) 2.καινοτόμηση (innovation) 3.τυπολατρεία (ritualism) 4.αναχωρητισμός (retreatism) 5.εξέγερση (rebellion). Θέλοντας επίσης να αποδεσμεύσει την έννοια της παρέκκλισης από κάθε είδους ηθικές ή ηθικολογικές αξιολογήσεις, που συντείνουν στον λειτουργικό αποπλισμό της έννοιας, προχωρά σε μία επιπλέον διάκριση που περιλαμβάνει α)την ασυμβίβαστη (noncomfortist) και β)την έκτροπη (aberrant) συμπεριφορά. Στο πλαίσιο της δεύτερης αυτής διάκρισης το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου, εντάσσεται στη δεύτερη κατηγορία. Έτσι μεταξύ άλλων οι εγκληματίες του λευκού περιλαιμίου ανήκουν σε εκείνη την ομάδα δραστών που «προσπαθούν να αποκρύψουν τις προσβολές που επιφέρουν στους κοινωνικούς κανόνες, ακόμη και στις περιπτώσεις που αναγνωρίζουν τη νομιμότητα τους. Περισσότερο και από το να ασχολούνται με την προώθηση νέων κανόνων ή με το να προσπαθούν να νομιμοποιήσουν τις συμπεριφορές τους, επιδιώκουν να διαφύγουν τις ποινές που επακολουθούν των παραβιάσεων των κοινωνικών κανόνων. Συνεπώς, οι παρανομίες τους εκλαμβάνονται κοινωνικά ως προσπάθειες να ικανοποιήσουν τα προσωπικά τους συμφέροντα με κανονιστικά ανάρμοστους τρόπους» Βλ. Merton R., 2000, op. cit σελ. 12

²¹¹ Merton R., 1938, op. cit σελ. 680

προϋπόθεση του είναι η κατοχή νόμιμων, υψηλών, θεσμικών θέσεων και αποσκοπεί στην αδιάκοπη επαύξηση της ήδη κατοχυρωμένης χρηματικής επιτυχίας²¹².

Ήδη, η ποιοτική αυτή διαφορά σκιαγραφεί το προφίλ του εγκληματία του λευκού περιλαιμίου, ο οποίος τυγχάνει μέλος της κοινωνικής αφρόκρεμας και των «συμπαρομαρτούντων» της, που αφορούν στο επίπεδο των σπουδών του, στο αντικείμενο εργασίας του και στο εύρος της περιουσίας του. Για την ακρίβεια, ο Merton θεωρεί τον όρο του «εγκληματία του λευκού περιλαιμίου» ιστορική εξέλιξη των «μεγάλων βαρόνων» της αμερικανικής οικονομίας, που το σύνολο των πρακτικών τους καταγράφεται με το λογοπαίγνιο «ληστές - βαρόνοι.» Στο πλαίσιο αυτό, ο Merton υποστηρίζει ότι οι «κανόνες του θεσμικού παιχνιδιού» και συνεπώς το είδος και ο βαθμός των παραβιάσεων τους είναι γνωστά στους εν λόγω δράστες, ξεκαθαρίζοντας το δόλιο χαρακτήρα των δραστηριοτήτων τους. Η διαφθορά της νομοθετικής εξουσίας, ο σφετερισμός των οικονομικών πηγών, η οργάνωση μονοπωλίων, ο αθέμιτος ανταγωνισμός εξυγιαίνονται μέσω της επίτευξης του πολυπόθητου σκοπού του κέρδους. Η επιδίωξη διατήρησης της «ηθικής πρόσοψης» των επιχειρήσεων και η κοινωνική αναγνώριση που επέρχεται μαζί με την υλοποίηση του σκοπού προσφέρει νομιμοποίηση στη δράση τους. *«Ο διστακτικός θαυμασμός που συχνά εκφράζεται ιδιωτικά, και όχι σπάνια δημόσια, για αυτούς τους «δαιμόνιους, έξυπνους και πετυχημένους» άντρες είναι προϊόν μιας πολιτισμικής δομής στην οποία ο ιερός και απαραβίαστος σκοπός καθαγιάζει κυριολεκτικά τα μέσα.»*²¹³

Υπογραμμίζοντας την αμφισημία που συνοδεύει τις «καινοτόμες» δραστηριότητες τους σε συνδυασμό με τον ευρύτερο θαυμασμό των αποτελεσμάτων, που αυτές επιφέρουν, και επικαλούμενος τα ευρήματα του Sutherland περί της ατιμωρησίας των εγκληματιών του λευκού περιλαιμίου, ο Merton κάνει λόγο για *«off the record»* εγκλήματα, που ωστόσο παρατηρεί ότι αποτελούν κοινή πρακτική

²¹² Σύμφωνα με τον N. Passas στις σύγχρονες υπερ-ανταγωνιστικές κοινωνίες της το κνηγι της επιτυχίας εκδηλώνεται με διαφορετικούς τρόπους, κάτω από διαφορετικές δομικές συνθήκες. Το γεγονός ότι το κοινωνικό σύστημα ενθαρρύνει και αναμένει από τα άτομα να εμπλακούν σε ανταγωνιστικές διαδικασίες δεν σημαίνει ότι ανταγωνίζονται για τα ίδια πράγματα. Έτσι, ενώ άλλοι αγωνίζονται για την ανεύρεση εργασίας, άλλοι επιδιώκουν να διατηρήσουν τη θέση τους, άλλοι να προαχθούν και άλλοι να μεγιστοποιήσουν τα ήδη υψηλά κέρδη τους ή τα κέρδη της εταιρίας τους. Κατ' επέκταση η έννοια της «σχετικής αποστέρησης» μπορεί να απορρέει από τη σύγκριση το πραγματικών όσο και φανταστικών σημείων αναφοράς, να αφορά και «ενδο-ταξικές» συγκρίσεις και να συνδράμει σε ένα ευρύ φάσμα εγκληματικότητας που συμπεριλαμβάνει από εγκλήματα λευκού περιλαιμίου έως και τις πλέον «έκδηλες» προσβολές» Passas N., 1997, "Anomie, Reference Groups and Relative Deprivation", στο N. Passas & R. Agnew (eds) *The Future of Anomie Theory*, Boston, Northeastern University Press, σελ. 62 - 94

²¹³ Merton R., 1968, op. cit σελ. 196

ανάμεσα σε όλα τα ευυπόληπτα μέλη της κοινωνίας. Η ταυτότητα του επιχειρηματία έχει ως ταυτόχρονη ιδιότητα το ισχυρό άλλοθι για κάθε παράνομη επιχειρηματική δράση. Έτσι, «το σύνολο των πράξεων που νομικά αποτελούν εγκλήματα απέχουν κατά πολύ ως προς τη συχνότητα τους σε σχέση με αυτά που επισήμως καταγράφονται. Η έκνομη συμπεριφορά, απέχοντας πολύ από το να είναι μη-φυσιολογική κοινωνική ή ψυχολογική εκδήλωση, στην πραγματικότητα είναι ένα πολύ κοινό φαινόμενο.»²¹⁴ Στο σκοτεινό του αριθμού των εγκλημάτων του λευκού περιλαίμιου έρχεται να συνδράμει, όπως ο Merton το αποκαλεί, το «δόγμα της τύχης». Υποστηρίζοντας ότι οι προκαταλήψεις γενικώς βρίσκουν ιδιαίτερη άνθιση σε κοινωνίες, όπου οι περιουσίες απέχουν, ως μέγεθος, από τις προσπάθειες που έχουν καταβληθεί, τόσο οι κοινωνικά «επιτυχημένοι» όσο και οι κοινωνικά «αποτυχημένοι» είθισται να αποδίδουν το αποτέλεσμα στη «θεά τύχη».

Ως άλλο «αόρατο χέρι» η τύχη αφαιρεί από το κοινωνικό σκηνικό τη διάσταση της πράξης, η οποία γίνεται αντιληπτή και αξιολογήσιμη όχι ως αυθύπαρκτη ενέργεια αλλά σε συνδυασμό με το αποτέλεσμα που επιφέρει. Εφόσον η τύχη ισοδυναμεί με κερδοφόρες επιχειρηματικές δράσεις, αυτές με τη σειρά τους είναι αξιωματικά απαλλαγμένες από κάθε έννοια της παρανομίας. Η καλλιέργεια μιας τέτοιας λογικής από τους πλέον «επιτυχημένους» εγκληματίες του λευκού περιλαίμιου εξυπηρετεί σύμφωνα με τον Merton ένα διπλό σκοπό: αφενός ως εύκολη δικαιολογία για τον «αδικαιολόγητο πλουτισμό» τους και αφετέρου για να προστατέψουν την καθεστηκυία ισορροπία του συστήματος από την συχνή κριτική και την πιθανή ανατροπή. Το ίδιο επιχείρημα που εξαρτά την επιτυχία από θέματα τύχης, τη θέτει ταυτόχρονα «πέρα από κάθε έλεγχο καθόσον θα υπάρχει στο ίδιο μέτρο με οποιαδήποτε κοινωνική δομή»²¹⁵

Το μεγάλο παράδοξο ωστόσο αναφορικά με το έγκλημα του λευκού περιλαίμιου είναι ότι δεν χρήζει δικαιολόγησης διότι οι κοινωνικές συνθήκες που το ευνοούν δεν τυγχάνουν αμφισβήτησης! Ο Merton ξεκινάει την ανάλυση του με τη βασική αρχή ότι στο μέτρο που μια κοινωνία χαρακτηρίζεται από σταθερότητα, τα μέλη της λειτουργούν κομφορμιστικά, δηλαδή ασπάζονται τόσο τους πολιτισμικούς στόχους όσο και τις θεσμοθετημένες δομές. Ταυτόχρονα, όμως, με τον παραλληλισμό

²¹⁴ Wallerstein J. & Wyle C., 1947, "Our law – abiding law – breakers", στο *Probation*, April, σελ. 107-112

²¹⁵ Merton R., 1968, op. cit σελ. 203

της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου με τον ανομική κατηγορία της καινοτόμησης, ο Merton προσθέτει ότι η μεγάλη πλειοψηφία των μικρομεσαίων, και άρα η μεγάλη πλειοψηφία του κοινωνικού συνόλου, «επανδρώνει» τον ανομικό τύπο της «τυπολατρίας». Σε αντίθεση με τις μεγάλες προσδοκίες του καινοτόμου, ο τυπολάτρης, εγκαταλείπει τους υψηλούς στόχους και προσκολλάται στις υπάρχουσες δομές. Η τυπολατρία ωστόσο δεν συνιστά απόρροια μιας προσπάθειας αυτοπροσδιορισμού μέσω των κανόνων ή μιας υπερβολικής συνήθειας με παγιωμένες πρακτικές αλλά κυρίως σημαίνει έλλειψη εμπιστοσύνης στις κοινωνικές σχέσεις και στους κοινωνικούς θεσμούς. Επειδή ακριβώς λειτουργεί ως «σανίδα σωτηρίας» μέσα σε ένα κλίμα σύγχυσης και ανασφάλειας δεν μπορεί παρά να εξισώνεται με συμπεριφορές απόλυτης προσαρμογής και συμμόρφωσης στο σύστημα. Έτσι, απέναντι σε μια «λευκού περιλαιμίου» ελίτ, που επιλέγει να καινοτομήσει χάριν του απόλυτου κέρδους, παραβιάζοντας τους θεσμικούς εκείνους κανόνες που της εξασφαλίζουν την «κοινωνική κορυφή», ο Merton παρατάσσει μια πλατιά κοινωνική μάζα, που καταλήγει, αν και «σχετικά» αποκλεισμένη από τους θεσμούς, να αφοσιώνεται στην προάσπιση και συντήρησή τους. Η ειρωνεία του πράγματος, που αποδίδεται πολύ εύστοχα με τον ισχυρισμό ότι η καινοτόμηση αποτελεί το είδωλο της τυπολατρίας²¹⁶ συνδράμει όχι μόνο υπέρ της ατιμωρησίας του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου αλλά πολύ περισσότερο της «πολιτικό-πολιτισμικής ηγεμονίας»²¹⁷ του, όπως θα σημείωνε ο Gramsci²¹⁸

δ) Η «πολιτική μηχανή» του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου και η λειτουργικότητά της

²¹⁶ Downes D. & Rock P., 1998, op. cit σελ. 126

²¹⁷ Gramsci A., 2001, *Quaderni del carcere*, Einaudi Tascabili τ. 4, τετρ.12-29, & τετρ. 13, σελ. 1618

²¹⁸ Την έννοια της «ηγεμονίας» του Gramsci διαπερνά η βασική ιδέα ότι αρχόμενοι αποδέχονται την «κοσμοαντίληψη» των αρχόντων. Η γκραμσσιανή έννοια της ηγεμονίας έχει δύο κύριες σημασίες: Πρώτον, είναι μια διαδικασία στο εσωτερικό της κοινωνίας πολιτών, κατά την οποία ένα τμήμα της κυρίαρχης τάξης ελέγχει, λόγω της ηθικής και πνευματικής πρωτοκαθεδρίας του, άλλα συμμαχικά τμήματα της κυρίαρχης τάξης. Δεύτερον, είναι μια σχέση ανάμεσα στην κυρίαρχη και στις κυριαρχούμενες τάξεις. Η ηγεμονία εμπεριέχει τις απόπειρες της κυρίαρχης τάξης να χρησιμοποιήσει την πολιτική, ηθική και πνευματική υπεροχή της για τον κόσμο ως περιεκτικότερες και οικουμενικές, και να διαμορφώσει τα συμφέροντα και τις ανάγκες των κυριαρχούμενων τάξεων. Επιπλέον, οι θεσμοί που διαμορφώνουν τον ηγεμονικό μηχανισμό δεν αφορούν «καθαρά» διοικητικούς και τεχνολογικούς θεσμούς, αλλά περισσότερο θεσμούς, που όπως το σύστημα παραγωγής, είναι εμποτισμένοι με πολιτικό περιεχόμενο. Και πολιτικό περιεχόμενο είναι η απόπειρα της κυρίαρχης τάξης να διευρύνει την ικανότητα αναπαραγωγής του ελέγχου που ασκεί στην κοινωνική ανάπτυξη. Βλ. Carnoy Martin, 1990, *Κράτος και Πολιτική Θεωρία*, μετάφραση: Σούλα Παπαϊωάννου, εκδ. Οδυσσέας σελ. 97 - 110

Οι πιέσεις που ασκούνται υπέρ της «ανομίας της επιτυχίας» και διευκολύνουν υπέρ του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου, δεν σχετίζονται, όπως εξ αρχής έγινε απαιτητό, με την πραγματικότητα της ανέχειας αλλά με την πολυτέλεια της αφθονίας ή σύμφωνα με την έκφραση που επιλέγει ο Merton την «ανέχεια εν μέσω αφθονίας», προαναγγέλλοντας τον συλλογισμό που ακολουθεί. Σε αντιστοιχία με το επιχείρημα του Durkheim, ο Merton θα προσομοιάσει τις φιλοδοξίες των εγκληματιών του λευκού περιλαιμίου με το μύθο του Φάουστ. Σε ένα ανομικό κοινωνικό περιβάλλον, που το διακρίνει η ασυμβατότητα μεταξύ σκοπών και μέσων, η συσσώρευση πλούτου, ως η κατεξοχήν επιδίωξη, εκτείνεται στο άπειρο! Η εξομοίωση των κοινωνικά επιβεβλημένων επιδιώξεων με έναν διαρκή αγώνα δρόμου καθιστά τις επιμέρους επιτυχίες ανάλογες ενός σταθερά αυξανόμενου μεγέθους. *«Ότι από μακριά φαίνεται ως το τέρμα του δρόμου, εμπειρικά σημαίνει μόνο μία ακόμη στάση»*²¹⁹ Η πίεση επίτευξης του σκοπού καταλήγει στον ασίγηστο πόθο του ατόμου για όλο και περισσότερα. Ωστόσο, ο Merton δεν περιορίζεται στις εσωτερικές, ασυνείδητες πιέσεις που φέρει το άτομο με τη μορφή «προσωπικού βασάνου», σύμφωνα με την έκφραση του Durkheim, αλλά επεκτείνει το σκεπτικό του στις πιέσεις που ασκούνται στο άτομο από τον άμεσο περίγυρο του είτε με τη μορφή απαιτήσεων είτε του «αδίστακτου» ανταγωνισμού²²⁰. Η εμμονή της εξουδετέρωσης των κοινωνικών ανταγωνιστών και των κοινωνικών εταίρων στοιχειοθετεί το σύνδρομο της «αγωνίας του υψηλού κύρους» (status-anxiety) και αφήνει ελάχιστο χώρο για ικανοποίηση σε αυτούς που βρίσκονται στην κορυφή.

Σημαντικότερη ακόμη κρίνεται η απομάκρυνση του Merton από το αξίωμα του Durkheim περί έμφυτης τάσης του ατόμου για παρέκκλιση, αντιτάσσοντας τον ισχυρισμό περί κοινωνικής κατασκευής. Αναλυτικότερα, η παρεκκλίνουσα συμπεριφορά δεν είναι το αποτέλεσμα μιας ορθολογικής απόφασης αλλά όπως ήδη ειπώθηκε η προσπάθεια «ορθής» απάντησης σε ένα ανομικό περιβάλλον. Αυτό σημαίνει, ότι οι ανομικοί τύποι συμπεριφοράς, ως διακεκριμένες συμπεριφορές, *«σε αντίθεση με την φαινόμενη-έκδηλη προσαρμογή τους στις θεσμικές αξιώσεις, ...μπορεί*

²¹⁹ Merton Robert, 1964, "Anomie, Anomia and Social Interaction: Contexts of Deviant Behavior", στο Marshall B. Clinard, *Anomie and Deviant Behavior: A Discussion and Critique*, London, The Free Press of Glencoe Collier-Macmillan Limited, σελ. 221

²²⁰ Για μια συγκριτική παρουσίαση των θέσεων των δύο θεωρητικών βλ. Passas N., 2000, *op. cit* σελ. 91-98

να αποδειχθούν και ως απομάκρυνση από τις αξιώσεις αυτές.»²²¹ Η απομάκρυνση από τις θεσμικές αξιώσεις, στον ίδιο βαθμό που μπορούν να εκληφθούν ως παρεκκλίσεις, μπορούν να αποτελέσουν και νέα μοντέλα συμπεριφοράς, δεδομένου ότι οι «θεσμοί» δεν έχουν την ίδια απήχηση σε όλες τις κοινωνικές ομάδες και τις κοινωνικές τάξεις. Με άλλα λόγια, η παρέκκλιση μπορεί να «βαφτιστεί» τόσο ως νομιμότητα όσο και ως εγκληματικότητα. Ο καθοριστικός παράγοντας που γέρνει την κοινωνική ζυγαριά προς τη μία ή προς την άλλη κατεύθυνση είναι ο λειτουργικός ή αντίστοιχα ο δυσλειτουργικός χαρακτήρας τους. Συνεχίζοντας, ο Merton θα προσθέσει ότι ακόμη και στην περίπτωση που η παρέκκλιση είναι δυσλειτουργική για το κοινωνικό σύστημα δεν είναι απαραίτητα και παραβατική, αντίθετα παραβατικό ενδέχεται να αποδειχθεί το σύστημα!²²²

Επεκτείνοντας τη θεωρία του περί ανομίας μέσα από τον ερμηνευτικό φακό του λειτουργισμού²²³ ο Merton καινοτομεί και ως προς την ανάλυση της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου. Ξεκινώντας με την υπόθεση ότι η κοινωνική δράση δεν έχει μόνο προσδοκώμενες αλλά και απροσδόκητες συνέπειες, ως σύζευξη πράξης και κατάστασης²²⁴ και χρεώνοντας τις θεσμικές πρακτικές όχι μόνο με λειτουργίες αλλά και με δυσλειτουργίες καταλήγει στο συλλογισμό ότι το αμερικανικό όνειρο αποδείχθηκε λειτουργικό για ορισμένες κοινωνικές ομάδες αλλά

²²¹ Merton R., 1968, op. cit σελ. 236

²²² «Το να μιλάει κανείς για «νομιμοποιημένη εξουσία» ή αρχή συχνά ισοδυναμεί με η χρήση μιας ελλειπτικής και παραπλανητικής φράσης. Η εξουσία μπορεί να θεωρείται νομιμοποιημένη από κάποιους χωρίς να είναι νομιμοποιημένη σε σχέση με άλλες ομάδες της κοινωνίας. Κατ' επέκταση μπορεί να είναι παραπλανητική η περιγραφή του μη κομφορμισμού με συγκεκριμένους κοινωνικούς θεσμούς απλά ως παρεκκλίνουσα συμπεριφορά. Μπορεί να αντιπροσωπεύει την αφετηρία εναλλακτικών μοντέλων, διεκδικώντας τη δική της ξεχωριστή ηθική εγκυρότητα.», Βλ. Merton R., 1968, op. cit. σελ. 176

²²³ Ο λειτουργισμός ως κοινωνιολογική προσέγγιση αντλεί το περιεχόμενό του, όπως είναι εμφανές, από την έννοια «λειτουργία». Ο ιδεολογικός πυρήνας του λειτουργισμού ταυτίζεται με τη μελέτη του ρόλου που κάθε πολιτισμικό ή κοινωνικό στοιχείο (social roles, institutional patterns, social process κλπ) διαδραματίζει στη συνέχιση της κοινωνίας. Κατ' επέκταση όταν μελετάμε μια δεδομένη κοινωνία, πρέπει, να εξετάσουμε τον τρόπο με τον οποίο συνδέονται τα διάφορα «μέρη» ή οι θεσμοί της ώστε να προσδίδουν στη κοινωνία την συνέχισή της στο χρόνο. Το να μελετήσουμε την λειτουργία μιας κοινωνικής πρακτικής ή ενός θεσμού σημαίνει να αναλύσουμε τη συμβολή της πρακτικής αυτής ή του θεσμού στη συνέχιση της κοινωνίας ως σύνολο. Κατά τον ίδιο τρόπο, το να αναλύσουμε την λειτουργία ενός κοινωνικού στοιχείου σημαίνει να δείξουμε ποιον ρόλο παίζει το στοιχείο αυτό στην διατήρηση της ύπαρξης της κοινωνίας. Αν και στη διαμόρφωση της θεωρητικής αυτής τάσης συνέβαλαν αρχικά οι Durkheim και Comte, από τους σημαντικότερους θεμελιωτές του λειτουργισμού λογίζεται ο διασημότερος Αμερικανός θεωρητικός της κοινωνιολογίας της μεταπολεμικής περιόδου, Talcott Parsons. Η «μερτόνεια» εκδοχή του λειτουργισμού, αφορά γενικότερα στην αναπροσαρμογή της λειτουργικής ανάλυσης, που εισηγήθηκε ο Merton ώστε να μπορεί να εφαρμοστεί στην μελέτη των βιομηχανικών κοινωνιών και ειδικότερα επικεντρώνεται στη διάκριση των λειτουργιών, που υποστήριξε ο Merton σε έκδηλες και λανθάνουσες. Βλ. 1. Giddens Anthony, 2002, *Κοινωνιολογία*, Αθήνα, μετάφραση – επιμέλεια Τσαούσης Δημήτρης, εκδ. Gutenberg 2. Timacheff N. & Theodorson N., 1998, *The History of Sociological Theories*, Gutenberg Publications

²²⁴ Merton R, 1936, “The unanticipated consequences of purposive social action”, στο “*American Sociological Review*”, τ.1, σελ. 894-898

δυσλειτουργικό για άλλες²²⁵. Η παρόλα αυτά διατήρηση και ακμή του αποτελεί σύμφωνα με τον Merton το λογικό επακόλουθο κοινωνικών λειτουργιών, άλλων των φαινόμενων ή έκδηλων (manifest functions), τις οποίες ονομάζει λανθάνουσες (latent functions). Σύμφωνα με το θεωρητικό μοντέλο που αναπτύσσει, οι λανθάνουσες κοινωνικές λειτουργίες συνδέονται με εναλλακτικές κοινωνικές δομές και εν προκειμένω με την «πολιτική μηχανή». Η πολιτική μηχανή με τη σειρά της ενεργεί με πρακτικές που αντιστοιχούν στην εγκληματικότητα του λευκού περιλαιμίου²²⁶.

Η λογική της διάκρισης ανάμεσα σε εμφανείς και σε λανθάνουσες κοινωνικές λειτουργίες συμπυκνώνεται στο σκεπτικό, ότι εφόσον οι εμφανείς λειτουργίες των κοινωνικών πρακτικών και θεσμών, που αποτελούν και την ηθική τους επιχειρηματολογία, δεν ανταποκρίνονται ή δεν ανταποκρίνονται επαρκώς ως προς το προσδοκώμενο αποτέλεσμα και ούτε ενισχύονται ούτε μεταβάλλονται, εξυπηρετούν άλλες λανθάνουσες λειτουργίες, οι οποίες ως αντιπαραβαλλόμενες στις πρώτες οικειοποιούνται εναλλακτικές μεθόδους, που πρόσθετα, λόγω της ηθικής πόλωσης που εισηγούνται οι εμφανείς λειτουργίες, κρίνονται συνήθως «προφανώς» ανήθικες. Στο πλαίσιο μιας ανομικής κοινωνικής οργάνωσης, που τελικά αρνείται ότι υπόσχεται, η πολιτική μηχανή ή «boss», ως η εναλλακτική δομή του πολιτικού συστήματος, που συχνά φτάνει μέχρι την αναίρεση του, σταθμίζει ουσιαστικά τις αποκλίσεις μεταξύ επίσημης κουλτούρας και επίσημης δομής. *«Η βασική δομική λειτουργία του Boss είναι να οργανώνει, να συγκεντρώνει και να διατηρεί καλές συνθήκες συνεργασίας ανάμεσα στα «κατακερματισμένα τμήματα εξουσίας», τα οποία είναι διασκορπισμένα μέσα στην πολιτική οργάνωση. Με αυτή την συγκεντρωτική πολιτική εξουσία, το boss και ο μηχανισμός του μπορεί να ικανοποιήσει τις ανάγκες διαφόρων υπο-ομάδων στην ευρύτερη κοινωνία, οι οποίοι δεν είναι επαρκώς*

²²⁵ Merton R., 2000, op. cit. σελ. 6 - 17

²²⁶ Όπως επισημαίνεται από τον A. Stinchombe οι έκδηλες λειτουργίες της πολιτικής μηχανής αντικατοπτρίζουν τις θεσμικές διαδικασίες και αποσκοπούν να προσδώσουν ακόμη περισσότερο θεσμικό κύρος σε μια δημοκρατικά εκλεγμένη κυβέρνηση. Οι λανθάνουσες λειτουργίες για τον συγγραφέα συμβάλλουν «στη βοήθεια και όχι στη δικαιοσύνη» και είναι συνώνυμες ενός οργανωμένου συστήματος συναποτελούμενου από εγχώριες πολιτικές ομάδες, μεγαλο-επιχειρηματίες, παράνομες επιχειρήσεις μαζί με τις αγορές τους. Μέσα από ένα τέτοιο συστημικό κύκλωμα οι λανθάνουσες λειτουργίες πετυχαίνουν να εξασφαλίζουν και να τροφοδοτούν το κοινωνικό κεφάλαιο της πολιτικής μηχανής. Με άλλα λόγια, οι λανθάνουσες λειτουργίες δεν αντιστοιχούν απλά σε κάποια τυχαία απόρροια ή εξίσου τυχαίο παράγωγο του συστήματος αλλά σε στρατηγική προϋπόθεση ή πρόταγμα για άλλες δομικές πτυχές του συστήματος συνολικά. Ο στρατηγικός τους ρόλος είναι στη συνέχεια αυτός που τις μεταμορφώνει σε αιτίες για τη διατήρηση του συστήματος. Βλ. Stinchombe A., 1975, "Merton's Theory of Social Structure" στο L. Coser *The Idea of Social Structure*, Harcourt Brace Jovanovich, σελ. 24-25

ικανοποιημένοι από τις νόμιμα διατεθειμένες και πολιτισμικά εγκεκριμένες κοινωνικές δομές.»²²⁷

Ως άτυπη μορφή εξουσίας, η πολιτική μηχανή λειτουργεί στα κενά της επίσημης εξουσίας επιτρέποντας «σχέσεις ανταλλαγών και εξυπηρέτησεων, καιροσκοπικού κατά βάση χαρακτήρα».²²⁸ Υπό την έννοια αυτή, το Boss και η μηχανή του συνιστούν αναπόσπαστο κρίκο της κοινωνικής και οικονομικής οργάνωσης, καλύπτοντας δομικές δυσλειτουργίες άμεσα και αποτελεσματικά. Όμως «για να εκτιμήσουμε τη λειτουργία της πολιτικής μηχανής επαρκώς, είναι σημαντικό να σημειώσουμε όχι μόνο το γεγονός της βοήθειας που παρέχεται αλλά και ο τρόπος με τον οποίο παρέχεται.»²²⁹ Με κάθετες δομές, πελατειακά δίκτυα, σχέσεις εκδούλευσης και παροχή πολιτικών προνομίων διευρύνει την πρόσβαση στους θεσμούς και για τα λαϊκά στρώματα, πολλαπλασιάζοντας τις δυνατότητες κοινωνικής κινητικότητας και με αντάλλαγμα την ευρεία κοινωνική ανοχή για το «μεγάλο» παιχνίδι των επιχειρήσεων. «Διαμορφώνεται δηλαδή ένα παράλληλο δίκτυο (παρα)εξουσίας που προσφέρει υπηρεσίες σε αυτούς που δεν μπορούν να τις έχουν από τις επίσημες δομές». Η πολιτική μηχανή, εκπροσωπούμενη ή προσωποποιούμενη από τον «πολιτικό-μηχανή» κατά τον Merton ή τον «επιχειρηματία-πολιτικό» σύμφωνα με νεώτερους

²²⁷ Merton R., 1968, op. cit σελ. 126

²²⁸ Πανούσης Γιάννης, 2007, «Η Δυναμική της Διαφθοράς», στο *Νομικός Κόσμος*, τεύχος 5-6, σελ. 22, Βλ. και 1.Πανούσης Γ. 2004 «Ποιος ο διαφθορεύς του κρατούμενου μας; Διαδθορά και Φυλακή» στο *Ποινική Δικαιοσύνη*, τ.3, σελ. 315-329, 2. Πανούσης Γ., 2006, «Διαφθορά – Διαπλοκή και πολιτική μηχανή» στο *Ποινική Δικαιοσύνη*, τ. 8-9, σελ. 1015-1022

²²⁹ Merton R., 1968, op. cit σελ. 128

θεωρητικούς²³⁰ και που τόσο εύστοχα στο καθημερινό λεξιλόγιο αποδίδεται με τον όρο του «πολιτάντη»,²³¹ διατηρώντας ανταγωνίστιμες τις χαμηλές κοινωνικές τάξεις, που η κοινωνική δομή εξοστρακίζει, ταυτόχρονα αποκλείει τις πιθανότητες αναστροφής του ήδη διαμορφωμένου κοινωνικού διπόλου. Επιστρατεύοντας για άλλη μια φορά την μακιαβελική λογική, το Boss παρεμβαίνει στην «κλειστή» κοινωνική δομή κάνοντας «χάρες» στους μικρο-μεσαίους για όσα η επίσημη κουλτούρα επικαλείται ως δικαιώματα. Κατ' αντιστοιχία, οι «χάρες» που παρέχει στην επιχειρηματική ελίτ, δεδομένης της αμεσότητας ως προς την πρόσβαση που αυτή διαθέτει στα μέσα, ισοδυναμούν κυρίως με πρακτικές που συνιστούν αδικήματα.

Οι πρώτοι του εξασφαλίζουν τη λαϊκή βάση που απαιτείται για την πολιτική εξουσία, την οποία στη συνέχεια διαπραγματεύεται με τους δεύτερους, δηλαδή την επιχειρηματική πελατεία του, έναντι καλοπληρωμένων οικονομικών ανταλλαγμάτων. Μέσα σε ένα τέτοιο κοινωνικό φάσμα το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου ταυτίζεται με τις συναλλαγές μεταξύ πολιτικών και οικονομικών παραγόντων και ορίζεται

²³⁰ Ήδη έχει προηγηθεί σχετική αναφορά στον «επιχειρηματία-πολιτικό». Αξίζει, ωστόσο, να υπενθυμιστεί ότι ο συγκεκριμένος όρος χρησιμοποιείται ως σύντμηση για τον σύγχρονο τύπο του επαγγελματία πολιτικού που εδράζει στις μοντέρνες δυτικές δημοκρατίες. Προς απογοήτευση πολλών ο εκσυγχρονισμός δεν σήμανε τον «αφανισμό» της πολιτικής διαφθοράς αλλά το αντίθετο, χάριν σε αυτόν η πολιτική διαφθορά περιγράφεται πλέον ως «συστημική», «θεσμική» και «διάχυτη». Όπως συγκεκριμένα υπογραμμίζεται: «τα θεωρητικά αξιώματα περί μείωσης της διαφθοράς στο πλαίσιο ενός Κράτους λιγότερο παρεμβατικού (αποκρατικοποι και απελευθέρωση) και εντός πολιτικών διαδικασιών περισσότερο ανταγωνιστικών και διαφανών (εκδημοκρατισμός και απόδοση ευθυνών) δεν φαίνονται να επιβεβαιώνονται με τις αποδείξεις που παρέχουν τα εμπειρικά στοιχεία». Αντίθετα η φιλελευθεροποίηση της αγοράς οδηγεί συχνά στην όξυνση του φαινομένου της διαφθοράς καθώς οι διαρθρωτικές κοινωνικές αλλαγές που προωθούνται λειτουργούν ως επίφαση της νομιμότητας καθώς τις περισσότερες φορές δεν συνοδεύονται από την ανεξαρτησία της δικαστικής εξουσίας και από μια πολιτική κουλτούρα, απελευθερωμένη από τις «αναθυμιάσεις» του κλιενταλισμού και της πατρωνίας. Βλ. Blundo G., 2000, «La corruption entre scandales politiques et pratiques quotidiennes» στο Giorgio Blundo (direction) *Monnayer les rouvoirs – Espaces, mécanismes et représentations de la corruption*, PUF, σελ. 16. Αξεχώριστος αρωγός σε μια τέτοια εξέλιξη είναι ο επιχειρηματίας – πολιτικός, ο συνοπτικός ορισμός του οποίου παραπέμπει σε πρόσωπα που διαθέτουν τις απαραίτητες ικανότητες για τη λειτουργία του συστήματος της διαφθοράς. Αν και η άμεση συμμετοχή του στην πολιτική δεν κρίνεται οπωσδήποτε απαραίτητη, η πολιτική ωστόσο παραμένει η μόνη διαθέσιμη οδός για την κοινωνική του αναβάθμιση. Τα κυρίαρχα προσόντα του επιχειρηματία-πολιτικού είναι αφενός οι προσβάσεις του στην παρανομία, που επιτρέπουν την οργάνωση των διεφθαρμένων συναλλαγών και αφετέρου οι δικτυακές του ικανότητες για την εξασφάλιση πολιτικής προστασίας και συνενοχής. Βλ. Della Porta D. & Pizzorno A., 1996, «The Business Politicians: Reflections from the Study of Political Corruption», στο Michael Levi & David Nelken ed. *The Corruption of Politics and the Politics of Corruption*, Blackwell publishers, σελ. 73-94. Ως χαρακτηριστικό παράδειγμα ενός τέτοιου πολιτικού αναφέρεται η περίπτωση του πρώην πρωθυπουργού της Ιταλίας S. Berlusconi, κατά τη περίοδο της διακυβέρνησης του οποίου, η κληρονομιά της επιχείρησης «καθαρά χέρια» όχι μόνο δεν συνέβαλε στην αλλαγή νοοτροπίας αλλά συνέτεινε στην όξυνση των εντάσεων ανάμεσα σε πολιτικούς άνδρες και σε δικαστές. Βλ. 1. Vannucci A., 2009, «The Controversial Legacy of “Mani Pulite”: A Critical Analysis of Italian Corruption and Anti-Corruption Policies» στο *Bulletin of Italian Politics*, τ. 1, σελ. 233-234, 2. Della Porta D & Vannucci A., 2007, *Mani impunita. Vecchia e nuova corruzione in Italia*, Editori Laterza, Roma – Bari, 3. Davigo P. & Mannozi G., 2007, *La corruzione in Italia – Percezione sociale e controllo penale*, Editori Laterza, Roma - Bari

²³¹ πολιτάντης: (<ιταλ. politicante) άτομο επιτήδειο να εκμεταλλεύεται πολιτικές γνωριμίες ή καταστάσεις για προσωπικά του οφέλη Βλ. Τεγόπουλος-Φυτράκης, 1993, «Ελληνικό Λεξικό», Ελευθεροτυπία, σελ. 620

συνώνυμο της διαπλοκής.²³² Η παροχή πολιτικών προνομίων, που εμπεριέχει μονοπωλιακές πρακτικές και αθέμιτες διευκολύνσεις, εγγυάται υπέρ της μεγιστοποίησης των κερδών, που αποτελεί τον πρωταρχικό εταιρικό σκοπό. Στο πλαίσιο της αμοιβαιότητας των συμφερόντων, το Boss «προσφέρει τις υπηρεσίες του ως πρεσβευτής της επιχειρηματικής κοινότητας εντός ενός ξένου (και συχνά εχθρικού) κυβερνητικού πεδίου»²³³ παρέχοντας «αναπτυξιακού» κυρίως χαρακτήρα ορθολογισμούς για τις σχέσεις του δημοσίου τομέα με τις ιδιωτικές επιχειρήσεις. Μέσω της πολιτικής κάλυψης που παρέχεται και της συμβατότητας με τις πολιτισμικές εξαγγελίες, το έγκλημα του λευκού περιλαίμιου τείνει να συγκροτηθεί σε μια αφ' εαυτού δομή και κατ' επέκταση σε συστατικό στοιχείο της κοινωνικής οργάνωσης.

Κοινωνικός «συνομιλητής» του σε μια τέτοια εξέλιξη, αν όχι συνώνυμο του, αποτελεί το οργανωμένο έγκλημα. Ο Merton απεμπλεκόμενος από «ηθικές αγανάκτησης», που ενέπνευσαν τον Sutherland, υποστήριξε ότι σε μια κοινωνία της αγοράς οι όροι που τίθενται δεν είναι ηθικής τάξεως αλλά αυστηρά οικονομικοί. Και με βάση τους οικονομικούς όρους το έγκλημα του λευκού περιλαίμιου δεν διαφέρει από το οργανωμένο έγκλημα δεδομένου ότι μοιράζονται το ίδιο δομικό πλαίσιο, που σύμφωνα με τον Merton συνίσταται: 1)στην εντός αγοράς ζήτηση αγαθών και υπηρεσιών 2)στο συμφέρον των δραστών για μεγιστοποίηση των κερδών από τις εταιρείες τους, 3)στην ανάγκη κομματικού ελέγχου της κυβέρνησης, ώστε να αποφευχθούν πιθανά κωλύματα στη δράση των επιχειρηματιών 4)στην ανάγκη για ένα αποτελεσματικό, ισχυρό και συγκεντρωτικό παράγοντα διασύνδεσης ανάμεσα στις «επιχειρήσεις» και στη κυβέρνηση²³⁴.

Πιο αναλυτικά, το έγκλημα του λευκού περιλαίμιου και το οργανωμένο έγκλημα οικειοποιούνται τις ίδιες μονοπωλιακές μεθόδους για τον έλεγχο της αγοράς αποσκοπώντας στον απόλυτο πολλαπλασιασμό των κερδών. Αυτό σημαίνει, ότι στο μέτρο που η εγκληματικότητα του λευκού περιλαίμιου προϋποθέτει την εμπλοκή της πολιτικής μηχανής, το ίδιο ισχύει και για την οργανωμένη εγκληματικότητα. Το

²³² Η επιτομή του «bossism» δίνεται με τη φράση του Merton: «Δεν είναι τι γνωρίζεις αλλά ποιον γνωρίζεις που μετράει». Merton R., 1968, op. cit. σελ. 203 Βλ. επίσης Βιδάλη Σ., 1993 «Η πολιτική διαφθορά ως μία εκ των καλών τεχνών» στη σειρά *Χρονικά*, τ.7, σελ. 41-51

²³³ Merton R., 1968, op. cit. σελ.130

²³⁴ Ibid. σελ. 134

επίθετο της «νόμιμης» ή της «παράνομης» επιχείρησης δεν ακυρώνει την ίδια την επιχειρηματική δράση, που και στις δύο περιπτώσεις «αφορά στην παροχή αγαθών και υπηρεσιών για τις οποίες υπάρχει οικονομική ζήτηση»²³⁵ ούτε μειώνει τον κερδοφόρο χαρακτήρα τους. Πολύ περισσότερο όμως ο Merton θα υπογραμμίσει την υποκειμενικότητα που ενέχεται στους χαρακτηρισμούς του «νόμιμου» και του «παράνομου». Κρίνοντας τους ως ηθικές αξιολογήσεις τάσσεται υπέρ της μεταβλητότητας και της ρευστότητας των σχετικών όρων σε διαστάσεις χώρου και χρόνου.

Κύριο σημείο τομής των δύο φαινομένων λογίζεται η πολιτική μηχανή. Σε αντίθεση με τον Sutherland, ο Merton δεν θεωρεί το κοινωνικό status του δράστη ως κριτήριο για τη διάκριση του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου από το οργανωμένο έγκλημα, δεδομένου ότι το κοινωνικό status από μόνο του δεν καθορίζει την ατομική συμπεριφορά, ούτε τις εσωτερικές σχέσεις μεταξύ των κοινωνικών ομάδων. Αντίθετα, αναφέρει ότι η κοινωνική απόσταση που χωρίζει φαινομενικά τον «ευπόληπτο» επιχειρηματία από το «ανυπόληπτο» μέλος του υποκόσμου αίρεται στο πλαίσιο ενός «γεμάτου από καπνό γραφείου κάποιου επιτυχημένου πολιτικού – όπου τα κοινωνικά αντίθετα συναντιούνται»²³⁶. Με άλλα λόγια, οι «κοινωνικές συμμαχίες» δεν συνάδουν απαραίτητα με «κοινωνικές συγγένειες» αλλά σχηματίζονται επί τη βάση αμοιβαίων συμφερόντων. Κυρίαρχο κριτήριο για τον Merton είναι οι λειτουργίες που επιτελούνται από συγκεκριμένα διαμορφωμένες σχέσεις. Σύμφωνα με τη συλλογιστική του οι κοινωνικές λειτουργίες, που πραγματοποιούνται με αφορμή ένα φαινόμενο, συμβάλλουν στον καθορισμό της δομής, όπως και η δομή συμβάλλει στην αποτελεσματικότητα με την οποία πραγματοποιούνται οι συγκεκριμένες λειτουργίες.²³⁷ Κατ' εφαρμογή του «μερτονικού θεωρήματος» «τα τελούμενα εγκλήματα των «ισχυρών» δεν θα μπορούσαν να διαπραχθούν αν η πολιτική δεν ασκείτο (και) παράνομα, αν η ανομία δεν είχε κατακλύσει τους κομματικούς μηχανισμούς και η διαπλοκή δεν «νομιμοποιούσε» τόσο τη νομιμοφανή όσο και την

²³⁵ Merton R. 1968, op. cit. σελ. 133

²³⁶ Ibid. σελ. 135

²³⁷ Συνοψίζοντας επιγραμματικά ο Merton υποστηρίζει «η δομή επηρεάζει τη λειτουργία και η λειτουργία επηρεάζει τη δομή», ibid., σελ. 136

*παράνομη δραστηριότητα των διαφόρων boss».*²³⁸ Ορθά, επομένως, υποστηρίζεται ότι οι λανθάνουσες λειτουργίες της πολιτικής μηχανής δεν αποσκοπούν απλώς στην αναδιαμόρφωση των εμφανών λειτουργιών, ώστε να ικανοποιούνται τα συμφέροντα διαφόρων κοινωνικών ομάδων. Το σημαντικότερο επίτευγμα τους αφορά στην ίδια τη διαμόρφωση της λαϊκής συνείδησης ώστε να προσαρμόζεται στις κοινωνικές συνθήκες, και κατ' επέκταση συμβάλλουν στην σταθερότητα του κοινωνικού συστήματος²³⁹.

Με την επιλογή του λειτουργισμού ως ερμηνευτικό εργαλείο ο Merton επιδίωξε μια ηθικά ουδέτερη ανάλυση του εγκληματικού φαινομένου και εν προκειμένω του φαινομένου της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου. Όπως θα τονίσει, η υιοθέτηση μιας αποκλειστικά ηθικής στάσης που εξαντλείται σε αντίστοιχες αξιολογήσεις περί «διεφθαρμένης πολιτικής μηχανής» όχι μόνο δεν βοηθάει στην κατανόηση του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου αλλά αντίθετα αποπροσανατολίζει από τη μελέτη των δομικών συνθηκών που εξασφαλίζουν την λειτουργία και την ασυλία του. *«Η λειτουργιστική ερμηνεία δεν αποσκοπεί να αποτελέσει την «απολογία» της πολιτικής μηχανής αλλά μια στερεή βάση για τη τροποποίηση ή την εξάλειψη της, δεδομένου ότι αντίστοιχες δομικές μεταρρυθμίσεις έχουν προωθηθεί για την εξάλειψη των δραστικών απαιτήσεων εκ μέρους της επιχειρηματικής κοινωνίας ή αν είναι αυτός ο στόχος, για την ικανοποίηση των απαιτήσεων αυτών με εναλλακτικά μέσα»*²⁴⁰

ε) Η συμβολή και τα όρια του μερτονικού μοντέλου

Γίνεται φανερό, ότι για τον Merton όποια αντεγκληματική πολιτική κι αν υιοθετηθεί για τη ρύθμιση του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου δεν επαρκεί, αν εξαντλεί τον ρόλο της σε μια κατασταλτικού τύπου αντιμετώπιση των δραστών. Εφόσον, οι αναφορές κάθε δραστηριότητας νόμιμης ή παράνομης,

²³⁸ Πανούσης Γ. 2007, op. cit. σελ.22

²³⁹ Ο Α. Stinchombe υπογραμμίζει ότι οι λανθάνουσες λειτουργίες της πολιτικής μηχανής δεν ανασκευάζουν μόνο τις φαινομενικές κοινωνικές συνθήκες προκειμένου να ικανοποιήσουν τα λειτουργικά συμφέροντα διαφόρων κοινωνικών υπο-ομάδων, αλλά πετυχαίνουν να διαμορφώνουν το ίδιο το χαρακτήρα των ανθρώπων προκειμένου να ταιριάζει στις κοινωνικές συνθήκες και να προσθέτει σταθερότητα στο σύστημα. Stinchombe Α., 1975, op. cit. σελ. 26

²⁴⁰ Merton R. 1968, op. cit. σελ. 130

συμπεριλαμβανομένης και της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου εφορμούν εκ των κοινωνικών δομών και καλύπτουν κοινωνικές λειτουργίες, η αντεκληματική πολιτική δεν μπορεί παρά να ευθυγραμμίζεται με την κοινωνική μεταρρύθμιση. Όπως ήδη αναδείχθηκε, ο Merton θεωρεί ως κυρίαρχα στοιχεία της κοινωνικής οργάνωσης τις πολιτισμικές επιδιώξεις και τα θεσμικά προς υλοποίηση τους μέσα. Η κοινωνική μεταρρύθμιση, επομένως, που αγνοεί τόσο το περιεχόμενο των δύο αυτών στοιχείων όσο και τη μεταξύ τους ισορροπία μπορεί να αλλάξει τους όρους αλλά δεν αλλάζει το πλαίσιο, καταλήγοντας μοιραία στην αναπαραγωγή των ίδιων φαινομένων με την πολιτική μηχανή *«να διαθέτει το χάρισμα του φοίνικα, αναδυόμενη δυνατή και αλώβητη από της στάχτες της»*²⁴¹. Η έκταση και το ύφος μιας τέτοιας μεταρρύθμισης προσδιορίζεται επιπροσθέτως από την επιλογή ως προς συνδυασμό των δύο αυτών στοιχείων, δηλαδή αν θα δημιουργηθούν εναλλακτικά μέσα για την ικανοποίηση των κοινωνικών αναγκών ή αν θα διατηρηθεί η δομή μεταστρέφοντας τις κοινωνικές αξιώσεις. Υπό την ίδια οπτική, κατοπινοί συνεχιστές της θεωρητικής προσέγγισης του Merton θα προσθέσουν εύστοχα: *«Ούτε οι κοινωνικές μεταρρυθμίσεις, ανεξαρτήτως της όποιας άλλης αξίας τους, που διευρύνουν την πρόσβαση στις νόμιμες ευκαιρίες για τα άτομα που είναι «αποκλεισμένα» από το αμερικανικό όνειρο, προσφέρουν ανακούφιση για τα εγκλήματα εκείνων που είναι «εγκλεισμένοι» εντός του αμερικανικού ονείρου, εκτεθειμένοι στις ατέρμονες επιταγές του ελλείψει αναχαιτιστικών κοινωνικών δυνάμεων»*²⁴²

Ωστόσο, η έννοια της πολιτικής αλλαγής για τον Merton δεν είναι απεριόριστη αλλά προκαθορίζεται από το δομικό πλαίσιο ή από τους δομικούς περιορισμούς (social constraints). Αυτό δεν σημαίνει ότι εκλαμβάνει τη κοινωνική δομή ως στατική. Αντίθετα, θεωρεί ότι αυτή εξελίσσεται και αναπροσαρμόζεται ορατά, γεγονός, που όπως παρατηρεί, μαρτυρεί και η φράση «ιστορικά διαμορφωμένα σχήματα». Ταυτόχρονα υπογραμμίζει ότι η έννοια «δομικοί περιορισμοί» σε αντιδιαστολή με ότι έχει επικρατήσει, δεν παραπέμπει στα όρια του κοινωνικού συστήματος αλλά προσδιορίζει την αλληλεξάρτηση των συνισταμένων του. Στη σχέση αλληλεξάρτησης των κοινωνικών συνισταμένων και στην ακόλουθη διάρθρωση των δομικών περιορισμών εντοπίζεται, σύμφωνα με τον Merton, η έννοια

²⁴¹ Ibid σελ. 125

²⁴² Rosenfeld R. & Messner F. S., 2000, op. cit. σελ. 177

της κοινωνικής δυναμικής, δεδομένου ότι «στην περίπτωση όπου η κοινωνική δομή περιορίζει – συγκρατεί κάποιες τάσεις για δραστηριότητα, δημιουργεί άλλες.»²⁴³ Συνεπώς, η όποια κοινωνική αλλαγή που δεν νοείται εντός του συστήματος θεωρείται από τον Merton ουτοπική, εφόσον τα κοινωνικά κίνητρα, που την εισηγούνται και την προωθούν, προσδιορίζονται από το «ισοζύγιο» μεταξύ των λειτουργιών και των δυσλειτουργιών των θεσμών.

Είναι εμφανές, ότι η προσέγγιση του Merton αποτελεί πρωτίστως κοινωνιολογικού παρά αυστηρά νομικού ενδιαφέροντος, καθώς δεν εξετάζει το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου σε σχέση με το θεσμό του δικαίου και τον τρόπο με τον οποίο εντάσσεται σε αυτόν, αλλά τη λειτουργικότητα του για το σύνολο των κοινωνικών θεσμών και επομένως και για το δίκαιο. Ακολούθως της συλλογιστικής αυτής, το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου υπάρχει γιατί υπακούει σε λειτουργίες, είτε άμεσα, και επομένως στην περίπτωση αυτή λογίζεται κυρίως ως καινοτόμος επιχειρηματική πρακτική, είτε έμμεσα. Στην δεύτερη αυτή περίπτωση, η παρέκκλιση ντύνεται με τα «αρνητικά» χαρακτηριστικά της εγκληματικότητας και συνεπώς το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου εμφανίζεται δυσλειτουργικό κόντρα στις εμφανείς λειτουργίες. Η ύπαρξη του, ωστόσο, επιτρέπεται από τις δομές και άρα ως δυσλειτουργία υπηρετεί κάποιες άλλες λανθάνουσες λειτουργίες, που όπως και οι εμφανείς, εργάζονται υπέρ της συνοχής και της συνέχισης του κοινωνικού συστήματος. Ο Merton, δηλαδή, μεταθέτει το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου τόσο ως ανθρώπινη συμπεριφορά όσο και ως νομικό χαρακτηρισμό στο επίπεδο των κοινωνικών δομών. Είναι ο πρώτος που βλέπει το έγκλημα ως αναπόσπαστο συστατικό του συστήματος ή αντιστρέφοντας το επιχείρημα, το σύστημα για να διατηρηθεί και να αναπαραχθεί έχει ανάγκη τη κατασκευή του εγκλήματος. Δεν είναι η εγκληματική συμπεριφορά που υποσκάπτει τη λειτουργία των θεσμών αλλά το λειτουργικό ή δυσλειτουργικό αποτέλεσμα των θεσμών που την ενεργοποιεί. Εδώ ακριβώς βρίσκεται και η προσφορά του Merton. Χωρίς ηθικές κρίσεις και αξιολογήσεις, που θα υποβίβαζαν για μια ακόμη φορά την έννοια της εγκληματικότητας σε γνώρισμα αναλόγως καλών ή κακών, έξυπνων ή αδαών, επιτήδειων ή αδέξιων ατόμων επιλέγει μια με «γυμνό μάτι» προσέγγιση της, που είχε

²⁴³ Merton R., 2000, op. cit. σελ. 17

ως αποτέλεσμα τη διασύνδεση της με το ίδιο το κοινωνικό σύστημα. Η εγκληματικότητα δεν είναι γνώρισμα αλλά φαινόμενο και κατ' επέκταση η ύπαρξη της δεν αφορά σε προσωπικές επιλογές αλλά σε λειτουργικές απαιτήσεις. Δεν συμβαίνει επειδή μαθαίνεται αλλά επειδή το σύστημα δεν μπορεί να λειτουργήσει χωρίς αυτή.

Ωστόσο η «ψυχρά» λειτουργιστική του προσέγγιση αφαιρεί από τις κοινωνικές δομές τη ζωτικότητα τους, η οποία δεν είναι άλλη από την πολιτική ιδεολογία. Υπό την μερτονική οπτική, οι κοινωνικές δομές παρουσιάζονται ως αυθύπαρκτες και η λειτουργία τους συνιστά αυτοσκοπό. Δηλαδή, υπάρχουν για να αναπαράγονται, ανεξαρτήτως πολιτικής ορθότητας και πολιτικής ιδεολογίας. Η εμμονή του Merton στην ηθική ουδετερότητα του λειτουργισμού, χάριν των επιστημονικών εγγυήσεων, φτάνει να τον παγιδεύει στα «δίχτυα» του θετικισμού, έστω και καθ' υπέρβαση της έννοιας. Η θεωρητική του πρόταση που αφορά στις εμφανείς και λανθάνουσες λειτουργίες των θεσμών αποτελεί πράγματι μια «εγκάρσια τομή» στο σύστημα αναδεικνύοντας ότι ο μηχανισμός του δεν είναι *«τόσο απλός όσο φαίνεται»*,²⁴⁴ η αρχή του όμως δεν αμφισβητείται.²⁴⁵ Εκλαμβάνοντας τη ως δεδομένη ασπάζεται μεταξύ άλλων και τη θεσμική προπαγάνδα περί εγκληματικότητας, όπως αυτή συστηματοποιείται μέσα από τις επίσημες εγκληματικές στατιστικές, παραγνωρίζοντας στο σύνολο τους τις θεωρητικές προτάσεις για τον τρόπο που ο κοινωνικός έλεγχος καθορίζει την παρέκκλιση. *«Για να το πούμε ωμά, μπορεί η πλειοψηφία των ατόμων να «κλέβει» αλλά μόνο μία μειοψηφία προσάγεται με την κατηγορία του «κλέφτη»: η θεωρία της ανομίας μας επαγρυπνεί ως προς τα αίτια του πρώτου αλλά αποκλείει την ανάλυση από τις διαδικασίες που υφέρπουν της δεύτερης παρατήρησης»*²⁴⁶ Πρακτικά, η αποδοχή τέτοιων «θετικιστικών» αντιλήψεων από τον Merton νοείται μέσω της παραδοχής που θέλει τα μεγαλύτερα ποσοστά εγκληματικότητας συγκεντρωμένα στις χαμηλές κοινωνικά τάξεις. Χωρίς να συνδέει τη φτώχεια ευθέως με το έγκλημα, θεωρεί ότι σε συνάρτηση με τους άλλους

²⁴⁴ Merton R., op. cit. 1968,

²⁴⁵ Αντικείμενο κριτικής θα αποτελέσει και η ίδια η διάκριση ανάμεσα σε εμφανείς και λανθάνουσες λειτουργίες, με την «κατηγορία» ότι ο Merton προκαλεί τελικά περισσότερη θεωρητική σύγχυση από όση αισιοδοξούσε να αποσαφηνίσει. Βλ. Campell C., 1992, “Dubious Distinction? An Inquiry Into The Value And Use of Meston’s Concepts Of The Manifest And The Latent Function”, στο *American Sociological Review*, τ.47 σελ.29-44

²⁴⁶ Downes D. & Rock P., 1998, op. cit. σελ. 141

παράγοντες «πίεσης» λειτουργεί σωρευτικά υπέρ της προσφυγής σε παράνομες πρακτικές και εγκλωβίζει έτσι ο ίδιος τη θεωρία του στα στερεοτυπικά στεγανά.²⁴⁷ Σε αντίθεση με τις επιδιώξεις του, η μερτονική προσέγγιση αναλώνεται τελικά σε ερμηνείες για μοντέλα και ποσοστά παραβατικότητας, παρά στην ανάλυση της ίδιας, ως συμβάν, εφόσον αποφεύγει να την αντιπαραβάλει με όρους αστυνομικών πρακτικών, δικαστικών προκαταλήψεων, αμυντικών δυνατοτήτων και διαδικασιών ετικετοποίησης (labelling process).

Το «κρίμα», όπως χαρακτηριστικά θα πουν νεώτεροι θεωρητικοί αφορά στον παροπλισμό που επέφερε η λειτουργιστική αντικειμενικότητα αντί μιας κριτικής ανάλυσης. Διότι ο Merton, πράγματι, τολμά να σταθεί «έξω από το σύστημα και να ασκήσει κριτική, η λογική συνέπεια της οποίας θα καθιστούσε αναγκαία μια ριζοσπαστική κοινωνική αλλαγή. Αλλά δεν προχωράει ποτέ την κριτική έως αυτού του σημείου.»²⁴⁸ Έτσι, καταγράφει μεν την μεγάλη αντίφαση που εμπεριέχεται στο αμερικάνικο όνειρο, ανάμεσα στις πολιτισμικές προτροπές και στις άνισες ευκαιρίες, αλλά δεν αποκαλύπτει την μεγάλη αυταπάτη που συνοψίζεται στο γεγονός της διαφορετικής αφετηρίας στον αγώνα για την επιτυχία. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι ο Merton θεωρεί δεδομένη τη κοινωνική συναίνεση ως προς το αμερικανικό όνειρο και την εμπλοκή σε ανομικές και αντικοινωνικές συμπεριφορές ως το μετέπειτα αποτέλεσμα λειτουργικών ελλειμμάτων, που πάντως χρήζουν επιδιόρθωσης ή αντικατάστασης. Αυτή, μάλιστα, θα επέλθει μέσω των αντικειμενικών κριτηρίων της προσωπικής αξίας και της άμβλυνσης των ευκαιριών. Στο πλαίσιο αυτό, οι προεκτάσεις του αμερικανικού ονείρου περιορίζονται στην έννοια του «πολιτισμικού προβλήματος», η επίλυση του οποίου εξειδικεύεται μέσω ενός περισσότερο κατάλληλου και πιο λειτουργικού συστήματος αξιών. Στο μέτρο, όμως, που αντικείμενο μελέτης παραμένει η εκσυγχρονισμένη, καπιταλιστική κοινωνία της Αμερικής το αξιοκρατικό σύστημα, ως προασπιστής αντικειμενικών συνθηκών, υπάρχει μόνο στη σφαίρα του ιδεατού, εφόσον η πραγματική του βάση βρίσκεται στην άνιση και άδικη κατανομή πλούτου και εξουσίας. Η αντικειμενικότητα την οποία διεκδικεί ο Merton ακυρώνεται εκ των πραγμάτων, που ορίζουν ότι οι

²⁴⁷ Merton R., 1972, "The Doctrine of Morally Derived Sin", στο D. Dressler *Readings in Criminology and Penology*, 2nd Edition, New York and London, Columbia University Press, σελ. 360 - 391

²⁴⁸ Taylor I, Walton P., & Young J., 1973, *The New Criminology – For a social theory of deviance*, Routledge, London & New York, σελ. 101

άνθρωποι γεννιούνται και αναπτύσσονται σε διαφορετικές κοινωνικές πραγματικότητες και επομένως διαμορφώνονται τελείως διαφορετικοί συσχετισμοί αναφορικά με τις δομικές ευκαιρίες, που με τη σειρά τους παραπέμπουν σε πολλαπλά και ετερογενή συστήματα αξιών και σε πολλαπλές υποκουλτούρες.²⁴⁹

Η μερτονική θεωρία περί «κοινωνικής δομής και ανομίας», πράγματι υπογράμμισε την ανάγκη της θεωρητικής μετάβασης πέρα από τα ατομικά χαρακτηριστικά των μελών των διαφόρων κοινωνικών συλλογικοτήτων, στις κοινωνικές δομές που καθορίζουν τις μεταξύ τους σχέσεις και στις κοινές αντιλήψεις που ρυθμίζουν τις δομές αυτές.²⁵⁰ Εμμένοντας, ωστόσο, σε μια «μονολιθική» έννοια περί κοινωνικής συναίνεσης, ο Merton αδυνατεί να δει την πολιτισμική προσαρμογή έξω από τα όρια του ατομικού, αντιδρώντος αντικειμένου και να την εντάξει στους διαφορετικούς κύκλους συμφερόντων. Η υπακοή στο σύστημα εκλαμβάνεται ως φυσική και αυτόματη, εκτός και αν τα άτομα «υπό πίεση» εγκλωβιστούν στις ανομικές δομές. Στο πλαίσιο αυτό, η κριτική, που του ασκείται, υπογραμμίζει ότι η παρεκκλίνουσα συμπεριφορά αποτελεί συνάρτηση της διαφορετικής υιοθέτησης και χρήσης των πολιτισμικών συμβόλων, όπως αποτυπώνονται σε συλλογικό και δομικό επίπεδο, και όχι ζήτημα ιδιοσυγκρασίας ή κοινωνικής νοοτροπίας. Πρόκειται για τη βασική θεωρητική ανεπάρκεια που καταλογίζεται στην μερτονική οπτική, προέκταση της οποίας αποτέλεσε η πλήρης απουσία μιας αιτιολογημένης ανάλυσης σε σχέση με τους λόγους των πιέσεων που εντατικοποιούν ευθύς εξαρχής τις κοινωνικές ασυμμετρίες, με την ενδεχόμενη αιτιώδη συνάφεια που συνδέει συγκεκριμένα είδη πίεσης με συγκεκριμένες ανομικές συμπεριφορές, τα κοινωνικά στερεότυπα που παράγονται και αναπαράγονται από το σύνολο των κοινωνικών θεσμών και σε αντιπαραβολή με τους πολιτισμικούς στόχους, τα πολιτισμικά «αντι-στερεότυπα», που διαμορφώνονται με την παράλληλη υποκειμενικοποίηση του περιεχομένου τόσο

²⁴⁹ Η έννοια της υποκουλτούρας αποτελεί το κυρίαρχο αντικείμενο της θεωρητικής ανάλυσης του Albert Cohen, ο οποίος εντοπίζει τη χρηστικότητα της, παίρνοντας διαστάσεις από τους ωφελμιστικούς υπολογισμούς, σε σχέση με τις πολιτισμικές διευθετήσεις και διαφοροποιήσεις που ενέχονται στην αμερικανική δομή και που υιοθετούνται από τις δυσπραγούσες τάξεις στην προσπάθεια τους να αμυνθούν των προβλημάτων που παράγει η κοινωνική ανισότητα. Ως μοτίβο για την προσέγγιση του χρησιμοποίησε την παραβατική υποκουλτούρα των νεαρών της Αμερικής, που αναπτύσσεται προς υπεράσπιση εαυτών απορρίπτοντας πρώτοι την επίσημη κουλτούρα, που τους αρνείται. Η απόσταση που τους χωρίζει από το κύρος της μεσαίας τάξης τις περισσότερες φορές είναι αδύνατη να καλυφθεί ακόμη και με τη χρήση παράνομων μέσων. Το «χτίσιμο» ενός εναλλακτικού συστήματος αξιολόγησης, το οποίο ακριβώς βασίζεται στην ανάδειξη όσων η επίσημη κουλτούρα καταδικάζει αποτελεί τη διέξοδο στις δομικές πιέσεις. Op. cit. Lilly R., Cullen F. & Ball R., 2007, σελ.61-62

²⁵⁰ Messner S., 1994, "Merton's "Social Structure and Anomie": A road not taken", στο Cullen F. & Burton V. Jr. *Contemporary Criminological Theory*, Aldershot, Hong Kong, Singapore, Sydney, Dartmouth, σελ. 50

της επιτυχίας όσο και της αποτυχίας.²⁵¹ Όπως εύστοχα παρατηρείται, η κριτική του Merton αναφορικά με την αμερικανική κοινωνία δεν ολοκληρώθηκε ποτέ, κυρίως επειδή κάτι τέτοιο θα ήταν ιδεολογικά ανεπίτρεπτο. Έτσι, «*το ενδεχόμενο μιας ριζοσπαστικής κριτικής μετατράπηκε ολοένα και περισσότερο σε μέσο σιλβώματος του αμερικανικού ονείρου – εξασφαλίζοντας το με «αντικειμενικές» δικαιολογίες*»²⁵²

II. Η συγκρουσιακή τομή στην εγκληματολογική σκέψη και η ανάδυση της κριτικής εγκληματολογίας

A. Η κριτική προσέγγιση του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου ως έγκλημα των ισχυρών

Τα τέλη της δεκαετίας του '60 και η δεκαετία του '70 αποτέλεσαν «σημείο ανατροπής»²⁵³ για τον επιστημονικό κλάδο της εγκληματολογίας με την ανάδυση ενός νέου μοντέλου, που έγινε γνωστό ως Κριτική είτε ως Ριζοσπαστική ή Νέα ή Μαρξιστική Εγκληματολογία. Ήδη, η πολλαπλότητα ως προς τον «τίτλο» προκαταβάλει για την πολυμορφία, με την οποία η συγκεκριμένη τάση υιοθετήθηκε από τους διάφορους θεωρητικούς της οπαδούς και αναπτύχθηκε στις διάφορες

²⁵¹ Taylor I., Walton P. & Young J., 1973, op. cit. σελ.105-109

²⁵² Ibid. σελ.110

²⁵³ Lilly R. et al., 1995, op. cit. σελ.139

χώρες.²⁵⁴ Ωστόσο, ο κεντρικός άξονας του θεωρητικού αυτού ρεύματος στο σύνολο του βασίστηκε σε μια δεύτερη ανάγνωση του μαρξισμού και στην υιοθέτηση του, πέρα από τα ορθόδοξα σχήματα του παρελθόντος, βάσει περισσότερο της ρητορικής που αναπτύχθηκε από τη Νέα Αριστερά. Αυτό πιο απλά σημαίνει, ότι ο μαρξισμός αποτέλεσε για την Κριτική Εγκληματολογία όχι τόσο ιδεολογική πυξίδα αλλά μεθοδολογικό εργαλείο για την ανάλυση και ερμηνεία του εγκληματικού φαινομένου. Η αμφισβήτηση που επήλθε στα κυρίαρχα σχήματα της μέχρι τότε εγκληματολογίας ουσιαστικά συνοψίζεται στην αντικατάσταση του «συναινετικού – λειτουργικού» μοντέλου με το «διαλογικό – συγκρουσιακό» μοντέλο προσέγγισης.²⁵⁵ Υπό αυτή την οπτική, η Κριτική Εγκληματολογία ταυτίστηκε με μια προσπάθεια «επαναδόμησης (re-construction) της εγκληματολογίας»²⁵⁶

²⁵⁴ Για παράδειγμα ο G. Sykes στο άρθρο του “The Rise Of Critical Criminology” επιλέγει τον όρο «Κριτική Εγκληματολογία» έναντι της Ριζοσπαστικής ή Νέας Εγκληματολογίας θεωρώντας τον ως τον περισσότερο κατάλληλο από ιδεολογικής απόψεως, ενώ ο M. Lynch στην εισαγωγή του βιβλίου “Radical Criminology” υπερασπίζεται τον όρο «Ριζοσπαστική Εγκληματολογία» ως τον πλέον ακριβή για να περιγράψει το περιεχόμενο καθώς και την έκταση της αλλαγής που εισήγαγε η νέα αυτή θεωρητική σχολή. Βλ. 1.Sykes G., 1974, “The Rise Of Critical Criminology”, στο *The Journal Of Criminal Law and Criminology*, τ.65(2), σελ 206 – 213, 2. Lynch M., 1997, “Introduction” στο Lynch M (ed) *Radical Criminology*, Dartmouth, Aldershot – Brookfield USA – Singapore – Sydney, σελ. xi – xxviii Σύμφωνα με τον R. Michalowski η προτίμηση προς τον έναν ή άλλο όρο σχετίζεται με το ιστορικό και πολιτισμικό πλαίσιο εντός του οποίου υιοθετείται. Έτσι, υπογραμμίζεται ότι στις Η.Π.Α. που ο μαρξισμός ή ο σοσιαλισμός αντιμετωπίζεται παραδοσιακά ως κοινωνική απειλή, ο όρος που επικράτησε για να αποδοθεί η νέα αυτή θεωρητική τάση ταυτίζεται με την «θεωρία της σύγκρουσης». Ο συγκρουσιακός προσανατολισμός εστιάζει κυρίως στις συνέπειες της άνισης κατανομής της πολιτικής εξουσίας ως προς το τι και ποιος θα ονομαστεί έγκλημα και εγκληματίας αντίστοιχα. Ο προσανατολισμός αυτός, όπως ήδη μάλιστα είδαμε, δεν προέρχεται αποκλειστικά από την μαρξιστική ή τη σοσιαλιστική σκέψη και τείνει να επικεντρώνεται περισσότερο στη πολιτική παρά στην οικονομική όψη της πολιτικής οικονομίας. Αντίθετα, οι όροι «ριζοσπαστική εγκληματολογία» ή «μαρξιστική εγκληματολογία» είναι περισσότερο χαρακτηριστικοί της ευρωπαϊκής προσέγγισης. Υπό την ευρωπαϊκή οπτική, η έμφαση ως προς την ερμηνεία του εγκληματικού φαινομένου δίνεται στη παράλληλη κατανόηση τόσο των πολύπλοκων σχημάτων διασύνδεσης του νόμου με πολιτισμικές και ιδεολογικές δυνάμεις της κοινωνίας όσο και των σχέσης ανάμεσα στο νόμο και σε περισσότερο οικονομικές επιλογές. 1. Michalowski R., 1985, σελ. 11-13 / 2. Lynch M. & Michalowski R., 2006, *Primer in radical Criminology: Critical Perspectives on Crime, Power & Identity*, Criminal Justice Press, Monsey, New York USA, σελ. 1-20 Περισσότερες λεπτομέρειες ως προς την πορεία και την εξέλιξη της κριτικής εγκληματολογίας αναφέρονται στη μελέτη του R. Van Swaaningen, 1997, *Critical Criminology – Visions from Europe*”, Sage Publications, London – Thousands Oaks – New Delhi, καθώς και στην πιο πρόσφατη δουλειά του Λάζου Γ., 2007, *Κριτική Εγκληματολογία*, Νομική Βιβλιοθήκη. Στην παρούσα μελέτη επιλέγεται ο όρος Κριτική Εγκληματολογία, ως αυτός που επικράτησε μετά τη δεκαετία του 1980 κατόπιν της διάσπασης των αριστερών ρεαλιστών (Left Realists).

²⁵⁵ Σύμφωνα με τον D. Greenberg, βάση της μαρξιστικής προσέγγισης άρα και της αντίστοιχης εγκληματολογικής οπτικής είναι η έννοια της αντίθεσης, της σύγκρουσης. Η αντίθεση δεν παραπέμπει σε καταστάσεις ούτε λογικής ασυνέχειας ούτε κοινωνικής δυσλειτουργίας αλλά στην έννοια της σύγκρουσης, η οποία προέρχεται από τις αντιφάσεις που ελλοχεύουν στο κοινωνικό σύστημα και που προοδευτικά εξελίσσονται σε κοινωνικές ασυμβατότητες. Αυτή ακριβώς είναι η έννοια της «διαλεκτικής» που εισηγούνται οι κριτικοί – μαρξιστές εγκληματολόγοι εντοπίζοντας τη σύγκρουση ως προϊόν εσωτερικών και όχι εξωτερικών της κοινωνίας παραμέτρων (όπως με ατομικές ή και κοινωνικές παθολογίες και ψυχολογίες που μοιάζουν «ουρανοκατέβητες») και οροθετώντας τη κυρίως σε ταξικό επίπεδο, εφόσον αναφέρονται σε μια ταξικά οργανωμένη κοινωνία και τρόπο παραγωγής. Greenberg D., 1993, “Introduction” στο Greenberg D. ed. “*Crime and Capitalism – Readings in Marxist Criminology*”, temple University Press, Philadelphia, σελ.16 - 17

²⁵⁶ Taylor I, Walton P., & Young J., 1975, “Critical Criminology in Britain: a review and prospects” στο Taylor I, Walton P., & Young J., (eds) *Critical Criminology*, Routledge & Kegan Paul, London, Henley & Boston, σελ. 46

Τα κίνητρα για την διαμόρφωση της νέας αυτής εγκληματολογικής σκέψης σχετίζονται αφενός με τα αδιέξοδα της «παλιάς» ορθόδοξης εγκληματολογίας αλλά δεν περιορίζονται μόνο σε αυτά. Αν και η αυστηρά θετικιστική προσέγγιση είχε εγκαταλειφθεί ως μοντέλο ανάλυσης, τόσο οι συντηρητικές όσο και οι περισσότερο φιλελεύθερες «φωνές» εξακολουθούσαν να αντιμετωπίζουν το εγκληματικό φαινόμενο είτε ως ενδογενές, σχεδόν αναπόφευκτο συστατικό όλων των κοινωνικών οργανώσεων είτε ως αλληλένδετη των διοικητικών διευθετήσεων παράμετρο, που μια «πεφωτισμένη» κυβέρνηση θα μπορούσε να περιορίσει ή και να πατάξει χωρίς θεμελιώδεις μετατροπές ή μεταβολές του ευρύτερου κοινωνικού πλαισίου. Ουσιαστικά, όμως, η κριτική εγκληματολογία, όπως συμβαίνει με όλες σχεδόν τις κοινωνιολογικές και ανθρωπιστικές επιστήμες, πυροδοτήθηκε εξ αφορμής του συγκεκριμένου ιστορικού πλαισίου. Τα κύρια γεγονότα, που συνέτειναν στη ριζοσπαστικοποίηση της αμερικανικής κοινωνίας της εποχής, αφορούν κυρίως στον πόλεμο του Βιετνάμ, στην απήχηση που είχαν τα συμπεριφορικά μοντέλα που αναπτύσσονταν κόντρα στον καθωσπρεπισμό της κυρίαρχης κουλτούρας της μεσαίας τάξης, στην κλιμάκωση που έπαιρναν οι πολιτικές διαμαρτυρίες κυρίως ενάντια σε ρατσιστικές τακτικές²⁵⁷ αλλά και στην αποκάλυψη μεγάλων οικονομικών σκανδάλων με κορυφαία την υπόθεση “Watergate”.²⁵⁸ Σε αυτό το ιστορικό πλαίσιο, το επιστημονικό αντικείμενο της κριτικής εγκληματολογίας επεκτείνεται πέραν της αξιόποινης συμπεριφοράς, ενώ στο επίκεντρο των συζητήσεων του τίθεται ο ποινικός νόμος. *«Καθίσταται πλέον βέβαιο ότι το εγκληματικό φαινόμενο δεν μπορεί να κατανοηθεί παρά μόνο αν μπει στο μικροσκόπιο η δράση του ποινικού συστήματος και η αντίδραση που αυτή προκαλεί, ξεκινώντας δηλαδή από την εξέταση του περιεχομένου των γενικών κανόνων που απαγορεύουν κάποιες συμπεριφορές μέχρι την εφαρμογή τους από τους διάφορους φορείς κοινωνικού ελέγχου.»*²⁵⁹

Ταυτόχρονα με τις ιστορικές συνισταμένες μια σειρά από άλλες παραμέτρους στάθηκαν καθοριστικές στη διαμόρφωση του περιεχομένου της, που η απαρίθμηση τους αντιστοιχεί κυρίως: α) στον σκεπτικισμό που αναπτύχθηκε απέναντι στις

²⁵⁷ Sykes G., 1974, σελ. op. cit. 211 - 212

²⁵⁸ Downes D. & Rock P., 1998, op. cit. σελ. 269-271

²⁵⁹ Χουλιάρης Α., 2012, «Η λειτουργία του Ποινικού Δικαίου υπό την έποψη της συγκρουσιακής θεωρίας για το έγκλημα («conflict criminology»)», στο Ι. Στράγγας, Α. Χάνος, Χ. Παπαχαραλάμπους και Χ. Τσούκα, *Αγαθή, Συμφέρον και Δίκαιο*, Εκδόσεις Σάκκουλα – Nomos – L’ Harmattan, σελ. 849-892

ατομοκεντρικές και αιτιοκρατικές προσεγγίσεις του εγκληματικού φαινομένου. Βασικό ζήτημα δεν ήταν πλέον τα χαρακτηριστικά, που διακρίνουν έναν εγκληματία από έναν μη εγκληματία, αλλά οι λόγοι, που κάποιοι στιγματίζονται ως εγκληματίες ενώ άλλοι υπεκφεύγουν του εγκληματικού χαρακτηρισμού και στερεοτύπου, παρόλο που η συμπεριφορά τους είναι ισοδύναμα κοινωνικά επιβλαβής. β) Στη διαφοροποίηση που αναπτύχθηκε ως προς την ερμηνεία των εγκληματικών κινήτρων και σε σχέση με την ερμηνεία των επίσημων φορέων του ποινικού συστήματος. Κλειδιά σε μια τέτοια διαφοροποιημένη ερμηνεία έγιναν η διατήρηση των εξουσιαστικών συσχετισμών και το μονοπώλιο της εξουσίας. γ) Στην αμφισβήτηση που στόχευσε στην ορθότητα του ποινικού νόμου. Ο νόμος έπαψε να αντιμετωπίζεται ως προϊόν κοινωνικής συναίνεσης και φανερώθηκε ως όχημα συγκεκριμένων συμφερόντων. δ) Στη δυσπιστία που διέπνεε πλέον την αξιοπιστία των εγκληματολογικών στατιστικών. Πέρα από τις μεθόδους και τους σκοπούς που συνόδευαν τις στατιστικές αυτές, το κυρίαρχο ερώτημα αφορούσε τώρα στο είδος της εγκληματικής συμπεριφοράς που οι κοινωνίες παράγουν, καταγράφουν και κατασκευάζουν²⁶⁰. Η δυναμική που αναπτύχθηκε αποτυπώθηκε πρωτίστως στη θεματική της κριτικής εγκληματολογίας, που σε γενικές γραμμές επικεντρώθηκε στην ίδια την έννοια του εγκλήματος,²⁶¹ στις θεωρητικές αδυναμίες της εγκληματολογίας του κυρίαρχου ρεύματος (mainstream criminology), στους συνασπισμούς που αναπτύσσονται μεταξύ νόμου και εξουσίας, στην ανεπάρκεια του φιλελεύθερου ρεφορμισμού, στην διάκριση μεταξύ εγκλήματος και πολιτικής, στις ιδεολογίες περί εγκλήματος καθώς και στην ριζοσπαστική δράση ή όπως χαρακτηριστικά σημειώνεται στη διάθεση για «πράξη» (“*praxis*”)²⁶²

Μοιάζουν σχεδόν πρόδηλοι οι λόγοι που μέσα σε έναν τέτοιο κατάλογο, δεσπόζουσα θέση έχουν τα εγκλήματα του λευκού κολάρου ή όπως εναλλακτικά

²⁶⁰ Sykes G., 1974, *op cit* σελ. 208 - 210

²⁶¹ Όπως χαρακτηριστικά σχολιάζει ο T. Platt «*Το να αποδεχτούμε τον νομικό ορισμό του εγκλήματος είναι σαν να αποδεχόμαστε την φαντασίωση ότι ο νόμος είναι ουδέτερος*» Platt T., 1975, “Prospects for radical criminology in the U.S.A.”, στο Taylor I, Walton P., & Young J., *Critical Criminology*, Routledge & Kegan Paul, London, Henley & Boston, σελ. 103

²⁶² Greenberg D., 1993, *op. cit* σελ. 3- 5

καθιερώθηκαν «τα εγκλήματα των ισχυρών».²⁶³ Είτε ως παραπομπές της επιχειρηματικής παρέκκλισης είτε ως απεικονίσεις πολιτικών σκανδάλων, στο σύνολο της ο συγκεκριμένος τύπος εγκληματικότητας αποτελεί για τους κριτικούς εγκληματολόγους απτή απόδειξη, που επιπλέον ενισχύεται και από την ανεπάρκεια των ερμηνειών που προσφέρονταν από τις μέχρι τότε εγκληματολογικές θεωρίες, των δομικών ανισοτήτων και των αντιθέσεων του οικονομικο-κοινωνικού συστήματος, οι οποίες επιπρόσθετα είναι λιγότερο εμφανείς στις περιπτώσεις της «εγκληματικότητας του δρόμου». Υπό αυτό το πνεύμα, υποστηρίζεται ότι οι κοινωνικές ανισότητες λειτουργούν ως σταθμιστικός παράγοντας εγκληματογένεσης,²⁶⁴ γεγονός που οδήγησε μια μεγάλη μερίδα θεωρητικών να χαρακτηρίσουν αποφασιστικό «το ρόλο της εξουσίας στον ορισμό του εγκλήματος»²⁶⁵ και άλλους να υπερθεματίσουν, συμπληρώνοντας ότι «τα εγκλήματα της κυρίαρχης τάξης και οι παράνομες επιχειρηματικές δραστηριότητες, οι πολιτικές παρανομίες και οι αστυνομικές διακρίσεις

²⁶³ Βλ. Pearce F., 1976, *“Crimes of the Powerful”*, Pluto Press. Σύμφωνα με την εκτίμηση του G. Geis η μελέτη της εγκληματικότητας του λευκού περιλαίμιου διακρίνεται σε τρεις περιόδους, οι οποίες επιπλέον ανταποκρίνονται στα αντίστοιχα στάδια της θεωρητικής εξέλιξης της έννοιας. Η πρώτη από αυτές τις περιόδους άρχισε το 1939, με την εισήγηση του όρου από τον Sutherland και συνεχίστηκε μέχρι την πολλή αρχή της δεκαετίας του 1960, οπότε και η απήχηση που είχε τόσο στην ακαδημαϊκή όσο και στη φοιτητική κοινότητα παρήκμασε εντελώς. Η δεύτερη περίοδος, την οποία εντοπίζει στη δεκαετία σχεδόν από 1964 έως 1975, ήταν για το συγγραφέα περίοδος πλήρους «απραξίας» ως προς τις μελέτες που εκδόθηκαν επί του συγκεκριμένου θέματος. Η τρίτη περίοδος θέτει την αφετηρία της στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1975 και εκτείνεται (τουλάχιστον) μέχρι και τη στιγμή που γράφει ο συγγραφέας, τα μέσα της δεκαετίας του 1980. Βλ. Geis G., 1985, *“Criminological perspectives on corporate regulation: A review of research”* στο B. Fisse & P.A. French eds., *Corrigible corporation and unruly law* Trinity University Press, San Antonio, σελ.63-84 Ωστόσο, όπως θα δούμε από τη δεκαετία του 1990 το φαινόμενο παίρνει μια τελείως διαφορετική τροπή.

²⁶⁴ Lanier M. & Henry S., 1998, *Essential Criminology*, Westview Press, σελ. 236

²⁶⁵ Vold G., Bernard T., Snipes J., 1998 *“Theoretical Criminology”*, New York – Oxford, , Oxford University Press, Fourth Edition, σελ. 267

είναι ενδημικά της καπιταλιστικής κοινωνίας.»²⁶⁶ Η οξύμωρη απαίτηση για περισσότερο «ρεαλιστικές» απαντήσεις από αυτές που προσέφερε η επικρατούσα δομο-λειτουργική εγκληματολογία έδωσε ουσιαστικά την ώθηση για την αναζήτηση εναλλακτικών ερμηνειών μέσα από τον μαρξιστικό φακό, που χρησιμοποίησε ως βάση της η κριτική εγκληματολογία²⁶⁷.

²⁶⁶ Young J., 1975, Working – class criminology στο Taylor I, Walton P., & Young J., *Critical Criminology*, Routledge & Kegan Paul, London, Henley & Boston, σελ. 15 Τουλάχιστον στα πρώτα χρόνια της διαδρομής της, είναι εμφανής η συγγένεια της ρητορικής που υιοθετούν οι εκπρόσωποι της κριτικής εγκληματολογίας με αυτή των σοβιετικών εγκληματολόγων. Σύμφωνα με τους τελευταίους: «οι ρίζες του εγκλήματος, ως φαινόμενου του εποικοδομήματος, βρίσκονται στην εκμεταλλευτική φύση του καπιταλιστικού κοινωνικού σχηματισμού, ο οποίος βασίζεται στην ατομική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής. Αντίθετα, στο σοσιαλισμό, όπου τα μέσα παραγωγής ανήκουν στην κοινωνία και οι σχέσεις παραγωγής είναι μη ανταγωνιστικές, η εγκληματικότητα αποτελεί προσωρινό φαινόμενο προσωρινού χαρακτήρα.» Υπό το ίδιο σκεπτικό υποστηρίζεται ότι στο σοσιαλιστικό πλαίσιο η εγκληματικότητα χάνει τον χαρακτήρα της κοινωνικής σύγκρουσης και συνίσταται «σε σύγκρουση μεταξύ του συγκεκριμένου ατόμου, που παραβιάζει τους συγκεκριμένους κανόνες της κοινωνικής συμβίωσης και της κοινωνίας η οποία εκπροσωπεί και υπερασπίζεται το γενικό συμφέρον.» Καρύδης Β., 1988, «Εγκληματικότητα και κοινωνικός έλεγχος στην ΕΣΣΔ (1917-1988)», στα *Σύγχρονα νομικά Μελετήματα*, τ.25, σελ. 94, 98 Πέρα από την ειρωνεία της θεωρητικής συγγένειας τελικά που λανθάνει ανάμεσα στην σοβιετική προσέγγιση και στη κλασική σχολή, πολλοί μελετητές υποστήριζαν επίσης το αναληθές τέτοιων ισχυρισμών. Τόσο ο G. Geis όσο και ο J. Braithwaite υποστήριζαν ότι τα αρκετά σημαντικά ποσοστά εγκληματικότητας του λευκού περιλαίμιου σε κομμουνιστικές χώρες υποδηλώνει ότι το καπιταλιστικό σύστημα παραγωγής δεν μπορεί να είναι η αιτία των εν λόγω εγκλημάτων. 1. Geis G., 1982, “On white-collar crime”, Lexington Books, Lexington, Mass 2. Braithwaite J., 1988, “White-collar crime, competition and capitalism: Comment on Coleman”, στο *American Journal of Sociology*, τ.94, σελ. 627-632 Η ένσταση που έρχεται από άλλους θεωρητικούς υπογραμμίζει την ανάγκη της μη άντλησης παραπλανητικών συμπερασμάτων τα οποία βασίζονται εν πολλοίς σε μια μη ρεαλιστική απεικόνιση της φύσης των χωρών του (πρώην) υπάρχοντος σοσιαλισμού. Όπως, συγκεκριμένα σχολιάζει ο J. Coleman «παρά την επίσημη ιδεολογία, αυτά τα έθνη είχαν πάντα μεγάλα μεγέθη ανισότητας που συνδυάζονταν από σημαντική κοινωνική κινητικότητα, και, ως εκ τούτου ο ανταγωνισμός ως προς το status για τη κατάκτηση υψηλότερων θέσεων εξουσίας και προνομίων ήταν αναπόφευκτος.» Coleman J., 1992, “The Theory of White-Collar Crime – From Sutherland to the 1990s”, στο ed. K. Schlegel & D. Weisburd *White – Collar Crime Reconsidered*, Northeastern University Press, Boston, σελ. 53-77, σελ.62 Κινούμενος προς την ίδια κατεύθυνση ο X. Δημόπουλος παραλληλίζει τα καθεστάτα αυτά με «υπόγειο καπιταλισμό». Δημόπουλος X., 1988, “Η εγκληματολογική προβληματική των σύγχρονων οικονομικών εγκλημάτων”, στα *Σύγχρονα Νομικά Μελετήματα*, τ. 14, σελ. 54 Ενώ τέλος ο N. Πουλατζάς ξεκαθαρίζει ότι το οικονομικό σύστημα των κομμουνιστικών χωρών δεν έχει καμία σχέση ως εφαρμογή με τη μαρξιστική θεωρία και γι’ αυτό προκειμένου να είμαστε συνεπείς καλύτερα να μιλάμε για καπιταλιστικές πλευρές ενός ιδιότυπου ανταρχικού σοσιαλισμού είτε για έναν ουσιαστικά κρατικό καπιταλισμό. Πουλατζάς Ν., 2001, *Το Κράτος, η Εξουσία, ο Σοσιαλισμός*, εκδόσεις Θεμέλιο, γ’ έκδοση, σελ. 29-35

²⁶⁷ Ενδεικτική είναι η κριτική που ασκεί ο Ralf Dahrendorf, ένας από τους θεμελιωτές του συγκρουσιακού κοινωνιολογικού μοντέλου, στον δομισμό-λειτουργισμό, ως ουτοπικό σύστημα ανάλυσης, το οποίο αντιστοιχεί σε μια ουτοπική πρόσληψη της κοινωνίας. Βλ. Dahrendorf R., 1958, “Out_of utopia: toward a reorientation of sociological analysis”, στο *The America Journal of Sociology*, τ.2, σελ. 115-118 Ωστόσο, αξίζει να σημειωθεί ότι αν και η συγκρουσιακή προσέγγιση του Dahrendorf εντάσσεται στη γενικότερη μαρξιστική παράδοση, εντούτοις διαφοροποιείται από αυτή. Σε αντίθεση με τον Marx, ο Dahrendorf δεν αντιμετωπίζει τη σύγκρουση αποκλειστικά σε σχέση με τις οικονομικές δομές, οι οποίες προσδιορίζουν με την σειρά τους την έννοια της εξουσίας-αρχής σε αντιστοιχία με την ιδιοκτησία και τη πρόσβαση στα μέσα παραγωγής. Για τον συγγραφέα, οι οικονομικές σχέσεις δεν συνθέτουν το σύνολο της εξουσιαστικής δομής και κατ’ επέκταση δεν ταυτίζονται δικαιωματικά με την πολιτική εξουσία. Κατ’ επέκταση οι κοινωνικές τάξεις, ως απαραίτητη συνθήκη της κοινωνικής σύγκρουσης, δεν αποτελούν αποκλειστική απόρροια της οικονομικής διαστρωμάτωσης αλλά της εξουσιαστικής δομής που ενυπάρχει αναγκαία σε κάθε κοινωνία. Υπό αυτό το πρίσμα, η κοινωνική σύγκρουση είναι εγγενής των εξουσιαστικών σχέσεων, των σχέσεων δηλαδή κυριαρχίας – υποταγής και συστατική της ιστορικής αλλαγής και εξέλιξης. «Οι κοινωνίες είναι ουσιαστικά ιστορικά δημιουργήματα, και, ακριβώς γι’ αυτό το λόγο, χρειάζονται την κινητήρια δύναμη της σύγκρουσης – ή, αντίθετα, εξαιτίας της σύγκρουσης, υπάρχει ιστορική αλλαγή και εξέλιξη.....φαίνεται ότι όχι μόνο στη κοινωνική ζωή, αλλά οποudήποτε υπάρχει ζωή, υπάρχει σύγκρουση.» Dahrendorf R., 1959, *Class and Class Conflict in Industrial Society*, Stanford University Press, σελ.208

«Πρόγονοι» της κριτικής εγκληματολογικής οπτικής θεωρούνται η κοινωνιολογία της παρέκκλισης και ιδιαίτερα η θεωρία της ετικέτας,²⁶⁸ ως οι πρώτες προσπάθειες να ταυτίσουν το έγκλημα με κοινωνικές κατασκευές, δομικό υλικό των οποίων είναι η έννοια της εξουσίας. Η «πολιτικοποίηση» του εγκλήματος δεν παραπέμπει πλέον στη δράση του υποκειμένου αλλά κυρίως στη δυναμική της αντίδρασης, που η πρώτη προκαλεί. Το μέγεθος της αντίδρασης, ώστε αυτή να ισοδυναμεί με εγκληματικό στερεότυπο, προεξοφλεί την ύπαρξη εξουσιαστικής σχέσης. Συνεπώς, «οι ανθρώπινες συμπεριφορές μπορούν να γίνουν καλές ή κακές, νόμιμες ή εγκληματικές εάν κάποιος που είχε τη σχετική εξουσία τις ορίσει έτσι.»²⁶⁹ Ωστόσο, αυτή η σχετικοποίηση της εξουσίας και η παράλειψη σύνδεσης της με τους πολιτικούς συσχετισμούς, που με τη σειρά τους υπακούουν στις δομικές της καταβολές, αφήνει μετέωρα μια σειρά ερωτημάτων όπως γιατί υπάρχει και από πού προκύπτει αυτή η εξουσία (;) και κατ'επέκταση τι είδους συμφέροντα ή ηθικές προτιμήσεις ενσωματώνει ο ποινικός νόμος (;) «Καταδεικνύοντας την εξουσία χωρίς ανάλυση της ταξικής της βάσης και της φύσης του κράτους, μεταμορφώνουν τις πράξεις των ισχυρών σε ένα είδος αφαιρετικής σύσφιξης ηθικών μυνών....όπου το έγκλημα είναι το προϊόν της σκόπιμης επιδίωξης ιδεών από τα άτομα, αυτόνομο και ανεξάρτητο των υλικών συνθηκών....ενώ η κριτική του συσσωρεύεται στην έννοια της κακοδιοίκησης»²⁷⁰

Το παραπάνω κενό έρχονται να καλύψουν οι μαρξιστές θεωρητικοί της κοινωνικής σύγκρουσης ή οι θεωρητικοί της ταξικής σύγκρουσης ή αλλιώς κριτικοί εγκληματολόγοι.²⁷¹ Η καινοτομία τους συνοψίζεται στο γεγονός ότι χρησιμοποίησαν την έννοια της σύγκρουσης όχι ως κριτήριο αξιολόγησης της ατομικής συμπεριφοράς

²⁶⁸ Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται από την Μ. Αρχιμανδρίτου η θεωρία της ετικέτας αν και δεν ταυτίζεται tout court με τον κύκλο των θεωρητικών ρευμάτων που χωρούν κάτω από τον όρο «κριτική εγκληματολογία», εντούτοις «αποτελέσει τον αναγκαίο όρο για την εξέλιξη της κριτικής εγκληματολογίας.. Αναγκαίο αλλά όχι επαρκή για να ολοκληρωθεί μία κριτική θεωρία.» Αρχιμανδρίτου Μ., 1996, *Η διαχρονική προσέγγιση της ετικέτας*, εκδόσεις Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, σελ. 113

²⁶⁹ Δασκαλάκης Η., 1985, *Η Εγκληματολογία της Κοινωνικής Αντίδρασης*, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα - Κομοτηνή

²⁷⁰ Young J., 1976, "Foreword" στο Pearce F. *Crimes of the Powerful*, Pluto Presss, σελ. 13, 14

²⁷¹ Τα επίθετα «μαρξιστές» και «ταξική» χρησιμοποιούνται για τη διάκριση της συγκεκριμένης θεωρητικής προσέγγισης από άλλες θεωρητικές τάσεις όπου η σύγκρουση αφορά είτε σε κανονιστικούς ή πολιτισμικούς κανόνες, όπως είδαμε κατά την αναφορά μας στον E. Sutherland (cultural conflict) είτε στην ενάσκηση εξουσίας από τις αρχές. (group conflict) Για μια σύντομη και διαφωτιστική ιστορική αναδρομή της θεωρίας της σύγκρουσης βλ. Muncie J., 2006, "Conflict Theory", στο *The Sage Dictionary of Criminology*, σελ. 64-65

αλλά ως βάση για τον ορισμό της εγκληματικότητας²⁷² και άρα ως παράγοντα εγκληματογένεσης²⁷³. Η μεθοδολογική προσέγγιση που ακολουθείται προϋποθέτει, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο W. Chambliss την αναφορά «στις στοιχειώδεις αρχές του μαρξισμού»²⁷⁴ και ως εκ τούτου αναπτύσσεται με όρους «κοινωνικής ολότητας» και «ιστορικής συνέχειας». «Εν αρχή» είναι ο άνθρωπος και μάλιστα ως αναπόσπαστο στοιχείο της έννοιας της κοινωνίας. Συνεπώς, η ανθρώπινη δράση αποτελεί την αφετηρία κάθε κοινωνικής διαδικασίας και καθοριστική για την ανθρώπινη ύπαρξη διαδικασία είναι η παραγωγή. Το στοιχείο της παραγωγής σε σχέση με τη μελέτη του εγκληματικού φαινομένου γενικά αλλά και ειδικότερων κατηγοριών εγκλημάτων ή τύπων εγκληματιών, όπως είναι η εγκληματικότητα του λευκού περιλαιμίου, προαπαιτεί τον εντοπισμό του ατόμου μέσα στη κοινωνία. Δηλαδή το παραγωγικό μοντέλο, όπως αυτό εξειδικεύεται στα μέσα και στις σχέσεις παραγωγής, καθορίζει τη θέση και τη δράση του ατόμου και αναλογικά την έννοια και το περιεχόμενο του εγκλήματος. Η ανάλυση του εγκληματικού φαινομένου εκτός κοινωνικο-ιστορικού πλαισίου υποστηρίζεται ότι οδηγεί αργά ή γρήγορα στο θετικισμό, εφόσον επαφίεται στη δράση παθολογικών, εξωγενών δυνάμεων ενώ αντίθετα η μελέτη του εντός ενός τέτοιου πλαισίου το καθιστά αναπόσπαστο μέρος του μοντέλου της παραγωγικής διαδικασίας.²⁷⁵

Το κύριο ερμηνευτικό κλειδί, λοιπόν, που «ταιριάζει» στο «απόρθητο» της εξουσίας, ως καθοριστικό παράγοντα εγκληματοποίησης και «ξεκλειδώνει» τη διαδικασία της εγκληματικής «ετικετοποίησης» είναι η έννοια της πολιτικής οικονομίας, όπως αυτή, σύμφωνα με το σχολιασμό του I. Taylor, απαντάται στην υφιστάμενη εδώ και διακόσια χρόνια βιβλιογραφία, και πάντως πριν από την επιρροή

²⁷² Thio A., 2003, *Παρεκκλίνουσα Συμπεριφορά*, Εκδόσεις Έλλην, Αθήνα, σελ. 100 Χαρακτηριστική, ως προς αυτό το σκεπτικό, αποτελεί και η δήλωση του Austin Turk; «η ουσία είναι ότι τίποτα και κανένας δεν διαθέτει κάποια εγγενή εγκληματικότητα· η εγκληματικότητα αποτελεί έναν ορισμό που επιβάλλεται από άτομα που έχουν την εξουσία να το κάνουν, σύμφωνα με παράνομα, εξωνομικά όπως επίσης και με νόμιμα κριτήρια.» Ενώ αλλού ο συγγραφέας καταλήγει: «Επομένως, αντί να αποτιμάμε την εγκληματικότητα με κάποια από τα δείγματα της συμπεριφοράς των ατόμων που ανήκουν σε συγκεκριμένες κοινωνικές κατηγορίες, και αντί να συνεχίζουμε αναζητώντας τις πηγές των δειγμάτων συμπεριφοράς για να εξηγήσουμε πιθανώς την εγκληματικότητα τους (ένας ακριβής κύκλος) κάποιος πρέπει να οδηγηθεί να ερευνήσει τη τάση των νόμων να τιμωρούν άτομα η συμπεριφορά των οποίων είναι περισσότερο ενδεικτική των λιγότερο ισχυρών παρά των περισσότερο ισχυρών και την έκταση στην οποία κάποια άτομα και ομάδες μπορούν και κάνουν χρήση των νομοθετικών διαδικασιών και των φορέων προκειμένου να διατηρήσουν και να ενισχύσουν την εξουσία τους vis-a-vis άλλων ατόμων και ομάδων.» Turk A., 1972, *Criminality and Legal Order*; Rand McNally & company, Chicago, σελ. 10, 18

²⁷³ Chambliss W., 1975, "Toward a Political Economy of Crime", στο *Theory and Society*, τ.2(2), σελ. 168

²⁷⁴ Ibid σελ.149

²⁷⁵ Taylor I., Walton P. & Young J., 1975, op. cit. σελ. 44-57

που άσκησε η ωφελμιστική θεωρία, ώστε να υποβιβαστεί σε «στεγνές» μαθηματικού τύπου αναλύσεις και μετατραπεί, έτσι, σε συνώνυμο του οικονομικού ντετερμινισμού. Με άλλα λόγια, οι σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ διαφορετικών οικονομικών συστημάτων και του στόχου μιας «εύρυθμης» κοινωνίας ή εν προκειμένω η λειτουργία των καπιταλιστικών οικονομιών, που οργανώνονται γύρω από το συνδυασμό κεφάλαιο-εργασία ή γύρω από το ιδιωτικό, ατομικό συμφέρον, μπορούν από μόνες τους να συμβάλουν στο εγκληματικό φαινόμενο.²⁷⁶ «*Η εγκληματικότητα δεν είναι απλώς κάτι που οι άνθρωποι έχουν ή δεν έχουν, το έγκλημα δεν είναι κάτι που κάποιοι άνθρωποι κάνουν και κάποιοι άλλοι όχι. Το θέμα με το έγκλημα εντοπίζεται στο ποιος μπορεί να αποδώσει την ετικέτα και σε ποιον, και στο γεγονός ότι σε μια τέτοια κοινωνικο-πολιτική διαδικασία υποθάλπεται η δομή των κοινωνικών σχέσεων, όπως αυτή καθορίζεται από την πολιτική οικονομία.*»²⁷⁷

Συνεπώς, η πολιτική οικονομία του καπιταλισμού καθορίζει την «πολιτική οικονομία» του εγκλήματος, με την έννοια του επενδυτικού προϊόντος. Και το έγκλημα ως επένδυση, παραμένοντας στη γραμμή τη μαρξιστικής προσέγγισης, σημαίνει κέρδος, αφενός μέσω της θεμελίωσης μιας ολόκληρης αγοράς, όπως αυτή στοιχειοθετείται στην αντίστοιχη υλικο-τεχνική υποδομή και γνώση για τον έλεγχο του εγκλήματος και αφετέρου αναπαριστώντας το κίνητρο για περαιτέρω ανταγωνισμό.²⁷⁸ Σε ένα τέτοιο πλαίσιο, το εγκληματικό φαινόμενο δεν ανταποκρίνεται σε νατουραλιστικές αντιλήψεις, δεν διαθέτει κάποια αντικειμενική οντότητα αλλά αποτελεί το τελικό προϊόν μιας κοινωνικής κατασκευής, συμβατής με το σύστημα παραγωγής. Η βάση του καπιταλιστικού συστήματος παραγωγής είτε αναφερόμαστε στη φιλελεύθερη, είτε στη μονοπωλιακή, είτε στη σύγχρονη «παγκοσμιοποιημένη» μορφή του είναι η κατοχή ή αρτιότερα η συσσώρευση του κεφαλαίου σε μία ορισμένη κοινωνική μερίδα, στους ιδιοκτήτες κεφαλαίου. Η θεμελιακή αυτή για το καπιταλιστικό σύστημα ανισότητα, που βασίζεται στη

²⁷⁶ Taylor I., 1997, "The Political Economy of Crime", στο Maguire M, Morgan R, & Reiner R., *The Oxford Handbook Of Criminology*, Oxford University Press, σελ. 265 -266

²⁷⁷ Chambliss W., 1975, op. cit σελ. 165

²⁷⁸ Σύμφωνα με τα λόγια του ίδιου του Marx: «*Το έγκλημα περικόπτει από τη αγορά εργασίας ένα τμήμα του υπερπληθυσμού, μειώνει τον ανταγωνισμό ανάμεσα στους εργάτες, και ως ένα βαθμό εμποδίζει τους μισθούς να πέσουν κάτω από ένα ελάχιστο όριο, ενώ ο πόλεμος κατά του εγκλήματος απορροφά ένα άλλο μέρος του ίδιου πληθυσμού*» Marx K., 1993, "The Usefulness of Crime" στο David Greenberg ed. "Crime and Capitalism – Readings in Marxist Criminology", Temple University press, Philadelphia, σελ. 53

διαίρεση του κοινωνικού συνόλου σε ιδιοκτήτες και μη, σε κατέχοντες και σε μη κατέχοντες, σε εργοδότες και σε εργαζόμενους εξειδικεύεται περαιτέρω στον άνισο καταμερισμό της εργασίας, συστηματοποιείται μέσω της υπέρ-εργασίας (surplus labour), στοχεύει στην υπέρ-αξία (surplus value) και καταλήγει στο καθαρό κέρδος ή διαφορετικά στη συσσώρευση κεφαλαίου. Επέκταση της οικονομικής ανισότητας είναι η ταξική διάρθρωση της κοινωνίας, η οποία στην απλοϊκή εκδοχή της αποτυπώνεται με δύο ταξικά στρατόπεδα: *«τους καπιταλιστές στους οποίους τυχαίνει να ανήκουν τα μέσα παραγωγής και στους εργάτες στους οποίους τυχαίνει να ανήκουν οι μύες των χεριών τους.»*²⁷⁹ Έτσι, οι σχέσεις παραγωγής, που διαμορφώνονται εντός του συγκεκριμένου συστήματος είναι συνώνυμες καταρχάς των σχέσεων εκμετάλλευσης και καταναγκασμού, και η επιστημότητα των κοινωνικών αυτών σχέσεων, που απαιτεί κάθε οργανωμένη κοινωνία, φέρεται μέσω του νόμου.

Στο ίδιο πλαίσιο υπογραμμίζεται ότι *«ο σύγχρονος νόμος ενσαρκώνει τον χωροχρόνο, (δηλαδή) το υλικό πλαίσιο αναφοράς της εργασιακής διαδικασίας.»*²⁸⁰ Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με τα χαρακτηριστικά του καπιταλιστικού δικαίου - αφαίρεση, καθολικότητα, τυπικότητα – από τη μία πλευρά συνδράμει στην ιδεολογική άμβλυνση και ομοιογενοποίηση των κοινωνικών διαφορών ενώ από την άλλη συμβάλλει στην επιβολή και την καθιέρωση της κοινωνικής απόστασης.²⁸¹ Παράλληλα, με το πέρασμα από το φεουδαρχικό στο καπιταλιστικό μοντέλο παραγωγής, οι διαφορές αυτές, όπως αποτυπώνονται στα ποικίλα νομικά καθεστώτα και προνόμια, δεν απορρέουν πλέον από το φυσικό δίκαιο αλλά είναι εκφορά της γνώσης, πράγμα το οποίο υπαγορεύει ότι *«ο νόμος γίνεται ενσάρκωση του λογικού»*,²⁸² με την έννοια ότι δεν υπάρχει αλήθεια στα άτομα-υποκείμενα δικαίου έξω από το νόμο. Αυτή η ορθολογικοποίηση της κοινωνικής ανισότητας σημαίνει περαιτέρω ότι *«η ιδιοκτησία από απλός τίτλος διάθεσης υλικών αντικειμένων, γίνεται τίτλος εξουσίας, και καθώς η εξουσία ασκείται υπέρ του ιδιωτικού συμφέροντος, γίνεται*

²⁷⁹ Reiman J., 1998, *The Rich Get Richer And The Poor Get Prison*, Allyn and Bacon, Boston, London, Toronto, Sydney, Tokyo, Singapore, σελ. 201

²⁸⁰ Πουλατζάς Ν., 2001 *op. cit* σελ. 124

²⁸¹ *«...όλοι είναι ίσοι και ελεύθεροι μπροστά στο νόμο υπό τον όρο να είναι ή να γίνουν όλοι αστοί, πράγμα που ο νόμος και επιτρέπει και απαγορεύει»* Ibid, 129

²⁸² Ibid σελ. 128

τίτλος κυριαρχίας»²⁸³ Όπως αποκαλύπτεται, ο σκοπός του νόμου που υλοποιείται μέσα από το σύνολο του κρατικού μηχανισμού, είναι αφενός η οργάνωση και αναπαραγωγή μιας μόνιμης ισορροπίας ελάχιστου συμβιβασμού, που επιβάλλεται στις κυρίαρχες τάξεις ως το αποτέλεσμα μιας κάποιας κατάκτησης των εξουσιαζόμενων τάξεων προκειμένου για τη νομιμοποίηση και νομιμότητα των σχέσεων κυριαρχίας και αφετέρου φροντίζει και οργανώνει το συσχετισμό δυνάμεων μέσα στο κυρίαρχο συνασπισμό εξουσίας, στον οποίο μετέχουν πολλές μερίδες της κυρίαρχης τάξης. Επιπρόσθετα, «η οργάνωση διαμέσου του κράτους, της συγκρουσιακής ενότητας της συμμαχίας εξουσίας και της ασταθούς ισορροπίας των συμβιβασμών ανάμεσα στις συνιστώσες της, γίνεται κάτω από την ηγεμονία και τη διεύθυνση, μέσα σε τούτο το συνασπισμό, μίας από τις τάξεις ή μερίδες του, της ηγεμονικής τάξης ή μερίδας.»²⁸⁴

Το παραπάνω σχόλιο φαίνεται να ανταποκρίνεται πλήρως στη διαπίστωση που επισημαίνει ο J. Young συνοψίζοντας κατά κάποιο τρόπο το επιστημονικό «στοίχημα» της Κριτικής Εγκληματολογίας, ότι δηλαδή «*οι δημιουργοί /διαμορφωτές του νόμου είναι οι κυριότεροι παραβάτες του.*»²⁸⁵ Κάτω από το ίδιο πρίσμα, υποστηρίζεται ότι η διατήρηση της συγκεκριμένης έννομης τάξης, η υπάρχουσα ταξική δομή και οι δεδομένες σχέσεις παραγωγής σχετίζονται στενά με τις θεωρίες και τις πρακτικές για τον εγκληματία και το έγκλημα. Κατ' επέκταση ο τύπος των εγκλημάτων, στα οποία εστιάζει ο εγκληματολόγος αποτελεί μέρος της κοινωνικής προσέγγισης του, δεδομένου ότι ο προσανατολισμός του προς συγκεκριμένες βάσεις ανάλυσης ή γνώσης «εγγράφονται» και κατευθύνονται από διάφορα ιστορικά σύνολα αξιών. Εκτός από τον εγκληματολόγο όμως, μέρος και μέλος των εκάστοτε κοινωνικο-ιστορικών συνθηκών είναι και ο εγκληματίας και άρα ο αποκρουστικός ή υπό άλλες συνθήκες καινοτόμος χαρακτήρας των πεπραγμένων του εξαρτάται ως ένα βαθμό από το περιβάλλον στο οποίο βρίσκει τον εαυτό του. Έτσι, «*κάποιοι*

²⁸³Taylor I., Walton P. & Young J., 1975, op. cit σελ.53

²⁸⁴ Πουλατζάς Ν., 2001 op. cit σελ. 182

²⁸⁵Young J., 1975, op. cit σελ. 89

τουλάχιστον εγκληματίες παίζουν περισσότερο το ρόλο των καινοτόμων και των ηρώων απ' ό τι εκείνου των παλιανθρώπων»²⁸⁶

Αντιστρέφοντας τον ισχυρισμό των πρώτων κριτικών εγκληματολόγων ότι το «έγκλημα αποτελεί προϊόν των εγγενών στη κοινωνική δομή αντιθέσεων που αναβλύζουν από το καπιταλιστικό σύστημα»²⁸⁷ και αποφεύγοντας, έτσι, κριτικές περί οικονομικού θετικισμού του εγκλήματος ή περί «ρομαντικοποίησης»²⁸⁸ του εγκληματία, ο Melossi καταλήγει στο ίδιο συμπέρασμα, υποστηρίζοντας ότι μέσω των ιστορικών «αναπαραστάσεων» του εγκληματία μπορούμε να αντιληφθούμε τις βασικές «αρθρώσεις» της κοινωνικής δομής. Κατ' επέκταση οι νομικές και άρα δημόσιες εγκληματικές αναπαραστάσεις λειτουργούν ως δείκτες των οικονομικο-κοινωνικών και πολιτικών συνθηκών και μεταβολών. Η σχεδόν διαχρονική απουσία και της παραμικρής αναπαράστασης των «διαμορφωτών του νόμου» (rule-makers) ως «παραβάτες του νόμου» (rule-breakers) και η αντίθετη ταύτιση των εγκλημάτων του λευκού περιλαίμιου με επιχειρηματικές καινοτομίες αποτέλεσαν ευθύς εξαρχής «τροφή» για μελέτη για τους κριτικούς εγκληματολόγους²⁸⁹.

Αναλυτικότερα, η κριτική σκέψη αντί να επικεντρωθεί στη φύση της επίσημα οροθετημένης ως αξιόποινης συμπεριφοράς, έστρεψε το ενδιαφέρον της στους κοινωνικά ισχυρούς και, μάλιστα, με διττό τρόπο. Αφενός επικεντρώθηκε στη σχέση που υπάρχει ανάμεσα στους ορισμούς περί εγκλήματος και παρέκκλισης και στα συμφέροντα των ισχυρών ελίτ ή τάξεων και αφετέρου κατέδειξε ότι συχνά κυβερνήσεις, όμιλοι επιχειρήσεων και «έγκριτοι άνδρες» είναι αναμειγμένοι σε εγκληματικές δραστηριότητες πολύ πιο επιβλαβείς, από αυτές που επίσημα είθισται να χαρακτηρίζονται ως παρεκκλίνουσες, ενώ επιπλέον επιχείρησε μια συνδυαστική ανάλυση. Το αποτέλεσμα του εγχειρήματος αφορά καταρχήν στην επέκταση του πεδίου της εγκληματολογικής ανάλυσης και μελέτης πέραν των επιτρεπόμενων από το κράτος ορίων, δηλαδή ευρύτερα της νομοθετικά απαγορευμένης συμπεριφοράς.

²⁸⁶ Melossi D., 2000, "Changing Representations of the Criminal", στο Garland D & Sparks R. "Criminology and Social Theory", Oxford University Press, σελ.173

²⁸⁷ Chambliss W., 1975, op. cit σελ. 150

²⁸⁸ P. Rock, 1973, op. cit σελ. 103

²⁸⁹ Είναι ενδεικτικό ότι τα πορίσματα σχετικής έρευνας στην ελληνική πραγματικότητα επιχειρηματολογούν υπέρ της εν λόγω θέσης. Ζαραφονίτου X & Μαντόγλου Α., 2000, «Η κοινωνική αναπαράσταση του εγκλήματος και του εγκληματία» στο Ν. Κουράκης *Αντεγκληματική Πολιτική II*, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή, σελ.77- 121

Έτσι, περίπου στα μέσα της δεκαετίας του 1970 σημειώνεται η μετατόπιση του εγκληματολογικού αντικειμένου από το άτομο – εγκληματία στο «τρίγωνο» νόμος, κράτος και κοινωνικός έλεγχος. Οι εξηγήσεις που δόθηκαν απεγκλώβισαν, όπως ήδη παρατηρήσαμε, την μαρξιστική ανάλυση από απλοϊκά, ινστρουμενταλιστικά μοντέλα και προσπάθησαν να ανταποκριθούν στις πλουραλιστικές απαιτήσεις του σύγχρονου καπιταλιστικού κράτος.²⁹⁰ Σε αυτό το πλαίσιο, η έννοια του εγκλήματος διευρύνθηκε ή σχετικοποιήθηκε επισημαίνοντας τον τρόπο με τον οποίο οι θεσμικοί ορισμοί και οι αντιλήψεις για το έγκλημα συνέβαλαν στην απόκρυψη σοβαρών εγκληματικών δραστηριοτήτων, όπως το έγκλημα του λευκού κολάρου²⁹¹.

²⁹⁰ Ο νόμος δεν αποτελούσε απλώς το εργαλείο στα χέρια μιας ελίτ, χρήσιμο για την αναπαραγωγή της μέσω του άμεσου καταναγκασμού αλλά δομική παράμετρος του καπιταλισμού ως σύστημα παραγωγής και ιδεολογίας. Καθοριστικής επιρροής υπήρξαν οι αναλύσεις των Gramsci, Habermas, Althusser και Foucault

²⁹¹ Thierney J., 1996, *Criminology, Theory and Context*, Prentice Hall – Harvester Wheatsheaf, London – New York – Sydney – Tokyo – Singapore – Madrid – Mexico City – Munich, σελ. 194 - 201

B. Willem Bonger: Πρόδρομες κριτικές θεωρήσεις του εγκλήματος του λευκού περιλαϊμίου και οι αναφορές του στην καπιταλιστική δομή

Η πρώτη προσπάθεια συστηματοποίησης της μαρξιστικής οπτικής υπό τη σκέπη της εγκληματολογικής επιστήμης αποδίδεται στον Ολλανδό εγκληματολόγο Willem Bonger, στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Σε αντίθεση με το κλίμα της εποχής του, ο Bonger υποστήριξε την κοινωνική φύση του ανθρώπου και συνεπώς θεώρησε τη μελέτη και κατανόηση των κοινωνικών συνθηκών ως τη μόνη αξιόπιστη πηγή για την ερμηνεία της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Επομένως, το έγκλημα ως συμπεριφορά οφείλει να αναζητηθεί στις δυσχέρειες του κοινωνικού περιβάλλοντος, που προκάλεσαν διαταραχή στην ανθρώπινη συμπεριφορά και οι οποίες εν προκειμένω ταυτίζονται με την ανάδυση του καπιταλισμού. Παράλληλα η ατομική ευθύνη δεν αναζητείται σε μεταφυσικές εξηγήσεις αλλά στο γεγονός της ατομικής παρέμβασης στο σύνολο των κοινωνικών σχέσεων, η διατήρηση των οποίων στηρίζεται στην προσαρμογή του ατόμου σε αυτές. Ήδη διαφαίνονται οι λόγοι που κατέστησαν τον Bonger αφενός πρωτοπόρο της εποχής του και αφετέρου πρόδρομο της κριτικής εγκληματολογικής σκέψης.

Σύμφωνα με την σύντομη επισκόπηση του έργου του, που επιχειρείται από τον A. Turk,²⁹² το στοιχείο της ανωμαλίας, που συνοδεύει το εγκληματικό φαινόμενο στο σύνολο του, δεν σχετίζεται με βιολογικούς αλλά με κοινωνικούς παράγοντες. Για την ακρίβεια, το έγκλημα προβάλλεται ως το αποτέλεσμα της ισορροπίας που διαμορφώνεται ανάμεσα στις κοινωνικές συνθήκες και στα συναισθήματα εγωισμού -

²⁹² Turk A., 1969, "Introduction", στο Bonger W. *Criminality and Economic Conditions*, Indiana University Press, Bloomington – London, σελ. 3-20

αλτρουισμού, που αυτές καλλιεργούν.²⁹³ Επιπρόσθετα, το έγκλημα χαρακτηρίζεται ως ανήθικη πράξη. Ωστόσο, ο Bonger παρατηρεί ότι δεν υπάρχει ανήθικη και άρα εγκληματική πράξη *per se*, όπως δεν μπορούμε να μιλάμε και για «φυσικές» προσβολές. Μια πράξη γίνεται ανήθικη και συχνά ποινικά κολάσιμη ως αντικοινωνική αν είναι αισθητή ως τέτοια κοινωνικά, γεγονός που οδηγεί το συγγραφέα να υποστηρίζει περαιτέρω ότι η ταυτοποίηση του ατόμου με το εγκληματικό στερεότυπο επηρεάζεται από τον τρόπο κατανομής της πολιτικής – νομοθετικής εξουσίας και κατ' επέκταση από τη θέση που το άτομο κατέχει μέσα σε μια τέτοια κατάτμητη κοινωνία. Στην καπιταλιστική κοινωνία, που το κοινωνικό σύνολο διαιρείται σε κυρίαρχους και σε υποτακτικούς, την εξουσία να ορίζουν ποια συμπεριφορά θα λογαριάζεται ως αντικοινωνική, ποια ως επιβλαβής και εναντίων ποιων συμφερόντων, έχουν οι κυρίαρχοι, τους οποίους ο Bonger τοποθετεί ανάμεσα στους μεγαλοαστούς (*bourgeoisie*).

Πρακτικά, αυτό μεταφράζει τον ποινικό νόμο σε «αστικό» νόμο, με την έννοια ότι έχει διαμορφωθεί σύμφωνα με την πολιτική βούληση της κυρίαρχης – «αστικής» τάξης και συνεπώς προς εξυπηρέτηση των συμφερόντων της. Ακόμη και όταν απαγορεύει συμπεριφορές, που ενδεχόμενα να υιοθετούνται και από τα μέλη αυτής της τάξης, οι πιθανότητες ποινικού κολασμού είναι αμελητέες εφόσον δεν προσβάλλονται τα οικονομικά τους συμφέροντα. Τέτοιες διακρίσεις, ως σύμφυτες του καπιταλιστικού συστήματος, δεν είναι εγγενείς των κοινωνικών σχέσεων αλλά του τρόπου παραγωγής. Ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής, όπως ήδη υποστηρίχθηκε, προϋποθέτει τη κοινωνική σύγκρουση και όχι το κοινωνικό συμβόλαιο γι' αυτό και η επικράτηση του οφείλεται στον καταναγκασμό, είτε ως βία είτε ως ιδεολογία, και δεν

²⁹³ Κεντρικές έννοιες στην ανάλυση του Bonger, ως προς τις συνέπειες του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής σε σχέση με τη κοινωνία και το έγκλημα, είναι ο αλτρουισμός και ο εγωισμός. Σύμφωνα με τον συγγραφέα ο αλτρουισμός δεν αποτελεί θεμελιακό ανθρώπινο χαρακτηριστικό αλλά αποτελεί συνάρτηση ισχυρών κοινωνικών ενστίκτων και κοινωνικών συναισθημάτων. Η καπιταλιστική παραγωγή αποδυναμώνει αυτά τα συναισθήματα αλτρουισμού, εξασθενίζοντας την ηθική αντοχή των ανθρώπων και κατ' επέκταση ενισχύοντας τη τροπή της «εγκληματικής ιδέας» σε «εγκληματική πράξη» ή αντίστροφα τροφοδοτεί το συναίσθημα του εγωισμού. Ο Bonger, περαιτέρω, υπογραμμίζει ότι το μέγεθος της εγωιστικής συμπεριφοράς εξαρτάται από την κοινωνική τάξη στην οποία βρίσκονται στα άτομα. Ως εκ τούτου η εγκληματική δράση, παρουσιάζει μεγαλύτερα ποσοστά στους κοινωνικά αποστερημένους ενώ αντίθετα η «μπουρζουαζία», διαθέτοντας τα νόμιμα μέσα να ικανοποιήσει τα εγωιστικά της αισθήματα καταφεύγει λιγότερο στο έγκλημα. Όπως συγκεκριμένα σχολιάζει: «...Σίγουρα έχουν διδαχθεί ότι κάποιος πρέπει να είναι έντιμος, ότι είναι κακό να κλέβεις πορτοφόλια, κλπ., και δεν θα αποτύχουν ως προς αυτό. Αλλά έχουν μάθει επίσης ότι ο πρωταρχικός σκοπός της ζωής είναι να γίνουν πλούσιοι, να πετύχουν. Πολύ συχνά αυτό είναι αντίθετο στην αρχή της τιμότητας. «να είσαι έντιμος, να είσαι έντιμος, αν είναι δυνατόν, αλλά...κάνε λεφτά!» Αυτό είναι το αξίωμα για τα παιδιά σε συγκεκριμένο μπουρζουά περιβάλλον. Πρόκειται για μια εντιμότητα ειδικού είδους που τους εντυπώνεται, ;όχι μια ηθική εντιμότητα, αλλά μια εντιμότητα για χάρη των συμφερόντων τους.» Bonger W., 1969, *Criminality and Economic Conditions*, Indiana University Press, Bloomington – Indianapolis, σελ. 136

συνάδει συνήθως με το συλλογικό συμφέρον. Στον τρόπο παραγωγής χρεώνει ο συγγραφέας και το σύνολο των οικονομικών εγκλημάτων αφενός λόγω της εμπορευματοποίησης των κοινωνικών δικαιωμάτων και της μονεταριστικής αποτίμησης των ατομικών απολαύσεων και αφετέρου λόγω της ατομιστικής, ωφελμιστικής και εγωιστικής ηθικής που εκτρέφει.

Ο Bonger διακρίνει τον όρο οικονομική εγκληματικότητα από το φαινόμενο του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου, το οποίο και αποκαλεί «εγκληματικότητα της μπουρζουαζίας» (*criminalité bourgeoise*), υπογραμμίζοντας την καθοριστική σημασία της κοινωνικής ταυτότητας του δράστη για την τυπική υπόσταση της τελευταίας, λόγω των ευκαιριών και των κινήτρων που συνδέονται με αυτή.²⁹⁴ Διότι η κοινωνική ταυτότητα του συγκεκριμένου δράστη συμπίπτει με την έννοια και το περιεχόμενο της λέξης «καπιταλιστής», που με τη σειρά της παραπέμπει τόσο στην επαγγελματική του ιδιότητα όσο και στην επιχειρηματική του ηθική, την οποία υπαγορεύουν το κυνήγι και η προάσπιση των ισχυρών οικονομικών του συμφερόντων. Με άλλα λόγια, ο κοινωνικός περίγυρος και το οικογενειακό περιβάλλον του δράστη παίζουν αποφασιστικό ρόλο στην κατοπινή του δράση, όπως θα αναλύσει χρόνια αργότερα ο E. Sutherland, αλλά η ουσία, επιμένει ο Bonger, βρίσκεται στην καπιταλιστική δομή.

Τα κίνητρα των εγκληματιών του λευκού περιλαιμίου συνδέονται με τα ενδεχόμενα είτε της οικονομικής τους καμψής είτε της χρηματικής τους απληστίας. Στην ανάλυση που παραχωρεί ο συγγραφέας, για την πρώτη περίπτωση κάνει αντιστοιχία με την έννοια της φτώχειας, ως κίνητρο διάπραξης εγκλήματος, υπογραμμίζοντας ωστόσο τη σημασία της, όχι ως απόλυτης ανέχειας αλλά με τη διάσταση της σχετικής αποστέρησης. *«Δεν μπορούμε να πούμε ότι η απόλυτη φτώχεια οδηγεί αυτούς τους ανθρώπους να διαπράξουν έγκλημα, δεδομένου ότι γενικά έχουν αρκετά στην άκρη ώστε να κινδυνεύουν να πεθάνουν από τη πείνα. Και αν όχι, είναι συνήθως μέλη οικογενειών, οι οποίες είναι σε θέση να τους γλιτώσουν από την χειρότερη φτώχεια. Επιπλέον μπορούν να δοκιμάσουν να ανταποκριθούν στις ανάγκες τους με τη παροχή της εργασίας τους. Ωστόσο οι περιπτώσεις αυτές είναι κατά κάποιο τρόπο ανάλογες με την απόλυτη φτώχεια. Φανταστείτε την διανοητική κατάσταση*

²⁹⁴Bonger W., 1969, op. cit σελ. 92-93

κάποιου....που είναι εύπορος και που βλέπει να πλησιάζει το τέλος (της εύπορης ζωής του) και που δεν του μένει τίποτα άλλο από το να δεχτεί κάποια χαμηλή αμειβόμενη εργασία και μία ζωή που δεν τον ικανοποιεί στο ελάχιστο.»²⁹⁵ Με βάση αυτά τα δεδομένα το έγκλημα του λευκού περιλαϊμίου είναι ο μονόδρομος του επιχειρηματία για να αντιμετωπίσει τη πιθανότητα οικονομικής ύφεσης των επιχειρήσεων του.

Στη δεύτερη περίπτωση η εγκληματικότητα του λευκού περιλαϊμίου υποδαυλίζεται από την επιδίωξη για όλο και περισσότερα κέρδη με κάθε τρόπο και με κάθε τίμημα. Κι επειδή οι συγκεκριμένοι δράστες βρίσκονται στη «καρδιά» του καπιταλιστικού συστήματος, αυτό το κίνητρο «πλήττει» συνήθως την κυρίαρχη τάξη. Τα αίτια, επομένως, αυτών των εγκλημάτων εντοπίζονται στη βάση του άκρατου ανταγωνισμού και της συσσώρευσης κεφαλαίων. Σε αυτή την κατηγορία ο συγγραφέας εντάσσει και τη δράση των «μεγάλο – επενδυτών», αν θέλαμε να χρησιμοποιήσουμε σύγχρονη ορολογία, ως «ιδιαίτερους» τύπους της εν λόγω εγκληματικότητας. Και εξηγεί: *«οι σπουδαίοι εγκληματίες, αυτοί που εμπλέκονται σε γιγάντια επιχειρηματικά σχέδια ενώ γνωρίζουν εκ των προτέρων τον κίνδυνο αυτά να αποτύχουν ή αυτοί που προβαίνουν στην αγορά ενός μεγάλου αριθμού μετοχών και στη συνέχεια προκαλούν άνοδο των τιμών τους μέσω της διάδοσης ψευδών πληροφοριών»²⁹⁶. Για τους συγκεκριμένους δράστες ο Bonger θα υπογραμμίσει επιπλέον τα αυξημένα προσόντα τους, είτε επικαλούμενος τους δείκτες ευφυΐας είτε γνώσης. Όπως χαρακτηριστικά υπογραμμίζει, η δράση τους ξεπερνά την ηθική των καιρών τους, γεγονός που της εξασφαλίζει το προνόμιο μιας γκρίζας ζώνης, δηλαδή τον ημι-νόμιμο ή ημι-παράνομο χαρακτήρα της και πάντως διασφαλίζει την ατιμωρησία τους.*

Εκτός από τις γκρίζες ζώνες ως πεδίο δράσης τους ο Bonger αναγνωρίζει επιπλέον το «σκοτεινό» του αριθμού τους. Τα εγκλήματα του λευκού περιλαϊμίου ανήκουν ως επί το πλείστον στη λεγόμενη σκοτεινή εγκληματικότητα διότι αποτελούν συνήθως οργανωμένα εγκλήματα, η διάπραξη των οποίων πραγματοποιείται τμηματικά μέσω ενός δικτύου δραστών, και προκαλούν «σκοτεινή θυματοποίηση», με την έννοια ότι τα θύματα τους, τα οποία συνήθως ταυτίζονται με το ευρύ κοινό, συχνά αγνοούν την ιδιότητα τους ως θύματα. Αυτό σημαίνει, ότι τα

²⁹⁵ *ibid.* σελ. 135

²⁹⁶ *ibid.* σελ. 139 - 140

εγκλήματα γνωρίζουν πολύ μικρά ποσοστά εξιχνίασης σε αντίθεση με το κόστος τους, που θεωρείται ανυπολόγιστο. Εδώ έγκεινται ως ένα βαθμό και τα αντιστοίχως μικρά νούμερα που εμφανίζουν στις εγκληματολογικές στατιστικές. Η άλλη όψη, ωστόσο, για τη χαμηλή τους εκπροσώπηση στα επίσημα στοιχεία οφείλεται, όπως ισχυρίζεται ο συγγραφέας, στη μεροληπτική φύση του νομικού συστήματος τόσο ως προς τις συμπεριφορές που ποινικοποιούνται όσο και ως προς εκείνες που τελικά καταδικάζονται. Το φαινομενικά παράδοξο της ποινικοποίησης των εγκλημάτων του λευκού περιλαιμίου επιλύεται με τους όρους λειτουργίας του καπιταλιστικού συστήματος. Μια προσεκτικότερη ματιά αποκαλύπτει ότι το ενδεχόμενο της ποινής επισύρουν τελικά όσες πράξεις τέτοιου τύπου αντιτίθενται στην εξελικτική πρόοδο του καπιταλισμού και σε ένα χαμηλότερο ποσοστό κάποιες που ταυτίζονται με κοινωνικές κατακτήσεις των χαμηλότερων τάξεων. Ακόμη όμως και σε αυτές τις συνθήκες, η ποινή που προβλέπεται είναι πολύ μικρότερη από αυτή που αναλογεί στα κοινά οικονομικά εγκλήματα, όπως για παράδειγμα η κλοπή, και πολύ λιγότερες οι περιπτώσεις στις οποίες επιβάλλεται. Ο συγγραφέας παραπέμπει στο έργο του M. Vaccaro, *“Genesi e fusione delle leggi penali”*²⁹⁷, για να θεμελιώσει την άποψη του ότι τα συγκεκριμένα εγκλήματα φανερώνουν ξεκάθαρα τον ταξικό χαρακτήρα του ποινικού νόμου.

Συμπερασματικά, καθίσταται αδιαπραγμάτευτο το γεγονός ότι τα εγκλήματα του λευκού περιλαιμίου είναι τυπικά του καπιταλιστικού μοντέλου παραγωγής. Η οικονομική αναρχία είναι το πρώτο χαρακτηριστικό, που επισημαίνεται, ενώ ειδικότερα, υποστηρίζεται ότι *«τέτοια εγκλήματα μπορούν να εμφανίζονται μόνο σε καιρούς σαν τους δικούς μας, με την άσβεστη δίψα για πλούτο, με τις ανεξέλεγκτες ευκαιρίες να εξαπατάται το κοινό, με την απληστία για μεγάλα κέρδη. Μια στοιχειώδης γνώση της οικονομικής ιστορίας είναι αρκετή για να γίνει σαφές ότι τα εγκλήματα της μπουρζουαζίας.... δύνανται να διαπραχθούν κάτω από ένα είδους οικονομικού συστήματος, όπως είναι το δικό μας.»*²⁹⁸ Υπό αυτή την οπτική, η αντεγκληματική

²⁹⁷ Κεντρική ιδέα της μελέτης του M. Vaccaro για τη λειτουργία μιας «θετικής δικαιοσύνης», είναι ότι η αποστολή των ποινικών νόμων δεν είναι να προστατεύουν την κοινωνία, δηλαδή το σύνολο των κοινωνικών τάξεων που την συγκροτούν, αλλά ιδιαιτέρως τα συμφέροντα εκείνων των αποχρώσεων από τα οποία δομείται η πολιτική εξουσία. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο ο συγγραφέας υπογραμμίζει ότι οι ποινικοί νόμοι τείνουν να συντηρούν και να υπερασπίζονται την καθεστηκυία έννομη τάξη. Sbriccoli M., 2009, *Storia per diritto penale e per la giustizia*, Giuffè Editore, τ.2 σελ. 856-857

²⁹⁸ Bongger W., 1969, op. cit σελ. 140

πολιτική οφείλει να είναι παράλληλα και πολιτική λύση, που στην περίπτωση του Bonger ισοδυναμεί με την αλλαγή του κοινωνικο-οικονομικού σκηνικού.²⁹⁹

Γ. William Chambliss: Αναπαραστάσεις του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου υπό το πρίσμα του νομικού ρεαλισμού

Η απήχηση του έργου του Bonger ήρθε μετά από περίπου εξήντα χρόνια αναμονής δίνοντας τη σκυτάλη σε νεότερους μαρξιστές εγκληματολόγους, ανάμεσα στους οποίους οι αμερικανοί William Chambliss και Richard Quinney. Η συμβολή τους υπήρξε καθοριστική για τη σύνδεση των «σοβαρών επιχειρήσεων» με τη «σοβαρή εγκληματικότητα». Με επιρροές από την αμερικάνικη σχολή του νομικού ρεαλισμού (legal realism) ο Chambliss επιμένει στη διαφορά που παρατηρείται ανάμεσα στο «νόμο στη θεωρία» και στο «νόμο στη πράξη», γεγονός που σχετίζεται «με την πρόβλεψη πολύ χαμηλής για τη μπουρζουαζία και πολύ υψηλής για τους προλετάριους εγκληματικότητας»,³⁰⁰ όπως χαρακτηριστικά θα δηλώσουν από την άλλη πλευρά του Ατλαντικού, Βρετανοί συνάδελφοι του. Εξειδικεύοντας τις «σχέσεις αμοιβαιότητας» που φαίνεται να συνδέουν την ταξική διάρθρωση της κοινωνίας και τη διαμόρφωση του ποινικού νόμου καταλήγει σε πέντε βασικές συντεταγμένες, σύμφωνα με τις οποίες: α) οι βιοτικές συνθήκες του ατόμου ασκούν επίδραση στις αξίες και στους κανόνες (ζωής) του β) οι σύνθετες κοινωνίες απαρτίζονται από πολλές ομάδες με αρκετές διαφορές ως προς τις συνθήκες ζωής τους, γ) οι σύνθετες κοινωνίες επομένως απαρτίζονται από ιδιαίτερα ανόμοιους και συγκρουσιακούς-(αντιθετικούς) μεταξύ τους κανόνες, δ) οι πιθανότητες μιας συγκεκριμένης κοινωνικής ομάδας να ενσωματώσει το κανονιστικό της σύστημα στο νόμο δεν είναι ισότιμα διανεμημένες αλλά στενά συσχετισμένες με την πολιτική και οικονομική θέση της κάθε ομάδας ε) όσο πιο υψηλή είναι η πολιτική και οικονομική θέση έκαστης κοινωνικής ομάδας, τόσο

²⁹⁹ Όπως σχολιάζει και ο P. Hebberecht «Εν συντομία ο στόχος του Bonger στη διατριβή του ήταν να υπογραμμίσει τη σημασία των οικονομικών και κοινωνικών περιστάσεων στην αιτιολογία του εγκλήματος. Το μήνυμά του ήταν ευθύβολο και απόλυτο: μόνο όταν οι οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες θα έχουν μετασηματιστεί και η κοινωνία θα έχει γίνει περισσότερο ισότιμη, το έγκλημα θα μπορέσει να αντιμετωπισθεί αποτελεσματικά.» Hebberecht P. 2010, “Willem Bonger 1876-1940”, στο K. Hayward, S. Maruna & J. Mooney (eds) *Fifty Key Thinkers in Criminology*, Routledge, London & New York, σελ. 58-63, σελ. 60

³⁰⁰ Taylor I, Walton P., & Young J., 1973, *The New Criminology – For a social theory of deviance*, Routledge, London & New York, σελ.107

πιο μεγάλη είναι η πιθανότητα να δει τις αντιλήψεις της να αντανακλώνται στους νόμους³⁰¹.

Ως εμπειρική βάση των ισχυρισμών του, ο Chambliss επιλέγει να χρησιμοποιήσει, αντιστρέφοντας το δείγμα του Sutherland στην μελέτη του για το έγκλημα του λευκού κολάρου, μια σειρά από νόμους που αφορούν στο φαινόμενο της αλητείας στην Αγγλία στις αρχές του περασμένου αιώνα. Μέσα από την ανάλυση που προσφέρει προκύπτει, ότι η λειτουργία και το περιεχόμενο των νόμων περί αλητείας ποικίλουν μέσα στο χρόνο, ώστε κάθε φορά οι νόμοι αυτοί να αποτελούν πρόσφορα μέσα για την παραγωγική διαδικασία εξυπηρετώντας τα οικονομικά συμφέροντα των ισχυρών τάξεων.³⁰² Ωστόσο, ο συγγραφέας ξεκαθαρίζει ότι δεν πρόκειται ούτε για ένα εργαλειακού τύπου απλοϊκό συμπέρασμα, που θα ήθελε την άρχουσα τάξη να διαφεντεύει το έργο του νομοθέτη, ούτε για μια λειτουργιστικού τύπου αφαιρετική θεωρία, που θα υπαγόρευε ότι οι νόμοι αντιστοιχούν στις πολιτικο-οικονομικές ανάγκες των εποχών, αφουγκραζόμενοι την κοινή γνώμη.³⁰³ Αντιτιθέμενος στην εικόνα που παρουσιάζει «το νόμο να κινείται, να διαχέεται, να κλιμακώνεται ή να περιορίζεται και να ανταποκρίνεται στις κοινωνικές αλλαγές όπως η παλίρροια στο φεγγάρι»³⁰⁴ υποστηρίζει ότι η μαρξιστική – κριτική οπτική επιβάλλει μια πιο συνθετική ανάλυση των πραγμάτων. Αφετηρία μιας τέτοιας οπτικής είναι πρώτον ότι το δίκαιο δεν αντανακλά το κοινό περί δικαιοσύνης αίσθημα και δεύτερον ότι ο σκοπός του νόμου δεν είναι αλληλένδετος με τα αποτελέσματα που παράγει. «Μορφές του οργανωμένου εγκλήματος έχουν συλληφθεί επί γενεές για φοροδιαφυγή αλλά αυτό δεν συνηγορεί καθόλου υπέρ του επιχειρήματος ότι η σύλληψη μελών του οργανωμένου εγκλήματος ήταν ο λόγος θεσμοθέτησης του νόμου περί φοροδιαφυγής.

³⁰¹ Chambliss W. & Seidman R., 1971, *Law, Order and Power*, Addison-Wsley Publishing Company, Massachusetts, Menlo Park, σελ. 473 - 474

³⁰² Chambliss W., 1974, “A Sociological Analysis Of The Law Of Vagrancy”, στο *Social Problems*, 12(1), σελ. 67 – 77

³⁰³ Βασική συνισταμένη των επιρροών που δέχθηκε ο συγγραφέας από τη θεωρητική κατεύθυνση του νομικού ρεαλισμού είναι αφενός η επιδίωξη του συγγραφέα να μελετήσει εμπειρικά τη λειτουργία του νόμου και αφετέρου η υιοθέτηση της διαλεκτικής μεθόδου στην ερμηνεία του δικαίου. Υπό αυτή την οπτική, σημείο εκκίνησης για τη κατανόηση των κοινωνικών σχέσεων γίνεται η διάδραση που αναπτύσσεται ανάμεσα σε άτομα και θεσμούς. Όπως ξεκαθαρίζει ο ίδιος ο Chambliss: «είμαστε αντίθετοι σε θεωρίες που βασίζονται στον Marx, Weber, Durkheim, Dicey, Bentham ή Hart, οι οποίες υποστηρίζουν ότι η κοινωνική δομή (τρόπος παραγωγής), οι κοινωνικοί κανόνες (θρησκευτικά πιστεύω ή κοινές αξίες), η συναίνεση ή οι «κοινωνικές ανάγκες» καθορίζουν το περιεχόμενο του νόμου. Είμαστε αντίθετοι σε αυτές τις θεωρίες όχι γιατί είναι ιδεολογικά αβάσιμες αλλά επειδή είναι εμπειρικά αναπόδεικτες.» Chambliss W., 1993, “On Lawmaking”, στο Chambliss W & Zatz M. (eds) *Making Law – The State, the Law and Structural Contradictions*, Indiana University Press, Bloomington & Indianapolis, σελ. 8-9

³⁰⁴ Ibid, σελ. 25

Το γεγονός ότι απεχθείς χαρακτήρες και σουφραζέτες συνελήφθησαν υπό τις διατάξεις του νόμου περί αλητείας δεν λέει τίποτα ως προς το γιατί αυτοί οι νόμοι πέρασαν. Σήμερα το διάταγμα RICO (για τον χρηματισμό και τη διαφθορά οργανισμών) χρησιμοποιείται στα αστικά δικαστήρια για να ενάγονται τράπεζες για εκατομμύρια δολάρια, αλλά σίγουρα δεν είναι αυτό το γιατί ο νόμος πέρασε»³⁰⁵

Η νομοθετική διαδικασία ως μια από τις απεικονίσεις των διαπλεκομένων συμφερόντων του συνασπισμού εξουσίας, είναι προϊόν της διαδικασίας παραγωγής, που σημαίνει ότι «θέτει εαυτόν» για τη συγκάλυψη ή τον εξωραϊσμό ή την άμβλυνση των ενδογενών αντιθέσεων του ιστορικά συγκεκριμένου συστήματος παραγωγής. Και η βασική αντίθεση του καπιταλιστικού συστήματος για το συγγραφέα, όπως πολλαπλά έχει αναφερθεί μέχρι τώρα, είναι ότι «τα μέσα παραγωγής είναι ιδιωτικά αλλά η διαδικασία παραγωγής είναι δημόσια», με την έννοια της σπουδαιότητας του ρόλου του εργατικού δυναμικού από το πρώτο στάδιο παραγωγής έως το τελευταίο της κατανάλωσης, και κατ' επέκταση της αναγκαιότητας του εργατικού δυναμικού για τη διατήρηση και ανακύκλωση του συστήματος. Από τη μια πλευρά, λοιπόν, βάση του καπιταλισμού είναι η παραγωγή και συσσώρευση κεφαλαίου, το οποίο αντιστοιχεί στο πλεόνασμα αυτού που δύναται να παράγεται σε σχέση με αυτό που δύναται να καταναλώνεται. Στο πλαίσιο αυτό, το πρώτο ζήτημα που τίθεται είναι συνώνυμο ελέγχου του κεφαλαίου. Το δεύτερο ζήτημα αφορά στις σχέσεις παραγωγής, οι οποίες διαμορφώνονται βάση της παραπάνω αντίθεσης (αυτοί που έχουν τα μέσα παραγωγής – ιδιοκτήτες και σε αυτοί που παράγουν – εργατικό δυναμικό) και παραπέμπουν μοιραία στην κοινωνική σύγκρουση. Κοινή συνιστάμενη των δύο αυτών σημείων είναι ο ποινικός νόμος και στην προέκταση του το έγκλημα, αφενός ως τρόπος ελέγχου του κεφαλαίου – ιδιοκτησίας και αφετέρου ως παράγοντας ρύθμισης της κοινωνικής σύγκρουσης. Η σταδιακή εξέλιξη του καπιταλισμού, ως φέρουσα περισσότερες κοινωνικές αντιθέσεις, δηλαδή συγκρουσιακές καταστάσεις, κλιμακώνει την ανάγκη για περισσότερο έλεγχο, που με τη σειρά του μεταφράζεται σε διεύρυνση της ποινικοποίησης και κατ'επέκταση σε αύξηση της εγκληματικότητας.

³⁰⁵ Chambliss W., 1989, "On Trashing Marxist Criminology", στο *Criminology*, τ. 27, σελ.233

«Γενικότερα το συμπέρασμα είναι ότι η δημιουργία του νόμου αντανακλά μια διαλεκτική διαδικασία, μια διαδικασία μέσω της οποίας οι άνθρωποι παλεύουν και κινούνται μάχονται διαμορφώνουν τις συνθήκες μέσα στις οποίες ζουν. Η ιστορία του νόμου στις καπιταλιστικές χώρες υποδεικνύει ότι οι καπιταλιστές τα καταφέρνουν σημαντικά καλύτερα απ' ό,τι οι εργατικές τάξεις στην πάλη της εκπροσώπησης των συμφερόντων και των απόψεων τους μέσα (στο κείμενο) του νόμου. Αλλά το σχήμα και η μορφή του νόμου είναι σε κάθε περίπτωση αντανάκλαση της πάλης και όχι απλώς το είδωλο των άμεσων συμφερόντων και των ιδεολογιών της κυρίαρχης τάξης ή του λαού.»³⁰⁶ Ο ποινικός νόμος, συνεπώς, δεν είναι παράγωγο του εθίμου για τον συγγραφέα, εμποδισμένο στις κοινές αξίες και υπερασπιζόμενο κοινωνικές ανάγκες, αλλά παράγωγο των κοινωνικών συγκρούσεων, που ενυπάρχουν στις ταξικές κοινωνίες και ειδικότερα φορέας των συμφερόντων της άρχουσας τάξης. Το έγκλημα, ως περιεχόμενο και εφαρμογή του ποινικού νόμου σημαίνει για τον Chambliss δύο πράγματα: πρώτον τη πολιτική βούληση της συγκεκριμένης τάξης, όπως αυτή επιβάλλεται με τη μορφή κοινωνικού ελέγχου μέσα από τους κρατικούς μηχανισμούς καταναγκασμού, γραφειοκρατίας και ιδεολογίας και δεύτερον την δυνατότητα ατιμωρησίας που συνοδεύει τις εγκληματικές δραστηριότητες της τάξης αυτής, και ιδιαίτερα όσον αφορά τα εγκλήματα του λευκού περιλαιμίου.

Πρόκειται για τα συμπεράσματα, στα οποία καταλήγει ο συγγραφέας όχι μέσα από θεωρητικές κατασκευές αλλά για μια ακόμη φορά με τη συνδρομή εμπειρικών στοιχείων, που αφορούν σε δεκαετή έρευνα του για την εγκληματικότητα στις Η.Π.Α. καθώς και στη Νιγηρία. Σε αυτές τις δύο ιστορικά και πολιτισμικά διαφορετικά διαμορφωμένες χώρες, που ωστόσο μοιράζονται το αγγλοσαξονικό δίκαιο, ο Chambliss παρατηρεί ότι καταδικάζονται συνολικά οι ίδιες συμπεριφορές και μένουν συστηματικά ατιμώρητα τα ίδια εγκλήματα. Ειδικότερα, αυτά που διαπράττονται από εκείνους, που έχουν τον πολιτικό και το κοινωνικό έλεγχο των κοινωνικών πόρων, και ιδιαίτερα ένα σύνολο παραβάσεων που διενεργούνται από επιχειρηματίες, στο πλαίσιο των επιχειρηματικών τους δραστηριοτήτων ή αλλιώς τα εγκλήματα του λευκού περιλαιμίου.³⁰⁷

³⁰⁶Chambliss W., 1993, op. cit σελ. 30

³⁰⁷Chambliss W., 1975, op. cit σελ. 157-167

Σε σύγκριση με τον ορισμό που δίνει ο Sutherland, ο Chambliss προσθέτει την παράμετρο της σύμπραξης μιας σειράς άλλων παραγόντων, έτσι που τελικά η εγκληματικότητα του λευκού περιλαιμίου, ανεξάρτητα από έννοιες και βαθμούς αυτουργίας, συναυτουργίας και συνέργιας, μοιάζει τελικά με ένα εξαιρετικά προσοδοφόρο και παγιωμένο «αλισβερίσι» ανάμεσα σε επιχειρηματίες, μέλη οργανωμένου εγκλήματος, κρατικούς λειτουργούς και θεσμικούς αξιωματούχους. Χωρίς να θέτει ζήτημα ως προς τον ορισμό ή ως προς τον όρο, ο Chambliss εστιάζει κυρίως στον τρόπο διάπραξης των συγκεκριμένων εγκλημάτων καθώς και στα αποτελέσματά τους. Ένα ευρύ δίκτυο γνωριμιών και ένα κοινό πλέγμα συμφερόντων εξασφαλίζουν τη διενέργεια κερδοφόρων μεν παράνομων δε και επί του πρακτέου ατιμώρητων δραστηριοτήτων. Η σύμπραξη του κράτους είτε ως δημόσια διοίκηση, είτε ως εκτελεστική εξουσία είτε ως πολιτική ηγεσία είναι το βασικότερο συστατικό και ταυτόχρονα το «μυστικό της επιτυχίας». Η οικονομική δυνατότητα των εμπλεκόμενων στις δραστηριότητες συμβάλλει στην «ομαλή λειτουργία» ενός «παρα-συστήματος» με μίζες, δωροδοκίες, απειλές, λαδώματα, εκβιασμούς ή και με ένα απλό «τηλεφώνημα» ενώ στο άλλο άκρο βρίσκεται η χρήση ωμής βίας, για περιπτώσεις που δεν τηρούνται «οι όροι του συμβολαίου». Επιπρόσθετα, το κοινωνικό status δημιουργεί το απαραίτητο πέπλο μυστικότητας και ασφάλειας των συναλλαγών. *«Αυτός με τα λεφτά μπορεί να πληρώσει ώστε να εξαιρεθεί από κάθε τύπο και κάθε αριθμό εγκλημάτων»*³⁰⁸.

Σε αυτό το πλαίσιο, το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου περιγράφεται όχι ως *«παραπροϊόν μιας κατά τα άλλα αποδοτικής πολιτικής οικονομίας: είναι το κύριο προϊόν της συγκεκριμένης πολιτικής οικονομίας...η λογική του καπιταλισμού είναι η λογική εντός της οποίας η ανάδυση εγκληματικών δικτύων είναι αναπόφευκτη»*³⁰⁹ Ο Chambliss προχωράει ακόμα περισσότερο κάνοντας λόγο για καθεστώς *«συμβίωσης»*³¹⁰ ή αμοιβαίας αλληλεξάρτησης ανάμεσα σε επιχειρήσεις, οργανωμένο έγκλημα, διαφθορά, γραφειοκρατία, πολιτική και εξουσία, αναπαριστώντας το

³⁰⁸ Chambliss W., 1975, op. cit σελ. 159

³⁰⁹ Chambliss W., 1988, *On The Take – From Petty Crooks to Presidents*, 20th ed., Indiana University Press, Bloomington & Indianapolis, σελ. 181

³¹⁰ Ένα τέτοιο καθεστώς απεικονίζεται, σύμφωνα με το συγγραφέα, σε ένα πλέγμα ανταποδοτικών σχέσεων ως προς την προώθηση συμφερόντων. Βλ. Chambliss W., 1969, *Crime and the Legal Process* McGraw-Hill Book Company, New York, St. Louis, San Francisco, Toronto, London, Sydney. σελ. 89

μάλιστα με σχετικό διάγραμμα,³¹¹ που θυμίζει τις δομές διοικητικών οργανισμών, και αναφερόμενος ακόμη και σε ονόματα Αμερικανών προέδρων ως συνδρομητές ενός τέτοιου καθεστώτος³¹². Επιπλέον, υπογραμμίζει ότι η άρνηση ορισμένων να «συμβιώσουν» σημαίνει και την ταυτόχρονη «έκπτωση» τους από την αγορά, η οποία μεθοδεύεται μέσα από γραφειοκρατικές «παρενοχλήσεις», με τα τελικά χτυπήματα να δίνονται στο πεδίο του ανταγωνισμού. Προς ενίσχυση του επιχειρήματος του ο συγγραφέας υπογραμμίζει ότι τέτοιου είδους εγκληματικά δίκτυα δεν διαθέτει μόνο ο αμερικανικός καπιταλισμός αλλά και ο ευρωπαϊκός συνολικά, συμπεριλαμβάνοντας σε αυτόν και χώρες του πρώην ανατολικού μπλοκ. Ωστόσο επισημαίνει: *«Το είδος του «σοσιαλισμού» που ήταν υπαρκτός στη Σοβιετική Ένωση και στην Ανατολική Ευρώπη μοιράζεται με τον Δυτικό καπιταλισμό πολλές ουσιαστικές παραμέτρους: ένα άκαμπτο ταξικό σύστημα, τα χρήματα ως μέσο συναλλαγής και την αποξένωση των εργατών από το προϊόν της εργασίας τους, για να αναφέρω μόνο μερικές»*³¹³

Στον αντίποδα της ατιμωρησίας που απολαμβάνουν οι εγκληματίες του λευκού περιλαιμίου ο Chambliss εντοπίζει την εκτόνωση του ποινικού συστήματος στις περισσότερο αδύναμες κοινωνικές τάξεις και σε αναφορά με λιγότερο επιβλαβή εγκληματικότητα, που συχνά περιλαμβάνει και τα λεγόμενα «εγκλήματα χωρίς θύματα», όπως για παράδειγμα η χρήση ναρκωτικών ουσιών.³¹⁴ Με αυτά τα δεδομένα, ο συγγραφέας σχολιάζει ότι στόχος του ποινικού νόμου είναι αφενός τα άτομα από το οποία το σύστημα δεν έχει κανένα όφελος, για να δείξει την επιείκεια του, και αφετέρου τα άτομα, η δίωξη και η καταδίκη των οποίων όχι μόνο δεν απειλεί αλλά αντίθετα δικαιολογεί την ύπαρξη και τη λειτουργία του συστήματος. Παραλλάσσοντας τη διαπίστωση στην οποία ο Young θα προβεί μερικά χρόνια αργότερα και κατά την οποία τα περισσότερο ευάλωτα άτομα, σε κοινωνικό και σε οικονομικό επίπεδο, γίνονται τα πιο εύκολα θύματα τόσο για τα εγκλήματα τις

³¹¹ Chambliss W., 1988, op. cit σελ. 74

³¹² Τα ονόματα των Nixon και Johnson αναφέρονται ως ονόματα προέδρων που είχαν εκτεταμένες επαφές με πρόσωπα με τα οποία τουλάχιστον, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο συγγραφέας, ένα μέρος των εσόδων τους προέρχονταν από παράνομες δραστηριότητες. Ibid 1988, σελ. 150 - 181

³¹³ Chambliss W., 1988, op. cit σελ. 185

³¹⁴ Χαρακτηριστικά αναφέρει ότι στο Seattle στα μέσα της δεκαετίας του '60 το 70% των συλλήψεων αφορούσαν στο ποινικό αδίκημα της υπαίτιας μέθης. Op. cit Chambliss W., 1975, σελ. 164 - 165

εργατικής τάξης όσο και για τα εγκλήματα του λευκού περιλαιμίου³¹⁵, η θέση του Chambliss υποστηρίζει ότι τα περισσότερο ευάλωτα άτομα σε κοινωνικό και σε οικονομικό επίπεδο, δηλαδή οι ταξικά αδύναμοι, γίνονται τα πιο πιθανά θύματα του ποινικού συστήματος με το να χρεώνονται τις περισσότερες καταδίκες.

Οι αυξημένες, σε σύγκριση με τους εγκληματίες του λευκού περιλαιμίου, πιθανότητες που διατρέχουν οι ταξικά αδύναμοι να έρθουν σε επαφή με το ποινικό σύστημα ερμηνεύει και τις αυξημένες στατιστικές εγκληματικότητας που συγκεντρώνουν οι δεύτεροι. Η εγκληματικότητα τους αντιπαραβάλλεται με τη μη εγκληματικότητα των μελών της κοινωνικής ελίτ, ενώ στην ουσία η αντιπαραβολή αφορά στη δημόσια διάσταση που παίρνει η πρώτη σε σχέση με τον κρυφό ή «ιδιωτικό» χαρακτήρα της δεύτερης³¹⁶. Ο συγγραφέας εμμένει στην άποψη ότι όλοι, πλούσιοι – φτωχοί, ισχυροί – ανίσχυροι, επιχειρηματίες και εργάτες, εμπλέκονται σε εγκληματικές δραστηριότητες και μάλιστα σε σταθερή βάση. Η αποτυχία όμως του ποινικού συστήματος να διώξει τα εγκλήματα των ανωτέρων τάξεων δεν βασίζεται προφανώς στο σεβασμό του ιδιωτικού τους βίου, αλλά σε μια πολύ συνειδητή πολιτική βούληση, που υπαγορεύει την συνολική (κοινωνική-οικονομική-πολιτική) υποταγή των λαϊκών στρωμάτων στα ανώτερα στρώματα μέσω της κυριαρχίας τους επί του νομικού συστήματος. Γι' αυτό, σύμφωνα με το συγγραφέα, το επιστημονικό ενδιαφέρον όσον αφορά τις στατιστικές εγκληματικότητας δεν έγκειται τόσο στις διαφοροποιήσεις επί των ποσοστών αλλά στους τύπους της εγκληματικότητας που κάθε κοινωνία κατασκευάζει και προάγει.³¹⁷

Σε αντίστροφη αναλογία με την εικόνα που προβάλλουν οι εγκληματικές στατιστικές εντοπίζεται το κόστος της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου, η αποτίμηση του οποίου οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η εν λόγω εγκληματικότητα είναι πολύ πιο δαπανηρή, πολύ πιο επικίνδυνη και πολύ πιο βίαιη σε σχέση με τη κοινή εγκληματικότητα. Για τον Chambliss δεν υπάρχει καν πεδίο σύγκρισης. *«Τα εγκλήματα του δρόμου είναι σαν μια οθόνη καπνού πίσω από την οποία πολύ πιο θανατηφόρα, δαπανηρά και σοβαρά εγκλήματα λαμβάνουν χώρα. Οποιοδήποτε μέτρο*

³¹⁵ Young J., 1986, "The failure of criminology: The need for radical realism", στο Young J. & Matthews R., *Confronting Crime*, Sage publications, London, σελ. 23

³¹⁶ Chambliss W., 1969, *Crime and the Legal Process* McGraw-Hill Book Company, New York, St. Louis, San Francisco, Toronto, London, Sydney, σελ. 84 - 89

³¹⁷ Chambliss w., 1975, op. cit σελ. 166

βλάβης κι αν υιοθετηθεί, τα εγκλήματα της αστυνομίας, των πολιτικών, του κράτους και των επιχειρήσεων κάνουν τα συνήθη εγκλήματα των φτωχών να ωχριούν μπροστά σε μια τέτοια σύγκριση.»³¹⁸ Πέρα όμως από τις άμεσες και ορατές συνέπειες, εξίσου σοβαρές είναι και οι πολιτικές προεκτάσεις μιας τέτοιας διαπίστωσης. Η συγκάλυψη τόσο των ίδιων των εγκλημάτων του λευκού περιλαιμίου από τα Μ.Μ.Ε. όσο και η αποσιώπηση των συνεπειών τους μέσω της μηδαμινής σχεδόν προσπάθειας, που καταβάλλεται σε επίπεδο πολιτείας για τη ρύθμιση και αντιμετώπιση του φαινομένου, συμβάλλουν τελικά στην αποσταθεροποίηση και απονομιμοποίηση του πολιτικού συστήματος. Αν οι μοντέρνες δημοκρατίες θεμελιώνονται στην εγγυητική λειτουργία του νόμου, η μη εφαρμογή του αντιστοιχεί στην άρση της λαϊκής εμπιστοσύνης προς την πολιτική οργάνωση.

Σε ένα τέτοιο πλαίσιο, ο συγγραφέας υπογραμμίζει την αυταρχικότητα ως προς τα μέσα διακυβέρνησης και την επιλεκτικότητα ως προς την απονομή δικαιοσύνης³¹⁹ ως τις πλέον προφανείς ενδείξεις αποτυχίας του σύγχρονου μοντέλου πολιτικο-οικονομικής οργάνωσης. Το φαινόμενο της διαφθοράς και η παντοδυναμία αγοράς, ως παρακλάδια του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου, από τη μια πλευρά και η εντατικοποίηση της καταστολής μαζί με μια διαρκώς αυξανόμενη παράνομη χρήση βίας από την άλλη συνιστούν τα σημεία ενός φαύλου κύκλου, ο οποίος με τη σειρά του υποθηκεύει σε καθημερινή βάση τη κοινωνική συνοχή και απειλεί για βαθύτερη θεσμική κρίση. Μπροστά σε τέτοιες εξελίξεις, δεν αρκεί μια ακόμη νομοθετική πρόβλεψη που θα στοχεύει στον έλεγχο των εγκλημάτων του λευκού περιλαιμίου. Χωρίς θεμελιακές ουσιαστικές αλλαγές ο Chambliss κρίνει ότι ο ήδη «εν ενεργεία» φαύλος κύκλος της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου θα πάρει όλα τα χαρακτηριστικά μιας αυτοεκπληρούμενης προφητείας. *«Η αποτυχία αντιμετώπισης αυτής της κρίσης θα μας οδηγήσει σε ακόμη βαθύτερες διαιρέσεις μέχρι να φτάσουμε ένα σημείο από όπου δεν θα υπάρξει επιστροφή.»³²⁰*

Εν κατακλείδι ο Chambliss επισημαίνει ότι τα συμπεράσματα του σε αναφορά με τα εγκλήματα του λευκού περιλαιμίου δεν είναι άλλα από αυτά, στα οποία

³¹⁸ Chambliss W., 2001, *Power, Politics and Crime*, Westview Press, σελ. 170

³¹⁹ Χαρακτηριστικά ο Chambliss σχολιάζει: *«κρατάμε τις φυλακές μας και τις προσπάθειες μας για την εφαρμογή των νόμων στους φτωχούς»* Ibid. σελ. 170

³²⁰ Ibid. σελ. 172

κατέληξε ο ίδιος Sutherland στη σχετική μελέτη του το 1939. Και με βάση αυτά, το εγκληματικό φαινόμενο δεν χαιρεί της αποκλειστικότητας των χαμηλών κοινωνικο-οικονομικών τάξεων, αλλά αντίθετα περιβάλλει επιπλέον τις δραστηριότητες της οικονομικής ελίτ και μάλιστα συχνά πέρα από τα όρια του ποινικού νόμου. Η μελέτη δε και η κατανόηση της φύσης του ποινικού νόμου οδηγεί στην κατανόηση της φύσης του εγκλήματος, έτσι ώστε η μόνη σοβαρή επιστημονικά ερμηνεία για το έγκλημα να προϋποθέτει την ερμηνεία των καταβολών και της εφαρμογής του νόμου. Η ειρωνεία που κρύβουν τα συμπεράσματα αυτά είναι ότι ενώ τελικά αποτέλεσαν αντικείμενο ερμηνείας ενός κοινωνικο-ψυχολογικού μοντέλου ανάλυσης, η λύση που οραματίζεται Sutherland είναι σύμφωνα με τον Chambliss η πλέον μαρξιστική έστω και από διαφορετική θεωρητική αφετηρία³²¹. «Πλέον δεν έχουμε τον ανταγωνισμό ως ρυθμιστή της οικονομικής ζωής ούτε τον έχουμε αντικαταστήσει με μια αποτελεσματική κυβερνητική ρύθμιση. Δεν μπορούμε να πάμε πίσω στον ανταγωνισμό. Πρέπει να πάμε μπροστά προς ένα νέο σύστημα – ίσως στον κομμουνισμό, ίσως στον κο-οπερατιβισμό, ίσως σε μια πολύ πιο σύνθετη κυβερνητική ρύθμιση από αυτή που έχουμε τώρα. Δεν ξέρω τι απλώνεται μπροστά μας... αυτό που ξέρω είναι ότι αυτό που ήταν ένα επαρκώς αποτελεσματικό σύστημα καταστράφηκε από την παράνομη συμπεριφορά των Μεγάλων Επιχειρήσεων.»³²² Υπό αυτό το κλίμα ο Chambliss θα προσθέσει «Ωστόσο αν η επανάσταση στα (θεωρητικά) παραδείγματα (εννοείται η μαρξιστική προσέγγιση) είναι να αποτελέσει κάτι παραπάνω από μια πρόσκαιρη μανία, θα πρέπει να είμαστε ικανοί να δείξουμε ότι το νέο παράδειγμα υπερέχει του προηγούμενου... Το γενικό συμπέρασμα είναι ότι το μαρξιστικό παράδειγμα παρέχει μια για καιρό αγνοημένη αλλά εποικοδομητική προσέγγιση για τη μελέτη του εγκλήματος και του ποινικού νόμου.³²³

Δ. Richard Quinney: Αντιστίξεις του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου και της κοινωνικής πραγματικότητας

³²¹ Chambliss W., 1984, "Review: White – Collar Crime and Criminology", στο *Contemporary Sociology*, τ.13(2), σελ. 160 - 162

³²² Schuessler K. F. 1973. *Edwin Sutherland on Analyzing Crime*, University of Chicago Press, Chicago

³²³ Chambliss W., 1975, op. cit σελ 168

Η προσέγγιση του Richard Quinney για την εγκληματικότητα του λευκού περιλαιμίου ξεκινάει χρησιμοποιώντας ως βάση της μια προηγούμενη παρατήρηση του Aubert κατά την οποία *«το πρόσφατο ενδιαφέρον των κοινωνικών επιστημόνων με το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου τείνει να φέρνει στο φως παραμελημένες για πολλά χρόνια σχέσεις ανάμεσα στην αξιόποινη συμπεριφορά, τον ποινικό νόμο, τις ποινές και την κοινωνική δομή. Η απροσδόκητη και κατά μία έννοια παρεκκλίνουσα φύση των νόμων που ορίζουν το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου κατέστησε φυσική την αναζήτηση εξηγήσεων για τους ίδιους τους κανόνες και όχι μόνο για τις παραβιάσεις τους. Ένα τέτοιο γεγονός τυχάνει να ανοίγει αυτόματα νέες θεωρητικές οπτικές.»*³²⁴ Η προσφορά, επομένως, της θεωρητικής σύλληψης και της χρήσης της έννοιας του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου στον τομέα της εγκληματολογίας συνοψίζεται στην επανεξέταση του θεωρητικού άξονα, γύρω από τον οποίο αναπτύχθηκαν οι διάφορες γενικεύσεις για το έγκλημα και τον εγκληματία. Η μελέτη της συγκεκριμένης εγκληματικότητας αποτέλεσε σχεδόν την αφορμή για την παράλληλη μελέτη του ίδιου του ποινικού νόμου καθώς και συμπεριφορών, ως παραβιάσεις του ποινικού νόμου. Την ίδια στιγμή, ωστόσο, ο Quinney εντοπίζει και τη βασική ατέλεια της έννοιας, που συνάδει με την έλλειψη νοηματικής καθαρότητας και κατ' επέκταση την απουσία ευκρινών κριτηρίων ως προς το σύνολο των συμπεριφορών που εντάσσονται σε αυτή. Η αμφισβήτηση που συνοδεύει το ερώτημα αν και κατά πόσο μιλάμε για πραγματικό έγκλημα στην περίπτωση του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου συντηρεί μια διάθεση σύγχυσης ως προς την έννοια, που τελικά συνδέεται με την αμφισβήτηση ως προς την ομοιογένεια των συμπεριφορών, που συγκεντρώνονται κάτω από τη συγκεκριμένη νοηματική ενότητα.

Ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι η αποσαφήνιση της έννοιας είτε αυτό σημαίνει τη διάτμηση της σε κατηγορίες είτε τη συρρίκνωση της είναι απαραίτητη για το επιστημονικό της κύρος. Οι αρχές, που θα μπορούσαν να αποτελέσουν κριτήρια υπέρ μιας τέτοιας προσπάθειας τυποποίησης της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου, θα μπορούσαν να συνδέονται με την επεξεργασία των συστατικών που την απαρτίζουν, όπως η διευκρίνιση των επαγγελματικών δραστηριοτήτων και το είδος του επαγγέλματος, η θέση του στην επαγγελματική πυραμίδα, ο επαγγελματικός

³²⁴ Aubert V., 1952 "White – Collar Crime and Social Structure" στο *American Journal Of Sociology*, τ.58, σελ. 264

ρόλος ή ρόλοι του δράστη, η θεσμική φύση του επαγγέλματος ή του επαγγελματικού οργανισμού. Αλλά πάλι κριτήρια θα μπορούσαν να σχετίζονται με τη φύση και την επικαιρότητα του νόμου καθώς και τη σχέση ανάμεσα στην προσβολή και στις κοινωνικές αξίες. Πρωτίστως, όμως, είναι αναγκαία η παραδοχή ότι η έννοια του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου, όπως διατυπώθηκε και χρησιμοποιήθηκε από τον Sutherland, *“καλύπτει αδιακρίτως ένα ποικίλο, ευρύ, και συχνά αβέβαιο και ανακόλουθο φάσμα συμπεριφορών.”*³²⁵ Οι ασάφειες που διακρίνουν τον όρο και τον ορισμό του εγκλήματος του λευκού κολάρου επικεντρώνονται σύμφωνα με το Quinney σε τρία κυρίως σημεία: i)στη σπουδαιότητα του κοινωνικού status του δράστη, ii)στην ακριβή ερμηνεία της επαγγελματικής δραστηριότητας και iii)στις πιθανότητες ένταξης στην έννοια τύπων παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς που δεν στοιχειοθετούν απαραίτητα νομικές παραβιάσεις.

Η απάντηση, στην οποία προχωρά ο Quinney, περιλαμβάνει τον τεμαχισμό της έννοιας του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου στις έννοιες: επαγγελματικό έγκλημα (occupational crime), επαγγελματική παρέκκλιση (occupational deviance) και εγκληματική επαγγελματική παρέκκλιση (criminal occupational deviance). Αναλυτικότερα, ως προς το πρώτο από τα παραπάνω σημεία υποστηρίζει ότι το κοινωνικό status του δράστη δεν έχει, τουλάχιστον όχι πια, καμία σχέση με τη διάπραξη του ίδιου του εγκλήματος αλλά με την απονομή της ποινικής δικαιοσύνης. Παραπέμποντας στο σχόλιο του Newman για την εγκληματικότητα του λευκού περιλαιμίου ότι *«οι αγρότες, και άλλοι σε ουσιαστικά μη λευκού περιλαιμίου επαγγέλματα, μπορούν μέσω κάποιων παρανομιών όπως τη νόθευση με νερό του γάλακτος που προορίζεται για δημόσια κατανάλωση, την επινόηση «μη απαραίτητων» επισκευών σε τηλεοράσεις και άλλα ανάλογα παραδείγματα να κατηγοριοποιηθούν ως εγκλήματα του λευκού περιλαιμίου»*,³²⁶ τάσσεται υπέρ της διεύρυνσης της έννοιας σε όλες τις παράνομες δραστηριότητες που διενεργούνται στο πλαίσιο εργασίας, υιοθετώντας ως ακριβέστερο τον όρο επαγγελματικό έγκλημα. Ως προς το δεύτερο σημείο, διευκρινίζει την αυστηρή σχέση και την άμεση διασύνδεση της

³²⁵ Quinney R., 1977a, “The Study Of White – Collar Crime: Toward A Reorientation In The Theory And Research” στο Geis G. & Meier R. (eds) *White – Collar Crime – Offenses in business, politics and the professions*, The Free Press, New York & London σελ. 285

³²⁶ Newman D., 1968, “Public Attitudes Toward a form of White Collar Crime”, στο Gilbert Geis ed., *White Collar Criminal: the offender in business and the professions*, Atherton Press, New York, σελ. 287-300

επαγγελματικής δραστηριότητας και της εγκληματικότητας του δράστη. Τυπικές περιπτώσεις θεωρεί την φοροδιαφυγή εσόδων, που συχνά διενεργείται από εταιρείες ή τη φοροδιαφυγή εισοδήματος, που αφορά σε μίσθωμα, στις περιπτώσεις όσων η εκμίσθωση ακινήτων ισοδυναμεί με επαγγελματική δραστηριότητα. Ως προς το τρίτο και τελευταίο ζήτημα που θέτει ο Quinney υπερασπίζεται τη διάκριση ανάμεσα στο επαγγελματικό έγκλημα (occupational crime), που αφορά σε συμπεριφορές, οι οποίες στο σύνολο τους στοιχειοθετούν νομικές παραβιάσεις αλλά όχι απαραίτητα και αντιεπαγγελματικές μεθόδους. Το ακριβώς αντίθετο, δηλαδή αντιεπαγγελματικές συμπεριφορές, που ωστόσο δεν συνιστούν νομικές παραβάσεις, ονομάζει επαγγελματική παρέκκλιση (occupational deviance) ενώ το κοινό σύνολο, που αντιστοιχεί και σε παράνομες και σε αντιεπαγγελματικές συμπεριφορές επανδρώνει την κατηγορία της εγκληματικής επαγγελματικής παρέκκλισης (criminal occupational deviance).

Η τριχοτόμηση αυτή της έννοιας της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου, την οποία ο Quinney αναπαριστά εύστοχα με δύο τεμνόμενους κύκλους (όπου ο ένας αντιστοιχεί στο επαγγελματικό έγκλημα, ο δεύτερος στην επαγγελματική παρέκκλιση και ο κοινός χώρος – η «έλλειψη» που δημιουργείται από την τομή τους στην εγκληματική επαγγελματική παρέκκλιση) δεν παραπέμπει σε μία στατική ισορροπία ανάμεσα στα τρία αυτά φαινόμενα αλλά αντίθετα σε διαρκώς αναπροσαρμοζόμενους και ανεξάντλητους σχηματισμούς εξασφαλίζοντας πρόσβαση στη μελέτη συμπεριφορών, που δεν εντάσσονται απαραίτητα στο στενό γράμμα του νόμου, συμπεριφορών μεταβλητών, περισσότερο απλών ή πολύπλοκων. Έτσι, οι κύκλοι από τεμνόμενοι μπορούν να εξελιχθούν σε απλώς εφραπτόμενους ή να γίνουν ομόκεντροι ή και να αυτονομηθούν. Περαιτέρω ο συγγραφέας εισηγείται τη διάκριση του επαγγελματικού εγκλήματος που διαπράττεται από φυσικά πρόσωπα από το αντίστοιχο που διαπράττεται από νομικά πρόσωπα και επιχειρήσεις και το οποίο ονομάζει εταιρικό έγκλημα (corporate crime).

Εκτός, όμως, από αυτούς τους εκάστοτε σχηματισμούς, όπως αποτυπώνονται επισήμως συνδράμοντας στο περιεχόμενο του ποινικού κώδικα ή κάποιου από τους κώδικες επαγγελματικής δεοντολογίας, σημαντική παράμετρος αναγνωρίζεται η οπτική υπό την οποία εξετάζονται οι προαναφερόμενες συμπεριφορές. Ο Quinney σημειώνει ως χαρακτηριστικό ότι «οι περισσότερες από τις επαγγελματικές

συμπεριφορές ορίζονται ως εγκληματικές από άτομα εκτός του επαγγέλματος. Στους εμπλεκόμενους, ωστόσο, οι συμπεριφορές μπορεί να θεωρούνται σύννομες σύμφωνα με τα δικά τους κριτήρια, ενώ είναι τελείως διαφορετικές συμπεριφορές που θεωρούν ως (εγκληματική) επαγγελματική παρέκκλιση.»³²⁷ Εδώ εννοούνται συνήθως οι παράνομες εγκληματικές ενέργειες που οργανώνονται γύρω από εγκληματικές δραστηριότητες. Σε αυτές τις περιπτώσεις, ο λόγος αφορά στο οργανωμένο έγκλημα ή σε μορφές εγκλήματος κατ'επάγγελμα. Το έγκλημα εν προκειμένω περιγράφεται ως αυτοσκοπός είτε στο πλαίσιο μιας εγκληματικής καριέρας είτε ως καθημερινό μέσον βιοπορισμού ενώ ταυτόχρονα υπογραμμίζονται οι ειδικοί κώδικες που συνήθως διέπουν τέτοιους εγκληματικούς οργανισμούς. Για τον Quinney το οργανωμένο έγκλημα «ακούει» στο παραδοσιακό όνομα *Mafia* και υπακούει στις αντίστοιχες παραδοσιακές δομές, καθιστώντας το έτσι ένα τελείως ξεχωριστό και διαφορετικό φαινόμενο από αυτό του επαγγελματικού εγκλήματος ή της επαγγελματικής παρέκκλισης. Ωστόσο, αναγνωρίζει ότι οι εγκληματικές συμπεριφορές ευθύς εξαρχής παράνομων επαγγελματιών μπορεί να υποστηρίζουν όπως και να υποστηρίζονται από κάποια κατά τεκμήριο νόμιμα επαγγέλματα.

Σε συνάρτηση με την τελευταία του παρατήρηση ο Quinney σχολιάζει την ιστορική σχετικότητα που καθορίζει ποια επαγγελματική δραστηριότητα, σε ποιον τομέα και υπό ποιες συνθήκες είναι ή γίνεται παράνομη. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο συμβαίνει συχνά κάποιες επαγγελματικές παρεκκλίσεις για συγκεκριμένα επαγγέλματα ή επαγγελματικούς τομείς ή ακόμη και για την πλειοψηφία μελών μιας ορισμένης επαγγελματικής σχέσης να θεσμοποιούνται. Αυτό σημαίνει, την παγιωμένη υπεκφυγή επαγγελματικών κανόνων και ενδεχομένως για κάποιους ένα ιδιαίτερο νομικό καθεστώς. Επίσης συχνά παρατηρείται η νομιμοποίηση σε ορισμένες περιπτώσεις επαγγελματικών δραστηριοτήτων που αποτελούν κατεξοχήν παράνομες ενέργειες. Όλα αυτά συμβαίνουν, ως ένα βαθμό λόγο των γρήγορων αλλαγών που παρατηρούνται στα επαγγελματικά δεδομένα. Οι επαγγελματικές δραστηριότητες σίγουρα βρίσκονται σε αδιάκοπη επαφή με τις κοινωνικές εξελίξεις και υπό αυτή την έννοια η επαγγελματική εγκληματικότητα ή παρέκκλιση είναι μέρος των κοινωνικών αλλαγών και εξελίξεων. Υπό αυτή, επίσης, την οπτική, ο συγκεκριμένος δράστης

³²⁷ Quinney R., 1977, op. cit σελ. 289

φέρεται συχνά ως καινοτόμος και θεσμοθετούνται νέοι κανόνες για τον νομικό έλεγχο των εν λόγω δραστηριοτήτων. Η ουσία του ενδιαφέροντος, όμως, για τον Quinney επικεντρώνεται στο ποιες συγκεκριμένα επαγγελματικές δραστηριότητες, και συνάμα για ποιους λόγους και υπό ποιες συνθήκες, αναβαθμίζονται σε επαγγελματικά εγκλήματα ή υποβιβάζονται σε επαγγελματικές παρεκκλίσεις, αναδεικνύοντας για άλλη μια φορά τη σημαντικότητα της οπτικής.

Ο ποινικός νόμος προσδιορίζει την ποιότητα και την εγκληματικότητα της συμπεριφοράς, δεδομένου, όπως θα υποστηρίξει ο συγγραφέας επηρεασμένος από τον φιλοσοφικό ιδεαλισμό, «η πραγματικότητα είναι μια κατάσταση του μυαλού.... Δεν υπάρχει κανένας βάσιμος λόγος να πιστέψουμε στην αντικειμενική υπόσταση του οτιδήποτε».³²⁸ Επομένως, η κοινωνική πραγματικότητα γενικά, όπως και ειδικότερα το έγκλημα ή η παρέκκλιση αποτελούν ζήτημα διαρκώς μεταβαλλόμενων αντιλήψεων, κατασκευών και ερμηνειών. Εν προκειμένω, λοιπόν, η κοινωνική πραγματικότητα του εγκλήματος διαμορφώνεται σύμφωνα με τους επίσημους ορισμούς περί εγκλήματος, με τα εγκληματικά στερεότυπα και τέλος τις αντιλήψεις περί εγκλήματος. Πιο συγκεκριμένα, ο Quinney καταλήγει ότι η κοινωνική πραγματικότητα του εγκλήματος συγκροτείται σε αντιστοιχεία με τις ακόλουθες πέντε παραμέτρους: α) τον νομικό ορισμό της ανθρώπινης συμπεριφοράς, ο οποίος σχηματίζεται από τους φορείς της κυρίαρχης τάξης στην καπιταλιστική κοινωνία, β) την συγκρουσιακή φύση της συμπεριφοράς με τα ταξικά συμφέροντα της κυρίαρχης οικονομικής τάξης, γ) τον σχεδιασμό ως προς επιβολή και διαχείριση του ποινικού νόμου από την τάξη που έχει την εξουσία να το κάνει, δ) την δημιουργία εγκληματικών τύπων με βάση το αυξημένο ποσοστό πιθανοτήτων που αντιμετωπίζουν οι αδύναμες κοινωνικές τάξεις να εμπλακούν σε δράσεις, που ανταποκρίνονται στον επίσημο ορισμό του εγκλήματος, ε) τη συγκρότηση και διάχυση αντιλήψεων για το έγκλημα υπό τη μορφή επικοινωνιακού παιχνιδιού.³²⁹

Δηλαδή, το έγκλημα, ως κοινωνική σύλληψη μιας ανθρώπινης συμπεριφοράς προσιδιάζει στην κοινωνική διάσταση του καπιταλιστικού μοντέλου οργάνωσης της παραγωγής. Από την άλλη πλευρά, οι υλικές συνθήκες, που επικρατούν στο

³²⁸ Quinney R., 1970, *The Problem of Crime*, Dodd Mead, New York, σελ. 136 - 138

³²⁹ Quinney R., 1974, "The social reality of crime" στο A. Blumberg ed. *Current perspectives on criminal behavior*, Alfred A. Knoff, New York., σελ. 35-46

καπιταλιστικό πλαίσιο, επηρεάζουν αναλόγως τους προαναφερόμενους διαπλαστικούς παράγοντες, με αποτέλεσμα το έγκλημα δεν αποτελεί παρά εκδήλωση του συγκεκριμένου υλικό-ιστορικού πλαισίου. Αυτό, ειδικότερα, σημαίνει, ότι το έγκλημα μπορεί να γίνει κατανοητό μόνο μέσα από τη διαδικασία εξέλιξης του καπιταλισμού. Απαραίτητος, επομένως, κρίνεται και ο συσχετισμός συγκεκριμένων φάσεων του καπιταλισμού με τις κοινωνικές σχέσεις, που ανταποκρίνονται σε κάθε φάση της καπιταλιστικής εξέλιξης. Όμως, οι κοινωνικές αυτές σχέσεις, όπως ήδη έχει καταγραφεί, δεν είναι ούτε τυχαίες ούτε αυθόρμητες αλλά υπακούουν στην καπιταλιστική τάξη πραγμάτων και χρησιμοποιούνται για την αναπαραγωγή της. *«Η κυρίαρχη τάξη στην καπιταλιστική κοινωνία διασφαλίζει την υπάρχουσα τάξη με πολλαπλούς τρόπους. Η καταναγκαστική δύναμη του κράτους, συμπεριλαμβανομένου του νόμου και της νομικής καταστολής, είναι ένα μέσο για να διατηρηθεί η κοινωνική και οικονομική τάξη. Ωστόσο ένας πιο ραφιναρισμένος μηχανισμός για την αναπαραγωγή της καπιταλιστικής κοινωνίας είναι η διαιώνιση μιας συγκεκριμένης αντίληψης για την πραγματικότητα. Με τη χειραγώγηση της συνείδησης η υπάρχουσα τάξη νομιμοποιείται και ασφαλίζεται. Η χειραγώγηση του ανθρώπινου μυαλού είναι για τον καπιταλισμό το πιο έξυπνο μέσο ελέγχου»³³⁰*

Σε αυτό το πλαίσιο ανάλυσης, η επαγγελματική εγκληματικότητα καθώς και η επαγγελματική παρέκκλιση, η ύπαρξη, το περιεχόμενο και οι μορφές εκδήλωσης τους ακολουθούν και εξυπηρετούν της φάσεις της καπιταλιστικής εξέλιξης. Οι διαστάσεις, επίσης, με τις οποίες εμφανίζονται καθώς και η διαδικασία, με την οποία επιλέγονται αυτές που κάθε φορά αποτελούν την έξαρση ή ταυτίζονται με την ύφεση, ενσωματώνεται στην έννοια των «εγκλημάτων κυριαρχίας». Στα εγκλήματα αυτά ο συγγραφέας εντοπίζει πρώτον τα «εγκλήματα ελέγχου», που αντιστοιχούν σε κακές πρακτικές ή παραβιάσεις, που λαμβάνουν χώρα από τους φορείς επιβολής του νόμου, όπως η αστυνομία, δεύτερον τα «εγκλήματα των κυβερνήσεων», που κυρίως αφορούν σε πολιτικά σκάνδαλα, τρίτον τα «εγκλήματα οικονομικής κυριαρχίας», που περιλαμβάνουν και τις παράνομες δραστηριότητες των επιχειρηματιών, επαγγελματιών ή και ομίλων επιχειρήσεων, καλύπτοντας από έλεγχο των τιμών μέχρι περιβαλλοντική μόλυνση και αποσκοπώντας πάντα στη συσσώρευση κεφαλαίου.

³³⁰Quinney R., 2002, *Critique of Legal Order – Crime Control in Capitalist Society*, Transaction Publishers, New Brunswick & London, σελ. 137

Είναι εμφανές, ότι σε αυτή την κατηγορία ο συγγραφέας αναγνωρίζει την επαγγελματική εγκληματικότητα αλλά και το οργανωμένο έγκλημα, καθώς όπως παρατηρεί στην σύγχρονη μορφή καπιταλισμού *«οι εγκληματικές δράσεις του οργανωμένου εγκλήματος και οι εγκληματικές δράσεις του κράτους είναι ενωμένες στην προσπάθεια να σιγουρέψουν την διάσωση του καπιταλιστικού συστήματος»*³³¹ Και τέλος, τις «κοινωνικές βλάβες», που διενεργούνται από την καπιταλιστική τάξη και το καπιταλιστικό κράτος και συνήθως δεν ορίζονται ως εγκληματικές από τους ποινικούς κώδικες. Εδώ ο συγγραφέας, αναλογικά με τους Schwendingers εντάσσει τη συστηματική παραβίαση των ανθρωπίνων και των κοινωνικών δικαιωμάτων³³².

Ο Quinney θεωρεί τα εγκλήματα οικονομικής κυριαρχίας, και συνεπώς τα εγκλήματα του λευκού περιλαιμίου ή με τους όρους που υιοθετεί ο ίδιος για να τα περιγράψει, τα επαγγελματικά καθώς και τα συντεχνιακά εγκλήματα, ενδογενή και πλέον χαρακτηριστικά του καπιταλιστικού μοντέλου παραγωγής, καθόσον αποτελούν εκδήλωση της βασικότερης των κοινωνικών αντιθέσεων πάνω στις οποίες έχει εδραιωθεί: το δίδυμο οικονομικο-κοινωνική κυριαρχία – υποταγή. Με αυτή τη διαπίστωση τονίζει επίσης ότι *«το να αλλάξει δραστικά η κοινωνία και το κατεστημένο του ελέγχου του εγκλήματος θα σήμαινε να αλλάξει πέραν της παραδοχής του καπιταλιστικού συστήματος»*³³³

E. Επιτεύγματα και αγκυλώσεις του συγκρουσιακού σχήματος

Ανακεφαλαιώνοντας, παρατηρούμε ότι η βασική ένσταση των κριτικών εγκληματολόγων συνίσταται στον ισχυρισμό ότι ο ποινικός νόμος και εν γένει το ποινικό σύστημα αντανακλά τα συμφέροντα των ισχυρών και λειτουργεί ως μέσο

³³¹Quinney R., 1977, op. cit σελ. 51

³³² Ibid. σελ. 43 - 52

³³³ Ibid. σελ. 46

ελέγχου για τους ανίσχυρους, χαμηλών τάξεων δράστες³³⁴. Από την άλλη πλευρά, οι επιβλαβείς δραστηριότητες επιχειρηματιών και επιχειρηματικών ομίλων τίθενται εκτός της δικαιοδοσίας του. Στο πλαίσιο αυτό, αμφισβητείται τόσο η ορθότητα του ποινικού δικαίου όσο και η έννοια του εγκλήματος ενώ, παράλληλα, ο όρος της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου καθίσταται λιγότερο προβληματικός και περισσότερο πραγματικός. Ξεπερνώντας τις ψυχολογικού χαρακτήρα αναλύσεις του Sutherland περί «διαφορικής συναναστροφής», η κριτική εγκληματολογία βλέπει την εγκληματικότητα του λευκού κολάρου ως το αποτέλεσμα μιας «διαφορικής δικαιοσύνης» τόσο ως προς τη δομή όσο και ως προς την απονομή της, δημιουργία ενός διαφορικού, με την έννοια του ταξικού, συστήματος. Ο F. Pearce φαίνεται να προχωράει λίγο περισσότερο αυτό το συλλογισμό, υποστηρίζοντας ότι το ανεδαφικό του επιχειρήματος περί ταυτίσεως του εγκληματικού φαινομένου σχεδόν αποκλειστικά με τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα δεν υπακούει μονάχα στις επιταγές μιας άνισης, ταξικής, καπιταλιστικής κοινωνίας αλλά και σε μια «φανταστική έννομη τάξη», κατά την οποία ο καπιταλισμός αντιστοιχεί σε μια πλουραλιστική, δημοκρατική, free-enterprize κοινωνία, όπου η πλειοψηφία ασκεί ορθολογιστικό έλεγχο στη νομοθετική και εκτελεστική εξουσία.³³⁵

Στην «πραγματική» έννομη τάξη, ωστόσο, όπως αυτή θεμελιώνεται εμπειρικά μέσω της έρευνας του, η «καπιταλιστική πίστη» στη δημοκρατία μοιάζει προαιρετική καθόσον έπεται της κεφαλαιακής συσσώρευσης. Αντίστοιχα, η δέσμευση των επιχειρηματιών σε μια σειρά από νόμους, που ρυθμίζουν την επιχειρηματική τους δράση και τις οικονομικές τους συναλλαγές, ισχύει στο μέτρο που τους εξασφαλίζουν επαύξηση κεφαλαίων. Σε κάθε άλλη περίπτωση, η παραβίαση του νόμου επιτάσσεται από το οικονομικό τους συμφέρον. Συνεπώς, η καταστρατήγηση νόμων σχετικών με την ρύθμιση των εργασιακών σχέσεων, την προστασία του καταναλωτή, τον αθέμιτο ανταγωνισμό, την απαγόρευση μονοπωλιακών καταστάσεων, τη λειτουργία των

³³⁴ Η Ε. Λαμπροπούλου προχωράει σε επιμέρους διάκριση των συμφερόντων αυτών ανάλογα με το περιεχόμενο τους και ανάλογα με τους κοινωνικούς εταίρους, που αποτελούν τους φορείς τους. Έτσι, η συγγραφέας διακρίνει ανάμεσα σε ιδεολογικά συμφέροντα, οικονομικά συμφέροντα και σε συμφέροντα διατήρησης της πολιτικής ισχύος και των δομών εξουσίας ενώ παράλληλα κατονομάζει ως κοινωνικές ομάδες συμφερόντων που ασκούν τη μεγαλύτερη επιρροή στο νομοθετικό έργο τους α) πολίτες και «εργολάβους» ή «σταυροφόρους» της ηθικής, β) τους άμεσα ενδιαφερόμενους και «υπερασπιστές των αδυνάτων» και γ) τους φορείς του επίσημου κοινωνικού ελέγχου. Βλ. Λαμπροπούλου Έ., 1999, *Κοινωνιολογία του Ποινικού Δικαίου και των Θεσμών της Ποινικής Δικαιοσύνης*, εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, σελ. 52 - 60

³³⁵ Pearce F., 1976, *“Crimes of the Powerful”*, Pluto Press

εταιριών, τη προστασία μετόχων και άλλων παρόμοιων χαρακτηρίζεται σχεδόν «αναπόφευκτη», καθώς στο σύνολο τους οι σχετικοί με τον έλεγχο των επιχειρηματικών συναλλαγών νόμοι εξυπηρετούν τελικά τη μείωση του ανταγωνισμού ανάμεσα στις ομάδες, από τις οποίες απαρτίζεται η κυρίαρχη τάξη, και τη συγκέντρωση κεφαλαίου σε όλο και λιγότερα χέρια. *«Καθιστώντας δυνατή τη συνεχή συσσώρευση κερδών ο καπιταλισμός αναπόφευκτα δημιουργεί ισχυρές αυτοκρατορίες του μονοπωλίου και του ολιγοπωλίου στην οικονομία.»*³³⁶ Το ζήτημα, ωστόσο, που ανακύπτει μπροστά σε μια τέτοια παρεκκλίνουσα επιχειρηματική δραστηριότητα, δεν αφορά μόνο στο δεδομένο των οικονομικών πρακτικών που υιοθετούνται, αλλά εξίσου στο γεγονός ότι οι ρυθμιστικές στρατηγικές που εφαρμόζονται, προσομοιάζουν στη δράση, την οποία υποτίθεται ότι έρχονται να ελέγξουν, δημιουργώντας εντέλει τις βάσεις ενός ατέρμονου φαύλου κύκλου.³³⁷

Στο «πραγματικό», λοιπόν, καπιταλιστικό πλαίσιο *«(η δράση) των επιχειρήσεων παρέχει τα πιο αποδοτικά και τα πιο σπουδαία παραδείγματα οργανωμένου εγκλήματος»*.³³⁸ Πέρα από τις δομικές ομοιότητες, στις οποίες παραπέμπει το παραπάνω σχόλιο, αναφέρεται επίσης και στα τεράστια κέρδη, που εξοικονομούνται τόσο με την εγκληματικότητα του λευκού περιλαίμιου όσο και με την οργανωμένη εγκληματικότητα, αλλά και στους ιστορικούς δεσμούς συγγένειας, που χαρακτηρίζουν τους δύο αυτούς τύπους εγκληματικής δράσης. Παράλληλα, σε αντίθεση με το γεγονός ότι το οικονομικό κόστος τέτοιων δραστηριοτήτων και κατ' επέκταση ο βαθμός της κοινωνικής βλάβης που επιφέρουν, υπερβαίνουν κάθε ποσοστό, στο οποίο «ανέρχεται» το κοινό έγκλημα, η διερεύνηση, η δημοσιοποίηση και πολύ περισσότερο η ποινική δίωξη των σπουδαιότερων οικονομικών εγκλημάτων περνάει συχνά στα «αζήτητα», αν όχι σε καταστάσεις αφάνειας. Ακόμη, όμως, και στις εξαιρετικές περιπτώσεις που γνωρίζουν το φως της δημοσιότητας, ελάχιστο φαίνεται να είναι το εγκληματικό στίγμα, που ακολουθεί διάσημους παραβάτες. Η συνήθης αναφορά σε εμπορικού και αστικού δικαίου διατάξεις και η ακόμη

³³⁶ Thio A., 2003, op. cit σελ. 106 - 107

³³⁷ Μεταξύ άλλων μελετητών, ο H. Barnett αναλύει τον τρόπο με τον οποίο η δημιουργία μονοπωλίων και επιχειρηματικών trusts «θρέφει» την εγκληματικότητα του λευκού περιλαίμιου, υπογραμμίζοντας ταυτόχρονα την εντυπωσιακή ευκολία με την οποία το κεφάλαιο οικειοποιείται παράνομα έσοδα. Barnett H., 1979, "Wealth, Crime and Capital Accumulation", στο *Contemporary Crises*, τ.3, σελ. 171-186

³³⁸ Pearce F., 1976, op. cit σελ. 78

συνηθέστερη επιβολή διοικητικών κυρώσεων στους φορείς παράνομων συναλλαγών λειτουργεί τελικά ως «καθακτήριο» για την αποκατάσταση της δημόσιας εικόνας τους και του επιχειρηματικού τους ονόματος³³⁹.

Ελάχιστες, σε σύγκριση και με τον όγκο των περιπτώσεων οικονομικής εγκληματικότητας, είναι και οι περιπτώσεις ποινικής δίωξης και καταδίκης. Υπό το πρίσμα, μάλιστα, μιας μακρο-ανάλυσης, όταν και όποτε συμβαίνουν τέτοιες καταδίκες, καταλήγουν περισσότερο να διευκολύνουν παρά να αποτρέπουν τα εγκλήματα του λευκού περιλαιμίου καθώς λειτουργούν αφενός ως απόδειξη υπέρ της «φαντασιακής» έννομης τάξης, ότι δηλαδή ο νόμος είναι ουδέτερος, με την έννοια ότι όλοι, όσο ισχυροί και να είναι, καθίστανται υπόλογοι στη συλλογική βούληση, και αφετέρου συντείνουν στην νομιμοποίηση της «πραγματικής» έννομης τάξης με το επιχείρημα ότι το σύστημα λειτουργεί. Επιπρόσθετο στοιχείο συνιστά ο διαφορετικός βαθμός ατιμωρησίας, που ισχύει και ανάμεσα στα ίδια τα εγκλήματα του λευκού κολάρου. Ο βαθμός αυτός καθορίζεται με βάση τον αντίκτυπο που έχουν στην κοινή γνώμη, ο οποίος προσδιορίζει και το μέγεθος της κρίσης για την έννομη τάξη. Τα αποτελέσματα των προαναφερόμενων συσχετισμών συνιστούν και τους δικαιολογητικούς λόγους που κάποια εγκλήματα δύνανται να διωχθούν και άλλα όχι.³⁴⁰

Ήδη, αναφέρθηκε ότι ακόμη και οι νόμοι που μοιάζουν να αντιτίθενται στην εγκληματικότητα του λευκού περιλαιμίου τελικά συμβάλλουν, μέσω του

³³⁹ Για τον Κ. Σιμόπουλο μια τέτοια εξέλιξη ισοδυναμεί με έλλειμμα δημοκρατικού ελέγχου, το οποίο καταλήγει στην ασυδοσία των ανθρώπων με εξουσία. Εξ' ου και «*τερατώδη*» σκάνδαλα μένουν συχνά ανεξιχνίαστα και ατιμώρητα ενώ πασιφανείς καταχραστές του δημοσίου χρήματος κυκλοφορούν πάναγνοι απολαμβάνοντας τα «προϊόντα της λεηλασίας». Με ανάλογη διάθεση ο συγγραφέας προσθέτει: «*Σε όλες τις «δυτικές» δημοκρατίες, ενό το «πολιτικό χρήμα», δηλαδή το χρήμα της διαφθοράς, κυκλοφορεί ποταμιόδον, τα σκάνδαλα σπάνια έρχονται στην δημοσιότητα εξαιτίας των στεγανών, της συννενοχής και των ηλεκτρονικών μεθόδων που συγκαλύπτουν τις συναλλαγές και διασφαλίζουν τα αμύθητα προϊόντα τους. Τα σοβαρά περιστατικά διαφθοράς αποκαλύπτονται παντού από τον Τύπο. Προβάλλονται, ωστόσο, ως δημοσιογραφικές επιτυχίες περισσότερο, για τον εντυπωσιασμό του Κοινού παρά για να φωτισθεί ο ζοφερός κόσμος της εξουσίας, να στηλιτευθεί η εξαχρείωση και να αρυπνισθεί η κοινωνία. Με συνέπεια οι αναγνώστες να απολαμβάνουν με ηδονή, ως τηλεοπτικό «σήριαλ», τους ειδεχθείς άθλους των αξιωματούχων της εξουσίας και ως αντίδοτο στη μονοτονία του καθημερινού βίου.*» Σιμόπουλος Κ., 1995, *Η Διαφθορά της Εξουσίας*, 2^η έκδοση, Αθήνα, σελ. 301 επ. και 325 Παραμένοντας ίδιο ακριβώς θεωρητικό πλαίσιο ο P. Lascoumes κάνει λόγο για «λευκό έγκλημα»: «*η διαφθορά παραμένει ένα λευκό έγκλημα εξαιτίας των περιορισμένων κοινωνικών αντιδράσεων που προκαλεί και των ελαφρών κυρώσεων που επιφέρει... ένα έγκλημα αποδεκτό από τις έλίτ και ανεκτό από τους πληθυσμούς.*» Ο περιορισμένος αριθμός καταγγελιών παράνομων πράξεων που εμπίπτουν στο πεδίο της, προσδιορίζει και την αντίστοιχα περιορισμένη άσκηση της ποινικής τους δίωξης. Κατ' αυτόν τον τρόπο τέτοιου είδους πρακτικές μένουν καλά κρυμμένες μέσα στον όγκο των συνηθισμένων οικονομικών συναλλαγών χωρίς να στιγματίζονται από την κοινωνία και ως εκ τούτου ενισχύοντας ακόμη περισσότερο την κοινωνική τους αμνήστευση. «*Στη χειρότερη περίπτωση θεωρούνται λάθη και όχι παραπτώματα που πρέπει να τιμωρηθούν.*» Βλ. Lascoumes P., 2003, *Διαφθορά*, μεταφ. Αγγελος Φιλιππάτος, εκδόσεις Καστανιώτη, σελ. 35, 36

³⁴⁰Pearce F., 1976, op. cit σελ. 77 - 109

προσχηματικού χαρακτήρα τους, στην διευκόλυνση και διαιώνιση του φαινομένου. Τα οικονομικά συμφέροντα, επομένως, των ισχυρών οικονομικών ομάδων διασφαλίζονται διπλά ενώπιον του ποινικού νόμου. Αφενός μέσω του κοινωνικού ελέγχου, που ασκείται στις χαμηλότερες τάξεις από το σύνολο της ποινικής δικαιοσύνης και αφετέρου μέσω της φαινομενικής συμπερίληψης των επιχειρηματικών δράσεων στις επιταγές του ποινικού συστήματος. Το πρώτο εξασφαλίζεται κυρίως με την σύμφυτη σε πολιτικές μηδενικής ανοχής τάση ευρείας ποινικοποίησης συμπεριφορών, ενώ οι μέθοδοι που αφορούν στο δεύτερο περιλαμβάνουν: α) Την ελλειμματική εφαρμογή του νόμου ή το ανενεργό του περιεχόμενο, πρόκειται για τους εν λόγω «νόμους στα χαρτιά»³⁴¹ β) Την αναγωγή σε ιδιώνυμα αδικήματα συμπεριφορές που αλλιώς θα συνιστούσαν εγκλήματα του κοινού ποινικού δικαίου. Εδώ εμπίπτουν κατεξοχήν οι φορολογικές, τελωνειακές, αγορανομικές ή εμπορικές παραβάσεις αλλά και παραβάσεις που εμπεριέχονται σε ειδικούς ποινικούς νόμους. Η απουσία τους από τον ποινικό κώδικα συμβάλλει στην διάκριση της οικονομικής εγκληματικότητας από τη κοινή εγκληματικότητα και άρα στην αποστιγματοποίηση της. Σε αυτή τη διττή πρόσληψη της εγκληματικότητας ανωτέρων και κατωτέρων τάξεων υποστηρίζεται ότι εντάσσονται και οι διακρίσεις του τύπου «φυσικό» και «τεχνικό» έγκλημα ή σε mala in se και σε mala prohibita γ) Την «επιλεκτική» ποινική δίωξη που συνήθως στρέφεται κατά ατομικά εμπορευόμενων ή μικρών επιχειρήσεων³⁴².

Η κριτική που ασκήθηκε κατά της κριτικής εγκληματολογίας είναι πολλαπλή και πολύπλευρη. Νεώτεροι κριτικοί εγκληματολόγοι επισήμαναν την τάση για υπέρ-απλούστευση της μαρξιστικής θεωρίας, γεγονός που οδήγησε τους πρώτους μαρξιστές εγκληματολόγους στην δημιουργία ενός συμπαγούς, αυστηρά εργαλειακού, σχεδόν θετικιστικού θεωρητικού μοντέλου, στο πλαίσιο του οποίου ο νόμος αποτελούσε το απόλυτο όπλο της κυρίαρχης τάξης ή ελίτ για την εξασφάλιση και διατήρηση της υποταγής του προλεταριάτου.³⁴³ Το ίδιο επιχείρημα πέρα χρησιμοποιήσαν και πολλοί από τους θεωρητικούς επικριτές της κριτικής

³⁴¹ Δασκαλάκης Η., 1985, «Η Εγκληματολογία της Κοινωνικής Αντίδρασης», Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή, σελ. 70

³⁴² Ibid. σελ. 69 - 75

³⁴³ Greenberg D., 1993, op. cit σελ.9-13

εγκληματολογίας για να την χαρακτηρίσουν συνώνυμο του οικονομικού ντετερμινισμού (economic determinism) και ενός είδους μεταφυσικής “αισθαντικότητας” (“new essentialism”)³⁴⁴ ενώ άλλοι της την κατηγόρησαν ακόμη και για έλλειψη επιστημονικότητας.³⁴⁵

Υπό το ίδιο πρίσμα, το περιεχόμενο της κριτικής εγκληματολογίας θεωρήθηκε ηθικολογικό, από άλλους πάλι συναισθηματικό μέχρι και ανήθικο.³⁴⁶ Το κυριότερο, ωστόσο, μειονέκτημα που της αποδόθηκε σχετίζεται με την απουσία ενός μοντέλου πολιτικής θεωρίας των ελευθεριών στις σοσιαλιστικές κοινωνίες, οι οποίες προτείνονται ως εναλλακτικά μοντέλα οικονομικής οργάνωσης, με την ανάλογη διάσταση τους ως πρότυπα αντεγκληματικής πολιτικής. «Καμία γενική αλληλουχία δεν προσφέρθηκε αναφορικά με το «πώς η εξουσία οφείλει να κατανέμεται», «πώς τα συγκρουόμενα συμφέροντα οφείλουν να εκδηλώνονται και να επιλύονται», «πώς οι καταχρήσεις της σοσιαλιστικής νομιμότητας οφείλουν να ελέγχονται»³⁴⁷ Η διαπίστωση αυτή αποτέλεσε την κύρια βάση της μομφής περί μιας «ουτοπικής» εγκληματολογίας³⁴⁸ ενώ κάποιοι άλλοι έκαναν λόγο ότι η κριτική εγκληματολογία «παύει να αποτελεί «Εγκληματολογία» στο μέτρο που ξεπερνά τα όρια τα οποία η ίδια η επιστήμη της Εγκληματολογίας θέτει στον εαυτό της, διαμορφώνοντας τη μεθοδολογία της και εξοπλίζοντας ανάλογα τους ανθρώπινους και θεσμικούς φορείς της»³⁴⁹

Ανεξάρτητα του βαθμού βασιμότητας της κριτικής που αναπτύχθηκε και που συνοπτικά παρουσιάστηκε, είναι πράγματι γεγονός ότι η συνεισφορά της κριτικής εγκληματολογίας βασίζεται ακριβώς στην υπέρβαση των ορίων, πάνω στα οποία η «επιστήμη της Εγκληματολογίας» είχε αγκυλωθεί. Αυτό δεν σημαίνει μια «εφ’ όλης της ύλης» απόρριψη της κυρίαρχης εγκληματολογίας αλλά υπογραμμίζει τη προσπάθεια να τεθούν νέα ερωτήματα, τα οποία με τη σειρά τους παραπέμπουν σε νέα μεθοδολογικά σχήματα και νέες ερμηνείες του εγκληματικού φαινομένου. Μέσα

³⁴⁴ Downes D. & Rock P, 1979, *Deviant Interpretations: Problems in Criminological Theory*”, Oxford

³⁴⁵ Popper, K. 1989, *Conjectures and Refutations*, fifth edition Routledge, , London.

³⁴⁶ Βλ. 1. Klockars C., 1979, “The Contemporary Crises of Marxist Criminology”, στο *Criminology*, τ.16, σελ. 477-515 2.Toby J., 1979, “The New Criminology is the Old Sentimentality”, στο *Criminology*, τ.16, σελ.516-526 3. Nettler G., 1978, *Explaining Crime*, McGraw –Hill, New York

³⁴⁷ Downes D. & Rock P, 1998, op. cit. σελ. 290

³⁴⁸ Akers R., 1979, “Theory and Ideology in Marxist Criminology”, στο *Criminology*, τ.16, σελ. 527-544

³⁴⁹ Αλεξιάδης Σ., 1989, *Εγκληματολογία*, εκδόσεις Σάκκουλα Θεσσαλονίκη, 3^η έκδοση, σελ. 62

σε ένα τέτοιο πλαίσιο, ο Chambliss επισημαίνει τον κίνδυνο διαστρέβλωσης που συχνά διατρέχει τα επικριτικά πορίσματα, που προορίζονται για την κριτική εγκληματολογία. Πιο συγκεκριμένα, ο συγγραφέας ισχυρίζεται ότι η εμπειρική αξιολόγηση και η κριτική κατά της κριτικής εγκληματολογίας βασίζεται κάποιες φορές στην επί της ουσίας άγνοια του περιεχομένου της και κάποιες άλλες στην ιδεολογική προκατάληψη που διαπνέει τη στάση των πολεμίων της. «Οι κοινωνιολόγοι είναι εξοικειωμένοι και ευνοϊκά διακείμενοι ως προς τον Durkheim αλλά μη γνώστες και προκατειλημμένοι ως προς την μαρξιστική θεωρία. Οι περισσότεροι που επιθυμούν να κρίνουν την μαρξιστική εγκληματολογία προβαίνουν σε αυτό μέσα από ένα συνδυασμό άγνοιας και ιδεολογικής προκατάληψης.»³⁵⁰ Ανεξαρτήτως, ομοίως, του βαθμού βασιμότητας ενός τέτοιου κινδύνου, είναι επίσης γεγονός, όπως θα υπογραμμίσει ένας άλλος θεωρητικός, ότι η προσχώρηση στο μαρξισμό δεν είναι προαπαιτούμενο για να γίνει αντιληπτή η μορφή και ο ρόλος του ποινικού νόμου στο πλαίσιο της σύγχρονης πολιτικής οικονομίας.³⁵¹

Αν και η πολιτική οικονομία του καπιταλισμού ήθελε την οικονομική εγκληματικότητα να σφραγίζεται κυρίως στα χαμηλά ποσοστά των εγκληματολογικών στατιστικών ενώ το πραγματικό της μέγεθος να εικάζεται με όρους σκοτεινής εγκληματικότητας, η τροπή που πήρε μετά το τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου και πολύ περισσότερο προς τα τέλη της δεκαετίας του 1970 οδήγησαν σε ένα καταγισμό οικονομικών σκανδάλων, φέρνοντας στο φως μαζί με τις διαστάσεις της έκτασης τους, μία σειρά από νέα εγκλήματα λευκού περιλαιμίου. Με το τέλος της μαζικής παραγωγής ήρθε η αναζήτηση νέων αγορών σημαίνοντας ταυτόχρονα την εποχή της ενοποίησης και απελευθέρωσης τους. Στο νέο κλίμα που διαμορφώνεται η εξουσία του κεφαλαίου συγκεντρώνεται πλέον σε «μη υπόλογες, άμορφες διεθνείς οικονομικές δυνάμεις»³⁵², οι οποίες αφαιρούν τα ηνία της από τις εθνικά δομημένες καπιταλιστικές κυβερνήσεις, καθιστώντας τις ολοένα και πιο «διακοσμητικές» ως προς την άσκηση της οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής τους.

Στις δεκαετίες 1980 και 1990 που ακολουθούν, οικονομικές απάτες πλήττουν πολλούς τομείς της οικονομίας. Οι χρηματο-πιστωτικές απάτες, οι τελωνειακές

³⁵⁰ Chambliss W., 1989, "On Trashing Marxist Criminology", στο *Criminology*, τ.27, σελ.237

³⁵¹ Sykes G., 1974, op. cit. σελ. 210

³⁵² Taylor I., 1997, op. cit. σελ. 286

απάτες, οι χρηματιστηριακές απάτες, οι απάτες που αφορούν στο Φ.Π.Α., άλλες που αφορούν στα ασφαλιστικά ταμεία, άλλες που σχετίζονται με τη παροχή υπηρεσιών ή τη διενέργεια επενδύσεων, και το ξέπλυμα μαύρου χρήματος, ως τη λογική συνέχεια στις περισσότερες των παραπάνω περιπτώσεων, συνθέτουν το νέο «ύφος» μιας ευρείας έκτασης και ευρείας διάδοσης εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου. Η ελεύθερη αγορά μοιάζει να εξελίσσεται σε θερμοκήπιο της εγκληματικότητας συνολικά καθώς σε αντιστοιχία με την οργανωμένη εγκληματικότητα, στους κόλπους της οποίας αναγνωρίζεται τόσο το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου όσο και το «παραδοσιακά» εννοούμενο οργανωμένο έγκλημα, έξαρση γνωρίζει και η «εγκληματικότητα του δρόμου».

Υπό τις νέες αυτές συνθήκες, στα μέσα της δεκαετίας του 1990 μία ομάδα ειδικών, προερχόμενων κυρίως από το τομέα του ουσιαστικού ποινικού δικαίου και της ποινικής δικονομίας, εγκαινιάζει μία πρωτοβουλία, που γίνεται ευρέως γνωστή με τον ομώνυμο τίτλο της δημοσίευσής της, «*Corpus Juris*», με στόχο τον έλεγχο της κατάστασης, μέσω της προσπάθειας ποινικής προστασίας και γενικότερης διασφάλισης των οικονομικών συμφερόντων της Ευρωπαϊκής Ένωσης.³⁵³ Στις ίδιες συνθήκες των διεθνών οικονομικών αγορών η κριτική εγκληματολογία διαφοροποιείται σημαντικά «από την πολιτική οικονομία του εγκλήματος, όπως

³⁵³Η πρώτη δημοσίευση της σχετικής μελέτης έγινε το 1997 ενώ ακολούθησε και δεύτερη περισσότερο τεκμηριωμένη το 1999, το περιεχόμενο της οποίας κατανέμεται σε τέσσερις τόμους, πάντα υπό την επιστημονική επιμέλεια της M. Delmas – Marty. Το βασικό ερώτημα στο οποίο προσπάθησε να απαντήσει η εν λόγω μελέτη σχετίζεται με το ποια ευρωπαϊκά συμφέροντα αξίζουν ποινικής προστασίας και πως μια τέτοια προστασία μπορεί να οργανωθεί με τέτοιο τρόπο ώστε μαζί με το παράγοντα «αποτελεσματικότητα» να λειτουργούν ως εγγυήσεις εντός ευρωπαϊκού πεδίου (;) Η απάντηση συνιστά ένα αμάλγαμα εθνικών και κοινοτικών συνισταμένων, που συνδυάστηκαν υπό το πρίσμα μιας ποινικής «συμφωνίας» ανάμεσα στα κράτη μέλη και όχι σε επίπεδο Ένωσης.» Σύμφωνα με την M. Καϊάφα – Γκμπάντι πρόκειται για ένα σημείο τομής στο πλαίσιο της νομοθετικής δραστηριότητας της Ευρωπαϊκής Ένωσης για δύο κυρίως λόγους: «Πρώτο, γιατί καταγράφει ένα ποιοτικά διαφορετικό βήμα στη προσπάθεια προάσπισης των συμφερόντων της Ένωσης, με τη μορφή ενός ενιαίου πλέον κειμένου ποινικών διατάξεων, άμεσα εφαρμοστέου στα κράτη μέλη, και δεύτερο, γιατί μέσα από ένα τέτοιο κείμενο... θα αποδίδεται αναπόφευκτα για πρώτη φορά το στίγμα της αντίληψης της Ευρωπαϊκής Ένωσης σχετικά με κεντρικά ζητήματα που αφορούν το σύνθετο πρόβλημα της ποινικής καταστολής.» Βλ. Καϊάφα – Γκμπάντι M., 2003, *Ποινικό δίκαιο στην Ευρωπαϊκή Ένωση – σημαντικές όψεις και προοπτικές εξέλιξης*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, σελ.73 Ομοίως N. Μπιτζιλέκης υπογραμμίζει, πέραν της ιστορικής, την ουσιαστική σημασία μιας τέτοιας προσπάθειας οικονομικής και κοινωνικής σύγκλισης των κρατών μελών στη διαδικασία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Βλ. Μπιτζιλέκης N., 2010, «Η ποινική προστασία των οικονομικών συμφερόντων της Ε.Ε. στο ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο» στο *Σύγχρονες Εξελίξεις του Ευρωπαϊκού Οικονομικού Ποινικού Δικαίου – Πρακτικά Συνεδρίου 27-28 Νοεμβρίου 2009*, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη. Κινούμενος στην ίδια θεωρητική κατεύθυνση ο S. Manacorda παραθέτει την παράμετρο της παγκοσμιοποίησης ως επιπρόσθετο παράγοντα όχι απλά της αναγκαιότητας αλλά και της επιτακτικότητας που χρήζει η υλοποίηση του σχεδίου ενός ενιαίου corpus juris. Βλ. Manacorda S., 1999, “Pour un Corpus Juris. Perspectives d’ une unification du droit pénal des affaires en Europe”, στο *Noir, gris blanc – Les contrastes de la criminalité économique*, σειρά Les cahiers de la sécurité intérieure, σελ. 155-176 Ωστόσο, το όλο εγχείρημα δέχθηκε έντονη κριτική με κεντρική γραμμή την άμετρη πρόταξη των οικονομικών συμφερόντων. Βλ. 1.Hassemer W., 1999, «“Corpus Juris” - Προς ένα Ευρωπαϊκό Ποινικό Δίκαιο» στο *Υπεράσπιση*, τ. σελ. 595 - 604 2. Μανωλεδάκης I., 1999, «Προβληματισμοί για τη συγκρότηση ενός ενιαίου ευρωπαϊκού ποινικού δικαστικού χώρου» στο *Υπεράσπιση*, τ. σελ. 1091 - 1101, 3.Παρασκευόπουλος N., 1999, «Το Corpus Juris στα πλαίσια της Διεθνούς αντεγκληματικής Πολιτικής στη στροφή του 2000» στο *Υπεράσπιση*, σελ 605 - 620.

αποτυπώθηκε από εγκληματολόγους σαν το *Willem Bonger* ή κοινωνιολόγους όπως *Robert Merton* κατά το πρώτο μισό του εικοστού αιώνα»³⁵⁴ Η επεξεργασία της έννοιας του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου και κάθε απόπειρα άρθρωσης της σε αντεγκληματική πολιτική μέσα σε ένα κριτικό πλαίσιο προϋποθέτει, όπως είδαμε ήδη, τη συνολική επισκόπηση αυτού που κάθε φορά ονομάζεται κοινωνική πραγματικότητα. Με επίκεντρο το «παγκοσμιοποιημένο χωριό», που νοσηματοδοτεί τη σύγχρονη κοινωνική πραγματικότητα, οι κριτικές προσπάθειες οροθέτησης ή και τυποποίησης της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου δομούνται κυρίως γύρω από τρεις βασικούς άξονες.

Ο πρώτος στοχεύει να δοθεί μεγαλύτερη έμφαση στους πανίσχυρους επιχειρησιακούς ομίλους και σε σχηματισμούς που στοιχειοθετούν τον πυρήνα των διεθνών αγορών, παρά στις περιορισμένες οπτικές παλαιότερων πολιτικο-οικονομικών μελετών που τελικά κατέληγαν σε ατομο-κεντρικές αναλύσεις και προτάσεις, είτε επρόκειτο για υποδιαρέσεις του κοινού εγκλήματος είτε για παράνομες δράσεις μεγαλύτερου βεληνεκούς. Ο δεύτερος αφορά στην κατανόηση της σύγχρονης πολιτικής οικονομίας των διευρυμένων - παγκοσμιοποιημένων δομών, που επιτάσσει η διεθνής οικονομική ανάπτυξη και η ομόλογη της παγκόσμια επιχειρηματική δράση, και μιας «εκσυγχρονισμένης» εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου ως «*συστημικό της προϊόν*». Με άλλα λόγια, απαιτείται η κατανόηση αφενός των νέο-διαμορφωμένων, παγκοσμιοποιημένων, οικονομικών συνθηκών αλλά με ταυτόχρονη προσοχή στον σύγχρονο ατομισμό και στην «*επιχειρηματική κουλτούρα*» (*enterprise culture*),³⁵⁵ που επικρατούν στις κοινωνικές συνθήκες και διαπνέουν τις πολιτισμικές αξίες. Ο τρίτος και τελευταίος άξονας υπογραμμίζει την διεθνή οπτική που πρέπει να διαθέτει μια ολοκληρωμένη πρόταση αντεγκληματικής πολιτικής. Αυτό σημαίνει, ότι κάθε προσπάθεια σχεδιασμού μιας τέτοιας πρακτικής και στρατηγικής θα πρέπει να ανταποκρίνεται στην πολιτική οικονομία του εγκλήματος στη σύγχρονη, απελευθερωμένη αγορά, δηλαδή στις δράσεις και στις συμπεριφορές, τις οποίες επιδιώκει να κατανοήσει και να ελέγξει.

Η προβολή του φαινομένου ως διεθνών διαστάσεων, συνάρτηση των διεθνών αγορών και πρόκληση διεθνικών λύσεων συστήνει όχι μόνο μεθοδολογικά εργαλεία

³⁵⁴ Taylor I., 1997, op. cit. σελ. 290

³⁵⁵ Ruggiero V., 1996, *Organized and Corporate Crime in Europe*, Dartmouth, σελ. 14

για τα επόμενα κεφάλαια αλλά και τις πολιτικές συνιστώσες του. Ακολουθώντας τη τροχιά της κριτικής εγκληματολογίας η φύση της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου αποκαλύπτεται βαθιά πολιτική σε μια «α-πολίτικη» χρονική περίοδο. Οι ιστορικές μετατοπίσεις και τα ιδεολογικά πωγωνίσματα, που παρατηρήθηκαν μεταξύ άλλων και στον ευρύτερο χώρο του δικαίου, προσδίδοντας έναν ιδιαίτερα πολεμοχαρή χαρακτήρα στο ποινικό νόμο, όπως εύγλωττα εκφράζει ο τίτλος «ποινικό δικαίου του εχθρού»³⁵⁶ οδήγησαν στην επαναφορά ενός στείρου, διαχειριστικού νέο-κλασικισμού και μαζί στην αναζωπύρωση βιο-θετικιστικών ερμηνειών περί εγκλήματος, προκαλώντας αμηχανία στους προοδευτικούς θεωρητικούς κύκλους και διαταραχή στις δημοκρατικές δομές. *«Πολλοί λίγοι θα είχαν προβλέψει τον γρήγορο θάνατο της ριζοσπαστικής εγκληματολογίας, ένας θεωρητικός τομέας που κάποτε φαινόταν τόσο ισχυρός που θα σάρωνε τα πάντα, τουλάχιστον σε μεγάλα τμήματα της Ευρώπης, του Καναδά και της Αυστραλίας. Λίγοι θα είχαν προβλέψει την αναβίωση*

³⁵⁶ Σύμφωνα με τον G. Jakobs το ποινικό δικαίο γνωρίζει δύο πόλους ή τάσεις, οι οποίες δεν αποκλείεται να διασταυρώνονται. *«Στην μία πλευρά βρίσκεται η επαφή με τον πολίτη, όπου τηρείται στάση αναμονής μέχρι αυτός να εξωτερικεύσει την πράξη και, αφού γίνει αυτό, εκδηλώνεται η αντίδραση, προκειμένου να επιβεβαιωθεί η κανονιστική μορφή της κοινωνίας· στην άλλη πλευρά βρίσκεται η επαφή με τον εχθρό, ο οποίος αναχαιτίζεται πολύ νωρίτερα, στο προστάδιο του εγκλήματος και καταπολεμάται εξαιτίας της επικινδυνότητας του.»* Πέρα από τις διαφορές ως προς το αξιόποινο, που στην περίπτωση του ποινικού δικαίου του εχθρού δεν στρέφεται μόνο προς τα πίσω, στην καταδικαστέα πράξη, αλλά επιπλέον και κυρίως προς τα εμπρός, προς το μέλλον, το βασικό χαρακτηριστικό ενός τέτοιου δικαίου συνίσταται στο γεγονός ότι δεν αναγνωρίζει στον κατηγορούμενο την ιδιότητα του προσώπου, του φορέα δηλαδή δικαιωμάτων και υποχρεώσεων. Πάνω σε μια τέτοια αντίληψη βασίζεται η διάκριση που κάνει ο συγγραφέας μεταξύ προσώπου και ατόμου, ταυτίζοντας τον «εχθρό» αποκλειστικά με το άτομο. Και ως άτομο, ο εχθρός δεν μπορεί να απολαύσει τα αγαθά που συνεπάγεται η έννοια του προσώπου. Δικαιολογητική βάση μιας τέτοιας αντίληψης αποτελεί το δικαίωμα της ασφάλειας των πολιτών. Πιο αναλυτικά, παρατηρείται ότι *«όποιος δεν μπορεί σε γνωστικό επίπεδο να διασφαλίσει επαρκώς ότι θα συμπεριληφθεί ως πρόσωπο, δεν μπορεί να προσδοκά ότι θα εξακολουθεί να αντιμετωπίζεται ως πρόσωπο· διότι διαφορετικά θα προσέβαλλε το δικαίωμα στην ασφάλεια που έχουν οι υπόλοιποι.»* Ξεκάθαρα σημεία, επομένως, του δικαίου του εχθρού είναι πρώτον η πεποίθηση ότι δεν υπάρχει ειρήνη. Μάλιστα, σε ένα τέτοιο πλαίσιο υποστηρίζεται ότι *«όποιος κερδίζει τον πόλεμο, καθορίζει και ποιος κανόνας ισχύει, ενώ όποιος χάνει, οφείλει να υποταχθεί στις βουλές του νικητή.»* Δεύτερον, η εγκατάλειψη όλων εκείνων των εγγυήσεων που απορρέουν από το κράτος δικαίου. Τρίτον, η εγκατάλειψη ακόμη και της έννοιας του εγκλήματος, δεδομένου ότι αυτή αναγκάζει το κράτος να τηρήσει μια αυστηρή δέσμευση, να αντιμετωπίσει δηλαδή το δράστη ως πρόσωπο. Και τέλος η εξολόθρευση του κινδύνου που αντιπροσωπεύει ο δράστης. Χωρίς περαιτέρω αναζητήσεις ως προς το περιεχόμενο της παγιωμένης έννοιας τάξης, την οποία επικαλείται, ή ως προς αυτό των κριτηρίων που καταδεικνύουν τον εχθρό, ο συγγραφέας υπογραμμίζει την ανάγκη αυστηρής οριοθέτησης του κλασσικού ποινικού δικαίου έναντι του ποινικού δικαίου του εχθρού προκειμένου να αποφευχθεί η ανώφελη επέκταση του «πολέμου» μέσω συγχύσεων του με τη ποινική διαδικασία, γιατί *«ένα τέτοιο περιττό Ποινικό Δίκαιο του εχθρού βλέπει το Κράτος Δικαίου»*, μεταθέτοντας το ζήτημα σε ποσοτική αντί της ποιοτικής βάσης. Jakobs G., 2005, Το Ποινικό Δίκαιο του Πολίτη και το Ποινικό Δίκαιο του εχθρού», στη *Ποινική Δικαιοσύνη*, τ. 7, σελ. 868-877, σελ. 873, 875 Σε παρόμοιο πλαίσιο ο K. Βαθιώτης σχολιάζει ότι *«ανεξάρτητα από τις προαναφερθείσες ενστάσεις που κλονίζουν την θεωρία του Ποινικού δικαίου του Εχθρού, καθιστώντας την απορριπτέα, δεν πρέπει να παροραθεί η μεγάλη συμβολή του Jakobs στη συνειδητοποίηση μιας «μαύρης αλήθειας» Μολονότι η συντριπτική πλειοψηφία των θεωρητικών αποκρούει μετά βδελυγμίας το Ποινικό Δίκαιο του Εχθρού, ελάχιστοι παραδέχονται ότι αυτό δεν είναι ένα φάντασμα, αλλά ένα υπαρκτό είδος ποινικού δικαίου, που έχει διασκορπισθεί ύπουλα, σαν ιός σε πλήθος διατάξεων, οι οποίες – κι αυτό είναι το πιο επικίνδυνο – αφορούν και δράστες αποδεχόμενους τις θεμελιώδεις αρχές της έννοιας τάξης, άρα «πολίτες» και όχι «εχθρούς»! Προς αποφυγήν, μάλιστα, αυτής της ανεπιθύμητης δηλητηρίασης του ποινικού δικαίου, διατυπώθηκε η άποψη ότι θα ήταν σκόπιμο να «καθαρίσει» το κλασσικό ποινικό δικαίο από τις εχθρικές ποινικές διατάξεις, και οι τελευταίες να αποκτήσουν, κατά το δυνατόν, αυτοτελή στέγαση σε νομοθετικό κείμενο, που θα προβλέπεται ενδεχομένως για πολύ συγκεκριμένες και σαφώς προσδιοριζόμενες περιπτώσεις όπως εξαιρετικού χαρακτήρα.»* Βαθιώτης K., 2010, *Τραγικά διλήμματα στην εποχή του «πολέμου κατά της τρομοκρατίας»* - Από τη σаницίδα του Καρνεάδη στο «Ποινικό Δίκαιο του Εχθρού», Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 423-424

ωφελμιστικών θεωριών της θεωρίας της ορθολογικής επιλογής (*rational choice*), που φαινόταν ότι είχαν ξεπεραστεί για πάντα...»³⁵⁷ Ο «μεγάλος απών» από τέτοιου είδους αναλύσεις παραμένει το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου, για την παρουσία και την ένταση του οποίου στις παγκόσμιες αγορές δεν περισσεύει καμία θεωρητική εξήγηση και πολύ περισσότερο ο ποινικός κολασμός. Μια τέτοια απουσία συνιστά επιπρόσθετα το μέτρο της ανισότητας, ως προϋπόθεση εθνικών και περιφερειακών πολιτικών ασφαλείας στο πεδίο της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας. Αυτά ακριβώς τα θεωρητικά και ιστορικά κενά θέτουν την υπαρξιακή βάση για το φαινόμενο της εγκληματικότητας του λευκού κολάρου ανανεώνοντας κάθε είδους ρεαλιστικό στοίχημα περί σοβαρής αντιμετώπισης του εγκλήματος με το δίλημμα που θέτει ο A. Baratta: «θέλουμε να είμαστε φύλακες του *status quo* ή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων;»³⁵⁸

³⁵⁷ Rock P., 1997, "Sociological Theories of Crime", στο Maguire M, Morgan R, & Reiner R., *The Oxford Handbook Of Criminology*, Oxford University Press, σελ. 259

³⁵⁸ Baratta A., 2001, *Δικαίωμα στην ασφάλεια ή ασφάλεια των δικαιωμάτων;*, αδημοσίευτο κείμενο που παρουσιάστηκε στη συνδιάσκεψη που διενεργήθηκε στο πλαίσιο του Intensive Programme on Criminal Justice and Critical Criminology, στην Κομοτηνή 5-15/5/2001. Παρόμοιο δίλημμα τίθεται και από τον Θ. Παπαθεοδώρου, ο οποίος υπογραμμίζει τη λεπτή ισορροπία μεταξύ μιας κυριαρχικής και μιας εγγυητικής αντεγκληματικής πολιτικής. Βλ. Παπαθεοδώρου Θ., 2005, «Ασφάλεια: Δικαίωμα του πολίτη ή άλλοθι ποινικοποίησης;» στο Χ. Ανθόπουλος, Ξ. Κοντιάδης & Θ. Παπαθεοδώρου, *Ασφάλεια και Δικαίωμα στη Κοινωνία της Διακινδύνευσης*, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα σελ. 195-222

Β΄ ΜΕΡΟΣ

**«Η πορεία και εξέλιξη του εγκλήματος του λευκού
περιλαιμίου ως εγκληματολογικού όρου και ως κοινωνικού
φαινομένου»**

I. Ιχνηλατώντας το πραγματικό κοινωνικό πεδίο

A. Η θεωρητική διαμάχη ανάμεσα στην νομική υπόσταση και στην πραγματική διάσταση του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου.

«*Αν ο Sutherland άξιζε το βραβείο Νόμπελ, όπως πίστευε ο Mannheim, για την πρωτοπορία του σε αυτό τον τομέα μελέτης, σίγουρα δεν το δικαιούται για την σαφήνεια ή την χρηστικότητα του ορισμού του*»³⁵⁹. Με το σχόλιο αυτό του Nelken φαίνεται να συνταυτίζεται ο μεγαλύτερος αριθμός των μελετητών, που εντοπίζουν στην έννοια του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου τα χαρακτηριστικά της ασάφειας, της αμφισημίας, της αντιφατικότητας ή και της σύγχυσης, αρχής γενομένης με τον Αμερικανό νομικό-κοινωνιολόγο Paul Tappan. Συγκεκριμένα, ο Tappan θα υποστηρίξει ότι το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου δεν αποτελεί έγκλημα, τουλάχιστον ως προς τη βάση που το θέτει ο Sutherland. Η επέκταση του αξιοποιήσιμου, που πρότεινε ο τελευταίος, σε κάθε πράξη για την οποία επιφυλάσσεται ο νομικός χαρακτηρισμός της ως «κοινωνικά επιβλαβούς» και η νομική πρόβλεψη της επιβολής ποινικών κυρώσεων, έστω και ως έσχατο μέσο, για τον Tappan αντιστοιχεί με αβάσιμους και αφαιρετικούς συλλογισμούς εφόσον προκαλεί μεν το θυμικό αλλά υπολείπεται κανονιστικού πλαισίου και επομένως αντικειμενικών κριτηρίων.

Τέτοια αντικειμενικά κριτήρια, που λειτουργούν ανασταλτικά για κάθε προπαγανδιστική προσπάθεια ή ηθικοπλαστική απόπειρα, έρχεται να εξασφαλίσει αξιωματικά το νομικό σύστημα³⁶⁰. Υπό το σκεπτικό αυτό, ο λόγος περί εγκλήματος απαιτεί τη συνδρομή δύο παραμέτρων, μιας τετελεσμένης πράξης ή παράλειψης και

³⁵⁹ Nelken D., 1997a, "White – Collar Crime" στο Muncie J., Morgan R. & Reiner R. (eds) *The Oxford Handbook Of Criminology* 2nd ed. Oxford University Press, σελ. 896

³⁶⁰ Αντίστοιχες αντιλήψεις απηχούν και οι απόψεις νεότερων μελετητών, όπως του L. Orland και των M. Baucus & T. Dworkin. Σύμφωνα με τον πρώτο, ο ορισμός του Sutherland είναι εξαιρετικά ευρύς καθώς «*περικλείει και συμπεριφορές τις οποίες ο νόμος δεν θεώρησε ποτέ άδικες*» και υπό αυτή την οπτική υποστηρίζεται ότι είναι σε πλήρη αντίθεση όχι μόνο με τις βασικές αρχές του ποινικού δικαίου αλλά και τον κοινό νου. Αξίζει να σημειωθεί για την ειρωνεία των πραγμάτων ο χαρακτηρισμός που επιφυλάσσει ο συγγραφέας για τη θεωρητική προσέγγιση του Sutherland ως «μαρξιστική» ενώ ο ίδιος τάσσεται υπέρ μιας ξεκάθαρης, ορθολογικής και αυστηρής οριοθέτησης του εγκλήματος ως συνώνυμη της παραβίασης κάποιας διάταξης του ποινικού κώδικα, διακρίνοντας την από τις αστικές ή διοικητικές παραβάσεις. Βλ. Orland L., 1980, "Reflections on Corporate Crime: Law in Search of Theory and Scholarship", στο *American Criminal Law Review*, τ.17, σελ.505. Στα ίδια θεωρητικά βήματα ακολουθούν και οι άλλοι δύο μελετητές, υποστηρίζοντας ότι η δράση των εταιρειών είναι εγκληματική όταν συνίσταται στη παραβίαση κάποιου ποινικού κανόνα και εφόσον έχει εκδοθεί σχετική δικαστική απόφαση. Βλ. Baucus M. S. & Dworkin T.M., 1991, "What is corporate crime? It is not illegal corporate behavior" στο *Law & Policy*, τ. 13(3), σελ. 231-244

μιας καταδικαστικής απόφασης. Η πρώτη ταυτίζεται με την παραβίαση ποινικού κανόνα και η δεύτερη με την ποινική καταδίκη. Μεταξύ τους οι δύο αυτές παράμετροι όχι μόνο δεν είναι ανεξάρτητες αλλά βαθιά συμπληρωματικές, καθώς ο Tappan φτάνει στο σημείο να ισχυριστεί ότι η πρώτη συντρέχει στο μέτρο που ισχύει η δεύτερη ή με άλλα λόγια, μόνο στις περιπτώσεις ποινικής καταδίκης μπορεί να γίνει λόγος για ποινικό αδίκημα, εκμηδενίζοντας έτσι *a priori* και στο σύνολο του τον λεγόμενο σκοτεινό αριθμό της εγκληματικότητας. «*Θεωρούμε ότι ο «εγκληματίας του λευκού περιλαιμίου»*, ο παραβάτης κανόνων συμπεριφοράς και η αντικοινωνική προσωπικότητα δεν ταυτίζονται με τον εγκληματία υπό καμία έννοια που να έχει σημασία για τον κοινωνικό επιστήμονα εκτός κι αν παραβίασε κάποιον ποινικό κανόνα. Δεν μπορούμε να τον αναγνωρίσουμε ως τέτοιο εκτός κι αν έχει καταδικαστεί ορθώς. Μπορεί να είναι αγροίκος, αμαρτωλός, ηθικά λεπρός ή ο διάβολος μεταμορφωμένος, αλλά δεν γίνεται εγκληματίας στο όνομα κάποιας κοινωνιολογικής επίκλησης εκτός κι αν κάποια πολιτικά διορισμένη αρχή λέει ότι είναι.»³⁶¹

Τη τεχνική σπουδαιότητα ενός τέτοιου ισχυρισμού συμεριζεται και ο Frank Hartung, ο οποίος αν και αναγνωρίζει γενικώς την αυθεντία των νομικών κανόνων και νομοθετικών επιτευγμάτων, παράλληλα πρεσβεύει ότι ιδιαίτερα στην περίπτωση της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου, ο εγκληματικός της χαρακτήρας δεν στοιχειοθετείται με κριτήριο τη διάκριση ανάμεσα σε ποινικές ή αστικές κυρώσεις. Η ρητορικό ύφος που συνοδεύει το ερώτημα του, αναλογιζόμενος «*σε τι άλλο παρά μιας*

³⁶¹ Tappan P., 1947, "Who is the Criminal" στο Geis G., Meier R. & Salinger L. (eds), 1995, *White – Collar Crime. Classic and Contemporary Views*, 3rd ed., The Free Press, New York, London, Toronto, Sydney, Tokyo, Singapore, σελ. 58 Ωστόσο, ο αντίλογος που γεγίρεται απέναντι σε μια τέτοια θετικιστική προσέγγιση του εγκληματικού φαινομένου υπογραμμίζει, ότι το πλεονέκτημα της επικαλούμενης αντικειμενικότητας του νομικού εγκλήματος και της πολιτικά ουδέτερης ερμηνείας του είναι πρακτικά αδύνατο να υλοποιηθεί δεδομένου ότι το ποινικό σύστημα δεν είναι ανεξάρτητο, αλλά σε απ' ευθείας σύνδεση και επαφή με το ευρύτερο κοινωνικό σύστημα. Κατά συνέπεια το νομικό έγκλημα φτάνει συχνά να λειτουργεί ως «σύντηξη» της πολιτικής πραγματικότητας καθιστώντας τη νομική προσέγγιση αντίστοιχα προβληματική ή αντιφατική με άλλες. Βλ. Schwendinger H. & Schwendinger J., 1972, "The Continuing Debate on the Legalistic Approach to the Definition of Crime", στο *Issues In Criminology*, τ.7(1), σελ.71 – 81 Υπό το ίδιο πρίσμα ο J. Muncie παρατηρεί ότι το νομικό επιχείρημα κινείται κατ' ουσίαν κυκλικά «*ο ποινικός νόμος και η ποινική δικονομία προβάλλονται ως απάντηση στο εγκληματικό φαινόμενο, ενώ την ίδια στιγμή το έγκλημα μπορεί να ορισθεί και να οριοθετηθεί από μόνο μέσω του ποινικού νόμο*» διατηρώντας την έννοια του δικαίου, και ως εκ τούτου του εγκλήματος, ανέπαφη από το κοινωνικό, πολιτικό και οικονομικό πεδίο και προάγοντας μια ψευδαίσθηση βασικής συναίνεσης στο τι θεωρείται σωστό και τι λάθος από την κοινωνική πλειοψηφία. Bl. Muncie J., 1996, "The Construction and Deconstruction of Crime", στο Muncie J., and McLaughlin E., *The Problem of Crime*, London, Thousand Oaks, New Delhi, Sage Publications σελ. 8-11 Στο ίδιο πλαίσιο οι N. Lacey, C. Wells & D. Meure προτείνουν ότι μια αρτιότερη προσέγγιση του εγκληματικού φαινομένου απαιτεί τη προσθήκη και τη μελέτη επιπλέον παραμέτρων από αυτές που ορίζει το ποινικό δίκαιο. «*Πρέπει να εισέλθουμε σε έναν ευρύτερο συλλογισμό για το πώς η κοινωνία μας φτάνει να ορίσει την «παρέκκλιση»· πώς φτάνει να αποφασισθεί τίνος είδους παρέκκλιση απαιτεί νομική ανταπόκριση και τι καθορίζει τον ποινικό ή τον αστικό χαρακτήρα της νομικής ανταπόκρισης.*» Lacey N., Wells C. & Meure D., 1990, *Reconstructing Criminal law*, Weidenfeld & Nicolson, London, σελ. 2-3

«τεχνικής νομικής» βάσης θα μπορούσε κάποιος να κριθεί εγκληματίας?»³⁶² δεν αφήνει περιθώρια σε εναλλακτικές ερμηνείες ή παρεξηγήσεις. Προσπαθώντας, ωστόσο, να υπερκεράσει τη διαμάχη ανάμεσα στον Sutherland και στον Tappan, ο συγγραφέας επικαλείται μεν ως θεωρητική βάση, προκειμένου να κατονομάσει ένα έγκλημα, τον νομικό ορισμό περί εγκλήματος, απαξιώνοντας όμως, ως άνευ ουσίας και λειτουργικής αξίας, τη διάκριση ανάμεσα σε αστικές και ποινικές κυρώσεις, για να υπερθεματίσει εντέλει του εγκληματικού χαρακτήρα του λευκού περιλαιμίου. Εξάλλου, όπως αλλού αναφέρει, το αντικείμενο της εγκληματολογίας οριοθετείται όχι από ότι «θα έπρεπε να θεωρείται έγκλημα αλλά μόνο με ότι είναι έγκλημα.»³⁶³ Συνεπώς, ως αντικείμενο της εγκληματολογίας η «παράβαση του λευκού περιλαιμίου» συνιστά έγκλημα, που για την ακρίβεια «ορίζεται ως παραβίαση του νόμου που ρυθμίζει τις επιχειρηματικές δραστηριότητες, η οποία διαπράττεται από μια εταιρεία υπέρ της εταιρείας ή των συντελεστών της κατά την διεξαγωγή επιχειρηματικών δραστηριοτήτων»³⁶⁴

Από τον ορισμό του Hartung εξαιρούνται ρητά οι παράνομες εκείνες δραστηριότητες που διενεργούνται από απλούς υπαλλήλους εταιρειών και στοχεύουν αποκλειστικά και μόνο στον προσπορισμό ατομικού κέρδους. Αντίθετα, δεν χωρεί εξαίρεση, συνυφασμένη με το είδος των κυρώσεων που προβλέπονται για τέτοιες παραβιάσεις, δηλαδή αν πρόκειται για ποινικού ή αστικού χαρακτήρα. Θα υποστηριχθεί, μάλιστα, ότι μια τέτοια διάκριση δεν παραπέμπει σε διαφορετικά είδη κολασμού αλλά σχετίζεται με λεπτομέρειες σχετικές με τη συνδρομή του υποκειμενικού στοιχείου, που απαιτείται για τα ποινικά αδικήματα, στο σώμα των οποίων κυοφορείται και ο ορισμός των εγκλημάτων του λευκού περιλαιμίου. Στο πλαίσιο αυτής της οπτικής ο διαχωρισμός μεταξύ του ποινικού και αστικού νόμου είναι περισσότερο τεχνητής παρά ουσιαστικής σημασίας που τελικά περιπλέκει και συσκοτίζει το εν λόγω φαινόμενο. Καταλήγοντας ο Hartung προσθέτει ότι η διάκριση ανάμεσα σε αστικές και ποινικές κυρώσεις, που απεικονίζουν τα διαφορετικά είδη

³⁶² Hartung F., 1950, "White – Collar in Wholesale Meat Industry", στο *The American Journal of Sociology*, τ.56, σελ. 32

³⁶³ Ibid., σελ. 26

³⁶⁴ Ibid., σελ. 25

δόλου, τουλάχιστον σε υποθέσεις λευκού κολάρου, είναι λιγότερο σημαντική από εκείνη που διαχωρίζει ανάμεσα σε πταίσματα και σε κακουργήματα.³⁶⁵

Η ακριβώς αντίθετη επιχειρηματολογία τόσο απέναντι στον Hartung F. όσο και στον Tappan P. αναπτύσσεται υπό μορφή σχολίου από τον Ernest Burgess, με το οποίο ο εν λόγω θεωρητικός απορρίπτει κάθε νομικό ορισμό για το έγκλημα. Σύμφωνα με την ανάλυση που ακολουθεί, καθοριστικά επηρεασμένη από τη θεωρία της ετικέτας, το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου τεχνικά είναι έγκλημα, δηλαδή υπό την νομική ή «νομικίστικη», όπως ο ίδιος σχολιάζει, έννοια, ωστόσο στερείται κοινωνιολογικής βάσης. Και κοινωνιολογικά, το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου δεν είναι έγκλημα, εφόσον δεν αναγνωρίζεται ως τέτοιο από το κοινωνικό σύνολο, και ο εγκληματίας του λευκού περιλαιμίου δεν είναι εγκληματίας στο βαθμό που δεν αντιλαμβάνεται έτσι τον εαυτό του.³⁶⁶ Για τον Burgess ο νομικός ορισμός του εγκλήματος είναι ανεπαρκής όσον αφορά στην αιτιότητα του φαινομένου, καθώς διαφορετικοί τύποι συμπεριφοράς εντάσσονται στο ίδιο νομικό σύνολο, ως ποινικά αδικήματα, χωρίς όμως να χαίρουν αιτιολογικής ομοιογένειας. Στην περίπτωση των νομικών ορισμών υπεκφεύγει η διαδικασία εγκληματοποίησης, η οποία μοιάζει να είναι κοινή για όλα τα εγκλήματα, πλην των εγκλημάτων του λευκού κολάρου, καθιστώντας αναλόγως κοινή και την ερμηνεία που δίνεται για τα πρώτα, ως παραβιάσεις ποινικών κανόνων. Η διαφοροποίηση όμως αυτή που ισχύει υπέρ των εγκλημάτων του λευκού περιλαιμίου σε σχέση με τα «κοινά εγκλήματα» δεν είναι ούτε τυχαία ούτε πρέπει να παραμείνει απαρατήρητη από καμία αξιόπιστη προσπάθεια ανάλυσης και ερμηνείας του φαινομένου. Αντίθετα, ο Burgess προκρίνει την ιδιαιτερότητα που φέρει η εγκληματικότητα του λευκού περιλαιμίου ως το ερμηνευτικό κλειδί για την αποκωδικοποίηση και την περαιτέρω αναγνωρισιμότητα της. *«Η απόπειρα να μετριάσουμε ή να εξαλείψουμε τη διάκριση ανάμεσα στο έγκλημα του λευκού περιλαιμίου και σε άλλες προσβολές υπόσχεται περισσότερη σύγχυση παρά σαφήνεια για την εγκληματολογία. Είναι απαραίτητο να διακρίνουμε ανάμεσα στις*

³⁶⁵ Ibid., σελ. 26

³⁶⁶ Το 1967 τα αποτελέσματα που δημοσιεύτηκαν, αναφορικά με σχετική έρευνα που διεξήγαγε ο Guilbert Geis, επιβεβαιώνουν εμπειρικά τον ορισμό του Burgess για το έγκλημα. Σύμφωνα με το γενικό πόρισμα του οι εγκληματίες του λευκού περιλαιμίου συνήθως δεν εκλαμβάνουν τις πράξεις τους ως έγκλημα και συνεπώς ούτε τον εαυτό τους ως εγκληματίες. Βλ. Geis G., 1967, "White - Collar Crime: The Electrical Equipment Antitrust Cases of 1961", στο Clinard M. & Quinney R., "Criminal Behavior Systems. A Typology", Holt, Rinehart and Winston, Inc., New York, Chicago, San Francisco, Atlanta, Dallas, Montreal, Toronto, London, σελ. 139 - 151

προσβολές που φέρουν μαζί τους έντονη κοινωνική αποδοκιμασία και στις παραβιάσεις εκείνες ρυθμίσεων (ή προσφάτως ενεργοποιημένων νομοθετημάτων) στις οποίες μεγάλα τμήματα του κοινού είναι πρόθυμοι συνένοχοι.»³⁶⁷

Ήδη, γίνεται αντιληπτό ότι η διαμάχη που ξεκίνησε ανάμεσα στον Sutherland και στον Tappan περί της νοηματικής υπόστασης και επιστημονικής αυτοτέλειας της έννοιας του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου αποτέλεσε την αρχή μονάχα μιας πολυετούς προσπάθειας επαναδιαπραγμάτευσης του όρου και επαναδιατύπωσης του σχετικού ορισμού, η οποία διακόπηκε προσωρινά κατά την περίοδο του Μακαρθισμού, για να επανέλθει «δριμύτερη» στα τέλη της δεκαετίας του '60. Σύμφωνα με εκτιμήσεις, οι δύο βασικοί παράγοντες που τροφοδότησαν, και εν μέρει εξακολουθούν να τροφοδοτούν, την ένταση του διαλόγου προσάπτοντας στην έννοια διφορούμενα και αντιφατικά στοιχεία, προέρχονται από δύο διαφορετικές οπτικές. Ο πρώτος, εσωτερικής φύσης, ταυτίζεται με την εσωστρεφή αντιφατικότητα και σύγκρουση του ίδιου του Sutherland. Από τη μια πλευρά ένθερμος υποστηρικτής του *laissez faire* καπιταλιστικού μοντέλου κι από την άλλη αντιμετώπος με τις ρωγμές του συστήματος: από τη μια η δυνατή επιθυμία του να καταγγείλει τα επιχειρηματικά και πολιτικά «κακώς κείμενα» και από την άλλη η βαθιά του πίστη στην επιστημονική ουδετερότητα, κατέληξαν σε μια προσπάθεια διαρκούς εξισορρόπησης και μετριασμού στοιχείων δυσχεραίνοντας τη διαύγεια των νοημάτων του, προμηνύοντας ταυτόχρονα το εύρος και την έκταση των μελετών που έπονταν να αναπτυχθούν. «*Η προσπάθεια να συνδυάσει την ηθική αγανάκτηση με την αντικειμενικότητα θα έκαναν τις απόψεις ως προς το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου ατέρμονα αντιφατικές, όπως άλλωστε εξελίχθηκε η μελέτη του (συγκεκριμένου) πεδίου.»³⁶⁸*

Ο δεύτερος παράγοντας δεν εστιάζει στα εσωτερικά χαρακτηριστικά του Sutherland αλλά αντίθετα στις εξωτερικές, κοινωνικές παραμέτρους. Σύμφωνα με τον James Coleman, η αντιφατικότητα που προσδόθηκε στην έννοια του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου δεν αφορά στο ίδιο το περιεχόμενο της αλλά στο γεγονός ότι προκάλεσε αναταράξεις στις παραδοσιακές πολιτικές δομές και στα διαπλεκόμενα

³⁶⁷ Burgess E., 1950, "Comment on Hartung" στο *American Journal Of Sociology*, τ.56, σελ. 33

³⁶⁸ Geis G., 2002, "White Collar Crime", στο Potter G. (eds), *Controversies in White – Collar Crime*, Anderson Publishing co., σελ. 43

οικονομικά συμφέροντα³⁶⁹. Η ένταξη της εν λόγω έννοιας στην ορολογία και στη θεωρία της εγκληματολογίας αφενός προκάλεσε την ανατροπή της μέχρι τότε παγιωμένης αντίληψης, που ήθελε το έγκλημα άρρηκτα συνδεδεμένο με την «ταπεινή καταγωγή» και αφετέρου συνδέθηκε με την γενικότερη αμφισβήτηση της πολιτικής εξουσίας εξ αφορμής πολύκροτων πολιτικό – οικονομικών σκανδάλων³⁷⁰. Όπως εύγλωττα σημειώνει ο A. Bequai, το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου παραπέμπει στην «παρακμή» του πολιτικού συστήματος. Ενώ αναλογιζόμενος το κόστος του, ο συγγραφέας θα προσθέσει ότι μεγαλύτερο του υλικού είναι η αμφιβολία και δυσπιστία του μέσου πολίτη προς τη δικαιοσύνη³⁷¹. Ασχέτως της σαφήνειας του ορισμού του Sutherland, η προσήλωση του τελευταίου στην οικονομική φύση (π.χ. υποθέσεις αθέμιτου ανταγωνισμού) του φαινομένου και η παράλειψη να εντάξει σε αυτό και την παράμετρο της βίας (π.χ. εργατικά ατυχήματα) οδήγησε τελικά, κατά τον Coleman, στην πολιτική χειραγώγηση της προαναφερόμενης κοινωνικής αμφισβήτησης και σε αντιπαραθέσεις όχι μόνο για το αν και πως το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου είναι έγκλημα αλλά στο να θεωρείται πολλές φορές και αντεθνική μια καταφατική απάντηση στο πλαίσιο του ισχύοντος οικονομικού μοντέλου ανάπτυξης.

Η ένταση των αντιπαραθέσεων αυτών, που ο D. Freidrichs αποκαλεί «πόλεμο των εγκληματολόγων (-μελετητών) του λευκού κολάρου» (“*the war of white – collar criminologists*”)³⁷² οδήγησαν άλλοτε στην διεύρυνση, άλλοτε στην αντικατάσταση ή στην τροποποίηση και άλλοτε πάλι στην εγκατάλειψη του όρου. Η κοινωνική απήγηση που περιέβαλε την έννοια στη δεκαετία του ’70 συνέβαλε καθοριστικά στην θεωρητική αξιολόγηση και εγκυρότητα της αλλά μέσα από ένα τελείως διαφορετικό πρίσμα. Η νέα τάση αναγνώριζε την επιστημονική συμβολή του Sutherland αλλά

³⁶⁹ Coleman J., 2002, *The Criminal Elite – Understanding White – Collar Crime*, 5th ed., Worth Publishers, California Polytechnic State University – San Luis Obispo, σελ. 2

³⁷⁰ Το μέγεθος των οικονομικών σκανδάλων που ξέσπασαν στα τέλη της δεκαετίας του ’60 και στις αρχές της δεκαετίας του ’70 στις Η.Π.Α., με κυρίαρχη την υπόθεση Watergate, συγκλόνισε την αμερικανική κοινωνία σε τέτοιο βαθμό ώστε η ανησυχία και το ενδιαφέρον της για το φαινόμενο του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου να χαρακτηριστεί ανάλογων διαστάσεων ενός «κοινωνικού κινήματος». Βλ. Katz J., 1980, *The Social Movement against White – Collar Crime* στο Bittner E. & Messinger Sh. Eds., *Criminology Review Yearbook*, Sage, Beverly Hills, τ.2, σελ 161 – 184

³⁷¹ Bequai A., 1978, “*White collar Crime: A 20th – Century Crisis*”, Lexington Books, Lexington, Massachusetts, Toronto, σελ. 4

³⁷² Friedrichs D., 1992, *White – Collar Crime and the Definitional Quagmire: a provisional solution*, στο *Journal of Human Justice*, τ.3(2), σελ. 8

ταυτόχρονα υπαγόρευε την υπερφαλάγγιση των παραμέτρων, που ο ίδιος έθεσε για τον ορισμό του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου, δηλαδή το υψηλό κοινωνικό κύρος (status) του δράστη, το επάγγελμα (occupation) του και τον οργανωσιακό χαρακτήρα (organization) του φαινομένου. Η προσοχή πλέον απομακρυνόταν από το επαγγελματικό πόστο ή την κοινωνική θέση του δράστη και στρεφόταν κυρίως στον τρόπο εκτέλεσης της πράξης. Εισηγητής της παραπάνω οπτικής ήταν ο H. Edelhertz, πρώην εισαγγελέας, ο οποίος όρισε το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου ως «παράνομη πράξη ή σειρά παράνομων πράξεων που τελούνται με τη συμβολή μη φυσικών μέσων και με την απόκρυψη ή εξαπάτηση, προκειμένου για την απόκτηση χρηματικού ή περιουσιακού οφέλους ή για την απόκτηση επαγγελματικού ή προσωπικού πλεονεκτήματος»³⁷³ Σύμφωνα με τον ορισμό αυτό, χαρακτηριστικό γνώρισμα του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου δεν είναι πλέον το κοινωνικό status και γόητρο του δράστη αλλά κάθε πράξη οικονομικής εξαπάτησης, περικλείοντας στο

³⁷³ Edelhertz H., 1970, *The Nature, Impact and Persecution of White Collar Crime*, Washington DC: National Institute For Law Enforcement and Criminal Justice, σελ. 3

περιεχόμενο του όλα σχεδόν τα ποινικά αδικήματα που απειλούν το έννομο αγαθό

³⁷⁴ Σε παρόμοιο σκεπτικό φαίνεται να ανταποκρίνεται και ο όρος «οικονομικό έγκλημα», ως σχεδόν αντίστοιχος αλλά όχι ίδιος με το έγκλημα του λευκού περιλαίμιου. Όπως θα επισημαίνει η Α. Πιτσελά «*Η οικονομική εγκληματικότητα θεωρείται ως το κύριο πεδίο πραγμάτωσης της εγκληματικότητας του λευκού περιλαίμιου.*» Σε αυτό το πλαίσιο, η έμφαση δίνεται πρωτίστως όχι στην έννοια της κατάχρησης της εξουσίας, που συμβολίζουν το υψηλό κοινωνικό status του δράστη και η ατιμωρησία που συνοδεύει την κοινωνικά επιβλαβή δράση του, απόρροια συχνά της μη κανονιστικής τυποποίησης της, αλλά αντίθετα στη νομοτυπική υπόσταση των προβλεπομένων στην ποινική νομοθεσία αδικήματα. Ο ορισμός, επομένως, για το οικονομικό έγκλημα διαθέτει θα λέγαμε διαφορετική αφετηρία από εκείνον του εγκλήματος του λευκού περιλαίμιου, καθώς έρχεται να περικλείσει στους κόλπους του, ως ένας γενικότερος χώρος, ποινικά τυποποιημένες προσβολές οικονομικού χαρακτήρα και όχι να εντοπίσει δράσεις και συμπεριφορές, που αν και επιβλαβείς, υπολείπονται κανονιστικότητας. Υπ' αυτό το πρίσμα, η Πιτσελά αναγνωρίζει στα οικονομικά εγκλήματα «τοπικιστικό» χαρακτήρα εφόσον συνδέονται στενά με την έννομη τάξη που αντιστοιχεί στην πολιτική, οικονομική και κοινωνική δομή μιας χώρας ενώ στα κύρια χαρακτηριστικά τους προσθέτει την μικρή «ορατότητα του εγκλήματος, τον εξανεμισμό της ιδιότητας του θύματος και την κατάχρηση εμπιστοσύνης. Ειδικότερα, ως προς την ελληνική έννομη τάξη η συγγραφέας αναφέρει ότι τα οικονομικά εγκλήματα δεν εντάσσονται ως μια ενιαία, αυτοτελή κατηγορία εγκλημάτων ούτε σε ειδικό κεφάλαιο του Ειδικού Μέρους του Ποινικού Κώδικα ούτε σε ένα αυτοτελές νομοθέτημα, σε έναν ειδικό ποινικό νόμο ή οικονομικό ποινικό κώδικα. Αντίθετα συνιστούν μια κατηγορία εγκλημάτων που είναι διασπαρμένα κυρίως σε ειδικούς ποινικούς νόμους αλλά και στο Ειδικό Μέρος του Ποινικού Κώδικα. Βλ. Πιτσελά Α., 2010, *Η εγκληματολογική προσέγγιση του οικονομικού εγκλήματος*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, σελ. 85 Ανάλογη είναι και η προσέγγιση του Γ. Λάζου, ο οποίος ορίζει το οικονομικό έγκλημα μέσα από μια προσπάθεια κατηγοριοποίησης του, αναφέροντας συγκεκριμένα ότι το «οικονομικό έγκλημα αποτελεί μέρος της ευρύτερης κατηγορίας των εγκλημάτων κατά της ιδιοκτησίας και της περιουσίας που καλύπτονται από τα άρθρα 372-406 του Ποινικού Κώδικα.» Επιπλέον, παρατηρείται ότι τα οικονομικά εγκλήματα μοιράζονται έναν ευρύ κοινό τόπο με άλλες κατηγορίες εγκλήματος όπως το οργανωμένο και το ηλεκτρονικό έγκλημα. Σε σχέση με τη σκοπιμότητα των οικονομικών εγκλημάτων ο συγγραφέας παραπέμπει στην την άποψη του Κ. Ανδρουλάκη, που θέλει την επιδίωξη των οικονομικών εγκλημάτων συνώνυμη της επίτευξης μεγάλου, άμετρου οικονομικού οφέλους, «βρόμικου χρήματος» με αντίστοιχα μεγάλη (άμεση ή έμμεση) βλάβη πολλών. Βλ. Λάζος Γ., 2000, «Το οικονομικό έγκλημα στη σύγχρονη Ελλάδα – «Σκληρά» δεδομένα και βασικές συντεταγμένες», στη *Ποινική Δικαιοσύνη*, τ.6, σελ. 655-663 Χωρίς να απομακρύνεται από την έννοια του οικονομικού κέρδους, που δεσπόζει στην έννοια της οικονομικής εγκληματικότητας, εντούτοις ο Ανδρουλάκης διατυπώνει ένα πολύ ενδιαφέρον ισχυρισμό, σύμφωνα με τον οποίο το οικονομικό έγκλημα δεν στρέφεται κατά της «οικονομίας», ως ιδιαίτερο έννομο αγαθό. Εν προκειμένω, η οικονομία συνιστά το κοινό σημείο αναφοράς των εν λόγω συμπεριφορών. Το πληττόμενο αγαθό, για τον Ανδρουλάκη είναι «η δικαιοσύνη (fairness) που πρέπει κατά την κρατούσα στοιχειώδη κοινωνική αντίληψη να διέπουν την κατανομή του πλούτου και την απόκτηση οικονομικής άνεσης.» Βλ. Ανδρουλάκης Κ., 1993, «Γύρω από την οικονομική εγκληματικότητα» στο *Οικονομικά Εγκλήματα – Πρακτικά Δ' Συνεδρίου της Ελληνικής Εταιρείας Ποινικού Δικαίου*, εκδοτικός οίκος Αφοι Σάκκουλα, Αθήνα, σελ.11 Από την άποψη αυτή φαίνεται να διαφοροποιείται ο Ν. Κουράκης, σύμφωνα με τον οποίο η οικονομική εγκληματικότητα συνιστά προσβολή της καλής λειτουργίας της οικονομίας ή λειτουργικά σημαντικών κλάδων και θεσμών της. Ομοίως ο Κουράκης, χωρίς να διαφοροποιείται αυτή τη φορά, απομακρύνεται από έναν αυστηρό τυποποιημένο προσδιορισμό των οικονομικών εγκλημάτων. Αν και ο συγγραφέας οριοθετεί την οικονομική εγκληματικότητα ως παραβίαση κανόνων σχετικών με την οικονομική δραστηριότητα, πέρα των ίδιων των κανονιστικών διατάξεων αναφέρεται και στον κύκλο των δραστών, που περικλείει πρόσωπα που ασκούν οικονομική δραστηριότητα. Υπό μια τέτοια περισσότερο διευρυμένη οπτική υποστηρίζει ότι «είναι δύσκολο να ελεγχθεί εμπειρικά ως προς την ακρίβεια της, αφού η έννοια «οικονομικό έγκλημα» είναι ακόμη αρκετά νεφελώδης» και η αποτύπωση της σε νομοθετικές διατάξεις ή αστυνομικές και δικαστικές στατιστικές είναι μόνο η «κορυφή του παγόβουνου. Και προσθέτει «η εμπλοκή μιας επιχείρησης ή ενός ατόμου σε αθέμιτες ή/και εγκληματικές ενέργειες λόγω ριψοκίνδυνης πρωτοβουλίας ή και προς διευκόλυνση της πραγμάτωσης άλλων κατ' αρχήν θεμιτών επιχειρησιακών στόχων αποτελεί συνήθη περίπτωση οικονομικών εγκλημάτων.» Βλ. 1. Κουράκης Ν. 2007, *Τα οικονομικά εγκλήματα Ι. Βασικά ζητήματα της οικονομικής εγκληματικότητας και του οικονομικού ποινικού δικαίου* τόμος Α' Γενικό μέρος, 3^η έκδοση, εκδόσεις Α. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, Κομοτηνή σελ. 37 επ., 2. Κουράκης Ν., 1998, *Τα Οικονομικά Εγκλήματα*, εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή 3. Κουράκης Ν., 2005, «Το οικονομικό έγκλημα στην Ελλάδα σήμερα» στο Ν. Κουράκης *Εγκληματολογικοί Ορίζοντες Β': Πραγματολογική Προσέγγιση και επί μέρους Ζητήματα*, 2^η έκδοση, εκδόσεις Α.Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, Κομοτηνή σελ. 164, 165 Κινούμενος μέσα σε έναν παρόμοιο ευρύτερο χώρο ο Σ. Αλεξιάδης θα αναζητήσει μεν τα κριτήρια για την οριοθέτηση των οικονομικών εγκλημάτων στο γράμμα του ποινικού νόμου αλλά θα επιχειρήσει τη νοηματική διεύρυνση τους, η οποία εκτείνεται πέραν των Ειδικών Ποινικών Νόμων και του Ειδικού Μέρους του Ποινικού Κώδικα. Για την ακρίβεια ο συγγραφέας χρησιμοποιώντας ως οικονομικά κριτήρια i)το χώρο τέλεσης ή το αντικείμενο του εγκλήματος ii)τη βαρύτητα του εγκλήματος ανάλογα με την οικονομική αξία του αντικειμένου του iii)τα όργανα ή τα μέσα τέλεσης του εγκλήματος iv)τα οικονομικά αποτελέσματα που επιφέρει η τέλεση του εγκλήματος v)τη φύση του εγκλήματος διακρίνει στη συνέχεια στις ακόλουθες κατηγορίες οικονομικών εγκλημάτων: α)τα οικονομικά εγκλήματα(με τη στενή έννοια) β)τα εγκλήματα με οικονομικό περιεχόμενο (οικονομικά εγκλήματα με ευρεία έννοια κι εδώ αναφέρει τρεις υποδιαίρεσεις: αα)εγκλήματα επιδίωξης οικονομικού οφέλους, ββ)εγκλήματα με

B. Από τη σφαίρα των αφαιρετικών αναζητήσεων στο πεδίο της απτής, μεσαίας τάξης

Στα ίδια περίπου συμπεράσματα, που αποκλείουν το υψηλό κοινωνικό status του δράστη ως δομικό συστατικό της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου, κατέληξε και η πρώτη αξιολογώτερη εμπειρική έρευνα μετά τον Sutherland, που διεξήχθη στις Η.Π.Α. από ερευνητική ομάδα της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου του Yale, με κρατική χρηματοδότηση κατά την προεδρία του Jimmy Carter και υπό τη διεύθυνση του Stanton Wheeler. Η συγκεκριμένη ομάδα ξεκινώντας με δεδομένο ότι το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου συνιστά πρωτίστως κοινωνιολογικό παρά νομικό όρο, η παγίωση του οποίου οφείλεται αντίστοιχα σε κοινωνιολόγους παρά σε δικηγόρους και αντιπροσωπεύοντας περισσότερο ένα ηθικό ιδεολόγημα παρά μια επιστημονική σύλληψη, θεώρησε απαραίτητο εργαλείο για την περαιτέρω επεξεργασία του την ένδυση του με νομικό περίβλημα³⁷⁵. Ακολουθώντας την ίδια συλλογιστική με τον Tappan το ερευνητικό τους δείγμα βασίστηκε σε οχτώ ποινικά αδικήματα, τα οποία φρόνησαν ότι καλύπτουν τα χαρακτηριστικά του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου και στις καταδικαστικές αποφάσεις που εξεδόθησαν για αυτά από τα ομοσπονδιακά δικαστήρια κατά τα οικονομικά έτη 1976, 1977, 1978 αφορούσες σε διαφορετικές περιφέρειες, φροντίζοντας έτσι να συμπεριλάβουν ταυτόχρονα ένα ικανοποιητικό γεωγραφικό εύρος.

Με βάση τις παραπάνω συντεταγμένες, επιδίωξαν, όπως σημειώνουν, μια διευρυμένη ανάλυση του φαινομένου, τα αποτελέσματα της οποίας προσιωνίζονται ήδη από τον τίτλο υπό τον οποίο δημοσιεύτηκαν: *“Crimes of the Middle Classes. White - Collar Offenders in the federal Courts”*.³⁷⁶ Ο βασικός τους συλλογισμός περί των ισορροπιών που διαμορφώνονται ανάμεσα στα δύο κυρίαρχα συστατικά του

³⁷⁵ Στην ίδια λογική εντάσσεται και ο μεταγενέστερος ισχυρισμός ότι η έννοια του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου συνιστά περισσότερο μια αφαιρετική ιδέα, η οποία ως εκ τούτου δεν θα πρέπει να προσεγγίζεται καθεμία από τις παραμέτρους που έθεσε στον ορισμό του ο Sutherland αλλά με την ενεργοποίηση πολλαπλών κριτηρίων που σχετίζονται με την μελέτη της εγκληματικής συμπεριφοράς, ταυτόχρονα σε μικρο- και μακρο επίπεδο, της θυματοποίησης όπως και της αντεγκληματικής πολιτικής. Ομοίως, υπογραμμίζεται ότι η ιδιαιτερότητα που αποδίδεται στην εγκληματικότητα του λευκού περιλαιμίου καταλήγει τελικά να γίνεται ο ίδιος ο σκοπός της μελέτης. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο προτείνεται ότι το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου θα πρέπει να προσεγγίζεται σε σχέση και όχι σε αντιπαράθεση με το κοινό έγκλημα, δεδομένου ότι οι ομοιότητες τους είναι περισσότερες από τις διαφορές. Βλ. Schlegel K. & Weisburd D., 1992, “White-Collar Crime – The Parallax View” στο K. Schlegel & D. Weisburd *White – Collar Crime Reconsidered*, Northeastern University Press, Boston, σελ. 3-27

³⁷⁶ Weisburd D., Wheeler S., Waring E. & Bode N., 1991, *Crimes of the Middle Classes. White – Collar Offenders in the Federal Courts*, Yale University Press, New Haven & London

εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου, ήτοι την παράβαση και τον παραβάτη, βρίσκει το είδωλο του στο πρόσωπο του μέσου Αμερικανού πολίτη και εφαρμογή σε καθημερινές πρακτικές που εμπεριέχουν το ψεύδος, τον εμπαιγμό και την εξαπάτηση. Πιο συγκεκριμένα, θα υποστηρίξουν ότι το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου αν και διαφέρει συστηματικά από το κοινό έγκλημα φέρει πολύ πιο απλά, γήινα και κοινότοπα χαρακτηριστικά από αυτά τα οποία του έχουν αποδοθεί κατά καιρούς. Η αποκλειστική ταύτιση του με τις παράνομες δραστηριότητες της κοινωνικής ελίτ εισηγείται ουσιαστικά μια σειρά αντιθετικών ζευγών που ξεκινάει από το δίπολο “έγκλημα του λευκού περιλαιμίου – κοινό έγκλημα” για να καταλήξει μέχρι τον διχασμό του συστήματος απονομής δικαιοσύνης. *«Αυτοί που θα περιόριζαν το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου μονάχα στα εγκλήματα των ανώτερων τάξεων και του επιχειρηματικού κόσμου, και θα το συνέκριναν με το κοινό έγκλημα, το έγκλημα του δρόμου ή με τη συνήθη επιπόνηση του «εγκληματικού προβλήματος» εξετάζουν το ανώτατο και κατώτατο άκρο της κοινωνικής διαστρωμάτωσης και αφήνουν κυριολεκτικά εκτός όλο τον μεσαίο χώρο. Με μια τέτοια δε πρακτική, καλλιεργούν για το έγκλημα την εικόνα ενός δι-ταξικού συστήματος, είτε της κορυφής είτε του πυθμένα, λέγοντας ελάχιστα για το αχανές μέσον.»*³⁷⁷

Σε αυτό ακριβώς το «αχανές μέσον» οι μελετητές του Yale εκτιμούν ότι εδράζει η πυρήνας του προβλήματος, δηλαδή στην μεγάλη κατηγορία της μεσαίας τάξης. Αν και στα στοιχεία που επεξεργάζονται παρατηρείται και σχολιάζεται η σχέση ανάμεσα στο υψηλό κοινωνικό status του εγκληματία του λευκού περιλαιμίου και στην έκταση της βλάβης που προκαλεί η δράση του, στην έκταση της δικαστηριακής επιείκειας ή και ατιμωρησίας που απολαμβάνει, στην κοινωνική επιρροή που ασκεί και στη δυνατότητα να δρα οργανωμένα και περίπλοκα, θεωρείται υπεραπλουστευμένος από μέρος τους ο ισχυρισμός, που υποδεικνύει ότι το κοινωνικό κύρος του δράστη συνάδει με την επαγγελματική του θέση, η οποία εν συνεχεία συνδέεται άρρηκτα με την εγκληματικότητα του λευκού περιλαιμίου.³⁷⁸ Αντίθετα υποστηρίζουν ότι μια εμβριθής ανάγνωση των πορισμάτων τους ορίζει ότι:

³⁷⁷ Ibid. σελ. 180

³⁷⁸ Wheeler S, Weisburd D., Bode N, 1982, “Sentencing the white-collar offender: Rhetoric and Reality”, στο *American Sociological Review*, τ.47, σελ. 641-659

1. Οποιοσδήποτε μπορεί να προβεί στη διάπραξη εγκλημάτων λευκού περιλαιμίου.
2. Τα περισσότερα από τα εγκλήματα του λευκού περιλαιμίου δεν απαιτούν τίποτα παραπάνω από την ικανότητα σύνταξης, ανάγνωσης και διαχείρισης εγγράφων, μαζί με μια ελάχιστη προσπάθεια αυτοπροβολής και υποσχέσεις για φερεγγυότητα
3. Οι συνθήκες για τη διάπραξη εγκλημάτων του λευκού περιλαιμίου ευνοούνται από την χρηματο-πιστωτική οικονομία
4. Η εγκληματικότητα του λευκού περιλαιμίου από απλούς ανθρώπους παρουσιάζει αυξητική τάση.

Περισσότερο από τα δύο τρίτα του δείγματος τους, εντοπίζεται στη μεσαία τάξη, δηλαδή ανάμεσα σε όσους ζουν πολύ πιο πάνω από τα όρια της φτώχειας, ενσαρκώνοντας άλλοτε το στερεότυπο του μικρο – μεσαίου και άλλοτε κατά πολύ ξεπερνώντας το, φιλοδοξώντας σε κάθε περίπτωση να ανέλθουν γρήγορα στην κοινωνική κλίμακα. Η εγκληματικότητα του λευκού περιλαιμίου εκτείνεται πληθυσμιακά στις πλατιές μάζες των μεσαίων στρωμάτων και εξομοιώνεται λειτουργικά με το σύνολο των καθημερινών πρακτικών τους. Έτσι, το έγκλημα του λευκού κολάρου «υποβιβάζεται» ταξικά αλλά προάγεται ποσοστιαία, εφόσον το νοηματικό του περιεχόμενο ενσαρκώνει ένα επιπλέον «αχανές μέσον», αυτό που παρατάσσεται μεταξύ της εγκληματικότητας του δρόμου και της εγκληματικότητας των εταιρειών.³⁷⁹ *«Κάποια από τα μέλη αυτής της διευρυμένης ομάδας έχουν πρόσβαση σε οργανωσιακές δομές που απαιτούνται για τη διάπραξη των σημαντικότερων εγκλημάτων, ενώ άλλα όχι. Ανεξάρτητα από τη χρήση τέτοιων δομών, τα προσόντα που χρειάζονται για αυτά τα εγκλήματα είναι ελάχιστα, και μερικά από αυτά τα εγκλήματα μοιάζουν συνηθισμένα. Ωστόσο αυτός είναι ο λόγος που πιστεύουμε ότι συγκεκριμένα αποτελούν από πολλές απόψεις τις κατεξοχήν αμερικανικές κατηγορίες εγκλήματος»*³⁸⁰

Συμβατό με ένα τέτοιο στερεότυπο του εγκληματία του λευκού περιλαιμίου είναι και τα κίνητρα που οι συγκεκριμένοι θεωρητικοί αναγνωρίζουν στη δράση του. Με αφετηρία την άποψη που υποστηρίζει ότι οι περισσότεροι ευκατάστατοι, λόγω ακριβώς της οικονομικής άνεσης, μπορούν και ανταποκρίνονται επαρκέστερα στις

³⁷⁹ Nelken D., 1997a., op. cit σελ. 897

³⁸⁰ Weisbourd D., Wheeler S., Waring E. & Bode N., 1991, op. cit., σελ. 185

ανάγκες τους, υποστηρίζεται ότι είναι σπανιότερο να εμπλακούν σε εγκλήματα του λευκού περιλαμίου. Αντίθετα, η «λεπτή ισορροπία» που χαρακτηρίζει την κοινωνική και οικονομική πρόοδο της μεσαίας τάξης είναι ευκολότερο να διαρραγεί στο σύγχρονο ανταγωνιστικό περιβάλλον. Σε αντίθεση με το μερτονικό σχήμα, που η έννοια της σχετικής αποστέρησης για όσους ανήκουν στη μεσαία τάξη κι επάνω προσδιορίζεται με μέτρο την απληστία, η οποία καλλιεργείται στο πεδίο μιας ανταγωνιστικής κοινωνίας υποδαυλίζοντας την εγκληματικότητα του λευκού περιλαμίου, ο S. Wheeler αντιτείνει τον «φόβο της πτώσης» (“*fear of falling*”). Η ανασφάλεια της ανατροπή όσων κατακτήθηκαν με συμβατικά μέσα και με κοινωνική προσήλωση αποτελεί το κύριο κίνητρο για την διάπραξη ή την εμπλοκή σε εγκλήματα του λευκού περιλαμίου. Ο συγγραφέας, μάλιστα, γίνεται ακόμη πιο παραστατικός στην περιγραφή των φόβων της μεσαίας τάξης, παρέχοντας παραδείγματα σχετικά με την αδυναμία αποπληρωμής στεγαστικών δανείων ή την διακοπή φοίτησης σε ιδιωτικά σχολεία και τη μετακίνηση σε δημόσια. «...Σε ένα κόσμο με περίπου τα ίδια ποσοστά για μελλοντικά κέρδη ή απώλειες, οι εγκληματίες του λευκού περιλαμίου υπερισχύουν κυρίως στη δεύτερη περίπτωση. Όποια κι αν είναι η κατανομή, το σημείο όπου θα εντοπισθούν τα μεγαλύτερα ποσοστά εγκληματιών του λευκού περιλαμίου πρέπει να αναζητηθεί ανάμεσα σε αυτούς που φοβούνται τη πτώση παρά σε αυτούς οι οποίοι βρίσκονται σε σταθερή πορεία ή σε ανοδική εξέλιξη.»³⁸¹

Ανεξάρτητα από την κριτική αποτίμηση των πλεονεκτημάτων και των μειονεκτημάτων της συγκεκριμένης έρευνας ή τις θεωρητικές διαφωνίες που μπορεί να προκάλεσε, το σίγουρο είναι ότι αποτέλεσε βήμα για μια συντηρητική στροφή τόσο στην εγκληματολογική θεωρία όσο και στην αντεγκληματική πολιτική. Το πρόβλημα του εγκλήματος μετατέθηκε εκ νέου στο άτομο, βαραινώντας κυρίως τους ώμους των χαμηλότερων τάξεων και «δαιμονοποιώντας» αποκλειστικά σχεδόν την εγκληματικότητα του δρόμου. Μέσα σε μια τέτοια ατμόσφαιρα ειπώθηκαν σχόλια για ανοχή στη διαφθορά εφόσον κρίνεται αποτελεσματική,³⁸² ρατσιστικά υπονοούμενα για την υπέρ-εκπροσώπηση των μαύρων σε όλες τις εγκληματολογικές στατιστικές

³⁸¹ Wheeler S., 1992, “The problem of white-collar crime motivation” στο K. Schlegel & D. Weisburd *White – Collar Crime Reconsidered*, Northeastern University Press, Boston, σελ. 117

³⁸² «Είμαι μάλλον ανεκτικός απέναντι σε κάποιες μορφές αστικής διαφθοράς (αν ένας καλός δήμαρχος μπορεί να παραμείνει στο γραφείο του και να κυβερνήσει αποτελεσματικά κλείνοντας μόνο ορισμένες συμφωνίες με εργολάβους και ασφαλιστικούς φορείς, δεν ανησυχώ υπερβολικά». Wilson J. Q., 1975, *Thinking About Crime*, Basic Books, New York, σελ. 23

οπότε και σε σχέση με την εγκληματικότητα του λευκού περιλαιμίου και ισχυρισμοί για την έλλειψη αντικειμενικής υπόστασης του εγκλήματος του λευκού κολάρου.³⁸³ Η ίδια αυτή ατμόσφαιρα συνέβαλε επιπλέον αποφασιστικά στη σκιαγράφηση της θεωρίας του αυτοελέγχου (self – control theory).

Γ. Η γενική θεωρία του αυτοελέγχου και η περιχαράκωση του φαινομένου του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου στα όρια της εξατομικευμένης συμπεριφοράς

Η ονομασία που συστήνεται και ως επιτομή της συγκεκριμένης θεωρητικής προσέγγισης, επιτρέπει να διαφανεί ότι κεντρική ιδέα της συνιστά η έννοια του αυτοελέγχου, η απουσία του οποίου ευθύνεται για το εγκληματικό φαινόμενο. Οι εμπνευστές της T. Hirschi & M. Gottfredson για να υποστηρίξουν ότι «*το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου όχι μόνο είναι έγκλημα, αλλά το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου πράγματι συντελείται*»³⁸⁴ βασίζονται στην κλασσική θεωρία περί εγκλήματος. Το εγκληματικό φαινόμενο, επομένως, αφορά σε γεγονότα κατά τα οποία η βία και η απάτη χρησιμοποιούνται για την ικανοποίηση προσωπικών συμφερόντων, όπου το προσωπικό συμφέρον με τη σειρά του, αντιστοιχεί στην κατάκτηση μεγαλύτερων και περισσότερων απολαύσεων με παράλληλη την αποσόβηση πόνου ή μόχθου. Σε αυτό το πλαίσιο, δομικές παράμετροι του εγκλήματος λογίζονται η ταχύτητα, η βεβαιότητα, η ελάχιστη δυνατή προσπάθεια, η ευκαιρία και η τιμωρία, που επακολουθεί στις περιπτώσεις εντοπισμού του δράστη. Παρά τον δομικό χαρακτήρα τους, όμως, τα μόλις προαναφερόμενα στοιχεία δεν νοούνται για τους συγγραφείς ως αυθύπαρκτα αλλά αντίθετα ως συστατικά της εγκληματικότητας, ή όπως διευκρινίζουν «*της τάσης των ατόμων να επιδιώκουν την βραχύχρονη ευχαρίστηση με τον πιο άμεσο τρόπο λαμβάνοντας ελάχιστα υπόψη τους τις μακροχρόνιες συνέπειες των πράξεων τους*».³⁸⁵ Το έγκλημα δηλαδή ως γεγονός και ως φαινόμενο αντλεί την υπόσταση και την συχνότητα του από τις δεξαμενές ορισμένων ατομικών δεικτών συμπεριφοράς, όπως είναι ο αυθορμητισμός, η επιθετικότητα, η υπέρ-δραστηριότητα

³⁸³ Βλ. Wilson J.Q. & Herrnstein R.R., 1985, *Crime and Human Nature*, Simon and Schuster, New York

³⁸⁴ Gottfredson M. & Hirschi T., 1990, *The General Theory of Crime*, Stanford University Press, Stanford, California, σελ. 184

³⁸⁵ Gottfredson M. & Hirschi T., 1989, “Causes Of White – Collar Crime”, στο Nelken D. 1994 *White Collar Crime*, Dartmouth, Aldeshot, Brookfield USA, Singapore, Sydney, σελ. 123

και η απάθεια ή αδιαφορία ως προς την κοινή γνώμη. Κατ' επέκταση εγκληματίες είναι τα άτομα στα οποία οι εν λόγω δείκτες παρουσιάζονται αυξημένοι και εμφανίζονται έτσι ανίκανα ή απρόθυμα να αναβάλουν ή να επιβραδύνουν την προσωπική τους ευχαρίστηση αδιαφορώντας τόσο μπροστά στο ενδεχόμενο της τιμωρίας ή στη σκέψη της κοινωνικής βλάβης. Θεωρούνται παρορμητικοί, δραστήριοι και ριψοκίνδυνοι.

Οι εγκληματίες του λευκού περιλαιμίου δεν αποτελούν εξαίρεση στον παραπάνω κανόνα. *«Όπως συμβαίνει και με το κοινό έγκλημα οι εγκληματίες του λευκού περιλαιμίου κυνηγούν ξεκάθαρα το προσωπικό συμφέρον»*.³⁸⁶ Η διάκριση που τους επιφυλάσσεται δεν σχετίζεται ούτε με την διαφορετικότητα των κινήτρων ούτε με τη φυσική ή νομική τους προσωπικότητα αλλά μόνο με προσπάθειες άρνησης και αμφισβήτησης της ύπαρξής τους, είτε σε θεωρητικό είτε σε πολιτικό επίπεδο. Όπως και οι ερευνητές του πανεπιστημίου του Yale, οι Hirschi & Gottfredson θα υποστηρίξουν ότι ταυτίζοντας τους εγκληματίες του λευκού κολάρου αποκλειστικά με πρόσωπα υψηλού κοινωνικού κύρους, για να τα συγκρίνουμε στη συνέχεια με αυτά που βρίσκονται στο άλλο άκρο του κοινωνικού αντίποδα, αφήνουμε εκτός πεδίου μελέτης ένα μεγάλο αριθμό δραστών. Αναπτύσσοντας περαιτέρω την ίδια συλλογιστική, υπογραμμίζεται ότι τα εγκλήματα του λευκού περιλαιμίου προφανώς διαπράττονται από λευκού περιλαιμίου επαγγελματίες, με την απλή λογική όμως που θέλει τους κλέφτες μοτοποδηλάτων να έχουν κάποιου είδους πρόσβαση σε μοτοποδήλατα, και ανεξάρτητα από το αν εκπροσωπούν υψηλόβαθμα ή χαμηλόβαθμα στελέχη, επιτυχημένους ή αποτυχημένους επαγγελματίες, υψηλού ή χαμηλού κύρους πολίτες.

Αντίστροφα, οι συγγραφείς διατείνονται ότι η εγκληματικότητα των ατόμων δεν είναι ανεξάρτητη από τις επιταγές που η θέση τους, τους επιβάλλει. Αυτό σημαίνει ότι η μορφολογία του εγκλήματος πλάθεται σε άμεση σύνδεση με τον κοινωνικό χώρο, εντός του οποίου εκτυλίσσεται η εγκληματική δράση και όχι με τα κοινωνικά χαρακτηριστικά των ατόμων που συνθέτουν το χώρο αυτό. Οι συνθήκες που επικρατούν ή οι μεταβολές που επέρχονται σε ένα τέτοιο πλαίσιο διαφοροποιούν τη μορφή των εγκλημάτων αλλά όχι αυτή των εγκληματιών. Ακολουθώντας το

³⁸⁶ Ibid., σελ. 184

σκεπτικό αυτό, οι προβλέψεις τους για το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου, το τοποθετούν στη χαμηλότερη κλίμακα των εγκληματολογικών στατιστικών, διότι, όπως επισημαίνουν, τα λευκού κολάρου επαγγέλματα είναι ασύμβατα με υψηλούς δείκτες εγκληματικότητας. «*Με άλλα λόγια, η διαδικασία επιλογής, που προσιδιάζει στον υψηλό σκοπό του επαγγελματικού οικοδομήματος, τείνει να στρατολογεί άτομα με σχετικά χαμηλή τάση προς το έγκλημα.*»³⁸⁷

Υπέρμαχοι μιας ενιαίας και γενικευμένης θεωρίας για την ερμηνεία του εγκληματικού φαινομένου στο σύνολο του, ομοίως θα υποστηρίξουν ότι το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου δεν αποτελεί αντικείμενο κάποιας ξεχωριστής αιτιολογικής ή αιτιοκρατικής διαδικασίας και επομένως είναι τόσο ξεχωριστό όσο κάθε άλλη μορφή εγκλήματος. Τα αίτια του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου είναι τα αυτά που ισχύουν για κάθε έγκλημα³⁸⁸, καθόσον το περιεχόμενο τους προδιαγράφεται από την ομοιογένεια που χαρακτηρίζει τα κίνητρα των δραστών. Το ίδιο ισχύει και ως προς τη βαρύτητα των προσβολών. Ο διαφορετικός βαθμός δηλαδή προσβολής ενός έννομου αγαθού μπορεί να παραπέμπει σε διαφορετικούς τύπους εγκλημάτων αλλά δεν σημαίνει διαφορετικά κίνητρα από μέρους του εγκληματία. Η μόνη θεωρητική αξία που θα είχε ο διαχωρισμός του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου από το κοινό έγκλημα είναι ισοδύναμη με την αντίδραση απέναντι σε κοινωνικές περιχαρακώσεις του εγκληματικού φαινομένου, ενώ σε πρακτικό επίπεδο μια τέτοια διάκριση έχει βάση μόνο σε στρατηγικές αντεγκληματικής πολιτικής.

Αναστρέφοντας το ίδιο επιχείρημα οι συγγραφείς υποστηρίζουν ότι διακρίνοντας το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου από το κοινό έγκλημα και

³⁸⁷ Gottfredson M. & Hirschi T., 1990, op. cit., σελ. 191

³⁸⁸ Σύμφωνα με τη γενική θεωρία ελέγχου του Hirschi «*οι παρεκκλίνουσες πράξεις προκύπτουν όταν ο δεσμός του ατόμου με την κοινωνία είναι αδύναμος ή κομμένος*» Ο δεσμός αυτός συνίσταται σε τέσσερα αλληλένδετα στοιχεία: την αφοσίωση, τη δέσμευση, την ανάμειξη και τη πίστη. Πιο αναλυτικά, υποστηρίζεται ότι η αφοσίωση στον συμβατικό τύπο ατόμου, η δέσμευση στις συμβατικές γραμμές δράσης, η ανάμειξη σε συμβατικές δραστηριότητες και η πίστη σε ένα κοινό σύστημα αξιών ενδυναμώνουν τους κοινωνικούς δεσμούς και κατ' επέκταση συγκρατούν την ανάμειξη σε εγκληματικές δράσεις. Βλ. Hirschi T., 1969, *Causes of Delinquency*, University of California Press, Berkley, σελ. 16 Βασίζόμενος πάνω στην γενική αυτή θεωρία ελέγχου ο Lasley δοκιμάζει να την επεκτείνει περαιτέρω προσαρμόζοντας την στη συμπεριφορά των εγκληματιών του λευκού περιλαιμίου σε μια προσπάθεια, όπως ο ίδιος αναφέρει, να την υποστηρίξει εμπειρικά. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο ο συγγραφέας καταλήγει α) ότι η εμπλοκή εταιρικών στελεχών σε εγκλήματα του λευκού περιλαιμίου σχετίζεται με το έλλειμμα κατάλληλων εσωτερικών αντιστάσεων και όχι επειδή εξαναγκάζονται σε μια τέτοια συμπεριφορά από εγκληματογενείς δυνάμεις β) ότι υπάρχει γενική συμφωνία μεταξύ των εταιρικών στελεχών ως προς την δόκιμη εταιρική δράση και επομένως το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου δεν συνιστά παράγωγο κάποιας εταιρικής υποκοιλούρας που ευνοεί τις παράνομες δραστηριότητες και γ) ότι τα στελέχη – δράστες δεν επικαλούνται ορθολογισμούς προκειμένου να ουδετεροποιήσουν ηθικά τη δράση τους. Αντίθετα, θεωρείται ότι μόνο εκείνοι οι δράστες που διαθέτουν αδύναμους δεσμούς με την επιχειρηματική τάξη πραγμάτων μπορούν να καταφύγουν σε τέτοιου είδους εξορθολογικές διαδικασίες. Βλ. Lasley J., 1988, "Toward a control theory of white-collar offending", στο *Journal of Quantitative Criminology*, τ.4(4), σελ. 347-362

προσωποποιώντας το αποκλειστικά με τους δράστες υψηλού κοινωνικού κύρους καταλήγουμε να ακυρώνουμε την ίδια την προσφορά του Sutherland, ο οποίος με την εισήγηση του σχετικού όρου στο θεωρητικό πεδίο της εγκληματολογίας θέλησε να την απελευθερώσει από κοινωνικές παθολογίες και στερεότυπα. «*Η διαφορά ανάμεσα στο έγκλημα του δρόμου και στο έγκλημα της σουίτας αφορά στη παράβαση παρά στη διαφορά του παραβάτη...Το να σκεφτόμαστε διαφορετικά σημαίνει σύγχυση της κοινωνικής θέσης με κοινωνικές αιτίες*». ³⁸⁹ Ωστόσο, μια από τις αιχμηρές κριτικές που ασκήθηκαν κατά της γενικής θεωρητικής προσέγγισης των Hirschi & Gottfredson, και ειδικότερα σε σχέση με τα συμπεράσματα τους για το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου μεταθέτει την όποια σύγχυση στους ίδιους τους συγγραφείς. ³⁹⁰

Δ. Οι έννοιες του κοινωνικού ελέγχου, της εμπιστοσύνης και του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου: ένα ενιαίο, τριφασικό σύστημα;

«*Η δεύτερη σημαντικότερη ρεβιζιονιστική προσπάθεια να επανακαθοριστούν τα όρια του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου – να ελευθερωθεί από τα δεσμά του Sutherland – προτάθηκε από τη Susan Shapiro, μέλος της αρχικής ερευνητικής ομάδας του Yale*». ³⁹¹ Σύμφωνα με τον ισχυρισμό της, η έννοια του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου, όπως και άλλες συνώνυμες της, που κατά καιρούς έχουν προτιμηθεί, πάσχουν από την ίδια θεωρητική «στένωση» που δημιουργεί ο συμφυρμός «των δράσεων με τους δράστες, των κανόνων με τους παραβάτες, του *modus operandi* με τους αυτουργούς». ³⁹² Θέτοντας ως βάση των επιχειρημάτων της το θετικό δίκαιο και συνεπώς βλέποντας ως έγκλημα κάθε πράξη που συνιστά παραβίαση του ποινικού κώδικα, παρατηρεί ότι η «πρωτιά» που δίνεται στον εγκληματία του λευκού

³⁸⁹ Ibid., σελ. 201

³⁹⁰ Η ένσταση του Steffensmeier ως προς τους ισχυρισμούς των Hirschi & Gottfredson για το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου στρέφεται τόσο κατά της ίδιας της βάσης δεδομένων που οι τελευταίοι χρησιμοποίησαν όσο και της ανάλυσής που της έκαναν. Σύμφωνα με τον αντίλογο του, τα εγκλήματα στα οποία επικεντρώνεται η μελέτη των Hirschi & Gottfredson δεν συνιστούν εγκλήματα του λευκού περιλαιμίου, αλλά ακόμη και αν τα δεχτούμε ως τέτοια, η περαιτέρω ανάλυση στην οποία προχώρησαν οι συγγραφείς θεωρείται από μέρος του διαστρεβλωμένη και οδηγεί επομένως σε παραποιημένα συμπεράσματα, καθιστώντας την μελέτη τους αμφισβητήσιμη τόσο σε πρωτογενές όσο και σε δευτερογενές επίπεδο. Steffensmeier D., 1989, On The Causes Of “White – Collar” Crime: An Assessment Of Hirschi And Gottfredson’s Claims στο Nelken D. 1994 *White Collar Crime*, Dartmouth, Aldershot, Brookfield USA, Singapore, Sydne, σελ. 152

³⁹¹ Geis G., 2002a., op. cit., σελ. 47

³⁹² Shapiro S., 1994, “Collaring The Crime Not The Criminal: Reconsidering The Concept Of White Collar Crime”, στο Nelken D., *White Collar Crime*, Dartmouth, Aldershot, Brookfield USA, Singapore, Sydney, σελ. 12

περιλαιμίου έναντι του ίδιου του εγκλήματος καταλήγει «σε ένα ατυχές κράμα ορισμού και ερμηνείας»,³⁹³ που με τη σειρά του διατηρεί τον όρο δέσμιο νοηματικών αδιεξόδων και αναστέλλει κάθε δημιουργική επεξεργασία του φαινομένου. Εκτός, όμως, από τον κίνδυνο «θεωρητικής στειρότητας» που προκαλεί ο προσδιορισμός του εγκλήματος, ως ενδεικτικός των κοινωνικών γνωρισμάτων που φέρει ο εγκληματίας, μια τέτοια προσέγγιση επιπλέον υποτιμά αν όχι αγνοεί τις πολύπλοκες κοινωνικές δομές. Η καταγραφή, επομένως, των χαρακτηριστικών που αφορούν πρωτίστως στη πράξη ή στον κανόνα που παραβιάστηκε και σε ένα δεύτερο μονάχα επίπεδο η αναφορά στα κοινωνικά χαρακτηριστικά του δράστη, και πάντως επεξηγηματικά της πράξης, αποτελούν προτεραιότητα για τη διάνοιξη μιας νέας οπτικής και προοπτικής αναφορικά με την έννοια του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου.

Στο πλαίσιο αυτό, το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου απαντάται ως κατάχρηση εμπιστοσύνης³⁹⁴. Το θεωρητικό μοντέλο που προτείνει η Shapiro υποστηρίζει ότι στις σύγχρονες κοινωνίες η πλειοψηφία των σχέσεων, και ιδιαίτερα όσες συνδέονται με τη παροχή υπηρεσιών, υλοποιούνται κυρίως με τη συνδρομή αντιπροσώπων – μεσαζόντων. Νομικά, η αποκρυστάλλωση των σχέσεων αυτών ταυτίζεται με τη σύμβαση της εντολής και τα νομικά υποκείμενα που διαμορφώνονται αντιστοιχούν στον εντολέα και στον εντελοδόχο. Απότοκος δε μιας τέτοιας σύμβασης θεωρείται η αρχή της εμπιστοσύνης, που προσδιορίζει ταυτόχρονα το ύψος της σχέσης στην οποία παραπέμπει.³⁹⁵ Κύριο χαρακτηριστικό αυτής της σχέσης, που ταυτόχρονα αποτελεί τον γνωστικό πυρήνα της έννοιας της εμπιστοσύνης, είναι η απουσία αυστηρού και άμεσου ελέγχου, ο οποίος χάνεται ακόμη περισσότερο λόγω της ασυμμετρίας την οποία η συγγραφέας διαβλέπει στην

³⁹³ Braithwaite J., 1985, “White Collar Crim”e στο *Annual Review of Sociology*, τ.11, σελ 5

³⁹⁴ Στο ίδιο συμπέρασμα είχαν καταλήξει μία δεκαετία σχεδόν νωρίτερα και οι A. Reiss & A. Biderman. Σύμφωνα με τη έρευνα που διεξήγαγαν επί των στατιστικών στοιχείων για την εγκληματικότητα του λευκού περιλαιμίου, που καταχωρούνταν από την Ομοσπονδιακής Στατιστικής Υπηρεσίας των ΗΠΑ οι δύο μελετητές συνομολογούν μεν τον τεράστιο όγκο τέτοιων εγκλημάτων αλλά απορρίπτουν κάθε ιδέα περί υψηλού κοινωνικού status για τον προσδιορισμό τους. Αντίθετα, διαπιστώνουν ότι ένας μεγάλος πληθυσμός ατόμων, πέραν αυτών που ανήκουν στις υψηλές κοινωνικές τάξεις, δύναται να διαπράξει εγκλήματα στο πλαίσιο της επαγγελματικής του άσκησης. Λογική απόληξη ενός τέτοιου ισχυρισμού είναι και η αντίληψη των εγκλημάτων του λευκού περιλαιμίου κυρίως ως παραβιάσεις εμπιστοσύνης, η οποία συναρτάται με αντίστοιχες θέσεις εργασίας. Βλ. Reiss A. & Biderman A., 1980, *Data Sources on White-Collar Law-Breaking*, US Department on Justice, National Institute of Justice

³⁹⁵ Στο αγγλοσαξονικό δίκαιο, όπου η σύμβαση της εντολής αντιστοιχεί στον νομικό όρο “fiduciary relationship”, η αρχή της εμπιστοσύνης καθίσταται προφανής ήδη από τη γλωσσολογική ανάλυση του, δεδομένου ότι προέρχεται από το λατινικό fides, fiducia που σημαίνει εμπιστοσύνη, πίστη

κοινωνική οργάνωση τέτοιων σχέσεων.³⁹⁶ Σε αντίθεση με τη φαινομενικά πλεονεκτική θέση που ο εντολέας – δικαιούχος διατηρεί στο πλαίσιο των νομικών κωδίκων, σε επίπεδο κοινωνικής οργάνωσης οι σχέσεις εμπιστοσύνης εμφανίζουν δυσαρμονία και ανισότητα, καθιστώντας τον πρακτικά τρωτό και ευάλωτο. Οι εξειδικευμένες γνώσεις, το μονοπώλιο στη πληροφόρηση καθώς και στη χρήση των πληροφοριών, η διαπιστευμένη εξουσία, η κηδεμονία, η διακριτική ευχέρεια, με τα οποία είναι συχνά προικισμένος ο εντελοδόχος και ταυτόχρονα η πληθώρα των σχέσεων που καλείται να ρυθμίσει καθημερινά ο εντολέας αποτελούν γόνιμο έδαφος για καταχρήσεις των κανόνων εκείνων, που με τη σειρά τους συνθέτουν την αρχή της εμπιστοσύνης, δηλαδή της διαφάνειας, της ανιδιοτέλειας και της τήρησης του ασυμβίβαστου. Η συγγραφέας, μάλιστα, θα υπογραμμίσει ότι η παραβίαση ή ο σφετερισμός των κανόνων αυτών συνθέτουν το *modus operandi* της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου, το οποίο, στο επίπεδο των πρακτικών που υιοθετούνται, δεν διαφοροποιείται από τα κοινά εγκλήματα κατά της περιουσίας και της ιδιοκτησίας.

Οι εγκληματίες του λευκού περιλαιμίου κατ' επέκταση ψευδολογούν, εξαπατούν και ληστεύουν όπως οι κοινοί εγκληματίες, πλην όμως με «στυλ», καθώς διαθέτουν την ικανότητα «να ληστεύουν χωρίς βία και να προβαίνουν σε διαρρήξεις χωρίς να καταπατούν»³⁹⁷ χάριν, όπως ήδη αναφέρθηκε, της δομικής ασυμμετρίας που χαρακτηρίζει τις σχέσεις εμπιστοσύνης. Ομοίως δομική χαρακτηρίζεται και η ανικανότητα του ποινικού συστήματος να εντοπίσει, να διώξει και να τιμωρήσει τους υπεύθυνους για εγκλήματα λευκού περιλαιμίου. Αναφερόμενη σε ένα σύνολο από τέτοιους δομικούς παράγοντες, που εκτείνονται από τη μυστικότητα με την οποία διενεργούνται τα εγκλήματα του λευκού περιλαιμίου μέχρι την άγνοια που φέρουν τα θύματα τέτοιων εγκλημάτων για την ίδια τους τη θυματοποίηση, η Shapiro υποστηρίζει ότι οι στρατηγικές κοινωνικού ελέγχου που υιοθετούνται παίζουν αποφασιστικό ρόλο στην κοινωνική δόμηση του συγκεκριμένου φαινομένου. Πιο

³⁹⁶ Ο J. Coleman επιχειρεί μια εκτεταμένη ανάλυση της ασυμμετρίας που χαρακτηρίζει τις σύγχρονες κοινωνικές σχέσεις, στη βάση της οποίας εντοπίζονται «οι δομικές αλλαγές που επήλθαν στη κοινωνία στο διάστημα πέραν των τελευταίων εκατό χρόνων και στις οποίες τα νομικά πρόσωπα παίζουν διευρυμένο ρόλο και τα φυσικά πρόσωπα παίζουν περιορισμένο ρόλο.». Coleman J., 1982, *The Asymmetric Society*, Syracuse University Press, σελ 13

³⁹⁷ Shapiro S., 1994, *op. cit.*, σελ. 11

απλά, το φαινόμενο της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου υπάρχει όσο δεν αντιμετωπίζεται σε επίπεδο κοινωνικού ελέγχου.

Παρεκκλίνοντας στο σημείο αυτό από την προσέγγιση των Hirschi & Gottfredson, αλλά λαμβάνοντας σοβαρά υπόψη της την παρέμβαση τους αναφορικά με τις κοινωνικές επιταγές που συνεπάγονται τα επαγγέλματα του λευκού περιλαιμίου και φανερά επηρεασμένη από την παράδοση του Yale, η συγγραφέας θα υπογραμμίσει ότι δεν είναι το κοινωνικό status του δράστη ίδιον του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου αλλά ο κοινωνικός ρόλος που καλείται να παίξει μέσα στις υπάρχουσες κοινωνικές δομές, όπου λαμβάνουν χώρα οι όποιες συναλλαγές. *«Η έννοια του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου περικλείεται από μία κίβδηλη σχέση ανάμεσα σε ρόλους- συγκεκριμένους κανόνες και στα χαρακτηριστικά εκείνων που κατέχουν αυτούς τους ρόλους. Το εταιρικό, επαγγελματικό και το υψηλό status σχετίζονται με τη διανομή των θέσεων εμπιστοσύνης, οι οποίες με τη σειρά τους παρέχουν ευκαιρίες για κατάχρηση. Αλλά αυτός ο συσχετισμός δεν δικαιολογεί να παραλείψουμε το ενδιάμεσο στάδιο και να ταυτίζουμε τις καταχρήσεις με το status του δράστη. Πράγματι ο συσχετισμός ανάμεσα στο εταιρικό, επαγγελματικό και υψηλό status και στην κατάχρηση εμπιστοσύνης απέχει πολύ από το να θεωρείται αμάχητος. Δράστες ντυμένοι από πολύ διαφορετικές γκαρνταρόμπες ψεύδονται, κλέβουν, παραποιούν, πλαστογραφούν, υπερβάλλουν, παραλείπουν, εξαπατούν, αποκρύπτουν, υπεκφεύγουν των καθηκόντων τους, καταχρώνται, ιδιοποιούνται, ωφελούνται και εμπλέκονται σε περιπτώσεις διαφθοράς ή αναρμοδιότητας με το να κάνουν κακή χρήση της θέσης εμπιστοσύνης που κατέχουν. Απ'ότι προκύπτει οι περισσότεροι από αυτούς δεν είναι από ανώτερη κοινωνική τάξη».*³⁹⁸ Χωρίς να αρνείται ότι το υψηλό κοινωνικό, επαγγελματικό status συνδέεται ενδεχομένως ή και αποκλειστικά με κάποιες μορφές εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου καθώς και με περισσότερες ευκαιρίες συμμετοχής ή και αυτουργίας, ωστόσο, σε καμία περίπτωση δεν εκλαμβάνει τα συγκεκριμένα ή παρόμοια χαρακτηριστικά ως προσδιοριστικά της. Αντίθετα, η Shapiro θα υποστηρίξει με θέρμη ότι το μεγαλύτερο ποσοστό τέτοιων παραβιάσεων καταλήγει στα «αζήτητα» λόγω ακριβώς της ασημαντότητας που χαρακτηρίζει τους δράστες και της ρουτίνας που διακρίνει τις πράξεις τους. Ο

³⁹⁸ Ibid. σελ. 11

περιορισμός επομένως των εγκλημάτων του λευκού περιλαιμίου σε δράστες με υψηλό κοινωνικό κύρος παραπέμπει σε «μεροληπτικά» ερευνητικά δείγματα και κατ' επέκταση σε «παραπλανητικά και παραπειστικά» συμπεράσματα.³⁹⁹

Παρά το αναθεωρητικό μοντέλο που εισηγείται για το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου, η Shapiro δεν εγκαταλείπει ούτε αποκηρύσσει τον ίδιο τον όρο, σχολιάζοντας ότι «*παρ' όλες τις σημαντικές προσπάθειες δεν έχει υπάρξει μέχρι στιγμής μια εννοιολογική λύση στο αίνιγμα του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου που να είναι ικανοποιητική ή ευρέως αποδεκτή*»⁴⁰⁰ και ως εκ τούτου αναγνωρίζει τη δυναμική που αυτός φέρει ως «*πολεμικά ισχυρός και χειροπιαστά αυταπόδεικτος*».⁴⁰¹ Στο σημείο, όμως, αυτό ολοκληρώνεται και η αναγνώριση της θεωρητικής καινοτομίας που χρεώνεται στον Sutherland και ομοίως σε όσους από τους μεταγενέστερους του θεωρητικούς υπερασπίζονται ως ερμηνευτικά κλειδιά του φαινομένου το υψηλό κοινωνικό status των δραστών, τον ρόλο της πολιτικής οικονομίας, την επέκταση της έννοιας πέρα από τα όρια του ποινικού δικαίου ή ακόμα και του αστικού ή και του διοικητικού, χρεώνοντας τους τον τίτλο των «*νέων ηθικών εταίρων*» ή «*των σταυροφόρων του εταιρικού εγκλήματος*» Με το θεώρημα της περί απουσίας ελέγχου σε ασύμμετρες σχέσεις η Shapiro διεκδικεί να θέσει ένα οργανωσιακό πλαίσιο, εντός του οποίου η μελέτη περιπτώσεων κατάχρησης εμπιστοσύνης θα είναι ουδέτερη από συναισθηματισμούς και «*ηθικά ξεσπάσματα που επισκιάζουν το επιδέξιο κοινωνιολογικό αισθητήριο*»,⁴⁰² ικανή να αναδείξει τους ενδό-συσχετισμούς ανάμεσα στον τρόπο που διαρθρώνονται οι δομικές ευκαιρίες για κατάχρηση εμπιστοσύνης και στις κοινωνικές συνθήκες υπό τις οποίες υλοποιείται η εκμετάλλευση των ευκαιριών αυτών είτε από άτομα είτε από οργανισμούς. Σε αυτό το πλαίσιο, υπογραμμίζει ότι η έννοια της κατάχρησης της εμπιστοσύνης αφορά σε όλες τις σχέσεις εμπιστοσύνης

³⁹⁹ Shapiro S., 1983, "The New Moral Entrepreneurs: Corporate crime Crusaders", στο *Contemporary Sociology*, τ.12, σελ. 305

⁴⁰⁰ Ibid., σελ. 306

⁴⁰¹ Shapiro S., 1994, op. cit., σελ. 22

⁴⁰² Shapiro S., 1983, op. cit., σελ. 306

που αναπτύσσονται κοινωνικά, ακόμη κι αν πρόκειται για «παιχνίδια εμπιστοσύνης» του υποκόσμου και όχι μόνο μιας κοινωνικής αφρόκρεμας.⁴⁰³

Η Shapiro δεν παραγνωρίζει τα θεωρητικά ελλείμματα που παρουσιάζει η παρέμβαση της, τα οποία ωστόσο βλέπει ότι υποχωρούν μπροστά στην ίδια πάντα ανάγκη για μεγαλύτερη δομική ευελιξία και αμεροληψία. Υπεραμυνόμενη της αναγκαιότητας για απεγκλωβισμό του όρου του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου από τον ορισμό, που του κληροδότησε ο Sutherland, η προοπτική που επιδιώκεται, όπως η ίδια υπογραμμίζει, ταυτίζεται με την ενσωμάτωση της έννοιας στον κορμό της κυρίαρχης εγκληματολογίας, συνομολογώντας έτσι την αντιφατικότητα των προθέσεων της. Για τη Shapiro το πρόβλημα του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου, στο οποίο οφείλουν να εστιάσουν οι εγκληματολόγοι συνοψίζεται στο άθροισμα των κανόνων εμπιστοσύνης με τις δομικές αδυναμίες των σχέσεων εμπιστοσύνης και με την έννοια της εμπιστοσύνης νομικά τεκμηριωμένη και «απελευθερωμένη» από κάθε ηθικό περιεχόμενο. Ξεχνά ωστόσο, όπως «της υπενθυμίζει» η κριτική απάντηση από τους Michalowski & Kramer ότι ο νόμος έχει το δικό του ηθικό περιεχόμενο και άρα: «*το να βασιζόμαστε στο νόμο για να ορίσουμε τα όρια της εγκληματολογικής έρευνας δεν είναι λιγότερο εμποτισμένο με ηθική επιλογή από το να επιλέγουμε ορισμούς που βασίζονται σε έννοιες των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.*»⁴⁰⁴

E. Παράλλασσοντας συνισταμένες: η έννοια της εμπιστοσύνης, το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου και η παράμετρος της εξουσίας

⁴⁰³ Όπως συγκεκριμένα παραθέτει με τα δικά της λόγια η συγγραφέας: «*Η λήψη υπόψη του κοινωνικού πλαισίου της παρανομίας – είτε ατομικό είτε οργανωσιακό, επιχειρηματικό ή μη – παρέχει σημαντικά στοιχεία για τη δομή και τις ευκαιρίες παραβίασης ου νόμου. Ωστόσο, επειδή αυτό το κριτήριο αναφέρεται στο σκηνικό της παρανομίας παρά στη φύση της παράνομης συμπεριφοράς χρησιμεύει μάλλον ως παράγοντας σύγχυσης. Όπως σημειώθηκε, συμπεριλαμβάνει ένα φάσμα από ανόμοιες δραστηριότητες, ωστόσο αποκλείει μερικές που είναι κυριολεκτικά ίδιες με αυτές που εμπεριέχονται στη λίστα. Αυτό συμβαίνει γιατί το κοινωνικό πλαίσιο και η παράνομη συμπεριφορά συσχετίζονται – κάποιες συμπεριφορές είναι λίγο πολύ περισσότερο συνήθεις σε συγκεκριμένα περιβάλλοντα απ’ ότι σε άλλα – αλλά δεν υπάρχει απόλυτη σχέση μεταξύ συμπεριφοράς και πλαισίου. Εφόσον, υποθετικά το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου συνιστά μια κατηγορία συμπεριφοράς, ορισμοί που αναφέρονται στο κοινωνικό πλαίσιο στη καλύτερη περίπτωση μπορούν να εκληφθούν ως γενικευμένες προσεγγίσεις. Συνοψίζοντας, φαίνεται αυτονόητο ότι ορισμοί μιας συμπεριφοράς πρέπει να συμπεριλαμβάνουν στοιχεία ή πλευρές της ίδιας της συμπεριφοράς. Τέτοιες προσπάθειες γίνονται περίπλοκες εξαιτίας της απουσίας κανονιστικού ή νομικού ορισμού του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου και της δυσκολίας σύγκλισης σε ένα ελάχιστο παρονομαστή για τόσα πολλά και ανόμοια γεγονότα.*» Βλ. Shapiro S., 1980, *Thinking About White-Collar Crime – Matters of Conceptualizations and Research*, U.S. Department of Justice, National Institute of Justice, σελ. 17-18

⁴⁰⁴ Michalowski R. & Kramer R., 1987, “The Space Between Laws: The Problem Of Corporate Crime In Transnational Context” στο *Social Problems*, τ.34, σελ. 45

Ο David Friedrichs θα συμφωνήσει με τη Shapiro τόσο για τη θεωρητική όσο και για την εργαλειακή συνεισφορά της έννοιας της εμπιστοσύνης στην ανάλυση του φαινομένου του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου. Ωστόσο, η πρόταση που διατυπώνει παραπέμπει σε μία τελειώς διαφορετική επεξεργασία της έννοιας, η οποία είναι ορατή, ήδη, από τον δυαδικό όρο που επιλέγει ο συγγραφέας για να συμυκνώσει, όπως υπογραμμίζει, το απέραντο εύρος των εγκλημάτων του λευκού περιλαιμίου. Οι «εμπιστευμένοι εγκληματίες» (*trusted criminals*) αφορούν μεν στην έννοια της εμπιστοσύνης, όχι όμως για να δηλωθεί αποκλειστικά το είδος των κοινωνικών δεσμών, που λειτουργούν ως δομικές ευκαιρίες για την εγκληματικότητα του λευκού κολάρου αλλά, επιπρόσθετα, για να καταδείξει όσους χαίρουν των προνομίων της. Όπως και η Shapiro, ο Friedrichs θα επισημάνει τον καθοριστικό ρόλο που παίζει η εμπιστοσύνη με διάφορες μορφές και σε διαφορετικούς βαθμούς στις σημερινές σχέσεις και συναλλαγές καθώς και τις αμέτρητες ευκαιρίες για εγκλήματα λευκού περιλαιμίου, που προσφέρει ο σύγχρονος, απρόσωπος χαρακτήρας της. Ο δεύτερος, όμως, δεν νιώθει την ίδια ανάγκη να προσφύγει σε μια νομική τυποποίηση της έννοιας αλλά αντίθετα επιλέγει μια περισσότερο κοινωνιολογική προσέγγιση, με την οποία ως εμπιστοσύνη αναφέρεται «η βαθιά πίστη σε μια σχέση ότι το άλλο μέρος θα πράξει έντιμα και θα ικανοποιήσει τις νόμιμες προσδοκίες».⁴⁰⁵ Αν και η έννοια της εμπιστοσύνης λειτουργεί ως αναπόσπαστο στοιχείο σε λευκού περιλαιμίου συναλλαγές, διαφωνεί με τη θέση που την προάγει ως το πλέον τυπικό στοιχείο των εγκλημάτων του λευκού περιλαιμίου. «Η εμπιστοσύνη και η παραβίαση της είναι στοιχεία και άλλων εγκλημάτων, από τις κομπίνες μέχρι την ενδο-οικογενειακή βία».⁴⁰⁶ Για τον Friedrichs, επομένως, η διαφοροποιός αιτία ανάμεσα στο έγκλημα του λευκού περιλαιμίου και στο κοινό έγκλημα δεν συνίσταται στην παράμετρο της εμπιστοσύνης.⁴⁰⁷ Η ουσία της διαφοράς εντοπίζεται κυρίως στη

⁴⁰⁵ Oliver A., 1997, On the nexus of organizations and professions: Networking through trust, in *Sociological Inquiry*, τ.67, σελ. 227-245

⁴⁰⁶ Friedrichs D., 2007a, *Trusted Criminals – white collar Crime in Contemporary Society*, 3rd ed. Thomson Wadsworth, σελ. 8

⁴⁰⁷ Ο συγγραφέας για να θεμελιώσει τον ισχυρισμό του καταφεύγει εύστοχα σε ένα συγκριτικό παράδειγμα. «Και η εξαπάτηση ή η κατάχρηση της εμπιστοσύνης μπορεί να βρει εφαρμογή σε πολλά κοινά ή εγκλήματα του δρόμου καθώς και στην παραβατικότητα ανηλίκων. Ένας ανήλικος μπορεί να πουλήσει νοθευμένο κρακ στους πελάτες ή πλαστές λύσεις ασκήσεων σε συνομηλίκους συμμαθητές του, όπως ο πλούσιος χρηματιστής μπορεί να «φορτώσει» με μετοχές τους πελάτες τους, η τιμή των οποίων, ο χρηματιστής γνωρίζει ότι σύντομα θα να πέσει κατακόρυφα. Η παραβίαση εμπιστοσύνης από τον ανήλικο εύλογα κατηγοριοποιείται ως έγκλημα του λευκού περιλαιμίου?» Friedrichs D., 1992, “White – Collar Crime and the Definitional Quagmire: a provisional solution”, στο *Journal of Human Justice*, τ.3(2) σελ. 12

βλάβη που προκλήθηκε. Διότι, στην περίπτωση της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου πέραν των άμεσων απωλειών που υφίστανται τα θύματα, όπως σε κάθε έγκλημα, η παραβίαση της εμπιστοσύνης λειτουργεί ως έναυση της κοινωνικής δυσπιστίας και κατ' επέκταση «εμπρηστικά» της κοινωνικής συνοχής⁴⁰⁸.

Σε αυτό ακριβώς το σημείο, παρεμβάλλεται η παράμετρος του υψηλού κοινωνικού κύρους και της κοινωνικής υπόληψης που κοσμούν τους δράστες της εγκληματικότητας του λευκού κολάρου. Ο Friedrichs, αφού πρώτα υιοθετεί τη θέση του Seligman, η οποία υπαγορεύει ότι η εμπιστοσύνη θα μπορούσε να ειδωθεί σαν κοσμική εκδοχή της θρησκευτικής πίστης,⁴⁰⁹ επιθυμεί να καταδείξει την παράλληλη σχέση που συνδέει τις έννοιες του «υπερβάλλοντος» status, της κοινωνικής υπόληψης και της εμπιστοσύνης. Πιο συγκεκριμένα, διακρίνει τρεις διαφορετικές διαστάσεις, με τις οποίες η έννοια της υπόληψης απαντάται στο γνωστικό πεδίο της εγκληματολογίας. Η πρώτη είναι η κανονιστική (*normative*), συνώνυμη της ηθικής ακεραιότητας και αξιοπρέπειας, η δεύτερη είναι αλληλένδετη με το status (*status-related*) και παραπέμπει στη νομιμότητα μιας εργασιακής θέσης ή στην κοινωνική ιεράρχηση ενός επαγγέλματος και η τρίτη, την οποία κατονομάζει ως συμπτωματική (*symptomatic*), αφορά το κοινωνικό φαίνεσθαι, που συνοδεύει το υπέρτερο status και συμβάλλει στην κοινωνική αναγνώριση και αποδοχή του. Διευκρινίζοντας την απουσία οποιουδήποτε είδους λογικής ή συνειρμικής ταυτολογίας ανάμεσα τους ο συγγραφέας δεν αποσκοπεί σε ηθικολογικές προσεγγίσεις, που θα οδηγούσαν μοιραία σε θετικιστικούς αφορισμούς του τύπου ότι κάθε εγκληματίας είναι και ανυπόληπτος, αλλά εστιάζει στη σύγκλιση των δύο τελευταίων παραμέτρων. Δηλώνει, μάλιστα, ότι η ελλειμματική ηθική ακεραιότητα «σε ανθρώπους που τυγχάνουν υπόληψης τόσο σε επίπεδο φαίνεσθαι όσο και επίπεδο ουσίας είναι ένα από τα κεντρικά χαρακτηριστικά του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου.»⁴¹⁰

⁴⁰⁸ Ο Friedrichs παραθέτει μια σειρά από σκάνδαλα πολυεθνικών εταιρειών που ξέσπασαν στις Η.Π.Α στο διάστημα του έτους 2001-2002 ως τυπικές περιπτώσεις σύγχρονων εγκλημάτων του λευκού περιλαιμίου. Όπως διαπιστώνει: «Οι υποθέσεις της Enron και των λοιπών εταιρειών θα μπορούσαν να περιγραφούν ως παραδειγματικές μορφές εγκλημάτων του λευκού κολάρου, γιατί ενσωματωθούν στην απόλυτη σχεδόν έννοια τους μερικά από τα βασικά χαρακτηριστικά που ο Sutherland προσέδωσε στην έννοια. Τα εγκλήματα διαπράχθηκαν από προνομιούχα, ευπόληπτα μέλη της κοινωνίας, που παραβίασαν τις θεμελιώδεις αρχές της εμπιστοσύνης, μέσω μεγάλων εταιρειών για λόγους οικονομικού κέρδους (και για να αποφύγουν οικονομικό κόστος) με καταστρεπτικές οικονομικές συνέπειες για πολλούς καθημερινούς ανθρώπους.» Friedrichs D, 2004, "Enron et al.: Paradigmatic white collar crime cases for the century" στο *Critical Criminology*, τ.12, σελ. 128

⁴⁰⁹ Seligman A., 1997, *The Problem of Trust*, Princeton, NJ: Princeton University Press

⁴¹⁰ Friedrichs D., 2007a, *op. cit.*, σελ. 9

Κατά συνέπεια, το υψηλό κοινωνικό status του εγκληματία του λευκού περιλαίμιου δεν είναι για τον Frieffrichs ένα τυχαίο γεγονός, όπως περίπου δηλώνει η Shapiro, αλλά αντίθετα λειτουργικό στοιχείο στο να θεωρείται κάποιος ευυπόληπτος και κατ'επέκταση έμπιστος. Και όσο πιο ευυπόληπτος φαίνεται τόσο πιο έμπιστος γίνεται ενώ, αντιστρόφως ανάλογα, μειώνονται οι πιθανότητες να θεωρηθεί ύποπτος σοβαρών εγκληματικών πράξεων. Σε κάθε περίπτωση, ωστόσο, υπενθυμίζεται ότι *«ακόμη και αυτοί που αποκαλύπτονται ως εγκληματίες ακόμη και αν χάσουν το ευυπόληπτο status τους, είναι σημαντικό να αναγνωρίσουμε ότι συχνά το status αυτό τους κατέστησε ευθύς εξαρχής ικανούς για να διαπράξουν τα εγκλήματα τους.»*⁴¹¹ Στις «ικανότητες» που παρέχει το κοινωνικό status, κυρίως λόγω του αντίστοιχου βαθμού εξουσίας με την οποία αυτό είναι προικισμένο, συγκαταλέγεται και η προνομιακή, συγκριτικά με άλλους εγκληματίες, μεταχείριση, που οι δράστες του λευκού περιλαίμιου απολαμβάνουν από το νομικό σύστημα. Οι αστικές ή διοικητικές κυρώσεις, που συνεπάγονται συχνά οι ρυθμίσεις της εγκληματικότητας του λευκού κολάρου, σημαίνει ταυτόχρονα διασφάλιση και εξαίρεση των δραστών της από τους κόλπους της ποινικής δικαιοσύνης. Μια τέτοια «απόσταση ασφαλείας» εξυπηρετεί, περαιτέρω, όχι μόνο στην αποφυγή του εγκληματικού στίγματος, όπως έχει ειπωθεί πολλές φορές μέχρι τώρα, αλλά επιπλέον στη διάσωση και διατήρηση του υψηλού κοινωνικού κύρους. Διότι, όπως χαρακτηριστικά επισημαίνεται, η διαδικασία της ποινικής δίκης, πολύ περισσότερο δε η καταδίκη, καθώς και το σύνολο γενικά των περιοριστικών μέτρων, που προβλέπονται από το ποινικό δίκαιο για την περίοδο που μεσολαβεί μέχρι την εκδίκαση των ποινικών υποθέσεων στο ακροατήριο, συνθέτουν το κανονιστικό πεδίο εκείνο επί του οποίου υλοποιούνται οι σύγχρονες *«τελετουργίες υποβιβασμού»*.⁴¹² Η κοινωνική ταπείνωση συνδέεται με τον αποτρεπτικό χαρακτήρα του ποινικού δικαίου, δικαιολογείται με την κοινωνική απαξία της εγκληματικής πράξης και εμπεριέχεται στην ίδια την έννοια της ποινής. Το κοινωνικό κύρος, επομένως, εξανεμίζεται στο πλαίσιο *«της ποινικής δίκης καταλήγει σε καταδίκη και*

⁴¹¹ Ibid., σελ. 9

⁴¹² Garfinkel H., 1956, "Conditions of successful degradation ceremonies" στο *American Journal of Sociology*, τ. 61, σελ. 420 - 424

σε ποινή και μετατρέπει επισήμως κάποιον από ελεύθερο πολίτη σε έγκλειστο εγκληματία».⁴¹³

Εντούτοις, το υψηλό κοινωνικό status του εγκληματία του λευκού περιλαιμίου δεν είναι δομικό του εγκλήματος του λευκού κολάρου μόνο για λόγους που εμπνέουν σχέσεις εμπιστοσύνης αλλά επιπρόσθετα και για λόγους που σχετίζονται με την έννοια του ρίσκου και της διακινδύνευσης (risk). Στο σημερινό πλαίσιο, μάλιστα, που μια από τις θεωρητικές του απεικονίσεις αντανακλά την κοινωνία της διακινδύνευσης, η συγκεκριμένη έννοια προβάλλεται καθοριστική για τη κατανόηση του εγκληματικού φαινομένου⁴¹⁴. Η επίκληση της σε σχέση με το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου είναι, σύμφωνα με τον Friedrichs, διττής φύσης και διαπλάθει το βουλευτικό στοιχείο. Στην παραδοσιακή - κλασσική εκδοχή της αποτιμάται ως ο ορθολογικός υπολογισμός κόστους – οφέλους, όπου το τελικό αποτέλεσμα αποβαίνει καθαρά υπέρ του εγκληματία του λευκού περιλαιμίου, εφόσον οι πιθανότητες να διωχθεί, να συλληφθεί και να τιμωρηθεί είναι ελάχιστες και σε αντίθεση με τα υπέρογκα κέρδη που συσσωρεύονται μέσω των εγκληματικών πρακτικών του. Στην μοντέρνα της διάσταση μοιάζει περισσότερο να εκτιμάται το σύνολο των επικίνδυνων, πολλές φορές και καταστροφικών συνεπειών, κατά τη διαδικασία λήψης επιχειρηματικών και γενικώς επαγγελματικών αποφάσεων. Σε αυτή τη δεύτερη περίπτωση, η βλάβη που προκαλεί το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου λέγεται ότι δεν σχετίζεται με συγκεκριμένη πρόθεση από πλευράς των δραστών,⁴¹⁵ αλλά μάλλον αποτελεί λειτουργικό κομμάτι στη διαδικασία επιδίωξης κέρδους ή οικονομικής αποτελεσματικότητας.

Με άλλα λόγια, οι επιχειρήσεις είτε ταυτίζονται με φυσικά πρόσωπα είτε με εταιρείες, ενόψει της υλοποίησης των σκοπών τους, που άλλοτε αποτυπώνονται ως αύξηση των κερδών και άλλοτε ως μείωση του οικονομικού κόστους, δεν διστάζουν να θέσουν σε απόλυτο κίνδυνο το εργατικό τους δυναμικό, το καταναλωτικό κοινό αλλά και εν γένει το σύνολο του πληθυσμού, εφόσον η βλάβη των τελευταίων

⁴¹³ Friedrichs D., 2007a op. cit. σελ. 9

⁴¹⁴ Rigakos G., 1999, “Risk society and actuarial criminology: prospects for a critical discourse”, στο, *Canadian Journal of Criminology*, τ.41, σελ. 137-150

⁴¹⁵ Η έλλειψη δόλου ή δυσκολία απόδειξης του αποτελεί ένα από τα κύρια επιχειρήματα υπέρ των θεωρητικών που αντιτάσσονται της ποινικής τυποποίησης του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου στη θεωρητική διαμάχη που έχει αναπτυχθεί γύρω από την εγκληματική ή μη φύση του εν λόγω φαινομένου

υπαγορεύεται από τους προαναφερόμενους σκοπούς, άλλοτε ως «παράπλευρη απώλεια» και άλλοτε ως «αναγκαίο κακό» στο βωμό της ανάπτυξης και της προόδου. Στο μέτρο που η εγκληματική πρόθεση είναι δύσκολο να στοιχειοθετηθεί, η έννοια της επικινδυνότητας ουδετεροποιείται και η βλάβη τείνει να νομιμοποιείται εξαιτίας τυπικών κωλυμάτων. Μπροστά σε μια τέτοια εξέλιξη, που ξεπερνά κατά πολύ το νόημα της ριψοκίνδυνης επιχειρηματικής κουλτούρας, ο Friedrichs εμμένει στην πραγματική έκταση της βλάβης για να υποστηρίξει ότι η έννοια της επικινδυνότητας, είτε ως υπολογισμός παράνομων οφελών είτε ως απόφαση που ενέχει επιβλαβείς κινδύνους, ισοδυναμεί με εγκληματική συμπεριφορά και συγκεκριμένα με έγκλημα του λευκού περιλαιμίου, δεδομένου ότι στη ελαφρότερη των περιπτώσεων, η υποκειμενική υπόσταση του εγκλήματος αντιστοιχεί σε ξεκάθαρη εγκληματική αμέλεια.

Η διστακτικότητα, ωστόσο, με την οποία απαγγέλλονται οι ποινικές κατηγορίες ακόμη και σε τέτοιες περιπτώσεις δεν προσκρούει, για τον συγγραφέα, μονάχα στον αξεπέραστο «σκόπελο», που συνιστά η απόδειξη της πρόθεσης αλλά, επιπλέον, συμβαδίζει με μια διαδικασία «κοινωνικοποίησης της διακινδύνευσης, δηλαδή, εναπόθεσης του κέρδους στον ιδιωτικό τομέα και άφεση της απορρόφησης των κινδύνων στον δημόσιο τομέα».⁴¹⁶ Η νέα αυτή επιχειρηματική τακτική μεθοδεύεται μέσω της υιοθέτησης της διαφοροποιημένης έννοιας του ατυχήματος,⁴¹⁷ που με την πρόσθετη συνδρομή των media συμβάλλει στην καλλιέργεια μιας ανανεωμένης εκδοχής της κοινωνικής αντίληψης περί μοιραίου, αντίστοιχης, όμως, σε περιεχόμενο με αυτό που «σε περασμένες εποχές υπαγόρευε ότι το πεπρωμένο, η πρόνοια, η μαγεία,

⁴¹⁶Friedrichs D., 2007a, op. cit., σελ. 59

⁴¹⁷ Σε ένα τέτοιο πλαίσιο ο P. Lascoumes σχολιάζει: «Βέβαια, στην κοινωνική ζωή όλα είναι συνάρτηση της οπτικής γωνίας που επικαλούμαστε, της ονομασίας που υιοθετούμε, της αντίδρασης που αναπτύσσεται. Εν προκειμένω ωστόσο, η λογική που υπαγορεύει «τα δυο μέτρα και δυο σταθμά» εμφανίζεται σε όλο της το μεγαλείο, με τη μεγαλύτερη συνέπεια, με τη μεγαλύτερη ωμότητα. Παρά το εύρος των συναλλαγών, τη συχνότητα των «προβληματικών υποθέσεων» και τη τακτικότητα των σκανδάλων το τεκμήριο της υπόληψης με το οποίο προικίζονται οι υπεύθυνοι της οικονομικής δράσης κλονίζεται ελάχιστα. Οι δόλιες προθέσεις καλύπτονται, η ύπαρξη των θυμάτων αποκρούεται, η παραβίαση του νόμου παραβλέπεται. Το μόνο που απομένει είναι μια αίσθηση αμφιβολίας, λάθους ή διαφωνίας η οποία θα διευθετηθεί με βάση τα συμφέροντα πρωτίστως των επιχειρηματιών. Το γενικό συμφέρον, έτσι, συγχέεται με τα συμφέροντα του παραγωγικού και κερδοσκοπικού συστήματος. Προτεραιότητα δίνεται στην εταιρεία, στους στόχους της και στην ανάπτυξη της.» Lascoumes P. 1986, *Les affaires ou l'art de l'ombre*, Le Centurion, σελ.255-256 Αναλόγως η D. Vaughan αναλύει διεξοδικά την τακτική «κατασκευής» ατυχημάτων εντός του σύγχρονου οργανωσιακού πεδίου οικονομικο-πολιτικών συναλλαγών. Βλ. 1. Vaughan D., 1996, *The Challenger launch decision: Risky technology, culture and deviance at NASA*, University Chicago Press, Chicago, 2. Vaughan D., 1999, "The dark side of organizations: mistake, misconduct, and disaster", στο *Annual Reviews of Sociology*, τ.25, σελ. 271-305

η θεία βούληση και άλλα παρόμοια έφταιγαν για τις κακοτυχίες». ⁴¹⁸ Στο εγκληματογενές πεδίο που διαμορφώνεται, ο Frieffrichs αναγνωρίζει, ότι λόγω του έντονου ανταγωνισμού, συμμετέχει όλος ο επιχειρηματικός κόσμος, από τους μικρομεσαίους έως τις πολυεθνικές. Η διαχωριστική γραμμή όμως, η οποία χαράσσεται δυνάμει του υψηλότερου status και διακρίνει τους μεν από τους δε, προβλέπει ότι οι δεύτεροι διαθέτουν την εξουσία όχι μόνο να αποφεύγουν τις ποινικές προεκτάσεις των δραστηριοτήτων τους αλλά και να θωρακίζονται κόντρα σε ενδεχόμενα θυματοποίησης τους. Από την εξουσία που κατέχει ο επιχειρηματικός παράγοντας, είτε πρόκειται για φυσικό ή νομικό πρόσωπο, εξαρτώνται οι πιθανότητες, όπως και ο βαθμός θυματοποίησης του. ⁴¹⁹ Η ειδοποιός διαφορά, επομένως, των εγκληματιών του λευκού περιλαιμίου, που εξασφαλίζει του status τους, συνίσταται στο ότι ακριβώς διαθέτουν την εξουσία να είναι μόνο θύτες. ⁴²⁰

Σε συνάρτηση με όλα όσα ήδη εκτέθηκαν και σε συνδυασμό με τους πολλαπλούς εναλλακτικούς όρους και άλλους τόσους ορισμούς που έχουν διατυπωθεί για το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου, ο Frieffrichs καταλήγει ότι πρόκειται για ένα πολυσύνθετο και πολυσυλλεκτικό φαινόμενο και θεωρεί ψευδαίσθηση κάθε ισχυρισμό υπέρ ενός και μοναδικού ορισμού. *«Η έννοια του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου, είναι σε τελική ανάλυση κάτι σαν κινέζικο πάζλ: προς όποια κατεύθυνση το στρίψει κανείς, νέες δυσκολίες και αινίγματα κάνουν την εμφάνιση τους. Ίσως να ορίζεται πιο εύκολα με αρνητικούς όρους: Αφορά σε παράνομη και επιβλαβή δραστηριότητα που δεν είναι ούτε έγκλημα του δρόμου ούτε κοινό έγκλημα. Γενικότερα, το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου είναι μια γενικευμένη έννοια για ένα ολόκληρο φάσμα από παράνομες, απαγορευμένες και εμφανώς επιβλαβείς δραστηριότητες, οι οποίες περιλαμβάνουν παραβίαση της ιδιωτικής ή δημόσιας εμπιστοσύνης, που διαπράττεται από θεσμούς και άτομα που καταλαμβάνουν ένα νόμιμο και ευπόληπτο status και κατευθύνονται προς την αποκόμιση οικονομικού οφέλους ή στη διατήρηση*

⁴¹⁸ Green J., 1997, *Risk and misfortune: A social construction of accidents*, UCL Press, London

⁴¹⁹ Friedrichs D., 2007a, op. cit., σελ. 89 - 91

⁴²⁰ Παρόμοιο επιχείρημα προτάσσεται από τους εκπροσώπους της ρεαλιστικής εγκληματολογίας που βασίζεται στα εμπειρικά στοιχεία των θυματολογικών τους ερευνών. Σύμφωνα με τους «δείκτες για τον κίνδυνο τραγωδίας» (risk rate of vulnerability) η εργατική τάξη γίνεται θύμα της εγκληματικότητας όλων. *«Όσο πιο εύλατο οικονομικά και κοινωνικά είναι, για παράδειγμα, ένα άτομο τόσο πιο πιθανό είναι να σημειωθούν εις βάρος του και τα εγκλήματα της εργατικής τάξης και τα εγκλήματα του λευκού περιλαιμίου»*, Young J., 1986, "The failure of criminology: The need for radical realism", στο Young J. & Matthews R., *Confronting Crime*, Sage publications, London, σελ. 23

και επέκταση εξουσίας και προνομίων».⁴²¹ Γι' αυτό το λόγο ο συγγραφέας συνεχίζοντας θα υποστηρίξει ότι μια επί της ουσίας κατανόηση του φαινομένου απαιτεί τρία διαφορετικά επίπεδα προσέγγισης. Την πρώτη αποκαλεί πολεμική, τη δεύτερη τυπολογική και την τρίτη επιχειρησιακή.

Στο πρώτο επίπεδο υπερασπίζεται την μαχητική και διαπαιδαγωγική αξία που συνοδεύει τον πλέον διαδεδομένο όρο του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου, όπως πρωτοδιατυπώθηκε από τον Sutherland και όπως παραδοσιακά επικράτησε, παραπέμποντας σε *«παράνομες και επιβλαβείς πράξεις των ελίτ και των ευπόληπτων μελών της κοινωνίας στο πλαίσιο της νόμιμης οργανωσιακής ή επαγγελματικής τους δραστηριότητας»*⁴²² Ο συγκεκριμένος όρος υπερασπίζεται τον εγκληματικό χαρακτήρα του φαινομένου, σε αντίθεση με άλλους περισσότερο επεξεργασμένους και πολύπλοκους αλλά τελικά νευραλγικούς στο να προκαλέσουν τις πλέον αναζωπυρωμένες σήμερα αντιλήψεις, που εκτρέφουν την εγκληματικότητα ως προνόμιο των κοινωνικά αδύναμων και οικονομικά αποστερημένων και ως συνώνυμο αποκλειστικά του κοινού εγκλήματος, όπως είναι η ανθρωποκτονία, η κλοπή ή η ληστεία.

Στο δεύτερο επίπεδο ο Friedrichs επισημαίνει την ανάγκη τυπολογίας του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου προτάσσοντας την επιχειρηματολογία του Gibbons κατά την οποία *«η οργάνωση μορφών εγκλήματος και εγκληματικής συμπεριφοράς σε δομημένες και ομογενείς κατηγορίες αποσκοπεί στο να διευκολύνει και την ερμηνεία και την αντιμετώπιση του εγκλήματος»*.⁴²³ Αν και κατανοεί τον αντίλογο που γεννάται σε σχέση με τον κίνδυνο πολυδιάσπασης του φαινομένου και με αποτέλεσμα την απεικόνιση του σαν μέσα από ένα παραμορφωτικό καθρέφτη, αντιλέγει υποστηρίζοντας ότι *«οι γενικεύσεις γύρω από το «έγκλημα» ή τους «παραβάτες του νόμου» σίγουρα παραμορφώνουν πολύ περισσότερο την πραγματικότητα»*.⁴²⁴ Επιπλέον παρατηρεί ότι οι τυπολογίες που κατά καιρούς έχουν προκριθεί αναφορικά με το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου ανάλογα με τα κριτήρια

⁴²¹ Friedrichs D., 2007a, op. cit., σελ. 8

⁴²² Friedrichs D., 2007a, op. cit., σελ. 5

⁴²³ Gibbons D.C., 2002, "Typologies of Criminal Behaviour", στο J. Dressler ed. *Encyclopedia of Crime and Justice*, Gale Group, New York, τ. 4

⁴²⁴ Friedrichs D., 2007a, op. cit., σελ. 6

που χρησιμοποιούνται καταλήγουν σε διαφορετικές προσεγγίσεις, οι οποίες μοιραία συνδέονται με τις αντιλήψεις και τις σκοπιμότητες των εισηγητών τους. «Σε αυτή την κατάσταση «εννοιολογικής αναρχίας» έχει υποστηριχθεί ότι έγκλημα λευκού περιλαιμίου είναι οτιδήποτε οι μελετητές του θέλουν να είναι». ⁴²⁵ Παρόλα, όμως, τα αναπόφευκτα αντιφατικά και τα περιοριστικά στοιχεία που συγκεντρώνει κάθε σχήμα κατηγοριοποίησης, ο Friedrichs επιμένει ότι οι τυπολογίες αποτελούν αναπόδραστη βάση συζήτησης για την εγκληματικότητα του λευκού περιλαιμίου. Προτείνοντας μάλιστα ως κριτήρια:

- Το πλαίσιο εντός του οποίου λαμβάνει χώρα η παράνομη δραστηριότητα, συμπεριλαμβανομένης της ιεραρχικής διάρθρωσης του
- Το status ή τη θέση του δράστη
- Τα άμεσα θύματα
- Το βασικό είδος προσβολής
- Τη νομική τυποποίηση

και εναλλάσσοντας πιθανούς συνδυασμούς τους καταλήγει στην ακόλουθη τυπολογία, την οποία καταθέτει ως πανοπτική διάσταση του φαινομένου. Έτσι, διαμορφώνονται οι εξής τύποι εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου:

- i. Εταιρικό έγκλημα (*corporate crime*)
- ii. Επαγγελματικό έγκλημα (*occupational crime*)
- iii. Κυβερνητικό έγκλημα (*governmental crime*)
- iv. Κρατικό – εταιρικό έγκλημα, εγκλήματα παγκοσμιοποίησης και χρηματοπιστωτικό έγκλημα (*state – corporate crime, crime of globalization and finance crime*)
- v. Επιχειρηματικό έγκλημα, παρα-επιχειρηματικό έγκλημα, εγκλήματα του υψηλής τεχνολογίας και παρα-επαγγελματικά εγκλήματα (*enterprise crime, contrepneurial crime, technocrime and avocational crime*)⁴²⁶

Στο τρίτο επίπεδο, το οποίο ήδη κατονομάστηκε ως «επιχειρησιακό», ο Friedrichs επιθυμεί να ενσωματώσει την έννοια του εγκλήματος του λευκού

⁴²⁵ Friedrichs D., 1992, op. cit., σελ.7

⁴²⁶ Friedrichs D., 2007a, op. cit., σελ 6 - 7

περιλαϊμίου σε κάποιο κανονιστικό πλαίσιο, όπως συμβαίνει με την ποινική τυποποίηση των κοινών εγκληματικών πράξεων. Πέρα από τα θεωρητικά ζητήματα, τα οποία ενδέχεται να προκύψουν, ο συγγραφέας σημειώνει ότι η αναφορά σε εγκλήματα που τυποποιούνται στο νόμο υπαγορεύεται από την ανάγκη για εμπειρική έρευνα, συγκριτική μελέτη και κριτική ανάλυση. Με αυτές τις προϋποθέσεις, σημειώνεται, τέλος, ότι η κανονιστική τυποποίηση των εγκλημάτων του λευκού περιλαϊμίου θα ευνοήσει στην αναζήτηση περισσότερο δομικών και λιγότερο θετικών παρεμβάσεων για τον έλεγχο του φαινομένου.

II. Τομές και αναιρέσεις

A. Η πρώτη απόπειρα αντικατάστασης του παραδοσιακού όρου «έγκλημα και η διχοτόμηση του φαινομένου

a) Το επαγγελματικό έγκλημα

Η συνεισφορά της τυπολογίας ή κατηγοριοποίησης ως επιστημονικές μέθοδοι μελέτης εν γένει αλλά και ειδικότερα του εγκληματικού φαινομένου δεν αποτελεί κάποια καινούργια ανακάλυψη. Αντίθετα η κατασκευή αφαιρετικών τύπων, ως πλατωνικοί αντικατοπτρισμοί της πραγματικότητας, αποτελεί τον θεμελιώδη τρόπο κατανόησης του κόσμου. Όπως ήδη υποστηρίχθηκε, μέσω των τύπων εξασφαλίζεται η διαδικασία της παρατήρησης, η σύναψη υποθέσεων, η διεξαγωγή κριτικής έρευνας και η διαμόρφωση θεωρητικών προτάσεων. Ωστόσο, η σχέση ανάμεσα στην θεωρία και τη τυπολογία χαρακτηρίζεται αμφίδρομη, με την έννοια ότι η πρώτη δεν αποτελεί αποκλειστικά βάση της δεύτερης αλλά και το αντίστροφο, η δεύτερη συχνά γίνεται ο γεννήτορας της πρώτης. Έτσι, και στην περίπτωση του εγκληματικού φαινομένου η νομική τυπολογία (legalistic typology) παραπέμπει στην κλασσική θεωρία, η ατομικιστική (individualistic typology) σε θετικιστικές προσεγγίσεις, ενώ στις κοινωνιολογικές τυπολογίες (social typologies) το έγκλημα συνιστά κοινωνικό φαινόμενο και οι τύποι εγκληματικής συμπεριφοράς ανταποκρίνονται στο κοινωνικό πλαίσιο εντός του οποίου δρα ο εγκληματίας και υλοποιείται η εγκληματική πράξη. Ανεξαρτήτως βαθμού, επομένως, σε κάθε τυπολογία υποβόσκουν αντιλήψεις για το

έγκλημα και την κοινωνία, οι οποίες με τη σειρά τους συνδέονται με τα κριτήρια που επιλέγονται για την κατασκευή των εγκληματικών τύπων, άρα με τον σκοπό που εξυπηρετεί η κάθε τυπολογία και ανατρέχοντας ακόμη πιο πίσω, με το είδος της ερμηνείας που επιθυμεί να προσφέρει η εγκληματολογία.

Σε μια προσπάθεια ελέγχου κατευθυνόμενων κριτηρίων και μονοδιάστατων τυπολογιών οι M. Clinard & R. Quinney καταλήγουν σε εννέα διαφορετικούς εγκληματικούς τύπους, οι οποίοι δεν αποτελούν μονάχα τον συγκεκριμένο διαφορετικών μεταβλητών αλλά και φαινομένων που συνδέονται με το έγκλημα και που έχουν κατεξοχήν παραμεληθεί, όπως πρώτος επισημαίνει ο V. Aubert. Πρόκειται για τον ποινικό νόμο, τον εγκληματία και την εγκληματική συμπεριφορά και την κοινωνική αντίδραση στο έγκλημα.⁴²⁷ Η συνδυαστική ανάλυση που επιχειρείται αποτυπώνεται με τον όρο «*συστήματα εγκληματικής συμπεριφοράς*», εντός των οποίων οι εγκληματικοί τύποι που ενσταλάζουν έχουν ως ερμηνευτική τους βάση «*τον τρόπο με τον οποίο άτομα με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά και συμπεριφορές υιοθετούν φερσίματα που έχουν συγκεκριμένες πιθανότητες να οριστούν ως εγκληματικά και να τύχουν ιδιαίτερης αντίδρασης από την κοινωνία*».⁴²⁸

Στο πλαίσιο αυτής της τυπολογίας το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου διχοτομείται όχι μόνο για λόγους πληρέστερης κατανόησης αλλά κυρίως με την επιδίωξη να αντικατασταθεί. Ως διάδοχοι όροι εκλέγονται α)το επαγγελματικό έγκλημα (occupational crime) και β)το εταιρικό έγκλημα (corporate crime), οι οποίοι παραμένουν οι πλέον διαδεδομένοι τύποι σε σχέση με την εγκληματικότητα του λευκού περιλαιμίου. Το βασικό στοιχείο που γέρνει τη ζυγαριά προς τον έναν ή προς τον άλλον τύπο ταυτίζεται με το ευρύτερο πλαίσιο, όπου λαμβάνουν χώρα οι εγκληματικές πράξεις και τη φύση του δράστη, δηλαδή αν πρόκειται για φυσικό ή νομικό πρόσωπο. Χωρίς να αποκλείονται οι περιπτώσεις συνταύτισης, ταυτόχρονης ή παράλληλης εμφάνισης των δύο τύπων οι συγγραφείς ξεκαθαρίζουν ότι «*όταν μία απάτη κατά του καταναλωτή διαπράττεται από εξατομικευμένο επιχειρηματία ή επαγγελματία, το έγκλημα αυτό θα συμπεριλαμβάνεται στο επαγγελματικό έγκλημα· όταν*

⁴²⁷ «Ένα βασικό εμπόδιο στη δημιουργία ενός εποικοδομητικού θεωρητικού προσανατολισμού εντοπίζεται στην τάση να πραγματευόμαστε την εγκληματική συμπεριφορά από τη μία πλευρά και το ποινικό σύστημα από την άλλη ως δύο ξεχωριστά προβλήματα» Aubert V., “White – Collar Crime and Social Structure” στο *American Journal Of Sociology*, τ.58, σελ 263

⁴²⁸ Clinard M. and Quinney R., 1986, *Criminal Behavior Systems: A Typology*, Pilgrimage, Anderson Publishing Co, Cincinnati Ohio, σελ. 13

η απάτη κατά του καταναλωτή διαπράττεται από μια εταιρεία ή ένα εταιρικό στέλεχος, θα συμπεριλαμβάνεται στο εταιρικό έγκλημα»⁴²⁹

Οι Clinard & Quinney επικροτούν την πολλαπλώς διατυπωθείσα άποψη ότι ο όρος που αναδύθηκε μέσα από την μελέτη του Sutherland άλλαξε το σκηνικό του εγκληματικού φαινομένου και αυτονόητα της εγκληματολογικής επιστήμης. Πέρα, όμως, από την ανατροπή που σημειώθηκε ως προς το εγκληματικό στερεότυπο, οι θεωρητικοί υπογραμμίζουν ότι ο όρος του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου έστρεψε το ενδιαφέρον των εγκληματολόγων στο συσχετισμό ανάμεσα στο έγκλημα και στην επιδίωξη νόμιμων επαγγελματικών στόχων. Βασικό, επομένως, κριτήριο για αυτούς γίνεται το νόμιμο επάγγελμα, το οποίο διαθέτει ο δράστης και η διασύνδεση των εγκληματικών του πρακτικών με τις επαγγελματικές του υποχρεώσεις και επιδιώξεις ανεξαρτήτως της κοινωνικής του τάξης και του κοινωνικού του status. Η επέκταση του όρου του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου, προκειμένου να συμπεριληφθούν σε αυτόν οι παραβιάσεις που λαμβάνουν χώρα σε όλους τους επαγγελματικούς τομείς, αποτελεί το πρώτο βήμα για την αντικατάσταση του με τον όρο επαγγελματικό έγκλημα, τον οποίο οι Clinard & Quinney είχαν αντιστοίχως υπονοήσει και εισηγηθεί και σε ατομικές τους μελέτες.⁴³⁰ Υπό το πρίσμα αυτό «ο όρος του επαγγελματικού εγκλήματος αναγνωρίζει ότι πρέπει να μελετηθεί το σύνολο της παράνομης δραστηριότητας, ανεξαρτήτως κοινωνικής τάξης ή νομικών μέτρων (που εφαρμόζονται), αν ουσιαστικές γενικεύσεις πρόκειται να προκύψουν για τη φύση της εγκληματικής συμπεριφοράς».⁴³¹ Σε αντίθεση όμως με τις πρώτες εντυπώσεις που δημιουργούνται γύρω από μια τέτοια διευρυμένη προσέγγιση του επαγγελματικού εγκλήματος, επισημαίνεται ότι το πνεύμα που τη διατρέχει επιδιώκει να καταδείξει αφενός την έκταση και την ποικιλία των παράνομων δραστηριοτήτων που έρχονται στην επιφάνεια αλλά και τον διαφορετικό τρόπο με τον οποίο διώκονται και

⁴²⁹ Ibid., σελ. 188

⁴³⁰ Ήδη έχει παρουσιαστεί αναλυτικά στο πρώτο μέρος η θέση του R. Quinney, με την οποία υποστηρίζει ότι η έννοια του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου για λόγους που αφορούν στην ίδια τη χρησιμότητα και λειτουργικότητα της, χρήζει αφενός διεύρυνσης ώστε να περιλάβει στους κόλπους της όλες τις παραβιάσεις που πραγματοποιούνται στο πλαίσιο των επαγγελματικών δραστηριοτήτων ανεξαρτήτως του κοινωνικού status του δράστη, και αφετέρου αντικατάσταση με τον όρο «επαγγελματικό έγκλημα». Αντιστοίχως ο M. Clinard στην έρευνα του σχετικά με παραβιάσεις, που αφορούν στη μαύρη αγορά κατά την περίοδο του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, εντάσσει όλους τους εμπόρους καυσίμων και τους ενοικιαστές ακινήτων ανεξαρτήτως του κριτηρίου του κοινωνικού status. Clinard M., 1952, *The Black Market: A Study of White Collar Crime*, New York: Holt, Rinehart and Winston

⁴³¹ Clinard M. and Quinney R., 1967, *Criminal Behavior Systems: A Typology*, Holt, Rinehart & Winston INC., New York, Chicago, San Francisco, Atlanta, Dallas, Montreal, Toronto, London, σελ. 137 - 138

τιμωρούνται, ανάλογα τελικά με την επαγγελματική θέση και την κοινωνική τάξη στην οποία βρίσκονται οι δράστες. Το σκεπτικό που υποβασιμάζει μια τέτοια επιδίωξη, υπαγορεύει ότι μέσω της μελέτης των παράνομων προεκτάσεων όλων των επαγγελμάτων και των παράνομων δράσεων των επαγγελματιών, δηλαδή της οικονομικής δράσης των πολιτικών υποκειμένων μιας κοινωνίας γίνεται άμεση αναγωγή στις κοινωνικές δομές καθώς προβάλλονται οι λειτουργίες και οι ανοχές που υιοθετεί το οικονομικό σύστημα.

Σε μια πρώτη και απλή εκδοχή το *«επαγγελματικό έγκλημα μπορεί να ορισθεί ως η παράβαση του ποινικού νόμου κατά τη δραστηριότητα που αναπτύσσεται στο πλαίσιο ενός νομίμου επαγγέλματος»*.⁴³² Δεδομένου όμως ότι η απλή ένταξη όλων των επαγγελμάτων στον σχετικό ορισμό δεν υπερβαίνει την αντιφατικότητα που εντοπίζεται στον ορισμό που αντιπαρατίθεται από τον Sutherland και λαμβάνοντας περαιτέρω υπόψη τις υποκατηγορίες που προέκυψαν από την επεξεργασία της έννοιας, στην οποία προχώρησαν άλλοι μελετητές,⁴³³ οι Clinard & Quinney για λόγους ταυτόχρονα που προσιδιάζουν στην τυπολογία των συστημάτων εγκληματικής συμπεριφοράς που εισηγούνται, καταλήγουν ότι *«επαγγελματικό έγκλημα συνιστούν οι προσβολές που διαπράττονται από άτομα προς ίδιον όφελος στο πλαίσιο των επαγγελμάτων τους και οι προσβολές των υπαλλήλων ενάντια στους εργοδότες τους»*.⁴³⁴ Άλλες βασικές συνισταμένες που συμπληρώνουν τον ορισμό το επαγγελματικού εγκλήματος σχετίζονται με την επιρροή που ασκούν επαγγελματικοί σύλλογοι και εργατικά σωματεία τόσο στη διαμόρφωση μιας ευνοϊκής εργασιακής νομοθεσίας όσο και στην προνομιακή εφαρμογή της ποινικής νομοθεσίας. Συγκεκριμένα αναφέρεται ότι ο βαθμός επιρροής είναι ανάλογος της εξουσίας που συνεπάγονται οι διάφοροι επαγγελματικοί τομείς, ενώ σπουδαίο ρόλο παίζουν επιπλέον η οργάνωση και οι συνοχή που χαρακτηρίζουν τις δομές τους. Αντίθετα ο επαγγελματικός τομέας δεν επηρεάζει τον τρόπο με τον οποίο ο δράστης τέτοιων εγκλημάτων εκλαμβάνει τον εαυτό του αλλά ούτε και τον τρόπο που εκλαμβάνεται

⁴³² Clinard M. and Quinney R., 1986, op. cit., σελ. 188

⁴³³ Οι Bloch H. & Geis G. διακρίνουν περαιτέρω μεταξύ των επαγγελματικών εγκλημάτων που διαπράττονται: α. από ιδιώτες ως ιδιώτες (π.χ. δικηγόροι κατά των πελατών τους ή γιατροί κατά των ασθενών τους β. από υπαλλήλους κατά των εργοδοτών τους (π.χ. καταχραστής) γ. από εμπόρους κατά των καταναλωτών (π.χ. απάτη σε βάρος του καταναλωτικού κοινού) Bloch H & Geis G., 1970, *“Man, Crime and Society”*, 2nd ed. Random House, New York

⁴³⁴ Clinard M. and Quinney R., 1986, op. cit., σελ. 188

από την ευρύτερη κοινωνία. Οι παραβιάσεις που γίνονται με την επικάλυψη της νόμιμης επαγγελματικής δραστηριότητας, ιδιαίτερα μάλιστα στις περιπτώσεις που θεωρείται επιτυχημένη, λειτουργούν κυριολεκτικά ως ασπίδα απέναντι σε κάθε εγκληματικό στιγματισμό.

Ο «εγκληματίας επαγγελματίας» δεν συμπίπτει στερεοτυπικά με τον «εγκληματία άνθρωπο» ενώ η όποια «εγκληματική καριέρα» ορθολογικοποιείται μέσα από τεχνικές ηθικής ουδετεροποίησης.⁴³⁵ Δεν γίνεται λόγος επομένως για απλές δικαιολογίες αλλά για μια διαμορφωμένη κουλτούρα που ελλοχεύει στο κοινωνικό σύστημα και οδηγεί τους συγγραφείς να αναγνωρίσουν ότι «μια συμβιωτική σχέση υπάρχει ανάμεσα στο επαγγελματικό έγκλημα και στην ίδια την οργάνωση της νομιμοποιημένης κοινωνίας».⁴³⁶ Πρόκειται για την ίδια κουλτούρα που με όρους *life - style* ο δράστης επαγγελματικών εγκλημάτων με μεγάλη δυσκολία διακρίνεται από το μη δράστη, που επιτρέπει τη δημιουργία επαγγελματικών συντεχνιών με σκοπό την προστασία και ασυλία των μελών τους από τη νομιμότητα, που η ίδια η νομιμότητα έρχεται να τους «επαινέσει» με την εφαρμογή διαφοροποιημένων νόμων, όχι μόνο ως προς τις καταβολές αλλά και στη γενικότερη φιλοσοφία, που χαρακτηρίζει τον προσδιορισμό δόλου ή ευθύνης, στην άσκηση και στις διαδικασίες ποινικής δίωξης καθώς και στις ποινές που επιβάλλονται, που αποκοιμίζει την κοινή γνώμη, που υπαγορεύει το επαγγελματικό έγκλημα ως αποτέλεσμα άλλων εγκλημάτων σε ανώτερα επίπεδα του συστήματος υποθάλποντας ακραίες ανομικές καταστάσεις.

β) Το εταιρικό έγκλημα

Στα ανώτερα αυτά επίπεδα οι δύο μελετητές εντοπίζουν την εστία του εταιρικού εγκλήματος. Ως εγκληματικός τύπος το εταιρικό έγκλημα δεν απαντάται παρά στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, όταν δηλαδή προκύπτει η ανάγκη μετασχηματισμού των μονοπωλίων που προέκυψαν από το δόγμα του “*laissez – faire laissez passer, le*

⁴³⁵ Ο όρος «τεχνικές ουδετεροποίησης» τον οποίο εισήγαγαν με το ομώνυμο άρθρο τους οι Graham Sykes & David Matza αφορά σε επινοήματα που διευκολύνουν τα άτομα να παραβιάζουν σημαντικές κανονιστικές αρχές ουδετεροποιώντας για τους εαυτούς τους τον χαρακτηρισμό του παρεκκλίνοντα ή του εγκληματία. Οι τεχνικές αυτές εμφανίζονται με διάφορες μορφές αλλά επί της ουσίας αποτελούν εξορθολογισμούς που χρησιμοποιούν οι δράστες για να δικαιολογήσουν τις παράνομες δραστηριότητες τους. Sykes G & Matza D., 1957, “Techniques of Neutralization: A Theory of Delinquency”, στο *American Sociological Review*, τ. 22, σελ. 667 – 670

⁴³⁶ Clinard M. and Quinney R., 1986, op. cit., σελ. 196

monde va lui-même” διαμέσου της κρατικής παρέμβασης. Η σχετική νομοθεσία που προέκυψε, ένα κράμα ποινικών και διοικητικών διατάξεων, «ωρίμασε» μέσα σε συνθήκες εκβιομηχάνισης, αντικατάστασης του φυσικού προσώπου του επιχειρηματία από νομικά πρόσωπα εταιρειών και ανάπτυξη μαζικών εργατικών σωματίων. Το αποτέλεσμα ωστόσο σε πρακτικό επίπεδο ήταν το αντίθετο από αυτό που διατεινόταν σε επίπεδο πολιτικών διακηρύξεων. Ο κρατικός έλεγχος των επιχειρήσεων, μέσω της θέσπισης αντίστοιχων νομοθετικών μέτρων, όχι μόνο δεν περιόρισε τη δράση τους αλλά επιπλέον περιφρούρησε τα συμφέροντα τους και κατ’ επέκταση επιμελήθηκε της διατήρησης του μονοπωλιακού οικονομικού μοντέλου. Σε ένα πολιτικό πλαίσιο που «οι επιχειρήσεις και η πολιτική έγιναν ένα και το αυτό»⁴³⁷ η διαδρομή που διανύθηκε για τον οικονομικό μετασχηματισμό των αμερικανικών μονοπωλίων ολοκληρώθηκε με την κατ’ ουσίαν μετονομασία τους σε ολιγοπώλια. «*Η επίθεση κατά των επιχειρήσεων επομένως, που ξεκίνησε στο ύστερο στάδιο του 19^{ου} αιώνα και συνεχίζεται μέχρι και σήμερα, δεν στόχευσε εναντίον των εταιρικών ομίλων αλλά εμπνεύστηκε και καθοδηγήθηκε από τα εταιρικά συμφέροντα.*»⁴³⁸

Αν και αρχικά το εταιρικό έγκλημα εκλήφθηκε ως υπό-κατηγορία του επαγγελματικού εγκλήματος, οι Clinard & Quinney σχολιάζουν ότι ο συγκεκριμένος όρος βρίσκεται πιο κοντά, αποτυπώνοντας την πιο ξεκάθαρα, στην έννοια του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου και τις θεωρητικές αναζητήσεις του Sutherland, δεδομένου ότι το υποκείμενο του εταιρικού εγκλήματος ταυτίζεται με το ερευνητικό δείγμα του τελευταίου⁴³⁹. Όπως ήδη παρουσιάστηκε σε άλλο κεφάλαιο, το εμπειρικό κομμάτι της μονογραφίας του Sutherland για το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου αφορά στις παράνομες δραστηριότητες και στις νομοθετικές παραβάσεις εταιρειών αλλά στη θεωρητική επεξεργασία που ακολούθησε, καρπός της οποίας αποτέλεσε ο

⁴³⁷ Ibid., σελ. 208

⁴³⁸ Ibid., σελ. 208

⁴³⁹ Τόσο το δείγμα όσο και οι γενικότερες θέσεις του Sutherland απηχούν και τα αποτελέσματα της έρευνας των Clinard & Yeager που δημοσιεύτηκε το 1980. Πιο συγκεκριμένα, για μια περίοδο δύο ετών οι δύο συγγραφείς μελέτησαν τα αρχεία περισσότερων από 500 επιχειρήσεων για ένα ευρύ φάσμα παραβάσεων, οι διερεύνηση των οποίων αντιστοιχούσε στην αρμοδιότητα 24 ομοσπονδιακών υπηρεσιών. Λαμβάνοντας υπόψη τους μόνο τις τελεσμένες παραβάσεις υπολόγισαν ότι ο συνολικός αριθμός τους ανερχόταν πάνω από τις 1.500 περιπτώσεις, στις οποίες προσμετρούνταν τουλάχιστον μία παραβίαση για τις 371 επιχειρήσεις ενώ πολλές από αυτές ήταν υπότροπες. Ως κρίσιμη ποιοτική παράμετρος σημειώνεται η πλήρης επίγνωση και η βούληση των επιχειρήσεων να παραβιάσουν τον νόμο, ιδιαίτερα όπου οι πιθανότητες επιτυχίας των διοικητικών αρχών φαίνονταν λίγες. Σε αυτό το πλαίσιο οι δύο θεωρητικοί κατέληξαν ότι «*εταιρικό έγκλημα είναι κάθε πράξη που τελείται από τις εταιρείες εφόσον τιμωρείται από το κράτος, ανεξαρτήτως από το αν κρίνεται τιμωρητέα με βάση το διοικητικό, το αστικό ή το ποινικό δίκαιο.*» Βλ. Clinard M. & Yeager P., 1980, *Corporate Crime*, The Free Press, New York – Collier Macmillan Publishers, London, σελ. 16

γνωστός ορισμός του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου, ως δράστης δεν εκλήφθηκε η εταιρεία αλλά μεμονωμένα τα υψηλόβαθμα στελέχη της υπό την ιδιότητα τους του επιχειρηματία. Το ζήτημα που ανακύπτει και οδήγησε στην ανάγκη υιοθέτησης ενός εναλλακτικού όρου εκτίθεται απερίφραστα από τον Gilbert Geis: «*Η μέγιστη δυσκολία με το Έγκλημα του Λευκού Περιλαιμίου ως αντικείμενο εγκληματολογικής έρευνας επαφίεται στη εντυπωσιακή ανικανότητα του Sutherland να διακρίνει μεταξύ της εταιρείας της ίδιας και του εκτελεστικού και διευθυντικού επιτελείου της. Οι εταιρείες αποτελούν βέβαια νομικές οντότητες, οι οποίες δύνανται και είναι υποκείμενα της ποινικής δίκης. Σήμερα υπάρχουν ελάχιστοι περιορισμοί ως προς το φάσμα των εγκλημάτων για τα οποία μια εταιρεία ενδέχεται να θεωρηθεί υπεύθυνη, εντούτοις, για πρόδηλους λόγους, δεν μπορεί να φυλακισθεί. Για λόγους εγκληματολογικής ανάλυσης ωστόσο, οι εταιρείες δεν δύνανται να χαρακτηρίζονται ως πρόσωπα, παρά μόνο μέσω του δικαιώματος αναγωγής στον ίδιο εξωπραγματικό τύπο που ως πλάσμα δικαίου κάποτε επέφερε τον κολασμό για άψυχα αντικείμενα. Ο Sutherland επιχειρήσει να λύσει αυτό το εμφανές δίλημμα διατεινόμενος, όχι χωρίς μια κάποια οξύτητα, ότι τα εγκλήματα των εταιρειών είναι επακριβώς τα εγκλήματα των στελεχών και των διευθυντών τους.»⁴⁴⁰*

Παρά το γεγονός ότι οι προαναφερόμενες νομοθετικές εξελίξεις λειτούργησαν κατά το δοκούν των ίδιων των εταιρειών, που προορίζονταν να ελέγξουν, εντούτοις, στο μέτρο που αυτές θεσπίστηκαν, στις Η.Π.Α. οι εταιρείες ήδη από τις αρχές του προηγούμενου αιώνα και πολύ περισσότερο αργότερα ενέχουν ποινική ευθύνη και κατ' επέκταση θεωρούνται ποινικά υπόλογες για ένα ευρύ φάσμα από βλάβες που δύνανται να προκαλέσουν στο κοινωνικό σύνολο. Με αυτά τα δεδομένα επομένως, οι Clinard & Quinney θα υποστηρίξουν ότι «*εταιρικό έγκλημα συνιστούν οι προσβολές που διαπράττονται από τα εταιρικά στελέχη προς όφελος της εταιρείας και οι προσβολές της ίδιας της εταιρείας.*»⁴⁴¹ Σε αντίθεση με το συνοπτικό ύφος του ορισμού που δίνουν, οι δύο θεωρητικοί προσφέρουν μια πολύ βαθιά ανάλυση της έννοιας. Αναγνωρίζοντας στην περίπτωση του εταιρικού εγκλήματος το υψηλό κοινωνικό status των δραστών, όχι ως ταυτόσημο της υψηλής τάξης και καταγωγής αλλά πρωτίστως της αίγλης και της εξουσίας που τους προσδίδει η θέση τους, δεν είναι

⁴⁴⁰ Geis G, 1962, "Toward a delineation of White – Collar Offenses" στο *Sociological Inquiry*, τ. 32, σελ 162

⁴⁴¹ Clinard M. & Quinney R., 1986, op. cit, σελ.188

λίγα τα σημεία εκείνα που άλλοτε υπονοούν και άλλοτε κατηγορηματικά δηλώνουν ότι ο συγκεκριμένος τύπος εγκληματικότητας δεν πραγματοποιείται χωρίς την κρατική συμβολή και ανάμειξη.⁴⁴² Η όποια νομοθετική προσπάθεια καταβάλλεται για τον έλεγχο και τον περιορισμό του φαινομένου αποτελεί τη μετουσίωση της λεγόμενης «συμβολικής πολιτικής» - “symbolic politics” καθώς οι δράστες είτε επηρεάζουν ή μετέχουν στις νομοπαρασκευαστικές επιτροπές είτε ακόμα χειρότερα είναι οι ίδιοι οι νομοθέτες. Στις περιπτώσεις δε που κάτι τέτοιο αποκλείεται το εταιρικό έγκλημα υλοποιείται με την συνέργια να προσφέρεται αυτή τη φορά από την πλευρά των κυβερνήσεων. «Οι κυβερνητικοί φορείς που υποθετικά ελέγχουν τις επιβλαβείς επιχειρήσεις εμπλέκονται χωρίς προσχήματα σε συμπαιγνίες με τις επιχειρήσεις αυτές».⁴⁴³

Δεδομένου μάλιστα ότι το εταιρικό έγκλημα προαπαιτεί σημαντική οργάνωση και η δράση στην οποία παραπέμπει είναι συστηματική και επαναλαμβανόμενη, παρά τυχαία ή περιστασιακή η κυβερνητική ανάμειξη αναδεικνύεται ως μέρος της όλης του πρακτικής. «Μια κυβέρνηση που θα μας προστάτευε από επιβλαβείς επιχειρηματικές πρακτικές είναι στην πραγματικότητα μέρος των πρακτικών.»⁴⁴⁴ Μπροστά στην διασφάλιση των κερδών τους με το λιγότερο δυνατό κόστος οι εταιρείες παρουσιάζονται πρόθυμες να εμπλακούν σε εγκληματικές ενέργειες. Το εταιρικό έγκλημα δηλαδή εξελίσσεται σε βασική επιχειρησιακή μέθοδο και ως εκ τούτου οι ίδιες οι εταιρείες ως νομικές οντότητες αλλά και οι εταιρικοί σύμβουλοι που αναλαμβάνουν συγκεκριμένες αποφάσεις είναι εγκληματίες. «Το πιο τρομακτικό όμως είναι ότι από τη στιγμή που αυτά τα συστηματικά εγκλήματα γίνονται φυσιολογικές επιχειρησιακές μέθοδοι, δεν αποτελούν ευθύνη κανενός από τα άτομα που στελεχώνουν την εταιρεία. Περισσότερο συνιστούν εταιρικά εγκλήματα, με την έννοια ότι ο εγκληματίας είναι η ίδια η εταιρεία».⁴⁴⁵ Το εταιρικό έγκλημα έτσι μοιάζει να

⁴⁴² Χρόνια αργότερα ο Gilbert Geis θα την παραλληλίσει και θα εντάξει μάλιστα στην κρατική εγκληματικότητα. «Η έννοια του κρατικού εγκλήματος ενέχει ένα περισσότερο άμορφο, ωστόσο σε καμία περίπτωση υποδεέστερο, κριτήριο κρίσης αναφορικά με το τι θα έπρεπε να περιλαμβάνεται εντός του πλαισίου του, απ’ ό,τι ενέχουν το έγκλημα το λευκού περιλαιμίου ή το εταιρικό έγκλημα. Όπως συμβαίνει και με το εταιρικό έγκλημα, στην περίπτωση του κρατικού εγκλήματος ενδέχεται να εμπιρεύονται επιπλοκές στη προσπάθεια διαχωρισμού του κράτους από αυτούς που δρουν στο όνομα του» Geis G., 2002a, op. cit.,σελ. 45

⁴⁴³ Clinard M. & Quinney R., 1986, op. cit, σελ. 215

⁴⁴⁴ Ibid. σελ 216

⁴⁴⁵ Ibid. σελ 212

αυτονομείται και να υφίσταται εξ αντικειμένου. Είναι παρόν αλλά άυλο, μη ερμηνεύσιμο. Φέρεται σαν να υπακούει σε δυνάμεις οι οποίες όχι μόνο πρέπει να ξεφεύγουν αλλά και πράγματι ξεφεύγουν από οποιονδήποτε κεντρικό πολιτικό και κοινωνικό έλεγχο, θυμίζοντας μας μεσαιωνικές δεισιδαιμονίες με ιδιαίτερη όμως απήχηση στις σύγχρονες ορθοδοξίες.

Σε ένα τέτοιο πλαίσιο όπου η εταιρική εγκληματικότητα διατρέχει την κοινωνική δομή και επιπλέον αβίαστα, οι μηχανισμοί ορθολογικοποίησης των εγκλημάτων και ηθικής ουδετεροποίησης των εγκληματιών πλεονάζουν. Όταν ορθό γίνεται το ανορθόδοξο και νόμιμο το παράνομο τα κοινωνικά ήθη που στηρίζουν τέτοιες ανομικές μεταβολές δεν έχουν ανάγκη από προσχήματα νομιμοποίησης. Η νομική κάλυψη και η προστασία του ότι θεωρείται εξουσία είναι τόσο αυτονόητες όσο και αυτόματες ως διαδικασίες σε αντίθεση με την κοινωνική αντίδραση που έρχεται πάντα ετεροχρονισμένη και γι' αυτό ανίσχυρη. Ακριβώς λόγω αυτής της ηθικής απαξίωσης και αποδόμησης των θεσμών που επιτελείται δυνάμει του εταιρικού εγκλήματος οι συγγραφείς θα καταλήξουν ότι δεν επαρκεί ο έλεγχος που παρέχεται μέσα από τον ποινικό νόμο. Οποιοδήποτε δημοσίου δικαίου νομοθέτημα χάνει αυτοδίκαια σχεδόν την ισχύ του από τη στιγμή που ο δημόσιος χαρακτήρας του εγκαταλείπεται χάριν ιδιωτικών συμφερόντων. *«Μόνο ο ποινικός νόμος δεν εξασφαλίζει συμμόρφωση όσο αυτές οι εταιρείες που ελέγχονται ασκούν πολιτικό έλεγχο και επιρροή σε διοικητικούς φορείς και δικαστήρια. Αυτό που απαιτείται είναι μεγαλύτερος πολιτικός έλεγχος από το κοινό επί των εταιρειών και της εξουσίας τους και επιρροής τους στην πολιτική οικονομία. Και μόνο με βασικές αλλαγές στην κουλτούρα και τη δομή της αμερικανικής πολιτείας θα μπορέσει να υπάρξει απάντηση στο εταιρικό έγκλημα»*⁴⁴⁶

B. Η έννοια του οργανωσιακού εγκλήματος ως άλλη εναλλακτική του όρου «έγκλημα του λευκού περιλαιμίου»

α) Η επαναδιαπραγμάτευση επί των συνεπειών του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου

⁴⁴⁶ Ibid. σελ., 221

Η ίδια διάθεση για αντικατάσταση της έννοιας του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου και του περιεχομένου της κατέληξε σε έναν περισσότερο «λαξυμένο» όρο, το «οργανωσιακό έγκλημα» (*“organizational crime”*), εξίσου διπολικού χαρακτήρα, καθώς αντιπαραβάλλεται με τις ατομικιστικές μορφές εγκληματικής δράσης (*“individualistic crime”*). Οι εισηγητές του νέου όρου Laura Shill Schragger & James Short ανταποκρίνονται, κατά δήλωσή τους, στην έκδηλη ανάγκη μεγαλύτερης επεξεργασίας και μεταποίησης της παραδοσιακής έννοιας του Sutherland ώστε να καμφθούν οι δύο επίσης παραδοσιακές αδυναμίες που ενέχονται στο φαινόμενο της οργανωσιακής εγκληματικής δράσης, ιδωμένης στα όρια της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου. Η πρώτη σχετίζεται με τον επιμερισμό ως προς τα αποτελέσματα, που συνεπάγεται μια τέτοια δράση. Η έμφαση στην οικονομική βλάβη με την οποία συνδυάζεται κατεξοχήν το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου αφήνει εκτός πεδίου μελέτης, καλλιεργώντας ταυτόχρονα μια ηθελημένη και συλλογική άγνοια όσον αφορά τις φυσικές/σωματικές επιπτώσεις που προκαλούν οι δράσεις του. Η δεύτερη αναφέρεται σε ζητήματα που προκύπτουν από την οργανωσιακή φύση του περιβάλλοντος, εντός του οποίου λαμβάνουν χώρα οι παράνομες δραστηριότητες. Πρόκειται κυρίως για θέματα που αφορούν στην υπαιτιότητα, την ευθύνη και την αντίστοιχη διάρθρωση της αντεγκληματικής πολιτικής που εφαρμόζεται σε τέτοιες περιπτώσεις, η οποία τείνει συνήθως *«να αντιμετωπίζει το άτομο ως εγκληματικό φορέα, είτε οι δράσεις διενεργούνται εκ μέρους είτε ασχέτως είτε ενάντια στους οργανισμούς»*⁴⁴⁷

Όλα όσα πρεσβεύει η γενική γνώση του ποινικού δικαίου για τη διαχείριση και αντιμετώπιση του κοινού εγκληματικού φαινομένου μοιάζουν να υποσκελίζονται από την οργανωσιακή εγκληματικότητα. Ειδικότερα, θα υποστηριχθεί ότι στην τελευταία περίπτωση στερείται εφαρμογής η αρχή της αιτιώδους συνάφειας (ή του αντικειμενικού αιτιώδους συνδέσμου), *«ο αιτιακός επομένως σύνδεσμος που υπάρχει ανάμεσα σε ορισμένη συμπεριφορά και στη μεταβολή, που επιφέρει αυτή η συμπεριφορά στον εξωτερικό κόσμο (αποτέλεσμα με την πλατειά έννοια)»*.⁴⁴⁸ Ενώ στα

⁴⁴⁷ Shill Schragger L. & Short J., 1978, “Toward A Sociology Of Organizational Crime” στο *Social Problems*, τ.25, σελ. 407

⁴⁴⁸ Κωστάρας Α., 2001, *Έννοιες και Θεσμοί του Ποινικού Δικαίου*, εκδ. Αντ. Ν. Σακκουλα, Αθήνα, Κομοτηνή, σελ. 338

κοινά εγκλήματα, τα πραγματικά περιστατικά που συγκροτούν την αντικειμενική τους υπόσταση ή με άλλα λόγια το αντικειμενικό αποτέλεσμα που επήλθε κατόπιν μιας ορισμένης πράξης αποτελούν κρίσιμο κριτήριο για τον άδικο και τελικά αξιόποιο χαρακτήρα της πράξης καθώς επίσης και για το ποινικό της βάρος, στα οργανωσιακά εγκλήματα, όσο αποτελούν συνώνυμα των εγκλημάτων του λευκού περιλαιμίου, τα αντικειμενικά αποτελέσματα αποσιωπούνται και με αυτήν την έννοια αποσοβούνται, δυνάμει της επικυριαρχίας του υποκειμενικού στοιχείου. Το σκεπτικό που προβάλλεται αναγνωρίζει ότι η υποκειμενική υπόσταση των οργανωσιακών εγκλημάτων, πιο απλά η πρόθεση του οργανωσιακού δράστη (οργανισμοί, εταιρείες, επιχειρηματικοί όμιλοι κλπ.) δεν μπορεί παρά να συμπίπτει με τους σκοπούς και τα συμφέροντα των ίδιων των οργανισμών, εταιρειών, επιχειρηματικών ομίλων κλπ. Και εφόσον η οικονομική επιτυχία, η οποία με τη σειρά της μεταφράζεται σε διαρκή και «πάση θυσία» αύξηση των οικονομικών οφελών που επιβάλλεται από τις εσωτερικές και εξωτερικές δομές των οργανισμών, λογαριάζεται ως κύριος σκοπός τους, τα οργανωσιακά εγκλήματα δεν μπορεί παρά να έχουν αποκλειστικά οικονομικό περιεχόμενο και να αξιολογούνται ως οικονομικές ζημιές.

Σε ένα τέτοιο πλαίσιο οι μελετητές παρατηρούν ότι αποκρύβονται έντεχνα και αριστοτεχνικά οι σοβαρότερες συνέπειες των οργανωσιακών εγκλημάτων, οι οποίες σχετίζονται με σωματικές βλάβες ή και με μαζικούς θανάτους ακόμη.⁴⁴⁹ Χωρίς να υποβιβάζεται η υποκειμενική διάσταση του οργανωσιακού εγκλήματος στον συγκαθορισμό της κοινωνικής σημασίας/απαξίας της πράξεως, ωστόσο σημειώνεται, και ιδιαίτερα όταν γίνεται λόγος για τετελεσμένη πράξη, ότι *«το κοινωνικό νόημα της συμπεριφοράς είναι αντικειμενικά δεδομένο και συνεπώς δεν χρειάζεται να καταφύγουμε στην πρόθεση του δράστη για να μάθουμε εκείνο, που μπορούμε να δούμε δια γυμνού οφθαλμού»*.⁴⁵⁰ Λαμβάνοντας ταυτόχρονα υπόψη τα εμπειρικά στοιχεία

⁴⁴⁹ Η επιχειρηματολογία που αναπτύσσουν οι Shill-Schrager & Short γίνεται πιο εύλογη με τη χρήση μιας αντιπαραβολής. Επιλέγοντας το κοινό ποινικό αδίκημα της ληστείας, παρατηρούν ότι αν και προσβάλλει το έννομο αγαθό της ιδιοκτησίας και ο σκοπός του ταυτίζεται με τον προσπορισμό κέρδους, γεγονός που με τη σειρά του αποτυπώνει την πρόθεση του δράστη, το στοιχείο της βίας που διαπερνά το εν λόγω αδίκημα καθώς και τα αποτελέσματα που προκαλεί δεν παραγκωνίζονται στην ποινή που επιφέρει, όπως συμβαίνει σύμφωνα με την συγκεκριμένη οπτική στην περίπτωση της οργανωσιακής εγκληματικότητας. Βλ. Shill Schrager L. & Short J., 1980, "How Serious a Crime? Perceptions of Organizational and Common Crimes", στο Geis G. & Stotland E. (eds), *White – Collar Crime: Theory and Research*, Sage Publications, Beverly Hills, London, σελ. 17

⁴⁵⁰ Κωστώρας Α., 2001, *op. cit.* σελ. 361

ερευνών⁴⁵¹ που αποκαλύπτουν ότι σε επίπεδο κοινής γνώμης τα εγκλήματα κατά της ζωής αξιολογούνται βαρύτερα από αυτά που στρέφονται κατά της περιουσίας και επιπλέον ότι οι άμεσες και σωματικές βλάβες αποδεικνύονται σε κριτήρια – κλειδιά με τα οποία το δημόσιο αίσθημα αποφαινεται για τη βαρύτητα των οργανωσιακών εγκλημάτων, όπως εξάλλου και για τα κοινά εγκλήματα, γίνεται πρόδηλο ότι η έμφαση που αποδίδεται στην υποκειμενική παράμετρο όσον αφορά στα οργανωσιακά εγκλήματα καταλήγει ουσιαστικά «στην διαστρέβλωση της φύσης του προβλήματος και διαιωνίζει την ψευδαίσθηση ότι οι προσβολές ρυθμιστικών διαταγμάτων είναι αναίμακτες».⁴⁵²

Πέραν επομένως των ποσοστών «αφανούς εγκληματικότητας» που συνυπολογίζονται στην περίπτωση της οργανωσιακής εγκληματικότητας, δεδομένης της νομοθετικής ευελιξίας που απαιτείται για τις επιχειρηματικές πρακτικές και που κατοχυρώνεται με τις «γκρίζες ζώνες», στους κόλπους της ευδοκιμούν επιπρόσθετα μεγάλα ποσοστά «αφανούς θυματοποίησης». Οι συγγραφείς μάλιστα κάνουν λόγο για τρεις κατηγορίες θυμάτων, οι οποίες διακρίνονται βάσει «της σχέσης τους με την παραγωγή αγαθών και (την παροχή) υπηρεσιών. Οι υπάλληλοι επηρεάζονται ευθέως από την διαδικασία παραγωγής εντός του χώρου εργασίας· οι καταναλωτές μέσω των προϊόντων που προμηθεύονται στην αγορά· και το ευρύ κοινό από τις ουσίες που εισάγονται μέσω της διαδικασίας αυτής στο περιβάλλον».⁴⁵³ Ο αποπροσανατολισμός της κοινής γνώμης από τις αντικειμενικές συνέπειες των οργανωσιακών εγκλημάτων, και κατ' επέκταση από τη παράμετρο της βίας που ελλοχεύει σε αυτά μετατρέπει τα θύματα τέτοιων προσβολών σε αόρατες και δυσδιάκριτες φιγούρες, σχεδόν ομοιόμορφες με φαντασιακά αποκυήματα, συνθετικά ενός τοπίου που ο Vincenzo Ruggiero αποκαλεί «χώρο του κοινωνικού αλλού» (“*social elsewhere*”).⁴⁵⁴ Πολύ περισσότερο όμως η αοριστία των θυμάτων καθώς και των ευρύτερων συνεπειών των οργανωσιακών εγκλημάτων ενθαρρύνει την κοινωνική ανοχή και καλλιεργεί την

⁴⁵¹ Οι συγγραφείς βασίζονται κυρίως στη μελέτη που διενήργησαν οι: P. Rossi, E. Waite, C. E. Bose & R. E. Berk το 1974 στην Βαλτιμόρη των Η.Π.Α. και συγκεκριμένα στην περιοχή του Maryland αναφορικά με το δημόσιο αίσθημα ως προς τη σοβαρότητα των εγκλημάτων του λευκού περιλαμίου. Διεξοδικότερα βλ. Rossi P., Waite E., Bose C. E. & Berk R. E., 1974, “The seriousness of crimes: Normative structures and individual differences” in *American Sociological Review*, τ.39 σελ 224 – 237

⁴⁵² Shill Schragger L. & Short J., 1978, op. cit. σελ. 409

⁴⁵³ Ibid. σελ. 413

⁴⁵⁴ Ruggiero V., 2000, “*Crime And The Markets*”, Oxford university Press, σελ. 1 - 2

κοινωνική αδιαφορία απέναντι σε τέτοιου τύπου εγκληματικότητα, γεγονός που ενδεχομένως και να σημαίνει συνειδητή κοινωνική αδυναμία και συνειδητοποιημένη κοινωνική παραίτηση μπροστά στην ηγεμονία των οργανωσιακών συμφερόντων. Αυτού του είδους οι συνέπειες, που κρύβονται κάτω από την αμεσότητα με την οποία εκδηλώνονται οι οικονομικές και πολύ περισσότερο οι σωματικές βλάβες, θεωρούνται οι σπουδαιότερες των οργανωσιακών εγκλημάτων καθώς ισοδυναμούν με την αμφισβήτηση του νομικού συστήματος, τη διάρρηξη του κοινωνικού ιστού, την απεμπόληση κοινωνικών και πολιτικών δικαιωμάτων. Σε ένα τέτοιο κλίμα ο Edward Gross θα υποστηρίξει ότι «το οργανωσιακό έγκλημα πρέπει να ιδωθεί ως συναλλαγή ανάμεσα σε νομικά πρόσωπα (“corporate persons”) (δηλαδή εταιρείες) και το νόμο, εντός της διαδικασίας κατά την οποία το νομικό πρόσωπο παίζει καθοριστικό ρόλο στις δοσοληψίες με το νόμο, όπως και με κάθε άλλο στοιχείο του περιβάλλοντος του. Τα νομικά πρόσωπα δεν παραβιάζουν τόσο με πρόθεση το νόμο όσο θέτουν αυτοδικαίως εαυτούς εκτός νόμου».⁴⁵⁵

Το ίδιο αυτοδίκαια οι Shill-Schrager L. & Short J. θα ισχυριστούν ότι ο τρόπος με τον οποίο μεθοδεύεται η απόκρυψη των φυσικών συνεπειών των οργανωσιακών εγκλημάτων, και κατ' επέκταση το παράδοξο της κοινωνικής απάθειας για την εν λόγω εγκληματικότητα, είναι ο ίδιος ο νόμος. «Ο νόμος ξεκάθαρα υποβιβάζει τη σπουδαιότητα των συνεπειών της οργανωσιακής παρανομίας (organizational illegality) κατά τη ποινική της δίωξη.»⁴⁵⁶ Ο πρώτος λόγος αποτυχίας του ποινικού συστήματος, τουλάχιστον στην αμερικάνικη εκδοχή του, να καταδείξει πέραν των οικονομικών και τις φυσικές-σωματικές συνέπειες των οργανωσιακών εγκλημάτων συνδέεται πρωτίστως με το στοιχείο της υπαιτιότητας. Όπως προλέχθηκε, στην περίπτωση των οργανωσιακών εγκλημάτων η υποκειμενική υπόσταση τους λειτουργεί επικαλυπτικά της αντικειμενικής. Στην ελληνική νομική γλώσσα αυτό σημαίνει ότι προκειμένου για οργανωσιακά εγκλήματα απαιτείται άμεσος δόλος α' βαθμού ή δόλος σκοπού, ο οποίος περαιτέρω αναλύεται «στην πρόβλεψη της βεβαιότητας (ή και πιθανότητας) επέλευσης του αποτελέσματος και στην

⁴⁵⁵ Gross E., 1980, “Organization Structure and Organizational Crime”, στο Geis G. & Stotland E. (eds), *White – Collar Crime: Theory and Research*, Sage Publications, Beverly Hills, London, σελ. 52

⁴⁵⁶ Shill Schrager L. & Short J., 1980, op. cit. σελ. 16

*επιδίωξη του δράστη να επιφέρει το συγκεκριμένο αποτέλεσμα».*⁴⁵⁷ Το επιχείρημα που αντικρούει την αμεσότητα του δόλου και που ως επί το πλείστον προβάλλεται από τους δράστες των συγκεκριμένων εγκλημάτων, συνεπικουρώντας το τεκμήριο της αθωότητας τους, βεβαιώνει ότι η όποια επιβλαβής τους δραστηριότητα δεν αποσκοπεί στην πρόκληση φυσικών τραυμάτων ή κακώσεων, αλλά στην προώθηση των οργανωσιακών σκοπών, όπως είναι τα γρήγορα και άμεσα κέρδη.⁴⁵⁸

Έτσι, χωρίς την «εκ προθέσεως» διάσταση ανθρωποκτονίες ή σωματικές βλάβες, ως αποτελέσματα παράνομων οργανωσιακών δραστηριοτήτων καταλήγουν να μην καταλογίζονται τελικά στους δράστες δεδομένου ότι οι τελευταίοι αν και αίτιοι δεν θεωρούνται από τον ποινικό νόμο υπαίτιοι των εν λόγω εγκληματικών αποτελεσμάτων. Κατ' αυτόν τον τρόπο πρακτικές και διαδικασίες, που υιοθετούνται προς υλοποίηση οργανωσιακών οικονομικών στόχων, καταφέρνουν να μένουν εκτός νομοθετικής ρύθμισης και άρα να παραμένουν ως επιχειρηματικές μέθοδοι, ακόμη και αν θέτουν σε κίνδυνο την ανθρώπινη ακεραιότητα, ακόμη και όταν αποδεικνύονται εις βάρος της ανθρώπινης ζωής. Με άλλα λόγια ως προς τα οργανωσιακά εγκλήματα η πρόθεση που καθοδηγεί μια δράση συγγέεται και τελικά εκμηδενίζεται από τον επιδιωκόμενο σκοπό σε τέτοιο βαθμό, που η νομιμότητα του σκοπού καθορίζει και τη νομιμότητα των προθέσεων προσφέροντας άσυλο σε κάθε μέτρο ή πρωτοβουλία που αναλαμβάνεται προς επίτευξη του τελευταίου και προωθώντας μια μακιαβελικού ύφους ηθική σύμφωνα με την οποία ότι προβλέπεται ως νόμιμο είναι και ηθικό.

β) Ποιος ο δράστης και ποια η ευθύνη ως προς τα εγκλήματα του λευκού περιλαιμίου – Μια μάκρο-διερεύνηση

⁴⁵⁷ Κωστήρας Α., 2001, *op. cit.* σελ. 468

⁴⁵⁸ Το σκεπτικό αυτό αποτυπώνεται απερίφραστα σε γνωστή μελέτη του G. Geis για την εγκληματικότητα του λευκού περιλαιμίου, η οποία βασίζεται κυρίως σε υλικό που συγκεντρώθηκε από τα πρακτικά και άλλα έγγραφα που χρησιμοποιήθηκαν στην ακροαματική διαδικασία κατά την εκδίκαση σχετικών υποθέσεων. Μεταξύ άλλων ο συγγραφέας παραθέτει μέρος της κατάθεσης επιχειρηματικού στελέχους ενώπιον της Τμήματος της Επιτροπής της Γερουσίας για την καταπολέμηση μονοπωλιακών κοινοπραξιών: Μέλος της Επιτροπής: «Γνωρίζετε ότι αυτές οι συναντήσεις με τους ανταγωνιστές ήταν παράνομες; Μάρτυρας: «Παράνομες; Ναι, αλλά όχι εγκληματικές – αξιόποινες. Δεν το γνώριζα μέχρι που διάβασα το κατηγορητήριο....Υπέθετα ότι εγκληματική – αξιόποινη πράξη σήμαινε το να βλάμεις κάποιον, και εμείς δεν το κάναμε αυτό.....Θεωρούσα ότι εργαζόμασταν λίγο – πολύ όπως συμβαίνει σε επίπεδο επιβίωσης, προσπαθούσαμε να αποκτήσουμε ότι απαιτείται προκειμένου να κρατήσουμε το εργοστάσιο μας και τους εργαζόμενους μας» βλ Geis. G., 1967, “White Collar Crime: the Heavy Electrical Equipment Antitrust Cases Of 1961”, στο M. Clinard & R. Quinney eds. *Criminal Behavior Systems. A Typology*, Holt, Rinehart and Winston, INC. New York-Chicago-San Francisco, Atlanta, Dallas, Montreal, Toronto, London, σελ 144

Ο δεύτερος σκόπελος που οι συγγραφείς εντοπίζουν σε σχέση με τα οργανωσιακά εγκλήματα σχετίζεται με την έννοια της ευθύνης. Πάρα το γεγονός ότι το έμφυχο δυναμικό των οργανισμών και εταιρειών, συνθέτουν άτομα, δηλαδή φυσικά πρόσωπα, ο προσδιορισμός του οργανισμού ως πρόσωπο δικαίου σημαίνει ότι του αναγνωρίζεται νομικά η ικανότητα να πράττει και άρα να ευθύνεται για το αποτέλεσμα της πράξης του. *«Οι οργανισμοί δύνανται να θεωρούνται υπόλογοι για τη συμπεριφορά τους απέναντι στο νόμο, χωρίς κανένα από τα άτομα που ανέλαβαν δράση στο όνομα του οργανισμού να θεωρείται νομικά υπόλογο».*⁴⁵⁹ Τα φυσικά πρόσωπα δηλαδή αν και αποτελούν ουσιώδες συστατικό του οργανισμού, η παρουσία τους από μόνη της δεν εξασφαλίζει την νομική του οντότητα και δράση. Αυτό σημαίνει ότι ο οργανισμός δεν συνίσταται σε ένα άθροισμα φυσικών προσώπων αλλά σε μια αυτόνομη οντότητα η δράση της οποίας παραπέμπει σε ένα ειδικό ή ένα ιδιαίτερο σχήμα δραστηριοτήτων και εργασιών, που με τη σειρά τους υπακούνε σε έναν κεντρικό συντονισμό ή με άλλα λόγια στην κατευθυντήρια γραμμή που απορρέει της οργανωσιακής δομής. Σύμφωνα μάλιστα με τον Gross E. η έννοια της οργανωσιακής δομής είναι διπλής όψεως. *«Η μία εσωτερική του οργανισμού, όπου επηρεάζει την συμπεριφορά των βιολογικών μελών (δηλ. φυσικών προσώπων) και η άλλη εξωτερική, όπου μιλάμε για την αγορά ή το περιβάλλον εντός του οποίου ο οργανισμός δρα με συλλογικό τρόπο (corporate manner)»*⁴⁶⁰

Με αυτά τα δεδομένα οι Shill-Schrager L. & Short J. θα προσθέσουν ότι αν η θεωρία περί ποινικής ευθύνης των οργανισμών πρακτικά μεταφράζεται σε ατομική ευθύνη και καταδίκη μεμονωμένων ατόμων, μελών του οργανισμού, (που επιπλέον είθισται να μην είναι τα ανώτερα στελέχη των οργανισμών) κινδυνεύουμε να χάσουμε την ουσία των οργανωσιακών εγκλημάτων καθώς το ενδιαφέρον εστιάζεται

⁴⁵⁹ Reiss A. J. & Tonry M., 1993, "Organizational Crime", στο Tonry M. & Reiss A. J. (eds) *Beyond the Law. Crime in Complex Organizations*, Crime and Justice – A Review of Research, τ. 18, σελ. 1

⁴⁶⁰ Gross E., 1980, op. cit. σελ. 58 Η διπλή οργανωσιακή διάσταση διατυπώνεται ομοίως και από τον Neal Shover ο οποίος αναφέρεται στην «ενεό-οργανωσιακή ζωή» («interorganizational life») των οργανισμών καθώς και στην «δια-οργανωσιακή ζωή» τους («intraorganizational life»). Shover N., 1978, "Defining Organizational Crime", στο D. Ermann & R. Lundman (eds). *Corporate and Governmental Deviance: problems of Organizational Behavior in Contemporary Society*, New York Oxford University Press σελ. 38 Ενώ η θέση του A. Cohen για τη διάρθρωση των οργανισμών διακρίνει ανάμεσα στις «δομές της δράσης» («structures of activity») και στις «δομές της συνεργασίας» ("structures of association"). Αν και παραπέμπουν σε διαφορετικά μορφώματα ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι η κατανόηση τους γίνεται μόνο συνδυαστικά. *«Για να κατανοήσουμε την ομάδα, πρέπει να γνωρίζουμε κάτι από τα παιχνίδια που παίζει και για να κατανοήσουμε τα παιχνίδια, πρέπει να γνωρίζουμε κάτι από την οργάνωση, τα συμφέροντα και τα προβλήματα των ομάδων που τα παίζουν»* Cohen A. K., 1977, "The Concept Of Criminal Organisation", στο *The British Journal Of Criminology*, τ.17, σελ. 97-111

και πάλι σε μια μικρο-ανάλυση, μοιραία σε βάρος της μακρο-ανάλυσης.⁴⁶¹ Αυτό από την άλλη δεν σημαίνει την αυτοματοποίηση ή εργαλιοποίηση των φυσικών προσώπων. Το αντίθετο, η εσωτερική οργανωσιακή δομή που αναφέρθηκε είτε εκλαμβάνεται ως εξαναγκασμός⁴⁶² είτε ως ελεύθερη συμμετοχή⁴⁶³ παραπέμπει στο μοντέλο κοινωνικοποίησης με βάση το οποίο τα φυσικά πρόσωπα αφομοιώνονται και αναπαράγονται στους κόλπους του οργανισμού και ως “φορείς” του πλέον

⁴⁶¹ Ομοίως ο A. Reiss επισημαίνει ότι ακόμη και σε οργανωσιακό επίπεδο το θεωρητικό ενδιαφέρον εξακολουθεί να μονοπωλεί η ατομική παρέκκλιση σε βάρος της μελέτης για την οργανωσιακή παρέκκλιση. Επίσης υπογραμμίζει ότι η έννοια της παρέκκλισης γενικά συνδυάζεται με παραβάσεις του ποινικού δικαίου, με αποτέλεσμα να εκλαμβάνονται ως μη προβληματικές οι χαρακτηριζόμενες ως αστικές ή διοικητικές. «*Επιληφθήκαμε με την κρυφή παρέκκλιση των ατόμων και όχι με την ορατή παρέκκλιση των οργανισμών*». Επιλέγοντας τον όρο «οργανωσιακή παρέκκλιση» αντί του «οργανωσιακού εγκλήματος» ο συγγραφέας θέλει να αποφύγει την διάκριση με τις λεγόμενες ατομικές μορφές εγκληματικότητας καθώς υποστηρίζει ότι οι πράξεις που ενέχονται στην έννοια της παρέκκλισης είναι ούτως ή άλλως οργανωσιακές με την έννοια ότι μπορούν να νοηθούν και να κατανοηθούν μόνο σε σχέση και την μελέτη της κοινωνικής οργάνωσης, του οργανωσιακού δηλαδή πλέγματος που περιλαμβάνει την παρεκκλίνουσα συμπεριφορά των ατόμων και την παρεκκλίνουσα συμπεριφορά των οργανισμών. Ο A. Reiss προχωράει περαιτέρω στην περιγραφή έξι μοντέλων σύζευξης ατομικής – οργανωσιακής παρέκκλισης:

1. Στην πρώτη περίπτωση αναφέρει ότι αν και το άτομο δύναται να παρεκκλίνει από τους κανόνες χωρίς αυτό να σημαίνει και την ταυτόχρονη παρέκκλιση κάποιου οργανισμού, σε κάθε περίπτωση δεν υπάρχει ατομική παρέκκλιση που να μην περιλαμβάνει κοινωνική αλληλεπίδραση και κοινωνική οργάνωση
2. Στην δεύτερη περίπτωση υπογραμμίζει ότι ένα μεγάλο μέρος ατομικής παρέκκλισης συνδέεται ποικιλοτρόπως με οργανωμένα συστήματα και οργανισμούς που επίσης λογίζονται παρεκκλίνοντες.
3. Η τρίτη περίπτωση αφορά στον οργανισμό ορίζεται παρεκκλίνω με τέτοιο τρόπο ώστε την παρέκκλιση του να συμμερίζονται όλα του τα μέλη και οι συμμετέχοντες.
4. Η τέταρτη περίπτωση παραπέμπει στις φορές που αν και αναγνωρίζεται η παρέκκλιση του οργανισμού, παρεκκλίνοντα θεωρούνται μόνο τα μέλη τα οποία συγκεκριμένα κατηγορούνται για ενεργητική συμμετοχή σε αυτόν
5. Το πέμπτο παράδειγμα σχετίζεται με τις περιπτώσεις που ο οργανισμός χαρακτηρίζεται παρεκκλίνων δύναμει της συμπεριφοράς που εκδηλώνουν κάποια από τα μέλη του
6. Ενώ η τελευταία περίπτωση στην οποία η παρέκκλιση των ατόμων συνδέεται με αυτή των οργανισμών συμβαίνει όταν κάποιος οργανισμός ορίζεται και καταδικάζεται ως παρεκκλίνων αλλά δεν επιφυλάσσεται αντίστοιχος χαρακτηρισμός ούτε καταδίκη για τα μέλη του.

Reiss A. Jr., 1978, *Organizational Deviance* στο D. Ermann & R. Lundman (eds) *Corporate and Governmental Deviance: problems of Organizational Behavior in Contemporary Society*, New York Oxford University Press

⁴⁶² Ο J. Coleman παρατηρεί ότι οι σύγχρονοι οργανισμοί υπό μία έννοια συνιστούν μηχανές απόλυτου ελέγχου της ανθρώπινης συμπεριφοράς καθώς η επιβίωση τους στην ευρύτερη αγορά εξαρτάται τόσο από τον άμεσο έλεγχο που ασκούν στους υπαλλήλους τους όσο και από τις έμμεσες επιρροές που ασκούν στη κοινή γνώμη. Κι ενώ η επιρροή στην κοινή γνώμη εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την δύναμη που διαθέτει ο οργανισμός σε οικονομικό και πολιτικό επίπεδο, ο έλεγχος των υπαλλήλων του ταυτίζεται με περισσότερο ή λιγότερο εξαναγκαστικούς μηχανισμούς που εξασφαλίζουν την προσαρμογή τους αν όχι την υποταγή τους στις επιταγές του οργανισμού. Με τον τρόπο αυτό οι υπάλληλοι των οργανισμών μετατρέπονται σύμφωνα με τον όρο που του William H. Whyte σε «οργανισμό – άνθρωπο» (“*organization man*”) ο οποίος βρίσκεται υπό τέτοια ακαταμάχητη πίεση για προσαρμογή στον οργανισμό που η ατομικότητα και τα προσωπικά ηθικά κριτήρια που φέρει πρέπει να θυσιάζονται στο βωμό της επαγγελματικής αποκατάστασης και καταξίωσης. Για περισσότερα Whyte W. H., 1957, *The Organization Man*, Anchor Books, Garden City, N.Y. Ωστόσο ο Coleman διακρίνει μεταξύ απλών υπαλλήλων και στελεχών. Βλ. Coleman J, 2002, *The Criminal Elite- Understanding White Collar Crime*, 5th ed., Worth Publishers, California Polytechnic State University – San Luis Obispo.

⁴⁶³ Σε αντίθεση με τον Coleman και με όσους υποστηρίζουν ότι το εταιρικό έγκλημα συνάδει με ένα «καταναγκαστικό σύστημα» («*coercive system*») που πιέζει τα άτομα να παρανομήσουν σαν να μην έχουν εναλλακτική ο S. Box υποστηρίζει ότι η παρέκκλιση των εταιρικών στελεχών είναι μια καλά μελετημένη και συνειδητή επιλογή δεδομένου ότι εξασφαλίζει τόσο το προσωπικό τους συμφέρον όσο και το συμφέρον του οργανισμού, για τον οποίο εργάζονται. Βλ. Box S, 1995, *Power, Crime and Mystification*, Routledge, London & New York, σελ.37-43

εξασφαλίζουν την διατήρηση του ίδιου του οργανισμού καθώς και των δομών του.⁴⁶⁴ Πιο συγκεκριμένα και σύμφωνα με την ανάλυση που προσφέρει ο Edward Gross η εσωτερική πλευρά αφορά στις επιρροές που ασκούνται και καθορίζουν τη συμπεριφορά των φυσικών προσώπων που επανδρώνουν τον όποιο οργανισμό ενώ η εξωτερική του όψη σχετίζεται κυρίως με τις απαιτήσεις της απελευθερωμένης και πλέον παγκοσμιοποιημένης αγοράς, όπου οι οργανισμοί λειτουργούν με συντεχνιακό τρόπο⁴⁶⁵.

Έτσι σε ιδεολογικό επίπεδο δημιουργείται ένα σύστημα κανόνων (νόμοι) συμβατό προς τους σκοπούς των οργανισμών ενώ σε πρακτικό επίπεδο οι σχέσεις αλληλεξάρτησης που αναπτύσσονται ανάμεσα στους οργανισμούς αποκλείουν κάθε απόπειρα διάρρηξης ή καταγγελίας του ευρύτερου συστήματος που διαμορφώνεται εφόσον αυτό λειτουργεί εγγυητικά της ίδιας της ύπαρξης και επιβίωσης τους. «Οι οργανισμοί γίνονται δορυφόροι άλλων οργανισμών και με δυσκολία αναμένεται να μπορούν να αντισταθούν ή να φανερώσουν ένα έγκλημα, τη στιγμή που απειλείται η ίδια η δυνατότητα επιβίωσης τους».⁴⁶⁶ Αν η εικόνα στην οποία παραπέμπει ο Gross είναι ένας σφιχτά πλεγμένος ιστός, η λειτουργία του κρατά δεμένους τόσο τα φυσικά όσο και τα νομικά πρόσωπα. Τηρουμένων δηλαδή των αναλογιών το οργανωσιακό περιβάλλον ασκεί επί της ουσίας τον ίδιο βαθμό πίεσης τόσο στο μικρο- όσο και σε μάκρο επίπεδο καταλήγοντας να παίρνει την μορφή για την οποία ο Gross επιλέγει τον όρο «εγκληματοειδή συνωμοσία» (*criminaloid conspiracy*) Δηλαδή ένα δίκτυο

⁴⁶⁴ Σύμφωνα με την ανάλυση που παρέχουν οι H. Finney & H. Lesieur τα φυσικά πρόσωπα προφανώς είναι αυτά που υλοποιούν τα σχέδια και τις επιταγές των οργανισμών, όχι όμως ως άτομα, αλλά ως φορείς των οργανισμών. Δηλαδή για χάρη των τελευταίων, προς επίτευξη των οργανωσιακών σκοπών και σε αρμονία με τους οργανωσιακούς περιορισμούς. Με αυτή την έννοια οι οργανισμοί διαθέτουν την ικανότητα, μέσω των φορέων τους, να πράττουν προς όφελος τους και κατ' επέκταση την ικανότητα να παραβιάζουν το νόμο. «Η ιδέα – κλειδί συνίσταται στο 'ότι το οργανωσιακό έγκλημα διαπράττεται στο όνομα ενός οργανισμού· συμβαίνει ενόσω μετέχεις ή εργάζεσαι σε αυτόν. Επομένως το οργανωσιακό έγκλημα δεν μπορεί να ερμηνευθεί χωρίς αναφορά στον οργανισμό ως αυτόνομο κοινωνικό σύστημα» ("social system in its own right") Finney H. C. & Lesieur H. R., 1982, A Contingency Theory Of Organizational Crime, στο *Research in the Sociology of Organizations*, τ. 1, σελ.264 Στην ίδια κατεύθυνση είναι και η άποψη του A. K. Cohen ο οποίος σημειώνει ότι στις περιπτώσεις εγκληματικών οργανισμών με συλλογικές δομές οι άνθρωποι που μετέχουν σε αυτές δεν βλέπουν τους εαυτούς τους απλά ως άτομα που διεξάγουν επιχειρηματικές δραστηριότητες μεταξύ τους αλλά ως «μέλη» μιας περισσότερο περιεκτικής οντότητας, στο όνομα μάλιστα της οποίας δρουν. Ωστόσο σύμφωνα με την οπτική του τελευταίου ο εγκληματικός οργανισμός δεν παραπέμπει αποκλειστικά σε εγκληματικές οργανώσεις είτε με αυτές νοούνται επιχειρηματικοί όμιλοι είτε εγκληματικά συνδικάτα είτε συμμορίες ανηλίκων αλλά σε κάθε σχέση που σύμφωνα με ένα συγκεκριμένο νομικό σύστημα παράγει έγκλημα. Τέτοιες μπορεί να είναι και οι σχέσεις πάτρωνα – πελάτη ή πωλητή – αγοραστή (κλέφτη – κλεπταποδόχου) βλ. Cohen A., 1977, "The Concept Of Criminal Organisation", στο *The British Journal Of Criminology*, τ. 17, σελ 98

⁴⁶⁵ Gross E., 1978a, "Organizations As Criminal Actors" στο P. Wilson & J. Braithwaite (eds) *Two Faces of Deviance*, University of Queensland Press, σελ. 199-213

⁴⁶⁶ Gross E., 1980, op. cit., σελ. 73

οργανωσιακών διακανονισμών για τον έλεγχο και την κατάκτηση της αγοράς όπου το έγκλημα δεν αποτελεί έκπληξη στο ατέρμονο κυνήγι των «μεγάλων προσδοκιών».⁴⁶⁷ Η αναγωγή του οργανισμού ως πιθανός εγκληματικός φορέας εξυπηρετεί ακριβώς στο να καταδειχθούν οι οργανωσιακοί, ως αντιπαραβαλλόμενοι με τους ατομικούς, αιτιολογικούς παράγοντες στην ερμηνεία και αντιμετώπιση του οργανωσιακού εγκλήματος.⁴⁶⁸

Στο σημείο αυτό οι συγγραφείς διατυπώνουν το τρίτο σκέλος της προβληματικής τους, που συνδέεται με τη λειτουργία και τις εγγυήσεις του ποινικού δικαίου σε οργανωσιακό επίπεδο. Αφήνοντας κατά μέρος «*άφθονο ιστορικό αποδεικτικό υλικό (που) προβάλλει ... μια ξεκάθαρα αρνητική σχέση ανάμεσα στην οργανωσιακή εξουσία και στην επιτυχία εφαρμογής των νόμων*»,⁴⁶⁹ δηλαδή την ικανότητα των οργανισμών να κάμπτουν ή απλώς να παρακάμπτουν νομοθετικές και νομικές διαδικασίες προς όφελος τους, καθώς και το γεγονός ότι προκειμένου για εγκλήματα του λευκού κολάρου οι σχετικές ποινικές διατάξεις βρίσκονται ενσωματωμένες σε διασκορπισμένα κείμενα νομοθετημάτων, ως επί το πλείστον εμπορικού και διοικητικού δικαίου και πάντως όχι ως αυτοτελείς ποινικοί νόμοι, υπογραμμίζουν ότι σε κάθε περίπτωση η φύση των ποινικών κυρώσεων που στρέφονται κατά νομικών προσώπων, ακόμη και στα δικαιοκρατικά καθεστώτα που αναγνωρίζεται η έννοια της συλλογικής ποινικής ευθύνης, διαφέρει σημαντικά από την αντίστοιχη των ποινών που προβλέπονται για τα κοινά εγκλήματα. Η αδυναμία, για προφανείς λόγους, επιβολής σε νομικά πρόσωπα των συνεπειών που επιφέρει

⁴⁶⁷ Στο πλαίσιο μιας τέτοιας συνωμοσίας ελέγχου της αγοράς ο E. Gross διαπιστώνει ότι η έννοια του εγκλήματος είναι πολύ σχετική. Καθώς άλλοτε μπορεί να ταυτίζεται με κινήσεις αποσταθεροποίησης της αγοράς και άκρατου ανταγωνισμού, δηλαδή υπονόμησης της οργανωσιακής συνωμοσίας, ενώ άλλοτε έγκλημα μπορεί να είναι η ίδια η τάξη πραγμάτων όταν οι καιροί, για το κοινό καλό, απαιτούν περισσότερο ανταγωνισμό ή μεγαλύτερη ελευθερία παρέκκλισης από ότι η εν λόγω συνωμοσία υπαγορεύει. Στο ίδιο συμπέρασμα καταλήγει, αν και με πιο άμεσο τρόπο, και ο A. Cohen ο οποίος δηλώνει ότι αυτό που κάθε φορά ονομάζουμε δομές παράνομων ευκαιριών είναι και οι δομές των νομίμων ευκαιριών ιδωμένες από άλλη οπτική γωνία. Η ουσία επομένως του οργανωσιακού εγκλήματος δεν είναι τόσο εγκληματικός του χαρακτήρας, εφόσον αυτός δεν είναι δεδομένος αλλά αποτελεί ζήτημα ανάλυσης, όσο οι οργανωσιακές του δομές, χωρίς τις οποίες δεν νοείται ο συγκεκριμένος τύπος εγκλήματος. Αντιστοίχως βλ. Gross E., 1980, op. cit. Σελ. 73-74 και Cohen A., 1977, "The Concept Of Criminal Organisation", στο *The British Journal Of Criminology*, τ. 17, σελ. 101

⁴⁶⁸ Ο A. Cohen παρατηρεί επιπρόσθετα ότι όλος ο διάλογος περί της νομικής οντότητας και ποινικής ευθύνης των οργανισμών και γενικώς των συλλογικοτήτων κινδυνεύει να τρέφει περισσότερο φιλολογικές παρά ουσιαστικές ανησυχίες. Καμία συλλογικότητα δεν συνιστά πρόσωπο, με την έννοια του φυσικού προσώπου, χωρίς ωστόσο αυτό να την εμποδίζει να είναι δράστης, με την έννοια του προσώπου δικαίου. Ενώ ως προς τα φιλολογικά διλήμματα που τίθενται, ο A. Cohen είναι ξεκάθαρος: «*Το συμπέρασμα μου, μολαταύτα, είναι ότι το ένστικτο της καθημερινής ζωής είναι από αυτή την άποψη έγκυρο. Οι συλλογικότητες που εκλαμβάνουμε ως δράστες είναι δράστες*» Cohen A., 1997, "An Elaboration of Anomie Theory", στο Passas N. & Agnew R., *The Future Of Anomie Theory*, Northeastern University Press, Boston

⁴⁶⁹ Finney H. & Lesieur H., 1982, op. cit. σελ. 286

κατά κύριο λόγο η ποινική καταδίκη, πρακτικά ο εγκλεισμός σε σωφρονιστικά καταστήματα και συμβολικά η εγκληματική ετικέτα, οδηγεί αποκλειστικά στην εναλλακτική των χρηματικών ποινών, ενδεχομένως υψηλών αλλά επί της ουσίας ελαχίστως διαφοροποιημένων από τις αστικές αποζημιώσεις ή τα διοικητικά πρόστιμα. Με τον τρόπο αυτό, όπως παρατηρούν οι συγγραφείς, επιτυγχάνεται πλήρης κάλυψη της διάκρισης ανάμεσα στις παράνομες και στις αξιόποινες ή εγκληματικές πράξεις των νομικών προσώπων και εντέλει σύγχυση ως προς το Δίκαιο που καλείται να ελέγχει τη νομιμότητα των δραστηριοτήτων τους. *«Η ικανότητα των νόμιμων οργανισμών να εξαιρούν τις παράνομες οργανωσιακές τους πράξεις από τις ποινικές κυρώσεις έρχεται σε αντίθεση με την αποκλειστική χρήση των ποινικών κυρώσεων για τα κοινά εγκλήματα. Αποδεχόμενοι τους νομικούς ορισμούς που διέπουν την εγκληματική οργανωσιακή συμπεριφορά, οι κοινωνιολόγοι νομιμοποιούν σιωπηρά την εξουσία των οργανισμών να επηρεάζουν ποιες από τις συμπεριφορές τους θα χαρακτηριστούν εγκλήματα».*⁴⁷⁰

Την ίδια εξυπηρέτηση σύμφωνα με τους Shill-Schragen & Short παρέχει και ο όρος «έγκλημα του λευκού περιλαιμίου» αφενός γιατί «δεν επιλαμβάνεται επαρκώς τις ακούσιες συνέπειες της οργανωσιακής συμπεριφοράς, πολλές από τις οποίες είναι εγκληματικές με την έννοια του *malum in se* και κυρίως σωματικές πάρα – ή τόσο σωματικές όσο και – οικονομικές ως προς τη φύση τους»⁴⁷¹ και αφετέρου διότι φέροντας τα χαρακτηριστικά ενός «όρου - ομπρέλα» εκτείνεται σε κάθε είδους κατάχρηση που διενεργείται από τις ανώτερες κοινωνικά τάξεις, περιλαμβάνοντας από αστικές παραβιάσεις έως πράξεις που αν και νόμιμες θεωρούνται κατακριτέες από κάποιους μελετητές. Στο πλαίσιο αυτό υποστηρίζεται ότι η έννοια του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου περισσότερο συγχέει παρά διαφωτίζει ενώ η επικράτηση της βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στην καταγγελία για διαφοροποιημένη αντιμετώπιση που λαμβάνουν οι δράστες παράνομων ενεργειών από το νομικό

⁴⁷⁰ Shill-Schragger L & Short J., 1978, op. cit. σελ.411

⁴⁷¹ Ibid., σελ. 409

σύστημα και σε εξάρτηση με την κοινωνική τους θέση.⁴⁷² Η πρόταση αντικατάστασης της με τον όρο «οργανωσιακό έγκλημα» στοχεύει στην άρση των ενδογενών αντιφάσεων που της χρεώνονται και σηματοδοτεί ταυτόχρονα τη στροφή σε μια κατά γένους προσέγγιση του φαινομένου κατατάσσοντας ως συγκεκριμένη κατηγορία εγκλημάτων τις παράνομες οργανωσιακές δράσεις με ιδιαίτερα επιβλαβείς συνέπειες. Συνεπώς με το στόχο αυτό είναι και ο ορισμός που δίνεται, σύμφωνα με τον οποίο *«οργανωσιακά εγκλήματα είναι οι παράνομες ενέργειες που συνίστανται σε παράλειψη ή πράξη ενός ατόμου ή ομάδας ατόμων εντός ενός τυπικά νόμιμου οργανισμού, βρίσκονται σε συμφωνία με τους λειτουργικούς σκοπούς του οργανισμού, και οι οποίες έχουν σοβαρές σωματικές ή οικονομικές επιπτώσεις σε εργαζομένους, καταναλωτές ή στο ευρύ κοινό»*.⁴⁷³

Είναι περισσότερο από ξεκάθαρο ότι θεμέλιο του ως άνω ορισμού αποτελεί η έννοια της βλάβης.⁴⁷⁴ Προκειμένου να αποκλείσουν κατά το δυνατόν περισσότερο τις τεχνικές και ως εκ τούτου τεχνητές δυσκολίες και πολυπλοκότητες σε σχέση με τα κίνητρα που υπαγορεύουν τις παράνομες οργανωσιακές δραστηριότητες, οι δύο

⁴⁷² Οι A. Reiss & M. Tonry αναφέρονται σε πέντε επιπλέον σημεία που σύμφωνα με την προσέγγιση τους καταφάσκουν υπέρ της περιορισμένης εμβέλειας του όρου του εγκλήματος του λευκού περιλαίμιου στο πλαίσιο της οργανωσιακής εγκληματικότητας. Το πρώτο αναφέρεται στην παράλειψη των οργανισμών ως πιθανά θύματα τέτοιων εγκλημάτων. Το δεύτερο στον περιορισμό του αριθμού των θυτών μέσω της επικέντρωσης στην έννοια του υψηλού κοινωνικού status από το μεγαλύτερο μέρος της βιβλιογραφίας που αφορά στο έγκλημα του λευκού περιλαίμιου. Ο τρίτος περιορισμός σχετίζεται με την τάση το ενδιαφέρον να εστιάζεται με συγκεκριμένους οργανισμούς και παραβιάσεις των λευκού-περιλαίμιου υπαλλήλων τους παρά στους τρόπους με τους οποίους η βιομηχανική και εμπορική οργάνωση δημιουργεί και συντηρεί συγκεκριμένους τύπους παραβιάσεων. Συμπληρωματικός του τρίτου είναι ο τέταρτος περιορισμός σύμφωνα με τον οποίο αναφέρεται ότι στην περίπτωση της εγκληματικότητας του λευκού περιλαίμιου τα μοντέλα αντεγκληματικής πολιτικής αναζητούνται με βάση τη μελέτη του έργου των κατασταλτικών ή προληπτικών (regulatory) μηχανισμών καθώς και των φορέων τους και σπανίως με τον τρόπο με τον οποίο οι μηχανισμοί αυτοί και οι φορείς αλληλοαντιδρούν με το περιβάλλον τους. Στην πέμπτη τέλος παρατήρηση τους οι συγγραφείς θεωρούν εσφαλμένη τη τάση οι παραβιάσεις που εντάσσονται στην έννοια του λευκού περιλαίμιου να θεωρούνται γενικώς εγκλήματα είτε συνιστούν προσβολές του ποινικού δικαίου είτε του διοικητικού. Reiss A. J. Jr. & Tonry M., 1993, "Organizational Crime", στο M. Tonry & A. J. Reiss Jr. eds. *Beyond the Law. Crime in Complex Organizations*, Crime and Justice. A Review Of Research, The University Chicago Press, Chicago and London τ. 18, σελ.1-10

⁴⁷³ Shill-Schrager L & Short J., 1978, op. cit. σελ. 411 - 412

⁴⁷⁴ Σε αντίθεση με τους Shill-Schrager & Short οι Finney & Lesieur πιστεύουν ότι η σοβαρότητα της προκληθείσας βλάβης είναι περισσότερο λειτουργική για το ύψος και την επιμέτρηση της ποινής προκειμένου και για οργανωσιακά εγκλήματα παρά ως στοιχείο του ορισμού τους και τείνουν έτσι να υιοθετήσουν τον ορισμό του Neal Shover, κατά τον οποίο το οργανωσιακό έγκλημα αντιστοιχεί σε *«πράξεις που διαπράττονται από άτομα ή ομάδες ατόμων, επομένως συμπεριλαμβάνει συνωμοσίες, κατά τη φυσιολογική διεξαγωγή της εργασίας τους ως εργαζόμενοι των οργανισμών, οι οποίες αποσκοπούν στο να συμβάλουν στην επίτευξη των στόχων ή άλλων σκοπιμοτήτων που θεωρούνται σημαντικές για τον οργανισμό ως σύνολο, για επιμέρους τομείς του οργανισμού ή για συγκεκριμένα καθήκοντα που απορρέουν από την εργασία τους»* βλ. Shover N., 1978, *Defining Organizational Crime*, στο D. Ermann & R. Lundman eds. *Corporate and Governmental Deviance: problems of Organizational Behavior in Contemporary Society*, New York Oxford University Press. Ωστόσο πάντα με ορισμένες παρεμβάσεις καταλήγουν τελικά ότι οργανωσιακά εγκλήματα είναι *«παράνομες ενέργειες πράξης ή παράληψης από άτομα κατά τη διάρκεια της εργασίας τους σε νόμιμους οργανισμούς, τα οποία αποσκοπούν να συμβάλουν στην επίτευξη των επιχειρησιακών σκοπών του οργανισμού, επιμέρους τομέων του οργανισμού ή των καθηκόντων που απορρέουν από την ίδια τους την εργασία»*. Ήδη από τον ορισμό που προτείνουν γίνεται ορατό ότι για τους συγκεκριμένους μελετητές τα οργανωσιακά εγκλήματα, όπως οι ίδιοι άλλωστε συνοψίζουν, αποτελούν *«ένα είδος επίλυσης προβλημάτων»*. Finney H. & Lesieur H. 1982, op. cit. σελ. 264, 265, 270

θεωρητικοί επικεντρώνονται στα αντικειμενικά χαρακτηριστικά των δραστηριοτήτων αυτών, τα οποία δεν είναι άλλα από τις αντικειμενικές συνέπειες. Παρεπόμενη μιας τέτοιας προσέγγισης είναι η νομική έννοια της αντικειμενικής ευθύνης, η βασική αρχή της οποίας ορίζει ότι η ευθύνη του δράστη παράνομων πράξεων είναι ανεξάρτητη από τη συνδρομή ή όχι του *mens rea*. Καθοριστικό επομένως στοιχείο για την άσκηση ποινικής δίωξης αναδεικνύεται το αποτέλεσμα της παράνομης οργανωσιακής πράξης και όχι εκείνο του παροτρύνοντος δόλου. Το αποτέλεσμα ωστόσο πρέπει να είναι ιδιαίτερος σοβαρό είτε αφορά σε σωματική είτε σε οικονομική φύση ενώ επιπλέον οφείλει να συνιστά απόρροια παράνομης πράξης.

Από τον ορισμό επομένως εξαιρείται κάθε νόμιμη πράξη ανεξαρτήτως του βαθμού στον οποίο μπορεί να θεωρείται επιμεμπτή καθώς και οι παράνομες εκείνες πράξεις οι οποίες δεν προκάλεσαν σοβαρά αποτελέσματα αν και δυνητικά θα μπορούσαν. Η πρώτη εξαίρεση επιθυμεί να διατηρήσει την ποιοτική διαφορά μεταξύ νόμιμης και παράνομης συμπεριφοράς ώστε να αποφευχθούν το λιγότερο διλήμματα ως προς τα κριτήρια για την παραπομπή και απαγγελία κατηγοριών ενώ με τη δεύτερη επιδιώκεται μία αξιολογική κατανομή των οργανωσιακών εγκλημάτων με βάση τη βαρύτητα του αποτελέσματος τους και σε αντιστοιχία με τη ποινή που επισείουν, ανάλογη με αυτή που ισχύει για τα κοινά εγκλήματα και επομένως η κατηγοριοποίησή τους σε πταίσματα, πλημμελήματα και κακουργήματα.⁴⁷⁵ Από τον ορισμό εξαιρούνται επίσης η έννοια του οργανωμένου εγκλήματος καθώς επίσης και οι παράνομες πράξεις που διαπράττονται από άτομα εντός του οργανισμού αλλά στρέφονται κατά των λειτουργικών του σκοπών και κατ'επέκταση συνιστούν καταπάτηση των οργανωσιακών κανόνων. Τέτοιες πράξεις νοηματοδοτούν περισσότερο το περιεχόμενο των ατομικών εγκλημάτων και τις διαφορές που τα ξεχωρίζει από τα οργανωσιακά εγκλήματα.

⁴⁷⁵ Ενστάσεις ως προς την πρώτη εξαίρεση διατυπώνονται από τους Ermann & Lundman οι οποίοι ενστερνιζόμενοι περισσότερο τον όρο «οργανωσιακή παρέκκλιση» (*“organizational deviance”*) αναφέρονται σε κάθε πράξη που *«αντιτίθεται στους κανόνες που πρεσβεύουν πρόσωπα (actors) εξωτερικά του οργανισμού»* υπερβαίνοντας μια συσταλτική νομική προσέγγιση. Βλ. Ermann D., & Lundman R., 1978, “Deviant Acts by Complex Organizations: Deviance and Social Control at the Organizational Level Analysis” στο *The Sociological Quarterly*, τ.19, σελ 55-67. Οι ενστάσεις ως προς τη δεύτερη εξαίρεση διατυπώνονται από τον Sherman ο οποίος ομοίως θα κάνει λόγο για συστολή, υποστηρίζοντας ειδικότερα ότι ο περιοριστικός ορισμός που δίνεται από τους Shill-Schrager & Short εξαιρεί από το οργανωσιακό πεδίο πολλές προσβολές, όπως για παράδειγμα νόθευση εγγράφων αναφερομένων σε φαρμακολογικούς ελέγχους, οι οποίες εύλογα αναμένεται να προκαλέσουν βλάβη, αλλά υπό ειδικές συνθήκες δεν προκαλούν. Sherman L.W., 1980, “Three Models of Organizational Corruption in Agencies of Social Control” στο *Social Problems*, τ. 27(4), σελ 478 - 491

Ανεξαρτήτως με τις επιμέρους παραμέτρους, απαραίτητες για τη σκιαγράφηση του οργανωσιακού εγκλήματος καθώς και των προσπαθειών απαρίθμησης συγκεκριμένων τύπων οργανωσιακής εγκληματικότητας αυτό που κυρίως επιδιώκεται με τον συγκεκριμένο όρο είναι η μελέτη του φαινομένου πέρα από τα άτομα, πέρα ακόμη και από συγκεκριμένους οργανισμούς. Η έννοια του οργανωσιακού εγκλήματος δεν είναι παράγωγη του εγκλήματος των οργανισμών ή των οργανώσεων. Γι' αυτό το λόγο άλλωστε οι υποστηρικτές της την διαχωρίζουν τόσο από τον όρο του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου όσο και από την συγγενική έννοια του οργανωμένου εγκλήματος. Το επίθετο οργανωσιακός παραπέμπει κατά κύριο λόγο στη μορφή των σύγχρονων κοινωνικών δομών και στον τρόπο με τον οποίο αυτές συντίθενται ή αποσυντίθενται εντός της συγκεκριμένης οικονομικο-πολιτικής συγκυρίας. Χάρην μάλιστα μιας τέτοιας συγκυρίας το οργανωσιακό έγκλημα υπερβαίνει των νομοτελειακών, στρουκτουραλιστικών προσεγγίσεων. Εδώ έγκειται και η ευθύνη, η οποία μάλιστα από κάποιους θεωρητικούς χαρακτηρίζεται ως δημόσια, των κοινωνικών επιστημόνων. Η μελέτη και επεξεργασία του ορισμού, του ελέγχου, των συνεπειών και των αιτιών της οργανωσιακής εγκληματικότητας οφείλει να λειτουργήσει ως εννοιακός καμβάς των κοινωνικών μεταπλάσεων και συγκρούσεων που παράγονται στο πλαίσιο της βιομηχανικής και πλέον υψηλά τεχνολογικής ανάπτυξης. Με την ίδια διάθεση ανοιχτών ερωτημάτων κριτικής ανάλυσης και συνθετικής επεξεργασίας άλλοι μελετητές εγκαταλείπουν τον όρο «έγκλημα» επαναφέροντας ως περισσότερη συμβατή με το οργανωσιακό προσκήνιο την έννοια της παρέκκλισης.

Γ. Το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου ως πτυχή της ελίτ παρέκκλισης

α) Η οργανωσιακή προσέγγιση της παρέκκλισης

Η έννοια της παρέκκλισης όχι μόνο δεν θα μπορούσε να απέχει από το τραπέζι του διαλόγου για το φαινόμενο του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου αλλά αντίθετα συνιστά ένα από τα πιο αιχμηρά σημεία του. Ωστόσο στην αναμέτρηση των δύο εννοιών «έγκλημα – παρέκκλιση» η έμφαση που δόθηκε στον πρώτο και τελικά η επικράτηση του σχετίζεται με τρία κυρίως επιχειρήματα. Το πρώτο υποστηρίζει ότι η

έννοια του εγκλήματος συνδέεται αμεσότερα με την πρόκληση βλάβης απ' ότι η έννοια της παρέκκλισης.⁴⁷⁶ Σε δεύτερο επίπεδο αναγνωρίζεται, ότι η έννοια του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου σπάνια «παρεκκλίνει» των τυπικών εγκλημάτων, ενώ τέλος επισημαίνεται, ότι η πλειοψηφία των εγκληματιών του λευκού περιλαιμίου κατά κύριο λόγο ξεφεύγει του στοιχείου της εγκληματικής ετικέτας, το οποίο αποτελεί την κεντρική έννοια της κοινωνιολογίας της παρέκκλισης.

Η επιχειρηματολογία που χρησιμοποιήθηκε από τους θεωρητικούς της παρέκκλισης κόντρα στους παραπάνω ισχυρισμούς δεν απομακρύνεται από αυτούς ως προς το περιεχόμενο της. Αντίθετα θα λέγαμε ότι οι ίδιοι σχεδόν ισχυρισμοί αποτέλεσαν τα όπλα και για τη ρητορεία υπέρ της έννοιας της παρέκκλισης. Έτσι, η επιλογή των D. Ermann & R. Lundman να μιλήσουν για το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου οικειοποιούμενοι τον όρο «οργανωσιακή παρέκκλιση» αντλεί τη θεωρητική της τεκμηρίωση στη θεωρία της ετικέτας (interactionist theory).⁴⁷⁷ Για τους συγγραφείς η οργανωσιακή παρέκκλιση δεν έχει τυπική υπόσταση ή πιο δόκιμα ακόμα, καταφεύγοντας στον όρο του Durkheim, η παρέκκλιση δεν υπάρχει ως «κοινωνικό γεγονός» - (“social fact”). «*Η οργανωσιακή παρέκκλιση απορρέει από τις δημόσιες αλληλεπιδράσεις ανάμεσα στους κατηγορούς και στους αντιδρώντες – λογοδοτούντες οργανισμούς, με το ενδιαφερόμενο ακροατήριο συχνά να αποτελεί τον σημαντικό, τελικό κριτή. Το αν μια εκλαμβανόμενη ως εκτροπή από τους κοινωνικούς κανόνες κατορθώσει να στιγματιστεί ευρέως και να ποινικοποιηθεί ως παρεκκλίνουσα εξαρτάται από την εξουσία των κατηγορών να κάνουν την ετικέτα να παγιωθεί στην αναμέτρηση με την εξουσία των οργανισμών να αντισταθούν στην στιγματοποίηση. Επειδή το κοινό δεν μπορεί να εκτιμήσει ανεξάρτητα τα στοιχεία που προκύπτουν στην πορεία, και επειδή οι οργανισμοί είναι σχεδόν πάντα ισχυρότεροι από τους κατηγορούς*

⁴⁷⁶ Αναλυτικότερα βλ. Henry S. and Lanier M. M. (2001) “*What is crime? Controversies over the nature of crime and what to do about it*», Lanham, MDQ Rowman and Littleheld

⁴⁷⁷ Στην ίδια θεωρία έλκει τη καταγωγή της και μια πρόσθετη του εγκλήματος και της παρέκκλισης εναλλακτική έννοια, αυτή της «επίκρισης» (“censure”), την οποία εισηγάει ο C. Sumner. Σημείο εκκίνησης της πρότασης αυτής αποτελεί ο συγκρουσιακός ισχυρισμός, που υπαγορεύει ότι ο πραγματικός κόσμος δεν ταυτίζεται με την ηθική συναίνεση, που με τη σειρά της απορρέει ένεκα μιας καθολικής ηθικής, αλλά αντανακλά την κοινωνική διαίρεση, η οποία επιβάλλεται μέσω αμοραλιστικών δυνάμεων και ηθικολογικών επικρίσεων αναφορικά με την εγκληματική και παρεκκλίνουσα συμπεριφορά των κατώτερων τάξεων. Υπό αυτή την οπτική, το έγκλημα συνιστά περισσότερο επίκριση που επικυρώνεται από τους ισχυρούς παρά εκκεντρικότητα που ταιριάζει στους φτωχούς. Και αποδοκιμασία που συμπαρασύρει αποτελεί περισσότερο ένδειξη ισχυρών συμφερόντων παρά ηθικής καθαρότητας. Βλ. Sumner C., 1994, “*Censure, Politics and Criminal Justice*”, Milton Keynes, Philadelphia, Open University Press

τους, το κοινό σπάνια στιγματίζει ή ποινικοποιεί τους οργανισμούς». ⁴⁷⁸ Αναλυτικότερα, η οργανωσιακή παρέκκλιση περιγράφεται ως διαδικασία της οποίας υπεισέρχονται τρία διαδοχικά στάδια. Στο πρώτο στάδιο εγκαινιάζονται παρεκκλίνουσες τακτικές, όχι απαραίτητα παράνομες, ως διέξοδοι σε προβληματικές οργανωσιακές καταστάσεις. Στο δεύτερο στάδιο η παρέκκλιση θεσμοθετείται, με την έννοια της πάγιας τακτικής στη ζωή και δράση των οργανισμών, σε σημείο που παύει να εκλαμβάνεται ως παρέκκλιση παρά μονάχα στο μέτρο που λαμβάνονται οι πάντως συνήθεις προφυλάξεις. Ενώ το τρίτο και τελικό στάδιο ταυτίζεται με τις αντιδράσεις που προκαλεί η εν λόγω παρεκκλίνουσα τακτική όταν αναδύεται στο φως της δημοσιότητας, είτε δυνάμει εκ των έσω καταγγελιών είτε εξαιτίας εξωτερικών παραγόντων που μπορούν να αφορούν σε αποκαλύψεις των μέσων μαζικής ενημέρωσης, σε προσφυγές θυμάτων καθώς και εντεταλμένες έρευνες και διώξεις από την πλευρά των δικαστικών αξιωματούχων. ⁴⁷⁹

Σύμφωνα με την ίδια οπτική, το ενδιαφέρον της οργανωσιακής παρέκκλισης έγκειται στο ότι μας μεταφέρει στο εσωτερικό μεγάλων επιχειρήσεων και κυβερνητικών φορέων, δηλαδή στο σύγχρονο πεδίο εξουσίας, εξ ου και η περαιτέρω διάκριση της σε εταιρική και κυβερνητική παρέκκλιση. Η δράση τέτοιων οργανισμών, ανεξαρτήτως των επιμέρους φυσικών προσώπων-μελών τους, η με άλλα λόγια ταυτότητα τους ως πρόσωπα δικαίου καθώς και οι τρόποι με τους οποίους οι δομές τους διευκολύνουν και ευνοούν την οργανωσιακή παρέκκλιση αποτελούν, όπως άλλωστε σχολιάστηκε ήδη και από άλλους μελετητές, τον βαθύ πυρήνα του φαινομένου. Το ενδιαφέρον ωστόσο εξάπτεται ακόμη περισσότερο από μια επιπλέον διάκριση που εισηγούνται οι Ermann & Lundman και αφορά στους οργανισμούς που ελέγχονται και στους οργανισμούς που ελέγχουν.

Οι σκοποί για τους οποίους συστήνονται οι πρώτοι και κατ' επέκταση η λειτουργία και το έργο τους, τα πρόσωπα που αποτελούν τους κύριους δικαιούχους των αποτελεσμάτων που παράγονται από το έργο αυτό, το είδος και ο τρόπος με τον οποίο ασκείται ο έλεγχος από τους δεύτερους, τα πρόσωπα τα οποία συνιστούν τους κύριους καθώς και αυτά που συστήνουν τους δευτερεύοντες δικαιούχους της

⁴⁷⁸ Ermann D., & Lundman R., 2002, *Corporate and Governmental Deviance – Problems of Organizational Behavior in Contemporary Society*, 6th edition Oxford university Press, New York, Oxford, σελ. 36

⁴⁷⁹ Ibid. σελ. 19 - 49

προστασίας που παρέχεται από έναν τέτοιο έλεγχο και κατά συνέπεια οι σχέσεις που αναπτύσσονται ανάμεσα στους ελεγχόμενους και τους ελέγχοντες αποτελούν τα κομμάτια ενός παζλ, η σύνθεση του οποίου καθορίζεται με βάση της πολιτικές προτεραιότητες, δηλαδή με βάση τον εξουσιαστικό παράγοντα που καθορίζει τη διάρθρωση μιας οργανωμένης κοινωνίας.⁴⁸⁰ Αν η παρέκκλιση ορίζεται με βάση τη ζημία που υπόκεινται οι δικαιούχοι του κάθε οργανισμού, κύριοι και δευτερεύοντες, η νομιμότητα του κάθε οργανισμού, ελεγχόμενου και ελέγχοντα, κρίνεται με μέτρο την αποτελεσματικότητά του, δηλαδή τη δυνατότητα του να υπηρετήσει το συμφέρον των δικαιούχων του. Σε μια επομένως ενδεχόμενη σύγκρουση συμφερόντων το αν και τι θα καταλήξει να βαφτιστεί παρέκκλιση δεν σχετίζεται με το δίκαιο ή ηθικό του πράγματος ούτε με το δημόσιο συμφέρον αλλά αποτελεί ζήτημα ορισμού και καθορισμού. Εξ' άλλου όπως παρατηρεί και ο Cook «σε μια θεμελιακά άδικη κοινωνία και η πιο αμερόληπτη, επαγγελματική, αποτελεσματική εφαρμογή των νόμων από την αστυνομία δεν μπορεί να καταλήγει στη δικαιοσύνη»⁴⁸¹

Σε αυτό το πλαίσιο οι δύο θεωρητικοί θα υποστηρίξουν ότι η οργανωσιακή παρέκκλιση αφορά αφενός σε πράξεις οργανισμών οι οποίες εκλαμβάνονται ως παραβιάσεις των κανονιστικών προτύπων και προσδοκιών που διατηρεί ο εξωτερικός του οργανισμού περιβάλλον χώρος και αφετέρου οι πράξεις αυτές πρέπει να στηρίζονται και να υποστηρίζονται από την ελίτ.⁴⁸² Κατ' επέκταση κατά την ανταλλαγή ισχυρισμών και αντισχυρισμών, για το αν μια οργανωσιακή πράξη καταφέρνει τελικά να γίνει αντιληπτή ως παρεκκλίνουσα είναι θεμελιακά ζήτημα ορισμού.⁴⁸³ Σε κάθε περίπτωση ωστόσο οι συγγραφείς επιμένουν ότι τέτοιοι ισχυρισμοί για καταχρήσεις είτε προέρχονται από τον κλάδο των επιχειρήσεων, είτε παραπέμπουν σε αμοιβαία συμφέροντα, είτε αφορούν στη παροχή κοινωνικών υπηρεσιών είτε σε κυβερνητικούς οργανισμούς θα πρέπει να εξετάζονται υπό το

⁴⁸⁰ Ibid. σελ. 58 - 67

⁴⁸¹ Cook R., 1968, "The Police", στο *The Bulletin of the American Independent Movement*, τ.3(6) σελ. 2

⁴⁸² Ermann D., & Lundman R., 1978, op. cit. σελ.58

⁴⁸³ Ermann D., & Lundman R., 2002, op. cit., σελ. 27

πρίσμα της οργανωσιακής και όχι της ατομικής παρέκκλισης.⁴⁸⁴ Αυτό άλλωστε υποδεικνύουν ως το μέγιστο πρόβλημα στη μελέτη του φαινομένου του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου καθώς «οι περισσότεροι εγκληματολόγοι τείνουν να αποκόβουν το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου και τις ερμηνείες για αυτό από το οργανωσιακό πλαίσιο και την πολιτική οικονομία των οποίων αποτελεί τμήμα».⁴⁸⁵

β) Η ελίτ ως δομικό στοιχείο της παρέκκλισης

Αν και ορμώμενος από άλλη θεωρητική κατεύθυνση, και συγκεκριμένα της συγκρουσιακής θεωρίας, ο D. Simon δεν εγκαταλείπει την έννοια της παρέκκλισης, ενώ ταυτόχρονα συγκατανεύει υπέρ της μόλις προαναφερόμενης παραδοχής, προσθέτοντας μάλιστα ότι η αντιφατικότητα, με την οποία έχει προικιστεί ο όρος του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου, οφείλεται ακριβώς στον ελάχιστο αριθμό άρθρων αναλύσεων, που έχουν παρασχεθεί για το συγκεκριμένο φαινόμενο. Η έννοια της αρτιότητας αφορά στις μεθόδους που έχουν κατά κόρον χρησιμοποιηθεί από τους μελετητές της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου και που συνοψίζονται σε μια καθαρά *ad hoc* μελέτη υποθέσεων και επί τη βάση εξατομικευμένων τύπων εγκλημάτων. Ο θρίαμβος των αμφισβητήσιμων σε κάθε περίπτωση εμπειρικών στοιχείων και των κλασσικών, κυρίαρχων θεωρητικών προσεγγίσεων συνάδει άλλωστε με το ατομοκεντρικό μοντέλο πάνω στο οποίο έχει διαρθρωθεί ολόκληρο το νομικό οικοδόμημα του δυτικού πολιτισμού. Το ποινικό δίκαιο, όπως παρατηρεί ο συγγραφέας «έχει ευθύς εξαρχής θεμελιωθεί για να προστατεύει τα δικαιώματα των κατηγορουμένων, όχι για να ανακαλύπτει τις αιτίες ή τους τρόπους πρόληψης της εγκληματικής δραστηριότητας».⁴⁸⁶ Έτσι η μελέτη του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου σε ατομικό επίπεδο εξυπηρετεί μεν την ατομοκεντρική φύση του

⁴⁸⁴ Οι αντιρρήσεις ωστόσο που εξακολουθούν εκφράζονται σε σχέση με τον όρο της παρέκκλισης σχετίζονται όχι μόνο με τις ενστάσεις που εγείρονται από τους πολέμιους της θεωρίας της ετικέτας, οι οποίοι εν συντομία αν και αναγνωρίζουν την προσφορά της χρεώνουν ότι τελικά κινείται στο γνωστό παραδοσιακό πλαίσιο αποφεύγοντας τις ρήξεις με το εξουσιαστικό μοντέλο, αλλά και γιατί ως όρος θεωρείται αρκετά θολός ώστε οι διακρίσεις, οι πιέσεις και οι έλεγχοι που δέχονται αυτοί που τον φέρουν να καλύπτονται από την ίδια θαμπάδα. Liazos A., 1972, "The poverty of the Sociology of Deviance: Nuts, Sluts and Perverts", στο *Social Problems*, τ. 20. σελ. 103 - 120

⁴⁸⁵ Ermann D. & Lundman R., 1982, *Corporate Deviance*, Holt, Rinehart & Winston, New York, σελ. 3

⁴⁸⁶ Simon D., 2006, *Elite Deviance*, 8th ed, Pearson Allyn and Bacon, Boston, New York, San Francisco, Mexico City, Montreal, Toronto, London, Madrid, Munich, paris, Hong Kong, Singapore, Tokyo, Cape town, Sydney

ποινικού συστήματος αλλά δημιουργεί μια πολύ διαστρεβλωμένη εικόνα για το φαινόμενο στο σύνολο του. Κι αυτό γιατί η έννοια του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου παραπέμπει σε οργανωσιακού τύπου συμπεριφορές και δράσεις, που αντιστοιχούν και ενεργοποιούν δομικά στοιχεία και που επομένως οφείλουν να γίνουν και δομικά αντιληπτά. Ο υποβιβασμός του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου σε εξατομικευμένες περιπτώσεις εγκληματικής συμπεριφοράς κατορθώνει σε τελική ανάλυση να περισπά και να αποπροσανατολίζει από τη δομική κατανόηση του.

Προς αποφυγή επανάληψης του ίδιου λάθους, ο συγγραφέας αποφεύγει τον όρο έγκλημα του λευκού περιλαιμίου, κυρίως λόγω του συνθετικού «έγκλημα» που παραδοσιακά επιτάσσει σύμπνοια και πάντως μεγαλύτερη συνέπεια με τις αρχές και αξίες του ποινικού δικαίου, και αντ' αυτού εισάγει τον όρο «ελίτ παρέκκλιση» (*“elite deviance”*). Οι βασικές συνισταμένες πάνω στις οποίες «ακουμπάει» ο νέος όρος και διαμορφώνουν το περιεχόμενο του περιλαμβάνουν τα ακόλουθα χαρακτηριστικά:

1. Οι πράξεις που σηματοδοτούνται από την έννοια ελίτ παρέκκλιση διαπράττονται από μέλη των μεγαλοαστικών και αστικών τάξεων. Δύνανται ωστόσο φυσικοί αυτουργοί να μην είναι μόνο οι επικεφαλής μεγάλων επιχειρηματικών ή κυβερνητικών οργανισμών αλλά και υπάλληλοι τέτοιων οργανισμών, οι οποίοι όμως δρουν εξ ονόματος των πρώτων.
2. Οι πράξεις μπορεί να ταυτίζονται με εγκλήματα, δηλαδή παραβιάσεις του ποινικού κώδικα ανεξαρτήτως των ποινών που επισείουν, αλλά και με αστικές καθώς και διοικητικές παραβάσεις. Επιπλέον όμως η ελίτ παρέκκλιση αφορά σε πράξεις που υπερβαίνουν όχι μόνο το θεσπισμένο δίκαιο αλλά και κάθε είδους ηθικούς φραγμούς ή αντίκεινται στα χρηστά ήθη. Η ελίτ παρέκκλιση με άλλα λόγια περιλαμβάνει τόσο παράνομες όσο και νόμιμες πράξεις, δεδομένου ότι η νομιμότητα δεν αποτελεί συνώνυμο της δικαιοσύνης.
3. Άλλες από τις πράξεις που διαπράττονται από τις ελίτ αποσκοπούν στο προσωπικό κέρδος ενώ άλλες που διαπράττονται είτε από τις ίδιες τις ελίτ είτε από τους υπαλλήλους τους στοχεύουν στην ενίσχυση της δύναμης, του οικονομικού κέρδους, ή της επιρροής των οργανισμών, των οποίων είναι επικεφαλείς.

4. Η πράξεις που συνιστούν την ελίτ παρέκκλιση περιλαμβάνουν ελάχιστο βαθμό διακινδύνευσης από μέρους της. Ακόμη και στις σπάνιες περιπτώσεις σύλληψης μελών της ελίτ οι ποινές που επιβάλλονται είναι μηδαμινές σε σύγκριση με αυτές που αφορούν στους κοινούς εγκληματίες.
5. Μερικά από τα γεγονότα στα οποία αναφέρεται η ελίτ παρέκκλιση θέτουν σε σοβαρό κίνδυνο τη δημόσια ασφάλεια, υγεία και οικονομική ευμάρεια των πολιτών.
6. Στις περισσότερες των περιπτώσεων οι ελίτ είναι σε θέση να κρατούν κρυφή την όποια παράνομη ή ανήθικη, με την έννοια της άδικης και άνισης, δράσης τους πριν αυτή φτάσει στο σημείο των αποκαλύψεων. Σε κάθε περίπτωση πάντως μια τέτοια δράση παραμένει απολύτως συμβατή με τους σκοπούς των οργανισμών, από τους οποίους μεθοδεύεται.⁴⁸⁷

Πέρα όμως από τα χαρακτηριστικά, που ο Simon αποδίδει στις πράξεις και δράσεις που ονομάζει ελίτ παρέκκλιση, βασική προϋπόθεση για την κατανόηση του όρου είναι οι έννοιες «ισχυρή ελίτ» (“*power elite*”) και «ανώτερη ανηθικότητα» (“*higher immorality*”), τις οποίες ο συγγραφέας δανείζεται από τον C. Wright Mills για να καταθέσει τη πρόταση του. Η ισχυρή ελίτ σύμφωνα με τον Mills «απαρτίζεται από πολιτικούς, οικονομικούς και στρατιωτικούς άντρες, αλλά αυτή η ελίτ βρίσκεται συχνά σε τεταμένη κατάσταση: συναθροίζεται μόνο στη βάση συγκεκριμένων σημείων ταύτισης και μόνο σε συγκεκριμένες περιπτώσεις ‘κρίσης’». ⁴⁸⁸

⁴⁸⁷ Ibid. σελ. 12

⁴⁸⁸ Mills W. C., 2000, *The Power Elite*, Oxford University Press. Εξετάζοντας τη γαλλική πραγματικότητα ο Pierre Bourdieu διακρίνει ότι η νέα ελίτ διαμορφώνεται βάσει του αποτελέσματος που προκύπτει από την αναμέτρηση ανάμεσα στους «αξιωματούχους του Κράτους» (“*Patrons d’Etat*”) τους επικεφαλής δηλαδή δημόσιων ή μικτών οργανισμών και επιχειρήσεων κοινής ωφελείας, η εξουσία των οποίων κληρονομήθηκε ή αποκτήθηκε μέσα από τα κανάλια της κρατικής γραφειοκρατίας και τους «ιδιώτες» (“*Patrons Privés*”), οι οποίοι γγούνται ιδιωτικών επιχειρήσεων, βιομηχανιών ή τραπεζών και προέρχονται από τα μεγάλα τζάκια της μπουρζουαζίας. Οι πρώτοι ταυτίζονται με τους τεχνοκράτες και κινούνται ανάμεσα στον δημόσιο και ιδιωτικό τομέα, με τη μορφή συνδέσμων, και η δράση τους αφορά σε επίπεδο εθνικών αποφάσεων ενώ οι δεύτεροι ισοδυναμούν με μια «κρυφή εξουσία», όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο συγγραφέας, η οποία ιδιωτεύει και κινεί τα νήματα κυρίως σε τοπικό επίπεδο. Η διχοτόμηση αυτή ωστόσο αφορά περισσότερο σε στατιστικά στοιχεία παρά σε περιχαρακωμένα όρια καθώς μοιράζονται δεσμούς οικογενειακούς, οικονομικούς, εκπαιδευτικούς, πολιτισμικούς. Ως επιπλέον κριτήριο το οποίο ξεχωρίζει «την ελίτ της ελίτ», που λειτουργεί δηλαδή ως παράμετρος της εσωτερικής τους ιεραρχίας, είναι αυτό της «αρχαιότητας» (“*ancienneté*”), του χρόνου δηλαδή που μετέχουν εντός των δομών αναπαραγωγής της ελίτ και η οποία ανταποκρίνεται πλήρως στο μέγεθος της οικονομικής τους εξουσίας. Το στοιχείο της αρχαιότητας λειτουργεί ως το «συμβολικό κεφάλαιο» (“*capital symbolique*”) της ελίτ, το οποίο σε συνδυασμό με το οικονομικό κεφάλαιο αποτελούν τις βάσεις της νομιμότητας της. Βλ. Bourdieu P., 1989, “*La Noblesse d’Etat*”, Les Editions De Minuit, σελ. 428 – 481 Για μια περισσότερο διεξοδική και σφαιρική επεξεργασία της έννοιας ελίτ όπως και για τις θεωρητικές κατασκευές που ακολουθούν τη διάκριση «ελίτ» και «ελίτς», καθώς ο ενικός αριθμός ανταποκρίνεται περισσότερο στην έννοια της «εξοχότητας» (“*excellence*”) ενώ ο πληθυντικός συνδυάζεται με τον όρο και το περιεχόμενο που δίνεται στη λέξη της «περοχή» (“*prééminence*”) βλ. Coenen – Huther J., 2004, “*Sociologie Des Elites*”, Armand Colin, Paris

Σύμφωνα με το σκεπτικό του στην παρούσα οικονομικο-ιστορική φάση το δομικό στοιχείο της κυρίαρχης ελίτ αποτελεί η οικονομική τάξη πραγμάτων, γεγονός που συνομολογεί ότι το σύγχρονο πολιτικό σύστημα βασίζεται στην εξίσωση μιας милитарιστικής – φιλοπόλεμης οικονομίας και μιας ιδιωτικής – συντεχνιακής οικονομίας. Αυτός ο συχνά ταραχώδης συγκερασμός της οικονομικής, στρατιωτικής και πολιτικής εξουσίας είναι και ο λόγος που οδήγησε τον Mills στην αποφυγή ενός πολύ-μνημονεύομενου όρου, αυτού της «κυρίαρχης τάξης». Πέραν του αδόκιμου για τον Mills περιεχομένου του, ο συγκεκριμένος όρος παραπέμπει και μάλιστα με τρόπο απλοϊκό σε έναν οικονομικό ντετερμινισμό παραβλέποντας την πολυπλοκότητα της πραγματικότητας.

Αντίθετα η έννοια ισχυρή ελίτ διαθέτει κίνηση και ευελιξία. Αυτό σημαίνει αφενός ότι δεν ταυτίζεται με την έννοια της αριστοκρατίας, δηλαδή μιας πολιτικά κυρίαρχης ομάδας που έχει ως βάση της την κοινή ευγενική καταγωγή των μελών της, παρόλο που η ευγενική καταγωγή μπορεί να αποτελεί ένα από τα χαρακτηριστικά της αλλά σίγουρα όχι το κατεξοχήν, και αφετέρου δεν εναποτίθεται, τουλάχιστον όχι πρωταρχικά, σε διαπροσωπικούς δεσμούς και φιλικές σχέσεις. Αυτό περαιτέρω σημαίνει ότι η ισχυρή ελίτ δεν αναφέρεται στη συνωμοσία μιας συγκεκριμένης κλίκας αλλά *«είναι πρωτίστως συστημική και νομιμοποιητική παρά συνωμοσιακή και κρυψίβουλη»*⁴⁸⁹ Η απρόσωπη βάση πάνω στην οποία συνενδύονται και συνενώνονται οι εκπρόσωποι της, οι οποίοι και ηγούνται των αντίστοιχων θεσμών και οργανισμών, δεν ισοδυναμεί ωστόσο με μια «πολύ-πολιτισμικότητα» ως προς την προέλευση τους αλλά με αντικειμενικά συμφέροντα. Είναι κάτι παραπάνω από αυτονόητο ότι τα μέλη της ισχυρής ελίτ προέρχονται από ανώτερα και ανώτατα κοινωνικά στρώματα, είτε μιλάμε για ευγενείς είτε για νεόπλουτους, γεγονός που υπογραμμίζει την ιδεολογική και ψυχολογική εγγύτητα τους, η οποία με τη σειρά της ευνοείται και αναπαράγεται μέσα από την συμμετοχή τους σε μια κοινή εκπαιδευτική διαδικασία. *«Αυτή η σύζευξη θεσμικών και ψυχολογικών δυνάμεων εξάλλου, αποκαλύπτεται από την έντονη διακίνηση προσωπικού εντός και ανάμεσα στους τρεις μεγάλους θεσμικούς πόλους...»*.⁴⁹⁰ Η αμοιβαιότητα, η διαπλοκή, η παροχή εξυπηρετήσεων, η ανταλλαγή χατιριών, η

⁴⁸⁹ Parenti M., *Power and the Powerless*, Saint Martin's, New York, σελ. 22

⁴⁹⁰ Mills W., 2000, op. cit. σελ. 279

αλληλο - μετακινήσεις σε θέσεις εργασίας και πολύ περισσότερο η κατοχή διπλών ή και τριπλών ακόμη θέσεων εργασίας και ιδιοτήτων σκιαγραφεί το πεδίο δράσης της ισχυρής ελίτ.

Ακριβώς εντός αυτού του πεδίου δράσης ο Simon θα ισχυριστεί ότι η παρέκκλιση της ελίτ *«συχνά περιλαμβάνει έναν ή περισσότερους οργανισμούς: μία ή περισσότερες εταιρείες και έναν ή περισσότερους κυβερνητικούς φορείς»*.⁴⁹¹ Όπως και ο Mills έτσι και Simon θα υποστηρίξει ότι η βάση της ελίτ είναι η οικονομική εξουσία. Ωστόσο ο τελευταίος διακρίνει ανάμεσα στην οικονομική και την πολιτική ελίτ λέγοντας ότι αν και σε μεγάλο βαθμό ταυτίζονται, σε κάθε περίπτωση η οικονομική ελίτ εκπροσωπείται από διευθυντές, στελέχη και ιδιοκτήτες επιχειρήσεων ενώ την αντίστοιχη πολιτική επανδρώνουν κατά κύριο λόγο αξιωματούχοι της νομοθετικής, δικαστικής και εκτελεστικής εξουσίας όπως και υψηλόβαθμοι των ενόπλων δυνάμεων του κράτους. Τη μορφή συνεργασίας τους περαιτέρω υποθάλλει η σχέση οικονομίας και κράτους στο πλαίσιο του σύγχρονου μοντέλου παραγωγής. Η άποψη του συγγραφέα για τη σχέση αυτή συναινεί, όπως ήδη αναφέρθηκε, με τις απόψεις των θεωρητικών της σύγκρουσης, οι οποίοι εν συντομία υπογραμμίζουν το ρόλο του κράτους ως μεσολαβητή για την αποφυγή συγκρούσεων που θα οδηγούσαν στην ανατροπή της καπιταλιστικής τάξης πραγμάτων και ως εκ τούτου σε υπηρέτη των αντίστοιχων συμφερόντων. Η κατανόηση της επιβάλλει επιπλέον την ανάδειξη μιας σειράς *«δεσμών ανάμεσα σε επιχειρήσεις, μεγάλα δικηγορικά γραφεία που εκπροσωπούν τις μεγάλες επιχειρήσεις, ελίτ κολέγια και πανεπιστήμια, στα μέσα μαζικής ενημέρωσης, ιδιωτικά φιλανθρωπικά ιδρύματα, σπουδαία ερευνητικά κέντρα (think tanks), πολιτικά κόμματα και φορείς της νομοθετικής και εκτελεστικής εξουσίας»*.⁴⁹² Η πρακτική διάσταση επομένως μιας τέτοιας συνεργασίας ανάμεσα στις ελίτ αποτυπώνεται στη χάραξη και εφαρμογή της δημόσιας πολιτικής, η οποία ενδεικτικά περιλαμβάνει έναν άνισο και άδικο φορολογικό σύστημα, την εξασφάλιση κάθε λογής οικονομικών προνομίων, παρεμβάσεις και εξαιρέσεις από σύστημα απονομής δικαιοσύνης. Με αυτή την έννοια ο Simon επανέρχεται στον Mills για να συμφωνήσει μαζί του περί της θεσμοθετημένης ελίτ παρέκκλισης. Σε αυτό το σημείο άλλωστε εδρεύει το βασικό επιχείρημα του για την αναφορά του τόσο σε

⁴⁹¹ Simon D., 2006, op. cit. σελ. 14

⁴⁹² Ibid. σελ. 20

εγκληματικές όσο και σε μη εγκληματικές πράξεις, παραπέμποντας προς ακόμη μεγαλύτερη ενίσχυση των ισχυρισμών του τα λόγια του R. Sherrill *«Πότε ένα έγκλημα δεν είναι επίσημα - τυπικά έγκλημα; Απλό: Όταν οι νόμοι ενάντια σε μια τέτοια δραστηριότητα δεν εφαρμόζονται»*.⁴⁹³

Μέσω της θεσμοθετημένης αυτής ελίτ παρέκκλισης, η ελίτ δεν λυμαίνεται απλά και εξ ολοκλήρου την οικονομική δύναμη και εξουσία αλλά επιπλέον διαμορφώνει το σύγχρονο κοινωνικό χαρακτήρα, «κομμένο και ραμμένο» στα μέτρα της ώστε όχι μόνο να αναπαράγεται ως ισχυρή ελίτ αλλά και να αναπαράγει την ελίτ κυριαρχία. Εδώ ακριβώς εμπίπτει ο δεύτερος όρος του Mills περί ανώτερης ανηθικότητας. *«Η ανώτερη ανηθικότητα είναι ένα συστηματικό γνώρισμα της αμερικανικής ελίτ· η γενική αποδοχή της είναι ουσιαστικό χαρακτηριστικό της κοινωνίας των μαζών»*.⁴⁹⁴ Με αυτόν τον ιδιότυπο όρο ο Mills δεν ενδιαφέρεται να θίξει τα κακώς κείμενα καταδεικνύοντας περιπτώσεις κακοδιοίκησης ή διαφθοράς. Η έννοια της ανώτερης ανηθικότητας σχετίζεται περισσότερο με την εξυπηρέτηση των αντικειμενικών συμφερόντων της ελίτ, με τη δόμηση δηλαδή απρόσωπων οικονομικών σχέσεων με πολύπλοκες διαστάσεις, χωρίς συναισθηματισμούς και με μειωμένη ατομική ευθύνη, που με τη σειρά της αφήνει χώρο σε συνειδησιακές εκπτώσεις. *«Πολλά από τα προβλήματα που σχετίζονται με το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου και της χαλαρής δημόσιας ηθικής, με πολυτελείς αχρειότητες και με την εξασθένηση της ατομικής ακεραιότητας, είναι προβλήματα δομικής ανηθικότητας»*.⁴⁹⁵ Το περιεχόμενο της, επομένως, δεν περιορίζεται σε ένα ψυχολογικό επίπεδο αλλά έχει δομικές προεκτάσεις μέρος των οποίων αποτελεί η «απομάγευση» των θεσμών, των συνεκτικών δηλαδή κρίκων μιας οργανωμένης κοινωνίας και η απουσία ευθύνης. Ως εκ τούτου ο Simon θα υποστηρίξει ότι η ανώτερη ανηθικότητα *«αφορά σε ένα σύνολο πράξεων και συμπεριφορών που αποσκοπούν στην αύξηση κέρδους και εξουσίας»*.⁴⁹⁶

Εφόσον η ανώτερη ανηθικότητα εμπεριέχει το κυνήγι του χρήματος, η ελίτ παρέκκλιση δεν είναι τελικά παρά ο καθοριστικός μηχανισμός για την απόκτηση του. Ήδη αναφέρθηκε ότι η κατάχρηση εξουσίας, η κακοδιοίκηση και η διαπλοκή ακόμη

⁴⁹³ Sherrill R., 1988, “White – Collar Tragedy”, στο *The Nation*, τ. 28, σελ.573

⁴⁹⁴ Mills W., 2000, op. cit. σελ. 343

⁴⁹⁵ Ibid.

⁴⁹⁶ Simon D., 2006, op. cit. σελ. 31

και όταν δεν αναφέρονται σε παράνομες πράξεις εντάσσονται σύμφωνα με τον Simon στην έννοια της ελίτ παρέκκλισης. Εκτός όμως από τις σχέσεις διασύνδεσης ανάμεσα σε οικονομικά εγκλήματα και σε πολιτικά σκάνδαλα ο συγγραφέας θα υποστηρίξει τη διαπλοκή ανάμεσα στην ελίτ παρέμβαση και σε άλλους τύπους εγκληματικότητας, και πιο συγκεκριμένα τους στενούς δεσμούς που υπάρχουν ανάμεσα στην ελίτ παρέκκλιση, στο οργανωμένο έγκλημα και στο κοινό έγκλημα. Βασιζόμενος σε πολυάριθμα παραδείγματα και μελέτες παραλληλίζει το οργανωμένο έγκλημα με ένα σύγχρονο παρακράτος, το οποίο δρα με τις ευλογίες της ελίτ και παράλληλα τροφοδοτεί τη λεγόμενη εγκληματικότητα του δρόμου, η χρηστικότητα της οποίας ανάγεται σε αυτή του αντιπερισπασμού. Σε αντίθεση επομένως με την κινηματογραφική εικόνα, που επισήμως καλλιεργείται για το οργανωμένο έγκλημα, η πραγματικότητα φαίνεται να εκδικείται καθώς παρέχει απτές αποδείξεις όπου μέλη του οργανωμένου εγκλήματος συνεργάζονται με νόμιμους επιχειρηματικούς κύκλους και την πολιτική αφρόκρεμα είτε συνεπικουρώντας τις οικονομική και πολιτική ελίτ στην πάταξη απειλών για την ισχύουσα τάξη πραγμάτων, είτε συνδράμοντας στην κερδοφορία των επιχειρηματικών εγχειρημάτων της είτε ακόμη και στην εφαρμογή της εξωτερικής της πολιτικής.⁴⁹⁷

Εξαιτίας όμως της θεσμικής κάλυψης που παρέχει η ανώτερη ανηθικότητα στην ελίτ παρέκκλιση η αποκάλυψη τέτοιων και πολύ σημαντικότερων ακόμη σκανδάλων όχι μόνο δεν κινητοποιεί κοινωνικές αντιδράσεις αλλά συμβάλλει ακόμη περισσότερο στην κοινωνική σύγχυση και στην απομάκρυνση των πολιτών από τον ζωτικό τους χώρο, την πολιτική. *«Όλα αυτά... οδηγούν σε κυνικές απόψεις για έλλειψη διασύνδεσης μεταξύ επιβράβευσης και προσπάθειας, μεταξύ αρετής και επιτυχίας. Υπάρχει μια αίσθηση ανηθικότητας ως προς τα μέσα για την επίτευξη και δηλώνεται μέσα από απόψεις: «είναι όλα μια ακόμη κομπίνα» και «σημασία δεν έχει τι ξέρεις αλλά ποιον ξέρεις». Σημαντικός αριθμός ατόμων πλέον ασπάζεται την ανηθικότητα ως προς τα*

⁴⁹⁷Επιπρόσθετα σύμφωνα με τον Stephen Spitzer το οργανωμένο έγκλημα επικουρεί στον έλεγχο του πληθυσμού με πολλαπλούς τρόπους. Συνοπτικά υποστηρίζεται ότι το οργανωμένο έγκλημα δημιουργεί μια παράλληλη με τη νόμιμη δομή ευκαιριών, με άλλα λόγια προσφέρει τη δυνατότητα απασχόλησης σε παράνομες δραστηριότητες σε άτομα που διαφορετικά θα ήταν άνεργα και πιθανώς πολιτικά δυσαρεστημένα και άρα πολιτικά ενεργά. Τα αγαθά και οι υπηρεσίες που το οργανωμένο έγκλημα παρέχει στα χαμηλά κοινωνικά στρώματα κατορθώνουν με επιτυχία να εκτρέψουν την ενεργητικότητα των τελευταίων μακριά από τις πηγές της κοινωνικής και οικονομικής καταδυνάστευσης τους. Σύμφωνα με αυτή την οπτική δηλαδή το οργανωμένο έγκλημα στο μέτρο που διαχειρίζεται το μονοπώλιο στα παράνομα αγαθά και υπηρεσίες επί της ουσίας συμβάλλει στη διατήρηση της δημόσιας τάξης καθώς το μονοπώλιο λειτουργεί ως ασφαλιστική δικλείδα και παρέχει τη σιγουριά της απόκτησης ή αύξησης κέρδους και ως εκ τούτου περιορίζει την ανάγκη και κατ' επέκταση τα ενδεχόμενα κοινωνικών ανατροπών. Spitzer S., 1975, "Toward a Marxian Theory of Deviance", στο *Social Problems*, τ. 22 σελ.. 649

μέσα απόκτησης ως δεδομένο γεγονός».⁴⁹⁸ Ήδη γίνεται φανερό ότι η ανώτερη ανηθικότητα δεν λειτουργεί μόνο ως ιδεολογική επικάλυψη της ελίτ παρέκκλισης αλλά και της κοινής. Η αύξηση δε της κοινής εγκληματικότητας απομακρύνει τα φώτα της δημοσιότητας από τη δράση των ελίτ και άρα είναι σαν μην υπάρχει.

Ωστόσο ο Simon επιμένει ότι η ελίτ παρέκκλιση διαφέρει καθοριστικά από την κοινή παρέκκλιση και όχι μόνο ως προς το θεσμικό περίβλημα με το οποίο είναι συχνά προστατευμένη η πρώτη. «*Η παρέκκλιση εντός της ελίτ διαφέρει σημαντικά από αυτή των λοιπών κοινωνικών τάξεων διότι περιέχει πολύ περισσότερα χρήματα, εξουσία και πόρους από αυτά τα οποία είναι διαθέσιμα στους ανθρώπους άλλων στρωμάτων*».⁴⁹⁹ Ανάλογου μεγέθους είναι και το κόστος που αυτή επιφέρει, μονάδα μέτρησης του οποίου αποτελούν προφανώς οι οικονομικές βλάβες αλλά δεν περιορίζεται μόνο σε αυτές. Οι φυσικές βλάβες, στις οποίες συγκαταλέγονται θάνατοι, σωματικές βλάβες και ασθένειες, όπως και ηθικές βλάβες που σχετίζονται με την καλλιέργεια μιας παρεκκλίνουσας τελικά κουλτούρας και τη διάρρηξη του κοινωνικού ιστού, κοστολογούνται αντιστοίχως υψηλές. Από το ύψος και το είδος των βλαβών προκύπτει επίσης ότι η ελίτ παρέκκλιση δεν λειτουργεί ως απόλυτο συνώνυμο του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου ή του πολιτικού εγκλήματος ή των εγκλημάτων του κράτους αλλά υπογραμμίζει την ενότητα και ομοιογένεια που τα χαρακτηρίζει.

Κατ' επέκταση το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου δεν περιορίζεται στην επιχειρηματική ή οικονομική παραβατικότητα, ομοίως το πολιτικό έγκλημα δεν αφορά μόνο στην κατάλυση του συντάγματος όπως και η λεγόμενη κρατική εγκληματικότητα δεν σχετίζεται μόνο με την καταστρατήγηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Κάθε ένας από τους διακεκριμένους τύπους εγκληματικότητας εμπεριέχει τον άλλον και είτε ως ξεχωριστός τύπος εκληφθεί είτε ως ενιαίος

⁴⁹⁸ Mills W., 2000, 349 Ενδιαφέρον στο σημείο αυτό παρουσιάζει και η άποψη του Vincenzo Ruggiero, ο οποίος πέραν του ισχυρισμού ότι η κοινή εγκληματικότητα ή αλλιώς η «μη-ελίτ παρέκκλιση» αποτυπώνει ως ένα βαθμό την πικρία και δυσαρέσκεια των μεσαίων και χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων απέναντι στην παρέκκλιση της ελίτ, με άλλα λόγια αποτελεί μέρος της σύγκρουσης ανάμεσα στους ισχυρούς και τους ανίσχυρους, προσθέτει ότι η ίδια πικρία και η αγανάκτηση δύναται να υπάρχει και εντός του κόλπου των ελίτς, πυροδοτώντας την εσωτερική σύγκρουση τους, αποτέλεσμα της οποίας είναι όχι μόνο η αποκάλυψη αλλά και η ίδια η διαδικασία στιγματοποίησης κάποιων ελίτ δραστηριοτήτων ως παρεκκλίνουσες ή παράνομες. Στην δεύτερη περίπτωση ο Ruggiero σημειώνει ότι μια τέτοια πικρία που οδηγεί σε αποκάλυψεις απορρέει όχι προφανώς από την πίστη σε κανόνες, ακόμη και αυτούς της ελεύθερης αγοράς, αλλά από το σκληρό παζάρι που διεξάγεται μεταξύ των ελίτς για εξουσία και προστασία. Ruggiero V., 1996b, France: Corruption as Resentment, στο Levi M. & Nelken D. (eds.) *The Corruption of Politics and the Politics of Corruption* Blackwell Publishers, σελ. 113 – 131

⁴⁹⁹ Simon D., 2006, op. cit. σελ. 30

κατατείνει στο οικονομικό κέρδος. Στο πλαίσιο αυτό η ελίτ παρέκκλιση ταυτίζεται με πράξεις: α) οικονομικής κυριαρχίας β) κυβερνητικού και κρατικού ελέγχου γ) άρνηση των βασικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων.⁵⁰⁰ Στο ίδιο πλαίσιο ο συγγραφέας αναγνωρίζει την ελίτ παρέκκλιση στο θεμελιακό έλλειμμα του καπιταλισμού και ως τέτοιο έλλειμμα θα προσθέσει ότι αποτελεί κοινωνικό πρόβλημα, η επίλυση του οποίου ζητά κοινωνική αλλαγή και όχι τη γνωστή ρεφορμιστική μετάθεση του στον «πιο αδύναμο κρίκο» χάριν του δήθεν εφικτού. *«Το να μην προτείνουμε τέτοιες αλλαγές θα ήταν, αισθανόμαστε, στοχαστικά ανέντιμο. Δυστυχώς ανακαλύπτουμε ότι ως προς αυτό το ζήτημα λειτουργούν δύο μέτρα και δύο σταθμά. Από τη μία πλευρά, όταν οι λεγόμενοι αντικειμενικοί κοινωνικοί επιστήμονες προσφέρουν ρεφορμιστικές λύσεις στα προβλήματα που μαστίζουν την κοινωνία, το έργο τους χαρακτηρίζεται ως «πολιτική μελέτη», «κοινωνική πολιτική», «εξωτερική πολιτική» ή με κάποιες άλλες ψευδο – επιστημονικές ετικέτες. Και το σημαντικότερο, θεωρείται ως αμερόληπτο, επιστημονικό και πολιτικά ουδέτερο. Από την άλλη πλευρά, όταν κάποιος προτείνει αλλαγή που συμπεριλαμβάνει τη βασική κατανομή πλούτου, εξουσίας και ιδιωτικής περιουσίας το έργο του χαρακτηρίζεται ως «ουτοπικό», «μη – επιστημονικό», «κοινωνική κριτική» ή ακόμη και ως «υπονομευτικό».*⁵⁰¹

Δ. Το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου στο πλαίσιο της επαγγελματικής δραστηριότητας

α) Η ιδιωτική φύση του επιχειρηματικού εγκλήματος

Σε αντίθεση με την διευρυμένη οπτική του D. Simon, κατά την οποία το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου εκτείνεται αντίστοιχα με το φάσμα που καλύπτει η παρέκκλιση της ελίτ, ο M. Clarke εντοπίζει το εν λόγω φαινόμενο στον πολύ συγκεκριμένο χώρο της επαγγελματικής απασχόλησης και πολύ περισσότερο όταν η τελευταία ισοδυναμεί με επιχειρηματική δράση. Εξ ου και ο όρος που προτείνει αναλογεί στην έννοια του «επιχειρηματικού εγκλήματος», την οποία εν συνεχεία θεμελιώνει σε τρεις βασικούς ισχυρισμούς.

⁵⁰⁰ Ibid. σελ. 36-38

⁵⁰¹ Ibid. σελ. 309

1. Ο πρώτος πρεσβεύει ότι το επιχειρηματικό έγκλημα είναι ενδημικό της επιχειρηματικής δράσης παρά τις ενορχηστρωμένες προσπάθειες που καταβάλλονται από όλες τις πλευρές (τόσο από τους επιχειρηματικούς και πολιτικούς κύκλους όσο και από τα Μ.Μ.Ε.) προκειμένου να το παρουσιάσουν ως εξαίρεση στον κανόνα. *«Οι ίδιες οι επιχειρήσεις, φυσικά, αρέσκονται στο να θεωρούν την κακοδιαχείριση και βεβαίως το έγκλημα ως εξαίρεση. Το να κάνουν διαφορετικά θα προκαλούσε ένα σύνολο από δυσκολίες: δημόσια αμφισβήτηση των επιχειρήσεων ή ακόμη και όλου του επιχειρηματικού κόσμου, αντιδράσεις για την απιστία των υπαλλήλων ή των συναδέλφων διευθυντών, χάος για το ποια είναι αποδεκτά κριτήρια συμπεριφοράς. Είναι πολύ πιο λογικό να επιχειρείται η πόλωση της κακοδιαχείρισης σε σπάνιες και σκανδαλώδεις περιπτώσεις που χρήζουν αντιμετώπισης ως εγκλήματα, και για τα λοιπά η αντιμετώπιση τους ως μέρος «των επιχειρηματικών συναλλαγών».*⁵⁰² Επιπλέον πάτημα για μια τέτοια πρακτική, εύκολης και ανέξοδης ηθικολογίας, αποτελεί για τον συγγραφέα η απουσία αντισταθμιστικών μελετών με επίκεντρο τους το επιχειρηματικό περιβάλλον, πέρα από τις άνυδρες ερμηνείες που παρέχουν οι αμιγώς στρουκτουραλιστικές μαρξιστικές προσεγγίσεις.
2. Σύμφωνα με το δεύτερο ισχυρισμό το επιχειρηματικό έγκλημα διατρέχει όλη την επαγγελματική ιεραρχία ενώ το περιεχόμενο του, ακόμη κι αν χρησιμοποιούσαμε ως μονάδα μέτρησης το ποσοστό προσαρμογής ή παρέκκλισης στις εργασιακές και επαγγελματικές επιταγές, τις περισσότερες φορές δεν είναι αυταπόδεικτο αλλά εμπεριέχει μεγάλο βαθμό διακριτικής ευχέρειας. Ωστόσο παρατηρείται ότι η ευχέρεια αυτή αυξάνεται και κατ' επέκταση το περιεχόμενο του επιχειρηματικού εγκλήματος σχετικοποιείται καθώς ανεβαίνουμε στην επαγγελματική κλίμακα. Σε αυτά τα ανώτερα κλιμάκια *«το προϊστάμενο προσωπικό όχι μόνο χαίρει μεγαλύτερης μυστικότητας και δικαιοδοσίας, έχει εκτεταμένο έλεγχο των πόρων και των υφισταμένων, αλλά και οι δράσεις του μπορούν όχι απλά να συγκαλυφθούν αλλά να νομιμοποιηθούν ως αποδεκτές όπου η ανάγκη των περιστάσεων το*

⁵⁰² Clarke M., 1990, *Business Crime: It's Nature and Control*, St. Martin's Press, New York, σελ. 5

απαιτεί. Στα ανώτερα επίπεδα διοίκησης αυτή η ευχέρεια μπορεί να εμβολισθεί σημαντικά από παρεκκλίνουσες συμπεριφορές, αλλά ωστόσο ορθολογικοποιημένες, ως μέρος των απαιτήσεων για τη διαχείριση ενός οργανισμού.»⁵⁰³ Εκτός όμως από τις αμβλυμένες δυνατότητες και ευκαιρίες που συνοδεύουν τα διευθυντικά στελέχη στη διάπραξη επιχειρηματικών εγκλημάτων, με άλλα λόγια εκτός από ποσοτικές διαφοροποιήσεις, ο συγγραφέας δεν εντοπίζει ποιοτικές διαφορές για τα εγκλήματα που διαπράττονται από το υπαλληλικό προσωπικό στο πλαίσιο των εργασιακών τους καθηκόντων.

3. Ο τρίτος ισχυρισμός μοιάζει να αποτελεί τη λογική απόληξη των δύο προηγούμενων, καθώς διατυπώνει ότι το επιχειρηματικό έγκλημα τις περισσότερες φορές δεν συνιστά δόλια και προμελετημένη πράξη αλλά μάλλον παράπλευρη απώλεια. Η λογική που χρησιμοποιεί ο Clarke για να στηρίζει τον τελευταίο ισχυρισμό του δεν απέχει πολύ από την επιχειρηματολογία που αντλείται από το ποινικό δίκαιο για να θεμελιωθεί η κατάσταση ανάγκης. «Σε αυτές τις περιπτώσεις θυσιάζεται ένα έννομο αγαθό, διότι μόνο με αυτόν τον τρόπο δύναται να διασωθεί ένα άλλο, το οποίο έχει υψηλότερη αξία»⁵⁰⁴ Η δικαιολογητική βάση άρσης του αδικού της πράξεως σε περιπτώσεις κατάστασης ανάγκης συνίσταται στην αρχή του υπέρτερου συμφέροντος και η αντιστάθμιση των δύο αντιμαχόμενων αγαθών δεν γίνεται σχηματικά με βάση την απόλυτη αξία τους αλλά ανάγεται «σε μια βαθύτερη εκτίμηση της γενικότερης κοινωνικής σημασίας που έχει μέσα στο πλαίσιο της συγκεκριμένης περιπτώσεως η προσβολή του ενός αγαθού για χάρη της σωτηρίας του άλλου».⁵⁰⁵ Εν προκειμένω ο Clarke υποστηρίζει ότι στο πλαίσιο της οικονομίας της αγοράς η νομιμοποιητική βάση των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων συνίσταται στον ανταγωνισμό, που στην πράξη μεταφράζεται με τη διαρκή αναζήτηση για βελτίωση και αύξηση του οικονομικού κέρδους. Κατά συνέπεια, η παραβίαση και προσβολή κανόνων

⁵⁰³ Ibid. σελ. 11

⁵⁰⁴ Γεωργιάκης Ι., 1991, «Ποινικό Δίκαιο», εκδ. Αντώνη Σάκκουλα, Αθήνα, Κομοτηνή σελ. 279

⁵⁰⁵ Μαγκάκης Γ. – Αλεξ., 1980, «Η σύγκρουση καθηκόντων ως οριακή κατάσταση του Δικαίου», στη σειρά Ποινικά, τ. 2

και αγαθών κατά την επιχειρηματική δράση δεν συνιστούν ούτε εμπίπτουν στους σκοπούς των επιχειρήσεων, γι' αυτό και όταν συμβαίνουν δεν ταυτίζονται απαραίτητα με την έννοια του επιχειρηματικού εγκλήματος αλλά συχνά υπερκαλύπτονται από το κοινωνική βαρύτητα του πραγματικού τους σκοπού, δηλαδή του κέρδους. *«Μόνο σε μια σχετικά μικρή μειονότητα υποθέσεων η εγκληματική συμπεριφορά είναι εξ αρχής ο αντικειμενικός σκοπός, με την οργανωσιακή φόρμα, τους πόρους και το προσωπικό να αποτελούν συστηματικά αντικείμενο κατάχρησης και χειραγώγησης για να τον κάνουν εφικτό, και σε αυτές τις περιπτώσεις, καθόλου απρόοπτα, κλιμακώνεται η μεγαλύτερη κατακραυγή όταν ξεσκεπάζονται, και συνήθως οδηγούν στην ανάμειξη της αστυνομίας.»*⁵⁰⁶

Αναλυτικότερα, σύμφωνα τον Clarke φύση των επιχειρήσεων και πηγή της νομιμότητας τους είναι το κινήγι του ατομικού συμφέροντος, δηλαδή το οικονομικό κέρδος ως νόμιμη ανταμοιβή της δραστηριότητάς τους. Το κινήγι αυτό, θα σημειώσει ο συγγραφέας, ακόμη και στο πλαίσιο της απελευθερωμένης αγοράς δεν είναι ανεξέλεγκτο αλλά υπακούει σε νόμους, κανόνες και κώδικες, το «σπάσιμο» των οποίων ανταποκρίνεται στο νόημα του επιχειρηματικού εγκλήματος. Ο νοηματικός πυρήνας του συγκεκριμένου τύπου εγκληματικότητας, όπως ήδη έχει υποστηριχθεί και από άλλους μελετητές, καθορίζεται από την παραβίαση της εμπιστοσύνης και την εξαπάτηση. Η εμπιστοσύνη ωστόσο στις επιχειρηματικές σχέσεις δεν εξασφαλίζεται αποκλειστικά και δια βίου με την νομοταγή συμπεριφορά, ούτε αποτελεί αμάχητο τεκμήριο αλλά ακριβώς το αντίθετο. Ως κινητήρια δύναμη των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων, η έννοια και η ουσία της εμπιστοσύνης βρίσκεται διαρκώς υπό διαπραγμάτευση και υπό συνεχή αίρεση ενώ το περιεχόμενο της καθορίζεται και επανακαθορίζεται πρωτίστως στη πράξη, δηλαδή στο κρίσιμο πεδίο της παγκοσμίων διαστάσεων αγοράς, και μόνο κατόπιν τέτοιων ενδοσυνεννοήσεων φτάνει, με όποιον τρόπο, να αποκρυσταλλώνεται σε κανόνες δικαίου. Συχνά μάλιστα, επειδή οι κανόνες αυτοί δεν ακολουθούν την ταχύτητα, με την οποία εξελίσσεται η αγορά ούτε την πολυπλοκότητα των δομών της, καταλήγουν να μένουν ανενεργοί ως ξεπερασμένοι και επί της ουσίας ήδη αντικατεστημένοι από άλλες, μη θεσμοποιημένες απαραίτητα

⁵⁰⁶ Clarke M., 1990, op. cit. σελ. 11

επιχειρηματικές πρακτικές, συμβάλλοντας τελικά περισσότερο στην πολιτική σύγχυση παρά στη δημόσια διαφάνεια. Υπό το πρίσμα αυτό, το επιχειρηματικό έγκλημα δεν εξαντλείται σε παραβιάσεις ποινικών κανόνων και έπεται ότι δεν ταυτίζεται απαραίτητα με τις υποθέσεις των ποινικών δικαστηρίων. Το αντικείμενο του διαμορφώνεται αναλόγως με τις σχέσεις που αναπτύσσονται ανάμεσα στα ποικίλα και πολλαπλά ιδιωτικά επιχειρηματικά συμφέροντα, από τις άκρες των ορίων τους καθώς και από τις ισορροπίες που σχηματίζουν με το λεγόμενο δημόσιο συμφέρον ή αλλιώς την ευρύτερη κοινωνία, όπως αυτή εκπροσωπείται από το κράτος και τους δημόσιους φορείς, τόσο με άγραφους όσο και με γραπτούς κανόνες.

Κατ' επέκταση το επιχειρηματικό έγκλημα δεν προϋποθέτει αναγκαστικά οποιασδήποτε μορφής δόλο. *«Το επιχειρηματικό έγκλημα εξάλλου...καλύπτει μια πολύ ευρύτερη γκάμα κακοδιαχείρισης, η οποία μπορεί εν τούτοις να είναι επιβλαβής και με άλλον τρόπο αθέμιτη οφειλόμενη στη διάρκεια, στην ανικανότητα, στην ελλιπή εκπαίδευση, στην ασάφεια των κανόνων, στον ομοιομορφισμό, σε τεχνικές παραβάσεις ή σε καθαρή πνευματική σύγχυση παρά σε υπολογισμένη εξαπάτηση, υποκινούμενη από την απληστία».*⁵⁰⁷ Η απάτη ως μορφή επιχειρηματικού εγκλήματος, η οποία παράλληλα τυγχάνει και ποινικό αδίκημα δεν δίνει το στίγμα, όσον αφορά στη μορφολογία της συγκεκριμένης εγκληματικότητας αλλά εκλαμβάνεται ως ακραίο περιστατικό. Ακόμη όμως και ως ακρότητα το επιχειρηματικό έγκλημα, με την κλασσική διάσταση του όρου εγκλήματος, είναι δύσκολο να θεμελιωθεί επακριβώς γιατί είναι δύσκολο να εντοπισθεί η ύπαρξη και ο βαθμός υπαιτιότητας του δράστη. Στο σημείο αυτό ο συγγραφέας εντοπίζει και τη μεγάλη διαφορά που διακρίνει ανάμεσα στην κοινή και επιχειρηματική εγκληματικότητα. Ενώ στην πρώτη περίπτωση το έγκλημα, ως προσβολή εννόμου αγαθού, είναι, τις περισσότερες τουλάχιστον φορές, ξεκάθαρο και αναζητείται ο δράστης, στην επιχειρηματική εγκληματικότητα ζητούμενο γίνεται το ίδιο το έγκλημα, δεδομένης της νομιμότητας που χαρακτηρίζει τόσο τον επιχειρηματικό οργανισμό - περιβάλλον όσο και το δικαίωμα του δράστη- ατόμου να βρίσκεται στον τόπο του εγκλήματος. Με άλλα λόγια ενώ στα κοινά εγκλήματα, τα τετελεσμένα θεωρούνται συνήθως και αυταπόδεικτα, τα επιχειρηματικά εγκλήματα μοιάζουν περισσότερο με αποτέλεσμα

⁵⁰⁷ Ibid. σελ.17

σκληρής διαπραγμάτευσης, ότι δηλαδή πρόκειται πράγματι για έγκλημα και όχι για κάτι άλλο. Θα τολμούσαμε να πούμε ότι το τεκμήριο της αθωότητας σε καμία άλλη περίπτωση δεν είναι τόσο καλά εδραιωμένο και προφυλαγμένο!

Με βάση όλα τα παραπάνω ο συγγραφέας θα καταλήξει ότι κεντρικές παράμετροι στον ορισμό του επιχειρηματικού εγκλήματος είναι πρώτον ότι αυτό λαμβάνει χώρα στο πεδίο των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων και αφορά νόμιμες επιχειρηματικές δραστηριότητες. Αυτό σημαίνει ότι ο συγκεκριμένος όρος δεν περικλείει υπό τη σκέπη του το φαινόμενο του οργανωμένου εγκλήματος, ακόμη και όταν το τελευταίο υιοθετεί νόμιμα προσωπεία ή ακόμη και όταν οι σχέσεις του με τις νόμιμες επιχειρήσεις δεν είναι ακριβώς ξεκάθαρες και διακριτές. Η ουσία ωστόσο στην περίπτωση του επιχειρηματικού εγκλήματος είναι ο τρόπος, με τον οποίο οι νόμιμες δομές, στις οποίες συναθροίζεται το επιχειρηματικό οικοδόμημα, καθώς και οι νόμιμες ευκαιρίες, που αυτό παρέχει, καταλήγουν να γίνονται αντικείμενο εκμετάλλευσης και ως εκ τούτου πηγή παρέκκλισης. Σκέψεις, που μας οδηγούν στη δεύτερη παράμετρο του επιχειρηματικού εγκλήματος και η οποία αφορά στον αμφιλεγόμενο χαρακτήρα του φαινομένου, ως προϊόν του ακαθόριστου περιεχομένου του, που με τη σειρά του καταλήγει σε αμφίβολες μεθόδους χειρισμού και αντιμετώπισης του. Η εμμονή ταύτισης του επιχειρηματικού εγκλήματος αποκλειστικά με αξιόπινες συμπεριφορές ισοδυναμεί για τον Clarke με άρνηση της πραγματικής φύσης του επιχειρηματικού τοπίου, εντός του οποίου αυτή που θα καταλήξει να αναγνωριστεί και να ονομαστεί παρεκκλίνουσα συμπεριφορά είναι πολύ πιο σύνθετη από την αξιόπινη, δεδομένου ότι μπορεί να μην περιέχει καν τη παραβίαση ποινικού κανόνα αλλά να προκαλεί το ανάθεμα για μια σειρά από άλλους λόγους, να περιλαμβάνει πολύ περισσότερους παράγοντες από το κλασσικό δίδυμο θύτης - θύμα, να προκαλεί ποικιλία αντιδράσεων και αντιστάσεων και να ρυθμίζεται τελικά σε ιδιωτικό ή και εξωδικαστικό επίπεδο.

Φαντάζει παραπάνω από πρόδηλη η θέση του συγγραφέα υπέρ της γνωστής με τον όρο «θεωρίας της ετικέτας» και κατ' επέκταση η διάθεση του να υπογραμμίσει ότι το επιχειρηματικό έγκλημα προκύπτει από τη διαδικασία στιγματοποίησης μιας συμπεριφοράς ως παρεκκλίνουσας. Εντός του θεωρητικού αυτού πλαισίου συντάσσεται προφανώς με την άποψη που θέλει το επιχειρηματικό έγκλημα ως μέρος μιας πολιτικής διαπάλης γύρω από τις εγκληματικές ετικέτες και τις ποινές, που οι

πρώτες επιφέρουν. Η διαφοροποίηση του ωστόσο είναι σημαντική στο βαθμό που θεωρεί ότι οι πιθανότητες να ενεργοποιηθούν, και οι εγκληματικές ετικέτες και οι παρεπόμενες τους ποινές, δεν σχετίζεται τόσο ή τουλάχιστον αποκλειστικά με την πολιτική δύναμη των πλευρών που συγκρούονται αλλά υπαγορεύεται από τη φύση του ίδιου του επιχειρηματικού εγκλήματος. Πιο απλά, στην περίπτωση της επιχειρηματικής εγκληματικότητας η μη ενεργοποίηση των μηχανισμών ποινικού ελέγχου δεν σημαίνει ότι οι συμπεριφορές, στις οποίες αφορά, υπεκφεύγουν ταυτόχρονα και οποιουδήποτε ελέγχου, ούτε παραπέμπει σε ένα μεροληπτικό ποινικό σύστημα, που υπηρετεί ταξικά συμφέροντα, αλλά ότι επιλαμβάνονται άλλοι μηχανισμοί, που ταιριάζουν περισσότερο στη φύση των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων και γι' αυτό πιο αποτελεσματικοί.⁵⁰⁸

Και η φύση των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων ο Clarke επισημαίνει για άλλη μια φορά είναι ιδιωτική. Παρακολουθώντας την ίδια «κόκκινη κλωστή», το επιχειρηματικό έγκλημα τελείται εντός ιδιωτικού χώρου, δηλαδή αφορά σε ιδιωτικές σχέσεις, περιλαμβάνει ιδιωτικά συμφέροντα, προλαμβάνεται ή ρυθμίζεται πρωτίστως με εσωτερικούς ελέγχους, χαιρεί εσωστρέφειας και μυστικότητας, υπολείπεται του στοιχείου της βίας και άρα δεν προσβάλλει τη δημόσια ασφάλεια και τάξη. Στο μέτρο που αποτελεί την έκβαση ανάμεσα σε αντιμαχόμενα στρατόπεδα η επιχειρηματική παρέκκλιση συνιστά πολιτική προσβολή, με την έννοια ότι ενεργοποιούνται αντικρουόμενες πολιτικές δυνάμεις και όχι αυτή της αντισυνταγματικότητας. Και

⁵⁰⁸ Ο τρόπος που ο Clarke επιλέγει να σκιαγραφήσει το επιχειρηματικό έγκλημα διαφέρει κάθετα από την περιγραφή που δίνει και τα στοιχεία που προσκομίζει ο Maurice Punch για τη «βρώμικη πλευρά των επιχειρήσεων». Με τον όρο «βρώμικες επιχειρήσεις» που επιλέγει ο τελευταίος δεν επιχειρείται ούτε η αντίστιξη τους με το οργανωμένο έγκλημα ούτε η απεικόνιση μιας διάχυτης, σχεδόν φυσικής παρέκκλισης, ενδογενούς της κάθε επαγγελματικής δραστηριότητας. Αντίθετα ο Punch αφιερώνει τη συγκεκριμένη έννοια «στα εγκλήματα της υψηλής κοινωνίας και στην παρέκκλιση των ανώτερων θέσεων στους επιχειρηματικούς οργανισμούς». Σύμφωνα με την προσέγγιση του οι εταιρείες και οι επιχειρήσεις συνιστούν εν δυνάμει εγκληματογενείς παράγοντες, όχι εκ φύσεως αλλά για πολύ συγκεκριμένους λόγους, που σχετίζονται με τη δομή των ανεπτυγμένων καπιταλιστικών κοινωνιών και την κουλτούρα του ανταγωνισμού, με τη δυναμική που διαθέτουν τα στοιχεία αυτά και σε συνάρτηση με το εκάστοτε χρονικό και γεωγραφικό περιβάλλον. Οι βρώμικες επιχειρηματικές δοσοληψίες επομένως διαθέτουν και πρόθεση και βία, αν χρειαστεί. Χωρίς να τις εξαιρεί από το πλαίσιο που τίθεται με τη θεωρία της ετικέτας και τη διαδικασία της αλληλεπίδρασης ο συγγραφέας υπογραμμίζει ότι η βασική διαφορά των δραστών που εμπλέκονται στις εν λόγω παρανομίες σε σχέση με τους κοινούς εγκληματίες έγκειται στην παράμετρο τις εξουσίας που διαθέτουν οι πρώτοι δυνάμει της οργανωσιακής τους θέσης έτσι ώστε να εργαλειοποιούν τον ίδιο τον εκάστοτε οργανισμό στην υπηρεσία των παράνομων δραστηριοτήτων τους και ως ασπίδα προστασίας απέναντι στις δημόσιες αποκαλύψεις, την ποινική καταστολή και ποινική δίωξη. Όπως και ο Clarke έτσι και ο Punch θα χαρακτηρίσει το επιχειρηματικό περιβάλλον ως πολιτική αρένα εντός της οποίας η πραγματικότητα ορίζεται και επανακαθορίζεται με μοναδικό όμως κριτήριο το μέγεθος της εξουσίας που διαθέτουν οι μονομάχοι. Και στην περίπτωση της εγκληματικότητας του λευκού περιλαμίου η εξουσία που ανασείεται επαρκεί για να επηρεάσει και να χειραγωγήσει τους κανόνες που ρυθμίζουν τις αντίστοιχες συμπεριφορές και δράσεις. Αυτός είναι ο λόγος που η πλειοψηφία τέτοιων εγκλημάτων αντί του ποινικού συστήματος ρυθμίζεται συνήθως σε ιδιωτικό επίπεδο και όχι η φύση τους, η οποία σε κάθε περίπτωση δεν προϋπάρχει του ευρύτερου συστήματος αλλά τους προσδίδεται από αυτό. Punch M., 1996, *Dirty Business*, Sage Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi, σελ. 2

μπορεί η πολιτική της διάσταση να γίνεται πιο εμφανής όσο ανεβαίνουμε την κοινωνική κλίμακα, καθώς απελευθερώνονται μεγαλύτερα αποθέματα εξουσίας και ακόμη περισσότερο όταν αγγίζει τα όρια της δημοσιότητας, οπότε και προκαλεί δημόσιες παρεμβάσεις, αλλά η γενίκευση μιας τέτοιας πρακτικής σε αντεγκληματική πολιτική, που σηματοδοτείται από την αύξηση της ποινικής καταστολής μόνο δημόσια υστερία μπορεί να προκαλέσει. Η αντίθεση ανάμεσα στον ιδιωτικό χώρο που εντοπίζεται το επιχειρηματικό έγκλημα και στο δημόσιο χαρακτήρα που διαπνέει το ποινικό δίκαιο καθιστά εξ ορισμού ακατάλληλο το δεύτερο για τον έλεγχο του πρώτου. Αυτή ακριβώς η αντίθεση σύμφωνα με τον συγγραφέα αποτελεί και την «αιτία του κακού», που χαρίζει στην επιχειρηματική παρέκκλιση τη διάσταση του διηνεκούς απείρου και ως εκ τούτου την αίσθηση του μοιραίου.

Σημειώθηκε ήδη ότι ο ποινικός νόμος δεν είναι το μοναδικό κριτήριο για την ύπαρξη και τον εντοπισμό των επιχειρηματικών προσβολών καθώς το περιεχόμενο των τελευταίων εκτείνεται και πέρα από αυτόν. Ο δημόσιος έλεγχος και η τήρηση της δημόσιας τάξης, στην οποία αποσκοπεί το ποινικό δίκαιο, ο τύπος και η ακρίβεια που περιβάλλει τις διατάξεις του λίγο σχετίζεται με το ιδιωτικό πλαίσιο, εντός του οποίου τελούνται οι επιχειρηματικές προσβολές, με την πολυπλοκότητα τους και με τον διαφορούμενο - αμφιλεγόμενο χαρακτήρα τους. Με άλλα λόγια ο συγγραφέας υπογραμμίζει ότι στην περίπτωση της επιχειρηματικής εγκληματικότητας το ποινικό δίκαιο φτάνει στα όρια του. Η επίκληση των μηχανισμών του επομένως όχι μόνο πραγματώνεται δύσκολα σε τέτοιες περιπτώσεις αλλά και όταν τελικά πραγματώνεται, ακόμη και επιτυχώς, η συνδρομή τους κρίνεται μηδαμινή εφόσον περισσότερο δικαιώνει την ίδια την θεσμική ύπαρξη του, με τη διάθεση δηλαδή εσωτερικής κατανάλωσης, τιμωρώντας τους λιγότερο τυχερούς ή λιγότερο ικανούς, παρά συμβάλλει στην αντιμετώπιση και ρύθμιση του φαινομένου. Και ναι μεν ο εγκλεισμός ή όποια άλλη ποινή επιβάλλεται στοχεύει στην αποτροπή μεγαλύτερης θυματοποίησης σε καμία όμως περίπτωση δεν λειτουργεί προληπτικά απέναντι σε μελλοντικές καταστάσεις και πολύ περισσότερο δεν εξασφαλίζει την αποκατάσταση των ήδη θυμάτων, με άλλα λόγια δεν επέρχεται η επιδιωκόμενη ειρήνευση του εννόμου αγαθού, γεγονός που εξηγεί την διάθεση των τελευταίων για ιδιωτική επίλυση των διαφορών.

Σε αυτό το πλαίσιο ο Clarke θα κρίνει ότι το δημόσιο συμφέρον ως κριτήριο του θεμιτού ή αθέμιτου της μεθόδου για την επιδίωξη ιδιωτικών συμφερόντων είναι τουλάχιστον αδόκιμο αν όχι προβληματικό δεδομένου ότι στον κόσμο των επιχειρήσεων αυτό που επιδιώκεται δεν είναι η καταδίκη μιας πράξης, είτε αυτό μεταφράζεται σε χρηματικές ή στερητικές της ελευθερίας ποινές, αλλά η διαπραγμάτευση και η αναγνώριση μιας συμφωνημένης πρακτικής, η καταστρατήγηση της οποίας σημαίνει πρωτίστως επανόρθωση και ανάκτηση των περιουσιακών στοιχείων. *«Το ιδιωτικό και το άτυπο επομένως τείνει να επικρατεί έναντι του δημόσιου και του τυπικού, ακόμη και αναγνωρισμένα εις βάρος του δημοσίου συμφέροντος ως προς την προστασία των κοινωνικών ετέρων από τις ληλασίες κερδοσκόπων υπαλλήλων και επιχειρηματιών και ως προς την υπαγωγή των εγκληματιών ενώπιον της δικαιοσύνης σαν αποτρεπτικό παράδειγμα για τους άλλους. Κάθε αποτελεσματική στρατηγική ελέγχου του επιχειρηματικού εγκλήματος πρέπει να λαμβάνει αυτό υπόψη της.»*⁵⁰⁹

Αποποιούμενος κάθε κριτική διάθεση, η έγνοια του συγγραφέα, όπως αυτή αποτυπώνεται στις προτάσεις του για μια δέουσα αντεγκληματική πολιτική σε σχέση με το επιχειρηματικό έγκλημα, προσδιορίζεται από την ιδεολογία της οικονομίας της αγοράς. Χωρίς να απομακρύνεται πολύ από το νεοφιλελεύθερο πνεύμα του '80, που χρησιμοποίησε ως μότο του την άποψη ότι το κοινό όφελος ταυτίζεται με το όφελος των επιχειρήσεων, υποστήριξε ότι το επιχειρηματικό έγκλημα είναι το αποτέλεσμα ενός αντιφατικού συνδυασμού: απελευθέρωσης της αγοράς από τη μια πλευρά και ποινικού ελέγχου της από την άλλη. Εμμένοντας στον ιδεολογικό άξονα του νεοφιλελευθερισμού κύριο προστατευόμενο έννομο αγαθό γίνεται η αγορά, πράγμα που σημαίνει ότι η επίλυση του επιχειρηματικού εγκλήματος βρίσκεται στην κατάληξη μιας κοινής συμφωνίας για την λειτουργία της τελευταίας από αυτούς που την ενσαρκώνουν, δηλαδή τις επιχειρήσεις και τους επιχειρηματίες. Με άλλα λόγια, οι κατεξοχήν ειδήμονες να αποφασίσουν για το τι συνιστά ή όχι επιχειρηματικό έγκλημα είναι οι εμπλεκόμενοι στην επιχειρηματική δράση ως γνώστες των αναγκών και των κινδύνων της αγοράς. Ουσιαστικά δηλαδή παραπέμπονται έννοιες όπως αυτή του ατομικού προσδιορισμού και της προσωπικής συμμετοχής και δέσμευσης σε ένα

⁵⁰⁹ Clarke M., 1990, op. cit. σελ.25

ευέλικτο σχήμα ή σε μια ανανεώσιμη ισορροπία, οι οποίες σε άλλο πλαίσιο και υπό άλλο πρίσμα θα τολμούσαμε να πούμε ότι προσδίδουν άρωμα αναρχικής ουτοπίας! Κι εφόσον οι επιχειρήσεις γίνονται φρουροί της ίδιας τους της δράσης, με την επιχειρηματική άνθιση συνώνυμη της κοινωνικής ευημερίας, επιπλέον συνεπάγεται ότι υπηρετούν το δημόσιο συμφέρον και εισακούν στις κοινωνικές πιέσεις. Επομένως, ο αυτοέλεγχος των επιχειρήσεων που ταυτόχρονα παραπέμπει στην αυτορύθμιση της αγοράς είναι για τον Clarke πολύ πιο πρόσφορος από τον ποινικό έλεγχο καθώς συμβάλλει άμεσα στη ρύθμιση και διαχείριση του επιχειρηματικού εγκλήματος εξασφαλίζοντας έμμεσα το δημόσιο συμφέρον. Χωρίς να προτείνει τη κατάργηση του ποινικού συστήματος ως προς την επιχειρηματική εγκληματικότητα ο συγγραφέας αναγνωρίζει τη συμβολή του μόνο σε ακραίες περιπτώσεις και του επιφυλάσσει τον ρόλο της ασφαλιστικής δικλείδας, τον οποίο μπορεί να παίξει ως ύστατη λύση.

β) Η δημόσια διεύρυνση του επαγγελματικού εγκλήματος

Το ακριβώς αντίστροφο διατυπώνεται από τον Gary Green, αποδεικνύοντας ότι στην περίπτωση του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου ακόμη και στις περιπτώσεις που δεν εντοπίζεται πολιτική διαφωνία δεν εξασφαλίζεται απαραίτητα η θεωρητική συναίνεση. Έτσι, σε αντίθεση με τον Glarke, ο G. Green πιστεύει ότι το εγκληματικό φαινόμενο γενικά αλλά και πολύ πιο εξειδικευμένα η συγκεκριμένη εγκληματικότητα μόνο μέσα από την εντατικοποίηση και ενίσχυση του ποινικού ελέγχου μπορεί να αντιμετωπιστεί. Υιοθετώντας την κλασική οπτική κόστους – οφέλους ως αίτιο της εγκληματικής δράσης θεωρεί ότι οι εν λόγω εγκληματίες λειτουργούν στενά «υπολογιστικά», ή αλλιώς με άμεσο δόλο, σε σύγκριση με τους κοινούς, στη δράση των οποίων αναγνωρίζει περιθώρια αυθορμητισμού, που ενδέχεται να συνδέονται με λόγους πάθους ή κώδικες τιμής. Επιπλέον, συμπλέοντας με την θεωρία αυτοελέγχου των Hirschi & Gottfredson επισημαίνει ότι η επιβολή μιας αυστηρής ποινής στους πρώτους είναι πολύ πιο αποτελεσματική απ' ότι γενικά, δεδομένης της μεγαλύτερης δέσμευσης και εμπλοκής τους με τις αξίες της έννομης τάξης και άρα του πολλαπλασιαστικού κόστους της ποινής σε περίπτωση σύλληψης τους. Για τον G. Green ο εντοπισμός των συγκεκριμένων δραστών καθώς και η ευθύνη και τιμώρηση τους συνιστούν ιδιαίτερα περίπλοκη υπόθεση, αντιμαχόμενος τον ισχυρισμό του Clarke, που περιορίζει το περίπλοκο του πράγματος μόνο στον εντοπισμό του εγκλήματος υποβιβάζοντας τα όσα ακολουθούν σε ζήτημα αστυνομικής και δικαστικής ρουτίνας.

Στο βαθμό, επομένως, που το ποινικό δίκαιο, τόσο ως θεωρία όσο και ως πράξη, διακρίνεται από σαφήνεια, αμεσότητα και αυστηρότητα λειτουργεί εκφοβιστικά και γι' αυτό αποτρεπτικά, ενώ παράλληλα υποστηρίζεται ότι το ύψος και είδος των επιβαλλόμενων ποινών, δηλαδή η προκληθείσα οδύνη στον δράστη πρέπει να βρίσκεται σε αντιστοιχία με το μέγεθος της προκληθείσας βλάβης του θύματος. Η αρχή της αναλογικότητας που εξακολουθεί να διαπνέει το ποινικό δίκαιο δεν ερείδεται τόσο στο λαϊκό αίσθημα περί δικαίου ή αδίκου αλλά σε λόγους κοινωνικού εκφοβισμού. Όπως παρατηρεί ο ίδιος ο Cesare Beccaria *«Αν ίδια ποινή επιβληθεί σε δύο εγκλήματα που δεν βλάπτουν το ίδιο την κοινωνία, οι άνθρωποι δεν θα αποτρέπονται πλέον από την διάπραξη του σοβαρότερου εγκλήματος, αν θεωρούν ως*

σοβαρότερο πλεονέκτημα την εμπλοκή τους σε αυτό.»⁵¹⁰ Ο ποινικός κολασμός για τον συγγραφέα δέον είναι να συνεπικουρείται επιπρόσθετα και από ένα «άτυπο σύστημα κολασμού», που συνήθως σχετίζεται με εκφράσεις δημόσιας κατακραυγής της αξιόποινης πράξης, προκειμένου να ενισχύεται η αποτρεπτική ικανότητα του τυπικού. Επικουρικά επίσης του ποινικού ελέγχου, προκειμένου για την αρτιότερη εφαρμογή του, βλέπει και τις διάφορες «εικονοκλαστικές», όπως τις χαρακτηρίζει, προτάσεις για άσκηση εσωτερικού ελέγχου και αυτορύθμισης σε υπηρεσίες και επιχειρήσεις, βρισκόμενος εκ νέου στον θεωρητικό αντίποδα του Clarke. Η ανάπτυξη τέτοιων ελεγκτικών μεθόδων δεν υπονοεί τον παρωχημένο χαρακτήρα του ποινικού δικαίου αλλά αντίθετα την επικαιροποίησή του με μεγαλύτερη ευελιξία.

Εκτός από αυτή την αντίθεση, που παραπέμπει βέβαια σε διαφορετικά μονοπάτια αντεγκληματικής πολιτικής, οι δύο συγγραφείς δεν εμφανίζουν άλλα σημεία σοβαρής απόκλισης ως προς τη θεωρητική τους προσέγγιση. Ο όρος που δείχνει να προτιμά ο G. Green είναι περισσότερο αυτός του «επαγγελματικού εγκλήματος» αντί του «επιχειρηματικού», που όπως είδαμε οικειοποιείται ο Clarke. Αν φύγουμε όμως από το επίπεδο των επιθετικών προσδιορισμών δεν παρατηρείται σημαντική διαφοροποίηση ως προς την ουσία των δύο εννοιών. Έτσι σύμφωνα με τον G. Green το επαγγελματικό έγκλημα αναφέρεται «σε κάθε πράξη τιμωρητέα από το νόμο η οποία διαπράχθηκε μέσω των ευκαιριών που δημιουργούνται στο πλαίσιο ενός επαγγέλματος που είναι νόμιμο».⁵¹¹ Τα δύο επομένως βασικά στοιχεία που απαιτούνται για να συντρέχει περίπτωση επαγγελματικού εγκλήματος είναι: α) η πράξη να είναι τιμωρητέα από το νόμο και β) η πράξη να προκύπτει μέσα από τις ευκαιρίες που παρέχει ένας νόμιμος, επαγγελματικός ρόλος. Όσον αφορά στο πρώτο στοιχείο, ο συγγραφέας ευθυγραμμίζεται απόλυτα με τις απόψεις του Sutherland και άρα δεν περιορίζεται μονάχα στις αξιόποινες πράξεις. Η ανάγκη του ωστόσο να αναφέρεται σε πράξεις ή παραλείψεις που συνιστούν νομική προσβολή, που προβλέπονται δηλαδή ως τέτοιες σε κάποιον νόμο, και να τοποθετείται για άλλη μια φορά απέναντι στον Clarke, ο οποίος, όπως σημειώθηκε, κάνει λόγο για παραβιάσεις

⁵¹⁰ Beccaria C., 1999, "On Crimes And Punishments", στο Muncie J., McLaughlin E. & Langan M. (eds) *Criminological Perspectives*, Sage Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi, σελ.. 10

⁵¹¹ Green G., 1990, "*Occupational Crime*", Nelson – Hall, Chicago, σελ. 12 - 13

και άγραφων ακόμη νόμων, βρίσκεται σε πλήρη συνέπεια με την αντεγκληματική οπτική που υιοθετείται εκατέρωθεν και από τους δύο συγγραφείς.

Σε κάθε περίπτωση οι προαναφερόμενες «συμμαχίες» φαίνεται πως ανατρέπονται όταν η παράνομη πράξη συνδέεται με το κοινωνικό status του δράστη, ως πηγή ευκαιριών. Εδώ ο G. Green απομακρύνεται από τον Sutherland, ένα από το διπλό κριτήριο του οποίου για τον ορισμό του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου είναι το υψηλό κοινωνικό κύρος του δράστη, για να συμφωνήσει με τον Clarke στην άποψη ότι το επαγγελματικό έγκλημα είναι ενδημικό όλων των επαγγελμάτων και όλων των επαγγελματικών θέσεων. Πιο συγκεκριμένα, ο συγγραφέας θα υποστηρίξει ότι η έννοια του υψηλού κύρους δεν είναι υλική - συμπαγής αλλά μάλλον σχετική – αφαιρετική και κατ' επέκταση τόσο ο Sutherland όσο και οι θεωρητικοί που την υποστήριζαν προσέφεραν ελάχιστα στην διαύγεια, αναγνώριση και την τυπική υπόσταση της επαγγελματικής εγκληματικότητας. Το δεύτερο κριτήριο που θέτει ο Sutherland για το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου και που ταυτίζεται ως ένα βαθμό με το δεύτερο στοιχείο του G. Green για τη διάπραξη επαγγελματικού εγκλήματος είναι όπως είδαμε η επαγγελματική δραστηριότητα. Ο G. Green όμως, αν και δανείζεται την έννοια «επαγγελματικό έγκλημα» από τους Marshall & Quinney την επεκτείνει και πέραν της περιμέτρου, εντός της οποίας διατηρείται εσώκλειστη από τους τελευταίους, δηλαδή πέραν του αυστηρού εργασιακού πλαισίου κάποιου. Για τον συγκεκριμένο θεωρητικό η επαγγελματική εγκληματικότητα δεν εμφανίζεται μόνο εντός του εργασιακού χώρου, με όποια μέτρα και σταθμά νοείται αυτός, αλλά αρκεί να συνδέεται, με όποιον δυνατό πλην νόμιμο τρόπο, με οποιαδήποτε νόμιμη επαγγελματική απασχόληση ή δραστηριότητα η οποία αποφέρει εισοδήματα ή δύναται να προσφέρει εισοδήματα.

Σε άμεση συνάρτηση με τα παραπάνω προκύπτει ότι η έννοια του επαγγελματικού εγκλήματος του G. Green δεν αφορά ούτε σε περιπτώσεις οργανωμένου εγκλήματος ούτε σε άλλες που σχετίζονται με καθ' επάγγελμα εγκλήματα. Εξάλλου η νόμιμη επαγγελματική δραστηριότητα, ως προϋπόθεση της συγκεκριμένης εγκληματικότητας είναι, όπως υπογραμμίζει ο συγγραφέας, παραπάνω από αναγκαία *«γιατί χωρίς αυτή ο όρος «επαγγελματικό έγκλημα» θα μπορούσε νοηματικά να συμπεριλάβει όλα τα εγκλήματα (οι εγκληματίες είναι πάντα*

«απασχολημένοι» κατά τη διάπραξη των προσβολών τους)»⁵¹² Ωστόσο η εικονική νομιμότητα που πολλές φορές επιδιώκεται από επίπλαστα νόμιμους επαγγελματίες προς διευκόλυνση παράνομων δραστηριοτήτων, όπως συμβαίνει για παράδειγμα με τις αποκαλούμενες «εταιρείες – μαϊμού, δεν ανταποκρίνεται στην έννοια της νόμιμης επαγγελματικής απασχόλησης και ως εκ τούτου κρίνεται ως *de facto* παράνομη δραστηριότητα. Από αυτό διαφοροποιείται το νόμιμο επάγγελμα που χρησιμοποιείται από τον κάτοχο του ευθύς εξαρχής και αποκλειστικά ως εφελτήριο παράνομης δράσης. Η τελευταία περίπτωση εντάσσεται στην έννοια του επαγγελματικού εγκλήματος και ομοίως ισχύει για ορισμένες ψυχαγωγικές δραστηριότητες που δεν σχετίζονται με «δουλειές» αλλά που είναι διαποτισμένες με το κριτήριο της εισφοράς εσόδων. Από την έννοια της επαγγελματικής εγκληματικότητας εξαιρούνται επίσης εγκλήματα τα οποία δεν συνδέονται με την νόμιμη εργασία κάποιου αλλά που ωστόσο βασίζεται σε δεξιότητες που αποκτήθηκαν λόγω της ενασχόλησης τους με κάποιο άλλο επάγγελμα. Σε κάθε περίπτωση ο συγγραφέας επισημαίνει ότι το τι συμπεριλαμβάνεται και τι όχι στην επίμαχη έννοια δεν απαιτεί μονάχα θεωρητική κατάρτιση αλλά επιπλέον την πρόσκληση σε τεχνικά κριτήρια και πρακτικές λεπτομέρειες.

Για τους λόγους αυτούς και παρατηρώντας επιπλέον την ποικιλία των εκφάνσεων που μπορεί να πάρει το επαγγελματικό έγκλημα ανάλογα με το πόσο γενικό ή ειδικό είναι, το άμεσο ή το έμμεσο των αποτελεσμάτων του, την έκταση της βλάβης, το ορατό ή σκοτεινό μέγεθος της θυματοποίησης που προκαλεί, ο συγγραφέας κρίνει αναγκαία σε πρώτο επίπεδο μια στοιχειώδη κατηγοριοποίηση του φαινομένου, με τη φιλοδοξία μιας παρακαταθήκης για την λεπτομερέστερη μελλοντική τυποποίηση του. Σύμφωνα με την διάκριση που εισηγείται η επαγγελματική εγκληματικότητα μπορεί να κατανεμηθεί σε τέσσερις επιμέρους κατηγορίες:

- Το «οργανωσιακό επαγγελματικό έγκλημα» (*organizational occupational crime*), το οποίο αφορά σε εκείνες τις περιπτώσεις που ο άμεσα κερδισμένος είναι ο εργοδότης ή κύριος οργανωσιακών συστημάτων (π.χ. επιχειρήσεων) ή γενικός διευθυντής ή όποια άλλη ιδιότητα ανταποκρίνεται στην ουσία της λέξης «αφεντικό». Ο

⁵¹² Ibid., σελ 13

φυσικός αυτουργός εδώ ακόμη κι αν ωφελείται από την παράνομη δράση του, ωφελείται μόνο έμμεσα ενώ ο κύρια ευεργετηθείς ταυτίζεται με την εργοδοσία δηλαδή τον επικεφαλής του κάθε οργανισμού.

- Το «επαγγελματικό έγκλημα της αρχής του κράτους» (*state authority occupational crime*) παραπέμπει σε εκείνα τα εγκλήματα για την διάπραξη των οποίων απαιτείται η συνδρομή της κρατικής εξουσίας. Κατ' επέκταση στη δεύτερη κατηγορία συγκαταλέγονται αποκλειστικά οι κάτοχοι τέτοιας εξουσίας, είτε αφορά στη νομοθετική, εκτελεστική ή δικαστική εκδοχή της και όχι όλοι οι κρατικοί αξιωματούχοι, που μεσολαβούν στο στάδιο για την υλοποίηση της κρατικής εξουσίας αλλά που δεν την χειρίζονται.
- Το «επαγγελματικό έγκλημα δημόσιων λειτουργιών» (*professional occupational crime*). Εδώ εντάσσονται όλες οι εγκληματικές δραστηριότητες που συνίστανται στην παραβίαση υποχρεώσεων ή καθηκόντων που αντλούνται από δημόσια λειτουργήματα και γενικώς επαγγέλματα, προικισμένα με το επαγγελματικό απόρρητο. Κατ' αναλογία τίθενται εκτός της συγκεκριμένης κατηγορίας οι παράνομες πράξεις που διενεργούνται μεν από τέτοιους επαγγελματίες αλλά δεν σχετίζονται με τις επαγγελματικές τους δεσμεύσεις.
- Το «ατομικό επαγγελματικό έγκλημα» αποτελεί ίσως την λιγότερο εξειδικευμένη από τις τέσσερις κατηγορίες, δεδομένου ότι αφορά στα επαγγελματικά εγκλήματα που διαπράττονται από άτομα με την ιδιότητα τους ως άτομα, χωρίς οι ευκαιρίες που διαθέτει το πλαίσιο εργασίας τους να εξαρτώνται από την κατοχή ή συνδρομή της κρατικής αρχής ή από την ιδιαιτερότητα των επαγγελμάτων που ασκούν και που ανάγονται στους κύριους καρπωτές των αποτελεσμάτων μιας τέτοιας παράνομης δράσης.

Κλείνοντας ο Green επισημαίνει ότι ο όρος και το περιεχόμενο του επαγγελματικού εγκλήματος, προκειμένου να μην συνιστά αποκλειστικά αντικείμενο προσωπικής άποψης και να μην εξατμίζεται στο χάος θεωρητικών διακυμάνσεων

απαιτεί επιμελέστερη επεξεργασία και ανάλυση. Η άφιξη σε μια κοινή τόσο θεωρητική όσο και πρακτική βάση δεν είναι εύκολη υπόθεση αλλά επιμένει ότι η υιοθέτηση του συγκεκριμένου όρου συνιστά σίγουρη και σταθερή αφετηρία. «Σε κάθε περίπτωση, η ιδέα του επαγγελματικού εγκλήματος μοιάζει λιγότερο νεφελώδης από προηγούμενες νοηματικές κατασκευές, όπως το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου.»⁵¹³

E. Από την καινοτομία των εγκλημάτων του λευκού περιλαιμίου στη ριζοσπαστικοποίηση τους

Ανεξάρτητα από την διαφορετική τροπή που χαρακτηρίζει τις προτάσεις των Clarke και G. Green για την ρύθμιση ή αντίστοιχα αντιμετώπιση της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου, οι δύο θεωρητικοί φαίνεται να εναποθέτουν το σύνολο της εμπιστοσύνης τους στο καπιταλιστικό μοντέλο ανάπτυξης και κατ' επέκταση στην άποψη που υποστηρίζει ότι ο ανταγωνισμός που διεξάγεται στους τομείς της παραγωγής και του εμπορίου στα όρια της ελεύθερης οικονομίας θα λειτουργήσει τελικά αποτρεπτικά μιας τέτοιας εγκληματικότητας φροντίζοντας υπέρ α)της καλύτερης ποιότητας των προϊόντων, β)των χαμηλότερων τιμών και γ)του ελέγχου της οικονομίας από τους ίδιους τους καταναλωτές, που με «την ψήφο των χρημάτων τους» θα επιβραβεύουν τις επιχειρήσεις εκείνες που ανταποκρίνονται επαρκέστερα στις ανάγκες τους. Παρά τη θεωρητική δυνητικότητα όμως της παραπάνω τοποθέτησης ο R. Michalowski επικαλείται της κοινής πρακτικής και της καταφανούς μονοπωλιακής πραγματικότητας, που περιέχεται στο απόγειο της καπιταλιστικής ανταγωνισμότητας και ανταγωνιστικότητας. Με αφορμή τη διάσταση αυτή ανάμεσα στους θεωρητικούς ευαγγελισμούς και στην πραγματική διάσταση ο Michalowski υποστηρίζει ότι για την αποφυγή περαιτέρω παρεξηγήσεων και κενόσοφων διαξιφισμών αλλά και για την κατανόηση του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου και εν γένει του εγκλήματος ως κοινωνικού φαινομένου δεν αρκεί να κατονομάσουμε «ότι αυτό ή εκείνο είναι έγκλημα επειδή οι άνθρωποι πιστεύουν ότι είναι λάθος ή έρχεται σε αντίθεση με τις αξίες τους. Για να κατανοήσουμε γιατί αυτές οι

⁵¹³ Ibid. σελ. 15

αξίες είναι αυτές που είναι θα πρέπει μεταξύ άλλων να εξετάσουμε το πώς αυτές συνδέονται με τις υποδομές της οικονομικής οργάνωσης.»⁵¹⁴ Κι αυτό διότι η εγκληματοποίηση, η διαδικασία δηλαδή με την οποία συμπεριφορές και άτομα μεταμορφώνονται αντιστοίχως σε εγκλήματα και εγκληματίες, είναι συστατικό του πραγματικού πλαισίου εντός του οποίου αυτή υλοποιείται.

Όπου, πραγματικό πλαίσιο λογίζεται κατά πρώτον η κοινωνική τάξη πραγμάτων, το σύνολο δηλαδή των κοινωνικών σχέσεων, που υπαγορεύονται πρωτίστως από το ένστικτο της επιβίωσης και αναπαραγωγής μιας κοινωνικής ομάδας, δηλαδή τις κοινωνικο-οικονομικές διαδικασίες της. Επειδή όμως η ανθρώπινη φύση δεν εξαντλείται στις πράξεις που ο άνθρωπος κάνει ή στις σχέσεις που δημιουργεί και το πραγματικό πλαίσιο δεν εξαντλείται σε στείρους κοινωνικο-οικονομικούς μηχανισμούς. Η ιδιαιτερότητα της ανθρώπινου γένους έγκειται στο γεγονός ότι σκέφτεται αυτό που κάνει. Γεγονός που περαιτέρω σημαίνει ότι ένα σύστημα εννοιών, ιδεών και αξιών περιβάλλει τόσο τις ατομικές πράξεις όσο και τις κοινωνικές σχέσεις, σε αρμονία με το οποίο χτίζεται και εξασφαλίζεται η αντίληψη τόσο περί εαυτού όσο και για τους άλλους. Ο λόγος αφορά επομένως και στην ιδεολογική διαδικασία. Έτσι η βάση του πραγματικού πλαισίου αντιστοιχεί με τον τρόπο οικονομικής παραγωγής, όπως αυτός αναλύεται: i) στα στοιχεία παραγωγής, δηλαδή την υλική βάση, την πληθυσμιακή βάση, τις τεχνολογίες και τον καταμερισμό εργασίας ii) στις σχέσεις παραγωγής, δηλαδή στα πρότυπα ιδιοκτησίας καθώς και στα μοντέλα πρόσβασης και διανομής, ή αλλιώς ιδιοκτησιακού ελέγχου iii) στην πολιτισμική συνείδηση και κατ' επέκταση στους ανθρωπολογικούς τύπους, όπως αυτοί προκύπτουν κάθε φορά σε συνάρτηση με την ιδεολογική ηγεμονία.

Κι αν η κυρίαρχη ιδεολογία λειτουργεί νομιμοποιητικά του όποιου ιδιοκτησιακού καθεστώτος, το ιδιοκτησιακό καθεστώς, το οποίο γενικώς παραπέμπει στη δυνατότητα κάποιων να ελέγχουν την πρόσβαση κάποιων άλλων στα απαραίτητα για την επιβίωση αγαθά, πιθανολογεί την παραγωγή πολιτικής εξουσίας. Η έννοια του πολιτικού κράτους άλλωστε βασίζεται στον συγκεντρωτισμό της πολιτικής εξουσίας και άρα εξαρτάται από την υπεροχή μιας ή περισσοτέρων κοινωνικών ομάδων έναντι των υπολοίπων. Άρα ανάλογα με το οικονομικό σύστημα παραγωγής οριοθετείται το

⁵¹⁴ Michalowski R., 1985, *Order, Law, and Crime – An Introduction to Criminology*, Random House, New York, σελ. 16

μέγεθος της πολιτικής εξουσίας. Όσο μεγαλύτερος είναι ο ιδιοκτησιακός έλεγχος τόσο μεγαλύτερη θα είναι και η επιρροή που αυτός θα ασκεί στη διαμόρφωση και το χαρακτήρα των πολιτικών οργανισμών. Και «αν έτσι έχουν τα πράγματα, τότε η πολιτική εξουσία, στο μέτρο που εγγυάται την ίδια την ύπαρξη του οικονομικού συστήματος, εγγυάται την ύπαρξη οικονομικής εξουσίας».⁵¹⁵ Με άλλα λόγια, η οικονομική εξουσία εξασφαλίζεται θεσμικά μέσω της πολιτικής εξουσίας, η οποία με τη σειρά της εδραιώνεται στους νόμους του πολιτικού κράτους ή διαφορετικά στον οργανωμένο και νομιμοποιημένο καταναγκασμό, θεμελιώδης εσωτερική έκφραση του οποίου είναι η άσκηση της ποινικής δικαιοσύνης. Συνεπώς η οικονομική οργάνωση διαπνέει την πολιτική οργάνωση, χρέος της οποίας είναι η συντήρηση της πρώτης, γεγονός που προσιδιάζει και στον σκοπό του νόμου.

Αυτό σημαίνει ότι η έννομη τάξη, ως σύνολο νόμων και θεσμών που καθορίζουν τι είναι ή τι δεν είναι έγκλημα καθώς και τους τρόπους χειρισμού όλων όσων καταλήξουν να είναι έγκλημα, δεν μπορεί παρά να μελετάται πάντα αναφορικά με την κοινωνική τάξη πραγμάτων, την οποία έχουν σχεδιαστεί να προστατεύουν, συστήνοντας από κοινού το προλεγόμενο πραγματικό πλαίσιο. Έτσι, η μετάβαση από τον φεουδαρχισμό στον καπιταλισμό σε επίπεδο έννομης τάξης παραπέμπει στην επικράτηση του νομικού θετικισμού, κύρια χαρακτηριστικά του οποίου είναι το άτομο – δράστης και η εφαρμογή τεχνικών μέτρων για τον έλεγχο του εγκλήματος. Μια τέτοια παρατήρηση δεν νοείται ούτε υπονοείται σε σχέση με ντετερμινιστικές προσεγγίσεις της κοινωνικής και νομικής επιστήμης. Αντίθετα υποδηλώνει ότι η επικράτηση του νομικού θετικισμού αποτελεί προϊόν κοινωνικών παρά επιστημονικών παραγόντων. Με την άνοδο του καπιταλισμού κλειδί των κοινωνικών δρωμένων γίνεται η ατομική ιδιοκτησία και ο ανταγωνισμός, που στην εξέλιξη και προοπτική τους μεταφράζονται σε συσσώρευση κεφαλαίου, και συγκεκριμένα ιδιωτικού κεφαλαίου προς εξυπηρέτηση ιδιωτικών και όχι δημοσίων συμφερόντων, σε κεφαλαιακό συγκεντρωτισμό και κεφαλαιακή πόλωση, προμηνύοντας την ορθοδοξία του μονοπωλίου.⁵¹⁶ Η νομική επομένως προστασία που απαιτείται ισοδυναμεί με τους «κατέχοντες οικονομική εξουσία να περιμένουν από το κράτος να

⁵¹⁵ Pogany G., 2001, *Forms of Power*, Polity, σελ. 141

⁵¹⁶ Για την έμφαση που δίνεται στις «ατομικές» ελευθερίες, στα «ατομικά» δικαιώματα και στο ίδιο το άτομο στο πλαίσιο της φιλοσοφικής οπτικής που επικρατεί αναφορικά με την ανθρώπινη φύση κατά τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα βλ. Balbus I, 1977, “Commodity Form and Legal Form” στο *Law and Society Review*, τ.11, σελ. 571-588

θεμελιώσει στο νόμο του την ταυτότητα τους ως ιδιοκτήτες περιουσίας, και να κυρώσει τις συμβολαιακές/συμβατικές απαιτήσεις που έχουν μεταξύ τους και απέναντι στα οικονομικά αδύναμα άτομα.»⁵¹⁷ ενώ παράλληλα το εγκληματικό φαινόμενο συνδέεται αποκλειστικά με τη συμπεριφορά εξατομικευμένων δραστών για προσβολές που διαπράττουν κατά της ζωής, της περιουσίας και της ιδιοκτησίας.

Για λόγους που σχετίζονται επίσης με κοινωνικά φαινόμενα, τα οποία επιγραμματικά συνίστανται α) αφενός στην ανεργία, τη φτώχεια, την ανέχεια και τις κοινωνικές αναταραχές, που συμπαρέσυρε μαζί της η εκβιομηχάνιση, και εξακολουθητικά στην ανησυχία των μεσαίων και ανώτερων τάξεων για σταθεροποίηση της κοινωνικής τάξης και β) αφετέρου στο γεγονός ότι οι εν λόγω τάξεις αναδείχθηκαν ως οι κατεξοχήν αρμόδιες, δεδομένης της οικονομικής και πολιτικής ισχύος τους, για την επιβολή της κοινωνικής σταθερότητας, το δικαιοσύνη σύστημα διαμορφώθηκε εξ αρχής στραμμένο στον έλεγχο των «επικινδύνων τάξεων». Στο πλαίσιο αυτό ο ποινικός νόμος «1) επικεντρώθηκε στην εγκληματικότητα των χαμηλότερων τάξεων, 2) έτεινε να αντιμετωπίζει τους εγκληματίες ως 'άτομα ελαττωματικά' παρά ως παράγωγα μιας ελλειμματικής κοινωνικής τάξης και 3) έψαχνε στρατηγικές για τον έλεγχο του εγκλήματος που δεν θα διατάρασσαν το *status quo* της οικονομικής και πολιτικής εξουσίας»⁵¹⁸ ενώ η εγκληματολογική επιστήμη συνδράμοντας προς την ίδια κατεύθυνση «ασχολήθηκε όλο και περισσότερο με την αύξηση της αποδοτικότητας του νομικού τιμωρητικού συστήματος και όλο και λιγότερο με το να προσπαθεί να ανακαλύψει τις διαδικασίες γένεσης των προς τιμωρία εγκληματιών και των νόμων καθώς και του προσωπικού που διενεργεί τους κολασμούς».⁵¹⁹ Η πιο άμεση ωστόσο πρακτική συνέπεια του κοινωνιολογικού και πολύ περισσότερο του νομικού θετικισμού δεν συνίσταται στον ατομοκεντρικό τρόπο πρόσληψης του εγκληματία ούτε στην αναμενόμενη περιφρόνηση των οικονομικο-πολιτικών δυνάμεων που υποθάλλουν οι έννοιες του εγκλήματος και της δικαιοσύνης αλλά στη μεροληψία που διατρέχει όλους τους παραπάνω όρους, με δυο λόγια το δικαιοσύνη σύστημα.

⁵¹⁷ Poggi G., 2001, op. cit. σελ. 142

⁵¹⁸ Michalowski R., 1985, op. cit. σελ. 9

⁵¹⁹ Cressey D., 1978, "Criminological Theory, Social Science and the Repression of Crime", στο *Criminology*, τ. 16(2), σελ. 174

Για το θετικισμό, ήδη ειπώθηκε, ότι το έγκλημα σε γενικές γραμμές αντιμετωπίζεται ως προσβολή που αφορά στη ζωή, στην ιδιοκτησία και την περιουσία, και που επιπλέον διαπράττεται από μέλη των χαμηλότερων οικονομικών στρωμάτων της κοινωνίας. *«Η βιομηχανική φίρμα...είναι ο τόπος που βρίσκεται πάνω απ' όλα, όπου οι εξουσιαστικές σχέσεις είναι αδιαχώριστες από τα δικαιώματα ιδιοκτησίας. Όταν οι εργάτες καταλάβουν το εργοστάσιο τους και κλειδώσουν απ' έξω τη διεύθυνση, η προσβολή στην οποία είναι υποκείμενοι δεν είναι η απείθεια, η οποία μόλις που αποτελεί προσβολή κατά της πολιτειακής εξουσίας, αλλά η καταπάτηση και παράνομη είσοδος, η οποία προσβάλλει την ιδιοκτησία...Οι διευθυντικές επιταγές επί των εργαζομένων...υλοποιούνται εντός ενός νομικού πλαισίου, στο οποίο το παράβατο της ιδιοκτησίας αποτελεί εκ των προτέρων εγγύηση...Είναι ξεκάθαρο ότι κανένας δεν θα φανταζόταν κάτι άλλο από το να είναι το κράτος κύριος θεματοφύλακας της ιδιοκτησίας...Οι εικόνες του αστυνομικού, του δικαστηρίου και του κελιού της φυλακής είναι σχεδόν αδιαχώριστες από την ιδέα της ιδιοκτησίας.»*⁵²⁰ Στο ίδιο σημείο εντοπίζεται και η δικαιολογητική βάση για το γεγονός ότι κοινωνικές βλάβες, απορρέουσες από την εκμετάλλευση του εργατικού δυναμικού, από τις περιβαλλοντικές λεηλασίες, την φαλλοκρατική και φυλετική καταπίεση που υφίστανται οι γυναίκες και αντίστοιχα οι μη λευκοί πολίτες καθώς και από ένα σύνολο εγκλημάτων του λευκού περιλαίμιου, εντάχθηκαν από ελάχιστα έως καθόλου στην ύλη της θετικιστικής εγκληματολογίας.

Αυτός επιπλέον είναι ο λόγος που ο Michalowski επιμένει ότι ο ποινικός νόμος έχει ελάχιστη χρησιμότητα ως γνώμονας για την μελέτη της εγκληματικότητας του λευκού περιλαίμιου. *«Ο νόμος ενσωματώνει τα συμφέροντα και τις αντιλήψεις μιας πρέπουσας κοινωνικής τάξης που ελέγχεται από αυτούς που διαθέτουν την πολιτική εξουσία να διαμορφώνουν το νόμο. Στην καπιταλιστική κοινωνία αυτοί που είναι κύριοι ή διαχειριστές κεφαλαίου ιστορικά απολαμβάνουν μεγαλύτερη ικανότητα να διαμορφώνουν το νόμο απ' ότι άλλες κοινωνικές ομάδες. Επιπρόσθετα, ανεξαρτήτως κοινωνικής θέσης, πολλά άτομα θα τείνουν να θεωρούν δεδομένη την προϋπάρχουσα τάξη εντός της οποίας έχουν κοινωνικοποιηθεί, συμπεριλαμβανομένων της κατανομής εξουσίας και των ορισμών περί σωστού-δικαίου και λάθους-αδίκου. Για*

⁵²⁰ Parkin F., 1979, *Marxism and Class Theory: a Bourgeois Critique*, Tavistock, London, σελ. 52

αυτούς τους λόγους κοινωνικές βλάβες που απορρέουν από τη συμπεριφορά εκείνων που μετέχουν στην διαδικασία κεφαλαιακής συσσώρευσης είναι λιγότερο πιθανό είτε να αναγνωρίζονται ή να ποινικοποιούνται. Αυτό ωστόσο δεν αλλάζει το γεγονός της υπόστασης ή των συνεπειών τους.»⁵²¹ Γίνεται ολοφάνερο επομένως ότι η μελέτη του εγκληματικού φαινομένου δεν μπορεί να περιοριστεί στις υπαγορεύσεις των ποινικών ή άλλων νομικών αποκλειστικά διατάξεων. Η επέκταση της έννοιας του εγκλήματος πέραν των ορίων του ποινικού νόμου ή του νόμου εν γένει δεν αποτελεί θέμα προσωπικής ή αντίπαλης ηθικής, από αυτή που ο ίδιος ο νόμος φέρει, αλλά είναι αναγκαία ως προς τις δυνατότητες που προσφέρει για την διεξοδικότερη ανάλυση του εγκληματικού φαινομένου.

Το νομικό έγκλημα επαρκεί μονάχα αν θέλουμε να μελετήσουμε το πώς λειτουργεί το ποινικό σύστημα. Αν οι επιδιώξεις μας όμως είναι ευρύτερες και περιλαμβάνουν την κατανόηση των σχέσεων που αναπτύσσονται ανάμεσα στο νόμο και την κοινωνική διαστρωμάτωση καθώς και τον τρόπο με τον οποίο ο νόμος λειτουργεί επιλεκτικά και άρα μεροληπτικά ως προς την εγκληματοποίηση και ποινικοποίηση των διάφορων κοινωνικών βλαβών θα πρέπει να ορίσουμε άλλο σημείο αναφοράς. Η επιλεκτικότητα, η οποία προσάπτεται στο νομικό θετικισμό, και ειδικότερα στο θεσμό της ποινικής δικαιοσύνης ως υλική διάσταση του τελευταίου, για να αποδειχθεί οφείλει να εξεταστεί μέσα από τη σύγκριση όσων ορίζονται νομικά ως αδικήματα ή προσβολές και όσων ευρύτερα φέρουν το χαρακτήρα της παρανομίας, με παρόμοιες μορφές κοινωνικής βλάβης που δεν ορίζονται νομικά ως τέτοιες. Όπως δηλώνει ο ίδιος ο Michalowski η κριτική οπτική απαιτεί στην έννοια του εγκλήματος να ενταχθούν εκτός από τις πράξεις που κρίνονται κατακριτέες από το ποινικό ή διοικητικό δίκαιο και «*ανάλογες μορφές κοινωνικής βλάβης*»⁵²² για τις οποίες δεν προβλέπεται ειδική απαγόρευση στο νόμο.

Στην τελευταία αυτή κατηγορία ο συγγραφέας περιλαμβάνει τα εγκλήματα που σχετίζονται με τη φύση και τη διαδικασία συσσώρευσης, συγκεντρωτισμού και πόλωσης κεφαλαίου, τα οποία και ονομάζει «*εγκλήματα κεφαλαίου*». Σε αντίθεση με τα κοινά εγκλήματα, η διάπραξη των οποίων είναι ανεξάρτητη από τη θέση που οι δράστες κατέχουν εντός των σχέσεων παραγωγής, τα εγκλήματα κεφαλαίου

⁵²¹ Michalowski R., 1985, op. cit., σελ. 315

⁵²² Ibid. 317

συνδέονται άμεσα με τις ευκαιρίες που παρέχουν συγκεκριμένες θέσεις στην πολιτική οικονομία και διαθέτουν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, που έχουν να κάνουν με το μοντέλο παραγωγής σε μια ορισμένη κοινωνία, δηλαδή με μορφές ιδιοκτησίας και χρήσης του κεφαλαίου στην κοινωνία αυτή. Συνεπώς *«εγκλήματα κεφαλαίου είναι κοινωνικά επιβλαβείς πράξεις που απορρέουν από την ιδιοκτησία ή τη διαχείριση κεφαλαίου ή από την κατοχή θέσεων εμπιστοσύνης σε θεσμούς που σχεδιάστηκαν να διευκολύνουν στη συσσώρευση κεφαλαίου»*.⁵²³ Ανάλογα με τη ταυτότητα του θύτη, τη θέση δηλαδή που αυτός κατέχει στη διαδικασία κεφαλαιακής συσσώρευσης ο Michalowski διακρίνει περαιτέρω στα εταιρικά εγκλήματα.

«Εταιρικά εγκλήματα είναι πράξεις που είτε απαγορεύονται από το νόμο είτε είναι γνωστό ότι οδηγούν σε κοινωνική βλάβη, που διαπράττονται από εκπροσώπους των νόμιμων επιχειρήσεων προκειμένου να διευκολύνουν τη συσσώρευση κεφαλαίου σε αυτές τις επιχειρήσεις».⁵²⁴ Ειδικότερα ο συγγραφέας θα διευκρινίσει ότι αυτές οι πράξεις στοχεύουν στην κεφαλαιακή συσσώρευση μέσω της αύξησης του κέρδους με παράνομους ή με κοινωνικά επιβλαβείς τρόπους, οι οποίοι σχετίζονται είτε με τη μείωση του κόστους παραγωγής είτε με την παράνομη αύξηση των τιμών και/ή το μέγεθος της ποσότητας των αγαθών ή των υπηρεσιών που βρίσκονται στην αγορά. Η πρώτη περίπτωση σχετίζεται περισσότερο είτε με τη παραγωγή ελαττωματικών προϊόντων ή με παράνομες πρακτικές που στοιχίζουν στην υγεία και ασφάλεια των εργαζομένων ή στην ισορροπία του περιβάλλοντος. Ενώ στη δεύτερη περίπτωση ο λόγος αφορά στη δημιουργία μονοπωλίων, σε παραπαιστικές και παράνομες διαφημίσεις, σε δωροδοκίες πολιτικών προσώπων για την κατάκτηση ευνοϊκών συμβολαίων ή στη κατευθυνόμενη τιμαριθμική αύξηση. Ανεξάρτητα από το ποια επιλογή θεωρείται κάθε φορά πιο πρόσφορη, ο σκοπός της συσσώρευσης κεφαλαίου, που αποτελεί και τον σταθερό παράγοντα ανταγωνισμού, πίεσης και κατ'έπекταση ώθησης προς την υιοθέτηση παράνομων πρακτικών, παραμένει πάντα ο ίδιος.

Η ιδιαιτερότητα ωστόσο των εταιρικών εγκλημάτων, την οποία ήδη άλλοι συγγραφείς αποτύπωσαν στην δυσκολία εντοπισμού τόσο του ίδιου του εγκλήματος όσο και της απονομής ποινικής ευθύνης, σχετίζεται αφενός με το τεκμήριο της νομιμότητας με το οποίο είναι ενδεδυμένη η αρχή της συσσώρευσης κεφαλαίου, και

⁵²³ Ibid. σελ. 314

⁵²⁴ Ibid. σελ. 324

κατ' επέκταση οι δράσεις που σχετίζονται με την υλοποίηση της και άρα η αγορά καθώς και με την πολυπλοκότητα των εταιρικών-οργανωσιακών δομών και συνεπώς με την πολυδιάσπαση του κυρίαρχου εταιρικού σκοπού σε μια μεγάλη γκάμα από επιμέρους σκοπούς. «Ο κεντρικός οργανισμός δεν μπορεί να αφήσει καθεμιά από αυτές τις ομάδες (που το απαρτίζουν) να υλοποιήσουν γενικώς το «κέρδος» όπως θεωρούν καλύτερα. Μάλλον που, όσο πιο κάτω προχωράει κανείς στην οργανωσιακή κλίμακα τόσο πιο πολύ ο «στόχος του κέρδους» πρέπει να μεταφραστεί σε υπο – σκοπούς – στόχους και επιδιώξεις για το μαγαζί, το τμήμα, το εργοστάσιο, τη διεύθυνση, τη θυγατρική εταιρεία. Είναι αυτοί οι υπο-σκοποί που καθορίζουν το εργασιακό περιβάλλον των ανθρώπων που στην ουσία εμπλέκονται στη παραγωγή μιας τέτοιας βιομηχανικής εγκατάστασης, όχι κάποιο αφαιρετικό «εταιρικό κέρδος».⁵²⁵

Η τελευταία αυτή παρατήρηση οδηγεί σε δύο επιπλέον χαρακτηριστικά όσον αφορά το εταιρικό έγκλημα που συνδέονται μεταξύ τους. Το πρώτο αποτελεί περισσότερο δομικό της έννοιας στοιχείο και συνίσταται στην άνοδο μιας νέας τάξης τεχνοκρατών,⁵²⁶ που στην καθομιλουμένη έχει επικρατήσει να αποκαλούμε «γιάπηδες» ως αναβάθμιση του όρου «χαρτογιακάδες» που προτιμούσε ο C. W. Mills,⁵²⁷ είτε αναφερόμαστε σε γενικούς διευθυντές είτε σε χρηματιστές, οι οποίοι διακρίνονται και διαφέρουν από τους κύριους του κεφαλαίου, για λογαριασμό των οποίων προσλαμβάνονται, ενώ έργο τους είναι η διαχείριση των κεφαλαίων με τέτοιο τρόπο που να εξασφαλίζεται η διαρκής αύξηση του κέρδους για τους κύριους

⁵²⁵ Stone Ch., 1975, *Where The Law Ends – The Social Control Of Corporate Behavior*, Harper Torchbooks, Harper & Row Publishers, New York, Hagerstown, San Francisco, London, σελ. 43

⁵²⁶Μια αρκετά ενδιαφέρουσα προσπάθεια να «περιγράψει» και όχι να «ηθικολογήσει», όπως ο ίδιος αναφέρει, περί της μετάβασης «από τον τύπο της κοινωνίας που αποκαλέσαμε καπιταλιστική ή αστική προς ένα τύπο κοινωνίας που θα αποκαλούμε διευθυντική» παρέχεται από τον Burnham J. «Η επανάσταση των διευθυντών», Εκδοτική Εταιρεία Κάλβος, Αθήνα, μετ. Τ. Κονδύλης, σελ.104

⁵²⁷ Ο όρος «χαρτογιακάδες» αποτελεί μετάφραση του όρου «white-collar people», τον οποίο ο C.W.Mills χρησιμοποιεί για να αναφερθεί στην τάξη των δημοσίων ή ιδιωτικών υπαλλήλων κάθε βαθμού, τα μέλη ελεύθερων επαγγελμάτων, που ασκούν το επάγγελμα τους ανήκοντας οργανικά σε κάποιο ίδρυμα, ιδιωτικό ή δημόσιο, δηλαδή στους εργαζόμενους που δεν είναι ούτε ανεξάρτητοι επιχειρηματίες ούτε ειδικευμένοι χειρώνακτες. Το περιεχόμενο επομένως που προσδίδει ο C.W.Mills στην συγκεκριμένη έννοια χωρίς να απέχει κατά πολύ από αυτό που δίνει ο E. Sutherland, ωστόσο δεν ταυτίζεται με αυτό, εφόσον για τον τελευταίο το «λευκό κολάρο» πλησιάζει περισσότερο σε τίτλο τιμής, καθώς υπογραμμίζει το υψηλό κοινωνικό κύρος του φέροντα. Κατά συνέπεια δεν προσιδιάζει μονάχα με έναν συγκεκριμένο κλάδο εργασίας αλλά και με συγκεκριμένη βαθμίδα, η οποία αφορά στην κορυφή. Λεπτομερέστερη αναφορά γίνεται στο πρώτο κεφάλαιο. Mills C. W., 1970, *Χαρτογιακάδες*, μεταφ. Φ.Ρ. Σοφιανού, Εκδοτική Εταιρεία Κάλβος

κεφαλαιούχους.⁵²⁸ Παρατηρείται επομένως ότι στις περιπτώσεις των εταιρικών εγκλημάτων, οι συμμετέχοντες στις παράνομες ή κοινωνικά επιβλαβείς πράξεις και πρακτικές δεν ενεργούν έτσι προς επίτευξη άμεσου προσωπικού οφέλους αλλά προς διευκόλυνση του νόμιμου οργανωσιακού σκοπού για πολλαπλασιασμό των κερδών. Προαγωγές ή μισθολογικές αυξήσεις ή άλλες παροχές ως ανταμοιβή για την συμβολή τους στην υλοποίηση των οργανωσιακών στόχων συνιστά έμμεσο παρά το άμεσο αποτέλεσμα μιας παράνομης πράξης, όπως συμβαίνει για παράδειγμα στην περίπτωση της κατάχρησης εταιρικού κεφαλαίου. Τα θύματα των εταιρικών εγκλημάτων και για τον Michalowski διακρίνονται σε τρεις κατηγορίες αναλόγως με τη βλάβη που προκαλείται. Έτσι η εταιρική εγκληματικότητα στρέφεται κατά των εργαζομένων, κατά των καταναλωτών και εναντίον του ευρύτερου πληθυσμού.

Οι διαφοροποιήσεις που υπογραμμίζει ο συγγραφέας ως προς το αντικείμενο της θυματοποίησης, το πρόσωπο του θύτη, την ωφέλεια που συντελείται και τα άμεσα συμφέροντα που εξασφαλίζονται δια των εγκλημάτων κεφαλαίου, αποτελούν και τα κριτήρια για την περαιτέρω διάκριση τους σε: 1) επαγγελματικά εγκλήματα, 2) οργανωμένο έγκλημα και 3) πολιτικό έγκλημα. Ως επαγγελματικά εγκλήματα ο Michalowski ονομάζει «τις πράξεις που διαπράττονται είτε α) από άτομα που εκμεταλλεύονται την εξουσία ή την εμπιστοσύνη που συνεπάγονται οι θέσεις τους ή τα επαγγέλματα τους για την εξασφάλιση προσωπικού οφέλους είτε β) επιχειρήσεις, ο πρωταρχικός σκοπός των οποίων είναι η διάπραξη ή εξακολούθηση κάποιου σχεδίου απάτης.»⁵²⁹ Ουσιαστικά τα επαγγελματικά εγκλήματα ταυτίζονται θα λέγαμε με «μεσαίου μεγέθους» κομπίνες, δηλαδή με ευθύς εξαρχής παράνομες δράσεις, οι οποίες δηλαδή απαγορεύονται και τιμωρούνται ρητώς από τον ποινικό κώδικα, στοιχειοθετώντας συνήθως κάποια μορφή απάτης. Σε αντίθεση λοιπόν με τα εταιρικά εγκλήματα, που όπως είπαμε λαμβάνουν χώρα εντός των νόμιμων επιχειρηματικών

⁵²⁸ Η διάκριση αυτή μεταξύ ιδιοκτησίας και διαχείρισης κεφαλαίου αποτελεί για ορισμένους συγγραφείς «θεμελιώδη» αλλαγή για τη φύση του καπιταλισμού που καθιστά οποιονδήποτε διαχωρισμό μεταξύ εργαζομένων και κεφαλαιούχων να μοιάζει ξεπερασμένη. Βλ. Klockars C., 1979 "The Contemporary Crisis of Marxist Criminology" στο *Criminology*, τ.16 (4), σελ. 484-486. Ο αντίλογος που αναπτύσσεται υποστηρίζει ότι μια τέτοια διάκριση δεν ακολουθεί παρά την ίδια ρότα που υπαγόρευσε τη μετάβαση από τους βαρώνους-ιδιοκτήτες στους επιχειρηματικούς ομίλους, δηλαδή από τα φυσικά προς τα νομικά πρόσωπα καθώς και την «εξαύλωση» του κεφαλαίου και εντάσσεται στο πλαίσιο εξέλιξης και ενδυνάμωσης του καπιταλισμού. Βλ. Roggi G., 2001, *op. cit.* σελ. 143. Ενώ καταλήγει στο συμπέρασμα ότι «μια αλλαγή στους τύπους των ανθρώπων που διευθύνουν καθημερινά τις επιχειρήσεις των καπιταλιστικών βιομηχανιών δεν αλλάζει τη βασική λειτουργία αυτών των βιομηχανιών» Michalowski R., 1985, *op. cit.* σελ. 321

⁵²⁹ Michalowski, 1985, *op. cit.* σελ. 360

πρακτικών, όπου δηλαδή ο πρωταρχικός στόχος των επιχειρήσεων ή βιομηχανιών είναι η νόμιμη συσσώρευση κεφαλαίου παρόλο που η παρανομία στο βαθμό που συντείνει προς αυτή τη κατεύθυνση είναι καλοδεχούμενη, στα επαγγελματικά ο σκοπός είναι εξ αρχής το παράνομο κέρδος.

Γι' αυτό άλλωστε, όπως παρατηρεί ο συγγραφέας τα επαγγελματικά εγκλήματα αποτελούν κυρίως παραβιάσεις ποινικού παρά διοικητικού δικαίου ενώ για τη διάπραξη τους αρκεί και ο ενδεχόμενος δόλος και όχι άμεσος όπως απαιτείται για τον ποινικό έλεγχο των εταιρικών εγκλημάτων. *«Αυτό συμβαίνει διότι αυτές οι πράξεις (τα επαγγελματικά εγκλήματα) περισσότερο απειλούν παρά υπηρετούν τα συμφέροντα των μεγαλο – επιχειρήσεων και επειδή τελούνται από άτομα για προσωπικό κέρδος, κάνοντας πιο εύκολη την αναγνώριση της προσωπικής ενοχής.»*⁵³⁰

Παρά λοιπόν το γεγονός ότι τα «χοντρά λεφτά» βρίσκονται στα εταιρικά εγκλήματα, παραπέμποντας έτσι και στην εικόνα της κοινωνικής πυραμίδας, τα επαγγελματικά εγκλήματα αφορούν λιγότερο στη κοινωνική κορυφή – ελίτ, εναντίον των μονοπωλιακών συμφερόντων της οποίας μάλιστα στρέφονται, και αποφέρουν ενδεχομένως λιγότερο αλλά μολαταύτα άμεσο κέρδος στους μετέχοντες σε αυτά. Ακριβώς λόγω της πολυπλοκότητας που χαρακτηρίζει τα εταιρικά εγκλήματα οι άμεσα κερδισμένοι παραμένουν αθέατοι, διατηρώντας περισσότερο τη θέση που ταιριάζει στον ηθικό αυτουργό μιας αξιόποινης πράξης ενώ για τους δράστες των επαγγελματικών εγκλημάτων μιλάμε ξεκάθαρα για τους φυσικούς αυτουργούς.

Αν και για το φαινόμενο του οργανωμένου εγκλήματος θα μας δοθεί η ευκαιρία να μιλήσουμε περισσότερο αναλυτικά σε επόμενα σημεία της παρούσας μελέτης, στο συγκεκριμένο σημείο μπορούμε να πούμε ότι τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που του αποδίδει ο συγγραφέας ως υπο-κατηγορία των εγκλημάτων κεφαλαίου και που επομένως τα ξεχωρίζει από τα λοιπά, και ιδιαίτερα από τα εταιρικά εγκλήματα, είναι α) ο παράνομος χαρακτήρας με τον οποίο ο κύριος σκοπός συσσώρευσης κέρδους κατανέμεται στους επιμέρους σκοπούς. Ενώ οι επιμέρους στόχοι των νομίμων οικονομικών οργανισμών είναι νόμιμοι οι αντίστοιχοι των εγκληματικών οργανώσεων και οργανισμών είναι παράνομοι. β) Κατ' επέκταση ενώ η παράκαμψη και προσβολή του νόμου έχει τη μορφή ενός επικουρικού μηχανισμού

⁵³⁰ Ibid., σελ. 360

προκειμένου να διευκολύνει τους νόμιμους οργανισμούς στην επίτευξη του κύριου σκοπού τους, συνιστώντας την υλοποίηση της μακιαβελικής αρχής «ο σκοπός αγιάζει τα μέσα», οι εγκληματικοί οργανισμοί δεν χρειάζονται την «καθαγίαση» των εγκληματικών μεθόδων δράσης τους μιας και οι τελευταίοι είναι κεντρικοί και προσδιοριστικοί της δράσης αυτής. Σε αυτό το πλαίσιο ο Michalowski ορίζει το οργανωμένο έγκλημα συμβατό με *«κάθε δομικά συντονισμένη και γραφειοκρατικά οργανωμένη συνεργασία από άτομα που βασίζεται σχεδόν αποκλειστικά σε παράνομους επιμέρους στόχους και μέσα για να διευκολύνει την διαδικασία συσσώρευσης κεφαλαίου»*.⁵³¹ Η λειτουργία καθώς και η λειτουργικότητα, με την οποία περιγράφεται το οργανωμένο έγκλημα, παίζοντας το ρόλο άλλοτε του αποδιοπομπαίου τράγου στη πολιτική ζωή και άλλοτε του εσωτερικού εχθρού στην οικονομική πραγματικότητα, διατηρώντας με αυτούς και με άλλους τρόπους μια συμβιωτική σχέση με τη νομιμότητα, όπως πρώτος είδαμε ότι υποστήριξε ο William Chambliss, κάνει τον Michalowski να σκιαγραφεί την «ανεπίσημη», θα λέγαμε, όψη του κράτους, δηλαδή ενός κατ' ουσία παρακράτους, η ύπαρξη και επιβίωση του οποίου είναι καθαρά θέμα πρακτικής του επίσημου κράτους.

Με τις πρακτικές του κράτους και γενικότερα της πολιτείας και της πολιτικής ζωής σχετίζεται και η τέταρτη κατηγορία των εγκλημάτων κεφαλαίου, το πολιτικό έγκλημα. Σε γενικές γραμμές ως πολιτικό έγκλημα ορίζεται *«κάθε παράνομη και κοινωνικά επιβλαβής πράξη που διαπράττεται μέσω της χρήσης ή αντιποίησης πολιτικής εξουσίας ή που αποσκοπεί να διευκολύνει τη συγκέντρωση ή διατήρηση πολιτικής εξουσίας.»*⁵³² Η βαρύτητα αυτής της μορφής εγκλημάτων, πέρα από τον τρόπο που υπονοούν οι συνέπειες της, με σπουδαιότερη τον κοινωνικό κυνισμό και απάθεια προς την πολιτική ζωή, σχετίζεται κυρίως με το γεγονός της κοινής καταγωγής της από την ίδια ρίζα με τη σύγχρονη πολιτική οικονομία, δηλαδή τον καπιταλισμό. Περιγράφηκε ήδη ο τρόπος σύμπτωσης και ενσωμάτωσης της οικονομικής παραγωγής, οικονομικής εξουσίας, πολιτικής εξουσίας και νομοθετικής οργάνωσης. Δυνάμει μιας τέτοιας σύμπτωσης ο Michalowski θα υποστηρίξει επιπλέον ότι το πολιτικό έγκλημα και το εταιρικό έγκλημα δεν αποτελούν παρά τις δύο πλευρές του ίδιου νομίσματος. Η μόνη διαφορά ανάμεσα στα δύο αυτά

⁵³¹ Ibid., σελ. 368

⁵³² Ibid., σελ. 379

φαινόμενα περιορίζεται στο περιεχόμενο με το οποίο τροφοδοτούνται οι όροι του αυτουργού και του συνεργού. Όταν ο αυτουργός της παράνομης δράσης λογίζεται ο κατέχων οικονομική ισχύ, είτε πρόκειται για νομικό είτε για φυσικό πρόσωπο, στους έχοντες την πολιτική εξουσία επαφίεται ο ρόλος του συνεργού και άρα μιλάμε για εταιρικό έγκλημα· η απλή αντιστροφή των ρόλων είναι εκείνη που πριμοδοτεί τη δημιουργία μιας άλλης και διαφορετικής έννοιας, αυτή του πολιτικού εγκλήματος. «...Οι περισσότερες μορφές πολιτικών εγκλημάτων για προσωπικό κέρδος προϋποθέτουν σχέση ανάμεσα σε αυτούς που αναζητούν ή κατέχουν κάποιο πολιτικό αξίωμα και εκπροσώπους του κεφαλαίου που είναι πρόθυμοι να προσφέρουν χρήματα ή άλλα ανταλλάγματα σε απάντηση για την ευνοϊκή μεταχείριση τους από τη κυβέρνηση.»⁵³³

Είναι ξεκάθαρο επομένως ότι το πολιτικό έγκλημα δεν είναι τόσο ζήτημα πολιτικής διαφθοράς όπως αυτή προσωποποιείται και άρα εξατομικεύεται σε πολιτικούς και άλλους υψηλά ιστάμενους δημόσιους αξιωματούχους αλλά περισσότερο ενός πολιτικού πλαισίου που «διαφθείρει και διαφθείρεται». Στο πλαίσιο της καπιταλιστικής πολιτικής οικονομίας είδαμε ότι το κράτος λειτουργεί ως θεσμός αφενός για τη προστασία της καπιταλιστικής τάξης πραγμάτων και αφετέρου για την διευκόλυνση συσσώρευσης κεφαλαίου από τους κεφαλαιούχους. Είδαμε επίσης ότι η ιδεολογία από την οποία ο καπιταλισμός αντλεί τη νομιμοποίηση του είναι υπέρμαχος της προσωπικής ελευθερίας, των ατομικών δικαιωμάτων και της ισότητας ενώπιον του νόμου, στοιχεία τα οποία συμπυκνώνουν την έννοια της φιλελεύθερης δημοκρατίας. Άρα σύμφωνα με την ιδεολογία του το σύγχρονο, φιλελεύθερο, δημοκρατικό, καπιταλιστικό κράτος οφείλει να λειτουργεί ως αμερόληπτος κριτής για την επίλυση πολιτικών διαφορών και όχι ως προστάτης συγκεκριμένων συμφερόντων, ενώ κάθε κοινωνική ομάδα πρέπει να είναι ελεύθερη στην αναζήτηση εξουσίας είτε σε οικονομικό είτε σε πολιτικό επίπεδο. Η εκ των πραγμάτων διάσταση μεταξύ δέοντος και πραγματικού υπογραμμίζει και τον αντιφατικό ρόλο που καλείται να παίξει το πολιτικό κράτος στη σημερινή πραγματικότητα. Ως θεσμός του καπιταλισμού το κράτος οφείλει να εγγυάται την οικονομική εξουσία μιας συγκεκριμένης κοινωνικής ομάδας, γεγονός που ακυρώνει

⁵³³ Ibid., σελ. 381

τον αμερόληπτο χαρακτήρα του, που η ιδεολογία του, ως η νομιμοποιητική του βάση, λέει ότι πρέπει να έχει. *«Για να επιβραδύνει ή να καταστείλει μορφές οργάνωσης που απειλούν τον καπιταλισμό, το κράτος συχνά πρέπει να παραβιάζει τους ίδιους τους νόμους αναφορικά με ατομικές και πολιτικές ελευθερίες, όπως και να πράττει με διάφορους τρόπους ενάντια στο πνεύμα της δημοκρατίας. Ωστόσο η διατήρηση της νομιμότητας του απαιτεί αυτές οι παραβιάσεις είτε να είναι μυστικές είτε να δικαιολογούνται στη βάση αποτροπής μεγαλύτερου κινδύνου».*⁵³⁴

Το πολιτικό έγκλημα επομένως, είτε ταυτίζεται με μορφές παράνομης δραστηριότητας που αποφέρουν άμεσα οικονομικά κέρδη ή πολιτικά οφέλη στους πολιτικούς είτε συνάδει με τις πολιτικές τους δεσμεύσεις, υποκινείται κάθε φορά από συγκεκριμένα οικονομικά συμφέροντα. Οι δεξιόστροφες ή αριστερόστροφες αποκλείσεις δεν αλλάζουν πολύ την ουσία του δεδομένου ότι *«σε κάθε περίπτωση, μόνο μέσα σε αρκετά στενά όρια μπορεί το κράτος να στρέψει πραγματικά τη πλάτη του στην ιδιοκτησία, ως προς τη παροχή νομικής και πολιτικής προστασίας ή να περιορίσει σημαντικά την ελευθερία δράσης των οικονομικά ισχυρών».*⁵³⁵ Η εμπλοκή των οικονομικών και πολιτικών συμφερόντων μέσα από ένα τέτοιο πρίσμα ανάλυσης είναι τόσο μεγάλη ώστε ο Michalowski φτάνει στο σημείο να υπονοεί ότι τα πολιτικά εγκλήματα μοιάζουν αναγκαία για την οικονομική σταθερότητα και ομοίως τα εταιρικά εγκλήματα για την πολιτική σταθερότητα. Η τελευταία αυτή ιδέα σπρώχνει επιπλέον τον θεωρητικό μαζί με άλλους ομότεχνους του στην κατασκευή ενός νέου όρου, πολύ πιο συγκεκριμένου από την έννοια της εγκληματικότητας κεφαλαίου, καθώς η τελευταία, όπως ήδη προβλήθηκε, συστήνει μια *«γενική κατηγορία... που διαπερνά τα εταιρικά εγκλήματα, τα εγκλήματα του λευκού περιλαιμίου και άλλες επαγγελματικές προσβολές, το οργανωμένο έγκλημα και το πολιτικό έγκλημα.»*⁵³⁶ Χρησιμοποιώντας τη θεωρητική ανάλυση που συμπυκνώνουν τα εγκλήματα του κεφαλαίου ως πρώτη ύλη η διάδοχη έννοια, που ακούει στο όνομα της «κρατικής – εταιρικής εγκληματικότητας», επιχειρεί μέσω της σύζευξης της νομοθετικής φαινομενολογίας και της πολιτικής οικονομίας του εγκλήματος να θέσει ένα ενιαίο και περισσότερο οικουμενικό σημείο αφετηρίας για τη μελέτη της άδικης,

⁵³⁴ Ibid., σελ. 386

⁵³⁵ Poggi G., 2001, op. cit. σελ. 144

⁵³⁶ Michalowski, 1985, op. cit., σελ. 396

παρεκκλίνουσας ή παράνομης συμπεριφοράς που εντοπίζεται στα «υψηλά δώματα» της βιομηχανικής ή/και μετά – βιομηχανικής κοινωνίας.

II. Καινοτόμες προσεγγίσεις και διευρύνσεις

A. Από τη μέθοδο της διάσπασης στη μέθοδο της συναρμογής. Το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου ως κύριο συνθετικό του «θεωρήματος» του κρατικού – εταιρικού εγκλήματος

α) Το χρονικό της δομικής διαπλοκής μεταξύ οικονομίας και πολιτικής

Η πλέον σύγχρονη έννοια και θεωρία στη βιβλιογραφία για τη μελέτη του φαινομένου της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου, η οποία καταγράφηκε για πρώτη φορά δημόσια το 1990, αποδίδεται με τον όρο «κρατικό – εταιρικό έγκλημα» (“state – corporate crime”). Ήδη από τα συνθετικά του όρου φαίνεται η πρόθεση των J. Michalowski & R. Kramer, ως ανάδοχοι του, να οριοθετήσουν το πεδίο μελέτης τους στις συρραφές της κρατικής και επιχειρηματικής δράσης. Βασική παρατήρηση των δύο μελετητών συνιστά το γεγονός της έλλειψης, από το κατά τ’ άλλα πολυπόικλο θεωρητικό έργο τόσο για την εταιρική όσο και για την κρατική εγκληματικότητα, της όποιας αναφοράς στο γεγονός ότι επιχειρηματικοί και κυβερνητικοί παράγοντες μπορούν λειτουργώντας από κοινού όχι απλώς να προκαλούν αλλά να παράγουν συστηματικά σοβαρότατη εγκληματικότητα. Για το λόγο αυτό άλλωστε εγκαταλείπουν την έννοια εταιρικό έγκλημα, αναγνωρίζοντας μεν στον όρο τη «διορατικότητα» να προμηνύσει τον οργανωσιακό χαρακτήρα της παρέκκλισης των επιχειρήσεων και εταιρειών⁵³⁷ αλλά χρεώνοντας του την ίδια στιγμή μια ουσιώδη «αβλεψία», που ταυτίζεται με την αποτυχία του να εντοπίσει τη λειτουργική σχέση αλληλεξάρτησης ανάμεσα σε κυβερνήσεις και εταιρείες, με τη μορφή που οι τελευταίες αναδύθηκαν στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, ως οι πλέον δηλαδή κυρίαρχες μονάδες οικονομικής δραστηριότητας εντός των συστημάτων ιδιωτικής

⁵³⁷ Το εν λόγω σκεπτικό συνοψίζει διεξοδικά με σχετικές παρεμβάσεις της η D. Vaughan, σύμφωνα με τις οποίες στο βαθμό που οι εταιρείες αποτελούν επίσημους οργανισμούς, η μελέτη του εταιρικού εγκλήματος μπορεί και οφείλει να ενσωματώσει τις θεωρητικές και ουσιαστικές υποδείξεις της οργανωσιακής θεωρίας. Βλ. I. Vaughan D., 1982, “Toward understanding unlawful organizational behavior”, στο *Michigan Law Review*, τ. 80, σελ. 1377 – 1402, 2. Vaughan D., 1983, *Controlling unlawful organizational behavior*, Chicago, University of Chicago Press

παραγωγής.⁵³⁸ Όπως επανειλημμένα έχει υπογραμμισθεί, ο εκσυγχρονισμός του «συνεταιρίζεσθαι» θα παρέμενε κενό γράμμα αν δεν ήταν για τις νομικές, οικονομικές και πολιτικές υποδομές, προερχόμενες από κυβερνητικές παρεμβάσεις, όπως εξάλλου και η δημοσιονομική πολιτική των κυβερνήσεων, στο ίδιο πλαίσιο καπιταλιστικής παραγωγής, να παρέχουν αγαθά και υπηρεσίες, να διαθέτουν οικονομική βάση με τη μορφή εξατομικευμένων μισθών και να εισπράττουν έσοδα, χωρίς την επιχειρηματική δράση να τροφοδοτεί την κρατική μηχανή.⁵³⁹

Παρά, όμως, τη διαπιστωμένη αυτή «σύμπνοια», οι δομικές σχέσεις των εθνικών κυβερνήσεων με τις ιδιωτικές εταιρείες ή των ιδιωτικών εταιρειών με τις εθνικές κυβερνήσεις παρέμειναν σε επίπεδο υπαινιγμού στις περισσότερες μελέτες για το εταιρικό έγκλημα. Αντίθετα, αναπτύχθηκαν δύο παράλληλοι αλλά ξεχωριστοί πόλοι έρευνας και μελέτης, που σπανίως διασταυρώθηκαν, με τον πρώτο να εστιάζει στον ιδιωτικό τομέα και άρα να θέτει υπό το πρίσμα του την οργανωσιακή παρέκκλιση των ιδιωτικών επιχειρήσεων και τον δεύτερο να εξετάζει την κακοδιαχείριση και την εγκληματικότητα δημόσιων φορέων και κυβερνητικών αξιωματούχων, ότι με άλλα λόγια ο W. Chambliss ονομάτισε κρατικό – οργανωμένο έγκλημα (“state – organized crime”).⁵⁴⁰ Σε αυτό ακριβώς το κενό οι συγγραφείς θέλησαν να «παρεισφρήσουν» υιοθετώντας την έννοια του κρατικού –εταιρικού εγκλήματος για να καταγγείλουν «μια αμελημένη πτυχή οργανωσιακής εγκληματικότητας».⁵⁴¹ Στο πλαίσιο αυτό μια πρώτη απόπειρα ορισμού αναφέρει ότι τα «κρατικά – εταιρικά εγκλήματα είναι παράνομες ή κοινωνικά επιβλαβείς πράξεις που συμβαίνουν όταν ένας ή περισσότεροι θεσμοί πολιτικής διακυβέρνησης επιδιώκουν έναν στόχο σε άμεση συνεργασία με έναν ή περισσότερους θεσμούς οικονομικής παραγωγής και διανομής».⁵⁴²

⁵³⁸ Kramer R., Michalowski R. & Kauzlarich D. 2002, “The Origins and Development of the Concept and Theory of State – Corporate Crime” στο *Crime & Delinquency*, τ.28, σελ. 268-271

⁵³⁹ Sklar M. J., 1988, *The corporate reconstruction of American capitalism: 1890 – 1916*, New York, Cambridge University Press. Επίσης για μια διεξοδική ανάλυση των σχέσεων αμοιβαιότητας μεταξύ οικονομικών συμφερόντων και πολιτικής εξουσίας βλ. Λάβδας Κ., 2004, *Συμφέροντα & Πολιτική*, εκδόσεις Παπαζήσης

⁵⁴⁰ Chambliss W., 1989b, State – Organized Crime, στο *Criminology*, τ.27, σελ. 183 - 208

⁵⁴¹ Kramer R., Michalowski R. & Kauzlarich D. 2002, op. cit., σελ. 263

⁵⁴² Ibid., σελ. 270

Αναζητώντας περαιτέρω τις ρίζες της έννοιας «κρατικό – εταιρικό έγκλημα» οι R. Kramer & J. Michalowski τονίζουν ότι πρόκειται για γνήσιο διανοητικό «τέκνο» της ριζοσπαστικής εγκληματολογίας, που πιο συγκεκριμένα οφείλει τα «πνευματικά του δικαιώματα» στον R. Quinney.⁵⁴³ Ξεκινώντας από την υπόθεση του Quinney ότι το έγκλημα ανταποκρίνεται σε μια κοινωνική και όχι σε μια οντολογική πραγματικότητα και χρησιμοποιώντας την ανάλυση του για το πώς κάποιες συμπεριφορές καταλήγουν να ορίζονται ως έγκλημα⁵⁴⁴ οι δύο συγγραφείς επικεντρώνουν τη θεωρία τους για την κρατική – εταιρική εγκληματικότητα στο ακριβώς αντίστροφο ερώτημα: στο πώς δηλαδή συγκεκριμένες συμπεριφορές, που εκδηλώνονται εκεί όπου τέμνονται οι εταιρικοί με τους κρατικούς στόχους, καταλήγουν να μην θεωρούνται εγκλήματα, είτε επειδή δεν κατονομάζονται ως τέτοια από το νόμο είτε γιατί δεν ερμηνεύονται ως τέτοια από αυτούς που απονέμουν και εφαρμόζουν το νόμο, ανεξαρτήτως της κοινωνικής βλάβης που προκαλούν. Το σημείο αυτό αποτελεί το δεύτερο κενό που η έννοια του κρατικού – εταιρικού εγκλήματος έρχεται να υπερκαλύψει και αφορά στο διάστημα που μεσολαβεί ανάμεσα στο έγκλημα και στο μη έγκλημα. Εκεί όπου, ανατρέχοντας στην προηγούμενη ανάλυση του Michalowski για τα εγκλήματα κεφαλαίου, οι υποβόσκουσες δυναμικές διαμόρφωσης του νόμου και απονομής της δικαιοσύνης αναλαμβάνουν δράση. Βασικό επομένως συστατικό της θεωρίας του κρατικού – εταιρικού εγκλήματος αναδεικνύεται η επίσης προτεινόμενη από τον Michalowski «αναλογία της κοινωνικής βλάβης», που προκύπτει από εξίσου επιβλαβείς με το έγκλημα δραστηριότητες, οι οποίες ωστόσο είτε εκλαμβάνονται ως δόκιμες είτε «πέφτουν στα μαλακά», κατά την δικηγορική αργκό, παραπέμποντας στις ευεργετικές ρυθμίσεις που επιφυλάσσονται από το ποινικό σύστημα.⁵⁴⁵

Σε μια προσπάθεια σύνοψης της μέχρι τώρα προσπάθειάς μας να παρουσιάσουμε διαχρονικά το διάλογο που αναπτύχθηκε γύρω από τον εγκληματικό χαρακτήρα του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου, εντοπίζονται τρεις βασικοί άξονες επιχειρηματολογίας. Ο πρώτος, όπως είδαμε, θέτει ως κριτήριο τον ποινικό

⁵⁴³ Ibid., σελ. 265 - 267

⁵⁴⁴ βλ. Quinney R., 1974, "The Social Reality of Crime", στο Blumberg A. (ed) "Current Perspectives on Criminal Behavior", Alfred A. Knoff, New York, σελ. 35-46

⁵⁴⁵ Michalowski R., 1985, op. cit., σελ. 315 - 317

νόμο και την ποινική καταδίκη, ο δεύτερος, αρχής γενομένης από τον Sutherland, υπερασπίζεται την επέκταση του αξιοποίνου ώστε να περικλείονται στην έννοια της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου τόσο αστικές όσο και διοικητικές παραβάσεις, ενώ ο τρίτος προτείνει την εγκατάλειψη κάθε κρατικού ορισμού, ως ευθύς εξ αρχής περιοριστικού και μεροληπτικού, αναζητώντας ένα ευρύτερο σημείο αναφοράς, όπως τα ανθρώπινα δικαιώματα. Η ανεπάρκεια της ποινικής αλλά και συνολικά της εθνικής νομοθεσίας ως προς την εγκληματικότητα του λευκού περιλαιμίου οξύνεται ακόμη περισσότερο αν στο πραγματικό πλαίσιο, όπως αυτό ήδη σκιαγραφήθηκε, προστεθεί και η σύγχρονη παράμετρος της περισπούδαστης έννοιας της παγκοσμιοποίησης. Για την ανάγκη προσκόμισης εμπειρικών στοιχείων οι R. Kramer & R. Michalowski καταφεύγουν στη δράση των υπερεθνικών ή πολυεθνικών, κατ' άλλους μελετητές, εταιρειών.⁵⁴⁶ Παρά το ασαφές πεδίο της παγκοσμιοποίησης⁵⁴⁷ η δράση των υπερεθνικών εταιρειών καθιστά ευκρινείς και τους δύο λόγους για τους οποίους το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου κρίνεται ορθότερο να ειπωθεί υπό το φως της κρατικής – εταιρικής εγκληματικότητας. Ο ένας έχει να κάνει με την δομική

⁵⁴⁶ Οι R. Kramer & R. Michalowski αναφέρονται στην ιδεολογική και πολιτική διαμάχη που έχει αναπτυχθεί γύρω από το ποιος από τους δύο όρους, υπερεθνικός ή πολυεθνικός, κρίνεται πιο πρόσφορος για να προσδιορίσει τη μορφή των σύγχρονων παγκοσμίων διαστάσεων εταιρειών. Σύμφωνα με τον ισχυρισμό τους ο όρος υπερεθνικός υποδηλώνει ότι η νομική οντότητα, την οποία προσδιορίζει, εκτείνεται πέρα και πάνω των εθνικών κρατών, ενώ ο όρος πολυεθνικός υποδεικνύει επιχειρήσεις, η δραστηριότητα των οποίων απλώνεται σε περισσότερα από ένα κράτη. Η προτίμηση των συγγραφέων υπέρ του πρώτου όρου βασίζεται σε δύο βασικούς λόγους: α) στο γεγονός ότι η δραστηριότητα των εν λόγω εταιρειών υπερβαίνει τα εθνικά κράτη και β) στη διαπίστωση ότι ο όρος «υπερεθνικές εταιρείες» απαντάται στη πλειονότητα των εγγράφων των Ηνωμένων Εθνών που αφορούν στις επιχειρήσεις πέραν των εθνικών συνόρων. Βλ. Kramer R. & Michalowski R., 1987, “The Space Between Laws: The Problem of Corporate Crime in a Transnational Context”, στο *Social Problems*, τ. 34, σελ.267 – 285, υποσ. 1. Αντίθετα οι F. Pearce & S. Tombs επιλέγουν τον όρο πολυεθνικός. Βλ. F. Pearce & S. Tombs, 2004, “Dance Your Anger and Your Joys”: Multinational Corporations, Power, Crime στο C. Sumner (ed.) *The Blackwell Companion to Criminology*, Blackwell Publishing, σελ. 359-376

⁵⁴⁷ Πραγματευόμενοι την έννοια της παγκοσμιοποίησης F. Pearce & S. Tombs υποστηρίζουν ότι, παρά την ογκώδη βιβλιογραφία που της έχει αφιερωθεί, δεν ανταποκρίνεται σε ένα συγκεκριμένο φαινόμενο, με σαφείς δηλαδή περιγραφή των μηχανισμών, των διαδικασιών ή των φορέων της. Αντίθετα, οι γενικεύσεις καθώς και η αφαιρετικότητα που διακρίνει τη σχετική επιχειρηματολογία προσδίδουν στην έννοια παγκοσμιοποίησης έναν λιποβαρή αν και επεκτατικό χαρακτήρα, με το σκεπτικό της διαφορετικής σημασίας για διαφορετικούς ανθρώπους. Ωστόσο, οι συγγραφείς, υιοθετώντας τα λόγια ενός άλλου μελετητή, δεν παραβλέπουν ότι η πιο συχνή επίκληση της «εκπηγάξει ξεκάθαρα από το σύμπαν της νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας και κοινωνικής πρακτικής». Βλ. Lazarus N., 1998/99, “Charting Globalization”, στο *Race & Class*, τ. 40(2/3), σελ 92 – 109. Στο πλαίσιο αυτό σημειώνονται δύο καίριες παρατηρήσεις. Η πρώτη υπογραμμίζει ότι η ιδέα της παγκοσμιοποίησης δεν αντιστοιχεί σε κάποια συγκεκριμένη πραγματικότητα αλλά σε εικασίες περί μιας πραγματικότητας. Ενώ με τη δεύτερη συμπληρώνεται ότι η ενίσχυση τέτοιων εικασιών και τα σχετικά διακυβεύματα περί «νέας ορθοδοξίας» αποτελούν μέρος ενός σχεδίου ηγεμονικής αναδόμησης της πραγματικότητας. «Μία άμεση παρατήρηση είναι ότι αν η ιδέα της παγκοσμιοποίησης έχει γίνει ιδιαίτερα ισχυρή, τότε αυτό σε καμία περίπτωση δεν έχει προκύψει εξαιτίας μιας έννοιας που «πλανάται στον αέρα» αλλά έχει προπαγανδισθεί με μορφές που συνδέονται με συγκεκριμένους φορείς, θεσμούς και πρακτικές. Αν δούμε την παγκοσμιοποίηση ως «υπέρ – φιλελευθερισμό», είναι πιθανό να συνδέσουμε αυτή την ιδέα με τον ισχυρισμό κάποιων ότι έχει λάβει χώρα μια συνειδητή διαδικασία (ανάδομησης της ηγεμονίας, κύριοι φορείς της οποίας είναι οι πολυεθνικές εταιρείες, δεξιές κυβερνήσεις και πολιτικοί, ιδιαίτερα από τις ΗΠΑ και τη Μεγάλη Βρετανία, και δεξιοί ακαδημαϊκοί.» Βλ. Pearce F. & Tombs S., 2002, “States, Corporations and the “New” World Order”, στο “*Controversies in White – Collar Crime*”, ed. By Potter Garry, Anderson Publishing Co., Cincinnati, σελ. 185 – 222

εξουσία των διεθνικών εταιρειών να επηρεάζουν καταλυτικά την εθνική νομοθεσία, όχι μόνο των χωρών καταγωγής τους, αλλά πολύ περισσότερο των χωρών υποδοχής τους. Και ο έτερος με την εκμετάλλευση των νομοθετικών διαφοροποιήσεων και πολύ περισσότερο των νομοθετικών κενών που διακρίνει τις χώρες υποδοχής σε σχέση με τις χώρες καταγωγής των εταιρειών. Κατ' επέκταση ο μη εγκληματικός χαρακτήρας της δράσης τους εξασφαλίζεται αφενός με τις κυβερνητικές «ευλογίες» και αφετέρου διατηρείται με τη σχετικότητα που χαρακτηρίζει την έννοια του εγκλήματος ή του μη εγκλήματος.

Το πρώτο βήμα της θεωρητικής προσέγγισης που προτείνουν οι R. Kramer & R. Michalowski αποτελεί κληρονομιά της διαχωριστικής γραμμής, που σύμφωνα με την πρόταση των S. Blum – West & T. Carter, οφείλει να διακρίνει τη μελέτη των κοινωνικά επιβλαβών επιχειρηματικών δράσεων, ως προς την οργάνωση και την αιτιότητα τους, από την εξέταση του κοινωνικο – πολιτικού ορισμού των ίδιων αυτών δράσεων.⁵⁴⁸ Συμπληρώνοντας ο Kramer κάνει λόγο για δύο διαφορετικά «παραδείγματα»,⁵⁴⁹ που καταπιάνονται με διαφορετικούς στόχους. Έτσι, η προσπάθεια αποκωδικοποίησης και ερμηνείας, (και τελικά ελέγχου) της επιβλαβούς δραστηριότητας των υπερεθνικών εταιρειών είναι διάφορη, αν και συμβατή, από την προσπάθεια κατανόησης της κοινωνικο-πολιτικής κατασκευής των νομικών ορισμών των επιχειρηματικών δράσεων που προκαλούν κοινωνική βλάβη. Στο πρώτο παράδειγμα στόχος είναι η κατανόηση της πολιτικής οικονομίας που υπαγορεύει ο καπιταλισμός, ως μοντέλο οικονομικής παραγωγής ενώ στο δεύτερο, οι σκοπιμότητες που υποθάλλει ο νομικός θετικισμός, ως επιστημολογική μέθοδος πρόσληψης και

⁵⁴⁸ Οι S. Blum & T. Carter υποστηρίζουν ότι η εμμονή όλων όσων αμφισβητούν ότι το έγκλημα του λευκού περιλαμίου συνιστά πράγματι έγκλημα, επικαλούμενοι την αστική ή διοικητική ρύθμιση του, διακατέχονται από σύγχυση όσον αφορά τη σχέση ποινικού και αστικού δικαίου. Πηγή μιας τέτοιας σύγχυσης θεωρούν τη θετικιστική αντίληψη που αντιμετωπίζει το έγκλημα ως συμπεριφορά και όχι ως διαδικασία. Η διάκριση αστικού και ποινικού δικαίου, ισχυρίζονται οι συγγραφείς, δεν είναι απόρροια μιας άλλης διάκρισης μεταξύ ποινικού αδικήματος και αστικής παραβίασης, δεδομένου ότι ούτε το πρώτο ούτε το δεύτερο συνιστούν ενδογενή στοιχεία μιας συμπεριφοράς. Αντίθετα παραπέμπουν σε δύο θεσμικά συστήματα αντιμετώπισης «πλημμελούς» συμπεριφοράς και επομένως η προτίμηση προς το αστικό δίκαιο εξυπηρετεί πρωτίστως διοικητικούς σκοπούς, ενώ ως έναν άλλο βαθμό υπαγορεύεται από εξωδικαστικούς παράγοντες. Επομένως, η μελέτη και ανάλυση της όποιας εγκληματικής συμπεριφοράς, και πιο συγκεκριμένα η οργάνωση και αιτιότητα της, δεν μπορεί και δεν πρέπει να στηρίζεται σε νομικίστικα κριτήρια δικαστικής διατησίας για τον επιπλέον λόγο ότι αυτά, ως ιστορικές ολότητες λειτουργούν όπως η κινούμενη άμμος· αλλάζουν, συγχέονται, μεταφέρονται, εξελίσσονται σε διαρκή επαφή με τις κοινωνικές συνθήκες. Άρα η λύση για τους συγγραφείς βρίσκεται στη διάκριση της οργάνωσης και της αιτιολογίας μιας συμπεριφοράς από το ζήτημα του ορισμού της αφού στην τελική τόσο το ποινικό όσο και το αστικό δίκαιο βασίζονται στην ίδια νομική παράδοση και κουλτούρα. Βλ. Blum – West S. & Carter T., 1983, “Bringing White – Collar Crime Back In: An Examination Of Crimes and Torts”, στο *Social Problems*, τ. 30, σελ. 545 – 554

⁵⁴⁹ Kramer R., 1985, Defining the concept of crime: a humanistic perspective, στο *Journal of Sociology and Social Welfare*, τ.12, σελ.472

παρουσίασης της κοινωνικής πραγματικότητας. Περιγράφηκε ήδη ο τρόπος με τον οποίο οι δύο αυτές συνισταμένες επικοινωνούν. Αξίζει, ωστόσο, να υπενθυμίσουμε ότι κοινός τόπος τους αναδεικνύεται η ορθολογική βάση. Στο σύγχρονο καπιταλιστικό πλαίσιο το εξορθολογιστικό εγχείρημα αντιστοιχεί στη μηχανική της «αυτορύθμισης της αγοράς», δηλαδή με την ολοένα και αυξανόμενη τάση παραγωγής και διανομής αγαθών και υπηρεσιών από εταιρείες, που δρουν εντός της παγκόσμιας οικονομίας της αγοράς, και την παράλληλη αυξανόμενη τάση περιορισμού του κρατικού παρεμβατισμού.⁵⁵⁰ Ενώ στο θετικιστικό μοντέλο μεταφράζεται με την ουδετερότητα και την αμεροληψία κάθε πτυχής της κοινωνικής επιστήμης.⁵⁵¹

Οι υπερεθνικές ή πολυεθνικές εταιρείες δεν συνιστούν ούτε καινούργιο ούτε αποκλειστικό σημείο των καιρών μας. Αυτό που εντυπωσιάζει ωστόσο στις μέρες μας είναι η ανάδειξη τους σε κυρίαρχες ρυθμιστικές φιγούρες σε μια σειρά οικονομικών, πολιτικών και κοινωνικών εξελίξεων που σημειώνονται σε παγκόσμιο επίπεδο, σύντμηση των οποίων δείχνει να αποτελεί η έννοια της παγκοσμιοποίησης. Πρόκειται ουσιαστικά για διαδικασίες ανάδειξης και επιβολής μιας συγκεκριμένης εκδοχής του καπιταλιστικού οικονομικού μοντέλου, που ξεκίνησαν περίπου με το τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου και έχοντας ως κεντρικά σημεία τους την απελευθέρωση της αγοράς και την ελαχιστοποίηση του κράτους. Οι ιδεολογικές αυτές εξαγγελίες, που είθισται να αποκαλούμε νέο-φιλελευθερισμό, άσκησαν και εξακολουθούν να ασκούν μεγάλη επιρροή στην αναδόμηση των σύγχρονων εθνικών οικονομιών, με πρωτεργάτες εκείνες των Η.Π.Α. και της Μεγάλης Βρετανίας, σε σχέση με την οργάνωση της μεταξύ τους αλληλεπίδρασης και ως εργαλεία των ισχυρών υπερεθνικών ή πολυεθνικών οργανισμών στις διαπραγματεύσεις τους με τις

⁵⁵⁰ Pearce F. & Tombs S., 2002, *op. cit.*, σελ. 196 - 198

⁵⁵¹ Το υποθετικό επίτευγμα μιας επιστήμης ουδεροποιημένης, χωρίς προδιαθέσεις και προκαταλήψεις, προέρχεται από το εγχείρημα της θετικιστικής επιστημολογίας να διαχωρίσει την λογική από την κοινωνική υπόσταση του ατόμου. Σύμφωνα με τον Habermas προϊόν ενός τέτοιου διαχωρισμού είναι ο στόχος της αμερόληπτης έρευνας και ανάλυσης, βάσει του οποίου ο λόγος εφαρμόζεται για τη δημιουργία και ανάπτυξη τεχνικών μέσων ελέγχου του κοινωνικού περιβάλλοντος και των ατόμων, αλλά από τον οποίο παραβλέπονται οι επιδιώξεις/σκοποί του ελέγχου που υλοποιείται κατ'εφαρμογή του αυτού λόγου στην έρευνα. Σύμφωνα με αυτή την οπτική, οι κοινωνικοί επιστήμονες που δείχνουν προτίμηση σε ορισμένα κοινωνικά ζητήματα έναντι άλλων καθίστανται ύποπτοι για ιδεολογική παραποίηση της επιστήμης, δηλαδή για συμβιβασμό της κοινωνικής διάστασης με τη λογική. Αντίθετα η θετικιστική πρόσληψη της κοινωνίας, όπως η τελευταία αποδίδεται μέσω της τεχνικής εφαρμογής του επιστημονικού εξορθολογισμού, δεν παραπέμπει σε κοινωνική αλλά σε λογική διαφάνεια: «Από την άλλη, η αποτελεσματικότητα και η οικονομία, που αποτελούν ορισμό αυτής της [θετικιστικής] λογικής δεν δύνανται να θεωρηθούν ως αξίες και ωστόσο για την κατανόηση του θετικιστικού πλαισίου δύνανται να δικαιολογηθούν μόνο ως αξίες.» Habermas J., 1974, *Theory and Practice*, Heinemann, London, σελ. 264 - 269

αναπτυσσόμενες οικονομίες⁵⁵² Απαιτούμενο συστατικό μιας τέτοιας διευθέτησης θεωρήθηκε η δημιουργία θεσμών διαχείρισης των πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών σχέσεων και ισορροπιών ανά και εντός των κρατών. Το αποτέλεσμα δε αυτής της απαίτησης αντικατοπτρίστηκε στη δημιουργία μιας σειράς παγκόσμιων κεντρικών οργανισμών με κορυφαίους για την οικονομία το Παγκόσμιο Νομισματικό Ταμείο, τη Παγκόσμια Κεντρική Τράπεζα, το Οικονομικό και Πολιτικό Συμβούλιο των Ηνωμένων Εθνών και τον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου. Σε ευρωπαϊκό επίπεδο ανάλογες διαδικασίες οδήγησαν στη «χτίση» της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας και νυν Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Παρά τον δημοκρατικό χαρακτήρα τους σε επίπεδο προθέσεων, σε πρακτικό επίπεδο οι συσταθέντες αυτοί οργανισμοί, αν όχι εξ αρχής, δεν άργησαν να τεθούν υπό τη σφαίρα επιρροής των ισχυρότερων οικονομικά κρατών⁵⁵³, η πολιτική των οποίων με τη σειρά τους υπαγορεύεται από τα συμφέροντα επιχειρηματικών κολοσσών που εδρεύουν σε αυτά, *«χωρίς απαραίτητα αυτό να εγγυάται απόλυτη ταύτιση συμφερόντων ούτε μεταξύ των πλουσιότερων κρατών, ούτε εξατομικευμένα ή συλλογικά, με αυτά συγκεκριμένων εταιρειών»*.⁵⁵⁴ Σύμφωνα, ωστόσο, με τη λογική ανάπτυξης μιας παγκοσμιοποιημένης ελεύθερης αγοράς και τα αντίστοιχα μοντέλα οικονομικής σταθεροποίησης επιβάλλεται τα αναπτυσσόμενα κράτη να προσφέρονται ως αλλοτινές «γαίες επαγγελίας» προκειμένου για την επένδυση ξένων κεφαλαίων. Η

⁵⁵² Με αφορμή την ελληνική περίπτωση, ως παράδειγμα περιφερειακού καπιταλιστικού μοντέλου ο Ν. Μουζέλης παρουσιάζει τη λογική των επικρατέστερων αναπτυξιακών, οικονομικών και κοινωνιολογικών θεωριών, όπως αρθρώθηκαν στη δεκαετία του '50 και έκτοτε εμμένουν. Σύμφωνα με την εξελικτική- φονκτιοναλιστική προσέγγιση η ενσωμάτωση των φτωχών χωρών στην παγκόσμια καπιταλιστική αγορά παρουσιόταν ως ταυτόσημη της ένταξης τους στην τροχιά της ανοδικής πορείας των ήδη βιομηχανοποιημένων, δυτικών χωρών. Η εξάπλωση του δυτικού κεφαλαίου, της τεχνολογίας και των δυτικών αξιών θα γεφυρώσει σταδιακά το χάσμα ανάμεσα στις πλούσιες και φτωχές χώρες, στις αγροτικές και βιομηχανικές κοινωνίες και οι «υπό – ανάπτυξη» χώρες θα ανέλθουν της εξελικτικής κλίμακας, περνώντας μέσα από τα εξελικτικά στάδια που πέρασε η Ευρώπη του 19^{ου} αιώνα. Εκ διαμέτρου αντίθετη εμφανιζόταν η νέο – μαρξιστική προσέγγιση, η οποία υποστήριζε ότι η διαφορά στο σημείο εκκίνησης ανάμεσα στις φτωχές χώρες και στο μπλοκ των ανεπτυγμένων χωρών έχει μοιραία απόληξη την ενσωμάτωση των πρώτων στο παγκόσμιο καπιταλιστικό σύστημα υπό μορφή «παραρτημάτων» των πανίσχυρων μητροπολιτικών οικονομιών. Μια τέτοια ενσωμάτωση περαιτέρω σημαίνει ότι όχι μόνο γίνεται συστηματική μεταφορά του πλούτου τους στις ανεπτυγμένες χώρες αλλά και οι πόροι που τους απομένουν δεν χρησιμοποιούνται για τη δημιουργία μιας αυτόνομης βιομηχανικής βάσης. Αντίθετα μέσω διαφόρων μηχανισμών διοχετεύονται στον τομέα των υπηρεσιών και αντίστοιχα στα χέρια μιας μικρής και υπερβολικά προνομιούχας μειονότητας συμβάλλοντας έτσι στη δημιουργία μιας εθνικής ελίτ και μιας υπερδιογκωμένης, παρασιτικής εμπορικής οικονομίας. *«Με αυτόν τον τρόπο οι χώρες του τρίτου κόσμου αναγκάζονται να αποδεχθούν το διεθνή καταμερισμό εργασίας, που τις περιορίζει στο ρόλο των παραγωγών πρώτων υλών και τις υποχρεώνει να εισάγουν τα περισσότερα βιομηχανικά αγαθά τους... Έτσι η αύξηση του εθνικού ακαθάριστου προϊόντος στις χώρες του τρίτου κόσμου δεν αποτελεί καθόλου ένδειξη προόδου ανάπτυξης αλλά μάλλον αυξανόμενης υπανάπτυξης»* εφόσον βάση της συνιστούν *«οι σχέσεις εκμετάλλευσης και στο επίπεδο διεθνούς αγοράς και στο επίπεδο ταξικής εθνικής δομής.»* Βλ. Μουζέλης Ν., 1978, *«Νεοελληνική Κοινωνία. Όψεις Υπανάπτυξης»*, εκδ. Εξάντας, 3^η έκδοση, σελ. 86-88

⁵⁵³ Fredrichs D. & Fredrichs J., 2002, "The World Bank and the crimes of globalization: a case study" στο *"Social Justice*, τ.29, σελ. 13-36

⁵⁵⁴ Pearce F and Tombs S., 2004, op. cit, σελ.362

ανισότητα που διακρίνει τα ανεπτυγμένα από τα αναπτυσσόμενα και πολύ περισσότερο από τα υπανάπτυκτα κράτη λειτουργεί καταλυτικά, όπως σε κάθε ταξική διαστρωμάτωση, για τη θεμελίωση σχέσεων καταναγκασμού και εξάρτησης. «Απλώς με το να κατέχουν τα οικονομικά κλειδιά για την ανάπτυξη, οι υπερεθνικές εταιρείες έμμεσα περιστέλλουν την πολιτική βούληση των αναπτυσσόμενων εθνών να επιβάλουν αυστηρούς ελέγχους για την πρόκληση πιθανών ή πραγματικών εταιρικών βλαβών. Ανά καιρούς επίσης οι υπερεθνικές εταιρείες έχουν ασκήσει πιέσεις με πιο άμεσους τρόπους για να ματαιώσουν νομοθεσία αντίθετη προς τα συμφέροντα τους, και σε ορισμένες περιπτώσεις για να ανατρέψουν πολιτικά κινήματα ή αρχηγούς που θεωρούνται αφιλόξενοι απέναντι στα συμφέροντα αυτά.»⁵⁵⁵

Έτσι, με ένα σύνολο από καλυμμένες ή περισσότερο αποκάλυπτες ενέργειες, στους κόλπους των οποίων εντοπίζονται πελατειακά δίκτυα, διαφθορά, εκβιασμοί μέχρι και βίαιες επεμβάσεις, οι υπερεθνικές εταιρείες πρωταγωνιστούν στη διαμόρφωση του νομοθετικού πλαισίου που προσδιορίζει τη δράση τους είτε αυτό αφορά το εθνικό δίκαιο αναπτυσσόμενων χωρών είτε το διεθνές δίκαιο⁵⁵⁶. Επέκταση μιας τέτοιας πρωτοκαθεδρίας είναι ο αποκλεισμός της εγκληματικής δράσης τους και συνεπώς μια *a priori* παγίωση της νομιμότητάς τους. Με άλλα λόγια, μέσω της δρομολόγησης μιας ευρύτερης «πολιτικής χρέους»,⁵⁵⁷ την οποία επιτάσσει η τρέχουσα πολιτική οικονομία, ασκούνται πιέσεις στα αναπτυσσόμενα κράτη να μετατρέψουν εαυτούς σε επενδυτικούς οικονομικούς παράδεισους για τα ξένα κεφάλαια, υιοθετώντας το μοντέλο εξαγωγής, όπως τους παρουσιάζεται, δηλαδή ως μοναδικό μέσο αποπληρωμής του χρέους, ενώ σε περιπτώσεις άρνησης οι υπερεθνικές εταιρείες παρέχοντας υποστήριξη σε κυβερνήσεις ή σε πολιτικά κόμματα, φιλικά διακεείμενα προς τα συμφέροντα τους επιτυγχάνουν με τον έναν ή τον άλλο τρόπο να δημιουργήσουν ένα σύνολο από νομοθετικές και ως εκ τούτου δομικές συνθήκες, οι

⁵⁵⁵ Michalowski R. & Kramer R., 1987, op. cit. 34 – 53

⁵⁵⁶ Σε ένα τέτοιο πλαίσιο ο Χ. Δημόπουλος κάνει λόγο για τον παγκόσμιο και ταυτόχρονα παγκοσμιοποιητικό χαρακτήρα της διαφθοράς: «Η διαφθορά λοιπόν είναι παγκόσμια και παγκοσμιοποιητική. Παγκόσμια, με την έννοια ότι απαντάται παντού χωρίς εξαίρεση, πλην όμως με διαφορετικούς βαθμούς συχνότητας, έκτασης και βαρύτητας. Παγκοσμιοποιητική, επειδή εκτυλίσσεται παράλληλα με την παγκοσμιοποίηση, αξιοποιώντας τα νέα χωροχρονικά της πράγματα. Η διαφθορά βασίζεται στη διαπλοκή των εξουσιών, τόσο σε εθνικό, όσο και σε διεθνές επίπεδο.» Βλ. Δημόπουλος Χ., 2005, *Η Διαφθορά*, Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 34

⁵⁵⁷ Green P. & Ward T., 2004, *State Crime. Governments, Violence and Corruption*, Pluto Press, London – Sterling – Virginia, σελ. 45 Με αφορμή τη σύγχρονη οικονομική κρίση η Σ. Βιδάλη καταδεικνύει την περιπτώσιολογία μιας τέτοιας πολιτικής χρέους στην ελληνική επικράτεια. Βλ. Vidali S., 2012, “Greece “For Sale””: Casino Economy and State-Corporate Crime” στο Brotherton D., Handelman S. & Will S., *How they got away with it: Lessons from the financial meltdown*” Columbia University Press, 361-381, υπό δημοσίευση

οποίες «εξαργυρώνουν» την εγκληματικότητα σε νομιμότητα. Άλλοτε εκμεταλλεζόμενες το «φιλόξενο» προς τα συμφέροντα τους δομικό/νομικό περιβάλλον των αναπτυσσομένων χωρών και άλλοτε άμεσα εμπλεκόμενες στη διάπλαση ενός τέτοιου περιβάλλοντος οι υπερεθνικές εταιρείες ελαχιστοποιούν τις πιθανότητες τους για εγκληματική δράση καθώς ότι αποτελεί έγκλημα στις χώρες καταγωγής τους επιμελούνται να αποτελεί μη έγκλημα στις χώρες υποδοχής τους. Η ουσιαστικότερη ωστόσο απόρροια της συγκεκριμένης πολιτικής είναι θεμελίωση μιας «υπερεθνικής ανομίας» εντός της οποίας άμεσα ή έμμεσα, κεκαλυμμένα ή απροκάλυπτα παράγονται κρατικά – εταιρικά εγκλήματα ως «*επιβλαβείς συνέπειες παραβατικών ενδο - οργανωσιακών σχέσεων και συσχετισμών ανάμεσα σε κυβερνήσεις και επιχειρήσεις*».⁵⁵⁸

β) Ασκήσεις αποτύπωσης, αποτίμησης και ελέγχου της «παγκοσμιοποιημένης ανομίας»

Παράπλευρη ωφέλεια ενός τέτοιου ανομικού πλαισίου είναι η ενίσχυση της δομικής, όπως και αλλού αναφέρθηκε, εξουσίας των υπερεθνικών εταιρειών⁵⁵⁹. Για την περαιτέρω κατανόηση αυτής της εξουσίας κρίνεται απαραίτητη η επιστροφή μας στην έννοια της παγκοσμιοποίησης. Έτσι, βασικό συμπέρασμα της ηγεμονίας των διαλέξεων περί παγκοσμιοποίησης είναι ότι οι κυβερνήσεις δύνανται να ασκούν λιγότερο έλεγχο επί της οικονομίας – για την ακρίβεια η κρατική οικονομική διαχείριση υποβιβάζεται σε ένα ρόλο επιτήρησης για την απρόσκοπτη λειτουργία της ελεύθερης αγοράς – καθώς και επί των κυρίαρχων λειτουργιών της οικονομίας, «όπερ έστι μεθερμηγευόμενον», των εταιρειών και πολύ περισσότερο των υπερεθνικών εταιρειών. Έχοντας αποδεχθεί λίγο ή πολύ τέτοιου τύπου υπαγορεύσεις οι

⁵⁵⁸ Kramer R., Michalowski R. & Kauzlarich D. 2002, op. cit., σελ. 271

⁵⁵⁹ Χαρακτηριστικά ο Γ. Λάζος αναφέρει ότι στις Η.Π.Α. το 1995 «οι πέντε μεγαλύτερες επιχειρήσεις είχαν ως ιδιοκτησία τους το 28% της βιομηχανίας, ενώ οι 100 μεγαλύτερες το 72% των θέσεων εργασίας στο χώρο, και απολάμβαναν το 75% των συμβολαίων με το Υπουργείο Άμυνας γύρω από οπλικά και συναφή συστήματα... Η κεντρική δομή της επιχειρηματικής κοινότητας των Η.Π.Α. απαρτίζεται από 800-1000 επιχειρήσεις που ελέγχουν τη βιομηχανία, τον τραπεζικό τομέα, τη γη, τα ΜΜΕ, τη διαφήμιση, τις δημόσιες σχέσεις τις ασφάλειες και τα δικηγορικά γραφεία...» Με αυτά ως δεδομένα ο συγγραφέας καταγράφει, επιπλέον, την τάση για ακόμη πιο μονοπωλιακά σχήματα και συγκεντρωτική εναπόθεση του παγκόσμιου πλούτου με την παράλληλη κλιμάκωση του νεοφιλελευθερισμού τις επόμενες δεκαετίες ενώ υπογραμμίζει τη βαθιά και πολυεπίπεδη διασύνδεση μεταξύ των πολυεθνικών επιχειρήσεων χάριν των κοινών τους ιδεολογιών και πολιτικών. Βλ. Λάζος Γ., 2005, *Διαφθορά και Αντιδιαφθορά*, Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 155

κυβερνήσεις στη πλειονότητα τους «αυτοπειθαρχούν», με την έννοια ότι είτε απέχουν είτε στην καλύτερη περίπτωση ασκούν ένα είδος «υψηλής κυριότητας» στις επιχειρηματικές δραστηριότητες των εταιρειών, υπερεθνικών – πολυεθνικών ή μη. Και στις δύο, ωστόσο, περιπτώσεις συμβάλλουν αποφασιστικά προς τη διευκόλυνση του νομοθετικού πεδίου της επιχειρηματικής δράσης, αρχικά με το να εξασφαλίζουν στις εταιρείες τη λειτουργικότερη για αυτές νομική προσωπικότητα⁵⁶⁰ και ακολούθως με την ομαλοποίηση του ευρύτερου νομοθετικού πλαισίου προς τις νεοφιλελεύθερες επιταγές της απελευθερωμένης αγοράς, είτε αυτό συντείνει προς τις γκρίζες ζώνες είτε σε συγκεκριμένα νομοθετικά μέτρα. *«Επομένως η χρήση και η ανάπτυξη της ιδέας της παγκοσμιοποίησης έχει απόκρυφες επιπτώσεις γι' αυτούς που θα αναζητούσαν να βελτιώσουν τις προστατευτικές ρυθμίσεις και να εισάγουν περιορισμούς επί της λειτουργίας του κεφαλαίου. Όπως η νομιμότητα των επιχειρηματικών οργανισμών έχει αυξηθεί, έτσι και η νομιμοποίηση του ελέγχου τους έχει μειωθεί.»*⁵⁶¹ Η νέο-φιλελεύθερη, με τη μορφή της νομιμοποίησης, ασυλία που προσφέρεται σχεδόν σε κάθε δραστηριότητα που αφορά σε επιχειρήσεις φτάνει στο σημείο να απονομιμοποιεί κάθε αντίθετη ένσταση ή αντίσταση απέναντι σε μια τέτοια δραστηριότητα μέσω της υπαγωγής της στην ευρύτερη «αντί-επιχειρηματική» και ως εκ τούτου «αντεθνική» ρητορική.⁵⁶²

Η αναδίπλωση, επομένως, του κρατικού παρεμβατισμού εξυπηρετεί περισσότερο της ανάγκες ενός μύθου. Η πραγματικότητα αντίθετα υπαγορεύει ότι τα κράτη σε όποια βαθμίδα ανάπτυξης κι αν βρίσκονται, με το μονοπώλιο του νομοθετικού οπλοστασίου στη διάθεση τους, τείνουν να διευκολύνουν τη δράση

⁵⁶⁰ Η ασφάλεια που παρέχει το δίκαιο, και εν προκειμένο το εμπορικό δίκαιο, στις εταιρείες μέσω της παροχής και επιλογής του καταλληλότερου για τους σκοπούς της δράσης τους εταιρικό τύπο, συχνά εις βάρος κάθε έννοιας ευθύνης, οδηγεί τον F. Pearce να κάνει λόγο για δομές ανευθυνότητας, πάνω στις οποίες είναι χτισμένοι τέτοιοι οργανισμοί. Βλ. Pearce F., 1995, "Accountability for Corporate Crime", στο P. Stenning (ed), *Accountability For Criminal Justice*, University of Toronto Press, Toronto, σελ. 213 – 238

⁵⁶¹ Pearce F and Tombs S., 2004, op. cit. σελ. 365

⁵⁶² Όπως αναφέρει D. Friedrichs ο κύριος ισχυρισμός που καταξοχίαν προβάλλεται από τους επιχειρηματικούς ομίλους θέλει τη δράση τους απόλυτα ευεργετική για το κοινωνικό σύνολο. Η στάση επομένως που υιοθετούν, άλλοτε με περισσότερο άμεσο και άλλοτε με πιο έμμεσο τρόπο, απέναντι σε αντίθετες κατηγορίες για κρατικά – εταιρικά εγκλήματα διαγράφει το περιεχόμενο ενός δεύτερου ισχυρισμού, σύμφωνα με τον οποίο τέτοιες κατηγορίες συγκροτούν εν πολλοίς κομμάτι μιας ευρύτερης κοινωνικής μυθοπλασίας, προϊόν της αριστερής ή και κομμουνιστικής ακόμη προπαγάνδας που σκοπό έχει να βλάψει τον επιχειρηματικό κόσμο. Κάθε επίκληση δηλαδή σε περιπτώσεις κρατικής - εταιρικής εγκληματικότητας εντάσσεται στο πλαίσιο μιας σκευωρίας, που συντηρείται από αριστερούς ή αριστερόστροφους θεωρητικούς και είναι ουσία αβάσιμη! *«Αυτοί που διατείνονται για κρατικά-εταιρικά εγκλήματα δύνανται να αποπεμφθούν ως θεωρητικοί της συννομοσίας, οι ισχυρισμοί των οποίων υπολείπονται ουσιαστικού περιεχομένου.»* Βλ. Friedrichs D., 2002, "State – Corporate Crime in a Globalized World: Myth or Major Challenge?," στο G. W. Potter (ed) *Controversies in White – Collar Crime*, Anderson Publishing co., Cincinnati, σελ. 57

διεθνών καπιταλιστικών οργανισμών, στο πλαίσιο της ευρύτερης και διαχρονικής αρωγής τους προς/για την ανάπτυξη και διατήρηση των εθνικών καπιταλιστικών μοντέλων παραγωγής.⁵⁶³ Αυτό δεν σημαίνει ότι ο καπιταλισμός, ως οικονομικό σύστημα, είναι ομοιογενής ή ενιαίος. Υπογραμμίζει, όμως, τη κομβική σημασία του κράτους για τη λειτουργία του. Μεταξύ άλλων, η κρατική νομοθεσία ρυθμίζει τα περί σύστασης, συγχώνευσης και εξαγοράς εταιρειών όπως επίσης και τα περί εταιρικής ευθύνης. Καθίσταται, λοιπόν, σαφές ότι ο ρυθμιστικός είναι ένας από τους πιο κεντρικούς κρατικούς ρόλους, όπως αυτός ενσαρκώνεται μέσω νόμων και θεσμών. Στο ίδιο αυτό κρατικό ρυθμιστικό πλαίσιο, εντάσσεται και ο «φονταμεταλισμός» της αγοράς και η άμεσα με αυτόν συνδεδεμένη έννοια της διακίνησης του παγκόσμιου κεφαλαίου. Κατ' επέκταση, «απελευθέρωση της αγοράς» δεν σημαίνει ότι προβληματικές περιοχές της οικονομικής και κοινωνικής ζωής «διορθώθηκαν» απλώς με την άρση εκτεταμένων, κρατικών, παρεμβατικών μέτρων αλλά δηλώνει πολλαπλά προγράμματα ρεφορμισμού της οικονομικής δραστηριότητας, για να εξασφαλισθεί η χρηστότητα του νέου συστήματος εθνικής οικονομίας (ως τμήμα του παγκοσμιοποιημένου πλέον οικονομικού συστήματος), όπως και μια πληθώρα από νέες ρυθμιστικές τεχνολογίες, προκειμένου να εξασφαλισθεί η εφαρμογή και συντήρηση του. Συνώνυμο, έτσι, της απελευθερωμένης αγοράς δεν είναι η απορύθμιση του κανονιστικού της πλαισίου αλλά η αναρίθμηση του, αφού, όπως παρατηρεί και ο S. Vogel ήδη από τον τίτλο που φέρει η μελέτη του, οι «*πιο ελεύθερες αγορές*» σημαίνουν «*περισσότερους κανόνες*».⁵⁶⁴ Ωστόσο, ο S. Tombs υπογραμμίζει εύστοχα το μέγεθος της ειρωνείας που περιέχεται στο γεγονός, ότι οι κύριες οργανωσιακές δομές που συμβάλλουν στη πρόκληση εταιρικών εγκλημάτων σε τόσο συστηματική βάση είναι οι ίδιες δομές που καθιστούν τα νομικά συστήματα σχετικά αναποτελεσματικά στο να υποβάλλουν αυτές τις εταιρείες σε έλεγχο ή να τις καλούν να λογοδοτήσουν.⁵⁶⁵

⁵⁶³ Εικόνες και ερμηνείες μιας τέτοιας πραγματικότητας αναλυτικότερα στο: Pearce F. & Tombs S., 1998 *Toxic Capitalism: Corporate Crime and the Chemical Industry*, Ashgate Dartmouth, Aldershot, Brookfield USA, Singapore, Sydney, σελ. 3- 82

⁵⁶⁴ Vogel S., 1996, *Freer Markets, More Rules: Regulatory Reform in Advanced Industrial Countries*, Ithaca, Cornell University Press, New York

⁵⁶⁵ Αναλυτικότερα βλ. Tombs S., 1995, "Corporate Crime and New Organizational Forms", στο F. Pearce & L. Snider (eds) *Corporate Crime: Contemporary Debates*, University of Toronto Press, Toronto Buffalo London, pp. 132 - 146

Ακολουθώντας την ίδια «κόκκινη κλωστή», επιπλέον, τεκμαίρεται ότι η ανάδυση και κυριαρχία των υπερεθνικών ή πολυεθνικών εταιρειών μέσω της ρυθμιστικής λειτουργίας του κράτους έχει άμεσες επιπλοκές με την ικανότητα να διακρίνεται, να εντοπίζεται και να κατονομάζεται το κρατικό – εταιρικό έγκλημα. «Επειδή η επιβίωση του ως αντικείμενο μελέτης εξαρτάται από την ψήφιση και εφαρμογή μιας νομοθεσίας που «διατάζει και ελέγχει», το (κρατικό) – εταιρικό έγκλημα μπορεί να «εξαφανιστεί» μέσω της αποποινικοποίησης (κατάργηση του ποινικού νόμου), μέσω της απελευθέρωσης (κατάργηση κάθε εθνικού νόμου, ποινικού, αστικού και διοικητικού) και μέσω της υποβάθμισης (περισπασμός της κρατικής δυνατότητας επιβολής). Και τα τρία έχουν χρησιμοποιηθεί». ⁵⁶⁶ Δεν συνιστά καινοτομία το γεγονός ότι ο εθνικός νόμος είναι αδύναμος να ελέγξει την δράση των υπερεθνικών οργανισμών και ανεπαρκής ως κριτήριο εγκληματικής ή μη συμπεριφοράς. Ομοίως, η αναζήτηση της εγκληματολογικής έρευνας καθορισμού άλλων από τον εθνικό νόμο σημείων αναφοράς για την αποτίμηση μιας συμπεριφοράς δεν είναι τωρινή υπόθεση. Κοντεύει σχεδόν αιώνας από τότε που ο Thorsten Sellin υποστήριξε ότι οι εγκληματολόγοι δεν πρέπει να περιορίσουν την έρευνα τους «σε κατηγορίες που ορίζονται από τον ποινικό νόμο» γιατί τέτοιες κατηγορίες «δεν απορρέουν εσωτερικά από τη φύση του υποκείμενου ζητούμενου» αλλά αντίθετα αντανακλούν «τον χαρακτήρα και τα συμφέροντα αυτών των πληθυσμιακών ομάδων που επηρεάζουν τη νομοθεσία». ⁵⁶⁷

Υπό αυτή την οπτική, μοιάζει λογικά ανακόλουθο ως ένα βαθμό να θεωρείται ότι το κρατικό – εταιρικό έγκλημα συμπεριλαμβάνει πρωτίστως περιπτώσεις που διαφεύγουν του νομοθετικού ή δικαστικού ελέγχου, όταν ευθύς εξ αρχής ένας τέτοιος έλεγχος εκλείπει. Η πλειοψηφία των κρατικών – εταιρικών εγκλημάτων αφορούν κυρίως περιπτώσεις που όχι μόνο δεν διώκονται ποινικά ως εγκλήματα ή αναγορεύονται ως δυνητικές αστικές παραβάσεις αλλά που επιπρόσθετα εκλαμβάνονται ως καθ' όλα νομότυπη και άρα νόμιμη συμπεριφορά, παρόλη τη συχνά διπλή θυματοποίηση που υφίστανται τα άτομα που την υπόκεινται. «Οι άνθρωποι στις χώρες υποδοχής (κεφαλαίου) δύνανται να αποτελούν υποκείμενα μιας

⁵⁶⁶ Snider L., 2000, "The Sociology of Corporate Crime: An Obituary: (or Whose Knowledge Claims have Legs?)" στο *Theoretical Criminology*, τ.4(2), σελ 172

⁵⁶⁷Sellin T., 1938, *Culture, Conflict and Crime*, Social Science Research Council, New York, σελ. 104 - 105

διπλής εκμετάλλευσης – δηλαδή να υπόκεινται ποικίλες κακοποιήσεις (παραβίαση ανθρωπίνων δικαιωμάτων, πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων) προκειμένου να επιτραπεί η λειτουργία των πολυεθνικών ενώ βλέπουν ξεκάθαρα ότι κάθε όφελος από τέτοιες λειτουργίες να επαναπατριζέται στα πλουσιότερα έθνη και/ή να παρακρατείται από τις κυρίαρχες ελίτ, μερικό αποτέλεσμα του οποίου είναι να αυγαταίνει αντιστοίχως η εξουσία αυτών των ελίτ». ⁵⁶⁸ Σύμφωνα με την πεποίθηση των R. Kramer & R. Michalowski το να παραλείψουμε τέτοιες περιπτώσεις από τη μελέτη του εγκληματικού φαινομένου λίγα έχει να μας προσφέρει ως προς την κατανόηση της οργάνωσης και αιτιότητας των επιβλαβών δραστηριοτήτων των πολυεθνικών εταιρειών, όπως και για την κατανόηση των διαδικασιών, μέσω των οποίων τέτοιες επιβλαβείς δράσεις κατορθώνουν να θεωρούνται νόμιμες σε εθνικό ή σε διεθνές επίπεδο και κατ' επέκταση για την κατανόηση του ίδιου του εγκληματικού φαινομένου στο σύνολο του. ⁵⁶⁹ Εντυπωσιακό, ωστόσο, παραμένει το γεγονός ότι παρά το τόσο ευνοϊκό νομοθετικό κλίμα, όπως αυτό καταγράφεται σε κείμενα εθνικού και διεθνούς δικαίου, που οι ίδιες οι πολυεθνικές εταιρείες έχουν συμβάλει να επικρατήσει σε σχέση με τη δράση τους, παραμένουν μυριάδες οι περιπτώσεις στις οποίες αυτό παραβιάζεται συστηματικά και επανειλημμένα στη βάση μιας υπότροπης συμπεριφοράς. ⁵⁷⁰

Μια τέτοια διαπίστωση έχει από μόνη της δύο προεκτάσεις. Η πρώτη υπογραμμίζει τα περιθώρια που εξακολουθούν να υπάρχουν για το νομικό χαρακτηρισμό επιβλαβών επιχειρηματικών δράσεων ως παράνομων ή και αξιόποινων ακόμη. Ενώ η δεύτερη αποκαλύπτει την απουσία κάθε νομικού ελέγχου απέναντι σε τέτοιες συμπεριφορές και πολύ περισσότερο κάθε πολιτικής διάθεσης για τέτοιου είδους ελέγχους, γεγονός που οδηγεί κάποιους θεωρητικούς να επαναφέρουν στην

⁵⁶⁸ Pearce F and Tombs S., 2004, op. cit. σελ. 367

⁵⁶⁹ Παρόμοιο είναι και το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγουν οι S. Tombs & D. Whyte επισημαίνοντας ότι στο μέτρο που η εγκληματολογική επιστήμη περιθωριοποιεί τη βλάβη που προκαλείται από την επιχειρηματική δράση το ίδιο θα συμβαίνει και με τα κρατικά – εταιρικά εγκλήματα. Βλ. Tombs S. & Whyte D., 2003, "Scrutinizing the Powerful? Crime, Contemporary Political Economy and Critical Social Research", στο Tombs S. & Whyte D (eds), "Unmasking the Crimes of the Powerful: Scrutinizing States and Corporations", Peter Lang, New York, σελ. 3-48

⁵⁷⁰ Στην ανάλυση τους για το εταιρικό έγκλημα οι G. Slapper & S. Tombs σημειώνουν ότι το κριτήριο του νόμου λειτουργεί μεν ως ένα κάποιο σημείο αναφοράς που όμως τα όρια και οι σκοποί του είναι σαφώς προδιαγεγραμμένοι από το καπιταλιστικό σύστημα. «Πράγματι διατηρώντας την αναφορά στις υπάρχουσες νομικές κατηγορίες, αυτό το κείμενο μας επιτρέπει να κάνουμε τελικά ένα σημαντικό, πολιτικό σχόλιο – ότι παρά ότι συζητάμε για νομικές κατηγορίες ενός αστικού κράτους, οι καπιταλιστικές εταιρείες γενικώς αρνούνται και συστηματικά αδυνατούν να εμμείνουν σε αυτές.» Βλ. Slapper G & Tombs S., 1999, *Corporate Crime*, Longman, σελ. 19

ατζέντα ένα παλιό απόφθεγμα διερωτώμενοι εκ νέου: «*Τι είναι τα κράτη χωρίς δικαιοσύνη, παρά διευρυμένες συμμορίες λήσταρχων;*»⁵⁷¹ Στο ίδιο πλαίσιο άλλοι κάνουν λόγο για ένα «πρισματικό μοντέλο εγκλήματος» (“*prism of crime*”), σύμφωνα με το οποίο η έκταση της βλάβης που προκαλείται από εγκληματικές πράξεις είναι αντιστρόφως ανάλογη με τη δημόσια εμβέλεια τους ως εγκλήματα. Με άλλα λόγια, τα εγκλήματα που προκαλούν μεγάλης έκτασης βλάβη (π.χ. εταιρικά εγκλήματα) δύνανται να είναι αναλογικά λιγότερο δημοσίως ορατά ως εγκλήματα, ενώ τα εγκλήματα που διαθέτουν μεγάλη και δημόσια ορατότητα (π.χ. κλοπή) δύνανται να προκαλούν αναλογικά μικρότερη βλάβη.⁵⁷² Επιστέγασμα σε τέτοιου είδους ερωτηματικά και συλλογισμούς, όπως και σε κάθε διάθεση ιστορικής αναζήτησης των μεγαλύτερων εγκλημάτων μέσα στους αιώνες, φαίνεται να αποτελεί η εξουσιαστική παράμετρος. «*Η μεγάλη εξουσία και τα μεγάλα εγκλήματα είναι αχώριστα. Είναι μόνο αυτοί με μεγάλη πολιτική και οικονομική δύναμη που μπορούν με μια μονοκονδυλιά, με μια εντολή ή ακόμη και με ένα γνωστό νεύμα της κεφαλής να οδηγήσουν εκατοντάδες στο θάνατο ή να εναποθέσουν χιλιάδες ζωές σε κατάσταση αφόρητης ανέχειας και μιζέριας. Όταν η οικονομική και η πολιτική εξουσία επιδιώκουν κοινά συμφέροντα, είναι τότε που η πιθανότητα βλάβης πολλαπλασιάζεται επιπλέον. Αυτοί που κατέχουν (υψηλές) θέσεις μέσα στις οργανωσιακές δομές του κράτους και στις διεθνικές εταιρείες διαθέτουν τέτοια εξουσία.*»⁵⁷³ Η μεταξύ τους σύμπραξη δε, συνιστά την έννοια και το περιεχόμενο του κρατικού – εταιρικού εγκλήματος.

Ουσιαστικά, επομένως, στοιχεία της συγκεκριμένης θεωρητικής προσέγγισης, που τη διαφοροποιούν από τις υπόλοιπες έως τώρα αναλύσεις είναι αφενός η δομική διαπλοκή ανάμεσα στην οικονομία και τη πολιτική και αφετέρου η διεύρυνση του εγκλήματος πέρα από τα όρια της εκάστοτε εθνικής νομοθεσίας, είτε αναφερόμαστε στο ποινικό είτε στο διοικητικό δίκαιο. Οι υπερεθνικές εταιρείες ως μορφές οικονομικής δράσης της σύγχρονης πραγματικότητας αποτελούν όπως είδαμε

⁵⁷¹ Η φράση ανήκει στον Άγιο Αυγουστίνο, στον 6^ο τόμο από το βιβλίο του *The City of God* που περιγράφει τη περιπέτεια ενός πειρατή που συνελήφθη και οδηγήθηκε ενώπιον του Μεγάλου Αλεξάνδρου και που στο πλαίσιο της απολογίας του δεν διστάζει να ισχυρισθεί ότι η διαφορά μεταξύ πειρατείας και αυτοκρατορίας είναι αποκλειστικά ζήτημα μεγέθους!

⁵⁷² Henry S. & Lanier M., 1998, “The Prism of Crime: Arguments for an Integrated Definition of Crime” στο *Justice Quarterly*, τ. 15, σελ. 209 - 627

⁵⁷³ Michalowski R. & Kramer R., 2007, “State – Corporate Crime and Criminological Enquiry”, στο Potell H. & Geis G. (eds) *International Handbook of White Collar Crime and Corporate Crime*, Springer, σελ. 207

πλούσιες δεξαμενές επιχειρημάτων και υπέρ του πρώτου και υπέρ του δευτέρου στοιχείου. Η ηγεμονική διάκριση ανάμεσα σε οικονομία και πολιτική, όπως επίσημα αποτυπώνεται κατά κύριο λόγο με τη συνταγματική εξίσωση των πολιτών, στο βαθμό που παραμένει επισημότητα εξυπηρετεί έναν και μόνο σκοπό: τη διασφάλιση ενός εξουσιαστικού συνασπισμού-μοντέλου, (που ο Gramsci, όπως και άλλου είδαμε, ονομάζει ηγεμονία, παραπέμποντας σε μηχανισμούς και διαδικασίες, μέσω των οποίων οι κυριαρχικές διακηρύξεις ενσταλάζονται στη λαϊκή βάση, ώστε τελικά να παρουσιάζονται ως προϊόντα συναίνεσης και κοινής λογικής) ή με άλλα λόγια τη νομιμοποίηση των σύγχρονων φιλελεύθερων δημοκρατιών. Το ζήτημα που προκύπτει, ωστόσο, από μια τέτοια νομιμοποίηση είναι ο παραγκωνισμός κάθε έννοιας πολιτικής οικονομίας, ο κεντρικός άξονας της οποίας υπαγορεύει «*ότι είναι οικονομικό είναι πάντοτε και πολιτικό· ότι είναι πολιτικό είναι πάντοτε και οικονομικό*». ⁵⁷⁴ Αντίθετα, η νομιμοποίηση που βασίζεται στη διάκριση της οικονομικής από την πολιτική εξουσία καταλήγει τελικά να ενσωματώνει πλήθος άλλων διακρίσεων, υποκείμενων πάντα στην γκραμισιανή ηγεμονία. Στον ίδιο σχεδιασμό υπακούει και η έννοια του εγκλήματος, μέσω της διάκρισης ποινικού, αστικού και διοικητικού δικαίου και ανεξάρτητα, όπως ήδη διαφάνηκε, από το είδος και μέγεθος του επιβλαβούς αποτελέσματος που προκαλείται από την εκάστοτε αξιόποινη, απλώς παράνομη ή και νόμιμη συμπεριφορά.

«Η έννοια συνεπώς του κρατικού- εταιρικού εγκλήματος, αναφέρεται σε δραστηριότητες που δεν emπίπτουν πάντα εντός του πλαισίου των νομικά τυποποιημένων εγκλημάτων, και συχνά έχουν περιορισμένη δημόσια εμβέλεια ως εγκλήματα αλλά ωστόσο είναι ιδιαίτερα επιβλαβή, ως προς τις κοινωνικές τους συνέπειες.» ⁵⁷⁵ Έτσι, σε λειτουργικό επίπεδο θα τολμούσαμε να πούμε ότι η έννοια της κρατικής – εταιρικής εγκληματικότητας ανάγεται σε ένα είδος πολιορκητικού κριού για την εγκληματολογική επιστήμη ενσωματώνοντας στην «ύλη» της επιβλαβείς κοινωνικές δράσεις που δεν παραβιάζουν απαραίτητα το εθνικό δίκαιο είτε αυτό παραπέμπει στη ποινική είτε στη διοικητική του εκδοχή. Το κριτήριο για την εγκληματολογική μελέτη τέτοιων συχνά νομότυπων εθνικά αλλά

⁵⁷⁴ Michalowski R. & Kramer R., 2006a, “The Critique of Power”, στον Michalowski R. & Kramer R. (eds.) *State Corporate – Crime. Wrongdoing At The Intersection Of Business And Government*, Rutgers University Press, New Brunswick, New Jersey & London, σελ. 2

⁵⁷⁵ Friedrichs D., 2002, op. cit. σελ. 55

επιβλαβών κοινωνικά πράξεων ανασύρεται από το διεθνές πεδίο και ισοδυναμεί με το δημόσιο διεθνές δίκαιο και τα ανθρώπινα δικαιώματα.⁵⁷⁶

Η υπέρβαση αυτή που επιχειρείται ως προς τα στενά εθνικά νομικά κριτήρια και η πρόκριση διεθνών μέτρων και σταθμών επιδιώκει την απαγκίστρωση της εγκληματολογίας από την ατομοκεντρική κλασική παράδοση, η εξυπηρέτηση της οποίας ευθύνεται σε μεγάλο βαθμό για την ταύτιση του εγκληματικού φαινομένου με διαπροσωπικές σχέσεις παραλείποντας «κοινωνικές σχέσεις οι οποίες ευλόγως θα έπρεπε να είναι εγκληματικές ενώ δεν είναι (ή οι νόμοι που απαγορεύουν κάποιες κοινωνικές σχέσεις θα έπρεπε να εφαρμόζονται ενώ συστηματικά δεν εφαρμόζονται).⁵⁷⁷ Παράλληλα με το διεθνές δίκαιο η έννοια του κρατικού – εταιρικού εγκλήματος διαπνέεται, όπως πολλαπλώς ειπώθηκε, και από το κριτήριο της «ανάλογης κοινωνικής βλάβης». Ήδη δόθηκαν εξηγήσεις ως προς τη νοηματική σημασία του

⁵⁷⁶ Η επιχειρηματολογία για τη πρόκριση του δημοσίου διεθνούς δικαίου σε κριτήριο ως προς τη διάπραξη ή μη κρατικών – εταιρικών εγκλημάτων αντλείται από το κανονιστικό πλαίσιο που αυτό παρέχει, το οποίο συνοψίζεται με «κρατικές εθιμικές πρακτικές και συνθήκες οι οποίες καθορίζουν τις σχέσεις ανάμεσα στα κράτη - έθνη και εξειδικεύουν τα στάνταρτ των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που η παγκόσμια κοινότητα αποφάσισε ότι πρέπει να ρυθμίζουν τις κρατικές πρακτικές» Βλ. Kramer R., Michalowski R. & Rothe D., 2005, "The Supreme International Crime: How the U.S. War in Iraq Threatens the Rule of Law", στο *Social Justice*, τ. 32(2.), σελ. 54. Ακριβώς λόγω του κανονιστικού του χαρακτήρα, οι υποστηρικτές του διεθνούς δικαίου επιδιώκουν «να κατανοήσουν τις συγκεκριμένες στιγμές όπου τα πολιτικά και τα πολιτικά και οικονομικά συμφέροντα διενεμήθησαν με τέτοιο τρόπο ώστε παρήγαγαν ένα συγκεκριμένο σύνολο από εναπόδεικτες βλάβες κατά παράβαση είτε του εθνικού είτε του διεθνούς δικαίου» Michalowski R. & Kramer R., 2006a, *The Critique of Power*, στο Michalowski R. & Kramer R. (eds.), "State – Corporate Crime. Wrongdoing At The Intersection Of Business And Government" Rutgers University Press, New Brunswick, New Jersey and London, σελ.5 Στον αντίποδα δημόσιου διεθνούς δικαίου βρίσκεται το κριτήριο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Οι P. Green & T. Ward ακολουθώντας την παράδοση των Schwendingers, για την οριοθέτηση των κρατικής- εταιρικής εγκληματικότητας επιλέγουν τις θεμελιώδεις αρχές πάνω στις οποίες βασίζεται το οικοδόμημα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και οι οποίες διαπνέουν το περιεχόμενο τους. Έτσι ανθρώπινο δικαίωμα είναι το δικαίωμα στο οποίο έχουν πρόσβαση όλοι οι άνθρωποι ανεξαιρέτως, απλά και μόνο με την αξίωση που τους παρέχει η ιδιότητα τους ως άνθρωπος. Ωστόσο οι συγγραφείς δεν θα παραβλέψουν το γεγονός ότι στη καπιταλιστική κοινωνία παρά τις επίσημες διακηρύξεις περί ισότητας των δικαιωμάτων, «οι κοινωνίες αυτές δεν είναι δομημένες ώστε να συναντούν τις βασικές ανθρώπινες ανάγκες για όλους τους κοινωνούς/πολίτες» Στο πλαίσιο αυτό θα υποστηρίξουν ότι μεσολαβεί τεράστιο χάσμα ανάμεσα στο ιδεατό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και «στην επιλεκτική και υποκριτική προώθηση αυτών των δικαιωμάτων από τα ισχυρά κράτη και διεθνείς οργανισμούς όπως οι Παγκόσμια Τράπεζα και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο.» Στο μέτρο επομένως που το περιεχόμενο του διεθνούς δικαίου επηρεάζεται κατά κύριο λόγο από τα συγκεκριμένα κράτη και οργανισμούς, καπηλευόμενο τα ανθρώπινα δικαιώματα συμβάλλει στην διεθνή οικονομική επέκταση του συγκεκριμένου μοντέλου παραγωγής, κάτι που ο R. Cox δανειζόμενος από την θεωρία και ορολογία του Gramsci ονομάζει «διεθνή ηγεμονία». Για τους λόγους αυτούς οι P. Green & T. Ward προτάσσουν την ίδια την έννοια των ανθρωπίνων δικαιωμάτων όπως αυτή αναπτύσσεται στη σχετική διεθνή διακήρυξη έναντι του διεθνούς δικαίου, ξεκαθαρίζοντας ταυτόχρονα ότι η έννοια του εγκλήματος δεν ταυτίζεται με κάθε αποστέρηση προσωπικής ελευθερίας και ευζωίας από το καπιταλιστικό κράτος, διαφοροποιώντας έτσι τη θέση τους και από τους Schwendingers. Βλ. 1. Green P. & Ward T., 2004, *State Crime. Governments, Violence and Corruption*, Pluto Press, London, Sterling Virginia 2. Cox R. W., 1993, "Gramsci, Hegemony and International Relations, στο Gill S. (ed.) *Gramsci, Historical Materialism and International Relations*, Cambridge University Press, Cambridge Επίσης για μια διεξοδική παρουσίαση του εγκληματολογικού διαλόγου ως προς τα κριτήρια για την νοηματική δόμηση της κρατικής - εταιρικής εγκληματικότητας βλ. Χουλιάρης Α., 2008, «Θεσμοί του Ποινικού Δικαίου και Αντεγκληματική Πολιτική» στη σειρά *Δικαιώματα του Ανθρώπου*, τ.37

⁵⁷⁷ Bohm R., 1993, "Social Relationships That Arguably Should Be Criminal Although They Are Not: On the Political economy of Crime", στο Tunell K (ed).. *Political crime In Contemporary America. A Critical Approach*, D., Garland Publishing INC, New York & London, σελ 6

συγκεκριμένου όρου. Η πρακτική σημασία που επισημαίνεται στο σημείο αυτό είναι διττής φύσεως.

Η προτροπή για την υιοθέτηση ενός τέτοιου όρου ως εργαλείο εγκληματολογικής ανάλυσης δεν βασίζεται στον ισχυρισμό ότι δεν υπάρχει καμιά διαφορά ανάμεσα στις ανάλογες κοινωνικές βλάβες και στα εγκλήματα αλλά ακριβώς σε μια ουσιαστικότερη διαφορά: *«οι πρώτες αντιπροσωπεύουν βλάβες που είναι νόμιμες και τα άλλα βλάβες που είναι παράνομες»*.⁵⁷⁸ Με την έννοια, επομένως, της ανάλογης κοινωνικής βλάβης έρχονται στην επιφάνεια όλες εκείνες οι πολιτικές και πολιτισμικές δυνάμεις, οι οποίες αποφασίζουν για το ποιες βλάβες θα θεωρηθούν ποινικά αδικήματα ή αλλιώς εγκλήματα, ποιες διοικητικές παραβάσεις, ποιες παρέκκλιση και ποιες αξιέπαινες πράξεις. Η ανάδειξη των δυνάμεων αυτών αποκτά, όπως είδαμε, πρόσθετο ενδιαφέρον στη σημερινή συγκυρία της νέο – φιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης, με τις υπερεθνικές εταιρείες να επηρεάζουν καθοριστικά το νομοθετικό πλαίσιο δράσης τους. Εκτός, όμως, από το να διευρύνει σε συνδυασμό με το διεθνές δίκαιο το αντικείμενο της εγκληματολογικής επιστήμης η έννοια της ανάλογης κοινωνικής βλάβης λειτουργεί ως ασφαλιστική δικλείδα για την ίδια τη λειτουργία του διεθνούς δικαίου. Όπως πολύ σωστά παρατηρούν οι R. Kramer & R. Michalowski, η σύγχρονη δομή των Ηνωμένων Εθνών δίνει τη δυνατότητα στα ισχυρά κράτη, και ιδιαίτερα σε εκείνα που μετέχουν ως μόνιμα μέλη του Συμβουλίου Ασφαλείας, να πρωτοστατούν σε μεγάλο βαθμό στον καθορισμό του περιεχομένου του διεθνούς δικαίου, όπως και σε πρακτικές ερμηνείες των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Στο πλαίσιο αυτό, η έννοια της ανάλογης κοινωνικής βλάβης διευκολύνει το διάλογο για το πώς κάποιες κρατικές δράσεις θα εκληφθούν ως παραβιάσεις του διεθνούς δικαίου και κάποιες άλλες ως ανεκτές, αν και αχρείες, πρακτικές. *«Συνοπτικά, συνδυάζουμε ήδη υπάρχουσες αντιλήψεις για το οικονομικό και πολιτικό έγκλημα με την έννοια της ανάλογης κοινωνικής βλάβης σε μία θεωρητική κατασκευή, την οποία ονομάζουμε κρατικό – εταιρικό έγκλημα. Αυτή η κατασκευή μας βοηθάει να εξετάσουμε ένα ευρύ φάσμα εγκλημάτων, διοικητικών παραβάσεων και κοινωνικών βλαβών που προκύπτουν όταν η οικονομική και η πολιτική εξουσία τέμνονται με επιβλαβείς τρόπους»*⁵⁷⁹

⁵⁷⁸ Michalowski R. & Kramer R., 2006a, op. cit. σελ. 13

⁵⁷⁹ Ibid. σελ. 14

Διαβλέπουμε ότι η έννοια του κρατικού – εταιρικού εγκλήματος διαθέτει περαιτέρω τρία συστατικά χαρακτηριστικά. Πρώτον, με το να θέτει στο επίκεντρο της μελέτης της καταστάσεις οργανωσιακής παρέκκλισης ταυτίζεται όχι τόσο με μεμονωμένες και διακριτές πράξεις αλλά με τα αποτελέσματα που παράγονται από τις σχέσεις που αναπτύσσονται ανάμεσα σε διάφορους κοινωνικούς θεσμούς του κράτους. Δεύτερον, εστιάζοντας στον μόλις προαναφερόμενο «συσχετικό χαρακτήρα» του κράτους φέρνει στο προσκήνιο τους τρόπους με τους οποίους οι οριζόντιες σχέσεις που διαμορφώνονται ανάμεσα στους οικονομικούς και πολιτικούς θεσμούς συνιστούν ισχυρό ενδεχόμενο για την πρόκληση κοινωνικά επιβλαβών δράσεων. Υπό αυτή την οπτική, οι επιχειρήσεις και οι κυβερνήσεις, εκπροσωπώντας αντιστοίχως τους θεσμούς της οικονομίας και της πολιτικής, δεν ανταποκρίνονται σε κλειστά αυτό-αναπαραγόμενα συστήματα αλλά σε δυναμικές ο συνδυασμός των οποίων οδηγεί σε παραδείγματα οργανωσιακής παρέκκλισης. Ενώ τέλος, ο ίδιος σχεσιακός χαρακτήρας εσωκλείει στο περιεχόμενο της έννοιας του κρατικού – εταιρικού εγκλήματος και τις κάθετες σχέσεις που αναπτύσσονται ανάμεσα στα διάφορα επίπεδα οργανωσιακής δράσης: το ατομικό, το θεσμικό και το ευρύτερο πολιτικό – οικονομικό.

Με βάση όλα τα παραπάνω στοιχεία και χαρακτηριστικά που συνθέτουν τον όρο του κρατικού – εταιρικού εγκλήματος ο σχετικός ορισμός διαμορφώνεται ως εξής: *«Τα κρατικά - εταιρικά εγκλήματα είναι παράνομες ή κοινωνικά επιβλαβείς δράσεις που απολήγουν εκ μιας αμοιβαία ενισχυμένης αλληλεπίδρασης/συνεργασίας ανάμεσα (1) σε πολιτικές και/ή πρακτικές προς επίδιωξη σκοπών ενός ή περισσότερων θεσμών πολιτικής διακυβέρνησης και (2) σε πολιτικές και/ή πρακτικές προς επίδιωξη σκοπών από έναν ή περισσότερους θεσμούς οικονομικής παραγωγής και διανομής».*⁵⁸⁰ Με άλλα λόγια, εντός του καπιταλιστικού οικονομικού μοντέλου το κρατικό – εταιρικό έγκλημα περιλαμβάνει δύο ή περισσότερους οργανισμούς, ο ένας τουλάχιστον εκ των οποίων ανήκει στον ιδιωτικό τομέα και ο άλλος στο δημόσιο ενώ μορφολογικά αποκρυσταλλώνεται στις επιβλαβείς συνέπειες των παρεκκλιουσών δι – οργανωσιακών σχέσεων μεταξύ επιχειρήσεων και κυβερνήσεων. Αν και οι εμπνευστές του όρου σημειώνουν ότι ο συγκεκριμένος ορισμός δεν αφορά

⁵⁸⁰ Kramer R. & Michalowski R., 2006a, “The Original Formulation”, στο Michalowski R. & Kramer R. (ed.) *State Corporate – Crime. Wrongdoing At The Intersection Of Business And Government*, Rutgers University Press, New Brunswick, New Jersey & London, σελ. 20

αποκλειστικά σε συστήματα ιδιωτικής παραγωγής αλλά δύναται να επεκταθεί και σε περισσότερο κεντρικά σχεδιασμένες οικονομίες, εντούτοις ως πεδίο εργασιών ορίζεται ο σύγχρονος νέο-φιλελεύθερος καπιταλισμός και ο νέο-φορμενταλισμός της αγοράς. Εντός ενός τέτοιου πεδίου, η διαμόρφωση των σχέσεων οργανωσιακής παρέκκλισης που με τη σειρά τους συνιστούν οι ίδιες πεδίο για την εκτύλιξη της κρατικής – εταιρικής εγκληματικότητας διακρίνουν ανάμεσα στο «κρατικά – υποκινούμενο εταιρικό έγκλημα» (“*state-initiated corporate crime*”) και στο «κρατικά – υποβοηθούμενο εταιρικό έγκλημα» (“*state-facilitated corporate crime*”). Το πρώτο λαμβάνει χώρα όταν εταιρείες που έχουν προσληφθεί από μια κρατική κυβέρνηση εμπλέκονται σε περιπτώσεις οργανωσιακής παρέκκλισης υπό την καθοδήγηση ή την διακριτική έγκριση της ίδιας της κυβέρνησης.⁵⁸¹ Ενώ το δεύτερο συμβαίνει όταν κυβερνητικοί θεσμοί κοινωνικού ελέγχου ευθύνονται για τη ξεκάθαρη αποτυχία τους να δημιουργήσουν ρυθμιστικούς θεσμούς, ικανούς να περιορίζουν παρεκκλίνουσες επιχειρηματικές δραστηριότητες, είτε εξαιτίας της ευθείας συνέργιας μεταξύ επιχειρήσεων και κυβέρνησης είτε επειδή μοιράζονται κοινούς σκοπούς, η επίτευξη των οποίων θα διακυβευόταν από δυναμικά ρυθμιστικά μέτρα.⁵⁸²

Η διάρθρωση του κρατικού – εταιρικού εγκλήματος σε πολλαπλά πεδία και επίπεδα σηματοδοτεί την ανάγκη όπως θα υπογραμμίσουν πολλοί θεωρητικοί και κατ’ επέκταση τη προσπάθεια θεμελίωσης μιας «συνθετικής θεωρίας» (“*integrated*

⁵⁸¹ Ως τυπικό παράδειγμα αυτής της περίπτωσης προβάλλεται από τον R. Kramer η υπόθεση της έκρηξης του διαστημόπλοιου Challenger το 1986, η οποία αποδεικνύεται ότι δεν ήταν παρά το συλλογικό αποτέλεσμα από τη συνεργασία ανάμεσα σε έναν κυβερνητικό οργανισμό, τη NASA και μια ιδιωτική επιχείρηση, την Morton Thiokol Inc. Πιο συγκεκριμένα ο συγγραφέας προβαίνει σε εξηγήσεις για το πώς κρατικοί και ιδιωτικοί επιχειρηματικοί φορείς αλληλεπιδρώντας μεταξύ τους κατέληξαν στην παραγωγή παρακινδυνευμένων αποφάσεων και επικίνδυνων πράξεων που στοίχησαν τη ζωή έξι αστροναυτών και μιας εκπαιδευτικού. Βλ. Kramer R., 2006, “The Space Shuttle Challenger Explosion,” στο Michalowski R. & Kramer R. (ed), *State – Corporate Crime. Wrongdoing At The Intersection Of Business And Government*, Rutgers University Press, New Brunswick, New Jersey and London, σελ. 27 – 44

⁵⁸² Στα χαρακτηριστικά της δεύτερης περίπτωσης ανταποκρίνεται περισσότερο η υπόθεση στην οποία αναφέρεται η μελέτη των J. Aulette & R. Michalowski αναφορικά με την πυρκαγιά που ξέσπασε σε εκτροφείο πουλερικών στο Hamlet της Ν. Καρολίνας, κατά την οποία σκοτώθηκαν 25 εργάτες και τραυματίστηκαν άλλοι 56. Οι συγγραφείς υποστηρίζουν ότι μια σειρά από πράξεις και παραλείψεις τόσο από την επιχείρηση όσο και από το κράτος συνέβαλαν στη παγίωση από τη μια πλευρά ενός φιλο-επιχειρηματικού κλίματος περιορισμένων έως μηδενικών ελέγχων και από την άλλη στην υπο-χρηματοδότηση μέτρων και πολιτικών από την πολιτεία της Ν. Καρολίνας για τη ενίσχυση ασφαλών συνθηκών εργασίας λειτουργώντας ως ιδανικά προηγούμενα που δρομολόγησαν την επερχόμενη πυρκαγιά. Βλ. Aulette J. & Michalowski R., 2006, *The Fire in Hamlet*, στο Michalowski R. & Kramer R (ed). *State – Corporate Crime. Wrongdoing At The Intersection Of Business And Government*, Rutgers University Press, New Brunswick, New Jersey and London, pp. 45 – 66. Για μια προσπάθεια προσαρμογής του συγκεκριμένου θεωρητικού πρίσματος στην ελληνική επικράτεια βλ. Γλυμή Μ., 2011, *Κρατικά Διευκολυνόμενο Επιχειρηματικό Έγκλημα. Η περίπτωση της ΔΕΗ στην ευρύτερη περιοχή της Πτολεμαΐδας και της Μεγαλόπολης*, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών & Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Τομέας Εγκληματολογίας

theory’’)⁵⁸³ προκειμένου αφενός για την κατανόηση του φαινομένου και αφετέρου για τη διαμόρφωση μιας επίσης ενιαίας αντεγκληματικής πολιτικής. Σύμφωνα με αυτή την πρόταση προκρίνεται η σύγκλιση τριών διαφορετικών θεωρητικών προσεγγίσεων για την κάλυψη τόσο του μικρο-, του μέσο- όσο και του μακρο-επιπέδου ανάλυσης.⁵⁸⁴ Συγκεκριμένα, υποστηρίζεται ότι η θεωρία της διαφορικής συναναστροφής, όπως αναπτύχθηκε από τον Sutherland, η οργανωσιακή θεωρία, με την οποία υπογραμμίζεται ο εγκληματογόνος χαρακτήρας των οργανισμών είτε υπό την οπτική της έμφασης στους πολιτισμικούς σκοπούς⁵⁸⁵ είτε ως αποτέλεσμα ελαττωματικών ελεγκτικών μεθόδων⁵⁸⁶ και η θεωρητική προσέγγιση, που αναζητά τις εγκληματογόνες δυνάμεις στην ευρύτερη πολιτική οικονομία, αν και υπηρετούν διαφορετικά θεωρητικά πρότυπα και ανταποκρίνονται σε διαφορετικές επιστημονικές παραδόσεις δύνανται να συγχωνευθούν σε ένα ενιαίο θεωρητικό μοντέλο.

Ο βασικός συλλογισμός που αναπτύσσεται υπαγορεύει συνοπτικά ότι η δομή, οι δυναμικές και οι πολιτισμικές έννοιες που συνδέονται με τις ισορροπίες, οι οποίες αφορούν στη πολιτική οικονομία κάθε κοινωνίας, διαμορφώνουν το περιεχόμενο των σκοπών και τη μορφή των μέσων που προτάσσονται από τους οικονομικούς και πολιτικούς θεσμούς, όπως και τους περιορισμούς τους οποίους υπόκεινται. Το οργανωσιακό επίπεδο ανάλυσης συσχετίζει από τη μια πλευρά την εσωτερική δομή,

⁵⁸³ Βλ. 1. Coleman J., 2002, *The Criminal Elite - Understanding White Collar Crime*, 5th ed., Worth Publishers, California Polytechnic State University – San Luis Obispo 2. Vaughan D., 1983, *Controlling Unlawful Organizational Behavior: Social Structure and Corporate Misconduct*, University of Chicago Press, Chicago 3. Braithwaite J., 1989a “Criminological Theory and Organizational Crime, στο *Justice Quarterly*, τ. 6, σελ. 333 – 358 4. Finney H. & Lesieur H., 1982, A Contingency Theory Of Organizational Crime, στο *Research in the Sociology of Organizations*, τ. 1, 255-299

⁵⁸⁴ Οι D. Kauzlarich & R. Matthews χωρίς να διαφωνούν με τον ισχυρισμό που διατυπώνεται από τον J. Braithwaite και άλλους μελετητές ότι οι κοινωνικο- ψυχολογικές ερμηνείες αφηρούν σε μεγάλο βαθμό τις συνισταμένες που εμπλέκονται με το φαινόμενο του εγκλήματος του λευκού περιλαίμιου, σημειώνουν ωστόσο ότι τέτοιες ερμηνείες δεν μπορούν να αποκλειστούν τελείως από την προσπάθεια κατανόησης του φαινομένου, πολύ περισσότερο δε από τη στιγμή που συνιστούν μέρος της ίδιας της θεωρίας για την κρατική – εταιρική εγκληματικότητα. Όπως συγκεκριμένα θα πουν πέρα από το πώς δημιουργούνται και συντηρούνται οι δομικές και οργανωσιακές δυνάμεις που εξυπηρετούν τα κρατικά – εταιρικά εγκλήματα ισάξια προσοχή πρέπει να δοθεί και στις θεωρίες της αλληλόδρασης προκειμένου να γίνει κατονητός ο τρόπος με τον οποίο οι δυνάμεις αυτές «σφραγίζονται» από τα άτομα, από τους φορείς δηλαδή συγκεκριμένων πράξεων. Βλ. Kauzlarich D. & Matthews A., 2006, “Taking Stock of Theory and Research”, στο Michalowski R. & Kramer R. (eds). *State – Corporate Crime. Wrongdoing At The Intersection Of Business And Government*, Rutgers University Press, New Brunswick, New Jersey and London, σελ. 239 – 249

⁵⁸⁵ 1. Gross E., 1978b, “Organizational Crime: A Theoretical Perspective” in Denzin N.K. (eds) *Studies in Symbolic Interaction*, CT: JAI Press Greenwich, 2. Vaughan D., 1982, “Toward Understanding Unlawful Organizational Behaviour” στο *Michigan Law Review*, τ.80, σελ. 1377-1402

⁵⁸⁶ Hopkins A., 1978, “The Anatomy Of Corporate Crime”, στο Wilson p.R. & Braithwaite J., *The Two Faces Of Deviance: Crimes Of The Powerless And Powerful*, University Of Queensland Press, Brisbane, σελ. 79 -91

που χαρακτηρίζει συγκεκριμένες οικονομικές και πολιτικές νομικές οντότητες με το εξωτερικό πολιτικό – οικονομικό περιβάλλον και από την άλλη με τον τρόπο που η επαγγελματική συμπεριφορά και δραστηριότητα των ατόμων, που επανδρώνουν τις προαναφερόμενες οντότητες καθορίζονται αφενός από τις απαιτήσεις που υπαγορεύει η θέση εργασίας τους και αφετέρου από τη στοχοθεσία, που επιτάσσουν οι οργανισμοί. Ενώ η θεωρητική παράμετρος της διαφορικής συναναστροφής εστιάζοντας στις κοινωνικές σχέσεις και δεσμούς που νοηματοδοτούν την ανθρώπινη ύπαρξη επιδιώκει την κατανόηση της συμβολικής πραγματικότητας, όπως την υφαίνει η κοινωνική αλληλεπίδραση που υλοποιείται εντός των περιχαρακωμένων οργανωσιακών κόλπων. Υπέρ της λειτουργικότητας του πολύ-εστιακού αυτού φακού που διαμορφώνεται, κρίνεται επιπρόσθετα η συμβολή τριών καταλυτικών παραμέτρων: α) η έμφαση επί των κινήτρων ή επί της αποδοτικότητας ή διαφορετικά ο υπερτονισμός της κατάκτησης των πολιτισμικών στόχων β) η δομή των ευκαιριών και συνεπώς ο βαθμός έλλειψης των νομίμων μέσων και γ) η λειτουργικότητα του ελέγχου και άρα η επάρκεια του κοινωνικού ελέγχου.

Όπως θα स्पεύσουν να τονίσουν οι υποστηρικτές της, η παραπάνω πολυσύνθετη ανάλυση ενορχηστρώνεται απόλυτα με την ανησυχία που διατρέχει την έννοια του κρατικού – εταιρικού εγκλήματος για το πώς οι πολιτικές και οικονομικές διεργασίες δικαιοδοτούν κρατικά και επιχειρηματικά μεγαλοστελέχη ως προς την επιδίωξη στόχων και πολιτικών, συχνά σε απόλυτη ομοφωνία μεταξύ τους, *«που καταλήγουν στο θάνατο, τη βλάβη, τη δυσκρασία, την οικονομική απώλεια, και ολοένα και περισσότερο εντός της παγκοσμιοποιημένης, καπιταλιστικής οικονομίας, στην πολιτισμική διαταραχή, ενώ όλοι είναι προστατευμένοι από το απόλυτο βάρος της ποινικοποίησης για τις πράξεις αυτές.»*⁵⁸⁷ Κύριο σημείο της προσφοράς του παρόντος θεωρητικού μοντέλου διαφαίνεται το γεγονός ότι καθιστά το κράτος ισότιμο μέτοχο στη διάπραξη εταιρικών εγκλημάτων. Συνεχίζοντας τη παράδοση της κριτικής εγκληματολογίας, και πιο συγκεκριμένα πατώντας στη θεωρητική κληρονομιά του R. Quinney, οι R. Kramer & R. Michalowski υπογραμμίζουν αυτό που κατά κύριο λόγο αποσιωπάται από την επικρατούσα τάση στις ποινικές επιστήμες: ότι δηλαδή το δίκαιο και η δικαιοσύνη δεν είναι παράγωγα μιας συμμετοχικής δημοκρατίας αλλά τα

⁵⁸⁷ Kramer R., Michalowski R. & Kauzlarich D. 2002, op. cit., σελ. 266

προϊόντα διευθετήσεων ενός συγκεκριμένου συνασπισμού δυνάμεων. Η παραίνεση επομένως που ενεδρεύει σε ολόκληρη τη θεωρία περί κρατικής – εταιρικής εγκληματικότητας για σύγκλιση της ιστορίας με την πολιτική οικονομία δεν αποτελεί απλώς μια ακόμη θεωρητική μεταβλητή ή μεθοδολογικό εργαλείο αλλά συνιστά πρωτίστως νέα αφετηρία για τη μελέτη του εγκληματικού φαινομένου.

Καταγράφηκε ήδη ότι οι διάφοροι στόχοι των «οργανωσιακών θυτών» φωλιάζουν σε συγκεκριμένα ιστορικά πλαίσια και έχουν τις ρίζες τους στις «ορμές» για συσσώρευση κεφαλαίου, για διακίνηση κεφαλαίου, για πολιτική νομιμοποίηση ή ηγεμονία. Η νέο-φιλελεύθερη παρότρυνση για ολοένα και μεγαλύτερη εντατικοποίηση αυτού του σεναρίου ανάγει το κρατικό – εταιρικό έγκλημα ως το μεγαλύτερο πρόβλημα στις αυξανόμενα πολύπλοκες και διαπλεκόμενες ανά τον κόσμο πολιτικές – οικονομίες.⁵⁸⁸ Πρόκειται ουσιαστικά για το δεύτερο καίριο σημείο της προσφοράς της θεωρητικής προσέγγισης του κρατικού – εταιρικού εγκλήματος, το οποίο ισοδυναμεί με την παραδοχή ότι οι θεσμικές και οργανωσιακές διευθετήσεις που αντανakλούν οικονομική ανισότητα στρώνουν το έδαφος σε εγκληματογόνες πρακτικές. Άφθονα παραδείγματα που εκτείνονται χρονικά από τις εποχές δουλείας, του αποικιακού επεκτατισμού έως τη σε διαρκή επικαιρότητα αποκάλυπτη εκμετάλλευση του εργατικού δυναμικού⁵⁸⁹ αποτυπώνουν τα λειτουργικά όρια που διακρίνουν σε δύο κόσμους: σε εκείνους που οι νομοθετικές επιταγές βρίσκονται σε πλήρη ισχύ και στους άλλους όπου εκμηδενίζονται.

Η θεωρία επομένως για την κρατική – εταιρική εγκληματικότητα προτείνει μεταξύ άλλων και την ανεπάρκεια του επίσημου κοινωνικού ελέγχου ως προς την οργανωσιακή παρέκκλιση και εγκληματικότητα. *«Στην εποχή της οικονομικής παγκοσμιοποίησης είναι απαραίτητο να διερευνηθεί το αποτέλεσμα των νεο-*

⁵⁸⁸ Perrow C., 1986, “Risky Systems: The Habit of Courting Disaster” στο *The Nation*, τ.242, σελ 347–356

⁵⁸⁹ Μια από τις μορφές που μπορεί να πάρει η εκμετάλλευση αυτή αποτελούν για τους S. Tombs & D. Whyte τα «εγκλήματα σε βάρος της ασφάλειας» (“*safety crimes*”). Με τον όρο αυτό οι συγγραφείς αναφέρονται στις νομοθετικές παραβιάσεις που προβαίνουν οι εργοδότες, με πράξεις ή με παραλείψεις τους, και οι οποίες προκαλούν ή δύνανται να προκαλέσουν απότομο θάνατο ή τραυματισμό ως αποτέλεσμα δραστηριοτήτων που συνδέονται με την εργασία. Επισημαίνεται ότι πρόκειται περί μιας υπο – ομάδας της κρατικής – εταιρικής εγκληματικότητας, η οποία διακρίνεται από τρία βασικά χαρακτηριστικά: α) Η έμφαση σε σχέση με τα εν λόγω εγκλήματα δίνεται περισσότερο στις συνθήκες ασφαλείας παρά στις υγειονομικές συνθήκες. β) Η έννοια της ασφάλειας περιχαρακώνεται ακόμη περισσότερο καθόσον αφορά στα εγκλήματα που συνεπάγεται η καταστρατήγηση της αποκλειστικά σε βάρος των εργατών. γ) Σύμφωνα με το θεωρητικό πρίσμα που υιοθετείται τα συγκεκριμένα εγκλήματα συνιστούν βίαια εγκλήματα. Ως αιτιολογική βάση για την ερμηνεία τους προτείνεται η πολιτική οικονομία του καπιταλιστικού συστήματος παραγωγής, η οποία επιτάσσει μεταξύ άλλων «τα κράτη να επιδιώκουν πολιτικές που ευνοεί τα συμφέροντα του κεφαλαίου σε βάρος του εργατικού δυναμικού» Βλ. Tombs S & Whyte D., 2007, *Safety Crimes*, Willan Publishing, σελ. 209

φιλελευθέρων πολιτικών και πρακτικών. Οι υπερεθνικές εταιρείες, τα εθνικά κράτη και διεθνείς οικονομικοί θεσμοί λειτουργούν από κοινού ώστε να ιδιωτικοποιηθεί οι παγκόσμια οικονομία και να προωθηθούν οι πολιτικές της ελεύθερης αγοράς. Νέα νομικά πλαίσια, ευνοϊκά προσκείμενα προς τις υπερεθνικές εταιρείες και τους επενδυτές υιοθετούνται, επιχειρηματικές ρυθμίσεις καταστρατηγούνται, φόροι αφαιρούνται, υπηρεσίες του κράτους πρόνοιας και άλλες φιλολαϊκές παρεμβάσεις στο όνομα της κοινωνικής και της οικονομικής ισότητας αποσύρονται. Οι συνέπειες τέτοιων πολιτικών και πρακτικών είναι βαριά εγκλήματα· δηλαδή, αποσοβήσιμες κοινωνικές βλάβες όπως η οικονομική ανισότητα, η φτώχεια, η περιβαλλοντική καταστροφή, η πείνα, οι λοιμοί και ο πρόωρος θάνατος. Και, για την ειρωνεία του πράγματος, σπουδαιότερα ζητήματα από αυτά στα οποία οι εγκληματολόγοι επικεντρώνονται συνήθως: συμβατικές μορφές διαπροσωπικής βίας και εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας και περιουσίας.»⁵⁹⁰

Με αυτό ακριβώς το επιχείρημα οι υποστηρικτές της παρούσας θεωρητικής τάσης δικαιολογούν την ανάγκη νομικής τυποποίησης της έννοιας του κρατικού – εταιρικού εγκλήματος ώστε να πληροί τις απαιτήσεις ουσιαστικής εγκληματολογικής έρευνας και ανάλυσης.⁵⁹¹ Την ανάγκη με άλλα λόγια άρσης της εγκληματολογικής επιστήμης από ένα αυτιστικό πλαίσιο διύλισης νομικών τεχνικοτήτων και μεταφοράς του διαλόγου σε τρέχουσες και μελλοντικές μορφές βίας από τους κατέχοντες πολιτική και επιχειρηματική ισχύ. Όπως υπογραμμίζεται πρόσφατα από τον G. Barak η κριτική εγκληματολογία πρέπει να είναι ιδιαίτερα ενήμερη για την υποχρέωση της να διερευνά και να συνεργάζεται με ανθρώπους που διανύουν διαφορετικές πορείες στη ζωή προκειμένου να προωθήσει την κοινωνική ειρήνη και τη μη βία.⁵⁹² Για το λόγο αυτό επισημαίνεται ότι μια αυστηρά ή συσταλτικά ακαδημαϊκή εμφύτευση της έννοιας του κρατικού – εταιρικού εγκλήματος στο έδαφος της εγκληματολογίας από μόνη της δεν ευνοεί τη γονιμότητα του διαλόγου. Είναι απαραίτητη η παράλληλη επεξεργασία και κατανόηση των σύγχρονων συνισταμένων που συνηγορούν υπέρ

⁵⁹⁰ Michalowski R. & Kramer R., 2007, op. cit. σελ. 213

⁵⁹¹ Kauzlarich D. & Matthews R. 2006, op. cit, σελ. 239

⁵⁹² Barak G., 2003, “Revisionist History, Visionary Criminology and Need – Based Justice” στο *Contemporary Justice Review*, τ.6, σελ. 217 - 225

μιας ολοένα και πιο «κοινωνίας του αποκλεισμού» (*“exclusive society”*).⁵⁹³ Οι σύγχρονες δομές κοινωνικού αποκλεισμού είναι οι ίδιες με αυτές που ευνοούν την κρατική – εταιρική εγκληματικότητα. Η παραίτηση επομένως από κάθε σκέψη για τις πιθανότητες και τις δυσκολίες αντίστασης απέναντι σε τέτοιες δομές και στις διαδικασίες που τις καλλιεργούν και συντηρούν, οδηγεί εκ προοιμίου σε μια κατάσταση ιστορικής αμνησίας, η οποία ως άλλο κουτί της Πανδώρας υποθάλλει

⁵⁹³ Σύμφωνα με τον J. Young η μετάβαση από την εποχή της νεωτερικότητας στους σύγχρονους καιρούς της μετα – νεωτερικότητας μπορεί να ειπωθεί ως κίνημα από μια κοινωνία «αφομοίωσης» σε μια κοινωνία «αποκλεισμού». Δηλαδή από μια κοινωνία με έμφαση στην υλική και υπαρξιακή ενσωμάτωση των μελών της καθώς και στη συγχώνευση της παρέκκλισης και αναταραχής σε μια κοινωνία που καθιστά τα μέλη της επισφαλή τόσο σε υλικό όσο και σε υπαρξιακό επίπεδο και που απαντάει στη παρέκκλιση με διαχωρισμό και αποκλεισμό. Αυτή η διάβρωση του αφομοιωτικού κόσμου της μοντέρνας περιόδου, που ο E. Hobsbawm αποκαλεί «Χρυσή Εποχή» παραπέμπει σε διαδικασίες οργανικής διάσπασης τόσο στη σφαίρα της κοινότητας όσο και στη σφαίρα εργασίας. Η πρώτη είναι συνώνυμη, μιας διαδικασίας που σύμφωνα πάλι με την ορολογία του E. Hobsbawm χαρακτηρίζεται ως «πολιτισμική επανάσταση» με αποτέλεσμα την ανάδειξη ενός νέου ατομισμού, που επιτρέπει στα άτομα να κατασκευάσουν διαφορετικές ταυτότητες, (οι οποίες με τη σειρά τους αν και σπονσοράρονται συνήθως από τις δυνάμεις του εμπορίου και της αγοράς τελειοποιούνται από τον ανθρώπινο παράγοντα) και ως εκ τούτου την επικράτηση μιας πλουραλιστικής κοινωνίας. Η δεύτερη ταυτίζεται με την επερχόμενη της πολιτισμικής επανάστασης οικονομική κρίση, η οποία μεταβάλλει τις αγορές και τους όρους εργασίας, τριχοτομώντας κατ’ ουσίαν το κοινωνικό σύνολο και καλλιεργώντας το συναίσθημα του επισφαλούς, του αδίκου και του αυθαιρέτου. Ο J. Young υπογραμμίζει ότι και οι δύο διαδικασίες υποκινούνται από τις δυνάμεις της αγοράς. Η εξίσωση που διαμορφώνεται με τον αποκλεισμό από την αγορά εργασίας ισούται με άρνηση των εργατικών δικαιωμάτων, που με τη σειρά τους παραπέμπουν σε άρνηση των κοινωνικών δικαιωμάτων για να καταλήξουν σε άρνηση των νομικών δικαιωμάτων. Σε αντίθεση με τη μοντέρνα περίοδο, η οποία έστρωσε το δρόμο προς τη επικράτηση του δημόσιου συμφέροντος εις βάρος όμως της διαφορετικότητας. Η μεταμοντέρνα περίοδος εξαιρεί τις διαφορές αλλά αδυνατεί να διαχειριστεί τις διαφορές στα υλικά συμφέροντα που υπάρχουν ανάμεσα στα άτομα και τους πολίτες. Ο αποκλεισμός επομένως πλέον δεν οφείλεται σε ότι απεικονίζει το διαφορετικό αλλά σε ότι αντικατοπτρίζει κίνδυνο. Η ουσία του προβλήματος εντοπίζεται και από τον J. Young στη θεμελιακή αντίφαση της φιλελεύθερης δημοκρατίας, ενός συστήματος δηλαδή που νομιμοποιείται πάνω στη δικαιολογητική βάση της ισότητας των ευκαιριών και μιας λογικής της ανταμοιβής ανάλογης των κόπων που καταβάλλονται αλλά που είναι άνισο και βαθιά αναξιοκρατικό στη δομή του. Στην εποχή της μετανεωτερικότητας η επίσημη κουλτούρα επιβάλλει υψηλές προσδοκίες τόσο σε υλικό επίπεδο όσο και σε επίπεδο αυτοεκπλήρωσης διαγράφοντας τη διαλεκτική του σύγχρονου αποκλεισμού. Η ματαίωση των προσδοκιών αποτελεί τη σύγχρονη πηγή πίεσης προς το σύστημα που σε συνδυασμό με την αίσθηση της σχετικής αποστέρησης μετατρέπονται σε πιθανές αιτίες παρέκκλισης. Απέναντι στους παράγοντες κοινωνικής αποσταθεροποίησης και υπαρξιακής ανασφάλειας, δηλαδή στην οικονομική ανασφάλεια, τη σχετική αποστέρηση, το διάχυτο ατομισμό και τον πλουραλισμό προβάλλει η ανάγκη μιας σταθερής βάσης, την οποία η νεοφιλελεύθερη οπτική αναζητά κυρίως στις αξίες του «ένδοξου παρελθόντος» και που η νεοφιλελεύθερη διανόηση επικροτεί ως «πολιτικά ορθό» υπογραμμίζοντας την συρρίκνωση της ανοχής απέναντι στην παρέκκλιση, την εμμονή με την ορθότητα της συμπεριφοράς και του λόγου και την επιμονή στην αυστηρή αστυνόμευση των ηθικών ορίων και στον τιμωρισμό. Στο πλαίσιο αυτό ο συγγραφέας σχολιάζει ότι «οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές ανά τον κόσμο προσπαθούν όχι μόνο να αναδιπλώσουν το κράτος αλλά να επανατοποθετήσουν τις παραμέτρους της αστικής κοινωνίας. Επαναφέρουν το κοινωνικό συμβόλαιο πίσω στο τραπέζι και προσπαθούν αποκλείσουν τα πιο χαμηλά στρώματα εκτός της σφαίρας επιρροής του» Βλ. 1. Young J., 1999, *The Exclusive Society*, Sage Publications, London – thousand Oaks – New Delhi, p.51, 2. Hobsbawm E., 1999, *Η Εποχή των Ακρών. Ο Σύντομος Εικοστός Αιώνας 1914 – 1991*, εκδόσεις Θεμέλιο, γ’ έκδοση

μεγαλύτερες κοινωνικές ακρότητες, συνώνυμες με αυτό που οι R. Kramer & R. Michalowski ονοματίζουν «εγκλήματα αυτοκρατορίας».⁵⁹⁴

Αν αυτή η «παγκοσμιοποιημένη ανομία», δηλαδή η παγκοσμίως πλέον διαστάσεων «θεσμική ανομία» όπως περιγράφηκε ήδη από τους S. Messner & R. Rosenfeld, αποτελεί προϊόν του συνδυασμού που προκύπτει από την έμφαση στα πολιτισμικά σύμβολα της επιτυχίας και την ασθενή λειτουργία κάθε μορφής ελέγχου τότε υποστηρίζεται ότι η άκρη του νήματος για τον περιορισμό της ανομικής οργανωσιακής δράσης βρίσκεται στην επαναθεώρηση των προαναφερομένων συμβόλων και στη καλλιέργεια ενός περισσότερο αποτελεσματικού ρυθμιστικού κλίματος. *«Όταν οι ισχυροί θέλησαν τη ρύθμιση, συνήθως επιδίωκαν την προστασία του μονοπωλίου τους· όταν θέλησαν την απορύθμιση, γινόταν για να γλιτώσουν από το να μη πληρώσουν τα βάρη που οι ίδιοι κατάφεραν σε βάρος του μέσου πολίτη. Κατά συνέπεια, οι περισσότεροι πολίτες ανά τον κόσμο...δικαίως επιθυμούν το αντίθετο: απορύθμιση του μονοπωλιακού προνομίου και ενίσχυση των ρυθμίσεων για την προστασία της κοινότητας από την κατάχρηση της εταιρικής εξουσίας. Η πάλη για την πολιτειακή κυριαρχία είναι μια επίπονη προσπάθεια για να επιτευχθεί αυτή η ανατροπή».*⁵⁹⁵ Και κλείνοντας οι R. Kramer & R. Michalowski θα προσθέσουν: *«προτείνουμε ωστόσο, πέρα από τη διασκεδαστική και εξωπραγματική του όψη, ότι μια τόσο σημαντική ανακατασκευή του εταιρικού στόχου είναι η μόνη ελπίδα που έχουμε για να αποφύγουμε όχι μόνο πολύ περισσότερες κρατικά – βοηθούμενες εταιρικές τραγωδίες στο μέλλον αλλά και μια γη που μαστίζεται από τη εξουθενωτική άμβλυση*

⁵⁹⁴ Πιο αναλυτικά οι συγγραφείς σημειώνουν ότι στη προσπάθεια τους οι νέο – συντηρητικοί, που μέχρι πρόσφατα ήλεγχαν τη κυβέρνηση του George W. Bush, να εφαρμόσουν μια γεωπολιτική στρατηγική για να προβάλουν την αμερικανική ισχύ, για να διασφαλίσουν την αμερικανική πρόσβαση και έλεγχο επί των πετρελαιοικών αποθεμάτων και για να αναδιαμορφώσουν την πολιτική κουλτούρα στη Μέση Ανατολή, μετατρέποντας το συγκεκριμένο γεωγραφικό τμήμα σε πεδίο εφαρμογής ακραίων πολιτικών ελεύθερης αγοράς, διέπραξαν σημαντικότερα κρατικά – εταιρικά εγκλήματα. Όπως επιπρόσθετα υπογραμμίζουν οι Η.Π.Α., σε ένα κυνήγι αυτοκρατορίας, ενεπλάκησαν σε επιθετικούς πολέμους, όπως ο πόλεμος στο Ιράκ, και διέπραξαν πολλαπλά εγκλήματα πολέμου και άλλες σοβαρές παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η εφαρμογή μιας τέτοιας πολιτικής ταυτίζεται συνολικά με τα «εγκλήματα αυτοκρατορίας». Βλ. 1. Michalowski R. & Kramer R., 2007, “State – Corporate Crime and Criminological Inquiry”, στο Geis G. & Pontell H (eds), *“International Handbook of White – Collar and Corporate Crime”* Kluwer Academic /Plenum Publishers, Dordrecht, σελ. 200-219 2. Kramer R. & Michalowski R. 2006b, “The Invasion of Iraq”, στο Michalowski R. & Kramer R. (eds.), *State – Corporate Crime. Wrongdoing At The Intersection Of Business And Government*, Rutgers University Press, New Brunswick, New Jersey and London, σελ. 199 – 214

⁵⁹⁵ Braithwaite J. & Drahos P. 2000, *Global Business Regulation*, Cambridge University Press, Cambridge, σελ. 629

των οικονομικών διακρίσεων και τους παρακείμενους πολέμους και τρομοκρατικά φαινόμενα που ο κόσμος τείνει να εκτρέφει.»⁵⁹⁶

B. Από τη συναρμογή στη συνταύτιση: Η έννοια του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου ως δίδυμη εκείνης του οργανωμένου εγκλήματος.

α) Η ιστορική δόμηση του οργανωμένου εγκλήματος στον αντίποδα του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου

Η ιστορική διχοτόμηση του όρου και του περιεχομένου της εγκληματικότητας του λευκού κολάρου, που μοιραία οδήγησε στην ανάπτυξη δύο ξεχωριστών, αν και συγγενών, πεδίων μελέτης αποτελεί επιπρόσθετα το αντικείμενο καταγραφής και συνάμα το οπτικό πεδίο ανάλυσης του Ιταλού εγκληματολόγου Vincenzo Ruggiero. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, ωστόσο, η κατάτμηση του εγκληματικού φαινομένου και κατ' επέκταση της εγκληματολογικής επιστήμης αφορά στη διάκριση του εγκλήματος του λευκού κολάρου από το οργανωμένο έγκλημα. Ανάμεσα στις εκτεταμένες μελέτες και στην εντυπωσιακή βιβλιογραφική πραγματεία, εναλλάξ άλλοτε υπό τον έναν και άλλοτε υπό τον άλλο τίτλο, ο συγγραφέας οριοθετεί το βάθος του εν λόγω διανοητικού, όπως θα μπορούσαμε να ονοματίσουμε, σχίσματος. Μεταξύ των συνεπειών του συγκαταλέγεται και η γένεση ειδικών επιστημόνων επί του ενός ή του άλλου θέματος, με την εξειδικευμένη γνώση τους για το ένα αντικείμενο να καταμαρτυρά συχνά τη γενικευμένη άγνοια τους για το άλλο. Η άκρη του νήματος εντοπίζεται για τον Ruggiero αφενός στην εμβρυϊκή αμφισημία με την οποία ο Sutherland προίκισε την έννοια του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου, οροθετώντας την *in personam* και όχι *in rem*, και αφετέρου στην αποκρυστάλλωση της μέσω της επιλεκτικής χρήσης και επεξεργασίας, που εν συνεχεία υπέστη η θεωρητική του προσέγγιση από κατοπινούς μελετητές.

Όπως πολλαπλώς και λεπτομερώς έχει αναφερθεί μέχρι τώρα ο ρόλος του Sutherland στην εξέλιξη της εγκληματολογικής επιστήμης υπήρξε καθοριστικός για την αποδέσμευση της από προσωπικές και κοινωνικές παθολογίες. Η κατανόηση

⁵⁹⁶ Michalowski R. & Kramer R., 2006b, "Enron – Era versus Economic Democracy", στο Michalowski R. & Kramer R. (eds), *State – Corporate Crime. Wrongdoing At The Intersection Of Business And Government*, Rutgers University Press, New Brunswick, New Jersey and London, σελ.184

ωστόσο της προσφοράς του απαιτεί τη σφαιρική προσέγγιση του έργου του. Η επινόηση του εγκλήματος του λευκού περιλαμίου, ως όρου καθώς και ο ορισμός του ως φαινομένου, ανεξαρτήτως των επιμέρους δυσλειτουργιών που ενέχει ή της κριτικής που προκαλεί, δεν είναι ανεξάρτητη από το θεωρητικό πρίσμα του Sutherland, το οποίο αναζητά τον αιτιοκρατικό παράγοντα του εγκλήματος όχι αποκλειστικά στη φτώχεια ή αντίθετα στον πλούτο, όπως καθ' έκαστος παράγοντας μεταφράζεται με αυστηρούς οικονομικούς όρους, αλλά στις κοινωνικές και συνήθως απρόσωπες σχέσεις που συνδέονται με τον καθένα. Για λόγους κατ' επέκταση που σχετίζονται με την επιστημονικότητα της εγκληματολογίας «η ετερογενής συλλογή «πολλαπλών παραγόντων» που ως γνωστόν συνδέονται με το έγκλημα και την εγκληματολογία οφείλουν να οργανωθούν και να ενταχθούν σε μέσα μιας ερμηνευτικής θεωρίας η οποία έχει τα ίδια χαρακτηριστικά με τις επιστημονικές ερμηνείες σε άλλους τομείς μελέτης»⁵⁹⁷

Ο θρυμματισμός του παραπάνω θεωρητικού πλαισίου και η μονομέρεια της χρήσης που του έγινε από τις μεθεπόμενες γενιές θεωρητικών προσδιορίζουν και την ευθύνη των τελευταίων για την διαζευγμένη πορεία που ακολούθησε η μελέτη του εγκλήματος του λευκού περιλαμίου από αυτή του οργανωμένου εγκλήματος. «Εφόσον ο αντι-θετικιστικός ισχυρισμός, ότι τόσο η φτώχεια όσο και ο πλούτος είναι δυνάμενες αιτίες του εγκλήματος, παραβλέπεται, αναπόφευκτα η μελέτη του εγκλήματος του λευκού κολάρου και του εταιρικού εγκλήματος ανεξαρτητοποιείται από αυτή του οργανωμένου εγκλήματος.....Δεν αποτελεί έκπληξη το γεγονός ότι το οργανωμένο έγκλημα ακόμη αναλύεται με φόντο τη φτώχεια ή τη σχετική αποστέρηση...»⁵⁹⁸ Από τη στιγμή μάλιστα που ο Sutherland έχει σπεύσει να θωρακίσει τον περίφημο ορισμό του με ανθρωπομορφικά χαρακτηριστικά και προσωποπαγείς αρετές, όπως η υπόληψη και το υψηλό κοινωνικό κύρος, δηλώνει κατηγορηματικά ότι οι «οργανωμένοι εγκληματίες» δεν έχουν θέση σε αυτόν. Παρά τις κοινές συνιστώσες που εντοπίζει στο περιεχόμενο τόσο του εγκλήματος του λευκού κολάρου όσο και του οργανωμένου εγκλήματος, όπως η «συμπαιγνιακή» και συνωμοτική φύση τους, η τυπικότητα των δομών που χαρακτηρίζει την εκτέλεση τους και η προνομιακή

⁵⁹⁷ Sutherland E & Cressey D., 1960, *Principles of Criminology*, 6th ed. Chicago: Lippincott, σελ. 74

⁵⁹⁸ Ruggiero V., 1996a, *Organized and Corporate Crime in Europe – Offers that Can't Be Refused*, Dartmouth, Aldershot – Brookfield USA – Singapore – Sydney, σελ. 18

«ανοχή», την οποία απολαμβάνουν από πλευράς διοίκησης και δικαιοσύνης, φτάνοντας μάλιστα μέχρι τη δήλωση ότι «το έγκλημα του λευκού κολάρου είναι οργανωμένο έγκλημα», εντούτοις η διαφοροποίηση των φαινομένων υπαγορεύεται όχι πλέον από τη φύση αλλά από τη θέση του δράστη. Η αναπαραγωγή αυτής της προσέγγισης δια φωτίζει επίσης ως προς την ουσία της διάκρισης του οργανωμένου από το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου, η οποία θεμελιώνεται όχι στις τεχνικές που κάθε φορά ενεργοποιούνται αλλά στο προφίλ του δράστη. Με άλλα λόγια, προσβολές της ίδιας δυναμικής ή βαρύτητας προκαλούν διαφορετική αντιμετώπιση επί το έδαφος του υποκειμένου της δράσης⁵⁹⁹.

Η διάκριση, επομένως, του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου από το οργανωμένο έγκλημα βασίζεται κατά κύριο λόγο σε αιτιοκρατικές θετικιστικές προσλαμβάνουσες, όμοιες με τα «εμφυτεύματα μιας ανείπωτης πεποίθησης που θέλει τις παράνομες πράξεις που διαπράττονται από την ελίτ «οιονεί ποινικά αδικήματα»: (καθώς) αυτές δεν περιγράφουν τη γενική ανηθικότητα των δραστών, των οποίων ο τρόπος ζωής (lifestyle) θεωρείται ειδική αξιέπαινος. Όταν αντίθετα οι ίδιες πράξεις διενεργούνται από μέλη του συμβατικού οργανωμένου εγκλήματος είναι εγκληματικές: η ανήθικη προϊστορία και τρόπος ζωής τους, με άλλα λόγια τα εξωνομικά τους χαρακτηριστικά, σπιλώνουν όλες τις συμπεριφορές που υιοθετούν».⁶⁰⁰ Ήδη διαφαίνονται οι απεικονίσεις των δύο φαινομένων. Είτε επικαλεστούμε τις περιγραφικές, αν και αφαιρετικές προσεγγίσεις της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου, με την έννοια ότι δεν καταλήγουν σε συγκεκριμένο ποινικό αδίκημα ούτε παραπέμπουν σε γένος εγκλημάτων είτε, αντιστρόφως, ακολουθήσουμε πιο αυστηρές θεωρητικές γραμμές, δηλαδή την κατονομασία και εν συνεχεία τη κατηγοριοποίηση συγκεκριμένων αξιόποινων ή έστω παράνομων πράξεων υπό τη σκέπη του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου ένα πράγμα είναι κοινό: το

⁵⁹⁹ Ο διάλογος, μάλιστα, που ανοίγεται με αφετηρία μια τέτοια θέση, υπερβαίνει τα όρια της κλασικής διαμάχης, που πρωτοστατεί στη μελέτη για το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου, και αφορά στο κοινωνικό status του δράστη, με την προσθήκη μιας επιπλέον παραμέτρου που ταυτίζεται με το φύλο του δράστη. Βλ. 1.Davies P., 2003, “Is economic crime a man’ game?”, στο *Feminist Theory*, τ.4(3), σελ. 283-303 2.Wande Valle G. 2002, “The collar makes the difference – Masculine criminology and its refusal to recognize markets as criminogenic” στο *Crime, Law & Social Change*, τ.37, σελ. 277-291, 2.Daly K., 1989, “Gender and varieties of white collar crime” στο *Criminology*, τ.27(4), σελ. 767-796,

⁶⁰⁰ Ibid. σελ. 19

«περιβάλλον»⁶⁰¹ αφετηρίας της δράσης. Σε όλες τις περιπτώσεις το περιβάλλον εντός του οποίου τοποθετείται το εν λόγω φαινόμενο, ανεξαρτήτως του όρου που του επιλέγεται, της ευρύτητας ή της στενότητας του, των χαρακτηριστικών που του αποδίδονται και των αιτιών που του καταλογίζονται, είναι πάντα αυτό των νομίμων επιχειρήσεων, που συνάδει με την υπόληψη και το υψηλό κοινωνικό κύρος των δραστών του και που εξακολουθεί να παραμένει ακόμη και όταν οι θεωρητικές προσεγγίσεις δεν καταπιάνονται με την ευγενική καταγωγή ή τα υψηλά προσόντα του δράστη. Επομένως, και παρά τον ανοιχτό διάλογο που χαρακτηρίζει το φαινόμενο του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου μέχρι τις μέρες μας, αυτό που όπως εύστοχα επισημαίνουν οι G. Geis & R. Meier συνιστά «την πραγματιστική θέση, που λίγο πολύ ο καθένας γνωρίζει τι εννοείται με το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου»⁶⁰² είναι ότι «συμβαίνει ως μέρος ή ως παρέκκλιση από τον επαγγελματικό ρόλο του δράστη»⁶⁰³

Η απομόνωση και στεγανοποίηση του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου στη νόμιμη πλευρά των πραγμάτων δεν αφήνει περιθώρια αμφισβήτησης για το ύφος των δράσεων με τις οποίες αυτό αναπαριστάται και πολύ περισσότερο για τη θέση που επιφυλάσσεται στην έννοια του οργανωμένου εγκλήματος. Υπό αυτό το πρίσμα, το φαινόμενο του οργανωμένου εγκλήματος δομείται στον αντίποδα της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου⁶⁰⁴. Κι εφόσον η τελευταία αφορά στα «παραστρατήματα» ευπόληπτων και επιτυχημένων νόμιμων οικονομικών φορέων και παραγόντων ή κατά την διαδεδομένη έννοια στα «εγκλήματα των ισχυρών», το

⁶⁰¹ Johnstone P., 1999, “Serious white – collar fraud: historical and contemporary perspectives”, στο *Crime, Law and Social Change*, τ. 30, σελ. 113

⁶⁰² Geis G & Meir R., 1977, *White – Collar Crime: Offences in Business, Politics, and the Professions*, 2nd ed., New York: Free Press, σελ. 254

⁶⁰³ Newman D., 1958, “White – Collar Crime: An Overview and Analysis”, στο *Law and Contemporary Problems*, τ.23 σελ. 737

⁶⁰⁴ Μια ενδιαφέρουσα απεικόνιση της αντιθετικής αυτής σχέσης παρουσιάζεται και από τον Μ. Σκανδάμη στη μελέτη του για το αδίκημα της τοκογλυφίας. Συγκεκριμένα ο συγγραφέας παρατηρεί ότι το έγκλημα τη τοκογλυφίας διαγράφει την κίνηση του εκκρεμούς και ανάλογα με τον τρόπο με τον οποίο ασκείται άλλοτε κατατάσσεται στη σφαίρα της οικονομικής εγκληματικότητας και άλλοτε εναποτίθεται σε αυτήν του οργανωμένου εγκλήματος. «Η διάκριση μεταξύ των δύο αυτών μορφών εγκληματικής δράσης κυριαρχεί κυρίως στην ευρωπαϊκή ποινικοεγκληματολογική σκέψη. Το οικονομικό έγκλημα αντιδιαστέλλεται το οργανωμένο. Ως κριτήρια προσδιορισμού του πρώτου, αναφέρονται μεταξύ άλλων, η προσβολή της καλής λειτουργίας της οικονομίας ή λειτουργικά σημαντικών κλάδων και θεσμών της και η αξιόποινη συμπεριφορά, κατά παράβαση των διατάξεων που απευθύνονται σε ορισμένο κύκλο προσώπων με οικονομική δραστηριότητα. Ως κριτήρια προσδιορισμού του δεύτερου, αναφέρονται μεταξύ άλλων ο αποκλειστικός προσανατολισμός προς τη διάπραξη αθέμιτων ενεργειών και η συστημική εγκληματική δράση του υπόκοσμου. Πλην όμως, η διάκριση των δύο αυτών μορφών εγκληματικής δράσης δεν είναι απόλυτα ευκρινής και τα όποια κριτήρια δεν παρέχουν πάντα ασφαλή μέσα κατάταξης μιας ποινικά κολλάσιμης συμπεριφοράς στη μια ή στην άλλη μορφή.» Βλ. Σκανδάμης Μ., 2007, *Η Τοκογλυφία – Διαχρονική – εγκληματολογική προσέγγιση*, Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 99

οργανωμένο έγκλημα καθιλώνεται για αρχή στον κοινωνικό πυθμένα και με τη τάση να εξορκίζεται πέραν του κοινωνικού ιστού. Σε αντίθεση με τη θεωρητική διαδρομή που ακολουθήθηκε στην περίπτωση της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου, πηγή έμπνευσης για τους μελετητές της οργανωμένης εγκληματικότητας είναι, όπως παρατηρεί ο Alan Block, είτε κυβερνητικές διακηρύξεις με θέμα την ιστορία του οργανωμένου εγκλήματος, που τυπικά εξυπηρετούν κυβερνητικούς ή γενικότερα κρατικούς σκοπούς είτε ιδιαίτερα ενδεείς και συχνά αδημοσίευτες δευτερογενείς πηγές.⁶⁰⁵ «Γι' αυτούς τους λόγους, το ποινικό σύστημα καταλήγει να παίζει κρίσιμο ρόλο στην αποτίμηση αυτού του είδους του εγκλήματος, στον αντίκτυπο και τη σοβαρότητα του και στον ίδιο του τον ορισμό».⁶⁰⁶ Μια σύντομη ιστορική αναζήτηση του όρου αναδεικνύει όχι μόνο την βασιμότητα όλων των προαναφερομένων ισχυρισμών αλλά και το μοντέλο περί οργανωμένου εγκλήματος που κυριαρχεί από τις πρώτες μέρες της εννοιολογικής κατασκευής του όρου. Πρόκειται για αυτό της συνωμοσίας εξωγενών εγκληματικών ομάδων, οι οποίες φέρουν την αποκλειστική ευθύνη για το φαινόμενο του οργανωμένου εγκλήματος.⁶⁰⁷

Οι αρχικές προσομοιώσεις για το οργανωμένο έγκλημα αποτυπώνονται στην έννοια της συμμορίας και αργότερα του συνδικάτου, το οποίο αν και υπονοούσε κάποιες δομές ιεραρχίας και ισχύος ωστόσο δεν παρείχε καμιά «οργανωσιακή» ετοιμολογία για τον συγκεκριμένο όρο, καθόσον το ενδιαφέρον επικεντρωνόταν ολοκληρωτικά σχεδόν στη δράση, το μεγαλύτερο μέρος της οποίας εξαντλούνταν στα

⁶⁰⁵ Block A., 1991, "*Perspectives on Organizing Crime. Essays in Opposition*", Dordrecht: Kluwer, p. ix

⁶⁰⁶ Ruggiero V., 1996, op. cit. σελ. 19

⁶⁰⁷ Smith D.C. Jr., 1980, "Paragons, Pariahs and Pirates: A Spectrum – Based Theory of Enterprise", στο *Crime and Delinquency*, τ. 26, σελ. 359 Στο ίδιο συμπέρασμα αν και από διαφορετική σκοπιά μιλώντας, από άποψη χρόνου, τόπου και επιστημολογικής προσέγγισης, φαίνεται να καταλήγει και ο Χ. Παπαχαράλαμπος σε μια προσπάθεια εννοιολόγησης του οργανωμένου εγκλήματος τόσο στην διεθνή νομοθέτηση όσο και στην ελληνική έννομη τάξη. Από την πρώτη κιόλας φράση του ο συγγραφέας γνωστοποιεί το θεωρητικό πεδίο οριοθέτησης του φαινομένου: «*Το οργανωμένο έγκλημα προσεγγίζεται θεωρητικά είτε βάσει του στοιχείου της συνωμοσίας, είτε αυτού της επιχειρηματικής δράσης.*» Βλ. Παπαχαράλαμπος Χ., 1998, «*Εννοιολόγηση του οργανωμένου εγκλήματος – Διεθνής νομοθέτηση – Στάση της Ελληνικής Έννομης Τάξης*», στο *Ποινική Δικαιοσύνη*, τ.7, σελ.688-690 Για μια πιο σφαιρική εικόνα ως προς τρόπο με τον οποίο καταγράφεται το οργανωμένο έγκλημα στην ελληνική έννομη τάξη βλ. 1. Χλούπης Γ., 2005, *Διασυννοριακό & Υπερεθνικό Οργανωμένο Έγκλημα*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2.Μανωλεδάκης Ι.,2002, 2. *Ασφάλεια και Ελευθερία, Ερμηνεία του Ν.2928/2001 για το Οργανωμένο Έγκλημα*, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη 3. Παπαχαράλαμπος Χ., 2001, «*Το σχέδιο του Υπουργείου Δικαιοσύνης για το Οργανωμένο Έγκλημα: aberratio ictus με ανυπολόγιστες συνέπειες*» στο *Ποινική Δικαιοσύνη*, σελ. 285-292, 4. Κουράκης Ν., 1999, «*Το οργανωμένο έγκλημα: Φαινομενολογία του προβλήματος και δυνατότητες αντιμετώπισης του στην Ελλάδα*» στο *Ποινική Δικαιοσύνη*, 1017-1026 Επίσης για μια συγκριτική αποτύπωση και ανάλυση του φαινομένου βλ. Rodopoulos I, 2010, *Contribution à l'étude de la notion crime organise en Europe – L'exemple de la France et de la Grèce*, Université Paris 1 – Panthéon Sorbonne, Faculté de Droit, Ecole doctorale de Droit Compare

παιχνίδια του τζόγου, στο εμπόριο ναρκωτικών και στις τοκογλυφίες. Με το πέρασμα του χρόνου τα στοιχεία που προστέθηκαν συμπεριλάμβαναν την έννοια της συνωμοσίας, ως μηχανισμό δράσης, των «σφιχτών» κατά κάποιο τρόπο επιχειρηματικών δραστηριοτήτων και το στοιχείο της εθνικότητας. Τη συναρμολόγηση των τριών αυτών νέων στοιχείων, η προώθηση της οποίας άρχισε να δρομολογείται από τους θεσμικούς φορείς στην Αμερική ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '50, συνοψίζει η εικόνα του οργανωμένου εγκλήματος ως μιας ενιαίας, αν και πολύ-τομεακής, κυριαρχικής και διευρυμένης στα εθνικά όρια, ομάδας, που εξαιτίας της δίψας της για χρήμα και εξουσία, συνιστά ξένο σώμα και απειλή προς την αμερικανική κοινωνία.⁶⁰⁸ Η αντίληψη αυτή φαίνεται να υποβόσκει σε όλη την χρονική διαδρομή και στις διαδικασίες διαμόρφωσης της έννοιας του οργανωμένου εγκλήματος καθώς μια εικοσαετία σχεδόν αργότερα τη συναντάμε αναλλοίωτη σε έναν από τους πρώτους ορισμούς του οργανωμένου εγκλήματος, κατά τον οποίο «*το οργανωμένο έγκλημα είναι μια αυτό-διδαιωνιζόμενη, συνεχής εγκληματική συνωμοσία....Είναι ένα σωματείο το οποίο επιδιώκει να δράσει εκτός του ελέγχου του αμερικανικού λαού και των κυβερνήσεων του*».⁶⁰⁹

Προϋπόθεση, ωστόσο, για τη σύσταση και την εδραίωση της συνωμοτικού χαρακτήρα «οργάνωσης» αποτέλεσε η κατάθεση του Joseph Valachi το 1963, η πρώτη δημόσια δήλωση περί ύπαρξης και συμμετοχής στη Cosa Nostra, η οποία αποτέλεσε τον ακρογωνιαίο λίθο κάθε μετέπειτα θεσμικής ρύθμισης και επεξεργασίας του φαινομένου. Ενώ επιστημονικό υπόβαθρο και ως εκ τούτου θεωρητική νομιμοποίηση κατηγορείται ότι της προσέδωσε ο D. Cressey

⁶⁰⁸ Βλ. Fijnaut C., 1990, "Organized Crime: A Comparison Between the United States of America and Western Europe," στο *British Journal of Criminology*, τ. 30(3), σελ. 221 – 240

⁶⁰⁹ Short M., 1991, "*Crime Inc. The Story of Organized Crime*", Thames- Mandarin, London, p. viii

προσυπογράφοντας τις βασικές αρχές της σε ένα από τα διασημότερα έργα του⁶¹⁰ και διευκολύνοντας με τον τρόπο αυτό στην «επίσημη» πλέον ανοικοδόμηση και στην «τυπική» παγίωση παρόμοιων ορισμών,⁶¹¹ παρόλο που αμφισβητήσεις υπήρξαν τόσο για την αξιοπιστία της πρώτης ύλης που χρησιμοποιήθηκε για την «ανοικοδόμηση» τους όσο και για την εγκυρότητα της διαδικασίας συλλογής και αξιολόγησης του.⁶¹² Πέραν όμως από την επιστημονική βαρύτητα που ενέχουν ή δεν ενέχουν οι θεσμικές αναλύσεις για το οργανωμένο έγκλημα ταυτόχρονα παρατηρείται η προσπάθεια αποσιώπησης της επιχειρηματικής δράσης που λανθάνει μέσα σε αυτούς. Ενώ δηλαδή στην επίσημη έννοια του οργανωμένου εγκλήματος προσδίδεται το στοιχείο που η καθομιλουμένη εύστοχα αποκαλεί «χοντρές δουλειές» εντούτοις δεν εκλαμβάνεται ως τρόπος επιχειρηματικής πρακτικής, γεγονός που κρατά σε απόσταση ασφαλείας την έννοια του εγκλήματος από αυτή των επιχειρήσεων. Το επιχειρηματικό μοντέλο στην περίπτωση του οργανωμένου εγκλήματος χρησιμοποιείται ως επίστρωση κάτω από την οποία το επιχειρησιακό ύφος του οργανωμένου εγκλήματος παραμένει αυτό «...της συνωμοσίας, παρακινούμενο από ανοίκειες δυνάμεις που επιδιώκουν να ανατρέψουν την νόμιμη κοινωνία με τεχνικές, προηγούμενα άγνωστες (ή τουλάχιστον ανεφάρμοστες) από της νόμιμες επιχειρήσεις».⁶¹³

⁶¹⁰ Η προσέγγιση του Cressey για το οργανωμένο έγκλημα βασίζεται σε ένα είδος γραφειοκρατικό μοντέλο, στο οποίο μετέχουν διαφορετικές ομάδες ή οικογένειες και το οποίο διακρίνεται για την ιεραρχική του δομή, τους επίσημους κανόνες του, που συμπεκνώνουν το περιεχόμενο ενός άτυπου «Κώδικα Τιμής», και τον αυστηρό επαγγελματισμό του. Αυτές οι ομάδες ή οικογένειες φαίνεται να συνεργάζονται και να συντονίζουν το σύνολο των εγκληματικών δραστηριοτήτων που εκπληρώνουν τα μέλη τους με την επαγγελματική συνέπεια που απαιτεί η θέση τους σε εθνικό επίπεδο. Ο πυρήνας έτσι του οργανωμένου εγκλήματος συγκροτείται κατά κύριο λόγο από συγκεκριμένα άτομα παρά από συγκεκριμένα γεγονότα, καλλιεργώντας περαιτέρω συνειρμούς, κατά τους οποίους η οργανωμένη εγκληματικότητα αφορά σε δραστηριότητες, που διενεργούνται αποκλειστικά από εξειδικευμένους εγκληματίες, με πολυετείς καριέρες και με οικογενειακούς ή φυλετικούς δεσμούς. Βλ. Cressey D., 1969, *The Theft of the Nation: The Structures and Operations of Organized Crime*, Harper & Row, New York Στο ίδιο πλαίσιο ο συγγραφέας θα πει: «Ως εκ τούτου κάθε εγκληματικός οργανισμός που σέβεται το όνομα του έχει σχεδιαστεί με τέτοιο τρόπο ώστε να συνεχίζει να καταστρατηγεί το νόμο ή τουλάχιστον να το προσπαθεί, ακόμη και όταν υπάρχουν αλλαγές στο προσωπικό που κατέχει θέσεις στον καταμερισμό εργασίας του.» Cressey D., 1972, *Criminal Organization: Its Elementary Forms*, Heinemann Educational Books, London, σελ 14-15

⁶¹¹ Βλ. Smith D. C., 1991, “Wickersham to Sutherland to Katzenbach: Evolving an “Official” Definition of Organized Crime”, στο *Crime, Law and Social Change*, τ.16(2), σελ. 135 -154

⁶¹² Τέτοιοι ορισμοί υποστηρίχθηκε ότι βασίστηκαν σε έντονα επιλεκτικές διαθέσεις από θεσμικής πλευράς, γεγονός που υπογραμμίζει τον αυθαίρετο και στοχευμένο χαρακτήρα των κριτηρίων με βάση τα οποία συγκεκριμένο δικαστικό υλικό παρουσιάστηκε στο φως της δημοσιότητας ενώ το μεγαλύτερο μέρος καλύφθηκε από υπηρεσιακή μυστικότητα. Βλ. Cadler J., 1992, “Al Capone and International Revenue Service: State – Sanctioned Criminology of Organized Crime?”, στο *Crime, Law and Social Change*, τ. 17(1), σελ. 1- 23

⁶¹³ Smith D.C. Jr., 1980, op. cit. σελ. 359

Πρόκειται για το περιεχόμενο της κυρίαρχης αν και «μωρόπιστης» όπως την κατονομάζει ο Ruggiero κοινωνιολογικής ανάλυσης,⁶¹⁴ η οποία «αθώα από έννοιες όπως άτυποι οργανισμοί ή δίκτυα πάτρωνα – πελάτη, σταθεροποίησε το κοινωνιολογικό περίγραμμα του οργανωμένου εγκλήματος γύρω από την συνωμοσία»⁶¹⁵ εγκλωβίζοντας το φαινόμενο στο αρχέτυπο της ιταλικής μαφίας και παραπέμποντας σε συνειρμούς γκανγκστερικών κινηματογραφικών ταινιών. Η βασιμότητα μιας τέτοιας οπτικής ωστόσο φαίνεται ανάλογη της αληθοφάνειας που παράγει η κινηματογραφική εικόνα. Αυτό σημαίνει τη θεμελίωση μιας πλασματικής πραγματικότητας μεν για το οργανωμένο έγκλημα αλλά συνάμα και τη καλλιέργεια θεμελιακών αντιλήψεων γύρω από την εμπορική ζωή και την οικονομική δραστηριότητα γενικότερα, οι οποίες συμπυκνώνονται κυρίως «στον ισχυρισμό ότι η επιχειρηματική δράση και το έγκλημα είναι διακριτές κατηγορίες».⁶¹⁶ Η ουσία, επομένως, της συνωνυμίας του οργανωμένου εγκλήματος με στερεότυπα ιταλικής ή αμερικανικής μαφίας αποσκοπεί στο πάντρεμα του, ως όρου και ως φαινομένου, με τη παρανομία. Ο μηχανισμός αυτός συμπίπτει με την ανασκευή και διαιώνιση της θετικιστικής παράδοσης και κατ' επέκταση την απεικόνιση του οργανωμένου εγκλήματος ως διακεκριμένης μορφής κοινωνικής παθολογίας, ο φαινότυπος της οποίας ταυτίζεται με μονολιθικές, απροσπέλαστες και πολιτισμικά ερμητικές ομάδες εγκληματιών. Στο στόχαστρο επανατοποθετείται αντί για τη πράξη το άτομο με την σχετική ηθικολογία να ακολουθεί προσάπτοντας στο φαινόμενο «εξωτικά χαρακτηριστικά». Έτσι, η έννοια του οργανωμένου εγκλήματος συνδέεται αποκλειστικά με τη σκοτεινή πλευρά της ζωής, με τη μαύρη αγορά και την ωμή χρήση βίας.

Αντίστοιχου θετικιστικού περιεχομένου είναι και η αιτιολογία που παρέχεται ως το θεωρητικό υπόβαθρο τέτοιων απεικονίσεων, η οποία δομείται γύρω από το «παράδειγμα του ελλείμματος» («*paradigm of deficit*»). Ο Ruggiero εγκαινιάζει τον γενικό αυτό όρο ως το κοινό χαρακτηριστικό όλων των θεωριών που έχουν κατά καιρούς αναπτυχθεί και χρησιμοποιηθεί για την ανάλυση του φαινομένου του οργανωμένου εγκλήματος και οι οποίες βρίσκονται πάντα «σε συνάρτηση με κάποια

⁶¹⁴ Ruggiero V., 1996a, op. cit., σελ.27

⁶¹⁵ Block A., 1991, *Perspectives on Organizing Crime. Essays in Opposition*, Dordrecht: Kluwer, σελ. 10

⁶¹⁶ Smith D.C. Jr., 1980, op. cit. σελ 362

έλλειψη είτε αφορά στον έλεγχο, στο βαθμό κοινωνικοποίησης, στις ευκαιρίες, στον ορθολογισμό κ.ο.κ»⁶¹⁷ Έτσι, η επιχειρηματολογία που προβάλλεται και επαναπροβάλλεται πάνω από ένα αιώνα τώρα για τα αίτια που αφορούν στην οργανωμένη εγκληματικότητα συνδέονται με θεματικές κατηγορίες όπως η παράδοση και η απουσία του κράτους,⁶¹⁸ η παθολογία και η έλλειψη ελέγχου,⁶¹⁹ με αναφορές άλλοτε στον κοινωνικό και άλλοτε στον εσωτερικό, η σχετική αποστέρηση⁶²⁰ και οι παραβατικές υποκοουλτούρες.⁶²¹ Σε καμία από αυτές τις περιπτώσεις το οργανωμένο έγκλημα δεν αντιμετωπίζεται στο πλαίσιο του καταμερισμού εργασίας αλλά αντίθετα ως πλήρης και ξεκάθαρη διαφοροποίηση του, διατηρώντας, σύμφωνα με το καυστικό σχόλιο του Durkheim, τη μορφή και τις διαστάσεις κοινωνικού «καρκινώματος». Ωστόσο όπως υπογραμμίζεται από τον D.C. Smith κάτω από τέτοιες θεωρητικές κατασκευές λανθάνει ένα θεμελιακό φιλοσοφικό σχήμα που ανταποκρίνεται σε μανιχαϊστικές αντιλήψεις περί Καλού και Κακού. «Η παραδοσιακή προσέγγιση της ανοίκειας συνωμοσίας προτάσσει, συνειδητά ή όχι, ισχυρισμούς γύρω από το καλό και το κακό, και την πραγματικότητα της «εγκληματικότητας» ως πρωτεύον γνώρισμα για τη μεταξύ τους διάκριση με τρόπο απόλυτο και αμετάκλητο. Αυτές οι πεποιθήσεις διευκόλυναν κάποιους θεωρητικούς να δουν τους οργανωμένους εγκληματίες ως μία ξεχωριστή τάξη. Αυτό είναι μάλλον και το γιατί οι θεωρίες για το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου έχουν τόση απήχηση – παρέχουν μια ορθολογική ερμηνεία για τη μη εφαρμογή του πρωτεύοντος, διακριτικού γνωρίσματος σε όλες τις περιπτώσεις (δηλ. ο «εγκληματίας του λευκού περιλαιμίου» παραμένει επιχειρηματίας».⁶²²

Προς επίρρωση των ανωτέρω έρχεται η ίδια η πραγματικότητα. Η επίσημη παρουσίαση του οργανωμένου εγκλήματος ως γενική σκευωρία, που εξυφαίνεται από μια επιτροπή ή αρμοστέα για τη διενέργεια και το συντονισμό αποκλειστικά παράνομων πράξεων, με απώτερο σκοπό την υπονόμευση της νομιμότητας και τη

⁶¹⁷ Ruggiero V., 1993, "Organized Crime in Italy: Testing Alternative Definitions", στο *Social and Legal Studies*, τ.2, σελ.135

⁶¹⁸ Lombroso C., 2002, *Ο Εγκληματίας Άνθρωπος*, Κάκτος

⁶¹⁹ Durkheim E., 2002a *Les Règles de la Méthode Sociologique, [1894]*, édition électronique, Macintosh, Chicoutimi, Québec

⁶²⁰ Merton R., 1968, *Social Theory and Social Structure*, Enlarged Edition, The Free Press

⁶²¹ Cohen A., 1955, *Delinquent Boys: The Culture of the Gang*, The Free Press, New York, Cloward R., and Ohlin L., 1960, *Delinquency and Opportunity*, The Free Press, New York

⁶²² Smith D.C. Jr., 1980, op. cit., σελ.. 371

θεμελίωση εγκληματικών μονοπωλίων, ενεργοποιώντας ως μέθοδο τον καταναγκασμό είτε αυτό σημαίνει καταφυγή σε μια υπέρτερη βία είτε στη διαφθορά των φορέων επιβολής του νόμου, λίγο είχε και εξακολουθεί να μην έχει επαφή με τις πραγματικές διαστάσεις του φαινομένου. Η ειρωνεία ωστόσο έγκειται στο γεγονός ότι οι πρώτες συζητήσεις για το οργανωμένο έγκλημα στα τέλη της δεκαετίας του 1920 παρέπεμπαν σε ένα τελείως διαφορετικό θεωρητικό μοντέλο, όπως αυτό παρουσιάστηκε από τους J. Landesco & F. Thraser. Σύμφωνα με αυτό, το οργανωμένο έγκλημα όχι μόνο δεν αποτελεί ένα αλλότριο φαινόμενο αλλά επιπλέον υπογραμμίζεται η σημασία της κοινωνικής και οικονομικής δόμησης, μέσα από την οποία ο εκάστοτε ρόλος του γκάνγκστερ «αναδύεται» ως «προϊόν της περιρρέουσας ατμόσφαιρας με τον ίδιο τρόπο που ο καλός πολίτης είναι προϊόν του περιβάλλοντος του». ⁶²³ Πρόσθετη σε τέτοια συμπεράσματα έρχεται η ανάλυση που παρέχει J.S. Albanese για τα κοινά σημεία της υπόθεσης Lockheed με το φαινόμενο της Cosa Nostra. Στο σχετικό άρθρο του αποκαλύπτεται ότι για ίδια περιστατικά επιφυλάσσεται διαφορετική θεσμική διάθεση και απάντηση, πάνω στην οποία βασίζεται η διάκριση της εγκληματικότητας του λευκού περιλαίμιου και της οργανωμένης εγκληματικότητας και που στη συγκεκριμένη περίπτωση η πρώτη ταυτίστηκε με την υπόθεση Lockheed και η δεύτερη, όπως πολλαπλώς έχει καταδειχθεί, με την Cosa Nostra. ⁶²⁴

Το ίδιο παρατηρεί και ο Ruggiero για την πραγματικότητα του οργανωμένου εγκλήματος, όπως αυτή καταγράφεται τις τελευταίες δεκαετίες, πολύ περισσότερο δε στις μέρες μας, και βιώνεται από τις διάφορες ευρωπαϊκές χώρες. Οι οργανωμένες παράνομες δραστηριότητες μοιάζουν να αποτελούν ελάχιστα το αποτέλεσμα

⁶²³Βλ. 1.Landesco J., 1929, Organized Crime in Chicago, Part III in Illinois Association for Criminal Justice, *Illinois Crime Survey* (Chicago: IACJ), σελ.1057 2.Thraser F., 1927 *The Gang*, University of Chicago Press, Chicago, esp. σελ. 409- 451

⁶²⁴ Αναλυτικότερα αντιπαραβάλλοντας τις δύο υποθέσεις ο συγγραφέας εντοπίζει τις διαφορές τους στους τύπους και όχι στην ουσία των γεγονότων, πράγμα το οποίο ενισχύει την άποψη του περί ιδεολογικής προδιάθεσης, η οποία με τη σειρά της οδηγεί στη διαφοροποιημένη αντίληψη και αντιμετώπιση τους. Στην περίπτωση της Lockheed, η εταιρεία βρέθηκε να έχει καταβάλει παράνομως χρήματα για να διασφαλίσει τις πωλήσεις της στο εξωτερικό. Όσοι επιβαρύνθηκαν με τη συγκεκριμένη κατηγορία υποστήριξαν ότι προέβησαν σε τέτοιες ενέργειες για λόγους καθαρού ανταγωνισμού, δεδομένου ότι οι ανταγωνιστικές εταιρείες εφάρμοζαν την ίδια τακτική και κατά συνέπεια ήταν ο μόνος τρόπος για να τις αντιμετωπίσουν. Η Cosa Nostra μέσω της ομολογίας του μέλους της Joe Valachi, παραδέχθηκε ότι ο σκοπός της οργάνωσης ήταν η προστασία από αντίπαλες συμμορίες στη διενέργεια παράνομων επιχειρήσεων. Κι ενώ στην πρώτη περίπτωση οι πληρωμές στους ξένους αξιωματούχους ήταν αναγκαίες για τη διαμόρφωση ενός «ευνοϊκού κλίματος» προκειμένου για τις πωλήσεις αεροσκαφών ανά τον κόσμο, στην υπόθεση Valachi ήταν δωροδοκία των δημοσίων υπαλλήλων για να εξασφαλιστεί προστασία από παράνομα προϊόντα και υπηρεσίες. Albanese J. S., “What Lockheed and La Cosa Nostra Have In Common?” στο *Crime & Delinquency*, τ.28, σελ. 211 - 232

οικονομικής ή κοινωνικής ανέχειας, υπανάπτυξης ή απουσίας αυτοελέγχου παραπέμποντας μάλιστα στο ακριβώς αντίθετο: δηλαδή στην ευμάρεια και αφθονία, στη διεύρυνση και απελευθέρωση των αγορών, στην ανάπτυξη και στον έλεγχο των κεφαλαιακών πηγών. *«Επομένως το παράδειγμα του ελλείμματος φαίνεται να παραμένει κυρίαρχο μόνο στο ότι παρέχει έναν αναντικατάστατο ιδεολογικό μηχανισμό»*.⁶²⁵ Το θέμα που προκύπτει ύστερα από μια τέτοια διαπίστωση έχει να κάνει με την λειτουργία τέτοιων ιδεολογικών μηχανισμών, οι οποίοι εξαιτίας της απροθυμίας τους να διακρίνουν το «συμβάν» από την «αξία» του δυσχεραίνουν στο να εκτιμηθεί *«ο βαθμός κατά τον οποίο δηλώσεις που προωθούνται ως παγιωμένα συμπεράσματα βασίζονται μάλλον σε ιδεολογικά δόγματα παρά σε εμπειρικά, υποστηρίξιμα στοιχεία»*.⁶²⁶ Κατά λογική αλληλουχία φαίνεται αυτονόητο ότι *«η νομοθεσία που προέρχεται από μια ιδεολογία, ως αντικρουόμενη στα γεγονότα, μπορεί να αναμένεται να επιληφθεί ιδεολογικών ζητημάτων παρά ζητημάτων που αφορούν στα γεγονότα»*.⁶²⁷ Και εν προκειμένω ο μύθος για το οργανωμένο έγκλημα δεν ανταποκρίνεται τόσο στα γεγονότα που ορίζουν το φαινόμενο όσο στο μέλημα ενός σαφούς διαχωρισμού της οικονομικής δραστηριότητας από την εγκληματικότητα. *«Μια απόδειξη φανερή στα μάτια, αλλά η ανακοίνωση της η ίδια παραμένει ταμπού: η σύγχρονη οικονομία και η οργανωμένη εγκληματικότητα επιβάλλονται από κοινού»*.⁶²⁸ Αν και το παρωχημένο της συνωμοσιακής αντίληψης περί του οργανωμένου εγκλήματος σε επίπεδο επιστημονικής τεκμηρίωσης διαφαίνεται και αποδεικνύεται με κάθε πλέον «ζωντανό παράδειγμα», δεν συμβαίνει το ίδιο για τις επιρροές που συνεχίζει να ασκεί σε επίπεδο αντεγκληματικής πολιτικής και για τη γοητεία με την οποία περιβάλλει τα εγκληματικά στερεότυπα

Ακολούθως, η κύρια επιχειρηματολογία που τάσσεται υπέρ της διάκρισης του εγκλήματος του λευκού περιλαμίου από το οργανωμένο, και που διαχρονικά φαίνεται να διαπνέει και το σκεπτικό του νομοθέτη για τη τυποποίηση του οργανωμένου εγκλήματος, συμπυκνώνεται στην έννοια της νομιμότητας. Η βιτρίνα όμως της

⁶²⁵ Ruggiero V., 1996a, op. cit. σελ.33

⁶²⁶ Miller W., 1973, "Ideology and Criminal Justice Policy", στο *Journal of Criminal Law and Criminology*, τ. 64 σελ.. 154

⁶²⁷ Albanese J. S, 1982, op. cit., σελ. 228

⁶²⁸ De Mailland J., 1998, *Un monde sans loi. La criminalite financiere en image*, Stock, Paris, σελ..44

νομιμότητας, πάνω στην οποία αντανακλάται συχνά η θέση πολλών θεωρητικών,⁶²⁹ συμβολίζει κάτι πολύ παραπάνω από την αφετηρία για συγκεκριμένες «αδόκιμες» επιχειρηματικές δράσεις ή από το συστατικό στοιχείο της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου. Λειτουργεί ως διαχωριστικό στοιχείο, ως παραπέτασμα που κρατά τους «από μέσα» σε απόσταση και προστατευμένους από τους «απ' έξω».⁶³⁰ Στο ίδιο εννοιολογικό ή ιδεολογικό πλαίσιο εντάσσεται και ο όρος της «διείσδυσης στη νόμιμη οικονομία» ως συνώνυμο της επαύξησης των εγκληματικών ευκαιριών.⁶³¹ Στο ίδιο πλαίσιο στις αρχές της δεκαετίας του '80 ο Pino Arlacchi κρούει τον κώδωνα του κινδύνου απέναντι σε ένα νέο φαινόμενο, το οποίο ο συγγραφέας ονομάζει «επιχειρηματική μαφία» (*“la mafia imprenditrice”*) και το οποίο αφορά στην παγίωση στενών δεσμών ανάμεσα στον κόσμο των επιχειρήσεων και σε εκείνον της οργανωμένης εγκληματικότητας καθώς και στην τάση της τελευταίας να υιοθετεί στρατηγικές επιχειρηματικού τύπου. Ως αφετηρία τέτοιων συσχετισμών και ο Arlacchi εντοπίζει την ανάγκη νομιμοποίησης των παράνομων εσόδων του οργανωμένου εγκλήματος, το οποίο υπακούοντας σε πιο ευέλικτα σχήματα καταλήγει να αλλάζει φυσιογνωμία.⁶³² Ωστόσο αλλού ο συγγραφέας επισημαίνει ότι μια τέτοια τάση οδήγησε σε μια πρωτότυπη φόρμα συσσώρευσης κεφαλαίου, «την μαφιόζικη συσσώρευση του καπιταλισμού».⁶³³

⁶²⁹ Ανάμεσα τους ο Van De Bunt υποστηρίζει ότι πρόκειται για την πλέον θεμελιώδη διαφορά ανάμεσα στο οργανωμένο και το εταιρικό έγκλημα «καθώς η πρόσοψη της νομιμότητας συγκαλύπτει την παρανομία στην περίπτωση του εταιρικού εγκλήματος». Van De Bunt H.G., 1994, “Corporate Crime”, στο, *The Journal Of Asset Protection And Financial Crime*, τ.2(1), σελ. 12

⁶³⁰ Αντιστοίχως χρησιμοποιείται και την έννοια των «οδοφραγμάτων» (“barricades”) την οποία οικειοποιείται ο Ruggiero. Ωστόσο ο συγγραφέας αποσαφηνίζει: «σε αντίθεση με την έννοια των παραβατικών περιοχών τα όρια των οποίων περιχαρακώνουν την νομιμότητα και την παρανομία, με την έννοια των οδοφραγμάτων αποδίδω τον τρόπο με τον οποίο διαχωρίζονται τα άτομα εντός της παρανομίας». Σε ένα τέτοιο πλαίσιο τα «οδοφράγματα» στήνονται από μέσα και όχι από απ' έξω προκειμένου να αποκλείσουν την προς τα πάνω κάθετη μετακίνηση στην κοινωνική κλίμακα. “Κάποιος θα μπορούσε να πει ότι τα οδοφράγματα με το να διακρίνουν τις φτωχές περιοχές από την πλούσια κοινωνία, με αυτή την προοπτική, εμφανίζονται να είναι λειτουργικές για την αναπαραγωγή και των δύο» Βλ. Ruggiero V., 2000, *Markets and Crime – Essays in Anti – Criminology*, Oxford University Press, σελ. 39

⁶³¹ Σύμφωνα με την αντίληψη αυτή η ληστρική και παράλληλα ακόρεστη φύση του οργανωμένου εγκλήματος συνέβαλε στην εξάπλωση του πέραν των καθαρά εγκληματικών δραστηριοτήτων, όπως ο τζόγος ή η πορνεία. Χρησιμοποιώντας ως τεχνικές την εκβίαση, τη διαφθορά ή άλλες μεθόδους εξαπάτησης υποστηρίζεται ότι επιτυγχάνει τον έλεγχο και την εκμετάλλευση και νομίμων επιχειρήσεων κυρίως για λόγους που συνδέονται με τη μεταφορά των παρανόμως αποκτηθέντων κεφαλαίων του. Βλ., Hermann D., 1985, “Organized Crime and the White Collar Crime: Prosecution of Organized Crime Infiltration of Legitimate Business”, στο *Rutgers Law Journal*, τ. 16, σελ.589 – 632

⁶³² Arlacchi P., 1983, *La Mafia Imprenditrice*, Il Mulino, Bologna

⁶³³ Arlacchi P., 1982, » Il capitalismo Mafioso (la ‘ndragheta calabrese) στο Enzo Nocifora *Mafia, ‘ndrangheta & camora*, Edizioni Lavoro, σελ. 37-55

Στον αντίποδα μιας τέτοιας οπτικής βρίσκεται η θεώρηση, κατά την οποία η έννοια της οργανωμένης εγκληματικότητας εκλαμβάνεται ως σημαντικά ευρύτερη από αυτήν της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου ως προς το περιεχόμενο και τα παρακλάδια της, γεγονός που σχετίζεται με την αντίληψη ότι η πρώτη έχει μεγαλύτερα αποθέματα και δυνατότητες διακινδύνευσης συγκριτικά με την δεύτερη. Κατ'επέκταση η οργανωμένη εγκληματικότητα είναι περιεκτική της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου. Αντιστοίχως υπογραμμίζεται η έννοια της εγκληματικότητας, είτε ως ακόλουθο της οργανωμένης είτε οικονομικής, ως περισσότερο δόκιμη δεδομένου ότι ανταποκρίνεται σε σύνολο δράσεων και δραστών από την έννοια του εγκλήματος, η οποία παραδοσιακά στο ηπειρωτικό δίκαιο παραπέμπει σε ατομική πράξη.⁶³⁴ Είναι εντυπωσιακό ότι ο συγκεκριμένος όρος δεν προκαλεί τη κοινωνική δυσπιστία απέναντι στο θεσμικό διωκτικό πλαίσιο και έργο αλλά το δημόσιο φόβο περί διαλυτότητας στην επίσημη οικονομία ενός συμπαγούς και ξεχωριστού μορφώματος, που συμβολίζει το οργανωμένο έγκλημα⁶³⁵. Στην πραγματικότητα ωστόσο μοιάζει με φόβο απέναντι στο ενδεχόμενο για οικονομικό προβάδισμα των «απ' έξω»!

β) Ο κοινός τόπος της οικονομίας και τα εγκλήματα εξουσίας

Όπως συνηγορεί ο D.C. Smith η οικονομική δραστηριότητα αποτελεί μια ενιαία και κοινή διαδικασία, η οποία υλοποιείται σε ένα continuum, δηλαδή σε ένα ενιαίο και αδιάλειπτο φάσμα, την αγορά, στην οποία λαμβάνει χώρα «μια σειρά

⁶³⁴ Queloz N., 1999, A-t-on encore des raisons de distinguer criminalités économiques et organisée?, στο *Les Cahiers De La Sécurité Intérieure (Noir, Gris Blanc – Les contrastes de la criminalité économique)*, publication trimestrielle IHESI, τ. 36, σελ.21-39

⁶³⁵Στο ίδιο συμπέρασμα καταλήγει και ο ισχυρισμός της Ε. Λαμπροπούλου, σύμφωνα με τον οποίο το κράτος και τα Μ.Μ.Ε. με μια κοινή και ενορχηστρωμένη προσπάθεια επιτείνουν την «εσωτερική ανασφάλεια των πολιτών όσον αφορά την οργανωμένη εγκληματικότητα με άμεση συνέπεια τη δρομολόγηση νέων και έκτακτων μορφών ελέγχου. Βλ. Λαμπροπούλου Ε., 2000, «Η οργανωμένη εγκληματικότητα και η εσωτερική (αν-)ασφάλεια» στο *Ποινική Δικαιοσύνη*, τ.8-9, σελ.881-884 Αναλυτικότερα της ίδιας βλ. Λαμπροπούλου Ε., 2001, *Εσωτερική Ασφάλεια και Κοινωνία Ελέγχου*, εκδόσεις Κριτική

συμπεριφορών από την πιο άσπιλη μέχρι την πλέον αμαρτωλή.»⁶³⁶ Η οργανωσιακή προσέγγιση, όπως ήδη εξετάστηκε, παρέχει τα εργαλεία κατανόησης τόσο του ίδιου του φάσματος όσο και των οικονομικών φορέων που λειτουργούν μέσα σε αυτό. Οι συσχετισμοί και οι αλληλεξαρτήσεις μεταξύ των δύο αυτών συστημάτων, φάσματος – ανοιχτό σύστημα και φορέων – κλειστό σύστημα καθορίζουν τις ευκαιρίες και τις επιλογές δράσης.⁶³⁷ Αυτό σημαίνει ότι οι οικονομικοί φορείς, ως παράγωγα της έννοιας του «συνεταιρίζεσθαι», δηλαδή οι επιχειρήσεις δεν διαμορφώνουν τη δράση τους υπακούοντας μονομερώς σε δικούς τους εσωτερικούς κανόνες αλλά σε σχέση με τις συνισταμένες – κανόνες που περιγράφουν την έκταση του φάσματος. Επομένως, το κριτήριο της νομιμότητας που χρησιμοποιείται ως μέτρο της κλίμακας αξιολόγησης της οικονομικής συμπεριφοράς και δράσης των φορέων καθώς και ως μέσο διαίρεσης της ίδιας συμπεριφοράς σε νόμιμες επιχειρηματικές δραστηριότητες, λιγότερο ή περισσότερο νόμιμες και σε παράνομες – εγκληματικές, δεν αποτελεί ενδογενές χαρακτηριστικό της οικονομικής διαδικασίας, η οποία διακρίνει τη παραγωγή νομίμων αγαθών ή παροχή νομίμων υπηρεσιών από τα αντίστοιχα παράνομα, αλλά ένα «εγκάθετο», ευμετάβλητο δείκτη, ο οποίος δύναται να συσταλθεί ή να διασταλθεί με την εναλλαγή του νομικού πλαισίου. Η έννοια της οικονομικής νομιμότητας άρα δεν κρίνει εν τοις πράγμασι, ούτε πρόκειται για μια ακέραιη ή επεξεργασμένη έννοια. Περισσότερο μοιάζει με τυχαίο όρο, η τυχαιότητα του οποίου ακολουθεί τη σχέση πάνω στην οποία ισορροπούν κάθε φορά οι λοιποί

⁶³⁶ Smith D.C., 1971, “Some Things that may be More Important to Understand about Organized Crime than Cosa Nostra”, στο *University of Florida Law Review*, τ.24, σελ.1 – 30 Ασπαζόμενοι την ίδια προσέγγιση περί ενιαίου οικονομικού continuum οι N. Passas & D. Nelken τάσσονται ομοίως υπέρ της ενιαίας μελέτης της εγκληματικότητας του λευκού περιλαίμιου και της οργανωμένης εγκληματικότητας. Οι συγγραφείς μάλιστα θα υποστηρίξουν ότι από τη στιγμή που γίνεται διάκριση μεταξύ οργανωμένης και μη – οργανωμένης εγκληματικότητας μια περιπεριω διάσπαση της έννοιας του οργανωμένου εγκλήματος δεν ανταποκρίνεται σε κανένα θεωρητικό ούτε εμπειρικό σχήμα ενώ αντίθετα προκαλεί πρακτικές δυσλειτουργίες. Βλ. Passas N. & Nelken D., 1993, «The thin line between legitimate and criminal enterprises: Subsidy frauds in the European Community» στο *Crime, Law & Social Change*, τ. 19, σελ. 223-243

⁶³⁷ Σύμφωνα με τον ισχυρισμό του James Thompson «οι περισσότερες από τις πεποιθήσεις μας γύρω...από τους οργανισμούς έπονται της μιας ή της άλλης από δύο ξεχωριστές στρατηγικές. Η κλειστού – συστήματος στρατηγική αναζητά τη βεβαιότητα με το να ενσωματώνει μόνο τις μεταβλητές εκείνες που συνδέονται θετικά με την επίτευξη του σκοπού και με το να τις υποβάλει σε ένα μονολιθικό δίκτυο ελέγχου. Η ανοιχτού – συστήματος στρατηγική απομακρύνει τη προσοχή από την επίτευξη του σκοπού της επιβίωσης και συγχωνεύει την αβεβαιότητα με το να αναγνωρίζει οργανωσιακή αλληλεξάρτηση με το περιβάλλον. Μια νεώτερη παράδοση μας βοηθά να αντιλαμβανόμαστε τον οργανισμό ως ανοιχτό σύστημα, απροσδιόριστο και αντιμέτωπο με την αβεβαιότητα, αλλά υποκείμενο στο κριτήριο του ορθολογισμού και ως εκ τούτου στην ανάγκη για βεβαιότητα.» Thomson J.D., 1967, *Organizations in Action: Social Science Bases of Administrative Theory*, Mc-Graw Hill, New York, σελ. 13

όροι που συστήνουν το οικονομικό φάσμα – αγορά και έχουν να κάνουν με την ζήτηση, τη προμήθεια, τη κατανάλωση, τον ανταγωνισμό και τη ρύθμιση.⁶³⁸

Ακόμη κι αν παραμερίσουμε όλο το διάλογο γύρω από τον ορισμό του οργανωμένου εγκλήματος για το αν δηλαδή αποτελεί κλειστό ή ανοιχτό σύστημα, συνδικάτο ή συνωμοσία, οικονομική επιχείρηση ή μέθοδος⁶³⁹ το γεγονός και της θεσμικής ακόμη αναγνώρισης του με επικερδείς οικονομικές δραστηριότητες καθιστά αυταπόδεικτο ότι η εσωτερική δομή που οικειοποιείται εξυπηρετεί τους φορείς – μέλη του να αντεπεξέλθουν στις δυναμικές της αγοράς. Συνεπώς, η λειτουργία του μας βοηθά να κατανοήσουμε τις δυναμικές του περιβάλλοντος χώρου εντός του οποίου δρα και εντοπίζεται αλλά και το ανάποδο· το περιβάλλον του προσδιορίζει τη δομή του. Ήδη έγινε αναφορά στον ενιαίο και αδιαίρετο χαρακτήρα του τελευταίου. Το επιπλέον χαρακτηριστικό του, που πρέπει να αναδειχθεί και που βρίσκεται σε πλήρη ομοφωνία με το γενικότερο οικονομικό σύστημα παραγωγής, δηλαδή τον σύγχρονο καπιταλισμό, είναι ο ταξικός του χαρακτήρας. Με άλλα λόγια, πρόκειται για μια διαβαθμισμένη αγορά εντός της οποίας κάθε οικονομικός φορέας επιδιώκει καταρχάς την αποφυγή «ανεπιθύμητων ενδεχομένων», δηλαδή να μην τεθεί εκτός οικονομικού παιχνιδιού και επιπροσθέτως την εδραίωση του στην οικονομική σφαίρα. Επανερχόμενοι, κατόπιν όλων αυτών, στην έννοια της νομιμότητας γίνεται εμφανές ότι αυτή συνάδει με τις αρχές του κύρους και της υπόληψης – φήμης, όπως δηλαδή και οι εγκληματίες του λευκού περιλαιμίου του Sutherland, οι οποίες με τη σειρά τους εξασφαλίζουν ευνοϊκότερους όρους συναλλαγής. Έτσι, ένας φημισμένος εμπορικός οίκος ή επιχείρηση, εδραιωμένος δηλαδή στο οικονομικό πεδίο – φάσμα, εκλαμβάνεται αυτοδικαίως πιο νόμιμος από ένα μη φημισμένο, και αντίστοιχα κάποια σημεία του οικονομικού φάσματος θεωρούνται πιο νόμιμα από άλλα. Κατ' επέκταση το δίδυμο «κύρος – φήμη» όταν εξαργυρώνονται με αυστηρούς οικονομικούς όρους

⁶³⁸ Διαφορετική είναι η εικόνα που υποδηλώνεται και από τον Quinney R., αναφερόμενος στην έννοια της «πολιτικότητας του εγκλήματος» (*“politicality of crime”*), τουλάχιστον ως προς την παράμετρο της «τυχαιότητας» κι αυτό γιατί στην έννοια της νομιμότητας ή της εγκληματικότητας, ως αντιστραμμένη όψη της πρώτης, διαβλέπει τον πολιτικό τους χαρακτήρα. Όπως και αλλού παρουσιάστηκε, ο Quinney υποστηρίζει ότι πολλές από τις συμπεριφορές που φέρουν την εγκληματική ετικέτα μελλοντικά πρόκειται να εκλαμβάνονται και άρα να είναι διαφορετικές αποβλέποντας στη πολιτική φύση του νόμου και εξ αντανάκλασως στη πολιτική φύση της πράξης. Έτσι, «οι πράξεις που ορίζονται εγκληματικές δεν είναι τόσο το αποτέλεσμα ανεπαρκούς κοινωνικοποίησης και προβλημάτων προσωπικότητας όσο είναι συνειδητές ενέργειες που ελήφθησαν εναντίον κάποιου πράγματος» Quinney R., 1970, *The Problem of Crime*, Dodd Mead, New York, p. 180

⁶³⁹ Σύμφωνα με την ανθρωπολογική ματιά του Henner Hess το οργανωμένο έγκλημα ως συνώνυμο της μαφίας φέρει τα χαρακτηριστικά πολιτισμικής κουλτούρας και υπό την έννοια αυτή «δεν είναι ούτε μια κρυφή κοινωνία ούτε ένας οργανισμός, είναι μια μέθοδος» Henner H., 1973, *“Mafia”*, Laterza, Bari, σελ. 19

υπογραμμίζουν το οικονομικό μέγεθος και εκτόπισμα του εκάστοτε οικονομικού φορέα ενώ όταν υπερβαίνουν το στενό οικονομικό πλαίσιο, όταν με άλλα λόγια δεν λειτουργούν αποκλειστικά ως «οικονομικοί κράχτες» επιμελούνται της δημόσιας εικόνας του και ως εκ τούτου της νομιμοποίησης της παραγωγικής του διαδικασίας.

Οι όροι και η λειτουργία, επομένως, του οργανωσιακού περιβάλλοντος και οικονομικού πεδίου καθορίζουν όλες τις οικονομικές δράσεις και επομένως καθοδηγούν τους οικονομικούς φορείς, ανεξαρτήτως της τεχνολογίας που οι τελευταίοι υιοθετούν, δηλαδή τις τεχνικές λειτουργίες με τις οποίες δύνανται να παράγουν και να παρέχουν το τελικό τους προϊόν ή υπηρεσία, της φύσης των προϊόντων που παράγουν, της νομιμότητας είτε των προϊόντων είτε των διαδικασιών παραγωγής. Τα διαφοροποιά στοιχεία που θέτουν έναν οικονομικό φορέα σύννομο ή παράνομο δεν είναι απτά αλλά συνδέονται με το σύνολο των συσχετισμών των παραμέτρων που ορίζουν το οικονομικό πεδίο⁶⁴⁰. Η αφαιρετικότητα του σχήματος που προκύπτει δεν αναγνωρίζει μόνο το νόμιμο και το παράνομο σκέλος του αλλά και μια εμβόλιμη γκρίζα περιοχή, η οποία αντιπροσωπεύει το θολό τοπίο της νομιμότητας. Ως παράλληλο σχήμα ο Smith προβάλλει τους «παράγοντες» και τους «πειρατές» να εκπροσωπούν τα δύο άκρα του φάσματος και ως εμβόλιμους τους «παρίες», να τροφοδοτούν τα άκρα αυτά. Σύμφωνα με τον συγγραφέα το οργανωμένο έγκλημα ταυτίζεται με τους «παρίες» και την γκρίζα ζώνη. Στις περιπτώσεις που η δράση του θεωρείται επιτυχής, δηλαδή και διατηρείται στο οικονομικό παιχνίδι και εδραιώνεται εξασφαλίζοντας μεγάλα οικονομικά οφέλη, η τάση είναι να εξομαλύνεται, να αμβλύνεται και να αφομοιώνεται από τους «παράγοντες», δίνοντας

⁶⁴⁰ Με ανάλογο πνεύμα ο Λ. Δρακόπουλος προσθέτει: «Η ανάμειξη παραγόντων των κυβερνήσεων στην οργάνωση του οικονομικού εγκλήματος πρέπει να θεωρείται δεδομένη. Το έγκλημα δεν αιωρείται. Το έγκλημα διεξάγεται στην κοινωνία και τα παράγωγα της: τα κόμματα, τους θεσμούς, τις κυβερνήσεις, τα καθεστώτα... Το οργανωμένο έγκλημα είναι φυσική έκφραση συγκεκριμένων συμφερόντων μέσα στο πλαίσιο της ίδιας της λειτουργίας του Κράτους. Το οργανωμένο έγκλημα είναι μέρος του Κράτους και όχι Κράτος εν Κράτει.» Δρακόπουλος Λ., 2002, *Κράτος και Οργανωμένο Έγκλημα*, εκδόσεις Εκάτη, Αθήνα, σελ. 13

έτσι τη σκυτάλη στον όρο της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου, ενώ στην αντίθετη περίπτωση συνιστά κοινό και συνήθως στυγνό έγκλημα.⁶⁴¹

Η θεωρία αυτή του «ενιαίου επιχειρηματικού φάσματος» (“*spectrum – based theory of enterprise*”) σε συνδυασμό μάλιστα με άλλες οικονομικές προσεγγίσεις του εγκληματικού φαινομένου⁶⁴² καθώς και την κλασσική, ορθολογική άποψη που υφέρπει λίγο – πολύ στο σύνολο τους, περί κόστους – οφέλους, απαλλάσσουν τον όρο του οργανωμένου εγκλήματος από το βάρος κοινωνικών παθολογιών, ιδεολογικών δεισιδαιμονιών και αφελών προβληματισμών. Παρά το γεγονός όμως ότι η οργανωμένη εγκληματικότητα αποκτά διαστάσεις οικονομικής δραστηριότητας και οι εγκληματικές ομάδες τον χαρακτήρα των οικονομικών φορέων, παραμένει ισχυρή η ιδέα της «κοινωνικής της απομόνωσης», της συνεχούς δηλαδή αναπαραγωγής και ανακύκλωσης των εγκληματικών δράσεων και ως εκ τούτου της επένδυσης και επέκτασης των παράνομων εσόδων σε άλλες, καινούργιες εγκληματικές ενέργειες. Η ανατροπή την οποία τολμά ο Ruggiero στα λόγια του Sutherland, ισχυριζόμενος ότι «*το οργανωμένο έγκλημα είναι έγκλημα του λευκού περιλαιμίου*» στοχεύει πρωτίστως στη διεύρυνση της προαναφερόμενης ιδέας, δηλαδή στην ανάδειξη συναλλαγών από και προς τόσο παράνομες όσο και νόμιμες αγορές. Ειδικότερα, ο συγγραφέας

⁶⁴¹ Smith D.C.Jr., 1980, op. cit. σελ.358 – 386. Στην ίδια ενότητα του οικονομικού φάσματος παραπέμπει και ο Filippo Sgubbi αντιμετωπίζοντας το έγκλημα ως «*κοινωνικό ρίσκο*». Ο συγγραφέας επιλέγει τον όρο αυτό για να περιγράψει το γεγονός ότι πολλοί οικονομικοί φορείς εισηγούνται είτε εμπλέκονται σε κάποια οικονομική δραστηριότητα ασχέτως από το αν πρόκειται να παραβιαστούν ισχύουσες ή προσεχείς νομοθετικές ρυθμίσεις. Ο πολλαπλασιασμός των κανονισμών που καθοδηγούν και κατευθύνουν τη διοικητική, εμπορική και συνολικά την οικονομική δραστηριότητα δημιουργεί για τους οικονομικούς φορείς ένα ριψοκίνδυνο περιβάλλον, με την έννοια του ενδεχόμενου και πολλαπλού κινδύνου διάπραξης κάποιας παράβασης. Ως είδωλο επομένως του οικονομικού φάσματος προβάλλεται ένα αβέβαιο πανόραμα όπου οι ορισμοί περί εγκλήματος και ως εκ τούτου περί νομιμότητας είναι διαρκώς υπό διαπραγμάτευση και υπό αίρεση. Στη διαπραγμάτευση αυτή ο F. Sgubbi δεν βλέπει μόνο τις δυναμικές που αναπτύσσονται ταξικά, δηλαδή τις πιέσεις που ασκούν οι ισχυροί στους ανίσχυρους οικονομικούς φορείς και αντίστροφα, αλλά τονίζει και αυτές που αναπτύσσονται ενδοταξικά, εντός και μεταξύ των ισχυρών οικονομικών φορέων. Βλ., Sgubbi F., 1991, “*Il reato come rischio sociale*”, Il Mulino, Bologna

⁶⁴² Υπό μια τέτοια οπτική ο Becker υποστηρίζει ότι το έγκλημα είναι μια πολύ σημαντική οικονομική δραστηριότητα ή βιομηχανία παρά την απόλυτη αδιαφορία των οικονομολόγων, την οποία χρεώνει ενδεχομένως στον ανήθικο χαρακτήρα με την οποία είναι εμποτισμένη κάθε εγκληματική δράση ώστε να τύχει συστηματικής επιστημονικής ανάλυσης. Ο συγγραφέας παραπέμπει σε μια ιδανική εξίσωση κατά την οποία το κοινωνικό κόστος του εγκλήματος ελαχιστοποιείται μέσω οικονομικών δαπανών, τις οποίες μάλιστα εντοπίζει ανάμεσα στις εφαρμοσμένες μορφές κοινωνικού ελέγχου. Ωστόσο, η προσέγγιση του παραμένει καθαρά εγκληματολογική εισηγούμενος: «*μια χρήσιμη θεωρία της εγκληματικής συμπεριφοράς μπορεί να απαλλαγεί από ειδικές θεωρίες ανομίας, ψυχολογικών ανεπαρκειών ή κληρονομικών ιδιαίτερων γνωρισμάτων και απλά να επεκτείνει την συνήθη ανάλυση των οικονομολόγων περί επιλογής*» Becker G., 1968, “*Crime and Punishment: An Economic Approach*” στο *Journal Of Political Economy*, τ. 76, σελ 170

επιχειρεί να αποδομήσει τα στεγανά του παρελθόντος επικαιροποιώντας ταυτόχρονα την έννοια του οικονομικού continuum.⁶⁴³

Βασικό συστατικό που εξυπηρετεί το διπλό σκοπό του απεγκλωβισμού του εγκληματικού φαινομένου από τεχνητά θεωρητικά διλήμματα και μιας χειροπιαστής ανάδειξης της ενότητας, με την οποία περιβάλλεται το οικονομικό γίνεσθαι, αποτελεί και για τον Ruggiero η έννοια της βλάβης· το περιεχόμενο της πολυεδρικό και αδέσμευτο μαζί, που δεν παραπέμπει δηλαδή σε αποκλειστικούς και φιξαρισμένους τύπους, διατρέχει τόσο τις διοικητικές όσο και τις ποινικές παραβιάσεις, τόσο την πρόβλεψη του *mala in se* όσο και του *mala prohibita* και τελικά τόσο την νομιμότητα όσο και την παρανομία.⁶⁴⁴ Ο όρος «παζάρι» (“*bazaar*”)⁶⁴⁵ επιλέγεται επιπλέον ως περισσότερο δόκιμος από αυτόν του οικονομικού continuum καθώς αποτυπώνει με ακρίβεια το συνεχές της κίνησης, το διαρκές της κινητοποίησης και το αμφίδρομο της πορείας που χαρακτηρίζει την εμπλοκή επίσημων με ανεπίσημες δομές, όπως και τη διαπλοκή νόμιμων, ημι-νόμιμων, εξωνομικών και εξόφθαλμα παράνομων φορέων. Οι δυναμικές που αναπτύσσονται και οι δράσεις που υλοποιούνται μέσα σε αυτό το πλαίσιο εξαρτώνται κάθε φορά από την εναλλαγή των ευκαιριών και των απαιτήσεων. Το «παζάρι» επομένως πέρα από ενιαίος είναι και χώρος ζωτικός, υποκείμενος στις εκάστοτε πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές συγκυρίες, οι οποίες με τη σειρά τους υπαγορεύουν το ύφος, το εύρος και την ένταση των σχέσεων, των συνεργασιών και των κοινοπραξιών που αναπτύσσονται ανάμεσα στις τυπικές και άτυπες, στις νόμιμες

⁶⁴³ Αντίστοιχα ο E. Savona αναφέρεται στο continuum της εγκληματικότητας. Σύμφωνα με τις βασικές θέσεις που προτάσσονται το έγκλημα δεν εκδηλώνεται σε «κενό αέρος» αλλά «πατάει» επάνω σε μια ορθολογική βάση, η οποία περαιτέρω περιλαμβάνει τρεις θεμελιακές παραμέτρους: τη συμπεριφορά (που καθορίζει το τύπο του εγκλήματος), τη οργάνωση και τη διάδραση της με τις δυνάμεις της αγοράς που προσανατολίζουν τις εγκληματικές – μη εγκληματικές συμπεριφορές. «Εφόσον κάποιος θεωρήσει ότι η εγκληματικότητα συνθέτει ένα continuum, εντός του οποίου υπάρχουν πολλαπλές μορφές οργανωμένου εγκλήματος, τότε γίνεται προφανής η λειτουργική αλληλεξάρτηση ανάμεσα τους και ομοίως η ανεπάρκεια των ορισμών και των θεωριών που τις ξεχωρίζουν. Σε αυτό το continuum υπάρχει μια ποικιλία από συνιστώσες οικονομικής δραστηριότητας που υπόκεινται στις δυνάμεις της αγοράς και που ονομάζονται επιχειρηματικές δράσεις αν κριθούν νόμιμες και έγκλημα αν κριθούν παράνομες.». Υπό αυτή τη λογική, υποστηρίζεται ότι η αξία της διάκρισης ανάμεσα σε μορφές οργανωμένης εγκληματικότητας συνίσταται αποκλειστικά σε περιγραφικούς σκοπούς και κατ’ επέκταση θεωρείται περισσότερο δόκιμο να γίνεται λόγος για οργάνωση του εγκλήματος παρά για οργανωμένο έγκλημα. Βλ. Savona E., 1991, «Crime and its Organization. Hypotheses and Strategies», στο V. Ferrari (ed) *Laws and Rights – Proceedings of the international congress of sociology of law for the ninth century of the University of Bologna*, Giuffrè ed., Milano, σελ 959

⁶⁴⁴ Ruggiero V., 2007a, “It’s the economy stupid! Classifying power crimes”, στο *International Journal of Sociology of Law*, τ. 35, σελ.166-167

⁶⁴⁵ Ruggiero V., 2000, op. cit. σελ.28-43 Με ανάλογη περιπαιχτική διάθεση ο T. Godfroy κάνει λόγο για «μετεμψυχομένη οικονομία» Βλ. Godfroy T., 1999, “Economie Parallèle ou Métissée? Exemples d’ Activités Hybrides” στο Jean-Michelle Bessette *Crimes et Cultures*, L’ Harmattan, Paris, σελ. 159-174

και παράνομες πτυχές της οικονομίας. Η ομοιότητα του με κινούμενη άμμο σε συνδυασμό με την ενότητα στην οποία παραπέμπει η οικονομική πραγματικότητα καθιστά ιδιαίτερα δυσδιάκριτα και ρευστά τα σημεία επαφής τέτοιων σχέσεων παρέχοντας παράλληλα κάλυμμα σε αδόκιμες δράσεις και συμμαχίες. «*Το «ανεπίσημο» τείνει να απορροφηθεί από το «επίσημο», με την έννοια ότι κρυφές πρακτικές, παράλληλες διαδικασίες και μορφές παράνομης οικονομικής συμπεριφοράς καλούνται ολοένα και περισσότερο να αποδώσουν καρπούς για την επίσημη οικονομία. Με αυτόν τον τρόπο, οι ισχυριζόμενες απειλές που τίθενται από το ανεπίσημο τείνουν κατά συνέπεια να μετατρέπονται σε ευκαιρίες για το επίσημο.*»⁶⁴⁶

Το οργανωμένο έγκλημα, έτσι, βγαίνει από το περιθώριο των οικονομικών συναλλαγών, προσεγγίζοντας ολοένα και περισσότερο την κεντρική σκηνή, στην οποία εξ ορισμού εδρεύει η νομιμότητα και ως εκ τούτου η εγκληματικότητα του λευκού περιλαιμίου. Η αμοιβαιότητα που διαπνέει την από κοινού παροχή διαφόρων υπηρεσιών και την κοινή διενέργεια επιχειρηματικών επενδύσεων ενσαρκώνεται με τη θεμελίωση ανταποδοτικών σχέσεων.⁶⁴⁷ Οι συνεργασίες, επομένως, που αναπτύσσονται ξεπερνούν το πρακτικό μέρος παραπέμποντας, στο βαθμό που λειτουργούν ως πρόσθετες δεξαμενές άντλησης κοινωνικών προτύπων, σε ένα συμβολικό επίπεδο. Η εξομοίωση των δύο φαινομένων δηλαδή υλοποιείται μέσω κοινών πρακτικών και ομαλοποιείται μέσω κοινωνικών συμβόλων. Η έκταση δε που δύνανται να καταλάβουν πρακτικές τέτοιου είδους, φτάνει μέχρι το σημείο αναγωγής του οργανωμένου εγκλήματος σε πρόσθετη υποδομή προς εξασφάλιση της ομαλής λειτουργίας της επίσημης οικονομίας.⁶⁴⁸ Ακόμη και η θεσμική διαφορετικότητα, η οποία επισημοποιεί την κυρίαρχη θεωρητική διάκριση ανάμεσα στο οργανωμένο έγκλημα και στο έγκλημα του λευκού περιλαιμίου, υποχωρεί χάριν αλληλοεξυπηρετήσεων, συμπυκνώνοντας συχνά το περιεχόμενο όχι δύο έργων αλλά

⁶⁴⁶ Ruggiero V., 2000, op. cit. σελ.66

⁶⁴⁷ Η ίδια υπόθεση αναπτύσσεται και από τον Di Nicola, ο οποίος αναγνωρίζει ότι το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου και το οργανωμένο έγκλημα επιδίδονται στις ίδιες ή σε παρόμοιες εγκληματικές δραστηριότητες. Πιο συγκεκριμένα, ο συγγραφέας βασιζόμενος στην οργανωσιακή θεωρία και αναφερόμενος σε συγκεκριμένα εμπειρικά παραδείγματα υποστηρίζει ότι τα δύο φαινόμενα ταυτίζονται ή συγκλίνουν μέσω της υιοθέτησης της ίδιας παράνομης τυπολογίας. Υπό αυτήν την οπτική, κάνει λόγο για μια γενικότερη «οργανωσιακή οικονομική εγκληματικότητα». Βλ. Di Nicola A., 2007, *La Criminalità Economica Organizzata – La dinamiche dei fenomeni, una nuova categoria concettuale e le sue implicazioni di policy*, edizione Franco Angeli

⁶⁴⁸ Ruggiero V., 1993, “Organized Crime In Italy: Testing Alternative Definitions”, στο *Social and Legal Studies*, τ. 2, σελ 131 – 148

αντίθετα δύο πράξεων ενός ενιαίου έργου.⁶⁴⁹ Πάνω σε αυτή τη βάση ο Ruggiero χαρακτηρίζει την όποια αναφορά στην οργανωμένη εγκληματικότητα και στην εγκληματικότητα του λευκού περιλαιμίου ως «ταυτολογία», με την έννοια της κοινής διάπραξης εγκλημάτων⁶⁵⁰ δομώντας την επιχειρηματολογία του πάνω σε τρεις βασικούς άξονες.

Ο πρώτος, με αφετηρία την προτροπή των Smith & Alba για ανάγκη επικέντρωσης στην επιχειρηματικότητα παρά στην εγκληματικότητα⁶⁵¹ επισημαίνει τον κοινό τρόπο δράσης και λειτουργίας, που μοιράζεται το δίπολο οργανωμένο έγκλημα – έγκλημα του λευκού περιλαιμίου. Πέραν των αξιολογικών πρόσημων, τα οποία αποτελούν απόρροια ιδεολογικών και ηθικολογικών διακηρύξεων, υποστηρίζεται ότι αυτό που απομένει επί της ουσίας είναι οι κοινές επιχειρηματικές πρακτικές οι οποίες ενεργοποιούνται βάση κοινών αξιών, πανομοιότυπων πολύπλοκων δομών, όμοιων τεχνικών και αποτελεσμάτων ενώ για την ερμηνεία τους επιστρατεύονται τα ίδια μοντέλα των οικονομικών και οργανωσιακών θεωριών. Σύμφωνα με τις τελευταίες το *raison d' être* των οργανισμών, ως το αμάγαλμα της επίσημης στοχοθεσίας, δεν είναι ούτε κάτι άτεγκτο ούτε ομοιόμορφο, καθώς βρίσκεται σε συνάρτηση αφενός με το ευρύτερο κοινωνικό σύστημα, εντός του οποίου οι οργανισμοί αυτοί υπάρχουν, και αφετέρου με τις κάθετες δομές που ενυπάρχουν στο εσωτερικό τους. Σημειώνεται, ωστόσο, ότι πέραν της πολλαπλότητας και ποικιλομορφίας, κυρίαρχος σκοπός των οργανισμών παραμένει πάντα η «μεγιστοποίηση του οφέλους», με την έννοια του οφέλους να παίρνει διάφορες διαστάσεις, όσες και οι τρόποι επιδίωξης του. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο

⁶⁴⁹ Ο Johnstone επισημαίνει μάλιστα ότι οι «συσχετισμοί» αυτοί μεταξύ της οργανωμένης εγκληματικότητας και της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου επιβεβαιώνονται πρωτίστως σε επίπεδο κυβερνήσεων, οι οποίες πάνω από εικοσαετία διακηρύσσουν τον κίνδυνο οικονομικής αποσταθεροποίησης των αγορών, λαμβάνοντας ταυτόχρονα σειρά μέτρων προκειμένου να αντιμετωπίσουν το ζέπλυμα βρώμικου χρήματος. Βλ. Johnstone P, 1999, *Serious white – collar fraud: historical and contemporary perspectives*, στο *Crime, Law & Social Change*, τ. 30, σελ. 111

⁶⁵⁰ Ruggiero V., 1996a, op. cit. Στο ίδιο πλαίσιο η Isabelle Sommier επιλέγοντας τον όρο «ομοιότητα» (*“commensalisme”*) επιτυγχάνει επιπλέον την αναπαράσταση μιας τέτοιας ταυτολογικής σχέσης. Περαιτέρω η συγγραφέας αναφέρει ότι η σχέση αυτή μπορεί να πάρει σε δύο μορφές: είτε αυτή της συνεργασίας και αλληλο-συγκάλυψης είτε αυτή του αντίπαλου δέους, λειτουργώντας υπέρ μιας «δημιουργικής» άμιλλας. Σε κάθε περίπτωση ωστόσο υπονοείται και η ανάμειξη του κράτους, το οποίο χρησιμοποιεί συχνά τέτοιους συνασπισμούς προκειμένου για την άσκηση κοινωνικού ελέγχου και τη δυνατότητα διακυβέρνησης (*“gouvernabilité”*) Sommier I., 1998, *“Les mafias”*, Editions Montchrestien, σελ. 111 – 124 Για τον Α. Βαθρακοκόηλη μια τέτοια ταυτολογία περιλαμβάνει τη συνταύτιση των δραστών, τον συγκερασμό ως προς τις μεθόδους δράσης, τη συγκάλυψη των παράνομων ενεργειών και την σύμπτωση ως προς το πεδίο και την έκταση θυματοποίησης. Βλ. Βαθρακοκόηλη Α., 2001, «Το οργανωμένο έγκλημα και οι τρόποι αντιμετώπισης του», στη σειρά *Εγκληματολογικά*, τ.14, σελ.51-54

⁶⁵¹ Smith D.C. & Alba R.D., 1979, “Organized Crime and American Life” στο *Society*, τ. 26, σελ. 32 – 38

Thompson «πως μπορεί να υπάρξει μια ουσιαστική και μονοσήμαντη επιδίωξη της μεγιστοποίησης του οφέλους...αν δεν υπάρχει μια ξεκάθαρη συμφωνία ως προς το τι τελικά είναι όφελος». ⁶⁵²

Το όφελος που απορρέει από τη σύζευξη του οργανωμένου εγκλήματος με το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου εξαρτάται πρωτίστως από την οπτική γωνία από την οποία προσεγγίζεται. Από την πλευρά του οργανωμένου εγκλήματος μεταφράζεται σε πολλαπλασιασμό των ευκαιριών χάριν αφενός της επέκτασης του πεδίου δράσης τους και αφετέρου των πλεονεκτημάτων που συνεπάγεται η νόμιμη αγορά, τα οποία ξεκινούν από την υιοθέτηση ενός διαφορετικού «νομιμοποιητικού» λεξιλογίου, ενδύοντας ωστόσο τις ίδιες παράνομες ενέργειες (π.χ. η τοκογλυφία ως λέξη αντικαθίσταται από αυτήν του δανεισμού ενώ η διαφθορά ως μέθοδος εκλεπτύνεται μέσω του ξενικού “*lobbying*”, δηλαδή της πολιτικής πίεσης παρασκευαστικών συνήθως συμφερόντων) και φτάνουν μέχρι τις επαφές και συναλλαγές με εκπροσώπους της υψηλής κοινωνίας γεγονός που προσθέτει όχι μόνο αίγλη αλλά και πρόσβαση σε ελιτίστικους, εξουσιαστικούς κύκλους. «Υπό αυτή την οπτική θα μπορούσε να διατυπωθεί ότι, ευθύς με την ανάμειξη τους στην επίσημη οικονομία, οι επιχειρηματίες του οργανωμένου εγκλήματος δύνανται να υιοθετήσουν ήδη καθιερωμένες πρακτικές παρά να τις επιβάλουν σε άλλους». ⁶⁵³

Από την άλλη πλευρά της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου, οι πρακτικές συνεργασίας, αμοιβαίων υποχωρήσεων, κοινών διαπραγματεύσεων, συλλογικών επιδιώξεων και εμπορικών δοσοληψιών με εκπροσώπους του οργανωμένου εγκλήματος αποβλέπουν στην «απελευθέρωση» μονοπωλίων, ιδιαίτερα προσοδοφόρων, για να αφεθούν στην μαύρη αγορά και κατ’ επέκταση στην αποκλειστική χρήση και εκμετάλλευση τους από το οργανωμένο έγκλημα, αλλά συνάμα και ιδιαίτερης επικινδυνότητας, την αποσόβηση της οποίας εξασφαλίζει η διατήρηση της παρουσία της εγκληματικής επιχείρησης, με την συμβατική έννοια του όρου. Το στερεότυπο του οργανωμένου εγκλήματος, θεμελιωμένο εν πολλοίς στο βιογραφικό του δράστη παρά στην ίδια τη φύση της συμπεριφοράς που αυτός υιοθετεί, έχει την πρόσθετη λειτουργική αξία της παραγωγής συνήθων υπόπτων και αποδιοπομπαίων τράγων ιδιαίτερα για τις περιπτώσεις που τα κοινά σχέδια ναυαγούν.

⁶⁵² Thomson G., 1982, “The Firm as “Dispersed” Social Agency”, στο *Economy and Society*, τ. 11(3), σελ240

⁶⁵³Ruggiero V., 1996a, op. cit. σελ. 43

Ωστόσο, η τάση που συχνά επικρατεί, θέλει τους φορείς των λευκών κολάρων εξαιρετικά άπληστους, να προσπαθούν ώστε να καταστήσουν την συνδρομή του οργανωμένου εγκλήματος πλεονάζουσα και μαζί με αυτήν κάθε αξίωση για μέρισμα. Πρόκειται για τις περιπτώσεις, όπου οι εγκληματίες του λευκού περιλαιμίου επιδιώκουν να καταλάβουν εξ ολοκλήρου περιοχές που λυμαινόταν παραδοσιακά το οργανωμένο έγκλημα, δεδομένης της ιδιαίτερης σημασίας τους για την επίσημη οικονομία, όπως για παράδειγμα το λαθρεμπόριο όπλων για χώρες παραγωγής και εξαγωγής αμυντικού εξοπλισμού ή η περιοδική αλλά συχνή επιδρομή του νομίμου κεφαλαίου σε νησιά όμοια με «οικονομικούς παράδεισους»!. «Οι συμπεριφορές αυτές πρέπει να γίνουν κατανοητές στα πλαίσια όπου παράνομα συμπληρωματικά έσοδα είναι εφικτά και τα οποία προσφέρουν στο νόμιμο κεφάλαιο την δυνατότητα ταχείας ανατίμησης».⁶⁵⁴ Σε αντίθεση με την κυρίαρχη θεωρία της συνωμοσίας για το οργανωμένο έγκλημα η διακίνηση του κεφαλαίου είτε αυτό προέρχεται από παράνομες ή νόμιμες ενέργειες και ομοίως είτε προορίζεται για παράνομες ή νόμιμες επενδύσεις δεν ζητά διαπιστευτήρια καταγωγής. Αν η διάκριση επομένως του οργανωμένου εγκλήματος από αυτό του λευκού κολάρου υπαγορεύεται από την ταυτότητα του δράστη, υπέρ της κοινής ανάλυσης συνομολογούν η ταυτότητα των κινήτρων και των μεθόδων.⁶⁵⁵

Ο δεύτερος άξονας ταύτισης των δύο φαινομένων σχετίζεται με την κοινή παράνομη τεχνογνωσία την οποία ασπάζονται οι δράστες είτε συμπίπτουν με τους εγκληματίες του λευκού κολάρου είτε στρατολογούνται μεταξύ των μελών του οργανωμένου εγκλήματος. Στο σημείο αυτό ο Ruggiero επιχειρεί τη δεύτερη διεύρυνση της εγκληματολογικής πρότασης του Sutherland. Αν και συμμερίζεται τον θεωρητικό μηχανισμό της «διαφορικής συναναστροφής» (“differential association”) ως μέθοδο μύησης και εκμάθησης εγκληματικών πρακτικών, ωστόσο δεν συμφωνεί με την ανάγκη συνεκτικότητας και ομοιομορφίας που ο Sutherland βλέπει στα μέλη της ομάδας, στο πλαίσιο της οποίας υλοποιούνται οι μέθοδοι αυτοί. Ο κοινός αξιακός κώδικας και οι κοινές εμπειρίες, που προσδίδουν αμιγή χαρακτήρα στην ομάδα και ο οποίος με τη σειρά του διευκολύνει την επικοινωνιακή διαδικασία της εκμάθησης και

⁶⁵⁴ Ibid. σελ. 89

⁶⁵⁵ Calavita K. & Pontell H, 1993, “Savings and Loan Fraud as Organized Crime: Toward a Conceptual Typology of Corporate Illegality”, στο *Criminology*, τ. 31(4), σελ 519 - 548

αναπαραγωγής συγκεκριμένων διαθέσεων, εξορθολογισμών και τεχνικών για τη διάπραξη συγκεκριμένων εγκλημάτων ανταποκρίνεται σύμφωνα με τον Ruggiero στην εννοιολογική πρόσληψη τόσο του οργανωμένου εγκλήματος όσο και του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου ως συλλόγων (*“association”*). Αντίθετα ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι η κατανόηση τους ως συναλλαγών (*“transaction”*) ευνοεί την διάχυση των πληροφοριών και την ανταλλαγή γνώσεων, ιδιαίτερος δε αν λάβουμε υπόψη την σύγχρονη συγκυρία της κοινωνίας της πληροφορίας.⁶⁵⁶ Σε ένα τέτοιο πλαίσιο οι πολύτιμες για την διενέργεια παράνομων πράξεων τεχνικές καθώς και οι σχετικοί εξορθολογισμοί συλλογικοποιούνται, με την έννοια της δυνάμενης κτήσης τους από διαφορετικές ομάδες και άτομα.

Η οικειοποίηση της τεχνογνωσίας ωστόσο δε διευκολύνει μόνο τη σύμμιξη της οργανωμένης εγκληματικότητας με αυτή του λευκού κολάρου προκειμένου για τον σχεδιασμό και επίτευξη κοινών στόχων και συμφερόντων αλλά παράλληλα ομοιογενοποιεί τους τρόπους κοινωνικοποίησης των μελών τους και άρα συνδράμει στην αναδιαμόρφωση της φυσιογνωμικής των δύο φαινομένων. Στο πλαίσιο αυτό κάποιοι μελετητές θα αναφερθούν στα «διαδοχικά στάδια» (*“successive stages”*) από τα οποία διέρχεται το οργανωμένο έγκλημα προκειμένου για την επιτυχή συμβίωση του με την εγκληματικότητα του λευκού περιλαιμίου και συνεπώς την ένταξη του στους επίσημους κύκλους της νομιμότητας.⁶⁵⁷ Άλλοι θα αναφερθούν στην ανάγκη αναδιάρθρωσης του οργανωμένου εγκλήματος και πιο συγκεκριμένα σε έναν τύπο «μαφίας λευκού περιλαιμίου» η οποία «θα συνδυάζει τις επιδόσεις της στις διεθνείς αγορές με τις δράσεις της μαφίας του μπλε κολάρου στις τοπικές αγορές

⁶⁵⁶ Σύμφωνα με τους A. Di Nicola & A. Scartezzini η οργανωμένη βάση πάνω στην οποία τελείται το οικονομικό έγκλημα δεν αφήνει πολλά περιθώρια διακρίσεων μεταξύ της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου και της οργανωμένης εγκληματικότητας. Προς αυτή την κατεύθυνση, σπουδαία είναι και η συμβολή της τεχνολογίας της πληροφορίας. Οι οικονομικοί εγκληματίες χρειάζονται απαραίτητα την τεχνολογία προκειμένου να συλλέξουν και να διαχειριστούν ουσιαστικές και πολύτιμες για τη δράση τους πληροφορίες. Με αυτόν τον τρόπο οι σύγχρονες τεχνολογίες εξελίσσονται σε μοντέλα οργάνωσης και δικτύωσης εγκληματιών. Βλ. Di Nicola A. & Scatezzini A., 2000, “When Economic Crime Becomes Organized: The role of Information Technologies. A Case Study” στο *Current Issues in Criminology*, τ. 11, σελ. 343348

⁶⁵⁷ Κατ’ ουσίαν τα στάδια αυτά περιγράφουν τον τύπο των σχέσεων που καθιερώνει το οργανωμένο έγκλημα με επίσημους φορείς στο δρόμο του προς τη νομιμότητα. Τα συνηθέστερα από τα στάδια αυτά περιλαμβάνουν αρχικά την έννοια της αρπαγής (*“predatory”*), ακολουθεί το στάδιο του παρασιτισμού (*“parasitic”*), και ο κύκλος ολοκληρώνεται με τη πραγματικότητα της συμβίωσης (*“symbiotic”*). Peterson M., 1991, “The Changes of the Decade”, στο *Criminal Organizations*, τ. 6(3-4), σελ. 20 – 22

εκβιαστικής απόσπασης χρημάτων».⁶⁵⁸ Στο ίδιο πλαίσιο ο Ruggiero, ενεργοποιώντας το θεωρητικό μοντέλο του Sutherland, θα υποστηρίξει ότι η μετάβαση του οργανωμένου εγκλήματος στους κόλπους της επίσημης οικονομίας διέρχεται μια μαθησιακή διαδικασία (*“learning process”*) μέσω της οποίας καταφέρνει να μοιάσει ολοένα και περισσότερο στο στερεότυπο του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου. «Όταν το οργανωμένο έγκλημα καθιδρύει επαφές με τη νόμιμη οικονομία, υποβάλλεται σε μια μαθησιακή διαδικασία δια της οποίας η εγκληματικότητα του θα μοιάζει αυξανόμενα με το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου και του εταιρικού εγκλήματος. Εντός της νόμιμης οικονομίας, οι εγκληματίες επιχειρηματίες θα συναντούν συχνά όψεις της δικής τους προηγούμενης δραστηριοποίησης, ή θα αποκτούν κατάρτιση, χρήσιμη, αν θελήσουν να επιστρέψουν. Με άλλα λόγια, η ανάληψη μιας νόμιμης επιχειρηματικής καριέρας πηγαίνει πακέτο με την εγκληματική καριέρα τους, καθώς τα σύνορα ανάμεσα στις δύο είναι εξαιρετικά θολά».⁶⁵⁹ Οι κύριοι λόγοι που ευνοούν μια τέτοια μαθησιακή διαδικασία για να λάβει χώρα σχετίζονται με τον ισχυρισμό ότι σε περισσότερο διαφανείς αγορές οι δραστηριότητες του οργανωμένου εγκλήματος «θα εντοπιζόνταν αμέσως και οι εγκληματίες επιχειρηματίες θα εκδιώχνονταν».⁶⁶⁰

Ο σαφής υπαινιγμός που εμπεριέχεται στα παραπάνω λόγια οδηγεί στην ακριβώς αντίστροφη σκέψη, ότι δηλαδή η μαθησιακή αυτή διαδικασία δεν θα συνέβαινε και δεν συμβαίνει στις αγορές, όπου η διάδοση ανορθόδοξων και παράνομων συμπεριφορών είναι ιδιαιτέρως ευρεία και παγιωμένη, δεδομένου ότι σε τέτοιες περιπτώσεις οι εγκληματικότητα των επιχειρηματιών περνά απαρατήρητη. Σε τέτοιες αγορές αντίθετα υλοποιείται σύμφωνα με τον Ruggiero μια «αντίστροφη διαδικασία μάθησης» (*“reversible learning process”*) μέσω της οποίας επιτυγχάνεται αυτό που άλλοι μελετητές ονομάζουν «μαφιοποίηση του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου» (*“mafiazing white – collar crime”*) Η M. Beare χρησιμοποιεί τον όρο

⁶⁵⁸ Savonna E., 1993, “Mafia money – laundering versus Italian legislation”, στο *The European Journal on Criminal Policy and Research*, τ.1-3, σελ.53-54 Σύμφωνα με το συγγραφέα οι λόγοι που καθιστούν μια τέτοια αναδιάρθρωση του οργανωμένου εγκλήματος αναγκαία είναι αφενός ο διαρκώς αυξανόμενος κίνδυνος αποκάλυψης των παράνομων δραστηριοτήτων, στις οποίες αυτό επιδίδεται αλλά και οικονομικοί. Χαρακτηριστικά αναφέρει τη σταθερή αύξηση του κόστους για το ξέπλυμα βρώμικου χρήματος!

⁶⁵⁹ Ruggiero V., 1996a, op. cit. σελ. 44

⁶⁶⁰ Becchi A. And Rey G., 1994, *L’ economia criminale*, Laterza, Roma – Bari, σελ. 30

για να προβάλλει το ρόλο των καπνοβιομηχανιών στο λαθρεμπόριο των τσιγάρων.⁶⁶¹ Αναφέρθηκε ήδη η τάση των επίσημων οικονομικών φορέων να διεισδύσουν και μάλιστα με προοπτική να εκμεταλλευτούν εξ ολοκλήρου αγορές που αποτελούσαν παραδοσιακά μονοπώλια του οργανωμένου εγκλήματος. Στην προσπάθεια αυτή «ξεπατικώνονται» συμπεριφορές και τεχνικές, που συνιστούν ως επί των πλείστων σήμα κατατεθέν της δράσης των οργανωμένων εγκληματιών, οι οποίες μάλιστα συνήθως δεν υφίστανται καμία επεξεργασία, που θα διευκόλυνε σε μία μελλοντική προσπάθεια κανονικοποίησης ή και γιατί όχι νομιμοποίησης τους. Αντίθετα υιοθετούνται και χρησιμοποιούνται από νόμιμους οικονομικούς φορείς ως έχουν. «Σε μια αντίστροφη μαθησιακή διαδικασία, η επίσημη οικονομία υιοθετεί παράνομες πρακτικές ενώ οι παράνομοι επιχειρηματίες παλεύουν να αποκτήσουν πρόσβαση στην επίσημη οικονομία.»⁶⁶² Οι αγορά στο πλαίσιο της οποίας επιτρέπονται και εκτελούνται τέτοια αμοιβαία δάνεια λανθάνει μεταξύ νομιμότητας και παρανομίας, σφετεριζόμενη στοιχεία και από τις δύο πλευρές.

Πρόκειται ουσιαστικά για τον κοινό τόπο, τον χώρο δηλαδή συνάντησης και κοινής δράσης των δύο προαναφερόμενων μορφών εγκληματικότητας, ο οποίος συμπίπτει με τον τρίτο άξονα του θεωρητικού σχήματος του Ruggiero. Ο όρος που επιλέγεται για να ονοματίσει τον γεωγραφικό αυτό προσδιορισμό αποτελεί ουσιαστικά μεταφορά από την επιστήμη της αεροναυπηγικής, όπου αποτυπώνει «τα τμήματα εκείνα του ουρανού τα οποία βρίσκονται στο περιθώριο του πεδίου δράσης της απόδοσης των ραντάρς και ως εκ τούτου δεν καλύπτονται από την ακτίνα δράσης τους.»⁶⁶³ Αυτές είναι οι λεγόμενες «γκρίζες ζώνες» η προσαρμογή των οποίων στην επιστήμη της εγκληματολογίας θεμελιώνεται μέσω των ανταλλαγών, των κοινών συμφερόντων και των κοινών επιχειρήσεων που συνδέουν την οργανωμένη εγκληματικότητα με την εγκληματικότητα του λευκού περιλαιμίου.

Το φάσμα των γκρίζων ζωνών καλύπτει το σύνολο των περιπτώσεων κατά τις οποίες η επίσημη οικονομία ευεργετείται μέσω αγαθών και υπηρεσιών που προσφέρονται από το κοινό οργανωμένο έγκλημα αλλά και το αντίθετο. Στις πρώτες

⁶⁶¹ Beare M., 2002, “Organized Corporate Criminality – Tobacco Smuggling Between Canada and the U.S”., στο *Crime, Law and Social Change*, τ. 37, σελ.225-243

⁶⁶² Ruggiero V., 2000, op. cit. σελ. 105

⁶⁶³ Rauffer X., 1993, « *Les superpuissances du crimes. Enquête sur le narcoterrorisme* », Plon, Paris, σελ. 34

περιπτώσεις εντάσσεται σχεδόν κάθε μορφή λαθρεμπορίας και οργανωμένης απάτης ενώ στις αντίθετες περιπτώσεις η πλέον διαδεδομένη υπηρεσία που παρέχουν νόμιμοι οικονομικοί φορείς στους παράνομους ομολόγους τους αφορά στο ξέπλυμα βρώμικου χρήματος. Οι γκρίζες ζώνες παραπέμπουν επίσης στις βραχυχρόνιες ή μακροχρόνιες σχέσεις που συνδέουν τους δράστες - φορείς διαφόρων κολάρων, ανεξαρτήτου χρώματος και προέλευσης. Με λίγα λόγια ο όρος συμβολίζει κάθε μορφή επικάλυψης μεταξύ νόμιμης και παράνομης οικονομίας. Η αναλογία ωστόσο με την χρήση του στην αεροναυπηγική θεμελιώνεται στο γεγονός ότι και στην εγκληματολογία οι γκρίζες ζώνες εμφανίζονται υπεράνω ελέγχου, εν προκειμένω κοινωνικού ελέγχου, και κατ'επέκταση υπεράνω του ίδιου του νόμου συνθέτοντας ένα είδος «terra incognita».

Σε αυτές τις γεωγραφίες βρίσκει εύφορο έδαφος κατά τον M. Centorrino η «μοχθηρή οικονομία» (“*economia cattiva*”). Όπως σημειώνει «αναφορικά με την παραδοσιακή ανάλυση, δεν υπάρχει πλέον καμία αντιπαράθεση μεταξύ της νόμιμης, της υπόγειας, της μη-νόμιμης, της παράνομης και της μαφιόζικης οικονομίας. Είμαστε αντιμετώπι με μια «κακή» οικονομία, φτιαγμένη από συνέχειες, επαφές και αλληλεπικαλύψεις ανάμεσα σε όλους τους.»⁶⁶⁴ Αντίστοιχο είναι και το περιεχόμενο των «βρώμικων οικονομιών» (“*dirty economies*”) το οποίο επιλέγει ο Ruggiero για να εστιάσει όχι στον ανορθόδοξο ή ανήθικο χαρακτήρα των μέσων που ενεργοποιούνται κατά τη διεξαγωγή ενός «βρώμικου» επιχειρηματικού παιχνιδιού αλλά στα αντικειμενικά κοινά συμφέροντα που κρατούν σφιχτοδεμένες τις νόμιμες επιχειρήσεις και την παράνομη συμπεριφορά.

Η προσέγγιση αυτή δεν παραπέμπει τόσο σε μαρξιστικές αναλύσεις περί του καπιταλιστικού μοντέλου παραγωγής, οι οποίες θεωρούν εξ ορισμού «βρώμικη» την καπιταλιστική οικονομία χρεώνοντας στην τελευταία πρακτικές εκμετάλλευσης, άμεσο αποτέλεσμα των πολιτικών απόσπασης υπεραξίας. Αντίθετα, «αυτό στο οποίο παραπέμπει ο όρος βρώμικη οικονομία είναι απλώς μία αρένα εντός της οποίας οι αξίες της νομιμότητας και του δίκαιου ανταγωνισμού, υπέρ των οποίων συνηγόρησαν οι επικεφαλείς των οικονομικών φορέων, περιφρονούνται από τους ίδιους τους

⁶⁶⁴ Centorrino M., 1990, “*L’economia “cattiva” del Mezzogiorno*”, Liguori, Napoli, σελ. 12

υποστηρικτές τους.»⁶⁶⁵ Η αυτοκατάργηση αυτή των θεμελιωδών αξιωμάτων της ελεύθερης οικονομίας και αγοράς, την οποία είχε συμπεριλάβει ευθύς εξαρχής ο Sutherland στο περιεχόμενο της έννοιας του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου, σημαίνει όχι τον θρίαμβο του κομμουνισμού, τον οποίο φοβόταν ο τελευταίος, αλλά την αυτοδιάψευση της καπιταλιστικής πραγματικότητας και σε κάθε περίπτωση την ευρεία κατάλυση της νομιμότητας, ανάλογη της εξάπλωσης των γκρίζων ζωνών και της διαρκούς προσφυγής σε εγκληματικές πρακτικές, κάτω από το πέπλο της επιχειρηματικής καινοτομίας και μέσω της παγίωσης εγκληματικών δικτύων.

Οι βρώμικες οικονομίες μπορεί να υπολείπονται κωδίκων, είτε αυτοί αντανακλώνονται μέσω νομοθετικών κειμένων είτε μέσω επιχειρηματικών ηθών, δεν υστερούν όμως ως προς τον καταμερισμό των εργασιών, ο οποίος μάλιστα χαρακτηρίζεται ως βαθιά ταξικός. Ενδεχομένως το χαρακτηριστικό αυτό να αποτελεί και το κλειδί της «παράδοξης σχέσης» που σύμφωνα με τους Block και Chambliss ενώνει τις νόμιμες με τις παράνομες επιχειρήσεις: οι σπόροι που φυτεύονται από τις εγκληματικές επιχειρήσεις θερίζονται από τα νόμιμα επιχειρηματικά δίκτυα.⁶⁶⁶ Δεδομένου ότι οι δομές που ενεργοποιούνται για τη διενέργεια παράνομων οικονομικών δραστηριοτήτων αποτελούν αντανάκλασεις των δομών που ισχύουν στη νόμιμη οικονομία, η μεθόδευση κοινών επιχειρήσεων προϋποθέτει τη συνδρομή διαφορετικών προσόντων και άρα διαφορετικών βαθμών επαγγελματισμού, περιλαμβάνοντας ολόκληρη την γκάμα από το τελείως ανειδίκευτο προσωπικό μέχρι το πλέον και επιστημονικά εξειδικευμένο. Η διαβάθμιση ως προς τον επαγγελματισμό και την εξειδίκευση παραπέμπει με τη σειρά της στους διαφορετικούς βαθμούς εξουσίας, που διαγράφει η απόσταση, η οποία μεσολαβεί από το σχεδιασμό και συντονισμό των παράνομων ενεργειών μέχρι την εκτέλεση τους. Το έλλειμμα εξουσίας, το οποίο συνήθως συνεπάγεται πλεόνασμα ανάγκης, προσδιορίζει και την επικινδυνότητα των επί μέρους δραστών. Οι υψηλοί βαθμοί επικινδυνότητας, που με μια ανάποδη ανάγνωση περιγράφουν και την αντιστοιχία του κινδύνου που ενέχεται στις διάφορες παράνομες πράξεις, κατά γενικό κανόνα συγκεντρώνονται στις πρώτες σειρές, στις οποίες συνωστίζονται οι στερούμενοι προσόντων και εξουσίας, και μέχρι

⁶⁶⁵ Ruggiero V., 1997, "Criminals and Service Providers: Cross – national dirty economies", στο *Crime, Law and Social Change*, τ. 28, σελ. 28

⁶⁶⁶ Block A., and Chambliss W., 1981, *Organized Crime*, Elsevier Amsterdam

τους οποίους, εξαντλείται συχνότερα ο νόμος.⁶⁶⁷ Ομοίως η Beare σε έρευνα της αναφορικά με το λαθρεμπόριο καπνικών προϊόντων σχολιάζει «λιγότερο δυνατοί, λιγότερο νόμιμοι οι παίκτες στο σενάριο της λαθρεμπορίας (τσιγάρων) όπου στοχοποιούνται ως αποστάτες, νονοί ή ως καθαρά κοινοί εγκληματίες».⁶⁶⁸

Εν προκειμένω η έννοια της εξουσίας χρησιμοποιείται με το περιεχόμενο που της προσδίδει ο Bauman, δηλαδή, ως ασύμμετρη παροχή ελευθερίας, η οποία μετατρέπει τις πράξεις που εκτελούνται από κάποιους, σε μέσα με τα οποία άλλοι επιδιώκουν τους σκοπούς τους.⁶⁶⁹ Πηγές μιας τέτοιας ασυμμετρίας εκλαμβάνονται οι κοινωνικές ανισότητες. Ανάλογος της κοινωνικής θέσης θεωρείται ο βαθμός ελευθερίας που απολαμβάνει κάποιος, η δυνατότητα δηλαδή να πράττει και να επιλέγει τους σκοπούς και τα μέσα των πράξεων του. Οι προικισμένοι με περισσότερη ελευθερία έχουν μεγαλύτερη δυνατότητα να ελέγχουν τις πράξεις τους καθώς και τα αποτελέσματα αυτών και άρα να αποφασίζουν ως προς το αξιολογικό τους περιτύλιγμα ή όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Ruggiero να καθορίζουν τον «ηθικό τόνο», προσδίδοντας στη δράση τους νόμιμο χαρακτήρα και πάντως αποσειώντας εύκολα τον παράνομο. Η αλληλουχία που σχηματίζεται υπαγορεύει ο μεγαλύτερος βαθμός ελευθερίας να εξασφαλίζει μεγαλύτερη πρόσβαση στα μέσα, ο χειρισμός των οποίων αποφέρει με τη σειρά του μεγαλύτερη εξουσία. Η τελευταία δε λειτουργεί όχι μόνο ως «καθαρτήριο» για το ζέπλυμα μη – νόμιμων πράξεων αλλά και ως σύνεργο εγκληματοποίησης της συμπεριφοράς άλλων.

Άμεσα συνδεδεμένος με το βαθμό ελευθερίας και κατ' επέκταση με το βαθμό εξουσίας που απολαμβάνει κάποιος είναι και ο βαθμός κοινωνικού ελέγχου που ασκεί αλλά και που του ασκείται αναφορικά με τη δράση του. Σύμφωνα με την θεωρητική πρόταση περί εξισορρόπησης ελέγχου ("*control balance theory*") οι περιπτώσεις στις οποίες διαπιστώνεται πλεόνασμα ελέγχου, δηλαδή η υπεροχή του ενεργητικού ελέγχου (αυτού που κάποιος ασκεί) έναντι του παθητικού (αυτού που κάποιος βιώνει)

⁶⁶⁷ Σε σχετική μελέτη της για τη φοροδιαφυγή η Barnett σημειώνει «το να προτείνουμε λοιπόν ότι το κλειδί για να μείνεις στην ορθή πλευρά της γραμμής «δεν είναι το τι κάνεις αλλά ο τρόπος που το κάνεις», δεν είναι για να υπονοήσουμε απλά τη διαφορά του στυλ, το ζήτημα της ευφύιας ή της ηθικής επιλογής, αλλά για να υπογραμμίσουμε τη σημασία της ευκαιρίας και των μέσων. Η χειραγώγηση του νόμου για να διαφύγει κανείς τον έλεγχο και να παραμείνει παράλληλα νόμιμος είναι μια επιλογή πιο εύκολα διαθέσιμη στις μεγάλες εταιρείες και στα «υψηλά δικτυωμένα» άτομα απ' ότι στη πλειοψηφία του πληθυσμού.» Barnett D., 1992, "Legitimate Rackets: Tax Evasion, Tax Avoidance and the Boundaries of Legality", στο *Journal of Human Justice*, τ. 3 (2), σελ. 71

⁶⁶⁸ Beare M, 2002, op. cit. σελ. 233

⁶⁶⁹ Bauman Z., 1990, *Thinking Sociologically*, Blackwell, Oxford

λειτουργούν ως εστίες αυτόνομων μορφών παρέκκλισης, που στοχεύουν στην αύξηση της υπεροχής, μέσω της επαύξησης του πλεονάσματος ως προς τον κοινωνικό έλεγχο.⁶⁷⁰ Τέτοιες μορφές παρέκκλισης δεν συνεπάγονται μορφές άμεσης θυματοποίησης, λόγω συνήθως της απόστασης που χωρίζει τη δράση από το αποτέλεσμα, και εξισώνονται πράξεις εκμετάλλευσης (οικονομικά εγκλήματα), με πράξεις λεηλασίας (περιβαντολογικά εγκλήματα) και με μορφές έμμεσης αρπαγής.⁶⁷¹

Λαμβάνοντας υπόψη τον παράγοντα εξουσίας, όπως αυτός προκύπτει ως συνισταμένη της ελευθερίας, της πρόσβασης στις προσοδοφόρες πηγές και του πλεονάσματος κοινωνικού ελέγχου και παράλληλα ως καθοριστική παράμετρο, η οποία ενορχηστρώνει από την αρχή μέχρι το τέλος τον συγκερασμό των δράσεων του οργανωμένου εγκλήματος με το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου, ο Ruggiero επιλέγει να τις περιγράψει ως «εγκλήματα εξουσίας» (*“power crimes”*). Ανάλογα μάλιστα με τον τύπο τον οποίο παίρνει κάθε φορά μια τέτοια συνεργασία ο συγγραφέας διακρίνει ανάμεσα στα:

- ❖ α) Εγκλήματα λειτουργικής εξουσίας (*“power operative crime”*) για τα οποία υπογραμμίζεται ιδιαίτερα και η κρατική συμβολή και ανάμειξη.
- ❖ β) Εγκλήματα κακοποιητικής εξουσίας (*“gangster power crime”*), τα οποία αφορούν στην υιοθέτηση από νόμιμους οικονομικούς φορείς εγκληματικών τεχνικών για γρήγορο πολλαπλασιασμό των κερδών. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται τα συγκεκριμένα εγκλήματα «συνιστούν, υπό μία έννοια μιμητική εγκληματικότητα, διότι οι δράστες εφαρμόζουν τεχνικές και εξορθολογισμούς που μαθαίνουν από κοινούς εγκληματίες σε μια κοινή εκπαιδευτική διαδικασία»⁶⁷²
- ❖ Εγκλήματα εξουσίας με ανάθεση (*“power crime by proxy”*) Τα συγκεκριμένα εγκλήματα εσωκλείουν συγκεκριμένες περιπτώσεις παροχής παράνομων υπηρεσιών, χωρίς το συστατικό της βίας που ενέχεται στην επόμενη κατηγορία. «Αυτός ο τύπος εγκλήματος προτείνει ότι το αντάμωμα ισχυρών και

⁶⁷⁰ Tittle C., 1995, *Control Balance*, Westview, Boulder

⁶⁷¹ Piquero N. L. & Piquero A.R., 2006, “Control Balance and Exploitative Corporate Crime”, στο *Criminology*, τ. 44(2), σελ 397 – 430

⁶⁷² Ruggiero V., 2007a, op. cit. σελ. 170

εγκληματικών ομάδων δεν είναι μια αφύσικη αλληλεπίδραση μεταξύ μιας νομοταγούς, αρμονικής οντότητας και μιας δυσλειτουργικής, αλλά περισσότερο μια κοινοπραξία δύσκολα εντοπίσιμη εξαιτίας του μεσολαβητικού ρόλου ενός μεγάλου αριθμού δραστών.»⁶⁷³

- ❖ Εξουσιαστικές εγκληματικές συνεργασίες (“*criminal power partnerships*”) οι οποίες περιλαμβάνουν κάθε είδους κοινής δράσης και αμοιβαίας εξυπηρέτησης των δύο μερών.
- ❖ Εγκλήματα φιλανθρωπικής εξουσίας (“*philanthropic power crime*”) «Οι φιλάνθρωποι εγκληματίες, εν συντομία, καταφέρνουν να αποβάλουν την εγκληματική ετικέτα από τη δράση τους και να πείσουν τους άλλους ότι οι στόχοι τους ανταποκρίνονται σε αυτούς της συλλογικότητας»⁶⁷⁴
- ❖ Εγκλήματα δομικής εξουσίας (“*foundational power crime*”) Μεταξύ αυτών συγκαταλέγονται όλες οι δραστηριότητες οι οποίες εκτυλίσσονται στις γκρίζες ζώνες. Πρόκειται με άλλα λόγια για ενέργειες, για τις οποίες δεν ισχύει κάποια νομοθετική πρόβλεψη παρά τον επιβλαβή τους χαρακτήρα, αντικατοπτρίζοντας επάξια απόψεις του τύπου «ότι είναι νόμιμο είναι και ηθικό.»⁶⁷⁵ Υπό αυτή την έννοια υποστηρίζεται ότι οι συγκεκριμένες δράσεις έχουν «δομική ισχύ», την ικανότητα δηλαδή να μεταβάλουν προηγούμενες νομοθετικές θεωρήσεις και να συμβάλουν στη θεμελίωση νέων νόμων και νέων τύπων νομιμότητας.

γ) Διαφορετικός κοινωνικός έλεγχος για παράλληλες δράσεις

Το αλισβερίσι ανάμεσα σε νόμιμους και παράνομους οικονομικούς φορείς και εμπορικούς παράγοντες δε αποτελεί ιστορική καινοτομία. Το καινούργιο ωστόσο στοιχείο που χαρακτηρίζει τέτοιες συναλλαγές είναι, όπως ήδη αναφέρθηκε, ότι αυτές δεν διαδραματίζονται στο περιθώριο της οικονομίας αλλά θεωρούνται κριτικής σημασίας για τη σύγχρονη επιχειρηματική κουλτούρα, λάβαρο της οποίας αποτελεί η

⁶⁷³ Ibid. σελ. 171

⁶⁷⁴ Ibid. σελ. 172

⁶⁷⁵ Πρόκειται για φράση που χρησιμοποίησε ο πρώην υπουργός κ. Γ. Βουλγαράκης ερωτηθείς στις 28/2/2007 από τον βουλευτή του ΣΥΡΙΖΑ κ. Δ. Παπαδημούλη στο πλαίσιο Εξεταστικής Επιτροπής της Βουλής για το πολιτικό σκάνδαλο με πρωταγωνίστρια την γερμανική εταιρεία SIEMENS

εμπορευματοποίηση όλων όσων προηγουμένως θεωρούνταν δικαιώματα καθώς και ο αγοραίος ευτελισμός των κοινωνικών σχέσεων. Σε αυτό το πλαίσιο ο Ian Taylor υπογραμμίζει τον μεταβαλλόμενο χαρακτήρα των «εγκλημάτων των ισχυρών» και τις νέες υποκοουλτούρες που γεννώνται στον τομέα της οικονομίας και του εμπορίου. «Σε τέτοιες υποκοουλτούρες ιδιαίτερη αξία δίνεται στην ικανότητα των ατόμων να «κάνουν δουλειές» μέσα σε νέες, διεθνικά οργανωμένες περιοχές της αγοράς, σε διαφορετικά πολιτισμικά και διαπροσωπικά πλαίσια, στα οποία οι σχέσεις δεν βασίζονται στην σιγουριά που προέρχεται από προσωπικές γνωριμίες και ένα σχετικά προβλέψιμο επιχειρηματικό περιβάλλον – όπως στην περίοδο του Φορδισμού – αλλά σε πολύ πιο ριψοκίνδυνους και κερδοσκοπικούς υπολογισμούς, εξαρτώμενοι από *ad hoc* κρίσεις, απότοκες της πειστικότητας συγκεκριμένων ατόμων ή της στενής τους σχέσης με συγκεκριμένες «αγορές της ευκαιρίας».⁶⁷⁶ Πηγαίνοντας ένα βήμα πιο πέρα ο Ruggiero πιστώνει τις υπογραμμισμένες αυτές μεταβολές στην εσωτερική ομοιότητα που επιδεικνύουν πλέον οι εγκληματικές με τις οικονομικές συμπεριφορές και μάλιστα παρά τις σύγχρονες θεσμικές προσπάθειες για το αντίθετο. Τα οικονομικά εγκλήματα ή «εγκλήματα εξουσίας», όπως αναλύονται παραπάνω, δεν αποτελούν παρέκκλιση από την οικονομική νομιμότητα αλλά φαίνονται να είναι βαθιά ριζωμένα σε αυτή, γεγονός που οδηγεί τον συγγραφέα να συναινέσει εκ νέου, αν και από διαφορετική της κλασικής μαρξιστικής οδού, την «εν δυνάμει εγκληματογενή φύση» της σύγχρονης οικονομίας.⁶⁷⁷ Τα «εγκλήματα εξουσίας» ισοδυναμούν με τεκμήρια ότι «η οικονομική τάξη ενσωματώνει εγκληματική αταξία *ab initio*».⁶⁷⁸

Μια τέτοια δήλωση ωστόσο παραμένει μετέωρη χωρίς τη σκιαγράφηση των ευρύτερων οικονομικών και πολιτισμικών επιταγών, που διευκολύνουν και ομαλοποιούν την συγκατοίκηση μεταξύ νόμιμων και εγκληματικών επιχειρήσεων και δραστηριοτήτων. Η μετάβαση από τον Φορδισμό στον Μετα- Φορδισμό και από εκεί

⁶⁷⁶ Taylor I., 1999, *Crime in Context*, Polity Press, σελ. 161

⁶⁷⁷ Punch M., 1996, *Dirty Business*, Sage, London. Για επιπλέον εμπειρικές όψεις μιας τέτοιας φύσης βλ. 1. Leonard W. & Weber M.G., 1970, “Automakers and Dealers: A Study of Criminogenic Market Forces”, στο *Law and Society*, τ.20, σελ. 407-424, 2. Gorring P., 1978 “Multinationals or Mafia: Who Really pushes Drugs?”, στο P. Wilson & J. Braithwaite ed. *Two Faces of Deviance*, University of Queensland Press, σελ. 81-100 3. Calavita K. 7 Pontell H., 1990, ““Heads I Win, Tails You Loose”: Deregulation, Crime, and Crisis in the Savings and Loan Industry”, στο *Crime & Delinquency*, τ. 19, σελ. 309-341 4. Stanley C., 1992, “Serious Money: Legitimizing of Deviancy in the Financial Markets”, στο *International Journal of Sociology of Law*, τ.20(1), σελ. 43-60

⁶⁷⁸ Ruggiero V., 1996a, *op.cit.* σελ.153 Χαρακτηριστικό παράδειγμα ενός τέτοιου ισχυρισμού αποτελεί και η μελέτη των Godfroy T. & Lascoumes P., 2004 *Le Capitalisme Clandestin – L’illusoire régulation des places offshores*, La Découverte

στην παγκοσμιοποίηση υποκινήθηκε και συνοδεύτηκε σε όλη της την ιστορική εξέλιξη από την εμπορία του κεφαλαίου, την ανάγκη δηλαδή διαρκούς μετακίνησης του ανά των παγκόσμιων αγορών, αν όχι για λόγους ασφάλειας, τότε σίγουρα για τη μεγαλύτερη δυνατή εξασφάλιση επενδυτικών «επιστροφών». Όπως εύστοχα τίθεται από τους Ross & Trachte «η θεωρία του παγκοσμιοποιημένου καπιταλισμού διαφέρει από εκείνη του μονοπωλιακού καπιταλισμού διότι βλέπει την κυριαρχία των παγκόσμιων παραγωγικών οργανισμών ως μεταβολή των εθνικών δομών και διαδικασιών χαρακτηριστικών της μονοπωλιακής περιόδου. Η θεωρία επίσης διαφέρει από αυτή της ανάλυσης του παγκόσμιου συστήματος, η οποία αρχίζει με τον ορισμό του καπιταλισμού ως σύστημα παραγωγής για ανταλλαγή και εξηγεί το σύγχρονο παγκόσμιο σύστημα ως μια ιεραρχική τάξη ανταλλαγής παρά σαν σχέσεις παραγωγής.»⁶⁷⁹ Σε αυτές τις συνθήκες οι επικεφαλής οικονομικών και εμπορικών οργανισμών άρχισαν να δίνουν ιδιαίτερη βαρύτητα στις παγκόσμιες παρά στις εθνικές και πολύ περισσότερο τοπικές αγορές, γεγονός που ενισχύθηκε και από την ύπαρξη «τοπικών κωλυμάτων», των νομοθετικών αξιώσεων συμπεριλαμβανομένων, μπροστά στην προοπτική «νέων ευκαιριών».

Η τακτική που υιοθετήθηκε πρωτίστως ήταν αυτή της «βιομηχανικής αποκέντρωσης» (“*industrial decentralization*”) με τη δημιουργία μικρών παραγωγικών ομάδων ή θυγατρικών εταιρειών και την επακόλουθη καταπάτηση των εργατικών δικαιωμάτων, μεταξύ άλλων μέσω της κατάργησης των συλλογικών συμβάσεων εργασίας, «όλα προπομποί του ότι σήμερα ονομάζεται ευελιξία».⁶⁸⁰ Στην ουσία πρόκειται για τη δημιουργία μιας παράλληλης οικονομίας, όπου οι προβλεπόμενες από το νόμο συνθήκες συνήθως αγνοούνται. Το ανεπίσημο ωστόσο των διαδικασιών που προωθείται, άλλοτε ως εναλλακτική πηγή εισοδημάτων και άλλοτε για τη μείωση του κόστους ή για την αύξηση του κέρδους, καρπώνεται από την επίσημη παραγωγική διαδικασία και κατ’ επέκταση από την επίσημη οικονομία. Η απουσία κάθε νομικού αλλά και ηθικού ορίου από τη μια και η ανάγκη επέκτασης του κεφαλαίου από την άλλη ευνόησαν ώστε η πολιτική της αποκέντρωσης να λειτουργήσει τελικά ως κερκόπορτα για την εδραίωση της παραοικονομίας, της

⁶⁷⁹ Ross R.J.S. and Trachte K.C., 1990, *Global Capitalism: The New Leviathan*, Albany, NY: state University of New York Press, σελ.25

⁶⁸⁰ Ruggiero V., 2000, *op. cit.* σελ.65

πρόσμιξης δηλαδή νόμιμων και παράνομων δράσεων και στο πάντρεμα του οργανωμένου εγκλήματος με την εγκληματικότητα του λευκού περιλαιμίου.

Ωστόσο, η εικόνα επιδεινώθηκε ακόμη περισσότερο ή έφτασε να ολοκληρωθεί με την πολιτική της απελευθέρωσης της αγοράς (*“market deregulation”*). *«Η απελευθέρωση, στην πραγματικότητα φέρει ένα αμφίλογο μήνυμα, και συγκεκριμένα ότι οι κανόνες και οι διαδικασίες είναι διαπραγματεύσιμοι, και ότι το σημείο διαχωρισμού μεταξύ νομιμότητας και παρανομίας είναι πάντα πρόσκαιρο και μπορεί να μετακινηθεί τεχνηέντως»*.⁶⁸¹ Η απελευθέρωση με άλλα λόγια σχετικοποίησε ακόμη περισσότερο την έννοια της νομιμότητας ενώ παράλληλα διευρύνθηκε το πεδίο των γκρίζων ζωνών και εν τέλει τη σύμπτυξη των αρχικώς ανεπίσημων με παράνομες πρακτικές. Στα παρελκόμενα της συγκαταλέγονται ομοίως η ανάπτυξη δικτύων και αλληλεξαρτήσεων γύρω από έναν παγκόσμιο ιστό, η διάβρωση και αποσταθεροποίηση των συνόρων και μια αυξανόμενη αίσθηση απώλειας κάθε ίχνους και κάθε είδους εντοπιότητας της οικονομίας. Η επανάσταση της πληροφορίας και της υψηλής τεχνολογίας έρχεται να συμπληρώσει την σύγχρονη έννοια της παγκοσμιοποίησης, ως εντονότερη από εκείνη της διεθνοποίησης. Βασικός παράγοντας ρύθμισης μιας τέτοιας έντασης αναδεικνύεται η κινητικότητα σε ευρεία εμβέλεια αγαθών και ατόμων. *«Το να είσαι τοπικός σε έναν παγκοσμιοποιημένο κόσμο είναι ένδειξη κοινωνικής αποστέρησης»*.⁶⁸² Στο σημείο αυτό, η έννοια του κοινωνικού ελέγχου, εκπροσωπώντας το κανονιστικό μέρος της πολιτικής οικονομίας της παγκοσμιοποίησης, παίζει πρωταγωνιστικό ρόλο στη ροή και στο περιεχόμενο μιας τέτοιας κινητικότητας, όπως αυτή επιβάλλεται από έναν άνευ προηγουμένου και απaráμιλλο ανταγωνισμό, στο πλαίσιο του οποίου το ελεύθερο εμπόριο, το φθινό εργατικό δυναμικό και το έγκλημα τελούν σε άφθονη προσφορά και μεγάλη ζήτηση.

Οι τρεις καθοριστικές παράμετροι για τη διαμόρφωση του παγκοσμιοποιημένου χαρακτήρα του κοινωνικού ελέγχου, όπως παρατηρεί ο Gregg Barak είναι: *«(1)η απαίτηση των διαχειριστών χρημάτων για τριμηνιαία αναφορά των επιδόσεων και της αύξησης των κερδών η οποία θα απογειώσει τα χρηματιστήρια·(2)η ίδια η αγορά, η οποία απαιτεί οι εταιρείες να ενσωματώσουν τις παγκόσμιες στρατηγικές τους στις παγκόσμιες κεφαλαιακές αγορές· και (3)η βιάση για κυριαρχία των παγκόσμιων*

⁶⁸¹ Ibid. σελ. 71

⁶⁸² Bauman Z., 1998, *Globalization. The Human Consequences*, Polity, Cambridge, σελ. 2

αγορών».⁶⁸³ Με άλλα λόγια η παγκοσμιοποίηση του κοινωνικού ελέγχου, «σε έναν αγώνα όπου ο νόμος κυνηγά την οικονομία και όχι το ανάποδο»⁶⁸⁴ υποχρεούται να συμβάλει στα πολυεθνικά κέρδη. Η πολιτική μεθόδευσης που ακολουθείται περιλαμβάνει δύο σκέλη: το πρώτο αφορά στη ρύθμιση του εγκληματικού φαινομένου μόνο σε εθνικό επίπεδο ενώ το δεύτερο περιλαμβάνει σχέδια ιδιωτικοποίησης του κοινωνικού ελέγχου. «Η μάχη εναντίον του εγκλήματος» έτσι, περιορίζεται αυστηρά σε επίπεδο αποτελεσματικών πρακτικών, και δη αστυνομικών και διωκτικών εφαρμογών, στις οποίες εξαντλείται κάθε σύστημα κοινωνικού ελέγχου και πληροφοριών.⁶⁸⁵ Σε ένα τέτοιο πλαίσιο οι μέχρι τώρα κεντρικές δομές και ιεραρχίες του καθίστανται ανίσχυρες να ελέγξουν τις σχέσεις εξουσίας που αναπτύσσονται περιμετρικά, σε μορφές δικτύων και έξω από εθνικά συγκεντρωτικά σχήματα. Καθώς η έννοια της κρατικής κυριαρχίας υποχωρεί αυξανόμενα έναντι φυγόκεντρων κεφαλαιακών απαιτήσεων και η ροή των πληροφοριών τείνει να αντικαταστήσει προηγούμενες ιεραρχικές δομές για την επίτευξη κοινωνικής συναίνεσης και συνοχής τόσο το οργανωμένο έγκλημα όσο και το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου αναπτύσσουν νέους τρόπους για να αποφύγουν κάθε κοινωνικό και θεσμικό έλεγχο. Οι παράνομοι δεσμοί και τα δίκτυα στήνονται κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν της επίσημης διεξαγωγής διεθνών οικονομικών συναλλαγών. Δεδομένου ότι οι τελευταίες παρακάμπτουν την έννοια του έθνους – κράτους και τη θεσμικότητα που αυτή συνεπάγεται, δεν είναι δύσκολο να φανταστούμε τις συμμαχίες αλλά και τις συγκρούσεις που υλοποιούνται μέσα σε ένα ψηφιδωτό νόμιμων και παράνομων οικονομικών φορέων, χάριν του διαρκούς ανταγωνισμού αλλά και της

⁶⁸³ Barak G., 2001, “Crime And Crime Control In An Age Of Globalization: A Theoretical Dissection”, στο *Critical Criminology*, τ. 10, σελ. 69

⁶⁸⁴ Ruggiero V., 2007b, “Sécurité et Criminalité Economique” στο Kokoreff M., Peraldi M. & Weinberger M. (eds), *Economies Criminelles et Mondes Urbains*, sous Presses Universitaires de France, σελ. 173

⁶⁸⁵ Taylor I., 1998, “Crime, Market – Liberalism and the European Idea” στο V. Ruggiero, N. South & I. Taylor *The New European Criminology*, Routledge, London and New York, σελ. 19 – 36

αλληλεξάρτησης που υποκινεί η παγκοσμιοποίηση των αγορών· οι off-shore εταιρείες αποτελούν ένα εύκολο παράδειγμα.⁶⁸⁶

*«Έτσι, η διεθνοποίηση των αγορών ως προς όλα τα είδη λαθρεμπορίου – συμπεριλαμβανομένων των όπλων, ναρκωτικών, σεξ, αλκοόλ, καπνό, καφέ και ηλεκτρονικών υπολογιστών – και οι διεθνείς προσπάθειες να καταπολεμηθεί αυτή η δραστηριότητα, συνιστούν και τα δύο απεικονίσεις της παγκοσμιοποίησης του εγκλήματος, της παρακολούθησης και του κοινωνικού ελέγχου».*⁶⁸⁷ Η αντίληψη αυτή δεν φαίνεται να διαφέρει πολύ από μια άλλη διαπίστωση, σύμφωνα με την οποία υποστηρίζεται ότι οι *«παραλλαγές στην οργάνωση του εγκλήματος συνδέονται με παραλλαγές στις συνθήκες κοινωνικού ελέγχου»*⁶⁸⁸ Κατ'επέκταση, οι δοσοληψίες, οι συμμαχίες και οι ανταλλαγές μεταξύ του οργανωμένου εγκλήματος και του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου συνιστούν ορθολογικά σχεδιασμένες και οργανωσιακά δομημένες μορφές παρέκκλισης, προσαρμοσμένες να υπερκεράσουν τους σκοπέλους του κοινωνικού ελέγχου, ανατρέποντας ταυτόχρονα το σχήμα που ήθελε επί χρόνια τον κοινωνικό έλεγχο περισσότερο ως αντίδραση στο εγκληματικό φαινόμενο παρά ως καθοριστικό παράγοντα της εξέλιξης του.⁶⁸⁹

Η εξέλιξη επομένως της οικονομίας δεν είναι απαραίτητα μια αρμονική διαδικασία, ασύμβατη με την έννοια της εγκληματικότητας. Αντίθετα η οικονομία της αγοράς όπως θα σημειώσει ο Taylor *«έχει κριτική σημασία στην παραγωγή εγκλήματος (και σαν κοινωνική πρακτική και σαν μακέτα θυματοποίησης) με διαφορετικούς συγκεκριμένους τρόπους σε διαφορετικούς «τόπους» εντός της κοινωνίας της*

⁶⁸⁶ Σε ένα τέτοιο πλαίσιο η γενική ανησυχία που διατυπώνεται σχετίζεται με το βαθμό που τελικά οι διάφορες μορφές διεθνικού εγκλήματος αποβαίνουν στο μεγαλύτερο κίνδυνο για τη δημόσια ασφάλεια. Ωστόσο η κριτικής προσέγγισης ένσταση που προβάλλεται απέναντι σε μια τέτοια ανησυχία υποστηρίζει ότι οι κυριαρχούσες εκτιμήσεις και αντιλήψεις περί παγκοσμιοποίησης της εγκληματικότητας προωθούνται και διαμορφώνονται από πολιτικούς και αστυνομικούς κύκλους, οι οποίοι κατ'ουσία επιδιώκουν με κάθε τίμημα να ενισχυθεί ο ρόλος του ποινικού συστήματος και να αυξηθούν τα κατασταλτικά μέτρα σε βάρος των θεμελιωδών ελευθεριών των πολιτών. Σύμφωνα με την εκτίμηση αυτή η «στρατικοποίηση» του θέματος της ασφάλειας, που έχει επικρατήσει στο εσωτερικό της Ευρώπης, υπό τη μορφή της επιρροής του διεθνούς δικαίου στις δημόσιες εθνικές πολιτικές αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα μιας επιθετικής πολιτικής, η οποία απειλεί κάθε έννοια εθνικής ή κρατικής κυριαρχίας και συμβάλλει στο δημοκρατικό έλλειμμα, έτσι που το δικαίωμα της ασφάλειας υπονομεύει τελικά την ασφάλεια των δικαιωμάτων. Βλ. Nelken D., 1997b, "The globalization of crime and criminal justice: Prospects and problems, in M.D.A.Freeman", στο A.D.Lewis *Law and Opinion at the End of the Twentieth Century*, Oxford University Press, Oxford, σελ.251-277

⁶⁸⁷ Barak G., 2001, op. cit. σελ.70

⁶⁸⁸ Ruggiero V., 2002, "Introduction – Fuzzy criminal actors", στο *Crime, Law & Social Change*, τ. 37, σελ.178

⁶⁸⁹ βλ. McIntosh M., 1975, *The Organization of Crime*, Macmillan, London

αγοράς». ⁶⁹⁰ Τα εγκλήματα εξουσίας, όπως χαρακτηρίζει ο Ruggiero τις διάφορες συμμαχίες που αναπτύσσονται ανάμεσα σε φορείς του λευκού περιλαιμίου και του κοινού οργανωμένου εγκλήματος, αποτελούν εξέχοντα παραδείγματα του πως συμπεριφορές που είναι βλαπτικές από μόνες τους και συμπεριφορές που είναι βλαπτικές επειδή απαγορεύονται από το νόμο μπορούν να συνυπάρξουν μέσα στην ίδια αγορά αλλά όχι κάτω από την ίδια επιστημονική ρουμπρίκα. Η θεσμική αντιμετώπιση του οργανωμένου εγκλήματος, όπως δρομολογήθηκε από την Διεθνή Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για το διεθνικό οργανωμένο έγκλημα, γνωστή ως «Συνθήκη του Παλέρμο», και υιοθετήθηκε από τις επιμέρους εθνικές νομολογίες, διατηρεί την παραδοσιακή διάκριση ανάμεσα στο οργανωμένο έγκλημα και στην εγκληματικότητα του λευκού περιλαιμίου, συνοψίζοντας εν πολλοίς τις αντίστοιχες θεωρητικές προσεγγίσεις. ⁶⁹¹ Μια «εκ βαθέων» ανάγνωση της απαιτεί ειδικό χρόνο και άλλο τόπο από την παρούσα μελέτη. Ωστόσο, ήδη από την εισαγωγή της προμηνύεται η διχοτομική προσέγγιση που διατρέχει το σύνολο της, υπογραμμίζοντας χαρακτηριστικά το «αγεφύρωτο χάσμα που υπάρχει ανάμεσα στο αστικό και πολιτισμένο (“civil”) και στο εξωκοσμικό και απολίτιστο (“uncivil”)» με το δεύτερο να εφομοιώνεται με «τους τρομοκράτες, τους εγκληματίες, τους εμπόρους ναρκωτικών και τους λαθρέμπορους ανθρώπων και άλλους οι οποίοι ακυρώνουν την καλή δουλειά της αστικής – πολιτισμένης κοινωνίας». ⁶⁹²

Μέσα σε ένα τέτοιο πλαίσιο η έννοια του οργανωμένου εγκλήματος οικοδομείται ως το αντίπαλο δέος του «εσωτερικού εχθρού», συνιστώντας πρωταρχική «εξωτερική» απειλή. «Εδώ κάποιος μπορεί να εξετάσει πως η βλάβη που προκλήθηκε από την οικονομία την ίδια έφτασε να γίνει αποδεκτή ως συλλογική ευαισθησία. Υπό αυτό το πρίσμα, η έννοια της «εξωτερικότητας» (“externality”) αξίζει επιμελή μελέτη, μια έννοια που έδωσε ένα ισχυρό προβάδισμα στην αντίληψη της οικονομικής βλάβης ως παράπλευρης απώλειας.» ⁶⁹³ Η εξωτερικότητα δηλαδή ως κατασκευή επιφορτίζει

⁶⁹⁰ Taylor I., 1999, *Crime in Context*, Polity Press, σελ. 227

⁶⁹¹ Υπέρ μιας τέτοιας διάκρισης τάσσεται και ο Ν. Λίβος, την οποία περαιτέρω θεμελιώνει τόσο σε ποσοτικά όσο και σε ποιοτικά κριτήρια. Βλ. Λίβος Ν., 2007, *Οργανωμένο Έγκλημα & Ειδικές Ανακριτικές Πράξεις – Τόμος Ι: Δογματική του οργανωμένου εγκλήματος*, εκδόσεις Π.Ν. Σάκκουλα

⁶⁹² Annan K., 2004, *Foreward of United Nations Convention Against Transnational Organized Crime And The Protocols Thereto*, p. iii

⁶⁹³ Ruggiero V., 2007a, *op. cit.* σελ. 174

το αποτέλεσμα μιας δράσης σε ένα τρίτο μέρος, το οποίο δεν συναίνεσε με κανέναν τρόπο και δεν έπαιξε κανένα ρόλο στην διενέργεια της δράσης αυτής. Κατ' ουσίαν πρόκειται για την ίδια λογική που αρνείται τη θυματοποίηση ως αποτέλεσμα της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου μέσω μιας στρατηγικής διαστρέβλωσης και αντιστροφής του ποιος τελικά κερδίζει από αυτή – «*cui bono?*»⁶⁹⁴ Κύριος μοχλός της τυπολογίας που αναπτύσσεται βάση αυτής της ερώτησης είναι ο σκοπός των εκάστοτε οργανισμών, ο οποίος αναδεικνύει παράλληλα τους ευεργετιθέντες της δράσης τους. Η αντιστροφή που επιχειρείται έγκειται στο σκεπτικό ότι η παρεκκλίνουσα δράση δύναται να δικαιολογηθεί εφόσον υποτεθεί ότι ευεργέτησε λιγότερο τους ίδιους τους δράστες απ' ότι τρίτα πρόσωπα ή το ευρύτερο κοινό. Και στην μία και στην άλλη περίπτωση λοιπόν αυτό που επιχειρείται είναι η καλλιέργεια μιας οφθαλμαπάτης, η οποία υπαγορεύει ότι η παρέκκλιση που μεθοδεύεται από την επιχειρηματική ελίτ ως εκ θαύματος φαίνεται να ευεργετεί τους μη προνομιούχους: «*αυτοί που καταφέρνουν να εγκαινιάσουν μια δράση—ας πούμε ηθική—το συντομότερο δυνατόν, να εγκαινιάσουν ένα νέο αγοραστικό πνεύμα, σύμφωνα με το οποίο αυτοί που κερδίζουν τα περισσότερα εγκληματοποιώντας τους άλλους μπορούν επίσης να παραστήσουν ότι είναι τα έντιμα συμφέροντα τους που ανταποκρίνονται με αυτά της συλλογικότητας*».⁶⁹⁵

Η ίδια αυτή οφθαλμαπάτη, η οποία μέσω ενός στρεβλού συμψηφισμού εξιλεώνει την εγκληματικότητα του λευκού περιλαιμίου, αποτελεί συνάμα τον πυρήνα της διαφοροποίησης της από το οργανωμένο έγκλημα. Έτσι, υποστηρίζεται ότι ακόμη κι αν τα πραγματικά περιστατικά που περιγράφουν τη δράση του οργανωμένου εγκλήματος με αυτά του εγκλήματος του λευκού κολάρου μοιάζουν πολύ, ο διαφορετικός σκοπός των οργανισμών, που εμπλέκονται λειτουργεί καταδικαστικά ή καθαγιαστικά γι' αυτούς. Η οργανωμένη εγκληματική ομάδα, όπως περιγράφεται στο άρθρο 2 της Συνθήκης του Παλέρμο, είναι οπλισμένη με την πρόθεση να διαπράξει ένα ή περισσότερα σοβαρά εγκλήματα, που επισείουν ποινή

⁶⁹⁴ Οι Blau and Scott θέτοντας αυτή την ερώτηση ως κριτήριο κατέληξαν σε τέσσερις τύπους οργανισμών: α)τις εταιρείες αμοιβαίας ωφελείας (mutual-benefit associations) β)business concerns γ)οργανισμοί παροχής υπηρεσιών (service organizations) δ)οργανισμοί (commonwealth organizations) οι οποίοι παραπέμπουν σε αυτούς που ευεργετούνται πρωτίστως και που αντιστοίχως είναι: στα μέλη ή τους μετόχους, στους ιδιοκτήτες, στους πελάτες και στο ευρύ κοινό. Blau P.M. and Scott W.R., 1963, *Formal Organizations. A Comparative Approach*, Routledge & Kegan Paul

⁶⁹⁵ Ruggiero V., 2007b.op. cit., σελ.135

φυλάκισης τουλάχιστον τεσσάρων ετών. Αντίθετα, η νομοτυπική υπόσταση του οργανωμένου εγκλήματος δεν πληρούται ελλείψει υποκειμενικού στοιχείου, εάν ο δράστης παρόμοιων εγκλημάτων συμπίπτει με κάποιον επίσημο οικονομικό φορέα, δεδομένου ότι ο σκοπός που αναγράφεται στο καταστατικό της σύστασης του δεν ταυτίζεται με την εγκληματική δραστηριότητα, ακόμη κι αν χρησιμοποιήθηκε έτσι από τα μέλη του. Παρά την όποια λοιπόν εγκληματική τους δραστηριότητα τα μέλη τέτοιων οργανισμών εξακολουθούν να χαίρουν κοινωνικής υπόληψης και «*bona fide*». Η νομοθετική ασυλία όμως που θωρακίζει την εγκληματικότητα του λευκού περιλαιμίου, και ως εκ τούτου τα υποκείμενα της, ενισχύεται ακόμη περισσότερο αν ληφθεί υπόψη ότι το κατεξοχήν πεδίο, μέσα στο οποίο υλοποιείται, είναι οι γκρίζες ζώνες. Αν και θολές οι ζώνες αυτές ταυτίζονται με πολύ συγκεκριμένα σημεία του παγκόσμιου χάρτη όπως το Πριγκιπάτο του Λιχτενστάϊν, τα νησιά Κέμαν ή η περιφέρεια της Καραϊβικής. Ταυτίζονται ακόμη, όπως είδαμε, με ένα ευφάνταστου μεγέθους συναλλαγές, οι οποίες καταλήγουν να συνθέτουν ένα πολύπλοκο μωσαϊκό από επίσημες, νόμιμες, ημι-παράνομες, εξωνομικές, ανεπίσημες και παράνομες πρακτικές, εντός του οποίου ωστόσο η νομιμότητα της οικονομίας εξασφαλίζεται δυνάμει προθέσεων⁶⁹⁶.

Η νομοθετική διάκριση μεταξύ του οργανωμένου εγκλήματος και του εγκλήματος του λευκού κολάρου θεμελιώνεται για άλλη μια φορά στην παραδοσιακή της διάσταση, αυτή του ατόμου. Κεντρική ιδέα μιας τέτοιας διάκρισης είναι ότι όσοι μπορούν και ξέρουν να μακιγιάρουν τις δράσεις του με νόμιμες προθέσεις διασφαλίζουν τους οργανισμούς τους από την αδιακρισία του νόμου και των διοικητικών αρχών. Η διαπίστωση αυτή όμως δεν στοχεύει να σχολιάσει τη στενότητα θετικιστικών προσεγγίσεων ούτε να υπεραμυνθεί των κριτικών αναλύσεων· δεν στοχεύει επίσης να αναφερθεί στην εγκληματοποίηση της οικονομίας ως μια διαδικασία φαύλου κύκλου τον οποίο σχηματοποιούν εύγλωττα η Della Porta & ο

⁶⁹⁶ Σε ένα τέτοιο πλαίσιο, το σχόλιο της Ε. Λαμπροπούλου ότι «ο κοινωνικός έλεγχος, είτε ως αυτοπειθάρχηση είτε ως αυτοοργάνωση, είναι «ευαισθητοποιός» έννοια, η οποία δεν μας καθορίζει τι θα δούμε, αλλά προς τα πού θα κοιτάζουμε» αποκτά διαστάσεις ειρωνείας. Βλ. Λαμπροπούλου Ε., 1994, *Ο κοινωνικός έλεγχος του εγκλήματος*, εκδόσεις Παπαζήση, σελ.289

Μένυ⁶⁹⁷ να συνταχθεί με την άποψη που καταθέτει Ponsaers⁶⁹⁸ περί νομοθετικής σύγχυσης των ορίων μεταξύ νομιμότητας και παρανομίας. Η θεσμική διάκριση των δύο φαινομένων πέραν της διαφορετικότητας που εισηγείται άμεσα, εμμέσως υφαίνει την κοινωνική ανεκτικότητα έναντι της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου. Οι σύγχρονες ωστόσο επιταγές της οικονομίας εκ των πραγμάτων και άρα σε ένα πολύ ρεαλιστικό πλαίσιο ωθούν κοντά τα δύο φαινόμενα με αποτέλεσμα όχι μόνο την ομαλή γειννίαση αλλά και τη στενή συγγένεια τους. Αυτό σημαίνει ότι περιπτώσεις του ποινικά κολάσιμου οργανωμένου εγκλήματος μεταφέρονται στο πεδίο της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου. Μαζί με τη διεύρυνση όμως της φαινομενολογίας της τελευταίας πραγματοποιείται και μια ιδιότυπη αποποινικοποίηση σε επίπεδο κοινωνικής συνείδησης, γεγονός που εξασφαλίζει την υπερ-μεγένθυση της κοινωνικής ανεκτικότητας και κατ' επέκταση το σταδιακό αφοπλισμό, αν όχι και αφανισμό της κοινωνικής αντίδρασης. Η κοινωνική εξοικείωση που ακολουθεί, σε συνδυασμό με την ηγεμονία της αγοράς και την κυριαρχία της επιχειρηματικής κουλτούρας, διευκολύνει την παγίωση όχι μόνο επιχειρηματικών αλλά και νέων κοινωνικών προτύπων. Σύμφωνα με αυτά οι μέθοδοι που χρησιμοποιούνται για την διενέργεια και την επιτυχία των εγκλημάτων του λευκού περιλαιμίου δεν απευθύνονται μόνο στους επιχειρηματίες αλλά στον κάθε μέσο πολίτη. Οι πρακτικές έτσι, που συνθέτουν την εγκληματικότητα του λευκού περιλαιμίου, εφόσον εξασφαλίζουν οικονομικό προβάδισμα παγιώνονται πέραν της σφαίρας των οικονομικών συναλλαγών· γίνονται κοινωνικές σχέσεις.

Η τακτική της διάκρισης επομένως αποφέρει πολλαπλά οφέλη. Εκδημοκρατίζει το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου καλλιεργώντας την ψευδαίσθηση της εξομάλυνσης των κοινωνικών διαφορών και τάξεων και παράλληλα την αίσθηση της συλλογικής ευθύνης. Φροντίζει για την δημιουργία αποδιοπομπαίων τράγων και εξιλαστήριων θυμάτων, γεγονός που δικαιώνει την ύπαρξη του ποινικού συστήματος και την ανάγκη της αναπαραγωγής του. Ενώ τέλος εξαγνίζει την οικονομία

⁶⁹⁷ Για τους δυο θεωρητικούς ο φαύλος κύκλος αυτός αποτυπώνεται και αναπαράγεται μέσω της ακόλουθης σειράς με τις εξής διαδοχικές φάσεις: «πολιτική προστασία στο οργανωμένο έγκλημα → πακέτα ψήφων και παροχή προστασίας σε διεφθαρμένους πολιτικούς → αύξηση της εξουσίας των πολιτικών → αγορές και ατιμωρησία του οργανωμένου εγκλήματος → τοπικός έλεγχος υπέρ της εδραίωσης του οργανωμένου εγκλήματος → αυξημένη δυνατότητα προστασίας των διεφθαρμένων πολιτικών» Della Porta D. And Mény Y., 1995, *Démocratie et corruption en Europe*, La Découverte, Paris, σελ. 50

⁶⁹⁸ Ponsaers P., 2002, "What is so organized about financial – economic crime? The Belgian case", στο *Crime, Law & Social Change*, τ. 37, σελ. 191-201

διασφαλίζοντας ακόμη περισσότερο την κυρίαρχη ιδεολογία και την αντίστοιχη κουλτούρα. Μια κοινή επομένως ανάλυση της οργανωμένης εγκληματικότητας και της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου προτάσσεται ως απαραίτητη όχι μόνο για λόγους επιστημονικής συνέπειας αλλά και για λόγους κοινωνικής δικαιοσύνης. *«Ωστόσο, παρόλο που αυτό δεν είναι απολογία για ένα είδος ανάκατης σκέψης που είναι πασιφανής σε όλο το διάλογο για το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου, υπάρχει μια αίσθηση παράδοξου κατά το οποίο το νοικοκυρεμένο φώλιασμα των εγκλημάτων σε διαφορετικά χωρίσματα μπορεί να διαιωνίσει το διχασμό τους και να δυσκολέψει τους επαγγελματίες και τους φοιτητές να σκεφτούν ταυτόχρονα για θέματα αμεροληψίας, εντιμότητας και συνέπειας.»*⁶⁹⁹

⁶⁹⁹ Levi M., 1987, *Regulating Fraud – White Collar Crime and the Criminal Process*, Tavistock publications, London and New York, σελ.. xxv

Γ΄ ΜΕΡΟΣ

*«Οπτικές και προοπτικές αντεγκληματικής πολιτικής –
Εναλλακτικά μοντέλα και επέκεινα»*

I. Η κοινωνική και οικονομική (αν) – ασφάλεια: μία όψη θυματοποίησης

A. Μετανεωτερικές διαστάσεις του οικονομικού και του κοινωνικού πλεονάσματος

α) Καταγράφοντας τη σύγχρονη ανομική εικόνα

Έχει πολλαπλώς καταδειχθεί ότι η απελευθέρωση της αγοράς, είτε ως τρόπος διακίνησης κεφαλαίου είτε ως τόπος ανεύρεσης εργασίας, και η άλλοτε επάλληλη κι άλλοτε παράλληλη έννοια της παγκοσμιοποίησης αποτελούν την πεμπτούσια της σύγχρονης πολιτικής οικονομίας, προσδιορίζοντας ταυτόχρονα το πέρασμα από το παραγωγικό μοντέλο του Φορδισμού (*Fordism*) σε εκείνο του Μέτα – Φορδισμού (*Post – Fordism*) ή Νέο – Φορδισμού (*Neo – Fordism*). Οι μεταβολές που συμπαρέσυρε μια τέτοια μετάβαση δεν αφορούν μόνο στη παραγωγική διαδικασία και το συνυφασμένο με αυτή εργασιακό καθεστώς αλλά επιπλέον στη κοινωνική συγκρότηση στο σύνολο της, ως πολιτεία, επηρεάζοντας καθοριστικά και τους δύο άξονες του μαρξιστικού διπόλου: βάση και εποικοδόμημα. Όπως παρατηρεί ο Alessandro De Giorgi «οι νέες όψεις παραγωγής τείνουν να είναι είτε «άυλες» - μικρά, αυτοματοποιημένα και υψηλής τεχνολογίας εργοστάσια – είτε «αόρατες» - απελευθερωμένα κάτεργα στα οποία βαριά εργασία επιτελείται συχνά από κάποιον μετανάστη, αντικείμενο μέγιστης εκμετάλλευσης, και από γυναικείο εργατικό δυναμικό. Οι διαδικασίες παραγωγής αποκτούν επομένως έντονα διεσπαρμένο, μοριακό και διάχυτο χαρακτήρα»⁷⁰⁰ αντιπαραβαλλόμενες σε κάθε όψη «επιστημονικής διαχείρισης», όπως είχε αποτυπωθεί από τον Taylor.⁷⁰¹ Με το τέλος συνεπώς του Φορδισμού κηρύσσεται το τέλος της συμπαγώς οργανωμένης παραγωγικής διαδικασίας, της σταθερής εργασίας, του κράτους – πρόνοιας, του παρεμβατικού

⁷⁰⁰ De Giorgi A., 2007, “Toward a political economy of post – Fordist punishment”, στο *Critical Criminology*, τ. 15, σελ. 245

⁷⁰¹ Η έννοια της επιστημονικής διαχείρισης, ως κίνημα αναδιάρθρωσης της παραγωγικής διαδικασίας και ως επικρατούσα φιλοσοφία για την οργάνωση της βιομηχανικής εργασίας αναδύθηκε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα με κύριο εκφραστή της τον F.W. Taylor ενώ είναι άμεσα συνυφασμένη με την βιομηχανοποιημένη μαζική παραγωγή που εισηγήθηκε ο Henry Ford. Με βασικές αρχές α) τον ακόμη μεγαλύτερο καταμερισμό εργασίας β) τον απόλυτο διαχειριστικό έλεγχο του χώρου εργασίας και γ) τον λογιστικό υπολογισμό του κόστους σε συνδυασμό με τη συστημική μελέτη χρόνου – κίνησης επέφερε δύο παράλληλες βασικές μεταρρυθμίσεις στη βιομηχανική παραγωγή: αφενός κατήργησε τις χειρονακτικές δεξιότητες και την οργανωσιακή αυτονομία από την εργασία των χαμηλόβαθμων εργαζομένων και αφετέρου καθιέρωσε τη διαχείριση (management) ως ρόλο ανεξάρτητο από την κυριότητα-ιδιοκτησία, μέσω μιας σειράς από τεχνικές λειτουργίες που σχετίζονταν με την οργάνωση της βιομηχανικής παραγωγής. Βλ. Abercrombie N., Hill S. & Turner B., 1994, *The Penguin Dictionary Of Sociology*, 3rd ed., Penguin Books

κράτους, ακόμη και του εθνικού κράτους. Το σύγχρονο καπιταλιστικό μοντέλο προτάσσει την ευέλικτη παραγωγική διαδικασία, εργασιακή κινητικότητα, ιδιωτικοποίηση των υπηρεσιών, εμπορευματοποίηση των δικαιωμάτων και εξωστρέφεια.⁷⁰²

Προς υιοθέτηση των επιταγών αυτών, η έμμισθη εργασία και η πλήρης απασχόληση μεταλλάσσονται σταδιακά και ποικιλότροπα σε ήμι-απασχόληση, σε μερική απασχόληση, σε επιδοτούμενες θέσεις εργασίας, ευέλικτο ωράριο, ανεργία, αποβάλλοντας από τους αναδομημένους παραγωγικούς τομείς μεγάλα τμήματα του εργαζόμενου κόσμου και τροφοδοτώντας την υπερτροφία κρυφών οικονομιών και των αντίστοιχων παραγωγικών κυκλωμάτων, όπου οι «νέοι αποκλεισμένοι» συγκεντρώνονται προς αναζήτηση εναλλακτικών πηγών εισοδήματος. Εν είδει «εκσυγχρονισμένου» σκλαβοπάζαρου *«ολόκληροι παραγωγικοί τομείς βασίζονται τώρα σε απελευθερωμένες, ήμι – φερέγγυες αγορές, συχνά στα σύνορα μεταξύ νόμιμων και παράνομων, επίσημων και ανεπίσημων οικονομιών»*⁷⁰³. Η ανάδυση και η συχνότητα με την οποία απαντώνται πλέον οι όροι «υπό – τάξη» (*“under – class”*), «νεόπτωχοι», «αδύναμες κοινωνικές ομάδες» είναι δηλωτικές του μεγέθους, κατά το οποίο το συνταγματικά κατοχυρωμένο δικαίωμα στην εργασία δεν αποτελεί πια

⁷⁰² Η αναφορά στο γενικότερο τέλος της εποχής του Φορδισμού δεν γίνεται κατά την παρατήρηση του J.P. Fitoussi για να δοξάσουμε ένα αρκετά προβληματικό παρελθόν αλλά για να υπογραμμίσουμε ότι στο πλαίσιο *«ενός τέτοιου παρελθόντος οι άνθρωποι διέθεταν μέλλον...η αυτονόμηση του οικονομικού στοιχείου και ο εξαναγκασμός που είναι ικανό να επιβάλει στις πολιτικές αποφάσεις συρρικνώνουν το πεδίο της «συλλογικής ασφάλειας» που αντιπροσωπεύει η δημοκρατία»*. Βλ. Fitoussi J-P, 2004, *La Démocratie et le Marché*, ed. Grasset, σελ.101-102

⁷⁰³ De Giorgi A., 2007, *op. cit.* σελ. 246

όχημα για την κοινωνική ενσωμάτωση και συνοχή.⁷⁰⁴ Ο κατακερματισμός της εργασίας λειτουργεί ως αποκλεισμός από την κοινωνική ταυτότητα και κατ' επέκταση ως εκτοπισμός από τη κοινωνική σφαίρα για ένα μεγάλο τμήμα της εργατικής δύναμης, της οποίας οι παραγωγικές δραστηριότητες δεν χαίρουν επίσημης κοινωνικής αναγνώρισης και επομένως δεν αποτελούν διαβατήριο για την οικονομική ένταξη και για την πλήρη κοινωνική προσαρμογή.⁷⁰⁵

Η ανομική εικόνα που δείχνει να σχηματοποιείται στη μετά – μοντέρνα εποχή δεν συντίθεται μοναχά από τη μερτονική διάσταση των κοινωνικών μέσων από τους κοινωνικούς σκοπούς αλλά κλιμακώνεται σε μια δραματική αντίθεση: *«Η πρόσβαση στο εισόδημα, η ένταξη και η πλήρης κοινωνική ταυτότητα στηρίζεται ακόμη στο πρότυπο εργασίας, το οποίο εξαφανίζεται από το τοπίο των Δυτικών οικονομιών»*⁷⁰⁶. Το κοινωνικό ζήτημα δεν συμπυκνώνεται στην επισφαλή απόσταση που χωρίζει τις δυνατότητες από τις επιδιώξεις αλλά αιωρείται πάνω από μια βάση που τείνει να εξαφανιστεί ή που πια δεν υπάρχει, καθιστώντας έτσι το ίδιο το θέμα του κοινωνικού

⁷⁰⁴ Αναφερόμενη στους κύριους έκπτωτους του «μετακόσμου», του μεταμοντέρνου δηλαδή μοντέλου που προέκυψε μετά τον μετασχηματισμό της βιομηχανικής φορντικής κοινωνίας, η Σοφία Βιδάλη εστιάζει στην εργατική τάξη: *«το κοινωνικό στρώμα που έπληξε πρώτα αυτή η αλλαγή ήταν η εργατική τάξη και ο πολιτισμός της εργασίας, πράγμα που επανέφερε το κοινωνικό ζήτημα στο επίκεντρο της προσοχής.»* Αποτυπώνοντας το πέρασμα από τον ένα οικονομικό τύπο στον άλλο ως μια *«ιστορία μεταπτώσεων από την ευημερία στην ύφεση και τη φτώχεια»* η συγγραφέας εντοπίζει δύο καθοριστικά για την πορεία της καπιταλιστικής παραγωγής φαινόμενα: πρώτον, τη μετεγκατάσταση της έδρας των πολυεθνικών εταιρειών και επιχειρηματικών ομίλων στον Τρίτο Κόσμο και τη Λατινική Αμερική, γεγονός που ανέτρεψε την ισόρροπη ανάπτυξη κοινωνικού κράτους – οικονομίας και δεύτερον, την εισαγωγή της υψηλής τεχνολογίας και του αυτοματισμού στα εργοστάσια, που προκάλεσε ομοίως ανατροπή στις ισορροπίες των εργασιακών σχέσεων και στον καταμερισμό εργασίας. Οι συνέπειες των φαινομένων αυτών λειτούργησαν ως χιονοστιβάδα καθώς πέραν της διόγκωσης του εργατικού πλεονάσματος, και κατ' επέκταση της ανεργίας, και της αποβιομηχάνισης των δυτικών βιομηχανικών κέντρων, επιπλέον σήμαναν την μείωση των κρατικών εσόδων και επομένως περικοπές στις κοινωνικές δαπάνες. *«Κατά συνέπεια, με τον καιρό το εργατικό δυναμικό που «εκτοπιζόταν» από την αγορά εργασίας έμενε χωρίς το πλαίσιο συνδρομής που το κοινωνικό κράτος είχε δημιουργήσει. Έτσι ο κόσμος της εργασίας χωρίστηκε σε αυτούς που είχαν τη δυνατότητα να έχουν πρόσβαση στο πλούτο και σε όσους δεν είχαν.»* Η εμφάνιση, και μάλιστα με τη μορφή κοινωνικής έκρηξης, της παράνομης εργασίας, της παράνομης οικονομίας και των ανεξέλεγκτων παραοικονομιών καταγράφονται ως μηχανισμοί αποσυμπίεσης των κοινωνικών περιστολών, που σηματοδοτεί η υπερσυγκέντρωση του κεφαλαίου έξω από τον έλεγχο του κράτους και άρα η αποδέσμευση του από τους κρατικούς ελεγκτικούς ή ρυθμιστικούς μηχανισμούς. Βλ. Βιδάλη Σοφία, 2007, *Έλεγχος του Εγκλήματος και Δημόσια Αστυνομία – Τομές και συνέχειες στην αντεγκληματική πολιτική*, τόμος Α', εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, σελ. 140, 139, 140-141

⁷⁰⁵ Σύμφωνα με τον Robert Castel οι νέες αυτές μορφές εργασίας, εξειδικευμένες και άτυπες, εντάσσονται σε μια κεντρική και υπό εξέλιξη διαδικασία αποσταθεροποίησης της εργασίας (*“la précarisation du travail”*), η οποία με τη σειρά της είναι καταγεγραμμένη στην ίδια τη δυναμική του εκσυγχρονισμού και υπαγορεύεται από τις τεχνολογικο-οικονομικές εξελίξεις του σύγχρονου καπιταλισμού. Υπ' αυτό το πρίσμα, οι κοινωνικές κατακτήσεις μεταβάλλονται σε εμπόδια στο μέτρο που δεν εξυπηρετούν μια γενικότερη κινητοποίηση, επιβεβλημένη στο όνομα της μέγιστης ανταγωνιστικότητας. Στο ίδιο πλαίσιο η διαφοροποίηση και ασυνέχεια στην απασχόληση έρχεται να υποσκελίζει το μοντέλο της ομογενούς και σταθερής εργασίας, χάριν ευελιξίας, του όρου δηλαδή που επιλέγεται για να ονοματίσει την ανάγκη προσαρμογής του σύγχρονου εργαζομένου στις διακυμάνσεις των απαιτήσεων ενός ανταγωνιστικού περιβάλλοντος. Ο συγγραφέας υπογραμμίζει ότι το φαινόμενο της αποσταθεροποίησης της εργασίας έχει ιδιαίτερα κρίσιμες παραμέτρους, ακόμη και συγκριτικά με αυτό της ανεργίας, διότι συμβάλλει στη αποκωδικοποίηση των διαδικασιών που τροφοδοτούν την κοινωνική ευπάθεια, προάγουν και τελικά παράγουν την ανεργία και την κοινωνική διάσπαση. Castel R., 1995, *Les métamorphoses de la question sociale*, folio essays, Gallimard, op. cit. σελ. 645 – 675

⁷⁰⁶ De Giorgi A., 2007, op. cit. σελ. 247

ζητήματος κενό και ξεπερασμένο.⁷⁰⁷ Παρά τις μεταβολές που επέρχονται στη παραγωγική διαδικασία, το κυρίαρχο μοντέλο σε επίπεδο κοινωνικής συνύπαρξης και οργάνωσης εξακολουθεί να αποβλέπει στο πρότυπο του αποδοτικού εργαζόμενου - εργάτη, στο οποίο και απονέμει τη ταυτότητα του μέλους - κοινωνού. Ωστόσο, η εποχή που η εργατική τάξη λειτουργούσε ως εχέγγυο της κοινωνικής ασφάλειας, λόγω της συντριπτικής της πλειοψηφίας και της αντίστοιχης συμβολής της στη παραγωγική διαδικασία εκπροσωπώντας «το χειροπιαστό σύμβολο της «βιομηχανίας»»⁷⁰⁸ και θέτοντας παράλληλα το μέτρο της κοινωνικής συμπεριφοράς έχει περάσει ανεπιστρεπτί· οι παραγωγικοί θεσμοί αδυνατούν στη παρούσα συγκυρία να λειτουργήσουν συνεκτικά μέσω της μισθωτής εργασίας και άρα ως παράδειγμα κοινωνικοποίησης, ενσωμάτωσης και διαμόρφωσης κοινωνικών σχέσεων.⁷⁰⁹ Υπό αυτό το πρίσμα, η κρίση του βιομηχανικού καπιταλισμού και της αλληλένδετης

⁷⁰⁷ Όπως παρατηρείται από τον Γ. Νικολόπουλο οι διαστάσεις της σύγχρονης αυτής αντίθεσης ή και αντίφασης προδιαγράφει τους όρους «απονεύρωσης» του εθνικού κράτους, οι οποίοι εκδηλώνονται σε γενικές γραμμές ως εξής: «αφενός μεν το κράτος εξακολουθεί να παραμένει το κατεξοχήν πεδίο αλληλόδρασης ανάμεσα στους κοινωνικούς εταίρους και, κατ' επέκταση ο προνομιακός τόπος διευθέτησης των κοινωνικών συγκρούσεων· αφετέρου οι εξελίξεις στο μακροκοινωνικό πεδίο περιορίζουν σε σημαντικό βαθμό την επιρροή του στις διαδικασίες κοινωνικής ένταξης, με αποτέλεσμα την εμφάνιση καταστάσεων περιθωριοποίησης, που αποδίδονται στο τρέχον λεξιλόγιο των κοινωνικών πολιτικών (εκείνων, κυρίως, που εκπονούνται στο ευρωπαϊκό/κοινοτικό επίπεδο) με τον όρο «κοινωνικός αποκλεισμός». Βλ. Νικολόπουλος Γ., 2002, *Κράτος, Ποινική Εξουσία και Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση – Μια εγκληματολογική προσέγγιση*, εκδόσεις Κριτική, σελ. 45

⁷⁰⁸ Hobsbawm E., 1999, *Η Εποχή των Άκρων – Ο Σύντομος Εικοστός Αιώνας 1914 – 1991*, γ' έκδοση, εκδόσεις Θεμέλιο, σελ. 388

⁷⁰⁹ βλ. Standing G., 2002, *Beyond the new paternalism. Basic security as equality*, Verso, London Επιπρόσθετα ο Hobsbawm E. υπογραμμίζει ότι η κρίση του φορντισμού, ως μοντέλο παραγωγής, αποτέλεσε το έναυσμα να αναδυθούν οι ρωγμές μεταξύ των διαφόρων τμημάτων της εργατικής τάξης, που κατά το μεγαλύτερο μέρος τους συντελέστηκαν την φορντική περίοδο αλλά που κατά ειρωνεία αλλά όχι παράλογα συνειδητοποιήθηκαν με τη λήξη της εποχής αυτής, δηλαδή με το τέρμα της πλήρους απασχόλησης και του κράτους προνοίας. Διευκρινίζεται ωστόσο ότι οι ρωγμές αυτές δεν σχετίζονταν με κρίση της τάξης αλλά της συνείδησης της. Η διάρρηξη της ενσυνείδητης συνοχής της εργατικής τάξης, και κατ' επέκταση της συλλογικής και της δημόσιας κουλτούρας της συνέβαλε εκτός από τις διαιρέσεις στο εσωτερικό της, στην επαναφορά, και μάλιστα στους σύγχρονους, μεταφορντικούς χρόνους, παλαιών διακρίσεων της Βικτωριανής εποχής μεταξύ «ευπόληπτων» και «μη – ευπόληπτων» φτωχών και συναφών αντιλήψεων, που θέλουν τους τελευταίους «να ζουν πολύ καλύτερα απ' όσο είχαν δικαίωμα κατά τη γνώμη των σκληρά εργαζόμενων φορολογούμενων.» Hobsbawm E., 1999, op. cit. σελ. 395

κεϋνσιανής οικονομίας⁷¹⁰ επαναλαμβάνεται ως αντήχηση της γνωστής αλληγορικής φράσης «ο βασιλιάς είναι γυμνός», υπενθυμίζοντας αφενός την εικονικότητα ως προς το πλασματικό προφίλ και τονίζοντας αφετέρου τη πραγματικότητα ως προς τις αληθινές διαστάσεις του καπιταλιστικού σχηματισμού, στερημένου από κάθε κοινωνική περιβολή.⁷¹¹ Το κρίσιμο ωστόσο δεν είναι η ίδια η καταστρατήγηση των κοινωνικών προσχημάτων αλλά το γεγονός ότι η «αναντιστοιχία μεταξύ της υλικής συγκρότησης της κοινωνίας – των παραγωγικών της δυνάμεων – και της επίσημης συγκρότησης της σε πολιτεία (citizenship) – του ρυθμιστικού πλαισίου – γίνεται δομική»⁷¹² και επομένως βασικό συστατικό στοιχείο του σύγχρονου παγκοσμιοποιημένου καπιταλισμού.

Στο πλαίσιο αυτό, πέραν του οικονομικού πλεονάσματος, με την έννοια του υλικού κέρδους και ως προϋπόθεση συσσώρευσης κεφαλαίου, που εξασφαλίζει η θεσμοθέτηση της υπεραξίας, προστίθεται και το «κοινωνικό πλεόνασμα» (*“social*

⁷¹⁰ Ως «Κεϋνσιανισμός» επικράτησε να αναφέρεται η ιστορική περίοδος της καπιταλιστικής πορείας, που ακολούθησε την περίοδο του “*laissez faire, laissez-passer*” καπιταλισμού και εκτείνεται στο χρονικό διάστημα από το τέλος του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου, δηλαδή από τις αρχές τις δεκαετίας του 1950 και μέχρι λίγο πριν τα μέσα περίπου της δεκαετίας του 1970. Ο όρος πήρε το όνομα του από τον βρετανό οικονομολόγο και εμπνευστή του εν λόγω καπιταλιστικού μοντέλου, τον John Maynard Keynes, ο οποίος κάτω από το βάρος της οικονομικής κρίσης του 1929-1933 και σε συγκεκριμένες συνθήκες καπιταλιστικής ανάπτυξης εστίασε στην παράμετρο της ανεπάρκειας της ζήτησης ως ισχυρό αγκάθι της καπιταλιστικής εξέλιξης και θεμελιώδη αιτία πρόκλησης περιοδικών οικονομικών κρίσεων και αποσταθεροποίησης του καπιταλιστικού συστήματος. Υπό το πρίσμα αυτό και προς ανεύρεση δομικών σταθερών για την ενίσχυση του συστήματος, το οικονομικό μοντέλο του Keynes επικεντρώθηκε στην αρχή της λεγόμενης «ενεργού ζήτησης», η σύνοψη της οποίας υπαγορεύει την αύξηση του κέρδους μέσω της αύξησης της συνολικής ζήτησης και στην παρέμβαση του αστικού κράτους. Με δεδομένα τα χαμηλά λαϊκά εισοδήματα, οι τεχνικές αύξησης της ζήτησης αναλύονται περαιτέρω στην αύξηση των κρατικών δαπανών, στην επέκταση των δημοσίων έργων και στην εξάπλωση παρέμβασης στον κλάδο των υποδομών. Επιπλέον, κατάσταση που διαμορφώθηκε μετά τη μεταπολεμική περίοδο και η ανάγκη στήριξης του κεφαλαίου στις νέες συνθήκες, οδήγησαν το αστικό κράτος στην εντονότερη από ποτέ ανάμειξη του, σε διάφορους τομείς της οικονομικής δραστηριότητας. Η πολυεπίπεδη ανάπτυξη και ευημερία που επικράτησε εκείνη τη περίοδο οδηγούν στην ανάδειξη του κεϋνσιανισμού ως ορόσημο της καπιταλιστικής παραγωγής: «κατά την περίοδο αυτήν κυριάρχησε η πολιτική ελέγχου επί των μέσων παραγωγής, η διεύρυνση της κρατικής ιδιοκτησίας και του ελέγχου επί των μέσων παραγωγής, η διαχείριση της συνολικής ζήτησης από το κράτος με σκοπό την πλήρη απασχόληση, ο αυστηρός έλεγχος επί των επιτοκίων και του δανεισμού και η δημιουργία κράτους πρόνοιας, το οποίο συμπλήρωνε το εισόδημα των εργαζομένων.» Ταυτόχρονα όμως με οικονομική ευεξία και τη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου που επήλθε για τους πολλούς ο κεϋνσιανισμός ήταν η πολιτική του, τελικά επέτρεψε την εμφάνιση απρόσκοπτης καπιταλιστικής συσσώρευσης, μέσω της στήριξης που παρείχε για δεκαετίες τους εκπροσώπους της οικονομικής ελίτ να δημιουργήσουν τις απίστευτου μεγέθους μονοπωλιακές ενώσεις, ενόησε τη συγκρότηση γιγαντιαίων πολυεθνικών, υποβοήθησε στο ξαναμοίρασμα των αγορών. Λαπαβίτσας, Κ. 2004, «Η αναγκαιότητα του οικονομικού ελέγχου», στο *Η Πολιτική Οικονομία της Παγκοσμιοποίησης* επιμέλεια Κ. Λαπαβίτσας & Ι. Μπασκόζος, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, σελ. 17-36, σελ.22

⁷¹¹ Ο Ν. Christie αναφέρει ως πρόσθετη παράμετρο της σύγχρονης τροπής του καπιταλισμού τη λήξη του Ψυχρού Πολέμου και του τέλους που αυτή επέφερε σε μια κατ’ουσίαν διχοτόμηση του πλανήτη. Σύμφωνα με τον συγγραφέα το αντίπαλο δέος που εκπροσωπούσε ο κομμουνισμός έναντι της καπιταλιστικής παραγωγής λειτουργούσε ευεργετικά για τις αδύναμες κοινωνικές ομάδες με τη μορφή του κράτους πρόνοιας. Η πτώση του ανατολικού μπλόκ σήμανε και το τέλος της καπιταλιστικής «αθωότητας». «Μια γενική ανησυχία κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου απέναντι στο μπλοκ της ΕΣΣΔ ήταν να κρατηθούν οι εργάτες της Δύσης ικανοποιημένοι, έτσι ώστε να μην υιοθετήσουν ιδέες από την Ανατολή...Με το τέλος της μεγάλης διχοτόμησης, η υδρόγειος έγινε ενιαία, και τα δικαιώματα των εργατών και οι ρυθμίσεις περί κοινωνικής ασφάλειας από πολλούς μετατράπηκαν απ’ το να αποτελούν τμήμα του αμυντικού συστήματος στον Ψυχρό Πόλεμο στο να θεωρούνται περιττά κωλύματα στην οικονομική ανάπτυξη.» Cristie N., 2004, *A Suitable Amount of Crime*, Routledge, σελ. 35

⁷¹² De Giorgi A., 2007, op. cit. σελ 247

surplus”) αλλιώς «τα άδεια χέρια» (“*empty hands*”)⁷¹³. Όπως επισημαίνεται ήδη από τη μαρξιστική ανάλυση, συμβατική της καπιταλιστικής συσσώρευσης και του κεφαλαιακού ανταγωνισμού είναι η διαρκής παραγωγή ενός πληθυσμού, «παραπανίσιου» σε σχέση με αυτόν που κατά μέσο όρο αξιοποιεί το κεφάλαιο.⁷¹⁴ Με την εργασία να υποχωρεί ως κοινωνικό δικαίωμα και ως κοινωνική ηθική, η έννοια του «κοινωνικού πλεονάσματος» παραπέμπει σε ένα σύνθετο παγκόσμιο εργατικό δυναμικό, διασκορπισμένο στα τέσσερα σημεία του ορίζοντα, καλύπτοντας διαφορετικές θέσεις εργασίας αναλόγως με τις νέες παγκόσμιες εργασιακές ιεραρχίες

⁷¹³ Christie N., 1994, *Crime Control as Industry*, 2nd ed., Routledge, London & New York, σελ. 60

⁷¹⁴ Σύμφωνα με τον Zygmunt Bauman η παγκόσμια επέκταση του εκσυγχρονισμού και συνακόλουθα η παγκόσμια διάδοση του σύγχρονου τρόπου ζωής, η οποία αγγίζει και τις πιο απομακρυσμένες γωνιές του πλανήτη οδήγησε στην κατάργηση της γνωστής ιστορικής διάκρισης μεταξύ κεντρικών και περιφερειακών καπιταλιστικών χωρών ή όπως σωστότερα θεωρεί ο συγγραφέας μεταξύ “«νεοτερικού» (ή «αναπτυσσόμενου») και «προνεοτερικών» (ή «υπανάπτουκτων» ή «οπισθοδρομικών») τρόπων ζωής”. Αυτό σημαίνει ότι η περιφέρεια στη σύγχρονη συγκυρία έχει πάψει πια να εκπροσωπεί όλες εκείνες τις «άδειες» ή «νεκρές» περιοχές, που χάρη ακριβώς στη διαφορά ισχύος μεταξύ αναπτυσσόμενου και υπανάπτουκτου κόσμου, μπορούσαν να θεωρούνται κενές και/ή ακυβέρνητες. Η νέα διάκριση μεταξύ «νεοτερικών» και «νεοεισελθόντων στη νεοτερικότητα» σηματοδοτεί ότι «ο πλανήτης μας είναι τώρα πλήρης». Ο «κορεσμός» αυτός του πλανήτη παραπέμπει με τη σειρά του στη κατάργηση των προνομίων που απολάμβαναν οι πρωτοπόροι της νεοτερικότητας, τη διάθεση δηλαδή άφθονων «κενών χωρών» και «ουδέτερων ζωνών», όπως άλλου έχει επισημάνει ο R. Michalowski, οι οποίες χρησιμοποιούνταν ως αποφρακτικές οδοί των υπερβολών και απορριμμάτων, ανθρώπων και μη. Για τους «αργοπορημένους στη νεοτερικότητα» δεν υπάρχουν άλλες γύρω χώρες που να μπορούν να δεχθούν το «κοινωνικό τους πλεόνασμα» ή αλλιώς τον πλεονάζοντα πληθυσμό τους (το τμήμα εκείνο δηλαδή που δεν μπορεί να ενσωματωθεί ξανά στους συνήθεις τρόπους ζωής και να επανέλθει αλλαγμένο στη κατηγορία των «χρήσιμων» μελών της κοινωνίας), μα ούτε κι έχουν αυτές τη δυνατότητα να εξαναγκάσουν κάποιον άλλον να το κάνει, όπως είχαν εξαναγκαστεί οι ίδιες στο παρελθόν. Αποτέλεσμα αυτής της μη απόφραξης, αυτής της έλλειψης οδών διαφυγής προς το εξωτερικό, είναι αφενός η εναπόθεση των πλεονάζόντων ανθρώπων στα απορρίμματα, στον έναν δηλαδή εκ των δύο πόλων μεταξύ των οποίων αιωρείται η τρέχουσα και μελλοντική θέση όλων και αφετέρου οι εκ των προτέρων καταδικασμένες λύσεις τοπικού βεληνεκού στα παγκοσμίου χαρακτήρα προβλήματα. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο ο συγγραφέας υπογραμμίζει ότι ο ανθρώπινος πληθυσμός στο σύνολο του βρίσκεται σε έναν τόπο άναρχο, όπου δηλαδή ο κρατικός νόμος καθίσταται ανίσχυρος και ανεφάρμοστος στη πράξη. Σε διαφορετικό τύπο ωστόσο αναρχίας εντοπίζει τον πλεονάζοντα εκείνο πληθυσμό που καταφέρνει να διαφύγει από τη χώρα του: στη δεύτερη αυτή περίπτωση ο συγγραφέας χρησιμοποιώντας τη προσέγγιση του Michel Agier υποστηρίζει ότι η αναρχία τους εστιάζεται στο γεγονός της απουσίας οποιασδήποτε κρατικής αρχής στην οποία ο «διαφεύγων», πληθυσμός να μπορεί να αναφερθεί. Με άλλα λόγια το κοινωνικό πλεόνασμα που επιπλέον συμπίπτει με το μεταναστευτικό κύμα βρίσκεται “*hors du nomos*” – εκτός νόμου. Εν προκειμένω δεν γίνεται λόγος για τον νόμο αυτής ή της άλλης χώρας, αλλά για την ίδια την έννοια του νόμου. Βλ. 1. Agier M., 2002, *Aux bords du monde, les réfugiés*, Flammarion, σελ. 55-56, 2. Bauman Z., 2005, *Σπαταλημένες Ζωές – Απόβλητοι της Νεοτερικότητας*, μετ. Καρασαρίνης Μ., εκδ. Κατάρτι

και ανάγκες⁷¹⁵. Κάποια τμήματα του εμφανίζουν μεγάλη κινητικότητα ενώ άλλα παραμένουν εγκλωβισμένα δυνάμει των περιοριστικών μεταναστευτικών νομοθεσιών· κάποια βιώνουν μια προοδευτικά επιδεινωτική και ευάλωτη κατάσταση ενώ άλλα ζουν σε συνθήκες μόνιμου αποκλεισμού από την επίσημη οικονομία. Ταυτόχρονα αυξάνει ολοένα ο αριθμός εκείνων, που προερχόμενοι από το λεγόμενο «τρίτο κόσμο» εντοπίζονται πλέον στις μητροπόλεις του «πρώτου κόσμου», ενώ το ανάποδο συμβαίνει με τις χρηματοπιστωτικές δυνάμεις του τελευταίου, που «αποδημούν» σε εκείνες τις παγκόσμιες περιφέρειες, όπου μπορούν να βρουν εύκολα φθηνά εργατικά χέρια και απελευθερωμένες αγορές.⁷¹⁶ Για αρκετές μερίδες του παραγωγικού πληθυσμού η εργασία είναι περισσότερο πολύωρη και επίπονη, τη στιγμή που άλλες είτε βρίσκονται επισήμως «εκτός παραγωγής» είτε είναι «παγιδευμένοι» στην «ανεπίσημη οικονομία».⁷¹⁷

Καθώς ο κοινωνικός αποκλεισμός αποκτά οντολογικές διαστάσεις για ένα γεωμετρικά αυξανόμενο τμήμα του μετά – φορδικού εργατικού δυναμικού η

⁷¹⁵ Η επιπλέον παράμετρος, η οποία προστίθεται από τον Δ. Χαράλαμψη έχει να κάνει με την «αποθεσμοθέτηση» του χώρου. Με βάση το επιχείρημα που αναπτύσσεται η παραγωγική διαδικασία για να πραγματοποιηθεί ιστορικά χρειάστηκε την πολιτική οργάνωση του χώρου, ο οποίος αποτέλεσε το πλαίσιο προστασίας εντός του οποίου τα δικαιώματα μπορούσαν να θεμελιωθούν και να θεσμοθετηθούν ώστε να λειτουργήσουν και να ισχύσουν στην πράξη. Όσο ο χώρος αυτός παρέμενε το κύριο πλαίσιο αναφοράς για τη παραγωγή, ο βαθμός προστασίας και ο βαθμός ελευθερίας των δύο πόλων που συγκροτούν τον πυρήνα της αναπαραγωγής της υλικής βάσης ανταποκρινόταν αναλογικά προς την κοινωνική, οικονομική και πολιτική μετεξέλιξη της παραγωγικής σχέσης. «*Η μεταβολή που φαίνεται να παίρνει τη μορφή κυρίαρχης τάσης σήμερα, βρίσκεται ακριβώς στη σχετικοποίηση του κύρους αυτού του πολιτικά θεσμοθετημένου χώρου για τον έναν από τους δύο πόλους της σχέσης. Η τάση για μεταβολή του χώρου σε αμελητέο παράγοντα σημαίνει μεταβολή του συγκεκριμένου θεσμοθετημένου χώρου σε αμελητέο παράγοντα ή τουλάχιστον σε δευτερεύοντα για τη διαδικασία παραγωγής και αναπαραγωγής.*» Οι άμεσες επιπτώσεις μιας τέτοιας νέας ένταξης του χώρου και του χρόνου στην παραγωγική διαδικασία μεταφράζονται, σύμφωνα με το σκεπτικό του συγγραφέα, α)σε μονομερή σχεδόν ενίσχυση της ελευθερίας στον πρώτο πόλο της (δηλ. αυτόν που ταυτίζεται με την ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής και τον έλεγχο-διαχείριση της στρατηγικής και στοχοθεσίας των επενδύσεων, β)σε αποσύνδεση των δύο πόλων, με την έννοια ότι δεν εντάσσονται πλέον σε ένα κοινό ισότιμο πλαίσιο θεσμοθετημένης δεμυτικότητας και γ)σε μη υποχρέωση του πόλου διαχείρισης, ελέγχου και στρατηγικής να εντάσσεται σε κανόνες. Χαράλαμψη Δ., 1998, *Δημοκρατία και Παγκοσμιοποίηση*, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, σελ. 216

⁷¹⁶ Υιοθετώντας μια περισσότερο κοινωνική και ψυχολογική προσέγγιση ο Zygmunt Bauman διαπιστώνει ακόμα ότι η νεωτερικότητα συνιστά μια διαρκή άσκηση αυτοακύρωσης και αυτοανάρτησης, που σχετίζεται με παίξιμο ελπίδας και ενοχής και αποτυπώνεται σε μια ατελέσφορη, μια δίχως τέλος, και στο τέλος δίχως προοπτικές κινητικότητα «*Με άλλα λόγια, η νεωτερικότητα είναι η αδυνατότητα να παραμείνεις στη θέση σου. Το να είσαι νεωτερικός σημαίνει να κινείσαι συνεχώς. Δεν επιλέγεις απαραίτητα να είσαι σε κίνηση – όπως δεν επιλέγεις να είσαι νεωτερικός...Σε ένα τέτοιο κόσμο όλοι οι κάτοικοι είναι νομάδες· αλλά νομάδες που περιπλανιούνται προκειμένου κάπου να εγκατασταθούν.*» Bauman Z., 2002, «*Η μετανεωτερικότητα και τα δεινά της*», εκδόσεις Ψυχογίος, σελ.140

⁷¹⁷ Με αυτές τις διαστάσεις οι Hardt M. & Negri A. αποτυπώνουν το σύγχρονο παγκόσμιο σύστημα, το οποίο αντιλαμβάνονται ως ενιαία «Αυτοκρατορία». Hardt M. & Negri A., 2000, *Empire*, Cambridge MA, Polity Press Ανάλογο περιεχομένου είναι και το σχόλιο που προέρχεται από τον R. Castel: «*όλα συμβαίνουν σαν ο τύπος της κοινωνίας μας να ξανα-ανακαλύπτει με έκπληξη στους κόλπους του την παρουσία ενός προφίλ πληθυσμών που πιστεύαμε εξαφανισμένο, τους «άχρηστους του κόσμου», οι οποίοι διαμένουν χωρίς πραγματικά να ανήκουν σ' αυτόν. Κατέχουν μια θέση των «υπεράριθμων», σε κατάσταση ίσλου γραμμής με ένα είδος no man's land, μη ενσωματωμένοι και χωρίς αμφιβολία μη ενσωματώσιμοι, τουλάχιστον με την έννοια που ο Durkheim μιλάει για την ενσωμάτωση ως το γεγονός του να ανήκεις σε μια κοινωνία διαμορφωμένη από ένα σύνολο αλληλεξαρτώμενων στοιχείων...δεν είναι συνδεδεμένοι στα κυκλώματα των παραγωγικών συναλλαγών, έχουν χάσει το τραίνο του εκσυγχρονισμού και παραμένουν στην αποβάθρα με ελάχιστες αποσκευές.* Castel R., 1995, op. cit. σελ. 665-666

παραδοσιακή διαίρεση, που ήθελε τους φτωχούς, περιθωριοποιημένους και αποκλεισμένους πληθυσμούς όμοιους ενίοτε με «κοινωνικές απειλές» (“*threats*”) κι άλλοτε με «κοινωνικές πηγές» (“*resources*”) χάνει ομοίως την πραγματιστική και πολιτική σκοπιμότητα της.⁷¹⁸ Προς την ίδια κατεύθυνση συνδράμει και η μετάλλαξη της έννοιας και της ουσίας του καθετί κοινωνικού, μετά την αποκαλούμενη «πολιτισμική επανάσταση»⁷¹⁹, και μαζί με αυτή η κατάργηση του συλλογικού μπροστά στο πρόσταγμα της διαφορετικότητας και χάριν ψευδαισθήσεων περί «ατομικής επιλογής και έκφρασης» κατά τα πρότυπα της καταναλωτικής κουλτούρας.⁷²⁰ Με αυτούς τους όρους η συντήρηση και αναπαραγωγή του

⁷¹⁸ Σε σχετική μελέτη του ο Christopher Adamson εστιάζει σε έξι διαφορετικές περιόδους της ιστορίας των Η.Π.Α. τον 19^ο αιώνα, κατά τη διάρκεια των οποίων προβάλλεται ότι οι μεταβολές ως προς τις επιχειρηματικές δραστηριότητες και ως προς την προσφορά εργατικού δυναμικού συμπίπτουν με συγκεκριμένα στάδια της εξέλιξης της ποινολογίας. Ο γενικός ισχυρισμός του συγγραφέα υποστηρίζει ότι το εργατικό απόθεμα και οι επιχειρηματικοί κύκλοι επηρεάζουν τον τρόπο διέλευσης των εργατών μέσα από το ποινικό σύστημα: είτε αντιμετωπίζονται ως απειλές για τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής είτε/και ως οικονομικές πηγές προς εκμετάλλευση. Και οι δύο ωστόσο περιπτώσεις λογαριάζονται ως άμεση λειτουργία της χρηματιστικής στρατηγικής των δημόσιων λειτουργιών και ταυτόχρονα ως έμμεση λειτουργία των κυβερνητικών στόχων για τον έλεγχο του εγκλήματος και των κοινωνικών στρωμάτων. «Οι εγκληματικοί πληθυσμοί που ανακλύονται στο εσωτερικό του εργατικού πληθυσμού που εκδιώκεται από τη δουλειά του λόγω πτωτικών ταλαντεύσεων του βιομηχανικού κύκλου συνιστούν εν δυνάμει πολιτική απειλή και οικονομική αφαίμαξη για τους κρατικούς πόρους. Ωστόσο, το κράτος μπορεί να χρησιμοποιήσει τους εγκληματικούς πληθυσμούς ως πολιτική πηγή για την ενεργοποίηση της δέσμευσης στους κοινοτικούς κανόνες, και ως οικονομική πηγή με την απόσπαση της υπεραξίας από την εργασίας των κρατουμένων και με την καθήλωση των ημερομισθίων των απασχολούμενων εργατών». Adamson C., 1984, “Toward a Marxist penology: Captive criminal populations as economic threats and resources” στο *Social Problems*, τ.31(4), σελ.437

⁷¹⁹ Ο J. Young συνοψίζει την εσωτερική αντίθεση που ενυπάρχει στην λεγόμενη πολιτισμική επανάσταση σε καιρούς άκρατου ανταγωνισμού με τον όρο «βουλιμική κοινωνία, όπου μαζική πολιτισμική ένταξη συνοδεύεται από συστηματικό δομικό αποκλεισμό» Young J., 2007, *The Vertigo of Late Modernity*, Sage Publications, Los Angeles-London-New Delhi-Singapore, σελ.. 32

⁷²⁰ Σύμφωνα με τον C. Sumner η έννοια του «κοινωνικού» επαναπροσδιορίζεται κατά τη δεκαετία του '70 δυνάμει των πολιτικών εξελίξεων που εν πολλοίς τροφοδότησαν και το περιεχόμενο της κριτικής εγκληματολογίας. Ο βασικότερος θεωρητικός άξονας της τελευταίας επικεντρωνόταν, όπως έχει ήδη παρουσιαστεί αναλυτικά, στον ισχυρισμό ότι το κοινωνικό σύνολο – η κοινωνία- δεν συντίθεται δυνάμει του κοινωνικού συμβολαίου αλλά δυνάμει της κοινωνικής σύγκρουσης και ότι επίσης υπάρχουν άρρηκτοι δεσμοί μεταξύ της κοινωνικής διαστρωμάτωσης, της εξουσίας και του νόμου. Μια σειρά από κριτικές μελέτες και αναλύσεις, επιχειρώντας την υλική αποδόμηση του κοινωνικού κράτους, κατέδειξαν και περιέγραψαν τους ποικίλους τρόπους που αυτό απέτυχε να καρποφορήσει αποκρύπτοντας εκτεταμένες κοινωνικές διαφρέσεις και ανισότητες. Στο πλαίσιο αυτό η κοινωνική διάσταση των ανθρωπίνων σχέσεων αμφισβητήθηκε ως προκάλυμμα έντονων διακρίσεων είτε σε σχέση με την τάξη, τη φυλή ή το φύλο και η έννοια του κοινωνικού, αφού απώλεσε κάθε θετικό κανονιστικό πρόσημο, κατακερματίστηκε στις οικονομικές, πολιτικές και πολιτισμικές του παραμέτρους. Ωστόσο η απαξίωση του συλλογικού, κοινού ή γενικού υπέρ του συγκεκριμένου, εξατομικευμένου και ειδικού άφησε αναπάντητο το κοινωνικό ζήτημα. Η τάση αυτή γιγαντώθηκε από τα μέσα της δεκαετίας του '80 και το πέρασμα στη μεταμοντέρνα εποχή, όπου η αμφισβήτηση και απαξίωση του κοινωνικού ζητήματος, ως εδραιωμένου συστήματος καταπίεσης ενέτεινε ένα στείο αρνητισμό, έναν ισοπεδωτικό νιχιλισμό και πολιτισμικό κατακερματισμό και τελικά τη κοινωνική παθητικότητα, που με τη σειρά της οδήγησε στην πλήρη απουσία κοινωνικών εναλλακτικών και κοινωνικών αντιστάσεων. Η προάσπιση της διαφορετικότητας ως απόλυτο αίτημα εν μέσω πολύπολιτισμικών κοινωνιών και παγκοσμιοποιημένων αγορών δεν παραπέμπει μόνο σε οξύμωρα σχήματα αλλά εξίσωσε το κοινωνικό με το πολιτισμικό στοιχείο, το οποίο μάλιστα με όρους εμπορευματοποίησης των δικαιωμάτων και τυποποίησης των σχέσεων περιορίζεται στην εμπορική απήχηση ενός «στύλ» και κατ' επέκταση πολιτισμικό μπορεί να σημαίνει το οτιδήποτε. «Όταν ένα οποιοδήποτε αντικείμενο μπορεί να είναι μια μορφή τέχνης, ή κάθε συναίσθημα δίκαιο, ή κάθε πράξη ηθική, όπως στο μεταμοντέρνο πολιτισμό - κουλτούρα, δεν υπάρχει κανένα εμπόδιο αντιστροφής ή ανατροπής της σημασίας που δίνουμε στα πράγματα. Οτιδήποτε μπορεί να γίνει οτιδήποτε· κατά ειρωνεία της τύχης η φαντασίωση του εκφραστή της ελεύθερης αγοράς». Sumner C., 2004, “The social nature of crime and deviance” στο Colin Sumner ed. *The Blackwell Companion to Criminology*, Blackwell Publishing, σελ. 24

συστήματος δεν βασίζεται πλέον σε «πειθαρχικές πρακτικές», που ο Michel Foucault κρίνει χαρακτηριστικές της νεωτερικής/μοντέρνας εξουσίας⁷²¹ καθώς δυσχεραίνεται κατά πολύ η διαδικασία «κανονικοποίησης» (“normalisation”), της υπαγωγής δηλαδή των ατομικών συμπεριφορών σε ένα γενικό κανόνα, ο οποίος λειτουργεί ως μέτρο για την αναγνώριση, τον χαρακτηρισμό και την τυποποίηση της ατομικότητας. Το περιεχόμενο της πειθαρχικής εξουσίας είναι κατεξοχήν σωφρονιστικό και θεμελιωδώς δημοκρατικό· το ζήτημα είναι να εκμαιεύσει, και όχι να επιβάλλει με βία, από το σώμα μια *κανονικοποιημένη* συμπεριφορά και να συγκροτήσει μια *κανονικοποιημένη* γνώση, την οποία εκφέρει ως φυσική αλήθεια και παγιώνει σε κοινωνική πρακτική. Σε αντίθεση με το νόμο, που επιβάλλεται στα άτομα έξωθεν και εφόσον προηγηθεί κάποια παράβαση, το κανονιστικό πρότυπο στοχεύει στην εσωτερίκευση των ατομικών συμπεριφορών ώστε να τους επιβάλλει μια καθορισμένη διάθεση. Δεν προσλαμβάνει το άτομο επ’ ευκαιρίας εξακριβωμένων σποραδικών πράξεων, αλλά απευθύνεται στο σύνολο της ύπαρξης. *«Η κανονικοποίηση έτσι με την πειθαρχική σημασία συνεπάγεται τον «σωφρονισμό» του ατόμου, και την ανάπτυξη μιας αιτιοκρατικής γνώσης μεταξύ παρέκκλισης και κανονικοποίησης.»*⁷²²

⁷²¹ Μελετώντας τους μηχανισμούς της πειθαρχικής κοινωνίας ο Foucault θα προτείνει ότι η εξουσία δεν είναι ουσία και συνεπώς δεν κατέχεται, με την έννοια ότι δεν είναι αποκλειστικό προνόμιο μιας κοινωνικής τάξης· αντίθετα κινείται και ασκείται σε όλο το εύρος του κοινωνικού ιστού. Ως εκ τούτου οι αναλύσεις του Foucault θα ακολουθήσουν δύο κριτικές κατευθύνσεις: από τη μία θα αποπειραθεί να καταδείξει (ενάντια στα περί κοινωνικού συμβολαίου) ότι η εξουσία όχι μόνο δεν ταυτίζεται με την εγκαθίδρυση μιας συμφυλιωτικής τάξης του Νόμου αλλά ότι είναι συνεχής πόλεμος· και από την άλλη (κόντρα στις μαρξιστικές προσεγγίσεις) ότι η εξουσία ούτε καταστέλλει ούτε απαγορεύει αλλά παρακινεί και παράγει. Η ανάδυση της πειθαρχικής μορφής εξουσίας – μέσω μιας «μικροφυσικής» διαρκούς ελέγχου στο σώμα και κανονικοποίησης της συμπεριφοράς – ως διάδοχη της κυριαρχικής μορφής εξουσίας επί του εδάφους και των πλουτοπαραγωγικών πηγών, ενσωματώνεται στους καινούργιους μηχανισμούς παραγωγής που αναπτύχθηκαν με τον καπιταλισμό. Με τον τρόπο αυτό η πειθαρχική εξουσία αποκτά το νόημα της κατά τη προσαρμογή των σωμάτων στις προδιαγραφές της παραγωγής. Το υποταγμένο και πειθήνιο σώμα που κατασκευάζει η πειθαρχία είναι το χρήσιμο σώμα του εργάτη, εξάρτημα της παραγωγικής μηχανής. Στο μέτρο που ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής συνεπάγεται την εμφάνιση μιας καινούργιας μορφής πλούτου η ανάπτυξη του κοινωνικού ελέγχου μοιάζει απαραίτητη ως εγγύηση της ορθής λειτουργίας του σχηματισμού διακυβέρνησης. Στο ίδιο πλαίσιο επιχειρείται η εισαγωγή μιας διαφορετικής από την πειθαρχική τεχνολογία εξουσίας, η οποία δεν επικεντρώνεται στο σώμα, και ως εκ τούτου δεν είναι εξατομικευτική, αλλά στη ζωή: μια τεχνολογία που συγκεντρώνει τα μαζικά φαινόμενα που χαρακτηρίζουν έναν πληθυσμό, που έχει στόχο να ελέγξει τα συγκυριακά συμβάντα που μπορούν να παρουσιαστούν σε μια ζωντανή μάζα. Ζητούμενο εν προκειμένω δεν είναι η διεξοδική προσέγγιση του ατόμου αλλά αντιθέτως η προσέγγιση του διαμέσου συνολικών μηχανισμών, η δράση των οποίων θα επιφέρει συνολικές ρυθμίσεις. Ζητούμενο δηλαδή αυτής της μορφής εξουσίας, της «βιο – εξουσίας», είναι να ληφθεί υπόψη η ζωή, οι βιολογικές διεργασίες του ανθρώπου ως είδους, όχι ως ατόμου, και να διασφαλιστεί όχι η πειθαρχία αλλά η ρύθμιση τους. Οι μηχανισμοί της βιο-πολιτικής που επιστρατεύονται είναι πολύ πιο ευέλικτοι και πολύ πιο ορθολογικοί σε οικονομικό επίπεδο. Ωστόσο παρατηρείται ότι «...στις περισσότερες περιπτώσεις, οι πειθαρχικοί μηχανισμοί και οι ρυθμιστικοί μηχανισμοί εξουσίας, οι μηχανισμοί πειθαρχίας του σώματος και οι μηχανισμοί ρύθμισης των πληθυσμών διαρθρώνονται από κοινού» με τις «μικροφυσικές της πειθαρχικής εξουσίας» (“microphysics of disciplinary power”) να ενσωματώνονται στις «πρακτικές διακυβερνησιμότητας» (“analytics of governmentability”) 1. Foucault M., 2002, *Για την υπεράσπιση της κοινωνίας*, μετ. Τιτίκα Δημητρούλια, Εκδόσεις Κάκτος, σελ. 308, 2. Gros F., 2007, *Μισέλ Φουκό*, μετ. Άντα Κλαμπατσέα, Νήσος, Αθήνα, 3. Foucault M., 1991, *Η μικροφυσική της εξουσίας*, μετ. Λίλα Τρουλινού, εκδόσεις Ύψιλον, τ. 19

⁷²² O’ Maley P., 1992, “Risk, power and crime prevention”, στο *Economy and Society*, τ. 21(3), σελ. 252 – 275

Το μετά – φορδικό εργατικό δυναμικό ως προσομοίωση του «κοινωνικού πλεονάσματος» - ευέλικτο, κινητικό και διαρκώς στα όρια μεταξύ ένταξης και αποκλεισμού, εργασίας και ανεργίας, επίσημης και ανεπίσημης οικονομίας, νομίμων και παράνομων δραστηριοτήτων, αδυνατεί να αποτελέσει αντικείμενο σταθερής παρατήρησης, άντλησης γνώσης και άρα «κανονικοποίησης» εφόσον υποχωρούν όλες εκείνες οι δομές – μηχανισμοί παραγωγής επί των οποίων ήταν προσαρμοσμένες οι πειθαρχικές πρακτικές τεχνικής ρύθμισης και χειραγώγησης των κοινωνικών σχέσεων, οι τεχνικές διακυβέρνησης των ανθρώπων.⁷²³ Ως εκ τούτου και ως εκτός πεδίου ελέγχου, πειθαρχικού, κανονιστικού ή και ρυθμιστικού ακόμη, η μεταβολή του «κοινωνικού πλεονάσματος» από «παραγωγική πηγή» σε «απειλή» για τη σταθερότητα ολόκληρου του παραγωγικού συστήματος συνιστά κάτι παραπάνω από απρόσκοπτο/αβίαστο ενδεχόμενο· έτσι, νομοτελειακά σχεδόν, «τα παιδιά του κινδύνου εύκολα μετατρέπονται σ' επικίνδυνα παιδιά»⁷²⁴

β) Η διπλή μετάβαση από το κοινωνικό στο ποινικό κράτος και από τη ποινική δικαιοσύνη στο ποινικό σύστημα

Η δυσκολία χάραξης σαφών διαχωριστικών γραμμών μεταξύ «παραγωγικών πηγών» και «κοινωνικών απειλών», εργατικών και επικίνδυνων κοινωνικών τάξεων, «κοινωνικών αποβλήτων» και «κοινωνικού κεφαλαίου» οδηγεί σε νέα θολά και

⁷²³ «Στον Φουκό, εξουσία και γνώση συγκροτούν ένα κοινό ιστορικό σύστημα: υπάρχει μια πραγματικότητα του πειθήνιου σώματος που αναγνωρίζεται ως αυθεντική και επικυρώνεται δια αντικειμενικοποίησης της εντός των γνώσεων· υπάρχει μια πραγματικότητα γνώσεων των οποίων ο τομέας του αντικειμένου τους έχει διανοιχτεί από τις τεχνικές της εξουσίας. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι για το Φουκό το σύστημα «εξουσία-γνώση» προσδιορίζει ένα πεδίο ιστορικής πραγματικότητας η οποία παίρνει τη μορφή αντικειμενικών αληθειών (το κανονιστικό πρότυπο ως κανόνας αλήθειας) και σωματικής υλικότητας (διεξοδική επένδυση των σωμάτων από την πειθαρχία)» Gros F., 2007, *Μισέλ Φουκό*, μετ. Άντα Κλαμπατσέα, Νήσος, Αθήνα, σελ. 88. Σε επίπεδο διακυβερνησιμότητας, μια μορφή διακυβέρνησης θεμελιώνεται επί των υποκειμένων και με τη βοήθεια των γνώσεων, οι οποίες τροφοδοτούν την «ορθολογικότητα» της διακυβέρνησης, δηλαδή της λογικής που διέπει τον τρόπο διακυβέρνησης ή πιο απλά τον τρόπο με τον οποίο η κυβέρνηση αναστοχάζεται την πρακτική της. Η προβληματική που τίθεται από τον Foucault απομακρύνεται από τον «ακαδημαϊκό μαρξισμό», τον οποίο ο συγγραφέας επιλέγει ως όρο για να συνοψίσει την θεωρητική άποψη που θέλει τις οικονομικές συνθήκες, ως κάτι προϋπάρχον και οριστικό, να καθορίζουν με τρόπο μοιραίο και ντετερμινιστικό το ανθρώπινο υποκείμενο, το υποκείμενο της γνώσης καθώς και την ίδια τη γνώση. Για τον Foucault, η γνώση, όπως προκύπτει μέσα από πρακτικές επιτήρησης και ελέγχου, δεν επιβάλλεται ή υποβάλλεται ή αποτυπώνεται επί ενός ήδη υπάρχοντος ανθρώπινου υποκειμένου γνώσης, ούτε απλώς φέρνει στο φως νέες έννοιες ή νέες τεχνικές αλλά επιπλέον δημιουργεί τελείως νέους τύπους υποκειμένων και νέα υποκείμενα γνώσης. Σε αυτό το πλαίσιο οι διάφοροι τομείς ή μορφές γνώσης δεν συνιστούν απλώς δεκανίκια της εξουσίας αλλά σημεία άρθρωσης διαδικασιών υποκειμενοποίησης και διακυβερνησιμότητας. Με αυτούς τους όρους συστήνεται ένα σύμπλεγμα γνώσης/εξουσίας με αμφίδρομες λειτουργίες όπου η γνώση συνιστά εξουσία και η εξουσία συνιστά γνώση. Foucault M., 2000, "Truth and Juridical Forms", στο J.D.Faubion (eds) *Essential works of Foucault 1954 – 1984*, New Press, New York, τ. III, σελ. 1-89

⁷²⁴ Πανούσης Γ., 2002β, «Το έγκλημα του φτωχού & η φτώχεια ως έγκλημα (σε συνθήκες παγκοσμιοποίησης)», στη σειρά *Έγκληματο-Λογικά*, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, τ. 21 σελ.31

συγκεχυμένα τοπία, σε άλλου τύπου «γκρίζες ζώνες» με την τάση όχι υπέρ της εξομάλυνσης ή ακόμη και της συγκάλυψης δραστηριοτήτων αμφισβητήσιμης νομιμότητας, όπως είδαμε να συμβαίνει στο πεδίο των οικονομικών συναλλαγών, αλλά υπέρ της δαιμονοποίησης και κατ' επέκταση της εγκληματοποίησης ολόκληρων πληθυσμιακών κατηγοριών. Υλοποιείται έτσι το δεύτερο στάδιο μιας διαδικασίας, που έπεται της προσομοίωσης πολυάριθμων κοινωνικών ομάδων με το «κοινωνικό πλεόνασμα», αυτό της εξομοίωσης τους με το ίδιο το εγκληματικό φαινόμενο. Οι καινούριες θεωρίες ελέγχου, που αναδύονται, απομακρύνονται από προσεγγίσεις περί ατομικών και πολύ περισσότερο περί κοινωνικών προβληματικών καταστάσεων, ενστερνιζόμενες το γενικευμένο κριτήριο περί μιας διάχυτης επικινδυνότητας.⁷²⁵ Τα σύγχρονα μοντέλα αντεγκληματικής πολιτικής εγκαταλείπουν το μεταπολεμικό «σχέδιο της νεωτερικότητας» (“*modernist project*”)⁷²⁶ το οποίο ακόμη και στην ποινική του διάσταση ήταν εμποτισμένο, τουλάχιστον σε επίπεδο διακηρύξεων, με τις αρχές του κοινωνικού κράτους πρόνοιας (“*penal welfarism*”) στοχεύοντας στον πολυσυζητημένο σωφρονισμό, την αποκατάσταση και την επανένταξη του δράστη, και άρα στην εξασφάλιση της κοινωνικής ειρήνης και συνοχής.⁷²⁷ Τη θέση του

⁷²⁵ Την έννοια της επικινδυνότητας εισήγαγε στον τομέα της εγκληματολογίας ο Raffaele Garofalo, ως «*ένα άλλο κριτήριο*», όπως ο ίδιος υπογραμμίζει, πιο αποτελεσματικό και προς αντικατάσταση εκείνου της αναλογικότητας, που συνθέτει μια από τις βασικές αρχές του κλασικού ποινικού δικαίου. Για τον Garofalo η επικινδυνότητα ξεπερνά τη ποινική αναλογία, τη σχέση δηλαδή ανάμεσα στη πράξη και στη ποινή, και τείνει στην «έρευνα της ταυτότητας του ενόχου στην κοινωνική ζωή στις διάφορες περιπτώσεις αδικημάτων». Βασικές παράμετροι σε μια τέτοια έρευνα αναδεικνύονται η «προσαρμοστικότητα» του ατόμου στη κοινωνική ζωή, το έλλειμμα της οποίας προσδιορίζουν και την «εγκληματική του ικανότητα» (“*temibilita*”). Βλ. Φαρσεδάκης Ι., 1990, *Η Εγκληματολογική Σκέψη Από Την Αρχαιότητα Ως Τις Μέρες Μας*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σελ. 294-297

⁷²⁶ Το «πρόσφατο μοντέρνο/νεωτερικό εποικοδόμημα» (“*recent modernist superstructure*”) ελέγχου του εγκλήματος, όπως συγκεκριμένα θα πει David Garland, άντλησε τις αξίες και τις δεσμεύσεις του από το περιεχόμενο της «σωφρονιστικής εγκληματολογίας», που άνθισε κυρίως στις δεκαετίες που εκτείνονται μετά τα μέσα του 20^{ου} αιώνα. Οι λόγοι που το κατέστησαν «νεωτερικό» είναι η αδιαμφισβήτητη δέσμευση του στην κοινωνική μηχανική/δυναμική, η εμπιστοσύνη του στις ικανότητες του κράτους και στις δυνατότητες της επιστήμης και η ακλόνητη πίστη του ότι οι κοινωνικές συνθήκες και οι εξατομικευμένοι δράστες μπορούσαν να αναμορφωθούν με τις παρεμβάσεις των κυβερνητικών φορέων. Αν και γνήσιο τέκνο της αναγεννησιακής σκέψης το νεωτερικό αυτό κίνημα αντιτάχθηκε στην αναγεννησιακή ποινολογία των Cesare Beccaria και Jeremy Bentham με κύριο αίτημα την αντικατάσταση της τιμώρησης (“*punishment*”) με τη θεραπεία (“*treatment*”). Στο νεωτερικό πλαίσιο, όπως χαρακτηριστικά σχολιάζει ο Garland κυριαρχικό αξίωμα δεν αποτελεί πλέον η αρχή *nullem poena sine crimine* αλλά η θέση *καμία θεραπεία χωρίς διάγνωση* και *καμία ποινή χωρίς γνωμάτευση ειδικού*. Πρόσθετες βασικές αρχές της αναθεώρησης του αρνητικού συστήματος ανταποδοτικής δικαιοσύνης με ένα προοδευτικό μοντέλο αποκαταστατικής δικαιοσύνης υποδείκνυαν την εξατομικευμένη απονομή ποινών, μη προκαθορισμένο πλαίσιο ποινών, κατηγοριοποίηση δράστών, η εξειδικευμένη μεταχείριση τους, «*το επαγγελματικό καθήκον εφαρμογής του νόμου, προσανατολισμένο στην post hoc καταδίωξη και ποινική δίωξη των δραστών. Καμία ανάγκη για πολιτική ενθάρρυνση την ιδιωτική δράση. Καμία ανάγκη ανάμειξης των συλλογικών ή εξατομικευμένων θυμάτων. Καμία ανάγκη για έμφαση στην κοινωνική ή περιστασιακή πρόληψη. Το μόνο που απαιτούνταν ήταν ένα φάσμα νομοθετικών απειλών και μια δραστηρική απάντηση.*» Garland D., 2001, *The Culture of Control – Crime and Social Order in Contemporary Society*, Oxford University Press, σελ. 34

⁷²⁷ «*Στο πλαίσιο της ποινικής πρόνοιας, το ιδανικό της αποκατάστασης δεν ήταν απλά ένα στοιχείο μεταξύ άλλων. Μάλλον ήταν η ηγεμονική, οργανωτική αρχή, το διανοητικό πλαίσιο, το αξιακό σύστημα που έδενε μαζί ολόκληρη τη δομή και έδινε νόημα στη δράση των επαγγελματιών.*» Garland D., 2001, op. cit. σελ.35

κατέλαβε ως επί το πλείστον «το νεοφιλελεύθερο «δικαιϊκό πρότυπο» (“justice model”) το οποίο προτάσσει την «ανταπόδοση» (“retributivism”) του «κακού» μέσω της επιβολής στο δράστη μιας «δίκαιης» και ανάλογης προς τη συμπεριφορά του ποινής (“just desert”).⁷²⁸ Οι νέες στρατηγικές ελέγχου με μια άλλη θεώρηση ως προς την ποινή⁷²⁹ και τον εγκληματία⁷³⁰ δεν προσανατολίζονται στη διάγνωση του άδικου χαρακτήρα της πράξης, του δόλου του δράστη ή στην απόδοση ευθυνών· αυτό που ενδιαφέρει εδώ είναι η τεχνική εφαρμογή για τον εντοπισμό, τον υπολογισμό, τη κατηγοριοποίηση και τη διαχείριση της επικινδυνότητας, όπως αυτή κατανέμεται στο σύνολο του πληθυσμού.⁷³¹ Προς την κατεύθυνση αυτή επιστρατεύεται ένας

⁷²⁸ Νικολόπουλος Γ., 2002, *op. cit.* σελ. 48-49

⁷²⁹ «Η αχρηστευτική στερητική της ελευθερίας ποινή (μοντέλο των just deserts) κυριαρχεί τα τελευταία χρόνια στις ΗΠΑ και στις αγγλοσαξονικές χώρες. Η συγκεκριμένη άποψη για το ρόλο της ποινής επικράτησε μετά τη κατάρρευση του αναμορφωτικού ιδεώδους. Στόχος της αχρήστευσης (“incapacitation”) είναι η προστασία της κοινωνίας. Επειδή πιθανολογείται ότι ο δράστης θα τελέσει και άλλα σοβαρά εγκλήματα εάν αφεθεί ελεύθερος, κλείνεται στη φυλακή χωρίς να ενδιαφέρει πλέον η κοινωνική του επανένταξη μέσω βελτιωτικών προγραμμάτων, αλλά το να μη συνεχίσει την εγκληματική δραστηριότητα του.» Βλ. Λαμπροπούλου Ε., 1999, *Κοινωνιολογία του Ποινικού Δικαίου και των Θεσμών της Ποινικής Δικαιοσύνης*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σελ. 217

⁷³⁰ Κινούμενη σε κυκλική τροχιά, η υπόθεση που διατυπώνει ο Dario Melossi θέλει τις κοινωνικές αναπαραστάσεις του εγκλήματος και του εγκληματία να ταλαντεύονται ανάμεσα σε συναισθήματα συμπάθειας και αντιπάθειας, άμεσα εξαρτημένα από τις συνθήκες που επικρατούν σε κάθε κοινωνικο-ιστορική περίοδο. Η εκάστοτε κυρίαρχη ηθική, όπως μάλιστα εγκολλώνεται στα «λεξιλόγια του τιμωρητικού κινήτρου» (“vocabularies of punitive motive”) αποτελεί για το συγγραφέα ενδεικτική μεταβλητή της σχέσης μεταξύ των οικονομικών δεικτών, των εγκληματικών στερεοτύπων και των ποσοστών εγκλεισμού. Σε περιόδους, όπου επικρατούν η οικονομική ευημερία, η αισιοδοξία, φιλελεύθερη διάθεση και χαμηλά ποσοστά φυλάκισης ο εγκληματίας συγκεντρώνει καινοτόμα χαρακτηριστικά, αγωνιζόμενος ενάντια στην άδικη και αποπνικτική κοινωνική τάξη, ενώ η τιμωρία έχει πρωτίστως αποκαταστατικό και πειραματικό περιεχόμενο. Τέτοιες ιστορικές συγκυρίες ακολουθούνται ή προηγούνται συνήθως μιας εποχής βαθύ συντηρητισμού, κοινωνικο-οικονομικής κρίσης, της τάσης να «σφίξουν τα λουριά» και ως εκ τούτου υψηλών ποσοστών ποινικού εγκλεισμού. Οι παραβάτες, όμοιοι με τερατοουργήματα και με κακόβουλες δυνάμεις απειλούν κάθε έννοια κοινωνικού ιστού και ηθικής τάξης, η διατήρησή του οποίου πρέπει να γίνει πάση θυσία. Η ηθική και κοινωνική απειλή που εκπροσωπεί ο εγκληματίας δεν εντοπίζεται στο πολιτικο-οικονομικό περιβάλλον του αλλά στην ίδια του τη φύση, γεγονός που ευνοεί την επαναθωράκιση και γιγάντωση εννοιών όπως «το κράτος», «το έθνος» ή «η κοινότητα». Με τον όρο «εγκληματολογία του ρεβανσιμού» (“*revanche criminology*”) ο Melossi αποτυπώνει εύστοχα τη διαδρομή των σύγχρονων κυρίαρχων αντιλήψεων περί εγκληματικού φαινομένου από το μακρινό παρελθόν. «*Το συστατικό της εγκληματολογίας αυτής της περιόδου, αυτό που εδώ ονομάζω εγκληματολογία του ρεβανσιμού, επομένως, έγκειται στην ιδεολογική αποσύνδεση του εγκληματικού ζητήματος από τέτοιες [κοινωνικές] συνθήκες, στην επικέντρωση στο τελικό-προϊόν των εγκλήματος και των εγκληματιών «φυσικοποιώντας» το με τρόπους όχι και τόσο διαφορετικούς απ’ότι είχε κάνει ο Lombroso σχεδόν έναν αιώνα νωρίτερα, χωρίς να ρίχνει φως στις διαδικασίες με τους οποίες τέτοια τελικά-προϊόντα στην ουσία παράχθηκαν κοινωνικά.... Από τη στιγμή που ξεριζώθηκε από την ένταξη του στην πολυπλοκότητα των κοινωνικών σχέσεων, το ζήτημα του εγκλήματος μετατράπηκε απλώς σε ζήτημα ηθικής προσαρμογής. Εξ ου και η ρεβάνς: το πλέον κύριο θέμα ήταν η καταπολέμηση της «κακής» ηθικής της δεκαετίας του 1960 με τα μέσα μιας νέας «καλής» ηθικής.» Βλ. Melossi D., 2000, “Changing Representations of the Criminal” στο *British Journal of Criminology*, τ. 40, σελ.310-311 Επίσης βλ. Melossi D., 1987, “Political Business Cycles and Imprisonments Rates in Italy: Report on a work in progress”, στο *The Review of the Black Political Economy*, τ.16(1-2), σελ. 211-218*

⁷³¹ Η Τ. Pitch περικλείει τις ποιοτικές διαφορές που αναγνωρίζει στο αναγεννημένο ενδιαφέρον ως προς την έννοια της επικινδυνότητας με τον όρο «κοινωνική επικινδυνότητα. «Είναι βέβαια αλήθεια ότι η κοινωνική επικινδυνότητα ως έννοια απολαμβάνει μια καινούργια και αυξανόμενη έννοια. Λειτουργεί τώρα ως νομιμοποίηση για την εξουδετέρωση του εγκληματία, ως κριτήριο ταξινόμησης μέσα στη φυλακή αλλά και ανάμεσα στις στρατηγικές εγκλεισμού και τις πολιτικές «ήπιου» ελέγχου. Η κοινωνική επικινδυνότητα αναδύεται ως αντίβαρο στο «επανορθωτικό» πρότυπο... Λειτουργεί ως υπολειμματική κατηγορία («residual category»): όποιος δεν μπορεί να υποβληθεί σε μεταχείριση ή επανόρθωση, είναι κατά συνέπεια επικίνδυνος». Pitch T., 1995, *Limited Responsibilities. Social Movements and Criminal Justice*, Routledge, London, σελ.20-27 στον Νικολόπουλο Γ., 2002, σελ. 54-55

αθροιστικός λόγος, ο οποίος δανείζεται τη πιθανολόγηση και ποσοτικοποίηση ως μέθοδο αντίληψης των πληθυσμών και βρίσκει την ορθολογιστική του βάση στην απόλυτη εμπειριοκρατία, στη «στατιστικοποίηση» δηλαδή της καθημερινότητας και των υποκειμένων της.

Μέσω της επίκλησης σε δείκτες, της αναφοράς σε προγνωστικούς πίνακες και προβλέψιμες τάσεις, και της μνείας σε πληθυσμιακές απεικονίσεις και δημοσκοπήσεις επιχειρείται η ανάδειξη ενός συστημικού εξορθολογισμού και αποδοτικότητας, η οποία με τη σειρά της ενισχύει την ανάγκη μετάβασης από την ποινική δικαιοσύνη στο ποινικό σύστημα, ως συνώνυμο της μετατροπής του κοινωνικού προτάγματος σε αποτελεσματικό μηχανισμό και ως σκευοθήκη της «αναλογιστικής δικαιοσύνης» (*“actuarial justice”*).⁷³² Η ουσία μιας τέτοιας εξέλιξης συνοψίζεται λιγότερο στην έννοια της δικαιοσύνης και περισσότερο στον μετριασμό του ρίσκου – κινδύνου και της βλάβης, χωρίς ωστόσο τα αίτια του εγκληματικού φαινομένου να διαδραματίζουν ουσιαστικό ρόλο στις λύσεις που προτείνονται για τη διευθέτηση του.⁷³³ *«Η αναλογιστική τοποθέτηση είναι υπολογιστική της επικινδυνότητας, είναι επιφυλακτική και πιθανοκρατούμενη, ενδιαφέρεται όχι για τις αιτίες αλλά για τις πιθανότητες, όχι για τη δικαιοσύνη αλλά για τη μείωση της βλάβης, δεν αναζητά ένα κόσμο απαλλαγμένο από το έγκλημα αλλά έναν όπου οι καλύτερες πρακτικές θα έχουν εφαρμοστεί προκειμένου για τον περιορισμό της ζημίας· όχι μια ουτοπία αλλά μια σειρά*

⁷³² Για την απόδοση της έννοιας στην ελληνική γλώσσα, χρησιμοποιείται ο όρος που υιοθετεί ο Νικολόπουλος Γ., 2008, *Η Ευρωπαϊκή Ένωση ως φορέας αντεγκληματικής πολιτικής*, Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 30 Αναφερόμενοι στην «αναλογιστική δικαιοσύνη» οι M. Feeley & J. Simon υποστηρίζουν ότι δεν πρόκειται για μια νέα ιδεολογική κατασκευή ή για μια συγκεκριμένη τεχνολογία αλλά περισσότερο μοιάζει με ένα ακαθόριστο μόρφωμα οι βασικές αρχές του οποίου διατρέχουν κάθε πτυχή της σύγχρονης αντεγκληματικής πολιτικής, είτε σε επίπεδο δημοσίου διαλόγου είτε σε επίπεδο θεσμών. Σε γενικές γραμμές, οι αρχές αυτές αποτυπώνονται στο εξής τρίπτυχο:

- α) Ο πληθυσμός καθαυτός, με την βιολογική και δημογραφική του έννοια, τίθεται στο στόχαστρο της εξουσίας.
- β) Η εξουσία στοχεύει στη πρόληψη και στη μείωση της επικινδυνότητας
- γ) Η δικαιοσύνη εκλαμβάνεται ολόενα και περισσότερο όχι ως ένα ορθολογικό σύστημα αλλά μέσω του ορθολογισμού του συστήματος.

Με βάση τα παραπάνω οι συγγραφείς σχολιάζουν ότι η «αναλογιστική δικαιοσύνη» *«είναι προληπτική παρά ανταποδοτική. Δεν επιδιώκει να τιμωρήσει αλλά να αποβάλλει αυτούς με εγκληματική προδιάθεση. Αποβλέπει όχι προς ένα γενικό δημόσιο πρότυπο αλλά προς την ασφάλεια στο πλαίσιο μιας εξειδικευμένης και λειτουργικά καθορισμένης αρένας.»* Feeley M. & Simon J., 1994, “Actuarial Justice: the Emerging New Criminal Law”, στο D. Nelken ed. *The Futures of Criminology*, Sage Publications, London – Thousand Oaks – New Delhi, σελ. 173 – 201, σελ. 185

⁷³³ Ανεξάρτητα όμως από την τροπή των τελευταίων εξελίξεων ο Ν. Παναγιωτόπουλος υπενθυμίζει ότι αυτές αποτελούν εκδηλώσεις μιας ευρύτερης πολιτικής σύγκλισης των προσταγών της οικονομικής ορθολογικότητας με τις επιταγές της ποινικής δικαιοσύνης. *«Το γεγονός ότι μπορούσαμε μέχρι πρόσφατα να θεωρούμε το σύστημα της ποινικής δικαιοσύνης ως έναν παράγοντα κοινωνικής δικαιοσύνης, ενώ όλα τείνουν να δείχνουν, αντίθετα, πως αποτελεί έναν από τους δραστηκότερους παράγοντες κοινωνικής συντήρησης, καθότι χορηγεί στις κοινωνικές ανισότητες τη φαινομενικότητα της νομιμοποίησης, οφείλεται αναμφίβολα στην επίδραση μιας κατά κάποιον τρόπο πολιτισμικής αδράνειας.»* Παναγιωτόπουλος Ν., 2001, *Η Πίστη στην Τάξη – Συμβολή στην ανάλυση της διατήρησης της τάξης*, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, σελ. 272

από περιφραγμένους παραδείσους μέσα σε ένα εχθρικό περιβάλλον. Η αναλογιστική τοποθέτηση αντανακλά ότι ο κίνδυνος έχει αυξηθεί τόσο για τα άτομα όσο και για τις συλλογικότητες, ότι το έγκλημα έχει απλοποιηθεί σε μέρος της καθημερινής ζωής, ότι ο δράστης είναι φαινομενικά παντού...»⁷³⁴ Η ίδια αντίληψη εξυπηρετεί σύμφωνα με τον L. Wacquant και την καλλιέργεια «όρων – φετίχ», όπως κατεξοχήν αποτελούν «η παραβατικότητα των νέων» ή «η βία των πόλεων», οι οποίες παρά τη ρευστότητα του περιεχομένου τους, αντίστοιχη με τη ρευστή πραγματικότητα στην οποία θεωρητικά εστιάζουν, καταλήγουν να γίνονται «σημασιολογικοί κοινοί τόποι», στους οποίους συγκλίνει μια μεγάλη και ετερογενής πλειοψηφία του σύγχρονου παγκόσμιου χωριού, που με τη σειρά της επικροτεί τις νεοφιλελεύθερες αντεγκληματικές προτάσεις. Η έννοια έτσι της επικινδυνότητας ομογενοποιείται και παγκοσμιοποιείται, ακολουθώντας κατά πόδας τη πορεία και διακίνηση του παγκόσμιου κεφαλαίου.

Σε θεσμικό επίπεδο στυλοβάτης τέτοιων προτάσεων, «αναλογιστικού» περιεχομένου προβάλλεται το περιεχόμενο της «νέας ποινολογίας» (“*new penology*”). Με την καθιέρωση της παρέκκλισης ως «σημασιολογικό κοινό τόπο» και άρα ως μια αναμφισβήτητα παγιωμένη κατάσταση, στο στόχαστρο της «νέας ποινολογίας» τίθενται οι χαρακτηριζόμενες ως «απείθαρχες» και γι’ αυτό επικίνδυνες ομάδες κατ’ εφαρμογή, όπως ήδη ειπώθηκε του νόμου των πιθανοτήτων, και με απώτερο σκοπό τη διαχείριση τους.⁷³⁵ Επί της ουσίας, σύμφωνα με το σχολιασμό του Jock Young, πρόκειται για ένα κοινωνικό «ξεδιάλεγμα» των ασφαλών και σίγουρων κοινωνικών τμημάτων (“*safe*”) από τα επικίνδυνα και κακοποιά κοινωνικά στοιχεία (“*risky*”) επί τη βάση όχι μιας τεκμηριωμένης αλλά αντίθετα μιας πιθανολογούμενης και επιλεκτικής μεθοδολογίας. «Αυτό που είναι κρίσιμο εδώ είναι η λογική που εμπνέει μια τέτοια προσέγγιση: η ιδέα ότι είναι δυνατόν να επιλεγούν κάποιες κατηγορίες ανθρώπων οι οποίοι – όντας ίσοι ως προς όλα τα άλλα – πρέπει να τιμωρηθούν περισσότερο από άλλους επειδή εμφανίζουν κάποιες ενδείξεις μιας «σταθερής

⁷³⁴ Young J., 1999, *The Exclusive Society*, Sage Publications, London – Thousand Oaks – New Delhi, σελ. 66

⁷³⁵ Σύμφωνα με το Ν. Παναγιωτόπουλο το ποινικό δίκαιο πάντα περιέκλειε στο εσωτερικό του την απειλή και πάντα απευθυνόταν στις υπό διαχείριση πλειοψηφίες πολιτών. Ωστόσο και πάρα την ιστορική ενότητα που χαρακτηρίζει το ποινικό δίκαιο ο συγγραφέας αναφερόμενος στη σύγχρονη του εκδοχή υπογραμμίζει ότι «η διαφορά είναι ότι τώρα η ποινική απειλή μπορεί να πραγματώνεται απροϋπόθετα: γίνεται δυνατή η επιβολή επαχθών μέτρων σε όλους ακόμη και πριν πράξουν άδικα, ή για ασήμαντες μικροπαραβάσεις». Παναγιωτόπουλος Ν., 2003, *Οι πλειοψηφίες στο στόχαστρο – Τραμοκρατία και κράτος δικαίου*, εκδόσεις Πατάκη, σελ.29

δυσλειτουργικότητας»⁷³⁶ Ο αυθαίρετος χαρακτήρας που ελλοχεύει στους κόλπους μιας τέτοιας προσέγγισης, η οποία με όρους στρατηγικής αποκαλείται «επιλεκτική ουδετεροποίηση» (“selective incapacitation”), αποτυπώνεται απερίφραστα από τον Ulrich Beck στην πραγματεία του για την κοινωνία της διακινδύνευσης (“risk society”), όταν υπογραμμίζει ότι η έννοια του κινδύνου ενέχει μια συγκρουσιακή πολλαπλότητα αναφορών. «Δηλαδή το πώς και από ποιον ορίζεται ο εκάστοτε κίνδυνος εξαρτάται από το συμφέρον αυτού που δίνει τον ορισμό και αυτός ο διατυπωθείς εκάστοτε ορισμός έρχεται σε αντιπαράθεση με τους ορισμούς των άλλων που έχουν διαφορετικές εκτιμήσεις εξαιτίας των δικών τους συμφερόντων...Η πολλαπλότητα των ορισμών συνδέεται επίσης με την αδυναμία προσδιορισμού του αποχρώντος κινδύνου ή την αμεσότητα της διακινδύνευσης ενώ ρόλο παίζει και η δραματοποιημένη πολλές φορές μεγιστοποίηση του κινδύνου είτε με αληθινές είτε πλαστές συναρτήσεις, είτε με αληθινές είτε πλαστές στοιχειοθετήσεις του «κοινού καλού». Συχνά οι ορισμοί είναι ένα παιχνίδι του κατακερματισμένου συστήματος αξιών σε σχετικοποιημένα επιμέρους μορφώματα».⁷³⁷

Το «ξεδιάλεγμα» επομένως και το πέρασμα στη «ζώνη των επικινδύνων» υλοποιείται με όρους κοινωνικής αντιπαλότητας, η οποία με τη σειρά της υπαγορεύει ότι η κοινωνική πρόοδος ισοδυναμεί με την εξέλιξη κάποιων «θυσία» κάποιων άλλων και σε συνδυασμό με τη θεμελίωση ενός νέου ήθους κοινωνικής αδιαφορίας⁷³⁸ ή για να επανέλθουμε στον Beck, ενός αναγεννημένου φαναλισμού, που προτρέπει σε πολιτική απάθεια και κυνισμό⁷³⁹. Ως προς την αυθαιρεσία των επικαλούμενων

⁷³⁶ De Giorgi A., 2007, op. cit. σελ. 254

⁷³⁷ Τάτσης Ν., 2004, *Νεωτερικότητα και Κοινωνική Αλλαγή – Κοινωνιολογικές Προσεγγίσεις*, εκδ. Νήσος, Αθήνα, σελ. 152-153

⁷³⁸ Ο Elliot Currie κάνει λόγο για τη σύγχρονη «κουλτούρα της «υπερ – τάξης» (“culture of overclass”), την οποία εξισώνει με την κυριαρχία στις μέρες μας κουλτούρα της εκμετάλλευσης, της αρπαγής και της αδιαφορίας για την ανθρώπινη ζωή. «Η κοινωνία της αγοράς παράγει το βίαιο έγκλημα μερικώς με το να δημιουργεί κάτι συγγενές με μια διαρκή κατάσταση εσωτερικών πολεμικών επιχειρήσεων, στην οποία η αναβάθμιση κάποιων είναι εξαρτημένη από την πτώση κάποιων άλλων, και στην οποία ένα συναρμόζον ήθος αδιαφορίας – μη ευθύνες για την ευεξία των άλλων – συχνά νομιμοποιείται κάτω από τη ρουμπρίκα του ευεργετικού ανταγωνισμού, διαποτίζει την κοινή κουλτούρα και τις αλληλεπιδράσεις της καθημερινότητας.» Currie E., 1997, Market, crime and community – Toward a mid-range theory of post industrial violence στο *Theoretical Criminology*, τ.1(2), σελ.163

⁷³⁹ Σε ένα τέτοιο πλαίσιο ο Γ. Πανούσης υπογραμμίζει επιπλέον την κυριαρχία του «τυχαίου» ως ερμηνευτικό κειδί της πραγματικότητας. Συγκεκριμένα αναφέρει «η πιθανολόγηση μιας πορείας σ’ένα απροσδιόριστο μέλλον, σ’ένα κόσμο «απίθανο» (improbable), όπου υπεισέρχονται άπειροι παράγοντες/παράμετροι, δεν είναι εύκολη υπόθεση. Εναλλακτικές λύσεις και δυνατότητες, νέες σχέσεις τύχης και αναγκαιότητας ανατρέπουν την παλαιά εμπιστοσύνη προς τους φυσικούς φιλοσόφους, οι οποίοι πίστευαν ότι «τίποτα δεν συμβαίνει από τύχη αλλά όλα τα πράγματα συμβαίνουν από αναγκαιότητα» Πανούσης Γ., 2003, «Η Εγκληματολογία στην εποχή της αβεβαιότητας – Χάος, Διακινδύνευση & Έγκλημα» στη σειρά *Εγκληματολογικά*, τ.25, σελ.21

κριτηρίων αρκεί να πούμε ότι αυτά δεν περιορίζονται αποκλειστικά σε «εγκληματολογικούς» παράγοντες αλλά επεκτείνονται και σε πολιτικούς όπως και πολιτισμικούς. «Οι παράγοντες που αναγνωρίζονται ύστερα από επίμονες μελέτες είναι παράγοντες τους οποίους μοιράζονται πολύ από τους μη – προνομιούχους: κοινωνικο – οικονομική αποστέρηση· χαμηλό οικογενειακό εισόδημα και μεγάλος αριθμός οικογενειακών μελών· διαλυμένα νοικοκυριά και πρόωρα διάσπαση των γονέων· παραβατικοί, αντικοινωνικοί και αλκοολικοί γονείς.»⁷⁴⁰ Η εργαλειοποίηση δηλαδή και η εντατικοποίηση της ποινικής πίεσης δεν ασκείται τόσο πάνω στις επικίνδυνες τάξεις *stricto sensu* όσο πάνω στα περιθωριοποιημένα στοιχεία της αγοράς.⁷⁴¹ Υπό αυτή την έννοια, υπογραμμίζεται επιπρόσθετα ότι η ευέλικτη εργασία δεν αντιστοιχεί μόνο σε πραγματικό πρότυπο εργασίας αλλά επιπλέον σε ιδιότητα πολίτη.⁷⁴² Ακολουθώντας την ίδια συλλογιστική η «νέα ποινολογία» αποτελεί το κοινωνιολογικό αντιστάθμισμα της φιλελευθεροποίησης της αγοράς· τα συνθήματα περί «μηδενικής ανοχής», «νόμου και τάξης» και περί «πολέμου κατά του εγκλήματος» απευθύνονται προς αυτούς, οι οποίοι τοποθετημένοι στις παρυφές ή στο περιθώριο της ελεύθερης αγοράς αδυνατούν να συμβαδίσουν στο δρόμο προς την νέο – φιλελεύθερη ανάπτυξη και γι' αυτό συνιστούν κοινωνική απειλή για το ίδιο το σύστημα και τους εκφραστές του, ενσαρκώνοντας σύμφωνα με την προσέγγιση του Nils Christie, το απόλυτο

⁷⁴⁰ Hudson B., 2001, “Punishment, rights and difference: Defending justice in the risk society” στο K. Syenson & R. Sullivan (eds), *Crime, Risk and Justice. The politics of crime Control in Liberal Democracies*, Willan, Devon, σελ. 144 – 172

⁷⁴¹ Godefroy T., 1998, *Mutation de l'emploi et recomposition pénale*” Cesisip, Paris, σελ.16-17

⁷⁴² Wacquant L., 2001, *Οι φυλακές της μιζέριας*, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, σελ. 94

πρότυπο του «βολικού εχθρού» (“suitable enemy”).⁷⁴³ Ο «πόλεμος κατά της φτώχειας» αντιστρέφεται με συνοπτικές διαδικασίες σε «πόλεμο κατά του φτωχού» και ως εκ τούτου επικίνδυνου.⁷⁴⁴

Σε ένα τέτοιο πεδίο η επίκληση του εγκλήματος ως «όριο» λειτουργεί υπερασπιστικά για τη διάρθρωση ενός αντίστοιχα «οριακού» δημόσιου διαλόγου, ο οποίος με τη σειρά του συμβάλλει ανελλιπώς στην ανατροφοδότηση ενός κύκλου κοινωνικής αποστέρησης και στη παγίωση σεκταριστικών αντιλήψεων. Η έννοια του εγκλήματος αποδεικνύεται προσοδοφόρα για τη δημόσια ρητορική περί επικράτησης του καλού έναντι του κακού και υπέρ της προάσπισης ενός ασαφούς «ημείς» έναντι των αποδιοπομπαίων «υμών» συνοψίζοντας την πολιτική επιλογή της διακυβέρνησης

⁷⁴³ Ο Nils Christie εξηγεί ότι η έννοια του εχθρού δεν εκπροσωπεί πάντα την απόλυτη απειλή αλλά συχνά αποδεικνύεται ιδιαίτερα χρήσιμη, δεδομένου ότι λειτουργεί υπέρ της συσπείρωσης της άλλης – αντίπαλης πλευράς, διευκολύνει στην αλλαγή προτεραιοτήτων, επικεντρώνει την προσοχή σε συγκεκριμένα φαινόμενα σκορπώντας λήθη για κάποια άλλα. Το πολυμέτωπο φάσμα των κοινωνικών προβλημάτων, των εκλαμβανομένων δηλαδή από τους κοινωνούς ως ανεπιθύμητων καταστάσεων δρομολογεί την ήττα και ως εκ τούτου το άσκοπο ενός αποπροσανατολισμένου πολέμου. Στο σημείο αυτό η έννοια του εχθρού αποδεικνύεται καταλυτική ως προς την επιλογή που πρέπει να γίνει. «*Συμβαίνει ακριβώς το ίδιο και με τα έθνη. Το ιμπεριαλιστικό κράτος απέχει από το να κηρύξει πόλεμο ενάντια σε όλους τους εν δυνάμει εχθρούς του ταυτόχρονα. Ομοίως και με τα κοινωνικά προβλήματα. Η αγανάκτηση, ακολουθούμενη από την αναγκαία κινητοποίηση, δεν μπορεί να υλοποιηθεί αν διακυβένονται πολλά ταυτόχρονα*».p.42 Η επιλογή δε που γίνεται είναι συνακόλουθη με την έννοια του «βολικού εχθρού». Την ιδιομορφία του «βολικού εχθρού» συνθέτουν πέντε κύρια χαρακτηριστικά:

- Το πρώτο αφορά στην απόλυτη και σκληρή εξουσία να ορίσεις τον εχθρό. «*Τα επίσημα κοινωνικά προβλήματα είναι τα προβλήματα που ηχηρές και ισχυρές ομάδες δύνανται να τα ορίσουν ως τέτοια*».p.42-43 Ταυτόχρονα όμως με την εξουσία σημαντική είναι και η τεχνική απονομής μιας τέτοιας ταυτότητας, προκειμένου να μην πυροδοτήσει γενικευμένες αντιδράσεις και αντιθέσεις.
- Ο βολικός εχθρός κατ' επέκταση πρέπει να γίνεται αντιληπτός ως επικίνδυνος, και συχνά απάνθρωπος. Η καλλιέργεια του φόβου και της αγανάκτησης συνιστούν βασικά στοιχεία κάθε διαμάχης, η οποία αλλιώς θα ακυρωνόταν σε επίπεδο ψύχραιμων και μετριοπαθών αναλύσεων.
- Ο καλός και βολικός εχθρός είναι αυτός που θεωρείται τόσο σημαντικός ώστε εκείνοι που τον αντιμάχονται να μπορούν να απαιτούν απόλυτη υπακοή από τα έθνη τους. Με άλλα λόγια η προβαλλόμενη δύναμη του εχθρού πρέπει να δικαιολογεί τις εξαιρετικές εξουσίες που αποδίδονται χάριν της απώθησής του.
- Οι βολικοί εχθροί παραμένουν αθάνατοι, παρά την ήττα τους, λόγω της απαραίτητης ασάφειας που συνοδεύει τον ορισμό τους ώστε οι στόχοι να περιορίζονται ή να διευρύνονται ανάλογα με τις εκάστοτε ανάγκες. «*Οι στρατηγοί θέλουν νίκη, αλλά όχι απαραίτητα ειρήνη*».p.43
- Τέλος, ο βολικός εχθρός εκπροσωπεί και τη «συμβολική αξία» της γενικότερης άρνησης των καλών και δικαίων συνθηκών, η απειλή της οποίας αφενός μεν ενώνει αφετέρου δε καταργεί κάθε άλλη σύγκρουση στο εσωτερικό κάθε κοινωνίας.

Βλ. Christie N., 1986, “Suitable Enemies”, στο Herman Bianchi & René Van Swaaningen (eds.) *Abolitionism – Towards a non-repressive approach to crime*, Free University Press, Amsterdam, σελ.42 – 54

⁷⁴⁴ Για τον Γ. Πανούση η ποινικοποίηση της φτώχειας προοιωνίζει το τέλος της διαλογικής δημοκρατίας και της κοινωνικής τάξης πραγμάτων χωρίς δομική βία και κατ' επέκταση τη συλλογική εκτροπή του κοινωνικού συστήματος. Ωστόσο ο συγγραφέας προειδοποιεί ότι στη θεσμοποίηση μιας τέτοιας εκτροπής λανθάνει η ίδια η συντήρηση και αναπαραγωγή του συστήματος και ως εκ τούτου ο λειτουργικός της χαρακτήρας «*καθώς χρησιμοποιείται από την εξουσία ως δικλίδα ασφαλείας (όταν και όπου σωρεύεται κοινωνική δυσανεμία)*. Η θεσμοθετημένη εκτροπή πάντα συνοδεύεται από «*αποδιοπομπαίους τράγους*», «*κακούς*», «*δαμονισμένους*» κλπ, μολοντί τις περισσότερες φορές το status των ανθρώπων είναι έκτροπο και όχι οι ίδιοι.» Κατ' αυτόν τον τρόπο οι τελευταίοι θα νομιμοποιούν το στίγμα του παρία, άχρηστου, εγκληματία ενώ οι διαπιστευτές του “status” θα είναι έτοιμοι να τους τιμωρήσουν. Πανούσης Γ., 2002β, *op. cit.* σελ.35

μέσω του εγκλήματος.⁷⁴⁵ Το εγκληματικό φαινόμενο ανάγεται σε μέγιστο κοινωνικό πρόβλημα, το οποίο επηρεάζοντας τους έντιμους φορολογούμενους πολίτες διευκολύνει τη ταύτιση συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων συμπολιτών μας με δημόσιο εχθρό. Υπό αυτή την οπτική, το έγκλημα δεν συνοψίζεται απλώς στη λεγόμενη «εγκληματικότητα του δρόμου» αλλά παίρνει το πρόσωπο των «βάρβαρων – άλλων».⁷⁴⁶ Έτσι, η γενικευμένη οικονομική ανασφάλεια, που παράγουν οι νέες

⁷⁴⁵ Όπως εξηγεί ο Jonathan Simon η «διακυβέρνηση μέσω του εγκλήματος» αναδύθηκε στις Η.Π.Α. ήδη από τη δεκαετία του 1960 ως εναλλακτική μπροστά στο τέλος της περίφημης περιόδου της «Νέας Συμφωνίας» (“*New Deal*”). Ο συγγραφέας σπεύδει να υπογραμμίσει τη ποιοτική διαφορά ανάμεσα στη «διακυβέρνηση μέσω του εγκλήματος» (“*governing through crime*”) και στη «διακυβέρνηση του εγκλήματος» (“*governing crime*”) ορίζοντας ότι στην πρώτη περίπτωση οι θεσμοί χρησιμοποιούν το έγκλημα, ως δούρειο ίππο, προκειμένου να ενισχύσουν το κυβερνητικό έργο νομιμοιώνοντας και/ή συναινώντας στην επέκταση και ενάσκηση εξουσίας ενώ στη δεύτερη περίπτωση οι θεσμικές παρεμβάσεις προσεγγίζουν και αναλογούν στο μέγεθος της απειλής του εγκλήματος που βιώνεται. Ωστόσο, σημειώνει ότι τα όρια μιας τέτοιας διάκρισης δεν είναι πρόδηλα στο μέτρο του συμβατικού συλλογισμού που υπαγορεύει ότι σε κάθε μορφή δικαίου, δημόσιου είτε ιδιωτικού, παραμονεύει η απειλή της βίας μέσα στον ίδιο το νόμο και γενικότερα ενσωματώνεται στον ποινικό νόμο. Από τη στιγμή που το σύνολο της διακυβέρνησης, δημόσιας και ιδιωτικής, υλοποιείται μέσα από τη δομή μιας έννομης εξουσίας και από τη στιγμή που η έννομη αυτή εξουσία χρησιμοποιεί ως έσχατη λύση την απειλή της νόμιμης βίας που συγκεντρώνεται στο πλαίσιο του ποινικού δικαίου, κάθε διακυβέρνηση διεξάγεται «μέσω» μιας υποβόσκουσας απειλής να μετατραπεί η ως ένα βαθμό αντίσταση σε έγκλημα. Στο πλαίσιο όμως αυτού του συμβατικού συλλογισμού υπογραμμίζεται ότι το έγκλημα (και άρα η αντίστοιχη εξουσιοδότηση έννομης βίας) είναι γενικώς η τελευταία επιλογή, η τελική μορφή αντίδρασης ή αντίστασης απέναντι σε μια έννομη διακυβέρνηση. Αντίθετα επισημαίνεται ότι στη περίπτωση της «διακυβέρνησης μέσω εγκλήματος» το έγκλημα γίνεται αφετηρία. Αυτό δεν σημαίνει ότι η κυβέρνηση δεν αναγνωρίζει ή δεν ανταποκρίνεται σε άλλα κοινωνικά ζητήματα πέραν του εγκληματικού φαινομένου αλλά ότι το έγκλημα αποτελεί τη διόπτρα μέσω της οποίας αναγνωρίζει, καθορίζει και επιλαμβάνεται τέτοιων ζητημάτων. «Όταν κυβερνούμε μέσω του εγκλήματος, καθιστούμε το έγκλημα και τη γνώση που ιστορικά συνδέεται με αυτό – ο ποινικός νόμος, η λαϊκή αντίληψη για το έγκλημα, η εγκληματολογία – προσβάσιμα πέραν των περιορισμένων αυθεντικών θεματικών τους πεδίων ως εξουσιαστικά εργαλεία για την ερμηνεία και την αποτύπωση όλων των μορφών κοινωνικής δράσης σε πρόβλημα διακυβέρνησης.» Αν και οι πλέον ορατές πρακτικές μιας τέτοιας πολιτικής επιλογής περιλαμβάνουν την όξυνση της καταστολής, της καταπίεσης και του κολασμού, το ουσιαστικότερο ίσως μέρος της περιλαμβάνει τον εξοπλισμό και τη καθοδήγηση των υποκειμένων στο πλαίσιο του κοινωνικά υπερτιμημένου αγώνα για τάξη και ασφάλεια. Βλ. Simon J., 2007, *Governing Through Crime – How the war on Crime Transformed American Democracy and Created a Culture of Fear*, Oxford University Press, σελ.17

⁷⁴⁶ Στην ελληνική πραγματικότητα από τις αρχές της δεκαετίας του '90 και για πολλά χρόνια το πρόσωπο αυτό έφερε σχεδόν κατ' αποκλειστικότητα τα χαρακτηριστικά του «Βαλκάνιου – Άλλου». Υποστηρίζεται ότι η ταυτότητα του Βαλκάνιου ουδέποτε έγινε αποδεκτή από τους Έλληνες κι αυτό διότι η «βαλκανοποίηση» ή ο «βαλκανισμός», ως συνώνυμο της επιστροφής στο φυλετικό, στο υπανάπτυκτο και εντέλει βάρβαρο, χρησίμευσαν ως πηγή αρνητικών γνωρισμάτων απέναντι στα οποία θεμελιώθηκε η ναρκισσιστική εικόνα του «Ευρωπαίου» και της «Δύσης». Και μόνο η γνωστή ρήση του «*ανήκομεν εις την Δύσιν*» δεν αφήνει ερωτηματικά για το που εντάσσουν οι Έλληνες τον συλλογικό τους εαυτό, αντιπαραθέτοντας τα «ευρωπαϊκά» πολιτιστικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά της Ελληνικής κοινωνίας στους αρχαιολογικά «βαλκάνιους», θέση που κατέχουν ως επί το πλείστον οι Αλβανοί, λόγω του ιδιαίτερου πολιτικού καθεστώτος της γειτονικής χώρας σε σύγκριση με άλλα κράτη του «πρώην σοσιαλισμού», αλλά και των κοινωνικο-οικονομικών συνθηκών που επικράτησαν μετά τη πτώση του. Βλ. Καρύδης Β., 1996, *Η εγκληματικότητα των μεταναστών στην Ελλάδα – Ζητήματα θεωρίας και αντεγκληματικής πολιτικής*, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, σελ. 136-138 Την «Αλβανοφοβία» με όρους ηθικού πανικού, δηλαδή με την ενεργοποίηση συλλογικών αμυντικών ανακλαστικών της κοινωνίας έναντι μιας θεωρούμενης ως σοβαρής απειλής, διαδέχθηκε εντός του πλαισίου της ελληνικής κοινωνίας, η «Ισλαμοφοβία». Με διαφορά περίπου δεκαπενταετίας κι ενώ οι συνθήκες οικονομικής ανάπτυξης, συνακόλουθης κοινωνικής ευημερίας και τόνωσης της εθνικής αυτοπεποίθησης συμβάλλουν στο καταλάγιασμα φοβικών άτυπων κοινωνικών αντιδράσεων και στην λείανση μιας «θεσμικής εχθρότητας», το σκηνικό ανατρέπεται ήδη από το 2006 με την αύξηση των παρανόμων στην Ελλάδα εισελεθόντων μεταναστών από υποβαθμισμένες ισλαμικές χώρες. Πάνω στην αρνητική στερεοτυπική πατίνα περί «βαρβαρότητας» των Αλβανών, όπως έχει επεδωθεί από τη συλλογική κοινωνική συνείδηση, προστίθεται τώρα μια αφηρημένη νέα «μουσουλμανική απειλή», η οποία λόγω της έντονης πολιτισμικής και θρησκευτικής διαφοροποίησης που αντανακλά, εκτός του να πυροδοτεί την «εγκληματοφοβία» συνιστά κυρίως απειλή για τη δημόσια υγεία και τους κινδύνους μετάδοσης μολυσματικών ασθενειών αλλά και για σχέδια «ισλαμοποίησης» της χώρας. *Με τον τρόπο αυτό, κάθε μουσουλμάνος πρόσφυγας ή μετανάστης καθίσταται το πρόσωπο μέλος μιας «ξένης» και επικίνδυνης ομάδας που αποτελεί κοινωνική, υγειονομική, πολιτισμική και εθνική απειλή.* βλ. Καρύδης Β., 2010, «Όψεις κοινωνικού ελέγχου στην Ελλάδα – Ηθικοί Πανικοί, Ποινική Δικαιοσύνη», στη σειρά *Media & Έγκλημα*, τ. 20, σελ. 148

επισημαίνει συνθήκες εργασίας, και η οικονομική τρομοκρατία, που γεννά η ανεξέλεγκτη πορεία της ελεύθερης αγοράς, αντί να μετεξελιχθούν ακολουθώντας τη φυσική ροή των πραγμάτων σε κοινωνική αντίσταση και αντιπαράθεση απέναντι στο ισχύον οικονομικό σύστημα, υπερκαλύπτονται και τελικά εξουδετερώνονται μέσω της κοινωνικής απειλής, που αναπαριστά η εγκληματικότητα, άλλοτε στην απλή και άλλοτε στην οργανωμένη της διάσταση. Την ίδια στιγμή η έννοια της συλλογικότητας, ως στοιχείο του κοινωνικού, αλλάζει σκέπη και συσπειρώνεται όχι κάτω από το κοινό στοιχείο της εργασίας και της εκμετάλλευσης, ως αναγνωρισμένος δεσμός του εργαζόμενου κόσμου, αλλά μέσω της κοινωνικοποίησης του φόβου και της ανασφάλειας. Με άλλα λόγια, όπως χαρακτηριστικά σχολιάζει ο D. Garland, η *θυματοποίηση* αντικατέστησε την *καταπίεση* ως κοινό τόπο αμοιβαίας αναγνώρισης και αλληλεγγύης.⁷⁴⁷ Απέναντι δε σε τέτοια συναισθήματα η «νέα τιμωρητικότητα»⁷⁴⁸ (“*new punitiveness*”) που υπόσχεται η «νέα ποινολογία» προβάλλεται ως μοναδική, λογική και ρεαλιστική λύση του προβλήματος⁷⁴⁹.

Είτε εμμείνουμε στην προσέγγιση του J. Doyle περί «αποικιοκρατικής λογικής» και της έπαρσης που αυτή υπαγορεύει για τον «Λευκό Άνθρωπο» σε αντιδιαστολή με την αχρειότητα του «Τρίτου Κόσμου», τη μίμηση και αναπαραγωγή της οποίας χρεώνει στους εκπροσώπους της ποινικής, «αναλογιστικής» δικαιοσύνης⁷⁵⁰ είτε υιοθετήσουμε τις αντιλήψεις του L. Wacquant περί «*ταξικής εκκαθάρισης*» στους δρόμους και περί «*ποινικού μιθριδατισμού*» προκειμένου να αποτυπώσει τη λειτουργία της «νέας ποινολογίας»⁷⁵¹ παραμένουμε πάντα στη φαινομενολογία της τελευταίας. Η επιζήτηση της ενίσχυσης της ποινικής καταστολής και της μετάβασης από ένα «κοινωνικό κράτος» σε ένα «ποινικό – τιμωρητικό κράτος» είχε προαναγγελθεί ήδη από το τέλος του βιομηχανικού καπιταλισμού και

⁷⁴⁷ Garland D., 2001, *The Culture of Control – Crime and social Order in Contemporary Society*, Oxford University Press, p. 199 – 201. Παραδειγματικά επίσης ο Beck αναφέρει ότι το ρήμα «πεινάω» αντικαταστάθηκε στους σύγχρονους καιρούς από το ρήμα «φοβάμαι» Βλ. Τάτσης Ν., 2004, *op. cit.* σελ. 153

⁷⁴⁸ Ζαραφώνιτου Χ., 2008, *Τιμωρητικότητα. Σύγχρονες τάσεις, διαστάσεις και εγκληματολογικοί προβληματισμοί*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα

⁷⁴⁹ Για μια εκτίμηση του νένου ή καλύτερα ανανεωμένου κατασταλτικού μοντέλου αντεγκληματικής πολιτικής στον ελληνικό χώρο βλ. Papatheodorou T., 2006, “Gouvernementalité et politique criminelle en Grèce”: la prévention a la dérive” στο T. Papatheodorou & P. Mary ed. *Mutations des Politiques Criminelles en Europe*, éditions Papazissis, σελ. 115-138

⁷⁵⁰ Doyle J., 1992, ““It’s the Third World down there!”: The colonialist vocation and American criminal justice” στο *Harvard Civil Rights – Civil Liberties Review*, τ.27, σελ71 – 126

⁷⁵¹ Wacquant L., 2004, *Punir les pauvres. Le nouveau gouvernement de l’insécurité sociale*, Agone, Marseille

τις αρχές της μετεξέλιξης του στο σύγχρονο, νεοφιλελεύθερο μοντέλο, όπως αποκαλύπτεται ήδη από τη γνωστή ρήση της βρετανίδας πρωθυπουργού M. Thatcher το 1985 ότι «η κοινωνία δεν υπάρχει» εννοώντας ότι «η κοινωνία που γνωρίζαμε τελείωσε». ⁷⁵² Η παγκοσμιοποίηση ως συντομογραφία της αύξησης του ιδιωτικού κέρδους και του ελεύθερου εμπορίου per se, και επιπρόσθετα ως κάτι αυταπόδεικτα καλό έρχεται σε πλήρη αντίθεση με το πνεύμα που υπαγορεύει τη δημόσια παροχή κοινωνικών υπηρεσιών ακόμη και ως μέτρο προστασίας του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής.⁷⁵³ Φυσικό και πρακτικό επακόλουθο μιας τέτοιας εξέλιξης είναι η αναδίπλωση του κράτους πρόνοιας, τα προγράμματα λιτότητας καθώς και η συρρίκνωση του ευρύτερου δημόσιου τομέα. Το «παρεμβατικό» κράτος, ωστόσο, οφείλει να περιορισθεί όχι μόνο ως προς τις κοινωνικές του δαπάνες αλλά και ως οικονομικός ρυθμιστής αφού πλέον το έργο αυτό αναλαμβάνει να διεκπεραιώσει, όπως αναλυτικά περιγράψαμε αλλού, το «αόρατο χέρι» της αγοράς. Τα ιδεολογήματα που προβάλλονται ως δικαιολογητική βάση τέτοιων διαρθρωτικών αλλαγών, η εμφύτευση των οποίων στην Ευρώπη πραγματοποιήθηκε προς ειρωνεία των πραγμάτων μέσω του «εργατικού», βρετανικού «τρίτου δρόμου», συνοψίζονται αφενός στον εκμαυλισμό των λαϊκών τάξεων μέσω του κοινωνικού κράτους και αφετέρου στον εξ ορισμού αναποτελεσματικό χαρακτήρα του δημοσίου τομέα έναντι του ιδιωτικού.

Με αυτούς τους όρους η ανεργία, η φτώχεια, η μετανάστευση και η προσφιλής τους έννοια της εγκληματικότητας χάνουν την οποιαδήποτε αναφορά τους σε κοινωνικό επίπεδο και συνιστούν προσωπική επιλογή άμεσα συνδεδεμένη με την «ηθική ένδεια» που χαρακτηρίζει το «κοινωνικό πλεόνασμα»⁷⁵⁴. Με τις ίδιες

⁷⁵² Sumner C., 2004, op. cit. σελ.28

⁷⁵³ Όπως διευκρινίζεται από τον Z. Bauman «η πολιτική εξουσία απαιτώντας την πειθαρχία και την υποταγή στους νόμους από τους υπηκόους της αντλούσε την νομιμότητα της από την υπόσχεση να μετριάσει το εύρος της ήδη υπάρχουσας τρωτότητας και αβεβαιότητας των πολιτών της· να περιορίσει τις βλάβες και ζημιές που προκαλούνται από το ελεύθερο παιχνίδι των δυνάμεων της αγοράς, να προστατέψει τους εύλωτους από ιδιαίτερα σκληρά πλήγματα και να διασφαλίσει τους αβέβαιους από τους κινδύνους που συνεπάγεται ο ελεύθερος ανταγωνισμός. Αυτού του είδους η νομιμοποίηση βρήκε τη πλήρη έκφραση της στον αυτοπροσδιορισμό της σύγχρονης μορφής διακυβέρνησης ως «κράτος πρόνοιας»». Bauman Z., 2005, op. cit σελ. 86

⁷⁵⁴ Υπό το ίδιο πρίσμα ο N. Παναγιωτόπουλος σχολιάζει: «Και δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι η ποινική παράδοση, όπως και οι «καλλιεργημένες τάξεις», τείνει να απονέμει στους παραβάτες, σαν να ήταν φυσικές και αρχέγονες, ιδιότητες οι οποίες ανάγονται στην ιστορία της παραγωγής τους: η ιδεολογία της «ανηθικότητας των λαϊκών τάξεων» συμβάλλει στο να περιχαρακώσει τα μέλη των μη προνομιούχων τάξεων στον περιορισμό που ο κοινωνικός κόσμος ορίζει γι' αυτά, υποχρεώνοντας τα να συλλαμβάνουν ως φυσικές ανικανότητες ότι είναι απλώς και μόνο το αποτέλεσμα μιας μη προνομιακής κατάστασης.» Παναγιωτόπουλος N., 2001, op. cit. σελ. 275

αναλογίες που οι δικαιούχοι της κοινωνικής αρωγής ισοδυναμούν με «κοινωνικά παράσιτα», οι εργαζόμενοι στο δημόσιο τομέα προσομοιάζονται συλλήβδην με «αντιπαραγωγικούς γραφειοκράτες». Κατ' επέκταση, όπως ο «οκνός» δημόσιος τομέας υποχωρεί χάριν του «επισπεύδοντος» και αποδοτικού ιδιωτικού έτσι «εκ φυσικού» διολισθαίνει και το κοινωνικό κράτος προς το ποινικό. Ωστόσο, παράλληλα με το αίτημα για «λιγότερο κράτος» «σε ότι αφορά την διασφάλιση των προνομίων του κεφαλαίου» η απαίτηση για «περισσότερο κράτος» μεριμνά ώστε «να συγκρατηθούν οι επιζήμιες κοινωνικές συνέπειες που έχει, στις κατώτερες περιοχές του κοινωνικού χώρου, η απορρύθμιση της μισθωτής εργασίας και η υποβάθμιση της κοινωνικής προστασίας». ⁷⁵⁵ Με άλλα λόγια η «νέα ποινολογία» λειτουργεί ως συμπλήρωμα στο ολοένα μεγενθυνόμενο έλλειμμα του κράτους πρόνοιας, προκαλώντας εύλογα το σχόλιο για δομική αλληλεξάρτηση μεταξύ των αθέατων μηχανισμών της αγοράς και μιας πανοπτικής λειτουργίας του κράτους. ⁷⁵⁶ Το όφελος που προκύπτει μέσα από μια τέτοια δομική μεταβολή κινείται σε «διπλό ταμπλό» υπέρ της κυρίαρχης ιδεολογίας: α)εργαλικά διότι μέσω της περιθωριοποίησης ήδη ευάλωτων κοινωνικών ομάδων και της αναπαραγωγής τους ως «δημόσια απειλή» συμβάλλει στη συνεχή τροφοδότηση του «μαρξιστικού αποθεματικού στρατού εργατικής δύναμης» και β)συμβολικά, διότι προβάλλοντας ολόκληρες κοινωνικές ομάδες ως «επικίνδυνες τάξεις» παρεμποδίζεται η διαμόρφωση μιας ενιαίας συλλογικής ταξικής συνείδησης. ⁷⁵⁷

Το αξιοσημείωτο εδώ εντοπίζεται κυρίως στη μεγάλη επιστροφή, που η σύγχρονη πραγματικότητα επιφυλάσσει στην έννοια του κράτους. Εξοστρακισμένο κατ' ουσίαν από την παγκοσμιοποιημένη οικονομία, το εθνικό κράτος επανέρχεται στο προσκήνιο των εξελίξεων, με ένα ανακατασκευασμένο “*raison d'état*”, τροφοδοτούμενο από το εσωτερικό της «νέας ποινολογίας», που του χαρίζει εκ νέου τη χαμένη του αίγλη. Για την ακρίβεια υπογραμμίζεται, ότι η «νέα ποινολογία» και η ρητορική του «πολέμου κατά της εγκληματικότητας», που τη συνοδεύει, συμβάλλουν καθοριστικά για την επανονομιμοποίηση στα μάτια της λαϊκής βάσης ενός απονομιμοποιημένου κράτους, τόσο χάριν της απελευθερωμένης αγοράς όσο και

⁷⁵⁵ Wacquant L., 2001, op. cit σελ. 25

⁷⁵⁶ Ibid σελ. 153 – 184

⁷⁵⁷ De Giorgi A., 2007, op. cit, σελ 258 – 262

εξαιτίας της ακμάζουσας οικονομικής ανασφάλειας, της κοινωνικής ανισότητας, της οπισθοχώρησης των δημόσιων θεσμών, που με τη σειρά τους ξαναζωντανεύουν τις φυλετικές διακρίσεις και αναζωπυρώνουν την εγκληματικότητα εν τω μέσω μιας ξανακερδισμένης ευημερίας και τεχνολογικής προόδου.⁷⁵⁸ Στο πλαίσιο αυτό το αίτημα για την επιβολή της τάξης και του σεβασμού προς τους θεσμούς γίνεται πιο αδιάλλακτο από ποτέ, συμβάλλοντας έτσι αποφασιστικά στην επανίδρυση της ηθικής αυθεντίας ενός αυταρχικού κράτους.⁷⁵⁹ Ενδημική ωστόσο της κρατικής αποκατάστασης φαίνεται να είναι μια ρητορική παραδοξότητα, η οποία επιβεβαιώνει ανέξοδα την αποφασιστικότητα του κράτους να παρέμβει και να καταπολεμήσει τις κοινωνικές ταραχές απεκδυόμενο συγχρόνως κάθε υποχρέωσης και ως εκ τούτου κάθε ευθύνης για οφειλόμενες οικονομικές και κοινωνικές παρεμβάσεις, όπως για παράδειγμα σε σχέση με τη φορολόγηση ή την απασχόληση. *«Το σχέδιο αυτό δεν απαιτεί την κατάργηση αυτού καθεαυτού του κράτους, προκειμένου να αντικατασταθεί από ένα είδος φιλελεύθερης Εδέμ της παγκόσμιας αγοράς, αλλά την αντικατάσταση του «μητριαρχικού» κράτους Πρόνοιας με ένα «πατριαρχικό», «τιμωρητικό» Κράτος που είναι το μόνο ικανό να επιβάλει την από-κοινωνικοποιημένη μισθωτή εργασία ως κανονιστικό πρότυπο και βάση του νέου πολωτικού ταξικού σχήματος».*⁷⁶⁰

Η γραμμική αποτύπωση του νέου αυτού πολωτικού σχήματος δείχνει να ισοδυναμεί με την *«ευθυγράμμιση της κοινωνικής πολιτικής προς τα κάτω»*, επιφέροντας εκ νέου χαλάρωση των πολιτικών ρυθμίσεων της αγοράς εργασίας και

⁷⁵⁸Simon J., 2001, "Fear and loathing in late modernity. Reflections on the cultural sources of mass imprisonment" στο D. Garland *Mass Imprisonment. Social causes and consequences*, Sage, London, σελ.15-27

⁷⁵⁹ Ο Ζ. Bauman προσθέτει ότι η παλινόρθωση της σημασίας του κράτους ως παράγοντα προστασίας στα μάτια των πολιτών υλοποιείται μέσω της επιλογής μιας «πολιτικής ασφαλείας», και μάλιστα προσωπικής ασφαλείας, δεδομένης της αδυναμίας του να κάνει πράξη τις εγγυήσεις του παλιού κοινωνικού κράτους, δηλαδή την υπόσχεση ότι παρέχει σιγουριά και προστασία σε μια ζωή που διαφορετικά θα επικρατούσαν το χάος και η τύχη. Από τη στιγμή που το κράτος εγκατέλειψε τις περισσότερες από τις οικονομικές και πολιτικές του λειτουργίες το «κοινωνικό κράτος» ως κορωνίδα της μακράς ιστορίας της ευρωπαϊκής δημοκρατίας, και κυρίαρχη μορφή της μέχρι πρόσφατα, βρίσκεται σε πλήρη υποχώρηση και ως εκ τούτου η απαίτηση του για νομιμοφροσύνη ή αλλιώς η ίδια του η νομιμοποίηση. Μπροστά σε αυτά τα δεδομένα οι κυβερνητικές εξουσίες αποκτούν μια πρόσφορη εναλλακτική λύση με το να εντείνουν τους φόβους για την απειλή κατά της προσωπικής ασφαλείας, καλλιεργώντας τη νοοτροπία του «υπό πολιορκία οχυρού» και σε αντιπερισπασμό με την απτή και καθημερινή ανασφάλεια που προξενούν οι αγορές. Χαρακτηριστικό παράδειγμα μιας τέτοιας λογικής, που παρατίθεται από τον Wacquant, αποτελεί η κατασκευή της «Ευρώπης – Φρούριου» ("Europe – Fortress") στο πλαίσιο του οποίου τόσο οι κοινοί παραβάτες όσο και οι μετανάστες εν γένει εξομοιώνονται, συνήθως με όρους οργανωμένου εγκλήματος, με «ξένους επιδρομείς». *«Ένα νέο δημοφιλές αίτημα για μια ισχυρή κρατική δύναμη, ικανή να αναζωογονήσει τις χαμένες ελπίδες για προστασία απέναντι στην απόθεση στα απορρίμματα, θεμελιώνεται στη βάση της προσωπικής τραυτότητας και της προσωπικής ασφάλειας, αντί να θεμελιώνεται στη βάση της κοινωνικής ανασφάλειας και της κοινωνικής προστασίας.»* 1. Bauman Z, 2005, op. cit. σελ 151, 2. Wacquant L., 2001, op. cit. σελ. 37

⁷⁶⁰ Wacquant L., 2001, op. cit. σελ . 56

συνεχή αποδυνάμωση των κοινωνικών παροχών απέναντι στους κινδύνους του εργασιακού βίου και «ποινική ευθυγράμμιση προς τα πάνω», μέσα από τη γενίκευση των πλέον άτεγκων θεωρητικών δογμάτων και πολιτικών πρακτικών σε θέματα εγκληματικότητας.⁷⁶¹ Το σχήμα αναποδογυρίζει, χωρίς όμως να αλλάζει η ουσία του, αν μετρήσιμο μέγεθος τεθεί η επικρατούσα πολιτική φιλοσοφία, η οποία εμφανίζεται φιλελεύθερη και μη-παρεμβατική προς τα άνω ενώ κατασταλτική και παρεμβατική προς τα κάτω. Η αναλογία διατηρείται ίδια στην περίπτωση της εγκληματικότητας, η οποία μάλιστα μορφοποιείται αν στο μαθηματικό διάγραμμα αντιπαραβάλουμε τη πραγματικότητα της φυλακής.⁷⁶² Τα ποσοστά που αντλούνται από την τελευταία δύνανται να αποτελέσουν μεταξύ άλλων οδηγό για το ύψος και το είδος της κρατικής παρέμβασης σε επίπεδο μικρο – εγκληματικότητας ή εγκληματικότητας του δρόμου αλλά και σε σύγκριση με το αντίπαλο δέος της, αυτό της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου,⁷⁶³ προκαλώντας την εύστοχη διατύπωση ότι στο ευρύ φάσμα της νέας ποινολογίας «εξηγείται παραστατικά ποιος αποτελεί αντικείμενο διαχείρισης και γιατί»⁷⁶⁴

Σύμφωνα με τη «θεωρία των ομολόγων» (“theory of bonds”), την οποία ο N. Christie δανείζεται από τον R. Jongman⁷⁶⁵ για να την προσαρμόσει στην έννοια και τον μηχανισμό του κοινωνικού ελέγχου, υπογραμμίζεται ότι «ένα βασικό δόγμα του κοινωνικού ελέγχου είναι ότι αυτοί που κατέχουν πάρα πολλά και αυτοί που δεν κατέχουν τίποτα είναι τα δύο άκρα, τα οποία είναι πιο δύσκολο να κυβερνηθούν. Αυτό

⁷⁶¹ Ibid σελ. 188

⁷⁶² Σε αντίθεση με ότι ίσχυε στους καιρούς του συστήματος ποινικής πρόνοιας, όπου η φυλακή λειτουργούσε σε θεωρητικό, αν όχι και σε πρακτικό επίπεδο ως το «απότατο άκρο του σωφρονιστικού τομέα», «η φυλακή χρησιμοποιείται σήμερα ως ένα είδος καταυλισμού, μια ζώνη καραντίνας όπου τα υποτιθέμενα επικίνδυνα άτομα απομονώνονται στο όνομα της δημόσιας τάξης» Garland D., 2001, op. cit. σελ 177-178

⁷⁶³ Αναφερόμενος στα ιταλικά δεδομένα ο M. Pavarini σχολιάζει: «Μια προσεκτική ματιά όμως του έγκλειστου πληθυσμού μας οδηγεί να διαπιστώσουμε δυστυχώς ότι στην φυλακή καταλήγουν γενικά και μάλιστα αποκλειστικά οι αυτουργοί ορισμένων εγκλημάτων και μάλιστα αυτών που διαπράττονται συχνότερα (κλοπών, κλοπών διά της αρπαγής, λωποδυσιών, ενόπλων ληστειών, μεταπόλησης ναρκωτικών κλπ), ακόμα κι αν τα εγκλήματα αυτά δεν είναι πάντοτε τα πιο σοβαρά, δηλαδή τα πρόσωπα που οικονομικά, κοινωνικά και πολιτισμικά είναι τα πιο αδύνατα είτε γιατί τα πρόσωπα αυτά διαπράττουν τα πιο συνηθισμένα εγκλήματα είτε γιατί η δυνατότητα τους να υπερασπίσουν τον εαυτό τους είναι μειωμένη. Παρά το φαινόμενο των «καθαρών χεριών» οι αυτουργοί σοβαρών οικονομικών και δημοσιονομικών εγκλημάτων ή διαφθοράς αντιπροσώπευαν πάντοτε έναν ασημαντό ποσοστό του έγκλειστου πληθυσμού, είτε γιατί τα εγκλήματα αυτά διαπράττονται συγκριτικά λιγότερο...είτε γιατί είναι δυσκολότερο να ανακαλύψει κανείς αυτά τα εγκλήματα είτε τέλος, γιατί το πρόσωπο που διέπραξε αυτά τα εγκλήματα, όταν ανακαλύπτεται μπορεί να εξασφαλίσει στον εαυτό του μια κατάλληλη υπεράσπιση». Pavarini M. & Sclafani F., 2000, «Η φυλακή και η μεταρρύθμιση της στην Ιταλία – ένα κριτικό βλέμμα» στην *Ποινική Δικαιοσύνη* τ.12, σελ 1238 – 1250

⁷⁶⁴ Feeley M. & Simon J., 1992, “The new penology: notes on the emerging strategy of corrections and its implications” στο *Criminology* τ.30, σελ 449 – 474

⁷⁶⁵ Jongman R., 1991, *Crime as a political problem*, Manuscript, Groningen

συμβαίνει γιατί αυτοί που κατέχουν πολλά, κατέχουν επίσης και πολλή εξουσία, και αυτοί με τα λίγα, δεν έχουν τίποτα να χάσουν. Δεν έχουν μετοχές στη ζωή, καμιά ιδιοκτησία, ίσως ούτε καν κάποιο κοινωνικό δίκτυο και άρα ούτε καν τιμή.»⁷⁶⁶ Για τους τελευταίους, εντοπισμένους στο σύγχρονο χωρό – χρόνο της παγκοσμιοποίησης, είδαμε ότι η αντίστοιχη διατάσεων λύση βρίσκεται σχεδόν αποκλειστικά στην απομάκρυνση από το κανονιστικό μοντέλο και στην ανάπτυξη «όμορων» προγραμμάτων και πολιτικών, βασισμένων στη διαχείριση συμπεριφορών και των παραγώγων τους με εκτιμήσεις περί επικινδυνότητας και «αναλογιστικές» τεχνικές.⁷⁶⁷ Όμως η επιτακτικότητα και αυστηρότητα που προστάζει η «νέα ποινολογία» απέναντι στο έγκλημα αποδεικνύεται μονοδιάστατη. «*Η αυξημένη τιμωρητικότητα φαίνεται ότι «δουλεύει» μόνο για τους εξαθλιωμένους, μη – λευκούς, φυσικούς εγκληματίες που πληρούν και υπερπληρούν τις φυλακές στα σύγχρονα δημοκρατικά κράτη.*»⁷⁶⁸ Το έγκλημα του λευκού κολάρου, ως κατεξοχήν έγκλημα των «ισχυρών», μοιάζει να ακολουθεί μια ανάποδη τροχιά από την λοιπή, κοινή εγκληματικότητα. Ενώ η τελευταία προβάλλεται με κάθε αφορμή και με τη κατάλληλη μιντιακή κάλυψη ως απανταχού παρούσα, επιβουλευόμενη τη δημόσια ασφάλεια και άρα χρήζουσα άμεσης πάταξης, συχνά μάλιστα με την ενεργοποίηση έκτακτης νομοθεσίας και την εξομοίωση της τόσο σε έκταση όσο και σε βαρύτητα με αυτή της οργανωμένης εγκληματικότητας και τρομοκρατίας, γεγονός που με τη σειρά του δικαιολογεί την «εμπόλεμη» κρατική προδιάθεση, η εγκληματικότητα του λευκού περιλαιμίου όχι μόνο παραμένει στο «ποινικό απυρόβλητο» αλλά τείνει να εκλείψει τόσο από το τραπέζι του δημοσίου διάλογου όσο και ως αντικείμενο ακαδημαϊκής γνώσης.

B. Στην παγκοσμιοποιημένη αγορά των θαυμάτων

α) Η τακτική της «εξαφάνισης» του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου

⁷⁶⁶ Christie N., 1994, op. cit. σελ 62

⁷⁶⁷ Για τα μοντέλα υλοποίησης τέτοιων πολιτικών προγραμμάτων εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης βλ. 1. Παπαθεοδώρου Θ., 2002, *Δημόσια Ασφάλεια & Αντεγκληματική Πολιτική*, Νομική Βιβλιοθήκη 2. Νικολόπουλος Γ., 2008, *Η Ευρωπαϊκή Ένωση ως Φορέας Αντεγκληματικής Πολιτικής – Το «πρόγραμμα της Χάγης και η εφαρμογή του*, Νομική Βιβλιοθήκη

⁷⁶⁸ Snider L., 2000, “The sociology of corporate crime: An obituary (or: Whose knowledge claims have legs?)” στο *Theoretical Criminology*, τ.4(2), σελ. 169-206 σελ.170

Σε αντίθεση με τις «προφανείς», νέο-συντηρητικές, «αναλογιστικές» λύσεις για την αποτελεσματικότητα του ποινικού συστήματος, που βασίζονται σε αντιλήψεις αυταρχοποίησης του ποινικού νόμου, αύξησης των καταδικαστικών αποφάσεων καθώς και των τιμωρητικών ποινών, και που προτάσσονται για «πάσαν νόσον», από τα εγκλήματα περί τα ναρκωτικά μέχρι τις ανθρωποκτονίες, με το όχημα των σύγχρονων πολιτικών μηδενικής ανοχής, στην περίπτωση της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου αμφισβητείται τόσο το «προφανές» της ποινικής αντιμετώπισης όσο και της ίδιας της εγκληματικής συμπεριφοράς. Εν προκειμένω ο ποινικός νόμος αποδεικνύεται «δαπανηρός, ανεπαρκής και αναποτελεσματικός, ένας πέλεκυς πάνω από το κεφάλι όταν ένα ψιθύρισμα στ' αυτό θα αρκούσε. Τα άτομα και οι οργανισμοί που εμπλέκονται σε ότι συνηθίζεται να λέγεται εταιρικό έγκλημα, μοιάζουν να ανταποκρίνονται καλύτερα στη λογική της πειθούς και των ανταμοιβών, των φορολογο-απαλλαγών και των κινήτρων της αγοράς. »⁷⁶⁹ Στο ίδιο πνεύμα φαίνεται να αναμοχλεύονται και πιο παραδοσιακές απόψεις που θέλουν το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου μη πραγματικό έγκλημα (*real crime*), ισοδύναμο του *mala prohibita* και άρα όχι του *mala in se* και γενικώς ισότιμο με συμπτωματικό, ατυχές συμβάν απαλλαγμένο από κάθε έννοια ή εκδοχή του *mens rea*. Άρα, πολύ περισσότερο δεν αποτελούν «πραγματικούς εγκληματίες» τα μεγαλόσχημα υποκείμενα τέτοιων δράσεων εφόσον τα κακώς κείμενα, που αυτές συνεπάγονται, δεν εμπεριέχουν προσωπικό δόλο αλλά αποτελούν συναρτήσεις της πολυπλοκότητας των οργανωσιακών δομών και των τεχνολογιών, στο πλαίσιο των οποίων διεξάγονται οι οικονομικές συναλλαγές.

Το γεγονός αυτό μάλιστα συνάδει και με μια άλλη παράδοση που αφορά στο υποκείμενο της εγκληματολογικής επιστήμης: «από την επινόηση της εγκληματολογίας αρκετές εκατοντάδες χρόνια πριν, το μεγαλύτερο εγκληματολογικό έργο έχει καθιερώσει ως πρωταρχικό εγκληματικό υποκείμενο τον αλλόφυλο, φτωχό, νέο άνδρα. Έχει διατυπώσει ισχυρισμούς για τον χαρακτήρα και τα κίνητρα αυτού του υποκειμένου και έχει κατασκευάσει περίτεχνα μοντέλα για τα αίτια, τις θεραπείες και τους ελέγχους που απαιτούνται. Τα τελευταία 20 χρόνια έχουν γνωρίσει τη τυποποίηση, ειδικότερα στην Αγγλο – αμερικανική θετικιστική εγκληματολογία, του αρπακτικού, αχόρταγου,

⁷⁶⁹ Ibid.σελ. 171

οπορτουμιστή εγκληματία, ο οποίος δεν μπορεί ή δεν θέλει να ελέγξει τις αντικοινωνικές του ορμές ή να καθυστερήσει την ικανοποίηση κάθε επιθυμίας του. (Gottfredson and Hirschi 1990, Herrnstein and Murray 1994). Αντίθετα, [...] τα τελευταία 20 χρόνια, στο τομέα του εταιρικού εγκλήματος, έχουν βιώσει την αποδήμηση του με πρόθεση, άπληστου ή αδιάφορου εταιρικού εγκληματία υπέρ της πρόκρισης του μη ένοχου, μη έχοντας τη πρόθεση αλλά με διάθεση να διορθωθεί εταιρικού υποκειμένου. Σε επίπεδο ακαδημαϊκής έρευνας, και αντεγκληματικής πολιτικής και νομοθεσίας, ο εταιρικός εγκληματίας έχει αντικατασταθεί από το υψηλόφρον, επιδέξιο εταιρικό στέλεχος που (αν και εφόσον) παρανομεί εξαιτίας απόκρυφων και ανόητων οργανωσιακών συστημάτων, που επιβάλλονται σε αυτό από βραδύνοες γραφειοκράτες του κράτους.»⁷⁷⁰ Ωστόσο, η σύγχρονη τομή που επιχειρείται στην ομολογούμενη «συλλογική άγνοια»,⁷⁷¹ που συντροφεύει την εγκληματικότητα του λευκού περιλαίμιου, εξαιτίας της ανέκαθεν περιθωριοποιημένης μελέτης της από τον επιστημονικό κλάδο της εγκληματολογίας και ακόμη πιο πολύ αυτόν του ποινικού δικαίου, τείνει σε μια πλήρη, αν και πλασματική, «εξαφάνιση» του φαινομένου.

Οι λόγοι που γεννούν το φόβο του εγκλήματος, που καλλιεργούν την αίσθηση του κινδύνου, που διαχέουν νέους ηθικούς πανικούς,⁷⁷² που προτάσσουν την ανάγκη της ασφάλειας και μοιραία την ενεργοποίηση μιας αναλογιστικού και στρατιωτικού τύπου δικαιοσύνης, που χλευάζουν καθετί δημόσιο και εν συνεχεία υπεραμύνονται του εργοδοτικού κεφαλαίου έναντι του συνόλου του εργαζόμενου κόσμου είναι οι ίδιοι με αυτούς που προωθούν τη νομιμοποίηση κάθε προσκτώμενης και επικερδούς

⁷⁷⁰ Snider L., 2003, "Researching Corporate Crime", στο "Unmasking the Crimes of Powerful", στο Steve Tombs & Dave Whyte ed, Peter Lang Publishing, New York-Washington-D.C/Baltimore-Bern-Frankfurt am Main-Berlin-Brussels-Vienna-Oxford, σελ. 50

⁷⁷¹ Box S., 1983, *Power, Crime and Mystification*, Tavistock, London, σελ. 16

⁷⁷² Ο όρος «ηθικός πανικός» ("moral panic") χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά από τον Jock Young ως παρεπόμενο της ξαφνικής υπερέκθεσης και υπερ-προβολής ενός φαινομένου από τα MME με σκοπό να προκαλέσει και να εξάψει τη φαντασία του κοινού. βλ. Young J., 1971, "The Role of the Police as Amplifiers of Deviancy, Negotiations of Reality and Translators of Fantasy: Some consequences of our present system of drug control as seen in Notting Hill" στο Stanley Cohen ed. *Images of Deviance*, Penguin, Harmondsworth σελ. 37. Ωστόσο, ως αντικείμενο συστηματικής μελέτης από τον Stanley Cohen, η έννοια του ηθικού πανικού παραπέμπει πλέον σε μια κατάσταση, σε ένα επεισόδιο, σε ένα άτομο ή μια ομάδα ατόμων που φτάνει να εκλαμβάνεται ως απειλή των κοινωνικών αξιών και συμφερόντων. Ο ρόλος των MME παραμένει κομβικός καθόσον επιμελούνται της καλλιέργειας και ταυτόχρονης διάχυσης του απειλητικού στερεοτύπου. Παράλληλα όμως ο συγγραφέας διευκρινίζει ότι «το να αποκαλούμε κάτι «ηθικό πανικό» δεν υπονοεί ότι αυτό το κάτι δεν υπάρχει ή δεν συνέβη καθόλου και ότι η αντίδραση βασίζεται στην φαντασία, την υστερία, την αυταπάτη και τη ψευδαίσθηση ή ότι αποτελεί κοροϊδία των ισχυρών. Δύο σχετικές υποθέσεις, ωστόσο, απαιτούν προσοχή – ότι η απόδοση της ετικέτας του ηθικού πανικού σημαίνει ότι η έκταση και η σημασία «αυτού του κάτι» έχει διογκωθεί α)καθεαυτού (αν συγκριθεί με άλλες περισσότερο αξιόπιστες, έγκυρες και αντικειμενικές πηγές) και/ή β)αν συγκριθεί με άλλα, πιο σοβαρά προβλήματα» Cohen S., 2002, "Folk Devils and Moral Panics", Routledge, London and New York, σελ. viii

δράσης του επιχειρηματικού τομέα ενώ παράλληλα αντιμάχονται κάθε πολιτική πρωτοβουλία που έρχεται σε αντίθεση με τέτοια πλάνα. Στη ρίζα τους λανθάνει ο μετασχηματισμός των σχέσεων μεταξύ κεφαλαίου και εργατικού δυναμικού, που σηματοδότησε η ηγεμονία του νέο-φιλελεύθερου μονεταριστικού μοντέλου παραγωγής. Η αναζήτηση κερδοφόρων διεξόδων στις παγκόσμιες αγορές και η επικράτηση απόλυτα χρηματιστικών μεθόδων στην αναπαραγωγή και συγκέντρωση κεφαλαίου, όπως οι αγορές ομολόγων και η κερδοσκοπία, σε συνδυασμό με την τεχνολογική ανάπτυξη οδήγησαν στην υποβάθμιση της παραγωγικής διαδικασίας ως ενδιάμεσο στάδιο της κεφαλαιακής σώρευσης και ως εκ τούτου στην απώλεια της διαπραγματευτικής δύναμης του εργατικού δυναμικού. Η παραγωγική διαδικασία αναδεικνύεται ιδιαίτερα χρονοβόρα και δαπανηρή έναντι του άμεσου και γρήγορου κέρδους που αποφέρουν οι τακτικές της σπέκουλας και συνεπώς λογίζεται ασύμφορη η όποια επένδυση στις παραγωγικές σχέσεις.

Αντίστοιχη μεταβολή παρατηρείται και στις σχέσεις του κεφαλαίου και του κράτους που κάνει τον J. Lea να μιλάει για «ουσιαστική παραίτηση του κράτους σε μια νέα παγκόσμια τάξη της «υπερπαγκοσμιοποίησης»». ⁷⁷³ Με μια σειρά διαρθρωτικών αλλαγών υπό την πίεση και με τη καθοδήγηση του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου και της Παγκόσμιας Τράπεζας το σύνολο σχεδόν των εθνικών κρατών έχει παραδοθεί σε πολιτικές άκρατων ιδιωτικοποιήσεων, απελευθέρωσης των αγορών τους και

⁷⁷³ Βλ. Lea J., 2002, *Crime & Modernity*, Sage Publications, London-Thousand Oaks-New Delhi, σελ.117 Το ζητούμενο ωστόσο που προκύπτει μπροστά σε μια τέτοια εξέλιξη είναι σύμφωνα με την παρατήρηση του Francois de Bernard η βαθμιαία «εγκληματοποίηση του κόσμου και η παγκοσμιοποίηση του εγκλήματος». Ο συγγραφέας επικεντρώνεται στην έλλειψη τόσο της βούλησης όσο και της δυνατότητας των πολιτικών δυνάμεων και σύγχρονων κρατών να ελέγξουν τις παγκόσμιες οικονομικές δυνάμεις: «ποτέ στο παρελθόν οι μαφίες δεν ήταν τόσο πολυάριθμες, ισχυρές, καλά εξοπλισμένες και ακμάζουσες.» Αυτό ακριβώς το σημείο, δικαιολογεί υπό το ίδιο σκεπτικό και την επιλογή των κυβερνήσεων να εξαπολύουν το μένος της κοινής γνώμης κατά της μικροεγκληματικότητας. Σε παρόμοιο συμπέρασμα περί παγκοσμιοποίησης του εγκλήματος καταλήγει και η μελέτη των Robert & Virginia Winslow και μάλιστα τόσο σε περιπτώσεις κοινής εγκληματικότητας όσο και σε περιπτώσεις εγκληματικότητας του λευκού περιλαίμιου. Το πραγματικό ωστόσο ζήτημα που αναδύεται σύμφωνα με την παρέμβαση του Richard Rorty αφορά στο γεγονός ότι ο παγκόσμιος χώρος και κατ' επέκταση το οικονομικό πεδίο βρίσκονται εκτός κρατικής δικαιοδοσίας και άρα συνιστά έναν χώρο «ελεύθερο πολιτικής». Σύμφωνα με τον Rorty «το βασικό δεδομένο της παγκοσμιοποίησης» είναι ότι «η οικονομική καταλασπαση των πολιτών ενός έθνους- κράτους έχει διαφύγει από τον έλεγχο των νόμων του κράτους... Έχουμε τώρα μια παγκόσμια ανώτερη τάξη που λαμβάνει όλες τις σημαντικές οικονομικές αποφάσεις - και τις λαμβάνει εντελώς ανεξάρτητα από τα νομοθετικά σώματα και (κατά μείζονα λόγο) από τη βούληση των ψηφοφόρων οποιασδήποτε χώρας... Η απουσία παγκόσμιας πολιτείας σημαίνει ότι οι υπερ-πλούσιοι έχουν τη δυνατότητα να δρουν χωρίς να σκέφτονται κανένα άλλο συμφέρον πέρα από το δικό τους.» Συνεπώς το πρόβλημα της παγκοσμιοποίησης του εγκλήματος ουσιαστικά συνίσταται στην ακύρωση της διάκρισης μεταξύ «παράνομου» και «νομότυπου», την οποία δύναται να χαράξει μόνο το δικαίον που τηρείται και επιβάλλεται. Δεδομένης της έλλειψης ενός «παγκόσμιου» δικαίου που θα επέτρεπε το διαχωρισμό των εγκληματικών δράσεων από τη συνήθη επιχειρηματική δραστηριότητα, γίνεται λόγος για «διακυβέρνηση χωρίς κυβερνήτη», δηλαδή για ένα παγκόσμιο νομικό σύστημα ιδεατό ώστε οι επιχειρήσεις να λειτουργούν σαν μαφίες. Βλ. 1. De Bernard F., 2002, *La pauvreté durable*, Felin, σελ 37-39, 2. Winslow R. & Winslow V., 2010, “The Globalization of Crime”, στο Bryan S, Turner ed *The Routledge International Handbook of Globalization Studies*, Routledge, σελ. 245-268, 3. Rorty R., 1999, “Globalization, the politics of identity and social hope”, στο R. Rorty *Philosophy and Social Hope*, Penguin, σελ.229-239

αναπροσαρμογής των φορολογικών τους συστημάτων. Με αναφορές στις παγκόσμιες οικονομικές δυνάμεις, που ξεφεύγουν του ελέγχου του έθνους-κράτους και που συρρικνώνουν τις πολιτικές επιλογές, η ενίσχυση «της δομικής εξουσίας του κεφαλαίου»⁷⁷⁴ με την αντίστοιχη υποχώρηση όχι μόνο του πολιτικού έναντι της οικονομίας αλλά συνολικά του κρατικού μορφώματος ολοκληρώνονται υπό τη σημαία της πλήρους έλλειψης εναλλακτικής.⁷⁷⁵ «Τα έθνη και τα υποσύνολα τους ανταγωνίζονται να προσφέρουν στις επιχειρήσεις τις καλύτερες φορο-απαλλαγές, τις υψηλότερες επιδοτήσεις, τα όσο δυνατόν χαμηλότερα επίπεδα ημερομισθίων και το ελάχιστο ρυθμιστικό πλαίσιο».⁷⁷⁶ Η εξασθένιση όμως του κράτους ως μηχανισμού χάραξης της οικονομίας και καθοδήγησης της κοινωνίας, πέραν της παραχώρησης δομικών προνομίων στο κεφάλαιο, σημαίνει και την ανάπλαση ή ισχυροποίηση πελατειακών δομών και διαφθοράς στο εσωτερικό του.⁷⁷⁷ Παράλληλα με τα «παιχνίδια των ημετέρων», τα οποία τις περισσότερες φορές διεξάγονται σε προσωπικό επίπεδο ανάμεσα σε πολιτικούς ή υψηλούς κρατικούς αξιωματούχους και επιχειρηματίες, που αναζητούν την αγορά ακριβών δημόσιων συμβολαίων, ανασυγκροτείται και το πεδίο ενός ανοιχτού και ορθολογικά πλέον οργανωμένου κλιενταλισμού, στο πλαίσιο του οποίου η ύπαρξη και η δράση των πολιτικών κομμάτων εξασφαλίζεται και διασφαλίζεται από φορείς ισχυρών οικονομικών

⁷⁷⁴ Βλ. Gill S. and D. Law, 1993, “The Global Hegemony and the Structural Power of Capital” στο S. Gill (ed.) *Gramsci, Historical Materialism and International Relations*, Cambridge University Press, Cambridge, σελ. 93-124

⁷⁷⁵ Ωστόσο οι Grabosky P & Sutton A. ορμώμενοι από την ωμή έλλειψη ενδιαφέροντος και από την περιφρόνηση που επιδεικνύουν οι οικονομικοί εγκληματίες ως προς το δικαίωμα της ζωής και της ιδιοκτησίας αντικρούουν τη λογική του μονόδρομου υποστηρίζοντας ότι «είναι η ευκολία, όχι η ανάγκη που παράγει τέτοιες παραβλέψεις. Το κινήρι του κέρδους μπορεί να περιορίσει την όραση των ανθρώπων μόνο στο ενδιαφέρον για τα αποτελέσματα της δράσης τους. Το να φτάσεις ή να υπερβείς ένα ποσοστό πωλήσεων ή μια προθεσμία παραγωγής μπορεί να γίνει αποκλειστικός σκοπός. Υπό τέτοιες πιέσεις, το να παραβλέψεις ή το να αναλαμβάνεις ρίσκα δεν είναι μόνο δελεαστικό αλλά και καθιερωμένη πρακτική» Βλ. Grabosky P & Sutton A., 1989, *Stains on a White – Collar: Fourteen Studies in Corporate Crime or Corporate Harm*, The Federation Press, Annandale, σελ. xiv

⁷⁷⁶ Snider L., 2000, *op. cit* σελ. 171

⁷⁷⁷ Σε παρόμοιο πλαίσιο ο D. Melossi κάνει λόγο για την προώθηση μιας πολιτικής ανοχής, με την ανοχή να αντιστοιχεί «σε μια *de facto* παραδοχή της αλαζονείας των ισχυρών.» Η «διεφθαρμένη» αυτή ανοχή του εγκλήματος και της παρέκκλισης αποτελεί, για τον συγγραφέα συμπληρωματικό της αναλογιστικής διαχείρισης του εγκλήματος και αθροιστικά το περιεχόμενο του σύγχρονου κοινωνικού ελέγχου. Βλ. Melossi D., 1994, «The “economy” of Illegality: Normal Crimes, Elites and Social Control in Comparative Analysis”», στο D. Nelken (ed) *The Futures of Criminology*, Sage Publications, London-Thousand Oaks-New Delhi, σελ. 213

συμφερόντων και πάντως κάτω από τη μαρκίζα της διαφάνειας.⁷⁷⁸ Η ταυτόχρονη σύντηξη της παροχής δημόσιων υπηρεσιών με τον ιδιωτικό εμπορικό τομέα, που υλοποιείται στο όνομα της «αποτελεσματικότητας» του τελευταίου, προδιαγράφει και το ρόλο του κράτους ως συλλογικού θεσμού, ο οποίος αντί να προάγει την κοινωνική συνοχή καταληλατείται από πανίσχυρους οικονομικούς παράγοντες. Υπό τη σκιά τέτοιων εξελίξεων υπογραμμίζεται ότι «η ικανότητα του αποδυναμωμένου έθνους-κράτους να διαχειριστεί την ενισχυμένη εξουσία του ιδιωτικού κεφαλαίου και η

⁷⁷⁸ Στο ίδιο αυτό πλαίσιο ο Γ. Πανούσης κάνει λόγο για «δομική διαφθορά», την οποία αναγνωρίζει ως συστατικό όλων των σύγχρονων καπιταλιστικών δημοκρατικών κοινωνιών. Με το φαινόμενο να εξελίσσεται είτε προς τα πάνω ως διαπλοκή και σκάνδαλα είτε προς τα κάτω σε ρουσφετία επιβίωσης, ο συγγραφέας αναλύει την ουσία της ως σύγκρουση αξιών και πιο συγκεκριμένα των αξιών της δημοκρατίας απέναντι στις αξίες της αγοράς. Σύμφωνα με τους όρους της ελεύθερης αγοράς και άρα χάριν του ανταγωνισμού και της αποδοτικότητας η εμπορευματοποίηση των αξιών κατισχύει των νόμων και των κανόνων και διαβρώνει την κοινωνία και πολιτεία παραδίδοντας το κράτος στα χέρια των ελίτ ως μέρος της ιδιοκτησίας τους. Οι πελατειακές σχέσεις και η διαφθορά σε ένα τέτοιο πεδίο ενσωματώνονται στις νόμιμες κοινωνικές λειτουργίες υπαγορεύοντας το νέο πολιτικό ήθος, σύμφωνα με το οποίο «*κουλούρα της διαφθοράς και κουλούρα του δημόσιου βίου συμπορεύονται*» Πανούσης Γ., 2007β, «*Η Δημοκρατία στα ακραία όρια της*», εκδόσεις Λιβάνη, σελ. 142. Παρά το γεγονός ότι το φαινόμενο ή το «μη – φαινόμενο» (όπως επισημαίνεται λόγω του άδηλου και αόρατου χαρακτήρα του Βλ. Αργυροηλιόπουλος Ηλ., 2001, «*Δημόσια και ιδιωτική διαφθορά στις αρχές του 21^{ου} αιώνα – Σημείο καμπής*», στα *Ποινικά Χρονικά*, τ. 6, σελ. 661) της διαφθοράς προηγείται κατά πολύ των καιρών μας, η σύγχρονη δομική και ορθολογικά οργανωμένη όψη του αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον καθώς συμπίπτει με την υποχώρηση αν όχι κατάργηση του κεφαλαίου ως κοινωνική σχέση. Όπως παρατηρεί ο Δ. Χαράλαμπος αδιαπραγμάτευτη προϋπόθεση της έμφιας και αντικειμενικοποιημένης αποτύπωσης αυτής της σχέσης στο μοντέλο του φορδισμού, που αποτέλεσε το μεταπολεμικό μοντέλο συναίνεσης, ήταν ο διφυής χαρακτήρας της. Το γεγονός δηλαδή ότι αν και άνιση, ως σχέση εκμετάλλευσης (υπεραξία), το κεφάλαιο θα πρέπει να στηριχθεί στη συμφωνία/συναίνεση των δύο πόλων που συνθέτουν την κοινωνική του διάσταση. Η λειτουργικότητα του διωστικού αυτού χαρακτήρα του δημοκρατικού συστήματος της μαζικοποιημένης κοινωνίας, όπως αντικειμενικοποιείται/εξορθολογίζεται στο θεσμικό πλαίσιο και πραγματώνεται με την καθολική ψηφοφορία, έγκειται στο ρόλο της ασφαλιστικής δικλείδας για την εξισορρόπηση ετεροβαρών κοινωνικών δυνάμεων, καθώς συνιστά σύγχρονο μηχανισμό κυριαρχίας αλλά και μηχανισμό περιορισμού και οριοθέτησης της. Η κατάλυση επομένως του διυπόστατου, που μεθοδεύεται μέσω της πλήρους απελευθέρωσης της αγοράς καθιστά το κεφάλαιο απόλυτο και μονοσήμαντο ρυθμιστή των πολιτικών όρων και των κοινωνικών ισορροπιών. Το ενδιαφέρον αυξάνεται περισσότερο στην ελληνική περίπτωση λόγω της ιστορικής της παραδοξότητας «...όπου το θεσμικό πλαίσιο ισχύει μεν τυπικά αλλά δεν αποτελεί την αντικειμενικοποιημένη μορφή των συναινετικών – συμβολοιακών διαδικασιών, η συναίνεση πραγματώνεται εξωθεσμικά, έξω-αντικειμενικά, άτυπα μέσω του διαπροσωπικού – πελατειακού συστήματος. Η κοινωνία είναι μεν ανοιχτή στον ανορθολογισμό, αλλά λειτουργική και συγκροτημένη ως άθροισμα ατομικών ορθολογισμών...Έτσι έχουμε μονομέρεια του κοινοβουλευτικού συστήματος – ως μηχανισμό κυριαρχίας- και εξωθεσμικές διαδικασίες συναίνεσης.» Βλ. Χαράλαμπος Δ., 1989, *Πελατειακές σχέσεις και λαϊκισμός – η εξωθεσμική συναίνεση στο ελληνικό πολιτικό σύστημα*, Εξάντας, σελ.31. Με άλλα λόγια, η κληρονομιά που φέρει το ελληνικό κοινοβουλευτικό σύστημα δεν είναι διώστική αλλά μονόπλευρη. Σε αντίθεση με αυτή της Δύσης, βάση της δεν είναι ο αντικειμενικός ορθολογισμός του σχεδιακού πεδίου της εξουσίας (άνιση εξισορρόπηση – συναίνεση) αλλά το πελατειακό σύστημα, η σχέση πατρωνίας – πελατείας, διαμορφώνοντας έναν αντίστοιχο μηχανισμό επιβολής και κυριαρχίας. Με αυτό το ιστορικό, η στροφή της ελληνικής οικονομίας προς την ελεύθερη αγορά και η υποχώρηση του κρατισμού από τα μέσα της δεκαετίας του '80 επηρέασε μεταξύ άλλων, όπως παρατηρεί η Σ. Βιδάλη τα μεγέθη της εγκληματικότητας και το σύστημα του κοινωνικού ελέγχου. Η αδυναμία του κράτους να ελέγξει το άνοιγμα των νέων αγορών καθώς και τον ανταγωνισμό που αναπτύχθηκε για την κατάκτηση τους οδήγησε σε μια κλιμάκωση της εγκληματικότητας του λευκού περιλαίμιου, η οποία όπως σημειώνεται παραμένει αφανής και έντονη μέχρι και σήμερα. «*Σημαντική συμβολή σε αυτή την αδυναμία είχε και η αναδιάρθρωση του συστήματος των πελατειακών σχέσεων, γεγονός που κατέστησε δυσδιάκριτα τα όρια μεταξύ πολιτικού ρουσφετιού, μικρο-διαφθοράς, διαπλεκόμενων συμφερόντων και οργανωμένου εγκλήματος. Αποφασιστικής σημασίας παράγοντας στις παραπάνω «συχύσεις» υπήρξε η παραδοσιακή πολιτική νοοτροπία των πελατειακών σχέσεων, που δημιούργησε ανοχές και ασυλίες και πεποιθήσεις ατιμωρησίας, οι οποίες με τη σειρά τους υπονόμισαν τη νομιμότητα και ενίσχυσαν τη καταστολή*». Βλ. Βιδάλη Σ., 2007, *Έλεγχος του εγκλήματος και δημόσια αστυνομία – Τομές και συνέχειες στην Αντεγκληματική Πολιτική*, τ. Β', εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, σελ. 777

βιωσιμότητα του έθνους-κράτους σε μια εποχή ελεύθερου εμπορίου γίνονται κρίσιμα ζητήματα.»⁷⁷⁹

Η ιδεολογική επικάλυψη των προσαρμογών αυτών, που αντλείται από την Οικονομική Σχολή του Σικάγο⁷⁸⁰ και προωθεί τον καπιταλιστικό φονταμεταλισμό του «πάση θυσία κέρδους», πέραν της ενθάρρυνσης της δομικής εξουσίας του κεφαλαίου συμβάλλει καθοριστικά στην άνοδο της δημοτικότητας του. Η νεοφιλελευθεροποίηση της σύγχρονης κοινωνίας μέσω της αντίστοιχης διαμόρφωσης της κοινωνικής αντίληψης για την λειτουργία του κεφαλαίου συνοψίζεται εύστοχα στο σαρκαστικό σχόλιο του Marx: «Τα χρήματα είναι το ύψιστο καλό· συνεπώς ο κάτοχος τους είναι καλός. Τα χρήματα, εξάλλου, με γλιτώνουν από το βάσανο να είμαι άτιμος: Συνεπώς θεωρείται δεδομένο ότι είμαι έντιμος.»⁷⁸¹ Σφυρηλατώντας πάνω στις μαρξιστικές αιχμές η L. Snider επικαιροποιεί την ουσία τους αποφαινόμενη ότι «η αυξημένη κοινωνική αξιοπιστία του κεφαλαίου συνδέεται με την εξαφάνιση του εταιρικού εγκλήματος, με τον όποιο περιορισμό που αφορά στο κεφάλαιο να βρίσκεται υπό επίθεση.»⁷⁸² Από τη πρώτη στιγμή της θεωρητικής γέννησής της, η εγκληματικότητα του λευκού κολάρου ήταν συνυφασμένη με την έννοια της προσβολής ενός κανόνα, δηλαδή με την έννοια της παράβασης και συνεπώς με την

⁷⁷⁹ Pearce F., and Snider L., 1995, "Regulating Capitalism", στο F. Pearce and L. Snider (ed) *Corporate Crime: Contemporary Debates*, University Of Toronto Press, Toronto, Buffalo, London, σελ. 19

⁷⁸⁰ Τα καινοφανή οικονομικά προβλήματα που σηματοδότησαν το περιεχόμενο ολόκληρης της δεκαετίας του '70 με τη βαθιά και συνεχή ύφεση, η οποία κορυφώθηκε με τη δεύτερη πετρελαϊκή κρίση του 1978-1979, έδωσαν προβάδισμα στην μονεταριστική και νεοφιλελεύθερη επιχειρηματολογία της Οικονομικής Σχολής του Σικάγου έναντι της μέχρι τότε επικρατούσας κενσινσιανής οικονομίας, η οποία προβλήθηκε περαιτέρω ως βασικό μέρος του οικονομικού ζητήματος εξαιτίας της παρεμβατικής της διάστασης και του κράτους πρόνοιας. Κυρίαρχο πρόσταγμα της σχολής του Σικάγο αποτέλεσε η αντίληψη ότι η νεοφιλελεύθερη διαχείριση και η οικονομία της αγοράς με τους αυτοματισμούς και τις ισορροπίες που εξασφαλίζει, προσφέρει το κατάλληλο πεδίο για άριστα οικονομικά αποτελέσματα. Υπό την ίδια λογική το κράτος οφείλει να περιορίσει την παρέμβαση του στην οικονομία και να περικλύνει την φορολογία επί των υψηλών κυρίως εισοδημάτων. Οι αγορές πρέπει να «απελευθερωθούν» από κάθε κρατική ρύθμιση και να αφεθούν στην δυναμική των εσωτερικών τους ενστίκτων, που συμπεκνώνονται στην μεγέθυνση των κερδών και την ανταγωνιστικότητα. Με άλλα λόγια, η αγορά αυτό-ανάγεται στον πλέον δίκαιο και αποτελεσματικό ρυθμιστή της οικονομικής συμπεριφοράς. Επιπρόσθετα, το «μοντέλο του οικονομικού ανθρώπου» ως μέτρο κατανόησης της ανθρώπινης συμπεριφοράς και οργάνωσης των νομοθετικών θεσμών θεωρείται ως το πλέον κατάλληλο για την πρόωθηση ορθολογικών λύσεων και πολιτικών σε όλα τα επίπεδα του σύγχρονου κράτους, συμπεριλαμβανομένων και της ανταγωνιστικής πολιτικής, της πολιτικής πρόνοιας καθώς και της εκπαίδευσης. «Η νεοφιλελεύθερη οικονομική πολιτική δημιούργησε κατάλληλες συνθήκες για περαιτέρω επίταση στην παγκόσμια αγορά. Επέβαλλε ελαστικοποίηση της αγοράς εργασίας, τον περιορισμό της επιρροής των εργατικών οργανώσεων, τις ιδιωτικοποιήσεις, τη μείωση της φορολογίας εισοδήματος, την άρση των περιορισμών επί του επιτοκίου, την απελευθέρωση της κίνησης κεφαλαίου, τη μείωση των περιορισμών στις ροές του διεθνούς εμπορίου και τα άλλα μέτρα που σταδιακά αποτέλεσαν τη λεγόμενη οικονομική «ορθοδοξία» της εποχής μας. Το γεγονός ότι συμβαδίζουν και παράλληλα εντείνουν τις ανταγωνιστικές τάσεις της παγκόσμιας αγοράς κάνει τα μέτρα αυτά να φαίνονται αναπόδραστα και φυσικά». Λαπαβίτσας Κ., 2004, *op. cit.* σελ.27

⁷⁸¹ Pearce F. 2007, "The Age of Miracles?" στο H. Pontel and G. Geis (ed.), *International handbook of White-Collar Crime and Corporate Crime*, Springer, σελ. 152

⁷⁸² Snider L., 2000, *op. cit.* ελ. 171

έννοια της άδικης και παράνομης πράξης. Ο κατ' ουσίαν εξοβελισμός της από το κανονιστικό πλαίσιο του ποινικού δικαίου και η απομόνωση της από την εγκληματολογία συντέιναν όχι μόνο στη τάση μη ποινικοποίησης των δράσεων που συγκροτούν τον όρο και στην παρεπόμενη ιστορική αδυναμία «ετικετοποίησης» τέτοιων δράσεων ως εγκληματικών, αλλά επιπρόσθετα στην οικοδόμηση ενός πραγματικού «*πύργου της Βαβέλ*»⁷⁸³ ως προς την εγκληματολογική ανάλυση και τεκμηρίωση του.

Ήδη από τη καταγραφή του Sutherland οι παραπάνω δυσκολίες και η σχεδόν αποκλειστική ρύθμιση των σχετικών παραβάσεων από το διοικητικό ή αστικό δίκαιο είχαν συνδυαστεί με την παράμετρο της εξουσίας των υποκειμένων που ενεργοποιούνταν στον ευρύ τομέα της οικονομικής δραστηριότητας. Η ίδια παράμετρος στις μέρες μας επιτάσσει την άρση οποιουδήποτε ρυθμιστικού πλαισίου για την λειτουργία και εκπόρευση των κεφαλαιακών δράσεων· συνήθως, και για ευνόητους λόγους που έχουν να κάνουν με την αυτοπροστασία του κεφαλαίου, πολύ πιο απαιτητικά όταν πρόκειται για περιορισμούς που επιβάλλει το εργατικό δίκαιο ή το δίκαιο περιβάλλοντος παρά σε σχέση με αυτούς που απορρέουν από εμπορικούς ή χρηματοπιστωτικούς κανόνες. Σε κάθε περίπτωση, ωστόσο, οτιδήποτε εκλαμβάνεται ότι μπορεί να ανακόψει τη φόρα της απόλυτης κεφαλαιακής επέλασης τεκμαίρεται αυτομάτως και αμαχητί επικίνδυνο για την ανταγωνιστικότητα, αποδοτικότητα, αποτελεσματικότητα, την ανάπτυξη και τελικά για την ίδια την κοινωνική συγκρότηση. Στο μέτρο όμως που η υπόσταση και κατ' επέκταση η επιβίωση της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου είναι θεμελιωμένη στην ύπαρξη ενός κανονιστικού πλαισίου και στην ισχύ νομοθετικών διατάξεων, η αποποινικοποίηση, η απελευθέρωση ή η αποδυνάμωση των διατάξεων αυτών μπορεί, έστω σε τυπικό επίπεδο, να την «εξαφανίσει». Εν απουσία δηλαδή του κανόνα εξαφανίζεται η προσβολή και αγνοείται η βλάβη. Και «*εκείνοι που έχουν το κουράγιο να υπαινιχθούν ότι ένα αφάνταστο έγκλημα διενεργήθηκε...θα πληροφορηθούν ότι στη πραγματικότητα είναι μόνο ένα έγκλημα της φαντασίας.*»⁷⁸⁴

⁷⁸³ Δημόπουλος Χ., 1988, «Η εγκληματολογική προβληματική των σύγχρονων οικονομικών εγκλημάτων», στα *Σύγχρονα Νομικά Μελετήματα*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, τ. 14, σελ. 185

⁷⁸⁴ Hillyard P., 2003, “Imaginative Crimes or Crimes of Imagination: researching the Secret State”, στο S. Tombs & D. Whyte, *Unmasking the Crimes of Powerful – Scrutinizing states and Corporations*, Lang Publishing, New York-Washington-D.C/Baltimore-Bern-Frankfurt am main-Berlin-Brussels-Vienna-Oxford, σελ. 217

Σχολιάζοντας περιπαικτικά τις σύγχρονες τάσεις και πρακτικές, που μοιάζουν να ανέρχονται εντέλει σε μια στρεβλή επέκταση και αναπροσαρμογή της φιλελεύθερης αρχής του ποινικού δικαίου περί νομιμότητας “*nullum crimen nullum pena sine lege*”, ο F. Pearce κάνει λόγο για «εποχή των θαυμάτων»!⁷⁸⁵ Στο πλαίσιο μιας τέτοιας εποχής η αύξηση της νομιμοποίησης των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων υπαγορεύεται από την αντίστοιχη απονομιμοποίηση κάθε ελεγκτικής δράσης και πρωτοβουλίας. Η «εξαφάνιση» της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου ενισχύεται ακόμη περισσότερο στο πεδίο εφαρμογής της «θεωρίας εξισορροπημένου ελέγχου» (“*control balance theory*”).⁷⁸⁶ Βασικό θεωρητικό κλειδί της θεωρίας του Tittle είναι ο βαθμός ελέγχου που τα δρώντα υποκείμενα εξασκούν σε σχέση με τον έλεγχο τον οποίο υφίστανται. Σύμφωνα με την προσέγγιση του, τα «πλεονάσματα ελέγχου», δηλαδή η υπερβολή του ελέγχου που ασκείται σε αναλογία με αυτόν που βιώνεται, πυροδοτούν αυτόνομες μορφές παρέκκλισης, οι οποίες στοχεύουν στην ακόμη μεγαλύτερη διόγκωση των υφιστάμενων ελεγκτικών πλεονασμάτων. Η αύξηση δε των αποθεματικών ελέγχου εγγυάται τόσο την επέκταση και αυτονόμηση της παρεκκλίνουσας δράσης όσο και την αδυναμία αντίδρασης και αντίστασης στη δράση αυτή. Η παρέκκλιση εδώ συνιστά μια εργαλειακής φύσης δράση, η οποία στοχεύει στην επέκταση των πλεονασμάτων ελέγχου. Πέραν των αυτονομιστικών διαθέσεων, η παρεκκλίνουσα συμπεριφορά που συμπίπτει με την εγκληματικότητα του λευκού περιλαιμίου, απόρροια των ελεγκτικών περισσευμάτων, διακρίνεται επιπλέον και για τον εκμεταλλευτικό και ιδιοτελή της χαρακτήρα ενώ δεν διακατέχεται απαραίτητα από αμεσότητα αλλά συνήθως επιδίδεται στη χρήση τρίτων προσώπων, οργανισμών και δομικών διευθετήσεων προκειμένου να εξασφαλιστούν επιτυχώς οι αδόκιμες δράσεις. «Οι άνθρωποι των επιχειρήσεων κάνουν αυτά τα πράγματα όταν ενημερώνονται, ότι μέσω του εταιρικού οχήματος, απολαμβάνουν πλεόνασμα ελέγχου, το οποίο μπορεί να επεκταθεί με κάθε μέσο. Φυσικά, στην περίπτωση των εταιρικών μεγαλοστελεχών τέτοιες προκλήσεις είναι μάλλον συνήθειες εφόσον η έγνοια για την πορεία των επιχειρήσεων και το κέρδος είναι μια αδιάκοπη διαδικασία ρουτίνας. (το οποίο εξηγεί

⁷⁸⁵ Pearce F. 2007, op. cit. σελ. 148-162

⁷⁸⁶ Tittle C., 1995, *Control Balance Theory*, Westview, Boulder

και το γιατί η εκμετάλλευση είναι τόσο κοινή πρακτική»⁷⁸⁷ Με άλλα λόγια, η «εξαφάνιση» των εγκλημάτων του λευκού περιλαιμίου, υπό την οπτική του εξισορροπημένου ελέγχου, δεν ισοδυναμεί απλώς με την εξουσία αποχαρκτηρισμού αυθαιρεσιών αλλά και με την αυτονόμηση αυτών, την μετεξέλιξη και την μετάλλαξη τους σε άλλα παράγωγα καθώς και την αδυναμία πρόβλεψης, ρύθμισης και αναχαίτισης των αποτελεσμάτων τους.⁷⁸⁸ Εν προκειμένω η «εξαφάνιση» της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου παύει να αποτελεί θαύμα και παίρνει διαστάσεις μοιραίου!

Εξίσου όμως εντυπωσιακό με αυτά τα αποτελέσματα είναι και η συναρμοζόμενη μέθοδος που επιτελείται, όπως υπενθυμίζει η L. Snider. Για μια ακόμη φορά η επίκληση στους δείκτες, στις στατιστικές, στην επικινδυνότητα, σε τεχνοκρατικές γνώσεις και μετρήσεις, με δυο λόγια στο «αναλογιστικό» οπλοστάσιο, επιστρατεύεται όχι όμως υπέρ μιας άκρατης ποινικοποίησης και καταστολής του δημόσιου βίου, όπως είδαμε να συμβαίνει προηγουμένως στην περίπτωση της κοινής εγκληματικότητας, αλλά μιας άκριτης ιδιωτικοποίησης της οικονομίας και απελευθέρωσης της οικονομικής δραστηριότητας καθώς και μιας εκ προοιμίου απενοχοποίησης της κεφαλαιακής δράσης. Όσο για την επιτυχία και επικρότηση της εφαρμογής των συγκεκριμένων τεχνικών, αυτή δεν συνάδει με τη φερεγγυότητα ή την αξιοπιστία των συμπορευτικών επιχειρημάτων αλλά με τη συμβατότητα των συμφερόντων που εξυπηρετούν. *«Αυτό σημαίνει ότι οι ισχυρισμοί περί αλήθειας οι οποίοι υπηρετούν κυρίως συμφέροντα διερευνώνται λιγότερο εντατικά, (γρήγορα αποκτούν «μακριά πόδια»), ότι απαιτείται πολύ λιγότερη ανεξάρτητη επαλήθευση τέτοιων ισχυρισμών πριν νομιμοποιηθούν και γίνουν αποδεκτοί από πολιτικές, μιντιακές και οικονομικές ελίτ.»*⁷⁸⁹ Η υπερίσχυση, με άλλα λόγια, της νεοφιλελεύθερης τεχνογνωσίας και της περιρρέουσας φιλολογίας δεν

⁷⁸⁷ Ibid, σελ.164

⁷⁸⁸ Ορμώμενοι από το έλλειμμα πρακτικής εφαρμογής της θεωρίας του εξισορροπημένου ελέγχου στο πεδίο της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου οι Piquero N. & Piquero A. διεξήγαγαν έρευνα με την οποία, εστιάζοντας στις απάτες επί των πωλήσεων, μελέτησαν τις συμπεριφορές και τις δραστηριότητες διευθυντικών στελεχών. Στα εμπειρικά τους αποτελέσματα, τα οποία αποδείχθηκαν συμβατά με τη θεωρητική υπόθεση του Tittle, καταγράφεται η πρόθεση των τελευταίων να παρανομήσουν εκμεταλλεόμενοι τις «ελεγκτικές» τους θέσεις: *«...το βασικό μας εύρημα εδώ υποδεικνύει ότι τα πλεονάσματα ελέγχου...αφορούν σε παρεκκλίνοσες συμπεριφορές εκμετάλλευσης εντός του εταιρικού πλαισίου, όπως αναμενόταν»* Piquero N. & Piquero A., 2006, "Control Balance and Exploitative Corporate Crime", στο *Criminology*, τ.44(2), σελ.397-430

⁷⁸⁹ Snider L., 2000, op. cit. σελ.180

πραγματοποιείται συνεπεία δοκιμασμένης μελέτης και συγκριτικής έρευνας αλλά συνδέεται αποκλειστικά με τη χρηστικότητα που έχει για τους φορείς της νέας ηγεμονίας. Βαδίζοντας στο ίδιο σκεπτικό, η «εξαφάνιση» των εγκλημάτων του λευκού κολλάρου, μέσω των γνωσιολογικών ισχυρισμών που συνοδεύουν την αρχή του ελεύθερου εμπορίου γίνεται μονόδρομος, αφενός γιατί οι δομικές μεταβολές που ενδυνάμωσαν την εξουσία του κεφαλαίου επιμελήθηκαν και τον συστηματικό εξοστρακισμό των αντίθετων απόψεων από το δημόσιο διάλογο και αφετέρου διότι σε αντίθεση με την παγκοσμιοποίηση των αγορών οι κυρίαρχοι ελεγκτικοί μηχανισμοί εξακολουθούν να έχουν εθνική ταυτότητα, γεγονός που ακυρώνει εκ των πραγμάτων το έργο τους. Ταυτόχρονα, η πολιτισμική μεταστροφή που συντελείται δυνάμει της απουσίας νομοθετικού πλαισίου «προμοτάρει» την απόκτηση και τον πολλαπλασιασμό «υπερτραφών» κερδών ως τον ένα και μοναδικό νόμιμο σκοπό τόσο για τα άτομα όσο και για τους οργανισμούς.⁷⁹⁰ Η ευρεία διάδοση, η εμπότιση και τελικά ο ασπασμός μιας τέτοιας κουλτούρας προαναγγέλλουν θεμελιακές μεταβολές στα κοινωνικά ήθη και τη κοινωνική συνείδηση, στα μοντέλα κοινωνικοποίησης καθώς και σε όλα τα επίπεδα του άτυπου κοινωνικού ελέγχου. «*Τέτοιες αξίες*

⁷⁹⁰ Περισσότερη σημασία και από την ίδια την ύπαρξη ή απουσία του θεσμικού πλαισίου όπως και από την αυστηρότητα ή την επιείκεια του νόμου ως προς την διάπραξη εγκλημάτων λευκού περιλαίμιου έχει σύμφωνα με τον Peter Cleary Yeager η ηθική βαρύτητα που φέρουν τα σχετικά νομοθετήματα. «*Το θέμα είναι η έκταση κατά την οποία ο νόμος επιβάλλει ή υποβιβάζει την ίδια του την ηθική αυθεντία στα μυαλά των εταιρικών ιδυόντων. Όταν η ηθική ισχύς του νόμου είναι μειωμένη, οι διευθυντές και τα μεγαλοστελέχη θα βρουν την προοπτική των νομικών παραβιάσεων λιγότερο ηθικά βασανιστική και άρα πιο δυνατή ως επιλογή*». Σήμερα στις μέρες του χρηματιστικού καπιταλισμού ο συγγραφέας σημειώνει ότι αφενός η νομοπαρασκευαστική διαδικασία για τη διαμόρφωση ρυθμιστικού πλαισίου ως προς τις εταιρικές παραβιάσεις, λόγω του ιδιαίτερα εξειδικευμένου και τεχνικού χαρακτήρα τους, υλοποιείται εμμέσως από τις ίδιες τις υπό ρύθμιση εταιρείες, στους συμβούλους των οποίων καταφεύγουν οι εθνικές κυβερνήσεις για να ενημερωθούν και να προτείνουν και αφετέρου η σύνταξη ή η άρση ρυθμιστικών μέτρων γίνεται με γνώμονα αναλύσεις περί κόστους-οφέλους. Οι πρακτική αυτή παρέχει με τη σειρά της διπλή εύνοια στις επιχειρήσεις: πρώτον η τυπική καταγραφή του οικονομικού κόστους που έχουν οι όποιες ρυθμίσεις για τις εταιρείες γίνεται πολύ πιο εύκολα και με πολύ μεγαλύτερη ακρίβεια απ' ό,τι το κοινωνικό κόστος που συνεπάγονται οι ίδιες ρυθμίσεις. Η τάση δείχνει το δεύτερο να υποχωρεί συνήθως έναντι του πρώτου. Και δεύτερον η υψηλής τεχνολογίας και ως εκ τούτου η επισήμως ουδέτερη ανάλυση που συνοδεύει τέτοια ρυθμιστικά μέτρα προάγει την αντίληψη και την κουλτούρα, ιδιαίτερα μεταξύ του επιχειρηματικού κόσμου, ότι η νομικά απαγορευμένη συναλλακτική συμπεριφορά είναι ηθικά διφυής παρά σαφώς παράνομη. Παρά τη *τεχνολογική ουδετεροποίηση* ωστόσο που άπτεται της θέσπισης ή αντίθετα της κατάργησης νομοθετημάτων, το όποιο ρυθμιστικό πλαίσιο διαμορφώνεται μεταξύ άλλων με βάση τους οικονομικούς παράγοντες και γενικότερες πολιτισμικές παραμέτρους και νοοτροπίες για το τι συνιστά ορθή συναλλακτική ή εμπορική συμπεριφορά. Επομένως τόσο το περιεχόμενο όσο και η εφαρμογή του επιλεγέντος ρυθμιστικού πλαισίου, είτε αυτό ταυτίζεται με την εισήγηση ή την άρση περιορισμών, έχει κυρίως παιδαγωγικό χαρακτήρα με την έννοια ότι επιμελούνται πρωτίστως της εδραίωσης και αναπαραγωγής των αναπόσπαστων με αυτούς πολιτισμικών αξιών και προσδιορίζουν το περιεχόμενο της φήμης που επιδιώκει ο επιχειρηματικός κόσμος παρά εκφοβίζουν ή παρεμποδίζουν την εταιρική εγκληματικότητα. Yeager C. P., 2007, "Understanding Corporate Lawbreaking: From Profit Seeking to Law Finding", στο H. Pontel & G. Geis eds, *International Handbook of White-Collar and Corporate Crime*, Springer,, σελ. 36

*προωθούν κώδικες ηθικής που δικαιολογούν και προωθούν με τη σειρά τους τη παραβίαση των νόμων.»*⁷⁹¹

Το αμέσως επόμενο βήμα υπαγορεύει την αποδοχή ακόμη και από τα ίδια τα θύματα οικονομικών εγκλημάτων, ότι η βλάβη, που υφίστανται εξαιτίας των ανεξέλεγκτων κεφαλαιακών τακτικών, είναι προτιμητέα αν συγκριθεί με τη ζημία που θα υποστούν αν η οικονομική δραστηριότητα ανασταλεί για κάποιο λόγο. Η «εξαφάνιση» των οικονομικών εγκλημάτων έτσι «γειώνεται» και αποσπά σχεδόν κοινωνική συναίνεση. Αλλά και όταν οι κανονιστικοί περιορισμοί είναι απαιτητοί προκειμένου οι χώρες να γίνουν ασφαλείς για τους επενδυτές και οι χρηματιστηριακές αγορές ασφαλείς για τους κερδοσκόπους, η Snider προειδοποιεί ότι η επιλογή ως προς το ρυθμιστικό πλαίσιο πολύ απέχει από την επιδίωξη και πόσο μάλλον την πραγμάτωση της κοινωνικής ισότητας και δικαιοσύνης. Ούτως ή άλλως ακόμη και στις περιπτώσεις που τίθενται σε κίνηση στρατηγικές λαϊκής συμμετοχής, η επιδιωκόμενη ρυθμιστική διευθέτηση δεν είναι ανοιχτή στο κοινωνικό διάλογο αλλά πολύ συγκεκριμένη, προειλημμένη και συνδεδεμένη με τις αντιλήψεις *«πρωτίστως λευκών ανδρών προερχόμενων από οικονομικά προνομιακά περιβάλλοντα με παρόμοια διπλώματα εκπαίδευσης, “lifestyle”, και επαφές. Πρόσωπα με διαφορετικό υπόβαθρο, με διαφορετικές αντιλήψεις περί του «κοινού νου» και [διαφορετικά] αξιακά συστήματα, απλώς δεν βρίσκονται στο δωμάτιο»*.⁷⁹² Η στενή συγγένεια μιας τέτοιας προσέγγισης με τις εκτιμήσεις του Sutherland, περί κοινωνικής ομοιογένειας, κοινής καταγωγής και υψηλού status των εγκληματιών του λευκού περιλαιμίου, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι παρά την χρονική διαδρομή και τις ιστορικές εξελίξεις, που χωρίζουν τις δύο μελέτες, η ουσία του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου παραμένει ίδια καθώς ίδια παραμένει και η ουσία της καπιταλιστικής οργάνωσης και παραγωγής, από την οποία το πρώτο δανείζεται τα χαρακτηριστικά του, τρέφεται και χειραφετείται. Παρόμοια φαίνεται και η πορεία που διαγράφει η τυπική υπόσταση του φαινομένου: *«...με το που οι χρηματιστηριακές*

⁷⁹¹Snider I., 2007, “This time we really mean it! Cracking down on the stock market fraud” στο H. Pontell & G. Geis (ed.) *“International Handbook of White – Collar Crime and Corporate Crime”*, Springer, σελ. 639

⁷⁹² Ibid. σελ 639

*αγορές ανακάμψουν και οι επενδυτές ανακτήσουν για άλλη μια φορά την εμπιστοσύνη τους, η πίεση στους ρυθμιστικούς μηχανισμούς να δράσουν θα μειωθεί.»*⁷⁹³

Ήδη έχει διαφανεί, ότι αν σε πρώτο στάδιο η «εξαφάνιση» της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου περιλαμβάνει το πρακτικό σκέλος, της άμεσης και επιτακτικής για τις αγορές απελευθέρωσης τους από κάθε περιοριστικό κανονιστικό πλαίσιο, το δεύτερο, σαφώς πιο θεωρητικό, υλοποιείται με τη βαθμιαία και συστηματική απομάκρυνση του εν λόγω αντικειμένου από το πεδίο της ακαδημαϊκής εγκληματολογικής έρευνας και μελέτης. Η σπουδαιότητα μιας τέτοιας απομάκρυνσης δεν σχετίζεται μόνο με τον ακαδημαϊκό υποβιβασμό της συγκεκριμένης θεματικής αλλά τροφοδοτεί το περιεχόμενο των αντίστοιχων αντεγκληματικών πολιτικών, και πολύ περισσότερο αναπαράγει έναν κατεστημένο φαύλο κύκλο για το έγκλημα και τον εγκληματία, όπως εδώ και χρόνια έχει προαναγγείλει ο S. Cohen: *«Η ανάπτυξη της κοινωνιολογικής επιστημονικής θεωρίας και γνώσης λαμβάνει χώρα όχι απλώς μέσα στο κεφάλι των ατόμων, αλλά εντός εξειδικευμένων θεσμικών πεδίων. Αυτά τα πεδία, από την άλλη, διαμορφώνονται απ' ότι τα περιβάλλει: από το πώς οι ακαδημαϊκοί θεσμοί είναι οργανωμένοι, από το πώς οι ερευνητικοί κλάδοι διαιρούνται και υποδιαιρούνται, το πώς οι αμφισβητήσεις αναδύονται, το πώς χρηματοδοτείται η έρευνα και πώς τα ερευνητικά αποτελέσματα δημοσιεύονται και χρησιμοποιούνται. Στην εγκληματολογία, η κατανόηση αυτών των θεσμικών πεδίων είναι ιδιαίτερος σημαντική δεδομένου ότι η γνώση δεν τοποθετείται μόνο, ούτε καν πρωταρχικά, στο «θεωρητικό» ακαδημαϊκό κόσμο, αλλά στον εφαρμοστικό τομέα του κρατικού μηχανισμού για τον έλεγχο του εγκλήματος.»*⁷⁹⁴ Αποσαφηνίζοντας ακόμη περισσότερο τη κατάσταση ο Guilbert Geis και οι συνεργάτες του στη πραγματεία τους για το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου καταλήγουν ότι η ιστορική πορεία του φαινομένου *«δείχνει μάλλον ξεκάθαρα το πώς στεγανές ακαδημαϊκές δουλειές δύνανται να παραλληλίζουν το πολιτικό και το κοινωνικό κλίμα»*⁷⁹⁵

⁷⁹³ Ibid.

⁷⁹⁴ Cohen S., 1981, "Footprints on the Sand: A Further report on Criminology and the Sociology of Deviance in Britain", στο M Fitzgerald, G. McLennan & J. Pawson (ed.) *Crime and Society. Readings in History and Theory*, Routledge and Kegan Paul, London, σελ. 220

⁷⁹⁵ Geis G, Meier R., & Salinger L., 1995, "Introduction" στο Geis G., Meier R., and Salinger R. (eds) *White – Collar Crime: classic and Contemporary Views*, Free Press, New York, σελ. 13

Σε αυτό ακριβώς το σημείο στέκεται και η L. Snider για να ερμηνεύσει την ανέκαθεν περιθωριοποιημένη ενασχόληση του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου καθώς και τη φθίνουσα πορεία που παρουσιάζει η σύγχρονη έρευνα με το συγκεκριμένο αντικείμενο και μάλιστα σε αντίθεση με την ευκολία που έδειχναν πάντα οι επιχειρηματίες να το ενστερνίζονται, ως επιχειρηματική τακτική, καθώς και με την έξαρση που γνωρίζει τελευταία.⁷⁹⁶ Η συγγραφέας προτάσσει τον ισχυρισμό ότι ο ιστορικός παραγκωνισμός του εγκλήματος του λευκού κολλάρου οφείλεται στη φύση του ως «αντι-ηγεμονική» (“*counter-hegemonic*”) έννοια και κατασκευή, εφόσον στους κόλπους της περιλαμβάνεται η εγγενής αμφισβήτηση της δράσης και συμπεριφοράς της εκάστοτε εξουσιαστικής ηγεμονίας, δηλαδή η αυτοαναίρεση της.

Η διαχρονικά καχεκτική, επομένως, δόμηση του συγκεκριμένου όρου ως έγκλημα, πάντα σε σύγκριση με την ιστορική πορεία της λοιπής εγκληματικότητας και με μέτρο την προκαλούμενη βλάβη, αλλά πολύ περισσότερο η παντελής αποσιώπηση των σύγχρονων προσπαθειών θεωρητικής αποδόμησης του, δημιουργεί κάτι παραπάνω από υποψίες για τις σχέσεις εξουσίας, στις οποίες εμπλέκεται συχνά η εγκληματολογική επιστήμη, για τα συμφέροντα που προάγονται μέσω της επικρατούσας εγκληματολογικής ρητορικής καθώς και για την ακαδημαϊκή γνώση που παράγεται κατόπιν εξωτερικών παρεμβάσεων ή και κατά παραγγελία των τελευταίων. Παρακολουθώντας την διαδρομή του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, ως μοντέλο εξουσίας, δεν αποτελεί έκπληξη το γεγονός ότι τη μεγαλύτερη άνθιση που γνώρισε η έννοια της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου σε επίπεδο έρευνας και δημοσιεύσεων και άρα σε επίπεδο δημοσίου διαλόγου από την εποχή της θεωρητικής της σύλληψης, εντοπίζεται στα τέλη της δεκαετίας του '60 και κατά τη διάρκεια της αμέσως επόμενης δεκαετίας, όταν το μοντέρνο καπιταλιστικό κράτος δοκιμαζόταν από ένα ευρύ φάσμα κοινωνικών κινημάτων, μεταξύ των οποίων το φεμινιστικό και το οικολογικό κίνημα, η αμερικάνικη βιομηχανική αυτοκρατορία

⁷⁹⁶ Στο συμπέρασμα αυτό καταλήγει η συγγραφέας κατόπιν σχετικής έρευνας της, σκοπός της οποίας ήταν η καταγραφή των εμπειρικών και χρηματοδοτούμενων μελετών επί των εταιρικών εγκλημάτων στις Η.Π.Α. κατά το χρονικό διάστημα 1939 – 1999. Ως προς την επιλογή της μεθοδολογίας της η Snider σημειώνει ότι η απόφαση να συμπεριλάβει στο ερευνητικό της δείγμα μόνο τις εμπειρικές και χρηματοδοτούμενες μελέτες πέραν από τους πρακτικούς λόγους που αφορούν στην έκταση της έρευνας της συνδέεται και με λόγους που έχουν να κάνουν με το κύρος των ερευνών και άρα με την επίσημη αναγνώριση και νομιμοποίηση τους. Η επιλογή των Η.Π.Α. ως πεδίο αναφοράς έγινε διότι όπως υπογραμμίζεται από την ίδια «...[οι Η.Π.Α.] ήταν καθόλη τη περίοδο που ερευνάται, ο κυρίαρχος παίχτης στη σκηνή του παγκόσμιου καπιταλισμού και, όχι τυχαία, στην επινόηση, διάχυση και αποδοχή της γνώσης.» Snider L., 2003, “Researching Corporate Crime”, στο S. Tombs & D. Whyte eds., *Unmasking the Crimes of Powerful*, Peter Lang, New York-Washington D.C./Baltimore-Bern-Frankfurt am Main-Berlin-Brussels-Vienna-Oxford σελ.49-68

άρχισε να κλυδωνίζεται από τον ανταγωνισμό της Ιαπωνίας και της Γερμανίας, τα ποσοστά της υπεραξίας άρχισαν να περιορίζονται, τα περιθώρια κέρδους να αποκλίνουν, ο πληθωρισμός και η ανεργία να επανέρχονται.

Στη σύγχρονη μεταμοντέρνα συγκυρία το κύμα ιδιωτικοποίησης και εμπορευματοποίησης δεν παρέλειψε και τον τομέα της εκπαίδευσης και της ακαδημαϊκής γνώσης. Ενδεικτικό παράδειγμα της φιλοσοφίας που συνοδεύει τη πολιτική επιλογή εκβιομηχάνισης των πανεπιστημίων και ένταξης τους στην ελεύθερη αγορά αποτελεί η δήλωση του προοδευτικού πρωθυπουργού της Μεγάλης Βρετανίας ότι *«στην οικονομία της γνώσης, τα επιχειρηματικά πανεπιστήμια θα είναι τόσο σημαντικά όσο και οι κατεξοχήν επιχειρηματικές δραστηριότητες, το ένα τρέφει το άλλο»*⁷⁹⁷ Σε πρακτικό επίπεδο το αποτέλεσμα μιας τέτοιας πολιτικής απόφασης διευκολύνει την πλήρη ιδιωτικοποίηση των πανεπιστημίων ή εναλλακτικά τον περιορισμό της αυτονομίας τους με τη μείωση των δημοσίων δαπανών και κονδυλίων. Σε κάθε περίπτωση η θεματική της έρευνας είτε αμέσως είτε εμμέσως δένεται στο άρμα και στις ορέξεις της ιδιωτικής πρωτοβουλίας και στις περιπτώσεις που αυτό δεν συμβαίνει, δυσκολίες εμφανίζονται τόσο στο στάδιο της υλοποίησης της όσο και σε αυτό της δημοσίευσης των ερευνητικών αποτελεσμάτων απειλώντας την υπόσταση και το κύρος τους. Στο πλαίσιο αυτό ο F. Pearce εμφανίζεται καταγγελτικός: *«Μια ενοχλητική πλευρά της σύγχρονης ακαδημαϊκής πρακτικής είναι ότι διαφορετικές αλλά και δριμυείς ερμηνείες της φύσης του κοινωνικού κόσμου και των κοινωνιολογικών θεωριών συχνά απλώς αγνοούνται, κατά καιρούς παρωδούνται σκληρά, ή απλώς αποκλείονται περιφρονητικά»*⁷⁹⁸ Η αναφορά μας στο χρηστικό χαρακτήρα της εγκληματολογικής επιστήμης δικαιολογεί επιπλέον το γεγονός, ότι τέτοιες τακτικές απαντώνται πολύ πιο συχνά στο τομέα της εγκληματολογίας και ιδιαίτερα σε σχέση με το αντικείμενο της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου. Σε πρώτο χρόνο αυτό σημαίνει ότι οι υποθέσεις, μεθοδολογίες, τα συμπεράσματα και τα εμπειρικά στοιχεία που αφορούν στο έγκλημα του λευκού περιλαιμίου παίρνουν όλο και πιο συντηρητική τροπή ενώ παράλληλα ενεργοποιείται μια πιο χρονοβόρα μεν αλλά άκρως αποτελεσματική διαδικασία, η οποία μεθοδεύει την συστηματική

⁷⁹⁷ Blair T., 1999, *Romanes Lectures*, Oxford 2 December όπως παρατίθεται από Tombs S. & Whyte D., 2007, *Researching Corporate and white-Collar Crime in an Era of Neo-Liberalism*, στο H. Pontell & G. Geis *International Handbook of White-Collar and Corporate Crime*, Springer, σελ. 129

⁷⁹⁸ Pearce F., 2007, *op. cit.* σελ. 153

αποβολή του από το γνωσιακό πεδίο. Η απουσία συναφών ερευνητικών προγραμμάτων δρα προς επίρρωση τέτοιων απόψεων. «Εξάλλου, γενικότερα εντός της σύγχρονης νέο-φιλελεύθερης συγκυρίας, υπάρχουν καλοί λόγοι να για να αναμένει κανείς ότι είναι πιο δύσκολο να ερευνά τους αναλογικά ισχυρούς, καθόσον τέτοια έρευνα προϋποθέτει τη πρόσβαση στους ίδιους τους ισχυρούς.»⁷⁹⁹

Η διαφορά ισχύος και εξουσίας, που με νεοφιλελεύθερους όρους μεταφράζεται σε κατακερματισμό και πόλωση της κοινωνίας, προσδιορίζει και την τρίτη παράμετρο «εξαφάνισης» του εγκλήματος του λευκού περιλαίμιου, η οποία σχετίζεται λιγότερο με την αποσιώπηση της προσβολής και περισσότερο με στρατηγικές άρνησης, απόκρυψης ή και εξάλειψης ακόμη της βλάβης. Πρόκειται για την πολιτική αφάνισης των θυμάτων. Ανάλογα με τις περιστάσεις μια τέτοια πρακτική σχετίζεται άλλοτε με την αδυναμία των θυμάτων να γνωρίζουν ή να αποδεικνύουν το γεγονός της θυματοποίησης τους, άλλοτε με την δυσκολία των θυμάτων να καταστούν αναγνωρίσιμα και ορατά και άλλοτε με τον ενστερνισμό και την αφομοίωση από μέρους τους της θυματοποίησης τους. Δεδομένου ότι ο βαθμός εξουσίας προσδιορίζει και τον βαθμό ελευθερίας των κοινωνικών υποκειμένων, η ασύμμετρη κατανομή εξουσίας προσιδιάζει στον αντίστοιχο βαθμό ελευθερίας που αυτά απολαμβάνουν.

Συνεπώς, και σύμφωνα με μια κριτική προσέγγιση της θεωρίας της ετικέτας⁸⁰⁰, οι περισσότερο ελεύθεροι, δηλαδή αυτοί που κατέχουν μεγαλύτερη πρόσβαση στην εξουσία ή με άλλα λόγια στους πόρους και στις πηγές πλούτου, είναι σε θέση να προσδιορίζουν και να αποφασίζουν για το ποια μέσα και ποιοι σκοποί είναι νόμιμοι και θεμιτοί. Έτσι, για παράδειγμα οι υψηλόβαθμοι οικονομικοί παράγοντες διαθέτουν αξιωματικά την ικανότητα να ελέγχουν τα αποτελέσματα των

⁷⁹⁹ Tombs S. & Whyte D., 2007, op. cit. σελ. 137

⁸⁰⁰ Βασική αρχή της εγκληματολογικής θεωρίας της ετικέτας είναι ότι το έγκλημα δεν ενυπάρχει σε προσωπικές ή κοινωνικές παθογένειες αλλά κατασκευάζεται και εντείνεται αναλόγως από την αντίδραση στις πραγματικές ή φαντασιακές ιδιότητες ή συμπεριφορές εκείνων που φέρουν την ετικέτα του εγκληματία. «Για να είμαστε ακριβείς, μια συμπεριφορά όπως η ανθρωποκτονία ή ο βιασμός είναι εκ φύσεως βλαπτική. Παρόλα αυτά, αυτό που καθιστά μια πράξη έγκλημα δεν είναι η βλάβη που επισύρει αλλά κυρίως το αν αυτή η ετικέτα απονέμεται στην πράξη από το κράτος. Επομένως, είναι η φύση της κοινωνικής αντίδρασης και η πραγματικότητα που κατασκευάζει – όχι η αμετάβλητη φύση της πράξης *per se* – που καθορίζει το αν ένα έγκλημα τελέστηκε.» Lilly R., Cullen F., Ball R., 2007, *The criminological Theory – Context and Consequences*, 4th ed. Sage Publications, Thousand Oaks-London-New Delhi, σελ. 124, Βλέπε ακόμη I.Becker H., 2000, *Οι Περιθωριοποιημένοι*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2.Αρχιμανδρίτου Μ., 1996, *Η διαχρονική εξέλιξη της προσέγγισης ετικέτας*, Εκδόσεις Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη Ωστόσο, είναι η παρέμβαση της συγκρουσιακής θεωρίας και της κριτικής εγκληματολογίας που υπέδειξε την παράμετρο της εξουσίας και τον καταλυτικό ρόλο που αυτή παίζει ως προς την «επικόλληση» της εγκληματικής ετικέτας καθώς και ως προς την έκταση της τιμωρίας των φορέων της ετικέτας

πράξεων τους και να διαπραγματεύονται (ή να αποκρύπτουν ή και να εξαφανίζουν) την εγκληματική τους διάσταση ή φύση. Κατ'επέκταση οι παράγοντες αυτοί κατέχουν περισσότερες πιθανότητες να αποδώσουν στους άλλους την εγκληματική ετικέτα απ' ότι κατέχουν οι άλλοι για να πράξουν το αντίστροφο. Έχουν επίσης μεγαλύτερη δυνατότητα να ελέγχουν τις συνέπειες της εγκληματικής τους δράσης και να αποτρέπουν την θεώρηση και αντιμετώπιση της ως τέτοια.⁸⁰¹ Στον αντίποδα της υπερβολικής συγκέντρωσης εξουσίας βρίσκεται η απόλυτη αδυναμία εκείνων που υφίστανται τη βλάβη της εγκληματικής συμπεριφοράς των πρώτων. Στη περίπτωση αυτή το έλλειμμα εξουσίας περιλαμβάνει όχι μόνο την αδυναμία να υπερασπιστούν τους εαυτούς τους αλλά και την αδυναμία να αυτοπροσδιορισθούν ως θύματα. Η εξαφάνιση επομένως των θυμάτων της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου γεννάται ως αποτέλεσμα της οικονομικής, πολιτικής και κοινωνικής πώλωσης προκαλώντας δικαίως το ρητορικό ερώτημα «*Η έμφαση στην ελευθερία της αγοράς δεν ενσωματώνει την ικανότητα διάπραξης εγκλημάτων αρνούμενη την ίδια στιγμή την ύπαρξη θυμάτων?*»⁸⁰²

Στη κληρονομιά της αοριστίας του όρου, που οδήγησε σε μια αέναη θεωρητική διαμάχη και δυσκόλεψε ακόμη περισσότερο την ποινική αντιμετώπιση του φαινομένου και κατ' επέκταση τόσο τον προσδιορισμό όσο και τον εντοπισμό των εγκλημάτων του λευκού περιλαιμίου, στην οργανωσιακή πολυπλοκότητα των σύγχρονων φορέων οικονομικής δραστηριότητας, που δημιουργεί επιπλέον ζητήματα περί της ποινικής ευθύνης των οικονομικών εγκληματιών, στη συνέργια και άλλοτε στην «εξαφάνιση» του νομοθετικού πλαισίου, στην όχι σπάνια πολιτική κάλυψη και προστασία, στη χρονική και τοπική απόσταση που χωρίζει συχνά τα εγκλήματα του λευκού περιλαιμίου από τις συνέπειες τους⁸⁰³, έρχεται, στις παγκοσμιοποιημένες μέρες μας, να προστεθεί και η ακραία μεταβλητότητα (“*versatility*”) της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου ως επιπλέον «μονάδα καταπίεσης και

⁸⁰¹ Ruggiero V. & Welch M., 2008, “Power Crime”, στο *Crime Law & Social Change*, τ. 51, σελ. 297-301

⁸⁰² Ruggiero v., 2010, Victims of economic crime, στο *Journal International de Victimology*, τ. 8(2), <http://www.jidv.com>

⁸⁰³ Βλ. αναλυτικά Slapper G. & Tombs S., 1999, *Corporate Crime*, Longman, σελ. 96-101

εξαφάνιση» των θυμάτων της.⁸⁰⁴ Ο νέος αυτός παράγοντας συνδέεται άμεσα με τον σύγχρονο χαρακτήρα της κεφαλαιακής σώρευσης, διακίνησης και αναπαραγωγής και ως εκ τούτου με τις μετα-μοντέρνες μορφές οικονομικών συναλλαγών και επενδύσεων. Οι τελευταίες δε, εμφανίζονται απελευθερωμένες, ευκίνητες και αόρατες!

Αναλυτικότερα, οι σύγχρονες διεθνικές επιχειρηματικές δραστηριότητες α)μέσω της απελευθέρωσης των αγορών «απολαμβάνουν ότι η παλιά αποικιοκρατία απολάμβανε πάντα, δηλαδή την έλλειψη ξεκάθαρων, γραπτών δικαιωμάτων που να προστατεύουν τους πληθυσμούς στους οποίους απευθύνονται»⁸⁰⁵ β)μέσω της «υπερκινητικότητας» του κεφαλαίου αναζητούν συνήθως «ευνοϊκές» γεωγραφικές περιοχές και αποβλέπουν σε γρήγορες, βραχύβιες επενδύσεις, πριν τα αποτελέσματα τους προλάβουν να γίνουν αντιληπτά και ενεργοποιήσουν τυχόν ελεγκτικούς μηχανισμούς και γ) μέσω του άυλου χαρακτήρα τους επιδιώκουν στην απόκρυψη των κερδών τους, τα οποία, όπως και οι οικονομικοί δράστες και τα θύματα τους, εξαφανίζονται σε χρηματιστηριακά δίκτυα, που τις περισσότερες φορές είναι «δύσβατα» για το δημόσιο έλεγχο. Ο συνδυασμός των τριών αυτών παραμέτρων όχι μόνο καταφέρνει να εξαφανίσει τα θύματα της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου, ο βαθμός ασυλίας της οποίας διευρύνεται και από το κενό που δημιουργείται μεταξύ διεθνούς δράσης και εθνικής αντίδρασης, αλλά επιπλέον τα θέτει εκτός οποιουδήποτε γεωγραφικού και πολιτικού σκηνικού καθώς σε αντιστοιχία με τη σύγχρονη δικαιοσύνη και η σύγχρονη επιχειρηματικότητα είναι κατά βάση «αναλογιστική»: «σκοπός δεν είναι να ξεφορτωθούμε το έγκλημα, αλλά να το χρησιμοποιήσουμε επικοδομητικά· όχι να το εξαλείψουμε, αλλά να το ενσωματώσουμε στις νόμιμες επιχειρήσεις· τέλος όχι να το καταστείλουμε, αλλά να εκτρέψουμε τον αντίκτυπο του».⁸⁰⁶

Η υιοθέτηση όμως ενός τέτοιου «αναλογιστικού» ύφους και ήθους στις επιχειρηματικές συναλλαγές περιέχει μια βασική ανατροπή δεδομένου ότι στο

⁸⁰⁴ Βλ. 1. Moore E. & Mills M., 1990, “The Neglected Victims and Unexamined Costs of White collar Crime”, στο *Crime & Delinquency*, τ. 36, σελ. 408 -418 / 2. Walsh M. & Schram D., 1980, “The Victim of White Collar Crime: Accuser or Accused?”, στο Geis G. & Stotland E. (eds), *White – Collar Crime: Theory and Research*, Sage Publications, Beverly Hills, London, σελ. 32-51

⁸⁰⁵ Ruggiero V., 2010, op. cit

⁸⁰⁶ Ibid

στόχαστρο δεν τίθενται οι οικονομικοί εγκληματίες αλλά τα ίδια τους τα θύματα. Με την περαιτέρω κατάλληλη ιδεολογική χάλκευση η σύγχρονη επιχειρηματική δράση είναι δυνατή, όπως επιμένει ο Ruggiero, να εξαφανίσει ακόμη και τα πιο ορατά, αναγνωρίσιμα και αναντίρρητα θύματα των οικονομικών εγκλημάτων, όπως συμβαίνει με τα άτομα που χάνουν τη ζωή τους στο χώρο εργασίας τους. Στις περιπτώσεις αυτές ο συγγραφέας εντοπίζει την ενεργοποίηση δύο κυρίως μηχανισμών ορθολογικοποίησης της θυματοποίησης και άρνησης του θύματος. Ο πρώτος υπακούει στη λογική που θέλει το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου ως αναγκαίο κακό της οικονομικής παραγωγικής διαδικασίας και το θύμα αντιστοίχως το «ακούσιο» κόστος της. Το θύμα εν προκειμένω παρουσιάζεται ως κάτι ξέχωρο μιας κατά τα άλλα ευεργετικής διαδικασίας. Ο ιδεολογικός πυρήνας μιας τέτοιας λογικής αφενός συνίσταται στην αποδοχή ότι κάποιες ζωές αξίζουν λιγότερο από κάποιες άλλες στο πλαίσιο μιας ιεραρχικής κοινωνίας και αφετέρου στον συμβιβασμό με μια ωφελμιστική προσέγγιση, η οποία υπαγορεύοντας αδιαφορία για εξατομικευμένες περιπτώσεις και αντιπαραβάλλοντας τη μεγαλύτερη κατά το δυνατόν ωφέλεια για τον μεγαλύτερο κατά το δυνατόν αριθμό ατόμων καταλήγει να ασπάζεται τα πράγματα ως έχουν. Μια «έτσι είναι η ζωή» αντίληψη παραπέμπει στην αποδοχή της διαφοροποιημένης κατανομής της τρωτότητας και της αβεβαιότητας που γεννά η νεοφιλελεύθερη οικονομία. Η θυματοποίηση έτσι εκλαμβάνεται ως απλό συστατικό μιας τέτοιας κατανομής. Ο δεύτερος μηχανισμός περιλαμβάνει την κατά κάποιο τρόπο αγιοποίηση των θυμάτων καθώς η συλλογιστική που προβάλλεται τα εξισώνει με μάρτυρες ή ήρωες, «πεσόντες» στο πεδίο της προόδου. Βασικό, ενδογενές στοιχείο αυτής της μετατροπής είναι η υπέρμετρη κοινωνική υποκρισία, που διασφαλίζει και διασφαλίζεται μέσω της πολυπόθητης οικονομικής ανάπτυξης. Όπως σχολιάζει ο Eduardo Galeano οι επιχειρηματίες εφηύραν το παραμύθι του ελεύθερου εμπορίου αφού πρώτα εμπόδισαν συστηματικά άλλους από το να απολαμβάνουν μια τέτοια ελευθερία: *«με το που ανέβηκαν στη κορυφή πέταξαν μακριά τη σκάλα»*. Στις μέρες μας, όταν *«οι αποστερημένοι δεν μπορούν να κοιμηθούν τις νύχτες, εξακολουθούν να τους λένε την ίδια ιστορία για να τους πάρει ο ύπνος»*.⁸⁰⁷

⁸⁰⁷ Galeano E., 2009, *Καθρέφτες: Μια σχεδόν παγκόσμια ιστορία*, μετ. Ι. Κανσή, Πάπυρος Εκδοτικός Οργανισμός, Αθήνα,

Παρά τις διαφορές επομένως ως προς την τακτική, που ποικίλει αναλόγως των περιστάσεων, ουσιαστικά η εξαφάνιση των θυμάτων της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου λανθάνει στο έλλειμμα της ελευθερίας τους, η οποία ακολουθώντας την θεωρητική προσέγγιση του A. Sen μετουσιώνεται είτε σε έλλειψη βούλησης είτε σε έλλειψη επιθυμίας να παρέμβουν ρηξικέλευθα και αποφασιστικά στην κοινωνική τους πραγματικότητα.⁸⁰⁸ Στο ίδιο θεωρητικό πεδίο, μια από τις προφανείς λύσεις «για αυτούς που για χρόνια είναι μη προνομιούχοι αλλά διδάσκονται από την πίεση των περιστάσεων, [είναι] να παίρνουν ευχαρίστηση από μικρά πράγματα και να συμβιβάζονται με τον περιορισμό των επιθυμιών τους σε «ρεαλιστικές ποσότητες»⁸⁰⁹ Ακριβώς σε ένα τέτοιο σύστημα «νεοφιλελεύθερου ρεαλισμού» είναι που διδάσκεται και καλλιεργείται η ενδόμυχη αποδοχή και αφομοίωση της θυματοποίησης ή πάλι κοιτώντας απ' την ανάποδη, η αντίληψη της εγκληματικότητας ως δεδομένης και παγιωμένης κοινωνικής κατάστασης. Η κυριαρχούσα αυτή πεποίθηση συνδέεται άμεσα με μια συγκεχυμένη άποψη για την πραγματική εγκληματικότητα και μια διάχυτη αίσθηση εγρήγορσης και ανάγκης για προστασία στο ατομικό, οικογενειακό και κοινοτικό περιβάλλον απέναντι στις «επικίνδυνες κλάσεις», οι οποίες συχνά, όπως είδαμε, φέρουν φυλετικά, εθνικά και ταξικά χαρακτηριστικά. Στην άλλη πλευρά του νομίσματος στέκονται τα ευκατάστατα μέλη μιας κοινωνίας, που ως εκ τούτου ταυτίζονται με τους πλέον νομιμοποιημένους στόχους του εγκλήματος.

β) Η δομική ενσωμάτωση της οικονομικής εγκληματικότητας ως μέρος της κοινωνικής ζωής

⁸⁰⁸ Ο Amartya Sen διακρίνει δύο βασικές όψεις που συνθέτουν το περιεχόμενο της ελευθερίας. Η πρώτη σχετίζεται με τις ουσιαστικές ευκαιρίες (*substantive opportunities*) και η δεύτερη με τη διαδικαστική ελευθερία (*freedom of process*). Η όψη της ελευθερίας ως προς τις ευκαιρίες συνδέεται πρωτίτως με την έννοια της επιλογής και την ιδέα της δυνατότητας (*idea of capacity*) και ως εκ τούτου «αναφέρεται στην έκταση κατά την οποία το άτομο δύναται να επιλέξει συγκεκριμένους συνδυασμούς λειτουργίας, ανεξάρτητα από αυτό που τελικά θα αποφασίσει». Ωστόσο ο συγγραφέας υπογραμμίζει το δυσπρόσιτο ενός τέτοιου ορισμού καθώς υπογραμμίζει ότι άλλο πράγμα είναι να «κάνεις κάτι» και άλλο «να είσαι ελεύθερος να το κάνεις», όπως επίσης και «η ελευθερία να έχεις κάποιο συγκεκριμένο πράγμα διακρίνεται από να το να το έχεις πραγματικά». Η ελευθερία επομένως ως προς τις πραγματικές ευκαιρίες σηματοδοτεί τόσο τη δυνατότητα κτήσης των ίδιων των ευκαιριών όσο και την ελευθερία αξιοποίησής τους. Οι ευκαιρίες ωστόσο όπως και οι δυνατότητες είναι χαρακτηριστικά που αφορούν σε ατομικά πλεονεκτήματα σε αντίθεση με την διαδικαστική ελευθερία που αναφέρεται σε καταστάσεις και συγκεκριμένα στην ισοτιμία και αμεροληψία των διαφόρων διαδικασιών ή στην ελευθερία των πολιτών να εγείρουν και να χρησιμοποιούν δίκαιες και ίσες διαδικασίες. «Η θεωρία της δικαιοσύνης...πρέπει να έχει συναίσθηση και της αμεροληψίας των εμπλεκόμενων διαδικασιών και της ισοτιμίας και αποδοτικότητας των ουσιαστικών ευκαιριών που οι άνθρωποι δύναται να απολαμβάνουν.» Sen A., 2004, "Elements of Theory of Human Rights" στο *Philosophy and Public Affairs* τ.32:4, σελ.337

⁸⁰⁹ Sen A., 2004, op.cit. 328-329

Σύμφωνα με τον J. Lea η υιοθέτηση και εφαρμογή της αναλογιστικής δικαιοσύνης καθώς και η αναγεννημένη τάση αυστηροποίησης του ποινικού δικαίου από την μια πλευρά, και η πρακτική «εξαφάνισης» του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου από την άλλη δεν συνιστούν δύο εκ διαμέτρου αντιθετικά στοιχεία, δείγμα της γενικότερης ασυμφωνίας που χαρακτηρίζει τους σύγχρονους καιρούς αλλά συνθετικά κομμάτια μιας ενιαίας πολιτικής. Και στις δύο περιπτώσεις, είτε μέσα σε κλίμα διάχυτου φόβου και ανασφάλειας είτε ακόμη καλύτερα ανυπαρξίας θεσμικού πλαισίου και ριψοκίνδυνης επιχειρηματικής κουλτούρας, η έννοια της εγκληματικότητας χάνει τα «διακριτικά της χαρακτηριστικά» και παύει να συμβολίζει περιθωριοποιημένα, μεμονωμένα, αποσπασματικά, διακριτά και κατ' εξαίρεση συμβάντα. Το αποτέλεσμα ενδυναμώνει τον ακόμη μεγαλύτερο φόβο για τον άλλον και το αίσθημα ανασφάλειας ενώ παράλληλα αδυνατίζει τα όρια της εγκληματικότητας, εξαλείφει την αναγνωρισιμότητα της και λειαιώνει τις κοινωνικές αντιστάσεις. Η εξοικείωση με την εγκληματικότητα και η λειτουργία της ως φόντο της καθημερινότητας συσκοτίζουν τόσο την ταυτότητα του εγκληματία όσο και την ίδια τη πράξη του εγκλήματος. Ταυτόχρονα, με την εκτεταμένη εγκληματοποίηση να συνιστά συνήθη στρατηγική διαχείρισης ατόμων ή ομάδων, συνώνυμα του κοινωνικού κινδύνου και της κοινωνικής εναντιότητας, και με τα ήθη της αγοράς να ποντάρουν στις ριψοκίνδυνες κινήσεις, το έγκλημα εξελίσσεται σε ένα «κανονικοποιημένο», σχεδόν φυσιολογικό ρίσκο-κίνδυνο, σε πλήρη στοίχιση με το «στυλ» της μεταμοντέρνας ζωής. Μια τέτοια τροπή, και σε συνδυασμό με τη θαμπή εικόνα για τον εγκληματία, δρομολογεί περαιτέρω την «κανονικοποίηση» δράσεων και προθέσεων, που μέχρι τώρα χαρακτηρίζονταν εγκληματικές. Το έγκλημα με άλλα λόγια μέσα από παράλληλες τεχνικές σύγχυσης και διάχυσης βγαίνει από το περιθώριο και τείνει να εκλαμβάνεται ως μια κανονική πλέον και φυσιολογική δραστηριότητα για να μετάσχει κανείς. Εν εξελίξει μιας τέτοιας διαδικασίας, «πολιτισμικής κανονικοποίησης» του εγκλήματος, η ανάγκη ηθικής ουδετεροποίησης του εγκληματία χάνει το νόημα της, εφόσον ο δράστης όχι μόνο δεν καινοτομεί, κατά την μερτονική προσέγγιση, αλλά ακολουθεί σχεδόν την πεπατημένη, κάνοντας ότι και όλοι οι υπόλοιποι. *«Η εγκληματικότητα εξαπλώνεται παράλληλα με τις διάφορες*

σεξουαλικές, εθνικές, *lifestyle* ταυτότητες ως μέρος της μεταμοντέρνας ποικιλίας»⁸¹⁰ και κατ' επέκταση ο εγκληματίας απεικονίζει τον «άνθρωπο της διπλανής πόρτας».

Η αλλαγή νοοτροπίας για το έγκλημα, που συμβολίζει η πολιτισμική κανονικοποίηση του, αποτελεί το πρώτο και άδηλο μέρος της μεταβαλλόμενης φύσης του εγκληματικού φαινομένου. Το δήλον και πολύ πιο θεμελιώδες έγκειται στην «δομική κανονικοποίηση» του, στο γεγονός δηλαδή ότι η εγκληματικότητα, και κυρίως η οικονομική, λειτουργεί ολοένα και περισσότερο ως μηχανισμός αναπαραγωγής των κοινωνικών και οικονομικών συνθηκών παρά ως προβοκάτορας που υποθάλλει τη διάσπαση της. *«Πίσω από τη στατιστική και πολιτισμική κανονικοποίηση του εγκλήματος εκτείνεται το ζήτημα της δομικής κανονικοποίησης με την οποία συγκεκριμένοι τύποι εγκλήματος αυξανόμενα λειτουργούν ως τμήμα αναπαραγωγής της κοινωνικής και οικονομικής ζωής παρά σαν επεισοδιακή της διάσπαση ή δυσλειτουργική της κατάρρευση. Ο ρόλος του εγκλήματος και ως μέθοδος σώρευσης κεφαλαίου και ως τρόπος επιβίωσης από της συνέπειες της τελευταίας γίνεται όλο και πιο σημαντικό θέμα. Με αυτόν τον τρόπο ο εγκληματίας δράστης περνά απαρατήρητος μέσα στη κοινότητα όχι απλά ως μια οικεία φιγούρα που ανακατεύεται σε παράδοξες δραστηριότητες αλλά ως συστατικό του τρόπου με τον οποίο διάφορες σχετικά κανονικοποιημένες κοινωνίες αναπαράγονται.»*⁸¹¹ Σε επίπεδο μικρο-εγκληματικότητας και δεδομένου του κοινωνικού κατακερματισμού, ενδημικό στοιχείο της πλουραλιστικής και πολωτικής επικαιρότητας, η διαδικασία «δομικής κανονικοποίησης» του εγκλήματος παίρνει διαστάσεις «κοινωνικής εγκληματικότητας», η ανοχή της οποίας επιτυγχάνεται ακριβώς ένεκα της κοινωνικής της διάστασης, δηλαδή εξαιτίας του ότι αποσκοπεί στην κάλυψη πρωτογενών αναγκών. Η ανοχή ωστόσο μιας τέτοιας εγκληματικότητας δεν συντηρεί μόνο μια κάποιου τύπου, συχνά βέβαια υπό μορφή γκέτου, κοινωνική συνοχή, κόντρα στη κοινωνική διάβρωση που συνεπάγεται ο νεοφιλελεύθερος καπιταλισμός, αλλά εξασφαλίζει την ταυτόχρονη κοινωνική συνενοχή ως προς τη διάπραξη εγκλημάτων που προϋποθέτουν «λευκά κολάρα». Τα ίδια λευκά κολάρα δύνανται επιπλέον να λειτουργούν και «επιτελικά» της «κοινωνικής εγκληματικότητας», συντονίζοντας και εισπράττοντας τα μεγαλύτερα ποσοστά από ιδιαίτερα επικερδείς και γι' αυτό

⁸¹⁰ Lea J., 2002, *Crime & Modernity*, Sage, London-Thousand Oaks-New Delhi, σελ. 139

⁸¹¹ Lea J., 2002, op. cit. σελ. 140

οργανωμένες μορφές της· στις υπόλοιπες περιπτώσεις η «κοινωνική εγκληματικότητα» λειτουργεί ταυτόσημα της κοινωνικής απειλής. «Ο καπιταλισμός ως σύστημα καταστροφικής αναπαραγωγής μεταβάλλει τη λειτουργικότητα του εγκλήματος όχι μόνο για τους κοινωνικά αποκλεισμένους στο πάτο της κοινωνίας αλλά και για το ίδιο το κεφάλαιο το οποίο τώρα είναι ιδιαίτερα απασχολημένο στο να καταστρέφει πόλεις και κοινότητες, κοινωνικά και δημόσια αγαθά, στο να διαχέει απόβλητα σε μεγάλες περιοχές της υδρογείου, στο να υποβαθμίζει την έννοια της κοινωνικής συνοχής ως μέρος της φυσιολογικής, «νόμιμης» διαδικασίας οικονομικής ανάπτυξης.⁸¹²

Εισερχόμαστε, αν δεν πατάμε ήδη, στην «εποχή της διακυβέρνησης της μικτής οικονομίας»⁸¹³ την οποία ο Umberto Santino, επιβεβαιώνοντας τον αρχικό φόβο του Sutherland για την πορεία και μετεξέλιξη του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου, είχε προοιωνιστεί στη κοινωνική μετάβαση κατά την οποία «...γεγονότα που προηγουμένως θεωρούνταν ως «εγκληματικές μορφές ενάντια στον καπιταλισμό», και συνέβαιναν σε περιφερειακούς και δευτερογενείς κοινωνικούς τομείς μετατράπηκαν σε «εγκληματικές μορφές του καπιταλισμού και της σύγχρονης κοινωνίας»⁸¹⁴ Μπροστά σε μια τέτοια μετάλλαξη, η εγκληματικότητα δεν αποτελεί μονάχα σκοπό αλλά μεταμορφώνεται η ίδια σε μορφή διακυβέρνησης στρώνοντας το έδαφος σε ομόλογες οικονομικές διαδικασίες σώρευσης κεφαλαίου, κοινωνικές διαδικασίες αναπαραγωγής του κοινωνικού ιστού και πολιτικές διαδικασίες επιβολής του νόμου και της τάξης. Σε προηγούμενο κεφάλαιο εξετάστηκε εκτενώς η στενή συγγένεια μεταξύ της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου και της οργανωμένης, θεμελιωμένη στα κοινά συμφέροντα, στις αμοιβαίες υπηρεσίες, στις ανταλλαγές, στην ανταπόδοση εξυπηρετήσεων και στην οικειοποίηση της ίδιας τεχνογνωσίας. Ο βασικός λόγος ανταποκρίνεται στο σημερινό, ιδιαίτερα και ακατάπαυστα ανταγωνιστικό περιβάλλον, όπου συνιστά προκλητική πολυτέλεια, τόσο τα ίδια τα

⁸¹² Ibid. σελ. 143

⁸¹³ Lea J., 2001, *Crime as governance: reorienting criminology*, κείμενο που παρουσιάστηκε το 2001 στο Annual Conference of German Criminological Association στο Bielefeld, και δημοσιεύθηκε “Kriminalitat als Governance. Überlegungen zu einer Kriminologie des 21. Jahrhunderts” στο M Althoff, P. Becker et al (eds) 2004, *Zwischen Anomie und Inszenierung: Interpretationen der Entwicklung der Kriminalität und der sozialen Kontrolle*, Baden-Baden: Nomos Verlag, <http://www.bunker8.pwp.blueyonder.co.uk/misc/crimgov.htm>

⁸¹⁴ Santino U., 1988, “The financial mafia: the illegal accumulation of wealth and the financial industrial complex”, στο *Contemporary Crises*, τ. 12, σελ. 232

κέρδη του οργανωμένου εγκλήματος όσο και οι δραστηριότητες που τα αποφέρουν, να μονοπωλούνται από τα μέλη του. Ταυτόχρονα, ο ψυχωτικός σχεδόν αυτοσκοπός του κέρδους για τις νόμιμες επιχειρήσεις δεν αφήνει περιθώρια διαπραγμάτευσης ή επιλογής ως προς τη μορφή και την δράση τους: *«υπάρχει μόνο μία κοινωνική ευθύνη για τους επικεφαλείς των εταιρειών: πρέπει κάνουν όσο το δυνατόν περισσότερα χρήματα για τους μετόχους. Αυτή είναι μια ηθική αναγκαιότητα. Οι επικεφαλείς που επιλέγουν ηθικούς και περιβαλλοντολογικούς στόχους έναντι του κέρδους – οι επικεφαλείς που προσπαθούν να δράσουν ηθικά – είναι στη πραγματικότητα ανήθικοι»*⁸¹⁵. Η σύγκλιση των νόμιμων και των παράνομων οικονομικών δράσεων, μέσα σε ένα γενικότερο φάσμα πρόσμιξης ηθικού και ανήθικου, παθολογικού και φυσιολογικού, κουλτούρας και υποκουλτούρας και σε συνθήκες άκρατου ανταγωνισμού, ξεπερνάει το βαθμό του αναπόφευκτου και γίνεται επιτακτικό στοιχείο της ανάγκης για διασφάλιση της κερδοφορίας του κεφαλαίου.⁸¹⁶

*«Ο καπιταλισμός έχει φτάσει στο σημείο όπου το κίνητρο για τη παραβίαση των κανόνων που ο ίδιος θέτει για τη σταθεροποίηση του συστήματος ως σύνολο γίνεται ακαταμάχητο. Ωστόσο σε παγκόσμια βάση δεν υπάρχει «σύστημα ως σύνολο, παρά μόνο ένας απτόητος ανταγωνισμός ανάμεσα σε πολυεθνικές εταιρείες και τράπεζες. Δεν υπάρχει κρατικός σχηματισμός να εκπροσωπήσει τα συμφέροντα του «κεφαλαίου γενικά» (για να μην πούμε δεν υπάρχει κοινωνία) από την οπτική πλευρά του οποίου συγκεκριμένες εταιρείες ή τράπεζες πρέπει να διωχθούν ποινικά εφόσον παραβιάσουν το νόμο. Η μετάβαση στον παγκοσμιοποιημένο καπιταλισμό...[είναι] μια κλιμακούμενη αναρχία ενός σφοδρού ανταγωνισμού κατά τον οποίο το να παραβιάζεις κάθε γραπτό κανόνα φαντάζει φυσιολογικό και η εξουσία των εθνικών κρατών για να παρέμβουν έχει αποδεκατιστεί.»*⁸¹⁷ Παρόλα αυτά, σε επίπεδο διακηρύξεων οι κρατικοί αλλά και υπερ-κρατικοί σχηματισμοί διατηρούν υψηλούς ηθικούς τόνους για την εξάρθρωση και πάταξη του οργανωμένου εγκλήματος. Αν και στο «γκρίζο τοπίο» που σκεπάζει τις παράνομες και νόμιμες οικονομικές δραστηριότητες το μόνο ξεκάθαρο σημείο είναι οι «φτωχοδιάβολοι», που συγκροτούν τις στρατιές της άτυπης ή παράνομης

⁸¹⁵ Bakan J., 2004, *The Corporation: A pathological pursuit of profit and power*, Free Press, New York, σελ 34

⁸¹⁶ Για μια εκτενή εγκληματολογική ανάλυση των σύγχρονων μορφών εγκληματικότητας με παράλληλη αναφορά σε πολιτικοοικονομικούς όρους και γεωστρατηγικές-διεθνείς παραμέτρους βλ. Δημόπουλος Χ., 2003, «Η Παγκοσμιοποίηση του εγκλήματος (κατά την αγγλοσαξονική βιβλιογραφία)», σειρά *Εγκληματολογικά*, τ.24

⁸¹⁷ Lea J., 2002, *op. cit.* σελ. 148

εργασίας, συχνά επιδιδόμενοι και σε μορφές μικρο-εγκληματικότητας, η τάση διάκρισης της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου από την οργανωμένη εγκληματικότητα παραμένει πρωταρχικής σημασίας. Η ρητορική που τη συνοδεύει θέλει το οργανωμένο έγκλημα «παράσιτο» της νόμιμης οικονομίας και «απειλή» τόσο της δημοκρατίας όσο και της επιχειρηματικότητας. «*Το κράτος επιλέγει να αναπαριστά το οργανωμένο έγκλημα ως κάποιο εξωπραγματικό και παράνομο χρηματιστικό συνδικάτο, ο τελικός έλεγχος του οποίου συνίσταται στην απομόνωση και στην μετακίνηση προσωπικοτήτων-κλειδιών εντός της οργανωσιακής του δομής. Με αυτό τον τρόπο το κράτος μπορεί ορθολογικά να απομακρύνει τη στόχευση των ελεγκτικών του στρατηγικών από την ευρύτερη πραγματικότητα των ύποπτων παγκοσμίως επιχειρηματικών πρακτικών και γραφειοκρατικών συμβιβασμών... Μπορεί να εξατομικεύσει την απειλή και να καταστήσει προσωπικά τα κίνητρα του.*»⁸¹⁸

Μια τέτοια επιλογή εξάλλου συνάδει και με την απόσταση που χαρακτηρίζει τις δράσεις του παγκοσμιοποιημένου κεφαλαίου όχι μόνο έναντι ενός εθνικού κράτους, αλλά επιπλέον και ενός πολιτικά αποδυναμωμένου,⁸¹⁹ προσφέροντας ευκαιρίες τόσο μιας αυτονομημένης κεφαλαιακής δράσης όσο και παρακρατικών δραστηριοτήτων⁸²⁰. Κι αν στο μικρο-επίπεδο η επιμειξία τους ισοδυναμεί με αναβίωση ακροδεξιών αντιλήψεων και πολύ περισσότερο φασιστικών πρακτικών, με το σύγχρονο δουλεμπόριο των μεταναστών και τις απάνθρωπες συνθήκες εργασίας, με τα μαύρα λεφτά και τα πολιτικά ρουσφέτια, στο μακρο-επίπεδο απεικονίζεται με τεράστιες γεωγραφικές περιοχές και ολόκληρους πληθυσμούς εκτός νόμου, στο έλεος εταιρικών ομίλων και πολυεθνικών επιχειρήσεων. Το λαθρεμπόριο διαμαντιών,

⁸¹⁸ Findlay M., 1999, *The Globalization of Crime: Understanding Transnational Relationship in Context*, Cambridge University Press, Cambridge, σελ. 157 Η έννοια του βολικού εχθρού αποτελεί το ερμηνευτικό κλειδί που ο Nils Christie χρησιμοποιεί για να αποκωδικοποιήσει το μύθο του οργανωμένου εγκλήματος. Σύμφωνα με αυτή την οπτική, η κρατική, και ως επί το πλείστον δυτική, εμμονή με το οργανωμένο έγκλημα, το συγκεχυμένο και δυσδιάκριτο περιεχόμενο του οποίου δεν περιγράφει μια συγκεκριμένη συμπεριφορά αλλά, όπως ευφυώς σχολιάζεται, ανταποκρίνεται, περισσότερο σε ρόλο ενός εξελισσόμενου σεναρίου ηθών, αποβαίνει ιδιαίτερα χρηστική στον γενικότερο πόλεμο κατά του κακού, ιδιαίτερα μάλιστα όταν αυτός διεξάγεται από ένα αδύναμο κράτος. Με άλλα λόγια, η αναπαράσταση του οργανωμένου εγκλήματος, ως κάτι απόκοσμο και ξένο προς την πραγματικότητα «*εξηγεί τις ανωμαλίες και δίνει αυξημένες εξουσίες στο κράτος*» και δη στις αστυνομικές και κατασταλτικές δυνάμεις. Cristie N., 2004, *A Suitable Amount of Crime*, Routledge, σελ. 45

⁸¹⁹ O S. Tombs κάνει λόγο για οριζόντια μεταβίβαση της εξουσίας του κράτους στον ιδιωτικό φορέα και για κάθετη προς τους υπερεθνικούς και διεθνικούς οργανισμούς. Tombs S., 2009, "Review: The Phantom Capitalists: The Organization and Control Of Long-Firm Fraud, By Michael Levi", στο *British Journal of Criminology*, τ.49 (3), σελ. 427-430

⁸²⁰ Στην αναγέννηση μορφών παρακρατικής δράσης του παρελθόντος ο Lea υπογραμμίζει μια βασική ποιοτική διαφορά: εφελτήριο της σύγχρονης παρακρατικής δράσης δεν είναι η κατάκτηση ή επαύξηση πολιτικής εξουσίας αλλά η διασφάλιση και ο πολλαπλασιασμός του οικονομικού κέρδους Lea J., op. cit. σελ. 2001

όπλων, ναρκωτικών και η τελευταία μόδα «εμπορευματοποίησης» ακόμη και του πολέμου αποτελούν μερικά ενδεικτικά παραδείγματα για το πώς μια σειρά από παράνομες οργανωμένες δραστηριότητες παραγωγής κεφαλαίου όχι απλά βρίθουν αλλά και «εξατμίζονται» στο πλαίσιο ενός άφαντου κράτους. Η διαδικασία «εγκαπιταλισμού» των χωρών του πρώην ανατολικού μπλόκ, με κορυφαία εκείνη της Ρωσίας, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '90 και η σχεδόν μια εικοσαετία αργότερα σύγχρονη επικαιρότητα, η οποία διαγράφεται με όρους παγκόσμιας οικονομικής κρίσης, έχουν να επιδείξουν την κοινή εμπειρία ενός επιθετικού καπιταλισμού που σαρώνει κάθε νομοθετικό πλαίσιο και περιορισμό στο όνομα του άμεσου κέρδους, που στοιχηματίζει και τορπιλίζει ολόκληρες εθνικές οικονομίες με κάθε μέσο, νόμιμο ή παράνομο, και που εξορθολογίζει τέτοιες πρακτικές μέσω ενός απάνθρωπου κυνισμού περί οικονομικών συμφερόντων. Σε τέτοιους καιρούς η οργανωμένη εγκληματικότητα φαίνεται να συγκροτεί τη μόνη εφικτή μορφή διακυβέρνησης. Ο «καπιταλισμός- φάντασμα» (“phantom-capitalism”)⁸²¹ δίνει τη σκυτάλη του στον «καπιταλισμό- γκάνγκστερ» (“gangster capitalism”) ο οποίος «αν καταφέρει να υποσκελίσει τις νόμιμες επιχειρηματικές δράσεις, οι παραδοσιακοί κανόνες περί ανταγωνισμού θα συνθλιβούν σε κομμάτια ενώ η εταιρική τρομοκρατία θα γίνει η συνταγή της ημέρας. Το σημερινό σχετικά προβλέψιμο επιχειρηματικό κλίμα θα αντικατασταθεί από μια διαρκή αναρχία και έναν Χομπσιανό πόλεμο όλων εναντίων όλων ανάμεσα στα άτομα, τις εταιρείες και τα κράτη.»⁸²²

⁸²¹Ο Michael Levi σε έρευνα του με επίκεντρο συγκεκριμένες μορφές εταιρικής απάτης χρησιμοποιεί τον όρο «καπιταλιστές-φάντασματα» (“phantom-capitalists”) για να συμπυκνώσει τον γενικότερο ισχυρισμό του ότι μια σειρά από ψυχολογικούς, νομικούς και οργανωσιακούς παράγοντες εμποδίζουν τον χαρακτηρισμό του εγκλήματος του λευκού περιλαίμιου ως «αληθινό έγκλημα» και κρατούν τους επιχειρηματίες έξω από την πρακτική σφαίρα επιρροής του ποινικού νόμου. Ειδικότερα, ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι η καπιταλιστική οργάνωση προάγει ένα πλαίσιο κοινωνικού ελέγχου που συντείνει στη τέλεση αυτού του είδους της εγκληματικότητας. Η ηθική διαφοροποίηση των εγκλημάτων του λευκού περιλαίμιου από τα «πραγματικά» εγκλήματα, η «μονωτική» ιδιότητα που παρέχει το υψηλό κοινωνικό status των αντίστοιχων δραστών απέναντι στη διαδικασία τόσο της ποινικής δίωξης όσο και της ποινικής δίκης και η ανεπάρκεια του παραδοσιακού ποινικού συστήματος να αντιμετωπίσει τις σύγχρονες οργανωσιακές δομές της εγκληματικότητας του λευκού περιλαίμιου αποτυπώνουν τον τρόπο δράσης και ελέγχου των εν λόγω εγκλημάτων. «Η βαρύτητα με την οποία εκλαμβάνεται κάθε έγκλημα καθορίζει και τη φύση της κοινωνικής αντίδρασης ως προς αυτό, και αυτή με τη σειρά της καθορίζει και τους εσωτερικούς και τους εξωτερικούς φραγμούς που επηρεάζουν την απόφαση κάποιου να πράξει με εγκληματικό τρόπο. Διατηρώντας την αντίληψη περί της απάτης ως ένα όχι και τόσο σοβαρό έγκλημα, η κοινωνία και διασφαλίζει ότι η αστυνομία της ανακαλύπτει μόνο ένα μικρό μέρος επί του συνόλου των εξαπατητικών συναλλαγών και καθιστά ευκολότερο στους επιχειρηματίες να διαπράττουν τέτοιες απάτες με την αίσθηση ότι αυτό το οποίο κάνουν δεν είναι αληθινό έγκλημα.» Levi M., 1981, *The Phantom Capitalists – The Organization and Control of Long-Firm Fraud*, The Heiman Library of Criminology and Penal Reform, London, σελ.289

⁸²² George S., 1999, *The Lugano Report: on Preserving Capitalism in the Twenty-first Century*, Pluto Press, London, σελ. 15

Ο μελλοντικός χρόνος που χρησιμοποιεί ο συγγραφέας μοιάζει πλέον άκαιρος σε μια περιγραφή που αντικατοπτρίζει ιδανικά τη σημερινή πραγματικότητα, με μόνη διαφορά ότι ακόμη και σε ένα τέτοιο πεδίο πολέμου η κεφαλαιακή δράση έχει φροντίσει να καλύψει διπλά τα νότα της. Η αναλογιστική μορφή της δικαιοσύνης, που προνοεί και επιμελείται τη διατήρηση της σύγχρονης τάξης, συνδράμει καταλυτικά με τη συγχρονισμένη δημιουργία εσωτερικών-εξαθλιωμένων και εξωτερικών-εικονικών εχθρών στη παροχή ασύλου στα νεοφιλελεύθερα προγράμματα. Με πιο αφαιρετικούς συλλογισμούς, η αναλογιστική δικαιοσύνη τίθεται στην υπηρεσία συγκεκριμένων, ιδιωτικών, οικονομικών συμφερόντων. Υπό αυτό το πρίσμα το χειρότερο σενάριο που διαβλέπει ότι η *«δίωξη θα στρατολογείται από το κεφάλαιο απλά ως ένα ακόμη όπλο ενάντια στους ανταγωνιστές»*⁸²³ αγγίζει τα σύνορα της πραγματικότητας. Της ίδιας πραγματικότητας που αρνείται κάθε κυριολεκτική υπόσταση της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου. Κι όμως το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου υπάρχει και θα βασιλεύει στο βαθμό που ο νεοφιλελευθερισμός αναγάγει το απόλυτο κυνήγι του κέρδους σε υπαρξιακή κατάσταση και που στο ίδιο πλαίσιο προάγει την αναγέννηση ιδεών και πολιτικών που εμπορευματοποιούν την υγεία, τις συνθήκες εργασίας και την γνώση ενώ παράλληλα καθιστούν την πολιτική ταυτότητα συνώνυμη με το δικαίωμα του ατόμου να αγοράζει τα φθηνότερα κατά το δυνατόν καταναλωτικά αγαθά και να τιμωρεί κάθε

⁸²³ Lea J. 2002, op. cit. σελ.157

πρόσωπο ή κράτος με συγκριτικά μειονεκτήματα καταλύοντας κάθε έννοια πολιτισμού και προόδου⁸²⁴.

⁸²⁴ Αποπειράμενος να διασκεδάσει τη δίχως τέλος κατάλυση δικαιωμάτων και ανατροπή κοινωνικών κατακτήσεων, αποτελέσματα έντονων και πολυετών κοινωνικών αγώνων ο John Lea κάνει λόγο για «επιστροφή στο μέλλον» Lea J. 2002, op. cit. σελ. 134 ενώ αλλού υπογραμμίζεται ότι «...Βλέποντας απ' την αντίθετη όψη των προσπαθειών που καταβλήθηκαν εδώ και ένα και μισό αιώνα για τη ρύθμιση του καπιταλιστικού συστήματος, [η κυρίαρχη ιδεολογία] στη πραγματικότητα αποσκοπεί στην επιστροφή, και μάλιστα σε παγκόσμια κλίμακα, σε πολύ πιο ανόθετους τύπους του συγκεκριμένου συστήματος. Ο νεοφιλελευθερισμός αναδεικνύεται κατά συνέπεια σαν «αρχαιο-φιλελευθερισμός», και η παγκοσμιοποίηση εμφανίζεται σαν «το πρώιμο στάδιο του καπιταλισμού»». Lafay G., 2002, *Comprendre la Mondialisation*, 4e ed., Economica, Paris, σελ. 105-106 Από τη δική του οπτική ο Jock Young κάνει λόγο για μια κατάσταση ιλίγγου, χαρακτηριστική της σύγχρονης, μετανεωτερικής πραγματικότητας, η οποία τείνει να παγωθεί δυνάμει μιας διπλής όψεως ανασφάλειας: την ανασφάλεια ως προς το status (δηλ. τη κοινωνική θέση) και την ανασφάλεια ως προς την οικονομική θέση. Ο αλληλένδετος χαρακτήρας της οικονομικής με τη κοινωνική θέση τροφοδοτεί στις περισσότερες περιπτώσεις το φόβο του κενού ενώ για το ισχυρό κεφάλαιο τη μανία του κέρδους. «Ο ίλιγγος είναι η ασθένεια της όψιμης νεωτερικότητας: μια αίσθηση ανασφάλειας του τετριμμένου, και της αβεβαιότητας, ένα κύμα χάους και ο φόβος της πτώσης. Τα σημάδια της ζάλης, της αστάθειας, είναι παντού, κάποια σοβαρά, τα περισσότερα ασημαντα: ωστόσο απ' τη στιγμή που αναγνωρίζονται, μια σειρά από ξέχωρα φαινομενικά ανόμοια γεγονότα αρχίζουν να συντίθενται. Η εμμονή με τους κανόνες, [αντίστοιχη] μιας επιμονής με τα ξεκάθαρα αδιαπραγμάτευτα όρια ως προς τη διάκριση ανάμεσα στην ορθή και τη λάθος συμπεριφορά και ταυτόχρονα μιας σύμπτυξης των ορίων, η μειωμένη ανοχή ως προς την παρέκκλιση, δηλαδή μια δυσανάλογη ανταπόκριση στην παραβίαση του νόμου, μια εύκολη προσφυγή στην τιμωρητικότητα και σε σημείο που η απλή τιμωρία αρχίζει να αγγίζει την εκδικητικότητα. Μερικά από αυτά τα πράγματα είναι ιδιαίτερα εξόφθαλμα, είναι οι σπουδαιότερες ταμπέλες των καιρών μας... » Young J., 2007, *The Vertigo of Late Modernity*, Sage Publications, Los Angeles-London-New Delhi-Singapore, σελ. 12

II. Η οντολογία της κοινωνικής βλάβης και το ζητούμενο της κοινωνικής δικαιοσύνης.

A. Η βλάβη που προκαλείται από τα εγκλήματα του λευκού περιλαιμίου υπό την οπτική της κριτικής εγκληματολογίας

Κοινός παρονομαστής στο σύνολο των μεταρρυθμίσεων, που σημειώθηκαν σε κοινωνικό-πολιτικό και οικονομικό επίπεδο σε βάθος χρόνου, με αφετηρία την θεωρητική σύλληψη της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου, καθώς και στο μέγεθος του αντίκτυπου, που οι εν λόγω εξελίξεις επέφεραν στη μορφολογία και τον έλεγχο της, παραμένει σωρευτικά η βλάβη που μια τέτοια εγκληματικότητα συνεπάγεται. Στοιχειοθετώντας ουσιαστικά το έναυσμα της πρωταρχικής μελέτης από τον Sutherland, οι έκτοτε καταγραφές της έννοιας του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου στη μεγάλη πλειοψηφία τους υπογραμμίζουν τον υπερθετικό βαθμό του κόστους που προκαλεί σε ατομικό και σε συλλογικό επίπεδο, σε υλικές ζημιές, σε κοινωνικές βλάβες, σε ανθρώπινες ζωές και σε σύγκριση με την λοιπή κοινή, ακόμη και τη θεωρούμενη ως ιδιαιτέρως επικίνδυνη, εγκληματικότητα.⁸²⁵ *«Το υψηλό τίμημα σε θανάτους, σε τραυματισμούς, συμπεριλαμβανόμενων και των ασθενειών που προκλήθηκαν στο πλαίσιο της επαγγελματικής απασχόλησης, επιπρόσθετα με τις βαριές οικονομικές απώλειες καθιστούν την συναισθηματική επίδραση που επιφέρουν τα αποτελέσματα του εταιρικού εγκλήματος για το μέσο όρο των θυμάτων, τρομακτική.*

⁸²⁵ Πέρα από το υπερμέγεθες ποσοτικό στοιχείο, οι Steve Tombs & Paddy Hillyard τονίζουν εξίσου τη ποιοτική διαφορά που ενέχει η βλάβη που προκαλείται από τα εγκλήματα του λευκού περιλαιμίου από άποψη ηθικής ιεραρχίας συγκρινόμενα με τα κοινά αδικήματα του ποινικού δικαίου. Tombs S. & P. Hillyard, 2004, "Towards a Political Economy of Harm: States, Corporations and the Production of Inequality", στο P. Hillyard, Ch. Pantazis, S. Tombs & D. Gordon eds. *"Beyond Criminology – Taking Harm Seriously"*, Pluto Press, London-Ann Arbor Mi, Fernwood Publishing, Black Point-Nova Scotia, σελ. 51-53 Η ίδια προσέγγιση είχε οδηγήσει τον J. Reiman μερικά χρόνια πριν να σχολιάσει ότι: *«ο υπεύθυνος ορυχείου δεν ήθελε να βλάψει κανέναν συγκεκριμένα, αλλά γνώριζε ότι οι πράξεις του ήταν δυνατές να βλάψουν κάποιον – και από τη στιγμή που κάποιος βλάπτεται, το θύμα είναι κάποιος συγκεκριμένος. Δεν υπάρχει ηθική βάση για να αντιμετωπίζεται η διαπροσωπική βλάβη ως εγκληματική και η έμμεση βλάβη σχεδόν υπό ρύθμιση»* καταλήγοντας ότι ο δράστης στην πρώτη περίπτωση δεν αναπαριστά κάποια γενικευμένη απειλή για τους άλλους σε αντίθεση με το δεύτερο. Reiman J., 1998, *The Rich Get Richer and the Poor Get Prison – Ideology, Class and Criminal Justice*, Allyn and Bacon, Boston, MA, σελ. 67-70 Από μια άλλη οπτική ο H. Davis, παραπέμποντας τόσο στην ποσοτική όσο και στη ποιοτική διαφορά των συνεπειών της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου, θα προσθέσει ότι αυτές βιώνονται περισσότερο και εντονότερα από τις περιθωριοποιημένες και αδύναμες κοινωνικές ομάδες εξαιτίας των δομικών ανισοτήτων του καπιταλιστικού συστήματος. Davis H., 2007, "Taking crime seriously? Disaster, victimization and justice", στο Barton A., Corteen K., Scott D. and Whyte (eds) *Explaining the Criminological Imagination – Critical Readings in Criminology*, Willan Publishing, σελ. 136-161 Στο ίδιο ύψος ο A. Baratta ισχυρίζεται ότι τα εγκλήματα των ισχυρών συνιστούν τυπικές περιπτώσεις δομικής βίας: ακριβώς επειδή αποτελούν αντανάκλασεις του ηγεμονικού ήθους είναι καταπιεστικά γι' αυτούς που βρίσκονται σε δομικά αδύναμη θέση. Baratta A., 1989, «Αρχές της ελάχιστης ποινικής παρέμβασης: Για μία θεωρία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ως αντικειμένου και ορίου του ποινικού νόμου», στην *Ελληνική Επιθεώρηση Εγκληματολογίας*, τ.3-4/1989, σελ. 9-35

Και η απώλεια της πίστης και της εμπιστοσύνης στους επιχειρηματικούς ηγέτες και στους πολιτικούς, που γεννά κάθε νέο σκάνδαλο διαβρώνει περαιτέρω τα δημοκρατικά και φιλελεύθερα συστήματα και θρέφει τον κυνισμό και την απάθεια.»⁸²⁶ Την επικαιρότητα του ζητήματος στις μετανεωτερικές μέρες μας διατηρούν οι εκφάνσεις, με τις οποίες αποδίδεται η σύγχρονη, καπιταλιστική πραγματικότητα, που ακόμη και από τους ένθερμους υποστηρικτές της εκλαμβάνονται ως πολλά υποσχόμενες στο πεδίο της ευρύτερης οικονομικής εγκληματικότητας. Δικαιολογημένα επομένως, το ερώτημα που ακολουθεί, συνδέεται με τους λόγους για τους οποίους το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου εξακολουθεί να αναπαριστά την «αχίλλειο πτέρνα» των ελεγκτικών μηχανισμών στις σύγχρονες αστικές δημοκρατίες, παρά το μέγεθος τόσο των συνεπειών όσο και των ερευνών που έχει προκαλέσει, ενώ ταυτόχρονα η δυναμική, που αναπτύσσει εντός του νέο-φιλελεύθερου πεδίου, μοιάζει να υπακούει στη λογική μιας εικονικής πραγματικότητας, που με τη σειρά της επιβάλλει την αναβάθμιση της προσομοιωμένης «πίστας», από την πρώτη της ατιμωρησίας στην επόμενη, της «αφάνειας».

Η καινοτόμα παρέμβαση της κριτικής εγκληματολογίας, όπως διαμορφώθηκε κατά τη ριζοσπαστική περίοδο του '60 και μέχρι τα μέσα του '70, υπήρξε και παραμένει καθοριστικής σημασίας στην αποκατάσταση τέτοιων ερωτημάτων. Αντιπαρατιθέμενο στον εδραιωμένο θετικισμό της κυρίαρχης εγκληματολογίας⁸²⁷ και

⁸²⁶ L. Snider, 1991, "The Regulatory Dance: Understanding Reform Process in Corporate Crime", στο *International Journal of the Sociology of Law*, τ.19(1), σελ.209

⁸²⁷ Ο θετικισμός ως γενική έννοια συνοψίζει την προτεραιότητα και την ενότητα της επιστημονικής μεθόδου, που στην εγκληματολογική επιστήμη συνδυάστηκε με τη μετάβαση του ερευνητικού πεδίου από το έγκλημα-πράξη στον εγκληματία-δράστη, από τον κλασσικό ορθολογισμό, την ελεύθερη βούληση και επιλογή στον ντετερμινισμό – βιολογικό, ψυχολογικό ή κοινωνικό. Στο επίκεντρο της εγκληματολογικής επιστήμης τοποθετείται η έννοια της αιτιότητας. Και παρά το γεγονός ότι το αταβιστικό μοντέλο του Lombroso ξεθώριασε στο πέρασμα του χρόνου, εντούτοις καθόλη τη διάρκεια τον 20^{ου} αιώνα η δομή και η λογική της εγκληματολογίας οριοθετείται από το θετικιστικό μοντέλο. Ανεξάρτητα από το αν οι θεωρητικές προσεγγίσεις που καταγράφονται αφορούν σε λόγους βιολογικούς, ψυχολογικούς, κοινωνιολογικούς ή και στο συνδυασμό όλων αυτών των παραγόντων αποσκοπούν στην διατύπωση μιας γενικής αιτιολογικής θεωρίας, ως απάντηση στο καθοριστικό ερώτημα: «γιατί ο άνθρωπος εγκληματεί;». Οι έρευνες, οι μελέτες, οι αναζητήσεις και οι αναλύσεις επί του συγκεκριμένου ερωτήματος ονομάτισαν την όλη προσπάθεια ως «επιστημονική μελέτη των αιτιών του εγκλήματος.» Cohen S., 1988a, "Introduction", στο Cohen S "Against Criminology", Transaction Books, New Brunswick (USA) & Oxford (U.K.) σελ.4-5

διατηρώντας για βάση του τη «συμβολική διάδραση» (“*symbolic interactionism*”),⁸²⁸ κληρονομιά της θεωρίας της ετικέτας, το κίνημα της «αντί – εγκληματολογίας»⁸²⁹ υιοθέτησε μια περισσότερο υλιστική, νέο – μαρξιστική προσέγγιση του εγκληματικού φαινομένου, επιδιώκοντας την αποδόμηση του (“*deconstruction of crime*”).⁸³⁰ Ήδη έχει αναφερθεί λεπτομερώς ότι στον πυρήνα μιας τέτοιας προσέγγισης τοποθετήθηκε το καπιταλιστικό κράτος και ο νόμος του κράτους, ως κατεξοχόν συστατικό της λειτουργίας του πρώτου και ως εκ τούτου της κρατικής αποστολής να συντηρεί και να ανακυκλώνει τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής. Με αυτούς τους όρους, το έγκλημα δεν αντιστοιχεί ούτε με προσωπική ούτε με κοινωνική παθογένεια, που απειλεί να διαταράξει τον ορθολογισμό της συλλογικής βούλησης, όπως αυτή εμπεριέχεται ελεύθερα στο συναινετικό μοντέλο και αποτυπώνεται στο κοινωνικό συμβόλαιο, αλλά συνιστά κοινωνική κατασκευή, απόρροια της κοινωνικής σύγκρουσης, την οποία καλείται να αποσοβεί κάθε φορά το κράτος, μέσω του

⁸²⁸ Με τον συγκεκριμένο όρο συνοψίζεται η θεωρητική προσέγγιση που εστιάζει στην διάδραση ή διαντίδραση που αναπτύσσεται μεταξύ των ατόμων, με την ανταλλαγή γλωσσικών ή άλλων συμβόλων και ως μέσο δημιουργικής δράσης. Μέσω μιας τέτοιας επικοινωνίας το άτομο προσλαμβάνει την οπτική των άλλων και μαθαίνει να συμπεριφέρεται αναλόγως απέναντι τους. Ωστόσο, στη διαδικασία αυτή της διάδρασης ενυπάρχει πάντα και το στοιχείο του εαυτού, το οποίο έχει τη δυνατότητα να απορρίψει ή να διαφοροποιηθεί από τις οπτικές των άλλων και να δράσει αυθόρμητα και δημιουργικά. Μια από τις κύριες υποθέσεις της συμβολικής διάδρασης είναι ότι οι μορφές της κοινωνικής δράσης διαμορφώνονται, υιοθετούνται, βελτιώνονται ή διαφοροποιούνται σε διαντίδραση με τους άλλους σε μικρο-κοινωνικά πλαίσια. Η έννομη τάξη σε τέτοια πλαίσια και η κοινωνία γενικότερα δεν είναι δεδομένη και εξωτερική, αλλά παράγωγο τέτοιων διαδράσεων. Βασικό στοιχείο επίσης της συμβολικής διάδρασης είναι η παράμετρος της εξουσίας, η οποία καθορίζει και την επιτυχή εφαρμογή ενός κοινωνικού χαρακτηρισμού. Η θεωρητική αυτή προσέγγιση διαμορφώθηκε κατά τα χρόνια του μεσοπολέμου στο Πανεπιστήμιο του Σικάγο και αρθρώθηκε πρωτίστως από τον κοινωνικό ψυχολόγο George Mead. Η προσφορά της στην εγκληματολογική σκέψη επηρέασε κυρίως στη διαμόρφωση της θεωρίας της ετικέτας, σύμφωνα με την οποία παρέκκλιση είναι ότι η άνθρωποι ορίζουν ως τέτοια, και συνέβαλε καθοριστικά στην ριζοσπαστικοποίηση της εγκληματολογίας κατά τη δεκαετία του '60 ενάντια στον κυρίαρχο θετικισμό. Βλ. Jupp V., 2006, “Interactionism” στο McLaughlin E. & Muncie J. eds “*The Sage Dictionary of Criminology*”, Sage Publications, London-Thousand Oaks-New Delhi, σελ. 221-223 Όπως σχολιάζει ο Howard Becker «...*(η παρέκκλιση δημιουργείται από την κοινωνία. Δεν το εννοώ αυτό με τον τρόπο που γίνεται συνήθως κατανοητό, με τον τρόπο που οι αιτίες της παρέκκλισης εντοπίζονται στην κοινωνική κατάσταση του παρεκκλίνοντα ή στους κοινωνικούς παράγοντες)*» που υποκινούν τη δράση του. Αντίθετα εννοώ ότι οι κοινωνικές ομάδες δημιουργούν παρέκκλιση με τα να θεσπίζουν τους κανόνες η παραβίαση των οποίων συνιστά παρέκκλιση και με το να εφαρμόζουν αυτούς τους κανόνες σε συγκεκριμένα άτομα χαρακτηρίζοντας τα περιθωριακά. Από αυτή την άποψη η παρέκκλιση δεν είναι μια ιδιότητα της πράξης που διαπράττει το άτομο, αλλά μάλλον μια συνέπεια της εφαρμογής των κανόνων και των κυρώσεων από τους άλλους σε έναν «ένοχο»». Becker H., 2000, «Οι Περιθωριοποιημένοι», μετάφραση Α. Κουτζόγλου & Β. Μπουρλιάσκος, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σελ. 59

⁸²⁹ Ο Stanley Cohen οικειοποιείται το συγκεκριμένο όρο για να περιγράψει το μέγεθος της αντίθεσης της κριτικής εγκληματολογίας με τη κυρίαρχη εγκληματολογία και το ρήγμα που οι κριτικοί εγκληματολόγοι επέφεραν στη θετικιστική παράδοση της εγκληματολογικής επιστήμης. Cohen S., 1988b, “Against Criminology”, στο Cohen S. “*Against Criminology*”, Transaction Books, New Brunswick (USA) & Oxford (U.K.) σελ. 8-32

⁸³⁰ Συνοψίζοντας το σκεπτικό πίσω από μια τέτοια προσέγγιση ο Amedeo Cottino σχολιάζει: «*με άλλα λόγια, οι νόμοι είναι νομικές κατασκευές, και κατά συνέπεια, και τα εγκλήματα ομοίως. Επομένως, το γεγονός ότι η διαχωριστική γραμμή παίζει ανάμεσα στο τι δύνανται να θεωρηθεί παράνομο και στο τι όχι, καθίσταται πρωταρχικής σημασίας να εξετάσουμε την εξουσία και τους μηχανισμούς της, ιδιαίτερα αυτούς που τείνουν να επισκιάζουν τη διαχωριστική αυτή γραμμή και αυτούς που τη διατηρούν.*» Cottino A., 2004, “White – Collar Crime”, στο Colin Sumner eds “*The Blackwell Companion to Criminology*”, Blackwell Publishing, σελ. 343-358, p.344

καταναγκασμού που του υπόσχεται ο νόμος,⁸³¹ υπερασπιζόμενο την παγιωμένη τάξη πραγμάτων και προς αποφυγή ευρύτερων συστημικών κρίσεων. Πραγματικό εφαλτήριο μιας τέτοιας θεωρητικής πρότασης αποτέλεσε, σύμφωνα με τις διατυπώσεις του S. Cohen, η παρακμή και η κατάρρευση του δυτικού φιλελευθερισμού,⁸³² με κύριο σύμπτωμα της την ουσιαστική διάσταση ανάμεσα στις δεδηλωμένες αρχές του φιλελεύθερου καπιταλιστικού κράτους και στις κατ' ουσίαν τελικές δεσμεύσεις του, ή με άλλα λόγια η αποτυχία τήρησης και διάσωσης των κοινωνικών προσχημάτων.⁸³³ «*Η πρακτική του φιλελευθερισμού αποδείχθηκε σε μεγάλο βαθμό λιγότερο ριζοσπαστική και ανατρεπτική όσον αφορά τις εδραιωμένες μορφές ανισότητας και καταπίεσης απ' ό,τι κάποιος μπορούσε να περιμένει αν απλά έριχνε μια ματιά στη φιλελεύθερη θεωρία και την αποδεχόταν επί της αρχής της*»⁸³⁴

Σε αυτήν ακριβώς τη διάσταση μεταξύ νόμου στη θεωρία και νόμου στη πράξη εντόπισαν οι κριτικοί εγκληματολόγοι τα «εγκλήματα των ισχυρών» (*“crimes of the powerful”*), ως συνώνυμο πρωτίστως των εγκλημάτων του λευκού περιλαίμιου και ως κατεξοχήν παράδειγμα κοινωνικά επιβλαβούς οικονομικής δραστηριότητας που διαφεύγει της νομοθετικής ρύθμισης και αντιμετώπισης. Χαρακτηριστικά, ο J. Reiman χρησιμοποιεί τη μεταφορά του παραμορφωτικού καθρέφτη για να παρουσιάσει τον τρόπο με τον οποίο οι κατηγορίες των εγκλημάτων, που περιλαμβάνονται στον ποινικό κώδικα, και οι πρακτικές του ποινικού συστήματος αλλοιώνουν τη κοινωνική αντίληψη για τις πιο επικίνδυνες και πιο επιβλαβείς

⁸³¹ Χαρακτηριστική υπό την άποψη αυτή είναι η φράση του Walter Benjamin, «*η νομοθετική διαδικασία είναι εξουσιαστική διαδικασία, και σ' αυτήν την έκταση, μια άμεση εκδήλωση της βίας*» Benjamin W., 1978, *“Walter Benjamin Essays, Aphorisms, Autobiographical Writings”*, translated by E. Jephcott, Sciken Books, New York, σελ. 295

⁸³²Cohen S., 1988a, op. cit. σελ. 15

⁸³³ Ο φιλελευθερισμός ως σύνολο ιδεών ή ως φιλοσοφικό ρεύμα υπερασπίζεται την ελευθερία του ατόμου απέναντι σε κάθε μορφή απολυταρχίας, είτε θρησκευτικού είτε πολιτικού ακόμη και οικονομικού περιεχομένου, επιδιώκοντας να μετουσιώσει τη γνωστή ρήση του Montesquieu «*η Εξουσία συγκρατεί την Εξουσία*» (*“le Pouvoir arrête le Pouvoir”*). Η συνήθης διάκριση που επιχειρείται ανάμεσα στον πολιτικό φιλελευθερισμό και στον οικονομικό φιλελευθερισμό θεωρείται ότι παραβλέπει τους δεσμούς που υπάρχουν ανάμεσα σε δύο διαφορετικές μεν αλλά συμπληρωματικές όψεις, οι οποίες συναπαρτίζουν τη φιλελεύθερη παράδοση. Υπό ένα τέτοιο γενικευμένο πρίσμα της φιλελεύθερης παράδοσης υποστηρίζεται ότι οι φιλελεύθερες κοινωνίες, όπου τις ελευθερίες των υποκειμένων τους εγγυώνται αποτελεσματικά η αρχή του *habeas corpus*, ο δικαστικός έλεγχος επί της διοίκησης και ο κοινοβουλευτικός έλεγχος επί της εκτελεστικής εξουσίας, δύνανται να επιτρέπουν ως έναν μεγάλο βαθμό την παρέμβαση των διοικητικών αρχών στις διαδικασίες αναπαραγωγής του πλούτου, αναδιανομής των εσόδων ή στις εμπορικές δραστηριότητες με το εξωτερικό. «*Αυτό που διασφαλίζει την ένωση ανάμεσα στον οικονομικό και τον πολιτικό φιλελευθερισμό είναι η έννοια του ατόμου και των (ατομικών) δικαιωμάτων του που προσδιορίζονται σε συσχέτιση με (τα κοινωνικά δικαιώματα) αυτά που θεμελιώνονται στην έννοια του Κράτους*» Boudon R. & Bourricaud F. *“Dictionnaire critique de la sociologie”*, PUF, σελ. 341

⁸³⁴ Arlblaster A., 1984, *“The Rise and Decline of Western Liberalism”*, Basil Blackwell, New York, σελ. 91

εγκληματικές και αντι-κοινωνικές συμπεριφορές.⁸³⁵ Παρόμοια, ο F. Pearce διερευνά το φαινόμενο του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου, τη φύση του, την έκταση του, τις δομικές ευκαιρίες για τη διάπραξη του, τις πρωτοβουλίες για τη ρύθμιση του καθώς και τη «μυστικότητα» που το διαπερνά, στο εσωτερικό μιας τέτοιας διάζευξης, μεταξύ «του τρόπου που τα πράγματα υποτίθεται ότι γίνονται και το τι πραγματικά συμβαίνει.»⁸³⁶ Σε αντιστοιχία με το σκεπτικό που διαμορφώνεται, ο νόμος αποτελεί εσωτερικό στοιχείο του κράτους και για την ακρίβεια τη μετουσίωση της κρατικής εξουσίας να καθιστά εγκληματικές κάποιες συμπεριφορές και μάλιστα περισσότερο από κάποιες άλλες. Το ενδιαφέρον εν προκειμένω δεν επικεντρώνεται μόνο στις δομικές διαδικασίες, που οδήγησαν σταδιακά στην «ιζηματογένεση» των κυρίαρχων αντιλήψεων για το τι αντιλαμβανόμαστε ως «έγκλημα», αλλά και στην έννοια της κοινωνικής βλάβης που παραδοσιακά και συστηματικά υποσκελίστηκε από τις εν λόγω αντιλήψεις.⁸³⁷ «Ο ποινικός νόμος και το έγκλημα έφτασαν έτσι να εκπροσωπούν αλληλο-αμφισβητούμενες κατηγορίες. Αυτό κατέστησε την έννοια του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου λιγότερο προβληματική και έκανε τη μελέτη, του πως διαφορετικά είδη εγκλημάτων υπάρχουν στο νόμο και τη ποινική διαδικασία ένα καίριο θέμα για

⁸³⁵ Reiman J., 1998, op. cit. σελ.. 56

⁸³⁶ Pearce F., 1976, “Crimes of the Powerful: Marxism, Crime and Deviance”, Pluto Press, London, pp. 79-80

⁸³⁷ Εξ’ ου και το δικαστικό μοντέλο μεταξύ «νομικού εγκλήματος» και «πραγματικού εγκλήματος» με το πρώτο να ισοδυναμεί με κάθε ανθρώπινη συμπεριφορά που τιμωρείται από το νόμο. Όπως χαρακτηριστικά ορίζεται στο αρ. 14 Π.Κ. «έγκλημα είναι πράξη άδικη και καταλογιστή στον δράστη, η οποία τιμωρείται από το νόμο.» Αυτή η νομική έννοια περί εγκλήματος ενέχει, σύμφωνα με τον Σ. Αλεξιάδη, ένα βαθμό αυθαιρεσίας και είναι συμβατική, με την έννοια ότι αποτελεί κατασκευάσμα του πολιτικά ισχυρού νομοθέτη, που καθορίζει αποκλειστικά ποιες πράξεις θα αποτελέσουν έγκλημα. Η ύπαρξη δηλαδή του νομικού εγκλήματος εξαρτάται από την ύπαρξη της αντίστοιχης ποινικής διάταξης, διαρκεί όσο και η ισχύς της διάταξης εκείνης που το προβλέπει και οι λόγοι θέσπισης του μπορεί να είναι οποιοδήποτε. Με την κατάργηση της ποινικής διάταξης εξαφανίζεται. Η έννοια του πραγματικού εγκλήματος από την άλλη προσπαθεί να πλησιάσει την έννοια της κοινωνικής βλάβης. Υπ’ αυτή τη λογική το πραγματικό έγκλημα συνίσταται σε κάθε κοινωνικό γεγονός με πραγματικό και όχι νομικό-τυπικό περιεχόμενο. Ωστόσο, κατά τον Αλεξιάδη η διάκριση αυτή μεταξύ νομικού και πραγματικού εγκλήματος, η οποία οριοθετεί ταυτόχρονα το επιστημονικό αντικείμενο του ποινικού δικαίου και της εγκληματολογίας αντίστοιχα, δεν είναι ανυπέβλητη αλλά «αντίθετα, μάλιστα, στο πιο μεγάλο ποσοστό των περιπτώσεων οι δύο έννοιες συναντώνται και σε μικρό μόνο ποσοστό υπάρχουν νομικά εγκλήματα που δεν θεωρούνται πραγματικά ή αντίστροφα. Και σ’ αυτές τις σχετικά λίγες περιπτώσεις, η διαφωνία έχει κατά κανόνα περιορισμένη χρονική διάρκεια, γιατί είτε επικρατεί η άποψη ότι υπάρχει επικίνδυνα αντικοινωνικός χαρακτήρας και ακολουθεί σχετική νομική ρύθμιση, ώστε καθίστανται και νομικά εγκλήματα (ποινικοποιούνται), είτε επικρατεί η αντίθετη άποψη για νομικά εγκλήματα οπότε αποποινικοποιούνται.» Αλεξιάδης Σ., 2011, «Εγκληματολογία», εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα, Θεσσαλονίκη, σελ. 41 Η Α. Τρωιάνου – Λουλά διακρίνει περαιτέρω ότι το έγκλημα ως όρος πολυεδρικής έννοιας χρησιμοποιείται από διάφορες ομάδες ατόμων με διαφορετική έννοια. Πιο συγκεκριμένα, η συγγραφέας αναγνωρίζει τέσσερις βασικές όψεις/έννοιες του εγκλήματος: τη νομική, την ψυχιατρική, την έννοια του κοινού και την εγκληματολογική. Η νομική είναι αυτή που την ορίζει ο ποινικός νόμος και όπως την καθορίζει. Οι ψυχίατροι αποφεύγουν τον χαρακτηρισμό της πράξης ως έγκλημα. Και αν δοθεί από κάποιον, αναφέρονται σε ορμές, παρορμήσεις και κίνητρα που ελέγχονται ή δεν παίρνουν μορφή κοινωνικά βλαβερή. Το κοινό αντιλαμβάνεται το έγκλημα με τη βαριά του μορφή δηλαδή ως κακούργημα. Τέλος, στην εγκληματολογική έννοια έχουν δοθεί πολλοί ορισμοί ανάλογα με τις κατευθύνσεις/σχολές.» Τρωιάνου – Λουλά α., 2004, *Εγκλημα & Μεταφυσική*, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 17-18

την εγκληματολογία και το αναδυόμενο περιεχόμενο της κοινωνιολογίας του (ποινικού) νόμου.»⁸³⁸

Βασικό ερμηνευτικό κλειδί σε όλη τη κριτική ανάλυση παραμένει η σημαντικότητα του κεφαλαίου εντός του καπιταλιστικού συστήματος και ομοίως η άνιση κατανομή του πλούτου. Μια τέτοια εκτίμηση, ωστόσο, δεν παραπέμπει αξιωματικά σε συνομοσιολογικές θεωρίες για τη δράση του κεφαλαίου ούτε σε απλοϊκά συμπεράσματα περί μιας ωμής και ακατέργαστης εργαλειοποίησης του νόμου στα χέρια των καταπιεστών.⁸³⁹ Περισσότερο έχει να κάνει με την αντιφατικότητα που διαπνέει τόσο τη φύση όσο και τη λειτουργία του νόμου στις καπιταλιστικές κοινωνίες. «Ενώ ο νόμος και η εφαρμογή του μπορεί, και πράγματι, προστατεύει το σύνολο του πληθυσμού, και ενώ πολλά «εγκλήματα» που καταγράφονται στις επίσημες στατιστικές τείνουν δυσανάλογα να θυματοποιούν ευάλωτα και φτωχά άτομα, το ποινικό σύστημα την ίδια στιγμή παίζει αποφασιστικό ρόλο στη διατήρηση δομικών διαχωρισμών στη κοινωνία.»⁸⁴⁰ Ο νόμος με άλλα λόγια, δεν ενσαρκώνει μονομερώς το αυτονόητο «φετίχ» μιας ελίτ κάστας αλλά αντιθέτως το ενδιαφέρον εστιάζεται στη πολυδιάστατη δράση του, καθώς, περιορίζοντας την αυθαιρεσία της κρατικής εξουσίας και τιμωρώντας περιστασιακά μέλη της κυρίαρχης τάξης, λογίζεται επίσημος συνήγορος του συλλογικού συμφέροντος. Όμως, την ίδια στιγμή ο εγγυητικός χαρακτήρας του για την υπεροχή του δικαίου και τη νομική ισότητα δεν απαλλάσσει τη διαδικασία της εγκληματοποίησης από το ιστορικό της κοινωνικής περιθωριοποίησης και του κοινωνικού αποκλεισμού.⁸⁴¹ Έτσι, στο φάσμα που

⁸³⁸ Croall H., 2001, *“Understanding White – Collar Crime”*, Open University Press, Buckingham – Philadelphia, σελ. 3

⁸³⁹Ο Ferrajoli παρουσιάζεται ιδιαίτερα κατατοπιστικός ως προς το σημείο αυτό: «Με λίγα λόγια, ο χαρακτήρας του κράτους δεν απορρέει από μια πολιτική χρησιμοποίηση του για καπιταλιστικούς σκοπούς, αλλά από το ίδιο το οργανωτικό πρότυπο του όπως εξελίχθηκε ιστορικά, που επιτρέπει την υποταγή του στα γενικά καπιταλιστικά συμφέροντα και την αντικειμενική λειτουργικότητα του ως προς αυτά.» Ferrajoli L., 1985a, *Αυταρχική Δημοκρατία και Κριτική της Πολιτικής*, εκδόσεις Στοχαστής, σελ.54

⁸⁴⁰Barton A., Corteen K., Scott D. and Whyte D., 2007, Introduction: developing a criminological imagination στο Barton A., Corteen K., Scott D. A& Whyte (eds) *Explaining the Criminological Imagination – Critical Readings in Criminology*, Willan Publishing, σελ. 6

⁸⁴¹Σύμφωνα με την ανάλυση που προσφέρει ο Luigi Ferrajoli η διαδικασία εγκληματοποίησης που υλοποιείται μέσω του ποινικού δικαίου, υπακούει στον αντιλαϊκό χαρακτήρα του τελευταίου, ο οποίος έτσι λειτουργεί σαν «ηθικός μηχανισμός ενοχοποίησης» και ταυτόχρονα ιδεολογικής ενίσχυσης της υπάρχουσας τάξης. «Δηλαδή, από τη μια, οριστικοποιούνται δικαστικά σαν θετική ηθικότητα, στο πλαίσιο του πίνακα αγαθών και αξιών που καθρεφτίζει ο κώδικας, τα αγαθά και οι αξίες που πλήττονται μόνο από την παρεκτροπή που δικάζεται και καταδικάζεται (κυρίως οι αξίες του ιδιοκτήτη, της δημόσιας τάξης, της αίγλης των θεσμών και των αρχών κλπ)· απ’ την άλλη νομιμοποιούνται σαν μη παρεκτρεπόμενες, εκτός απ’ τις μη αντινομικές βλάβες, κι εκείνες που δεν διώκονται και δεν τιμωρούνται.» Ferrajoli L., 1985b, «Βία και Πολιτική», εκδόσεις στοχαστής, σελ. 85

καλύπτεται από το νόμο, η έννοια του εγκλήματος διαρθρώνεται σε αντιστοιχία με την έμφαση της ποινικής δικαιοσύνης στην εγκληματικότητα και στον κολασμό αυτών «που ποικίλως έχουν περιγραφεί ως το υπο – προλεταριάτο, της μη παραγωγικής εργατικής δύναμης ή των ανέργων ή ημι - απασχολούμενων» εξορίζοντας κοινωνικά και απονευρώνοντας στην ουσία δομικά πιο ευάλωτους πληθυσμούς. Παράλληλα, κι ενώ η επιταγή περί νόμου και τάξης πρωτοστατεί στη μεθοδολογική κατασκευή διαδοχικών ηθικών πανικών, αναφορικά με τη συμπεριφορά των «ανίσχυρων», η αδράνεια ακόμη και να ρυθμιστούν τυπικά οι βλάβες που προκαλούν οι σχετικά «ισχυροί» κοινωνικοί εταίροι, όπως συχνά συμβαίνει με τις επιχειρήσεις, θέτει εντέλει σε παράλληλη κίνηση μια δεύτερη συντονισμένη προσπάθεια «αντί-πανικών» (“*un-panics*”)⁸⁴² σε σχέση με την απουσία της κρατικής μέριμνας ως προς τις ζημιογόνες δράσεις των τελευταίων, ιδιαίτερα μάλιστα εάν συγκριθεί με το απεγνωσμένο ενδιαφέρον που αρθρώνεται από το σύνολο των δημοσιογραφικών μέσων και πολιτικών εκπροσώπων για την αντικοινωνική και επικίνδυνη συμπεριφορά των κοινωνικά αδύνατων.⁸⁴³ Σχολιάζοντας μια τέτοια διαφορετική εικόνα ο Stuart Hall αναφέρει ότι «οι «παρούσες συνθήκες», οι οποίες κάνουν το φτωχό, φτωχό (ή τον εγκληματία να καταφύγει στο έγκλημα) είναι ακριβώς οι ίδιες που κάνουν το πλούσιο, πλούσιο (ή επιτρέπουν στον νομοταγή να φαντάζεται ότι τα κοινωνικά αίτια του εγκλήματος θα εξαφανιστούν αν τιμωρήσεις εξατομικευμένους εγκληματίες αρκετά σκληρά.»⁸⁴⁴

Η απομάκρυνση της κριτικής εγκληματολογίας από το αιτιολογικό μοντέλο και η ένταξη του κράτους στην θεωρητική της πρόταση για το εγκληματικό φαινόμενο, και ειδικότερα για τα εγκλήματα των ισχυρών, συνέβαλε στην αποκάλυψη των εξουσιαστικών δομών και των πολιτικών συσχετισμών που κρύβονται πίσω από

⁸⁴² Coleman R., Sim J., Tombs S. & Whyte D., 2009, “Introduction: State, Power, Crime”, στο R. Coleman, J. Sim, S. Tombs & D. Whyte (eds) *State, Power, Crime*, Sage, Los Angeles-London-New Delhi-Singapore-Washington DC, σελ.6

⁸⁴³ Οι «αντι-πανικοί» και η απάθεια για την εγκληματικότητα του λευκού περιλαίμιου μεθοδεύεται επιπλέον και σύμφωνα με σχετική μελέτη των Gary Slapper & Steve Tombs από το γεγονός ότι το μεγαλύτερο μέρος της καλύπτεται από τον σκοτεινό αριθμό του εγκλήματος και κατά συνέπεια από την απουσία στατιστικών αναπαραστάσεων της. Οι συγγραφείς υπογραμμίζουν ότι η εγκληματικότητα του λευκού περιλαίμιου σπάνια εμφανίζεται σε επίσημες μετρήσεις εγκληματικής δράσης, και όταν αυτό συμβαίνει, καταχωρείται σε τόσο ευρείες και ασαφείς κατηγορίες που χάνεται και το παραμικρό νόημα αναφοράς σε αυτή. Slapper G & Tombs S., 2002, “Corporate crime, official statistics and the mass media”, στο Yvonne Jewkers & Gayle Letherby eds. “*Criminology: A Reader*”, Sage Publications, London-Thousand Oaks-New Delhi, σελ.107-115

⁸⁴⁴ Hall S., Critcher C., Jefferson T., Clarke J. & Roberts B., 1978, “*Policing the Crisis: Mugging, the State and Law and Order*”, Macmillan, London, σελ. x

την έννοια τους. Ανέσυρε, δηλαδή, τη πολιτική φύση των αιτιών της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου, υπογραμμίζοντας την ίδια στιγμή την σπουδαιότητα των πολιτικών παρεμβάσεων και των κοινωνικών αλλαγών που πρέπει να συνοδεύουν το ρυθμιστικό πλαίσιο καταπολέμησης τους. Εντούτοις, και παρά τις πολυποίκιλες κριτικές αναζητήσεις για την εγκληματικότητα του λευκού περιλαιμίου, εξακολουθεί να παραμένει έωλο μέχρι σήμερα όχι μόνο το ζήτημα της αντιμετώπισης αλλά και του ίδιου του περιεχομένου της. Οι πολυάριθμοι όροι και οι ακόμη περισσότερες ερμηνείες, που έχουν χρησιμοποιηθεί για να περιγράψουν τη πορεία και την εξέλιξη του φαινομένου, λειτουργούν δηλωτικά της απουσίας της επίσημης τυποποίησης του αλλά πρώτιστα της δυσκολίας μιας κοινής και ενιαίας θεωρητικής οριοθέτησης του. Οι εξηγήσεις που επιχειρούνται, αποκαλύπτουν ότι παρά τις όποιες βελτιώσεις και προόδους, που σημείωσε προς την κατεύθυνση του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου, «η εγκληματολογική επιστήμη ιστορικά αδυνατεί να ξεφύγει από το ζουρλομανδύα του επίσημου ορισμού περί εγκλήματος»⁸⁴⁵

Το πρώτο επομένως παράδοξο αναφορικά με την ρύθμιση των εγκλημάτων του λευκού περιλαιμίου είναι ότι αυτή αναζητείται στο πλαίσιο μιας νομοθετικής αντιμετώπισης τη στιγμή που ο νόμος δεν τυποποιεί τον άδικο και επιβλαβή χαρακτήρα τους. Επεκτείνοντας την επικριτική ρήση της Carol Smart ότι «το μόνο πράγμα που η εγκληματολογία δεν μπορεί να κάνει είναι η αποδόμηση του εγκλήματος»⁸⁴⁶ ο J. Lea παρατηρεί ότι η αποδόμηση του εγκλήματος, και συγκεκριμένα του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου δεν υπήρξε επιτυχής και κατ' επέκταση δεν οδήγησε σε μια επαρκή οριοθέτηση και ρύθμιση του φαινομένου γιατί ολοκληρώθηκε μόνο σε θεωρητικό επίπεδο και όχι και σε πρακτικό. «Το πρόβλημα με την καθαρά θεωρητική αποδόμηση του εγκλήματος είναι ότι αν η μόνη λύση για την αντιμετώπιση των βλαβών και των συγκρούσεων είναι η υπαγωγή τους στους φορείς της ποινικής δικαιοσύνης, τότε, έχοντας αποδομήσει το έγκλημα θεωρητικά, θα πρέπει να επανασυναρμολογηθεί πρακτικά μέσω της ποινικοποίησης. Η πρακτική αποδόμηση συμβαίνει όταν οι βλάβες και οι συγκρούσεις δεν μπορούν πρακτικά πλέον να

⁸⁴⁵ Barton et al., 2007, op. cit. σελ.202

⁸⁴⁶ Smart C., 1995, *Law, Crime and Sexuality: Essays in Feminism*, Sage, London, σελ.39

αντιμετωπισθούν ως έγκλημα, δηλαδή, όταν οι κοινωνικές σχέσεις ελέγχου του εγκλήματος δεν μπορούν πλέον να λειτουργήσουν αποτελεσματικά.»⁸⁴⁷

Για τη πληρέστερη κατανόηση μιας τέτοιας αδυναμίας εκπλήρωσης της κριτικής παράδοσης και τελικά περιθωριοποίησης του ζητήματος της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου, σύμφωνα με την αντίστοιχη εκτίμηση της H. Croal,⁸⁴⁸ είναι απαραίτητο να εξετάσουμε το ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο. Η μεταστροφή της «ριζοσπαστικής έκρηξης», με την ανάδυση νέο-συντηρητικών κυβερνήσεων στη Δύση από τα τέλη της δεκαετίας του '70, συνδυάστηκε με τη πραγματικότητα μιας χρηματοπιστωτικής και ιδεολογικής κρίσης, που μετεξελίχθηκε σε κρίση του κράτους πρόνοιας, κρίση της ποινικής δικαιοσύνης και κρίση της λαϊκής εμπιστοσύνης προς τις κυβερνήσεις. Στο ίδιο πλαίσιο εγγράφεται πρόσθετη άνοδος των ποσοστών της κοινής εγκληματικότητας και παράλληλο ξέσπασμα οικονομικών σκανδάλων και πολιτικής διαφθοράς, με τις ευρωπαϊκές κυβερνήσεις να επιδίδονται σε πολιτικές συγκάλυψης,⁸⁴⁹ ενώ την ίδια περίοδο στο πεδίο της ευρωπαϊκής ενοποίησης, κάνουν την εμφάνιση τους «νέα» προβλήματα, όπως το οργανωμένο έγκλημα, οι μαζικές μεταναστευτικές μετακινήσεις μαζί με την εγκληματικότητα που τις συνοδεύει, η ιδιωτικοποίηση φορέων του κοινωνικού ελέγχου και αισθήματα αυξημένης δημόσιας ανασφάλειας. Μπροστά σε μια τέτοια εικόνα συνολικής παρακμής και κοινωνικού χάους ο ποινικός νόμος αρχίζει να ξανακερδίζει το χαμένο του έδαφος, με τη βεβαιότητα της πεπατημένης οδού και άρα ως δεδομένο, πιο απτό και σίγουρο από την εγκληματολογική θεωρία περί κοινωνικής σύγκρουσης. Επιπλέον, η αναμόχλευση της τάσης για αναπαράσταση των κοινωνικών προβλημάτων περισσότερο ως ατομικά προβλήματα συμπεριφοράς και προσωπικής

⁸⁴⁷ Lea J., 2002, op. cit. σελ. 186

⁸⁴⁸ Croal H., 2001, op. cit. σελ. 4

⁸⁴⁹ Για να κατανοήσουμε τις πολιτικές κάλυψης «πρέπει να καταλάβουμε πως οι άνθρωποι που μετέχουν σε οργανωσιακές δομές καλύπτουν τα κεκαλυμμένα, και πως καταφέρνουν να παίρνουν προνοητικές θέσεις στις οποίες θα παραμείνουν προστατευμένοι, αν η κάλυψη της παρέκκλισης αποβεί ανεπιτυχής.» Όπως περαιτέρω ξεκαθαρίζει ο Jack Katz η πολιτική κάλυψης βασίζεται σε μια στρατηγική αδιαφορίας, που με τη σειρά της καλλιεργείται και εκτρέφεται από τρεις μύθους οργανωσιακής και ευρείας κάλυψης. Ο πρώτος σχετίζεται με τη διάκριση μεταξύ αυτών που βρίσκονται στο εσωτερικό των οργανωσιακών δομών και των άλλων που στοιχειοθετούν το εξωτερικό τους και στην οικειοποίηση συχνά μιας «εχθρικής προπαγάνδας». Ο δεύτερος επικεντρώνεται κυρίως στους «απαρτίζοντες τις δομές» και σχετίζεται με το σημείο τομής της προσωπικής καριέρας και της οργανωσιακής ζωής, όπου περιλαμβάνονται «κόλπα» οικειοθελών παραιτήσεων και εικονικών απολύσεων προκειμένου να καθησυχαστούν τυχόν εξωτερικές κοινωνικές ανησυχίες. Ενώ ο τρίτος αφορά στη κοινωνική απόσταση που χωρίζει τους υψηλά προϊστάμενους από τους άμεσα υφισταμένους τους. Η προβολή μιας άτεγκτης εικόνας ιεραρχίας σκιάζει πολλές φορές το γεγονός ότι οι άνθρωποι που μετέχουν ενεργά σε οργανωσιακές δομές διαπραγματεύονται τη δράση που θα τους ζητηθεί. Katz J., 1979, "Concerted Ignorance: The Social Construction Of Cover – Up", στο "Urban Life", τ. 8(3), σελ. 295-316

ευθύνης παρά σαν συλλογικά, πολιτικά ζητήματα συνέβαλε περαιτέρω στον παραμερισμό της κριτικής εγκληματολογίας, με τη μομφή ότι η θεωρητική της ανάγνωση υποτίμησε και τελικά υποβίβασε τη σοβαρότητα του προβλήματος που συνεπάγεται το έγκλημα για τους πολίτες.⁸⁵⁰ «Αυταπάτες σχετικά με τη δυνατότητα αλλαγής της κοινωνίας θρυμματίστηκαν, και η πίστη σε ένα δυνατό δίκαιο κόσμο αντιμετωπίστηκε ως θεμελιακή πλάνη»⁸⁵¹ Έτσι, τόσο σε θεωρητικό όσο και σε πρακτικό επίπεδο ο παραγκωνισμός της κριτικής εγκληματολογίας ολοκληρώθηκε υπό το κέλευσμα για άμεση μετάβαση από τον ιδεαλισμό στον πραγματισμό. Ο τελευταίος, συγγενής μιας περισσότερο θετικιστικής παράδοσης, σήμανε τη συζυγή επιστροφή σε λιγότερο ιδεολογικές και περισσότερο αποτελεσματικές, «επιστημονικές» και προτασόμενες ως ιδεολογικά ουδέτερες μεθόδους.

Η επιστροφή στο θετικισμό επανέφερε εκ νέου τον «εκπληκτικό διαχωρισμό», σύμφωνα με παλαιότερη παρατήρηση του D. Matza, της μελέτης του εγκλήματος έξωθεν της κρατικής ύλης.⁸⁵² Η πρακτική που ενεργοποιήθηκε προς αυτή τη κατεύθυνση, δρομολογώντας το σημερινό θρίαμβο της «εξαφάνισης» της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου, συντίθεται σε δύο διαφορετικές αλλά συμπληρωματικές στρατηγικές. Η πρώτη, η στρατηγική του «αντί-κρατισμού» (“anti-statism”), αφορά στην αναδίπλωση κρατικών φορέων, άμεσα υπεύθυνων για των έλεγχο επιχειρηματικών δράσεων και συναλλαγών. Είτε με το πρωταρχικό σύνθημα της «απελευθέρωσης της αγοράς» είτε με την σύγχρονη «πραγματικότητα της παγκοσμιοποίησης» το γενικό πολιτικό πρόσταγμα υπαγορεύει την αποδέσμευση της επιχειρηματικότητας και της οικονομίας σε μια κοινωνία «υπερχρεωμένη» από τη κρατική παρέμβαση. Ωστόσο, αυτό που πραγματικά συμβαίνει από τη δεκαετία του '80 και μέχρι σήμερα είναι «η ικανότητα και η διάθεση του κράτους να παρεμβαίνει

⁸⁵⁰ Αξίζει να σημειωθεί ότι μέρος μιας τέτοιας κριτικής είναι «εσωτερικής» προέλευσης. Συγκεκριμένα ο Jock Young κατά τη μεταστροφή του από τη ριζοσπαστική εγκληματολογία προς μια πιο ρεαλιστική προσέγγιση υπογραμμίζει την ανάγκη επίδειξης μεγαλύτερης σοβαρότητας απέναντι στο εγκληματικό φαινόμενο καθώς πλήττει περισσότερο τα κοινωνικά ευάλωτα στρώματα. Σε αυτό το πλαίσιο ο Young αναφορικά με τη κρίση της κριτικής εγκληματολογίας θα υποστηρίξει ότι η ριζοσπαστική προσέγγιση τείνει να ταυτιστεί με το «ανέφικτο» λόγω της στάσης της να υποτιμά τη σοβαρότητα του εγκλήματος, της καλλιέργειας ταμπού σε σχέση με την αστυνομική παρέμβαση καθώς και της απροθυμίας της να διαπραγματευθεί με το θετικισμό, την αιτιολογία, τα στατιστικά στοιχεία και τις αναθεωρητικές προτάσεις επί του ποινικού συστήματος. Young J., 1988, “Radical criminology in Britain: the emergence of competing paradigm”, στο “*The British Journal of Criminology*”, τ. 28(2), σελ. 159-183

⁸⁵¹ Van Swaaningen R., 1997, “*Critical Criminology – Visions from Europe*”, Sage Publications, London-Thousand Oaks-New Delhi, σελ. 6

⁸⁵² Matza D., 1964, “*Delinquency and Drift*”, Willey, New York

και να ανταποκρίνεται στις δραστηριότητες, εγκληματικές και άλλες, των ισχυρών – ατόμων, οργανισμών, θεσμών, και των ίδιων των κρατών - οι οποίες δύνανται να έχουν τεράστιο καταστροφικό αποτέλεσμα στις ζωές των ατόμων, κοινοτήτων και γενικότερα της κοινωνίας...»⁸⁵³ Η δεύτερη πρακτική σχετίζεται με την υιοθέτηση ενός νεοφιλελεύθερου λόγου, στο λεξιλόγιο του οποίου οι αναφορές στο θεσμικό συγκεντρωτισμό της εξουσίας και στις πλουτοπαραγωγικές πηγές «συναρπάζονται» χάριν ουδετεροποιημένων αποχρωματισμών του κράτους και της εθνικής κυριαρχίας. Είτε με είτε χωρίς τη πιστοποίηση μιας εναλλακτικής ορολογίας, υποβασταζόμενης από τον πολιτικό εκσυγχρονισμό, το κράτος απεικονίζεται ως ένα τεχνικό σύνολο θεσμών, αποστειρωμένο από ιδεολογία και συμφέροντα με αποκλειστικά διεκπεραιωτικό ρόλο. Κατ' αυτόν τον τρόπο, μεταξύ άλλων, καλλιεργείται τεχνηέντως η αίσθηση ότι όλοι ανεξαιρέτως, ακόμη και τα ίδια τα κράτη και οι παντοδύναμοι επιχειρηματικοί οργανισμοί, βρίσκονται υπό την επιτήρηση και την αυθεντία του νόμου, όπως ακριβώς συμβαίνει και με τα λιγότερο ισχυρά μέλη της έννομης πολιτείας.

Σύμφωνα με τον γενικό ισχυρισμό του B. Jessop, το καπιταλιστικό σύστημα δεν είναι ούτε ενοποιημένο ούτε ομοιογενές, χωρίς ωστόσο μια τέτοια διαπίστωση να αρνείται την ύπαρξη κάποιων βασικών και αδιαπραγμάτευτων χαρακτηριστικών, που το προσδιορίζουν. Για την ακρίβεια, ο συγγραφέας στοχεύει στον ηγετικό ρόλο, που το κράτος επιφυλάσσει για τον εαυτό του εντός διαφορετικών μορφών καπιταλιστικής οργάνωσης.⁸⁵⁴ Εμμένοντας λίγο παραπάνω στη διαπίστωση αυτή, η ανάδυση και η καθιέρωση της παγκοσμιοποίησης, ως νέας ορθοδοξίας και ηγεμονικής αλήθειας, σημαίνει την εξασφάλιση του σύγχρονου δομικού πλαισίου και ταυτόχρονα ενός καθοριστικού συμμάχου για τη παρασκευή διαρθρωτικών αλλαγών τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο, οι οποίες έχουν καθοριστικές επιπτώσεις στον έλεγχο της εγκληματικότητας του λευκού περιλαίμιου καθώς και στον εξωραϊσμό της βλάβης που οι συναφείς δραστηριότητες προκαλούν. Προπορευόμενοι μιας τέτοιας εξέλιξης, οι S. Tombs & P. Hillyard υπενθυμίζουν: «μια άμεση παρατήρηση είναι ότι αν η ιδέα της παγκοσμιοποίησης έχει γίνει ιδιαίτερα κυρίαρχη, τότε αυτό προέκυψε όχι μέσω μιας γενικής και αόριστης έννοιας αλλά προπαγανδίστηκε

⁸⁵³ Coleman R. et al., 2009, op. cit. σελ. 5

⁸⁵⁴ Jessop B., 1990, "State Theory: Putting the Capitalist states in their Place" Polity, Cambridge

με τρόπους που συνδέονται με συγκεκριμένους φορείς, θεσμούς και πρακτικές». ⁸⁵⁵ Οι πολλαπλές και πολυσήμαντες αναφορές στην παγκοσμιοποίηση συγκροτούν τον κύριο όγκο του σύγχρονου πολιτικού λόγου, στον οποίο ανατρέχουν κατεξοχήν τα κράτη για να προσελκύσουν ή να συγκρατήσουν το ιδιωτικό κεφάλαιο, προωθώντας διάφορες μορφές «αναρρυθμισμού» ή «απορρυθμισμού» της οικονομίας με ταυτόχρονες περικοπές στις κοινωνικές παροχές, και κυρίως για να αναπαράγουν τον επιτακτικό και απόλυτο χαρακτήρα τέτοιων μέτρων με την εδραίωση μιας «πολιτικής κατασκευής της ανημπορίας» (“*political construction of helplessness*”) ⁸⁵⁶

Η δομική ενίσχυση του κεφαλαίου μέσα από πολυάριθμες και μαζικές ρυθμιστικές παρεμβάσεις και θεσμοθετήσεις, που σχεδιάστηκαν και εφαρμόστηκαν για το άνοιγμα των εθνικών αγορών στο ιδιωτικό, υπερεθνικό κεφάλαιο, προοιωνίζει παράλληλα τη δυνατότητα αλλά και τη πολιτική βούληση του κράτους να παρεμβαίνει στον έλεγχο και να ρυθμίζει τις επιχειρηματικές δράσεις. Σε πρώτο επίπεδο επομένως καθίσταται σαφές ότι τα κράτη όχι μόνο «συνιστούν προεξάρχοντες φορείς της παγκοσμιοποίησης» αλλά παραμένουν «εγγυητές των πολιτικών και υλικών συνθηκών που απαιτούνται για τη παγκόσμια κεφαλαιακή σώρευση» ⁸⁵⁷ Σε ένα δεύτερο επίπεδο, οι S. Tombs & D. Whyte, επισημαίνουν ότι το δίλημμα ανάμεσα σε ένα παρεμβατικό κράτος από τη μια πλευρά και ένα νέο-φιλελεύθερο από την άλλη αποδεικνύεται μάλλον απλοϊκό και τελικά ασήμαντο όσον αφορά στα εγκλήματα του λευκού περιλαιμίου και στο ρυθμιστικό τους πλαίσιο, δεδομένου ότι το σύγχρονο

⁸⁵⁵ Tombs S. & Hillyard P., 2004, op. cit. σελ. 39

⁸⁵⁶ Σύμφωνα με τη Linda Weiss η τακτική που προωθήθηκε για την εδραίωση της παντοκρατορίας της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας από το '80 και έπειτα βασίστηκε ως επί το πλείστον σε μια πολιτική ρητορική που ήθελε τις κυβερνήσεις ανήμπορες να αντιδράσουν στις διεθνείς επιταγές. «*Επιζητώντας την υποστήριξη των ψήφων για πολιτικές που υπολείπονταν δημόσιας αποδοχής, πολλές κυβερνήσεις, μέλη του ΟΟΣΑ, προσπάθησαν να «πουλήσουν» τις πολιτικές τους περί περικοπών των δημοσίων δαπανών στους ψηφοφόρους τους, σαν (οι πολιτικές αυτές) να τους «επιβλήθηκαν» με κάποιο τρόπο από τις «παγκόσμιες οικονομικές τάσεις, επί των οποίων δεν έχουν κανένα έλεγχο».* Χωρίς ένα τέτοιο επιχείρημα να είναι απολύτως ψευδές, συνιστά ωστόσο μόνο τη μισή αλήθεια καθώς η άλλη μισή, όπως ισχυρίζεται η συγγραφέας, βρίσκεται στη συμβολή και στην υποστήριξη που προσέφεραν αρκετοί και ισχυροί πολιτικοί ηγέτες στην εδραίωση τέτοιων τάσεων. Weiss L., 1997, *Globalization and the Myth of the Powerless State* στο *New Left Review*, v. 225, σελ. 15, <http://www.labmundo.org/ppmilani/Linda%20Weiss%20Myth.pdf> Ο Perry Anderson προς ενίσχυση του ισχυρισμού αυτού παραθέτει το παράδειγμα του βρετανικού «Τρίτου Δρόμου» ως δούρειο ίππο των νεοφιλελεύθερων πολιτικών που εφάρμοσε η κυβέρνηση των εργατικών στη Βρετανία υπό την πρωθυπουργία των Tony Blair και Gordon Brown με το επιχείρημα του μονόδρομου και της μη εναλλακτικής. Σύμφωνα με το συγγραφέα το επιχείρημα αυτό αποδίδει τα μέγιστα ιδιαίτερα όταν χρησιμοποιείται από μη συντηρητικές κυβερνήσεις καθώς «*η μη εναλλακτική... αποκτά απόλυτη ισχύ από τη στιγμή που ένα εναλλακτικό καθεστώς δηλώνει ότι δεν υπάρχουν πράγματι εναλλακτικές πολιτικές».* Anderson P., 2000, “Renewals”, σελ. *New Left Review*, no. 1 January/February, <http://newleftreview.org/?page=archive>

⁸⁵⁷ Barrow S., 2005, The return of the state: globalization, state theory, and the new imperialism στο *New Political Science*, τ.72(2), σελ. 113-145, p. 125

κράτος, όπως ακριβώς αποδεικνύεται μέσω της κρατικής πρωτοβουλίας και συμμετοχής στην υλοποίηση των διαρθρωτικών αλλαγών, δεν υπεραμύνεται απαραίτητα του αντικρατισμού αλλά, με αναλογίες που θυμίζουν τη σύζυγο του Καίσαρα, έτσι επιδιώκει πρωτίστως να φαίνεται και να συστήνεται. *«Επομένως πρέπει να διακρίνουμε μεταξύ της υποχώρησης του κράτους ως συνέπεια του νεοφιλελευθερισμού και του αντικρατισμού ως ηγεμονικού μηχανισμού.»*⁸⁵⁸ Υπό αυτή την οπτική, οι μετατροπές στην οικονομία προκειμένου να γίνει «φιλική προς τις επιχειρήσεις», η δημιουργία ενός προνομιακού επιχειρηματικού περιβάλλοντος μέσω οικονομικών παροχών, φορολογικών ελαφρύνσεων, νομοθετικών παρακάμψεων και ρυθμιστικών διευκολύνσεων και τελικά η δομική προσαρμογή της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου, υλοποιούνται με εθνικές και υπερεθνικές πολιτικές που προάγονται αντιστοίχως μέσω κρατικών και υπερκρατικών μορφωμάτων. Το ελλειμματικό ρυθμιστικό πλαίσιο για την εγκληματικότητα του λευκού περιλαιμίου και τελικά η απόσυρση των εν λόγω εγκλημάτων από την κρατική ατζέντα αποτελεί απόρροια ενός συνδυασμού εθνικών πολιτικών και διεθνών πιέσεων περί ανταγωνιστικότητας της οικονομίας: *«η υπερβολική ρύθμιση θα υποβαθμίσει τη λειτουργία της αγοράς. Το κεφάλαιο απλά θα μετακομίσει αλλού.»*⁸⁵⁹

Ταυτόχρονα και πέραν των υλικών παρεμβάσεων στην εθνική και διεθνή οικονομία, που υποκινούν οι πολιτικές της παγκοσμιοποίησης, ο συγκεκριμένος όρος υιοθετείται ενισχυτικά για τη μεθόδευση ιδεολογικών μεταβολών και πιο συγκεκριμένα για τη πρόκριση της ηθικής αποκατάστασης του κεφαλαίου. Η αναπτέρωση του «ηθικού κεφαλαίου του κεφαλαίου» (“the moral capital of capital”) υπαγορεύεται από το αξίωμα που ανάγει την ιδιωτική οικονομική δραστηριότητα σε αυταπόδεικτο θετικό πρόσημο και ως εκ τούτου σε αυτοσκοπό. Κατ’ επέκταση η επιχειρηματική και γενικότερα η οικονομική δραστηριότητα παύει να αντιπροσωπεύει το μέσο προς επίτευξη κάποιου άλλου σκοπού και γίνεται σκοπός η ίδια. Εκτός από την ηθική νομιμοποίηση που επιφέρει μια τέτοια νοοτροπία ως προς τα εγκλήματα του λευκού περιλαιμίου και των πρακτικών πτυχών, που αυτή συνεπάγεται ως προς τη νομοθετική άρση ή ενσωμάτωση των επιβλαβών ορίων τους, συμβάλλει

⁸⁵⁸ Tombs S. & Whyte D. 2009, “The State and Corporate Crime”, στο R. Coleman, J. Sim, S. Tombs and D. Whyte “*State, Power, Crime*”, Sage, Los Angeles-London-New Delhi-Singapore-Washington DC, σελ. 106

⁸⁵⁹Lea J. 2002, op. cit. σελ. 181

αποτελεσματικά στη «συλλογικοποίηση» της επιχειρηματικής δράσης στη δημόσια συνείδηση. Η επιχειρηματικότητα μοιάζει να μας αφορά όλους καθόσον συντελείται υπέρ του ευρύτερου εθνικού και κατ' επέκταση δημοσίου συμφέροντος.⁸⁶⁰ *«Θεμελιακά, επομένως, ζούμε σε μια περίοδο στην οποία τα επιχειρηματικά συμφέροντα – τα οποία είναι εξ ορισμού παραταξιακά συμφέροντα που προκύπτουν από δράση που καθοδηγείται από ιδιωτικά κίνητρα – αναπαριστώνται όλο και συχνότερα ως «γενικά» ή «εθνικά» συμφέροντα. Πιστεύουμε όλο και περισσότερο ότι αυτό που συμβαίνει σε ατομικές επιχειρήσεις και στις επιχειρήσεις γενικά μας αφορά»*⁸⁶¹ Η διαδικασία ηθικής επιβεβαίωσης και παραδοχής των πρακτικών, που ισοδυναμούν με εγκλήματα του λευκού περιλαιμίου, τρέπει ακόμη περισσότερο σε «άπιαστο όνειρο» την επιδίωξη για νομοθετική ρύθμιση τους, προσφέροντας απλόχερα δικαίωση, συναίνεση και νομιμοποίηση στις αντίστοιχες πολιτικές απορρύθμισης.

Έχοντας αυτά τα δεδομένα υπ' όψη, εκ πρώτης όψεως φαντάζουν αντιφατικές οι όποιες πρωτοβουλίες αναλαμβάνονται και προωθούνται τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο για την ρύθμιση ή ακόμη και για κατασταλτική αντιμετώπιση των εγκλημάτων του λευκού περιλαιμίου. Ωστόσο, ο J. Lea επισημαίνει ότι εκτός των εντυπώσεων που δημιουργούνται στη λαϊκή βάση, ότι ο κρατικός μηχανισμός είναι στις επάλξεις και ετοιμοπόλεμος να αντιμετωπίσει την ανεξέλεγκτη δύναμη και εγκληματικότητα του κεφαλαίου, στην ουσία πρόκειται για κινήσεις αυτοπροστασίας και επιβίωσης του καπιταλιστικού συστήματος συνολικά. *«Οι πιέσεις πίσω από τέτοιες εξελίξεις φαίνεται, όπως και με την απαίτηση για παγκόσμια δικαιοσύνη, να περιλαμβάνουν μια αναπτυσσόμενη αντίληψη των παγκόσμιων διαστάσεων του καπιταλισμού, ειδικότερα τις συνέπειες μιας καταστρεπτικής αναπαραγωγής του*

⁸⁶⁰ Υπό αυτό το πνεύμα στην εισηγητική έκθεση επί του προσχεδίου του πρόσφατου Νόμου 3919/2011, για την «Αρχή της επαγγελματικής ελευθερίας, κατάργηση αδικαιολόγητων περιορισμών στη πρόσβαση άσκησης επαγγελμάτων» η επαγγελματική ελευθερία μοιάζει να αποτελεί η ίδια υπέρτατο δημόσιο αγαθό. Έχοντας υπόψη ότι σύμφωνα με τις διατάξεις του γενικού μέρους του προαναφερόμενου νόμου οι μόνες εξαιρέσεις περιορισμού της επαγγελματικής ελευθερίας δύνανται να χωρέσουν μόνο για επιτακτικούς λόγους δημοσίου συμφέροντος και με την επιφύλαξη της αρχής της αναλογικότητας, εντούτοις στην εισηγητική έκθεση σχολιάζεται: *«Αλλά και όταν ακόμη, με θεώρηση από τη σκοπιά του συμφέροντος του κοινωνικού συνόλου, θα μπορούσε να γίνει δεκτή συνδρομή λόγου δημοσίου συμφέροντος του οποίου επιβάλλεται η εξυπηρέτηση, κατά κανόνα και τότε δεν παρέχεται εξήγηση γιατί, προς ικανοποίηση του επιδιωκόμενου σκοπού, δεν θα μπορούσε, αντί του περιορισμού της επαγγελματικής ελευθερίας, να επιλεγεί άλλο είδος μέτρο μη περιοριστικό της επαγγελματικής ελευθερίας, προκειμένου να επιτευχθεί το επιδιωκόμενο με τη ρύθμιση αποτέλεσμα.»* σελ. 1

⁸⁶¹ Tombs S. & Hillyard P., 2004, op. cit. σελ. 41

κεφαλαίου στο πλαίσιο μιας επιδεινούμενης περιβαλλοντικής κρίσης.»⁸⁶² Η L.Snider ξεκαθαρίζει ακόμη περισσότερο τα πράγματα υποστηρίζοντας ότι «γενικά οι κρατικές δράσεις στις οποίες το κεφάλαιο αντιτίθεται λαμβάνονται μόνο όταν είναι αναγκαίο να προστατευθεί η μακρόχρονη σταθερότητα του κράτους – δηλαδή, όταν ο κίνδυνος απειλεί τη συστημική ηγεμονία, την επιβίωση των υφιστάμενων συνθηκών παραγωγής.»⁸⁶³ Επεκτείνοντας μάλιστα τον ισχυρισμό της, η συγγραφέας διευκρινίζει ότι ιστορικά οι κυβερνητικές προσπάθειες αναχαίτισης του εγκλήματος του λευκού περιλαϊμίου αποδεικνύονται κυκλικές, με κάθε καταστροφή, που ξεσπά στο πλαίσιο της ανεύθυνης και χωρίς λογοδοσία εταιρικής δράσης, να κληροδοτεί μια «ρυθμιστική κληρονομιά» καθώς το κράτος, δεδομένης της δημόσιας κατακραυγής, πρέπει να φανεί ότι αναλαμβάνει δράση.⁸⁶⁴ Στο ίδιο σκεπτικό ανήκει και η τάση να ρυθμίζονται, να ελέγχονται, ακόμη και να ποινικοποιούνται περισσότερο, οι οικονομικές εκείνες

⁸⁶² Lea J., 2002, op.cit. σελ 181

⁸⁶³ Snider L., 1991, “The Regulatory Dance: Understanding Reform Processes in Corporate Crime” στο *International Journal Of Sociology of Law*, τ. 19(1), σελ.215

⁸⁶⁴ Αναλυτικότερα η συγγραφέας υποστηρίζει ότι οι γενικές οικονομικές ρυθμίσεις και ειδικότερα οι ρυθμίσεις που αφορούν στο έγκλημα του λευκού περιλαϊμίου εσωτερικεύουν και αναπαράγουν τις ασύμμετρες εξουσιαστικές σχέσεις, η παγίωση των οποίων αντικατοπτρίζει αυτό που ο Bourdieu ονοματίζει *habitus* των ρυθμιστικών αρχών, δηλαδή τις στρατηγικές και τις τεχνικές τους, τις επίσημες/τυπικές διευθετήσεις και τις ανεπίσημες/άτυπες στοχεύσεις τους. Το *habitus* συνιστώντας μια διαλεκτική διαδικασία περιλαμβάνει αφενός την αφομοίωση των δομικών συνθηκών του κοινωνικού πεδίου, τόσο από τις ρυθμιστικές αρχές όσο και από τα υπό ρύθμιση υποκείμενα, και αφετέρου την αναπαραγωγή τους δια της εξωτερίκευσης που συνεπάγεται η υλοποίηση του ρυθμιστικού έργου. Δεδομένου όμως ότι το κοινωνικό πεδίο δεν αντικατοπτρίζει κάτι απολύτως στατικό αλλά σχετικά σταθερό, τα όρια του είναι υπό διαρκή επαναδιαπραγμάτευση ανταποκρινόμενα στα μυριάδες παγκόσμια, εθνικά και τοπικά γεγονότα. Ωστόσο υπογραμμίζεται ότι «η κατανόηση του πως η εταιρική εξουσία διαντρά με το *habitus* καθίσταται ιδιαίτερα επείγουσα υπό το φως της σημερινής κατάρρευσης των αγορών, διότι αυτές οι δυνάμεις διαμορφώνουν τις παραμέτρους της μεταρρύθμισης». Αναλυτικότερα σημειώνεται ότι η λογική που διαπνέει το ρυθμιστικό μοντέλο για τον έλεγχο της εγκληματικότητας του λευκού περιλαϊμίου αντιστοιχεί σε συμφιλωτικές πρακτικές συμμόρφωσης για την ενίσχυση της εμπιστοσύνης των αγορών, στο πλαίσιο των οποίων ο καταναγκασμός που συνεπάγεται η επίκληση του ποινικού δικαίου λειτουργεί μόνο ως έσχατη λύση. Το *habitus*, επομένως, των ρυθμιστικών αρχών, ως εσωτερικευμένες αντιδράσεις έναντι του εγκλήματος του λευκού περιλαϊμίου, παραπέμπει σε μια ρυθμιστική αντίληψη που αντιμετωπίζει το εν λόγω έγκλημα ως μη-τυπικό και εν πολλοίς ατυχές συμβάν και καθιστά την επιτακτικότητα της ρύθμισης του περισσότερο τυχαία παρά απόλυτη. Βασική συνισταμένη μιας τέτοιας αντίληψης είναι το αμυντικό και απολογητικό ύφος που συνοδεύει το ρυθμιστικό έργο γεγονός που οδηγεί τελικά στην αυτοακύρωση του εφόσον περιορίζεται αποκλειστικά σε μια *a posteriori* επέμβαση και όχι σε μια *a priori* κανονικοποίηση και τυποποίηση της παράνομης επιχειρηματικής δράσης. Η δημιουργία μιας πολυσχιδούς και αμφίσημης πολυνομίας που έπεται μια τέτοια αντίληψη για την εγκληματικότητα του λευκού περιλαϊμίου δρα εις διπλούν νομιμοποιητικά: ως προς το ρυθμιστικό σύστημα, για την έμφαση που επιδεικνύει σε δράστες, των οποίων το έλλειμμα σε πολιτική και οικονομική εξουσία εξυπηρετεί την εγκληματοποίηση και καταδίκη τους, και ως προς την απαίτηση των επιχειρήσεων και των επιχειρηματιών να έχουν λόγο στη διαμόρφωση του ρυθμιστικού πλαισίου, να αντιδρούν και αντιστέκονται σε ρυθμιστικές εφαρμογές και κατ’ επέκταση ως προς το υπονοούμενο και αδιακύμαντο δικαίωμα τους να εναντιώνονται σε συγκεκριμένα ρυθμιστικά μέτρα και ως εκ τούτου να παρανομοούν. Τα οικονομικά σκάνδαλα που ξεσπούν σε ένα τέτοιο ρυθμιστικό πλαίσιο αποτελούν για τη συγγραφέα τις μοναδικές στιγμές ρήξης του ρυθμιστικού *habitus*, το οποίο όμως λειτουργώντας μέσα σε συγκεκριμένα πολιτικά, οικονομικά και κοινωνικά όρια επανακαθίσταται άτυπα, ενδεχομένως με άλλη μορφή αλλά με τους ίδιους όρους. Το ζήτημα επομένως με την εγκληματικότητα του λευκού περιλαϊμίου δεν συνίσταται τόσο στο νομοθετικό έλλειμμα και στην επίσημη ρύθμιση: «αυτό που υπολείπεται στις ρυθμιστικές αρχές ήταν (και είναι) η πολιτική, κοινωνική, πολιτιστική και οικονομική εξουσιοδότηση να ελέγχουν προληπτικά τους κυρίαρχους παράγοντες της αγοράς.» Snider L., 2009, “Accommodating Power: The “Common Sense” of Regulators”, στο *Social and Legal Studies*, τ.18(2), σελ.179, 192

δραστηριότητες που απειλούν πρωτίστως το ίδιο το κεφάλαιο. Αντίθετα, σε εκείνες τις περιοχές της εγκληματικότητας, όπου οι επιχειρήσεις τείνουν να εμπλέκονται περισσότερο, όπως είναι για παράδειγμα η φοροδιαφυγή μέσα από το ξέπλυμα βρώμικου χρήματος, οι νουθεσίες περί «χρηστής και διαφανούς διοίκησης» από το διεθνή επιχειρηματικό κόσμο καθλώνονται στο επίπεδο των ανενεργών διατάξεων ή/και ρητορικών διακηρύξεων.⁸⁶⁵ *«Εξειδικευμένοι οργανισμοί στήθηκαν και διεθνείς συμβάσεις υπεγράφησαν και κυρώθηκαν για την πρόληψη της διαφθοράς στις διεθνείς αγορές και για την αστυνομική συνεργασία και την αμοιβαία δικαστική συνδρομή, ενώ τα συνέδρια και οι μελέτες, οι ελεγκτικές επιτροπές και οι εκθέσεις έχουν πολλαπλασιαστεί. Όλα αυτά έχουν συνοδευτεί από τις πιο ισχυρές προφορικές δεσμεύσεις από αυτούς που βρίσκονται στην εξουσία, αλλά το σύστημα του οικονομικού εγκλήματος δεν έχει διαταραχθεί στο παραμικρό.»*⁸⁶⁶

Η θεωρητική εξήγηση που προάγεται, συνδέεται με την αντίληψη ότι οι ρυθμιστικές πρωτοβουλίες και εφαρμογές για την αντιμετώπιση της πολυδιάστατης εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου αποτελούν συμπύκνωση μιας διαδικασίας, κατά την οποία ένας αυτόνομος – κρατικός – φορέας επεμβαίνει ενάντια ενός αυτόνομου – καπιταλιστικού – οργανισμού. Πρόκειται δηλαδή για μια λανθασμένη αντίληψη για τη σχέση του κράτους και του επιχειρηματικού τομέα, η οποία βασίζεται στα χαρακτηριστικά της «αντίθεσης» και της «εξωτερικότητας», σύμφωνα με τα οποία *«το κράτος ανέρχεται ως θεσμός ή ως σύνολο θεσμών το οποίο είναι οντολογικά ξέχωρο και διάφορο από την αστική κοινωνία. Η μεγαλύτερη στρέβλωση, στην οποία αυτό οδηγεί είναι ότι οι ρυθμιστικές αρχές αντιμετωπίζονται μονοδιάστατα, από μία περιορισμένη κατανόηση του κράτους που ο Gramsci ορίζει ως «κράτος –*

⁸⁶⁵ Καθοδηγούμενη από ένα αντίστοιχο σκεπτικό η L. Snider εισηγείται ότι το διευρυμένο και πολυσυζητημένο πεδίο της οικονομικής εγκληματικότητας υποδιαιρείται σε δύο βασικούς τομείς. Ο πρώτος ταυτίζεται με τα *«χρηματοπιστωτικά εγκλήματα»* (“*financial crimes*”), που εμπίπτουν κυρίως στο επίπεδο του εμπορικού δικαίου (μονοπωλιακές πρακτικές, αθέμιτος ανταγωνισμός κ.α) καθώς και στο δημοσιονομικό και στο τραπεζικό δίκαιο (π.χ. χρηματηστηριακές απάτες). Τα θύματα τέτοιων πρακτικών είναι πρωτίστως οι ίδιες οι αγορές, οι ανταγωνιστές και βεβαίως οι καταναλωτές. Στη δεύτερη κατηγορία των *«κοινωνικών εγκλημάτων»* (“*social crimes*”) οι προσβολές αφορούν στο εργατικό δίκαιο ή στο πρόσφατο δίκαιο περιβάλλοντος και τα κατεξοχήν θύματα είναι οι εργαζόμενοι και το ευρύ κοινό. Παρά την *«απελευθέρωση»* που βιώνουν και οι δύο κατηγορίες, η συγγραφέας υπογραμμίζει μια ποιοτική διαφορά, η οποία συνίσταται στο γεγονός ότι «οι κοινωνικές ρυθμίσεις» σχετίζονται με τους «εξωτερικούς δορυφόρους» της παραγωγής ενώ οι «χρηματοπιστωτικές» με την προστασία της ακεραιότητας του ίδιου του συστήματος συναλλαγών. Snider L., 2000, “The sociology of corporate crime: An obituary (or: Whose knowledge claims have legs?)”, στο *Theoretical Criminology*, τ. 4(2) σελ.169-206

⁸⁶⁶de Brie C., 2000, “Thick as thieves”, στο *Le Monde Diplomatique* (April) electronic edition: <http://mondediplo.com/2000/04/05debie>

φύλακα/αστυνόμο». ⁸⁶⁷ Με το κράτος να παίζει πάντα τον αρνητικό ρόλο του δώκτη, οι σχέσεις μεταξύ κράτους και κεφαλαίου αναπαρίστανται με ανταγωνιστικούς όρους, ως αντιμαχόμενες δυνάμεις μέσα σε ένα πεδίο μάχης, όπου το κράτος επιδιώκει να επιβάλει τη συμμόρφωση στο νόμο ενώ το κεφάλαιο επιδιώκει να την αποφύγει. Αυτή η απλοϊκή, ωστόσο, και για άλλη μια φορά εργαλειακή μεταχείριση του κράτους υποβιβάζει και αποκρύπτει την έννοια της κοινωνικής σύγκρουσης και κατ' επέκταση των δυναμικών που αναπτύσσονται εντός και δια του κράτους, με άλλα λόγια των εξουσιαστικών συσχετισμών και ισορροπιών. Μέρος των συσχετισμών αυτών στο σημερινό πλαίσιο είναι η προαναφερόμενη δομική και ηθική ισχύς του κεφαλαίου, η οποία διαπερνώντας συνολικά τους κρατικούς φορείς και διαποτίζοντας μέσω της πολιτικής δράσης των τελευταίων το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο, συνθέτει τη σύγχρονη, νέο-φιλελεύθερη τάξη πραγμάτων. Οι ισχύοντες, επομένως, ελεγκτικοί και ρυθμιστικοί μηχανισμοί ενεργούν συνθετικά στο όνομα ενός ιστορικού συμβιβασμού, που προέκυψε δυνάμει της κοινωνικής σύγκρουσης, και ως εκ τούτου η λειτουργία και οι στόχοι τους καθορίζουν και την ίδια στιγμή καθορίζονται από τις αεικίνητες, ζωτικές και άρα υπό συνεχή διαπραγματεύση ισορροπίες ανάμεσα και εντός των κρατών, του κεφαλαίου και των κοινωνικών ομάδων. ⁸⁶⁸ «Οι ρυθμιστικοί φορείς επομένως δεν είναι απλά «φύλακες» - δηλαδή η

⁸⁶⁷ Tombs S. & Whyte D., 2009, p.108 Ο Gramsci οικειοποιείται το συγκεκριμένο όρο για να υποστηρίξει ότι η εικόνα μας για το κράτος θα παραμένει επιλεκτική και μονοδιάστατη όσο επικρατεί η δεσποτική, καταπιεστική και νομο-κεντρική αντίληψη περί κράτους. Όπως ο ίδιος αναφέρει «στην πολεμική για τις λειτουργίες του Κράτους, το Κράτος «νυχτοφύλακας» (“veilleur de nuit”) ανταποκρίνεται στην ιταλική έκφραση «το Κράτος αστυνόμος» (“lo Stato carabiniere”) και σημαίνει ένα Κράτος οι λειτουργίες του οποίου περιορίζονται στη διατήρηση της δημόσιας ασφάλειας και στον σεβασμό των νόμων. Το γεγονός που αποκρύπτεται σε μια τέτοια μορφή συστήματος (το οποίο, σε κάθε περίπτωση δεν έχει υπάρξει ποτέ παρά μόνο στα χαρτιά, ως περιορισμένη υπόθεση) είναι ότι η πορεία της ιστορικής ανάπτυξης προσιδιάζει στις ιδιωτικές δυνάμεις, στην αστική κοινωνία, η οποία ομοίως είναι «Κράτος», για την ακρίβεια είναι το ίδιο το Κράτος... Το αντίθετο του (κράτους αστυνόμου) θα μπορούσε να είναι σε γενικές γραμμές το «ηθικό Κράτος» (“Stato etico”) ή το «παρεμβατικό Κράτος» (“Stato interventzionista”)...» Gramsci A., 2001, “Quaderni el carcere - volume terzo, quaderni 12-29, (1932-1935)”, Einaudi Tascabili, Torino, σελ. 2032

⁸⁶⁸ Ο Niklas Luhmann υπογραμμίζει ότι ακόμη και διατυπώσεις όπως «διασυνδέσεις ανάμεσα στο νόμο και στη κοινωνία» θα πρέπει να αποφεύγονται ιδιαίτερος, καθώς προϋποθέτουν ότι ο νόμος είναι στοιχείο εξωτερικό της κοινωνίας. Σύμφωνα με την ανάλυση του συγγραφέα το νομικό σύστημα αποτελεί ένα διαφοροποιημένο λειτουργικό σύστημα εντός της κοινωνίας. Οι μηχανισμοί του επομένως ασχολούνται διαρκώς με το να φέρουν εις πέρας τη λειτουργία και με την αναπαραγωγή του συστήματος συνολικά και τη δική τους ειδικότερα. Αυτό σημαίνει ότι το νομικό σύστημα αφενός ικανοποιεί μια κοινωνική λειτουργία – δηλαδή τίθεται στην «υπηρεσία» της κοινωνίας – και αφετέρου ότι συμμετέχει ενεργά στην κοινωνική κατασκευή της πραγματικότητας. «Ο νόμος δεν είναι ούτε πολιτική ούτε και οικονομία, ούτε θρησκεία ούτε και παιδεία· δεν παράγει κανένα έργο τέχνης και δεν θεραπεύει καμιά ασθένεια, δεν διαχέει καμία είδηση παρόλο που δεν μπορεί να υπάρξει αν όλα αυτά δεν συμβαίνουν επίσης. Έτσι, σαν κάθε αυτοποιητικό σύστημα, είναι και παραμένει σε ένα μεγάλο βαθμό εξαρτημένο από το περιβάλλον του και μάλιστα το γεγονός ότι είναι τεχνητό, ως διαφοροποιημένη λειτουργία του κοινωνικού συστήματος, αυξάνει περισσότερο αυτή την εξάρτηση. Και ταυτόχρονα, ως κλειστό σύστημα ο νόμος είναι απόλυτα αυτόνομος στο επίπεδο της λειτουργίας των μηχανισμών του. Μόνο ο νόμος μπορεί να πει τι είναι νόμιμο και τι παράνομο, και κατά την απάντηση σε μια τέτοια ερώτηση αναφέρεται πάντα τόσο στα αποτελέσματα που παράγουν οι ίδιοι του οι μηχανισμοί όσο και στις συνέπειες για τις μελλοντικές λειτουργίες του συστήματος.» Luhmann N., 1994, “Law as a Social System”, στο Kahei Rokumoto eds, “Sociological Theories of Law, New York University Press, σελ. 358

σχέση τους με το κεφάλαιο δεν είναι απλά αντιθετική και εξωτερική – αλλά παίζουν ένα πολύ γενικότερο ρόλο στο να αναπαράγουν τις αναγκαίες κοινωνικές συνθήκες για τη διατήρηση της καπιταλιστικής έννομης τάξης.»⁸⁶⁹

Προσαρμόζοντας τις κοινωνικές ισορροπίες στην εικόνα της ευθείας γραμμής και παραβλέποντας τη πολυπλοκότητα που ενέχει στο εσωτερικό τους, η έννοια του κράτους εξομοιώνεται με τη στιβαρότητα και τη στατικότητα ενός αντικειμένου αντί να ακολουθεί τη δυναμική της διαδικασίας και των εξελίξεων που υπόσχονται οι καιροί και εν προκειμένω σε αντιστοιχία με τις αγορές. Πέρα από τις θεωρητικές ανακολουθίες και τα πολιτικά αδιέξοδα η μονολιθική προβολή του κράτους ως επιτελικού διαχειριστή, καλλιεργεί περαιτέρω συγχύσεις σύμφωνα με τις οποίες, και σε αντιδιαστολή με την μαχητικότητα του κατά του κεφαλαίου, ανάγεται αδιαφιλονίκητος και απόλυτος προασπιστής του γενικού συμφέροντος και του δημοσίου συμφέροντος. Χωρίς ένας τέτοιος ισχυρισμός να είναι απόλυτα αναληθής, ξεχνά με τη σειρά του τα ιδιωτικά συμφέροντα που διατρέχουν το κράτος και που τελικά το προσδιορίζουν, παρέχοντας πολιτικές ασυλίες στα πλέον κυρίαρχα από αυτά, περιπλέκοντας και συσκοτίζοντας τους εξουσιαστικούς συσχετισμούς και διατηρώντας ανθεκτικές και διηθητικές μορφές ανισότητας. Κοινό χαρακτηριστικό σε όλες τις περιπτώσεις ενός μονοδιάστατου, και «εξωτικού» κράτους, είτε αυτό σημαίνει τον «αστυνόμο του κεφαλαίου», είτε το εργαλείο του κεφαλαίου, είτε ενσαρκώνει τα ιδιωτικά συμφέροντα είτε μονοπωλεί τα δημόσια, είναι ότι η εγκληματικότητα του λευκού περιλαιμίου διαπράττεται ερήμην του κράτους αυτού και κατ' επέκταση πέραν των ορίων του. Η απουσία του κράτους από το σκηνικό παρέχει πλεονάζουσα και αξιόπιστη επιχειρηματολογία όχι μόνο για την έλλειψη ρυθμιστικού πλαισίου αλλά και για το «μπόλιασμα» της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου στη κοινωνική συνείδηση ως συνεπαγωγή της καπιταλιστικής κοινωνίας παρά σαν παρέκκλιση από τις νόρμες της. Για τη κατανόηση επομένως τόσο της διαφοροποιημένης φύσης της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου όσο και της προνομιακής αντιμετώπισης της «αντί να επικεντρωνόμαστε στο σχετικό μέγεθος του «δημόσιου» ή «ιδιωτικού» συμφέροντος, το κλειδί εδώ είναι πώς αυτές οι δύο κατηγορίες φτάνουν να έχουν πολιτικό νόημα και εξουσιαστικές θεσμικές συνέπειες

⁸⁶⁹ Tombs S. & Whyte D., 2009, op. cit. σελ. 110

στη δόμηση της οικονομίας και στη διευκόλυνση στρατηγικών για τη κεφαλαιακή σώρευση.»⁸⁷⁰

Η εξουσία του κεφαλαίου και η εγκληματικότητα του λευκού περιλαιμίου, ως κατάχρηση της πρώτης, δεν εξαρτώνται ούτε σχετίζονται μόνο με την αναδίπλωση του κράτους ή τον περιορισμό της κρατικής εξουσίας αλλά και με τη κρατική διαμεσολάβηση και θεσμική παρέμβαση, προκειμένου είτε να αποφευχθούν συστημικοί κίνδυνοι είτε να ενισχυθούν οι όροι της καπιταλιστικής ισορροπίας. Ανεξάρτητα από τις νέο-φιλελεύθερες ρητορείες περί κατάργησης του παρεμβατικού κράτους και συρρίκνωσης της κρατικής εξουσίας, ο ρόλος του κράτους παραμένει θεμελιακής σημασίας για την επιβίωση των κερδοσκοπικών εταιρειών εντός της καπιταλιστικής παραγωγής. Αυτήν, εξάλλου, τη σημερινή αντίφαση της υποχώρησης του κράτους από την μια και της αναγεννημένης παρουσίας του από την άλλη δυνάμει, και στις δύο περιπτώσεις, των οικονομικών πιέσεων, ο Lea περιγράφει ως «στρεβλό καταργητισμό του κράτους» Παρόλες, όμως, τις στρεβλώσεις, τις αντιφάσεις, τις αντιθέσεις, τις συγκρούσεις και τις ανατροπές από τις οποίες καταρτίζεται το καπιταλιστικό κράτος, ο ρόλος του, αν και σύνθετος, είναι σαφής ως προς την συντήρηση και αναπαραγωγή του κεφαλαίου. *«Πράγματι δεν είναι υπερβολή να πούμε ότι τα κράτη συνιστούν πηγή ζωής για τις εταιρείες: (αυτές) μπορούν μόνο να επενδύσουν, να αποσπάσουν υπεραξία, και να παράγουν κέρδη εξαιτίας πολύπλοκων κανόνων που επιτρέπουν επισήμως και εν συνεχεία συνθέτουν τις δραστηριότητες τους. Κυβερνητικοί και δικαστικοί θεσμοί εγκαθιδρύουν στη βάση της σύστασης τους οργανισμούς με ιδιαίτερα νομικά και διοικητικά χαρακτηριστικά. Οι εταιρείες επομένως παίρνουν μορφή από τους κανόνες που ελέγχουν το εργατικό δυναμικό και τις εμπορικές αγορές, από ρυθμιστικούς νόμους που καθορίζουν τις κοινωνικές και οικονομικές υποχρεώσεις των εταιρειών κ.ο.κ. Στις καπιταλιστικές κοινωνίες επομένως δεν μπορούμε να δούμε το κράτος να ορθώνεται σε δυαδική αντίθεση με τις αγορές (ή τις εταιρείες).»⁸⁷¹* Από τη στιγμή που οι εταιρείες, οι όμιλοι εταιρειών και οι επιχειρηματικοί κολοσσοί αποτελούν νομικά πρόσωπα, η σύσταση και η λειτουργία τους εντός των κρατών προδιαγράφεται και από την νομοθεσία των τελευταίων. Αυτό πιο απλά σημαίνει, ότι οι εταιρείες δεν απολαμβάνουν απόλυτης

⁸⁷⁰ Coleman J. et al. 2009, op. cit. σελ .10

⁸⁷¹ Tombs S. & Whyte D., 2009, op. cit. σελ .110

αυτονομίας από τα κράτη αλλά βρίσκονται σε σχέση «σχετικής αυτονομίας» με αυτά. Με αυτή την έννοια υφίστανται τόσο εντός όσο και εκτός των κρατικών κανόνων και θεσμών.

Στην άλλη όψη του νομίσματος βρίσκεται η σχετική αυτονομία που απολαμβάνουν τα κράτη έναντι των επιχειρήσεων. Πολύ περισσότερο σήμερα, λόγω των μαζικών ιδιωτικοποιήσεων και απελευθερώσεων, τα κράτη βασίζονται σχεδόν αποκλειστικά στον επιχειρηματικό τομέα και στο κεφάλαιο, που αυτός εκπροσωπεί, για την παροχή εργασίας, υπηρεσιών και αγαθών, για τη διενέργεια επενδύσεων και γενικότερα για τη οικονομική πρόοδο μιας χώρας, δεδομένου ότι στο πλαίσιο της νεοφιλελεύθερης πραγματικότητας δεν υπάρχουν άλλοι μηχανισμοί ούτε εναλλακτικά μέσα για την υλοποίηση των ίδιων σκοπών. Με δεδομένες επίσης τις διαστάσεις μιας παγκόσμιας αγοράς, γίνεται κατανοητό ότι ο έλεγχος επί των επιχειρήσεων και η ρύθμιση της δραστηριότητας τους από το κράτος αποφεύγεται ή ασκείται μέχρι του σημείου που το κεφάλαιο νιώθει να μην απειλείται η δράση του, ώστε να μην υποχρεωθεί με τη σειρά του να αποδημήσει σε ευνοϊκότερους οικονομικούς παραδείσους. Το κράτος, ωστόσο, φαίνεται να αναλαμβάνει αυστηρή και επιμελή ελεγκτική δράση στην περίπτωση που απειλείται η δική του νομιμοποίηση θέτοντας σε συνολικό κίνδυνο το καπιταλιστικό σύστημα.⁸⁷² Μόνο με αυτή την έννοια το κράτος αντιπροσωπεύει το «φύλακα του κεφαλαίου» και μάλιστα το «φύλακα με γνώση», δηλαδή εντός ενός πλαισίου που όχι μόνο δεν το αντιμάχεται αλλά που απεναντίας το προειδοποιεί για τις συνέπειες που επιφυλάσσει η αριστοτέλεια «ύβρις», διασώζοντας το εντέλει από τις αυτοκαταστροφικές του τάσεις. *«Αυτή η δυαδική σχέση δημιουργεί ευκαιρίες αλλά επίσης θέτει όρια για τη ρύθμιση, καθώς το κράτος και εξαρτάται από τον επιχειρηματικό τομέα και απαιτείται να παρουσιάζεται ως ρυθμιστής του.»*⁸⁷³

Ακριβώς πάνω σε αυτή τη δυαδική σχέση και στην αμοιβαία αλληλεξάρτηση του κράτους και του κεφαλαίου εδράζεται και γονιμοποιείται η έννοια αλλά και η

⁸⁷² Σύμφωνα με το σχόλιο της L. Snider: «η ρητορική του δημοκρατικού συστήματος υπαγορεύει ότι οι ζωές είναι σημαντικότερες από τα οικονομικά κέρδη: όταν αυτή η δοξασία αποκαλύπτεται ψευδής και όταν η εν λόγω αντίφαση δημοσιοποιείται, τα κράτη θα υποχρεωθούν, για να διατηρήσουν τη νομιμοποίησή τους, να περάσουν νόμους προσδιορίζοντας τα ελάχιστα όρια για την ασφάλεια (των εργατών) στους βιομηχάνους.» Snider L., 1993a, "Politics of Corporate Crime Control", στο Frank Pearce & Michael Woodiwiss "Global Crime Connections – Dynamics and Control", Macmillan, Hampshire & London, σελ. 224

⁸⁷³ Tombs S. & Whyte D., 2009, op. cit. σελ 114

πραγματικότητα του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου. Οι σχέσεις αμοιβαιότητας και εκατέρωθεν εξοικείωσης που συνδέουν το κράτος και το κεφάλαιο εντός του καπιταλιστικού συστήματος, παραπέμποντας συχνά σε αντίστοιχες συμμαχίες και συνταυτίσεις, υπαγορεύουν και τη θέση του πρώτου σε σχέση με την εγκληματικότητα του λευκού περιλαιμίου. Ήδη, η έννοια του «κρατικού – εταιρικού εγκλήματος» διαφώτισε επαρκώς το τρόπο που το κράτος άλλοτε εγκαινιάζει και άλλοτε διευκολύνει αντίστοιχες πτυχές εγκληματικότητας. Η κατανόηση μιας τέτοιας, διαλεκτικού χαρακτήρα, σχέσης ανάμεσα στα κράτη και στις επιχειρήσεις προτρέπει στην απόρριψη θεωρητικών αναπαραστάσεων του κράτους ως παθητικού, εξωτερικού παρατηρητή σε σχέση με τη διάπραξη εγκλημάτων λευκού περιλαιμίου ενώ, παράλληλα, αποκαλύπτει ότι γύρω από το δομικό της άξονα στρέφονται συμπλεγματικές επικαλύψεις και συχνά συνειδητές συγκαλύψεις των δύο συνιστωσών. Η εγκληματικότητα του λευκού περιλαιμίου, επομένως, είναι το παράγωγο σκεύασμα μιας σύνθετης ένωσης κράτους και κεφαλαίου. Διαφορετικά ειπωμένο, η εγκληματικότητα του λευκού περιλαιμίου δεν συνιστά το αντίπαλο δέος της κρατικής εξουσίας στην αντιπαράθεση του κράτους με την επιχειρηματική δράση ούτε παράπλευρο φαινόμενο των κρατικών κενών και παραλείψεων αλλά ευδοκιμεί επί του κοινού εδάφους μιας συμβιωτικής σχέσης, που μοιράζονται τα κράτη και οι επιχειρήσεις. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο, οι πιθανότητες, προκαταβάλλοντας ταυτόχρονα και ως προς τις δυνατότητες, για τον έλεγχο της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου αντιστοιχούν στο μέγεθος της ρήξης, που θα επέλθει σε μια τέτοια συμβίωση, ακόμη και στιγμιαία.

B. Οι απόπειρες ρύθμισης και αντιμετώπισης

α) Το ποινικό δίκαιο ως επιλογή τυπικής ρύθμισης της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου

Στο επίπεδο τόσο της σχεδιασμένης όσο και της εφαρμοσμένης αντεγκληματικής πολιτικής για την αντιμετώπιση της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου κυριαρχούν δύο βασικές τάσεις: η πρώτη παραπέμπει στις παραδοσιακές αρχές του ποινικού δικαίου και ως εκ τούτου στο προληπτικό-κατασταλτικό πρότυπο

ενώ η δεύτερη, εμφανώς πιο εκσυγχρονισμένη άποψη, βασίζεται σε ένα περισσότερο συναινετικό-διαχειριστικό μοντέλο ρύθμισης.⁸⁷⁴ Η ειρωνεία, που ελλοχεύει στην κριτική αντιμετώπιση του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου με την παράλληλη επίκληση του ποινικού δικαίου, είναι κάτι παραπάνω από πρόδηλη για τους κριτικούς εγκληματολόγους, δεδομένης της κατεύθυνσης που ακολούθησε η κριτική τους περί της μεροληπτικής, άνισης και τελικά άδικης δομής και εφαρμογής του ποινικού νόμου. Αναλογιζόμενοι αυτήν ακριβώς την ειρωνεία, οι Anne Alvesalo και Steve Tombs υπογραμμίζουν το μέγεθος του προβλήματος που έχει να αντιμετωπίσει ο κριτικός σπουδαστής της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου στη σημερινή συγκυρία, υποδεικνύοντας απερίφραστα τις επιβλαβείς διαστάσεις της νεοφιλελεύθερης επέλασης.⁸⁷⁵ Σε ένα τέτοιο πλαίσιο, ωστόσο, επισημαίνεται η παγίδα του στρουκτουραλισμού και του ντετερμινισμού, που λανθάνει στην κριτική εγκληματολογία, καλλιεργώντας όχι μόνο μια αίσθηση συλλογικής απελπισίας και αδράνειας αλλά ταυτόχρονα διευκολύνοντας, αν όχι συμβάλλοντας, «δια της παραλείψεως ή της παραιτήσεως» στην εδραίωση άκρατων και σκαιών καπιταλιστικών μεθόδων. *«Συχνά υπονοούμενη σε μια τέτοια ανάλυση είναι μια μάλλον εργαλειακή θεώρηση του κράτους, και, στο μέτρο ενός οπτιμισμού περί των δυνατοτήτων μιας θεμελιακής αλλαγής, μια κάποια τελεολογική θεώρηση της πάλης των τάξεων.»*⁸⁷⁶

Η συντηρητική αντίληψη ότι στο υπάρχον πολιτικο-οικονομικό σύστημα δεν μπορεί να γίνει τίποτα σε σχέση με την ρύθμιση της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου, αντλώντας τις αναφορές της από μια κοντόθωρη και απόλυτη ανάγνωση

⁸⁷⁴Σύμφωνα με τη L. Snider καθεμία από τις μορφές αντεγκληματικής πολιτικής υποκινείται από την εσωτερική ή εξωτερική ανάλυση των αιτιών του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου. Έτσι η ποινική λύση προτιμάται περισσότερο από τους θεωρητικούς που επιχειρούν μια μικρο-ανάλυση του φαινομένου· το πρόβλημα δηλαδή συγκεντρώνεται πρώτιστα στην «προσωπικότητα» του εγκληματία του λευκού περιλαιμίου. Στο συναινετικό-ρυθμιστικό σχήμα καταλήγουν περισσότερο οι θεωρητικοί μιας μέσο-ανάλυσης, οι οποίοι εστιάζουν στην εσωτερική δομή και οργάνωση των επιχειρήσεων. Ενώ τέλος η μακρο-ανάλυση, η οποία επικεντρώνεται κυρίως στις εξωτερικές δομές, τροφοδότησε τη προσέγγιση της κριτικής κυρίως εγκληματολογίας. Snider L., 1993, op. cit. σελ 218-223

⁸⁷⁵ Alvesalo A. & Tombs S., 2002, “Working for criminization of economic offending: contradictions fro critical criminology?”, στο *Critical Criminology*, τ.11, σελ. 21 – 40

⁸⁷⁶ Pearce F., 1993, “Corporate rationality as Corporate Crime”, in *Studies in Political Economy*, τ. 40, σελ. 136-137

κλασικών μαρξιστών νομικών και θεωρητικών,⁸⁷⁷ δεν αντιπαράθεται, κατά σχετική δήλωση, σε ρεφορμιστικές προσεγγίσεις αλλά ανακυκλώνει τελικά έναν δυσλειτουργικό και εμμονικό σχεδόν δογματισμό, ο οποίος αρνείται πεισματικά να κατανοήσει και ως εκ τούτου να παρέμβει στα μεγέθη της σύγχρονης πραγματικότητας. Η επίκληση του ποινικού δικαίου μέσα σε μια τέτοια πραγματικότητα αντικατοπτρίζει αφενός την άποψη ότι δεν υπάρχουν πια άλλα περιθώρια παθητικότητας απέναντι στην πλήρη απενεχοποίηση και τελικά δομική ένταξη της εγκληματικότητας του λευκού περιλαίμιου στη σημερινή κοινωνική ζωή και αφετέρου, ακολουθώντας το νήμα της κριτικής προσέγγισης των Howard Becker και Alvin Gouldner, την πεποίθηση ότι δεν υπάρχει αξιακά ουδέτερη γνώση, και ως εκ τούτου την ηθική υποχρέωση «να επιλέξουμε με ποια πλευρά είμαστε».⁸⁷⁸ Υπό αυτή τη θεωρητική προσέγγιση η επιλογή του ποινικού δικαίου γίνεται στο πλαίσιο

⁸⁷⁷ Τέτοιου είδους αναφορές παραπέμπουν κυρίως στο Ρώσο μαρξιστή νομικό Evgeny Pashukanis, ο οποίος συνοπτικά υποστήριξε ότι η κατασκευή του εγκλήματος θα εκλείψει εφόσον ξεπεραστούν οι κοινωνικές συνθήκες που το συντηρούν. Πιο συγκεκριμένα θεώρησε ότι οι υλικές σχέσεις του εγκλήματος καθώς και του κράτους θα εξασθενίσουν διότι σε μια κομμουνιστική κοινωνία το κεφάλαιο και οι ανισότητες καθώς και οι συγκρούσεις που αυτό συνεπάγεται θα καταργηθούν ενώ η εξουσία θα αναπροσαρμοστεί από το λαό καθιστώντας περιττή τη λειτουργία του κράτους. «Ο μόνος δρόμος για να εξαφανιστούν τα φαινόμενα αυτού που συνιστά πραγματικότητα είναι ο δρόμος της πρακτικής κατάργησης αυτών των σχέσεων, δηλαδή η επαναστατική πάλη του προλεταριάτου και η πραγματοποίηση του σοσιαλισμού.» Ο σοσιαλισμός θα παράσχει τις υλικές συνθήκες για έναν ριζοσπαστικό καταργητισμό στο πλαίσιο του οποίου η ουσιαστική ισότητα των ατόμων θα δημιουργήσει τις προϋποθέσεις και τις δυνατότητες ώστε η επίλυση των συγκρούσεων και των προβλημάτων τους να ολοκληρώνεται χωρίς την καταφυγή τους στο ποινικό δίκαιο και το κράτος. «Οι αντιλήψεις περί εγκλήματος και ποινής, είναι όπως μπορεί να συμπεράνει κανείς...αναγκαίοι ορισμοί της νομικής μορφής, από την οποία δεν θα μπορέσουμε να απαλλαγούμε παρά μόνο όταν θα αρχίσει να καταργείται γενικά το νομικό εποικοδόμημα και όταν θα αρχίσουν να ξεπερνιούνται στην πράξη – και όχι μόνο στις διακηρύξεις – οι αντιλήψεις εκείνες που έγιναν ανώφελες. Αυτό θα είναι η καλύτερη απόδειξη ότι επιτέλους καταλύεται μπροστά μας ο στενός ορίζοντας του αστικού κράτους.» Pashukanis E, 1985, «Μαρξισμός και Δίκαιο», μετάφραση Αντρέας Χριστόπουλος, Μυρσίνη Ζορμπά, β' έκδοση, Οδυσσεύς, σελ., 186, 189

⁸⁷⁸ Σύμφωνα με τον Howard Becker η επιλογή μεταξύ μιας ουδέτερης και ανεξάρτητης ή μιας ιδεολογικά προσανατολισμένης θεωρητικής προσέγγισης αποτελεί επί της ουσίας ψευτοδίλημμα διότι η έρευνα και η μελέτη κοινωνικών προβλημάτων που αντλούνται μέσα από τον κόσμο στον οποίο ζούμε είναι αδύνατον να μη φέρει στοιχεία προσωπικής και πολιτικής συμπάθειας. Όπως συγκεκριμένα σχολιάζεται το ζήτημα τίθεται στις πραγματικές του διαστάσεις μεταθέτοντας το ερώτημα: «επομένως, η ερώτηση δεν είναι αν πρέπει να διαλέξουμε πλευρά, καθώς αναπόφευκτα θα συμβεί, αλλά με ποιαν πλευρά είμαστε.» Συνεχίζοντας ο συγγραφέας επιχειρηματολογεί υπέρ μιας κοινωνιολογίας που προσφέρεται στο πλευρό των κοινωνικά ανίσχυρων. Βαδίζοντας πάνω στο ίδιο σκεπτικό ο Alvin Gouldner προσθέτει ότι μια τέτοια παρότρυνση θα τάραιε ελάχιστα τη κυρίαρχη κοινωνιολογία. «Δηλώνοντας κάποιος τον εαυτό του «στο πλευρό των ανίσχυρων» ενδέχεται να έχει ελάχιστη σημασία αν δεν επιφέρει πλήρη επί των ισχυρών». 1.Becker H., 1967, Whose Side Are we On?, στο “Social Problems”, τ.14(3) σελ. 239, 2. Gouldner A., 1973, “For Sociology: renewal and critique in sociology today”, Pelican, London, <http://www.questia.com/library/book/for-sociology-renewal-and-critique-in-sociology-today-by-alvin-w-gouldner.jsp>

μιας «αντάρτικης εγκληματολογίας» (“*partisan criminology*”),⁸⁷⁹ θεμελιωμένης στις αρχές του ποινικού εγγυητισμού⁸⁸⁰ και στην αμεσότητα που υπόσχεται το ήδη δομημένο οπλοστάσιο του ποινικού δικαίου.⁸⁸¹

Μια από τις πρώτες παρατηρήσεις, που ανακύπτουν σε σχέση με μια τέτοια θεωρητική τοποθέτηση, εστιάζει στην ιστορική «παραμέληση» του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου από το ποινικό δίκαιο. Ανατρέχοντας στο σύνολο της εγκληματολογικής ύλης, οι εξηγήσεις που έχουν δοθεί κατά καιρούς, απαριθμούνται συνοπτικά ως εξής:

⁸⁷⁹ Ο όρος οφείλει την έμπνευση του στο κάλεσμα του Howard Becker το 1967 για μια «παρτιζάνικη κοινωνιολογία». Θεωρώντας ως δεδομένο ότι δεν υπάρχει αντικειμενική γνώση καθώς η ερευνητική διαδικασία για την παραγωγή της, τουλάχιστον στις δυτικές φιλελεύθερες δημοκρατίες, προϋποθέτει τη συναίνεση ή υποστήριξη κάποιου οργανισμού, ο όρος παραπέμπει ουσιαστικά στην οικειοποίηση μιας ερευνητικής μεθόδου που θέτει τον εαυτό της στο πλευρό των σχετικά ανίσχυρων ή καλύτερα θέτει τον εαυτό της υπόλογο στους σχετικά ανίσχυρους με σκοπό να εισηγηθεί ή να προάγει προοδευτικές κοινωνικές αλλαγές. Αυτό την ίδια στιγμή δεν αντιπροσωπεύει κάτι απόλυτο αλλά παραπέμπει σε μια διαλεκτική διαδικασία, η οποία είναι ανοιχτή στα σχόλια, στις παρατηρήσεις, στις ερωτήσεις, στον αντίλογο και πρόθυμη να δώσει εξηγήσεις και επιχειρήματα. «*Η προσέγγιση μας ίσως συνοψίζεται καλύτερα στη φράση «συνειδητή τοποθέτηση» (“conscious partiality”): διάφορη από την απλή συναισθηματική κατανόηση, αυτή η προσέγγιση περιλαμβάνει μια «μερική ταύτιση» (“partial identification”) με τις έγνοιες και τις επιθυμίες των συνεντευξιζομένων, διατηρώντας την ίδια στιγμή «μια κριτική και διαλεκτική απόσταση» ανάμεσα στους ερευνητές και σε αυτούς με οποίους δουλεύουν» Alvesalo A. & Tombs S., 2002, op. cit. σελ.27*

⁸⁸⁰ Η θεωρία του «ποινικού εγγυητισμού» (“*garantismo penale*”) αποδίδεται στον Ιταλό νομικό και δικαστή Luigi Ferrajoli και αποσκοπεί την επανασύνδεση του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης με τις φιλοσοφικές, πολιτικές και νομικές του «ρίζες» ή με άλλα λόγια με τις αρχές του Διαφωτισμού. Στο πλαίσιο αυτό ο ποινικός εγγυητισμός είναι συνώνυμος με την υπεράσπιση και προώθηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων: το δικαίωμα στη ζωή και στη προσωπική ελευθερία, το δικαίωμα στις αστικές και πολιτικές ελευθερίες, το δικαίωμα πρόσβασης στα κοινωνικά μέσα ύπαρξης. «*Ο εγγυητισμός επίσης συνεπάγεται τα δικαιώματα των αδύναμων έναντι των δικαιωμάτων των ισχυρών και παραπέμπει στη βεβαιότητα του νόμου ως αντίθετη της αυθαιρεσίας. Υπονοεί τη διάκριση μεταξύ ηθικής και νόμου, μια διάκριση η οποία περιορίζει τη νομιμοποίηση της κρατικής παρέμβασης σε ένα πολύ περιορισμένο πεδίο.*» Υπ’ αυτή την έννοια ο εγγυητισμός δεν αντανακλά απλά το κράτος δικαίου αλλά προοιωνίζει, αυτό που ο Alessandro Baratta ονομάζει «ελάχιστο ποινικό δίκαιο» (“*diritto penale minimo*”), μια στρατηγική η οποία υπερακοντίζει τον υπερβολικό ζήλο και την ηθική του Αγγλικού ρεαλισμού ενώ παράλληλα υπαινίσσεται στην πρωτότυπη εκδοχή του, αν και με έντονα κριτικό πνεύμα, τον Σκανδιναβικό καταργητισμό. Σύμφωνα με την θεωρία του εγγυητισμού ο νόμος πρέπει να είναι ορθολογικός και προβλέψιμος, δηλαδή τόσο το ουσιαστικό δίκαιο-οι κανόνες όσο και το δικονομικό δίκαιο-διαδικασίες πρέπει να είναι σαφώς και επακριβώς ορισμένα και προκαθορισμένα. Σύμφωνα με αυτή την οπτική και με δεδομένη τη σύγχρονη κατεύθυνση της ποινικής νομοθεσίας και πρακτικής, η επιστροφή στις αρχές του Διαφωτισμού δεν θα πρέπει να εκληφθεί ως μια ήπια, ρεφορμιστική πρόταση, αλλά ως έκκληση για μεγάλες, ριζοσπαστικές αλλαγές. Ruggiero v., 1994, “Book Reviews: Diritto e Ragione – Teoria del garantismo penale”, στο *Social & Legal Studies*, τ.3, σελ.185

⁸⁸¹ Η λειτουργικότητα, ωστόσο, ενός τέτοιου δομημένου οπλοστασίου δεν είναι αυτονόητη διότι, όπως παρατηρείται, σε αντίθεση με την εγκληματολογία, που γνώρισε αξιοσημείωτη διεύρυνση, όσον αφορά στα εταιρικά εγκλήματα «*το Οικονομικό Ποινικό Δίκαιο παρέμεινε, αντίθετα, εγκλωβισμένο τόσο από πλευράς θεωρητικής κατανόησης όσο και από πλευράς πρακτικών νομοθετικών μέτρων στις παραδοσιακές του ρίζες: στην απόκρουση, δηλαδή, κρατικών επεμβάσεων σε μια οικονομία που αρεσκόταν να θεωρεί ως «ελεύθερη»*». Και παρόλη την κατοπινή ανάπτυξη και εξέλιξη που καταγράφεται υπέρ λεγόμενου Οικονομικού Ποινικού Δικαίου, ιδιαίτερα υπό την επίδραση της Ευρωπαϊκής Ένωσης ως πηγής δικαίου και του και του ρόλου του Συγκριτικού Δικαίου, εντούτοις εξακολουθούν να είναι σκιερές βασικές πτυχές του, που σχετίζονται τόσο με το Γενικό όσο και με το Ειδικό του Μέρος, όπως τα μοντέλα θεμελίωσης ποινικής ευθύνης των επιχειρήσεων ή το έννομο αγαθό για την κατάστρωση ειδικής υπόστασης επιμέρους ειδικών οικονομικών εγκλημάτων αντίστοιχα. Tiedemann K., 2011, «*Το Οικονομικό Ποινικό Δίκαιο στην Ευρώπη – Μια αξιολογική προσέγγιση*» στα *Ποινικά Χρονικά*, τ. 9, σελ. 641

- *«Πολλές επιβλαβείς και επιζήμιες συμπεριφορές που αναγνωρίζονται με την ετικέτα του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου και του εταιρικού εγκλήματος δεν ορίζονται επισήμως ως έγκλημα.*
- *Ακόμη όμως κι αν (το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου) τυποποιείται επισήμως ως αξιόποινη πράξη δεν λαμβάνει από τις διωκτικές αρχές την απαραίτητη προσοχή που απαιτεί.*
- *Ακόμη κι αν διωχθούν ισχυρά φυσικά και νομικά πρόσωπα μπορούν να χρησιμοποιήσουν την εξουσία τους για να αποφύγουν τη καταδίκη.*
- *Ακόμη κι αν καταδικαστούν οι δράστες για εγκλήματα του λευκού περιλαιμίου και εταιρικά προβλήματα τείνουν να λαμβάνουν συγκριτικά ελαφρύτερες ποινές.*
- *Έχοντας σχεδιαστεί για άτομα, οι παραδοσιακές νομικές έννοιες της ποινικής ευθύνης είναι δύσκολο να βρουν εφαρμογή σε εταιρικές παραβάσεις.*
- *Παρά το γεγονός ότι πολλά από τα εγκλήματα του λευκού περιλαιμίου και τα εταιρικά εγκλήματα έχουν θύματα άτομα, τα σχήματα θυματοποίησης δεν ταιριάζουν με αυτά της παραδοσιακής εγκληματικότητας.*
- *Οι κυβερνήσεις έχουν ίδιους λόγους να μην παίρνουν στα σοβαρά τα εταιρικά εγκλήματα.»⁸⁸²*

Ακολουθώντας το σχήμα του Alan Norrie η ποινικοποίηση του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου γεννά μια σειρά από νομικά-τεχνικά και μια σειρά από ιδεολογικά-θεωρητικά προβλήματα, τα οποία, ωστόσο, δεν είναι άσχετα μεταξύ τους αλλά λειτουργούν πάνω σε συμπληρωματική βάση. Τα πρώτα, τα οποία αφορούν στον ατομοκεντρικό χαρακτήρα του ποινικού δικαίου, σχετίζονται κυρίως με την υποκειμενική υπόσταση του εγκλήματος και άρα με το ζήτημα της πρόθεσης και τις διαβαθμίσεις του δόλου, με το ζήτημα της ποινικής ευθύνης αλλά ακόμη και με το είδος της επιβαλλόμενης ποινής. Τα δεύτερα συνδέονται με την εργαλειακή σκοπιμότητα του ποινικού δικαίου και ως εκ τούτου με την αποστολή και το ρόλο του να ελέγχει τη συμπεριφορά της εργατικής τάξης, γεγονός που εκ των πραγμάτων αποκλείει από τους κόλπους του τη ρύθμιση της δομικής εξουσίας του κεφαλαίου. Όπως συγκεκριμένα μνημονεύεται, αυτοί που συνέβαλαν στη διαμόρφωση του ποινικού νόμου, δεν τον οραματίστηκαν να χαίρει εφαρμογής και σε αξιοσέβαστα

⁸⁸² Johnstone J. & Ward T., 2010, *Law & Crime*, Sage, Los Angeles-London-New Delhi-Singapore-Washington, σελ.111-112

πρόσωπα της ίδιας κοινωνικής τάξης με τους εαυτούς τους, πόσο μάλλον να εφαρμόζεται σε νομικά πρόσωπα. Στις προσπάθειες που έχουν καταβληθεί μέχρι τώρα για την υπέρβαση αυτών των δυσκολιών ο Norrie διακρίνει δύο βασικές στρατηγικές: αυτή της «διαφοροποίησης» (“*differentiation*”) και αυτή της «αφομοίωσης» (“*assimilation*”). Σύμφωνα και με την ετυμολογική ερμηνεία, η στρατηγική της διαφοροποίησης προτείνει το διαχωρισμό της κοινής εγκληματικότητας από την εγκληματικότητα του λευκού περιλαιμίου, με την τελευταία να συνιστά μεν δημοσίου χαρακτήρα προσβολή αλλά να μην φτάνει στο σημείο να ταυτίζεται με συγκεκριμένη αξιόποινη πράξη. Το αξίωμα της αντικειμενικής ευθύνης και η αντιστροφή του βάρους απόδειξης αποτελούν τις βασικότερες συνισταμένες της. Αντίθετα με βάση τη πρόταση της αφομοίωσης προκρίνεται η πλήρης ποινικοποίηση των εγκλημάτων του λευκού κολάρου ενώ η έννοια της ποινικής ευθύνης νομικών προσώπων και πολύ περισσότερο οι διάφορες προσεγγίσεις περί συλλογικής ποινικής ευθύνης αισιοδοξούν να προσπελάσουν τα θεωρητικά ζητήματα που ακολουθούν το δράστη-νομικό πρόσωπο.⁸⁸³

Πέραν των προαναφερόμενων, επιστημολογικού πρώτιστα χαρακτήρα, ζητημάτων οι G. Slapper και S. Tombs υπενθυμίζουν τη διάκριση των εγκλημάτων του λευκού περιλαιμίου ανάμεσα σε αυτά που προσβάλλουν τη κοινωνική ειρήνη και σε αυτά που απειλούν την οικονομική σταθερότητα, η οποία δύναται να οδηγήσει σε μια ανισοβαρή ποινικοποίηση κυρίως υπέρ των πρώτων, καθώς θίγουν αμεσότερα και εντονότερα τα συμφέροντα της καπιταλιστικής παραγωγής. Παρόλα αυτά όμως υποστηρίζεται ότι η αποτροπή, που εμπεριέχεται στο ποινικό δίκαιο τόσο στη γενική της μορφή όσο και ειδικότερα, δύναται να αποδειχθεί πολύ πιο λειτουργική στη περίπτωση της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου και μάλιστα σε αντίθεση με την αποτυχία που χρεώνεται για την καταπολέμηση της κοινής εγκληματικότητας. Σύμφωνα με αυτό το σκεπτικό η σύγκριση της κοινής με την εγκληματικότητα του

⁸⁸³ Norrie A., 2001, *Crime, reason and History: A Critical Introduction to Criminal Law*, Cambridge University Press, 2nd ed., Cambridge. Επίσης σχολιάζοντας τις στρατηγικές αυτές οι Gerry Johnstone & Tony Ward αναφέρουν ότι η πρώτη της διαφοροποίησης μέσω της υιοθέτησης της αντικειμενικής ευθύνης καθιστά άδικο τον ποινικό νόμο ενώ παράλληλα υποβιβάζει τη σπουδαιότητα της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου καθώς αυτή ανεξαρτήτως του βάρους της ποινής θα εξακολουθεί να διαφεύγει το κοινωνικό στίγμα του εγκλήματος. Στη δεύτερη περίπτωση της αφομοίωσης υποστηρίζεται ότι τόσο τα θεωρητικά όσο και τα τεχνικά ζητήματα του δόλου και της ευθύνης θα μπορούσαν να ξεπεραστούν πολύ πιο εύκολα και μάλλον πιο αποτελεσματικά αν αντί για τον ποινικό νόμο ενεργοποιούνταν κυρίως το αστικό δίκαιο. Τείνοντας περισσότερο προς τη θεωρητική πρόταση της «αποκαταστατικής δικαιοσύνης» (*restorative justice*) οι συγγραφείς επιμένουν ότι με μια τέτοια διευθέτηση εξασφαλίζεται τόσο η άμεση ικανοποίηση του θύματος όσο και η ηθική απαξίωση της επιβλαβούς συμπεριφοράς. Johnstone J. & Ward T., 2010, σελ. 18-21, 119-121

λευκού περιλαιμίου και η ανάδειξη των ιδιαιτεροτήτων της δεύτερης δικαιολογούν τόσο το θεωρητικό παράδειγμα της ορθολογικής επιλογής (“*rational choice theory*”)⁸⁸⁴ όσο και τον αποτρεπτικό χαρακτήρα του ποινικού συστήματος ως καίριες παραμέτρους για τη ρύθμιση τους. «Οι οικονομικές προσβολές είναι πολύ περισσότερο πιο υπολογιστικές απ’ ότι το κοινό έγκλημα, περιλαμβάνουν πολύ πιο έντονα το στοιχείο του ορθολογικού σχεδιασμού, είναι συχνά πιο πολύπλοκες, περιλαμβάνουν πολύωρη μελέτη εγγράφων και κατά την εξιχνίαση τους καταναλώνουν τεράστιες αστυνομικές δυνάμεις, και όχι μόνο εξαιτίας της γενικής προϋπόθεσης ότι σε τέτοιου είδους αστυνομική δουλειά επικεντρώνονται καταρχήν στην αναγνώριση του αδικήματος απ’ ότι του δράστη.»⁸⁸⁵

Πιο αναλυτικά, υπογραμμίζεται ότι το αποτρεπτικό αποτέλεσμα, που συνεπάγεται η εφαρμογή του ποινικού δικαίου, ενδείκνυται περισσότερο για τους δράστες των εταιρικών εγκλημάτων παρά για τους εγκληματίες του δρόμου τόσο για λόγους αποτελεσματικότητας όσο και για λόγους δικαιοσύνης, που και στις δυο περιπτώσεις σχετίζονται με το μέγεθος της ισχύος και των προνομίων που απολαμβάνουν οι πρώτοι, υποδηλώνοντας το αντίστοιχο μέγεθος της απώλειας που διακυβεύεται. Σύμφωνα με την προβαλλόμενη επιχειρηματολογία, οι εταιρείες ως ορθολογικοί και υπολογιστικοί σχηματισμοί δύνανται να αποτελέσουν υποκείμενα προληπτικής - αποτρεπτικής πολιτικής· τα εγκλήματα τους συχνά παραπέμπουν σε συνεχείς και αδιάλειπτες καταστάσεις, οι οποίες θα μπορούσαν να αποτραπούν αν εντατικοποιούνταν οι έλεγχοι· το αποτρεπτικό «μήνυμα» της επαπειλούμενης ποινής, θα μπορούσε εύκολα να μεταδοθεί στους εν δυνάμει δράστες· και ο αυξημένος αποτρεπτικός κολασμός των εταιρειών όχι μόνο δεν θα συνεπαγόταν κοινωνική αδικία αλλά θα λειτουργούσε εξισορροπητικά προς αυτόν που επιφυλάσσεται για

⁸⁸⁴ Σύμφωνα με τη θεωρία της ορθολογικής επιλογής (“*rational choice theory*”) το έγκλημα αναπαριστά περίπου έναν ισολογισμό, ο οποίος αντανάκλαται στην απλή εξίσωση μεταξύ του κέρδους-οφέλους που προσκομίζει το έγκλημα και του κόστους-απώλειας που συνεπάγεται με όρους σύλληψης και καταδίκης από το επίσημο κράτος. Βασική αρχή επομένως της συγκεκριμένης θεωρίας είναι ότι οι δράστες μέσω της εγκληματικής τους συμπεριφοράς επιδιώκουν να καρπωθούν κέρδος, συνήθως μάλιστα οικονομικό. Αυτό παραπέμπει σε μια διαδικασία επιλογής – λήψης συγκεκριμένης απόφασης μεταξύ άλλων εναλλακτικών. Αυτές οι επιλογές/αποφάσεις με τη σειρά τους τεκμαίρονται ορθολογικές μέσα στο όριο που υπαγορεύει ο χρόνος, η δυνατότητα και η διαθεσιμότητα σε σχέση με τις πληροφορίες που διαθέτει ο δράστης. Όπως συγκεκριμένα τονίζεται, οι δράστες, «γενικώς κάνουν ότι καλύτερο μπορούν εντός των ορίων του χρόνου, των μέσων, και των πληροφοριών που διαθέτουν. Γι’ αυτό το λόγο χαρακτηρίζουμε τις αποφάσεις τους ορθολογικές, εντούτοις υπό μια στενή έννοια.» Clarke R. & Cornish D., 2001, “Rational Choice” στο R. Paternoster & R. Bachman (eds) *Explaining Criminals and Crime. Essays in Contemporary Criminological Theory*, Roxbury, Los Angeles, σελ. 25

⁸⁸⁵ Alvessalo A. & Tombs S., 2002, op. cit σελ.33

τους κοινούς εγκληματίες.⁸⁸⁶ Πέραν όμως των επιχειρημάτων για την ορθολογική, δίκαιη και αποτελεσματική απάντηση που συνιστά το ποινικό δίκαιο απέναντι στην εγκληματικότητα του λευκού περιλαιμίου χάριν του αποτρεπτικού χαρακτήρα του, ο ίδιος αυτός χαρακτήρας προβάλλεται επιπλέον ως θεμελιακή προϋπόθεση για την γενικότερη εξασφάλιση νόμιμης συμπεριφοράς από μέρους των οικονομικών παραγόντων. *«Οι εταιρείες δεν είναι ούτε ηθικές ούτε ανήθικες – είναι αμοραλιστικές καιροσκοπικές οντότητες. Αυτό που είναι σημαντικό είναι η ικανότητα των ρυθμιστικών αρχών να επιβάλλονται ώστε κάθε εταιρεία που συμμορφώνεται στο νόμο να έχει κάποια διαβεβαίωση ότι όσες δεν συμμορφώνονται θα αντιμετωπίσουν ποινές.»*⁸⁸⁷ Με άλλα λόγια, η ύπαρξη εύλογων πιθανοτήτων για την ανίχνευση και τον εντοπισμό τέτοιων μορφών εγκληματικότητας καθώς και η υπόσχεση έγκυρων ποινών, με την ολοκλήρωση της ποινικής διαδικασίας και δύναμει καταδικαστικών αποφάσεων, δύνανται να λειτουργήσουν ως κίνητρο και πρόσημο υπέρ μιας νόμιμης συμπεριφοράς από μέρους των εταιρειών, προαναγγέλλοντας το ύφος μιας αντίστοιχης επιχειρηματικής κουλτούρας.

Σε αυτό το πλαίσιο, οι A. Alvesalo και S. Tombs, παράλληλα με τις απαιτούμενες προσαρμογές του ποινικού δικαίου για την ρύθμιση της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου, εισηγούνται την ανάγκη γενικότερων παρεμβάσεων τόσο σε διοικητικό όσο και σε πολιτικό αλλά και κοινωνικό επίπεδο. Η ισορροπημένη και δίκαιη εφαρμογή του ποινικού νόμου στον τομέα της συγκεκριμένης εγκληματικότητας προαπαιτεί, σύμφωνα με αυτή την άποψη, πρωτοβουλίες, ώστε το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου να προβληθεί ως οικονομικό, κοινωνικό, πολιτικό και εγκληματικό πρόβλημα που επιφέρει βλάβες τόσο στον υλικό όσο και στον πολιτικό ιστό της κοινωνίας. Δηλαδή, βασική συνισταμένη για τη λειτουργική ποινικοποίηση της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου συνιστά η κατανόηση της ως μέρος και κατ' επέκταση η σύνδεση της με ένα γενικότερο κοινωνικό σχεδιασμό. Και πάλι οι ιδιαιτερότητες ως προς τη πολιτική φύση του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου έρχονται στο προσκήνιο προκειμένου πέραν από τον ποινικό νόμο και την εφαρμογή του να εξασφαλιστεί και ο πολιτικός έλεγχος τους, ο οποίος δεν παραπέμπει μονάχα στην πολιτική ηγεσία αλλά ταυτόχρονα σε ομάδες πολιτικής

⁸⁸⁶ Slapper G & Tombs S., 1999, op. cit σελ. 185-188

⁸⁸⁷ Ibid σελ. 187

πίεσης καθώς και σε κοινωνικά κινήματα. Μέσω της πολιτικοποίησης του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου προσδοκείται η μόνιμη ενσωμάτωση του στα θέματα της πολιτικής ατζέντας, αντί της κυκλικής, η διάρκεια της οποίας είναι ανάλογη, όπως είδαμε, με αυτή της δημόσιας κατακραυγής που διαδέχεται τα οικονομικά σκάνδαλα και την οποία μοιραία διαδέχεται η συλλογική λήθη. Μια τέτοια ενσωμάτωση θεωρείται επιπλέον ότι θα λειτουργήσει διττά, μεταθέτοντας μεν το βάρος της αντεγκληματικής πολιτικής στα πλέον επιβλαβή εγκλήματα του λευκού κολάρου και συμβάλλοντας στην πολιτική αποφόρτιση της κοινής εγκληματικότητας μαζί με τις πρακτικές συνέπειες που κάτι τέτοιο συνεπάγεται για τη στρατηγική της διαχειριστικής και αναλογιστικής δικαιοσύνης.

Οι κριτικοί υπερασπιστές του ποινικού δικαίου δεν παραγνωρίζουν τις λεπτές ισορροπίες που επιτάσσει η χρήση του για τα εγκλήματα του λευκού περιλαιμίου καθώς και τις πιθανότητες ενός κατασταλτικού μπούμερανγκ. Γι' αυτό και σπεύδουν να επισημάνουν και να υπερτονίσουν πρώτοι τους κινδύνους που υφέρπουν στο εσωτερικό της πολιτικής υπέρ της ποινικοποίησης. Οι κρυφές πτυχές μιας νομοτυπικής υπόστασης του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου παραπέμπουν σε μια συγκεκριμένη χρήση του για τη διεύρυνση της πολιτικής ελέγχου και καταστολής με παράλληλη ισχυροποίηση της νομιμοποίησης του ποινικού συστήματος, για μια ανέξοδη και ως επί το πλείστον συμβολική τιμώρηση του, για την σύγχυση του με άλλες μορφές οργανωμένης εγκληματικότητας και την επί της ουσίας εξαίρεση του από τη ποινική δίωξη, την ταύτιση και κατά συνέπεια εξάντληση του σε μικρο-μεσαίες περιπτώσεις ενώ σε κάθε περίπτωση η ενεργοποίηση του ποινικού νόμου μπορεί να προστεθεί απλά στο υπολογιζόμενο κόστος των παράνομων οικονομικών δραστηριοτήτων και να αφομοιωθεί από την αντίστοιχη ριψοκίνδυνη λογική που τις πλαισιώνει, καθιστώντας τη βλάβη επαχθέστερη κατά τη μετακύλιση της στο κοινωνικό σύνολο.⁸⁸⁸ Η εμπειρία του όχι και τόσο μακρινού παρελθόντος έχει έμπρακτα αποδείξει το πώς οι σταυροφορίες κατά του εγκληματικού φαινομένου καταλήγουν συνήθως να μεταμορφώνονται σε δούρειο ίππο για πιο αυταρχικές, καταπιεστικές, αυθαίρετες και κατασταλτικές κρατικές

⁸⁸⁸ Alvessalo A. & Tombs S., 2002, op. cit σελ. 30-33

πολιτικές⁸⁸⁹ αφήνοντας επιπλέον αιχμές όχι μόνο για την ποινική επιλογή αλλά και για την διατήρηση του εγκλήματος ως εννοιολογική κατηγορία της πραγματικότητας.

Για όλους αυτούς τους λόγους, η προσοχή στρέφεται όχι σε μια αβασάνιστη αναζήτηση του ποινικού δικαίου αλλά σε μια σχεδιασμένη χρήση του, ήτοι με προκαθορισμένες συνέπειες. Στο πλαίσιο αυτό, η βαρύτητα των επιχειρημάτων έγκειται για άλλη μια φορά στις συνθήκες, που απαρτίζουν το κοινωνικο-πολιτικό πεδίο, το οποίο έτσι παρεμβάλλεται καθοριστικά στη διαμόρφωση τους και κατ' επέκταση στην υλική απόρροια των λόγων τους. Συνεπώς, τέτοιου είδους επιχειρήματα είναι ιδιαίτερα ευαισθητοποιημένα στη δομική εξουσία του κεφαλαίου και στους τρόπους με τους οποίους αυτή αναπαράγεται, αντιστέκεται, διαφεύγει και επανέρχεται. Η παράμετρος του ποινικού δικαίου μέσα σε ένα τέτοιο πεδίο εξουσιαστικών ανισοτήτων λειτουργεί ως νομιμοποιητικό επιστέγασμα του κοινωνικού ελέγχου, προβάλλοντας ως επίσημα αξιώματα της την ισότητα και την ισότιμη μεταχείριση, τη μη ανοχή στη βία και τη καταστρατήγηση των θεσμών καθώς και το κυριαρχικό μέλημα για την αποκατάσταση του θύματος. Η ποινικοποίηση, επομένως, του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου, παρακολουθώντας πάντα το ίδιο κριτικό σκεπτικό, ισοδυναμεί με τη θέση του συστήματος προ των εξαγγελιών του, με την αντιπαράθεση ενάντια σε ένα άνισο και άδικο σύστημα μέσω της χρήσης των ίδιων του των μέσων, με μια εκ των έσω άλωση. *«Πράγματι είναι δύσκολο να φανταστεί κανείς πως η εξουσία του κεφαλαίου μπορεί να αντιμετωπιστεί χωρίς να αναζητηθεί η χρήση του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης.»*⁸⁹⁰

Επιπρόσθετα ως τακτική, η ποινικοποίηση της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου *«χαλκεύει ένα σημαντικό σύνδεσμο ανάμεσα στο εταιρικό έγκλημα και στα παραδοσιακά αδικήματα»*⁸⁹¹ έτσι ώστε το πρώτο να συνεπάγεται την ίδια, αν όχι μεγαλύτερη, κοινωνική απαξία, την οποία μέχρι τώρα μονοπωλεί αποκλειστικά σχεδόν το δεύτερο. *«Τασσόμαστε υπέρ μιας μεγαλύτερης ισότητας στη ποινική*

⁸⁸⁹ Η Franca Faccioli αναφέρει ήδη το έτος 1979, 1980 ως αφετηρία για την παρείσφρηση αυταρχικών στοιχείων στον ιταλικό Ποινικό Κώδικα δυνάμει της έκτακτης νομοθεσίας για την εκδίκαση της τρομοκρατικής οργάνωσης των «Ερυθρών Ταξιαρχιών» παρέχοντας νομιμοποίηση στη κρατική αυθαιρεσία. Faccioli F., 1984, "Il sociologo e la criminalità: riflessioni sulle origini della criminologia critica in Italia", στο *Dei delitti e delle pene*, τ.1(1), σελ. 602-642 Έκτοτε η πρακτική της έκτακτης νομοθεσίας παγιώθηκε σε όλες σχεδόν τις έννομες τάξεις του δυτικού κόσμου και ιδιαίτερα μετά το τρομοκρατικό χτύπημα της 11^{ης} Σεπτεμβρίου 2001 με κορυφαίες εκφάνσεις της τους γνωστούς πολέμους κατά της τρομοκρατίας καθώς και τις στρατιωτικές φυλακές τύπου Guantanamo

⁸⁹⁰ Alvessalo A & Tombs s., 2002, op. cit.σελ36

⁸⁹¹ Snider L., 1993b, "Bad Business – Corporate Crime in Canada", Nelson Canada, σελ. 201

δικαιοσύνη, μια μεγαλύτερη ισορροπία στη μεταχείριση διαφορετικών μορφών εγκλήματος. Αποδεχόμενοι το πρόσταγμα ότι για πολύ καιρό η πολιτεία θα συνεχίσει να εγκληματοποιεί τις δραστηριότητες των περιθωριοποιημένων και σχετικά ανίσχυρων, τότε τα εγκλήματα των ισχυρών – τα οποία χρησιμοποιώντας οποιοδήποτε κριτήριο είναι πιο σοβαρά από άποψη οικονομικής, φυσικής και κοινωνικής βλάβης – πρέπει επίσης να καταστούν υποκείμενα της ίδιας διαδικασίας. Αυτό σημαίνει προσπάθειες αντίστασης της εγκληματοποίησης κοινών εγκλημάτων μαζί με προσπάθειες προώθησης της εγκληματοποίησης των οικονομικών προβλημάτων.»⁸⁹²

β) Η αυτό-ρύθμιση ως εναλλακτική άτυπης διευθέτησης της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου

Το στοιχείο που δεσπόζει στη θεωρητική προσέγγιση που αποστασιοποιείται από τη λογική της εγκληματοποίησης για να ταχθεί υπέρ ηπιότερων διευθετήσεων της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου αφορά στην απόσταση που διακρίνει μια συναινετική προσαρμογή από το τιμωρητικό μοντέλο. Ενώ το τελευταίο αποσκοπεί στην επιβολή μιας ποινής που αντιστοιχεί στη παραβίαση κάποιου νομικού κανόνα προσβάλλοντας το αντίστοιχο προστατευόμενο έννομο αγαθό και προκαλώντας ανάλογη βλάβη, ο σκοπός της συναινετικής στρατηγικής στρέφεται περισσότερο στο να παρεμποδίσει/προλάβει τη βλάβη παρά να τιμωρήσει το κακό. Στο πλαίσιο αυτό, οι ρυθμιστικές αρχές συμβουλεύουν, διαπαιδαγωγούν, συνεννοούνται, διαπραγματεύονται και συμβιβάζονται με τα υποκείμενα της ρύθμισης. Δημιουργούν, δηλαδή, μια βάση συνεργασίας παρά αντιπαράθεσης. Όπως συγκεκριμένα σχολιάζεται «στην εγκληματολογία και στις ποινικές επιστήμες «να ρυθμίσεις» έχει επικρατήσει γενικά να σημαίνει ο έλεγχος της επιχειρηματικής δραστηριότητας, εντός ενός περιχαρακωμένου από δέσμες κανόνων πεδίου, από έναν φορέα ή από ένα εξουσιοδοτημένο προσωπικό, στο οποίο έχει ανατεθεί να διασφαλίσει τη συμμόρφωση προς αυτούς τους κανόνες.»⁸⁹³ Σύμφωνα με τον C. Stone η θεμελιώδης διαφορά ανάμεσα στον έλεγχο που βασίζεται στην εγκληματοποίηση και σε αυτόν που

⁸⁹² Alvessalo A & Tombs s., 2002, sel. 40

⁸⁹³ Whyte D., 2004, “Regulation and Corporate Crime”, στο John Muncie and David Wilson (eds) *Student Handbook of Criminal Justice and Criminology*, Cavendish Publishing Limited, London-Sydney-Portland, Oregon, σελ. 134

προωθεί τη «συνεργασία» εντοπίζεται ακριβώς στις σχέσεις μεταξύ των ελεγχόμενων-επιχειρήσεων και των ελεγκτικών φορέων.⁸⁹⁴ Στην περίπτωση της εγκληματοποίησης η ελεγκτική υπηρεσία αντιπροσωπεύει μια επισήμως υψηλότερη σε κύρος αρχή που δύναται να επιβάλει την υπακοή στο νόμο. Σε αυτή τη περίπτωση επομένως η προαναφερόμενη σχέση ισοδυναμεί με αμοιβαία δυσπιστία. Αντίθετα, υπό το πρίσμα της συνεργασίας δύο ισότιμοι φορείς δουλεύουν μαζί για την επίτευξη ενός κοινού στόχου και κατ' επέκταση δημιουργείται η σχέση μιας αμοιβαίας εμπιστοσύνης. Η δημόσια ελεγκτική υπηρεσία και οι εκπρόσωποι της επιχείρησης ή του οργανισμού καταστρώνουν από κοινού τις νέες ρυθμίσεις καθώς και την ελεγκτική δομή του.⁸⁹⁵ Με αυτές τις θεωρητικές συντεταγμένες και σε συνδυασμό με τα εμπειρικά στοιχεία που καταμαρτυρούν την μέχρι τώρα αποτυχία του ποινικού συστήματος να θέσει τόσο υπό τον έλεγχο του όσο και υπό έλεγχο γενικώς την εγκληματικότητα του λευκού περιλαίμιου, οι θεωρητικοί της «συναίνεσης» εγκαταλείπουν το ποινικό δίκαιο καταγγέλλοντας έναν τελικά δυσλειτουργικό μηχανισμό. *«Ξέρουμε ότι είναι μη ρεαλιστικό να περιμένουμε ότι η γενιά μας θα δει τους δημόσιους πόρους που διατίθενται στον έλεγχο του εταιρικού εγκλήματος να προσεγγίζουν κάπου στο ελάχιστο αυτούς που δαπανώνται για το έγκλημα του δρόμου. Επομένως, είναι κατάλληλο να αποτιμήσουμε το πόση ιδιωτική εφαρμογή θα μπορούσε να συμβάλει στον έλεγχο του εταιρικού εγκλήματος.»*⁸⁹⁶

Η προτροπή αυτή γίνεται ακόμη πιο επιτακτική στις διαστάσεις του σημερινού «νέο-ρυθμιστικού κράτους» (“*new regulatory state*”) που αναδύθηκε με την υποχώρηση του κεϋνσιανισμού από τα τέλη της δεκαετίας του 1970 και το κύμα των

⁸⁹⁴ Βλ. Stone, C. 1975, *Where The Law Ends*, Harper & Row, New York

⁸⁹⁵ Kagan, R. A. & Scholz, J. T. 1984, “The criminology of the corporation and regulatory enforcement strategies”, στο K. Hawkins & J. M. Thomas, Kluwer-Nijhoff eds *Enforcing Regulation*, Boston, σελ. 67-95

⁸⁹⁶ Braithwaite J. & Fisse B., 1987, “Self-regulation and the Control of Corporate Crime” στο Shearing C.D. and P. Stenning P.C. (eds), *Private Polishing*, Sage, Beverly Hills, σελ. 221.

ιδιωτικοποιήσεων που την διαδέχτηκε.⁸⁹⁷ Το σκεπτικό που προτάσσεται παραπέμπει για μια ακόμη φορά στο καθεστώς της «ημί-αυτονομίας» που χαίρει το σύγχρονο καπιταλιστικό κράτος δεδομένου ότι αυτοκαθορίζει μεν τη πολιτική του, αλλά εντός του ενιαίου φάσματος της κοινής αγοράς, που ετεροκαθορίζουν διάφοροι παγκόσμιοι οικονομικοί οργανισμοί, όπως το Διεθνές Οικονομικό Ταμείο, η Παγκόσμια Τράπεζα ή οι άλλοι χρηματοπιστωτικοί οίκοι αξιολόγησης, αλλά και ποικίλες οικονομικές συνεργασίες και ενοποιήσεις, όπως είναι η Ευρωπαϊκή Ένωση. Σε μια τέτοια πραγματικότητα, δικτυακής φύσης, με το κράτος να αποτελεί την ίδια στιγμή υποκείμενο και αντικείμενο ρυθμίσεων, το ρυθμιστικό μοντέλο που προτείνεται για την αντιμετώπιση του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου εστιάζει σε «ένα πολύπλοκο και διασταλμένο αρχιπέλαγος ιδιωτικών φορέων διακυβέρνησης που όλοι μαζί θεμελιώνουν αυτό που μπορεί να ονομαστεί ως αναδυόμενος «νέο-φεουδαλισμός» Ένα από τα χαρακτηριστικά αυτού του νέου φεουδαλισμού είναι ότι οι συμφωνίες που καθορίζουν τα πεδία διακυβέρνησης, είναι, κατά ένα μέρος, συμβάσεις που προσδιορίζουν επακριβώς ζητήματα όπως οι προσδοκίες (δικαιώματα) και οι υποχρεώσεις (καθήκοντα) των μελών μιας κοινότητας...Στο σύγχρονο κόσμο μας διασχίζουμε αυτό το φεουδαλικό τύπου αρχιπέλαγος διακυβέρνησης με το να μετακινούμαστε από τη μια συμβεβλημένη κοινότητα στην άλλη. Κάθε μια από αυτές τις σφαίρες έχει το δικό της μοντέλο διακυβέρνησης και τους δικούς της κανόνες...»⁸⁹⁸ Η επεξεργασία της προειρημένης ομολογίας υποδεικνύει περαιτέρω ότι οι πρώτες ύλες για την οικοδόμηση του συναινετικού ρυθμιστικού πλαισίου αντιμετώπισης της

⁸⁹⁷Ο όρος «νέο – ρυθμιστικό κράτος» συμβολίζει το σύνολο των ρυθμιστικών αλλαγών, που άρχισαν διαδραματίζονται από τις αρχές της δεκαετίας του 1980 για να εντατικοποιηθούν ακόμη περισσότερο την επόμενη δεκαετία και αφορούν στον εκσυγχρονισμό της γραφειοκρατίας και στην θεμελίωση νέων πολλαπλών ρυθμιστικών αρχών ως εναλλακτική μέθοδο διακυβέρνησης. Braithwaite J., 2000, “The New Regulatory State and the Transformation of Criminology”, στο *British Journal of Criminology*, σελ.222-238 Σε αντίθεση με το σύνθημα της «απορύθμισης» (“deregulation”) που επικράτησε για να περιγραφούν μια σειρά από ιδιωτικοποιήσεις, συγχωνεύσεις και απελευθερώσεις επαγγελματικών δραστηριοτήτων ο David Levi-Faur επισημαίνει το παράδοξο μιας «έκρηξης ρυθμίσεων» που επακολούθησε τέτοιων πρωτοβουλιών τόσο από πλευράς του κράτους αλλά και ιδιωτικών φορέων, σε εθνικό αλλά και σε διεθνές επίπεδο, αναγκαστικού αλλά και εθελοντικού χαρακτήρα. Ωστόσο ο συγγραφέας επισημαίνει ότι μια η συγκεκριμένη «έκρηξη στον αριθμό των ρυθμιστικών φορέων συνιστά μόνο μέρος ευρύτερων φαινομένων όπως είναι η ταυτόχρονη επέκταση των κοινωνικών και των παγκόσμιων ρυθμίσεων. Για την ακρίβεια η παράλληλη επέκταση εθελοντικών καθώς και αναγκαστικών ρυθμίσεων, εθνικών και παγκόσμιων, αστικών και εθνικών επιβεβαιώνουν συνολικά την ατέλεια μιας επικέντρωσης του ενδιαφέροντος στην μετάβαση του κράτους. Η έννοια τους «ρυθμιστικού καπιταλισμού» (“regulatory capitalism”) συλλαμβάνει πολύ καλύτερα τις αλλαγές γύρω μας απ’ ότι ο όρος «ρυθμιστικό κράτος» (“regulatory state”), ο οποίος δηλώνει μια επικεντρωμένη στο κράτος προοπτική. Ο ρυθμιστικός καπιταλισμός είναι μια πολιτική, οικονομική και κοινωνική τάξη πραγμάτων όπου η ρύθμιση, παρά η άμεση παροχή από το δημόσιο και τον ιδιωτικό τομέα, αποτελεί επέκταση της κυβέρνησης. Levi-Faur D., 2008, “Forward”, στο J. Braithwaite “Regulatory Capitalism – How it Works, Ideas for Making it Work Better”, Edward Elgar, Cheltenham, UK – Northampton, MA, USA, σελ. vii – x

⁸⁹⁸ Shearing C., 1997, “Violence and the Changing Face of Governance – Privatization and its Implications” στο *Kolner Zeitschrift fur Sociologie und Sozialpsychologie*, sonderheft 37, τ.49, σελ.263-278

εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου ταυτίζονται με τα στοιχεία μιας πολυδιάστατης, κοινοτιστικής, ιδιωτικής ή ημι-ιδιωτικής παρέμβασης και διαμεσολάβησης.

Η πολυπλοκότητα της αγοράς, οι διεθνικές επιχειρηματικές δραστηριότητες, οι οικονομικές αλληλεξαρτήσεις, ο κοινωνικός κατακερματισμός και η σύγχρονη κοινωνία της διακινδύνευσης αποτυπώνουν τις κύριες συνισταμένες που αλληλεπιδρούν στο σύγχρονο πολύ-εστιακό πεδίο καθιστώντας την έννοια ενός ισχυρού, κεντρικού κράτους όλο και πιο ξεπερασμένη και προσδιορίζοντας το μέλλον μιας κοινής μοίρας. Η κοινή αυτή μοίρα με τη σειρά της προσομοιάζει στην «εταιρικοποίηση» (*“corporization”*) του κόσμου, η οποία, όπως διαβλέπει ο John Braithwaite, λειτουργεί εκ παραλλήλου και ως αποτέλεσμα των σύγχρονων ρυθμίσεων και ως καίριος παράγοντας της ρυθμιστικής εξέλιξης και γενικότερα της κρατικής ανάπτυξης. Με άλλα λόγια, η αλληλοπαθής σχέση ανάμεσα στις σύγχρονες επεκτατικές τάσεις του κεφαλαίου και στις αντίστοιχες ρυθμιστικές πολιτικές προδιαγράφουν τα όρια του σημερινού κόσμου και το περιεχόμενο της πολυποίκιλης και πολυσχιδούς διακυβέρνησης του.⁸⁹⁹ Στο πλαίσιο αυτό, διευκρινίζεται ότι η αντεγκληματική πολιτική, και ιδιαίτερα αυτή που απευθύνεται στα εγκλήματα του λευκού περιλαιμίου, θα παραμένει αναχρονιστική και ατελής όσο ξορκίζει τους ρυθμιστικούς μηχανισμούς της παγκοσμιοποιημένης αγοράς, αγνοώντας ότι τα περισσότερα από τα ζητήματα που καλείται να αντιμετωπίσει είναι παγκόσμιου χαρακτήρα.⁹⁰⁰ Υπό την ίδια οπτική, η συμβατή με την επικαιρότητα λύση της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου δεν μπορεί να συγκροτείται ομοιόμορφα και μονοπαραγοντικά αλλά οφείλει να υπακούει σε μια κομβική διακυβέρνηση και ως εκ τούτου σε μια περισσότερο συμπλεκτική στρατηγική ρύθμισης. Αυτό δεν σημαίνει την απόλυτη ιδιωτικοποίηση των ελεγκτικών μηχανισμών, όπως δεν σημαίνει και την πρωτοκαθεδρία της κρατικής διευθέτησης. Περισσότερο προσανατολίζεται στην αποκέντρωση και τη διάσπαση του ελεγκτικού και διωκτικού έργου, που ασκείται ως επί το πλείστον από τη ποινική δικαιοσύνη, υπέρ μιας πολυσυλλεκτικής, αυτό-ρυθμιζόμενης δομής, αποκαταστατικού κυρίως και λιγότερο ανταποδοτικού

⁸⁹⁹ Braithwaite J., 2008, *“Regulatory Capitalism – How it Works, Ideas for Making it Work Better”*, Edwar Elgar, Cheltenham, UK – Northampton, MA, USA, σελ. 1-32

⁹⁰⁰ Ibid σελ. 199-201

χαρακτήρα, με τη συνδρομή εξειδικευμένων, τοπικών, μη κυβερνητικών αλλά και ιδιωτικών φορέων. Παράλληλα, ο συντονιστικός ρόλος του σύγχρονου κράτους, που διασφαλίζεται μέσω του συνταγματικά κατοχυρωμένου δημοκρατικού χαρακτήρα του, αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση ενός αυτορυθμιζόμενου, συναινετικού μοντέλου, και μόνο από τη κεντρικότητα της συμβολής του στα δημόσια οικονομικά. Χωρίς ισχυρό κράτος να χρηματοδοτεί τις αυτορυθμιζόμενες συναινετικές πρωτοβουλίες, αυτές δεν μπορούν να υπάρξουν. *«Η αποκαταστατική δικαιοσύνη καταρρέει όταν το κράτος πρόνοιας δεν είναι εκεί να την υποστηρίξει.»*⁹⁰¹

Η αντίληψη που υφέρπει στην πρόταση για αυτό-ρύθμιση της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου συγγενεύει με εκείνη της ποινικοποίησης στο σημείο που υποδεικνύει ομοίως ότι η αντίδραση πρέπει να είναι άμεση και προσαρμοσμένη στα μέσα που διατίθενται από τη σύγχρονη πραγματικότητα. *«Γνωρίζω πολύ καλά ότι σε ένα ιδανικό κόσμο μπορεί να μην ήταν κατάλληλο να εργάζεται κανείς με όρους της νεοφιλελεύθερης ρητορικής, και ότι μια περισσότερο ριζοσπαστική κριτική θα ήταν προτιμότερη. Ωστόσο, είμαι πεπεισμένος ότι αυτό από άποψη στρατηγικής είναι το πιο χρήσιμο πράγμα για την ώρα. Αυτό δεν σημαίνει ότι δεν θα είναι δυνατό σε κάποια άλλη στιγμή να εξαπολυθεί μια ευθεία επίθεση στη νοοτροπία της αγοράς ως πηγή ανισότητας. Αυτή, ωστόσο, δεν είναι η κατάλληλη στιγμή.»*⁹⁰² Υπό μια τέτοια οπτική το συναινετικό μοντέλο ρύθμισης συνιστά μια πραγματιστική θέση με διαχειριστικό περιεχόμενο. Στο πυρήνα της, επομένως, όσον αφορά την αντιμετώπιση της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου τίθεται η καλλιέργεια και εδραίωση μιας νοοτροπίας διαχείρισης των κινδύνων που γεννά η

⁹⁰¹ Braithwaite J., 2000, op. cit. σελ. 233

⁹⁰² Shearing C., 1995, “Reinventing Policing: Policing as Governance”, στο Fritz Sack, Michael. Vob, Detlev Frehsee, Albrecht Funk, Herbert Reinke (eds). *Privatisierung staatlicher Kontrolle: Befunde, Konzepte, Tendenzen*”, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden Baden, σελ. 83

επιχειρηματική δράση στη βάση ενός υβριδικού ιδιωτικού - δημόσιου ρυθμιστικού μηχανισμού.⁹⁰³

Με βάση αυτές τις συνισταμένες το συναινετικό παράδειγμα που απευθύνεται στην εταιρική και επιχειρηματική δράση κυριαρχείται από την έννοια της αυτό-ρύθμισης. Η κεντρική του ιδέα περιλαμβάνει την αρχή της εμπιστοσύνης προς τις εταιρείες να παρακολουθούν, να ελέγχουν και να εξασφαλίζουν εξ ιδίων τη συμμόρφωση τους στο νόμο, ως μέρος ενός μινιμαλιστικού ρυθμιστικού πλαισίου. Προϋπόθεση για την αποδοτικότητα μιας τέτοιας ρυθμιστικής διευθέτησης αποτελεί η οικοδόμηση της συναίνεσης γύρω από ενδεδειγμένα σχήματα ελέγχου της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου.⁹⁰⁴ Με βάση το σχήμα που προτείνει ο J. Braithwaite οι επιχειρηματικοί οργανισμοί φέρουν οι ίδιοι την ευθύνη για την εφαρμογή των δικών τους ρυθμίσεων προκειμένου να επιθεωρούνται και να διερευνώνται πιθανά «προβληματικά» σημεία στην αλυσίδα των δραστηριοτήτων τους, όπως για παράδειγμα ο έλεγχος ρύπων ή η ασφάλεια των εργασιακών χώρων και εγκαταστάσεων. Ο πήγης που προσδιορίζει επακριβώς και αυστηρώς τα ελάχιστα όρια τέτοιων ρυθμίσεων διασφαλίζεται νομοθετικά ενώ επιπλέον το περιεχόμενο τους δεν είναι ομοιογενές αλλά πρέπει να ανταποκρίνεται στα συγκεκριμένα κριτήρια που αναλογούν στο κάθε βιομηχανικό τομέα. Τα ρυθμιστικά μέτρα αφού διαμορφωθούν από τις εταιρείες και πριν εφαρμοστούν πρέπει να τύχουν της έγκρισης του υπεύθυνου κρατικού φορέα, ο οποίος επιπλέον ασκεί περιοδική επιτήρηση τόσο για

⁹⁰³ Οι εν λόγω θεωρητικές προσεγγίσεις και τα αντίστοιχα ρυθμιστικά μοντέλα που προτάσσονται για την υλοποίηση τους λέγεται ότι εντάσσονται στο πλαίσιο ενός «κινήματος νόμου και οικονομικών» (“law and economics movement”). Σε αυτό ακριβώς το πλαίσιο οι επιταγές του συναινετικού μοντέλου υπαγορεύονται κυρίως από τις τάσεις της ελεύθερης αγοράς και βασίζονται λιγότερο σε «εύπλαστες» έννοιες όπως οι ανάγκες των καταναλωτών ή οι ηθικές δεσμεύσεις των επιχειρήσεων, οι οποίες εκλαμβάνονται ως πολιτικοποιημένες και ανορθόδοξες και σε κάθε περίπτωση ως μέρος ενός συγκρουσιακού περιβάλλοντος που επιφέρει μόνο δυσμείνια στις επιχειρηματικές δράσεις. Το συναινετικό μοντέλο επομένως φιλοδοξεί να υπερκεράσει τις αποδεδειγμένες δυσλειτουργίες του ποινικού δικαίου υποστηρίζοντας οικονομικά ορθολογικά σχήματα τα οποία αποσκοπούν προς το συμφέρον και των ελεγχόμενων και των ελεγκτών. Snider L., 1995, “Regulating Corporate Behavior” στο Michael B. Blackenship (eds) *Understanding Corporate Behavior*, Garland Publishing Inc., New York and London, σελ. 177 – 210

⁹⁰⁴ Χαρακτηριστική περίπτωση μιας τέτοιας ρύθμισης αποτελεί ο Ν. 3530/2007 για τη «Κύρωση Συμφωνίας για τη Καταπολέμηση του Λαθρεμπορίου και των Παραποιημένων Προϊόντων και Γενική Απαλλαγή και των Προσαρτημάτων, των Συνημμένων Πινάκων και των Πινάκων αυτής.» Αναλυτικότερα, με το συγκεκριμένο νόμο κυρώθηκε η συμφωνία κατά του λαθρεμπορίου και των παραποιημένων προϊόντων που υπεγράφη στις 9 Ιουλίου 2004 μεταξύ της PHILIP MORRIS INTERNATIONAL INC. και άλλων θυγατρικών της εταιρειών, της Ευρωπαϊκής Ένωσης, εκπροσωπούμενης από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, και διαφόρων κρατών – μελών της Ε.Ε. και αντιστοιχεί ουσιαστικά στο ρυθμιστικό μοντέλο, βάσει του οποίου τα μέρη της συμφωνίας συναινούν ως προς έναν ad hoc ελεγκτικό μηχανισμό για την από κοινού αντιμετώπιση περιπτώσεων λαθρεμπορίου τσιγάρων, παραγωγής της προαναφερόμενης εταιρείας. Το κόστος δε που συνεπάγεται η υλική και τεχνολογική εγκατάσταση ενός σύγχρονου ελεγκτικού μηχανισμού βαραίνει την εταιρεία.

την καταλληλότητα τους όσο και για την ορθότητα της εφαρμογής τους.⁹⁰⁵ Η ουσία του μοντέλου της επιβεβλημένης αυτό-ρύθμισης αποκωδικοποιείται σε μια δέσμη προσαρμοσμένων μέτρων και κανόνων που οι επιχειρήσεις καλούνται να πάρουν με σκοπό να εξασφαλίσουν τη συμμόρφωση τους στις επιταγές του νόμου, φέροντας και το βάρος του κόστους, που συνεπάγεται η υλοποίηση τους. Ο έλεγχος που ασκείται από τις εξωτερικές ρυθμιστικές αρχές δεν σχετίζεται συνεπώς με την ίδια τη συμμόρφωση, δεν είναι δηλαδή καταναγκαστικής φύσης, αλλά με τη λειτουργία και τη λειτουργικότητα του μηχανισμού αυτό-ρύθμισης των εταιρειών, είναι με άλλα λόγια εποπτικού χαρακτήρα.

Σε αντίθεση με τον S. Tombs, ο J. Braithwaite δεν θεωρεί τις εταιρείες στυγνούς ορθολογικούς οικονομικούς φορείς αλλά τους αναγνωρίζει την ικανότητα μιας ηθικής δράσης, η οποία στην προέκταση της εξασφαλίζει τη δέσμευση τους στους ρυθμιστικούς κανόνες. Η περαιτέρω επεξεργασία της ηθικής αυτής διάστασης των επιχειρήσεων οδηγεί, εκτός από μια κρατικά επιβεβλημένη αυτό-ρύθμιση, στη διατύπωση ενός πρόσθετου μοντέλου «άτυπου κοινωνικού ελέγχου» (*“informal social control”*) της εταιρικής δράσης, σύμφωνα με το οποίο «ο περιορισμός/έλεγχος της συμπεριφοράς (εξασφαλίζεται) με μέσα άλλα από αυτά που επισήμως κατευθύνονται από τα δικαστήρια ή τις διοικητικές αρχές».⁹⁰⁶ Πιο συγκεκριμένα, βάση για τον άτυπο κοινωνικό έλεγχο της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου αποτελεί το στίγμα και η αρνητική δημοσιότητα, ως αντικίνητρα για την υιοθέτηση αντικοινωνικής συμπεριφοράς και εγκληματικής δράσης και αντίστροφα ως ενισχυτικά κίνητρα της βούλησης και της διάθεσης των εταιρειών για αυτό-ρύθμιση προκειμένου όχι απλά να διατηρήσουν αλλά και να ενισχύσουν το όνομα, το κύρος τους και ως εκ τούτου η ανταγωνιστικότητά τους. Απαραίτητη συνθήκη για τη λειτουργία μιας τέτοιας διαδικασίας «επανενακτικής ντροπής» για λόγους συμμόρφωσης και ενσωμάτωσης

⁹⁰⁵ Braithwaite, J. 1982, “Enforced self-regulation: a new strategy for corporate crime control” στο *Michigan Law Review*, τ. 80, σελ. 1466-1507

⁹⁰⁶ Braithwaite, J. & Fisse, B. 1983, “Asbestos and health: a case of informal social control”, στο *Australia and New Zealand Journal of Criminology*, τ. 16, σελ. 67-80

(“reintegrative shame”)⁹⁰⁷ αποτελούν οι μηχανισμοί αύξησης της δημόσιας πρόσβασης στην ενημέρωση όπως και της ίδιας της δημοσιότητας περιπτώσεων εγκληματικών εταιρικών δράσεων και συναλλαγών.⁹⁰⁸ Αν ο άτυπος κοινωνικός έλεγχος της εντροπής λειτουργεί ως διπλός παράγοντας πίεσης, τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό επίπεδο, ο Braithwaite δεν παραλείπει να υπογραμμίσει την ανάγκη επιπλέον οχύρωσης του δεύτερου κυρίως επιπέδου. «Όπως ήδη έχω υποστηρίζει και αλλού, ανεξαρτήτως της άποψης που έχει κάποιος για την αποτελεσματικότητα των συναινετικών συστημάτων εφαρμογής του νόμου, αυτή η αποτελεσματικότητα μπορεί να εμπλουτισθεί όταν συμπληρωθεί με ποινικό κολασμό.»⁹⁰⁹ Στο πλαίσιο αυτό ο συγγραφέας συνηγορεί υπέρ μιας ιεράρχησης των επαπειλούμενων κυρωτικών μέτρων επί τη βάση μιας πυραμίδας, η οποία υπόσχεται τη βαθμιαία απελευθέρωση και επιβολή τους. Στις περιπτώσεις επομένως που το συναινετικό μοντέλο αυτό-ρύθμισης είτε παρακάμπτεται είτε αποτυγχάνει να αντεπεξέλθει στους συμφωνημένους κανόνες η αρμόδια κρατική ρυθμιστική αρχή

⁹⁰⁷ Βασικό ερμηνευτικό κλειδί του θεωρητικού μοντέλου της «εντροπής» (“shaming”) στη σύγχρονη εγκληματολογική σκέψη αποτελεί η διάκριση του σε δύο τύπους ή καλύτερα η κατανόηση του ως μιας συνέχειας με δύο πόλους: ο πρώτος καταλήγει στο διαχωρισμό, στον παροπλισμό του δράστη σε σχέση με το λοιπό κοινωνικό γίγνεσθαι (“disintegrative shaming”) ενώ στη δεύτερη περίπτωση (“reintegrative shaming”) πραγματώνεται μια ουσιαστική συμφιλίωση μεταξύ δράστη και κοινωνίας. Κεντρικός άξονας και στις δύο περιπτώσεις παραμένει η έννοια του στίγματος και της διαχείρισής του. Ο στιγματισμός του δράστη και η μετατροπή του σε κοινωνικό απόκληρο αποτελεί τη πλέον κλασσική και ακόμη κυρίαρχη τάση στις σύγχρονες δυτικές κοινωνίες, απόρροια του ποινικού δικαίου. Στο δεύτερο μοντέλο σύμφωνα με τον Braithwaite οι μόλις προαναφερόμενες αρνητικές αποχρώσεις του στίγματος ξεθωιάζουν μέσω κινήσεων επαναπροσέγγισης και επαναποδοχής του δράστη. Σε αυτή τη περίπτωση η εντροπή πυροδοτείται ως απόληξη μιας δράσης και εξαιτίας ενός συγκεκριμένου δράστη ενώ η αποδοκμασία που εμπεριέχει αποκαθίσταται στο πλαίσιο μιας σχέσης θεμελιωμένης στο σεβασμό προς τον δράστη. Κατά συνέπεια οι τελετές αποδοκμασίας και απόρριψης (“degradation ceremonies”) συνοδεύονται από άλλες για την αποκατάσταση της παράβασης, στις οποίες τα στοιχεία της συγχώρεσης, της απολογίας και της μετάνοιας είναι πολιτισμικά απαραίτητα. Η εντροπή επιπρόσθετα πριμοδοτεί διαδικασίες διαμεσολάβησης ανάμεσα στο δράστη και στο θύμα, δεδομένου ότι η προληπτική της επιτυχία θεωρείται ότι βασίζεται κυρίως σε συνειδησιακές διεργασίες. Σε αυτό το πλαίσιο η έννοια του κοινοτισμού αποτελεί προϋπόθεση μιας τέτοιας προσπάθειας. Για τους υποστηρικτές του συγκεκριμένου θεωρητικού πρίσματος, η εντροπή υποστηρίζεται ότι αποτελεί μια κρίσιμη παράμετρο για την κοινωνική κινητοποίηση ενάντια σε εγκλήματα που διαπράττονται από κράτη όπως και από εταιρείες και ενάντια σε κάθε καταστρατήγηση των ανθρωπίνων και των ατομικών δικαιωμάτων. Braithwaite J., 1989, *Crime, Shame and Reintegration*, Oxford University Press, Oxford. Εν προκειμένω υιοθετείται ο ελληνικός όρος «επανεντακτική ντροπή» όπως προτείνεται και αναλύεται από την Κρανιδιώτη μ., 2007, *Η Ολοκλήρωση – Μέθοδος ανάπτυξης θεωρίας στη Εγκληματολογία*, Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 145-170

⁹⁰⁸ Σε σχέση με την κριτική που δέχθηκε ο J. Braithwaite αναφορικά με το ανεδαφικό της εντροπής ως μηχανισμό κοινωνικού ελέγχου ιδιαίτερα στις σύγχρονες κοινωνίες, οι διαστάσεις των οποίων εκτείνονται στα όρια ενός παγκόσμιου χωριού, ο συγγραφέας αντιτείνει ότι η εφαρμογή ενός τέτοιου κοινωνικού ελέγχου προκρίνεται σήμερα ακόμη περισσότερο ακριβώς λόγω των αναπτυσσόμενων αλληλεξαρτήσεων που προάγει ο μοντέρνος τρόπος ζωής. Σύμφωνα με την επιχειρηματολογία που αναπτύσσεται στους ανθρώπους γενικά δεν αρέσει και ως εκ τούτου αποφεύγουν να αποτυγχάνουν στα μάτια εκείνων που τους ενδιαφέρουν. Κάτω από διαφορετικές συνθήκες το υποκείμενο που μας αξιολογεί μπορεί να είναι η οικογένεια, οι φίλοι, οι συνάδελφοι καθώς και ένα πολιτικό κίνημα και η κοινή γνώμη. Σε αυτό το σημείο συγκροτείται αντιστρόφως και το έργο των ομάδων υποστήριξης στις διαδικασίες επανενσωμάτωσης. Στο ίδιο πλαίσιο ο συγγραφέας υπογραμμίζει τον κρίσιμο ρόλο των ακτιβιστικών κοινωνικών κινήσεων. Braithwaite J., 1995, “Inequality and Republican Criminology” στο John Hagan and Ruth D. Peterson (eds) *Crime and Inequality*, Stanford University Press, σελ. 277-305

⁹⁰⁹ Braithwaite J., 1985, “White Collar Crime”, στο *American Review of Sociology*, τ.11, σελ. 1-25

παρεμβαίνει προκειμένου να εξασφαλίσει την εφαρμογή τους. Ο πρώτος μηχανισμός που ενεργοποιείται κατά τον εντοπισμό παραβιάσεων ισοδυναμεί με μια προσπάθεια πειθούς των επιχειρήσεων και των εκπροσώπων τους για τη συμμόρφωση τους με τη νομοθεσία. Η αποτυχία μιας τέτοιας προσπάθειας ενεργοποιεί εν συνεχεία την επίσημη έγγραφη όχληση κατά της εταιρείας, την οποία διαδέχεται η καταβολή αποζημιώσεων μέσω της επιβολής αστικών ευθυνών ενώ το έσχατο μέτρο εκπροσωπεί ο ποινικός νόμος και η άσκηση ποινικής δίωξης.⁹¹⁰ Ποσοτικά, ο βαθμός κλιμάκωσης της εξωτερικής παρέμβασης εξαρτάται από το χρονικό σημείο επίλυσης του ζητήματος.

Ένα τέτοιο μικτό ρυθμιστικό σχήμα θεωρείται ότι υπερνικά τις δυσκολίες και αγκυλώσεις που προκαλούνται από την απόλυτη εξάρτηση σε έναν αποκλειστικά ρυθμιστικό μηχανισμό είτε πρόκειται για αστικά ή διοικητικά μέτρα είτε ισοδυναμεί με το ποινικό δίκαιο είτε τέλος παραπέμπει περισσότερο σε διαμεσολαβητικές – συμφιλιοτικές μεθόδους. Το ενδιαφέρον ωστόσο της συγκεκριμένης θεωρητικής πρότασης εστιάζεται στο γεγονός ότι στις περιπτώσεις μη επίτευξης συναίνεσης επιζητείται η δραστηριοποίηση περισσότερο παρεμβατικών μέτρων, ακόμη και ποινικού χαρακτήρα, από τη πλευρά των αρμόδιων κυβερνητικών αρχών. Με άλλα λόγια η αυτό-ρυθμιστική διαδικασία καθίσταται λειτουργική εφόσον στη βάση της λανθάνει η έννοια και η πραγματικότητα του ποινικού κολασμού. Όπως σχετικά αναφέρεται «όσο πιο βαριά είναι η τιμωρητικότητα την οποία μια αρχή μπορεί να επικαλεστεί τόσο πιο μεγάλη είναι η ικανότητα της να προωθήσει τη ρύθμιση κάτω στη βάση συνεργασίας της πυραμίδας.»⁹¹¹ Στο σημείο αυτό αναδεικνύεται και η δεύτερη συγγένεια του συναινετικού - αυτό-ρυθμιστικού μοντέλου και του ποινικού, η οποία συνίσταται στην αρχή της αρνητικής πρόληψης που αποτελεί το «επενδυτικό προϊόν» και των δύο θεωρητικών σχημάτων. Αν και τα περιοριστικά όρια μιας αποτρεπτικής αντεγκληματικής πολιτικής συγκροτούν την κύρια κριτική των θεωρητικών της συναίνεσης κατά του ποινικού δικαίου, ωστόσο, παραδέχονται ότι η συμβολή της αναφορικά με συγκεκριμένους οικονομικούς φορείς είναι καθοριστική για την επίτευξη της συμμόρφωσης με το νόμο. «*Τα αμφίβολα δόγματα για τον έλεγχο του*

⁹¹⁰ Braithwaite J., 1990, “Convergence in models of regulatory strategy”, στο *Current Issues in Criminological Justice*, τ.2(1), σελ.59-66

⁹¹¹ Ayres I. & Braithwaite J., 1992, *Responsive Regulation. Transcending the deregulation debate*, Oxford University Press, Oxford, σελ. 40

εγκλήματος με δημόσια κατακραυγή, αποτροπή, εξουδετέρωση και αναμόρφωση μπορούν με επιτυχία να εφαρμοστούν στις εταιρείες.»⁹¹² Η θεωρητική εξαίρεση θεμελιώνεται για άλλη μια φορά στην εξαιρετική φύση των επιχειρηματικών οργανισμών και εταιρειών λόγω της έκτασης των προνομίων και της ισχύος, που απολαμβάνουν συγκριτικά με τους κοινούς δράστες και που διακυβεύονται.⁹¹³

Γ. Το παράδειγμα της αποκαταστατικής δικαιοσύνης στο σύγχρονο πλαίσιο των νομικών εγγυήσεων

Ανεξάρτητα από τις επιμέρους κριτικές που έχουν διατυπωθεί, εμπνευσμένες από τη διαφορετική κατεύθυνση που ακολουθεί το καθένα από τα προαναφερόμενα μοντέλα ρύθμισης της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου και βασισμένες στο πραγματικό αποτέλεσμα της μη ευδοκίμησης και επίτευξης του επιδιωκόμενου ελέγχου, που αφορά στο συγκεκριμένο είδος παρέκκλισης, κοινό σημείο τους αποτελεί η προσπάθεια σύνθεσης ενός μικτού τελικά σχήματος αντεγκληματικής πολιτικής αντί της υπεράσπισης της καθαρότητας ενός αμιγούς ποινικού ή συναινετικού αντίστοιχα προτάγματος. Με δεδομένη τη παραδοσιακή τάση για διευθέτηση του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου με αστικά ή διοικητικά μέτρα, γεγονός που αποτελεί τη πλέον περίοπτη παρατήρηση στη μελέτη και «καθαρογραφία» του φαινομένου από τον Sutherland, και οι δύο πλευρές κρίνουν απαραίτητες συνισταμένες προς έναν αρτιότερο ρυθμιστικό μηχανισμό το στοιχείο της αποτροπής, την ενεργή συμμετοχή της κοινωνικής παραμέτρου καθώς και την ευρύτερη πολιτική συνδρομή.⁹¹⁴ Η θεωρητική ομπρέλα κάτω από την οποία συναντιούνται οι δύο αυτές προτάσεις τιτλοφορείται ως «αποκαταστατική

⁹¹²Braithwaite J. & Geis G., 1982, "On Theory and Action for Corporate Crime Control", σελ *Crime and Delinquency*, τ.28 σελ 293

⁹¹³ Geis G., 1996, "A Base on Balls for White collar Criminals", στο David Schichor and Dale K. Serchest (eds) *Three Strikes and You're Out - Vengeance as Public Policy* Sage, Thousand Oaks-London-New Delhi, σελ. 244-264

⁹¹⁴ Τα πλεονεκτήματα της άποψης που τάσσεται υπέρ της ποινικοποίησης του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου, υπογραμμίζεται ότι τελούν υπό την αποκλειστική αίρεση της πολιτικής συγκυρίας και βούλησης. «Με δεδομένη την αναλογία και τις συνέπειες του οικονομικού εγκλήματος και τα επίμονα προβλήματα ως προς τη διευθέτησή του, μπορεί να υποστηριχθεί ότι το συγκεκριμένο φαινόμενο δύναται μονάχα να αντιμετωπισθεί με πολιτική και λαοφιλή κοινωνική υποστήριξη.» Alvessalo A. & Tombs S., 2002, op. cit. σελ. 30 Παρόμοια είναι και η παραδοχή των υπερασπιστών της αυτό-ρύθμισης και σε σχέση με τις πιέσεις που ασκεί η κοινή γνώμη, όπως προκύπτει από τη σημείωση ότι «Ίσως το πραγματικό μάθημα...είναι ότι ο άτυπος κοινωνικός έλεγχος δύναται να δουλέγει όταν οι δομικές πραγματικότητες το καθιστούν δυνατό.» Fisse B. & Braithwaite J., 1983, *The impact of publicity on corporate offenders*, State University of New York Press, Albany, σελ. 76

δικαιοσύνη» (“restorative justice”)⁹¹⁵. Περισσότερο ως προοδευτική μετεξέλιξη παρά σε αντίθεση με την έννοια της «ανταποδοτικής» ή της «αναμορφωτικής» τάσης της δικαιοσύνης, (“retributive justice”, “rehabilitative justice”)⁹¹⁶ οι αποκαταστατικές προσεγγίσεις⁹¹⁷ ανταποκρίνονται σε μια «διαδικασία με την οποία τα μέρη, τα συμφέροντα των οποίων διακυβεύονται λόγω μιας συγκεκριμένης προσβολής, ξεκαθαρίζουν συλλογικά πως θα διαχειριστούν το επακόλουθο της προσβολής και τις επιπλοκές του για το μέλλον.»⁹¹⁸ Κάθε προσπάθεια περιγραφής της αποκαταστατικής δικαιοσύνης με όρους τελικού επιτεύγματος δεν σημαίνει και την ταύτιση της με συγκεκριμένες διαδικαστικές μεθόδους. Αντίθετα, υποθέσεις διαφορετικής υφής ενδέχεται να υπακούουν σε άλλου τύπου ή και ad hoc διαδικασίες. Ο κεντρικός πυρήνας, ωστόσο, κάθε αποκαταστατικής διαδικασίας υπαγορεύει ότι η ανταπάντηση

⁹¹⁵ Η Β. Αρτινοπούλου υιοθετεί τον όρο «επανορθωτική δικαιοσύνη», και με τον οποίο παραπέμπει σε ένα συμπληρωματικό ή και εναλλακτικό παράδειγμα από το κλασικό πρότυπο απονομής δικαιοσύνης. Η συγγραφέας επιλέγει περαιτέρω σε τρία επίπεδα, πάνω στα οποία βασίζει την ερμηνεία της για το νέο αυτή θεωρητική πρόταση: το αξιακό, το επιστημονικό και το επίπεδο των εφαρμοσμένων πρακτικών. Βλ. Αρτινοπούλου Β., 2010, *Επανορθωτική Δικαιοσύνη – Η πρόκληση των σύγχρονων δικαιοσύνης συστημάτων* Νομική Βιβλιοθήκη

⁹¹⁶ Όπως υπογραμμίζεται από την Kathleen Daly η σχέση αντίθεσης που χρησιμοποιείται συχνά για να περιχαρακώσει την αποκαταστατική από την ανταποδοτική δικαιοσύνη μέσω μιας αντιστοιχίας ««καλής» (αποκαταστατική) και «κακής» (ανταποδοτική) δικαιοσύνης, στην οποία κάποιος θα μπορούσε να προσθέσει και την «άσχημη» (αναμορφωτική) δικαιοσύνη» συνιστά έναν από τους μύθους που συνοδεύουν την έννοια της αποκαταστατικής δικαιοσύνης. Κατά την αντίληψη της συγγραφέως ένα τόσο έντονο «κοντράστ» αποτελεί παραπλανητική απλούστευση για το λόγο του ότι οι αξίες της ανταπόδοσης και της αποκατάστασης αποτελούν συμπληρωματικά στοιχεία μιας σχέσης εξάρτησης. Πρόκειται με άλλα λόγια για ένα continuum εντός του οποίου η μόνη βάσιμη διάκριση που μπορεί να γίνει αφορά στο παλιό και στο καινούργιο. Υπό την οπτική συνεχούς ροής και τροφοδότησης η αποκαταστατική δικαιοσύνη συμβολίζει μέρος μιας μετασχηματιστικής πορείας και εξέλιξης. Daly K., 2003, “Restorative Justice: a real story” στο Gerry Johnstone eds. *A Restorative Justice Reader – Texts, sources, context*, Willan Publishing, σελ.363-381

⁹¹⁷ Δεδομένου ότι η έννοια της αποκαταστατικής δικαιοσύνης δεν παραπέμπει σε μια μοναδική ακαδημαϊκή θεωρία για το έγκλημα ή τη δικαιοσύνη αλλά αντιπροσωπεύει περισσότερο έναν πολυεστιάκο φακό, ο οποίος χρησιμοποιείται για να υποδηλώσει διάφορες μορφές παρέμβασης στις ζωές των δραστών και των θυμάτων, κρίνεται πιο ακριβής και εποικοδομητική η υιοθέτηση του όρου «αποκαταστατικές προσεγγίσεις της δικαιοσύνης» αντί της «αποκαταστατικής προσέγγισης». Johnstone G., 2003, “Introduction: restorative approaches to criminal justice” στο Gerry Johnstone eds. *A Restorative Justice Reader – Texts, sources, context*, Willan Publishing, σελ. 1-27

⁹¹⁸ Marshall T., 2003, Restorative Justice: an overview, στο Gerry Johnstone eds. *A Restorative Justice Reader – Texts, sources, context*, Willan Publishing, σελ. 28

στο έγκλημα, χωρίς να στοχεύει στην τιμωρία του δράστη,⁹¹⁹ πρέπει να διασφαλίζει ότι οι δράστες αφενός λογοδοτούν και ότι αφετέρου συνειδητοποιούν και επανορθώνουν τη βλάβη την οποία προξένησαν. Επιπλέον, εισηγείται ότι προκειμένου το όλο εγχείρημα της απονομής ποινικής δικαιοσύνης να μην συνιστά μονοπώλιο των κρατικών λειτουργιών και επαγγελματιών, οι σύγχρονες κοινωνίες οφείλουν να σχεδιάσουν και να αναπτύξουν μηχανισμούς, η πρόσβαση στους οποίους είναι ανοιχτή στο μέσο πολίτη και πρώτιστα στο δράστη και στο θύμα, να συνεννοηθούν πάνω σε συλλογική βάση για τον τρόπο αποκατάστασης της βλάβης, ως συνάρτηση κάποιας προσβολής, καθώς και για τον τρόπο πρόληψης ώστε να αποφευχθούν πιθανότητες επανάληψης ή υποτροπής.

Αν και η έννοια της αποκαταστατικής δικαιοσύνης δεν είναι παράγωγη της καταργητιστικής θεώρησης⁹²⁰ εντούτοις είναι σαφώς επηρεασμένη από την κριτική που άσκησαν ορισμένοι καταργητιστές κατά του ποινικού δικαίου, και η οποία θίγει την πρωταγωνιστική φιγούρα του δράστη έναντι του θύματος⁹²¹, τη «δημόσια φύση»

⁹¹⁹ Σύμφωνα με την επιχειρηματολογία που αναπτύσσεται ως προς αυτό το σημείο τονίζεται ότι δεν υπάρχει ορθολογική διασύνδεση μεταξύ της ποινής του δράστη και της βλάβης που υπέστη το θύμα. Η αποτρεπτική λειτουργία του ποινικού δικαίου μέσω του ποινικού κολασμού και κατ' επέκταση με την επιβολή άλγους αμφισβητείται τόσο σε ηθικό επίπεδο όσο και σε επίπεδο αποτελεσματικότητας. Υπό αυτό το σκεπτικό η ποινική διαδικασία δεν αποτελεί έμβλημα αναζήτησης της αλήθειας αλλά απλό μέσο για τη νομιμοποίηση της χρησιμοποίησης βίας και εξαναγκασμού. «Η τιμωρία, ειδικότερα η κρατική τιμωρία είναι η απόγος της παράδοσης που μεταδίδει θρησκευτική και ηθική αυθεντία στην υπέρτατη πολιτική εξουσία και μέσω αυτής στη κοινότητα. Αυτή η αυθεντία είναι όλο και λιγότερο αξιόπιστη σε μια κοσμική πραγματικότητα όπως η δικιά μας. Σήμερα υπάρχει μια αυξανόμενη επιθυμία να επιτρέπεται σε κάθε άτομο να ορίζει τη ζωή του όπως θεωρεί ότι του ταιριάζει δεδομένου ότι δεν παραβιάζει τα δικαιώματα των άλλων.» Barnett R., 2003, "Restitution: a new paradigm of criminal justice", στο Gerry Johnstone eds. *A Restorative Justice Reader – Texts, sources, context*, Willan Publishing, σελ. 49 Στο ίδιο πλαίσιο επιχειρείται η αντιπαραβολή του ποινικού δικαίου με τον πόλεμο, αφετηρία της οποίας αποτελεί η παρατήρηση ότι «και τα δύο επιφέρουν κάτι κακό, το οποίο πολύ δύσκολα μπορεί να δικαιολογηθεί στο πλαίσιο του πολιτιστικού επιπέδου, το οποίο έχουμε επιτύχει». Prittwitz C., 2003, «Πόλεμος σε περίοδο ειρήνης: Ο λόγος και τα όρια της διαφοροποίησης μεταξύ ποινικού δικαίου και πολέμου», Μανωλεδάκης Ι. – Prittwitz C στο *Διεθνοποίηση του Ποινικού Δικαίου*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, σελ. 49

⁹²⁰Κεντρική ιδέα του «καταργητισμού» (*"abolitionism"*) συνιστά η πρόσληψη της ποινικής δικαιοσύνης και του ποινικού συστήματος ως κοινωνικών προβλημάτων που εντείνουν παρά εξομαλύνουν το εγκληματικό φαινόμενο και τις συνέπειες του. Σε μια τέτοια ιδεολογική βάση οι φυλακές, που αποτέλεσαν και το πρωταρχικό πεδίο της καταργητιστικής μελέτης, συμβάλλουν ώστε να επιβληθούν κυρίαρχες ιδεολογικές κατασκευές για το έγκλημα, αναπαράγουν κοινωνικές διακρίσεις και αποσπών τη προσοχή από τα εγκλήματα των ισχυρών. Μέσω μιας τέτοιας ανάλυσης οι καταργητιστές συνηγορούν υπέρ ενός ριζοσπαστικού μετασχηματισμού των φυλακών και του ποινικού συστήματος συνολικά και την αντικατάστασή τους με ανακλαστικές στρατηγικές κοινωνικής ενσωμάτωσης προκειμένου να διαχειριστούν πολύπλοκα κοινωνικά φαινόμενα, όπως το έγκλημα. Sim J., 2006, "Abolitionism", στο Eugene McLaughlin and John Muncie (eds) *The Sage Dictionary of Criminology*, Sage Publications, London-Thousand Oaks-New Delhi, πρσλ 2-5 Σύμφωνα με τον Χ. Δημόπουλο ο εγκληματολογικός καταργητισμός εντάσσεται στο ευρύτερο πλαίσιο σκέψης της κριτικής εγκληματολογίας σε αντίθεση με τους θεωρητικούς εκείνους που κάνουν λόγο για αλλαγή παραδείγματος στην εγκληματολογική έρευνα. Το εγχείρημα που χρησιμοποιείται προς ενίσχυση του ανωτέρω ισχυρισμού σχετίζεται με τον αποσπασματικό χαρακτήρα που αποδίδεται στις καταργητιστικές προτάσεις αντεγκληματικής πολιτικής. «Για να δικαιολογηθεί...η χρήση του όρου «παραδείγμα» απαιτείται ένα σύνολο καταργητικών προτάσεων, που θα αναφέρεται σε ολόκληρη τη δομή του ποινικού συστήματος κι όχι – βέβαια- σε ένα μέρος της, όπως συμβαίνει με την περίπτωση της πραγματικής κατάργησης.» Δημόπουλος Χ., 1990, *Abolitionism*, εκδόσεις Αντώνη Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, σελ.40

⁹²¹ Όπως παρατηρεί ο Χ. Δημόπουλος «Παρόλες...τις αξιοσημείωτες προσπάθειες η βελτίωση της κατάστασης των θυμάτων από εγκλήματα παραμένει μια χαίσιουσα πληγή του νομικού συστήματος, αν όχι μια ανεπίτρεπτη εκκρεμότητα.» Βλ. Δημόπουλος Χ., 2006, *Εισαγωγή στη Θυματολογία*, Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 11

του ποινικού δικαίου που συμβάλλει ακόμη περισσότερο στον εξοβελισμό του θύματος από το πεδίο της αντιδικίας καθώς και την ιδιοποίηση της σύγκρουσης, που ελλοχεύει σε κάθε προσβολή, από επαγγελματίες που αναφέρονται τόσο στο κράτος όσο και ιδιώτες.⁹²² Σε αυτό το πλαίσιο, η γενική θέση, γύρω από την οποία διαρθρώνεται το περιεχόμενο της αποκαταστατικής δικαιοσύνης προτείνει ότι αντί το κράτος και οι επιμέρους θεσμοί του ποινικού συστήματος να επιλαμβάνονται αυτοδίκαια και εξ ολοκλήρου το χειρισμό του εγκληματικού φαινομένου, ως καθ' ύλην αρμόδιοι, η αρμοδιότητα αυτή πρέπει να μετατεθεί πρωτίστως στα χέρια όλων όσων επηρεάζονται άμεσα αλλά και έμμεσα από αυτό και ειδικότερα να εξασφαλιστεί η ενεργή ανάμειξη τους τόσο στο καθορισμό όσο και στην αντιμετώπιση των προβλημάτων που γεννά το έγκλημα. Διευκρινίζεται, ωστόσο, ότι δεν υπονοείται ούτε συντρέχει θέμα κατάργησης του ποινικού δικαίου αλλά επιχειρείται μια αναδιάταξη και αναπροσαρμογή των προτεραιοτήτων και των δομών του. Με αυτή τη λογική, ο ρόλος των υπηρεσιών και των φορέων του ποινικού συστήματος διαβλέπει προς τη διευκόλυνση των απλών ανθρώπων - πολιτών να αποδώσουν δικαιοσύνη παρά στην ανάληψη από μέρους τους της πλήρους ευθύνης μιας τέτοιας απόπειρας.

Σε επίπεδο διαδικασιών το «κίνημα» της αποκαταστατικής δικαιοσύνης επιδιώκει την αμεσότητα ως προς την επικοινωνία των δύο πόλων του εγκλήματος, δηλαδή του δράστη και του θύματος, ως προς την «θεραπεία» του θύματος καθώς και ως προς τον κοινοτικό προσδιορισμό των αναγκών που πρέπει να καλυφθούν. Οι αξίες που υπαγορεύουν αλλά και υπαγορεύονται υπό το πρίσμα των διαδικασιών αυτών κατευθύνονται στην επανόρθωση της βλάβης, στην κοινωνική επανενσωμάτωση του δράστη, στην επαναφορά του αισθήματος ασφαλείας και στην ανάκαμψη του θύματος από το ψυχολογικό τραύμα, προσαρτημένο στο γεγονός της

⁹²² Σύμφωνα με την άποψη του Nils Christie η λειτουργία της ποινικής δικαιοσύνης στηρίζεται στην έννοια και την πρακτική της επαγγελματικής εξειδίκευσης και εν προκειμένω στον νομικό επαγγελματισμό, ο οποίος ανταποκρινόμενος σε μια σειρά από συμφέροντα οδηγεί στον σφετερισμό των κοινωνικών συγκρούσεων μέσω της εσώκλεισης τους σε διάφορους τύπους ποινικών αδικημάτων. Πιο συγκεκριμένα, σχολιάζεται ότι μια από τις βασικές αρχές του ποινικού δικαίου είναι η μετατροπή μιας κατάστασης που αφορά σε δύο διακριτά μέρη, σε νομική αντιδικία του ενός μέρους με το κράτος. Το αποτέλεσμα μιας τέτοιας μετατροπής είναι διπλό: το πρώτο σχετίζεται με την επίτευξη της εκπροσώπησης των μερών και το δεύτερο με τον παραγκωνισμό του θύματος, εξαιτίας της καθοριστικής εκπροσώπησης του από το κράτος, σε σημείο που να μεταβάλλεται απλά στο έναυσμα της δικαστικής υπόθεσης. Με τον τρόπο αυτό, ο συγγραφέας υποστηρίζει, ότι το θύμα συνιστά μια διπλά αποτυχημένη φιγούρα, τόσο απέναντι στο δράστη όσο και με το να στερείται επί της ουσίας το δικαίωμα μιας αμεσότερης παρουσίας σε μια από τις πιο σημαντικές, ίσως, τελετουργικές αναμετρήσεις στο διάστημα της ζωής του. «Οι εγκληματικές συγκρούσεις έχουν μετατραπεί είτε σε περιουσίες άλλων ανθρώπων – και πρώτιστα περιουσίες των δικηγόρων – είτε έχουν αποσοβηθεί προς το συμφέρον άλλων ανθρώπων.» Christie N., 2003, “Conflicts as property” στο Johnstone Jerry (eds) “A Restorative Justice Reader – Texts, sources, context” Willan Publishing, σελ. 60

προσβολής. Με άλλα λόγια, η επιθετική και στρατευμένη αντιμετώπιση της εγκληματικότητας που υπόσχεται μέσω της τιμωρίας το ανταποδοτικό σχήμα εγκαταλείπεται χάριν μιας περισσότερο «συνεργασιακής αντίληψης» θεραπείας, που βασίζεται στην συναινετική διάθεση για διάλογο και συμφιλίωση. Στο πλαίσιο αυτό απορρίπτεται κατηγορηματικά ο ποινικός κολασμός. *«Παρ' όλα αυτά, κάθε προσπάθεια να κατανοήσουμε ή να αποτιμήσουμε την αποκαταστατική δικαιοσύνη χρειάζεται να παρακολουθεί τον αυτοπροσδιορισμό της σαν μια πρακτική που υποκινείται από θεμελιωδώς διαφορετικές αξίες από αυτές που υποστηρίζουν συμβατικές ποινικές πρακτικές. Το κίνημα της αποκαταστατικής δικαιοσύνης εμπνέεται και επιχειρεί να υλοποιήσει ένα συγκεκριμένο σύνολο ηθικών ιδεών γύρω από το πώς πρέπει να συνδεόμαστε με τα άλλα άτομα και πιο συγκεκριμένα με αυτά που μας προκαλούν προβλήματα.»*⁹²³

Κύριο μεθοδολογικό όχημα μιας τέτοιας διαφορετικής οπτικής και προοπτικής ανάγεται το αστικό δίκαιο. Χωρίς να εγκαταλείπεται ο ποινικός σκελετός και ως εκ τούτου ούτε η έννοια του εγκλήματος, η ταυτόχρονη επίκληση του αστικού δικαίου στοχεύει σε μια διαφοροποιημένη, βελτιωμένη, εμπλουτισμένη δόμηση, με την οποία επιδιώκεται η «ιδιωτικοποίηση» μέρους της δημόσιας σφαίρας που κατέχεται από το ουσιαστικό ποινικό δίκαιο. Πιο συγκεκριμένα, επιζητείται η επανάκτηση και περιφρούρηση της ιδιωτικότητας που εμπεριέχεται σε κάθε σύγκρουση-προσβολή. Με τα «δάνεια» του αστικού δικαίου το θύμα μεταβαίνει από το παρασκήνιο στο προσκήνιο του συμβάντος-προβλήματος και προσδιορίζει αυτόβουλα το αντικείμενο της διαφοράς-βλάβης. Πρόκειται ουσιαστικά για μια αποκαταστατική προσέγγιση της ποινικής δικαιοσύνης ή αλλιώς για μια αποκαταστατική αναθεώρηση του ποινικού συστήματος που συνιστά εναλλακτική στο μοντέλο ενός «ατόφιου» ποινικού δικαίου, μια εναλλακτική που οικειοποιείται και υιοθετεί συγκεκριμένα στοιχεία του αστικού δικαίου. Υπό αυτό το πρίσμα οι βασικές αρχές που σκιαγραφούν τα όρια και ψηλαφούν το περιεχόμενο της αποκαταστατικής δικαιοσύνης αποτυπώνονται ως εξής:

- Στο επίκεντρο της αποκαταστατικής δικαιοσύνης τίθεται τόσο η επιβλαβής πράξη όσο και η ίδια η ζημία ή απώλεια που προκλήθηκε από αυτή.

⁹²³Johnstone G., 2003, op. cit. σελ. 6

- Σε αντιστοιχία με το αστικό μοντέλο, η επιβλαβής πράξη δεν συμβολίζει τόσο την παράβαση θεμελιωδών κανόνων του κράτους αλλά αναδεικνύεται στην ουσία της. Χωρίς να παραγνωρίζεται, δηλαδή, τελείως η ευρύτερη κοινωνική της διάσταση, η επιβλαβής πράξη συνιστά πρωτίστως το αδίκημα που υφίσταται και υποφέρει ένα άτομο εξαιτίας ενός άλλου ατόμου.
- Όπως στο ποινικό μοντέλο, το κράτος αναλαμβάνει δράση κατά του δράστη. Ωστόσο, στην αποκαταστατική προσέγγιση, η δράση του κράτους ενεργοποιείται με πρωτοβουλία του θύματος ή της κοινότητας/κοινωνίας.
- Στο πλαίσιο της αποκαταστατικής δικαιοσύνης, αν ένα πρόσωπο κριθεί ένοχος μιας αξιόποινης πράξης ή ομολογήσει τη συμμετοχή του σε παρόμοια πράξη, μπορεί να μετάσχει σε διαδικασίες αποζημίωσης και ανόρθωσης της βλάβης που επήλθε από την πράξη του.
- Η εμφύσηση της αποκαταστατικής προσέγγισης εντός του πεδίου της ποινικής δικαιοσύνης περιλαμβάνει τη μεταστροφή του στίγματος που συνεπάγεται η ποινική καταδίκη σε διαδικασίες εντροπής με στόχο την επανενσωμάτωση του δράστη στο κοινωνικό ιστό.
- Η αποκαταστατική παρέμβαση δεν προκρίνει τη τιμωρία του δράστη αλλά λογίζεται περισσότερο ως μορφή θεραπείας και μάθησης.

Αν και οι ισορροπίες ανάμεσα στο ποινικό και στο αστικό δίκαιο, οι αναλογίες δηλαδή του «αποκαταστατικού κράματος» είναι υπό συζήτηση, παραπέμποντας σε μια σειρά από θεωρητικά ερωτήματα αλλά και τεχνικά ζητήματα, παραμένει σαφές το γεγονός ότι η άμεση γεινίαση των δύο μοντέλων συνεπιφέρει μοιραία και την άσκηση αμοιβαίας επιρροής και εξάρτησης. Πάνω σε μια τέτοια εξάρτηση άλλωστε βασίζεται και η προσπάθεια για πρωτοκαθεδρία των πολιτών, τόσο εξατομικευμένα, με την ιδιότητα του θύματος, όσο και συλλογικά, με τη μορφή της ενεργούς κοινότητας, στον ορισμό και στη διαχείριση των προβλημάτων που αντικατοπτρίζουν οι εγκληματικές πράξεις. *«Αν και η αποκαταστατική δικαιοσύνη περιλαμβάνει σε ένα μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό την μεταβίβαση του ελέγχου στους πολίτες ως άτομα και ως κοινότητα, είναι πλέον παραδεκτό ότι η αποκαταστατική δικαιοσύνη μπορεί και πρέπει να ενοποιηθεί με την ποινική δικαιοσύνη ως συμπληρωματική διαδικασία, που βελτιώνει την ποιότητα, την αποδοτικότητα και την αποτελεσματικότητα της*

δικαιοσύνης συνολικά. Συνιστά μια έννοια ενοποιημένης ή ολικής δικαιοσύνης». ⁹²⁴ Κατ' ουσίαν η αποκαταστατική προσέγγιση συμβολίζει μια πολιτισμική ενηλικίωση, η οποία προδιαγράφεται μέσα από μια πορεία κοινωνικής αυτογνωσίας, που με τη σειρά της υλοποιείται με όρους μετάβασης από τον ετεροπροσδιορισμό στον αυτοκαθορισμό. Στο πεδίο επομένως της αποκαταστατικής παρέμβασης, η δικαιοσύνη δεν απονέμεται έξωθεν ή άνωθεν αλλά στο εσωτερικό του πεδίου που διαμορφώνουν οι κοινωνικές σχέσεις και από όσους αποτελούν τους κοινωνούς των σχέσεων αυτών. Σε μια τέτοια βάση υποστηρίζεται ότι πρέπει να επαναδιατυπωθούν κανονιστικά οι εγγυήσεις περί νομιμότητας, ισότητας και ισονομίας.

Παρά τις καλές προθέσεις που αποδίδονται και αναγνωρίζονται στην αποκαταστατική πρόταση επισημαίνεται ο κίνδυνος σφετερισμού της από νέο-συντηρητικές βλέψεις και πολιτικές. «*Τα προοδευτικά αισθήματα δεν αποτελούν εγγύηση ότι οι αναθεωρήσεις δεν θα διαβρωθούν και δεν θα υπηρετήσουν τιμωρητικούς σκοπούς.*» ⁹²⁵ Ένας τέτοιος ισχυρισμός μάλιστα τείνει να λάβει ακόμη περισσότερη βασιμότητα αν πλαισιωθεί από τη σύγχρονη πραγματικότητα. Ήδη, εκτέθηκε αναλυτικά ότι με τις τελευταίες μεταβολές στη φύση του εγκληματικού φαινομένου επήλθε η δομική ενσωμάτωση του στις δυναμικές της κοινωνικής και οικονομικής ζωής, που στην περίπτωση του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου συνοδεύτηκαν από μια παράλληλη δομική ενίσχυση του κεφαλαίου, με οργανωμένα οικονομικά συμφέροντα να λανθάνουν σε πρακτικές φοροδιαφυγής και επιθετικής οικονομικής σπέκουλας και να απειλούν τη σταθερότητα, συχνά ακόμη και την ίδια την ύπαρξη εθνικών κρατών, καθιστώντας τα έρμαια των παγκόσμιων οικονομικών αγορών και δικτύων. Μέσα σε ένα τέτοιο περιβάλλον, διάφορες μορφές οργανωμένης και οργανωσιακής εγκληματικότητας, ανεξαρτήτως της αφετηρίας τους συγκλίνουν, ενισχύοντας την ικανότητα τους να επεκτείνουν και να προστατεύουν τις οικονομικές δραστηριότητες τους διατηρώντας τις ταυτόχρονα μυστικές και δυσπρόσιτες σε κάθε παρέμβαση των ελεγκτικών μηχανισμών. Την ίδια στιγμή, οι κοινωνικές μεταβολές, συμπύκνωση των οποίων αποτελεί η υποχώρηση του κράτους πρόνοιας, επέφεραν τον τεμαχισμό και τη πολυδιάσπαση κάθε έννοιας κοινωνικού και κατ' επέκταση του

⁹²⁴ Marshall T., 2003, op. cit. σελ. 31

⁹²⁵ Levrant S., Cullen F., Fulton B. & Wozniak F., 2003, "Reconsidering restorative justice: the corruption of benevolence revisited?" στο Gerry Johnstone eds. "A Restorative Justice Reader – Texts, sources, context", Willan Publishing, σελ. 417

συλλογικού συμφέροντος και των δημόσιων αγαθών, ως όρων αντίθετων με το ιδιωτικό και ατομικό συμφέρον. Έτσι, τα κοινωνικά προβλήματα κατάφεραν να εξατομικευτούν σε συγκεκριμένα πρόσωπα και πράξεις και να ταυτιστούν ολοκληρωτικά με το πρόβλημα του εγκληματικού φαινομένου, τη στιγμή που το τελευταίο τείνει με τη σειρά του να εκπροσωπεί συνολικά τη σύγχρονη κοινωνία της διακινδύνευσης, παρέχοντας κάλυψη σε στρατιωτικού τύπου πολιτικές ασφαλείας και έκτακτης νομοθεσίας.⁹²⁶

Σε αυτό το πλαίσιο, η σύγχρονη αντεγκληματική πολιτική, με το έγκλημα να αποτελεί και συνθηματικό έμβλημα της νεοφιλελεύθερης οικονομίας αλλά και, ανάποδα, τρόπο αντίστασης σε αυτή, ασκείται διαφορούμενα τόσο με όρους διακυβέρνησης δια του εγκλήματος όσο και μέσω του «πολέμου κατά του εγκλήματος». Το ομοίως διπλό αποτέλεσμα που επέρχεται συνίσταται αφενός στην «εξαφάνιση» της εγκληματικότητας του λευκού περιλαίμιου και στην κατάρρευση

⁹²⁶ Το πρόβλημα που αναγνωρίζει ο Ferrajoli στο κοινωνικό κράτος πρόνοιας είναι βαθιά δομικό καθώς δεν ανέπτυξε ένα δικό του κανονιστικό σύστημα, δεν επεξεργάστηκε μια θεωρία του κοινωνικού κράτους και πολύ περισσότερο μια πολιτική θεωρία του κοινωνικού κράτους δικαίου. Το αποτέλεσμα ανέρχεται στην ουσιαστική έλλειψη μιας θεσμικής δομής ανάλογης με εκείνη του κλασικού φιλελεύθερου κράτους δικαίου, που να εγγυάται τα νέα κοινωνικά δικαιώματα που προκύπτουν από τις νέες λειτουργίες και παροχές του κράτους. Με άλλα λόγια δεν δομήθηκε ένα νομικό – κοινωνικό σύστημα που να προστίθεται στο νομικό-φιλελεύθερο εγγυητικό σύστημα, το οποίο βασιζόταν στα παραδοσιακά δικαιώματα ελευθερίας. Τα κοινωνικά αιτήματα έτσι αν και περιλαμβάνονται στα περισσότερα δυτικά συντάγματα και αναγνωρίζονται ως «θεμελιώδη δικαιώματα», τα λεγόμενα «κοινωνικά δικαιώματα», όπως το δικαίωμα της εργασίας, της παιδείας, της υγείας κ.α, ικανοποιούνται από το κράτος ευημερίας μέσω κυρίως πολιτικών διαδικασιών και παραμένουν ως προς τη νομική τους μορφή απλές διακηρύξεις παροπλισμένες από ουσιαστικές εγγυήσεις. Ως τέτοια «όχι πάντα γενικεύονται και νομιμοποιούνται από μια γενική κι' αφηρημένη νομοθεσία. Σχεδόν ποτέ δεν υποκινούν δικαστικές διαδικασίες. Συνήθως δεν επηρεάζουν υποχρεωτικές σχέσεις, κι έτσι οι παροχές που προκύπτουν από αυτά δεν διαμορφώνονται σαν εκπλήρωση αυστηρά προκαθορισμένων υποχρεώσεων αλλά σαν αυτοπροαίρετα μέτρα και συχνά κατά πολύ εξαρτώμενα ή ακόμη χειρότερα σαν *octroyes* ευεργέτημα. Με λίγα λόγια, από θεσμική άποψη το "welfare state" εμφανίζεται σαν μονιμοποιημένο σύνολο οικονομικών και πολιτικών πρακτικών που χαρακτηρίζεται από *α-νομία* και από *α-νομικότητα* και σε κάθε περίπτωση, που υπερβαίνει κατά πολύ τα σχήματα του παλιού κράτους δικαίου, παρ' όλο που τυπικά αυτά παραμένουν σαν φυσιογνωμία ή σαν συνταγματικό προσώπειό του.» Περαιτέρω ο συγγραφέας θα υπογραμμίσει ότι το αποτέλεσμα της συμβίωσης του παλιού συνταγματικού κράτους δικαίου και του νέου κοινωνικού κράτους είναι η βαθιά διχοτόμηση μεταξύ νομικών θεσμών και των υπαρκτών θεσμών της οργάνωσης του κράτους. Προέκταση δε μιας τέτοιας διχοτόμησης είναι ότι οι κύριες λειτουργίες του κράτους πρόνοιας να τείνουν να αναπτύσσονται σε έξω-νομικές ή περιορισμένης νομικότητας περιοχές, πριμοδοτώντας τεχνικές εξουσίες, άτυπες από κανονιστική άποψη, δηλαδή απελευθερωμένες από εγγυητικούς δεσμούς και εμπόδια, και προσαρμοσμένες σε ένα συγκυριακό τοπίο, το οποίο καθορίζει το ύψος, το ήθος καθώς και τη διάρκεια ζωής του κράτους πρόνοιας επηρεάζοντας άμεσα την ίδια στιγμή το κράτος δικαίου. Ferrajoli L., 1985a, *op. cit.* σελ. 81

της προστατευτικής και εγγυητικής λειτουργίας του δικαίου.⁹²⁷ Παρόλα αυτά, η νομιμοποίηση του σύγχρονου κράτους φαίνεται όχι απλά να διατηρείται αλλά και να αυξάνεται μέσω μιας πολιτικής και στην επέκταση της κοινωνικής «υστερίας περί νόμου και τάξης» (*“law and order hysteria”*), η οποία επιπλέον λειτουργεί ως μηχανισμός κοινωνικής συνοχής και ως αντίβαρο μιας κατακερματισμένης και βαθιά άνισης κοινωνίας.⁹²⁸ Η σύγχρονη συναίνεση, δηλαδή, επιτυγχάνεται μακριά από το

⁹²⁷ Σύμφωνα με τις διαπιστώσεις του Ferrajoli η δημοκρατική, αντιπροσωπευτική και δίκαιη πρόσοψη του σύγχρονου κράτους υποκρύβει όλο και περισσότερο την πραγματικότητα ενός νέου κράτους που τείνει να γίνει απολυταρχικό και δεσποτικό. «...Η ιστορική ανάπτυξη του κεφαλαίου τείνει να αρνηθεί και να εξουδετερώσει την πολιτική δημοκρατία, την ελευθερία και τις εγγυήσεις. Μπροστά σε αυτήν την ανάπτυξη όχι μόνο δεν υπάρχουν πολιτική δημοκρατία, ελευθερία και εγγυήσεις αλλά είναι πλέον ανέφικτες.» Ferrajoli L., 1985a, op. cit σελ.65. Παραδείγματα τέτοιων διαπιστώσεων στην ελληνική πραγματικότητα αντλούνται από την πρόσφατη νομοθεσία, όπως ο Ν.3691/2008 για την «Πρόληψη και καταστολή της νομιμοποίησης εσόδων από εγκληματικές δραστηριότητες και της χρηματοδότησης της τρομοκρατίας και άλλες διατάξεις», που τροποποιήθηκε από το Ν. 3932/2011 «Σύσταση Αρχής Καταπολέμησης της Νομιμοποίησης Εσόδων από Εγκληματικές Δραστηριότητες και της Χρηματοδότησης της Τρομοκρατίας και Ελέγχου των Δηλώσεων Περιουσιακής Κατάστασης» και προβλέπει (αρ. 49^Α) τη τήρηση λίστας υπόπτων δραστών τρομοκρατίας («κατάλογος που περιλαμβάνει ονόματα των προσδιοριζόμενων ως σχετιζόμενων με την τρομοκρατία φυσικών ή νομικών προσώπων ή οντοτήτων») καθώς και τη δέσμευση περιουσιακών τους στοιχείων χωρίς προηγούμενη άσκηση ποινικής δίωξης, παρακάμπτοντας με αυτόν τον τρόπο καταφανώς το τεκμήριο αθωότητας. Αντίστοιχα, παρατηρείται ότι με το Ν. 3875/2010 για τη «Κύρωση και εφαρμογή της σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών κατά του Διεθνούς Οργανωμένου Εγκλήματος και των τριών Πρωτοκόλλων αυτής και συναφών διατάξεων» ανοίγει η πόρτα της ποινικοποίησης του φρονήματος καθώς στο άρθρο 7 δίνεται η δυνατότητα ποινικοποίησης και μόνο της συμφωνίας για την τέλεση αξιόποινων πράξεων, χωρίς τελικά η συμφωνία αυτή να υποστηρίζεται από συγκεκριμένες αξιόποινες πράξεις. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο ο Ι. Μανωλεδάκης, σε αντίθεση με την πρώτη προσπάθεια διεθνοποίησης του ποινικού δικαίου, που ακολούθησε μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, βλέπει τη σημερινή, νέα φάση διεθνοποίησης του ποινικού δικαίου στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης των αγορών ως κακό οιωνό στη πορεία του νομικού πολιτισμού. Χαρακτηριστικά αναφέρει: Σε αντίθεση με την προηγούμενη φάση διεθνοποίησης του ποινικού δικαίου, που τον ολοκλήρωσε, η νέα φάση φαίνεται να είναι προσανατολισμένη σε άλλες αξίες, σε άλλη ιδεολογία, ενώ, οι δυνατότητες επέκτασης του ευρωπαϊκού νομικού πολιτισμού σε παγκόσμιο επίπεδο όχι μόνο δεν ενισχύονται στο διεθνές επίπεδο, αλλά δημιουργούνται προϋποθέσεις για αρνητική πολιτισμική επίδραση τούτου» και συνεχίζει λέγοντας «οι ιδεολογικοί συνειρμοί των δύο φάσεων διεθνοποίησης του ποινικού δικαίου, της προηγούμενης και της επιχειρούμενης, από το αντικείμενο τους είναι χαρακτηριστικοί: η προστασία του ανθρώπου, συνδεδεμένη με τον πολιτικό και νομικό φιλελευθερισμό, στην πρώτη περίπτωση, η προστασία της οικονομίας, συνδεδεμένη με τον οικονομικό φιλελευθερισμό και απόλυτο οικονομισμό στη δεύτερη.» Μανωλεδάκης Ι., 2005, *Παγκόσμια Εξουσία και Νομικός Πολιτισμός*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα, Θεσσαλονίκη, σελ. 48, 49, 50

⁹²⁸ Βλ. Lea J., 2002, op. cit. σελ. 172-174. Στο ίδιο πλαίσιο ο Hall Stuart παρατηρεί την ανάδυση ηγεμονικών, κοινωνικών προκαταλήψεων, που τροφοδοτούνται κυρίως από τους φόβους της μεγαλο-μεσαίας τάξης και που διακρίνουν τους ενταγμένους στην κοινωνία (την «τακτοποιημένη» τάξη) από τους παρείσακτους (τους άνεργους, τους μετανάστες, τους έγκλειστους), το σύνολο των οποίων αποκαλεί «αυταρχικό λαϊκισμό» (*“authoritarian populism”*). Η τυποποίηση ενός τέτοιου λαϊκισμού, σύμφωνα με το συγγραφέα, παίρνει τις διαστάσεις ξενοφοβίας και μιας αυξανόμενης έλλειψης ανοχής απέναντι σε αντισυμβατικούς τρόπους ζωής. Ενδεικτική της κυριαρχίας τέτοιων λαϊκίστικων συναισθημάτων σε πολιτικό επίπεδο είναι η λήψη δραστικών, νέο-τιμωρητικών μέτρων από το κοινοβούλιο, συχνά μάλιστα με διαδικασίες κατεπείγοντος, που ακολουθεί την εκδήλωση μεμονωμένων περιστατικών. Οι πολιτικοί φορείς εμφανίζονται διστακτικοί στο να παράσχουν στο ευρύ κοινό αναλύσεις που να ξεπερνούν το επίπεδο ανέξοδων δημοσιογραφικών εκπομπών. Υπό τη συγκεκριμένη οπτική οι ενήλικοι πολίτες αντιμετωπίζονται ως παιδιά ενώ ένας σπειροειδής απλουστευτικός λόγος υιοθετείται εμμένοντας στο πασιφανές για την εισήγηση «αναπόφευκτων» ή «έκτακτων» μέτρων και αποσκοπώντας περισσότερο στο «πως;» παρά στο «γιατί;» σε σχέση με την εκδήλωση δυσάρεστων κοινωνικών φαινομένων. Αποτέλεσμα μιας τέτοιας διαδικασίας πολιτικής «συνθηματοποίησης» των κοινωνικών προβλημάτων είναι ένας καταγιγισμός ποινικών στρατηγικών και ως εκ τούτου η ακόμη μεγαλύτερη αρτηριοσκλήρωση του ποινικού συστήματος καθιστώντας το όλο και πιο ακατάλληλο μέσο κοινωνικού ελέγχου. Hall S., 1988, *The hard road to Renewal: Thatcherism and the Crisis of the Left*, Verso, London

κράτος δικαίου και τις κλασικές αρχές του⁹²⁹ καθώς θεμελιώνεται ακριβώς στον αντίποδα του, εκεί που κυριαρχεί ο φόβος, ο κίνδυνος και η αυθαιρεσία της αγοράς. Η μεταμοντέρνα φάση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής έχει ξεπεράσει κατά πολύ τη κλασική περίοδο του καπιταλισμού, κατά τη διάρκεια της οποίας η δραστηριότητα του κράτους περιοριζόταν κυρίως σε πολιτικές λειτουργίες (εξασφάλιση της δημόσιας τάξης και της ανενόχλητης λειτουργίας της αγοράς), έχει υπερβεί το βιομηχανικό καπιταλιστικό μοντέλο, κύριες λειτουργίες του οποίου ήταν η κρατική διακυβέρνηση της οικονομίας και οι παροχές κοινωνικής και προνοιακής φύσης του δημοσίου και βιώνει την πλήρη ανεξαρτητοποίηση του κεφαλαίου και αυτονομία της αγοράς πέρα και πάνω από κάθε τυπικό–νομικό και άτυπο–ηθικό περιορισμό που συνάδει με τη λειτουργία του κράτους. Με δυο λόγια, η παγκοσμιοποιημένη αγορά έχει υπερακοντίσει κάθε θεσμικό πλαίσιο των μοντέρνων δυτικών δημοκρατιών ανάγοντας τη μεταμοντέρνα συγκύρια ισότιμη με μια θεμελιακά δομική μετάλλαξη.

Υπό αυτό το πρίσμα, το σύστημα εγγυήσεων και ελευθεριών ως εποικοδόμημα των σύγχρονων καπιταλιστικών κρατών φαίνεται αδύναμο πλέον, και σε μερικές περιπτώσεις, όπως η εγκληματικότητα του λευκού περιλαιμίου, ακόμη και αλλότριο, να ανταποκριθεί στις συγκαιρινές αυτονομιστικές τάσεις της καπιταλιστικής βάσης. *«Αυτό που χαρακτηρίζει το αστικό σύστημα εγγυήσεων, και που αποτελεί τον πιο ισχυρό παράγοντα εξασθένησης και αστάθειας του, είναι πράγματι ο αποκλειστικά νομικός χαρακτήρας του, το γεγονός δηλαδή ότι ολόκληρη η σφαίρα των ατομικών και πολιτικών ελευθεριών, και στις φιλελεύθερες δημοκρατίες κλασικού τύπου και στα σύγχρονα καπιταλιστικά κράτη, στηρίζεται ολοκληρωτικά στους συνταγματικούς πολιτικούς μηχανισμούς, και συνεπώς εξασφαλίζεται μόνο από εποικοδομητικούς μηχανισμούς νομικής νομιμοποίησης, που λειτουργούν σαν ρυθμιστικά όρια της κρατικής εξουσίας. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο οι εγγυήσεις των ελευθεριών και τα όρια της εξουσίας είναι μόνο «τυπικά», δηλαδή στηρίζονται μόνο στην ισχύ των νόμων και είναι έτσι εκτεθειμένα στις καταστροφικές παρεμβάσεις των*

⁹²⁹ Αναφερόμαστε: α) στην αρχή της νομιμότητας της συνολικής δραστηριότητας του κράτους β) στην αρχή της δημοσιότητας των δραστηριοτήτων είτε της νομοθετικής, είτε της διοικητικής είτε της δικαστικής αρχής και γ) στον έλεγχο επί του συνόλου των ενεργειών του κράτους. Η σωρευτική σχηματοποίηση των τριών αυτών αρχών συγκροτεί σύμφωνα με τον Ferrajoli το περιεχόμενο του κράτους δικαίου, όχι με «μια απλοποιημένη σημασία, σύμφωνα με τη γερμανική εκδοχή της ("Rechtsstaat") με την έννοια του «νομικού Κράτους» ή του «Κράτους που ρυθμίζεται από τους νόμους», αλλά αντίθετα την πολύ πιο χυμώδη έννοια που επικράτησε στην Ιταλική και τη Γαλλική εκδοχή ενός προτύπου πολιτικής οργάνωσης» Ferrajoli L., 1985a, op. cit, σελ.79

πολιτικών μηχανισμών.»⁹³⁰ Το εγγυητικό πλέγμα υποχωρεί ακόμη περισσότερο όσο κινούμαστε κεντρομόλα, προς τον πυρήνα του καπιταλιστικού μοντέλου παραγωγής, δηλαδή στην ίδια την αγορά, όπου και εδράζει το σύνολο των οικονομικών δραστηριοτήτων, συμπεριλαμβανομένης και της οικονομικής εγκληματικότητας. Η τελευταία μάλιστα, ως αμάλγαμα της κλασσικής οικονομικής σκέψης και συνώνυμη του ελεύθερου εμπορίου, διέφευγε παραδοσιακά ενός τυπικού δικαιοσύνης ελέγχου, γεγονός που επιτείνεται ακόμη περισσότερο σήμερα με την πλήρη αυτονομία και την υπεροχή της οικονομίας έναντι της πολιτικής. Η ίδια συλλογιστική φαίνεται να καθοδηγεί και την προσπάθεια του Ruggiero να βρει απαντήσεις στο ερώτημα «πότε η οικονομική ελευθερία γίνεται έγκλημα?», πέρα από τις προσεγγίσεις του δογματικού ποινικού δικαίου ή ακόμη και της κριτικής εγκληματολογίας, επικαλούμενος τις αναλύσεις κλασσικών εκπροσώπων του οικονομικού φιλελευθερισμού όπως είναι ο Adam Smith και ο John Stuart Mills.

Κεντρικός άξονας της οικονομικής προσέγγισης του Smith είναι ότι το ελεύθερο εμπόριο αποτελεί φυσικό δικαίωμα και ως εκ τούτου είναι αγώγιμο (*“lex perfecta”*), το οποίο ακριβώς λόγω αυτού του χαρακτήρα του διακρίνεται από τα κοινωνικά δικαιώματα, τα οποία είναι μη αγώγιμα (*“lex imperfecta”*). Βάση της ίδιας διάκρισης το ελεύθερο εμπόριο σχετίζεται με την «επικοινωνιακή-διαλογική δικαιοσύνη» (*“communicative justice”*) ενώ τα κοινωνικά δικαιώματα συμπληρώνουν την έννοια της «διανεμητικής δικαιοσύνης» (*“distributive justice”*). Η οικονομία, ως η κατεξοχήν σφαίρα διεξαγωγής του ελεύθερου εμπορίου εκλαμβάνεται ως αυτοτελές και αυτορυθμιζόμενο σύστημα, για την ορθή λειτουργία της οποίας δεν απαιτείται οποιοσδήποτε εξωτερικός έλεγχος ή κρατική παρέμβαση. Αντίθετα, κινητήρια δύναμη της είναι το ατομικό συμφέρον, το οποίο «συλλογικοποιείται» και κατ’ επέκταση ταυτίζεται με το δημόσιο συμφέρον μέσω της οικονομικής ανάπτυξης που επέρχεται. Μια δεύτερη ταύτιση θέλει περαιτέρω την εξίσωση της οικονομικής ανάπτυξης με τη συσσώρευση ιδιωτικού κεφαλαίου, δεδομένου ότι ο πλούτος συνάδει με την εξουσία και την διατήρηση των κοινωνικών ισορροπιών. «Ο πλούτος ερμηνεύεται ως πηγή εξουσίας και ως πηγή θαυμασμού, με την έννοια ότι οι φτωχοί οφείλουν την υπόστασή τους σε αυτούς, οι οποίοι δύνανται να αποδειχθούν αρκετά γενναιόδωροι να τον

⁹³⁰Luigi Ferrajoli, 1985a, op. cit., σελ. 67-68

μοιραστούν. Η ελπίδα ότι αυτό θα συμβεί οδηγεί στο να ξεχνάμε τους «τρόπους» με τους οποίους η περιουσία πραγματικά αυξήθηκε, επιτρέποντας έτσι στους πλούσιους να διαπραγματεύονται το βαθμό δεξιοτεχνίας των πράξεων τους. Με άλλα λόγια τα άτομα που είναι προικισμένα με πλούτο, μπορούν διαρκώς να μετακινούνται πέραν του ορίου που η συμπεριφορά τους κρίνεται ανήθικη.»⁹³¹ Στο πλαίσιο αυτό ο Smith αντιλαμβάνεται ότι ο πλούτος εκτός από εξουσία δύναται να καταστεί και αντικείμενο κοινωνικής διαφιλονικίας και σύγκρουσης, την οποία καλείται μεν να επιλύσει η συγκρότηση μιας αστικής κυβέρνησης, υπερασπιζόμενη ωστόσο και κατά λογική αλληλουχία, τους έχοντες περιουσία και άρα δύναμη έναντι των παντελώς άκληρων.

Με βάση όλα τα παραπάνω οι παράνομες ή ανορθόδοξες οικονομικές δραστηριότητες, όπως και οι συμβατικές και νόμιμες οικονομικές δράσεις, συμβάλλουν στο κοινό όραμα, που εκπροσωπεί το δημόσιο συμφέρον, ότι δηλαδή τα προνόμια θα επεκταθούν και η εξουσία, ως μόνιμος συνοδός της οικονομικής ευμάρειας, θα διαχυθεί, θα «συλλογικοποιηθεί» ως ένα βαθμό σε όλα τα μέλη της κοινότητας-κοινωνίας. Αν και γίνεται διάκριση μεταξύ εγκληματικού δόλου (“*malice propense*”) και ασυνείδητης αμέλειας (“*culpa*”), ο Smith θεωρεί ότι η κοινωνική βλάβη που παράγεται κατά την άσκηση παράνομων ή παράτυπων οικονομικών πράξεων, ως παραβιάσεις κοινωνικών δικαιωμάτων πρωτίστως, εμπίπτουν στη κατηγορία του “*lex imperfecta*” και ως εκ τούτου θα θεραπευτούν μόνο μέσω της οικονομικής λειτουργίας της αγοράς. «Δεν αποτελεί έκπληξη σε σχέση με ένα τέτοιο υπόβαθρο ότι τα εγκλήματα που διαπράττονται από εύπορα και ισχυρά άτομα και ομάδες...θα καταταγούν στην κατηγορία των προσβολών που προήλθαν από ασυνείδητη αμέλεια παρά από εγκληματικό δόλο...Μια βιαστική ματιά στη βιβλιογραφία για το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου αποκαλύπτει πόσο συχνά ανακλύπουν οι αντιλήψεις του Smith. Σημειώνεται για παράδειγμα ότι αυτού του είδους το έγκλημα χαρακτηρίζεται από σχετική συσκότιση όσον αφορά τα θύματα, ότι είναι δύσκολο να εντοπιστεί και ότι συχνά δεν είναι *mala in se* αλλά απλά *mala prohibita*. Οι λευκού περιλαιμίου και ισχυροί δράστες υποστηρίζεται ότι διαφεύγουν της σύλληψης και της ποινικής δίωξης ένεκα του πλούτου, του κύρους και της εξουσίας τους, ότι

⁹³¹ Ruggiero V., 2009, “On liberty and crime: Adam Smith and John Stuart Mill”, στο *Crime Law & Social Change*, τ. 51, σελ. 442

στερούνται εγκληματικού δόλου και ότι δρουν στο όνομα της ελευθερίας. Κάθε επέμβαση ως προς τη συμπεριφορά τους σημαίνει τον περιορισμό αυτής της ελευθερίας.»⁹³²

Συμπληρωματική της ελευθερίας της αγοράς αποτελεί η ελευθερία του ατόμου, όπως διατυπώνεται από τον Mill. Η βασική του παραδοχή θέλει τα άτομα ελεύθερα και ανεξάρτητα από κάθε είδους παρέμβαση, που ως τέτοια διαθέτουν το δικαίωμα της ατομικής επιλογής και του «πράττειν» ελευθέρως. Η προσπάθεια να αποτυπωθεί η έκταση αυτής της ελευθερίας βρίσκει το πρώτο και το τελικό όριο της στα ίδια τα υποκείμενα της και κατ' επέκταση στη δράση τους. Φορείς της ατομικής ελευθερίας και της ελεύθερης επιλογής είναι τα εύπορα και ισχυρά άτομα, ομάδες ή κράτη ενώ η έννοια του δεσποτισμού νομιμοποιείται για όσους εξαιρούνται από ένα τέτοιο κύκλο. Οι φορείς αυτοί δικαιούνται περαιτέρω να προβαίνουν σε πράξεις «έξυπνης παρέκκλισης» (“*intelligent deviation*”), η οποία ενδέχεται να αποβεί σε «... κακές χρήσεις· αλλά περισσότερο καλό μπορεί πάντα να επέλθει από την ενεργητική φύση παρά από μια νωθρή και απαθή.»⁹³³ Πάνω στην αντίληψη αυτή και με την «έξυπνη παρέκκλιση» να αγγίζει την παρεκκλίνουσα κατηγορία της καινοτόμας δράσης, όπως περιγράφηκε πολύ αργότερα από τον Merton, ο Mill ουσιαστικά διασφαλίζει την επιχειρηματική, οικονομική δραστηριότητα εκτός του εγκληματικού πεδίου. Σύμφωνα με την επιχειρηματολογία που αναπτύσσει, ακόμη κι όταν μια τέτοια δραστηριότητα καταλήγει εγκληματική η ατομική ελευθερία εξακολουθεί να αποτελεί προτεραιότητα, δηλώνοντας απερίφραστα ότι «αφήνοντας τους ανθρώπους μόνους τους είναι καλύτερο από να τους ελέγχουμε»⁹³⁴ Ως προς τη βλάβη που προκαλείται, εφόσον αυτή είναι τυπικά κατοχυρωμένη σε κάποια νομοθετική πρόβλεψη, επέρχεται ο ποινικός κολασμός, με εξαίρεση τις περιπτώσεις εκείνες που η εφαρμογή της προβλεπόμενης ποινής δεν είναι εύκολη και ασφαλής, οπότε και υποκαθίσταται από μια αφηρημένη έννοια «γενικής αποδοκιμασίας». Οι επιβλαβείς συμπεριφορές επομένως για τις οποίες η νομοθετικά προβλεπόμενη ποινή είναι είτε δύσκολο να εφαρμοστεί ή δεν υπάρχει διαφεύγουν του ποινικού κολασμού ή άλλης

⁹³² Ibid., σελ.443-444

⁹³³ Mill J.S., 1982, *On Liberty*, Penguin, Harmondsworth, σελ. 124, όπως παραπέμπεται στο Ruggiero V., 2009 *On liberty and crime: Adam Smith and John Stuart Mill*, στο *Crime Law & Social Change*, τ. 51, σελ. 446

⁹³⁴ Ibid., σελ. 165, σελ. 447

αστικής ή διοικητικής ρύθμισης. «Χρησιμοποιώντας το σύγχρονο μας λεξιλόγιο, μπορούμε να υποθέσουμε ότι οι συμπεριφορές για τις οποίες οι ποινές «εφαρμόζονται με ασφάλεια» αντιστοιχούν στις συμβατικές εγκληματικές συμπεριφορές, ενώ γι' αυτές που η νομική παρέμβαση είναι προβληματική πέφτουν στην κατηγορία της οικονομίας, και ανταποκρίνονται σε ανορθόδοξες ή παράνομες επιχειρηματικές πρακτικές.»⁹³⁵

Η εικόνα γίνεται ακόμη πιο θελκτική σε περίπτωση που η επιζήμια επιχειρηματική συμπεριφορά δεν τυποποιείται νομικά και εφόσον δεν διαπιστώνεται ουσιαστική παραβίαση συνταγματικών δικαιωμάτων. Η μόνη συνέπεια που μπορεί να υπάρξει κάτω από τέτοιες συνθήκες αντιστοιχεί στη «τιμωρία δια της κοινής γνώμης» (*“punishment by opinion”*), που θυμίζει κατά πολύ την έννοια της «εντροπής», όπως διατυπώθηκε από τον Braithwaite. Το ενδιαφέρον ωστόσο εδώ έγκειται στην επί της ουσίας νομιμοποίηση της βλάβης, ενώ ακόμη περισσότερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το σκεπτικό που υποβόσκει. Παραμένοντας πάντα στο πλαίσιο της ελευθερίας της επιλογής και της «έξυπνης παρέκκλισης» υποστηρίζεται ότι οι παράγοντες επιχειρηματικής δράσης πρέπει να διαθέτουν την ελευθερία να προβαίνουν σε μη ασφαλείς ή και αμφιλεγόμενες ακόμη δράσεις ενώ από την άλλη πλευρά τα ενδεχόμενα θύματα πρέπει να διαθέτουν την ελευθερία να αποφασίζουν οικειοθελώς τη θυματοποίησή τους, μετέχοντας με αυτόν τον τρόπο στις ελεύθερες επιχειρηματικές διαδικασίες. Το δεύτερο ενδεχόμενο που παράγεται υπό τις ίδιες συνθήκες αναφέρει ότι η οικονομική συμπεριφορά επηρεάζει τελικά τον ίδιο το φορέα της και δράστη, και ως εκ τούτου δεν υπάρχουν θύματα. Υπό αυτό το σκεπτικό η βλάβη ή η πιθανότητα βλάβης που μπορεί να προκαλέσει κάποια οικονομική δράση στο κοινωνικό σύνολο δεν αρκεί να δικαιολογήσει την κρατική παρέμβαση. «Σε πολλές περιπτώσεις ένα άτομο, κατά την επιδίωξη ενός νόμιμου σκοπού, αναγκαστικά και άρα νόμιμα προκαλεί πόνο ή απώλεια στους άλλους.»⁹³⁶ Θυμίζοντας αναπόφευκτα μακιαβελλιστικές λογικές σε σχέση με τους σκοπούς και τα μέσα, ο Mill πράγματι υποστηρίζει ότι η νομιμότητα του σκοπού, που εμπεριέχεται σε μια οικονομική δράση, καθιστά αυτοδίκαια νόμιμη και τη βλάβη που αυτή μπορεί ή που όντως προκαλεί, ενώ παράλληλα φαίνεται να αντισταθμίζει μια τέτοια βλάβη με την ελευθερία της επιλογής και τα πλεονεκτήματα που αυτή ενδέχεται να επιφέρει όχι

⁹³⁵ Ruggiero V., 2009, op. cit. σελ. 447

⁹³⁶ Mill J.S., 1982, op. cit. σελ. 164, σελ. 448

μόνο για το φορέα της αλλά για τη πρόοδο της κοινωνίας γενικά. *«Με αυτή την έννοια, κάποιος θα μπορούσε να εισηγηθεί ότι η επιβλαβής συμπεριφορά επιδιώκει νομιμοποίηση όταν οι ηθικές αρχές (που καθορίζουν τις υποχρεώσεις μας και τις ευθύνες μας απέναντι στους άλλους ανθρώπους) παρουσιάζονται ως χρησιμότητες πεποιθήσεις (που καθορίζουν της ατομικές μας επιλογές). Όταν αυτό συμβαίνει ακόμη και το έγκλημα μπορεί να εκληφθεί ως αλτρουιστική πράξη.»*⁹³⁷

Ο στοχασμός επί των φιλελεύθερων οικονομικών θεωριών που μόλις αναπτύχθηκαν και που εξακολουθούν να αποτελούν και τη θεμέλια λίθο της σύγχρονης νεοφιλελεύθερης ρητορείας σε συνδυασμό με την πολύ πιο σύγχρονη οικονομική κρίση οδηγεί σχεδόν αναπόφευκτα αν και δυσάρεστα στην υπόθεση ότι η προάσπιση του νομικού εγγυητισμού,⁹³⁸ ως μάχη χαρακωμάτων, έχει ήδη κριθεί, τουλάχιστον σε ό,τι αφορά την εγκληματικότητα του λευκού περιλαιμίου.⁹³⁹ Σε ένα τέτοιο πλαίσιο, που ακόμη και οι νομικά τυποποιημένες μορφές εγκληματικότητας τείνουν να υπολείπονται μιας συναινετικής οριοθέτησης τους εντός της ευρύτερης κατακερματισμένης κοινωνίας, η έμφαση στο θύμα, ως εναλλακτική αντεγκληματική πρόταση, με παράλληλη μετατόπιση προς το αστικό δίκαιο μοιάζει σχεδόν αδύνατη να δραπετεύσει από τους όρους μιας ευρύτερης νεοφιλελεύθερης πολιτικής, σύμφωνα με τους οποίους το άτομο καθίσταται απολύτως υπεύθυνο για την προσωπική ευημερία του και για τις ευκαιρίες της ζωής του μετά τη κατάρρευση του κεϋνσιανισμού και την αντικατάστασή του από το «νέο – ρυθμιστικό κράτος.» *«Η αποδυνάμωση του κοινωνικού, το γεγονός ότι το κράτος είναι όλο και λιγότερο*

⁹³⁷Ruggiero V., 2009, op. cit. σελ. 447

⁹³⁸ Η έννοια του νομικού εγγυητισμού ισοδυναμεί για τον Ferrajoli με τη θεωρία των εγγυήσεων ελευθερίας. Το περιεχόμενο της είναι διττό εφόσον από τη μια πλευρά συνιστά επαναξιολόγηση του «κράτους δικαίου», ως αναντικατάστατη τεχνική περιορισμού και ελέγχου των δημόσιων εξουσιών, που ελλείψει ενός αυστηρού διακανονισμού παρουσιάζουν την τάση από τη φύση τους να σωρρεύονται σε απόλυτες μορφές, και από την άλλη ως θεωρία των εγγυήσεων της ελευθερίας προσδιορίζει την υπεράσπιση των ατομικών και συλλογικών ελευθεριών, την αναγκαία μορφή όχι μόνο της κοινωνικής σύγκρουσης αλλά και συλλογικής αυτοδιάθεσης. Υπό μια τέτοια αντίληψη ο συγγραφέας τονίζει ότι *«το μόνο βέβαιο είναι ότι, μπροστά στο κίνδυνο της εξάλειψης ή της φθοράς του δικαίου που θα δώσει τη θέση του σε ένα απολυταρχικό κράτος ή σε κάποιον άλλο καταπιεστικό, περισσότερο ή λιγότερο «κοινωνικοποιημένο», μηχανισμό, πρέπει να προσπαθήσουμε να το συντηρήσουμε (και να το ενισχύσουμε) για να απροσδιόριστο χρονικό διάστημα, έως ότου (και στο μέτρο που) για απροσδιόριστο χρονικό διάστημα, έως ότου (και στο μέτρο που) η πραγματική αποδυνάμωση της εξουσίας και του πολιτικογραφειακού κράτους προκαλέσει την εκ των πραγμάτων εξαφάνιση του λόγω αχρηστίας.»* Ferrajoli L., 1985b, sel.69

⁹³⁹ Είναι εντυπωσιακό ότι το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου ή στην μεταγενέστερη αποτύπωση του, ως εταιρικό έγκλημα, διαφεύγει ακόμη και από τις πλέον πρόσφατες δικαιοτικές πρωτοβουλίες και ως εκ τούτου απουσιάζει από τις προβλέψεις και τις ρυθμίσεις του σύγχρονου διεθνούς ποινικού δικαίου, όπως η ύλη του οριοθετείται στη διδακτορική διατριβή του Χουλιάρα Α., 2011, *«Η διαμόρφωση του διεθνούς ποινικού συστήματος. Εγκληματολογική προβληματική και ποινικο-δογματική θεμελίωση»*, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Νομική Σχολή – Τμήμα Νομικό

αντιπροσωπευτικό μιας συναινετικής αντίληψης για το έγκλημα, αφήνει το θύμα ως έναν αδικημένο κοινωνό που υποφέρει κάποια αυτό – προσδιοριζόμενη βλάβη εξαιτίας κάποιου άλλου. Υλοποιείται, με άλλα λόγια, μια «θυματο – ζωογόνηση της ηθικής» (“victimalization of morality”) που ορίζεται ως «μετάβαση από τους ηθικούς ισχυρισμούς της κοινότητας στους ηθικούς ισχυρισμούς του θύματος. Αυτή η διαδικασία πιέζει το ποινικό νόμο να έρθει πιο κοντά στο αστικό δίκαιο, να αποτυπωθεί σαν φιλονικία ανάμεσα σε δύο μέρη, χωρίς να έχει υπάρξει προηγούμενη θεσμική ρύθμιση για την ηθική ανωτερότητα της μιας πλευράς – αυτή του θύματος.»⁹⁴⁰

Με τις νομικές εγγυήσεις να παλινδρομούν η κατάσταση και το περιεχόμενο της έννοιας του θύματος παύουν να λειτουργούν ως θέσφατο. Όπως υπογραμμίζει ο Richard Quinney το ««ποιος είναι το θύμα?» δεν είναι μια αθώα ερώτηση»⁹⁴¹ και επομένως οι διάφορες εκδοχές αποζημίωσης του θύματος στο πεδίο της αποκαταστατικής δικαιοσύνης παραπέμπουν σε συγκεκριμένες αντιλήψεις αναφορικά με τη σχέση δράστη – θύματος, με την έννοια της ευθύνης, με την ανθρώπινη φύση, με την κυβερνητική πολιτική καθώς και με τη φύση της κοινωνίας. Η έννοια του θύματος με άλλα λόγια αποτελεί μια κοινωνική κατασκευή και μάλιστα στον αντίποδα του εγκληματία και του εγκλήματος, η οποία δομείται σε αντιστοιχία με την κυρίαρχη ερμηνεία για την κοινωνική πραγματικότητα. Όταν η κοινωνική διόπτρα μέσα από την οποία αντικρίζουμε την πραγματικότητα είναι ο ποινικός νόμος το θύμα εξομοιώνεται με ζωντανή απόδειξη της προσβολής, της αμφισβήτησης και της απειλής κατά της επίσημης κοινωνικής τάξης πραγμάτων. Όταν, εντός της ίδιας επίσημης τάξης πραγμάτων, διόπτρα γίνεται το αστικό δίκαιο η προσβολή μετατρέπεται σε ιδιωτική υπόθεση. Και στις δύο περιπτώσεις, ωστόσο, λίγα λέγονται για την κυρίαρχη έννομη τάξη αυτοτελώς, η επικράτηση ή αποκατάσταση της οποίας συνεπάγεται τον αποκλεισμό εκείνων που δύναται να απειλούν τη συγκεκριμένη τάξη καθώς και εκείνων που υποφέρουν χάριν μιας τέτοιας τάξης. Συνεπώς, η ιδιότητα του θύματος σε καθεμία από τις δύο περιπτώσεις είναι συμβατή με την μία και μοναδική, νεοφιλελεύθερη τάξη πραγμάτων ενώ «θα χρειαζόταν μια εναλλακτική αντίληψη για τον κόσμο προκειμένου να κατανοηθούν οι εναλλακτικές μορφές θυμάτων.»⁹⁴²

⁹⁴⁰Lea J., 2002, op. cit. σελ. 176

⁹⁴¹ Quinney R., 1972-1973, “Who is the victim?” στο *Criminology*, σελ. 319

⁹⁴² Ibid. σελ. 321

Συνεχίζοντας την ίδια συλλογιστική ο Nils Christie υιοθετεί ως αφετηρία της προσέγγισης του δύο παραδοχές: «πρώτον, το να είσαι θύμα δεν συνιστά ένα πράγμα, ένα αντικειμενικό φαινόμενο...Σχετίζεται με τον ορισμό μιας κατάστασης που δίνουν οι μετέχοντες στη κατάσταση αυτή...Δεύτερον το φαινόμενο μπορεί να διερευνηθεί τόσο σε προσωπικό επίπεδο όσο και σε επίπεδο κοινωνικού συστήματος.»⁹⁴³ Πατώντας πάνω στη σύγχρονη κατακερματισμένη κοινωνία, όπου η έννοια του συλλογικού έχει αντικατασταθεί από απομονωμένα άτομα, οι δύο αυτοί άξονες συμβάλλουν στην παραγωγή αφενός «ιδανικών θυμάτων» (“*ideal victim*”) και κατ’ αναλογία «ιδανικών δραστών» (“*ideal offenders*”). Πρόκειται για δύο αλληλεξαρτώμενες αλλά όχι και τεμνόμενες έννοιες, όπου το περιεχόμενο της μιας προσδιορίζεται αντιστρόφως ανάλογα σε σχέση με το περιεχόμενο της άλλης.⁹⁴⁴ Ως κοινωνικές κατασκευές ανταποκρίνονται σε συγκεκριμένα κοινωνικά στερεότυπα, τα οποία εν συνεχεία απορροφώνται και σωματοποιούνται από τους φορείς τους. Το μόνο κοινό σημείο αναφοράς τους είναι η έννοια μιας σχετικοποιημένης ποσοτικά εξουσίας, η οποία στην περίπτωση των ιδεατών θυμάτων συμβάλει ώστε αυτά να ακουστούν και ως εκ τούτου να κατοχυρώσουν μεν την ιδιότητα τους ως θύματα αλλά στο μέτρο που διατηρείται η ευάλωτη θέση τους ενώ στην περίπτωση των ιδεατών δραστών συνδράμει αφενός στην νομιμοποίηση της αυταρχοποίησης της γενικότερης αντεγκληματικής πολιτικής και αφετέρου στον περαιτέρω κοινωνικό κατακερματισμό. Η βασική ωστόσο διεργασία που επιτελείται μέσω του διδύμου «ιδεατό θύμα – ιδεατός δράστης» είναι η διατήρηση των παγιωμένων εξουσιαστικών δομών και η ανάγκη υποτέλειας σε αυτούς τόσο των θυμάτων όσο και των δραστών. «Με το να έχουμε μια υπεραπλουστευμένη εικόνα για τον ιδεατό δράστη, οι δουλειές για τους υπόλοιπους από εμάς μπορούν να συνεχιστούν ως συνήθως.»⁹⁴⁵

Όσο πιο απόκοσμη, πιο ξένη αλλά ταυτόχρονα και πιο εξατομικευμένη παραμένει η εικόνα του δράστη τόσο πιο απόκρυφη και ως εκ τούτου ασφαλής γίνεται η δομημένη εξουσία και τα συμφέροντα που τη συντηρούν, δεδομένου ότι η

⁹⁴³ Christie N., 1986b, “The Ideal Victim”, στο Ezzat A. Fattah (eds) *From Crime Policy to Victim Policy*, Macmillan, σελ. 18

⁹⁴⁴ Με βάση αυτή τη σχέση τα κύρια χαρακτηριστικά που προβλέπονται για τους δύο πόλους της υπαγορεύουν: 1. Το θύμα είναι αδύναμο 2. Το θύμα βρίσκεται στο πλαίσιο μιας κοινωνικά αξιολογούμενης διαδικασίας 3. Το θύμα βρίσκεται σε ένα κοινώς αποδεκτό τόπο 4. Ο δράστης είναι σωματικά δυνατός και κακός 5. Ο δράστης είναι άγνωστος και δεν σχετίζεται με κανέναν τρόπο με το θύμα. Christie N., 1986b, op. cit. σελ. 19

⁹⁴⁵ Ibid. σελ. 29

δομική βία που αυτά παράγουν αντιστοιχεί σε θύματα χωρίς δράστες ως δεύτερη εναλλακτική των εγκλημάτων χωρίς θύματα. «*Όχι θύματα αλλά αποτυχημένοι θα είναι η προσωπική αντίληψη για τον εαυτό τους. Και το σπουδαιότερο: δεν υπάρχουν συγκεκριμένοι φταίχτες σε αυτό το παιχνίδι. Κανένα συγκεκριμένο πρόσωπο δεν προδιέγραψε τους κανόνες που καθιστά το ταξικό υπόβαθρο ουσιαστικό ως προς το αποτέλεσμα την εκπαιδευτικής διαδικασίας. Κανένα συγκεκριμένο πρόσωπο δεν είναι – περισσότερο από άλλα της τάξης του – υπεύθυνο για το μικρότερο προσδόκιμο ζωής όσον αφορά τους εργάτες. Οι εργάτες γίνονται θύματα χωρίς δράστες. Τέτοια θύματα ικανοποιούνται ανεπαρκέστατα.*»⁹⁴⁶ Χωρίς να παραγνωρίζεται η αξία αλλά και το προοδευτικό όραμα των αποκαταστατικών προσεγγίσεων της δικαιοσύνης, η απλή μετάβαση ή πρόσμειξη του ποινικού με το αστικό δίκαιο χωρίς παράλληλες δομικές αλλαγές διατηρεί μια ατομοκεντρική οπτική της βλάβης και του θύματος.⁹⁴⁷ Αυτό σημαίνει ότι το έγκλημα θα εξακολουθήσει να θεωρείται απλοϊκό προϊόν της συνείδησης ή της βούλησης ατομικών υποκειμένων αντί να τοποθετηθεί στις δομές των κοινωνικών χώρων.

Βασική συνέπεια μιας τέτοιας εξέλιξης, η οποία συνιστά παράλληλα κεντρική παρατήρηση στον απολογισμό του ευρύτερου σύγχρονου κινήματος για την υπεράσπιση του θύματος (“victim movement”), είναι η εξάντληση του εγκληματικού φαινομένου για μια ακόμη φορά στη κοινή εγκληματικότητα. «*Παρά την εμβέλεια του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου και παρά το γεγονός ότι οι λεηλασίες που προκαλεί υπερβαίνουν κατά πολύ αυτές του συμβατικού εγκλήματος έχει εξαιρεθεί τελείως από τις καμπάνιες για το θύμα...(ενώ) η μοίρα αυτών των θυμάτων είναι ακόμη πιο λυπηρή από αυτή για τα θύματα του συμβατικού εγκλήματος. Ο λόγος είναι ότι υπολείπονται κάθε μέσο θεραπείας και συνήθως δεν έχουν κανένα δικαίωμα προσφυγής ενάντια*

⁹⁴⁶ Ibid 1986, σελ.24

⁹⁴⁷ Ο Louk Hulsman αναφέρει ως αναλυτικά εργαλεία προκειμένου να κατανοήσουμε τον τρόπο, με τον οποίο οικοδομείται η σημασία διαφόρων περιστατικών από όσους μετέχουν σε αυτά: α) το πλαίσιο ερμηνείας που χρησιμοποιείται και β) ο σκοπός προς τον οποίο εστιάζεται το ενδιαφέρον. Το πλαίσιο ερμηνείας διχοτομείται επιπλέον στο φυσικό πλαίσιο και στο κοινωνικό πλαίσιο. Εντός του φυσικού πλαισίου, το συμβάν αξιολογείται ως ατύχημα: «ότι συνέβη αποδίδεται στη παρέμβαση της φύσης.» Εντός του κοινωνικού πλαισίου εμπεριέχεται μία ακόμη διάκριση, που συνίσταται στις ατομοκεντρικές και στις δομοκεντρικές ερμηνείες μιας κατάστασης. Οι ατομοκεντρικές ερμηνείες με τη σειρά τους υποδιαιρούνται σε διαφορετικές τάσεις κοινωνικού ελέγχου: το ποινικό, τον αντισταθμιστικό (αποζημίωση), τον θεραπευτικό, τον συμφιλιοτικό και τον διαπαιδαγωγικό-εκπαιδευτικό. Περαιτέρω η επιλογή ως προς το ερμηνευτικό σχήμα, το οποίο και σηματοδοτεί το περιεχόμενο της όποιας πράξης ή του συμβάντος εξαρτάται από τη θέση που έχει το κάθε υποκείμενο, που συμμετέχει στο συμβάν στο δίκτυο των εξουσιών που διαμορφώνουν το περιβάλλον του. Αυτό το εξουσιαστικό δίκτυο ευθύνεται για την παρεμπόδιση κάποιων από τα μετέχοντα υποκείμενα να λάβουν ενεργό μέρος σε μια τέτοια «ερμηνευτική» διαδικασία. Hulsman L., 1986, “Critical criminology and the concept of crime”, στο *Contemporary Crises*, τ.10, σελ. 72-78

στους δράστες της κατάχρησης.»⁹⁴⁸ Παράλληλα, η προάσπιση της απελευθέρωσης του θύματος από τα δεσμά του ποινικού δικαίου, που το καθιστούν τον αφανή ήρωα και αδύναμο κρίκο της ποινικής διαδικασίας, και η συνακόλουθη υπεράσπιση του ως δυναμικό και αυτόβουλο υποκείμενο εντός μιας ανεξέλεγκτα ελεύθερης της αγοράς δύναται να οδηγήσει τελικά και παρά τις αντίθετες επιδιώξεις όχι μόνο στην ακόμη μεγαλύτερη αποδυνάμωση του αλλά σε πλήρη ανατροπή της θέσης του με το να καταστεί το ίδιο το θύμα υπόλογο γι' αυτό που του συνέβη. Σε μια τέτοια περίπτωση «το ίδιο το θύμα εκλαμβάνεται ως *agent provocateur* επί του οποίου θα επιβληθεί η κατηγορία.»⁹⁴⁹ ενώ το ρόλο του αποδιοπομπαίου τράγου σε σχέση με την εγκληματικότητα του λευκού περιλαιμίου δεν θα χρειαστεί να τον παίζουν, έστω περιοδικά, ισχυροί φορείς επιχειρηματικής δραστηριότητας προς επικύρωση γενικώς του ποινικού συστήματος, αλλά σε σύμπνοια με τη γενικότερη νεοφιλελεύθερη πολιτική θα μετατεθεί στους ανίσχυρους δέκτες μιας τέτοιας δράσης.⁹⁵⁰

Σε ένα τέτοιο πλαίσιο ο σκοτεινός αριθμός της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου θα συνεχίσει να αυξάνεται ενώ για τις «φωτεινές» εξαιρέσεις, που πράγματι η τέλεση ενός τέτοιου εγκλήματος εντοπίζεται, υπάρχει κενό ως προς τη διαδικασία με την οποία θα υπερκερασθεί η εξουσία που χωρίζει το θύμα από τον θύτη. «η αποκαταστατική δικαιοσύνη καλύπτει μόνο τη φάση της ποινής όταν ο συμβιβασμός είναι δυνατός. Κανένας μέχρι τώρα δεν σκιαγράφησε μια διαδικασία αποκαταστατικής δικαιοσύνης για αυτούς που δεν παραδέχονται την προσβολή.»⁹⁵¹ Το ζήτημα περιπλέκεται ακόμη περισσότερο λόγω της διαφορετικής σημασίας που συνοδεύει την έννοια της αστικής ζημίας και τη διακρίνει από τη βλάβη του ποινικού δικαίου, η οποία αποτελεί συνέχεια μιας πράξης παράνομης, άδικης και καταλογιστής. Η κριτική επίκληση μιας τέτοιας διάκρισης δεν αποσκοπεί φυσικά να επιχειρηματολογήσει υπέρ του άχθους και του πόνου που συνεπάγεται ο ποινικός

⁹⁴⁸ Fattah E., 1986, "Prologue: On some visible and hidden dangers of victim movements", στο Ezzat A. Fattah (eds) *From Crime Policy to Victim Policy*, Macmillan, σελ..5

⁹⁴⁹ Anttila I., 1986, "From Crime policy to Victim Policy?" στο Ezzat A. Fattah (eds) *From Crime Policy to Victim Policy*, Macmillan, σελ. 238

⁹⁵⁰ Αν και σε πρώτη φάση μια τέτοια εξέλιξη ακούγεται υπερβολική εντούτοις ένας εύκολος συνειρμός της είναι η όχι και τόσο παλιά υπόθεση του Ελληνικού Χρηματιστηρίου, που ποτέ δεν βρήκε το δρόμο για τη δικαιοσύνη και η απάντηση που επικράτησε ως προς το «τις παίζει?» περικλείει το σύνολο εκείνων που επένδυσαν και απώλεσαν τις περιουσίες τους.

⁹⁵¹ Daly K., 2003, op. cit. σελ. 378, ref.3

κολασμός, ως «δίκαιη», σύμμετρη ή αναλογική απάντηση σε μια αξιόποινη πράξη, αλλά να τονίσει την ηθική διάσταση που εμπεριέχεται στην εναλλακτική αποζημίωσης ή εξαγοράς της βλάβης στις περιπτώσεις των εγκλημάτων του λευκού περιλαιμίου και τελικά την ταξική πραγματικότητα που ενσωματώνει, ανακυκλώνει και επιβάλλει. Παρά τις αντίθετες βλέψεις η αποκαταστατική δικαιοσύνη σε σχέση με την εγκληματικότητα του λευκού περιλαιμίου διατρέχει τον κίνδυνο να χρησιμοποιηθεί ως τόπος εξαγνισμού ισχυρών δραστών και εξαρτημένης ελεημοσύνης των θυμάτων ανοίγοντας παράλληλα το δρόμο σε γενικότερα φαινόμενα διαφθοράς και οικονομικού πατερναλισμού.

Η πρόκριση του ιδιωτικού δικαίου και ως εκ τούτου η «ιδιώτευση» του θύματος μέσα σε συνθήκες κραταιού νεοφιλελεύθερου καπιταλισμού πέρα από το σμίκρυνση δομικών προβλημάτων σε ιδιωτική ατομική υπόθεση υποθάλλει ακόμη μεγαλύτερη πολιτική αδιαφορία για τη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής.⁹⁵² Στο μέτρο που το έγκλημα αντιμετωπίζεται ως παραβίαση της αυτονομίας του ατόμου, το άτομο καθίσταται απολύτως υπεύθυνο για την προστασία του και την ασφάλεια του έναντι του εγκληματικού φαινομένου. *«Το ενεργό θύμα υποκαθιστώντας παρά συμπληρώνοντας στην ενδυνάμωση της έννοιας του δημόσιου καλού ή της δημόσιας ειρήνης που εκπροσωπείται από το κράτος και το ποινικό δίκαιο, καταλήγει να είναι περισσότερο απομονωμένο και μοναχικό απ' ό,τι το κλασσικό παθητικό θύμα. Παρόλα τα μειονεκτήματα, του να παραδίδεται το θέμα (της προσβολής) στο κράτος...τα πλεονεκτήματα που απορρέουν από τη μορφή του κράτους ως ισχυρότερος παράγοντας από τον δράστη...χάνονται ομοίως.»*⁹⁵³ Το προπύργιο της «ενεργούς κοινότητας» ως περίβολος και ασπίδα προστασίας του θύματος καταρρέει όχι μόνο ένεκα μεγέθους, όταν βρίσκεται αντιμέτωπο με πανίσχυρους λευκού κολάρου εγκληματίες αλλά

⁹⁵² Συγγενής με την αντίληψη αυτή είναι η κριτική που επιχειρείται στο φεμινιστικό κίνημα από τις ίδιες τις φεμινίστριες. Χαρακτηριστικά, η Ιταλίδα φεμινίστρια συγγραφέας Tamar Pitch σημειώνει πως η δυναμική του φεμινιστικού αγώνα κατά του βιασμού και της ένδο - οικογενειακής βίας κατέληξε να μεταλλαχθεί, με την απόσυρση της έμφασης από τη δομική κατάσταση της καταπίεσης, σε φαινότυπο της θυματοποίησης. Πιο συγκεκριμένα, η συγγραφέας υποστηρίζει ότι οι φεμινιστικές καμπάνιες αποπροσανατολίστηκαν ως προς τον πραγματικό τους στόχο και άρχισαν να αποχρωματίζουν τη σεξουαλική επίθεση και την ενδο - οικογενειακή βία ως συλλογική δομική καταπίεση, υποδεικνύοντας παράλληλα την εξασθένιση της αντίστοιχης πολιτικής κινητοποίησης για τον τερματισμό πατριαρχικών κοινωνικών σχέσεων και μάλιστα υπέρ της έμφασης στον αγώνα για την κατοχύρωση της ιδιότητας του θύματος και της απαίτησης για τον αποτελεσματικότερο χειρισμό τέτοιων υποθέσεων από το ποινικό σύστημα. Μια τέτοια μεταστροφή είχε ως συνέπεια το φεμινιστικό κίνημα να αποδυναμωθεί ως κοινωνικό κίνημα και τα μέλη του «να εξαφανιστούν ως συλλογικά υποκείμενα και να υιοθετήσουν τον εξατομικευμένο και παθητικό ρόλο των θυμάτων.» Pitch T., 1990, "From oppressed to victims: collective actors and the symbolic use of the criminal justice system", στο *Studies in Law, Politics and Society*, τ. 10, σελ. 103-117, p. 113

⁹⁵³ Lea J., 2002, op. cit. σελ. 177

αυτοτελώς εξαιτίας της ίδιας του της σύστασης. Οι «κοινότητες διακινδύνευσης» που συγκροτούν τις σύγχρονες πόλεις ως διάδοχη κατάσταση της παραδοσιακής αστικής γειτονιάς διαθέτουν ως μοναδικό στοιχείο συνεκτικότητας τις έννοιες του φόβου και του κινδύνου, η ένταση των οποίων καθορίζεται με νομοτελειακό σχεδόν τρόπο από το εγκληματικό φαινόμενο. Στις κοινοτικές συσπειρώσεις που αναπτύσσονται τείνουν να πρωτοστατούν ιδιωτικά μέτρα ασφαλείας και ιδιωτικής αστυνόμευσης, τα οποία αφορούν ελάχιστα και προστατεύουν ακόμη λιγότερο το συμφέρον των υποβαθμισμένων συνοικιών και των αδύναμων κοινωνικών ομάδων. Το βασικότερο ωστόσο ζήτημα που παραμένει σε τέτοιες κοινότητες, κυριαρχημένες από αισθήματα φόβου και ταλαιπωρημένες από οικονομικές, κοινωνικές και φυλετικές διενέξεις είναι ακριβώς ο ίδιος ο ετερόκλητος χαρακτήρας τους. *«Το πλέον αδύνατο στοιχείο πολλών από τις διατυπώσεις αποκαταστατικής δικαιοσύνης, είναι επομένως...τι είναι κοινότητα? Ποιο είναι το κοινοτικό συμφέρον και πως μπορεί να εκπροσωπηθεί?»*⁹⁵⁴

Το ουσιαστικό πρόβλημα που σχετίζεται με τα θεωρητικά σχήματα της αποκαταστατικής δικαιοσύνης είναι ότι η θεμιτή και επιθυμητή λειτουργία τους προϋποθέτει ότι θεμελιακά ζητήματα εξουσίας, κοινωνικού αποκλεισμού και κατακερματισμού, κοινωνικής ανισότητας και σύγκρουσης έχουν λυθεί δεδομένου ότι ελάχιστες είναι οι προβλέψεις και οι εκτιμήσεις για την υπερνίκηση των σύγχρονων κοινωνικών συγκρούσεων και ανισοτήτων που αντί να αμβλύνονται, εντείνονται χάριν της νεοφιλελεύθερης πολιτικής και στο πεδίο της παγκοσμιοποιημένης αγοράς. Ήδη κατατέθηκε η άποψη, που προέρχεται μάλιστα από υπερασπιστές της αποκαταστατικής δικαιοσύνης, η οποία διατυπώνει ότι μια τέτοιου είδους δικαιοσύνη είναι αδύνατη χωρίς την κοινωνική υποστήριξη που παρέχει η ύπαρξη και λειτουργία του κράτους πρόνοιας. Σε εποχές επομένως που αυτό εκλείπει και που δεν έχει αντικατασταθεί από κάποια άλλη φόρμουλα ουσιαστικής ισότητας ανάμεσα στα άτομα, στις κοινωνικές ομάδες και στις κοινότητες ούτε έχουν δρομολογηθεί θεμελιακές κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές κάθε απόπειρα που επιχειρεί να αντικαταστήσει την παρούσα αντεγκληματική πολιτική, βασικοί εκπρόσωποι της οποίας είναι η ποινική δικαιοσύνη και το κράτος, θα πρέπει να απαντά με επάρκεια στο ερώτημα της εξουσίας διαφορετικά θα ανδρώνεται ως κακέκτυπο των ήδη

⁹⁵⁴ Hudson B., 1998, "Restorative Justice: the challenge of sexual and racial violence", στο *Journal of law and Society*, τ. 25 (2), σελ. 251

προβληματικών ποινικών δομών. Υπό ένα τέτοιο πρίσμα ο Christie σχολιάζει «να αποκαταστήσεις τι? Την προϋπάρχουσα κατάσταση? Γιατί? Πρέπει να πάμε πέραν αυτής. Πρέπει να χτίσουμε καινούργιες και καλύτερες σχέσεις, όχι να αποκαταστήσουμε τις παλιές. Επιπλέον η αποκαταστατική δικαιοσύνη υποδεικνύει επακριβώς τα θύματα και τους δράστες, δηλαδή επιβάλλει ετικέτες. Θα χρησιμοποιούσα τη λέξη συμμετέχοντες, ή παραπονούμενοι, φιλονικούντες. Αλλά πάνω απ' όλα, η αποκαταστατική δικαιοσύνη πρέπει να ξεφορτωθεί το ποινικό σύστημα το οποίο υποβόσκει στο υπόβαθρο.»⁹⁵⁵

α) Η παρελθούσα καταργητική ουτοπία ως σημερινή ρεαλιστική ανάγκη

Το ουσιαστικό περιεχόμενο μιας τέτοιας προτροπής από μέρους του Christie σηματοδοτεί το γεγονός ότι η υπεράσπιση και η διαφύλαξη μόνο του εποικοδομήματος δεν αρκεί ή δεν αρκεί πλέον, υπογραμμίζοντας ταυτόχρονα την ανάγκη για δομικές αλλαγές. Η ανάγκη αυτή σχετίζεται με την κατανόηση της σύγχρονης αντεγκληματικής πολιτικής, τόσο στην ποινική όσο και στην αποκαταστατική της διάσταση, ως διαδικασία επιβολής μιας συγκεκριμένης τάξης πραγμάτων, στο πλαίσιο της οποίας εξυπηρετούνται, διατηρούνται και αναπαράγονται συγκεκριμένα συμφέροντα, που υπαγορεύονται από τη νεοφιλελεύθερη πραγματικότητα. Αυτό με τη σειρά του σημαίνει ότι για την κατανόηση και την πραγματική αποδόμηση του εγκλήματος, πολύ περισσότερο δε όταν ο λόγος αφορά στο έγκλημα του λευκού περιλαιμίου, είναι ανάγκη να κατανοήσουμε την έννοια, το περιεχόμενο και τον τρόπο άσκησης της εξουσίας στο σύνολο της. Όπως εύστοχα παρατηρεί ο Steven Luke, η εξουσία δεν διεξάγεται μόνο στο επίπεδο μιας αισθητής σύγκρουσης ούτε και στο πλαίσιο ενός «αθόρυβου» πολιτικού διακανονισμού. Στη πρώτη περίπτωση η μονοδιάστατη ή «φιλελεύθερη» οπτική διακρίνει τη λειτουργία της εξουσίας στην πιο ορατή της εκδήλωση, στο πεδίο δηλαδή συγκεκριμένων ατομικών αποφάσεων επί καταστάσεων, όπου είναι εμφανής η σύγκρουση διαφορετικών προτιμήσεων. Αλλά και στην περίπτωση, που αποκαλύπτεται η δεύτερη διάσταση της εξουσίας, η οποία σχετίζεται κυρίως με την

⁹⁵⁵ Christie N., 2010, προσωπική επικοινωνία με Ruggiero V., 2010, *Penal Abolitionism*, Clarendon Studiew in Criminology, σελ. 174

έννοια της αποφυγής και της παράλειψης, που παραπέμπει δηλαδή περισσότερο στο συνολικό περιεχόμενο της πολιτικής ατζέντας παρά στην ανάδειξη και αποτύπωση συγκεκριμένων πολιτικών παρεμβάσεων, δεν επιτυγχάνεται η διείσδυση στις βαθύτερες και αφανέστερες λειτουργίες της εξουσίας· σε εκείνες, δηλαδή, που δρομολογούν την πολιτική κοινωνικοποίηση των υποκειμένων της έτσι ώστε αυτά να ακολουθούν ασυναίσθητα τις εξουσιαστικές υπαγορεύσεις ακόμη κι όταν οι τελευταίες αντίκεινται στο ίδιο τους το συμφέρον.

«...Δεν είναι η ανώτατη και η πιο επίβουλη άσκηση της εξουσίας να εμποδίσει τους ανθρώπους σε οποιοδήποτε βαθμό, από το να έχουν αναστολές κατά τη διαμόρφωση των αντιλήψεων, των γνώσεων και των προτιμήσεων, με τρόπο τέτοιο ώστε να αποδεχθούν το ρόλο τους στην παγιωμένη κατάσταση πραγμάτων, είτε επειδή δεν βλέπουν ή δεν φαντάζονται άλλη εναλλακτική σε αυτή, είτε επειδή την θεωρούν φυσική και αμετάβλητη είτε επειδή την αξιολογούν ως θεϊκά διορισμένη και καλοπροαίρετη?»⁹⁵⁶ Αν και ρητορικού τύπου, η απάντηση σε μια τέτοια ερώτηση ανταποκρίνεται στη βούληση να ειδωθεί η δομική εξουσία και πιο συγκεκριμένα η δομικά καθορισμένη άσκηση της ή με άλλα λόγια η τρίτη της διάσταση, η εξουσία ως κυριαρχία, μέσω της οποίας οι προικισμένοι με αυτήν διασφαλίζουν τη συμμόρφωση εκείνων επί των οποίων κυριαρχούν. Η κριτική σκέψη συνώνυμη της αμφισβήτησης των παγιωμένων και θεωρούμενων ως δεδομένων κοινωνικών σχέσεων εξουσίας καθώς και της έκθεσης λιγότερο πρόδηλων διαδικασιών που λανθάνουν και συγκρατούν τα θεμέλια άδικων κοινωνικών δομών προκρίνεται ως μονόδρομος στην αναζήτηση της κοινωνικής αλήθειας.

Η ίδια πολιτική δέσμευση καθόρισε μέχρι σήμερα τη πορεία και τον παρεμβατικό ρόλο της κριτικής εγκληματολογίας, χάριν στον οποίο αναδείχθηκε, όπως αναλυτικά περιγράφηκε, η μεροληπτική λειτουργία του ποινικού νόμου καθώς και η, όχι σπάνια, «παράλογη» διαδικασία εγκληματοποίησης, η νομιμοποίηση της οποίας εξακολουθεί να βασίζεται σε επιχειρήματα πρακτικής λειτουργικότητας αλλά και τυπικής ισότητας, εξαιρώντας, ωστόσο, κατεξοχήν από το πεδίο της τα εγκλήματα των ισχυρών και κατ' επέκταση τα εγκλήματα του λευκού περιλαιμίου ή στην καλύτερη περίπτωση εξαντλώντας το φαινόμενο σε μικρο-μεσαία περιστατικά. Η

⁹⁵⁶ Lukes S., 2005, *Power: A Radical Review*, 2nd edition, Palgrave Macmillan, σελ. 28

συνέχιση αυτής παράδοσης προϋποθέτει επομένως τη συνεπή εφαρμογή των θεωρητικών ευρημάτων της κριτικής εγκληματολογίας για την ανάδειξη και αποκάλυψη της κοινωνικής πραγματικότητας ή, όπως άλλοι θεωρητικοί προτιμούν, για την διεύρυνση της «εγκληματολογικής φαντασίας.»⁹⁵⁷ Αδιαπραγμάτευτη αφετηρία προς μια τέτοια κατεύθυνση αποτελεί η κριτική παραδοχή ότι το έγκλημα συνιστά ιστορική και κοινωνική κατασκευή χωρίς τοπική ή χρονική σταθερότητα. Όπως πιο αναλυτικά αποσαφηνίζεται από τον Louk Hulsman, το εγκληματικό φαινόμενο δεν έχει οντολογική υπόσταση, με την έννοια ότι δεν υπάρχει κάποια οντολογική πραγματικότητα του εγκλήματος, πέραν αυτής που κατανοεί και οριοθετεί τυπικά το ποινικό σύστημα. Σύμφωνα με τις αρχές και τις προσλαμβάνουσες του ποινικού συστήματος, οι κοινωνικές συγκρούσεις που εκδηλώνονται είτε σε επίπεδο ατόμων είτε σε επίπεδο κοινωνικών ομάδων δεν αποκρυσταλλώνονται, όπως επίμονα επισήμαναν οι αποκαταστατικές προσεγγίσεις, σε σχέση με τα μέρη- τα υποκείμενα που μετέχουν σε αυτές- αλλά σε σχέση με κανονιστικά πρότυπα, και συγκεκριμένα με την ποινική νομοθεσία, καθώς και τις οργανωσιακές απαιτήσεις του ίδιου του συστήματος. Έτσι, η κοινωνική πραγματικότητα φτάνει να συμπίπτει με τη νομική αντίληψη της κοινωνίας, συνώνυμης δηλαδή ενός ομοιογενούς φάσματος διαμορφωμένου πάνω στη συναινετική βάση που προάγουν οι κοινές εμπειρίες των κοινωνικών εταίρων. Μια «κατά πλάσμα δικαίου» κοινωνία, αναπαράγεται περαιτέρω όχι άμεσα ή εργαλειακά μέσω της χρήσης του ποινικού δικαίου από τους κρατικούς φορείς αλλά μέσω του προσανατολισμού των διαφόρων αντεγκληματικών εφαρμογών και των αντιλήψεων των φορέων τους, μακριά από τις συγκεκριμένες συνθήκες που βιώνει ο κατακερματισμένος πραγματικός κόσμος και συμβατά με τις νομικές απαιτήσεις που επιτάσσει ο κόσμος του ποινικού δικαίου ως συστημική υπό-ενότητα, θυμίζοντας εν πολλοίς τον γνωστό αφορισμό του Anatole France ότι «ο νόμος με την όλη μαγική του ισότητα απαγορεύει το ίδιο στους φτωχούς και στους πλούσιους να κοιμούνται κάτω από τις γέφυρες, να επαιτούν στους δρόμους και να κλέβουν ψωμί.»⁹⁵⁸

⁹⁵⁷ Barton A., Correen K., Scott D. & Whyte D., 2007, "Conclusion: expanding the criminological imagination", στο Alana Barton, Karen Correen, David Scott & David Whyte (eds) "Expanding the Criminological Imagination - Critical readings in criminology" Willan publishing, σελ. 198-213

⁹⁵⁸Barton A., Correen K., Scott D. & Whyte D., 2007, op. cit. σελ. 203

Μια τέτοια στενή οπτική της πραγματικότητας, παγιδευμένης σε συγκεκριμένα καλούπια και ουσιαστικά αποκομμένης από την κοινωνική δυναμική, ευνοείται περαιτέρω από τον σύγχρονο δικτυακό και διαδικτυακό κόσμο, που μεσολαβεί με όρους εμπορικότητας για τη μαζική πληροφόρηση των εγκληματικών συμβάντων, γεγονός που υπόσχεται ελάχιστη γνώση για το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον και τις κοινωνικές δομές. Μέσω ενός τέτοιου πρίσματος το έγκλημα προβάλλεται ως ένα εξαιρετικό γεγονός, *«που διαφέρει σε μεγάλο βαθμό από άλλα γεγονότα που δεν χαρακτηρίζονται ως εγκλήματα»*⁹⁵⁹ που διαπράττεται από εξαιρετικές προσωπικότητες ανθρώπων και που ως εκ τούτου δικαιολογεί την εξαιρετική φύση του ποινικού δικαίου. Η συμβατική αυτή εικόνα για το έγκλημα είναι με τη σειρά της αλληλένδετη με δύο κυρίαρχα συμπεράσματα. Το πρώτο υπαγορεύει, ότι την έννοια του εγκλήματος επιλέγονται να εκπροσωπήσουν πολύ συγκεκριμένα, ειδικά, αυταπόδεικτα και αναμφισβήτητα γεγονότα, ενώ το δεύτερο τεκμαίρει ότι στο σύνολο τους τα γεγονότα αυτά κατηγοριοποιούνται ως μια ομοιογενής ομάδα συμπεριφορών. Ωστόσο, στο σημείο αυτό ο Hulsman παρεμβαίνει και υπενθυμίζει ότι *«το μόνο που έχουν κοινό όλα αυτά τα γεγονότα είναι ότι το ποινικό σύστημα είναι εξουσιοδοτημένο να αναλάβει δράση εναντίον τους.»*⁹⁶⁰ Το ζήτημα που προκύπτει εδώ δεν σχετίζεται απαραίτητα με την άρνηση των επιβλαβών αποτελεσμάτων, που συνεπάγονται οι αξιόποινες πράξεις, όσο με το γεγονός ότι το έγκλημα συνιστά μέρος μόνο, και συγκριτικά όχι το πλέον επώδυνο, από άλλες δύσκολες καταστάσεις που βιώνονται σε προσωπικό ή σε κοινωνικό επίπεδο. *«Δυσκολίες σε σχέση με το γάμο, δυσκολίες ανάμεσα σε παιδιά και γονείς, σοβαρές δυσκολίες στην εργασία και προβλήματα στέγασης, κατά κανόνα θα εκληφθούν ως σοβαρότερα και σε ένταση και σε διάρκεια.»*⁹⁶¹

⁹⁵⁹Hulsman L. 1986, op. cit. σελ.63

⁹⁶⁰Hulsman L. 1986, σελop. Cit.. 65

⁹⁶¹ Ibid σελ. 65

Πιο αναλυτικά, η άποψη που εκτίθεται, θυμίζοντας ως ένα βαθμό τους Swendingers,⁹⁶² βλέπει αφενός ότι τα γεγονότα που ταυτίζονται με το έγκλημα δεν παρουσιάζουν καμία εγγενή διαφοροποίηση συγκριτικά με άλλες δυσάρεστες καταστάσεις, που καλούνται να αντιμετωπίσουν τα άτομα κατά τη διάρκεια της ζωής τους και στο πλαίσιο που ορίζουν οι σημερινές δομικές συνθήκες. Επιπρόσθετα, οι περισσότερες από αυτές τις δύσκολες καταστάσεις αντιμετωπίζονται κατά κύριο λόγο ανεπίσημα, χωρίς κάποια θεσμική παρέμβαση, αλλά από αυτούς τους ίδιους που τις υφίστανται και που τους επηρεάζουν, ενώ κατά περιπτώσεις ενδέχεται να προκύψει συνδρομή ή μεσολάβηση της ευρύτερης κοινωνικής ομάδας ή κοινότητας, εντός των οποίων οι καταστάσεις αυτές καταγράφονται. Από την άλλη πλευρά πολλά γεγονότα που προκαλούν σοβαρή βλάβη και που με τους όρους της ποινικής δικαιοσύνης θα μπορούσαν να ενταχθούν στην κατηγορία των εγκληματικών πράξεων μένουν παντελώς εκτός κάποιας συστημικής ρύθμισης και δεν αποσπούν καμία απάντηση από τη ποινική δικαιοσύνη. Αντίθετα, όσοι σχετίζονται με τέτοια γεγονότα αναζητούν λύσεις εντός του κύκλου που αυτά εκδηλώνονται, δηλαδή στην οικογένεια, στους φίλους ή γείτονες, στο χώρο εργασίας. Υπό αυτή την οπτική, πέραν της οντολογικής ανυπαρξίας του εγκλήματος, καθίσταται σαφής η «μυστικιστική» διαδικασία, στην οποία το ποινικό σύστημα άλλοτε συγχέοντας, άλλοτε αποκρύπτοντας και άλλοτε συγκαλύπτοντας συμπεριφορές και γεγονότα, υποβάλλει την κοινωνική πραγματικότητα. *«Συνεπώς η κατασκευή της πραγματικότητας όπως επιδιώκεται από την ποινική δικαιοσύνη δεν θα συμπέσει ποτέ πρακτικά με τις δυναμικές της κατασκευής της πραγματικότητας των άμεσα (και υλικά) αναμειγμένων σε αυτή. Στην ποινική δικαιοσύνη αποφασίζεται μονοδιάστατα γενικώς η πραγματικότητα που υπάρχει μόνο μέσα στο σύστημα και βρίσκει σπάνια κάποια συμπληρωματικότητα από τον έξω κόσμο.»*⁹⁶³ Σε ένα τέτοιο πλαίσιο, η συνέπεια με την κριτική σκέψη υπαγορεύει την εγκατάλειψη της έννοιας του εγκλήματος και αυτονόητα την

⁹⁶²Οι Herman & Julia Schwendinger τάχθηκαν υπέρ ενός ανθρωπιστικού ορισμού του εγκλήματος, που να εστιάζει στην αντικειμενικά αναγνωρίσιμη βλάβη, την οποία υπόκεινται τα άτομα, και στην παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ως κατεξοχήν κριτήρια της εγκληματικής ετικέτας. Με βάση τα κριτήρια αυτά ο σεξισμός, ο ρατσισμός, ο ιμπεριαλισμός και άλλες μορφές καταπίεσης πρέπει να ειπωθούν ως εγκλήματα. Υπό μια τέτοια λογική οι Swendingers υπογράμμισαν επίσης την ανάγκη παρέμβασης από πλευράς των εγκληματολόγων ώστε η έννοια του εγκλήματος να μην προσδιορίζεται αποκλειστικά από τα κοινωνικά ισχυρά, διαπλεκόμενα συμφέροντα. Schwendinger H. & Schwendinger J., 1970, "Defenders of order or guardians of human rights?", στο *Issues in Criminology*, τ.5, σελ. 123-137

⁹⁶³Hulsman L. 1986, op. cit. σελ. 77

κατάργηση του παγιωμένου αντεγκληματικού παραδείγματος, δηλαδή του ποινικού δικαίου, ως λυδία λίθο της μόνης «οντολογικής υπόστασης» που αναζωπυρώνει το έγκλημα.

Υπό το ίδιο κριτικό βλέμμα προτάσσεται και η αποδέσμευση από τα εγκληματολογικά στεγανά, στο μέτρο που το έγκλημα συνιστά κεντρικό άξονα της εγκληματολογικής επιστήμης και αυτή με τη σειρά της τμήμα της ποινικής δικαιοσύνης. Το μέλλον με άλλα λόγια της κριτικής εγκληματολογίας συνίσταται ακριβώς στην υπέρβαση του εαυτού της προκειμένου να επιτευχθεί επί της ουσίας, και όχι μόνο θεωρητικά, η αποδόμηση του εγκλήματος. Τα αδιέξοδα πάνω στα οποία εξακολουθεί και σκοντάφτει η κριτική εγκληματολογία, δίνοντας έτσι προβάδισμα στις σύγχρονες αναλογιστικές πολιτικές, συνίστανται στην προσκόλληση της στο εγκληματικό λειτουργικό μοντέλο και στην παράλληλη προσπάθεια της να προωθήσει κάποιο εναλλακτικό πρόγραμμα, με αποτέλεσμα τον εγκλωβισμό της σε έναν ατέρμονο φαύλο κύκλο και μάλιστα εσωτερικής κατανάλωσης.⁹⁶⁴ *«Οι συζητήσεις γύρω από τις εναλλακτικές λύσεις γίνονται συχνά σε ένα πλαίσιο στο οποίο οι προθέσεις της ποινικής δικαιοσύνης...δεν τίθενται πραγματικά υπό αμφισβήτηση. Στις περισσότερες από αυτές τις συζητήσεις η ύπαρξη του εγκλήματος και των εγκληματιών θεωρείται δεδομένο φυσικό γεγονός και όχι το αποτέλεσμα επιλεκτικών διαδικασιών στιγματισμού.»*⁹⁶⁵ Ο καταργητισμός επομένως παραπέμπει πρωτίστως σε μια πολιτιστική αλλαγή και όχι σε μια περισσότερο ανθρώπινη εναλλακτική της ποινικής δικαιοσύνης ή σε μια γενναία αναθεώρηση του ποινικού συστήματος. Ο προβληματισμός ενέχει κυρίως την ίδια την έννοια του εγκλήματος αλλά και αυτή του δράστη και όχι τόσο την λήψη περισσότερο κοινωνικών μέτρων έναντι νομικών λύσεων. *«Το ζήτημα δεν είναι να φτιάξουμε ένα οικοδόμημα, που θα προσαρμόζεται με ακρίβεια στο παλιό καλούπι, αλλά να δούμε την πραγματικότητα με άλλα μάτια.»*⁹⁶⁶

⁹⁶⁴ Με διάθεση αυτοκριτικής, ο Stanley Cohen αναλογιζόμενος κάποια χρόνια πριν την κρίση της κριτικής εγκληματολογίας είχε επισημάνει: *«το πρόβλημα, ωστόσο, ήταν ότι θέλαμε τα πράγματα και έτσι και αλλιώς: από τη μια πλευρά να είμαστε κριτικοί, να εξακολουθούμε να αποκαλύπτουμε το βαθύτερο νόημα των ισχυρισμών της κοινής λογικής και του κοινός αποδεκτού επιστημονικού παραδείγματος· από την άλλη, θέλαμε να είμαστε και να φαινόμαστε σχετικοί, να παρεμβαίνουμε σε ένα κόσμο που οι πραγματικές πολιτικές επιλογές έχουν γίνει.»* Cohen S., 1988a, op. cit. σελ.18

⁹⁶⁵Hulsman L., Bernat de Celis J., 1997, *«Οι Αστοχες Ποινές»*, μετάφραση Γ. Νικολόπουλος, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σελ. 42

⁹⁶⁶Ibid σελ. 153

Μέσα από αυτή τη λογική παραμερίζονται οι βερμπαλιστικές ρητορικές μιας δομικής παλιγγενεσίας, ως αναπόδραστο στοιχείο για την αντιμετώπιση των εγκληματογενών κοινωνικών συνθηκών και προκρίνεται η κατάργηση του εγκλήματος ως πρόταση επαναπροσέγγισης τέτοιων συνθηκών. Η διαδικασία επαναπροσδιορισμού των προβλημάτων, μακριά από το σκεπτικό που επιβάλλει η έννοια του εγκλήματος, μετατρέπεται έτσι σε τακτική προώθησης και στρατηγική υλοποίησης δομικών αλλαγών. Γι' αυτό και ο Γ. Νικολόπουλος κάνει λόγο για την ουτοπία του καταργητισμού, υιοθετώντας την δυναμική σημασία που διαθέτει η έννοια αυτή, δηλαδή ως κατεύθυνση για το μετασχηματισμό του πραγματικού και όχι με την κοινά παραδεδεγμένη αντίληψη ως έκφραση του απραγματοποίητου.⁹⁶⁷ Παρά το μέγεθος της ειρωνείας που διαπιστώνεται αλλά και της κοινωνικής αδικίας και ανισότητας που συνεπάγεται, εντούτοις από άποψη τακτικής, από, αν και ανάποδο, παράδειγμα «ουτοπικής» κατάργησης αποτελούν, όπως είδαμε, οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές «εξαφάνισης» της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου, αναποδογυρίζοντας το πολιτικό σκηνικό και καθιστώντας τελικά χιμαιρικές τις θεσμικές εγγυήσεις της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας και του κράτους δικαίου. *«Το εταιρικό έγκλημα (ως) ενδημικό τίθεται πέρα από κάθε φόρμα ελέγχου...ένα σπουδαιότερο θέμα για την εγκληματολογία είναι επομένως να σκεφτούμε πως θα αλλάξουμε το σύστημα που ενθαρρύνει και το εταιρικό έγκλημα και την εταιρική βλάβη.»*⁹⁶⁸ Η δομική ενίσχυση και εγκαθίδρυση μιας πλήρους απελευθερωμένης αγοράς κι ενός κατά συνέπεια αγοραίου καπιταλισμού με σκιάδεις συναλλαγές, φορολογικούς παραδείσους, υπεράκτιες εταιρείες και ανακύκλωση βρώμικου χρήματος ενσωματώνει το φαινόμενο του εγκλήματος του λευκού κολάρου στις ίδιες τις δομές της κοινωνικοπολιτικής και οικονομικής βάσης προσδίδοντας του λειτουργική αξία και υπερνικώντας τις θεσμικές διαβεβαιώσεις. Με αυτά τα δεδομένα αναγνωρίζεται ότι *«το κοινωνικό κίνημα κατά του εταιρικού εγκλήματος πρέπει να είναι μέρος ενός ευρύτερου κινήματος μετασχηματισμού της θεσμικής δομής του*

⁹⁶⁷ Αναφερόμενος στην «καταργητιστική ουτοπία» του Hulsman ο Γ. Νικολόπουλος επικαλείται τη σημασία που αποδίδει στην έννοια της ουτοπίας ο Manheim K., 1936, *Ideology and Utopia: an Introduction to the Sociology of Knowledge*, London, N.Y.: Harvester, sp. 192. Βλ. Νικολόπουλος Γ., 1997, «Εισαγωγή - Η προοπτική του ποινικού καταργητισμού στο έργο του Louk Hulsman: θεωρητική θεμελίωση και κοινωνική στρατηγική», στο Hulsman L., Bernat de Celis J., 1997, σελ. 7-24, σελ. 16

⁹⁶⁸ Whyte d., 2004, op. cit. σελ. 145

εταιρικού καπιταλισμού.»⁹⁶⁹ Σε ένα τέτοιο πλαίσιο, συνεπώς, ζητούμενο γίνεται ακριβώς η αναζήτηση μιας νέας ουτοπίας.⁹⁷⁰ «Το ζήτημα είναι να συνδέσουμε τον καταργητιστικό «ριζοσπαστισμό και ουτοπισμό» με όψεις του εγκλήματος και του νόμου που είναι εμπεδωμένες στην Δυτική πολιτισμική παράδοση και με συγκεκριμένες, λογικές, επιλογές της, που αποσκοπούν στη μείωση του άλγους.»⁹⁷¹

⁹⁶⁹ Krammer R., 1989, “Criminologists and the social movement against corporate crime”, στο *Social Justice*, τ.16, σελ. 146-164, p.160

⁹⁷⁰ Η έννοια της ουτοπίας νοείται εδώ όπως ορίζεται από τον Alessandro Baratta, δηλαδή ως «συγκεκριμένη ουτοπία» (“*utopia concreta*”) που αντιστοιχεί σε μια ισχυρή θετική ιδεολογία της δικαιοσύνης ή σε ένα εγχείρημα υλικής δικαιοσύνης και αντιπαράθεται στην απομίμηση που συμβολίζει η σημερινή πραγματική διάσταση του δικαίου και των κοινωνικών σχέσεων ως εναρμονισμένου και σταθεροποιητικού συστήματος. Baratta Alessandro, 1982, *Criminologia Critica e Critica del Diritto Penale*, Il Mulino, Bologna (σελ.37)

⁹⁷¹Ruggiero V., 2010, *Penal Abolitionism*, Oxford University Press, σελ. 201

Δ. Καινοτομώντας: Η νέα θεωρητική πρόταση της κοινωνικής βλάβης

Σημείο εκκίνησης προς υλοποίηση του παραπάνω στόχου αποτελεί η χρησιμοποίηση μιας άλλης γλώσσας και ορολογίας, για τη δόμηση ενός διαφορετικού τρόπου θεώρησης της κοινωνικής πραγματικότητας, σύμφωνα με την οποία προκρίνονται ποικίλοι εννοιολογικοί όροι, όπως είναι οι «*προβληματικές καταστάσεις*» (“*problematic situations*”),⁹⁷² «*η δυσκολία ή το πρόβλημα*» (“*trouble*”),⁹⁷³ ενώ σε κύριο όχημα της μετατρέπεται μια πρόσφατη θεωρητική οπτική, η οποία θέτει στο επίκεντρο της την έννοια της «*κοινωνικής βλάβης*» (“*social harm*”) και στεγάζεται συχνά κάτω από τον γενικότερο όρο «*ζημιολογία*» (“*zemiology*”). Στόχος της νέας αυτής οπτικής είναι να μεθοδοποιήσει και να μεθοδεύσει την ουτοπία του καταργητισμού ως μοναδικό τρόπο αντίστασης στη σύγχρονη νεοφιλελεύθερη χίμαιρα. Με βάση αυτές τις συντεταγμένες το γενικό αξίωμα που προβάλλει η θεωρητική προσέγγιση με ιδεολογικό πυρήνα την κοινωνική βλάβη, ανάγεται στην επιδίωξη της να υπερκεράσει τα όρια της εγκληματολογικής επιστήμης, από την οποία προέρχεται, και ως εκ τούτου να διευρύνει τη μελέτη της και σε μορφές κοινωνικής βλάβης που δεν συνιστούν έγκλημα, δηλαδή να επεκταθεί πέρα από τα όρια του αξιοποίνου. Μια τέτοια θεώρηση εκτός από τον εμπλουτισμό του ερευνητικού πεδίου και το άνοιγμα του σε «*μυστικές*», αν και κοινωνικά επιζήμιες προκλήσεις, συνεργεί επιπλέον ώστε οι προτεινόμενες λύσεις επί επιβλαβών καταστάσεων να μην αναζητούνται αξιωματικά στην επέκταση του αξιοποίνου και στην «*σωτηρία*» που υπόσχεται η ποινική δικαιοσύνη. Επί της ουσίας αναζητείται μια περισσότερο ολιστική ανάλυση προκειμένου να καταρριφθούν οι κοινωνικοί μύθοι περί εγκλήματος, που εκτρέφουν την νέο-φιλελεύθερη πραγματικότητα και τις δοξασίες χάριν των οποίων μεγαλουργεί, με κυρίαρχη αυτή που διατηρεί αόρατο το χέρι της αγοράς μέσω πολύ ορατών πολιτικών αναλογιστικής δικαιοσύνης, μηδενικής ανοχής και νέας τιμωρητικότητας. Το κριτικό ερώτημα, που τίθεται επομένως από την θεωρητική σκοπιά της κοινωνικής βλάβης, σχετίζεται με το

⁹⁷² Hulsman L., 1986 op.cit

⁹⁷³ 1.Pfohl S.J., 1981, “Labelling Criminals”, στο H.L.Ross (ed) *Law and Deviance*, Sage, Beverly Hills, σελ. 65-97 2.De Haan W., 1999, “Abolitionism and Crime Control”, στο J. Muncie, E. McLaughlin & M. Langan (eds) “*Criminological Perspectives*”, Sage Publications London-Thousand Oaks-New Delhi, σελ. 355-366

πώς και ποιόν εξυπηρετεί η σύγχρονη αντεγκληματική πολιτική υπογραμμίζοντας παράλληλα το πολιτικό στοίχημα της κοινωνικής δικαιοσύνης.

Τόσο η έννοια της «ζημιολογίας», ως όρος γένος, που φιλοδοξεί να συστήσει ένα νέο αυτοτελές θεωρητικό παράδειγμα⁹⁷⁴ όσο και το ίδιο το νόημα της κοινωνικής βλάβης, πάνω στην οποία οικοδομείται σταδιακά το παράδειγμα αυτό, παραπέμπουν στα επιζήμια και επιβλαβή βιώματα, τα οποία δοκιμάζουν οι άνθρωποι σε όλη τη διάρκεια της ζωής τους, και συγκεκριμένα όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται «από το λίκνο έως το μνήμα», ανεξάρτητα από το αν αυτά εμπίπτουν ή όχι στη κατηγορία του εγκλήματος.⁹⁷⁵ Με επιρροές από ριζοσπαστικές θυματολογικές προσεγγίσεις⁹⁷⁶ η οπτική της κοινωνικής βλάβης επιδιώκει να δει τη κοινωνική πραγματικότητα από την αντίθετη πλευρά από αυτή της εγκληματολογίας, ρίχνοντας το βάρος της περισσότερο στην παθητική παρά στην ενεργητική «φωνή», με την οποία εκδηλώνονται διάφορες επιζήμιες και βλαπτικές καταστάσεις. «Ωστόσο, σαν να είναι φυσικό, οι αναταραχές και οι ανασφάλειες επί των οποίων επικεντρώνονται οι τοπικές, κοινοτικές στρατηγικές ασφαλείας έχουν ανάποδα περιοριστεί στις δραστηριότητες (που ενεργούν κάποιοι) παρά στις επιβλαβείς εμπειρίες (που βιώνονται από κάποιους)»⁹⁷⁷ Ως προς τα εγκλήματα του λευκού περιλαιμίου η έμφαση δίνεται όχι αυτοτελώς στις «δηλητηριώδεις δράσεις» των επιχειρήσεων, συχνά μάλιστα σε συνδυασμό με εκείνες των κρατών, αλλά στις επιρροές που ασκούν αυτές πάνω στις ανθρώπινες ζωές, είτε αυτό σημαίνει χαμηλό εισόδημα, ανεργία και υπερφορολόγηση είτε ταυτίζεται με προβλήματα στέγασης, σίτισης, παιδείας, περίθαλψης, μόλυνσης, έκθεσης σε κινδύνους είτε παραβιάζονται γενικότερα ανθρώπινα δικαιώματα. Λογικά, επομένως,

⁹⁷⁴Ο όρος «ζημιολογία», όπως είναι προφανές, έχει ελληνικές γλωσσικές καταβολές καθώς υιοθετείται η έννοια της «ζημίας» ως όρος γενικός και κατ' επέκταση αντιπροσωπευτικός για το σύνολο των επιμέρους επιβλαβών εμπειριών που δύνανται να βιώσουν οι άνθρωποι στη περίοδο της ζωής τους. Βλ. υποσ. 1 πρώτου κεφαλαίου Hillyard P., Pantazis C., Tombs S. & Gordon D., 2004, *“Beyond Criminology – Taking Harm Seriously”*, Pluto Press (London-Ann Arbor, Mi) & Fernwood Publishing (Black Point, Nova Scotia)]

⁹⁷⁵ Hillyard P., Pantazis C., Tombs S. & Gordon D., 2004, *Beyond Criminology – Taking Harm Seriously*, Pluto Press & Fernwood Publishing, σελ. 1

⁹⁷⁶ Ο Friedrichs D. αν και υποστηρίζει ότι η θυματολογία δεν τελεί σε σχέση εξάρτησης ή αναλογίας με την εγκληματολογία, ωστόσο υπογραμμίζει την ανάγκη για μια ριζοσπαστική θυματολογική πρόταση προκειμένου να επηρεαστούν τόσο τα όρια, διευρύνοντας τα, όσο και η οπτική της κυρίαρχης εγκληματολογίας. «Η ριζοσπαστική προσέγγιση της θυματολογίας προτείνει να επιλυθούν πιο σφαιρικά οι διαφορές ανάμεσα στη θυματοποίηση που αφορά ατομικά κριτήρια και στη θυματοποίηση που σχετίζεται με τη ταξική θέση.» Friedrichs D., 1983, “Victimology: A consideration of radical critique”, στο *“Crime & Delinquency*, σελ.. 288

⁹⁷⁷Tombs S. & Hillyard P., 2004, “Towards a Political Economy of Harm: States, Corporations and the Production of Inequality”, στο *Beyond Criminology – Taking Harm Seriously*, Pluto Press (London-Ann Arbor, Mi) & Fernwood Publishing (Black Point, Nova Scotia), σελ. 30-54, p. 31

η θεωρητική προσέγγιση της κοινωνικής βλάβης εκλαμβάνεται περισσότερο συγγενής επιστημολογικά με την θυματολογία παρά την εγκληματολογία.⁹⁷⁸

Η δεύτερη ουσιαστική, και ίσως πιο καθοριστικής σημασίας, θέση της «ζημιολογικής» προσέγγισης είναι η μελέτη, η ερμηνεία και η ανάλυση των κοινωνικών βλαβών «πέραν της εγκληματολογίας». Η ανάγκη αυτή εκδηλώνεται όχι μόνο παρακολουθητικά, στο πλαίσιο δηλαδή που αναγνωρίζει την εγκληματολογία ως τμήμα των ποινικών επιστημών και κατ' επέκταση αντικείμενο της κριτικής περί δυσλειτουργίας και μεροληψίας, με την οποία είναι χρεωμένη η ποινική δικαιοσύνη, αλλά και τελείως αυτόνομα. Έχει ήδη παρουσιαστεί η συνδιαλλακτική σχέση που ένωνε παραδοσιακά την εγκληματολογική επιστήμη με το κράτος, αφενός γιατί τα όρια της πρώτης προδιαγράφονταν ανέκαθεν από την κρατική αντίληψη του εγκλήματος, δηλαδή τη θεσμική του αποτύπωση, και αφετέρου γιατί η αντεγκληματική κρατική πολιτική φέρει πάντα επιρροές της εγκληματολογικής επιστήμης.⁹⁷⁹ Στους νεοφιλελεύθερους καιρούς, είδαμε επιπρόσθετα, η ισορροπία αυτή να εξελίσσεται υπέρ της αγοράς. Η ιδιωτικοποίηση των πανεπιστημίων, των κέντρων ερευνών, η μείωση των κρατικών κονδυλίων και η σύνδεση της γνώσης στο άρμα της παγκόσμιας αγοράς, ως πρόταση που καθοδηγεί αρκετά από τα σύγχρονα πολιτικά οράματα, εξηγεί και τους λόγους που «το ενδιαφέρον της εγκληματολογίας γενικά, προσανατολίζεται σε ένα ολοένα και μικρότερο πεδίο χρησιμοθηρίας, και όλο και περισσότερο αποτυγχάνει να απασχοληθεί με θέματα που υπερβαίνουν το πεδίο αυτό πόσο μάλλον να κάτσει και να σκεφτεί κριτικά για το ποινικό σύστημα, τη λογική του, τα συστατικά στοιχεία του. Πράγματι το αποτέλεσμα του σύγχρονου εγκληματολογικού θορύβου είναι μάλλον το αντίθετο ως προς τη βάση και τη βιωσιμότητα της «ποινικής δικαιοσύνης». Η εγκληματολογία αναφέρεται σε ένα

⁹⁷⁸ Βλ. Chouliaras A., 2011, "The victimological concern as the driving force in the quest for justice for state-sponsored international crimes", στο R. Letschert, R. Haveman, A.-M. de Brouwer and A. Pemberton (eds.), *Victimological Approaches to International Crimes*, Intersentia, Africa, Antwerp-Oxford-Portland, σελ. 35-63

⁹⁷⁹ Σε ρόλο Κασσάνδρας ο Sellin πάνω από 70 χρόνια πριν είχε προειδοποιήσει ότι το μόνο μέλλον της εγκληματολογίας, ως επιστημονικού κλάδου είναι μακριά από κρατικές επιρροές ως προς τη διαμόρφωση του γνωστικού αντικείμενου της και άρα από αντίστοιχους ορισμούς περί εγκλήματος. Sellin T., 1938, *Culture, Conflict and Crime*, Social Science Research Council, New York

ολόκληρο φάσμα κοινωνικών προβλημάτων μόνο για να τα οδηγήσει στο δίχτυ του ποινικού δικαίου.»⁹⁸⁰

Παρά το καταγγελτικό ύφος που φαίνεται να εμπεριέχεται σε μια πρώτη ανάλυση μια τέτοια άποψη, δεν παραγνωρίζει το ρόλο της κριτικής εγκληματολογίας· πρόκειται μάλλον για το αντίθετο. Η πρόθεση της προσέγγισης περί κοινωνικής βλάβης δεν έγκειται ούτε στο να αντιπαλέψει ούτε να αγνοήσει την προσφορά της κριτικής εγκληματολογίας αλλά να την αναδείξει στοχεύοντας περισσότερο στα όρια της. Όπως επισημαίνεται από τον Mathieson, κάθε κριτικό και ριζοσπαστικό κίνημα προκειμένου να μην ενσωματωθεί στο σύστημα, το οποίο αποσκοπεί να αποδομήσει, αλλά ταυτοχρόνως και για να μην καταλήξει στο πολιτικό περιθώριο πρέπει να στοχεύει σε μια εναλλακτική, η οποία αντιτίθεται και την ίδια στιγμή ανταγωνίζεται το σύστημα. Έτσι, επιτυγχάνει αφενός, αναδεικνύοντας τα κακώς κείμενα, να επιφέρει άμεσες βελτιώσεις στους θεσμούς της κυρίαρχης τάξης και αφετέρου προτάσσει το δρόμο για τη σταδιακή θεμελίωση μιας εναλλακτικής οπτικής.⁹⁸¹ Με παράδειγμα την εγκληματικότητα του λευκού κολάρου, η παρέμβαση της κριτικής εγκληματολογίας φαίνεται να αποπερατώνει το έργο της ήδη από το πρώτο στάδιο της κατάδειξης των εγκλημάτων των ισχυρών, αφήνοντας εντέλει στα μισά τη θεωρητική τους επεξεργασία. Παρόλη την έκταση του χρόνου και τον αριθμό των μελετών που έχουν μεσολαβήσει από την πρώτη αντιπαράθεση ανάμεσα στον Sutherland και στον Tappan για το αν το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου συνιστά πραγματικό έγκλημα ή όχι, κρίνοντας την ίδια στιγμή και τον τρόπο αντιμετώπισης του, η τελική απάντηση ακόμη εκκρεμεί. Μια σειρά από λογικές ανακολουθίες, που συχνά γεμίζουν το κενό της θεωρητικής έκβασης, διαμορφώνουν εν συνεχεία δαιδαλώδη θεωρήματα, τα οποία φτάνουν να περιγράφουν όμοιες επιβλαβείς και κοινωνικά αποδοκιμασμένες συμπεριφορές με διαφορετικά χαρακτηριστικά και ξέχωρους ορισμούς, αναλώνοντας την ουσία του φαινομένου σε μικρόθυμες λεπτομέρειες.

Η απόπειρα ανεύρεσης απαντήσεων σε πρακτικό επίπεδο δεν φέρει καλύτερα αποτελέσματα. Οι όποιες πολικές πρωτοβουλίες διεξάγονται πάνω σε μια τέτοια

⁹⁸⁰ Hillyard P., Sim J., Tombs S. & Whyte D. 2004, "Living "a stain upon the silence" – Contemporary Criminology and the Politics of Dissent", στο *British Journal of Criminology*, τ. 44, σελ. 369-390, p. 370-371

⁹⁸¹ Mathieson T., 1986, "The Politics of Abolition", στο *Contemporary Crises*, τ.10, σελ.81-94

βάση, παρακινούμενες πρωτίστως από τα συμφέροντα των αγορών και δευτερευόντως από τη λαϊκή δυσφορία, η οποία εκδηλώνεται ως απόρροια της δημοσιότητας που τυχαίνει να συναντούν σποραδικά υποθέσεις του είδους, συγχέουν ακόμη περισσότερο τα πράγματα, καθώς τείνουν να αδρανοποιούν παρά να εγείρουν κάποια ρυθμιστική απάντηση σε σχέση με την εγκληματικότητα του λευκού περιλαίμιου. Δοκιμασμένη τακτική αποτελεί η υπερβολική έμφαση που αποδίδεται σε άλλες μορφές παράνομης οργανωσιακής δράσης και συγκεκριμένα στο οργανωμένο έγκλημα και τη τρομοκρατία, καλλιεργώντας νοηματικούς συνειρμούς, αποπροσανατολίζοντας τη κοινή γνώμη και καταλήγοντας συχνά σε συγκεχυμένες λύσεις τούττισης των φαινομένων. Σε αυτό το πλαίσιο, η κριτική εγκληματολογία μοιάζει να «φιλοξενεί» στο χώρο της την εγκληματικότητα του λευκού περιλαίμιου μέχρι να ευοδωθεί η τυποποίηση της στον ποινικό κώδικα.

Ακριβώς επειδή η τύχη και της κριτικής εγκληματολογίας είναι δεμένη με το τυπικό, «νομικό έγκλημα» οι προσπάθειες που καταβάλλει για να συμπεριλάβει στη σφαίρα επιρροής της και τα λεγόμενα «άτυπα/πραγματικά εγκλήματα» παραμένουν δέσμιες της ποινικής αντίληψης και του γνωστού μοντέλου «έγκλημα και τιμωρία». Έτσι, παρά τις όποιες θεωρητικές εντάσεις που ενδέχεται να προκύψουν ανάμεσα σε δογματικούς ποινικολόγους και κριτικούς εγκληματολόγους ως προς τα εγκλήματα του λευκού κολάρου, και που σύμφωνα μάλιστα με τον Christie αξιολογούνται ως απαραίτητη βιτρίνα ενός φιλελεύθερου ποινικού συστήματος,⁹⁸² η ουσία της κοινωνικής βλάβης που προκαλείται από αυτά παραμένει έκθετη των περιστάσεων. «Το εντυπωσιακό εδώ είναι ότι καθένα από τέτοια γεγονότα βάζει θέματα περί νόμου, της εφαρμογής του και της κοινωνικής αδυναμίας να διωχθούν οι ισχυροί δράστες μέσω του ποινικού συστήματος – με άλλα λόγια εμπίπτουν επακριβώς στη σφαίρα της ακαδημαϊκής εγκληματολογίας.»⁹⁸³ Επιπρόσθετα, παρατηρείται ότι ακόμη και το ζήτημα των θεωρητικών διαφορών τείνει πλέον να εξαλειφθεί μέσω της σύγχρονης συντηρητικής στροφής που προωθείται προς το θετικό δίκαιο και τον παράλληλο θεωρητικό παραγκωνισμό της κριτικής εγκληματολογίας. Είναι χαρακτηριστικό ότι αν και ο εγκληματολογικός λόγος προκαλεί αίσθηση, πολλές φορές ίσως και θόρυβο,

⁹⁸² Christie N., 1986, "Suitable Enemies", στο H. Bianchi & R. Van Swaanungen (eds) *Abolitionism. Towards a Non-Repressive Approach to Crime* Free University Press, Amsterdam, σελ. 42-54

⁹⁸³ Hillyard P., Sim J., Tombs S. & Whyte D. 2004, op. cit. σελ. 371-372

σε θέματα εγκληματικότητας του δρόμου, εγκληματικότητας μεταναστών, και κοινών εγκλημάτων, μένει βουβός μπροστά στα σκάνδαλα που αφορούν σε χρηματιστήρια, σε διαδικασίες καρτελοποίησης της παραγωγής, σε πολιτικές οικονομικών ολιγοπωλίων, σε φορολογικές απάτες, στο λαθρεμπόριο, σε γκρίζες, αν όχι μαύρες, τεχνικές διακίνησης του κεφαλαίου προκειμένου να αναλάβουν άλλοι, ειδικότεροι επί του θέματος. Ακόμη και η σύγχρονη συγκυρία της οικονομικής κρίσης αναλύεται περισσότερο με όρους κοινής εγκληματικότητας παρά υπό την οπτική της οικονομικής και κοινωνικής βλάβης.

«Στο μεταξύ, ο χρηματοπιστωτικός τομέας, μέσω των εκπροσώπων του, απαιτούν πακέτα αυστηρότητας σε χώρες σε βάρος των οποίων κερδοσκοπούν και κερδίζουν δισεκατομμύρια. Πιο συγκεκριμένα, απαιτούν ιδιωτικοποιήσεις εξουσιοδοτώντας τους πλούσιους να αρπάζουν ακόμη περισσότερο μέρος της παγκόσμιας περιουσίας. Και πάλι, η βλάβη που προκαλείται είναι και θα είναι αξιοσημείωτη.»⁹⁸⁴ Σε ένα τέτοιο πλαίσιο η κριτική εγκληματολογική παρέμβαση παραπαίει ανάμεσα σε δύο ενδεχόμενα. Το πρώτο, που ήδη σκιαγραφήθηκε, υπαγορεύει την «γκετοποίηση» της κριτικής εγκληματολογικής σκέψης, αποκόπτοντας την από τις λοιπές «έγκριτες» ακαδημαϊκές φωνές, οι οποίες εξακολουθούν να ανταποκρίνονται στο κυρίαρχο στερεότυπο του «ειδικού». Με αυτόν τον τρόπο η κριτική εγκληματολογία μοιάζει να ακολουθεί το μοναχικό δρόμο μιας λογικής, που υπαγορεύει «την επιστήμη για την επιστήμη», απαρνούμενη δηλαδή κάθε κοινωνική προσφορά και πολιτική παρέμβαση. Η δεύτερη περίπτωση ανταποκρίνεται περισσότερο σε μια εικόνα αυτοδιάψευσης. Ακόμη και στην περίπτωση που κάποια κριτική εγκληματολογική πρόταση καταφέρει να περάσει το «θεσμικό νήμα» και να εξελιχθεί, δηλαδή να πετύχει κάποιου είδους υλική υποστήριξη ή χρηματοδότηση από το κράτος, ασκεί τελικά ελάχιστη επίδραση στην αντεγκληματική πολιτική που εφαρμόζεται, τουλάχιστον με κάποιον άμεσο τρόπο. Κι αυτό διότι οι κριτικές συστάσεις τείνουν να υποστηρίζουν συνήθως διαφορετικά σχήματα, εκτός των όλο και πιο δύσκαμπτων, των όλο και πιο στενών, νομικά οροθετημένων πολιτικών απαντήσεων στο πρόβλημα του εγκλήματος.

⁹⁸⁴ Hillyard P., 2011, “Zemiology Revisited: A Decade On” αδημοσίευτη παρουσίαση στο πλαίσιο της 39^{ης} Ετήσιας Συνδιάσκεψης της Ομάδας European Group for the Study of Deviance and Social Control με θέμα “No borders? Exclusion, justice and the politics of fear”, 3 - 7 Σεπτεμβρίου 2011, Université de Savoie, Chambéry, France, σελ. 4

Μέσα σε ένα τέτοιο κλίμα η ανάλυση της κοινωνικής βλάβης εντός του γνωστικού πεδίου της κριτικής εγκληματολογίας κινδυνεύει να λειτουργήσει, όπως εξάλλου η εμπειρία του παρελθόντος υπαγορεύει, ως πλεονασμός ή στη καλύτερη περίπτωση ως εναλλακτική της έννοιας του εγκλήματος, προσαρτώντας τα γνωστά ατομοκεντρικά και ανθρώπινα χαρακτηριστικά. Η σχέση εγγύτητας μεταξύ εγκληματολογίας και ποινικής δικαιοσύνης παρεμβάλλεται αναπόφευκτα σε κάθε εικόνα βλάβης που διατυπώνεται συχνά από την πρώτη, αφήνοντας εκτός εγκληματολογικής μελέτης αναπαραστάσεις ζημιολόγων και επιβλαβών δομών. Η πείρα που αποκτήθηκε μέσω του αριστερού ρεαλισμού,⁹⁸⁵ ως πραγματιστική απάντηση της κριτικής εγκληματολογίας με διάθεση για «σοβαρή», ρεαλιστική παρέμβαση στο έγκλημα, θυμίζει το άλλοθι που προσέφερε και το πάτημα που έδωσε μια κριτική πρόταση, μολονότι διέθετε αντίθετες επιδιώξεις, σε κρατικές πολιτικές ταυτόχρονης ισχυροποίησης και αυταρχοποίησης του ποινικού συστήματος. Ανάλογη θύμηση, οδηγεί τον D. Nelken να επιχειρηματολογεί ότι η έμφαση στη βλάβη, ως συνώνυμο των εγκλημάτων των ισχυρών, θα επιφέρει τα αντίθετα από τα προσδοκώμενα αποτελέσματα.⁹⁸⁶ Αυτό σημαίνει όχι μόνο την εδραίωση και την αυστηροποίηση του ποινικού συστήματος αντί της κριτικής αποσυναρμολόγησης του, αλλά επιπλέον και την υπόσχεση για περισσότερη τιμώρηση των μικρό-μεσαίων

⁹⁸⁵ Ο αριστερός ρεαλισμός, ως ρεύμα της κριτικής εγκληματολογίας αναπτύχθηκε στις αρχές της δεκαετίας του '80 στην Αγγλία των νέο-συντηρητικών και αποτέλεσε, όπως εύστοχα σχολιάζει ο van Swaaningen «τέκνο των καιρών του». Η θεωρητική πρόταση του αριστερού ρεαλισμού συνοψίζεται στην πρόθεση του να αντιπαράθεσει ένα προοδευτικό σχήμα «περί νόμου και τάξης». Πιο συγκεκριμένα, οι υποστηρικτές του αριστερού ρεαλισμού επιχείρησαν να επανεξετάσουν το θέμα του νόμου και της τάξης και να το απομακρύνουν από τους συντηρητικές επαγωγές του προβάλλοντας τις κοινωνικο-οικονομικές αιτίες του εγκλήματος και επιχειρηματολογώντας υπέρ μιας γνήσιας, λειτουργικής και ανθρώπινης κοινωνικής τάξης προκειμένου να σταματήσει η περαιτέρω επιδείνωση της αστικής ζωής. Σε θεωρητικό επίπεδο οι αριστεροί ρεαλιστές επανέφεραν στο προσκήνιο την θετικιστική-αιτιολογική προσέγγιση του εγκλήματος και αμφισβήτησαν το θεωρητικό συμπέρασμα της κριτικής εγκληματολογίας ότι η κοινωνική συναίνεση επί των αξιών του ποινικού δικαίου είναι απλή φενάκη. Υπό αυτό το βλέμμα το έγκλημα αποδυναμώθηκε ως κοινωνική σύγκρουση και περιορίστηκε περισσότερο ως κοινωνικό πρόβλημα με διαταξιακές συνέπειες. Η «σοβαρή αντιμετώπιση» του εγκλήματος από ρεαλιστικής σκοπιάς δεν περιλάμβανε τόσο την ανάγκη παρέμβασης στις δομές του συστήματος αλλά την άμεση εμπλοκή και χρησιμοποίηση του ποινικού συστήματος, με ιδιαίτερη έμφαση στο ρόλο της αστυνομίας, με πιο προοδευτικό τρόπο. Κάπως έτσι οι ρεαλιστές επιθυμούσαν να καλύψουν το κενό μεταξύ της επιστημολογικής κριτικής της ριζοσπαστικής εγκληματολογίας και μιας πολιτικής με εμπειρικές αναφορές. Το αποτέλεσμα δυστυχώς ήταν το ανάποδο, να χρησιμοποιηθεί δηλαδή το ίδιο το μοντέλο του αριστερού ρεαλισμού από το σύστημα, συμπληρώνοντας τη πολιτική ατζέντα των εργατικών για την πολιτική ανέλιξη τους στην εξουσία και για τη μετέπειτα συγκεκριμένη προώθηση από την εργατική κυβέρνηση αυταρχικών ελεγκτικών πολιτικών. Όπως παρατηρεί ο Ruggiero «το σημείο αναφοράς μετατοπίστηκε από την αστική κοινωνία και επανατοποθετήθηκε στην κομματική πολιτική αντιπαράθεση. Σε αυτό το πλαίσιο η διανόηση απομάκρυνε τη δέσμευση της από τα κοινωνικά κινήματα και έστρεψε το ενδιαφέρον της περισσότερο στα εκλογικά κατορθώματα.» Βλ. I. Van Swaaningen R., 1997, *Critical Criminology – Visions from Europe*, Sage Publications, London-Thousand Oaks-New Delhi / 2. Lea J. & Young J., *What is to be done about law & order? Crisis in the nineties*, Pluto Press, London-Boulder, Colorado, /3. Ruggiero V., 1992, «Realist Criminology: a critique», στο J. Young and J. Matthews (eds) *Rethinking Criminology: The Realist Debate*, Sage, London, σελ.123

⁹⁸⁶ Βλ. Nelken D., 1994, «Whom can you trust? The Future of Comparative Criminology», στο D. Nelken (ed) *The Futures of Criminology*, Sage Publications, London-Thousand Oaks-New Delhi, σελ.220-243

στρωμάτων εφόσον παραμελείται ταυτόχρονα κάθε προσπάθεια να ξεπεραστούν οι εξουσιαστικές σχέσεις που το διαπερνούν. Για την ακρίβεια, η ιδέα της απλής αντικατάστασης του εγκλήματος με την έννοια της κοινωνικής βλάβης θα συμβάλλει στη διατήρηση και στην ανανέωση των εξουσιαστικών ισορροπιών, που αντανακλώνονται μέσω του εγκληματικού φαινομένου και του ποινικού μοντέλου, προσφέροντας ακόμη περισσότερες ευκαιρίες για «ηθική αδιαφορία» (“*moral indifference*”)⁹⁸⁷ τόσο απέναντι στις επιβλαβείς δομές όσο και στη συλλογική ευθύνη.⁹⁸⁸

«*Η έννοια της βλάβης χρησιμοποιούμενη από την εγκληματολογία είτε κριτικά είτε όχι, θα προσδιορίζει πάντα τα όρια της εγκληματολογίας και τους περιορισμούς της πρακτικής της*».⁹⁸⁹ Αντίθετα, σύμφωνα με την θεωρητικό σχήμα της κοινωνικής βλάβης, η έννοια της βλάβης επιδιώκει να φτάσει στα σημεία που η κατασκευή του εγκλήματος αδυνατεί εξαιτίας του διαφορετικού κοινωνικού προορισμού της. Επιδιώκεται, με άλλα λόγια, μια συνολική μεταστροφή στη προσέγγιση και ανάλυση των κοινωνικών καταστάσεων· αντί μιας οπτικής «από πάνω προς τα κάτω», φίλα προσκείμενης στις κυρίαρχες αναλύσεις, πριμοδοτείται η λογική «από κάτω προς τα

⁹⁸⁷ Σύμφωνα με τον Pemberton οι μεταβολές που σημειώθηκαν στη μετανεωτερική αναδιοργάνωση του κεφαλαίου και οι νεοφιλελεύθερες αξίες επέφεραν θεμελιακές αλλαγές στην εργασιακή ηθική. Πιο συγκεκριμένα υπογραμμίζεται ότι οι σύγχρονες επισφαλείς συνθήκες εργασίας συμβάλλουν καθοριστικά στο να διαλύονται και να υπερβαίνονται συναισθήματα κοινωνικής ενοχής για τη «νέο – φτώχεια» και τα δεινά της. Ο εξόριστος από την αγορά εργασίας πληθυσμός, ως παράπλευρη απώλεια της ελεύθερης αγοράς, λειτουργεί, επιπλέον, σε επίπεδο συμβόλων ως «οικείο κακό» για όσους εξακολουθούν να μετέχουν στην αγορά αυτή. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο η αντίληψη περί κοινωνικής ευθύνης εξατιμίζεται, παραχωρώντας τη θέση της στην κοινωνική και πολιτική αδιαφορία, ως μέθοδος εξορκισμού. Η επιβολή της κοινωνικής αδιαφορίας επιτρέπει με τη σειρά της στους υπερεθνικούς παγκόσμιους οργανισμούς να αδιαφορούν δικαιολογημένα για τις συνέπειες της οικονομικής τους πολιτικής σε βάρος των εθνικών κρατών και προς όφελος του παγκόσμιου κεφαλαίου. «*Στο πλαίσιο της όμιλης νεωτερικότητας, η ηθική σκέψη στις καπιταλιστικές κοινωνίες έχει «αποικιοκρατηθεί» από την έννοια του οικονομικού ορθολογισμού... Κατά συνέπεια η εργασιακή ηθική έχει μετατραπεί σε όψη «αδιαφοροποίησης» («adiaphorisation»)* καθώς τροφοδοτεί ένα σύστημα μέτρησης που αξιολογεί το αν αυτοί οι οποίοι βιώνουν μια διαρκή δυστυχία αξίζουν τη συμπόνια μας.» Pemberton S., 2004, “A theory of moral indifference: understanding the production of harm by the capitalist state”, στο P. Hillyard, C. Pantazis, S. Tombs & D. Gordon, “*Beyond Criminology – Taking Harm Seriously*”, Pluto Press (London-Ann Arbor, Mi) & Fernwood Publishing (Black Point, Nova Scotia), σελ.81

⁹⁸⁸ Όπως χαρακτηριστικά τονίζεται από τον Larry Tift «*Η απάντηση στις κοινωνικές βλάβες συνιστά συλλογική ευθύνη γιατί συλλογική ευθύνη συνιστά και το γεγονός ότι έχουμε δημιουργήσει συγκεκριμένους κοινωνικούς διακανονισμούς, συνθήκες ή πλαίσια εντός των οποίων έγινε η επιλογή του να δράσουμε με κοινωνικά επιβλαβείς τρόπους*.» Tift L., 2000, Social Justice and Criminologies: A commentary, στο *Contemporary Justice Review*, τ. 3(1), σελ, 48-49

⁹⁸⁹Hillyard P., 2011, op. cit. σελ.10

πάνω», το οποίο μεταξύ άλλων⁹⁹⁰ υποδεικνύει ως αφετηρία μελέτης τις κοινωνικές δομές με προορισμό το άτομο και όχι το αντίστροφο. Πρόκειται για μια μεταστροφή, που εμπνέεται άμεσα από την ευστοχία της σκέψης του R. Quinney, η οποία διαπιστώνει αφενός ότι το αιτούμενο «δεν είναι μόνο η έκταση της δικαιοσύνης, αλλά τι είδους και υπό ποιες συνθήκες» ενώ παράλληλα δεν παραλείπει να το συσχετίσει με το πραγματικό: «δεδομένης μιας μαρξιστικής κατανόησης της ταξικού και του κρατικού χαρακτήρα της καπιταλιστικής δικαιοσύνης, ...πώς διατεινόμαστε να διορθώσουμε τη δράση και να δημιουργήσουμε καλύτερες συνθήκες ζωής?»⁹⁹¹

Στις απαντήσεις που επιχειρεί να δώσει η ζημιολογική θεώρηση σημειώνεται πρωτίστως το νεαρό της ηλικίας της και κατ' επέκταση η ανάγκη για βαθύτερη έρευνα και μελέτη των θέσεων που προσπαθεί να προασπιστεί. Αυτό δηλώνει αφενός την διάθεση της να συνταχθεί με την κριτική σκέψη, λογαριάζοντας τον εαυτό της ανοιχτό σε αμφισβητήσεις, κριτικές ακόμη και διαψεύσεις και αφετέρου την ανάγκη να εκφράσει κάποιους κριτικούς προβληματισμούς συμβάλλοντας στην εξέλιξη και προώθηση μιας τέτοιας στάσης απέναντι στη κοινωνία και στα πράγματα. Πολλοί μάλιστα από αυτούς τους προβληματισμούς ταυτίζονται με θεωρητικά στοιχεία που αφορούν στα εγκλήματα του λευκού περιλαιμίου. Υπό ένα τέτοιο πρίσμα και λαμβανομένης υπόψη της παραδοχής περί οντολογικής ανυπαρξίας του εγκλήματος, η προσέγγιση της κοινωνικής βλάβης υπογραμμίζει:

- Πρώτον, ότι η κατηγορία του εγκλήματος εξαιρεί από το περιεχόμενο της πολλές επιβλαβείς δραστηριότητες που άλλοτε δρομολογούνται και άλλοτε εξυπηρετούνται από την παρουσία και συνδρομή μεγαλοσχήμων επιχειρηματιών και επιχειρηματικών ομίλων. Χαρακτηριστικές αντανάκλασεις τέτοιων δραστηριοτήτων είναι τα υψηλά ποσοστά ένδειας ή ανεργίας ή ανασφάλιστης καθώς και επικίνδυνης εργασίας, τα οποία υφίστανται οι

⁹⁹⁰ Ο Thomas Mathiesen εξηγεί ότι «...είναι ζωτικής σημασίας να αναθρέψουμε μια νέα έρευνα που να βλέπει από κάτω, παίρνοντας ως σημείο αφετηρίας μας τα συμφέροντα αυτών που βρίσκονται εκτός εξουσίας παρά εκείνων εντός εξουσίας, αυτών που καταπιέζονται περισσότερο παρά εκείνων που περισσότερο καταπιέζουν, αυτών που κυβερνούνται παρά εκείνων που κυβερνούν, αυτών που υπολείπονται επικοινωνιακών καναλιών για να δραστηριοποιηθούν και να παρέμβουν στους νομοθετικούς φορείς και θεσμούς παρά εκείνων που διαθέτουν τέτοια κανάλια και που για την ακρίβεια είναι οι νομοθετικοί φορείς και θεσμοί. Αυτό που λέω εδώ έχει ειπωθεί και στο παρελθόν. Αποτελεί μέρος χθεσινής ιδεολογίας. Αλλά σήμερα είναι μεγάλη ανάγκη να επαναλαφθεί και να αναβιώσει. Ένα τέτοιο πρόγραμμα θέτει πολλά δύσκολα ζητήματα, μεταξύ άλλων ζητήματα που αφορούν στις σχέσεις και σε πιθανές συγκρούσεις μεταξύ συμφερόντων που προσεγγίζονται από κάτω, τα οποία με τη σειρά τους θέτουν ζητήματα επιλογής μεταξύ αξιών.» Mathiesen T., 2004, *Silently Silenced*, Waterside Press, Winchester, σελ. 78

⁹⁹¹ Quinney R., 1999, *The Prophetic Meaning of Social Justice*, στο Bruce Arrigo (ed) *Social Justice – Criminal Justice. The maturation of critical theory in law, crime and deviance*, International Thomson Publishing Company, West/Wadsworth, σελ.84

πληθυσμοί, ακόμη και των αναπτυγμένων πλέον χωρών, και τα οποία σχετίζονται είτε με επιχειρηματικές παραλείψεις είτε αντίστροφα με εταιρικές πρωτοβουλίες, συχνότερα δε με κεφαλαιακές πιέσεις για τη θεμελίωση των αντίστοιχων κερδοσκοπικών οικονομικών πολιτικών.

- Δεύτερον, και σε συνάρτηση με το πρώτο σημείο, υποστηρίζεται ότι το έγκλημα εξυπηρετεί τη συντήρηση συγκεκριμένων σχέσεων εξουσίας. Αντηχώντας σημαντικά την κριτική που άσκησε η κριτική εγκληματολογία στο ποινικό δίκαιο, οι υποστηρικτές της κοινωνικής βλάβης αναφέρονται για άλλη μια φορά στην ατομοκεντρική, αντιφατική και μη ακέραιη φύση του ποινικού νόμου, μέσω της οποίας η δράση ορισμένων κοινωνικών ομάδων «εξαυλώνεται» και «εξαφανίζεται» με τελικό αποτέλεσμα το ποινικό φαινόμενο να κατακλύζεται αποκλειστικά από τη δράση εγκληματιών ενός συγκεκριμένου προφίλ και τάξης. Ωστόσο και στη μία περίπτωση της πλήρους «απενεχοποίησης» και στην άλλη της «υπερποινικοποίησης», επισημαίνεται η αδιαφορία ως προς τη βαθύτερη βλάβη που προκαλείται στο σύνολο του κοινωνικού ιστού.
- Η τρίτη προβληματική εστιάζει κυρίως στην ίδια την έννοια του εγκλήματος και υπενθυμίζει την παρατήρηση του Hulsman, ότι η κριτική εγκληματολογία παρά την ανάδειξη της κοινωνικής πραγματικότητας του εγκλήματος, με σημαίνον παράγωγο της την εγκληματικότητα των ισχυρών, δεν έφτασε ποτέ στο σημείο να αμφισβητήσει μια τέτοια πραγματικότητα. Κατ' επέκταση, σύμφωνα με την οπτική της κοινωνικής βλάβης, η κριτική εγκληματολογία φέρει το δικό της μερίδιο ευθύνης για την αναπαραγωγή του ισχύοντος κοινωνικού μύθου του εγκλήματος.
- Ο τέταρτος και τελευταίος προβληματισμός της ζημιολογικής προσέγγισης αναφέρεται στην αδυναμία του ποινικού συστήματος να μειώσει μορφές κοινωνικής βλάβης σε σημαντικό και ουσιαστικό βαθμό. Ανεξάρτητα όμως από μια τέτοια αποτυχία, το ποινικό σύστημα εξακολουθεί να αποβλέπει στην αύξηση και στην επέκταση της νομιμοποίησης του μέσω προσπαθειών για όλο και μεγαλύτερο και για όλο και περισσότερο ποινικό έλεγχο. Η εγκληματικότητα του λευκού περιλαιμίου υπεκφεύγει όχι μόνο κάθε προσπάθειας ποινικής επέκτασης αλλά και λοιπών μορφών ελέγχου, εκτός

ποινικού μηχανισμού, ενισχύοντας περισσότερο την εικόνα της αδυναμίας και κατ' επέκταση της αποτυχίας για ρύθμιση της. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο, υπογραμμίζεται ότι δυσκολότερη κι από την ίδια τη τυπική ποινικοποίηση των εγκλημάτων του λευκού περιλαιμίου είναι η ενεργοποίηση υποστηρικτών δομών για έναν ουσιαστικό και λιγότερο τυπικό έλεγχο.

Με βάση τους προβληματισμούς αυτούς η προσέγγιση της κοινωνικής βλάβης αποσκοπεί να περικλείσει στους θεωρητικούς κόλπους της «ένα ευρύ φάσμα γεγονότων και συνθηκών που επηρεάζουν τους ανθρώπους κατά τη διάρκεια της ζωής τους.»⁹⁹² Προκειμένου να περιοριστούν κατά το δυνατόν περισσότερο οι κίνδυνοι αοριστίας, δυσλειτουργίας ακόμη και γραφικότητας που ελλοχεύουν σε μια τόσο ευρεία και πρωτόλεια οριοθέτηση της έννοιας της κοινωνικής βλάβης, καταβάλλεται προσπάθεια να αποτυπωθούν πιο σαφή κριτήρια, τα οποία αντιστοιχούν παράλληλα σε συγκεκριμένες κατηγορίες βλάβης. Έτσι, στην έννοια της κοινωνικής βλάβης καταγράφονται ειδικότερα:

- α) *Οι φυσικές βλάβες («social harms»)* οι οποίες περιλαμβάνουν μια μεγάλη σειρά από δυσκολίες, κακουχίες και στερήσεις που βιώνουν οι άνθρωποι σε βίαιες, ανασφαλείς, επικίνδυνες ή μολυσμένες συνθήκες ζωής. Εδώ συγκαταλέγονται φαινόμενα από τη κρατική βία, τα βασανιστήρια, τη τρομοκρατία και τα κρατικά εγκλήματα μέχρι τις πελατειακές σχέσεις, τη διαφθορά και τα εγκλήματα του λευκού περιλαιμίου. Σημείο τομής των αρκετά εκτεταμένων και ετερογενών περιπτώσεων, που συγκροτούν τη συγκεκριμένη κατηγορία, είναι η κατάχρηση εξουσίας, που υλοποιείται από υποκείμενα με αποθέματα εξουσίας ή άλλων προνομίων και η συνακόλουθη απόκρυψη, περιθωριοποίηση ακόμη και «εξαφάνιση» τέτοιων περιστατικών.
- β) *Οι χρηματοπιστωτικές/οικονομικές βλάβες («financial/economic harms»)* οι οποίες απεικονίζονται τόσο με την φτώχεια και την ένδεια όσο και με την περιουσία και τις οικονομικές απώλειες. Στην κατηγορία αυτή επομένως εντάσσονται εξίσου υποθέσεις απάτης αλλά και συγκεκριμένες οικονομικές πολιτικές μαζί με τις προεκτάσεις που αυτές έχουν σε προσωπικό και κοινωνικό επίπεδο.

⁹⁹² Hillyard P. & Tombs S., 2004, op. cit. σελ.19

- γ) Η συναισθηματική και ψυχολογική βλάβη (“*emotional and psychological harm*”) η οποία αν και θεωρείται δύσκολο να αποτυπωθεί πόσο μάλλον να μετρηθεί, εντούτοις παραπέμπει στο τραύμα, στο πόνο και στις πιέσεις που υφίστανται τα άτομα εξαιτίας και σε συνδυασμό με άλλου τύπου βλάβες.
- δ) Η πολιτισμική ασφάλεια (“*cultural safety*”), η οποία αναφέρεται σε έννοιες και σε καθεστώτα αυτονομίας, ανάπτυξης και εξέλιξης καθώς και σε δυνατότητες πρόσβασης στην εκπαίδευση, στο πολιτισμό και στη πληροφόρηση ως δεδομένα κάθε σύγχρονης κοινωνίας.

Αντιστρέφοντας το υποκείμενο των προβληματισμών, η εγκληματολογία καταλήγει με τη σειρά της σε δύο κύριες ενστάσεις αναφορικά με τη βασιμότητα και τη πρωτοτυπία που επικαλείται η προσέγγιση της κοινωνικής βλάβης. Η πρώτη και σε αντιστοιχία με την κριτική περί της οντολογικής ανυπαρξίας του εγκλήματος αμφισβητεί εξίσου την οντολογική υπόσταση της κοινωνικής βλάβης, τονίζοντας ότι η συγκεκριμένη έννοια ομοίως δεν συνιστά κάτι αυταπόδεικτο αλλά αντικατοπτρίζει περισσότερο θέμα ερμηνείας. «*Το να ορίσεις τη βλάβη μπορεί να είναι τόσο προβληματικό όσο και το να ορίζεις το έγκλημα, με την έννοια ότι επίσης δεν υπάρχει καθαρή συναίνεση ως προς την ύπαρξη βλάβης. Έχουν οι βλάβες άλλη οντολογική υπόσταση πέρα του ορισμού μας ως τέτοιες? Μερικά άτομα και ομάδες δεν θα συμφωνήσουν ότι σημαντικές βλάβες, είναι πράγματι βλάβες, και πιθανά να αντισταθούν σε τέτοιους ορισμούς αν απειλούνται τα συμφέροντα τους. Άλλοι θα προτείνουν ότι τέτοιες ετικέτες είναι αρκετά υποκειμενικές.*»⁹⁹³ Προέκταση της ίδιας λογικής αποτελεί και ο ισχυρισμός ότι ο νόμος, τόσο ως εθνικό όσο και ως διεθνές δίκαιο ή ακόμη καλύτερα τα ανθρώπινα δικαιώματα αντιπροσωπεύουν τουλάχιστον ένα κανονιστικό μέτρο προς επίκληση ή προς απόδειξη μιας τυπικά θεσμοθετημένης προσβολής.

Ο αντίλογος θα ήταν εύκολος αν χρησιμοποιούσαμε για μια ακόμη φορά το συγκεκριμένο παράδειγμα του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου, δεδομένης της πλήρους έλλειψης κανονιστικής οριοθέτησης του τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο. Μεταβαίνοντας σε ένα γενικότερο επιχείρημα όμως υποστηρίζεται ότι η έννοια της κοινωνικής βλάβης θα αυτοπροσδιορίζεται με βάση τη λειτουργικότητα

⁹⁹³ Matthews R. & Kauzlarich D., 2007, “State crimes and state harms: a tale of two definitional frameworks”, στο “*Crime Law & Social Change*”, τ.48, σελ.51

της. Σε αντίθεση δηλαδή με τον ποινικό νόμο και το έγκλημα, ως συνθετικά ενός συστήματος κλειστού και αυτοποιητικού, η κοινωνική βλάβη αντανακλά ένα περισσότερο δεκτικό, ανοιχτό και ευλύγιστο σχήμα, στοχεύοντας στο ζωτικό στοιχείο του κράτους παρά στο επίσημο. *«Η βλάβη μπορεί να αποτυπώνεται και να συγκρίνεται με το πέρασμα του χρόνου. Ενώ το έγκλημα που αποτυπώνεται χρονικά, και όλο και περισσότερο τοπικά, σπάνια συγκρίνεται με άλλα επιβλαβή γεγονότα...Μια συγκριτική και ευρύτερη εικόνα θα επέτρεπε μια πληρέστερη κατανόηση της σχετικής σημασίας, που εκφέρουν οι βλάβες που υπόκεινται διαφορετικές ομάδες και άτομα. Τέλος, η έμφαση στη βλάβη θα διευκόλυνε την επικέντρωση της προσοχής σε βλάβες που προκαλούν οι χρόνιες συνθήκες ή καταστάσεις...όπως αντιπαρατίθενται με τα ξεχωριστά γεγονότα που τείνουν να εφοδιάζουν την εγκληματολογία και τον ποινικό νόμο.»*⁹⁹⁴ Παράλληλα με το δυναμικό, εύπλαστο και ζωτικό περιεχόμενο, στο οποίο αποσκοπεί η κοινωνική βλάβη, ως ανεξάρτητο και εξίσου σπουδαίο στοιχείο αναγράφεται η ίδια η διαδικασία της διαμόρφωσης του, η οποία δεν προϋποθέτει απαραίτητα την ανάμειξη συγκεκριμένων κρατικών μηχανισμών, και ως εκ τούτου είναι υποσχετική λιγότερης «συμβίωσης» μεταξύ δραστηριοτήτων και συμφερόντων.

Χωρίς να απέχει νοηματικά πολύ από την πρώτη, η δεύτερη ένσταση λειτουργεί περισσότερο συμπληρωματικά και σχετίζεται με την σχετικότητα, στην οποία μπορεί να υποπέσει η έννοια της κοινωνικής βλάβης ακριβώς εξαιτίας της κοινωνικής δυναμικής που τη διαπνέει ώστε το περιεχόμενο της να συνάδει κάθε φορά με τους αντίστοιχους πολιτικούς προσανατολισμούς. Με άλλα λόγια αν η πρώτη ένσταση αφορά στις δυσκολίες να κωδικοποιηθούν οι βλάβες που συνθέτουν τη «ζημιολογική» ρουμπρίκα, η δεύτερη αναφέρεται κυρίως στα μέσα ή στα κριτήρια μέτρησης και ιεράρχησης της σπουδαιότητας τους. Η απάντηση θα ανασύρει πάλι στο φως την δομική αδυναμία οριοθέτησης και αξιολόγησης των εγκλημάτων των ισχυρών που αντιμετωπίζει, παρά τη μακρά ιστορία του και τη κανονιστική του οργάνωση, το ποινικό δίκαιο, αλλά ακόμη και η κριτική εγκληματολογία που εφηύρε τον όρο. Μια περαιτέρω δε ανάλυση υπενθυμίζει τον αμφίβολο τρόπο «κατασκευής» των εγκλημάτων, το βαθύ πολιτικό περιεχόμενο που λανθάνει στον ορισμό μιας βλάβης ως έγκλημα, την ίδια στιγμή που αποφεύγεται η ποινικοποίηση σοβαρότερων

⁹⁹⁴Hillyard P. & Tombs S., 2004, op.cit σελ.21

επιβλαβών δραστηριοτήτων, τη προβληματική διαδικασία κατά την οποία το κράτος προκαλεί επιπλέον βλάβη στο πλαίσιο ελέγχου του εγκλήματος και γενικά την ανεπάρκεια και αναποτελεσματικότητα που εμφανίζουν οι μηχανισμοί κοινωνικού ελέγχου, συμβουλευόμενοι τόσο τις ποσοτικές όσο και τις ποιοτικές αναλύσεις των στατιστικών για το εγκληματικό φαινόμενο.⁹⁹⁵

⁹⁹⁵ Ενδεικτικά ο Simon Pemberton αναφέρει ότι μερικές από τις πρακτικές που θα μπορούσαν να υιοθετηθούν προκειμένου και να ξεπεραστεί η σύγχρονη πολιτική ατζέντα περί «νόμου και τάξης» και να σχηματιστεί το περιεχόμενο της κοινωνικής βλάβης είναι α)η απομάγευση του εγκλήματος μέσω της ανάδειξης του ως επιβλαβούς κοινωνικής κατασκευής, β)η πρόταξη των δομών μέσω της συγκριτικής διασταύρωσης τυπικών και άτυπων βλαβών και γ)η προβολή της αποτυχίας που συνοδεύει πολιτικές μηδενικής ανοχής μέσω της παρουσίασης συγκεκριμένων παραδειγμάτων εφαρμογής. Επιπλέον ο συγγραφέας προτείνει τον εγκεντρισμό της θεωρητικής προσέγγισης της κοινωνικής βλάβης όχι στο πεδίο της αντεγκληματικής αλλά σε αυτό της κοινωνικής πολιτικής και σε συμφωνία με τις κοινωνικές ανάγκες. Pemberton S., 2007, “Social harm future(s): exploring the potential of the social harm approach”, στο *Crime, Law & Social Change*, τ.48, σελ.27-41

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η θεωρητική προσέγγιση της κοινωνικής βλάβης δεν συνιστά ούτε το ανάθεμα της εγκληματολογίας ούτε υπόσχεται τη πανάκεια της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου. Ομοίως το αίτημα της δεν έγκειται στη δημιουργία αιρετικών λύσεων ούτε στη διατύπωση επαναστατικών διακυβευμάτων αλλά ταυτίζεται με τη παράλληλη δράση. Αυτό σημαίνει, αφενός τη προάσπιση των κοινωνικών κεκτημένων, με πλήρη συνείδηση ωστόσο της καθοδικής και ολισθηρής τους πορείας μέσα στο σύγχρονο νεοφιλελεύθερο σκηνικό και αφετέρου τη συνειδητοποίηση της ανάγκης για μια νέα, εναλλακτική προοπτική με περισσότερο σθένος και όρεξη να αντισταθεί κοινωνικά στη φορά των καιρών. Η φύση της εξουσίας, με το νόημα που αποδίδει στην έννοια ο Foucault, είναι διηθητική και ως εκ τούτου διαποτίζει τις δομές κάθε κοινωνίας. Στο ίδιο πλαίσιο, ο Hulsman παρατηρεί ότι οι κοινωνικές συγκρούσεις δεν θα πάψουν να υπάρχουν, δεδομένου ότι είναι συνυφασμένες με την ίδια τη κοινωνική οργάνωση. Οι τρόποι όμως με τους οποίους τόσο η εξουσία όσο και οι κοινωνικές συγκρούσεις γίνονται αντικείμενα διαχείρισης διακρίνονται σε λιγότερο και περισσότερο προοδευτικούς. Στο σημείο αυτό ξεδιπλώνεται και ο σκοπός της προσέγγισης της κοινωνικής βλάβης προς μία προοδευτική καταγραφή και αντιμετώπιση των κοινωνικών προβλημάτων.

Αν οι πολιτικές συνθήκες στις δεκαετίες του '60 και του '70 συνέβαλαν στην ανάδυση της κριτικής εγκληματολογίας και στη ρήξη της με το θετικισμό, οι σύγχρονες πολιτικές συνθήκες προσφέρουν το έδαφος για την εξέλιξη της κριτικής σκέψης, γεγονός που μπορεί να παραπέμψει, σύμφωνα με παλαιότερη παρατήρηση της Maeve McMahon, έξω ακόμη και από τα τείχη της κριτικής θεωρίας⁹⁹⁶. Υπό αυτή την έννοια, η «ζημιολογία» αποτελεί πρόκληση για την κριτική εγκληματολογία αλλά κυρίως αποτελεί ευκαιρία αναθεώρησης και ανασυγκρότησης του «κοινωνικού» ως μοναδικό δρόμο κατανόησης της κοινωνικής βλάβης και επιδίωξης της κοινωνικής

⁹⁹⁶ McMahon M., 1996, "Critical Criminology and the Problem of Crime", στα *Χρονικά*, εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή τ.9, σελ. 1-20

δικαιοσύνης.⁹⁹⁷ Ο πολιτικός χαρακτήρας της προδιαγράφεται από την επιδίωξη της να αποτυπώσει και να παρέμβει στις σημερινές επιβλαβείς όψεις της μετανεωτερικής κοινωνίας. Παρά, επομένως, τις ακαδημαϊκές ή θεωρητικές αναστολές που εκφράζονται,⁹⁹⁸ το ζήτημα παραμένει πρωτίστως πολιτικό και συνίσταται στην ανάλυση, στην αντιπαράθεση και στην αντιπρόταση απέναντι στις συστημικές βλάβες, που παράγει ο σύγχρονος τρόπος οργάνωσης, με όρους περισσότερο ιδεαλισμού, ουτοπισμού και χειραφέτησης «...αν είναι να ξεπεράσουμε τη σύγχρονη οδυνηρή και διαβρωτική κατάσταση διανοήσης και πολιτικής, η οποία περιγράφεται από τον Russel Jacoby σαν «την εποχή των μονίμων εκτάκτων καταστάσεων», όπου περισσότερο παρά ποτέ έχουμε γίνει περιορισμένοι ωφελμιστές αφιερωμένοι στο να φιζάρουμε, και όχι στο να επαναπροσδιορίζουμε το εδώ και το τώρα.»⁹⁹⁹

Το λεπτό σημείο μιας τέτοιας πρότασης, αναστοχασμού και επανεκτίμησης της κοινωνικής κατάστασης, το οποίο αποτελεί ταυτόχρονα ποιοτικό προσδιορισμό ως προς το περιεχόμενο της, σχετίζεται περαιτέρω με τους μηχανισμούς μεθόδευσης και

⁹⁹⁷ Όπως παρατηρεί ο Bruce Arrigo αναλόγως της οπτικής γωνίας που επιλέγεται η κοινωνική δικαιοσύνη μπορεί να λογίζεται ως αφετηρία, προορισμός, μια ξέχωρη κατάσταση ή ταυτοχρόνως η αρχή και το τέλος της κριτικής σκέψης και δράσης. Σε κάθε περίπτωση ωστόσο η κριτική αντίληψη περί κοινωνικής δικαιοσύνης αναφέρεται στην παράμετρο της εξουσίας και στη χρήση ή κατάχρηση της από άτομα, ομάδες, θεσμούς και κοινωνίες έναντι των κοινωνικών εταίρων τους. Υπό την ίδια αντίληψη κάθε μορφή εκμετάλλευσης ή κατήλυνσης διακρίνεται και από τον αντίστοιχο δόλο πρόκλησης κοινωνικής βλάβης. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο η έννοια της κοινωνικής δικαιοσύνης ταυτίζεται με την επιδίωξη επαναπροσδιορισμού των εκφάνσεων της εξουσίας προκειμένου οι ανισορροπίες που σχετίζονται με τον τρόπο διανομής και άσκησης της να περιοριστούν ή και να εξαλειφθούν. Arrigo B., 1999, “In Search of Social Justice – Toward an Integrative and Critical (Criminology)Theory”, στο *“Social Justice – Criminal Justice. The maturation of critical theory in law, crime and deviance”*, International Thomson Publishing Company, West/Wadsworth, σελ. 253-272 Με την ίδια κριτική διάθεση οι Gregg Barak & Stuart Henry τονίζουν ότι η έννοια της κοινωνικής δικαιοσύνης πρέπει να είναι απαλλαγμένη από κάθε μορφή βλάβης, εκμετάλλευσης, διάκρισης και καθυπόταξης. Ως εκ τούτου οι συγγραφείς θεωρούν ανεπαρκείς τις φιλελεύθερες θεωρίες ανταποδοτικής και διαδικαστικής δικαιοσύνης ως προς την αντιμετώπιση των πραγματικών ανισοτήτων δεδομένου ότι «το ποινικό δίκαιο, είτε στην ουσιαστική είτε στη δικονομική διάσταση του περισσότερο συμβάλλει παρά βελτιώνει τα προβλήματα της αδικίας που είναι θεμελιωμένα στην ανισότητα.» Barak G. & Henry S., 1999, “An Integrative-Constitutive Theory of Crime, Law and Social Justice”, στο *Social Justice – Criminal Justice. The maturation of critical theory in law, crime and deviance*, International Thomson Publishing Company, West/Wadsworth, σελ.152

⁹⁹⁸ Όπως συγκεκριμένα αντιτάσσει ο Σ. Αλεξιάδης «...ο ιμπεριαλισμός, η αποικιοκρατία, το apartheid, η κοινωνική εκμετάλλευση των γυναικών και των παιδιών κ.α αποτελούν ιδιαίτερης σημασίας οξυτάτα προβλήματα της εποχής μας. Τούτο όμως δεν σημαίνει ότι κάθε σε κοινωνικό πρόβλημα, όπου εκδηλώνεται κοινωνική «αδικία» ή «εκμετάλλευση» μπορεί να τίθεται η σφραγίδα «έγκλημα» και να ανατίθεται η μελέτη και η λύση του στην Εγκληματολογία. Υπάρχουν άλλοι επιστημονικοί κλάδοι ή αρμόδιοι Οργανισμοί για την ενασχόληση με τα εν λόγω προβλήματα. Δεν συντρέχει κανένας λόγος ούτε η Εγκληματολογία να ασχοληθεί με τα δικά τους προβλήματα ούτε οι εν λόγω κλάδοι να ενσωματωθούν στην Εγκληματολογία.» Αλεξιάδης Σ., 2011, «Εγκληματολογία» Ε΄ έκδοση, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, σελ. 28. Σε αντίθετο συμπέρασμα καταλήγει ο C. Giuliano μέσα από τη μελέτη του για την εγκληματικότητα του λευκού περιλαίμιου «Συνεπώς αν το έγκλημα το λευκού περιλαίμιου εκληφθεί ως τυπική λειτουργία/δυσλειτουργία μιας συγκεκριμένης οικονομικής ή κοινωνικής οργάνωσης, η οποία την παράγει, το οικονομικό έγκλημα δεν μπορεί να θεωρείται πλέον ένα αποκλειστικά εγκληματολογικό αντικείμενο. Για την ακρίβεια η επίγνωση της πολιτικής φύσης κάθε ουσιαστικής αποτίμησης του εγκλήματος του λευκού περιλαίμιου απονομιμοποιεί την όποια «τεχνική» προσέγγιση του προβλήματος και καταδεικνύει τη πραγματική της λειτουργία στην συγκάλυψη.» Βλ. Colomba G., 1991, “White collar crime: A re-appraisal” στο V. Ferrari *Laws and Rights – Proceedings of the international congress of sociology of law for the ninth century of the University of Bologna*, Giuffrè ed., Milano, σελ. 1036

⁹⁹⁹ Coleman R., Sim J., Tombs S. & Whyte D., 2009, op.cit σελ. 16

τις διαδικασίες υλοποίησης της. Αναφερόμαστε, με άλλα λόγια, στη σπουδαιότητα επιλογής μιας πολιτικής στρατηγικής τόσο ως αντώνυμο σε προφητείες περί κοινωνικού αυτοματισμού αλλά και ως συνώνυμο ουσιαστικής κοινωνικής παρέμβασης και συνεπώς ευθύνης. Με αυτό ως δεδομένο, η θεωρητική άποψη της κοινωνικής βλάβης προτάσσοντας τον επαναπροσδιορισμό δεν παραπέμπει στην άλωση του νομικού πολιτισμού ούτε στην αποσύνθεση του κράτους δικαίου. Αντίθετα, η προοπτική της είναι συνθετική, με την έννοια της προάσπισης θέσεων και κατακτήσεων που επιτεύχθηκαν στο ευρύτερο πεδίο τη εγκληματολογικής επιστήμης αλλά σε συνδυασμό με την πορεία συνειδητοποίησης της αναγκαιότητας για θεμελιακές κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές. Έχει ειπωθεί αρκετές φορές μέχρι τώρα ότι η εγκληματολογία ακριβώς λόγω του θεμελιακού της άξονα, που συνιστά η έννοια εγκλήματος, μοιράζεται την ίδια μοίρα και κοινά αξιώματα με το νόμο και γενικότερα τη ποινική δικαιοσύνη. Αυτό που μοιάζει κοινότοπο, ωστόσο, για να ειπωθεί είναι ότι τίποτα δεν είναι αυτονόητο για την εγγυητική λειτουργία του νόμου. Πιο συγκεκριμένα, η κοινωνική απαξία που συνοδεύει συγκεκριμένες πράξεις και παραλήψεις, ο άδικος και καταλογιστός στο δράστη χαρακτήρας του εγκλήματος, η θεμελίωση της ποινικής ευθύνης, η δυνατότητα αποζημίωσης και αποκατάστασης των θυμάτων, η προστατευτική δικλείδα που συνεπάγεται η ποινικοποίηση συγκεκριμένων δράσεων, για παράδειγμα των κρατών και εταιρειών ή ενάντια σε ευάλωτες κοινωνικές ομάδες, όπως οι γυναίκες ή εθνικές μειονότητες, ακόμη και με τις ατέλειες και δυσλειτουργίες τους, αποτελούν αναμφισβήτητα μέρος μιας προοδευτικής δυναμικής, που συνιστά η κοινωνική εξέλιξη και η κοινωνική αλλαγή. Πέρα από αντανακλάσεις τυπικού κοινωνικού ελέγχου, πρόκειται κυρίως για προσπάθειες δημιουργίας και εδραίωσης *«κοινωνικών σχέσεων αντεγκληματικού ελέγχου»*, όπως πολύ εύστοχα θέτει ο J. Lea. *«Η άποψη κατά την οποία οι σχέσεις αυτές αποτελούσαν κέρδος για την ανθρωπότητα βασιζόταν, υπενθυμίζεται, στα θεμέλια του κράτους δικαίου. Η εναπόθεση των συγκρούσεων στο κράτος αποτελούσε μια μορφή εγγύησης.»*¹⁰⁰⁰

Η ατομοκεντρική προσέγγιση του εγκληματικού φαινομένου και η αντίστοιχη τάση για τη «θεραπεία» του, που διαπνέει παραδοσιακά το ποινικό δίκαιο και την

¹⁰⁰⁰ Lea J., 2002, op. cit. σελ. 189

κυρίαρχη εγκληματολογία, θα μπορούσε ενδεχομένως και να υπερκεραστεί ή να αναθεωρηθεί μέσω της θεωρητικής προσφοράς και της συστηματικής εργασίας των κριτικών εγκληματολόγων αλλά και γενικότερα της κριτικής σκέψης, με την οποία επισημαίνονται οι κοινωνικές και οικονομικές αναφορές και προεκτάσεις του εγκλήματος και αναζητούνται αντιστοίχου επιπέδου λύσεις. Το πρόβλημα αρχίζει να φαίνεται άλυτο από τη στιγμή που οι εξουσιαστικοί συσχετισμοί, που αναδύονται με την κοινωνική σύγκρουση, οδηγούν στην κατασπάραξη των προαναφερόμενων κοινωνικών σχέσεων και ως εκ τούτου στη θεσμική εγκόλπωση της εγκληματικότητας στην οικονομική, κοινωνική και πολιτική ζωή. Η μετεξέλιξη της καπιταλιστικής οργάνωσης στη νέα ηγεμονία των παγκοσμιοποιημένων αγορών ισοδυναμεί με ένα άνευ προηγουμένου ορθολογικό κυνήγι οικονομικών συμφερόντων, το οποίο υποβίβασε τη κοινωνία σε ένα ανομοιογενές σύνολο ατόμων και επιδίωξε μια «ανιστορική», κατά την αντίστοιχη θεωρητική ρεκλάμα, ισορροπία της αγοράς.¹⁰⁰¹ Σύμφωνα με τον σχολιασμό του Eric Hobsbawm, «έγκειται (από τη δεκαετία του 1970 και μετά) στην απόπειρα να μεταφερθεί ο παθολογικός εκφυλισμός της αρχής του *laissez – faire* στην οικονομική πραγματικότητα, με τη συστηματική υπαναχώρηση των κρατών από κάθε ρύθμιση ή έλεγχο των δραστηριοτήτων της κερδοσκοπικής επιχειρηματικής δράσης»¹⁰⁰² Η άφιξη της μεταμοντέρνας εποχής συνοδεύεται από την πλήρη εξαφάνιση της εγκληματικότητας του λευκού περιλαιμίου, δια της «απορροφήσεως» της στον πυρήνα των παγκόσμιων χρηματοπιστωτικών δικτύων και ως εκ τούτου από τη συστηματική αλλά και τη συστημική αποσάθρωση των θεσμικών εγγυήσεων κατά την επιδίωξη ενός τελικά μη βιώσιμου κέρδους, εφόσον η ταυτοποίηση του με την αύξηση του παγκόσμιου πλούτου υλοποιείται σε βάρος της ανθρώπινης εργασίας καθώς και των φυσικών πόρων του πλανήτη. Πάνω σε μια τέτοια βάση πατάει και ο ισχυρισμός, που εξισώνει τη σύγχρονη πολιτική με μια σειρά από προσπάθειες θεσμοθέτησης του μεγαλύτερου όγκου της κοινωνικής βλάβης που προκαλείται από την οικονομική

¹⁰⁰¹ Υπενθυμίζεται η κυρίαρχη επί σχεδόν είκοσι χρόνια ρητορική μετά το τέλος του σοβιετικού συστήματος, η οποία διατεινόταν για το «το τέλος της ιστορίας» και για «μια απόκτητη νίκη του οικονομικού και πολιτικού φιλελευθερισμού» συναφής με μια οριστική και μόνιμη αυτό-σταθεροποιητική κοινωνική και πολιτική παγκόσμια κυριαρχία του καπιταλισμού, αδιαφιλονίκητη και απόλυτη σε πρακτικό και θεωρητικό επίπεδο. Βλ. Fukuyama F., 1989, “The End Of History” στο “*The National Interest*”, www.wesjones.com/eoh.htm σελ. 3

¹⁰⁰² Hobsbawm E., 2011, *Πώς να αλλάξουμε τον κόσμο – Μαρξ και Μαρξισμός 1840 – 2011*, μετάφραση Μάνια Παπασταμάτη, εκδόσεις Θεμέλιο, σελ. 20

δραστηριότητα.¹⁰⁰³ Όπου, αντίθετα, μια τέτοια θεσμοθέτηση δεν είναι εφικτή ή δεν ενδιαφέρει, τη δράση αναλαμβάνει η προαγωγή μιας αναλογιστικού τύπου δικαιοσύνης, εκσυγχρονισμένα μοντέλα κατασταλτικής αντεγκληματικής πολιτικής και μηδενικής ανοχής, και η ιδεολογική εκκόλαψη για «νέες τιμωρητικότητες»

Ο ιδεολογικός μάλιστα προσηλυτισμός περί της υπεροχής του δυτικού φιλελεύθερου, δημοκρατικού καπιταλισμού μαζί με τις παράλληλες τακτικές λογοκρισίας ή λαιμοδείας οποιουδήποτε αντίθετου προοδευτικού λόγου συνιστούν ξεχωριστές επιβλαβείς περιπτώσεις. *«Με ολοένα και περισσότερη αυτοπεποίθηση, ο δυτικός καπιταλισμός θεώρησε ότι, με τις ένοπλες επεμβάσεις και την άσκηση ήπιας βίας, τις οποίες δικαιολογούσε με την επίκληση κάποιας ιδεολογίας οικουμενικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων, θα μπορούσε να αποκαταστήσει την τάξη σε ένα ταραγμένο κόσμο.»*¹⁰⁰⁴ Η συγκυρία της σύγχρονης κρίσης, παρά την διάψευση του νεοφιλελευθερισμού που φέρει, όχι μόνο δεν αμβλύνει τις «ταραχές του κόσμου» και τις βλάβες που συνεπάγονται, αλλά λειτουργεί ενισχυτικά υπέρ νέο συντηρητικών ρητορειών και ανάλογων θεωρητικών σχημάτων εξελίσσοντάς με τη σειρά τους ακόμη περισσότερο τις τομές των κοινωνικών ανισοτήτων και των κοινωνικών εντάσεων. Η ανεξαρτητοποίηση και η αυτονομιστική πορεία του κεφαλαίου στα χρόνια της παγκοσμιοποίησης επέβαλε τη διάρρηξη των κοινωνιών, τη διαφθορά του κράτους και το συγκερασμό της εγκληματικότητας και της βίας ως «κανονικοποιημένες» εκδηλώσεις της κοινωνικής ζωής. Στη «μέτα – παγκοσμιοποίηση» σημερινή συγκυρία και παρά την αοριστία του πεδίου της, το «υπό κρίση κεφάλαιο» είναι σχεδόν ιστορικά αναπόφευκτο ότι θα επιχειρήσει να διασωθεί με οποιοδήποτε τρόπο και με οποιοδήποτε κόστος. Το πρώτο ζητούμενο επομένως που τίθεται ταυτίζεται με την επάρκεια της εγκληματολογικής επιστήμης, όταν η έννοια του εγκλήματος γενικά, και πολύ περισσότερο το έγκλημα του λευκού περιλαίμιου, έχει ήδη μεταλλαχθεί στη συλλογική κοινωνική συνείδηση και προσαρτηθεί στις οικονομικές δραστηριότητες. Η αποσόβηση του κριτικού εγκληματολογικού λόγου μπροστά στη νεοφιλελεύθερη επέλαση, σε συνδυασμό με το ανακυκλούμενο αδιέξοδο, εντός του οποίου κινείται εδώ και αρκετό καιρό η

¹⁰⁰³ Dorling D., 2007, “Social Harm and Social Policy in Britain”, στο *Social Justice and Criminal Justice*, Rebecca Roberts & Will McMahon (eds), Harm & Society, Centre for Crime and Justice Studies, σελ. 122 - 135

¹⁰⁰⁴ Hobsbawm E., 2011, op. cit. σελ. 407

κριτική εγκληματολογία εξαιτίας της αναγκαστικής της προσκόλλησης στη προβληματική έννοια του εγκλήματος, τόσο ως κοινωνική κατασκευή όσο και ως θεσμική αποτύπωση, παρεμποδίζει κάθε δυνατότητα ουσιαστικής δομικής παρέμβασης ανεξάρτητα από αντίθετες προθέσεις και απόπειρες.¹⁰⁰⁵ Κατά τον David Friedrichs η διαπίστωση αυτή αποτυπώνεται ξεκάθαρα «με την ύπαρξη μιας αντεστραμμένης σχέσης ανάμεσα στο μέγεθος της βλάβης που προκαλείται από κάποιες ανθρώπινες (ατομικές ή οργανωσιακές δραστηριότητες) και στο μέγεθος του εγκληματολογικού ενδιαφέροντος.»¹⁰⁰⁶

Το δεύτερο ζητούμενο απομακρύνεται από την ίδια τη δομή της εγκληματολογίας ως επιστημονικού αντικειμένου και εστιάζει στη συγκαρινή κοινωνική δομή, όπου κατά τα λεγόμενα του E. Hobsbawm «ανακαλύψαμε εκ νέου ότι ο καπιταλισμός δεν είναι η απάντηση, αλλά το ερώτημα».¹⁰⁰⁷ Σε ένα τέτοιο χώρο-χρόνο, όπου η αποτυχία του νεοφιλελεύθερου μοντέλου καταγράφεται με την αδυναμία της αγοράς να δώσει λύσεις στα προβλήματα της εποχής μας, κοινωνική πρόκληση γίνεται ο ορθολογικός αντίλογος απέναντι σε περαιτέρω κοινωνικο-οικονομικές αγριότητες και επικίνδυνες-νεοφασίζουσες πολιτικές. Η θεωρητική πρόταση της κοινωνικής βλάβης συνιστά επομένως κάτι παραπάνω από «αντι-παράδειγμα» της εγκληματολογίας. Παρά το γεγονός ότι η ζημιολογική κριτική συμπυκνώνεται στη μετάβαση από την έννοια του εγκλήματος και το περιεχόμενο του νόμου στη πραγματικότητα της κοινωνικής βλάβης και από ερμηνευτικά σχήματα που εστιάζουν σε περιπτώσεις ατομικής παθολογίας ή θεσμικής κακοδιοίκησης σε περισσότερο δομικά μοντέλα έρευνας και ανάλυσης, δεν στοχεύει να εξαντλήσει τα τρωτά της εγκληματολογικής θεώρησης αλλά να επεκταθεί σε μια περισσότερο ολιστική και συνδυαστική κατανόηση της κοινωνικής βλάβης μέσω αναφορών σε διάφορα επιστημονικά αντικείμενα και σε πολλαπλά πεδία της κοινωνικής, της δημόσιας και της οικονομικής πολιτικής. Η έννοια της κοινωνικής βλάβης, δηλαδή,

¹⁰⁰⁵ Στο πλαίσιο αυτό η Christina Pantazis χρεώνει στην εγκληματολογική επιστήμη την αποτυχία να διευθετήσει τις βλάβες που προσβάλλουν τους ανθρώπους, ακόμη και στις περιπτώσεις που τέτοιες βλάβες έχουν ποινικοποιηθεί. Pantazis C., 2007, “Gendered harm and limits of the criminology” στο Rebecca Roberts & Will McMahon (eds), *Social Justice and Criminal Justice*, Harm & Society, Centre for Crime and Justice Studies, σελ. 136-141

¹⁰⁰⁶ Friedrichs D., 2007b, “Social harm and supranational criminology, post – Maastricht 2007” στο Rebecca Roberts & Will McMahon (eds), *Social Justice and Criminal Justice*, Harm & Society, Centre for Crime and Justice Studies, σελ. 142- 155

¹⁰⁰⁷Hobsbawm E., 2011, op. cit. σελ.425

φιλοδοξεί να λειτουργήσει ως πολύ-εστιακό πρίσμα δίνοντας βήμα σε διαφορετικές φωνές και εμπειρίες.

Το βασικότερο προτέρημα της συγκεκριμένης θεωρητικής κατεύθυνσης συμπίπτει με την ίδια την αφετηρία της. Σε αντίθεση με την εγκληματολογία, που η ίδια της η φύση και η δομή ανέκοψε κάθε προσπάθεια αποδόμησης του εγκληματικού φαινομένου, παρόλο που μια τέτοια πρόταση υπήρξε κυρίαρχη επιδίωξη στο προγραμματικό πεδίο της κριτικής εγκληματολογίας,¹⁰⁰⁸ η ζημιολογία ξεκινάει από διαφορετικό τόπο. Αναζητώντας τις κοινωνικές καταβολές της κοινωνικής βλάβης στρέφεται προς τις δομές που παράγουν και αναπαράγουν τέτοιες βλάβες και μολονότι αυτές διαθλώνται και βιώνονται μέσα από άτομα. Αυτό δεν σημαίνει ότι η θεωρητική υπόθεση της κοινωνικής βλάβης απορρίπτει συλλήβδην τον ανθρώπινο παράγοντα, *«αλλά ασπάζεται τη κοσμοθεωρία που βλέπει τον ανθρώπινο παράγοντα ως προσδιοριζόμενο από τις δομές, δομές οι οποίες πρέπει να είναι γνωστές και για τις οποίες πρέπει να παρέχουμε επαρκείς εξηγήσεις.»*¹⁰⁰⁹ Με δυο λόγια, η ζημιολογική προσέγγιση αναπτύσσει την ακριβώς αντίθετη κίνηση από την εγκληματολογική οπτική· πλησιάζει τα άτομα μέσα από τις δομές και όχι τις δομές μέσα από τα άτομα. Αντίθετη κατεύθυνση σε σχέση με την εγκληματολογία διατηρεί και στο επίπεδο δόμησης του περιεχομένου της. Έτσι, η έννοια της κοινωνικής βλάβης επιδιώκει να διαμορφώσει το περιεχόμενο της με φορά από κάτω προς τα πάνω αντί από πάνω προς τα κάτω, που αντικατοπτρίζει συνήθως τις εξουσιαστικές σχέσεις που περικλείονται στην έννοια του εγκλήματος.

Η αντιρρήσεις, που εκφράζονται σε σχέση με μια τέτοια τακτική, ισχυρίζονται αντίστροφα, ότι η κοινωνική βλάβη, σε αντιδιαστολή με το έγκλημα, αντανακλά έναν πολύ γενικευμένο όρο, καλύπτοντας ένα τεράστιο φάσμα από ετερογενή φαινόμενα. Η ανάγκη περαιτέρω επεξεργασίας και εμβάθυνσης όχι μόνο των κριτηρίων αξιολόγησης της κοινωνικής βλάβης αλλά και συνολικότερα του θεωρητικού της επιχειρήματος είναι όχι μόνο εύλογη αλλά και δεδομένη. Δεδομένη

¹⁰⁰⁸ Όπως χαρακτηριστικά σχολιάζεται για την ατομοκεντρική δομή της εγκληματολογίας και της αντεγκληματικής πολιτικής: *«υποστηρίζουμε ότι η υπόθεση παραμένει έτσι παρά τις δεκαετίες αντίστασης σε αυτές τις έννοιες από το εσωτερικό της εγκληματολογικής επιστήμης. Με άλλα λόγια για εμάς, η εγκληματολογία δεν μπορεί να διαφύγει εντελώς από τέτοιες ανακόλουθες πρακτικές γιατί αυτό είναι η ίδια, εκεί γεννήθηκε και έτσι έχει δομηθεί.»* Hillyard P., Pantazis C., Tombs S. & Gordon D., 2007, *“Social harm” and its limits?* στο Rebecca Roberts & Will McMahon (eds), *Social Justice and Criminal Justice, Harm & Society*, Centre for Crime and Justice Studies, σελ. 64

¹⁰⁰⁹Ibid. σελ. 64

όμως παραμένει και η οντολογική υπόσταση αλλά και η οικουμενική διάσταση που διατρέχει την ουσία της κοινωνικής βλάβης. Η συστηματική καταγραφή της, όπως εμπεριέχεται σε διεθνή κείμενα, σε στατιστικά στοιχεία, σε προσωπικές εμπειρίες και σε συλλογικά κοινωνικά βιώματα συνδράμουν στην αέναη επικαιροποίηση, οντολογική ακρίβεια και κοινωνική λειτουργικότητα της έννοιας. Οι κίνδυνοι που εντοπίζονται στον κοινωνικό προσδιορισμό της κοινωνικής βλάβης, στον ανοιχτό και ευέλικτο χαρακτήρα της είτε αντιστοιχούν σε πρακτικές καπήλευσης ή εκμετάλλευσης είτε περιχάραξης και τελικά παγίδευσης του στο πλέον οφθαλμοφανές παραλείποντας τις υποδόριες προεκτάσεις, χωρίς να αποκλείονται, εντούτοις είναι διαχειρίσιμοι, αν όχι και εξολοκλήρου ιάσιμοι, με την ενεργοποίηση των πολλαπλών επιτευγμάτων της κοινωνικής και πολιτικής επιστήμης. Όπως διευκρινίζεται, «*οι εμπειρίες των ανθρώπων μπορούν να πληροφορούν, αλλά δεν μπορούν να στοιχειοθετούν, μια προσέγγιση κοινωνικής βλάβης, ούτε πράγματι κάποια κοινωνική επιστήμη.*»¹⁰¹⁰ Η κοινωνικά εμποτισμένη έννοια της κοινωνικής βλάβης δεν σημαίνει την υποκατάσταση των κοινωνικών επιστημών· αντίθετα μέσω αυτών είναι εύκολο να ελεγχθεί η ουσία της, να διασταυρωθεί και να προωθήσει κοινωνικούς προβληματισμούς και ανησυχίες λειτουργώντας ως κριτήριο ανάδειξης των ανθρωπίνων αναγκών,¹⁰¹¹ προσφέροντας πολιτική δύναμη στη λαϊκή βάση και ενισχύοντας έτσι τη δημοκρατική δομή.

Η επιπρόσθετη νύξη που γίνεται ενάντια στον ανοιχτό χαρακτήρα της ζημιολογικής θέσης ξεφεύγει από το πρακτικό του θέματος και αναφέρεται περισσότερο στην φιλοσοφική του υποδομή. Για την ακρίβεια, συνδέεται με τον ισχυρισμό ότι το περιεχόμενο της κοινωνικής βλάβης δεν αποτελεί παρά αντανάκλαση μιας συγκεκριμένης ηθικής ή πολιτικής τοποθέτησης, υποβιβάζοντας την έννοια σε απλή ηθικολογική ή πολιτική στάση. Θυμίζοντας την κατηγορία περί «*ηθικής σταυροφορίας*», με την οποία αποδόθηκε παλαιότερα η εγκληματολογική προσπάθεια έμφασης στο έγκλημα του λευκού περιλαιμίου, και το χαρακτηρισμό του «*σταυροφόρου κατά του εταιρικού εγκλήματος*», που βάρυνε ομοίως εκείνους τους μελετητές, το άμεσο αντεπιχείρημα, που εγείρεται απέναντι στη μομφή ενάντια στη

¹⁰¹⁰Ibid σελ. 67

¹⁰¹¹ Πιο συγκεκριμένα υποστηρίζεται ότι η έννοια της βλάβης δύναται να λειτουργήσει ως κριτήριο διάκρισης των ανθρωπίνων αναγκών από τις ανθρώπινες επιθυμίες. Βλ. Wetherly P., 1996, “Basic needs and social policy”, στο *Critical Social Policy*, τ.16, σελ. 45-65

ζημιολογική πρόταση, αποτελεί κατά μία έννοια προσαρμοσμένη επανάληψη του ίδιου που είχε χρησιμοποιηθεί και στο παρελθόν. Στο μέτρο που ο καθορισμός της βλάβης είναι εν μέρει ηθική επιλογή, αντίστοιχη ηθική επιλογή συνιστά και η υιοθέτηση ενός ορισμού περί εγκλήματος ως αδιαμφισβήτητο κριτήριο αναφοράς από έναν ακαδημαϊκό τομέα. Αν μάλιστα συμφωνήσουμε ότι δεν υπάρχει αντικειμενική γνώση, κρίσιμο στοιχείο γίνεται το ερώτημα, που ήδη έχει τεθεί, «*με ποιανού το μέρος είμαστε?*». Ίσης κρισιμότητας είναι η διαφάνεια και η εξωστρέφεια, που οφείλει να συνοδεύει μια τέτοια ηθική επιλογή προκειμένου να είναι ανά πάσα στιγμή υποκείμενη στη κριτική σκέψη είτε αυτή εκφράζεται με τη μορφή συντεταγμένης δικαιολόγησης είτε αμφισβήτησης και διαξιφισμών.

Όπως διευκρινίζει μάλιστα ο Bauman, πάνω σε αυτή την αξίωση του ανοιχτού και εξελίξιμου θεμελιώνεται η δυναμική της ίδιας της έννοιας της δικαιοσύνης. Και πράγματι, όσες φορές το ιστορικό αίτημα για μια «δίκαιη κοινωνία» δεν έχει αντιμετωπισθεί ως μια ανολοκλήρωτη ανάγκη που δεν σωρεύεται αλλά αντίθετα που διαρκώς αναγεννάται, το αποτέλεσμα έχει οδηγήσει σε απόλυτες και φαύλες καταστάσεις. Φαίνεται, επομένως, αν όχι περισσότερο δόκιμο, τουλάχιστον πιο πιθανό, ότι η κοινωνική δικαιοσύνη ισοδυναμεί μάλλον με κίνημα παρά με κάποιον τελικό στόχο ή με κάποια άλλη απτή κατάληξη· εκδηλώνεται σε πράξεις που εντοπίζουν τις αδικίες, τις καταγγέλλουν και μάχονται εναντίον τους, ενώ δηλωτικό της στοιχείο είναι μια αδιάκοπη αυτοκριτική και δυσφορία απέναντι σε ότι ήδη έχει επιτευχθεί.¹⁰¹² «*Η δικαιοσύνη σημαίνει πάντα να επιθυμείς περισσότερη δικαιοσύνη.*»¹⁰¹³ Το νόημα, δηλαδή, του ατελούς και ανοιχτού χαρακτήρα της έγκειται ακριβώς στη συνεχή τροφοδότηση και αναζωογόνηση μιας τέτοιας επιθυμίας. Από αυτή την άποψη, μάλιστα, η κοινωνική δικαιοσύνη δεν διαφοροποιείται από την ηθική ευθύνη· από την ανάληψη ευθύνης για κάθε έκφανση κοινωνικής βλάβης και ανθρώπινου άλγους. «*Τόσο η ηθική όσο και η δικαιοσύνη μένουν πιστές στο όνομα*

¹⁰¹² Όπως με ένα πιο λυρικό τρόπο αναφέρει ο Francois Maspero «...ότι δεν μπορείς να αλλάξεις τον κόσμο σε λίγα χρόνια, ότι μία γενιά δεν αρκεί, ότι το παρελθόν δεν μπορεί να γίνει *tabula rasa*, ούτε για το καλύτερο ούτε για το χειρότερο. Το καλύτερο δεν θα το επιτύχουμε ποτέ. Το χειρότερο δεν είναι ποτέ οριστικό. Τουλάχιστον όσο υπάρχουν άνθρωποι να αντιστέκονται, έστω και για λίγο, έστω και αδέξια, έστω και με τίμημα τόσες μεγάλες ήττες ανάμεσα σε τόσες μικρές νίκες.» Maspero F., 2005, *Οι Μέλισσες και η Σφήκα*, μετάφραση Δημήτρης Φίλιας, εκδόσεις Σοκόλη, σελ. 309

¹⁰¹³ Bauman Z., 2002, *Η μετανεωτερικότητα και τα δεινά της*, μετάφραση Γιώργος Ίκαρος Μπαμπασάκης, εκδόσεις Ψυχογιός, σελ. 137

*τους μονάχα ως ανοιχτές συνθήκες και προτάγματα που έχουν επίγνωση της ανοιχτότητας τους.»*¹⁰¹⁴

Περισσότερο, λοιπόν, από ηθική επιλογή, η πρόταση της κοινωνικής βλάβης επιδιώκει την ανάληψη μιας τέτοιας ευθύνης. Η ευρύτητα και η λειτουργική ευκινησία του περιεχομένου της αφενός διασφαλίζουν την πρόσδεση της στην κοινωνική βάση και αφετέρου εξασφαλίζουν την διαρκή πρόσβαση της στις κοινωνικές δομές, πέρα από «αντικειμενικές» περιχαρακώσεις και τυπικές αγκυλώσεις. Υπό αυτό το πρίσμα, η θεωρητική προσέγγιση της κοινωνικής βλάβης καταγράφεται ως προσπάθεια με τέλος της, όχι μια δίκαιη αλλά μια δικαιότερη κοινωνία, συμβαδίζοντας πέρα από τις ιστορικές ευκαιρίες, με τις ιστορικές ανάγκες. Το γεγονός ότι ο τρόπος υλοποίησης ενός τέτοιου κανονιστικού προτάγματος δεν αποτελεί δεδομένο αλλά μάλλον ζητούμενο, δεν μειώνει την θεωρητική αξία της ίδιας της προσπάθειας. Αντιθέτως, λειτουργεί ως μεγαλύτερη πρόκληση για τις πρακτικές που θα προταθούν και θα υιοθετηθούν ανανεώνοντας το ενδιαφέρον αλλά και το περιεχόμενο της κοινωνικής πολιτικής.

¹⁰¹⁴ Ibid. σελ. 139

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ξένη Βιβλιογραφία

Abercrombie N., Hill S. & Turner B., 1994, *The Penguin Dictionary Of Sociology*, 3rd ed., Penguin Books

Adamson C., 1984, “Toward a Marxist penology: Captive criminal populations as economic threats and resources” στο *Social Problems*, τ.31(4), σελ 435 – 458

Agier M., 2002, *Aux bords du monde, les réfugiés*, Flammarion

Agnew R., 2005, “Strain Theories: From Durkheim to Merton”, στο Wright R. & Miller M. (eds) *Encyclopedia of Criminology*, Routledge, New York – London, τ.3, σελ.. 1588 - 1595

Akers R., 1979, “Theory and Ideology in Marxist Criminology: Comments on Turk, Quinney, Toby and Klockars” στο *Criminology*, τ.16, σελ. 527 – 544

Albanese J. S., 1982, “What Lockheed and La Cosa Nostra Have In Common?” στο *Crime & Delinquency*, τ.28, σελ.211 – 232

Albert J. Reiss, Jr., 1978, “Organizational Deviance” στο D. Ermann & R. Lundman (eds) *Corporate and Governmental Deviance: problems of Organizational Behavior in Contemporary Society*, New York Oxford University Press, σελ.28 - 36

Alvesalo A. & Tombs S., 2002, “Working for criminolization of economic offending: contradictions fro critical criminology?” στο *Critical Criminology*, τ.11, σελ. 21 – 40

Annan K., 2004, *Foreword of United Nations Convention Against Transnational Organized Crime And The Protocols Thereto*

Anderson P., 2000, “Renewals”, στο *New Left Review*, no. 1 January/February, <http://newleftreview.org/?page=archive>

Anttila I., 1986, “From Crime policy to Victim Policy?” στο Ezzat A. Fattah (ed) *From Crime Policy to Victim Policy*, Macmillan, σελ. 237-245

Arlacchi P., 1982, “Il Capitalismo Mafioso (la ‘ndragheta calabrese)” στο Enzo Nocifora *Mafia, ‘ndragheta & camora*, Edizioni Lavoro σελ. 37-55

Arlacchi P., 1983, *La Mafia Impenditrice*, Il Mulino, Bologna

Arlblaster A., 1984, *The Rise and Decline of Western Liberalism*, Basil Blackwell, New York

Arrigo B., 1999, “In Search of Social Justice – Toward an Integrative and Critical (Criminology)Theory”, στο B. Arrigo (ed) *Social Justice – Criminal Justice. The maturation of critical theory in law, crime and deviance*, International Thomson Publishing Company, West/Wadsworth, σελ. 253-272

- Aubert V., 1952 “White – Collar Crime and Social Structure” στο *American Journal Of Sociology*, τ.58, σελ.263 – 271
- Auelette J. & Michalowski R., 2006, “The Fire in Hamlet” στο Michalowski R. & Kramer R. (eds.) *State Corporate – Crime. Wrongdoing At The Intersection Of Business And Government*, Rutgers University Press, New Brunswick, New Jersey & London σελ. 45 – 66
- Ayres I. & Braithwaite J., 1992, *Responsive Regulation. Transcending the deregulation debate*, Oxford University Press, Oxford
- Balbus I., 1977, “Commodity form and Legal Form” στο *Law and Society Review*, τ. 11 σελ. 571-588
- Bakan J., 2004, *The Corporation: A pathological pursuit of profit and power*, Free Press, New York
- Barak G., 2001, “Crime And Crime Control In An Age Of Globalization: A Theoretical Dissection” στο *Critical Criminology*, τ.10, σελ 57 - 72
- Barak G., 2003, “Revisionist History, Visionary Criminology and Need – Based Justice” στο *Contemporary Justice Review*, τ.6, σελ 217 – 225
- Barak G. & Henry S., 1999, “An Integrative-Constitutive Theory of Crime, Law and Social Justice”, στο B. Arrigo (ed) *Social Justice – Criminal Justice. The maturation of critical theory in law, crime and deviance*, International Thomson Publishing Company, West/Wadsworth, σελ. 152-175
- Baratta Alessandro, 1981, “Conflit Social et Criminalité. Pour La Critique De La Theorie Du Conflit En Criminologie” στο *Déviance et Societé*, Gêneve, τ.6(1), σελ 1-22
- Baratta Alessandro, 1982, *Criminologia Critica e Critica del Diritto Penale*, Il Mulino, Bologna
- Baratta A., 1989, «Αρχές της ελάχιστης ποινικής παρέμβασης: Για μία θεωρία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ως αντικειμένου και ορίου του ποινικού νόμου», σε *Ελληνική Επιθεώρηση Εγκληματολογίας*, τ.3-4/1989, σελ. 9-35
- Barnett D., 1992, “Legitimate Rackets: Tax Evasion, Tax Avoidance and the Boundaries of Legality” στο *Journal of Human Justice*, τ.3(2), σελ 56 -74
- Barnett H., 1979, “Wealth, Crime and Capital Accumulation”, στο *Contemporary Crises*, τ.3, σελ. 171-186

- Barnett R., 2003, “Restitution: a new paradigm of criminal justice”, στο Gerry Johnstone (ed) “*A Restorative Justice Reader – Texts, sources, context*”, Willan Publishing, σελ 46-56
- Barrow S., 2005, “The return of the state: globalization, state theory, and the new imperialism” στο *New Political Science*, τ.72(2), σελ. 113-145
- Barton A., Corteen K., Scott D. & Whyte D., 2007, “Introduction: developing a criminological imagination” στο Barton A., Corteen K., Scott D. and Whyte (eds) *Explaining the Criminological Imagination – Critical Readings in Criminology*, Willan Publishing, σελ.1 - 14
- Barton A., Corteen K., Scott D. & Whyte D., 2007, “Conclusion: expanding the criminological imagination”, στο Alana Barton, Karen Corteen, David Scott & David Whyte (eds) *Expanding the Criminological Imagination - Critical readings in criminology*, Willan publishing, σελ. 198-213
- Baucus M. S. & Dworkin T.M., 1991, “What is corporate crime? It is not illegal corporate behavior” στο *Law & Policy*, τ. 13(3), σελ. 231-244
- Bauman Z., 1990, *Thinking Sociologically*, Blackwell, Oxford
- Bauman Z., 1998, *Globalization. The Human Consequences*, Polity, Cambridge
- Bauman Z., 2002, *Η μετανεωτερικότητα και τα δεινά της*, μετάφραση Γιώργος Ίκαρος Μπαμπασάκης, εκδόσεις Ψυχογιός
- Bauman Z., 2005, *Σπαταλημένες Ζωές – Απόβλητοι της Νεωτερικότητας*, μετάφραση Καρασαρίνης Μ., εκδόσεις Κατάρτι
- Beare M., 2002, “Organized Corporate Criminality – Tobacco Smuggling Between Canada and the U.S”., στο *Crime, Law and Social Change*, τ. 37, σελ.225-243
- Beccaria C., 1999, “On Crimes And Punishments”, στο Muncie J., McLaughlin E. & Langan M. (eds) *Criminological Perspectives*, Sage Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi, σελ.4 - 13
- Becchi A. and Rey G., 1994, *L' economia criminale*, Laterza, Roma – Bari
- Becker G., 1968, “Crime and Punishment: An Economic Approach” στο *Journal Of Political Economy*, τ. 76(2), σελ 169 -217
- Becker H., 1967, “Whose Side Are we On?”, στο “*Social Problems*”, τ.14(3) σελ. 239-247

Becker H., 2000, *Οι Περιθωριοποιημένοι*, μετάφραση Α. Κουτζόγλου & Β. Μπουρλιάσκος, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα

Benjamin W., 1978, *Walter Benjamin Essays, Aphorisms, Autobiographical Writings*, translated by E. Jephcott, Sciken Books, New York

Bequai A., 1978, *White collar Crime: A 20th – Century Crisis*, Lexington Books, Lexington, Massachusetts, Toronto

Blair T., 1999, *Romanes Lectures*, Oxford 2 December as commented by Tombs S. & Whyte D., 2007, “Researching Corporate and white-Collar Crime in an Era of Neo-Liberalism”, στο H. Pontell & G. Geis (eds) *International Handbook of White-Collar and Corporate Crime*, Springer, σελ.125-147

Blau P.M. and Scott W.R., 1963, *Formal Organizations. A Comparative Approach*, Routledge & Kegan Paul

Bloch H & Geis G., 1970, *Man, Crime and Society*, 2nd ed., Random House, New York

Block A., 1991, *Perspectives on Organized Crime. Essays in Opposition*, Dordrecht: Kluwer

Block A. and Chambliss W., 1981, *Organized Crime*, Elsevier, Amsterdam

Blum – West S. & Carter T., 1983, “Bringing White – Collar Crime back In: An Examination Of Crimes And Torts” στο *Social Problems*, τ.30, σελ 545 - 554

Blumer H., 1971, “Social Problems as Collective Behavior” στο *Social Problems* τ.18, σελ. 298-306

Blundo G., 2000, “La corruption entre scandales politiques et pratiques quotidiennes” στο Giorgio Blundo (direction) *Monnayer les pouvoirs – Espaces, mécanismes et représentations de la corruption*, PUF, σελ. 11-19

Bohm R. 1993, “Social Relationships That Arguably Should Be Criminal Although They Are Not: On The Political Economy Of Crime” στο Tunell K.D. (ed.), *Political Crime In Contemporary America. A Critical Approach*, Garland Publishing INC, New York & London, σελ 3-29

Bonger W. 1969 *Criminality and Economic Conditions*, Indiana University Press, Bloomington – London

Bourdieu p. 1989, *La Noblesse d’Etat* Les Editions De Minuit

Boudon R. & Bourricaud F. *Dictionnaire critique de la sociologie*, PUF

Box S., 1995, *Power, Crime and Mystification*, London & New York, Routledge

Bradley K., 2010, “Cesare Lombroso (1835 – 1909)”, στο K. Hayward., S. Maruna & J. Mooney eds. *Fifty Key Thinkers in Criminology.*, Routledge, London & New York, σελ. 25 - 30

Braithwaite, J. 1982, “Enforced self-regulation: a new strategy for corporate crime control”, στο *Michigan Law Review*, τ. 80, σελ. 1466-1507

Braithwaite J., 1985, “White Collar Crime”, στο *American Review of Sociology*, τ.11, σελ. 1 - 25

Braithwaite J., 1988, “White-collar crime, competition and capitalism: Comment on Coleman”, στο *American Journal of Sociology*, τ.94, σελ. 627-632

Braithwaite J., 1989a “Criminological Theory and Organizational Crime, στο *Justice Quarterly*, τ. 6, σελ. 333 – 358

Braithwaite J., 1989b, *Crime, Shame and Reintegration*, Oxford University Press, Oxford

Braithwaite J., 1990, “Convergence in models of regulatory strategy”, στο *Current Issues in Criminological Justice*, τ.2(1), σελ.59 - 66

Braithwaite J., 1995, “Inequality and Republican Criminology” στο John Hagan and Ruth D. Peterson (eds) *Crime and Inequality*, Stanford University Press, σελ. 277 - 305

Braithwaite J., 2000, “The New Regulatory State and the Transformation of Criminology”, στο *British Journal of Criminology*, σελ.222 - 238

Braithwaite J., 2008, *Regulatory Capitalism – How it Works, Ideas for Making it Work Better*, Edwar Elgar, Cheltenham, UK – Northampton, MA, USA

Braithwaite, J. & Fisse, B. 1983, “Asbestos and health: a case of informal social control”, στο *Australia and New Zealand Journal of Criminology*, τ. 16, σελ. 67 - 80

Braithwaite J. & Fisse B., 1987, “Self-regulation and the Control of Corporate Crime” στο Shearing C.D. and P. Stenning P.C. (eds), *Private Polishing*, Sage, Beverly Hills, σελ. 221 - 246

Braithwaite J. & Drahos P. 2000, *Global Business Regulation*, Cambridge University Press, Cambridge

Braithwaite J. & Geis G., 1982, “On Theory and Action for Corporate Crime Control”, στο *Crime and Delinquency*, τ.28 σελ.292 - 314

Burgess E., 1950, “Comment on Hartung” στο *American Journal Of Sociology*, τ.56, σελ. 25 – 34

Burnham J., «*H επανάσταση των διευθυντών*», μετάφραση Τ. Κονδύλης, Εκδοτική Εταιρεία Κάλβος Αθήνα

Cadler J., 1992, “Al Capone and International Revenue Service: State – Sanctioned Criminology of Organized Crime?” στο *Crime, Law & Social Change*, τ.17(1), σελ 1 – 23

Calavita K. & Pontell H., 1990, ““Heads I Win, Tails You Loose”: Deregulation, Crime, and Crisis in the Savings and Loan Industry”, στο *Crime & Delinquency*, τ. 19, σελ. 309-341

Calavita K. and Pontell H., 1993, “Savings and Loan Fraud as Organized Crime: Toward a Conceptual Typology of Corporate Illegality” στο *Criminology*, τ.31(4), σελ 519 – 548

Campbell C., 1992, “Dubious Distinction? An Inquiry Into The Value And Use of Merton’s Concepts Of The Manifest And The Latent Function”, στο *American Sociological Review*, τ.47, σελ.29 - 44

Carldwell R. 1968, “A Re – Examination of the Concept of white Collar Crime” στο Gilbert Geis (ed) *White Collar criminal: the offender in business and the professions*, Atherton Press, New York σελ. 376 - 387

Carney P., 2010, “Enrico Ferri (1856 – 1829)” στο K. Hayward., S.Maruna & J.Mooney (eds.), *Fifty Key Thinkers in Criminology*, Routledge, London & New York, σελ. 36 - 42

Carnoy Martin, 1990, *Κράτος και Πολιτική Θεωρία*, μετάφραση: Σούλα Παπαϊωάννου, εκδόσεις Οδυσσέας

Carson W.G, 1980, “The other price of Britain’s oil: Regulating safety on offshore oil installations in the British sector of the North Sea” στο *Contemporary Crises*, τ.4, σελ 239 - 266

Castel R., 1995, *Les métamorphoses de la question sociale*, folio essays, Gallimard

Centorino M., *L’economia “cattiva” del Mezzogiorno* Liguori, Napoli

Chambliss W., 1969, *Crime and the Legal Process* McGraw-Hill Book Company, New York, St. Louis, San Francisco, Toronto, London, Sydney

Chambliss W. & Seidman R., 1971, *Law, Order and Power*, Addison-Wsley Publishing Company, Massachusetts, Menlo Park – California, London, Amsterdam, Don Mills – Ontario, Sydney

Chambliss W., 1974, “A Sociological Analysis Of The Law Of Vagrancy”, στο *Social Problems*, τ.12(1), σελ 67 – 77

Chambliss W., 1975, “Toward a Political Economy of Crime”, in *Theory and Society*, τ.2(2), σελ. 149 – 170

Chambliss W., 1984, “Review: White – Collar Crime and Criminology”, στο *Contemporary Sociology*, τ.13(2), σελ 160 - 162

Chambliss W., 1988, *On The Take – From Petty Crooks to Presidents*, 20nd ed., Indiana University Press, Bloomington & Indianapolis

Chambliss W., 1989a, “On Trashing Marxist Criminology”, στο *Criminology*, τ.27, σελ. 231- 238

Chambliss W., 1989b, “State – Organized Crime”, στο *Criminology*, τ.27, σελ 183 - 208

Chambliss W., 1993, “On Lawmaking”, in Chambliss W & Zatz M. (eds) *Making Law – The State, the Law and Structural Contradictions*, Indiana University Press, Bloomington & Indianapolis σελ.3 - 35

Chambliss W., 2001, *Power, Politics and Crime*, Westview Press

Chouliaras A., 2011, “The victimological concern as the driving force in the quest for justice for state-sponsored international crimes”, στο R. Letschert, R. Haveman, A.-M. de Brouwer and A. Pemberton (eds.), *Victimological Approaches to International Crimes* Intersentia, Africa, Antwerp-Oxford-Portland: σελ. 35 - 63

Christie N., 1986a, “Suitable Enemies”, στο Herman Bianchi & René Van Swaaningen (eds) *Abolitionism – Towards a non-repressive approach to crime*, Free University Press, Amsterdam, σελ.42 – 54

Christie N., 1986b, “The Ideal Victim”, στο Ezzat A. Fattah (ed) *From Crime Policy to Victim Policy*, Macmillan, σελ. 17-30

Christie N., 1994, *Crime Control as Industry*, 2nd ed., Routledge, London & New York

Christie N., 2003, “Conflicts as property” στο Johnstone Jerry (ed) *A Restorative Justice Reader – Texts, sources, context*, Willan Publishing, σελ. 57 - 68

Christie N., 2004, *A Suitable Amount of Crime*, Routledge

Clarke M., 1990, *Business Crime: It's Nature and Control*, St. Martin's Press, New York

Clarke R. & Cornish D., 2001, "Rational Choice" στο R. Paternoster & R. Bachman (eds) *Explaining Criminals and Crime. Essays in Contemporary Criminological Theory*, Roxbury, Los Angeles, σελ.23 - 42

Clinard M., 1952, *The Black Market*, Holt, Rinehart and Winston, New York

Clinard M. & Quinney R. 1967, *Criminal Behavior Systems: A Typology*, Holt, Rinehart & Winston INC., New York, Chicago, San Francisco, Atlanta, Dallas, Montreal, Toronto, London

Clinard M. & Quinney R., 1986, *Criminal Behavior Systems: A Typology*, Pilgrimage, Anderson Publishing Co, Cincinnati Ohio

Clinard M. & Yeager P., 1980, *Corporate Crime*, The Free Press, New York – Collier Macmillan Publishers, London

Cloward R. & Ohlin L., 1960, *Delinquency and Opportunity*, The Free Press, New York

Coenen – Huther J., 2004, *Sociologie Des Elites*, Armand Colin, Paris

Cohen A., 1942, *Differential Implementation of the Criminal Law*, Bloomington, Indiana

Cohen A., 1955, *Delinquent Boys: The Culture of the Gang*, The Free Press, New York

Cohen A., 1959, "The Study of Social Disorganization and the Deviant Behavior" στο Robert k. Merton, Leonard Broom & Leonard S. Cottell Jr (eds), *Sociology Today*, Basic Books, New York, σελ.461 - 485

Cohen A., 1965, "The Sociology of the Deviant Act: Anomie Theory and Beyond" στο *American Sociological Review*, τ. 30, σελ. 5-14

Cohen A., 1977, "The Concept Of Criminal Organization", στο *The British Journal Of Criminology*, τ.17, σελ 97-111

Cohen A., 1997, "An Elaboration of Anomie Theory" στο Passas N. & Agnew R. (eds) *The Future of Anomie Theory*, Boston, Northeastern University Press, σελ. 52-61

Cohen D. V., 2000, "Ethics and Crime in Business Firms: Organizational Culture and the Impact of Anomie", στο Adler Freda & Laufer William S.(eds) *The Legacy of*

Anomie Theory, New Brunswick (U.S.A.) and London (U.K.), Transaction Publishers, σελ.183 - 206

Cohen S., 1981, "Footprints on the Sand: A Further report on Criminology and the Sociology of Deviance in Britain", στο M Fitzgerald, G. McLennan and J. Pawson (eds) *Crime and Society. Readings in History and Theory*, Routledge and Kegan Paul, London, σελ. 220 - 247

Cohen S., 1988, *Against Criminology*, Transaction Books, New Brunswick (USA) & Oxford (U.K)

Cohen S., 1996, "Crime and politics: spot the difference", στο *British Journal of Sociology*, τ.47(1), σελ.1 - 21

Cohen S., 1998, Intellectual Skepticism and Political Commitment: The Case of Radical Criminology στο Walton P. & Young J. (eds) *The New Criminology Revisited*, McMillan Press Ltd, σελ. 98 - 129

Cohen S., 2002, "*Folk Devils and Moral Panics*", Routledge, London and New York

Coleman J., 1982, *The Asymmetric Society*, Syracuse University Press

Coleman J., 1992, "The Theory of White-Collar Crime – From Sutherland to the 1990s", στο ed. K. Schlegel & D. Weisburd (eds) *White – Collar Crime Reconsidered*, Northeastern University Press, Boston, σελ. 53-77

Coleman J., 1995, "Motivation and Opportunity – Understanding the causes of White-Collar Crime" στο . G. Geis, R.F. Meier & L. Salinger (eds) *White-Collar Crime – Classic and Contemporary Views*, The Free Press, New York, London, Toronto, Sydney, Tokyo, Singapore, σελ. 361-381

Coleman J., 2002, *The Criminal Elite - Understanding White Collar Crime*, 5th ed., Worth Publishers, California Polytecnic State University – San Luis Obispo

Coleman R., Sim J., Tombs S. & Whyte D., 2009, "Introduction: State, Power, Crime", στο, Roy Coleman, Joe Sim, Steve Tombs and David Whyte (eds) *State, Power, Crime* Sage, Los Angeles-London-New Delhi-Singapoure-Washington DC, σελ.1 - 19

Colomba G., 1991, "White collar crime: A re-appraisal" στο V. Ferrari (ed) *Laws and Rights – Proceedings of the international congress of sociology of law for the ninth century of the University of Bologna*, Giuffre ed., Milano, σελ. 1030-1036

Cook R., 1968, "The Police", στο *The Bulletin of the American Independent Movement*, τ.3(6), σελ. 1- 6

- Cooley C. H., 1918 *Social Process*, New York, Charles Scribner's Sons
- Cottino A., 2004, "White – Collar Crime", στο Colin Sumner (ed) *The Blackwell Companion to Criminology*, Blackwell Publishing, σελ. 343-358
- Cox R. W., 1993, "Gramsci, Hegemony and International Relations", στο Gill S. (ed.) *Gramsci, Historical Materialism and International Relations*, Cambridge University Press, Cambridge, σελ.49 - 66
- Cressey D., 1969, *The Theft of the Nation: The Structures and Operations of Organized Crime*, Harper & Row, New York
- Cressey D., 1972, *Criminal Organization: Its Elementary Forms*, Heimmann Educational Books, London
- Cressey D., 1973, *Other People's Money*, Montclair New Jersey, Patterson Smith
- Cressey D., 1978, "Criminological Theory, Social Science and the Repression of Crime", στο *Criminology*, τ. 16(2), σελ. 171 – 191
- Croall H., 2000, White collar and corporate crime, στο Jewkes Y. & Letherby G. (eds) *Criminology: A Reader*, London, Thousand Oaks, New Delhi, Sage Publications, σελ. 209 - 218
- Croall H., 2001, *Understanding white collar crime*, Open University Press, Buckingham, Philadelphia
- Currie E., 1997, "Market, crime and community – Toward a mid-range theory of post industrial violence" στο *Theoretical Criminology*, τ.1(2), σελ 147 - 172
- Dahrendorf R., 1958, "Out of utopia: toward a reorientation of sociological analysis", στο *The American Journal of Sociology*, τ.2, σελ. 115-118
- Dahrendorf R., 1959, *Class and Class Conflict in Industrial Society*, Stanford University Press
- Daly K., 1989, "Gender and varieties of white collar crime" στο *Criminology*, τ.27(4), σελ. 767 - 796,
- Daly K., 2003, "Restorative Justice: a real story" στο Gerry Johnstone (ed). *A Restorative Justice Reader – Texts, sources, context*, Willan Publishing, σελ. 363 - 381
- Davies P., 2003, "Is economic crime a man's game?", στο *Feminist Theory*, τ.4(3), σελ. 283 - 303
- Davigo P. & Mannozi G., 2007, *La corruzione in Italia – Percezione sociale e controllo penale*, Editori Laterza, Roma - Bari
- Davis H., 2007, "Taking crime seriously? Disaster, victimization and justice", στο Barton A., Corteen K., Scott D. and Whyte (eds) *Explaining the Criminological Imagination – Critical Readings in Criminology*, Willan Publishing, σελ. 136 - 161
- De Bernard F., 2002, *La pauvreté durable*, Felin

De Brie C., 2000, “Thick as thieves” στο *Le Monde Diplomatique* (April) electronic edition: <http://mondediplo.com/2000/04/05debric>

De Giorgi A., 2007, “Toward a political economy of post – Fordist punishment”, στο *Critical Criminology*, τ. 15, σελ. 243 - 265

De Haan W., 1999, “Abolitionism and Crime Control”, στο J. Muncie, E. McLaughlin & M. Langan (eds) *Criminological Perspectives*, Sage Publications London-Thousand Oaks-New Delhi, σελ. 355 - 366

De Mailland J., 1998, *Un monde sans loi. La criminalité financière en image*, Stock, Paris

Della Porta D. & Mény Y., 1995, *Démocratie et Corruption en Europe*, la Découverte, Paris

Della Porta D. & Pizzorno A., 1996, “The Business Politicians: Reflections from the Study of Political Corruption” στο Michael Levi & David Nelken ed. *The Corruption of Politics and the Politics of Corruption* Blackwell Publishers σελ. 73 - 94

Della Porta D & Vannucci A, 2007, *Mani impunita. Vecchia e nuova corruzione in Italia*, Editori Laterza, Roma – Bari

Delmas – Marty, 1974, “La criminalité d’affaires” στο *Revue de science criminelle et de droit pénal compare*, τ.1, σελ. 45 - 55

Delmas – Marty M. & Giudicelli – Delage G., 1990, *Droit pénal des affaires*, 4e édition, PUF

Di Gennaro G & Pedrazzi C., 1982, “La criminalita economica e pubblica opinione” στο *Sociologia del diritto*, τ.6, Angeli editore, Milano

Di Nicola A., 2007, *La Criminalita Economica Organizzata – La dinamiche dei fenomeni, una nuova categoria concettuale e le sue implicazioni di policy*, edizione Franco Angeli

Di Nicola A. & Scatezzini A., 2000, “When Economic Crime Becomes Organized: The role of Information Technologies. A Case Study” στο *Current Issues in Criminology*, τ. 11, σελ. 343 - 348

Dorling D., 2007, “Social Harm and Social Policy in Britain” στο Rebecca Roberts & Will McMahon (eds) *Social Justice and Criminal Justice*, Harm & Society, Centre for Crime and Justice Studies, σελ. 122 - 135

Downes D. & Rock P, 1979, *Deviant Interpretations: Problems in Criminological Theory*, Oxford

Downes D. & Rock P., 1998, *Understanding Deviance. A guide to the sociology of crime and rule breaking*, 3rd edition, Oxford University Press

Doyle J., 1992, “‘It’s the Third World down there!’: The colonialist vocation and American criminal justice” στο *Harvard Civil Rights – Civil Liberties Review*, τ.27, σελ71 – 126

Durkheim Emile, 2002a [1893], *De la Division du Travail Social*, édition électronique, Macintosh, Chicoutimi, Québec

Durkheim Emile, 2002b [1894], *Les Règles de la Méthode Sociologique*, édition électronique, Macintosh, Chicoutimi, Québec

Durkheim Emile, 2007, *Le suicide*, 12e édition, Quadrige/PUF

Edelhertz H., 1970, *The Nature, Impact and Persecution of White Collar Crime*, Washington DC: National Institute For Law Enforcement and Criminal Justice

Ermann D., & Lundman R., 1978, “Deviant Acts by Complex Organizations: Deviance and Social Control at the Organizational Level Analysis” στο *The Sociological Quarterly*, τ.19, σελ 55 - 67

Ermann D. & Lundman R., 1982, *Corporate Deviance*, Holt, Rinehart & Winston, New York

Ermann D., & Lundman R., 2002, *Corporate and Governmental Deviance – Problems of Organizational Behavior in Contemporary Society*, 6th edition, Oxford University Press, New York , Oxford

Faccioli F., 1984, “Il sociologo e la criminalita: riflessioni sulle origini della criminologia critica in Italia” , στο *Dei delitti e delle pene*, τ.1(1), σελ 602 - 642

Fattah E., 1986, “Prologue: On some visible and hidden dangers of victim movements”, στο Ezzat A. Fattah (eds) *From Crime Policy to Victim Policy*, Macmillan, σελ.1 - 14

Feeley M. & Simon J., 1992, “The new penology: notes on the emerging strategy of corrections and its implications” στο *Criminology* τ.30, σελ 449 – 474

Feeley M. & Simon J., 1994, “Actuarial Justice: the Emerging New Criminal Law”, στο D. Nelken (ed) *The Futures of Criminology*, Sage Publications, London – Thousand Oaks – New Delhi, σελ. 173 – 201

Ferrajoli L., 1985a, *Αυταρχική Δημοκρατία και Κριτική της Πολιτικής*, εκδόσεις Στοχαστής

Ferrajoli L., 1985b, *Βία και Πολιτική*, εκδόσεις στοχαστής

Ferri E., 1917, *Criminal Sociology*, μετ. J. Kelly & J. Lisle, Little, Brown and Company, Boston,

- Ferri E., 2004a, *La Sociologie Criminelle*, éditions Dalloz
- Ferri E., 2004b, *La scuola Criminale Positiva : Conferenza del prof. Enrico Ferri nell' Università di Napoli*, Edizione elettronica del 7 Giugno 2004, <http://www.e-text.it>
- Fijnaut C., 1990, “Organized Crime : A Comparison Between the United States of america and the Western Europe” στο *British Journal of Criminology*, τ.30, σελ 221 - 240
- Findlay M., 1999, *The Globalization of Crime: Understanding Transnational Relationship in Context*, Cambridge University Press, Cambridge
- Finney H. & Lesieur H., 1982, “A Contingency Theory Of Organizational Crime”, στο *Research in the Sociology of Organizations*, τ. 1, σελ. 255 - 299
- Fisse B. & Braithwaite J., 1983, *The impact of publicity on corporate offenders*, State University of New York Press, Albany
- Fitoussi J-P, 2004, *La Démocratie et le Marché*, ed. Grasset
- Fleurbaey M., 2006, *Capitalisme ou Démocratie? L'alternative du XXIe siècle*, ed. Grasset
- Foucault M., 1991, *Η μικροφυσική της εξουσίας*, μετ. Λίλα Τρουλινού, εκδόσεις Ύψιλον
- Foucault M., 2000, “Truth and Juridical Forms”, στο J.D.Faubion (eds) *Essential works of Foucault 1954 – 1984*, New Press, New York, τ. III, σελ. 1 - 89
- Foucault M., 2002, *Για την υπεράσπιση της κοινωνίας*, μετ. Τιτίκα Δημητρούλια, Εκδόσεις Κάκτος
- Friedrichs D., 1983, “Victimology: A consideration of radical critique”, στο “*Crime & Delinquency*”, τ. 29, σελ. 283 - 294
- Friedrichs D., 1992, “White – Collar Crime and the Definitional Quagmire: a provisional solution”, στο *Journal of Human Justice*, τ.3(2), σελ. 5 - 21
- Friedrichs D., 1996, “White collar Crime and the Class-Race-Gender Construct” στο Martin Schartz & Dragan Milovanovic (eds), *Race, Gender, and Class in Criminology – The Intersection*”, Garland Publishing, Inc., New York & London, σελ. 141 - 158
- Friedrichs D., 2002, “State – Corporate Crime in a Globalized World: Myth or Major Challenge?”, στο G. W. Potter ed. *Controversies in White – Collar Crime*, Anderson Publishing co., Cincinnati, σελ. 53 - 72

Friedrichs D., 2004, “Enron Et Al.: Paradigmatic White Collar Crime Cases For The New Century”, στο *Critical Criminology*, τ.12, σελ 113 - 132

Friedrichs D., 2007a, *Trusted Criminals – white collar Crime in Contemporary Society*, 3rd ed. Thomson Wadsworth

Friedrichs D., 2007b, “Social harm and supranational criminology, post – Maastricht” 2007b στο Rebecca Roberts & Will McMahon (eds), *Social Justice and Criminal Justice*, Harm & Society, Centre for Crime and Justice Studies, σελ. 142- 155

Friedrichs D. & Friedrichs J., 2002, “The World Bank and the crimes of globalization: a case study” στο “*Social Justice*, τ.29, σελ. 13 - 36

Fukuyama F., 1989, “The End Of History” στο *The National Interest*, www.wesjones.com/eoh.htm

Galeano E., 2009, *Καθρέφτες: Μια σχεδόν παγκόσμια ιστορία*, μετ. Ι. Κανσή, Πάπυρος Εκδοτικός Οργανισμός, Αθήνα

Garfinkel H., 1956, “Conditions of successful degradation ceremonies” στο *American Journal of Sociology*, τ.61, σελ. 420 – 424

Garland D., 2001, *The Culture of Control – Crime and Social Order in Contemporary Society*, Oxford University Press

Gaylord M. S. & Galliher J. F., 1990, *The Criminology Of Edwin Sutherland*, Transaction Books, New Brunswick (USA) and Oxford (UK)

Geis G., 1962, “Toward a delineation of White – Collar Offenses” στο *Sociological Inquiry*, τ. 32, σελ 160 -171

Geis G., 1967, “White – Collar Crime: The Electrical Equipment Antitrust Cases of 1961”, στο Clinard M. & Quinney R. (eds), *Criminal Behavior Systems. A Typology*, Holt, Rinehart and Winston, Inc., New York, Chicago, San Francisco, Atlanta, Dallas, Montreal, Toronto, London, σελ. 139 - 150

Geis G., 1968, “The Heavy Electrical Equipment Antitrust Cases of 1961”, στο Gilbert Geis (ed.), *White Collar Criminal: the offender in business and the professions*, Atherton Press, New York, σελ 103 - 118

Geis G., 1974, “Upperworld Crime” στο Abraham Blumberg ed. *Current perspectives on criminal behavior*, Alfred A. Knoff, New York, σελ. 114 - 137

Geis G., 1982, *On White-Collar Crime*, Lexington Books, Lexington, Massachusetts, Toronto

Geis G., 1985, “Criminological perspectives on corporate regulation: A review of research” στο B. Fisse & P.A. French eds., *Corrigible corporation and unruly law* Trinity University Press, San Antonio, σελ.63 - 84

Geis G., 1996, “A Base on Balls for White collar Criminals”, στο David Schichor and Dale K. Serchest (eds) *Three Strikes and You’re Out - Vengeance as Public Policy*, Sage, Thousand Oaks-London-New Delhi, σελ. 244 - 264

Geis G., 1992, “White-Collar Crime: What Is It?” στο Kip Schlegel & David Weisburd (eds) *White-Collar Crime Reconsidered*, Northeastern University Press, σελ. 31 - 52

Geis G., 2002, “White Collar Crime”, στο Potter G. (ed), *Controversies in White – Collar Crime*, Anderson Publishing co, σελ.37 - 52

Geis G. and Meir R., 1977, *White – Collar Crime: Offences in Business, politics and the Professions*, 2nd ed., Free Press, New York

Geis G. and Goff C., 1992, “Edwin H. Sutherland’s White-Collar Crime in America: An Essay in Historical Criminology”, στο Monkkonen E. (ed) *Crime and Justice in American History*, K.G.Saur Munich, London, New York, Paris, σελ. 121 - 15

Geis G, Meier R., & Salinger L., 1995, “Introduction” στο Geis G., Meier R., and Salinger R. (eds) *White – Collar Crime: classic and Contemporary Views*, Free Press, New York

George S., 1999, *The Lugano Report: on Preserving Capitalism in the Twenty-first Century*, Pluto Press, London

Gibbons D.C., 2002, “Typologies of Criminal Behavior”, στο Dressler J. (ed) *Encyclopedia of Crime and Justice*, Gale Group, New York, τ. 4, σελ. 1585 - 1591

Giddens Anthony, 2002, *Κοινωνιολογία, μετάφραση – επιμέλεια Τσαούσης Δημήτρης* εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα

Gill S. and D. Law, 1993, “The Global Hegemony and the Structural Power of Capital” στο S. Gill (ed.) *Gramsci, Historical Materialism and International Relations*, Cambridge University Press, Cambridge, σελ. 93 - 124

Godefroy T., 1998, *Mutation de l’emploi et recomposition pénale*” Cesdip, Paris

Godfroy T., 1999, “Economie Parallèle ou Métissée? Exemples d’Activités Hybrides” στο Jean-Michelle Bessette *Crimes et Cultures*, L’ Harmattan, Paris

Godfroy T., 2002, “Les criminalités économiques et financiers: évolutions et tendances, quelques observations françaises” στο P. Ponsaers & V. Ruggiero (eds) *La Criminalité Economique et Financière en Europe*, L’ Harmattan, σελ. 47 - 75

Godfroy T. & Lascoumes P., 2004 *Le Capitalisme Clandestin – L'illusoire régulation des places offshores*, La Découverte

Gorring P., 1978 “Multinationals or Mafia: Who Really pushes Drugs?”, στο P. Wilson & J. Braithwaite ed. *Two Faces of Deviance*, University of Queensland Press, σελ. 81-100

Gottfredson M. & Hirschi T., 1989, “Causes Of White – Collar Crime”, στο Nelken D., 1994, “*White Collar Crime*”, Dartmouth, Aldeshot, Brookfield USA, Singapore, Sydney, σελ 113 – 137

Gottfredson M. & Hirschi T., 1990, *The General Theory of Crime*, Stanford University Press, Stanford, California

Gouldner A., 1973, “*For Sociology: renewal and critique in sociology today*”, Pelican, London, <http://www.questia.com/library/book/for-sociology-renewal-and-critique-in-sociology-today-by-alvin-w-gouldner.jsp>

Grabosky P & Sutton A., 1989, *Stains on a White – Collar: Fourteen Studies in Corporate Crime or Corporate Harm*, The Federation Press, Annandale

Gramsci A., 2001, *Quaderni del carcere*, Einaoudi Tascabili

Green G., 1990, *Occupational Crime*, Nelson – Hall, Chicago

Green J., 1997, *Risk and misfortune: A social construction of accidents*, UCL Press, London

Green P. & Ward T., 2004, *State Crime. Governments, Violence and Corruption*, Pluto Press, London – Sterling - Virginia

Green S. P., 1997, “Why it’s a crime to tear the tag off the mattress: Overcriminalization and the moral content of regulatory offenses” στο *Emory Law Journal*, τ.46, σελ. 1533 - 1615

Greenberg D., 1993, “Introduction” στο Greenberg D. ed. “*Crime and Capitalism – Readings in Marxist Criminology*”, Temple University Press, Philadelphia, σελ.1 - 35

Gros F., 2007, *Μισέλ Φουκό*, μετ. Άντα Κλαμπατσέα, Νήσος, Αθήνα

Gross E., 1978a, “Organizational Crime: A Theoretical Perspective” στο Denzin N.K. (eds) *Studies in Symbolic Interaction*, CT: JAI Press Greenwich, σελ. 55 - 85

Gross E., 1978b, “Organizations As Criminal Actors” στο P. Wilson & J. Braithwaite (eds) *Two Faces of Deviance*, University of Queensland Press, σελ. 199 - 213

Gross E., 1980, "Organization Structure and Organizational Crime", στο Geis G. & Stotland E. (eds), *White – Collar Crime: Theory and Research*, Sage Publications, Beverly Hills, London, σελ. 52 - 76

Habermas J., 1974, *Theory and Practice*, Heinemann, London

Hagan J., 1994, *Crime and Disrepute*, Pine Forge Press, Thousand Oaks

Hagan J. & Parker P., 1985, "White-collar crime and punishment: The class structure and legal sanctioning of securities violations" στο *American Sociological Review* τ. 45, σελ. 802 - 820

Hall S., 1988, *The hard road to Renewal: Thatcherism and the Crisis of the Left*, Verso, London

Hall S., Critcher C., Jefferson T., Clarke J. & Roberts B., 1978, *Policing the Crisis: Mugging, the State and Law and Order*, Macmillan, London

Hardt M. & Negri A., 2000, *Empire*, Cambridge MA, Polity Press

Hartung F., 1950, "White – Collar in Wholesale Meat Industry", στο *The American Journal of Sociology*, τ.56, σελ. 25 – 34

Hassemer W., 1999, «"Corpus Juris" - Προς ένα Ευρωπαϊκό Ποινικό Δίκαιο» στο *Υπεράσπιση*, τ. σελ. 595 - 604

Hebberecht P. 2010, "Willem Bongers 1876-1940", στο K. Hayward, S. Maruna & J. Mooney eds *Fifty Key Thinkers in Criminology*, Routledge, London & New York, σελ. 58 - 63

Henner H., 1973, *Mafia*, Laterza, Bari

Henry S. & Lanier M., 1998, "The Prism of Crime: Arguments for an Integrated Definition of Crime" στο *Justice Quarterly*, τ.15, σελ. 609 – 627

Henry S. and Lanier M., 2001 "*What is crime? Controversies over the nature of crime and what to do about it*", Lanham, MDQ Rowman and Littleheld

Hermann D., 1985, "Organized Crime and White collar Crime: prosecution of Organized Crime Infiltration of Legitimate Business", στο *Rutgers Law Journal*, τ.16, σελ.589 - 632

Hertzler J., 1951, "Edward Alsworth Ross: a sociological pioneer and interpreter" στο *American Sociological Review*, τ. 16, σελ. 597 – 613

Hillyard P., 2003, "Imaginative Crimes or Crimes of Imagination: researching the Secret State", στο S. Tombs & D. Whyte (eds), *Unmasking the Crimes of Powerful –*

Scrutinizing states and Corporations, Lang Publishing, New York-Washington-D.C/ Baltimore-Bern-Frankfurt am main-Berlin-Brussels-Vienna-Oxford, σελ.201 - 218

Hillyard P., 2011, “*Zemiology Revisited: A Decade On*” αδημοσίευτη παρουσίαση στο πλαίσιο της 39ης Ετήσιας Συνδιάσκεψης της Ομάδας European Group for the Study of Deviance and Social Control με θέμα “*No borders? Exclusion, justice and the politics of fear*”, 3 - 7 Σεπτεμβρίου 2011, Université de Savoie, Chambéry, France

Hillyard P., Pantazis C., Tombs S. & Gordon D., 2004, *Beyond Criminology – Taking Harm Seriously*, Pluto Press, London-Ann Arbor, Mi & Fernwood Publishing, Black Point, Nova Scotia

Hillyard P., Pantazis C., Tombs S. & Gordon D., 2007, ““Social harm” and its limits?” στο Rebecca Roberts & Will McMahon (eds) *Social Justice and Criminal Justice*, Harm & Society, Centre for Crime and Justice Studies, σελ. 62 – 69

Hillyard P., Sim J., Tombs S. & Whyte D. 2004, “Living “a stain upon the silence” – Contemporary Criminology and the Politics of Dissent”, στο *British Journal of Criminology*, τ. 44, σελ. 369 - 390

Hirschi T., 1969, *Causes of Delinquency*, University of California Press, Berkley

Hirschi T. and Gottfredson, 1994, *The Generality of Deviance*, Transaction Publishers, New Brunswick (U.S.A.) & London (U.K)

Hobsbawm E., 1999, *Η Εποχή Των Άκρων. Ο Σύντομος Εικοστός Αιώνας 1914 – 1991*, μετάφραση Βασιλίας Καπεναγιάννης, β΄ έκδοση, εκδόσεις Θεμέλιο

Hobsbawm E., 2011, *Πώς να αλλάξουμε τον κόσμο – Μαρξ και Μαρξισμός 1840 – 2011*, μετάφραση Μάνια Παπασταμάτη, εκδόσεις Θεμέλιο

Hopkins A., 1978, “The Anatomy Of Corporate Crime”, στο Wilson p.R. & Braithwaite J., *The Two Faces Of Deviance: Crimes Of The Powerless And Powerful*, University Of Queensland Press, Brisbane, σελ. 79 - 91

Hudson B., 1998, “Restorative Justice: the challenge of sexual and racial violence”, στο *Journal of law and Society*, τ. 25 (2), σελ. 237 - 256

Hudson B., 2001, “Punishment, rights and difference: Defending justice in the risk society” στο K. Syenson & R. Sullivan (eds), *Crime, Risk and Justice. The politics of crime Control in Liberal Democracies*, Willan, Devon, σελ. 144 – 172

Hulsman L., 1986, “Critical criminology and the concept of crime”, στο *Contemporary Crises*, τ.10, σελ. 63 - 80

Hulsman L., Bernat de Celis J., 1997, *Οι Άστοχες Ποινές*, μετάφραση Γ. Νικολόπουλος, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα

Jakobs G., 2005, «Το Ποινικό Δίκαιο του Πολίτη και το Ποινικό Δίκαιο του εχθρού», στη *Ποινική Δικαιοσύνη*, τ. 7, σελ. 868 - 877

Jessop B., 1990, *State Theory: Putting the Capitalist States in their Place* Polity, Cambridge

Johnstone G., 2003, “Introduction: restorative approaches to criminal justice” στο Gerry Johnstone (ed) *A Restorative Justice Reader – Texts, sources, context*, Willan Publishing, σελ 1 - 27

Johnson J. & Douglas J., 1978, *Crime At The Top: Deviance In Business and the Professions*, J.B. Lippincott Company, Philadelphia, New York, San Jose, Toronto

Johnstone J. & Ward T., 2010, *Law & Crime*, Sage, Los angeles-London-New Delhi-Singapore-Washington

Johnstone P., 1999, “Serious white-collar crime: historical and contemporary perspectives”, στο *Crime, Law and Social Change*, τ.30, σελ 107 - 130

Jongman R., 1991, *Crime as a political problem*, Manuscript, Groningen

Jupp V., 2006, “Interactionism” στο McLaughlin E. & Muncie J. (eds) “*The Sage Dictionary of Criminology*”, Sage Publications, London-Thousand Oaks-New Delhi, σελ. 221 - 223

Kagan, R. A. & Scholz, J. T. 1984, “The criminology of the corporation and regulatory enforcement strategies”, στο K. Hawkins & J. M. Thomas, Kluwer-Nijhoff (eds) *Enforcing Regulation*, Boston, σελ. 67 - 95

Katz J., 1979, “Concerted Ignorance: The Social Construction of Cover-Up”, στο *Urban Life*, τ.8(3), σελ.295 - 316

Katz J., 1980, “The Social Movement against White – Collar Crime” στο Bittner E. & Messinger Sh. Eds., *Criminology Review Yearbook*, Sage, Beverly Hills, τ.2, σελ 161 – 184

Kauzlarich D. & Matthews R. 2006, “Taking Stock of Theory and Research”, στο Michalowski R. & Kramer R. (edσ.) *State Corporate – Crime. Wrongdoing At The Intersection Of Business And Government*, Rutgers University Press, New Brunswick, New Jersey & London, σελ. 239 – 249

Kelly R., 1999, *The Upperworld and the Underworld – Case Studies of Racketeering and Business Infiltrations in the United States*, Kluwer Academic/Plenum Publishers, New York, Boston, Dordrecht, London, Moscow

Klockars C., 1979, “The Contemporary Crises of Marxist Criminology”, στο *Criminology*, τ.16, σελ. 477 - 515

Kramer R., 1985, “Defining the concept of crime: a humanistic perspective”, στο *Journal of Sociology and Social Welfare*, τ.12, σελ. 469 – 487

Krammer R., 1989, “Criminologists and the social movement against corporate crime”, στο *Social Justice*, τ.16, σελ. 146 - 164

Kramer R., 2006, “The Space Shuttle Challenger Explosion” στο Michalowski R. & Kramer R. (eds.) *State Corporate – Crime. Wrongdoing At The Intersection Of Business And Government*, Rutgers University Press, New Brunswick, New Jersey & London σελ. 27 – 44

Kramer R. & Michalowski R., 1987, “The Space Between Laws: The Problem of Corporate Crime in a Transnational Context,” στο *Social Problems*, τ. 34, σελ.267 – 285

Kramer R. & Michalowski R., 2006a, “The Original Formulation”, στο Michalowski R. & Kramer R. (eds.) *State Corporate – Crime. Wrongdoing At The Intersection Of Business And Government*, Rutgers University Press, New Brunswick, New Jersey & London, σελ.18 – 26

Kramer R. & Michalowski R., 2006b, “The Invasion of Iraq”, στο Michalowski R. & Kramer R. (eds.) *State Corporate – Crime. Wrongdoing At The Intersection Of Business And Government*, Rutgers University Press, New Brunswick, New Jersey & London, σελ. 199 – 214

Kramer R., Michalowski R. & Kauzlarich D. 2002, “The Origins and Development of the Concept and Theory of State – Corporate Crime” στο *Crime & Delinquency*, τ.28, σελ. 263 – 282

Kramer R., Michalowski R. & Rothe D., 2005, “The Supreme International Crime: How the U.S. War in Iraq Threatens the Rule of Law”, στο *Social Justice*, τ. 32(2), σελ.52-81.

Kurth J. & Petras J., 1993, *Mediterranean Paradoxes – Politics and Social Structure in Southern Europe*, Berg, Providence / Oxford

Lacey N., Wells C. & Meure D., 1990, *Reconstructing Criminal Law*, Weidenfeld & Nicolson, London

Lafay G., 2002, *Comprendre la Mondialisation*, 4e ed., Economica, Paris

Landesco J., 1929, *Organized Crime in Chicago*, Part III, Illinois Association for Criminal Justice, Illinois Crime Survey, IACJ, Chicago

Lanier M. & Henry S., 1998, *Essential Criminology*, Westview Press

Lanier M. & Henry S., 2001, "Crime in Context: the Scope of the Problem", στο Stuart Henry & Mark M. Lanier eds. *What is Crime? – Controversies over the Nature of Crime and What to Do about it*, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., Lanham, Boulder, New York, Toronto, Plymouth, UK, σελ. 1-15

Lascoumes P. 1986, *Les affaires ou l'art de l'ombre*, Le Centurion

Lascoumes P., 2003, *Διαφθορά, μετάφραση*. Άγγελος Φιλιππάτος, εκδόσεις Καστανιώτη

Lasley J., 1988, "Toward a control theory of white-collar offending", στο *Journal of Quantitative Criminology*, τ.4(4), σελ. 347 - 362

Lazarus N., 1998/99, "Charting Globalization", στο *Race & Class*, τ.40(2/3), σελ. 92 - 109

Lea J., 2001, *Crime as governance: reorienting criminology*, κείμενο που παρουσιάστηκε το 2001 στο Annual Conference of German Criminological Association στο Bielefeld, και δημοσιεύθηκε "Kriminalitat als Governance. Überlegungen zu einer Kriminologie des 21Jahrhundets" στο M Althoff, P. Becker et al (eds) 2004, *Zwischen Anomie und Inszenierung: Interpretationen der entwicklung der Kriminalitat und der sozialen kontrolle*, Baden-Baden: Nomos Verlag, <http://www.bunker8.pwp.blueyonder.co.uk/misc/crimgov.htm>

Lea J., 2002, *Crime & Modernity*, Sage Publications, London-Thousand Oaks-New Delhi,

Lea J. & Young J., 1993, *What is to be done about law & order? Crisis in the nineties*, Pluto Press, London-Boulder, Colorado

Leonard W. & Weber M.G, 1970, "Automakers and Dealers: A Study of Criminogenic Market Forces", στο *Law and Society*, τ.20, σελ. 407 - 424

Levi M., 1981, *The Phantom Capitalists – The Organization and Control of Long-Firm Fraud*, The Heiman Library of Criminology and Penal Reform, London

Levi M., 1987, *Regulating Fraud – White Collar Crime and the Criminal Process*, Tavistock publications, London and New York

Levi M., 1989, "Fraudulent Justice? Sentencing the business criminal" στο P. Carlen & D. Cook (eds) *Paying for Crime*, Open University Press, Milton Keynes – England, σελ. 86 - 108

Levi M., 1993, "White-Collar Crime: The British Scene", στο *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, τ.525, σελ. 71 - 82

Levi-Faur D., 2008, "Forward", στο J. Braithwaite "Regulatory Capitalism – How it Works, Ideas for Making it Work Better", Edward Elgar, Cheltenham, UK – Northampton, MA, USA, σελ. vii – x

Levrant S., Cullen F., Fulton B. & Wozniak F., 2003, “Reconsidering restorative justice: the corruption of benevolence revisited?” στο Gerry Johnstone eds. “*A Restorative Justice Reader – Texts, sources, context*”, Willan Publishing, σελ. 417 – 425

Liazos A., 1972, “The Poverty of Sociological Deviance: Nuts, Sluts and Perverts”, στο *Social Problems*, τ.20, σελ 103 – 120

Lilly R., Cullen F., Ball R., 1995 *Criminological Theory – Context and Consequences*, 2nd edition, Sage Publications, Thousand Oaks, London, New Delhi

Lilly R., Cullen F., Ball R., 2007 *Criminological Theory – Context and Consequences*, 4th edition, Sage Publications, Thousand Oaks – London – New Delhi,

Lombroso Cesare, 1899, *Le Crime. Causes et Remèdes*, Librairie C.Reinwald, Schleicher Frères Editeurs, Paris

Lombroso Cesare, 1995, *Delitto, Genio, Follia – Scritti Scelti*, ed. Bollatti Boringheri

Lombroso C., 2002, *Ο Εγκληματίας Άνθρωπος*, εκδόσεις, Κάκτος, Αθήνα

Lombroso – Ferrero Gina, 1972, *Criminal Man. According to the classification of Cesare Lombroso*, 2nd edition, Montclair, N.J., ed. Patterson Smith

Luhman N., 1994, “Law as a Social System”, στο Kahei Rokumoto eds, “*Sociological Theories of Law*, New York University Press, σελ 355 - 370

Lukes S., 1967, “Alienation and Anomie” στο Peter Laslett & W. G. Runciman (ed), *Philosophy, Politics and Society*, Oxford, σελ. 134 - 156

Lukes S., 2005, *Power: A Radical Review*, 2nd edition, Palgrave Macmillan

Lynch M., 1997, “Introduction” στο Lynch M (ed) *Radical Criminology*, Dartmouth, Aldershot, Brookfield USA, Singapore, Sydney, σελ. xi – xxviii

Lynch M. & Michalowski R., 2006, *Primer in radical Criminology: Critical Perspectives on Crime, Power & Identity*, Criminal Justice Press, Monsey, New York USA

Manacorda S., 1999, “Pour un Corpus Juris. Perspectives d’ une unification du droit pénal des affaires en Europe”, στο *Noir, gris blanc – Les contrastes de la criminalité économique*, σειρά Les cahiers de la sécurité intérieure, σελ. 155-176

Machiavelli N., 1951, *Ο Ηγεμόνας*, μετάφραση Νίκος Καζατζάκης, εκδόσεις Γαλαξίας

Mannheim H., 1949, White Collar Crime, στο *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, τ. 226, σελ. 243-244

Manheim K., 1936, *Ideology and Utopia: an Introduction to the Sociology of Knowledge*, London, N.Y.: Harvester, sp. 192. Βλ. Νικολόπουλος Γ., 1997, «Εισαγωγή - Η προοπτική του ποινικού καταργητισμού στο έργο του Louk Hulsman: θεωρητική θεμελίωση και κοινωνική στρατηγική», στο Hulsman L., Bernat de Celis J., 1997, σελ. 7 - 24

Marshall T., 2003, Restorative Justice: an overview, στο Gerry Johnstone eds. *A Restorative Justice Reader – Texts, sources, context*, Willan Publishing, σελ. 28 - 45

Marx K., 1993, “The Usefulness of Crime” στο David Greenberg (ed) “*Crime and Capitalism – Readings in Marxist Criminology*”, Temple University press, Philadelphia, σελ. 53 - 54

Maspero F., 2005, *Οι Μέλισσες και η Σφήκα*, μετάφραση Δημήτρης Φίλιας, εκδόσεις Σοκόλη

Mathiesen T., 2004, *Silently Silenced*, Waterside Press, Winchester

Mathieson T., 1986, “The Politics of Abolition”, στο *Contemporary Crises*, τ.10, σελ.81 - 94

Matthews R. & Kauzlarich D., 2007, “State crimes and state harms: a tale of two definitional frameworks”, στο “*Crime Law & Social Change*”, τ.48, σελ.43 - 55

Matza D., 1964, “*Delinquency and Drift*”, Willey, New York

Matza D., 1969, *Becoming Deviant*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall

McIntosh M., 1975, *The Organization of Crime*, Macmillan, London

McLaughlin E. & Mouncie J., 2006, *The sage Dictionary of Criminology*”, Sage Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi

McMahon M., 1996, “Critical Criminology and the Problem of Crime”, στα *Χρονικά*, εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή τ.9, σελ. 1-20

Melossi D., 1987, “Political Business Cycles and Imprisonments Rates in Italy: Report on a work in progress”, στο *The Review of the Black Political Economy*, τ.16(1-2), σελ. 211 – 218

Melossi D., 1994, «The “Economy” of Illegalities: Normal Crimes, Elites and Social Control in Comparative Analysis” », στο D. Nelken (ed) *The Futures of Criminology*, Sage Publications, London-Thousand Oaks-New Delhi, σελ 202 - 219

Melossi D., 2000, “Changing Representations of the Criminal” στο *British Journal of Criminology*, τ.40, σελ 296 – 320

Merton Robert, 1936, “The unanticipated consequences of purposive social action”, στο “*American Sociological Review*”, τ.1, σελ. 894-904

Merton Robert, 1938, “Social Structure and Anomie”, στο “*American Sociological Review*”, τ.3, σελ. 672 - 682

Merton Robert, 1964, “Anomie, Anomia and Social Interaction: Contexts of Deviant Behavior”, στο Marshall B. Clinard, *Anomie and Deviant Behavior: A Discussion and Critique*, London, The Free Press of Glencoe Collier-Macmillan Limited

Merton Robert, 1968, *Social Theory and Social Structure*, Enlarged Edition, The Free Press

Merton Robert, 1972, “The Doctrine of Morally Derived Sin”, στο D. Dressler *Readings in Criminology and Penology*, 2nd Edition, New York and London, Columbia University Press

Merton R., 2000, “Opportunity Structure: The Emergence, Diffusion, and Differentiation of Sociological Concept, 1930s – 1950s”, στο Adler F & Laufer W. (eds) *The Legacy of Anomy Theory*, Transactions Publishers, New Brunswick (U.S.A.) and London (U.K.), σελ. 3 - 90

Messner S., 1994, “Merton’s “Social Structure and Anomie”: A road not taken”, στο Cullen F. & Burton V. Jr.(eds) *Contemporary Criminological Theory*, Aldershot, Hong Kong, Singapore, Sydney, Dartmouth, σελ. 33 - 53

Mestrovic S. G., 1991, *The Coming Fin De Siècle*, London & New York, Routledge

Michalowski R., 1985, *Order, Law, and Crime – An Introduction to Criminology*, Random House, New York

Michalowski R. & Kramer R., 1987, “The Space Between Laws: The Problem Of Corporate Crime In Transnational Context” στο *Social Problems*, τ.34(1), σελ 34 – 53

Michalowski R. & Kramer R., 2006a, “The Critique of Power”, στο Michalowski R. & Kramer R. (eds.) *State Corporate – Crime. Wrongdoing At The Intersection Of Business And Government*, Rutgers University Press, New Brunswick, New Jersey & London, σελ 1 – 17

Michalowski R. & Kramer R., 2006b, “Enron – Era Economics versus Economic Democracy”, στο Michalowski R. & Kramer R. (eds.) *State Corporate – Crime. Wrongdoing At The Intersection Of Business And Government*, Rutgers University Press, New Brunswick, New Jersey & London, σελ 172 – 185

Michalowski R. & Kramer R., 2007, “State – Corporate Crime and Criminological Enquiry”, στο Potell H. & Geis G. (eds) *International Handbook of White Collar Crime and Corporate Crime*, Springer, σελ. 200 – 219

Mill J.S., 1982, *On Liberty*, Penguin, Harmondsworth, όπως παραπέμπεται στο Ruggiero V., 2009 On liberty and crime: Adam Smith and John Stuart Mill, στο *Crime Law & Social Change*, τ. 51, σελ. 435 - 450

Miller W., 1973, "Ideology and Criminal Justice Policy", στο *Journal of Criminal Law and Criminology*, τ.64 σελ.141 - 162

Mills W.C., 1970, *Χαρτογιακάδες*, Εκδοτική Εταιρεία Κάλβος, Αθήνα

Mills W. C., 2000, *The Power Elite*, Oxford University Press

Morris A., 1968, "Criminals of the Upperworld", στο Gilbert Geis ed. *White-Collar Criminal – The offender in business and the professions*, Atherton Press, New York, σελ. 34 - 39

Moore E. & Mills M., 1990, "The Neglected Victims and Unexamined Costs of White collar Crime", στο *Crime & Delinquency*, τ. 36, σελ. 408 -418

Morris A., 1968, "Criminals of the Upperworld", στο Gilbert Geis (ed) "*White Collar Criminal: the offender in business and the professions*", Atherton Press, New York, σελ. 34 - 39

Muncie J., 1996, "The Construction and Deconstruction of Crime", στο Muncie J., and McLaughlin E., *The Problem of Crime*, London, Thousand Oaks, New Delhi, Sage Publications, σελ. 7 - 64

Muncie J., 2006, "Conflict Theory", στο *The Sage Dictionary of Criminology*, σελ. 64 - 65

Nelken D., 1994, "Whom can you trust? The Future of Comparative Criminology", στο D. Nelken (ed) *The Futures of Criminology*, Sage Publications, London-Thousand Oaks-New Delhi, σελ. 220 - 243

Nelken D., 1997a, "White – Collar Crime", στο Muncie J., Morgan R. & Reiner R. (eds) *The Oxford Handbook Of Criminology* 2nd edition, Oxford University Press, σελ. 891 - 924

Nelken D., 1997b, "The globalization of crime and criminal justice: prospects and problems" στο Freeman M.D.A. & Lewis A.D (eds) *Law and Opinion at the End of the Twentieth Century*, Oxford university press, Oxford, σελ.251 – 277

Nettler G., 1978, *Explaining Crime*, McGraw –Hill, New York

Newman D.J., 1958, "White Collar Crime: An Overview and Analysis" στο *Law and Contemporary Problems*, τ.23 σελ. 228 - 232

Newman D.J, 1968, "Public Attitudes Toward a form of White Collar Crime", στο Gilbert Geis (ed)., *White Collar Criminal: the offender in business and the professions*, Atherton Press, New York, σελ 287 - 294

Norrie A., 2001, *Crime, reason and History: A Critical Introduction to Criminal Law*, 2nd ed., Cambridge University Press, Cambridge

Oliver A., 1997, “On the nexus of organizations and professions: Networking through trust”, στο *Sociological Inquiry*, τ.67, σελ 227 - 245

O’ Maley P., 1992, “Risk, power and crime prevention”, στο *Economy and Society*, τ. 21(3), σελ 252 – 275

Orland L., 1980, “Reflections on Corporate Crime: Law in Search of Theory and Scholarship”, στο *American Criminal Law Review*, τ.17, σελ. 501 - 520

Pantazis C., 2007, “Gendered harm and limits of the criminology” στο Rebecca Roberts & Will McMahon (eds), *Social Justice and Criminal Justice*, Harm & Society, Centre for Crime and Justice Studies, σελ.136 - 141

Papathéodorou T., 2006, “Gouvernementalité et politique criminelle en Grèce”: la prévention a la dérive” στο T. Papathéodorou & P. Mary (eds) *Mutations des Politiques Criminelles en Europe*, éditions Papazissis, σελ. 115 - 138

Parenti F., 1978, *Power and the Powerless*, Saint Martin’s, New York

Parkin F., 1979, *Marxism and Class Theory: A Bourgeois Critique*, Tavistock, London

Pashukanis Evgeny, 1985, *Μαρξισμός και Δίκαιο*, μετάφραση Αντρέας Χριστόπουλος, Μυρσίνη Ζορμπά, Β’ έκδοση, Οδυσσέας

Passas N., 1990, “Anomie and Corporate Deviance”, στο *Contemporary Crisis*, τ. 14 (2), σελ. 157 - 178

Passas N., 1997, “Anomie, Reference Groups and Relative Deprivation”, στο N. Passas & R. Agnew (eds) *The Future of Anomie Theory*, Boston, Northeastern University Press, σελ.62 - 94

Passas N., 2000 (a), “Continuities in Anomie Tradition”, στο Adler Freda & Laufer William S. (eds), *The Legacy of Anomie Theory*, New Brunswick (U.S.A.) and London (U.K.), Transaction Publishers, σελ. ???

Passas N. & Nelken D., 1993, «The thin line between legitimate and criminal enterprises: Subsidy frauds in the European Community” στο *Crime, Law & Social Change*, τ. 19, σελ. 223 - 243

Pavarini M., 1975, «Ricerca in tema di criminalita economica” στο *La Questione Criminale*, τ.1(3), σελ. 537 - 545

Pavarini M. & Sclafani F., 2000, «Η φυλακή και η μεταρρύθμιση της στην Ιταλία – ένα κριτικό βλέμμα» στην *Ποινική Δικαιοσύνη* τ.12, σελ 1238 – 1250

Pearce F., 1976, *Crimes of the Powerful*, Pluto Press

Pearce F., 1993, “Corporate rationality as Corporate Crime”, στο *Studies in Political Economy*, τ. 40, σελ.135 - 162

Pearce F., 1995, “Accountability for Corporate Crime”, στο P. Stenning (ed), *Accountability For Criminal Justice*, University of Toronto Press, Toronto, σελ. 213 - 238

Pearce F. 2007, The Age of Miracles? στο H. Pontel and G. Geis (eds), *International Handbook of White-Collar Crime and Corporate Crime*, Springer, σελ. 148 - 162

Pearce F., and Snider L., 1995, “Regulating Capitalism”, στο F. Pearce and L. Snider (eds) *Corporate Crime: Contemporary Debates*, University Of Toronto Press, Toronto, Buffalo, London σελ.19 - 47

Pearce F. & Tombs S., 1998 *Toxic Capitalism: Corporate Crime and the Chemical Industry*, Ashgate Dartmouth, Aldershot, Brookfield USA, Singapore, Sydney

Pearce F and Tombs S., 2002, “States, Corporations and the “New” World Order”, στο Potter G., ed. *Controversies in White – Collar Crime*, Anderson Publishing co., Cincinnati, σελ 185 – 222

Pearce F and Tombs S., 2004, ““Dance Your Anger and Your Joys”: Multinational Corporations, Power, “Crime”” στο Sumner C. (ed) *The Blackwell Companion to Criminology*, Blackwell Publishing, σελ. 359 - 376

Pelfrey W., 1980, *The Evolution of Criminology*, Anderson Publishing Co., Cincinnati

Pemberton S., 2004, “A theory of moral indifference: understanding the production of harm by the capitalist state”, στο P. Hillyard, C. Pantazis, S. Tombs & D. Gordon, “*Beyond Criminology – Taking Harm Seriously*”, Pluto Press, London-Ann Arbor, Mi & Fernwood Publishing (Black Point, Nova Scotia), σελ 67 - 81

Pemberton S., 2007, “Social harm future(s): exploring the potential of the social harm approach”, στο *Crime, Law & Social Change*, τ.48, σελ.27 - 41

Pepinsky H., 1974, “From white collar crime to exploitation: redefinition of a field”, στο *Journal of Criminal law and Criminology*, τ.65, σελ. 225 - 233

Perrow C., 1986, “Risky Systems: The Habit of Courting Disaster” στο *The Nation*, τ. 242, σελ 347 – 356

Peterson M., 1991, “The Changes of the Decade”, στο *Criminal Organizations*, τ. 6(3-4), σελ. 20 – 22

Pfohl S.J., 1981, “Labelling Criminals”, στο H.L.Ross ed *Law and Deviance*, Sage, Beverly Hills, σελ. 65 - 97

Piquero N. & Piquero A., 2006, “Control Balance and Exploitative Corporate Crime”, στο *Criminology*, τ.44(2), σελ.397 - 430

Pitch T., 1990, “From oppressed to victims: collective actors and the symbolic use of the criminal justice system”, στο *Studies in Law, Politics and Society*, τ.10, σελ. 103 - 117

Pitch T., 1995, *Limited Responsibilities. Social Movements and Criminal Justice*, Routledge, London,

Platt T., 1976, “Prospects for radical criminology in the U.S.A”, στο Taylor I, Walton P., & Young J., *Critical Criminology*, Routledge & Kegan Paul, London, Henley & Boston, σελ. 95 - 112

Poggy G., 2001, *Forms of Power*, Polity

Ponsaers P., 2002, “What is so organized about financial – economic crime? The Belgian case”, στο *Crime, Law & Social Change*, τ. 37, σελ. 191- 201

Pontell H. & Calavita K., 1993, “White –Collar Crime in the Savings and Loan Scandal” στο *The Annals of the American Academy and Social Science*, τ.31, σελ 31-45

Popper, K. 1989, *Conjectures and Refutations*, 5th edition, Routledge, London

Potter G & Gaines L., 2002, “Underworlds and Upperworlds – The convergence of Organized and White-collar Crime” στο. David Shichor, Larry Gaines & Richard Ball (eds) *Readings in white-Collar Crime*, Waveland Press Inc., Prospect Heights, Illinois, σελ. 60-90

Prittwitz C., 2003, «Πόλεμος σε περίοδο ειρήνης: Ο λόγος και τα όρια της διαφοροποίησης μεταξύ ποινικού δικαίου και πολέμου», Μανωλεδάκης Ι. – Prittwitz C στο *Διεθνοποίηση του Ποινικού Δίκαιο*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα, Θεσσαλονίκη, σελ. 49-66

Punch M., 1999, *Dirty Business*, Sage Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi

Queloz N., 1999, “A-t-on encore des raisons de distinguer criminalités économique et organisée ?” στο *Les Cahiers de La Sécurité Intérieure (Noir, Gris, Blanc – Les contrastes de la criminalité économique)*, publication trimestrielle IHESI, τ.36, σελ 21 - 39

Quinney R., 1970, *The Problem of Crime*, Dodd Mead, New York

Quinney R., 1972-1973, “Who is the victim?” στο *Criminology*, σελ. 314- 323

Quinney R., 1974, "The Social Reality of Crime", στο Blumberg A. (ed) "*Current Perspectives on Criminal Behavior*", Alfsed A. Knoff, New York, σελ. 35 - 46

Quinney R., 1977a, "The Study Of White – Collar Crime: Toward A Reorientation In The Theory And Research" στο Geis G. & Meier R. (eds) "*White – Collar Crime – Offenses in business, politics and the professions*", The Free Press, New York & London σελ. 283 - 295

Quinney R., 1977b, *Class State and Crime – On the theory and practice of criminal justice*, David McKay Company, Inc., New York

Quinney R., 1999, "The Prophetic Meaning of Social Justice", στο Bruce Arrigo (ed) "*Social Justice – Criminal Justice. The maturation of critical theory in law, crime and deviance*" International Thomson Publishing Company, West/Wadsworth, σελ. 73 - 90

Quinney R., 2002, *Critique of Legal Order – Crime Control in Capitalist Society*, Transaction Publishers, New Brunswick & London

Radzinowicz L., 1966, *Ideology and Crime – A study of crime in its Social and Historical Context*, Heinemann Educational Books, London

Raufeur X., 1993, *Les superpuissances du crime. Enquête sur le narcoterrorisme*, Plon, Paris

Reiman J., 1998, *The Rich Get Richer And The Poor Get Prison*, Allyn and Bacon, Boston, London, Toronto, Sydney, Tokyo, Singapore

Reiss A. Jr, 1978, "Organizational Deviance", στο Ermann D. & Lundman R. (eds), *Corporate and Governmental Deviance: Problems of Organizational Behavior in Contemporary Society*, New York Oxford University Press, σελ. 28 - 36

Reiss A. & Biderman A., 1980, *Data Sources on White-Collar Law-Breaking*, US Department on Justice, National Institute of Justice

Reiss A. J. & Tonry M., 1993, "Organizational Crime", στο Tonry M. & Reiss A. J. (eds) *Beyond the Law. Crime in Complex Organizations*, Crime and Justice – A Review of Research, τ. 18, σελ. 1 - 10

Rigakos G., 1999, "Risk society and actuarial criminology: prospects for a critical discourse", στο *Canadian Journal of Criminology*, τ.41, σελ. 137 - 150

Rodopoulos I, 2010, *Contribution à l'étude de la notion crime organisée en Europe – L'exemple de la France et de la Grèce*, Université Paris 1 – Panthéon Sorbonne, Faculté de Droit, Ecole doctorale de Droit Compare

Rock P., 1997, "Sociological Theories of Crime", στο Maguire M, Morgan R, & Reiner R. (eds), *The Oxford Handbook Of Criminology*, Oxford University Press σελ. 233 - 264

Rorty R., 1999, "Globalization, the politics of identity and social hope", στο R. Rorty *Philosophy and Social Hope*, Penguin, σελ.229 - 239

Rosenfeld R. & Messner S. F., 1997, "Markets, Morality and an Institutional-Anomie Theory of Crime", στο Passas N. & Agnew R. (eds) *The Future of Anomie Theory*, Boston, Northeastern University Press, σελ. ???

Rosenfeld R. & Messner S. F., 2000, "Crime and American Dream: An Institutional Analysis", στο Adler Freda & Laufer William S. (eds), *The Legacy of Anomie Theory*, New Brunswick (U.S.A.) and London (U.K.), Transaction Publishers, σελ.159 - 182

Ross E. A., 1907a, "The Criminaloid", στο *Atlantic Monthly*, τ. 99, σελ. 45 – 50

Ross E. A., 1907b, "The Rules of the Game", στο *Atlantic Monthly*, τ.100, σελ. 321 – 328

Ross E. A., 1907c, *Sin and Society: An Analysis of Latter-Day Iniquity*, Houghton Mifflin Company, Boston, http://www.brocku.ca/MeadProject/Ross/Ross_1907/Ross-1907_toc.html

Ross E. A., 1959, *Social Control and the Foundations of Sociology. Pioneer Contributions of Edward Alsworth Ross to the Study of the Society*, Beacon Press, Beacon Hill, Boston

Ross E. A., 1969, *Social Control. A Survey of the Foundations of Order*, The Press of Case Western Reserve University, Cleveland & London

Ross D. E., 2005, "White Collar Crime: The Law" στο Wright R. & Miller M.J. (eds) *Encyclopedia of Criminology*, New York, London Routledge, σελ. 1752 - 1755

Ross R.J.S. and Trachte K.C., 1990, *Global Capitalism: The New Leviathan*, Albany, NY, State University Of New York Press

Rossi P., Waite E., Bose C.E. & Berk R.E., 1974, "The seriousness of crimes: Normative structures and individual differences" στο *American Sociological Review*, τ.39, σελ 224 – 237

Ruggiero V., 1992, "Realist Criminology: a critique", στο J. Young and J. Matthews (eds) *Rethinking Criminology: The Realist Debate*, Sage, London, σελ. 123 - 140

Ruggiero V., 1993, "Organized Crime in Italy: Testing Alternative Definitions" στο *Social and Legal Studies*, τ.2, σελ 131 – 148

Ruggiero v., 1994, “Book Reviews: Diritto e Ragione – Teoria del garantismo penale”, στο *Social & Legal Studies*, τ.3, σελ. 185 - 192

Ruggiero V., 1996a, *Organized and Corporate Crime in Europe*, Dartmouth

Ruggiero V., 1996b, “France: Corruption as Resentment”, στο Levi M. & Nelken D. (eds) *The Corruption of Politics and the Politics of Corruption*, Blackwell Publishers, σελ.113 – 131

Ruggiero V., 1997, “Criminals and Service Providers: Cross – national dirty economies” στο *Crime, Law & Social Change*, τ.28(1), σελ 27 – 38

Ruggiero V., 2000, *Crime and the Markets*, Oxford university Press

Ruggiero V., 2002, “Introduction – Fuzzy criminals actors” στο *Crime, Law & Social Change*, τ.37, σελ 177 – 190

Ruggiero V., 2007a, “It’s the economy stupid! Classifying power crimes” στο *International Journal on Criminal Policy and Research*, τ.35. σελ. 163 – 177

Ruggiero V., 2007b, “Sécurité et Criminalité Economique”, στο Kokoreff M., Peraldi M. & Weinberger M. (eds) *Economies Criminelles et Mondes Urbains*, Presses Universitaires de France, σελ.121 - 138

Ruggiero V., 2009, “On liberty and crime: Adam Smith and John Stuart Mill”, στο *Crime Law & Social Change*, τ. 51, σελ. 435 - 450

Ruggiero v., 2010, Victims of economic crime, στο *Journal International de Victimology*, τ. 8(2), <http://www.jidv.com>

Ruggiero V., 2010, *Penal Abolitionism*, Oxford University Press

Ruggiero V. & Welch M., 2008, “Power Crime”, στο *Crime Law & Social Change*, τ. 51, σελ. 297 - 301

Santino U., 1988, “The financial mafia: the illegal accumulation of wealth and the financial industrial complex”, στο *Contemporary Crises*, τ. 12, σελ. 203 - 243

Savona E., 1991, «Crime and its Organization. Hypotheses and Strategies”, στο V. Ferrari (ed) *Laws and Rights – Proceedings of the international congress of sociology of law for the ninth century of the University of Bologna*, Giuffre ed., Milano, σελ.955 - 964

Savonna E., 1993, “Mafia money – laundering versus Italian legislation” στο *The European Journal on Criminal Policy and Research*, τ.1(3), σελ 31 – 56

Sbriccoli M., 2009, *Storia per diritto penale e per la giustizia*, Β' τόμος, Giuffe Editore

Schlegel K. & Weisburd D., 1992, "White-Collar Crime – The Parallax View" στο K. Schlegel & D. Weisburd (eds) *White – Collar Crime Reconsidered*, Northeastern University Press, Boston, σελ. 3 - 27

Schuessler K. F. 1973. *Edwin Sutherland on Analyzing Crime*, University of Chicago Press, Chicago

Schwendinger H. & Schwendinger J., 1970, "Defenders of Order or Guardians of Human Rights?", στο *Issues In Criminology*, τ.5(2), σελ.123 - 157

Schwendinger H. & Schwendinger J., 1972, "The Continuing Debate on the Legalistic Approach to the Definition of Crime", στο *Issues In Criminology*, τ.7(1), σελ.71 - 81

Sgubbi F., 1991, *Il reato come rischio sociale*, Il Mulino, Bologna

Selingman A., 1997, *The Problem of Trust*, Princeton University Press, Princeton, NJ

Sellin T., 1926, "A New Phase of Criminal Anthropology in Italy", in *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, τ.125, σελ. 233 - 242

Sellin T., 1938, *Culture, Conflict and Crime*, Social Science Research Council, New York

Sellin T., 1973, "Enrico Ferri", στο Herman Mannheim ed. *Pioneers in Criminology*, Montclair, NJ: Patterson Smith, σελ. 361 - 384

Sen A., 2004, "Elements of Theory of Human Rights" στο *Philosophy and Public Affairs* τ.32:4, σελ. 315 - 356

Sgubbi F., 1991, *Il reato come rischio sociale*, Il Mulino, Bologna

Shapiro S., 1980, *Thinking About White-Collar Crime – Matters of Conceptualizations and Research*, U.S. Department of Justice, National Institute of Justice

Shapiro S., 1983, "The New Moral Entrepreneurs: Corporate crime Crusaders", στο *Contemporary Sociology*, τ.12, σελ. 304 - 307

Shapiro S., 1994, "Collaring The Crime Not The Criminal: Reconsidering The Concept Of White Collar Crime", στο Nelken D. (ed), *White Collar Crime*, Dartmouth, Aldershot, Brookfield USA, Singapore, Sydney, σελ. 11 - 30

Shearing C., 1995, "Reinventing Policing: Policing as Governance", στο Fritz Sack, Michael. Vob, Detlev Frehsee, Albrecht Funk, Herbert Reinke (eds) *Privatisierung*

staatlicher Kontrolle: Befunde, Konzepte, Tendenzen”, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden Baden, σελ. 70 - 87

Shearing C., 1997, “Violence and the Changing Face of Governance – Privatization and its Implications” στο *Kolner Zeitschrift für Sociologie und Sozialpsychologie*, sonderheft 37, τ.49, σελ.263 - 278

Sherrill R., 1988, “White – Collar Tragedy”, στο *The Nation*, τ. 28

Sherman L.W., 1980, “Three Models of Organizational Corruption in Agencies of Social Control” στο *Social Problems*, τ. 27(4), σελ.478 – 491

Shill Schragger L. & Short J., 1978, “Toward A Sociology Of Organizational Crime” στο *Social Problems*, τ.25, σελ. 407 - 419

Shill Schragger L. & Short J., 1980, “How Serious a Crime? Perceptions of Organizational and Common Crimes”, στο Geis G. & Stotland E. (eds), *White – Collar Crime: Theory and Research*, Sage Publications, Beverly Hills, London, σελ. 14 - 31

Short M., 1991, *Crime Inc. The Story of Organized Crime*, Thames – Mandarin, London

Shover N., 1978, “Defining Organizational Crime” στο Ermann D. & Lundman R. (eds), *Corporate and Governmental Deviance: Problems of Organizational Behavior in Contemporary Society*, New York Oxford University Press, σελ. 37 - 40

Shover N. & Wright J., 2001, *Crimes of Privilege – Readings in White-Collar Crime*, Oxford University Press, New York Oxford

Sicilia E., 2001, *Economia Impresa e Criminalita dei Collietti Bianchi*, Cacucci Editore, Bari

Sim J., 2006, “Abolitionism”, στο Eugene McLaughlin and John Muncie (eds) *The Safe Dictionary of Criminology*, Sage Publications, London-Thousand Oaks-New Delhi, σελ 2- 5

Simon D., 2006, *Elite Deviance*, 8th ed., Pearson Allyn and Bacon, Boston, New York, San Francisco, Mexico City, Montreal, Toronto, London, Madrid, Munich, Paris, Hong Kong, Singapore, Tokyo, Cape town, Sydney

Simon J., 2001, “Fear and loathing in late modernity. Reflections on the cultural sources of mass imprisonment” στο D. Garland ed. *Mass Imprisonment. Social causes and consequences*, Sage, London, σελ.15-27

Simon J., 2007, *Governing Through Crime – How the war on Crime Transformed American Democracy and Created a Culture of Fear*, Oxford University Press

Sklar M. J., 1988, *The corporate reconstruction of American capitalism: 1890 – 1916*, Cambridge University Press, New York

Slapper G & Tombs S., 1999, *Corporate Crime*, Longman

Slapper G & Tombs S., 2002, “Corporate crime, official statistics and the mass media”, στο Yvonne Jewkers & Gayle Letherby (eds) “*Criminology: A Reader*”, Sage Publications, London-Thousand Oaks-New Delhi, σελ.107 - 115

Smart C., 1995, *Law, Crime and Sexuality: Essays in Feminism*, Sage, London

Smith D., 1982, “White-Collar Crime, Organized Crime, and the Business Establishment: Resolving a Crisis in Criminological Theory”, στο Wickman P. & Daily T. (eds), *White Collar and Economic Crime*, Lexington Books, Lexington, Massachusetts, Toronto, σελ. 23-38

Smith D.C., 1971, “Some Things that may be More Important to Understand about Organized Crime than Cosa Nostra” στο *University of Florida Law review*, τ.24, σελ. 1 – 30

Smith D.C., 1980, “Paragons, Pariahs and Pirates: A Spectrum – Based Theory of Enterprise” στο *Crime & Delinquency*, τ.26, σελ 358 – 386

Smith D.C.1991, “Wickersham to Sutherland to Katzenbach: Evolving an “Official” Definition of Organized Crime”, στο *Crime, Law and Social Change*, τ.16(2), σελ 135 – 154

Smith D.C. & Alba R.D., 1979, “Organized Crime and American Life” στο *Society*, τ. 26(3), σελ. 32 – 38

Snider L., 1991, “The Regulatory Dance: Understanding Reform Process in Corporate Crime”, στο *International Journal of the Sociology of Law*, τ. 19(1), σελ. 209 - 236

Snider L., 1993a, “Politics of Corporate Crime Control”, στο Frank Pearce & Michael Woodiwiss (eds) *Global Crime Connections – Dynamics and Control*, Macmillan, Hampshire & London, σελ. 212 – 239

Snider L., 1993b, “*Bad Business – Corporate Crime in Canada*”, Nelson Canada

Snider L., 1995 “Regulating Corporate Behavior” στο Michael B. Blackenship (eds) *Understanding Corporate Behavior*, Garland Publishing Inc., New York and London, σελ. 177 – 210

Snider L., 2000, “The sociology of corporate crime: An obituary (or: Whose knowledge claims have legs?)” στο *Theoretical Criminology*, τ.4(2), σελ. 169 - 206

Snider L., 2003, “Researching Corporate Crime”, στο Steve Tombs & Dave Whyte (eds) *Unmasking the Crimes of Powerful*, Peter Lang Publishing, New York-Washington-D.C/Baltimore-Bern-Frankfurt am Main-Berlin-Brussels-Vienna-Oxford, σελ. 49 - 64

Snider L., 2007, “This time we really mean it! Cracking down on the stock market fraud” στο H. Pontell & G. Geis ed. *International Handbook of White – Collar Crime and Corporate Crime*, Springer, σελ. 627 - 647

Snider L., 2009, “Accommodating Power: The “Common Sense” of Regulators”, στο *Social and Legal Studies*, τ. 18(2), σελ. 179 - 197

Sommier I., 1998, *Les Mafias*, Editions Montchrestein

Sorenson R., 1950, “Review of Sutherland, White Collar Crime”, στο *Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science*, τ.41, σελ. 80 - 82

Spitzer S., 1975, “Toward a Marxian Theory of Deviance”, στο *Social Problems*, τ.22, σελ. 638 – 651

Standing G., 2002, *Beyond the new paternalism. Basic security as equality*, Verso, London

Stanley C., 1992, “Serious Money: Legitimizing of Deviancy in the Financial Markets”, στο *International Journal of Sociology of Law*, τ.20(1), σελ. 43 - 60

Steffensmeir D., 1987, “On The Causes Of “White – Collar” Crime: An Assessment Of Hirschi And Gottfredson’s Claims” στο Nelken D., 1994, *White Collar Crime*, Dartmouth, Aldeshot, Brookfield USA, Singapore, Sydney, σελ.139 - 152

Stinchcombe A., 1975, “Merton’s Theory of Social Structure”, στο Coser L., *The Idea of Social Structure*, Hartcourt Brace Jovanovich, σελ. 11 - 34

Stone Ch., 1975, *Where The Law Ends – The Social Control Of Corporate Behavior*, Harper Torchbooks, Harper & Row Publishers, New York, Hagerstown, San Francisco, London

Sumner C., 1994, *Censure, Politics and Criminal Justice*, Milton Keynes, Philadelphia, Open University Press

Sumner C., 2004, “The social nature of crime and deviance” στο Colin Sumner ed. *The Blackwell Companion to Criminology*, Blackwell Publishing, σελ. 3 – 31

Sutherland E. H., 1940, "White Collar Criminality", στο *American Sociological Review*, τ.5, σελ. 1 - 12

Sutherland E. H., 1941, "Crime and Business", στο *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Philadelphia, τ.217, σελ. 112 - 118

Sutherland E. H., 1949, "The White Collar Criminal" στο Vernon C. Branham, M.D. & Samuel B. Kutash, PhD (eds), *Encyclopedia Of Criminology*, Philosophical Library, New York, σελ. 511 – 515

Sutherland E. H., 1956, *The Sutherland Papers*, edited by Albert Cohen, Alfred Lindesmith, Karl Schuessler, Indiana University Press, Bloomington

Sutherland E. H., 1983, *White Collar Crime – The Uncut Version*, New Haven & London, Yale University Press

Sutherland E. H., 1989, *The Professional Thief*, Chicago & London, The University of Chicago Press

Sutherland E. H., Cressey D.R. & Luckenbill David F., 1960, *Principles Of Criminology*, 6th ed., Lippincott, Chicago

Sutherland E. H., Cressey D.R. & Luckenbill David F., 1992, *Principles Of Criminology*, New York, 11th edition, General Hall, INC. Publishers

Sykes G., 1974, "The Rise Of Critical Criminology", στο *The Journal Of Criminal Law and Criminology*, τ.65(2), σελ 206 – 213

Sykes G & Matza D., 1957, "Techniques of Neutralization: A Theory of Delinquency" στο *American Sociological Review*, τ. 22, σελ. 667 – 670

Tappan P., 1947, "Who is the Criminal" στο Geis G., Meier R. & Salinger L. (eds), 1995, *White – Collar Crime. Classic and Contemporary Views*, 3rd ed., The Free Press, New York, London, Toronto, Sydney, Tokyo, Singapore, σελ 50 - 59

Taylor I., 1997, "The Political Economy of Crime", στο Maguire M, Morgan R, & Reiner R. (eds), *The Oxford Handbook Of Criminology*, Oxford University Press, σελ. 265 - 304

Taylor I, 1998, "Crime, Market – Liberalism and the European Idea", στο Ruggiero V., South N. & Taylor I. *The New European Criminology*, Routledge, London and New York, σελ 19 – 36

Taylor I., 1999, *Crime in Context*, Polity Press

Taylor I, Walton P., & Young J., 1973, *The New Criminology – For a social theory of deviance*, Routledge, London & New York

Taylor I, Walton P., & Young J., 1975, “Critical Criminology in Britain: a review and prospects” στο Taylor I, Walton P., & Young J., *Critical Criminology*, Routledge & Kegan Paul, London, Henley & Boston, σελ. 6 - 62

Thierney J., 1996, *Criminology, Theory and Context*, Prentice Hall – Harvester Wheatsheaf, London, New York, Sydney, Tokyo, Singapore, Madrid, Mexico City, Munich

Thio A., 2003, *Παρεκκλίνουσα Συμπεριφορά*, δ' έκδοση, Εκδόσεις Έλλην, Αθήνα

Thomson G., 1982, “The Firm as “Dispersed” Social Agency”, στο *Economy and Society*, τ. 11(3), σελ. 233 - 250

Thomson J.D., 1967, *Organizations in action: Social Science Bases of Administrative Theory*, Mc-Graw Hill, New York

Thraser F., 1927 *The Gang*, University of Chicago Press, Chicago

Tiedemann K., 2011, «Το Οικονομικό Ποινικό Δίκαιο στην Ευρώπη – Μια αξιολογική προσέγγιση» στα *Ποινικά Χρονικά*, τ. 9, σελ. 641 - 649

Tift L., 2000, Social Justice and Criminologies: A commentary, στο *Contemporary Justice Review*, τ.3(1), σελ. 45 - 54

Timacheff N. & Theodorson N., 1998, *The History of Sociological Theories*, Gutenberg Publications

Timmer D. & Eitzen S., 1989, *Crime in the Streets and Crime in the Suites – Perspectives on Crime and Criminal Justice*, Allyn & Bacon, Boston, London, Sydney, Toronto

Tittle C., 1995, *Control Balance Theory*, Westview, Boulder

Toby J., 1979, “The New Criminology is the Old Sentimentality”, στο *Criminology*, τ. 16, σελ.516 - 526

Tombs S., 1995, “Corporate Crime and New Organizational Forms”, στο F. Pearce & L. Snider (eds) *Corporate Crime: Contemporary Debates*, University of Toronto Press, Toronto Buffalo London, σελ.132 - 148

Tombs S., 2009, “Review: The Phantom Capitalists: The Organization and Control Of Long-Firm Fraud, By Michael Levi”, στο *British Journal of Criminology*, τ.49 (3), σελ. 427 - 430

Tombs S. & Whyte D., 2003, “Scrutinizing the Powerful? Crime, Contemporary Political Economy and Critical Social Research” στο S. Tombs & D. Whyte (eds), *Unmasking the Crimes of the Powerful: Scrutinizing States and Corporations*, Peter Lang, New York, σελ.3 - 48

Tombs S. & Hillyard P., 2004, “Towards a Political Economy of Harm: States, Corporations and the Production of Inequality”, στο *Beyond Criminology – Taking Harm Seriously*, Pluto Press, London-Ann Arbor, Mi & Fernwood Publishing Black Point, Nova Scotia, σελ. 30-54

Tombs S & Whyte D., 2007, *Safety Crimes*, Willan Publishing

Tombs S. & Whyte D. 2010, “The State and Corporate Crime”, στο R. Coleman, J. Sim, S. Tombs & D. Whyte “*State, Power, Crime*”, Sage, Los Angeles, London, New Delhi, Singapoure, Washington DC, σελ. 103 - 115

Turk A., 1969, “Introduction”, στο Bonger W. *Criminality and Economic Conditions*, Indiana University Press, Bloomington – London, σελ.3 - 20

Turk A., 1972, *Criminality and Legal Order*, Rand McNally & company, Chicago

Van De Bunt H.G., 1994, “Corporate Crime”, στο *The Journal Of Asset Protection And Financial Crime*, τ.2(1), σελ.11 - 23

Van Swaaningen R., 1997, *Critical Criminology – Visions from Europe*, Sage Publications, London – Thousands Oaks – New Delhi

Vannucci A., 2009, “The Controversial Legacy of “*Mani Pulite*”: A Critical Analysis of Italian Corruption and Anti-Corruption Policies” στο *Bulletin of Italian Politics*, τ. 1, σελ. 233 - 234

Vaughan D., 1982, “Toward understanding unlawful organizational behavior” στο *Michigan Law Review*, τ.80, σελ 1377 – 1402

Vaughan D., 1983, *Controlling Unlawful Organizational Behavior: Social Structure and Corporate Misconduct*, University of Chicago Press, Chicago

Vaughan D., 1996, *The Challenger launch decision: Risky technology, culture and deviance at NASA*, University Chicago Press, Chicago

Vaughan D., 1999, “The dark side of organizations: mistake, misconduct, and disaster”, στο *Annual Reviews of Sociology*, τ.25, σελ. 271-305

Vidali S., 2012, “Greece “For Sale”: Casino Economy and State-Corporate Crime” στο Brotherton D., Handelman S. & Will S., *How they got away with it: Lessons from the financial meltdown*” Columbia University Press, 361-381, υπό δημοσίευση

- Vold G., 1958, *Theoretical Criminology*, New York, Oxford University Press
- Vold G., Bernard T. & Snipes J., 1998 *Theoretical Criminology*, New York – Oxford, , Oxford University Press, 4th Edition
- Vogel S., 1996, *Freer Markets, More Rules: Regulatory Reform in Advanced Industrial Countries*, Ithaca, Cornell University Press, New York
- Wacquant L., 2001, *Οι φυλακές της μιζέριας*, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα
- Wacquant L., 2004, *Punir les pauvres. Le nouveau gouvernement de l'insécurité sociale*, Agone, Marseille
- Wallerstein J. & Wyle C., 1947, “Our law – abiding law – breakers”, στο *Probation*, April, σελ. 107 - 112
- Wande Valle G. 2002, “The collar makes the difference – Masculine criminology and its refusal to recognize markets as criminogenic” στο *Crime, Law & Social Change*, τ. 37, σελ. 277 - 291
- Waring E., Weisburd D. & Chayet E., 2000, “White Collar Crime and Anomie” στο Adler Freda & Laufer William S., “*The Legacy of Anomie Theory*”, New Brunswick (U.S.A.) and London (U.K.), Transaction Publishers, σελ.207 - 226
- Walsh M. & Schram D., 1980, “The Victim of White Collar Crime: Accuser or Accused?”, στο Geis G. & Stotland E. (eds), “*White – Collar Crime: Theory and Research*”, Sage Publications, Beverly Hills, London, σελ. 32-51
- Weber M., 1930, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, Charles Scribner's Sons, New York
- Weber M., 2010, *Η Προτεσταντική Ηθική και το Πνεύμα του Καπιταλισμού*, μεταφ. Δημοσθένης Κούρτοβικ, σειρά «Βιβλία που άλλαξαν τον κόσμο», ειδική έκδοση για την εφημερίδα το ΒΗΜΑ, Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη Α.Ε.)
- Weisburd D., Wheeler S., Waring E. & Bode N., 1991, *Crimes of the Middle Classes. White – Collar Offenders in the Federal Courts*, Yale University Press, New Haven & London
- Weiss L., 1997, “Globalization and the Myth of the Powerless State” στο *New Left Review*, n. 225, <http://www.labmundo.org/ppmilani/Linda%20Weiss%20Myth.pdf>
- Wetherly P., 1996, “Basic needs and social policy”, στο *Critical Social Policy*, τ.16, σελ. 45 - 65

Wheeler S., 1992, “The problem of white-collar crime motivation” στο K. Schlegel & D. Weisburd (eds) *White – Collar Crime Reconsidered*, Northeastern University Press, Boston, σελ. 108 - 123

Wheeler S, Weisburd D., Bode N, 1982, “Sentencing the white-collar offender: Rhetoric and reality”, στο *American Sociological Review*, τ.47, σελ. 641 - 659

Whyte D., 2004, “Regulation and Corporate Crime”, στο John Muncie and David Wilson (eds) *Student Handbook of Criminal Justice and Criminology*, Cavendish Publishing Limited, London-Sydney-Portland, Oregon, σελ. 133 - 152

Whyte W. H., 1957, *The Organization Man*, Anchor Books, Garden City, N.Y

Wilson J. Q., 1975, *Thinking About Crime*, Basic Books, New York

Wilson J.Q. & Herrnstein R.R., 1985, *Crime and Human Nature*, Simon and Schuter, New York

Winslow R. & Winslow V., 2010, “The Globalization of Crime”, στο Bryan S, Turner ed *The Routledge International Handbook of Globalization Studies.*, Routledge, σελ. 245-268

Wolfgang M., 1973, “Cesare Lombroso” στο Herman Mannheim ed *Pioneers in Criminology*, Montclair, NJ: Patterson Smith, σελ 232 - 291

Wonders N. & Solop F., 1993, “Understanding the Emergence of Law and Public Policy: Toward a Relational Model of State”, στο Chambliss W. & Zatz M., *Making Law*, Indiana University Press, Bloomington, σελ. 204 - 225

Yeager C. P., 2007, “Understanding Corporate Lawbreaking: From Profit Seeking to Law Finding”, στο H. Pontel & G. Geis eds, *International Handbook of White-Collar and Corporate Crime*, Spinger, σελ. 25 - 49

Young J., 1971, “The Role of the Police as Amplifiers of Deviancy, Negotiations of Reality and Translators of Fantasy: Some consequences of our present system of drug control as seen in Notting Hill” στο Stanley Cohen ed. *Images of Deviance*, Penguin, Harmondsworth, σελ. 27 - 61

Young J., 1975, “Working – class criminology” στο Taylor I, Walton P., & Young J., *Critical Criminology*, Routledge & Kegan Paul, London, Henley & Boston, σελ. 63 - 94

Young J., 1976, “Foreword” στο *Crimes of the Powerful*, Pluto Presss, σελ.11 - 21

Young J., 1986, “The failure of criminology: The need for radical realism”, στο Young J. & Matthews R., *Confronting Crime*, Sage publications, London, σελ.4 - 30

Young J., 1988, "Radical criminology in Britain: the emergence of competing paradigm", στο *The British Journal of Criminology*, τ.28(2) , σελ. 159 - 183

Young J., 1999, *The Exclusive Society*, Sage Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi

Young J., 2007, *The Vertigo of Late Modernity*, Sage Publications, Los Angeles-London-New Delhi-Singapore

Ελληνική Βιβλιογραφία

- Αλεξιάδης Σ., 1989, *Εγκληματολογία*, 3^η έκδοση, εκδόσεις Σάκκουλα Θεσσαλονίκη
- Αλεξιάδης Σ., 2010, *Τα οικονομικά του εγκλήματος*, εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα, Θεσσαλονίκη
- Αλεξιάδης Σ., 2011, *Εγκληματολογία*, 5^η έκδοση, εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα, Θεσσαλονίκη
- Ανδρουλάκης Κ., 1993, «Γύρω από την οικονομική εγκληματικότητα» στο *Οικονομικά Εγκλήματα – Πρακτικά Δ' Συνεδρίου της Ελληνικής Εταιρείας Ποινικού Δικαίου*, εκδοτικός οίκος Αφοι Σάκκουλα, Αθήνα, σελ. 9 - 26
- Αργυροηλιόπουλος Ηλ., 2001, «Δημόσια και ιδιωτική διαφθορά στις αρχές του 21^{ου} αιώνα – Σημείο καμπής», στα *Ποινικά Χρονικά*, τ. 6, σελ 663 - 669
- Αρτινοπούλου Β., 2010, *Η Επανορθωτική Δικαιοσύνη – Η πρόκληση των σύγχρονων δικαϊκών συστημάτων*, εκδόσεις Νομική βιβλιοθήκη
- Αρχιμανδρίτου Μ., 1996, *Η διαχρονική προσέγγιση της ετικέτας*, εκδόσεις Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη
- Βαθιώτης Κ., 2010, *Τραγικά διλήμματα στην εποχή του «πολέμου κατά της τρομοκρατίας» - Από τη σανίδα του Καρνεάδη στο «Ποινικό Δίκαιο του Εχθρού»*, Νομική Βιβλιοθήκη
- Βαθρακοκοίλης Α., 2001, «Το οργανωμένο έγκλημα και τρόποι αντιμετώπισης του», στα *Εγκληματολογικά*, τ. 14
- Βιδάλη Σ., 1993 «Η πολιτική διαφθορά ως μία εκ των καλών τεχνών» στη σειρά *Χρονικά*, τ.7, σελ. 41 - 51
- Βιδάλη Σ., 2007, *Έλεγχος του Εγκλήματος και Δημόσια Αστυνομία – Τομές και συνέχειες στην αντεγκληματική πολιτική*, τόμος Α', εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, Κομοτηνή
- Βιδάλη Σ., 2007, *Έλεγχος του Εγκλήματος και Δημόσια Αστυνομία – Τομές και συνέχειες στην Αντεγκληματική Πολιτική*, τόμος Β', εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα, Κομοτηνή
- Γεωργιάκης Ι., 1991, *Ποινικό Δίκαιο*, εκδ. Αντώνης Σάκκουλας, Αθήνα, Κομοτηνή
- Γλυμή Μ., 2011, *Κρατικά Διευκολυνόμενο Επιχειρηματικό Έγκλημα. Η περίπτωση της ΔΕΗ στην ευρύτερη περιοχή της Πτολεμαΐδας και της Μεγαλόπολης*, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών & Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Τομέας Εγκληματολογίας

Δασκαλάκης Η., 1985, *Η Εγκληματολογία της Κοινωνικής Αντίδρασης*, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, Κομοτηνή

Δημόπουλος Χ., 1988, «Η εγκληματολογική προβληματική των σύγχρονων οικονομικών εγκλημάτων», στα *Σύγχρονα Νομικά Μελετήματα*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, τ. 14

Δημόπουλος Χ., 1990, *Abolitionismus*, εκδόσεις Αντώνη Σάκκουλα, Αθήνα, Κομοτηνή

Δημόπουλος Χ., 2003, «Η Παγκοσμιοποίηση του εγκλήματος (κατά την αγγλοσαξονική βιβλιογραφία)», σειρά *Εγκληματολογικά*, τ.24

Δημόπουλος Χ., 2005, *Η Διαφθορά*, Νομική Βιβλιοθήκη

Δημόπουλος Χ., 2006, *Εισαγωγή στη Θεματολογία*, Νομική Βιβλιοθήκη

Δημόπουλος Χ., 2008, *Εισηγήσεις Εγκληματολογίας*, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη

Δουζίνας Κ., 2001, *Αντίσταση και Φιλοσοφία στη Κρίση – Πολιτική, ηθική και Στάση Σύνταγμα*, εκδόσεις Αλεξάνδρεια

Δρακόπουλος Λ., 2002, *Κράτος και Οργανωμένο Έγκλημα*, εκδόσεις Εκάτη, Αθήνα

Ζαραφονίτου Χ & Μαντόγλου Α., 2000, «Η κοινωνική αναπαράσταση του εγκλήματος και του εγκληματία» στο Ν. Κουράκης *Αντεγκληματική Πολιτική II*, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή, σελ.77 - 121

Ζαραφονίτου Χ., 2008, *Τιμωρητικότητα. Σύγχρονες τάσεις, διαστάσεις και εγκληματολογικοί προβληματισμοί*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα

Ζησιάδης Β., 2002, *Η Οικονομική Εγκληματικότητα – Το ουσιαστικό και δικονομικό οικονομικό ποινικό δίκαιο*, εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα, Θεσσαλονίκη

Καϊάφα – Γκμπάντι Μ., 2003, *Ποινικό δίκαιο στην Ευρωπαϊκή Ένωση – Σημαντικές όψεις και προοπτικές εξέλιξης*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα, Θεσσαλονίκη

Καρύδης Β., 1988, «Εγκληματικότητα και κοινωνικός έλεγχος στην ΕΣΣΔ (1917-1988)», στη σειρά *Σύγχρονα Νομικά Μελετήματα*, τ.25

Καρύδης Β., 1996, *Η εγκληματικότητα των μεταναστών στην Ελλάδα – Ζητήματα θεωρίας και αντεγκληματικής πολιτικής*, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα

Καρύδης Β., 2010, «Όψεις κοινωνικού ελέγχου στην Ελλάδα – Ηθικοί Πανικοί, Ποινική Δικαιοσύνη», σειρά *Media & Έγκλημα*, τ. 20

Κουλούρης Ν., 1993, «Το έγκλημα της οικονομίας, η οικονομία το εγκλήματος και τα οικονομικά εγκλήματα» στο *Τα οικονομικά εγκλήματα – Πρακτικά του Δ'*

Πανελληνίου Συνεδρίου της ελληνικής Εταιρείας Ποινικού Δικαίου – Θεσσαλονίκη 1991, εκδοτικός οίκος Αφοι Π. Σάκκουλα, Αθήνα, σελ. 167-168

Κουράκης Ν., 1997, *Ποινική Καταστολή*, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, Κομοτηνή

Κουράκης Ν., 1998, *Τα Οικονομικά Εγκλήματα*, εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα, Κομοτηνή

Κουράκης Ν., 1999, «Το οργανωμένο έγκλημα: Φαινομενολογία του προβλήματος και δυνατότητες αντιμετώπισης του στην Ελλάδα» στο *Ποινική Δικαιοσύνη*, 1017 - 1026

Κουράκη Ν., 2005, «Το οικονομικό έγκλημα στην Ελλάδα σήμερα» στο Ν. Κουράκης *Εγκληματολογικοί Ορίζοντες Β΄: Πραγματολογική Προσέγγιση και επί μέρους Ζητήματα*, 2^η έκδοση, εκδόσεις Α.Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, Κομοτηνή, σελ. 163 - 204

Κουράκης Ν. 2007, *Τα Οικονομικά Εγκλήματα Ι - Βασικά ζητήματα της οικονομικής εγκληματικότητας και του οικονομικού ποινικού δικαίου τόμος Α΄*, Γενικό Μέρος, 3^η έκδοση, εκδόσεις Α. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, Κομοτηνή

Κρανιδιώτη Μ., 2007, *Η Ολοκλήρωση – Μέθοδος ανάπτυξης θεωρίας στη Εγκληματολογία*, Νομική Βιβλιοθήκη

Κωστάρας Α., 2001, *Έννοιες και Θεσμοί του Ποινικού Δικαίου*, εκδ. Αντ. Ν. Σακκουλα, Αθήνα, Κομοτηνή

Λάβδας Κ., 2004, *Συμφέροντα & Πολιτική*, εκδόσεις Παπαζήσης

Λάζος Γ., 2000, «Το οικονομικό έγκλημα στη σύγχρονη Ελλάδα – «Σκληρά» δεδομένα και βασικές συντεταγμένες», στη *Ποινική Δικαιοσύνη*, τ.6, σελ. 655 - 663

Λάζος Γ., 2005, *Διαφθορά και Αντιδιαφθορά*, Νομική Βιβλιοθήκη

Λάζος Γ., 2007, *Κριτική Εγκληματολογία*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα

Λαμπροπούλου Ε., 1994, *Ο κοινωνικός έλεγχος του εγκλήματος*, εκδόσεις Παπαζήση

Λαμπροπούλου Ε., 1999, *Κοινωνιολογία του Ποινικού Δικαίου και των Θεσμών της Ποινικής Δικαιοσύνης*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα

Λαμπροπούλου Ε., 2000, «Η οργανωμένη εγκληματικότητα και η εσωτερική (αν)ασφάλεια» στο *Ποινική Δικαιοσύνη*, τ.8-9, σελ.881 - 884

Λαμπροπούλου Ε., 2001, *Εσωτερική Ασφάλεια και Κοινωνία Ελέγχου*, εκδόσεις Κριτική

Λαπαβίτσας Κ., 2004, «Η αναγκαιότητα του οικονομικού ελέγχου», στο *Η Πολιτική Οικονομία της Παγκοσμιοποίησης* επιμέλεια Κ. Λαπαβίτσας & Ι. Μπασκόζος, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, σελ. 17 - 36

Λίβος Ν., 2007, *Οργανωμένο Έγκλημα & Ειδικές Ανακριτικές Πράξεις*, εκδόσεις Π.Ν. Σάκκουλας

Μαγκάκης Γ. Αλεξ., 1980, «Η Σύγκρουση Καθηκόντων Ως Οριακή Κατάσταση Δικαίου», στη σειρά *Ποινικά* εκδ. Αντ. Σάκκουλας, Αθήνα, Κομοτηνή

Μανωλεδάκης Ι., 1993, «Η τυποποίηση των οικονομικών εγκλημάτων σε ειδικούς ποινικούς νόμους και η συρροή τους με αντίστοιχα εγκλήματα τυποποιημένα στον ποινικό κώδικα», στο *Τα οικονομικά εγκλήματα – Πρακτικά του Δ' Πανελληνίου Συνεδρίου της ελληνικής Εταιρείας Ποινικού Δικαίου – Θεσσαλονίκη 1991*, εκδοτικός οίκος Αφοι Π. Σάκκουλα, Αθήνα.

Μανωλεδάκης Ι., 1999, «Προβληματισμοί για τη συγκρότηση ενός ενιαίου ευρωπαϊκού ποινικού δικαστικού χώρου» στο *Υπεράσπιση*, τ. σελ. 1091 - 1101

Μανωλεδάκης Ι., 2002, 2. *Ασφάλεια και Ελευθερία, Ερμηνεία του Ν.2928/2001 για το Οργανωμένο Έγκλημα*, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη

Μανωλεδάκης Ι., 2005, *Η παγκόσμια εξουσία και ο νομικός πολιτισμός*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα, Θεσσαλονίκη

Μπιτζιλέκης Ν., 2010, «Η ποινική προστασία των οικονομικών συμφερόντων της Ε.Ε. σε ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο» στο *Σύγχρονες Εξελίξεις του Ευρωπαϊκού Οικονομικού Ποινικού Δικαίου – Πρακτικά Συνεδρίου 27-28 Νοεμβρίου 2009*, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 119 - 138

Μουζέλης Ν., 1978, *Νεοελληνική Κοινωνία. Όψεις Υπανάπτυξης*, εκδ. Εξάντας, 3^η έκδοση

Νικολόπουλος Γ., 1997, «Εισαγωγή - Η προοπτική του ποινικού καταργητισμού στο έργο του Louk Hulsman: θεωρητική θεμελίωση και κοινωνική στρατηγική», στο Hulsman L., Bernat de Celis J., 1997, *Άστοχες Ποινές*, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη σελ. 7-24

Νικολόπουλος Γ., 2002, *Κράτος, Ποινική Εξουσία και Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση – Μια εγκληματολογική προσέγγιση*, εκδόσεις Κριτική

Νικολόπουλος Γ., 2008, *Η Ευρωπαϊκή Ένωση ως φορέας αντεγκληματικής πολιτικής*, Νομική Βιβλιοθήκη

Παναγιωτόπουλος Ν., 2001, *Η Πίστη στην Τάξη – Συμβολή στην ανάλυση διατήρησης της τάξης*, εκδόσεις Πατάκη

- Πανούσης Γ., 1988, *Το ζητούμενο στην εγκληματολογία*, Εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα, Κομοτηνή
- Πανούσης Γ., 1995, *Το μήνυμα στην εγκληματολογία*, εκδόσεις Αντ. Σάκκουλας, Αθήνα, Κομοτηνή
- Πανούσης Γ., 2000, *Φυσιογνωμική*, β' έκδοση, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, Κομοτηνή
- Πανούσης Γ. 2004 «Ποιος ο διαφθορεύς του κρατούμενου μας; Διαφθορά και Φυλακή» στο *Ποινική Δικαιοσύνη*, τ.3, σελ. 315-329
- Πανούσης Γ., 2002α, «Εισαγωγή» στο Lombroso C., *Ο εγκληματίας άνθρωπος*, μετάφραση Μπάμπης Άννινος, εκδόσεις Κάκτος, σελ. 11-24
- Πανούσης Γ., 2002β, «Το έγκλημα του φτωχού & η φτώχεια ως έγκλημα (σε συνθήκες παγκοσμιοποίησης)», στη σειρά *Εγκληματολογικά*, Αθήνα, Κομοτηνή, τ. 21
- Πανούσης Γ., 2007γ, «*Η Δημοκρατία στα ακραία όρια της*», εκδόσεις Λιβάνη
- Πανούσης Γ., 2003, «*Η Εγκληματολογία στην εποχή της αβεβαιότητας – Χάος, Διακινδύνευση & Έγκλημα*» στη σειρά *Εγκληματολογικά*, τ.25
- Πανούσης Γ., 2006, «*Διαφθορά – Διαπλοκή και πολιτική μηχανή*» στο *Ποινική Δικαιοσύνη*, τ.8-9, σελ. 1015-1022
- Πανούσης Γιάννης, 2007α, «*Η Δυναμική της Διαφθοράς*», στο *Νομικός Κόσμος*, τ. 5-6, σελ. 22-24
- Πανούσης Γ., 2007β, *Η Δημοκρατία στα ακραία όρια της*, εκδόσεις Λιβάνη
- Παπαθεοδώρου Θ., 2002, *Δημόσια Ασφάλεια & Αντεγκληματική Πολιτική*, Νομική Βιβλιοθήκη
- Παπαθεοδώρου Θ., 2005, «*Ασφάλεια: Δικαίωμα του πολίτη ή άλλοθι ποινικοποίησης;*» στο Χ. Ανθόπουλος, Ξ. Κοντιάδης & Θ. Παπαθεοδώρου, *Ασφάλεια και Δικαίωμα στη Κοινωνία της Διακινδύνευσης*, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα σελ. 195 - 222
- Παπαχαράλαμπος Χ., 1998, «*Εννοιολόγηση του οργανωμένου εγκλήματος – Διεθνής νομοθέτηση – Στάση της Ελληνικής Έννομης Τάξης*», στο *Ποινική Δικαιοσύνη*, τ.7, σελ.688-690

Παπαχαραλάμπους Χ., 2001, «Το σχέδιο του Υπουργείου Δικαιοσύνης για το Οργανωμένο Έγκλημα: aberratio ictus με ανυπολόγιστες συνέπειες» στο *Ποινική Δικαιοσύνη*, σελ. 285-292

Παπινιανός, 2003, *Ο Δικηγόρος*, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Ι.Δ. Κολλάρου & ΣΙΑ Α.Ε., Αθήνα

Παρασκευόπουλος Ν., 1999, «Το Corpus Juris στα πλαίσια της Διεθνούς Αντεγκληματικής Πολιτικής στη στροφή του 2000» στο *Υπεράσπιση*, σελ 605 - 620.

Παρασκευόπουλος Ν., 2003, *Οι πλειοψηφίες στο στόχαστρο – Τρομοκρατία και κράτος δικαίου.*, εκδόσεις Πατάκη

Πιτσελά, Α., 2010, *Η εγκληματολογική προσέγγιση του οικονομικού εγκλήματος*, εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα, Θεσσαλονίκη

Πουλατζάς Ν., 2001, *Το Κράτος, η Εξουσία, ο Σοσιαλισμός*, γ' έκδοση, εκδόσεις Θεμέλιο

Ρούσης Γ. *Το Κράτος (απ' τον Μακιαβέλι στον Βέμπερ*, εκδόσεις Γκοβόστη

Σιμόπουλος Κ., 1995, *Η Διαφθορά της Εξουσίας*, 2^η έκδοση, Αθήνα

Σκανδάμης Μ., 2007, *Η Τοκογλυφία – Διαχρονική Εγκληματολογική Προσέγγιση*, Νομική Βιβλιοθήκη

Σούρλας Π., 1995, *Justi atque injusti scientia – Μια εισαγωγή στην επιστήμη*, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, Κομοτηνή

Τάτσης Ν., 2004, *Νεωτερικότητα και Κοινωνική Αλλαγή – Κοινωνιολογικές Προσεγγίσεις*, εκδ. Νήσος, Αθήνα

Τρωιάνου – Λουλά α., 2004, *Έγκλημα & Μεταφυσική*, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα

Τσουκαλάς Κ, 2001, «Οι κοινωνίες δεν προχωρούν μόνες τους», στην Εφημερίδα *ΤΟ ΒΗΜΑ*, 28/01/2001

Φαρσεδάκης Ι., 1990, *Η Εγκληματολογική Σκέψη Απ' Την Αρχαιότητα Ως Τις Μέρες Μας*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα

Χαΐδου Α., 1996, *Θετικιστική Εγκληματολογία.*, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη

Χαραλάμπης Δ., 1989, *Πελαταιακές σχέσεις και λαϊκισμός – η εξωθεσμική συναίνεση στο ελληνικό πολιτικό σύστημα*, εκδόσεις Εξάντας

Χαραλάμπης Δ., 1998, *Δημοκρατία και Παγκοσμιοποίηση*, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα

Χλούπης Γ. 2005, *Διασυνοριακό και υπερεθνικό οργανωμένο έγκλημα*, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη

Χουλιάρης Α., 2008, «Θεσμοί του Ποινικού Δικαίου και Αντεγκληματική Πολιτική» στη σειρά *Δικαιώματα του Ανθρώπου*, τ.37

Χουλιάρης Α., 2011, *Η διαμόρφωση του διεθνούς ποινικού συστήματος. Εγκληματολογική προβληματική και ποινικο-δογματική θεμελίωση*, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Νομική Σχολή – Τμήμα Νομικό

Χουλιάρης Α., 2012, «Η λειτουργία του Ποινικού Δικαίου υπό την έποψη της συγκρουσιακής θεωρίας για το έγκλημα («conflict criminology»)», στο Ι. Στράγγας, Α. Χάνος, Χ. Παπαχαραλάμπους και Χ. Τσούκα, *Αγαθό, Συμφέρον και Δίκαιο*, Εκδόσεις Σάκκουλα – Nomos – L' Harmattan, σελ. 849 - 892